MAROSÁN GYÖRGY

TÜZES KEMENCE

MAROSÁN GYÖRGY

TÜZES KEMENCE

MAROSÁN GYÖRGY

TÜZES KEMENCE

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1968

© *Marosán György, 1968*

GYERMEKKOR

HOSSZÚPÁLYI-NAGYVÁRAD

Az emberke megszületik, de ehhez a sorsdöntő tényhez neki semmi köze sincs. Akarata nem érvényesülhet, döntéséről szó sem lehet. Minden ember közös sorsa: mások akaratából megszületni. Az embert életre hívják, lesz, és – elindul útján ...

I.

Abban a korban születtem, amikor a világon még virágjában volt a kapitalizmus, tudományosan megfogalmazva a monopolkapitalizmus, illetve, ugyancsak tudományosan megfogalmazva: az imperializmus, ékesítve polgári köztársaságokkal és isteni elrendelés folytán felkent apostoli királyok és császárok monarchiájával. A világ túlnyomó többségén akkor még a gyarmati rendszer uralkodott.

Szüleim pedagógusok voltak. E tényre azonban nem vagyok büszke, mint ahogy szomorúság sem tölt el miatta. Gyermekágyam egyszerű falusi ágy volt, bábáim: iskolát nem végzett falusi bába és a segíteni mindig kész szomszédasszonyok, mert orvosra, ilyen költséges luxusra, a „szent Monarchiában", a „Mária országában" nem telt.

Falun születtem, ahol akkor még villany sem volt, és a mozi ismeretlen csodának számított. A fényt – ahogy a nép nevezte – a petró és a gyertya jelentette. Ez is sokba került, és csak akkor

használták, ha nagyon kellett. A csókhoz, a szerelemhez erre nem is volt szükség. A falu este nem pazarolt sem petrót, sem gyertyát, sem tüzelőt. Korán sötétedett, korán feküdtek le. Mit csináltak ilyenkor? Amíg fiatalok voltak, gyermeket gyermekre halmoztak. Ebben az egyben még kiélhették magukat, és nehéz, sivár életükben ez örömet is okozott nekik – mondhatnánk, csak ez okozott örömet! A szerelem, a vágyakozás, a csók – szerencsére – nem sajátítható ki, ez az egyetlen olyan dolog, ami nélkül még sivárabb, még örömtelenebb és boldogtalanabb lenne az élet. Ez aztán mindenkire érvényes szabály, bárhol is helyezkedjék el az osztály és a társadalom „rongy"- vagy ranglistáján. Legfeljebb a szegények szerelme szebb, mert több benne az őszinteség és a becsületesség – ez az emberiesség első iskolája, ha hazugság nélkül való, s nem érdek fűti, hanem tiszta emberi vonzalom.

A szegények szerelme csupán a szerelemért van – ez teszi széppé. Ezáltal szépül meg életük. Két embert – egy emberpárt – a sírig nem a nyomorúság, hanem a szerelem és a szeretet fűz egybe.

Az én falusi pedagógus családomnak is ez volt egyetlen öröme – még akkor is, ha tömérdek gond és ezernyi nehézség is származott belőle.

Sokan voltunk testvérek. Már voltak előttem gyerekek, amikor világra jöttem. Kezdetben ez nem számított. A szegényemberek úgy tartják – anyámtól is sokszor hallottam –, ahol több száj kér enni, még egynek mindig jut falat.

Ám egyébként is, falun, a szegényemberek között úgy vélekedtek – a sok gyerek velejárója az emberek közötti megbecsülésnek és tiszteletnek. De hozzátartozott a jövő terveihez is. Nemcsak mint száj, mely enni kért, hanem számításba jött mint jövőbeli kenyérkereső is, aki a szülők segítője lesz. Még akkor is, ha ez nem mindig történt így, és a legtöbbször nem is történhetett. A szapora család hamar széteső családdá vált, mert felcseperedő tagjainak előbb-utóbb önálló egzisztenciát kellett teremteniük.

Májusban születtem. Arról, aki májusban születik, azt tartják,

hogy szerelemgyerek. A szerelemgyerekről az a hír járja, hogy – általában – anyjának egyéniségét, természetét örökli.

Sokszor hallottam, hogy szerelemgyerek vagyok.

Az asszonyok azt mondták, ez meglátszik rajtam. Szeretem, tisztelem és becsülöm a nőket, udvarias vagyok hozzájuk, és szót is emelek értük önzetlenül. A róluk kialakult szemléletem két forrásból táplálkozik.

Az egyik társadalmi ok: láttam, tapasztaltam mostoha, nehéz életüket, szenvedésüket, tengernyi sírásukat, és ez a látvány mindig megrázott. Sajnáltam őket, a szenvedőket, az alárendelteket, a másodrendű állampolgárokat – és ezért is vonzódtam hozzájuk. A másik érzelmi ok. Azért szeretem, tisztelem és becsülöm a nőket, mert ami emberit, szépet és jót kaptam az élettől, ami szeretetet, gyöngédséget, szerelmet, magasabbrendű emberi vágyat s igazi humanizmust megismerhettem, az mind tőlük asszonyoktól jutott osztályrészemül. Ezzel szemben minden rosszat, minden ütleget és fájdalmat, megalázást, keserűséget a férfiak mértek ki rám.

Ezen az sem változtat, hogy a férfiaktól is kaptam jót, s hogy tőlük kaptam az élet helyes megismeréséhez, a harchoz, a fejlődő – alakuló értelmemhez és érzelmemhez mindazt, ami nélkül semeddig sem juthattam volna.

Tudásom túlnyomó részét férfiaktól tanultam, de – és ezt erősen kell hangsúlyoznom! – tudásom fabatkát sem érne, ha nem kapom meg a nőktől azokat a gazdagító elemeket, érzelmi és pszichikai feltételeket, amelyek nélkül minden tudás csak rideg számításhoz, a száraz okoskodási képességhez vezet.

Melegszívű emberré csak a nők hatására válhatunk; vallom én ezt minden szégyen nélkül. Vallom, mert ez is hozzátartozik ahhoz, hogy az élet szép – és én hiszem, hogy még szebbé lehet tenni, és ezzel sokkal könnyebbé is.

Amint anyám mesélte: velem nagyon könnyű szülése volt. Hogy ez pontosan mit jelentett, nem tudom, mert én úgy láttam, nem is egyszer, hogy minden szülés megviseli az anyát, megviseli

az asszonyt. Hiszen alapjában véve asszonnyá akkor válik egy nő, amikor ezen a nagy emberi próbán is keresztülment.

Könnyen születtem, de igen hangosan – mesélte anyám. Mondta is a bábaasszony: „Nagy legény lesz ebből, tanítóné lelkem, figyelje csak, milyen kakashangja van!"

Anyám szerint a fürdetés és a szoptatás után olyan csendes lettem, mint az álom. És mindig jól aludtam. Ezért vagyok most egészséges és erős! Enélkül nem tudtam volna felnőni. Ezért voltam keveset beteg.

1908. május 15-én jelentették a jegyzőnek, hogy a Marosán tanító családjában újabb fiú született. De jelentették ezt a görög katolikus tiszteletesnek is, mert édesapám kántortanító volt.

Tudomásom szerint abban az időben, amikor én születtem, a falun, így a miénkben is, a jegyző, a tiszteletes és a tanító volt – itt a sorrend is fontos! – a vezető értelmiség s egyben az uralkodó réteg is.

A történelemből, de a régi világ gyakorlati életéből is tudom, hogy a tanító a nemzet napszámosának számított. És ha napszámos volt – és az volt! –, akkor a vezető értelmiség sorában falun is az utolsó hely illette meg. Nekem, eddigi életemben, a hitbéli Isten földi képviselőjével csak annyi dolgom volt, hogy elvittek megkeresztelni a templomba, ahol is a György keresztnevet kaptam – az apámét. Beírtak az anyakönyvbe. Nyilvántartott személy és statisztikai adat lettem. Szerintük azért is szükség volt erre, mert nemcsak itt a földön, hanem az egek urának is el kellett számolniok velem. Feltételezem, hogy a kántortanító fiának megkeresztelése valamivel nagyobb ceremóniával történt, mint az egyszerű paraszt gyerekéé. Valószínű, hogy a tiszteletes is ki akart tenni magáért. Ezért, amikor bevittek a templomba, megfelelő egyházi ceremónia mellett nemcsak szenteltvízzel hintettek be, és füstöltek körül tömjénfüsttel, de testem különböző részeit megkenték illatos olajjal is, hogy ezzel tartsák tőlem távol a bajt s minden rosszat: betegséget, szenvedést és a bűnt. A szegénység

ellen ez ugyan nem használ, de hiszen erről ott nem is volt szó. Eddigi élettapasztalatom azt bizonyítja, hogy ennek a körültekintő papi szertartásnak nem sok hasznát vettem, a ceremónia mit sem fogott rajtam – az illatosító kenegetések, imádkozások és a prédikációk nem tartották tőlem távol a bajt, a betegséget és a szenvedést. A szegénység pedig – mint életem tartalma és formája – végigkísért egész életutamon. Pedig biztos, hogy akkor ittak is az egészségemre. Az is biztos, hogy bundapálinkát ittak, ami olcsó volt, és hamar jelentkezett a mámorító hatása.

Elképzelem, amint Görgy keresztnévvel megjelölve a magas hivatalokból elengedtek, és a ceremóniát kedvelő asszonyok babusgatva hazavittek pelenkázni, megetettek, és mesékkel álltak fölém. Élni segítettek. Ó, áldott asszonyok!...

2.

1908-ban, a Bihar megyei Hosszúpályi községben születtem. Ez akkor az Osztrák–Magyar Monarchia területe volt.

Apám román származású kántortanító – kisebbségi területen román–magyar tanító volt. Az efféléket úgy hívták, hogy kisebbségi vagy nemzetiségi tanítók. Életútja – ahogy most végig tudom kísérni – olyan helyekre vitte, ahol a lakosság vegyes: román–magyar. Sokat vándorolt, de sosem a maga jószántából. A falusi tanítónak oda kellett mennie, ahová küldték. Kevés volt a jövedelme, és hogy valamivel több legyen, kántorságot is vállalt. Ezzel az egyház szolgálójává is vált; épp hogy harangoznia nem kellett. Hogy apám vallásos volt-e, és hitt-e Istenben, nem tudom. Egy biztos: temetésen, esküvőn és keresztelőkön vett részt – ez munkájához tartozott. Az is biztos, hogy ennek a falusi kántortanítónak lehettek szép álmai, felemelő vágyai, lehetett feszítő akarata, melyek mind-mind semmivé váltak, mert fogta szétthetetlen vasláncával a létfenntartás törvénye, fogta a szaporodó, nagy család s a vele járó minden nehézség. Ez szabta

meg, hogy mit tegyen, de megszabta lehetőségeit is a falu világtól elzárt, sötét életkörülményei közt.

Nyáron a hajnaltól késő éjszakáig tartó munka, a por, a sár és az embereket sorvasztó szegénység! Itt az emberi vágyakozás csak három irányban feszített mindenkit – enni, inni, szeretni.

Apám a parasztokkal együtt nagyon sokat ivott – panaszolta sokszor anyám. De hogy tulajdonképp miért ivott olyan sokat, mi hajtotta az ital felé, a mama nem tudta megmondani. Én már tudom, mert azóta megismertem a pedagógusok világát is, megismertem a szegények sanyarú életét s a falut, megismertem a munkásosztály életét is, és eljutottam az italos szenvedély okának ismeretéig. Ha az ember kutat, mélyére láthat emberi sorsoknak.

Hosszúpályi... Az én falum messze volt az élet, messze a vasút, a tudomány, a kultúra, messze a világ termékenyítő, nagy országútjától, ahová időben el sem jutottak a világot mozgató események rezgései sem.

Sokszor elgondolkoztam: vajon az 1905-ös orosz forradalom eszméi eljutottak-e az én falumba? És ha eljutott, mi volt rá a felelet? Gondolom, oda is eljutott belőle valami, hiszen eléggé megrázta Európát, megrázta a Monarchiát is.

Mi jutott el belőle? Talán csak annyi, hogy megint baj van a gyűlölt cáratyuskával, hogy a kórság egye meg a fekete lelkét, kukacok rágják meg a hízott testét! Élt még bennük az 1848/49-es szabadság és függetlenség harcának gyászos emléke. Feltehető, hogy a falusi szegénység a tanítóval, a nemzet napszámosával együtt a cáratyuska ellen volt most is, és a forradalom sikeréért lelkesedett – hiszen az a Monarchia, amelyben éltek, ugyanattól a bajtól volt terhes, s ugyanazokat az ellentmondásokat hordta magában.

Az én falumba újság ritkán járt. Keveset és kevesen olvastak. Messze volt a szomszédos Debrecen vagy Nagyvárad, ahová alig jártak be. Ha néha bementek, akkor is csak azért, mert vásár volt, és eladni vagy venni akartak valamit. Apámat, a nemzet

napszámosát a kényszer vitte be olykor a magas állami vagy egyházi hivatalba – ez azonban nagyon ritkán történt meg.

Hosszúpályi... ebben a faluban is érvényes volt az a szabály, hogy az emberek születnek, élnek és meghalnak. S legfeljebb az élénkebben mozgó és hatni is tudó progresszív elemeket foglalkoztatja az olyan kérdés – és ez már valami –, hogyan születnek, hol és hogyan élnek az emberek, és ha meghalnak, mi maradt utánuk. Általában semmi: a szegénységen nincs mit osztozkodni.

Szegénység, szegénység mindenütt... Pedig ebben az időben az egész világon történelmi események érlelődtek.

A Habsburg-birodalmat az 1848/49. évi szabadságharc, majd az 1867. évi kiegyezés, mint valami hideglelés rázza meg. Vannak, akik már meg is jósolják a Monarchia darabokra hullását. Lembergtől Zágrábig, Brassótól Passauig, Prágától a svájci hegyekig állandó a mozgás – lázadások, forrongás, csendőrsortüzek jelzik egy beteg birodalom agóniáját. Nincs nap, hogy a végét járó Habsburg-Monarchiában, amely 400 éve létezik, és erőszakosan tovább is élni akar, valami ne történjék. A sokféle nemzetiségből összetákolt birodalom egyre feszül a nemzetiségek önálló életvágyától, amelyet évszázadok óta gúzsba kötöttek. És ehhez az elfojthatatlan erőhöz ebben az időben egy új tényező párosul, és egyre nagyobb szerepet játszik: a Monarchia területén is végbemegy az ipari forradalom, és vele izmosodik a munkásosztály.

Ebben az időben formálódik a háborús szövetség Berlin és Bécs, Párizs és Pétervár között. Csattognak a parancsszavak, és az emberek egyre kémlelik az eget, vajon mikor szakad rá a Monarchia korhadt épületére...

Ilyen körülmények játszottak szerepet az emberek életében, amikor én világra jöttem, és az első lépéseket tettem a világban. A falusi fiúkat messzire vitték katonai kiképzésre. Hosszúpályi még csendes volt, bár itt is egyre bonyolultabbá vált az élet – hatni kezdtek a társadalmi, politikai és nemzetiségi ellentmondások, és amellett, hogy a háború vagy a béke, a kenyér és a munka,

a szeretet és a gyűlölet ősi problémái tovább izzottak, egyre élesebbé vált a szembenállás a nemzetiségek között.

Ezekben az ellentétekben lassan, így vagy úgy, én is kezdek szerepet játszani. A Monarchiában két helyen is nyilvántartanak, két helyen is számolnak velem és döntenek rólam – anélkül hogy ezt én akarnám –, a magyarok az anyai, a románok az apai ág miatt. A Monarchiának ez különösképpen nem fontos, ott teljesen mindegy, hogy hová tartozom, a románoknak és a magyaroknak azonban ez nem mindegy!

Anyám izzón magyar, apám viszont izzón román. Mégis összeköti őket a szerelem.

Családunkban – szüleink megegyeztek – a fiúk görög katolikusok, a lányok reformátusok lettek. Szétválasztottak bennünket, testvéreket, vallás szerint, hát hogyne választottak volna szét bennünket nemzetiségi szempontból, amikor ez ebben az időben az európai politika kulcskérdése is volt!

Testvéreim közül egyedül én maradtam görög katolikus, a többiek, akik élnek, mind reformátusok. Apám halála után ugyanis számbelileg anyám rögtön gyarapítani akarta református hittestvéreit. Velem azonban anyámnak ebben a kérdésben meggyűlt a baja: hiába kért, hogy térjek át a református hitre, nem voltam hajlandó szót fogadni neki. Gondolkodásomat a vallásról és sok más kérdésről is nagyon hamar a szervezett munkásság és általa a szocialista világnézet kezdte jelentősen befolyásolni. Anyám bármennyire is erős asszony, és bármilyen szívesen, néha gyűlölettel szidja is a pápistákat: a katolikusokat; s ajánlja az egyetlen üdvözítő, református hitet, én konokul kitartok a magamé mellett. Azt mondtam anyámnak:

– Nézze, mama, kértem én maguktól a vallásomat? Nem kértem. Maguk adták, és ha már adták, megtartom. Egyébként sem látok figyelemre méltó különbséget a pápisták és a reformátusok között. A céljuk azonos: égi boldogsággal kecsegtetni. Én viszont

a boldogságot nem az égiektől, de nem is az imádságtól várom. Nekem kell azt kiverekednem ...

Anyám nagy szemekkel nézett rám, és azt felelte: – Makacs vagy, akár az a román apád volt! Makacs vagy ... Azok a büdös vörösök jól elbolondítottak! Utolsó érvként pedig azt kiáltotta: – Meglásd, megbüntet a Jóisten!

Megsimogattam, és azt feleltem: – Nem félek én az Istentől. Nem félek, mert az Isten nem juttatja a pokolba azokat, akik a szegénységet, a nyomort, a szenvedést, a háborút rászabadítják az emberiségre! Nem bünteti meg a gazdagokat, a fösvényeket, a dölyfösöket, akik mindenkin embertelenül keresztültaposnak, miközben nagy keresztet vetnek, és idézik a bibliát.

Anyám nagyot nézett, és csóválta a fejét. Nem mondta, de megéreztem: elfajzott embernek tart. Gyerekkoromban nem firtatta többé, hogy legyek református. Ez a kérdés még egyszer az 1930-as években vetődött fel családi körben: mi, itthon élő gyerekek, nagy ritkán ugyan, de anyám meghívására, vasárnap összejöttünk. Elmentünk hozzá ebédre, s aztán összeadtuk az ebéd költségét. Akkor öten voltunk itthon testvérek. Mind felnőttek. A rádió vasárnapi misét közvetített és szentbeszédet. Az uralkodó vallás a katolikus volt, a leghíresebb hitszónok Bangha páter. Ahogy anyám konyhájában ültünk és nevetgéltünk, beszélgettünk, az egyik testvérem bekapcsolta a rádiót. Anyám rákiáltott: – Zárd el a rádiót! Mit hallgatjátok ezt a szédelgőt?!

– Nem lehet elzárni – mondtam –, van itt egy katolikus is, aki hallani akarja, mit mond Bangha páter.

– Jól van – mondta anyám. – Hallgasd, ha bírja a gyomrod!

A Bangha-féle prédikációban elhangzott igékkel győztem vallási kérdésben a család többi tagja felett. Ma is élénken emlékszem, hogy Bangha azt mondta: vegye tudomásul mindenki, a mennyországba csak a hithű katolikusok juthatnak be!

– Hallgassátok csak – mondtam. – Ezek szerint én biztos, hogy a mennyországba kerülök ... Bangha szerint ... de ti mindnyájan a pokolra mentek. Nem lesz ott rossz társaság – biztattam a töb-

bieket –, hiszen az ország kormányzói székében a református Horthy Miklós ül.

Családom tagjait ezzel lehengereltem. Ez volt az utolsó ilyen vita köztünk. Így maradtam én a római pápa fennhatósága alá tartozó görög katolikus, akit aztán 1948-ban kiátkoztak, de... ez az átok semmiféle bajt nem hozott rám.

Szegény vagy gazdag családban a kisgyermeket mindenütt nagy gonddal ápolják: etetik, ölelgetik, csókolják, játszanak vele és – kényeztetik. Ahol aztán sok van a gyerekből, ott kevesebb jut neki mindebből a jóból.

Mi sokan voltunk és nagyon szegények. Bennünket hát nem babusgattak és nem kényeztettek sokáig. Ha valamennyire felcseperedtünk, mint a tyúkokat, kizavartak bennünket az udvarra, a ház elé. Úgy nőttünk fel, mint a többi szegény falusi gyerek. Erre a korszakomra halványan emlékszem, s inkább csak anyám elbeszéléséből.

Egyik ilyen kis emlék: reggelente testvéreimmel megmosakodva s felöltözve asztalhoz ültünk reggelizni. Mindegyikünknek megvolt a maga cserépbögréje. Egyszer az egyik bögre eltört, és egy nagyobb bögrét tettek az asztalra. Lehet, hogy ez apám bögréje volt. Amikor beengedtek a szobába, megálltunk az asztal előtt, imádkozni kellett. Ima közben egyszer csak rámutattam a nagy bögrére; hangosan mondtam: – Nekem az kell!

Nem tudom, hogy ebből milyen mértékben lehet következtetni valamely gyermek lelkivilágára, de egyet tudok: ez is igen mély nyomot hagyott bennem. Akkor is és mindig éhes voltam, és ez az éhségérzet a gyermekkortól végigkísért egész életutamon, mint valami olyan teher, amelytől az ember sohasem tud megszabadulni – még akkor sem, ha átmenetileg jobban megy a sora, és többször is jóllakik. Felnőttkoromba is elkísért ennek az emléke, s még most is gyakran eszembe jut. Idegessé tesz, ha látom, hogy valahol az étellel pazarlóan bánnak. Kínoz, ha gyerekeim a levágott kenyeret csak úgy otthagyják – az átélt nehéz évek kényszerűsé-

ge, a börtönben elszenvedett éhség s a munkanélküliség mardosó éhsége jut az eszembe.

Társult ehhez az éhségérzethez egy másik is, amelyre apám halála után döbbentem rá: nagyon kevés szeretetben, emberi melegségben volt részem. Ennek a kettőnek a hiánya örökös éhségérzetet plántált belém, örökös küzdelmet és rettegést: az éhségtől megszabadulni, az emberi szeretet melegét megszerezni.

Apám úgy tűnt el életemből, mint valami álom. A sejtés bizonytalan ködén át próbálok visszaemlékezni rá – próbálom visszaérezni őt, mint aki segítséget, emberi melegséget szeretne kapni tőle.

Apám sohasem vert meg, ellentétben anyámmal, akinek igen hamar elszaladt a keze: piff-puff, és máris ment tovább. Talán már rég el is felejtette, amikor bennem még élt a verés emléke. Mert minden ütleg mély nyomot hagy az emberben – ezt korán megtanultam. Ezért igyekeztem elkerülni, hogy embert valaha is megüssek, gyerekről nem is beszélve. Apám is így él bennem! Ha mást nem is, ezt a természetét rám hagyta.

Egy téli este – 1913–14 tele lehetett, elmúltam már ötéves – havas erdőn mentünk keresztül hazafelé a szomszéd faluból, ahol apám tanítóbarátját látogatta meg. Most is érzem, ahogy apám erősen fogja a kezem. Emlékszem monoton hangjára, amint egész úton korholt, mert kezet csókoltam a cselédlánynak. Ez úgy történt, hogy amikor ebéd után apámmal elindultunk hazulról, anyám a lelkemre kötötte, hogy el ne felejtsek kezet csókolni a tanító néninek, mivel az úriasszony, és neki az jár. De amikor beléptünk a tanító házába, engem a konyhába vittek, ahol aztán a felnőttek körülálltak, és az egyik szép néni leszedte rólam a téli holmit, aztán megpaskolta, cirógatta, majd megcsókolta az arcomat, erre én elkaptam a kezét és megcsókoltam. Ez apám szemében nagy hiba volt, mert, mint magyarázta, akinek kezet csókol-

tam, a cselédlány volt, s nem a tanító néni. Apám szemrehányását akkor nem értettem meg, de nem is felejtettem el soha.

Ezzel a belém rögződött utolsó emlékkel lép ki apám az életemből, s nem marad róla bennem több emlék. Hatéves voltam ekkor. Az árvaság érzése töltött el sokáig.

1914 őszén kitört a háború, s felbolygatta a falut. Férfiak, asszonyok az utcán, a házak előtt vitatták a nagy eseményt. Mi, ott lábatlankodó kisgyerekek, elhagyatottságunkban sírtunk, a nagyobbak pedig játszottak, egymást hajkurászták. A kocsma zsúfolt volt. A felnőttek ittak, énekeltek. Folyt a bevonultatás. Elindult az első csoport, az anyák, a feleségek sírtak, a férfiak fel voltak pántlikázva, s részegen nótáztak. Mintha mindenki megbolondult volna. Aztán . . .

Apám után nemsokára anyám is eltűnt az életemből. A háború annyira felborította a rendet – gondoltam –, hogy talán anyám is a háborúba ment. A szomszéd leánya törődött velünk – de csak velünk, kicsikkel.

Én egész nap az udvaron vagy az utcán játszottam; porból gombócot gyúrtam a gyerekekkel. Nem is vettem észre, ha a felnőttek megálltak mellettem, és sajnálkoztak rajtam. Azt sem vettem észre, hogy végül is a parasztasszonyok törődtek velem, hol ide, hol oda hívtak be a szomszédok, és aludttejet adtak, kenyérrel. Olyan önfeledten ettem a nagy cseréptányérból, mintha a világon minden a legnagyobb rendben lett volna.

Egy délután kocsival érkezett meg az anyám. Talpig gyászban volt, fekete szegélyű zsebkendővel törölgette az arcát, szemét. Bennünket, gyerekeket bevittek a házba, ahol csak asszonyok voltak és sírtak; cukrot kaptunk tőlük. Akkor hallottam először ezeket a szavakat: – Szegény árvák! . . .

Megmondták, hogy meghalt az apám: öngyilkos lett!

Hogy miért? . . . Ma sem tudom. Már felnőtt voltam, amikor efelől megkérdeztem anyámat. Hallgatott – nem szeretett beszélni róla. A mindig beszédes asszony ebben az egyben szűkszavú

volt. Csak annyit mondott, rossz, nehéz élete volt. Kevés öröme, sok-sok bánata... Ivott szegény... Meg nem értett, elkeseredett ember lett belőle. Meghalt. Isten nyugosztalja. Neki is, nekünk is jobb így...

Apám nyughatatlan, elégedetlen ember lehetett önmagával, a helyzetével, és talán ki akart törni a béklyóiból, de nem tudott: a falu, az ital, a nagy család bilincsbe verte. És ezt még fokozta a háború. Bajában önmaga ítélkezett, de csak a maga problémáját döntötte el, a családjáét nem oldotta meg, inkább megnehezítette. A keresztet pedig, amit anyámra rakott, nem vette le senki. Mi, gyerekei sem.

Egy őszi reggel aztán felkerekedtünk, és egy nagy szekérrel elindultunk Hosszúpályiból a nagyváros felé. Az utat szegélyező fákat, az elhagyott tájat most is látom, az ősz illatát most is érzem.

Érzem azt is, hogy ezzel az úttal végleg elszakadok a falutól, és valami új kezdődik el – egy új, egy másik élet a nagyvárosban: Nagyváradon.

3.

Óriási különbség van abban, hogy valaki tanyán, falun, községben vagy nagyvárosban nevelkedik – de abban is, hogy valaki a mezőgazdasági munkában vagy ipari, kereskedelmi, vagy intellektuális munkában, sőt: tehetősebbek vagy szegények környezetében formálódik-e emberré. A környezet hatása nagy minőségi különbségeket eredményez. Régi igazság, hogy az emberré formálásnak három döntő tényezője van: a család, az iskola és a munka. E három nem elvont fogalom, hanem konkrét valóság, s mint ilyennek, összhangban kell lenniök egymással. S ha összhangban vannak, akkor bármilyen időben is éljen valaki, egészséges emberré válik. Az embernek egyébként mindig két családja van. Az egyik, a szűkebb család, a szülői. A másik a családok összessége, a nép – az emberek nagy családja, mely az árva gyerekekre vagy a rosszul

élő szülők gyermekeire mindig jelentős hatással van. Ez utóbbi az én életemben is nagyobb szerepet játszott.

Ha valaki gyermekkorában nem kapta meg a szeretetnek, a jóságnak, a családi összetartásnak, a családi fészeknek melegét s jó pszichológiai hatását, meglelheti ezt később az emberek nagy családjában. A szegénységben is – a munkásosztály és a parasztok erős családjában – embert emberrel összeköt még egy nagy kapocs: a munka. Összeköt az emberi alkotó tevékenység nemesítő folyamata. Felbecsülhetetlen embernevelő hatása van. Aki még nem dolgozott, az ezt meg sem értheti, de nem értheti meg sem az életet, sem az embereket. Pedig az életet és az embereket megérteni a boldogság megtalálásának is nyitja, amelyhez nem az anyaméhben jut el az ember; az emberek között élve, velük együtt dolgozva és harcolva szerezheti meg osztályrészül.

Családomat nemcsak az első világháború, de apám tragikus halála miatt külön is nagy megrázkódtatás érte. Kezdett széthullani. A korán özvegységre jutott szép anya egyedül maradt a sok gyerekkel, minden anyagi bázis nélkül. Egyetlen jövedelme kis nyugdíja, amely bizony egy ember létfenntartására is kevés lett volna. Családunk elszakad a falutól, és még nehezebb helyzetbe jut; mert a falun lehet tehenet, disznót tartani, csirkét nevelni, van egy kis háztáji föld, kert, amit a tanító kapott, s megtermi a család szűkös élelmét, a városban azonban még ez sincs. Hogy mi van? Ezt később bőségesen tapasztalta a korán özvegységre jutott anya, sok árva gyermekével együtt.

1914 őszén családunk batyukkal felpakolva szinte menekült a városba. Menekült, mert a falu a szájára vette, és ezt nem lehetett elviselni. Falun ugyanis elég ritka az öngyilkosság, és ha előfordul, akkor bizony hosszú ideig szenzáció és beszédtéma marad. Fiatal anya, sok gyerek és a pletyka, ezelől csak a város – a sok házzal s a még több emberrel – ad menedéket. Könnyebb ott élni, ahol nem ismerik, s ahol a vadidegen embereket nem is érdekli az ismeretlen család tragédiája. Föl hát a városba! A csa-

lád még nem tudja – nem is sejti –, hogy elindult a hanyatlás, a széthullás, a züllés útján. A család tagjai nem érzékelik, hogy őket már nem fogja többé össze senki és semmi. Nem sejtik, hogy lépésükkel valami új kezdődött el, amelynek végső kimenetelét nagyon nehéz lenne előre kiszámítaniok.

S még csak 1914 ősze van.

A menekülésszerű költözés, a háború, az emberek és szűkebb családja miatt megannyi összefutó és összekuszálódott érzéseinek nyomasztó tömege vajon mit mutat és mit adhat egy hatéves gyermek számára?... Kevés nevetést, még kevesebb játékot és mosolyt, de annál több sírást és – mindenekfölött – éhséget. Nem csoda hát, hogy valamivel később – és igen korán – olyan írók művei iránt támadt bennem érdeklődés, melyekben saját életem kifejezését találtam. Jó ideig Zola, majd Gorkij volt a kedvenc íróm. Valósággal faltam a műveiket, együtt szenvedtem át hőseik embertelen nyomorúságát. A szegénység – mint földre tipró állapot – olyan szörnyű börtön, amelyből nehezen lehetett kitörni. S ezen mit sem változtatott az, hogy Nagyváradra kerültem.

Nagyvárad jelentős városa volt a Monarchiának. Igen régi kereskedelmi, pénzügyi, kulturális és politikai centrum. Dzsentrifészek és egyben gazdag zsidó kereskedelmi központ is, haladó polgársággal. Itt él Ady, a „Holnap"-osokkal; jó sajtója, színháza és iskolája van. Ágoston Péter és Ady szelleme hatja át ezt a várost, melyben szépszámú szervezett munkásság él, s már abban az időben hangadó és jelentős politikai tényező is. Kis gyárak – főképp középüzemek – vannak itt. Természetesen jelentős számban élnek kisiparosok. A bank és a kereskedelmi élet összekötői a nagyvilággal. A szervezett munkásság erős; saját otthonnal rendelkezik: a nyomdászok, vasasok, építők, bőrösök, cipészek és csizmadiák, szabók, kovácsok, malomipariak mellett még a pincérek is jól szervezettek voltak.

Nagyvárad sok nemzetiségű város. A magyarok és románok mellett a zsidóság egy része ugyancsak nemzetiségnek vallja magát. A város – ebben az időben – többségében magyar, de a vá-

roson túl már román-tenger él, amely az elmúlt évszázad alatt, lassan alakult ki.

Ezen a földdarabon többféle kizsákmányolás és elnyomás érvényesült. Többek között a nemzeti és felekezeti. De ezeknek is az osztályelnyomás és kizsákmányolás az alapja. Nekem is bőven kijut belőle – hátrányosan hat, de egyben nevel is az ellene való harc.

Ezeket már öntudatlan gyermeki szemmel érzékelni lehetett hatása azonban még nem jutott el emberi öntudatomig. Amíg addig fejlődtem, sok víznek kellett lefolynia a Sebes-Körösön. A kétfajta kizsákmányolás erősen érzékelhető valóság volt – sanyargatta a szegény néposztályt, a munkásokat és a parasztokat, akiknek teljesen mindegy volt, hogy milyen nemzetiségű ez a kizsákmányolás. Ez az elnyomás és kizsákmányolás azonban párosult egy harmadikkal: az Osztrák–Magyar Monarchia dualista, ám Bécs-központú államformájával. Bihar megye Nagyvárad székhellyel mind e hármat élesen felszínre hozta. Nagyvárad mindennapi életében is jelenvaló a magyar keresztény, úri arisztokrata- és dzsentrivilág, jelenvaló és ható tényező a nagybirtok, a hitbizomány s az úri birtok. Mindez együttvéve szívós és kegyetlen gazdasági és politikai hatalom! A kereskedelemben és iparban látástól vakulásig tart a robot. S ezt a robotoló világot átfogja és átszövi a váradi bankvilág, amely aztán összekapcsolódik a pesti–bécsi, azokon keresztül pedig az európai bankvilággal. Ezek mellett jelen van és erőteljesen hat a felfelé törekvő, lassan, de biztosan terjeszkedő román nacionalisták tehetős rétege.

Ezeket a rétegeket közös érdek kapcsolja össze, amint szembekerülnek a szegénységgel. Az úri Magyarország pedig ezzel a szegénységgel mindennap szembekerül. Erdélyben – és így Váradon is – igen árnyalt volt az élet. Érezni lehetett a végleteket, a nagy és kis arányokat. Az elnyomás szülte nyomorúság itt kiáltóbban hatott, miként élesebben és messzebbre hangzott az élesdi csendőrsortűz vagy a megbotozott magyar és román paraszt jajszava.

Ebben a kusza világban kezdi el újabb életét az én menekülő és bujkáló – s most a züllés útjára sodródott –, széthulló csalá-

dom. Menekültünk és bujdostunk az emberek sűrűjében, hogy családi tragédiánkat, koldusszegénységünket, cifra nyomorúságunkat eltakarhassuk a kíváncsi emberek szeme és nyelve elől. Az életért vívott harcunk erős és embert alázó.

Ebben a harcban nő naggyá az én anyám!

Családom tagjai nem tudják, de nem is sejtik, hogy milyen jövő vár rájuk. Nem tudják, hogy az első világháború nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchiát veri szét, de szétveri bujkáló családomat is. Az egész világra kiterjedő, nagy viharban hogyan is tudott volna lábán megállni és megmaradni egy pedagóguscsalád, özvegy anyával és sok árvával? Itt már a csoda sem segíthetett. Minden elkésett már – ahogy a költő sírta mindhiába éveken keresztül. Már csak a forradalom jöhetett, a világháború végén – és annak befejezéseként.

Mit is érzékelhetett azonban mindebből 1914 őszén és télén egy hatéves gyermek?

Azt mondják, hogy a gyermek szeme tiszta és éles fényképezőlencse, mely sok színnel érzékelt, gazdag élményt gyűjt össze és raktároz el az évek folyamán. A gyermek némán, csak a szemével kérdez. Vajon mit válaszolhatunk kérdéseire, s vajon mit hallgathatunk el mindabból, ami a felnőtteket összekapcsolja a gyermekkel? Inkább csak hallgatunk a gyermeki szemek kérdezésére, amivel aztán szakadást idézünk elő magunk és a gyermek között.

Kutatok az emlékeimben, vizsgálom köztük a legfontosabbakat s a legjellemzőbbeket. Vizsgálom az iránymutatókat, melyek a legerőteljesebben vésődtek belém. Az egyik: az iskola. Szerettem iskolába járni, nem éppen a tanításért, hanem a sok gyermek miatt, akik között jól éreztem magam. Új környezetbe kerültem, játszottam, hancúroztam, éltem! Közepes tanuló voltam. Nem tűntem ki semmiben sem. Nem csoda: nem a tanulás fogott meg – nem ez volt az a tényező, amely kiváltotta belőlem a rajongást az iskoláért. Az iskola nagy épületnek tűnt. Kétemeletes. Ilyet eddig még sosem láttam – ilyenben még sosem voltam. A falusi házak után nagyon tetszett. Az ablakból kinézve nem a falu kis patakját, hanem a Sebes-Körös-t láttam, amelyben mindig

volt víz, méghozzá milyen gyors folyású! De sokszor rám szóltak, mert kibámultam az ablakon! Az osztály földszinten volt, de nagyon szerettem az emeleteken futkosni és el-elnézelődni. A sok képet a falon – a nagy táblásképeket.

Lányok-fiúk vegyes osztályba jártunk. Szünetben nem tudtam a helyemen maradni, és mindig én mentem utoljára vissza a padba. Ha a tanítás elkezdődött, nem volt velem baj. Szót fogadtam, mert szerettem iskolába járni. Anyám még betegen sem tudott volna otthon tartani. Nem volt szép iskolai felszerelésem, csak olyan, amilyen az akkori szegénygyermeknek. Palatáblámhoz hozzákötöttem a palavesszőt és a szivacsot; akkor ez volt a legolcsóbb tanszer. De ha eltörtem, volt ám nemulass! Ha netalán verekedésbe bonyolódtam az utcán, először letettem a palatáblát a földre, jó messzire a verekedés színhelyéről. Mert minden törhet – a csont is –, folyhat a vér, de a palatábla és a vessző nem törhet el, azzal el kell számolni otthon és az iskolában is! Ha nincs meg, jön a pofon!

Amikor hazaértem, anyám első szava ez volt:

– Mutasd a tábládat! Rakd a helyére!

Megmutattam, azután elraktam.

Ha a tanításnak vége szakadt, rögtön kizúdultunk az utcára. A hazamenés mindig bővelkedett izgalmakban. Annyi, de annyi volt a látnivaló – s vele ezer ok az örökös csavargásra. A Szent László tér, a piac, a Sebes-Körös – teli sok kis hallal –, megannyi élmény! Két évet jártam ebbe az iskolába. Magaviseletből jó jegyet kaptam.

Az iskola mellett a másik nagy élményt és maradandó emléket az ennivaló jelentette számomra. Mint mondottam, az evés fontos részét jelentette az életemnek! Emlékszem: falun tejet, nyáron pedig aludttejet kaptam cserépbögrében. Ez a tej aztán egyszer csak eltűnt életemből, és a fehér, nekem nagyon finom étel helyett megjelent életemben a köménymagos leves, cseréptányérban. A köménymagleves furcsa étel. Életem eddigi történetéhez kitörölhetetlenül hozzátartozik – annyit ettem belőle, mint kívülem senki ezen a világon! Ez a köménymagos leves

jelképezte akkori helyzetemet és állapotomat a társadalomban. Ez a leves kísér el engem az otthonból az árvaházba, a lelencházba, majd felnőtten – politikai okokból – a börtönbe. Ez a leves a koldusszegénység és a börtönrabság múlhatatlan tartozéka volt. Érdekes: nem untam meg. Most is szeretem, bár fájdalmas emlékek fűznek hozzá! Ennek az egyszerű proletárlevesnek sokféle ízét ismertem meg. Anyám köménymagos levese ízlett a legjobban. Kenyérhéjat aprított bele. Az árvaházi s a lelencházi köménymagos leves jóval gyöngébb volt; a börtönben és a toloncházban ettem a legrosszabbat. Ezeken a helyeken a levest leginkább zsír nélkül főzték, a köménymagot azonban mindig belefőzték, és az megadta jellegzetes aromáját. A köménymagos levest kiegészítette a köleskása, a káposzta, a burgonya és a tök. Ebben az időben volt még egy uralkodó ételféleség: a puliszka és a málé. Ez utóbbit szerettem, mert édesen csinálták az asszonyok.

Húsételre ritkán került sor; tészta pedig csak a nagy ünnepek alkalmával: karácsonykor és húsvétkor került az asztalra. Azt, hogy anyám miből és hogyan teremtette elő az ennivalót a sok gyerek számára, nem tudom. Ez most is titok előttem. Igaz, egy idő után Váradon valamivel könnyebb lett a helyzetünk, mert három testvérem nem élt köztünk: Debrecenben voltak, a tanítók árvaházában.

Szegény anyám! Az ő élete is azt bizonyítja, hogy az anyák mindig is igazi művészek abban, hogy – bármennyi is gyerekeik száma – az ételt előteremtsék. S mennyi étel kellett! Mindig enni akartam – mindig éhes voltam, folyton enni kértem. Hát hogyne: nemcsak a mennyiséggel volt a baj, de a silány minőséggel is! Anyám szigorú asszony volt, vaskézzel tartotta porontyait. Azt hiszem, helyesen tette – különben hogy is tudott volna féken tartani bennünket. Amikor már egyre kibírhatatlanabbá vált a helyzete, megritkított bennünket: a nagyobbakat Debrecenbe vitte. Rám később került sor. Elképzelem, anyám élete milyen kegyetlen lehetett! Mindenkitől elhagyatva, csak egyetlen ember segítségére számíthatott valamelyeskét és rövid időre, mert hamarosan ő is bevonult katonának, s kiment a frontra.

Arra nem emlékszem, hogy apám vagy anyám rokonsága valaha is meglátogatott volna bennünket. Pedig apai ágon voltak tehetősebb rokonaink is. De anyám nem szerette apám román rokonságát.

Felnőttkoromban, 1939-ben kezembe került iratokból tudtam meg, hogy anyám törvénytelen születésű. Mostohaszülők: szatmárnémeti asztalos nevelte fel. Lehet, hogy anyám ezt a származását szégyellte a rokonság előtt – lehet, de erről mélyen hallgatott. Anyai ágon tehát rokonságom nem volt. A nevelőszülők is elhaltak. Apám halála után anyám valóban egyedül állt a megoldandó, tömérdek feladattal szemben. Szép, erős, fiatal asszony és szemreváló, így maradt magára – férfiember nélkül – a sok gyerekkel és az apám után járó, kevés nyugdíjjal. Emlékszem: ha tehette, folyton kézimunkázott, és sokat ült a varrógép mellett. Hogy álmodott-e valamiről, soha nem árulta el.

Egyszer – ma is élénken emlékszem rá –, egy délután meglestem őt. A varrógép előtt ült és dolgozott. Néztem őt, szép, szemreváló anyámat. Hirtelen megállt a géppel, nem taposta a pedált, csak kinézett az ablakon. Mintha álmodozott volna. Sokáig nézett így, és látnom kellett, hogy hullanak a könnyei. Könnyeit nem törölte le, sírt csendesen. Valami eltörhetett bennem is, mert hirtelen elkezdtem zokogni. Erre anyám felriadt, megtörölte a szemét, engem pedig ölébe kapott, és furcsán nevetni kezdett.

– Miért sírtál? – kérdezett.

– Ne sírjál többé – mondtam, és fejem az ölébe fészkeltem.

– Neked sose szabad sírnod – mondtam az anyámnak. – Te mindig csak nevess, mert úgy vagy szép!

Mintha most is látnám! Talán azóta vagyok olyan érzékeny a női könnyekre . . .

Ha a mama szenvedett, mi is vele szenvedtünk. Az ő szenvedése azonban mindennél nagyobb volt – ezt most tudom csak igazán –, mert fiatal volt és szép, s mert háború dúlt, és akkor maradt ennyire egyedül, amikor a szeretet is, a szerelem is a legnagyobb szerepet játszotta volna életében. Az ő példáján keresztül sajnálom azokat az anyákat, akiket elhagynak, és akik egyedül

maradnak a gyerekekkel, egyedül a népes családdal! Anyám élete árán tudom, mennyi fájdalom és megalázás vár a magányos asszonyra! Annak pedig, akinek gyereke sincs, a magány a temetőjévé válik . . .

A szükség irgalmatlan törvény. Születtek a gyermekek, és voltak, akik kibírták az életet, és megmaradtak. De sokan voltak, akiket kis ládába tettek, és leeresztettek a földbe, ne legyenek többé útba. Ezeknek aztán még az emléke sem maradt fenn. Az élet nagy küzdelmében a gyerekek nagy részét felfalja az idő, elemészti a háború, el az éhség és a rettenetes bizonytalanság.

Az első világháború az én számomra az életben maradás nagy próbáját jelentette. Családunkba el-ellátogatott a halál – egy-egy testvéremért jött el.

Sokak szemében talán nem valami különös dolog az, hogy szerettem az anyámat, szerettem a családot és az iskolát. Úgy vélhetik, hogy ezt minden gyermek elmondhatja magáról. Csakhogy az én szeretetem a szegénygyerekek szeretete, és a szegények szereteténél nincs nagyobb kincs, nincs annál szebb érzés a világon! Pedig nem adhatok számot játékokról, könyvekről és irántam megnyilvánuló különös, nagy szeretetről sem.

Gyermeki lelkem világában, a nagy élmény: a háború. Világrészek csaptak össze. Hősök születtek, halottak sokasodtak, emberek gazdagodtak és nyomorba süllyedtek, a szeretet hangja azonban, amely elsősorban a gyerekeké, egyre csendesebb lett. Azóta sokszor elgondolkodtam azon, milyen csodálatos dokumentum lett volna, ha valaki összegyűjti a világ minden tájáról azokat a leveleket, amelyeket az anyák és a feleségek, a szeretők és a gyerekek küldtek el az egyetlen után a háborúba. A háborúról borzalmasabb és megrendítőbb vádiratot, az emberi szenvedésről kiáltóbb dokumentumot nem írhattak volna. De a világot, úgy látszik, ez nem érdekelte; és vannak emberek – nem is kevesen –, akiket ez most sem érdekel! Az én gyermekkoromban mindenre ez nyomta rá a bélyegét. Az újság s a katonalevelek, a rettegés-

ben élő anyák és feleségek, az itthon maradottak élethalálküzdelmével van teli. De bármennyire is fájt, megszoktuk. Mindent megszokik az ember. A sírást éppúgy, mint a halottakat és a temetést. A vörös és fekete szín váltak uralkodóvá: a vér és a gyász színei. S ha a felnőttek élete ilyen volt, miért lett volna különb a gyermek élete? – a háborús gyermeké, aki még csak fokozta a háborús élet terhét. Vajon ki lehet-e törni ebből a szorongató, fojtó gyűrűből, vajon a háborús gyermek élheti-e a világot annyira, hogy öröm is vegyüljön sanyarú életébe? Minden szegénygyermek legfontosabb életterülete – nevelkedjék falun vagy városon – az utca. Épp hogy a városi utcák mozgalmasabbak és színesebbek, az emberi élet nagyobb változatát mutatják. Az embereknek, házaknak látványos sokaságában a gyerek kóborolhat, csavaroghat, és azt sem bánja, ha ezért elpáholják, megszidják. Az én gyermekkoromban különösen az utca jelentette az igazi életet. Megállni a Sebes-Körös hídján, lenézni a mélybe, a sebesen folyó, örvénylő vízre, s bámulni azt a sok pici, piros halat, amely a csatorna nyílásánál összegyűlt, és élelemért harcolt.

Falusi szegény gyerek lévén, elbámultam a nagy házak láttán is: több emeletesek, és mégsem dőlnek össze. Nagy házak – nagyok és magányosak –, izgattak, mert titokzatosaknak találtam valamennyit. Szerettem volna tudni, kik lakják – úgy hallottam, gazdag urak, akiket ritkán látni, s akkor is parádés kocsin. Ezek a kocsik arról voltak nevezetesek, hogy a kocsisok nem engedték meg, hogy a hátulján kiálló tengelyrészre ráüljenek a gyerekek. Ostorral verték el az odamerészkedő kis csavargót. A konfliskocsisok – ebből is volt elég – elnézőbbek voltak. Mielőtt ütöttek volna, kiáltottak, hogy legyen idő leugrani és elszaladni. Utáltuk az úri kocsikat és hintókat; suttogva mentünk el az úriházak előtt. Ezekben a házakban nem szerették a szegénygyerekeket – csavargóknak, tolvajoknak és csibészeknek nevezték őket. Főképpen az urak cselédei. Igazi élményem a főtér volt. Soha nem tudtam betelni vele; a Szent László tér, amely egyben a kispiac

is volt. A tér körül nagy házak, mellékutcák, benne üzletek, gazdag kereskedők, sok segéddel, sok szolgával.

A város főtere, a templomokkal élesen tükrözte a felekezeti, nemzetiségi és politikai helyzetet is. A Körös-parti részen a római katolikus templom állt, míg a tér másik felén, egymással szemben, a görög katolikus és a görögkeleti. Az utóbbi gazdag keleti stílusban és színekben pompázott, a misézés magyar és román nyelven folyt. Ez a három templom a tér fölött uralkodva emelkedett az ég felé, mintha egymással feleselve az Istennek akarták volna jelenteni, melyikuk a hatalmasabb.

A templomba szívesen jártam, mert megtörte számomra az élet egyhangú szürkeségét. Orgonát itt hallottam először. Ezért még gyakrabban jártam a római katolikus templomba. Élveztem az orgonát, álmodozó hangja megmaradt bennem. Az első összefüggő és komolyan ható zenei élményeket a templomban szereztem – itt szerettem meg a zenét. Ekkor még nem értettem, de szépnek, megnyugtatónak éreztem.

Családunkban este és reggel imádkozni kellett. Az imádkozás egyébként az iskolában kötelező volt – ezzel kezdődött és ezzel végződött a tanítás, de egyformán gépiesen imádkoztam otthon és az iskolában, semmiféle különös hatást nem tett rám, nyomot sem hagyott bennem.

A téren akadt más látványosság is: nagy, magas épület – a térre és két nagy utcára nyíló ki- és bejárattal –, fedett csarnok, benne sok-sok üzlet, mozi, varieté és hangversenyterem. Fekete Sasnak hívták.

Ez a nagy csarnok nyújtott menedéket a szerelmespároknak, ha az eső elől menekülniök kellett, vagy elbújni s csókolózni akartak. Itt volt a cselédkorzó is. Leginkább katonák, munkások és parasztok jártak ide. Itt lehetett a legjobban ismerkedni, randevúzni és sétálni. De jó helynek bizonyult a bizalmas politikai beszélgetések számára is. Ám erről majd később.

Magyarul és románul folyt a szó. Néhány év múlva magam is aktív részese lettem ennek a cselédkorzónak, ahol vasárnap volt legnagyobb a forgalom. Nyüzsögtek itt a Monarchia egész terü-

letéről besorozott magyar, román, szláv katonák. Itt valóban munkás- és paraszttalálkozó volt a mindkét nembeliek számára! Ha az ember itt unta volna magát, elindulhatott a Színház térre, középen a színház épülete állott, előtte Szigligeti Ede szobra. A színházra is, a szoborra is illő tisztelettel néztem.

Vasárnap délutánonként láttam, milyen tömegben jöttek ki onnan a jól öltözött emberek. Hosszú idő múlik el, mire én is állandó látogatója lehetek. Gyermekként leginkább a Fekete Sashoz jártam. Itt legtöbb az ember. A Színház téren főleg polgárok, katonatisztek, úrilányok, úriasszonyok és ficsurok jártak – ezektől volt népes a korzó. Itt voltak a nagy kávéházak, a finomabb üzletek. Nyáron a kávéházak teraszán cigányzenekar játszott. A nép körülállta, ámulva hallgatta az ingyenzenét.

Váradon ismerkedtem meg életem első nagy technikai csodájával: itt láttam olyan kocsit, amelyet sem ló, sem ökör, sem szamár nem húzott. *Magától* ment. Nagyokat durrogott, pufogott, és bűzös füstöt eregetett. Autónak hívták. Nem szerettem. Nekem jobban tetszettek a konfliskocsik, amelyeket az esküvőkre felvirágoztak és felpántlikáztak. Egyszer én is ültem rajta. Anyám vitt valahova. Parádésan felöltöztetett, és a kocsira ültünk. Emlékszem, úgy ültem a kocsin, mintha mindenki engem nézne:

Anyám rám szólt:

– Ne bámulj annyira, és mindig előre nézz!

De azért csak félresandítottam.

Nyáron a Körös partján fürödtünk. Pompás dolognak éreztem, anyaszült meztelenül lubickolni! Ilyesmiben sem részesültem falun.

Nagyvárad volt az én igazi bölcsőm, életem nagy iskolája, embert nevelő, embert formáló világom! Mély hatását még most is érzem. Emlékekkel, élményekkel gazdagon lép elém ottani életem fél évszázad távlatából is. A sokszor éles nemzeti és felekezeti villongások is mély nyomokat hagytak bennem. Ezekből sarjadtak első politikai eszmélésem csírái. Kereskedők városa Várad, piacokkal, országos vásárokkal, gazdag kereskedőkkel,

hitbizományi és arisztokrata nagybirtokokkal, köztük a leggazdagabbal, a váradi katolikus püspökséggel. Politikai centrum. Hangos társadalmi és politikai élettel; igazi hírközpont. Ide futottak össze a hírek a széles világból, és innen keltek szárnyra tovább, és elhatoltak a legelhagyottabb falvakba is.

Élénk kereskedelmi élet, erősödő ipar, zajos vásárok – mint valami első, nagy, színházi és egyben társadalmi élmény, melyben a szép szótól a durva gorombaságig, az őszinteségtől a képmutatásig, a zöldséges kiskofáktól a gyarmatáru-nagykereskedőig, a falusi csirkés, tojásos és tejfeles kofától a húsáru-nagykereskedőig minden összetorlódott. Nagy piac volt ez számomra – és feledhetetlen színház is egyszerre –, az élet nagy, eleven iskolája.

Itt éltem át az első társadalmi harcokat. Itt vettem észre először az emberek becsapására irányuló primitív, de a felső régiókban már nagy művészettel folytatott mesterkedéseket. A piacon trónoló kofa kövér, mint valami hízott liba, de a kereskedők kasszái mögött ülő főnökfeleség ugyanolyan kövér, mint a piaci kofa.

A kereskedők mind kövérek voltak. Szememben ezek a kövér kereskedők a szemforgatás, a képmutatás és a csalás megtestesítőivé váltak. Folyton alkudoztak, és esküdöztek, hogy ráfizetnek a boltra, és tönkremennek. Örökké panaszkodtak. S minél kövérebbek voltak, annál jobban panaszkodtak. A tönkremenéstől rettegtek, de nem szidták a háborút úgy, ahogy a szegényemberek szidták.

Itt tanultam meg először, hogy a vevővel szemben szívélyesnek és udvariasnak kell lenni, de nem szabad vele barátkozni. Az üzlet, az üzlet – és semmi köze a barátsághoz! Várad piaca nem egyszerűen helyi piac – még csak nem is megyeszékhelyi –, innen eljut az áru messzi idegen földekre is. Láttam én a lovak, szarvasmarhák, sertések ezreit elhajtani. Honnan s hová? A falukból el a nagyvilágba! A falut szipolyozták. Mindig kevesebbet vittek oda vissza, mint amennyit onnan elhoztak. Várad a Monarchia egyik legnagyobb malomközpontja is. Ide hordják a búzát őrölni, és a lisztet továbbviszik, még akkor is, ha a városban kevés, vagy

nincs kenyér. Eszik a Monarchia, eszik a hadserege! Mintha az egész Monarchia telhetetlen, óriási bendő lenne, melyet minél jobban tömnek, annál soványabb lesz, nyomorúsága annál biztosabb.

Ahol élénk kereskedelmi élet van, ott virágzó a nagybankok élete is – finanszírozzák a kereskedelmet és az ipart. Fényesnek tűnő, nagy élet ez. Villany van és gáz – a város úgy van kivilágítva, mint egy óriási palota. Éjjel sem pihen el az élet, mely úgy hat rám, mintha itt sosem feküdnének le az emberek. De az én élményeimet itt nemcsak ez a fénypompa jelentette. Egy idő után megszoktam, és gyermekként sem befolyásolt annyira, hogy mellette meg ne lássam az árnyoldalát – a szegénységet: a magunk szegénységével együtt a másokét is.

A gyermek mindent látni akaró szemében a fénypompa semmit sem tudott elhomályosítani, sőt, még élesebben hozta ki a fény-árnyék ellentétét, és nyugtalanított. Akkor még nem juthatott eszembe: vajon a fény vagy az árnyék hatása kerekedik-e felül bennem – melyik lesz rám döntőbb hatással? Pedig fontos kérdés, mert ez lesz majd a jövő. A villany és a petró, a gáz és a gyertya, a fény és az árnyék meg tudja fogni az emberi érzelmeket, és hatásának bélyegét különösen rányomja az érzékeny gyerekre. És én érzékeny gyermek voltam.

A Magyar utcában laktunk, olyan házban és olyan házaktól körülfogottan, amely Nagyváradon gettónak számít. De nem úri-, hanem szegénygettónak. Nagyváradon a gettó is többféle volt: gazdag-zsidó-gettó és gazdag-keresztény-gettó. Külön utcákat, külön negyedeket képeztek. De volt szegény-zsidó-gettó és szegény-keresztény-gettó, amelyek ugyancsak külön utcákat, külön negyedeket alkottak. A Magyar utca lakói igen szegények voltak. Vegyes foglalkozású emberek lakták: a keresztények közt voltak mesterlegények, napszámosok, favágók, kocsisok. A zsidók közt iparosok és házalók. De lakott itt gazdag keresztény pékmester éppúgy, mint gazdag zsidó kereskedő, mindegyiknél több segéd, mesterlegény és szolgáló – mind a két felekezetből. Akadt itt zsidó kovács is a keresztény vendéglős mellett. Ezek a jómódúak

sosem veszekedtek. A szegények azonban szakadatlanul civakodtak. Első mesterségválasztásomhoz is itt kaptam indítékot: favágó szerettem volna lenni! A favágók – számomra furcsa – szerszámaikkal házról házra jártak hasábfákat felvágni, amit a parasztok szekéren hoztak be a falvakból, az erdőből. Egyszer anyám is vett egy szekér fát, és a favágónak segítettem hordani és elrakni. A munka végén ajánlkoztam hozzá inasnak. Kértem, vigyen magával, mert nagyon szeretek dolgozni. A favágó jót nevetett, s megígérte, hogy felvesz magához inasnak. Anyám viszont leszamarozott.

Ilyen favágókkal gyakran találkoztam az utcán és a piacon. Egyszerű mesterségük, a szerszámokkal – a kecskeláb, fűrész, könnyű balta – nekem nagyon tetszett.

Itt, a Magyar utcában mélyen emlékezetembe vésődött az, amiből aztán, későbbi életem során, a munkában és harcban, politikai öntudatom táplálkozott – hogy a szegénység nemzetiségre és felekezetre tekintet nélkül szegénység. A Magyar utcai gettóban velük együtt élve ismertem meg a zsidóságot is. Akkor még nem is sejthettem, hogy majd felnőttkoromban, 1944-ben, megismerkedem egy másik gettóval is, az igazival, megismerkedem az egyik legnagyob emberi borzalommal, a sárga csillaggal és a zsidók likvidálásával.

Nagyvárad tehát bőséggel adta az élményanyagot, s látnom kellett a gazdag zsidók és gazdag keresztények, de látnom kellett a szegény zsidók és a szegény keresztények sorsazonosságát is. A különbséget csak a kétféle templom jelentette köztük s az, hogy a zsidók nagy része szombaton nem dolgozott. Vegyes házban laktunk, és Schwarz néninek szombatonként begyújtottam a sparheldjébe, s én hoztam haza neki a sóletet.

Gyerekként itt látom tehát először a gettót – csillag nélkül. Ez a gettó az én számomra a szegénység gettója volt – zárt világa sokáig kísért utamon.

A váradi zsidóság túlnyomó része magyarnak vallotta és annak is tartotta magát. Pedig ez később, a román királyság alatt, csak hátrányt jelentett. Egy bizonyos: Nagyváradon kaptam azt az

első iskolát, amely aztán egész további életemben megóvott az antiszemitizmustól. Hálás vagyok ezért sorsomnak, mert megóvott az egyik legundorítóbb emberi lealjasodástól. Gyermekként a szegénységben együtt élni zsidókkal és keresztényekkel, egy életre megóv attól, hogy előítélettel legyünk a szegények között, és elvesszünk az élet nehéz országútján! A felismerés nyilvánvalóvá tette: szegénynek csak szegény lehet a testvére!

Minthogy életem fő területe az utca volt, elkerülhetetlenül össze kellett ütköznöm az utca őrével: a rendőrrel, s vele a rendőrséggel. Első ismeretség, de amely aztán ettől fogva élethalálharccá mélyült. Tizenkét éves koromban, a bátyámmal együtt kerültem rendőrségi fogdába – két napra, csavargásért. Egyelőre két nap – ízelítőnek! Hogy aztán harcos évtizedeim során szinte állandó lakójuknak számítsak. Ettől fogva a rendőrt személyes ellenségemnek látom az utcán, a díszfelvonulásokon – és különösen akkor, ha valami csínyt követünk el, és utánunk erednek, és el akarnak fogni. Szerencsére öregek voltak, mi viszont fürge lábú fiatalok.

Ha anyám megtudta csínytevéseinket, szemrehányóan mondta: „Dutyiba kerülsz... Börtönben végzed, és anyád szégyene leszel. Bár fojtottalak volna kútba csecsemőkorodban!" Haragjában és kétségbeesésében beszélt így. Sajnos, évek múlva majdnem bevált a jóslata...

Mivel a rendőrséget korán megszoktam, nem is tartottam szégyennek, ha valakinek dolga akadt vele. Tudomásul vettem, hogy ilyen a rend. Ha valakit elvittek a rendőrök, szimpátiám inkább azokhoz húzott, akit elvittek. Később azonban, tudatos fejjel, különbséget tettem a rendőrség által üldözött emberi cselekvések között, s beláttam, hogy vannak emberi tettek, amelyekkel szemben fel kell lépnie a rendőrnek.

A rendőröket ettől fogva nem gyűlöltem, de nem is szerettem. Ahol én nőttem fel, mindenki szidta a rendőröket. Zsarunak, parasztcsizmásnak, disznófejűnek, urak kiszolgálójának nevezték őket. Ezért mindig is csodálkoztam azon, hogy akadhat ember, aki csendőrnek vagy detektívnek megy.

Minthogy háború van, a váradi forgalmas utca életéhez hozzátartozik a mindennapi katonatemetés. Kétféle katonatemetést láthattunk: tiszti temetést és közlegénytemetést. A kettő közötti különbség olyan nagy és tanulságos volt, hogy nem lehet elfelejteni – beszélni kell róla.

Ha tisztet temettek, nagy volt a cécó, nagy volt a kíséret, ha közlegényt temettek, a szertartás egyszerű volt, és kicsi a kíséret. Ezek a temetések hozzátartoztak az élet mindennapi rendjéhez. Délután három órakor hozták őket a katonakórházból, és vitték őket a piacon keresztül a temetőbe. Rezesbanda szolgáltatta a mélabús zenét. Az emberek megálltak; a piaci kofák addig nem árultak, míg a menet el nem haladt. A férfiak levették kalapjukat, az asszonyok sírtak, és a fejkendő csücskébe törölgették szemüket. Mi, gyerekek is megálltunk a játékban, a rohangálásban. Meghatott bennünket az öregek szomorú viselkedése. A zenekarhoz tolakodtunk, hogy minél többet lássunk, halljunk. Ha nagy volt a cécó, sokszor elmentünk velük a hídig, sőt a temetőig is. A sok temetés azonban unalmassá vált. Megszoktuk, és rendszerint beteltünk a piaci jelenettel. A hídnál vagy a temetőben sortűz fokozta az ünnepélyességet. Egy idő után ez megritkult – sok volt a temetés, s csak a tisztek részesültek ilyen pompában. Később a zenekari kíséret is elmaradt, elmaradt a díszőrség és a díszszázad is – csak temettek. De amíg a rezesbanda kíséret tartott, felkavarta a kedélyeket. A rezesbanda ugyanis a hídtól visszafordult, és a piacon keresztülhaladt – de milyen más hangulattal: fújták a vidám katonanótát, mintha mi sem történt volna. A felnőttek és a gyerekek felvidultak. Mentünk a zenekar mellett díszlépésben, ahogy a katonáktól láttuk. Én általában hátul mentem, mert tetszett a nagy dob, a kis póni lóval.

A temetés után rendszerint különös zavar és szomorúság fogott el. Kiálltam a zenekart kísérő sorból, és csendesen elindultam hazafelé. A játék nem érdekelt. Valami fájt – valami mintha

megpattant volna bennem. Előfordult, hogy napokig nem lehetett a hangom hallani. Anyám azt hitte, beteg vagyok. Ágyba dugott – ez pedig furcsa volt, mert nappal mit is keres az egészséges gyerek az ágyban . . .

Így minden napnak megvolt a maga eseménye. Mint ahogy a posta is mindennap meghozta az értesítést arról, hogy ennek vagy annak a családnak a feje vagy a fia hősi halált halt a hazáért.

A hazáért szó eleinte szent fogalom volt a szemünkben, de minél sűrűbben jöttek a halálcédulák a hősökről, akik a hazáért meghaltak, és minél tovább tartott a háború, annál inkább megkopott ez a szent fogalom az emberekben. Az öldöklés, a soksok halott nemcsak megrázni tud – ha megszokottá vált, szürke egyhangúságot idéz elő.

Emlékszem arra is: a háború elején sokat és szenvedélyesen vitatkoztak az emberek, aztán elcsendesedtek, s hallgatásba menekültek. És ezt a hallgatást, ezt a szomorúságot aztán csak valami nagy esemény bonthatta meg. Az emberek olvasták az újságok hadijelentéseit, megbeszélték, de lassan ezek is elvesztették jelentőségüket. Az újságok gyakran jelentek meg fehér foltokkal. Ezeket a fehér foltokat az emberek fontosabbnak tartották a hadijelentéseknél. Egymás között suttogva magyarázgatták. De aztán ehhez is hozzászoktak – közömbösekké váltak. Korán rájöttem arra, hogy az emberek sok mindent meg tudnak szokni. Innen fakadt azután az a felismerésem, hogy a megszokás bilincsbe ver, és ezért harcolni kell ellene. S hogy a megszokás főképpen akkor nagy hiba, ha az emberiség nagy megpróbáltatásnak van alávetve. A háború pedig ilyen megpróbáltatás volt.

Az embereken erőt vett közömbösséget váratlan nagy esemény kavarta fel: Ferenc József – vagy ahogy a protokollszabályok előírták –. császári és királyi őfelsége meghalt. A hír hallatára az öregek – főképpen az asszonyok – siránkoztak. Mások arról vitatkoztak, hogy vajon ki jön utána, ki követi a trónon. Voltak, akik nagy reményeket fűztek Ferenc József halálához: vége lesz a háborúnak, és béke lesz! Békét kell kötni, hiszen aki elindította

a háborút, halott! Az egyszerű emberek azt hitték, hogy ha meghalt a király, a háborúnak is vége kell hogy legyen. Ez a nagy halott – a Monarchia utolsó mohikánjának halála – kizökkentette az embereket a háborús idők szürke egyhangúságából. A nagy halott különböző vágyakat, célokat és reményeket hozott mozgásba.

Gyászba borult a város. Az idő is szomorú lett – esős és hideg idő. Az iskolába fekete karszalaggal kellett mennünk, s fekete kokárdát kellett viselnünk. Amikor délután hazamentem az iskolából, a gettó udvarán nagyban folyt a szó. A favágó Schwarz nénivel beszélgetett – őket fogta körül a ház lakóinak serege. A favágó azt mondta: – Schwarz nagysága, egy biztos: ezt is utolérte a nagy kaszás, az igazi, nagy favágó! Mert tetszik tudni, a császár és király őfelsége is oda jut most, ahová én meg maga: a földbe, és kész. – Én ebből sehogy se akartam megérteni azt, hogy a császár és király őfelsége is oda kerül, ahová a favágó. Ezt az apostoli királyt, ahogy a tanító mondta, rámutatva a magyar címerre és a két angyalra, angyalok viszik a mennyországba, egyenesen az Úristen színe elé. Mit beszél hát ez a favágó? Nem lehet igaz, amit mond! A tanító úr nálánál mindent jobban tud! Az asszonyok azt mondták a favágónak: – Magának nem lesz olyan temetése, mint őfelségének. – A favágó azt felelte, hogy a temetés mit sem számít: – Nem a temetés a fontos, hanem az, hogy mindannyian egy helyre jutunk, az anyaföldbe.

Schwarz néni azt mondta aztán:

– Odalent már nem fáj semmi.

– Igen, odalent már nem fáj semmi – ismételték a többiek.

Én azonban nyugtalan maradtam: hát hol a mennyország, és hol a pokol? Hol a jutalom és a büntetés, amit a vallás tanít? Ha a császárt angyalok viszik az Úristen elé, akkor a favágót és Schwarz nénit ki viszi, és ők hová kerülhetnek? De a vitát befejezték, s a férfiak után az asszonyok is átmentek inni a kocsmába. Ahogy ők mondták, őfelsége, a halott egészségére!

Napokig tartott a gyász, de azért a háború továbbfolyt. Az iskolában szünet volt. Fel kellett vennni a legjobb ruhánkat, vallásunk szerinti templomba mentünk, gyászszertartásra. A görög

katolikus templom közepén fel volt ravatalozva egy koporsó. Nekünk, gyerekeknek, azt mondták, hogy abban van őfelsége. De ezt én nem hittem el, mert hallottam az udvaron, hogy az igazi koporsó Bécsben van, és ott lesz az igazi temetés is. Hosszú ideig tartott a templomi szertartás. Gyerekekkel és asszonyokkal telt meg a templom. Én nem voltam szomorú, a gyászszertartás nem gyakorolt rám különösebb hatást. Az tűnt fel, hogy a pap gyönyörűen felöltözött, és a kórus különösen szépen énekelt. A gyászszertartás után az emberek a térre vonultak, és csoportokba verődve románul és magyarul beszélgettek. Hallottam olyan megjegyzést is: „Éppen ideje annak, hogy őfelsége elment!" Olyat is hallottam, hogy „szegény öreg már nem bírta"... Meg hogy: „Amit főzött, sajnos nekünk kell megennünk!"

Délre értem haza, és újságoltam: – Van már király!

– Mi közöd neked ehhez? – mondta anyám. – Inkább egyél!

Valóban, mi közöm hozzá! Őfelségét aztán hamar elfelejtettem, hozzásegített ehhez az is, hogy a temetés napján anyám lekvároš derelyét és angyalbögyörőt főzött, és az nagyon finom volt.

– Van már új király – mondta a favágó délután. – Ez sem hoz nekünk jót, Schwarz nagysád, meglátja.

– Meglehet, hogy magának lesz igaza...

Mi, gyerekek, játszottunk az udvaron; összeállítottuk seregeinket, és háborút viseltünk egymás csapata ellen. Én mindig hottentotta akartam lenni.

– Hottentotta nem lehetsz – üvöltötték a többiek –, nekünk most egy szerb és egy orosz kell! Különben nem tudunk játszani.

A fakard volt az ékességem. A favágó csinálta nekem. Erős volt, és szépen volt kifaragva – igazi kard benyomását keltette. Sokszor kérték tőlem, de nem adtam. Csata közben; egyszer elejtettem, és egy nálam nagyobb fiú felkapta. El akart vele rohanni, de utánaeredtem. Mikor elértem, gyorsan visszaadta. Megérezhette a nézésemből, milyen elszánt vagyok. Ha akkor nem adja vissza... Borzalmasat akartam elkövetni...

Amikor a csatának vége volt, rohantam haza, és a kardot az

ágy alá dugtam. Anyám mégis megtalálta. Dühös lett, eltörte, és begyújtott vele. Azt mondta, jó, száraz fa, jól fog égni. Ez engem nagyon sértett. Bárki előtt apróságnak tűnhet, bennem azonban még most is sajog az emléke, pedig azóta mennyi mindent elvesztettem – mennyi mindent vettek el tőlem!

Megesett, hogy az utcán, *barc közben* körülfogtuk a pékkocsit, amelyen komiszkenyeret szállítottak a kaszárnyába. Kunyeráltunk, és a kocsistól kaptunk. Bár a kenyér kemény és büdös volt, befaltuk.

Egyszer csoda is esett velem – az első és az utolsó életemben, mert az én életem csoda nélkül való. Iskolából mentem haza, és a villamosmegállónál megállított egy katonatiszt. Bőrönd volt a lábánál. Megkért, hogy menjek a cukrászdába, és vegyek neki cukrászsüteményt: négy krémes legyen, a többi torta. Siessek, kapok tőle húsz fillért. – Megteszed? – kérdezte. – Meg – válaszoltam, és máris rohantam a cukrászdába, amely száz méterre lehetett a villamosmegállótól.

A cukrászdában sokan voltak, és várnom kellett. Amikor megkaptam a süteményt, rohantam vissza, de a tiszt már nem volt a villamosmegállónál. Kezemben a süteménnyel és a visszakapott negyven fillérrel álltam egy ideig, s várakoztam, de a tiszt nem jött. Egyszer csak eliramodtam – soha életemben nem rohantam még ennyire sebesen. Befordultam az egyik mellékutcába, aztán egy kapu alá. Befaltam a süteményhalmot. Azóta valahányszor puncstortát látok, mindig eszembe jut ez a csoda.

A negyven fillért anyám megtalálta nálam, elvette, és megvert miatta. Az istennek sem akarta elhinni, hogy kaptam a pénzt. Elvetemült, gonosz teremtésnek nevezett, és ezért is azt jósolta, hogy a börtönben fogom végezni. S felrótta azt az esetet is, amikor egy öreg néninek csomagot cipeltem a piacról, kaptam tőle fél koronát, és a pénzen moziba mentem. Pazarlónak, elvetemült csavargónak nevezett. Azt erősítgette, hogy nincs szívem hozzá, éhezünk, nincs mit ennünk, én meg moziba megyek, fél koronával.

Nyolcéves koromban találkoztam először cirkusszal. Napokkal előbb feltűnő plakátokon jelezték jövetelüket. Érkezésük felverte

a város aprajá-nagyját. Velünk alig lehetett bírni. Anyám hiába szigorította meg a kijárást, megszöktünk. A cirkusz a nagy piacon ütötte fel óriási sátrait. Magának a sátornak a felépítése is izgalmas látványt nyújtott. Ki látott ekkora, háznál is nagyobb sátrakat?!

De az a látvány, amit az állatsereglet nyújtott, minden elképzelésemet felülmúlta! Oroszlán, teve s elefánt... Akkor láttam életemben először ilyen csodálatos állatokat, eddig csak a lovat, ösvért, tehenet és más egyszerű háziállatot ismertem. Csodálkoztam: hát nemcsak a mesében vannak ilyen állatok!?

Pénzem azonban nem volt, ezeket a csodálatos állatokat viszont látnom kellett. Addig kerestük a módját, hogyan menjünk be a cirkuszba, míg felfedeztük a ponyvasátor lazább részeit. Bebújtunk az emberek lábai között. Rugdoshattak bennünket, nem számított – mindent látni akartunk! A kíváncsiság mindennél erősebb volt bennem, és ezzel minden akadályt le tudtam küzdeni.

Néhány igen rövid s nagyon gyorsan eliramló esztendő az, amit Nagyváradon töltök, de ez az idő emberré formálásom szempontjából rendkívül fontos: emberi eszmélésem kezdeti időszaka ez. S ehhez Nagyváradnál alkalmasabb hely nem is lehetett számomra. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik olyan városa volt ez, amelyben a végletek csaptak össze. A forradalmi szellem éppúgy mozgatóerő volt benne, mint a konzervatív reakció. Nagyvárad Ady „Pöce-parti" Párizsa, és ennél ráillőbb meghatározást nem is találhattak volna erre a városra.

5.

Gyermek vagyok még, s el kell hagynom Nagyváradot, de tudom: visszatérek még ebbe a városba. Ez a város lesz az én további fejlődésem biztos iskolája – olyan iskola, amely meghatározza majd helyemet az emberi társadalomban, meghatározza utamat, amelyen járni fogok, és amelyen járnom kell. Ebből a város-

ból indul el számomra az az út, amely törvényszerűen visz el a munkásosztályhoz.

1914 szeptemberétől 1917 augusztusáig – három év, de mennyi érdekes élmény, hányféle ember, milyen tömérdek esemény zsúfolódik össze benne, és – milyen hamar elröppent!

Amint nagyobbacska lettem, három idősebb testvérem után én is teherré váltam családunkban. Anyámnak tehermentesítenie kellett magát. Engem is felszerelt az útra – szegényesen –, és egy augusztusi napon elindult velem a debreceni árvaházba, hogy három testvérem mellé negyediknek leadjon.

– Nagyfiú vagy már – mondta anyám. S ha ő mondta, nem lehetett kételkednivalóm. Büszke is voltam arra, hogy már nagy vagyok. – Saját lábadon kell majd megállnod ezután, sírás-jajgatás nélkül.

A búcsú nagyon nehéz volt. Anyám sírt, és én vele sírtam. Egymást biztattuk, hogy nem szabad sírni.

– Ne félj – mondtam –, erős leszek. Megállom a helyem. Csak néha lássalak . . .

Ez a válás emlékeket idéz és sebeket szakít fel bennem. Keresem a szép és maradandó emlékeket anyámmal kapcsolatban. Meg is találom őket. A veréseket, a korholásokat elfelejtettem, a jókat, a szépeket megőrzöm, mert ezek olyan kapcsolatok, amelyeknek nem árt, hanem használ a távolság – erősíti a búcsú.

Most szakad fel bennem az az elfelejtettnek hitt emlék is 1916 karácsonyáról. Karácsonykor a szegényekházában is ajándékot osztottak: cipőt, harisnyát, fehérneműt – mit is ért volna a karácsony ajándék nélkül! Rendkívül szép ajándékot kaptam. – Életemben először és utoljára, ezért is emlékszem rá olyan élesen. Egy tolltartót kaptam. Nem egyszerűt, afféle falusiast, hanem csodálatosat, városi-félét. A teteje színes, összeragasztott pálcikákból készült. Finom és szép jószág volt. Sokáig vigyáztam rá, dugdostam, külön rejtekhelyet kerestem számára. Az iskolába soha nem vittem el, mindig csak tisztogattam, fényesítettem, de soha nem használtam. De akárhogy vigyáztam rá, egyszer csak eltűnt. Igen keservesen megsiratt am. S hiába mondta anyám, hogy

„ne bőgj, veszek helyette másikat", ez sose történt meg. Ez a karácsony egyébként azért is emlékezetes nekem, mert a szoba, ahol a karácsonyfa volt felállítva, megtelt látogatókkal. Rengetegen jöttek, főképp asszonyok – zsidók és keresztények. A családunktól elmaradhatatlan Schwarz néni is megjelent. Anyám magához ölelt. Először és utoljára görcsösen szorított magához, és zokogott . . .

Nagy vacsora volt! Kár, hogy ilyet egy évben csak egyszer adnak: mákos babajkát, ami igazi nagy szenzációnak számított. Ez aztán mindent elhomályosított, háborút, szegénységet és síró asszonyokat, elvesztett tolltartót. Most, hogy erre a karácsonyestére gondolok, eszembe jut: én sose kaptam mesekönyvet! Ezt most furcsának találom, de azért nem nagyon bánom. Az olvasott mesék úgysem gyakoroltak rám mélyebb hatást. Nem is igen szerettem a mesét, amelyet előttem mindig megcáfolt az élet, megcáfolt a személyes tapasztalatom. Azok a mesekönyvek, amelyek a kezembe kerültek, csak királyokról, királykisasszonyokról, királyfiakról és gonoszokról szóltak. Ezek a királyi családtagok mind gazdagok, jók, szépek, bölcsek, bátrak és hősök, a gonoszok pedig mindig szegények, rosszak, buták és gyávák. Ezzel ellenkező volt az élettapasztalatom.

Az én élményeim szerint a királyok a rosszat, a gonoszat – szememben a háborút és a szegénységet jelentették. A szegények pedig a jót, a szépet és az emberit. A favágók és Schwarz néni, de az egész környezetem, kézzelfoghatóan cáfolta meg a mesekönyveket. Nem hittem a gyermekmesékben. De hittem – akármilyen képtelennek is hangzott –, hittem az olyan történetekben, amelyek a nagy betyárokról: Rózsa Sándorról, Sobri Jóskáról vagy a furfangos parasztról és a szegény csizmadiainasról szóltak, akik csodamód megtréfálták gazdáikat és gazdáik asszonyát. Elhittem a katonák legképtelenebb háborús történeteit is, az olyat, amelyben például a tréfás kedvű baka kézzel kapja el az ellenség által dobott gránátot, hogy aztán vissza is dobja. Hiába mondták nekem az asszonyok, hogy ez hazugság, én hittem benne. De hittem Schwarz néni fantasztikusnak tűnő meséiben is, amelyek a

zsidók irgalmatlan szenvedéseiről, üldözéséről és vándorlásairól szóltak. Hittem benne, mert Schwarz néni mesélte, aki olyan szegény volt, mint a templom egere, vagy még annál is szegényebb. Hogy élt, azt láttam, de hogy miből élt, ma is rejtély előttem. Schwarz néni sokat foglalkozott velem – ha anyám elment valahova, rá hagyott bennünket. Meséi most is visszacsengenek, kezének simogatását még ma is érzem. Egyszer gyógyított is engem. Lázas lettem, orvos kellett volna, de nem volt. Anyámmal összedugták a fejüket, és megvitatták, mit is kellene tenni. A konyhából behoztak egy bögre parazsat és egy bögre vizet. A tüzes parazsat belezúdították a vízbe, amely sisteregve gőzölgött, engem pedig levetkőztettek meztelenre, és Schwarz néni ezzel a vízzel behintette a testemet, és imát mormolt. A szertartásos kezelés után újból ágyba dugtak. Rengeteg takarót raktak rám. Hamar elaludtam. Reggelre elmúlt a lázam.

Anyám is tett csodát a szemem láttára: hirtelen vihar tört ki, nyár közepén, villámlott, dörgött, szakadt az eső, és mi, gyerekek, a tornácon álltunk, és csodáltuk a vihart. A házbeli asszonyok keresztet vetettek és imádkoztak, de a vihar csak tombolt. Anyám gondolt egyet, és beszaladt a szobába, kihozta az imakönyvét, kitépett belőle néhány lapot, apróra tépte, és három irányba elszórta. A vihar elcsendesedett, nem villámlott, nem dörgött, s majd az eső is elállt. Kisütött a nap. Ettől fogva anyám nagyon megnőtt a szememben.

Ilyen gyermekkori emlékek is belém rögződtek. Egyik felejthetetlen élményem azonban a sorban állás volt, lisztért, kenyérért, krumpliért. Előfordult, hogy már este oda kellett állnom a bolt elé. Voltak, akik sámlit hoztak magukkal, és arra ültek. A sorban állás rendszerint az öregasszonyok és gyerekek dolga volt. Anyám éjfélkor kijött és felváltott, s állt reggelig. Aztán én váltottam fel őt.

Amikor reggel hat órakor kinyitottak, felbomlott a rend. A rendőrnek sok dolga akadt ilyenkor. Az emberek veszekedtek, káromkodtak, sírtak, és én mindig arra gondoltam, amit anyám mondott: ha nem lesz krumpli, nem lesz liszt és kenyér, éhen

halunk! Sokszor álltam sorba, sok nehézséget kellett elviselni, hogy meglegyen a mindennapink.

A gyerek, aki úgy nő fel, hogy korán szembekerül az élet kemény problémáival és terheivel, és azt kibírja, önálló emberré kovácsolódik.

Még csak nyolcéves vagyok, de már van feladatom, és felelősség hárul rám. De nemcsak anyám parancsolt: olykor a szomszédoknak is kellett segítenem, mert ők is segítettek.

– Te vagy az öregebb, te vagy a család segítője – mondta anyám. – Segíts mindenkinek, aki nekünk segít. – És ebbe lassan úgy beletörődtem, hogy egész életem folyamán megszabta életformámat. Szerettem dolgozni, s volt felelősségérzetem. A munkát, bármilyen volt is az, sosem gyűlöltem. És ez a felelősségérzet és a munka szeretete a szegénység elleni harcban első bázisom lett. Ha ez a kettő idejekorán kialakul a gyermekben, akkor két olyan dolgot kapott, amellyel másokért is megállhatja helyét az életben. S ha ezekhez még arra is ránevelődik, hogy ne nyugodjon bele a világ és a társadalom változtathatatlannak tartott rendjébe, és hajlandó is harcolni megváltozásáért, már nem panaszkodhat sorsa ellen!

Nem sajnálom, hogy ilyen gyermekkorom volt.

„A szegénység a legnagyobb szenvedés, és minden bajnak a forrása – ezt hallom mindenütt és mindenkitől. – Szenved, mert szegény... Sokat fog szenvedni, mert szegény" – mint az igék hangzanak. És tapasztalom, hogy az „igék" igaz dolgokat fejeznek ki. Korán felmerül bennem a kérdés: ennek így kell-e lenni? Szegénynek és gazdagnak, éhezőnek és jóllakottnak, szenvedőnek és boldognak egyaránt kell lenni? Miért van ez így, ilyen roszszul?

Sokaktól hallom, főképp szegényektől, hogy ez nem volt mindig így, és nem is kellene, hogy így legyen. Lassan érik bennem a felismerés, hogy az én helyem ott lesz, azok között, akik ez ellen az igazságtalan rend ellen harcolnak.

Váradon plántálódik belém a háború elleni érzés és tudat csírája is. A háború okozta szenvedés és megpróbáltatás igen korán felveti bennem a kérdést: Miért van háború? Kiért kell háborúskodni? És Váradon plántálják belém a munka szükségességének a tudatát ugyanúgy, mint a munka iránti felelősségérzést is. Korán munkára fogtak, korán felelősséget vártak tőlem.

– Vigyázz a kistestvéreidre, mert te vagy az idősebb – mondta anyám. – Takarítsd ki a szobát, vágj fát, menjél a piacra, vásárolj be!

ÁRVAHÁZBAN – DEBRECEN

1.

Amikor elindultunk Debrecenbe, úgy éreztem, anyámnak éppen olyan nehéz a szíve, mint amilyen az enyém. Ültünk a vonatban, és sírtunk. Az emberek néztek bennünket. Háborús vonat volt, lassan döcögött, és sok helyen megállt. Végtelenül unalmasnak tűnt az út. Lassan elfásultunk. Kezdtem arra gondolni, hogy mi is lesz velem, hová is megyek... Könnyeim felszáradtak. Erőt vett rajtam a kíváncsiság. Kezdtem beletörődni, hogy elszakadok Nagyváradtól. De mi mást is tehettem volna? Vigasztalt is a tudat, hogy ezután jobb lesz anyámnak, mert távozásommal könnyíthetek a sorsán. Azt persze nem tudtam, hogy ezzel az első utazással végképp elszakadok anyámtól. A menekülő, bujkáló család egyik tagja ezzel az utazással, amelynek célja az árvaház volt, a munkásosztályhoz közeledő első lépést is megtette.

Egészséges vagyok, életvidám, erős gyerek, és nagyon kíváncsi természetű. Anyám szinte menekül az árvaházból. Én már könnyek nélkül, kíváncsian nézek szét új környezetemben, és hosszan szemlélődöm. Számomra Debrecen is nagyváros, újszerű emberekkel. Összehasonlítgattam Nagyváraddal, gazdagnak és látványosnak tetszett, akár Nagyvárad, de mégsem hasonlított rá. Várad – úgy érzékeltem – sokrétűbb, elevenebb életű, színesebb, gazdagabb és kulturáltabb. Váradon szinte minden kézzelfoghatóbb számomra, és nyíltabb a Monarchia valamennyi ellentmondása. A Pöce-parti Párizs élesebben hozza ki a fény és árnyék kontúrjait – szembetűnőbb a gazdagság és szegénység ellentéte.

Mozgósítóbbak az örökké magasfeszültségtől terhes felekezeti és nacionalista ellentétek, melyekkel a robbanás – az egymásnak rohanás – veszélyét hordják magukban az emberek. Debrecen méltóságteljesebb város. A puritán s az inkább befelé élő emberek benyomását kelti bennem. Nemzeti büszkeség feszíti a város lakóit. Igazán tipikus magyar parasztváros. Ilyen város talán csak olyan országban lehetséges, amely annyira mezőgazdasági jellegű, mint Magyarország.

Debrecen nagyszerű iskolája lesz egy árva gyereknek, aki ott kezdi csak el igazán magányos életét. De hogy meg fogom-e szeretni, ezt akkor még nem tudom. Egy azonban máris biztos előttem: Váradon jóval többet nevettem. Váradon még játszhattam az udvaron, játszhattam az utcán – Debrecenben alig-alig jutott erre alkalom. Nagyvárad még csak megadja az otthon melegét – legalábbis úgy élt bennem –, Debrecen alig-alig éreztet velem valamit ebből. Pedig nem győzöm mondani: szép város! Szép, csak nehézkesebb és komorabb. Ez hozta rám az árvaházi élet szigorú fegyelmét, amit nagyon nehéz volt megszoknom. Emellett: itt nyilvánvalóbbá lett számomra az éhség, amely sokszor szinte mardosott. A háború harmadik évében jártunk ekkor – az éhség és vele Debrecen úgy ülte meg a lelkem, mint az elviselhetetlenül komor gyász, ami mögött minduntalan ott az elrettenthetetlen halál. Éhség és halálérzet: a debreceni árvaházban lett tudatomba erősödött kísérőm. Volt reggelim, ebédem, vacsorám – mindig rendes időben, de mindig kínzóan kevés. És egyre kevesebb, egyre rosszabb. A kenyér olyan icipici, hogy könnyeket csalt a szemembe. Álmomban is emiatt sírtam. Alig bírtam uralkodni magamon, hogy ne üvöltsek kínomban: miért olyan pici a kenyér!? Mindenkié olyan kis szelet volt. Sok keserű könnyet nyeltek mások is. És fel-felhangzott egy rideg, kegyetlen hang – a nevelő hangja:

– Mit bőgsz, kölyök? Talán sok a kenyér?

Köménymagleves, bab, káposzta – az étrend. Hús egyszer egy héten, vasárnap. Tej soha. Debrecennel hosszú időre eltűnt a jó és a szép az életemből.

De két dolog mégis volt, ami szerfölött megnyerte a tetszésemet. Az egyik mennyei élvezet, valami eddig soha nem érzett, felséges dolog: egyedül aludni egy hatalmas, ringató rézágyban. Itt, életemben először aludtam egyedül. Ez mindmáig felejthetetlen! A másik dolog, ami tetszett: a rend és a fegyelem. Este meghatározott időben lefeküdni, reggel felkelni, az ágyat rendbe tenni, megtisztálkodni, majd pontos időben ebédelni, tanulni, dolgozni, iskolába menni. Minden órapontossággal volt kiszámítva. És mindennek az ideje pontosan eljött, csak ki kellett várni. A rend és rendszeretet itt vált életem elmaradhatatlan keretévé és meghatározójává.

Ez a rendszer több önállóságot is követelt tőlem. Mindent csak egyszer mutattak meg, utána csinálnom kellett, mert különben jött a verés, társaim részéről pedig gúnyos csúfolódás lett a vége. A gyerek pedig ezt a kettőt a saját bőrén tapasztalni soha nem szerette. E kettő – főleg ha gyakori – súlyos lelki bajok eredője lehet. Iparkodtam is, verést ne kapjak, csúfolódás ne érjen. A többiekkel együtt dolgoztam, mint valami óraszerkezet. Együtt – mindig mindenben együtt a többiekkel. Együtt lefeküdni, együtt felkelni, együtt enni, együtt tanulni, együtt menni az iskolába, együtt dolgozni – ez volt itt a rend. Ebből tevődött össze a nap, a hét, a hónap és az évek. Itt kaptam meg az első felejthetetlenül komoly példát a kollektív együttéléshez. De kevés szín és még kevesebb hangulat van az életemben. Ami kevés mégis adódik, az kintről dübörög be az életből; a háború, a történelem viharzása, a politikai élet kavargása adja. Ezektől nem lehetett teljesen elzárni bennünket.

Később az árvaházban összekerülök a bátyámmal, majd a leánytestvéreimmel. De egyre kevesebbet találkozom velük. Nem is szövődhet mély és meleg testvéri kapcsolat közöttünk – hiába élünk egy fedél alatt, egy házban, szinte idegenek maradunk egymás számára. Egymástól függetlenül éljük a magunk árvaházi életét. S ami, ha különösnek is tetszik, éppoly természetes is: itt igazán csak befelé él a gyerek: álmait, vágyait, terveit melengeti,

s erről soha nem beszél. Mindenkinek van valami titka. Ezzel a titkával terhesen él és vár.

Egyenruhánk van, durva, vastag szövetből. Az emberek megnéznek bennünket az utcán. Mindig megérzem: a nők meg is sajnálnak bennünket. S ez jólesik. Hálát érzek a szánakozó asszonyok iránt. A mi árvaházunk pedig előkelő hely: a tanítók árvaháza. Valamivel magasabb rendű hely, mint a lelencház vagy a javítóintézet. Legalábbis sokkal különb a híre. A nevelőktől gyakran hallom: „Adjatok hálát az Istennek, hogy itt lehettek... Az anyátok hasában sem volt ilyen dolgotok... Ó, ti istencsapásai!"

Amíg be nem törtem – gondjuk volt rám, hamar betörtem! –, irigyeltem a városi csavargógyerekeket. Szomjaztam a szabadságukat. Amikor aztán megszoktam a rendet, a szilárd talajt jelentette a lábam alatt. Biztonságérzetet adott.

Ami eleinte ugyancsak fájt: a Marosán gyerekek nem kaptak csomagot otthonról, mint mások. De a többi közt ezt is megszoktuk. Nem emlékszem, hogy anyám kétszernél többször meglátogatott volna bennünket. Az év végén, a szünidőben nem mentünk haza, mint a többiek. Ez is természetessé kezdett válni. Megszoktuk. De hiába: ez a megszokás csak látszat volt, mindig fájt, ha mások csomagot kaptak, vagy meglátogatta őket valaki.

Minden reggel sorba álltunk, és fegyelmezetten mentünk. Ruhánkról mindenki tudta, kik vagyunk, honnan jövünk, és hová megyünk. Mindennap a megszokott úton mentünk. Időnk ki volt számítva, elcsavarognunk nem lehetett. Ha valamelyikünk ilyesmire vetemedett volna, súlyos büntetésben részesült: nem kapott ebédet vagy vacsorát. Erről pedig senki sem mondott le szívesen. A gyerek mindig éhes! S az éhség jobban fájt a verésnél, a nevelők ezt jól tudták.

Az emberi fegyelmezés igen szigorú formájában itt van részem először. Az árvaházban tudatosul bennem az a tény, hogy nagyon kis pont vagyok, és mások rendelkezhetnek velem. Nem tehetem azt, amit akarok vagy szeretnék, hanem mindig csak azt, amit előírnak számomra – amit parancsolnak. És itt keményen parancsoltak, és nekem engedelmeskednem kellett. A szigort, a fegyel-

met hamar megszoktam. Fél év múltán felvigyázó vagyok az iskolában és szobafelelős az árvaházban. A faragható, tanulékony szegénygyerek magas posztjai ezek, amire kiszemeltek. Hallgattam a felügyelőkre, rám pedig hallgattak a gyerekek.

Közepes tanuló voltam. Az éhségérzet mindig hatalmasabb erő volt bennem, mint a tanulási vágy. Az éhes gyerek hogyan is lehetne kiváló tanuló? Ábrándjai közt nem a jó osztályzat, hanem a nagy darab kenyér, a hús és a szalonna nyernek főhelyet – ezek álmai meghatározói is! Az iskolában a tanítók szerettek, és én is szerettem őket. Görög katolikus iskolába jártam, a Szent Anna utcába. Tanítóm Puskás tanító úr. Templomba is jártam. Az iskola és a templom közel volt egymáshoz. A templomi kórusban énekeltem. Puskás tanító úr szépnek találta a hangomat, és kikért az árvaházból kórustanulásra. Ezzel több szín és több elevenség került az életembe. Énekelek!... Sokszor úgy éreztem, hogy boldog vagyok. Megtettem mindent, amit kértek és elvártak tőlem, de azért különösebben nem lelkesedtem. Folyton hallottam anyám intelmeit: „Ha nem leszel szofogadó, tisztességes, és Isten ne adja, kicsapnak az árvaházból, megölöm magam. Nem tudlak hová tenni benneteket. Sokan vagytok. Tűrj hát!"

És én tűrtem. De hiába volt minden: nagyon egyedül éreztem magam. Esténként, amikor senki sem látta, sírva fakadtam. Tudtam: nagyfiú vagyok már, nem lenne szabad sírnom. Anyám szava is fülembe csengett: „Csak a gyávák és a tehetetlenek sírnak." Én nem akartam se gyáva, se tehetetlen lenni, mégis sírtam. Szépre, jóra, kedvességre, szeretetre szomjaztam, és olyan kevés jutott belőle; emiatt kellett sírnom.

Az árvaház igazgatója túlságosan szigorú, majdnem kegyetlen ember volt. Nála egykettőre jött a fegyelmi, s a keze ráállt a verésre. Döntése viharos gyorsasággal a kicsapás volt. Az árvaházban egyébként máshonnan kikopott s fáradt nevelők dolgoztak, akiknek terhet jelentett a szolgálat, terhet a gyermek – teher volt a maguk élete is. Itt nemcsak a gyerekek éltek árván, azok voltak a nevelők is!

A gyermek számára innen két út vezetett: a jó tanulók tanító-

nak mentek, hiszen az árvaház a tanítók árvaháza volt, s a gyermekeknek céljuk, hogy folytassák apáik – a nemzet napszámosainak életét. A másik út – a négy polgári, esetleg a bukás vagy kicsapás után –, inasnak menni. Természetesen nem oda, ahová a gyerek kívánkozna, hanem ahová inast igényelnek, és fel is veszik. Válogatásra nincs mód!

Nekem ez utóbbi jutott osztályrészül. Nem a tanulásom, hanem a széjjeleső családom miatt!

Néha elhallgattam a nagyobb fiúk beszélgetését a tanulásról:

– Miért nem tanulsz tovább, hisz jó tanuló vagy?

– Miért tanuljak tovább? Tanító legyek, mint az apám volt? Uraskodás, cifra nyomorúság! Inkább ipart tanulok. De ha ez nem sikerülne, akkor munkás leszek, szabad ember, oda megyek, ahová akarok. Nagy a világ, különb helyek is vannak a sötét, részeg falunál.

Nekem tetszettek azok a fiúk, akik így gondolkodtak – mert én magam is mit láttam otthon? Szegénységet, cifra nyomorúságot, szolgai életet – hiába számított tanító úrnak apám, anyám pedig úriasszonynak. Gondolkodásomban befolyásolt azután az is, hogy Debrecenben sok szervezett munkás élt. Éreztem erejüket, hallottam hangjukat, behatolt még az árvaházba is. A két forradalom idején találkoztam velük személyesen is. Tízéves nagyfiú voltam már s gondolkodni tudó. Nemcsak láttam és hallottam – fel is fogtam már a dolgokat.

Év végére az árvaház elcsendesedett – néhány gyerek kivételével a többiek mind hazamentek. Mi, négy testvér, mindig bent maradtunk. Nekünk a nyár, a szünidő nem a pihenést és játékot, hanem a munkát és a további kötelességet jelentette.

A nyári iskolai szünidőben a nagytakarításban segédkeztünk. Festették a háló- és tanulószobákat, festették az ebédlőt. Mi súroltunk, takarítottunk. Rendben tartottuk az udvart és a kertet: kapáltunk, gyomláltunk, locsoltunk. A nevelők felügyelete mellett újratömtük a szalmazsákokat. Korán rászoktattak a rendszeres munkára, ami igen fontos volt. Megszerettem a munkát, és meg is tanultam, hogy a munka nagy dolog: az emberi élet értel-

me s egyik legszebb célja, a boldogulásnak legbiztosabb eszköze. Ezért nem érhettek engem meglepetések az életben soha. Szerettem dolgozni, mert ilyenné nevelődtem – ilyenné nevelt a szegénység, a mindig jelen levő szükség. A munka éltetett leginkább, az adott tartalmat az életemnek. A munkában kovácsolódott ki emberi önérzetem is. De az emberekhez való egészséges viszonyomat is a munka szabta meg! Ez határozta meg életem útját, világ- és életszemléletemet. Ma is vallom: boldogtalan az az ember, akinek életútját nem a munka, az alkotás, az aktív emberi cselekvés határozza meg, akinek nem a munka jelent élettartalmat és célt. Soha nem értettem meg a munkátlan, a henyélő vagy a rosszul és lelkiismeretlenül dolgozó embert. Én a kapitalistának is rendesen dolgoztam, bármilyen teher is volt, mert nálam a munka belefeledkezést, boldogságot is jelentett. A munkában hamar telt az idő, és soha nem unatkoztam. És együtt lehettem az emberekkel, együtt tevékenykedhettem gyermektársaimmal. Árvaházi koromban a játékot is a munka jelentette számomra. Itt a nevelők, majd később, a munkahelyeimen mások is felfigyeltek erre.

Az árvaházban kezdtem el – vezető felügyelő mellett – dolgozni. Munkát kezdeni, rendben végezni és befejezni a vezetőtől tanultam meg. Ébredező emberi öntudatom mindent felvett és elraktározott, ami a munkával volt kapcsolatos. Tudtam már azt is, hogy mindig így lesz, és így is kell hogy legyen. Későbbi inas- és segédéveimben is visszaemlékeztem erre a korai megállapításomra. S én a munkában soha nem csalódtam. Kiéltem magamat benne. Nemcsak egyszerű életet jelentett nekem, de sok örömet is. És ami a legfontosabb: embert formált belőlem. Ehhez azonban sok idő kellett.

Az árvaházban egyhangúak, szürkék a napok. Még az ünnepnapok sem jelentenek különösebb eseményt. A legfelajzóbb változást az év végi vizsgák, a bizonyítványkiosztás, majd az elutazó gyerekek jelentik. Kis mozgalom, lázasabb tevés-vevés, aztán

nyári, unalmas csönd őszig. Aztán egyszer csak ebbe a szürke egyhangúságba, ebbe a látszólag szilárdnak és megrendíthetetlennek érzett rendbe betört az élet.

1918: a háború utolsó esztendeje. Mind nehezebbé válik az élet. Az árvaházi légkör is ezt tanúsítja. Hiába minden kényszerrendszabály, tapasztalni lehetett, mint lazul a fegyelem és a rend, tükörcserepe a nagyobb és szintén bomladozó, beteg állami rendnek. A legnagyobb baj számunkra, hogy még kevesebb lett az ennivaló. Emiatt a gyerekek kezdtek megszökni, elcsavarogni és koldulni. Rendőr hozta vissza őket az állomásról, piacról. Napirenden voltak az árvaházi lopások – és a következmény: a kicsapások. Suhogott a pálca, és szitkozódtak a nevelők, szitkozódtak a gyerekek.

Néztem és figyeltem: mi van, és miért van? Hogyan lesz, és hova jutunk?

A csavargást és a lopást nem helyeseltem, de nem tudtam elítélni sem. Gondolkoztam rajta: én is szenvedek, én is éhezek, s én miért nem csavargok, miért nem lopok? Mi az oka, hogy nem egyformán reagálunk ezekre a dolgokra?

Egyre hallgatagabb, egyre figyelőbb lettem. Amíg közelebbről nem érintett a baj, nem izgatott különösebben. De egyszer összeálltak a nagyobb fiúk, s kenyérlopásra szövetkeztek. A bátyám is részt vett ebben az akcióban. Ez volt eddig a legnagyobb és legmerészebb vállalkozás. A fiúk napokig minden reggel figyelték az ablakból, hogy a pék megjön a kocsijával, megáll, kinyitja a kocsi hátsó ajtaját, s kivesz néhány kenyeret, majd becsapja az ajtót, de nem zárja be. Bement az árvaházba, a kocsi pedig ottmaradt őrizetlenül. Néhány nagyobb fiú, a bátyámmal együtt, átmászott a kerítésen, és megrohanták a pék kocsiját. Mindegyik kétkilós veknivel tért vissza. A kisebbek nagy része is látta ezt, de senki sem jelentette. A spicliskedés itt egyébként sem volt divat. Ha netán valaki ilyenre vetemedett, az nagyon megkeserülte.

Korán reggel volt még, amikor a pék megérkezett, a levegő

sötétes A homály leple alatt a fiúk nap mint nap dézsmálták a pék kenyerét. Egy reggel aztán, amint kinyitották a pékkocsi ajtaját, a kocsiból kiugrott egy ember, s elkapta az egyik fiút. Óriási botrány lett belőle. Az értelmi szerzőket – hárman voltak – kicsapták. Ezek tizenöt-tizenhat évesek voltak. A bátyám és még néhányan veréssel és koplalással úszták meg. Emiatt nagyon szégyelltem magamat. Aztán hosszú ideig nem értettem meg, mi az oka annak, hogy ettől kezdve a bátyámnak olyan komoly tekintélye lett a nagyobb fiúk között. Egyért én csodáltam: nem sírt, amikor megverték. Ennek ellenére nagyon szégyelltem magam. Anyára gondoltam, rengeteg intelmére, és magányomban is vigasztalni akartam, bátyámat pedig jó útra téríteni, de mérgesen rám nézett és elzavart. Nem értettem a viselkedését.

– Mi lesz velünk? – kérdeztem tőle.

– Mi lesz? Vagy megdöglünk, vagy élünk! Én élni akarok, menj a fenébe!

Nehéz esztendő volt ez az 1918-as. A nevelők is egyre többet és egyre szenvedélyesebben vitatkoztak, sőt, civakodtak egymással. Nem voltak már tekintettel a gyerekekre sem. Sokszor elhangzott köztük ez a szó: „Forradalom!"

A raktárban, ahol akkor dolgoztunk, végighallgattuk a nevelők és az igazgató éles vitáját. Az egyik hadirokkant nevelő, aki tanító volt, és a háborúban vesztette el az egyik kezét, ordítva mondta az igazgatónak, hogy itt nincs mit megmenteni, a Monarchia rohan a forradalomba! Ki kellene ugrani a háborúból, míg nem késő, mert ezután csak a katasztrófa jöhet!

Az igazgató ránk mutatott, és csendre intette a nevelőt. Elindultak a pincefolyosón s meg-megálltak. Belefeledkeztek a vitába. Mi, gyerekek, összenéztünk, és egymást lökdösve feléjük mutogattunk. Felvillanyozott bennünket, hogy a felnőtt, szemünkben tekintélyes embereket ilyen feldúlt állapotban látjuk.

Mi a hadirokkant nevelő pártján álltunk. Szerettük őt, mert legfeljebb csak szidott, de soha nem vert bennünket.

Mi, gyerekek, nem tudtuk, mi az a forradalom, de azért mi is vitatkoztunk. Én a forradalmat valamiféle óriási gőzmozdony-

nak képzeltem el, mert úgy véltem, hogy igazán rohanni csak egy valódi, rettenthetetlen gőzmozdony tud. Ettől fogva sokszor próbáltam elképzelni a rohanó forradalmat vagy a rohanást a forradalomba, de sosem sikerült. De hogy valami baj van, azt megéreztem. Majd lassan-lassan bizonyos jelekből már láttam is.

Az első igazi találkozásom a forradalmi megmozdulással 1918 május elsején volt. Ettől az időtől már felderült elmémben, hogy mi is lehet az a forradalom.

Május elsején nem mentünk iskolába, s az árvaházból senkit sem engedtek ki. Egész nap be voltunk zárva a tantermekbe és az udvarra.

A debreceni szervezett munkások délelőtt hatalmas tömegben vonultak fel, és kimentek a Nagyerdőbe. Menetüknek az árvaház előtt kellett elhaladni. A nevelők a gyerekeket kiterelték az udvarra, ahonnan nem lehetett kilátni az utcára. De én fent maradhattam, mivel a takarító brigád vezetője voltam, és a takarítás éppen az emeleten folyt. A rácsos ablak az utcára nyílt. Amikor a nevelők eltűntek mellőlünk, a rácsos ablakhoz rohantunk, és néztük a menetet. Integettünk, és hallgattuk jelszavaikat és az éneküket. Ennyi embert együtt én még soha nem láttam! Rengeteg férfi, asszony, sőt, még gyerek is! Jaj, de irigyeltük őket, a szabadokat! De vágytuk az utcát, a kinti, szép időt és a Nagyerdőt! Még ma is elevenen él bennem ez a kép. Még most is hallom a hangorkánt:

„Vesszen a háború!"

„Békét akarunk!"

„Munkát – kenyeret!" Az utolsó jelszó volt számomra a legvonzóbb. Ekkor még nem gondoltam arra, hogy néhány év múlva Váradon, majd Budapesten magam is ugyanilyen jelszavakkal fogok tüntetni.

A munkások visszaintegettek nekünk, és felkiáltottak: „Gyertek le, árvák, itt a ti helyetek köztünk!" Én visszakiabáltam, hogy nem lehet. A fiúk mondták, hogy vigyázzak, mert baj lesz. Kikapunk. Az udvaron megállt a játék. A nevelők figyeltek. Magas házunk elválasztóként meredt a tüntető munkások közé és

közénk, árva gyerekek közé. Az árvaház előtt erősödött a kiabálás, a nevetés és a fütyülés.

Az egyik vezető felrohant, és szobáról szobára járt, nem maradt-e fenn valaki. Egyszer csak hátulról pofon vágtak. A düh és tehetetlenség pofonja volt ez. Nekünk is le kellett menni az udvarra. A rokkant nevelő kiabált a folyosón: – Itt a forradalom! Ugye, megjósoltam!? – Csitították, de csak kiabált: – Miért kell a gyerekeket levinni? Az árvaház nem börtön! – Futva közeledett az igazgató; a rokkant nevelőt betuszkolták az egyik terembe, és rá zárták az ajtót.

Hát ilyen a forradalom? Ki hitte volna! Ez hát nem valamiféle gőzmozdony, emberek csinálják, sok ember! Akkor hát a forradalom és az ember egyet jelent – gondoltam. Lent, az udvaron körülvettek bennünket a fiúk. Mesélnünk kellett arról, amit láttunk.

– Hogyan mentek? És mit kiabáltak? Hányan lehettek?

– Volt-e velük disznópofa, és verekedtek-e? – Disznópofa a rendőrök gúnyneve volt.

Én boldogan meséltem: – Sokan, nagyon sokan voltak!

– De mennyien, te buta?

– Millióan voltak! Köztük gyerekek is.

– Nem igaz! Debrecenben nincs is millió ember.

Én azonban makacsul állítottam, hogy millióan voltak. Én láttam, s nem ők.

Este, amikor lefeküdni mentünk, hozzám lépett az a nevelő, aki megpofozott; majdnem bocsánatot kérve mondta: – Tudhatod, téged azért küldtelek dolgozni és hagytalak fenn, mert szeretsz dolgozni, és nem szoktál rendetlenkedni. Ilyet többé ne csinálj ... Bajba kevered az árvaházat!

Mit törődtem én az intelmével, nagyobb volt számomra az élmény, megérte a pofont. Azt reméltem, hogy álmomban majd újra találkozom a forradalommal, találkozom a rengeteg emberrel. De álmomban nem tértek vissza. Ettől fogva még érezhetőbb volt a feszültség. A nyár is más volt. Fülledt, tikkasztó nyár. Az árvaházban meglazult a fegyelem, a gyerekek nehezen dolgoztak. Amikor estefelé hazatartottunk a kerti munkából, a kocsit húzva

meg-megálltunk, és hallgattuk az embereket – munkásokat, parasztokat, sebesült katonákat. Ha véletlenül rendőr is járt arra, az emberek elhallgattak. Már akkor megtanultam, hogy a rendőr jelenlétében nem beszélhet az ember. Valami van a levegőben, mondták az emberek. Nem mehet ez így tovább. Nem tart ez már sokáig! Meleg nyár volt, és nehéz, feszült a levegő. Bontakozott a forradalom. De vajon mit hoz majd a forradalom, és amit hoz, jó lesz-e nekünk?

Tízéves voltam!

2.

Fokozatosan eszmélek és tudatosodom. Már nemcsak dolgozom és szemlélődöm, hanem amit tapasztalok, meg is mérem magamban. Nagyon érzékenyen reagálok mindenre. Ösztönösen érzem és tudatosan látom, hogy a munkáséletre, a szegényéletre kell készülnöm. Nincsenek romantikus álmaim. Nem akarok királyfi lenni, aki megnyeri valamely bölcs, öreg király tetszését, majd lányának kezét. Nem vágyom arra sem, hogy betyár legyek. Romantikára nincs hajlam bennem. Élettapasztalatommal nem egyezett a mesebeli királyfi és a betyár típusa. Ám hős és hadvezér sem akarok lenni! Annyi szegény, rokkant katonát láttam, akivel a kutya sem törődött. Láttam sebesült katonákat koldulni, és láttam hősöket kar és láb nélkül, hivatásos koldusként az utcán. S gyűlöltem azt, aki „mindent meggondoltan és mindent megfontoltan" hozta az emberekre ezt a szörnyű bajt. A sebesült katonák és rokkantak szidtak mindent és mindenkit – háborút, királyt, hadvezéreket, szidták a hamis hadijelentéseket, szidták a tiszteket és az urakat, a háború haszonlesőit és a háborús gazdagokat. És én ekkor már tudtam, hogy egyedül a szidalmazóknak van igazuk.

Debrecent már ilyen szemmel nézem. Érdekes város, benne a szegénység és a nyomorúság, de a jómód is valamiféle puritán módon jelentkezik. A nincstelen parasztok, a zsellérek, napszámosok, munkások kint laknak a Homokkert és a Libakert között,

amerre én is járok. Van zsidó utca is, de a gazdag keresztények a gazdag zsidókkal jól megférnek. Református város, kálvinista Rómának hívják, s ezt nagy büszkeséggel hangoztatják. Szinte azt éreztetik, hogy Debrecen a világ közepe.

Katolikusok és reformátusok között nagy az ellentét. Mindent, amit hallok és tenni látok, ellentmond a bibliai tanításnak. Sehol élesebben nem ütközhet ki az írott szó és a tett ellentéte, mint itt, a felekezetek egymás közti harcában. És nekem magolnom kellett, hogy „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat" – amikor pedig a háború, a gyűlölet és az öldöklés az uralkodó. „Ne lopj!" – tanultam, és a hadseregszállítók papírbakancsot szállítanak, büdös a kenyér, és még az is kevés!

Mindenütt hallom az emberektől: „Fel kellene húzni a bitangokat, de ezeknek a bitangoknak az Úristenig ér a kezük! A templomban is az első helyen ülnek! Ők fizetik a legnagyobb egyházi adót..." Debrecenben már nem hiszek istenben, nem hiszek a szeplőtelen fogantatásban, de még a tízparancsolatban sem. A tízparancsolatot senki sem tartja be, és ezt én jól látom. A nagyobb fiúk szenvedélyesen vitatkoznak köztünk. Több a katolikus, mint a református növendék. Sokszor hallom: „Nincs isten, mert ha lenne, nem tűrné a gazságokat!" A felnőttek pedig, nemre való tekintet nélkül, úgy káromolják az Istent, a Jézust, a Szűzmáriát, hogy bennem az iskolai hittanóra hatásából nem marad semmi. De itt látom meg a képmutatást is. Először a felekezeti képmutatást veszem észre, majd a többi aljas emberi képmutatást is. Meggyűlölöm. A hazugságot is itt ismerem meg. A hazudozás a felnőttekről ragad a gyerekekre. A kis hazudozás visz el a nagy hazugsághoz. Szörnyű a hazug ember!

Többféle hazug embert ismertem meg. A szemérmes, kényszerűségből hazudót és a pirulás nélküli, önzően, tudatosan hazudót. Ez utóbbiak voltak és vannak is többségben – ezek a gonoszok. Úgy és annyira hazudni, ahogy az urak, a papok, a katonák és polgárok hazudnak – rájöttem –, senki más nem tud! Erre korán felfigyelek, és igen érzékeny leszek vele szemben.

Sok bajom volt emiatt azután az életben. Azóta rájöttem, hogy

a hazugság a bizalmatlanság magva is. Nem bíztunk a hazugságon fogott pajtásban.

De arra is korán rájöttem, hogy a bizalmatlanság légköre hatékonyan termeli a hazugságot. A hazugság az ember szégyene. A hazug ember lényegében megalázza önmagát! A hazug ember gyáva, fél az igazságtól, tehát fél az emberektől. A hazugság felismerése: a hazugság leküzdésének első döntő állomása. Nagy erő kell, leszokni róla.

Debrecent felismeréseim ellenére megszerettem. Ha ritkán is, mindig örömmel mentem végig a Péterfián. Gyönyörködtem nagy házaiban, parkírozott utcáiban és abban a két nagy épületben, amellyel később is lesz találkozásom. Most még csak kívülről néztem, bemenni nem mertem: a Nagytemplomba bemehettem, de a kollégium s a Bika Szálló sokáig zárva maradt előttem.

A Nagytemplom a nemzeti büszkeség megtestesítője – ki ne tudná, hogy 1849-ben itt mondták ki a Habsburgok trónfosztását. Mi, árvaházi gyerekek is büszkék voltunk rá. Amikor elmentünk előtte, meglökdöstük egymást, mint a suhancok, és összesúgtunk. A trónfosztásra gondoltunk, és nem az Istenházára. Mindez persze csak homályos gondolatgomolyagként kavargott bennem. Ha akkor egyáltalán valamiféle politikai eszmélésről szó lehetett nálam, az legfeljebb abban jutott kifejezésre, hogy Petőfi volt az ideálom – éppen úgy, mint sok más árvaházi gyereknek. Tanultuk a verseit – és sok olyan versét, amit csak titokban, suttogva idéztünk: „Akasszátok fel a királyokat", „Lamberg szívében kés", borzongva olvastuk. Petőfi tehát az első ideológiai nevelőm és nemzeti ideálom. A Hallja kend, Táncsics! később kerül mellé, és nálam a kettő nemcsak hogy összefér, de egybe is tartozik, és – nevelnek engem. Én Petőfinek köszönhetem az irodalom, főképp a vers szeretetét. Rajta keresztül jutok el Adyhoz és József Attilához. Tőlük tanultam meg a népszónok igazi értelmét és értékét.

Egyszer az iskolában azt a feladatot kaptam, hogy szavaljam el a Tintás üveg című versét. Sikert arattam vele. Megéreztem a vers groteszkségét – fehér kabát, tintásüveg és a folt. Eszembe

jutott, hogy az én piszkos, szürke kabátommal ilyesmi nem eshet meg. A gatya meg fekete volt rajtam.

1918 őszén is megjöttek a gyerekek, és új esztendő kezdődött el az árvaházban s az iskolában.

Feszült, ideges légkörben indult a tanulás, tovább lazult a fegyelem. Tapinthatóan érezhető volt a háború vége. A forradalom gyújtó levegője betört az árvaház falai közé – nincs az a rács, amely vissza tudná fogni. Az árvaház lakói is figyeltek. Ekkor már sok mindent elnéztek nekünk, de azért kegyetlenül vertek.

Hamarosan elfogy a hazai koszt, amit a gyerekek magukkal hoztak. Újból elkezdődik a kollektív koplalás. És a gyerekek lopnak, csavarognak, koldulnak. Sokszor hallom a nevelőtől meg az igazgatótól: „Züllött, csibész banda! Ezek nem úrigyerekek, ezek nem tanítóárvák, ezek büdös, lázadó parasztok ivadékai!"

Óriási bonyodalom támadt: ismeretlen tettesek feltörték az egyik öreg nevelő lakását. Befőttet és pénzt loptak el. A nevelő felesége zokogva ment végig a folyosón, mellette öreg, tehetetlen párja, akit mi Kálmán bácsinak hívtunk, és nagyon szerettük. Ment és kiabálta: „Itt a világ vége! Ezek a csibészek holnap már gyilkolni is fognak!..."

Megrendülve hallgattunk, és néztük a jelenetet. Engem mélyen felkavart és megrázott az eset. A tetteseket sohasem csípték el, pedig a rendőrség is bejött az árvaházba, nyomoztak, de eredménytelenül.

Ezt az eseményt hamarosan elhomályosította egy másik készülő, nagy esemény.

1918 októberében bejelentették, hogy IV. Károly király feleségével, Zitával és Ottó fiával az egyetem felavatására Bécsből Debrecenbe látogat. Nagy volt a készülődés, napokig izgalomban élt a város. A váratlan ribillió minden mást háttérbe szorított. A nevelők az igazgatóval együtt mondogatták, hogy Debrecen városának méltóképpen kell fogadnia őfelségét és a családját, s

hogy az intézetnek is fel kell készülnie, hiszen őfelsége az árvaház előtt fog elmenni.

Az intézeti lányok és fiúk válogatott csoportját állították össze. A legjobb állapotban levő ruhákat szedték elő, s még a raktárhoz is hozzányúltak: kiosztottak néhány új ruhát is. Hogy a raktárban mit tartottak, számunkra titok volt, és állandó beszédtémát jelentett. A válogatott csoportnak alaposan meg kellett fürdenie, és gondosan megfésülködnie, illetve hajat kellett vágatnia. A fiúkat kopaszra nyírták, a lányok haját befonták, és szalagot kötöttek belé. Szépen kellett kinézniök, mert szegény árvák voltunk ugyan, őfelsége színe előtt még sem jelenhetünk meg valódi formánkban, szegényesen, rongyosan. Őfelsége nem szereti a kellemetlen látványt, biztos, hogy zokon is venné – s talán még lázadásnak is tekintené, amitől pedig Isten őrizzen!

Egy szálig leszedték a kert szépen virító őszirózsáit. Valamennyi lány és fiú egy virágszálat kapott a kezébe. Így álltak fel sorban az árvaház épülete előtt. Én nem kerültem a kiválasztottak közé, de a többi, hozzám hasonló gyerekkel együtt sokat dolgoztam, hogy azok, akik szerencsések – akik protekciósak és kedvencek –, jól fessenek a sorban. És az árvaházat méltón képviseljék őfelsége előtt. A kiválasztottakat irigyeltük, de belenyugodtunk abba, hogy az emeleti ablakokból fogjuk végignézni a nagy felvonulást. Két rokkant nevelőnk volt, az egyiknek a lába, a másiknak a keze hiányzott – ezek voltak velünk az emeleten. Ők éppen úgy érezhették magukat, mint mi, a kirekesztettek.

Az igazgató a nevelők egy csoportjával kicsípve, kifenve az utcán állt. Most is, mint napokkal ezelőtt, sokat suttogtak. Őfelsége miért jön? Miért most jön, és miért nem előbb jött? Vajon mit akar az egyetemi látogatással? Biztosan valami rendkívüli célja van, és így tovább. Arról is beszéltek, hogy békítgetni akar. Szeretné jobban magához kötni a magyarokat – ezt a lázadó természetű népet –, és ehhez Debrecen a legalkalmasabb hely.

Hogy a városban milyen volt a hangulat, nem tudhattuk, mert napokig ki sem engedtek bennünket az árvaházból, és iskolába sem kellett menni. Engem akkor már nagyfiú számba vettek. Ne-

gyedik elemista voltam. A félkezű, rokkant nevelő is öregnek hívott. Izgalmak közepette, lázas tevés-vevés közben érkezett el a várva várt nap. Reggel a fogadásra kiállított gyerekeket még egyszer felülvizsgálták, a tiszta fül, a tiszta kéz az elengedhetetlen feltételek közé tartozott.

A nevelők a gyerekekkel a kitűzött időpontnál jóval korábban felálltak az épület előtti járdán. Mi pedig az emeleti ablakokban helyezkedtünk el.

Nekünk szokatlan, idegen civilek jöttek az árvaházba, és végigjárták az épületet. Állítólag a padláson helyezkedtek el. Ezek arra buzdítottak bennünket, hogy integessünk, és jó hangosan kiabáljuk, hogy éljen a király!

Mintha összebeszéltünk volna, nem integettünk, és nem is kiabáltunk. Lehet, hogy ha nem buzdítottak volna, akkor kiabáltunk volna. De az is lehet, hogy a felfokozott izgalomban mindenről elfeledkeztünk.

– Jön, jön, most jön! – hallottuk néha, és az idő telt, a király azonban nem jött. Már egy órája is elmúlt, hogy vártuk, és mégsem jött. Pedig a lenti gyerekek már alaposan elfáradhattak a vigyázzállásban. Egyszer csak hirtelen befordultak a parádés lovas kocsival, végigrobogtak az utcán, és eltűntek a Nagyerdő felé vivő úton. Utánuk mélységes csönd maradt – és semmi más. De mi tovább vártunk. Egyszer csak feltűnt a híres debreceni ötös fogat; de az is gyorsan továbbrobogott. A nevelők és az igazgató vezénylésére integettünk, és erőtlenül, csipogósan éljeneztünk, az őszirózsát pedig a kiválasztottak az út felé dobták. De a rózsák nem jutottak el a hintóig. S annyira rohantak, alig láttunk valamit.

– Miért rohannak?... Mitől rohannak?

Ahogy ezt a rohanást néztem, eszembe jutott a rokkant nevelő korábbi megjegyzése: „Rohanunk a forradalomba!" Vajon őfelsége is rohan a forradalomba? Vagy talán a forradalom elől rohan?

– Miért rohannak? – kérdi hangosan az egyik gyerek.

– Te marha, nem tudod, hogy félnek!? – mondta egy nagyobb fiú.

– De mitől félnek?

– Csend legyen! Most ne feleseljetek egymással – szólt rájuk a nevelő.

Mi már szétszéledtünk volna, de ránk parancsoltak, hogy maradjunk a helyünkön. Szidták a nyughatatlan bőrünket. Újabb várakozás, további izgalom, majd unalom. De nicsak: máris jönnek vissza! Mi az, hogy jönnek? – rohannak. Amint rohantak az egyetemre is. Állítólag az állomásra siettek. Egy biztos: őfelsége debreceni látogatása és feltűnő rohanása általában nyugtalanságot és bizonytalansági érzést keltett mindenkiben. Mindenki panaszkodott az érthetetlen kapkodás miatt. Az igazgatón, a nevelőkön, de a padlásról lejött idegen civileken is látszott a zavar. Ez a zavar azonban hamarosan megkönnyebbüléssé változott.

Miért volt ez a megkönnyebbülés?

Mert baj nélkül úsztuk meg ezt a parádés cécót! Estig, de másnapig még inkább kitört a felháborodás az emberekből. „Disznóság! Pimaszság!" – kiabálták. Nem értettük, mi történt. A rokkant nevelő magyarázta meg, hogy az emberek azért dühösek, mert őfelségét nem a magyar himnusszal üdvözölték, hanem a Gott erhaltéval, az osztrák himnusszal. Ezért szidták hangosan őfelségét, szidták Zitát, szidták a kormányt, minden átkozott Habsburgot és a pecsovics magyarokat. Napokig felbolygatott méhkassá vált a város. Ez a felbolydultság kihatott az árvaházra is. Engem egy kérdés foglalkoztatott: vajon őfelsége, amikor az ötös fogaton elrobogott a Nagytemplom mellett, gondolt-e arra, hogy 1849-ben itt mondták ki a Habsburgok trónfosztását? Ez akkor is eszembe jutott, amikor a király debreceni látogatása után, alig·néhány nap múlva, kitört az őszirózsás polgári forradalom, amivel aztán az utolsó Habsburg-uralkodó is eltűnt a történelem színpadáról.

Igen, eljött a forradalom! És sokkal nagyobb dolgok történtek, mint május elsején. Zsongott a város. Iskolába napokig nem mentünk – számunkra ez is felért egy forradalommal. S mellé: vége a véres, szörnyű világháborúnak! A Monarchia összeomlott

– hallottuk. Hallottuk azt is, hogy vége a nemzetiségi elnyomásnak!

Nagy területek szakadtak le, ami egyet jelentett családok százezreinek széjjelszakadásával, sőt, széjjelzüllésével is. Ez aztán bennünket is közvetlenül érintett, és egyre jobban érdekelt. Én Debrecenben vagyok három testvéremmel, a többi pedig anyámmal Váradon. De hogy mi van velük ott Váradon, eddig se nagyon tudtuk, most azonban végképp bizonytalanságban vagyunk, mert még levél sem jön tőlük. De nemcsak velünk van ez így, sok-sok gyerek kerül hasonló helyzetbe: nem kapnak levelet, nem kapnak csomagot. A zűrzavar egyre uralkodóbb. Most érzem magam igazán árvának és nagyon elhagyottnak. Kifordult sarkából a világ, és engem még inkább magamra hagytak! Érzem, ez a magamra hagyottság most már hosszú ideig a sorsom lesz. Mégis, mit hozott nekünk, árvaházi gyerekeknek, az őszirózsás forradalom?

Az első és a legfontosabb eredmény az volt, hogy a nevelők már csak nagyon ritkán vertek meg bennünket, és megalakult a diákok bizottsága. Ez már önmagában is igazi forradalmi változás volt. Hogy most már a diákoknak – az árváknak is – lesz beleszólása a nevelésbe, a fegyelembe, a vezetésbe, nemcsak az igazgatónak és a nevelőknek – álomnak tűnt.

A diákbizottság nagyfiúkból, tizenhat-tizenhét évesekből alakult. A rokkant nevelő lett a vezető. Érdekes volt megfigyelni, hogy ezután, a jóval nagyobb szabadság és szélesebb mozgási lehetőség ellenére, sokkal példásabb lett a rend és a fegyelem. Sokkal jobban hallgattunk a diákbizottságra, és jobban is tartottunk tőle. Az árvaházban is egymást érték a megbeszélések, a gyűlések. De a választás volt a legizgalmasabb! A gyűlésen tíztől tizennyolc éves korig mindenkinek részt kellett venni. Ünnepélyes meghatottsággal, a magunk fontosságának tudatában ültünk ott. Ez volt az első olyan eset életemben, amikor rólam döntöttek, de – velem! Belém plántálódott, és tudtam azt, hogy nekem is szabad szólnom! A választás szépen zajlott le. A bemutatott névsorból csak egyet nem fogadtunk el. Erről az egyről tudtuk, hogy az

igazgatók és a nevelők spiclije. Ettől kezdve más, egészségesebb rend lépett életbe. Megválasztottuk a különböző munkabrigádokat: a takarító, ágyazó, ebédet osztó, a fürdető, udvarseprő brigádot. A diákbizottság tagjait pedig elosztották a csoportokba vezetőknek. A diákbizottság tagjainak feladata volt ellenőrizni a tanulást is. Én a rokkant nevelő ellenőrzése mellett a takarító brigád vezetője lettem. Jobban és lelkesebben dolgoztunk. És maradt időnk a tanulásra és a játékra is. Az ennivaló azonban nem lett több, de jobb sem. A gyerekek egy része elégedetlenkedett. Ki is fakadt.

– Milyen forradalom az, amely nem hoz több ennivalót?

Egyvalami azért történt ezen a téren is: most mindenki egyformán kapott az ételből, és megszűntek a kedvencek, megszűntek a spiclik külön adagjai is. Ha jutott repeta, azt elsősorban a dolgozó brigádok kapták. Itt találkoztam először életemben a munkát végzők megbecsülésével. És ezt jól meg is jegyeztem magamnak! Amint a diákok fegyelme megerősödött, megszűntek a csavargások, lopások és veszekedések. Amilyen arányban nőtt az önkéntes fegyelem, úgy erősödött a rend. De ahogy nőtt a diákok fegyelme, és erősödött egységük, úgy lazult a fegyelem és a rend a nevelők között. A nevelők két csoportra szakadtak, a forradalom híveire és a forradalom ellenzőire. Itt hallottam először azt a szót, hogy ellenforradalom; vagy ellenforradalmár. A nevelők a növendékek jelenlétében vitatkoztak és veszekedtek. Bátrabban bírálták az igazgatót, akit senki se szeretett, az uraskodó, basáskodó és árvát lenéző magatartása és a gyakori dührohamai miatt. Az igazgató egyébként királypárti volt, és ezt nyíltan meg is mondta.

Magyarország köztársaság lett, és az elnök egy gróf. A rokkant nevelő és a nagy fiúk magyarázták nekünk, hogy az árvaház is egy kis köztársaság, és ennek mi nagyon örültünk. Büszkék voltunk arra, hogy köztársaságban élhetünk. Újból megindult a tanítás. Látszólag rendes kerékvágásba került az élet. Sok előadást

hallgattunk. Lefekvés előtt vagy valamelyik nevelő vagy valamelyik érettségiző fiú tartott nekünk előadást. Magyarázták a köztársaságot, tanítottak bennünket a kötelességünkre. Ha valaki szabálytalanságot követett el, kollektíva elé citálták. Sokszor éjszakába nyúló viták voltak, és mi, kisebbek, bármilyen álmosak is voltunk, kitartottunk. Másnap magunk között külön is megtárgyaltuk a hozott döntéseket. Jelentést kellett írnunk feladataink elvégzéséről. Hamar beleszoktunk az új rendbe – tanultunk, dolgoztunk. Nehezen éltünk, de mindezt izgalmas, felemelő légkörben.

Így éltük át az 1918-as évet.

3.

Lassan megszoktuk és megszerettük a kellemes változást, megszerettük a megszületett új életet. Úgy festett minden, hogy így lett, s így is marad – ilyen lesz a mi életünk. Alig múlt el azonban a karácsonyi beigli íze és a megemlékezés Ady haláláról, újabb fordulat következett be: új forradalomra ébredtünk. Az egyik reggel, mindjárt a reggeli után, összegyűltünk az egyik nagyteremben. A rokkant nevelő jelentette be: – Magyarország Tanácsköztársaság lett!

Tanácsköztársaság? Jól van, de mit jelent az?

A vita újból fellángolt. Egymás után ilyen gyorsan váltják egymást a forradalmak? De hát mi is a különbség a volt forradalom és a mostani között? Napokig zűrzavar volt. A fellángolt viták szenvedélyesen zajlottak, és sokszor veszekedéssé fajultak. És ezt mi végighallgattuk. Én éberen figyeltem, és próbáltam eligazodni a nevelők és diákok szenvedélyes vitájában. Ami könnyített a helyzetemen: rájöttem, hogy ebben a forradalomban is kell tanulni és dolgozni. Figyelmemet megragadta a rokkant nevelő szenvedélyes beszédében sokszor visszatérő mondat:

– Gyerekek, árvák, értsétek meg: a forradalom, a Tanácsköz-

társaság az árvák forradalma és az árvák Tanácsköztársasága! – Majd meglátjuk – gondoltam.

Az őszirózsás forradalom is hozott valamit az árvák életébe. A rokkant nevelő szerint a Tanácsköztársaság többet fog hozni. Hogy ez proletárdiktatúra-e vagy más, bennünket különösebben nem érdekelt, nem is izgatott. A proletárdiktatúráról a nevelők között folyt a vita.

Hogy mi a diktatúra, azt az igazgató által már ismertük a forradalmak előtti időből, és nagyon rossznak találtuk! Ha ez az ismert diktatúra a további életünkből eltűnik, akkor nagyon jó lesz.

Most azonban, 1919. március 21-e után először a nagy zűrzavart kellene megérteni, és abban eligazodni – nemcsak a gyerekeknek, de a felnőtteknek is! Figyelni a jelenségeket és azt, hogy ki mit csinál és miért, figyelni az új rendszabályokat, amelyek nagyon hamar jöttek – mindez önmagában is komoly feladatot jelentett. Voltak nevelők, akik elhagyták az árvaházat, és nem akartak tovább nevelni, nem akartak az árvákkal foglalkozni. Voltak, akik – mint az igazgató – királypártiak voltak; ezek elhallgattak. Az igazgató köré tömörültek a legdurvább és a legkegyetlenebb nevelők. Ez megkönnyítette a gyerekek eligazodását. De azok, akik maradtak, hallgattak, és megfigyelés alatt állottak, vajon mit fognak tenni? A rokkant nevelő került előtérbe: néhány más nevelővel átvette az árvaház vezetését. A diákbizottságot újraválasztottuk, és elnevezték diáktanácsnak. A Tanácsköztársaság ideje alatt nem emlékszem olyasmire, hogy a diáktanács valamilyen ügyben igazságtalan döntést hozott volna. Nem emlékszem olyasmire sem, hogy létezésének ideje alatt valamely nevelő egyetlen árvát is megütött volna. A verések tehát megszűntek. És ez nagy szó volt. Ez is növelte szimpátiánkat a Tanácsköztársaság iránt. Azok a nevelők, akik velünk maradtak, egyre odaadóbban foglalkoztak velünk. Nagyon emberségesek voltak. A diáktanács első nagy döntése az volt, hogy a raktárban van még új ruha, a nagyon rongyos ruházatú gyerekeknek ki kell osztani! Én is új ruhát kaptam: új inget, új gatyát és új bakancsot. A régit nem kellett visszaadnom – megtarthattam munkára. Már

nagyon régen volt új ruhám. Amit először az árvaházban kaptam, az sem volt új. Új ruhában mehettem az iskolába – nagyszerű érzés töltött el. A diáktanácsnak tulajdonítottuk azt is, hogy az utóbbi hetekben csodára megjavult a koszt, és többet is kaptunk enni.

Igaz: sok volt a káposzta és a gersli, de legalább eleget kaptunk! Hetenként kétszer került az asztalra tészta, sőt hús is. Ez is forradalmi változásnak számított. A tészta ugyan ragacsos, mert nagyon kevés volt rajta a zsír, de jól lehetett lakni vele. Megszűnt az idegeket őrlő éhségérzésem, melynek emléke még most is kísért. Megszűntek a lopások, megszűnt a csavargás és a koldulás is. Azt hiszem, mindez csak azért szűnt meg, mert megszűnt az éhezés és mindaz, ami az éhség velejárója. A gyerek különösen csak azért lop, mert éhes! Az éhség mindenben nagy kerítő!

Ebben az időben szorgalmasan, jókedvvel és sokat dolgoztam. Annyira, hogy már a tanulás rovására ment a munka. Nem csoda, hisz egész belefeledkeztem. Nem adhattak olyan feladatot, amelyet én ne végeztem volna el kedvvel. De ennek meg is volt a látszata: soha olyan rend és tisztaság nem volt az árvaházban, mint a Tanácsköztársaság napjaiban. A munkának meg is volt a becsülete! A velünk maradt nevelők most jóval nagyobb tekintéllyel rendelkeztek. S előttünk meg igen megnőtt a becsületük – szerettük őket, mert nem úgy jártak közöttünk, mint ordasok vagy a bitang csibészek között szokás. Nem néztek le és nem is kezeltek le bennünket; a velünk való foglalkozást nem tekintették tehernek. És ezt mi, mint valami műszer, mind megéreztük – az árva gyerekek különösen érzékenyek az ilyesmire. És ezt a nevelők tudták, és meg is figyelték. Életük összesimult a mi életünkkel – velünk együtt dolgoztak, s átérezték bajainkat. Hányszor előfordult, hogy beálltak közénk játszani. Mindez nem maradt hatástalan.

Most ebéd idején a nevelők velünk ültek asztalhoz, és sose külön. Az igazgató viszont sose evett velünk – nem is járt közénk. Igaz, egyikünknek sem hiányzott! A tanulásban is új rend

lépett életbe: a gyengébbekkel külön is foglalkozni kezdtek. Feljavultak a tanulmányi eredmények. A gyerekek nagy kedvvel, szorgalmasan tanultak. Valóságos tanulási láz vett erőt rajtuk. Szívósan versengtek egymással.

Egy napon vendégek is érkeztek az árvaházba. Vendégek! Ilyesmi eddig nem fordult elő. A látogatók – néhány idősebb nő és férfi – egyszerű öltözetűek voltak: munkás- és parasztfélék, akiknek nem kellett kezet csókolnom, mert ezek ezt nem igényelték. Most a nevelők sem biztattak ilyesmire, mint régen. A látogatók mindenüvé benéztek. Nemcsak a hálót, az ebédlőt, a fürdőt, de – Isten bocsássa meg! – még a vécét is ellenőrizték! Mindenütt tisztaság uralkodott. Amikor a szemlével végeztek, meg is jegyezték:

– Nagyszerű! Derék munka!

Volt köztük egy nagy bajuszú bácsi, aki azt mondta:

– Ugye, mondtam nektek: rendes emberkék ezek!

Amint ezt meghallottuk, büszkeség töltött el bennünket. A felnőttek talán el sem hiszik, hogy nekik semmibe sem kerülő, de megérdemelt és időben alkalmazott dicséret milyen mély hatással van a gyerek – különösen az árva gyerek lelkivilágára és további fejlődésére. Különösen azokéra, akiket soha nem kényeztettek el, és akiket életük során mindig úgy kezeltek, mint valami átkos és kártékony fenevadakból álló csordát. A látogatók hitet öntöttek belénk – rádöbbentettek arra, hogy rendes gyerekek vagyunk!...

Rokkant nevelőnk néhány diákkal és a vendégekkel elvonult tárgyalni egy terembe. Mi pedig lázasan vitattuk a felemelő eseményeket. Bontakozó embereknek – ahogy a bajuszos látogató mondta: emberkéknek éreztük magunkat. Később, amikor a látogatók kijöttek a teremből, elvegyültek köztünk, és beszélgettek velünk. Eddig ez sem fordult elő életünkben. Az egyik bácsi a fejemre tette súlyos, nagy kezét, és simogatta a kopaszra nyírt fejemet. Nyomott a nagy keze, mégis kimondhatatlanul jólesett a simogatása. Ha eszembe jut, még ma is könny szökik tőle a szemembe. Akkor már három éve múlt, hogy eljöttem hazulról, azóta senki sem simogatott meg, és senki sem csókolt meg! Ez volt az

oka, hogy a bácsi kezétől annyira felforrósodott bennem minden. Erről a látogatásról ettől fogva sokat beszéltünk. Este a rokkant nevelő elmondta nekünk, hogy a látogatók a városi tanács küldöttei voltak, és majd eljönnek hozzánk máskor is. A város ezentúl többet fog törődni az árvaházzal. Azt akarják, hogy az árva gyerekek jól éljenek, szívesen tanuljanak és dolgozzanak. Helyeseltük.

1919 húsvétján olyan újabb forradalmi dolog történt velünk, amely aztán teljesen meghódított bennünket: tejeskávét kaptunk, kaláccsal! Tejeskávé, kaláccsal! Mikor is ettem én ilyet utoljára? Nem is emlékeztem rá. Tejeskávé, kaláccsal... Éljen a forradalom! Éljen a Tanácsköztársaság!

Istenem, gyerekek voltunk, és a fogunkra való, jó ételen, a szomjazott jó szón és simogatáson át mértük magunknak a világot! Árva gyerekek világa: külön, megismerésre méltó világ. A rendesebb ruha, az emberibb bánásmód, az elégséges, jó ennivaló, a szilárd, egységes rend és tisztaság, árva fejem simogatása és utána a lelkesebben végzett munka, a diáktanács szüntelen törődése velünk s az emberi kollektíva – telis-tele emberpalántákat érlelő melegséggel –, ezek az én felejthetetlen emlékeim és vérembe ivódott, nagy élményeim ebből az időből! Ebből erednek azok a csírák is, amelyek aztán egész érzelmi világom úgy alakítják, hogy meghatározzák további életemet – jövőm útját is.

Ismét május elsejére készültünk. Feldíszítettük a háló- és tanulószobákat és az ebédlőt. Mindenki tisztálkodott, a városból borbély jött be hozzánk, aki most már nem nyírt kopaszra, hanem frizurát csinált. Volt köztünk olyan is, aki most kapta első frizuráját. Büszkélkedve járt-kelt, mint aki újjászületett. Tiszta fehérneműt kaptunk s új lepedőt az ágyunkra. Mind-mind katonai holmi volt. Az új felszerelés megint emelt rajtunk valamit: emberségünkben erősödtünk.

A pompás május elsejei felvonulást végignéztük, sokat tapsoltunk és éljeneztünk. Aztán bőséges ünnepi ebédet kaptunk, süteménnyel. Ebéd után pedig csoportosan kiengedtek bennünket a Nagyerdőbe. Akkor láttam először a Nagyerdőt, pedig ekkor már három éve éltem Debrecenben. Ez alkalommal voltam először ennyi felnőtt ember között. Ez is szárnyakat adó, új dolog volt az én számomra. Eddigi gyermekkoromban még soha nem voltam olyan megelégedett, mint ekkor, 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején.

A negyedik elemit végeztem. A vizsgákra megdicsért, jó tanuló lettem. Egyetlen hármasom lett, éspedig számtanból, az egyéb tantárgyakból egyes és kettes osztályzatot nyertem. Ebből is világosan látszott: megszívleltem a diáktanács figyelmeztetését: „Aki nem dolgozik, az ne is egyék!" S az a tanítás is az agyamba vésődött: „Aki nem tanul, abból nem lesz semmi!" Mivel vasárnap nem jártunk templomba, a vasárnap igazi ünnep- és pihenőnapunk lett; és ami fontos: felüdítő játéknapunk is ez volt.

Kérdezhetnék: nem túlságosan szép emlékekkel gondolok-e vissza az elmúlt időre – nem szépítek-e meg annyi csúfságot is az idő távolából? Nem festem-e rózsaszínre azt is, ami fekete kellene hogy maradjon számomra halálomig? – Talán nem! Volt emberség is az én embertelen, árva életemben! És sok minden olyasmi is volt, amit az árva gyerek csak érezni képes, de elmondani emberré nőve, vénségére sem tudhat! Mindenesetre: a Tanácsköztársaság felszabadított, és emberi öntudatot adott nekem; meghozta azt a boldogságot is, hogy nagyobb szükséget ideje alatt nem szenvedtem. Belém oltotta a bízást, hogy ezentúl mindig így lesz. Nem mondhatom, hogy megértettem a Tanácsköztársaságot, hogy megértettem a forradalmat, hiszen gyermek voltam. A tanácsköztársasági idők azonban igen mély érzelmi nyomokat hagytak bennem; hatása elkísért a felnőttkorba, és hat még ma is, pedig fejemet belepte már a dér, és a lelkemet csordultig töltötte az élet ezernyi keserű megpróbáltatása.

Szép volt ekkor a tavasz, szép volt a nyár is. A gyerekek közül sokan nem mehettek haza. Bent maradtunk az árvaházban, és dolgoztunk, de boldogok és megelégedettek voltunk. Sajnos, ez a boldogság túlságosan rövid ideig tartott.

Mint a villámcsapás, jöttek a hírek! Megtámadták a Tanácsköztársaságot! Megjelentek a felhívások: „Be a vöröshadseregbe! Munkások, parasztok, fegyverbe!" Jönnek a román király csapatai, az antant ügynökei. Meg kell védeni a tanácshatalmat!

Feszültté vált a levegő. Esténként a rokkant nevelő beszámolóját hallgattuk. Viharos napok kezdődtek. Megszaporodtak a gondok. Ismét jelszóvá lett a félelem. Ijtózva kérdezték egymástól az emberek: „Mi lesz, ha elvész a Tanácsköztársaság?" Kiabáltak: „Megvédjük a Tanácsköztársaságot!" A nagyobb fiúk is puskát követeltek. Izgató, terhes nyomás nehezedett a városra és az árvaházra is. A suttogók – a külön utakon járók megszaporodtak. A fegyelem még tartott, de érezhető volt, hogy valami kezd meglazulni. A tehetetlenség érzése fogott el – és a kétségbeesés is –, hogy mi lesz megint?!

Híre jött, hogy a nevelők két részre szakadtak. Ezt a konyhában hallottam, a személyzettől. Itt is nőtt a felháborodás. A szakácsné s a szolga nekünk panaszkodott. Érezhetően még nincs változás, de a suttogás erősödik, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy az igazgató a románokat várja. Mondta a barátainak: „Majd számolok ezzel a kommunista bandával!"

A raktárban van elég élelmiszer. Só azonban nincs. Többször kapunk sótlan ételt. Mintha ismét minden összefogott volna ellenünk. Mintha minden baj egyszerre zúdult volna vissza ránk. Arra ébredtünk, hogy a rokkant nevelő – a legnagyobb három fiúval, akik a diáktanács vezetői voltak – eltűnt.

Napokig feszült csend uralkodott. A szakácsnő haza járt aludni, és minden reggel röplapokat hozott be az árvaházba. Ezeket felolvasták nekünk. Az a hír terjedt el, hogy a románok lőni fogják a várost. A növendékek vezető nélkül lézengenek a folyosón, az udvaron – kedvetlenek; senki nem játszik; olykor tetőfokára hág az ingerültség s a türelmetlenség. A kicsik folyton kérdezős-

ködnek, a nagyok meg legyintenek. En munkába temetkezem, mintha semmiről sem akarnék tudomást venni. De magamban el-elkérdezem: mi lesz? Az egység kezd felbomlani. Már senki nem dolgozik olyan lelkesen, mint eddig.

A fiúk csoportokba verődnek, suttognak, de nyíltan nem mernek színt vallani. Mivel a takarító brigádért én vagyok a felelős, mindenütt megfordulok, és hallok és látok. Az igazgatót gyakran együtt láttam azokkal a nevelőkkel és fiúkkal, akikről tudtuk, hogy a tanácsrendszer ellen voltak. Szem- és fültanúja voltam annak, amikor az igazgató a konyhaszemélyzetet szidta. Többször hallottam bömbölni: „Ki lesznek rúgva!..." A szakácsnő sírt és kiabált: „Holnap már be sem jövök!" Késő este van. Az alagsorból megyek fel az emeleti hálóba, lefeküdni. A gyerekek már alszanak. Olyan szomorúság fog el, az egyedüllétnek és az árvaságnak olyan nyomasztó érzése, hogy sírva fakadok. Könnyesen alszom el.

Reggel hírül hozták, hogy megbukott a „prolidiki" – így nevezték a proletárdiktatúrát. Az egyik nevelő összehívta a diáktanács megmaradt tagjait, és a diáktanácsot feloszlatta. Beszédében kijelentette, hogy visszaáll a régi rend. Kimenni senkinek sem szabad. A tantermekben kell tartózkodnunk. Az ablakhoz állnunk tilos. Napok, talán órák múlva bevonul a román királyság hadserege. Ehhez tartsa magát mindenki!

Másnap – borús, szeles nap volt – bevonultak a románok. Az igazgató és néhány nevelő kiállt az utcára, s üdvözölte őket. Jól megjegyeztük, hogy az igazgató fehér zsebkendővel integetett. Mi, fiúk – a tilalom ellenére – az ablakból néztük végig a bevonulást. – Nézd ezt a szemetet! – mondta az egyik fiú az igazgatóra. – Nincs bőr a pofáján! – Szomorú nap volt. Mindannyian hallgattunk. Néhányan úgy viselkedtünk, mintha a világ vége érkezett volna el. Úgy éreztük, hogy a mi szép és boldog világunknak vége.

A Tanácsköztársaság bukása és a román királyi hadsereg bevonulása után nyomban visszaállt a régi rend. A visszaváltozás

olyan gyors volt, hogy fel sem eszmélhettünk. Hatása tanulságul szolgál a sírig.

A nevelők ettől fogva ismét nem ültek velünk egy asztalhoz, hanem külön ettek. Ha ebéd közben hangosabb volt a beszéd, az igazgató öblös hangon beüvöltött a terembe: „Kuss! Csend legyen!" Este elcsattant az első pofon is. Riadtan néztünk össze. A megpofozott gyerek olyan keservesen zokogott, hogy vele sírtak a többiek is. A nagyobbak hallgattak, és mogorván néztek maguk elé. Előkerült a nádpálca. Reggel az ügyeletes nevelő ezzel ment végig a folyosón és nézett be a terembe. Ha valamelyik gyerek nem ugrott ki gyorsan az ágyból, végigvágott rajta, és napokig viselhette a nyomát.

A szép rend hát összeomlott. Az ennivaló megint szörnyen megromlott, és egyik napról a másikra ijesztően kevesebb lett. A tanulás egyre rosszabbul ment. Dolgozni senkinek sem volt kedve. Már-már úgy tűnt fel előttem, hogy ami eddig jó volt életemben, csak álom lehetett. Szörnyű is volt ám, hogy újból verhettek bennünket, és még kegyetlenebbül, mint a forradalom előtt! Lehet persze, hogy nagyon hamar beleszoktunk az emberi életbe, és a hirtelen visszaváltozás azért fájt olyan kegyetlenül, a kapott ütések azért értek bennünket úgy, mintha a halált hozták volna ránk. Ismét az igazgató lett az árvaházi nagyhatalom. Árvák és nevelők egyaránt rettegtek tőle. Főképp azok a nevelők rettegtek, akik rendesek voltak hozzánk, és emberségesen bántak velünk. Az igazgatótól hallottam először, amint szidta az egyik gyereket: „Piszkos kommunista csibész, majd megtanítalak én!" És zuhogott a pofon! Az ilyen szavakból és tettből azután világosan lemérhettük, hogy mi, árvák, mit is vesztettünk. A „piszkos kommunista csibész" jelző aztán végigkísért egész életutamon. A jelzőből lassan-lassan világfelfogás tartalma lett, de – számomra – dicséret is! Tagadhatatlan: embert így is lehet nevelni!

Sokáig foglalkoztatott bennünket az eltűnt rokkant nevelő és a vele ment diákok sorsa. Suttogva mondtuk egymásnak: „Visszajönnek ők még!" Most biztosan fegyverrel harcolnak, és ha győznek, visszaállítják a szép világot! Mert nem lehet, hogy végképp

elveszett az a szép és jó, amelyből annyi boldogság származott ránk, akármilyen rövid ideig is tartott!

A rokkant nevelő sokáig mélyen élt emlékezetemben. Nevére nem emlékszem, csak markáns arcára, nevető szemére és a csonka kezére. Az idők folyamán megnőtt és jelképpé vált bennem. Sokáig visszavártam, de hiába. Pedig nem akartam elveszíteni, még emlékezésemből sem, mert akkor – hittem – szegényebbé válnék. Mindig rá gondoltam, ha későbbi életem során emberek ügyében döntenem kellett. Nála tapasztaltam először igazi emberséget, s megjegyeztem magamnak. Sohasem akarom elfelejteni!

Az intézetből hamisítatlan árvaház lett újra: napirendre kerültek a kicsapások – főképpen azok repültek hamar, akik valamiben hangadók voltak. Mindenkin a félelem lett úrrá. Szaporodtak a megtorlások – sok gyereket szülői megkérdezés és beleegyezés nélkül kitettek az árvaházból, inasnak. Mindig a hangadók kerültek először terítékre – és ezt jól megjegyeztem magamnak egész életemre! Tudtam már, hogy a hangadók, a bátor kezdeményezők az első áldozatok. Életemnek ez is komoly tanulsága volt, de nem riasztott el azért a kezdeményezéstől.

Inasnak adták a bátyámat is, aki ezt nem bánta – nem sírt, nem volt elkeseredett. Asztalosinas lett. Ha meglátogattam őt, és megkérdeztem tőle, hogy van, azt felelte: – Miattam ne búsulj, testvér! Élek, sokat dolgozom, de legalább van ennivalóm, és nem kell lopnom. Itt nem vagyok börtönben, semmi pénzért nem mennék vissza!

Sírva mentem hazafelé. Az járt a fejemben, mi mindent kibír egy árva gyerek! Keserű élet: se apa, se anya, se család, se emberi nevelő! Nagyon árvának éreztem magam. Leánytestvéreimet milyen régen nem láttam!... Ők is nagyon hiányoztak. Vasárnaponként újból templomba kellett járnunk. Micsoda képmutatás: templom és gyűlölet! De a kórus csak vonzott. Énekeltem, és felejteni igyekeztem.

Beírattak az első polgáriba: a Csapó utcai zsidó iskolába. Szombatonként csak hittanra kellett járnom. Nem volt kedvem a tanulásra. Csak a munka éltetett, mert telt vele az idő. Nagy volt a

piszok, nagy a rendetlenség. Szakadtak a ruhák – újból lerongyolódtam. Napirenden voltak a verekedések, mindennapos lett a verés és az éhezés. Társtalanná váltam. Befelé élek és töprengek: így kell-e ennek lenni? Hát miért lett ismét elviselhetetlen az élet? Felismertem, hogy az olyan emberek a bűnösek, mint az igazgató. Ebből következtetek: soha nem szabad olyanná válnom, mint az igazgató, és olyanok közé sem szabad tartoznom, mint ő. Az effélék nem szeretik az embert, nem szeretik az árva gyerekeket, magukon kívül gyűlölnek mindenkit. Nekem olyan emberekkel kell majd együtt élnem és együtt mennem, mint amilyen a rokkant nevelő volt, és azok a bácsik és nénik, akik meglátogattak bennünket. De most már ezek nem jönnek hozzánk. Miért? Nem jönnek, mert nem engedik őket! Teljes a zűrzavar a fejemben. Először gondolok lázadásra és szökésre. Nem tanulok. Rosszul dolgozom. A zaklató gondolatok sokasodnak a fejemben, és folyton foglalkoztatnak. Hiába a verés is – nem hat rám. Kezdek makacs lenni – lázongó és makacs. De egyedül vagyok – nincs kivel megosztanom a gondolataimat, nincs, aki részese lehetne a bánatomnak, gondjaimnak –, nincs testvérem, és nincsen barátom. Bizalmatlan vagyok, és velem szemben is bizalmatlanok a gyerekek – mindenki fél a kicsapástól. A gyerekek nem barátkoznak egymással.

Nem tudhatom, hogy ezekben a nehéz időkben, az életnek ebben a kemény, próbára tevő iskolájában erősödöm meg. Fájdalomtól és szenvedéstől kovácsolódik és edződik a lelkem szilárddá. Nem szököm meg. Tűrök. És várok. Várakozásra késztet az is, hogy hírét vettem, anyámék Váradról magyar területre, Berettyóújfalura költöztek. Anyám levelet írt, és kért bennünket, hogy menjünk hozzá. Egy rövid időre haza is mentünk a nagy szegénységbe, a nyomorba. Szemben a vágóhíddal, a temető mellett laktunk. Hogy néha valami komolyabb ennivalóra is szert tegyünk, a Berettyóra jártunk horgászni. Sok halat azonban csak akkor vittünk haza, ha a katonavonatról leszálltak a katonák, és kézigránáttal segítettek halat fogni. A vágóhídon a levágott marhákat és disznókat segítettük megtisztítani. A munkánkért belső-

részt és hulladékot kaptunk; ebből anyám összehozta a napi főtt ételt.

Berettyóújfalu rövid ideig volt otthonom. Anyám nemsokára visszavitt az árvaházba. Éppen úgy sírtunk mind a ketten, mint akkor, amikor először váltunk el. Most azonban anyám csak Püspökladányig kísért el.

– Nagyfiú vagy, menjél csak egyedül – mondta.

És én megyek. Visz a vonat, állok az ablaknál. Könnyeimen keresztül néztem az elmaradó, síró anyámat. Most már nemcsak érzem, de tudom is, hogy hosszú ideig nem fogom látni őt. Azt is sejtem már, hogy ettől a családtól nemcsak eltávolodom, de el is szakadok. „Nagyfiú vagy" – mondta anyám. Hát jó!...

És elkezdődött számomra, a tizenkét éves gyermek számára, a kálváriás út. Ha most visszagondolok erre az időre, kiszikkadt, fiatal életemet olyannak látom, mint az őszi falevelet, amelyet szélvihar sodor. Szélvihar, amely akkor egész Európát és Ázsiát is végigverte.

Kerestem én is a szilárd pontot és a védett helyet, de soha, sehol nem találtam. Az országot megszállták a románok. Erről az emberek sokat beszéltek. Azt mondták, hogy a románokat az urak és a katonatisztek hívták be, hogy segítségükkel leverhessék a tanácshatalmat. És a románok jöttek, nehogy Romániában is felgyúlhasson a forradalom lángja.

Beszéltek az emberek börtönökről és olyan katonatisztekről, akiknek fehér toll van a csákójukon, és irgalmatlanul verik a szegényembert; sőt, agyon is verik őket. Ez igaz lehet – gondoltam. – A mi igazgatónk is egy ilyen ember, épp hogy fehér tollat nem hord a kalapján.

Anyámtól elváltam, és most aztán igazán egyedül maradtam! Egyedül kell megállnom a lábamon – más út nincs! Állnék is én a lábamon, csak ne mardosna folyton és annyira az éhség és a bizonytalanság. Az árvaházi élet nyomasztó, szürke és nehéz. Iskolába járok, de rosszul tanulok – nincs kedvem tanulni! Értelmét se látom. Inkább a munka, akár a nehéz munka is, legalább belefeledkezem, és múlik az idő!

Csúnya, nehéz tél köszöntött ránk. Sokat dideregtünk és éheztünk. Ráadásul még azt is lehetett várni, hogy az árvaház nem sokáig létezik. Az új évadra sok gyerek nem jött vissza, s újak alig jelentkeztek. A régi gyerekek közt voltak olyanok, akiknek a szülei Csehszlovákiában éltek, másoké Jugoszláviában vagy Romániában. Nem jött értük senki az egekvilágán. És ez is nyomasztóan hatott az életünkre. Utólag úgy rémlik, mintha az árvaházban koncentrálódott volna a Monarchia minden csúfos bűne, és a bűnhődés legnagyobb súlyát mi éreztük.

Felhívtak az igazgatóhoz. Ott találtam két leánytestvéremet, néhány férfi mellett. Amikor beléptem, az igazgató szokatlan kedvességgel mondta: – Hát ez a harmadik... Hárman vannak itt. A negyedik asztalosinas lett. Ha szükséges, azt is előkerítem. – Én csak néztem. Mi akar ez lenni?

Az egyik férfi megszólalt: azért jöttek, hogy összeszedjék a román származású gyerekeket, és magukkal vigyék Romániába. Holnap majd értünk jönnek – akkorra a bátyám is itt lesz. Másnap úgy, ahogy voltunk, teherautóra pakoltak bennünket. Útközben cukrászdába vittek, majd ki a vasútra. Katonákkal zsúfolt tehervonatra raktak fel. A vonat elindult velünk Romániába. Órák alatt téptek ki a viszonylag megszokott környezetből, hogy aztán számunkra is idegen világba telepítsenek. Apánk révén – s a Monarchia összeomlása, a forradalmak bukása, a nacionalista ellenforradalom győzelme után – jelentkezett értünk a *másik* állam... Jöttek a románok, és magukkal vittek.

Az árvaház igazgatója a szüleinket meg sem kérdezve, könnyű szívvel adott ki bennünket. Akartunk, nem akartunk, oda kellett mennünk, ahova küldtek – ahova vittek bennünket. Mivel elfogódottak voltunk, és ha erőtlenül és félénken is, de egy kicsit vonakodtunk, úgy raktak fel a tehervonatra, tuszkolva és lökdösve, mint a lovakat. Az út Debrecentől Váradig tíz órán át tartott. Berettyóújfalun is megállt a vonat, s csak le kellett volna ugrani, és meg kellett volna szökni anyámhoz, aki az állomástól nem messze lakott. De miért is szökjem meg? – gondoltam. – Azért, hogy visszakerüljek az árvaházba, amelyet megutáltattak

és meggyűlöltettek velem? És anyámhoz szökjem: a semmibe, a nyomorúságba, az örökös panaszt és sírást hallgatni? Ma is hallom keserű szavát:

– Sokan vagytok, nem tudlak eltartani benneteket. Nagyfiú vagy, meg kell állnod a saját lábadon... Tanulj, dolgozz, és fogadj szót az embereknek, akkor idegenben könnyebb lesz a sorsod.

Nem szöktem meg. Együtt vagyunk négyen – két fiú és két lány. Az jut eszembe, hogy rosszabb sorsom talán Romániában sem lehet. Dolgoznom mindenütt és mindig kell majd, ezt már én tudom. Ebben a gondolatomban az a körülmény sem zavart, hogy nem éreztem magam románnak. Magyar vagyok, nyíltan megmondtam. Megmosolyogtak miatta. De hát mit számított nekem ez a mosoly! Egyébként is: azt is tudtam már, hogy román vagy magyar, egyre megy, ha szegény! És az árvával különösen azt tesznek, amit akarnak!

Megkérdem a katonáktól, akik közül sokan tudnak magyarul:

– Hová megyünk? Hová visznek bennünket?

– Váradra, fiam – felelik.

– Akkor jó! Váradon otthon vagyok én... – És érzem: Várad nekem nem idegen. Várad az én bölcsőm. Várad az én igazi hazám, iskolám és otthonom.

Szép csillagos az éj. A mozdony szikrákat szór. Milyen csodálatosan szép az egész világ!... Nem alszom. Nem is vagyok álmos. A vagonajtóban kuporgok. Később kilógatom a lábam, úgy nézelődöm. A közbeeső állomásokon zsúfolt szerelvények mellett húzunk el. Szinte minden vonat Románia felé megy – visszafelé alig-alig egy-egy. A vagonokban gépek, állatok és tömérdek katona; ezek segítettek leverni a Tanácsköztársaságot!

Minél jobban távolodtunk az árvaháztól, annál nyugodtabb lettem. Annál inkább nem féltem a holnaptól. Erőt vett rajtam a vágy: csak gyorsan, gyorsan a cél felé! Menni, menni, hátha más, hátha jobb lesz! Amikor Berettyóújfalu állomásáról is kigördült a szerelvény, a vagonajtóban lábujjra állva kerestem a házat, ahol anyám lakik. Éjszaka volt, erős homály, mit is láthattam volna?

A temető és a vágóhíd azonban odalátszott. Vajon mit érezhet anyám? Megérzi-e, hogy most viszik a gyerekeit... Megérzi-e, hogy most veszti el őket?

Áthaladtunk a hídon. Lenéztem a mélybe, a vízpartra, kerestem a horgászhelyeimet s a híd alatt azt a helyet, ahol úszni tanultam. A vonat lassan döcögött. Hajtani szerettem volna, hogy az emlékek meg ne foghassanak teljesen. Csak túl lenni ezen is! Felejteni, elfelejteni, mert akkor minden könnyebb...

– Miért nem alszol, fiú? – kérdezte a mellettem ülő, idősebb katona.

– Nem vagyok álmos.

– Csodabogár vagy te! Ilyenkor alszanak a gyerekek.

A vagon sarkába nézek. A testvéreim alszanak.

– Hadd aludjanak – mondom a katonának.

– Éhes sem vagy? – kérdi.

– Én mindig éhes vagyok!

– Az jó – mondta a katona.

– Miért jó az, ha az ember mindig éhes?

– Azért, fiam, mert az azt jelenti, hogy egészséges vagy. Érted? Egészséges! Na, nesze! – Komiszkenyeret nyomott a kezembe, szalonnával. – Bicskád van?

– Nincs.

– Fiú, fiú... Szegényembernek mindig kell hogy bicskája legyen. – Felszelte a kenyeret, összevágta a szalonnát. Miközben ettem, kivallatott, hogy kik vagyunk, és honnan jövünk. Elmondtam. Csóválta a fejét.

– Bort ittál-e már életedben?

– Még nem ittam.

– Akkor igyál egy kicsit. A szegényembernek bor is jár az étel mellé.

Életemben először iszom bort. Nagyon savanyú, mégis jólesik. Érzem, hogy felnőtté avatódom, s hogy hiába vannak velem a testvéreim, végtelenül egyedül vagyok.

Újra Váradon vagyok. Olyan érzés fog el, mint ami eltöltheti a pici gyermeket, amikor csetelve-botolva járni tanul, és szilárd támaszhelyet, biztonságot keres ... Rohan anyja ölébe, kúszik fel a karjába. Három éve már, hogy innen elkerültem, de a kötelék, amely ehhez a helyhez fűz, rendkívül erős. Úgy érzem, hazaérkeztem! Pedig nincs itt anyám, nincs itt a családom ...

Magányosságomat azonban semmi sem oldja fel. Testvéreim se. Nyilván ők is így voltak vele, bennük is megszilárdult már a magányosság érzése – az otthontalanságé, a családtalanságé, melyet az árvaház nem űzött el. Az árvaház sivár világával csak a magány érzését kelti életre és erősíti a gyerekemberben. Hej, de szerettem volna kitörni ebből a magányból! Kitörni, csak azt nem tudhattam, hogy hogyan – hova és kihez?

Váradnak – úgy sejtettem – ebben is megoldást kellett hoznia. Ez lett az én reménységem; bizakodásom ebből táplálkozott.

Megannyi kínos tapasztalatom ellenére szerettem az embereket, és nagyon vonzódtam hozzájuk. Tudtam – vagy inkább örökké reméltem? –, jó ember mindenütt van. Mindenütt akad olyan ember, aki nem rúg bele egy árvába. Van olyan is, aki szánalmat érez iránta, és szót is emel érte – bár a szánalmat ebben az időben nem szerettem. Az örökös magányosság korán kifejlesztette bennem a büszkeséget és a makacsságot.

Tizenkét éves vagyok már – azt mondják rám: nagyfiú. Munkához van kedvem, a tanuláshoz azonban kevésbé. A tanulást az árvaház nem szerettette meg velem.

Márciusi, csípős szellő fújdogált. Hajnalodott. A vagonajtóban ültem. Összehúztam magam. Megdideregtetett a friss levegő. Fáztam, de már nem féltem annyira a jövőtől! Észre se vettem, hogy átléptünk a határon: Biharkeresztesen, az utolsó magyar állomáson. És ez nem csoda: a magam gondjai mellett amit az utazás során eddig is láttam, valóságos népvándorlásnak tetszett. Az országúton is, ami elém villant, de a vonaton is, ember, kocsi, állat és rengeteg gép vándorolt tovább. Minduntalan feltűntek a vagonok, amelyek Várad felől jöttek. Majd emberek, bútorokkal és más szegényes holmikkal. Én Romániába mentem, ők onnan

jöttek. Ezekből lettek aztán az ismert vagonlakók. A családok ezrei kerültek ekkor ilyen sorsba. Viszik őket, mint ahogy engem is visznek – sodorja őket a történelem vihara, mint engem . . .

Megváltoztak az országhatárok, de ez rám, a gyerekre, nem gyakorolt különösebb hatást. Mit is tehetne a porszem a történelem végtelen sodrásában, új és új helyzeteket teremtő áramában és csapásaiban? . . . Minden a változás állapotában van, mozgás, mozgás mindenütt. Vonatok találkoznak, s a vonatokon emberek, aztán elválnak, hogy soha többé ne lássák egymást. Körülnézek: a vagonban mindenki mélyen alszik. Alusznak a testvéreim, alusznak a katonák. Olykor hosszas hallgatás után ismét beszélgetek az idős katonával.

– Milyen román leszek én – kérdem őt –, hiszen egyetlen szót sem tudok románul?

– Mit számít az – válaszolja az idős katona. Hosszan néz. Megsimogatja a fejem. Embersége még inkább megoldja a nyelvem. Elpanaszolom neki, hogy milyen volt az életem az árvaházban, és mit is hozott nekem a Tanácsköztársaság.

– Erről jobb, ha hallgatsz, mert rosszul járhatsz – mondta. Olyan melegséggel mondta ezt, megéreztem, hogy a tanácsát meg kell fogadnom. Meg is fogadtam. Hosszú ideig senkinek se meséltem a Tanácsköztársaságról. Valamivel később azt is megtanultam, hogy meg kell válogatnom azokat, akik előtt kitárom a szívem, lelkem.

Lassan döcögött be a vonat Váradra. A vagonból tülekedve és káromkodva szálltak ki a katonák. Az állomás valóságos hangyaboly – mindenütt tülekedés, taposás. Senki nem törődött a másikkal. Ebben a zűrzavarban el sem tudtam búcsúzni az öreg katonámtól – úgy váltunk el egymástól, mint a vasúti sínek a váltónál: egyik erre, a másik arra . . .

Mi négyen ott álltunk a sínek mellett, a nyüzsgő emberek kö-

zött, tanácstalanul. A bátyám találta fel magát leghamarabb. Nála volt egy nagy boríték, benne az árvaház igazolása. De hogy törődötten mit kezdjünk vele, nem tudtuk. Azt ajánltam, keressük fel a favágót vagy Schwarz nénit a Magyar utcában. El is indultunk végig a váradi Fő utcán. Nézelődtünk. Emlékezetes helyeken jártunk. A bátyám sürgetett. Gyakran rám szólt, hogy ne bámészkodjam annyira. Megérkeztünk a Magyar utcába, a favágóhoz. Szívélyesen fogadtak bennünket – időközben házmesterek lettek. Előkerült Schwarz néni is. Az asszonyok sírtak.

– Ne sírjatok, inkább adjatok nekik enni – mondta a favágó.

Az asszonyok érdeklődtek, hol van anyánk, mert csak úgy hirtelen eltűnt Váradról. És tudja-e, hogy Váradra hozattak bennünket? Mi azonban semmire se tudtunk magyarázatot adni. Folyt a kérdezgetés; azután előkerült a nagy boríték, amiben benne volt, hogy hová kell mennünk. Az írás románul szólt. Nehezen kisilabizálták, hogy a lelencházban kell majd jelentkeznünk. Én maradni szeretnék, a favágónak fel is ajánlkozom. Megmosolyognak.

– Nem lehet. Meg van írva, hogy hová kell mennetek.

Szomorú lettem... Újra útra keltünk, s visszaballagtunk azon az úton, amelyen a városba jöttünk, mert a lelencház kint volt az állomás mellett. A lelencház átvett bennünket, néhány napig együtt maradtunk, aztán megint szétválasztottak egymástól. Leánytestvéreim, Mária és Irén leánynevelő intézetbe kerültek. Bátyám és én fiúnevelő intézetbe.

4.

Az intézetben, ahová bátyámmal kerültünk, román görög katolikus papokat és tanítókat képeztek. Ami az ellátást illeti, jó helyre kerültünk: új ruhát kaptunk, s szép hálószobában aludtunk. Mindenütt tisztaság és rend uralkodott. És kitűnő koszt volt! A környezet azonban nagyon idegen volt – nem szerettem meg. A sok

papnevelőt és kispapot viszolyogva néztem – a papokat sohase szerettem. Ezzel kezdődött a baj.

Az intézetben egyébként szigorú fegyelem uralkodott. Zárt világ volt ez is, akárcsak az árvaház. Románul és sokat kellett tanulnom. De nem haladtam. S mindennap templomban kezdtem az életet. Ez a reggeli és esti ájtatos élet nekem ugyancsak nem volt ínyemre. Elszoktam már ettől, és semmi kedvem nem volt hozzá, hogy rászokjam. Szigorú rend uralkodott itt – de nem vertek! Az állandó alázatos és ájtatos élet, a hajbókolás, keresztvetés, térdepelés és imádkozás azonban felért a veréssel! Mintha tenger sok bűnöm lett volna, imádkoznom kellett, és hánynom magamra a keresztet... Hiába próbálkoznak velem, hiába a segítőkészségük, nem tudok beleilleszkedni az új környezetbe. Erőt vett rajtam a vágy: csavarogni a városban, a szeretett helyeken, futkározni, játszani, labdázni, horgászni a Körös partján. Néha ki is szököm az intézetből – sose a kapun, mert ott inspekció van, hanem a templomon keresztül, amely a legjobb szökőhely. De aztán!... Jött a fejmosás és a dorgálás!

– Csibész, csavargó akarsz lenni? – kérdezték. – Papnak vagy tanítónak kell lenned... Gondolj az apádra, aki ugyancsak itt tanult! A korholás jó szándékkal történt, de én megmakacsoltam magam. Kijelentettem, hogy pap nem leszek, és románul se tanulok. A nevelők úgy néztek rám, mint valami fenevadra. Nem bántottak. De éreztem, hogy erős megfigyelés alatt állok, és ez még rosszabb volt. Kínosan teltek a napok. Az intézetben megjelent egy görög katolikus pap, akinek feltűnően nagy szakálla volt. Behívattak az igazgatói szobába, és bemutattak ennek a papnak. Halkan és nagyon szelíden szólt hozzám. Elmondta, hogy ő az apám testvére, tehát nagybátyám. Csodálattal néztem ezt a bozontos szakállú, reverendás papot, a csillogó, nagy aranykereszttel a nyakában; rokonom, akiről eddig semmit nem tudtam. Sokat beszélt, és főképpen arról, hogy jól tanuljunk. Kecsegtetett: pap vagy tanító válhat belőlünk. Szóba hozta anyánkat, aki nem törődik velünk, és nem szereti az apai rokonságot sem. Bátyámmal hallgattunk, és gondoltuk a magunkét... Nagybátyám s az

igazgató még sokaig pusmogtak. Majd kézcsókra nyújtotta kezét, és távozott. Az igazgato a kapuig kísérte. Bátyámmal összenéztunk. Mi legyunk papok? Vagy kántortanítók, mint apánk volt? Azt már nem!

A pap nagybacsi latogatasa utan a fegyelem s az ellenórzes még szigorúbb lett. Az iskolát ennek ellenére egyutt keruljuk el a bátyámmal.

„Megszoknı!" – ez a batyám jelszava. Mindennap ezt hallom tőle. Fog rajtam, mégis nehezen allok rá – nem vagyok csavargó természetű. Lassan aztan belatom, hogy nincs más valasztásom: innen meg kell szoknom. Egy reggelen ugy mentunk el a bátyámmal, hogy tobbé vissza se mentunk.

Szokésunk terve lassan érlelódott elhatározassá, majd tetté. A bátyámmal úgy hataroztunk, hogy a húsvéti unnepek után kivárjuk a kedvező alkalmat. Azért húsvét után, mert a bátyámra fontos és szep szerepet osztottak ki a húsvéti unnepek idejére. Ma sem tudom elképzelni, hogy miért éppen őrá esett a választás, mert hiszen nem volt ájtatos természetű, sem paposkodó. *Tizenkét apostolt* választottak ki a gyerekek kozul, és az egyik *apostol* ő lett. A szerep tetszett is neki, az unnepeket tehát ezért is meg kellett várnunk. János batyámat egyébként lekotották a misztikus dolgok. Hitt Istenben. Szeretett ministrálni. Igazán azonban csak a ceremonia, a pompázatos kulsőség vonzotta. Valószínú, hogy ezt a hajlamat felismerték, és ezen keresztul igyekeztek ót minél kozelebb kapcsolni az intézethez. Engem nem vonzott sem a templom, sem a ministrálás. A kórust azonban szerettem. Templomba akkor mentem, ha elvittek. Vallási élményeim alig voltak, s így emlékeim is alig maradtak. Ha a mise elkezdódott, igyekeztem eltunni. Szívesebben szórakoztam a templomkertben, vagy felmentem a toronyba harangozni, hogy onnan lenézhessek. Onnan olyan messzire lehetett látni!...

Szerettem az unnepeket: a karacsonyt meg a húsvétot, de nem a vallási ceremoniák miatt. A batyámmal egyutt kiválasztott tizenkét gyereket beoltoztették a fehér és piros egyházi ruhába – ők voltak azok az *apostolok,* akiknek a lábait a nagymisét celeb-

raló pap meg fogja mosni, amint azt a bibliában Jézusról írták. Nagy volt az izgalom a növendékek között. A kiválasztottakat sokan irigyelték. Én nem irigyeltem őket, mert a kiválasztottaknak napokon keresztül sokat és mélyen kellett ájtatoskodniok. Sokáig tanulták a szertartással járó szerepeiket, sok próbát tartottak. Napokon keresztül minden reggel és este lábat kellett mosniok.

Húsvét reggel korán keltünk, megfürödtünk, és tiszta fehérneműt vettünk fel. Az *apostolok* lábait az igazgató külön is megvizsgálta. Az *apostolok* szépek voltak, ünnepélyesen vonultak be a templomba, és leültek a középen elhelyezett tizenkét székre. Meghatódott arcot vágtak. Mi, a többi növendék, a templom egyik sarkában helyezkedtünk el. Húsvétkor sokan jöttek templomba – főként asszonyok. Kosárban hozták a húsvéti kalácsot, sonkát, tojást, bort, amit a mise végén megszenteltettek.

Nagymise volt ez, ünnepélyes és hosszan tartó. Fénypontja a *tizenkét apostol* lábának megmosása.

A mise végén mindenkinek derült volt az arca. A diákok külön kijáraton vonultak ki az udvarra. Tárgyalták a nagy eseményt. A bőséges ünnepi ebéd mellé bort is kaptunk. Délután pedig kimenőt a városba. Többé nem mentünk vissza.

PÁLYAVÁLASZTÁS NEHÉZSÉGEKKEL – A PÉKSÉGBEN

I.

A szökésnél még nem volt különösebb célunk. Tervünk se. Megszöktünk, és egész nap a városban mászkáltunk – leginkább a piacon ácsorogtunk. Későn este, kifáradva kimentünk az állomásra aludni. A sok ember között a földre feküdtünk. A piszok, a füst és a hangos beszéd egyáltalán nem zavart bennünket. Nem féltünk, és nem is szégyelltük magunkat.

Az emberek megnéztek bennünket a jó ruhánk miatt, s mert ápoltak voltunk, és a többi csavargó közül erősen kiríttunk. Az éjszakai razzia során itt fogtak össze bennünket is a detektívek és a rendőrök. Csavargás miatt többedmagunkkal rendőrségi fogdába kerültünk.

Ismét kapcsolatba kerültem hát a rendőrséggel! Ez a kapcsolat aztán ettől fogva hosszú ideig nem szűnik meg... Most még mint csavargó – tehát a társadalomra közveszélyes elem – ismerkedtem velük, később – és hosszabb ideig – mint szervezett munkás és szocialista: a korábbinál veszélyesebb elemként, a fennálló társadalmi rend ellenségeként.

Rendőrség és fogda, bíróság és börtön, tolonckocsi és internálótábor, mint az elűzhetetlen árnyék borítja be életem, s életem egy-egy szakaszának végén – mintha egyéb célom se volna – biztos útitársaim. Életem nagy-nagy iskolája lett számomra ez is, de fiatal életem legszebb éveit kurtította meg. Az emlékezetes razzia óta soha nem éreztem szégyent vagy bűntudatot, ha a rendőrséggel dolgom akadt. És a priccsükön mindig jól aludtam. Ha

igaz a mondás, hogy azok alszanak jól, akiknek tiszta és nyugodt a lelkiismeretük, az enyém biztosan tiszta és nyugodt volt. De azért életem első zárkáját nem felejtem el soha! Sötét volt, piszkos és büdös. A pincezárka zsúfolásig tele volt már, amikor bennünket kihallgatás nélkül belöktek. A zárka lakói: a csavargók, cigányok, piaci tolvajok és prostituáltak – az emberiség kitaszítottjai –, alkalmi verekedők és egyéb kétes elemek voltak. A fáradtság és az álmosság nagyban hozzájárult, hogy hamar megszokjuk a kellemetlen környezetet. Ketten voltunk gyerekek. Az egyik foglalt priccs sarkában bátyámmal összebújtunk, és mintha a legteljesebb mértékben rendben lett volna a szénánk, elaludtunk. A harmadik napon végre kihallgattak bennünket. Peregtek a kurta kérdések, és mi feleltünk:

– Miért szöktetek meg?

Megmondtuk kereken.

– És nem is akartok visszamenni?

– Soha nem akarunk oda visszamenni.

Visszavittek bennünket a zárkába. Két napig nem szóltak hozzánk. Újabb három nap múlva rendőr jött értünk, és elindult velünk – nem az intézetbe vitt vissza, hanem a lelencháznak adott át bennünket. Az intézet, úgy látszik, ezek után nem tartott igényt ránk. És nem is tartott bennünket alkalmasnak arra, hogy papokká vagy tanítókká nevelődjünk. Megmérettünk, és könnyűnek találtattunk!

A lelencház az egyik legridegebb intézménye a világnak! Aki idekerül, azzal nem bíbelődnek sokat. Itt a gyerek senki és semmi. Innen vagy inasnak adhattak, vagy paraszti munkára, cselédnek. Számomra az ipari pályához nyílt út. Méghozzá nemsokára, mert a lelencházban ingyen senkit nem etetnek. A lelencház csak átjáróház – arra várnak, hogy jelentkezzen valaki, és vigyen. Mindegy, hogy ki az illető, fontos, hogy igénye legyen egy lelencgyerekre, odaadnak neki – kiiktatnak, és már visznek is vonaton, szekéren vagy gyalog, cipőben vagy mezítláb –, itt semmi se számít. Mi, a bátyámmal, nem sokáig ettük a lelenckenyeret. Igényeltek: számot vetettem magammal, és számot vetettek velem is.

Mivel a feltett kérdésekre helyes feleleteket adtam, kereskedőtanoncnak vittek el, Érmihályfalvára. Itt igen rövid a pályafutásom: beváltam volna, de vertek, és sokat éheztettek. Újra megszokni egyiket sem akartam. Visszavittek a lelencbe. Napok múlva kiadtak hentesinasnak Váradon. Itt ugyan nem éheztem, de nem tetszett a szakma. Megszöktem, s visszamentem a lelencbe. Megfenyegettek: még egyszer vissza ne merjek menni, mert jaj lesz nekem! Kijelentették, ezután csak péknek mehetek. – Nem lettél se kereskedő, se hentes, most mehetsz péknek!...

A pékszakmának nem volt valami nagy becsülete még a lelencben sem. De azért én zokszó nélkül mentem. A pékségben éhezni nem fogok, és kell már a szilárd talaj a lábam alá...

Cédulával a kezemben elindultam a pékség felé. Ezzel indultam el a munkásosztály felé is.

Ezzel a lépéssel nemcsak meglazult az a szál, amely engem a kispolgári családomhoz és annak világához kötött, hanem – ez a szál akkor el is szakadt. Ezt azonban akkor inkább csak éreztem, mint tudtam.

A lelencből a pékségig húsz percig tartott az út. Egyedül mentem – senki nem kísért. Tudtam, hogy itt megmaradok – mert akartam maradni. Hogy a szakma szép-e, jó-e s jövőt adó-e, nem érdekelt. Ilyesmi eszembe se jutott. Miért lettem pék? – ezt már sokan megkérdezték tőlem életemben. Mit is lehet erre válaszolni? Akik ezt kérdezték, olyan messze álltak az árva gyerek vagy a lelencgyerek életétől és a vele járó minden körülménytől, hogy nem ismerhették azt a világot, amelyből elindultam a pékségbe.

Miért lettem pék? Mert más választásom nem volt, és nem is lehetett! Egykor nekem is voltak álmaim, de azokat nem tudhattam valóra váltani. Egész kisgyermek koromban favágó szerettem volna lenni, valamivel később mozdonyvezető, majd patkolókovács. A lelencből azonban nem kerestek se favágót, se mozdonyvezetőt, se kovácsot.

S mivel a lelencben igényeim nem lehettek, és mert hamar gúnyolódtak: „Mi az, talán grófinas vagy herceginas szeretnél lenni?" – mentem, ahová vittek.

A vidéki és kisvárosi pékmesterek egyébként szívesen fordultak a lelenchez inasért. Hogy miért, azt csak később fejthettem meg: a pékmunkásokat ipari jobbágyszámba lehetett venni. De talán még annál is mostohább sorsot jelentett. Erről a témáról egyébként 1940-ben nyílt levelet írtam Illyés Gyulához a Lélek és kenyér című könyvével kapcsolatban. Illyés Gyula ugyanis ebben a könyvében arról írt, hogy Magyarországon nincs elhagyottabb, nincs elnyomottabb és kiszolgáltatottabb réteg a parasztságnál. Levelemben megírtam Illyés Gyulának, hogy téved, mert Magyarországon van még ipari jobbágyság is: ebbe tartoznak a pékmunkások, de az élelmezési szakmában dolgozók egész sora is.

Pékinasnak küldenek, és én megyek. Mi mást tehetnék?... Meg akarok állni a saját lábamon – magamra és a becsületes emberekre támaszkodva szeretnék megélni.

Szerencsés gyerek vagyok, mert ahová inasnak vittek, Nagyvárad legnagyobb sütőüzeme: Steiner Viktor pékmesteré. Inas kellett neki, a lelencházba jött, és rám esett a választása.

A bátyámat közben vidékre vitték molnárinasnak. Elszakadtunk egymástól, de fél év múltán onnan megszökött, és Váradra jött. Megkeresett engem. Teli volt panasszal, és nem tudta, mit tegyen. Láttam rajta, hogy bár csavargó hajlamú, ő is szeretne megállapodni, és velem együtt lenni. Nagyon magányos voltam. Bátyám tizennégy éves volt már, én a tizenharmadikba léptem.

– Gyere a pékségbe – mondtam a bátyámnak. – A pék keres még inast. Legyünk együtt, hátha úgy könnyebb lesz. – Fel is vették, csak úgy, az utcáról. Meg lehettek elégedve velem, s rólam következtettek a bátyámra.

– Mi van a lányokkal? – érdeklődött a bátyám a leánytestvéreink felől.

– Nem tudom... Nem láttam őket.

Hetek, sőt, hosszú, nehéz hónapok teltek el anélkül, hogy a családomra gondoltam volna. Elhomályosult bennem – egyre fakultak emlékeim. De a bátyámnak akkor örültem.

Napsütötte délelőtt, kezemben cédulát szorongatva, mentem jelentkezni a pékhez. A pékmester és a nagyobbik fia fogadott. Nézték a cédulát, majd engem vizslattak. Mustráltak, mint kupec a lovat. Kezem, vállam megtapogatták. Hátba is vágtak. Vézna gyerek voltam, de egészséges – ez rajta volt a cédulán is. Végre döntöttek.

– Jól van! – mondta a mester.

A fia hallgatott – itt nem az ő szava volt a döntő.

– Maradj, kipróbálunk, bírod-e a munkát!

Rossz szándékot nem érzek belőlük. De az az érzésem, hogy áru vagyok: szemrevételeztek, megtapogattak és megtartottak. A feltétel azonban zavart: „Meglátjuk, bírod-e a munkát!" ...

Magamban mondom: bírni fogom! Ki kell bírnom ... Szerényen, szinte félve kérdeztem:

– Tessék mondani, ha beválok inasnak, hány évig kell inaskodnom, hogy aztán segéd lehessek?

– Azt majd meglátjuk – mondta a mester. – Mindenesetre két hét a próbaidő. Ha nem bírod, elküldelek ... Visszamehetsz a lelencházba. – Világos és kemény beszéd volt. De hát ... Ilyen az élet! A pékmester és a fia félrevonulva, hosszabban tárgyaltak. Sejtettem, hogy csak rólam lehet szó. Néha-néha rám is sandítottak. Beszélgetésüket befejezve, a pék fia visszajött hozzám. A hangja barátságosabb volt, mint az előbb.

– Jól van, öcskös, gyere, fogj hozzá a munkához!

Megfordult. S elindultam utána a pékségbe.

Az első nap a pékségben mélyen az emlékezetembe vésődött – sosem fogom elfelejteni. Rögtön dolgozni kezdtem. Az udvarról nehéz hasábfákat hordtam be a pékségbe. Amikor egy nagy halom együtt volt, felraktam a nagy mérlegre, a pék fia meg lemérte; aztán leraktam ahhoz a kemencéhez, amelyet megmutatott. Négy kemencébe tíz-tizenkét mázsa fát raktunk be. Próbára tevő munka volt, de bírtam. Ezután kitakarítottam az egész pékséget, egyedül – négy nagy helyiségből állt, tele piszokkal, rendetlenséggel. Aztán egy halom üres liszteszsákot kellett kiporolnom, a lisztet pedig összesepernem és ládába tennem. A pékmű-

hely felseprésével összegyűlt piszkos lisztet is ki kellett szitálnom, majd a ládába összegyűjtenem. Ezzel a mindenhonnan összesepert és ládába gyűjtött liszttel hintették be a lapátot – és a kenyeret, mielőtt bevetették. Ezt *staub* lisztnek hívták.

A pék fia keményen jegyezte meg, hogy a staub liszt összegyűjtését minden takarításnál így kell csinálnom, el ne feledjem. Kétszer pedig soha semmit ne kelljen mondani! Ki kellett takarítanom az összes teknőt – volt belőle nyolc. Erős vaskaparóval le kellett kaparnom az odaszáradt tésztát a teknő oldaláról és a fenekéről. A teknők fele fateknő volt és nagyon szálkás. A pék fia figyelmeztetett: vigyázzak, nehogy szálka menjen a kezembe vagy a körmöm alá. Alám*ent*, de kihúztam. A fahasábok behordásánál összekarcolódtam – vérzett a karom, vérzett a kezem, de oda se neki, dolgoztam! A teknőkbe tizenkét zsák lisztet kellett beereszteni. A nyolcvanöt kilós zsákokat ketten vittük. Ezt a tizenkét zsák lisztet is ki kellett szitálnom.

A pék fia mindent megmutatott. Amikor az egyik teknővel végeztem, a pék fia vizet hordott és bekovászolt. Munka közben többször mondta: ha éhes vagyok, egyek nyugodtan, de sose a szép süteményeket, hanem a *fusoltakat*. És én ettem: rengeteg kiflit és brióst, és ittam rá a vizet. A vizet folyton kívántam, mert a munkám izzasztó volt.

Egy óra körül kész voltam a munkával. Beküldtek a konyhába, ebédelni. Amíg ettem, beállítottak a pék többi gyerekei is: mind nagyok már – tizennyolc-húsz év közöttiek, két fiú és három lány. Ezek is szemrevételeztek. Megveregették a vállam. Az egyik lány – szemüveges és a legfiatalabb – megszólított.

– Hogy vagy?

– Jól vagyok, kérem ...

– Hány éves vagy?

– Tizenkét éves. Nagyfiú vagyok már!

Nem tudom, hogy miért feleltem így – kicsúszott a számon. Kinevettek. A szakácsnő tűrte ezt egy darabig, aztán unta, és rájuk szólt:

– Menjenek innen a kisasszonyok, és ne szórakozzanak ezen a gyereken.

Nevetve és összesúgva mentek el.

Ebéd után ért az első meglepetés. A pék fia bejött hozzám a konyhába, és azt mondta, feküdjek le aludni.

– Nem vagyok álmos – mondtam. – Nem szoktam nappal aludni.

– De a pékségben éjjel dolgozunk, és nappal alszunk.

– Hát, ha éjjel, legyen éjjel, de én még sosem aludtam nappal.

– Legalább pihenni feküdj le.

Az jó lesz – gondoltam –, hiszen eléggé kifáradtam.

– De hát hol feküdjek le? – kérdeztem a pék fiát.

– Az udvaron hátul van az istálló: az inasnak és a kocsisnak ott a hálóhelye.

Mentem az istállóba, és arra gondoltam, hogy még sose aludtam istállóban. Irgalmatlanul büdös volt, az orromat facsarta a trágyalé szaga. Néha úgy éreztem, megfulladok.

Az egyik sarokban deszkapriccs állt, rajta rongyos, büdös, piszkos pokrócok. Ez lett a fekvőhelyem. Lefeküdtem, de nem tudtam elaludni. Pedig nagyon fáradt voltam. Minden nagyon nehéz kezdett lenni. Sajnáltam magam. Sírni szerettem volna, de nem mertem. Egyedül voltam és elcsigázott. Addig forgolódtam, míg lassan csak elszundítottam. A pék fia költött fel délután öt órakor. Oldalba rúgott. Rögtön felébredtem.

– Kelj fel! Gyere be a pékségbe, kezdődik a munka.

Sietve felöltöztem. Futottam a műhelybe. Mind a négy kemencéből dőlt a forróság. Az egyikben nagy halom parázs, a másikban nagy lánggal ég a tűz. A pék fia visszaküldött az istállóba, hogy vetkőzzem le, és csak kis klottgatyában jöjjek vissza.

– A cipőd is dobd le! Jobb itt mezítláb . . .

Furcsának tűnt az egész, de siettem levetkőzni. Kis klottgatyában indultam vissza a pékműhelybe. Mire a műhelybe visszaértem, egy nagy bajuszú bácsit is találtam bent, nagy papírral a kezében. Beszélgetett a pék fiával. Később megtudtam, hogy azon

a papíron van feltüntetve a rendelés: mennyi sütemény kell, és milyen fajta, mennyi kenyeret és hány kilósakat kell sütnünk.

A bajuszos bácsi a *miser:* az egész pékmunka irányítója. Ő kezd és végez legelőször. Neki is bemutatnak: ő is szemrevételez. Alaposan megmustrál, aztán mogorván mondja a pék fiának:

– Nem tudtak maguk nagyobb és erősebb gyereket találni? Hát bírja ez majd ezt a baromi munkát? Vézna szegény, mint a giliszta... Itt pedig húzni kell!

– Fogja bírni – mondja a mester fia. – Meg fog erősödni... Jó gyerek ez és egészséges.

A bácsi nem tetszik nekem, mert akadékoskodik. Viszont elhatároztam: bírnom kell a munkát, és bírni is fogom... Meg kell mutatnom: erős és bátor vagyok; és ügyes is.

– Na, jól van – mondta a bajuszos. – Gyerünk, és fogjunk hozzá!

Két nagy vederbe vizet kevert – hideget és meleget, a kezével mérte a víz hőfokát. Én pedig a kevert vizet hordtam az általa megjelölt teknőbe. Majd sót mértem, és zsákot segítettem behordani; nagy piszkavassal megbolygattam a tüzet a kemencében, hogy jobban égjen; a másik kemencében pedig széjjelebb terítettem a parazsat, hogy egyformán süssön majd a kemence, mert az nagyon fontos.

A bajuszos adta az utasításait, én meghallgattam és végrehajtottam. Közben bejött még három pékmunkás. Levetőztek. Elkezdték a dagasztást. Ezek hárman nem néztek meg különösebben. Egyszerűen tudomásul vették, hogy köztük létezem. Igyekeztem a bajuszos mellett maradni, mert láttam, hogy ő a főember – neki szerettem volna megmutatni, hogy bírom a munkát. Kezembe nyomott két nagy, piszkos rongyot, és rámutatott vagy száz pléhtepsire:

– Ezeket tisztítsd le és olajozd be!

Mellettem állt egy ideig, aztán magamra hagyott. Mire ezzel is elkészültem, fájt a derekam, de kinek is panaszkodhattam volna?! A pék fia hívott el. Összeszedetett velem egy csomó edényt. Mentem utána a raktárba, ahol kimérte a szükséges cu-

koradagot, a zsírt, az olajat, a tejport, élesztőt és köménymagot. Az edényeket egymás után hordtam ki, és a bajuszosnak adtam át.

Eljött a vacsora ideje, küldtek vacsorázni. Jó étvággyal ettem. A szakácsnő biztatott:

– Egyél, gyerek, mert nehéz a munkád!

Ettem is. Mire aztán visszamentem a műhelybe, már megjött a többi pékmunkás is. Sokan voltak. Hallgatag, komoly embereknek látszottak. Alig volt köztük néhány fiatalabb ember. De ezek már jobban megnéztek. Az egyik feltűnően megmért magának – még jobban, mint a pék fia vagy a bajuszos ember. Faggatott is. Ki vagyok, honnnan jöttem, hány éves vagyok, és ki az apám?

– Apád hát nem él?

– Nem.

Csendben mustrál.

– Árva vagy?

– Igen.

A többiek körülállnak bennünket, figyelnek és hallgatnak. Ez a kérdezgető ember – gondolom – valami fejes lehet, mert még a bajuszos is hallgat rá.

– Fogod bírni ezt a nehéz munkát? Mert ez még a nagyoknak is nehéz ám.

– Kell bírnom – mondom. – Ki fogom bírni.

Rám néz, majd a többire, és csak ennyit mond:

– Jól van, öcskös! Majd meglátjuk.

Lassan kilenc óra. Mindenki a helyére áll. Megkezdődik az igazi nagy műszak és vele – az én számomra – az első éjjeli műszak!

Engem a konyhába, a kemencékhez küldenek. Egy fiatalabb munkással ott fogok együtt dolgozni. Munkánk elég nehéz és bonyolult: ő kihúzza a tüzes parazsat a kemencéből a plattnira – nagy, piros parázshegy ez –, én pedig egy nagy lapáttal leszedem a parazsat a plattniról, és bedobálom egy nagy lyukba, amely fölött falba épített bojler van. Ez a parázs melegíti a vizet a kovászoláshoz. Csak a lapát nyele választ el a parázsdombtól,

mely irgalmatlanul süt és éget. Csurog róla m a verejték, vízben úszom én is, a szakmunkás is. Most értem meg, hogy itt miért nem lehet felöltözve dolgozni. Itt még a kis klottgatya is sok, s még meztelenül is kínos kiállni a forróságot.

Vigyázok, óvatos vagyok. Rám szól a munkás:

– Csak bátran, öcskös, ne félj! Minél jobban félsz, annál roszszabb!

Megmutatja, a parázs alá hogyan nyúljak a lapáttal – hogyan könnyebb.

– A kapkodás itt mit sem segít. Csak nyugodtan ...

Lankadatlanul figyelek, és csupa igyekezet vagyok. Lassan belejövök a munkába.

Amikor ezzel a munkával végzünk, tisztára kell takarítanunk a kemence plattniját. Hosszú rúdra vizes rongy volt erősítve, és a közeli, nagy vizesdézsából emeljük be a kemencébe. Oldalról kell bedugni a kemencébe, és a rongyot forgatva, a kemencét megtisztítani a pernyétől és a hamutól. Rongy és kemence egyformán sistereg és gőzölög. A rongytartó rúd olyan tüzes, hogy sokszor meg kell állnom.

– Ne állj meg, öcskös! – szól rám a segéd. – Annál rosszabb ... Ezt is gyorsan kell csinálni, de kapkodás nélkül, úgy könnyebb.

És én rendületlenül dolgozom. Éget a forróság, fáj a kezem, de csinálom. Amikor kész vagyok, el sem hiszem, hogy nem égtem össze. A kezem piros, és nagyon tüzel. De ez is elmúlik, és megnyugszom. Ezt a munkát követte az akrobatáknak is becsületére váló, szinte nyaktörő mutatvány: a kemencének három nyílása van, amelyen a füst, a gőz és a meleg a kéménybe távozik. Amíg ég a fa, vagy takarítjuk a kemencét, ezek a nyílások nyitva vannak. De utána mindjárt be kell zárni. Mivel három kemencét készítettünk elő, összesen kilenc tiplit kellett bedugnunk. Ezek a tiplik zárják el a kemencelyukakat. A művelethez fel kell ugornom a vasplattnira – mezítláb. A feladatot villámgyorsan kell megoldanom. A gyorsasághoz segít az, hogy a meztelen talpamat ördögi módon égeti a tüzes plattni.

Szerencsém van: egy ugrás, egy mozdulat, és sikerül a művelet. Meg is vannak elégedve velem.

Verejtékben úszom, zihál a tüdőm, a szívem szinte ki akar ugrani a helyéből. Több levegő kellene!... Már el is indulok a folyosó felé, de a pékmunkás visszahív.

– Ne csinálj marhaságot, öcskös! – kiáltja. – Tönkremégy, és alulról szagolhatod az ibolyát. Így járt egy elődöd. Légy hát észnél! Na, vidd be hamar a pléheket, és majd lehűlsz...

Tízesével hordtam a pléheket befelé, és raktam kéz alá. A pléhek megteltek kiflivel és brióssal. Két ember rakta meg, én pedig hordtam a kemencefalhoz épített fapolcokra, felülről lefelé. A legfelső polcokat nem értem el – segített a szakmunkás. Bentről kiabáltak:

– Gyerünk már azokkal a pléhekkel, hé! Ne aludjatok!

Rohanok be, és rohanok vissza. Kevés itt a beszéd – mindenki tudja a dolgát, és kevés szóból kell érteni, ezt hamar megfigyelem. Rettegve igyekszem, hogy amit már megtanultam, el ne felejtsem.

A pék fia bent volt a pékségben. Ha néha kijött a konyhába, figyelte a munkámat. Én pedig még jobban iparkodtam dolgozni. Néha kinézett a konyhába a bajuszos miser is. Szót váltott a pék fiával – éreztem, hogy rólam ejtettek szót. Hajtom magam – még jobban, még jobban! Meg kell állnom a helyemet! Még akkor is, ha meghalok...

De én élni akarok!

Két segéd később érkezett – ezek a *vetők*. Már levetkőzve jöttek, gatyában, kötényben és papucsban. Megnézték a kemencét: bevilágítottak. Vederből bögrével vizet locsoltak a tüzes kemencébe, hogy gőz legyen. Állítólag – ezt így tanították – azért kell ez, hogy fényt kapjon a sütemény és a kenyér. Ez nagyon fontos. Mint mondták, a kisült pékárunak úgy kell fényleni, mint Salamon kopasz fejének – különben nem eszi meg a nép!...

Elkezdődött a vetés. Nekem is adogatnom kellett a vetők keze alá a pléhlapokon megkelt süteményeket. A vezető nyugodt, halk szavú ember, magához hívott. Arra kért, hogy ha valamit nem

értek, kérdezzem meg. Nem ördöngős munka ez, még eddig minden faluról elzavart zabigyerek meg tudta tanulni.

– Érted?

– Értem.

– Akkor rajta, csináld!

Gyors voltam, fürgén dolgoztam. Két kemencében folyt a vetés – az egyiknél én, a másiknál egy szakmunkás segített.

Közben kijött a *vallató* ember. Szót váltottak az én vetőmmel, akit *belfernek* hívtak.

– Na, hogy megy? ...

– Megy, testvér ... Jó konyhás lesz belőle. Fürge és gyorseszű. Feszített a büszkeség.

– Jól van – mondja a vallató ember –, vigyázzatok rá. Ne hajszoljátok agyon, mert ez is megszökik ... Kell már ide néhány állandó inas ...

És szalad az idő: egykettőre tizenkét óra van. A munkairam azonban nem csökken, hanem fokozódik. A pék fia már elment aludni. Amint a lábát kitette a pékségből, megindult a beszélgetés. Megindult a tréfálkozás is. A munkámmal én is rendes kerékvágásba kerültem. Adogattam a nyers tésztát, és elvettem a süteményt, s vittem a folyosón lévő nagy *fachokba,* egymásra önteni – mindig úgy, hogy a meleg kerüljön felülre, a levegőre. Ha jutott rá idő, tisztítottam a plehéket, amelyeket aztán visszavittem a *táblához.*

Egyelőre ebből állt a munkám.

Később, amikor a negyedik kemence előkészítésére került a sor, már némi tapasztalattal végeztem a dolgom.

Végül elkezdődött a kenyérvetés – ezt az utolsó kemencét *bicnek* hívták. A kenyeret először ebbe vetették, itt azonban rövid ideig maradt a kenyér: innen átrakták egy már *ledolgozott,* azaz lehűtött kemencébe. Én kis lapáttal hordtam át a kenyeret egyik vetőtől a másikhoz. Közben egy kemencét újból be kellett gyújtani. Ehhez a munkához én csak a fát hordtam fel. Az éj folyamán még három kemencét kellett újra begyújtani, kitakarítani-előkészíteni a sütéshez, mert hajnalfelé újabb süteménysütésre

került sor. Ez a munka reggel 5–6–7 órakor fejeződött be. Elsőnek a bajuszos ment el. Legkésőbb mentek el a vetők és a kisütők. Én véges-végig a helyemen maradtam – én inas voltam!

A szakmunkásoknak 8 óra volt a munkaidejük, erre kollektív szerződésük volt, amit komolyan betartottak. Rám ez nem vonatkozott. Lecsendesedett, majd teljesen megszűnt a roham: a lábam, a kezem, a tüdőm, a szívem még egy ideig feszült a hajszoltságtól, de aztán lassan mindenem felengedett. Fáradt voltam, de álmosságot nem éreztem. Ettől pedig nagyon féltem. Igaz, az éjszaka úgy elrohant, hogy szinte észre sem vettem. Készen állt 20 ezer sütemény és 25 mázsa kenyér.

Ez a pékmester egymaga annyit sütött, mint más húsz „kócos" pékmester együttvéve.

Az üzemet fehérpékségnek hívták, mivel fehérsütemény volt a profilja.

A szakmunkások egytől egyig emberileg, nevelőn beszéltek velem a legnagyobb hajszában is. Igaz, olykor, a munka hevében éktelenül káromkodtak – szokásból és nem rosszaságból vagy romlottságból. Egymást is így biztatták:

– Mozogj, te, ne aludj! Mi az, szaktárs, hova tetted az erőt? Hej, haj, az asszony már megint ráfeküdt a gatyádra!

Ilyenkor nagy volt a nevetés. Hazafelé indulóban megveregették a vállam. Egyik-másik megsimogatta a fejem – ebben kifejezésre juttatták a véleményüket, hogy meg fogok felelni. Erre nagyon büszke voltam. Magyarázták:

– Most, a munka végeztével, takarítsd ki a pékséget, de délelőtt, mert akkor többet alhatsz. Most hord be a fát, és mérd le, ebbe a kemencébe ennyit, a másikba annyit, és a sarokba úgy készítsd elő a fát, hogy körülbelül három mázsa legyen kéznél; akkor éjszaka nem kell kirohannod kimelegedve a hidegbe.

Hat órakor megjött a pék két fia. Ekkorra felkelt a kocsis is, előállt a kocsival. A pékség folyosóján folyt az áru leolvasása és elszállítása. Nekem is részt kellett vennem a munkában. Hat és hét óra között már el is indult az első szállítmány az üzletekbe, kocsmákba, piacra. Majd később a kávéházakba, vendéglőkbe és

az utcai árusítókhoz. Közeli helyekre én vittem, hátikosárral.

Kilenc órakor én is abbahagytam az áru széthordását, és tizenkét óráig elvégeztem még azt a munkát, amely a következő műszak érdekében szükséges volt. Kitakarítottam. Fát mértem, lisztet készítettem és szitáltam. Dél lett. Ebédelni mentem. Éhes voltam, a fáradtságtól mégsem volt étvágyam. Megmosdottam, és aludni mentem az istállóba, a priccsre. Már nem éreztem büdösnek. Csoda, milyen hamar megszoktam! Alig tettem le a fejem, alig nyújtottam ki a lábam, mély álomba merültem. Feküdtem, mintha letaglóztak volna . . .

Így múlt el az első huszonnégy óra – így múlt el az első műszak, így múlt el az első munkásnapom a pékségben!

Ettől fogva tudtam azt is, hogy ezután mindig így lesz, így fog ez menni hétről hétre, évről évre . . .

Tudtam már: ez lesz az én életem, ez lesz az én sorsom, és nem lázadozom ellene. Megszokom majd és megkedvelem, később talán meg is szeretem, és elfogadom életformámmá. Áldottam a sorsom, és a sors kegyeltjének tartottam magam, mert nagy pékségben kezdtem el dolgozni, méghozzá olyan emberek között, akik egytől egyig szervezett munkások voltak, és mint ilyenek, komoly emberek – emberséges emberek! Az üzem bizalmija és még néhány dolgozó a nagyváradi Sütőmunkások Szakszervezetének vezetőségi tagjai voltak. A nagyváradi munkásmozgalom részesei, nagy tekintélyűek a szakmában és az általános munkásmozgalomban is! A bizalmi vigyázott a dolgozók közötti rendre és fegyelemre. A dolgozók hallgattak rá – ő volt a szószóló a különféle határozatok és bérszerződések, valamint munkaviták rendezésénél. Sokszor láttam tárgyalni a pékmesterrel. A szakmunkásokat vagy segéd úrnak, vagy a nevükön szólították. A szakmunkások itt általában jól kerestek. Ez az üzem volt a város legjobban fizető üzeme. De itt aztán kellett dolgozni! Itt minden vonatkozásban a kollektív szerződés volt érvényben, és ezt betartották és – be is tartatták! Vitás esetekben többször hallottam, amikor a bizalmi mondta: „Szaktársak, hagyjuk abba a vitát, délután majd az

Otthonban megtárgyaljuk . . .” Mindenki elhallgatott – zokszó nélkül mentek dolgozni.

Én mindent megfigyeltem. És igyekeztem alkalmazkodni.

Az Otthon alatt ők a szakszervezetet értették. Köztük így a Munkásotthont korán megtanultam respektálni. Becsültem, és a jelentőségét, szerepét az életemben felmértem. Ezek a szervezett munkások nem tűrtek gorombáskodást sem a péktől, sem egymás között. Soha nem fordult elő, hogy engem a munkások közül bárki is megütött volna! És ez az én szememben óriási jelentőségű volt! Becsültem és szerettem őket. Szidtak, káromkodtak, apát, anyát, istent vagy Szűzmáriát hozták le az égből, de soha nem ütöttek meg!

2.

Azt is ebben az üzemben tanultam meg, hogy a pékmunkások nem sztrájkolhatnak hetekig vagy hónapokig. A pékmunkások sztrájkjának órák alatt el kell dőlni. Ha nem így történik, nagy baj van: a város nem lehet meg kenyér, sütemény nélkül! Kenyérnek és süteménynek lenni kell – ez törvény!

A munkarend fokozatosan életelememmé és életstílusommá vált. Megtanultam a pontosságot, a rendszeretetet és a fegyelmet egy egész életre – ezek nélkül nincs és nem is lehet megfelelő termelés, nem folyhat megfelelő munka.

Ezek a pékmunkások nem voltak iskolázott emberek – a legtöbbnek még négy elemije sem volt, írni-olvasni is csak annyit tudtak, hogy alá ne írjanak valami olyasmit, amiből bajuk lehet, és hogy ki tudják számítani azt, hogy azért, amire vállalkoztak, mennyi bér jár. De ezek az emberek mégis a világ legjobb, legízletesebb és legszebb kenyerét sütötték. Azok viszont, akik az általuk készített kenyeretették, minderre soha nem gondoltak!

Amikor a pék fia a második nap délutánján egy oldalba rúgással felkeltett, kóválygó fejjel, minden tagomban kínos izomlázzal tá-

molyogtam be a pékségbe. A fejem nagyon rövid idő alatt tiszta lett, az izomlázat pedig mintha elfújták volna belőlem, elmúlt. Magával ragadott a munkafolyamat lázas ritmusa, legyűrt a munkafegyelem és a rend – sodort a megállás nélküli munkatempó. Zokszó nélkül végigcsináltam a második munkanapot is. A szakmunkásoknak tetszett, hogy mindent – szó nélkül, kérés és magyarázat nélkül – úgy csináltam, amint azt az előtte való napon láttam és megtanultam tőlük. Mivel hónapokig egyedül voltam inas, módomban állt valamennyi munkafolyamaton végigmenni. A fegyelmemnek és a figyelmemnek meg is lett az eredménye.

Hónapok múlva felvettek egy fiút inasnak, Blágát. Konflisos fia volt, sok volt a gyerek a családjukban, és – nem is voltak igényesek. Fél év múltán a bátyámat vetettem fel inasnak. Így lettem én *öreginas*.

Szerettem a szakmunkásokat, és ők is szerettek engem. Szófogadó voltam, és ez tetszett nekik. A pékmunkában egyébként vagy szót fogad az ember, vagy brutálissá válik. Soha senkivel nem feleseltem, és vissza nem szóltam volna semmi pénzért sem. Amire kértek, megtettem. És rosszat soha nem kértek tőlem. Tanításuk nem veszett kárba.

Volt még valami, amiért megszerettek: nem voltam spicli. A pék fia sokszor kérdezte tőlem, hogy mit beszélnek a munkások maguk között, és hogy őróla mi a véleményük. A mesterek az inast általában ilyen célra is felhasználták; engem is biztattak erre, de én kitértem a megbízatás elől, és ezt a szakmunkások hamar észrevették. Egyszer valami vita volt, és az egyik munkás rászólt a többire, hogy erről mégsem kellene az inas jelenlétében beszélni.

A miser és a bizalmi rögtön védelmébe vett:

– Beszélhettek nyugodtan, ez a fiú nem fecseg. Ez a fiú nem téveszti össze a száját az ülepével.

Egyetlen intésükből, egyetlen pillantásukból észrevettem, hogy mit akarnak. Hamar rájöttem, hogy a szakmát csak tőlük sajátíthatom el – szakmunkássá csak általuk lehetek, és rajtuk múlik, hogy jó szakmunkássá leszek-e. Arra is hamar rájöttem, hogy az

életem egy az övékével – hozzájuk tartozom, és köztük hozzájuk hasonló leszek majd . . .

Rövid idő alatt sok mindent rám lehetett bízni, és én szerettem is, ha megbíztak önálló munkával. Ez értelmet adott az életemnek, és igen nagy nevelő hatással volt rám az, hogy önálló munkát is kapok, és hogy erre alkalmasnak tartanak, fokozta és erősítette felelősségérzetemet.

– A Gyurkára rábízhatod – mondták, és ez igen jólesett. Hallatlan öröm volt számomra, amikor a miser egyik este így szólt:

– Öcskös, mosdd meg gyorsan a kezed, és gyere be!

Én éppen a plétheket tisztítottam. Megmostam a kezem, és besiettem.

– Gyere bedagasztani – mondta a miser. – Csak egyre vigyázz bele ne ragadjál! . . .

Egyik szakmunkással ketten voltunk a dagasztók, s a zsemlyetésztát kellett bedagasztanunk. Örültem, és zavarban is voltam. A szakmunkás keverte össze az anyagot, az összekevert tésztát nekem kellett továbbgyúrnom, finomítanom. Nagy hévvel fogtam hozzá. A nehéz munkától úgy fújtattam, mint egy versenyló. Hamar kifáradtam.

– Ne rohanj, gyerek – oktatott a szakmunkás. – Hamar kifulladsz . . . Úgy mentél neki a tésztának, mint valami vőlegény a maga dolgának. Lassan, fiam, és nyugodtan . . .

Alig tudtam lélegzeni, nemhogy beszélni. Ő pedig dagasztott, és közben beszélt is. Az én kezemre ráragadt a tészta, az övére nem. De lassan-lassan itt is eligazodtam. Amikorra bedagasztottunk, láttam, hogy elégedett.

– Jól van, öcskös, ezután többször jössz majd ilyen munkára!

Ezután naponta bevontak a kovászolásba és a dagasztásba. Rájöttem a munka fortélyára és arra, hogy sokkal kisebb erővel kell nekimenni a tésztának. Örömteli érzés volt az is, amikor magamtól jöttem rá valamire. Bevontak a zsemlyegömbölyítésbe, a kiflisodrásba. Ennek a munkának az volt az előzménye, hogy először elrakni kellett megtanulni – elrakni a már elkészült, kisütésre váró zsemlyét és kiflit. Sokat vesződtem ezzel, mert ami-

kor a kezembe vettem két zsemlyét, amely már meg volt gömbölyítve, hozzáragadt a kezemhez, és alig bírtam lerázni. Dühös is voltam, szégyelltem is magam – szidtam a kezem. És ők nevettek rajtam. A miser rájuk szólt:

– Ne röhögjetek rajta! Inkább mutassátok meg neki, hogy csinálja helyesen.

A bizalmi állt mellém, és mutatta, hogyan kell helyesen csinálni.

– Gyorsan, kisapám – mondta –, akkor nem ragad!

Hej, de nagyon élveztem, amikor már nem kettőt, hanem négyet, majd hatot is fel tudtam venni a zsemlyékből, és villámgyorsan helyeztem el a deszkákra. Ebben az üzemben mindent kézzel csináltak. Így módomban volt a szakma minden csínját-bínját elsajátítani.

Ugyancsak nagy öröm volt az első kifli és kalács megfonása is. A miser adott egy darab tésztát, és azon tanultam. Fogékony voltam. Később jó kalácsfonó és kiflisodró lett belőlem. A császárzsemlyekészítést tanultam a legtovább. Nehéz volt megtanulni, hogy egyforma bevágással formálódjon ki a császárzsemlye szép rózsája. A kemencénél először kenyeret sütöttem ki. Azután került sor a vetésre. De a legszebb a süteményvetés volt! Vékony lapáttal, nagy figyelmet igénylő, szép és igen nehéz munka volt. Ennél a kézügyesség és a hozzá való érzék játszott nagy szerepet. Lám, a tanulásnak is megvolt a maga öröme és szépsége!

Ebből is érthető, és nem csoda hát, hogy annyira megszerettem a szakmunkásokat, és nagyon ragaszkodtam hozzájuk; és hogy csak őket becsültem, és nem a péket vagy a fiát!

A szakmunkások nemcsak a munkaidőt tartották be szigorúan, de a vállalt kötelességüknek is pontosan eleget tettek. Mondták nekem: a pékmestereknek csak akkor lehet nagy a pofája, ha mi nem teljesítjük a vállalt kötelességeket! Ez a magatartás is nagy nevelő hatást gyakorolt rám, és a belőle leszűrt tanulságokat elraktároztam magamban. Tekintélyük is volt a pékmester előtt – amit vállaltak, teljesítették, bár meg is kérték az árát. Ha túlórázniok kellett – és sokszor kellett –, maguk közül mindig kijelölték a túlórázókat. És a pékmester fizetett. Tetszett ez nekem,

és gondoltam: ha majd felszabadulok, én is így fogok élni – így fogok dolgozni és pénzt keresni... Szép és jó kilátásokat mértem fel magamban.

A pékmester fia a rossz szellemet képviselte köztünk – a rend, az egység és az összetartás nem volt ínyére. Sokszor hallottam, amint veszekedett az apjával azért, mert a kollektív szerződés nagy erőt ad a munkásoknak. Maholnap a munkások lesznek a pékség urai. Már alig szólhatnak bele a munkába...

A pékmester azt felelte:

– Ne avatkozz bele mindenbe! Neked ott vannak az inasok, azokkal törődj! Hát törődött is velünk, s bár ne törődött volna! Tőle semmit nem tanulhattunk – legfeljebb gorombaságot, nagyzolást és fölényes pöffeszkedést. Ha életem itt elviselhető volt, azt az üzem szervezett munkásainak – az emberségüknek köszönhettem. Ők soha nem bántottak. A pék fia viszont néha kegyetlenül megvert. Ezt is kibírtam és – eltűrtem. Ez a tűrés csak azért volt lehetséges, mert a többiektől sok szeretetet és emberséget kaptam. A pék fia a munkások előtt soha nem vert meg. De ha ők nem voltak jelen, visszaélt a hatalmával. Nem is szerettem – gyűlöltem őt kegyetlenül! Egyszer azonban ennek a verésnek is vége lett.

Talán egy éve lehettem már az üzemben, amikor egy éjszaka neki is dolgoznia kellett, mert nagy volt a rendelés, és nem volt elég szakember. A stabilokból is hiányzott ember, és nem kaptak megfelelő kisegítőt. Az árunak viszont korán reggel készen kellett lenni szállításra.

A hiányzó embereket a pék fia ugyan nem tudta pótolni, de valamire azért be lehetett állítani. Lassú, lusta, húszéves, nagy testű legény volt. Amikor a munkások megtudták, hogy ő lesz az egyik kisegítő, savanyú képet vágtak. Az egyik megjegyezte:

– Egy lapáttal több... – és fűzte még hozzá a cifra jelzőket... Ha a szakmunkások valakire ilyesmit mondtak, akkor az biztos, hogy szemét ember volt!

Ezen, a számomra emlékezetes éjszakán a konyhában kellett dolgoznom egy szakmunkás helyett. Konyhás voltam. A munka,

amit végeztem – az üzem jellegét és nagyságát tekintve – részben szakmunka volt. Két kemencéhez behordtam a nyers süteményt és a kisülteket elhordtam. Ennek a munkának a csúcsideje 12 és 3 óra között zajlott. A nagy rohanásban elejtettem egy pléh brióst, és emiatt több sütemény tönkrement. Előfordult már ez nem is egyszer, és nemcsak nálam, de a szakmunkásoknál is. Ilyenkor a helfer szidalmaz, vagy nagyot káromkodik, és kész. Az összetört árut pedig vagy megettük, vagy feldobtuk a kemence tetejére. Most botrány lett a dologból.

Általában a szervezett szakmunkások is dühösek voltak, ha valami tönkrement – pedig nem volt az övék. De benne volt a munkájuk és verejtékük! Szerencsétlenségemre, amikor az eset történt, a pék fia éppen kihozott valamit a pékségből a konyhába, és meglátta, mi történt. Mint egy vadállat, felüvöltött. Az anyámat, majd az Istent és a Szűzmáriát párosította össze velem. Éktelenül káromkodott. Kikelve magából, mint valami őrült, felkapott egy vastag rudat, és felém rohant. Nagyon megijedtem, mert ilyen feldúltnak még soha nem láttam. A kezembe vettem már a lejtett tüzes plékeket, de most ledobtam, és kirohantam a folyosóra, onnan pedig az udvarra. A pék fia utánam. Körülzavart az udvaron. Megfogni nem tudott – olyan félelem lett úrrá rajtam, hogy kifutottam volna a világból is. Ha nyitva a kapu, meg is teszem. Amikor majdnem utolért, nem maradt más választásom, mint visszarohanni a pékségbe. Kint egyébként is hideg volt, én pedig csuromvizes a verejtéktől. Azt hittem, hogy eljött a világ vége. Amikor visszarohantam az üzembe, már leszámoltam mindennel. A pék fia már-már utolért, amikor beugrottam a folyosóról a konyhába. Szörnyű érzés lett úrrá rajtam! ... De a konyhában ott állt a bizalmi, és a pék fia előtt elállta az utat.

Az üzemben pillanatok alatt leállt a munka. A munkások dühösen gyülekeztek a bizalmi mögött, aki puszta kézzel állt szemben a pék fiával. Harsogó hangon figyelmeztette:

– Nehogy meg merje ütni ezt a gyereket!

Földbe gyökerezett lábbal, riadtan álltam. A bizalmi úgy állt

szembe a pék fiával, ahogy én még emberrel szemben állni nem láttam.

– Miért ne üthetném?! – ordított a pék fia. – A rosseb egye meg őt, kárt csinált! És az én inasom, s nem a magáé! Menjen félre, mert nem állok jót magamért!...

– Ez a gyerek nem a maga inasa, hanem Steiner Viktor úré. Mint ahogy mi sem vagyunk a maga munkásai! Maga csak a pékmester fia, és itt nem parancsol! Ez a gyerek egy éve van itt, öreginas, jó munkás... Most is szaktárs munkáját végzi, felelős poszton. Nehezebb a munkája, mint a magáé, fiatalúr. Ezt a használható gyereket is elűzné, mint a többit? Tizennyolc-húsz órát dolgozik, mint egy állat, zokszó nélkül. Mit akar még?...

– És mi lesz, ha összetöröm a csontját?... Mi lesz, ha nyomorékká verem ezt a lelenc fattyút?

– Akkor mi abbahagyjuk a munkát... Valamennyien leállunk, és dolgozzon maga egyedül. Mi magával nem dolgozunk... Maga nem ember!

Állt a munka, a munkások kiabáltak. Feszült volt a levegő. A bizalmi csendet intett. Csend is lett. Kijött hozzánk a munkavezető miser a pékségből, és öblös hangon, parancsolón szólalt meg:

– Fiatalúr, ne hátráltassa a munkát, mert itt hagyom ezt az egész kuplerájt, a büdös hétszentségit neki! Ránk rohad az egész pékség, nincs elég ember, aki meg van, azt agyon akarja ütni. Menj, kölyök, a kemencéhez, és máskor vigyázz!... Maga pedig, fiatalúr, menjen aludni! Ne zavarjon bennünket! Pékség ez, és nem kupleráj!

A pék fia ledobta a husángot, és szó nélkül kirohant az üzemből. Valami nagy dolog történt itt, valami olyan csodálatos valami, amely az én egész emberi életemre, a sorsomra döntő lesz – egyre ezt éreztem, és a sírás fojtogatott meghatottságomban. Amint a pék fia kirohant a pékségből, el is tört a mécses nyomban. A keserves zokogástól majd megfulladtam. A bizalmi jött hozzám. Megfogott és csitított, én pedig belefúrtam a fejem az ő

piszkos kötényébe, és megállíthatatlanul zokogtam. Körülálltak a munkások. Simogatták a fejem.

– Ne sírj, öcskös... Ilyen nagy fiú nem is sírhat úgy, mint valami szerelmes lány... Felejtsd el a disznóságot, mással is előfordult már. Gyerünk, öcskös, dolgozni, különben nem lesz áru; abból lesz aztán csak igazán nagy cirkusz!

Lassan megnyugodtam. Könnyes szemmel álltam a kemencéhez. A munka ritmusa megint magával rántott. Versenyt rohantam az idővel. Közben el-elgondolkoztam. Volt min, bőséggel...

Az is többször megfordult a fejemben, hogy van nagyobb úr is a pék fiánál! Van nagyobb erő is, mint a pékmester! És ez az erő a munkások kiállása, a munkások egységes ereje. Engem pedig nemcsak hogy befogadtak, de meg is védenek! Nem vagyok én már lelenc, nem vagyok én már árva, és ami fő: nem vagyok és soha nem is leszek többé egyedül levő, magányos, befelé élő, elzárkózott ember... Valahová tartozom... Valakik magukénak vallanak, és vállalnak engem, mint ahogy én is a sírig vállalom őket!

A munka keményen folyt. Reggelre kellett az áru. S én ezen az éjszakán felnőtté lettem! Ha még sírdogálok is, könnyeim már az öröm és megelégedés könnyei... Nem érzek fájdalmat, nem érzem már a régi sebeket sem. Valahol a szívem táján melegség ömlik el, az első olyan érzés, amely egész emberi lényemen eluralkodik.

A helfer hangját hallom, amint szidja valakinek azt az istentől áldott és templomtól megszentelt, vagyonos, dúsgazdag édesanyját.

– Miért is nem születik minden ember grófnak vagy hercegnek, miért kell, hogy az anyák szegényembereket hozzanak a világra?... A szegényt mindenki bánthatja. A szegényember állatnak számít a gazdagok szemében. Nincs ez így jól!

– Gyúrjad, öcskös, ne sajnáld!

És én gyúrom. Rohanok. Mindenkin túltennék most a munkában! Az éjszaka hátra levő része úgy szaladt el, mint még soha. Reggelfelé, hátul, a pékségben, a munkások megbeszélést tartot-

tak. Amíg a megbeszélés tartott, ki kellett sütnöm egy kemence kenyeret.

Már szállingóztak el, amikor a helfer szólt, hogy menjek hátra, a bizalmi beszélni akar velem. A bizalmi megfogta a vállam. Hosszan nézett a szemembe. Azt mondta:

– Ide figyelj... Ha a pék fia bármikor és bármiért hozzád merne nyúlni, gyere hozzám. Ha nem jönnél, az azt jelenti, hogy nem bántott... Jegyezd meg magadnak egy életre: soha többé nem szabad félned! A félelem nem segít... Ezentúl nyisd ki a pofád! Te már használható munkaerő vagy, és más pékségben is kapnának érted. Feleslegesen persze ne járjon a szád... Értjük egymást?

– Igen – feleltem nagy örömmel.

Minden kívánságukat teljesítettem volna – a legfőképpen nem azért, mert megvédtek, hanem azért, mert magukénak tartottak... Befogadtak. Ettől az időtől kezdve nem bántott engem senki se a munkahelyemen. És a pék fiát jó ideig feszélyezte, ha velem együtt kellett valamit dolgoznia. Később megpróbált magához édesgetni, de ez nem sikerült neki. Viszonyunk hűvös és korrekt maradt. Hetek múlva ő intézte el, hogy a pékmester 50 lej zsebpénzt adott. Később 100 lejt kaptam. Ez már nagy pénz volt akkoriban.

Néhány nap múlva a bizalmi elmondta, hogy beszélt a pékmesterrel, és figyelmeztette, hogy a fiát tartsa kordában. Mivel a pékmester az ipartestület egyik vezetője is volt, és a legnagyobb üzem tulajdonosa, hallgatott a bizalmi szavára, mert igyekezett a munkásokkal jó viszonyban lenni. Büszke volt arra, hogy nála dolgoznak a legjobb szakmunkások. Így az életem rendes kerékvágásba jött! Az bizonyos, hogy ez az esemény is nagymértékben meghatározta az emberekhez való viszonyomat. S hogy ez az esemény segítőm volt abban, hogy később a szakszervezeti, majd a politikai mozgalomba kerüljek – ez tény!

A szervezett munkásoknak a pék fiával szembeni kiállása jelképpé vált számomra. A pék fia a szent magántulajdon kegyetlen urát, a kapitalizmus, a kizsákmányolás, az embertelenség minta-

képét jelentette, míg a bizalmi az emberszeretet, az emberiesség, az igazi humanizmus megtestesítőjévé nőtt a kiszolgáltatott inasgyerek szemében! A bizalmi lett az én követendő példaképem és emberi segítségem egy életen át. Eszménykép, amely felé minden erőmmel törekednem kell.

A munkások ezentúl még komolyabban foglalkoztak velem – nemcsak mint az öreginassal, hanem mint olyan gyerekkel, akiért kollektíven felelősek! Komolyabb munkába is befogtak. Nagyobb önállóságot biztosítottak számomra, és több fontos feladattal bíztak meg. Már nemcsak kovászolni és dagasztani segítek – befogtak süteményt és kenyeret vetni. Helyettem a bátyám lett a konyhás. Az inasok munkáját én osztottam be – s engem mindig meghallgattak, mielőtt az inasokat valamilyen más munkára osztották be, s ez munkásönérzetem nagy táplálója lett.

Az is előfordult már, hogy az öreg pékmester megállt velem elbeszélgetni. S ha a véleményemet kérdezte, olykor meg is fogadta. Helyes munkavégzésre és alapos gondolkodásra neveltek. És ezt a legkisebb emberi gesztus is erősítette bennem.

Hogy általában milyen volt itt a szellem, hadd említsek egy jellemző esetet: Reggel és délelőtt nekünk, inasoknak, segítenünk kellett a sütemények kihordásában is. Különböző helyekre – kórházba, csemegeboltba, fűszerüzletbe, bodegába, vendéglőkbe hordtuk a süteményt. Egy ízben az egyik munkás kérte tőlem, hogy az egyik boltból emeljek el egy üveg pálinkát. Gondolkodtam. Miért ne hoznék egy üveg pálinkát, hisz egészen könnyen el lehet emelni a pultról?! A nagy csemegeüzletben, a pult mögött, nekem kellett kiraknom és leszámolnom a 400 darab süteményt. Amikor a segéd nem nézett oda, leemeltem egy üveget a polcról, és betettem a kosárba, s rátettem a zsákot. Nagy üveg konyak volt. Eldugtam a pékségben. Este boldogan adtam át annak a munkásnak, aki kérte.

– Jól van, öcskös – mondta a szakmunkás –, ügyes fiú vagy!

A dicserete büszkeséggel töltött el. De hogy ebből milyen nagy baj lesz, még eszembe se jutott. A munkás, akinek loptam a pálinkát, eltűnt a házból. A bizalmi magához hívott, és hosszan val-

latott, hogy kinek és miért loptam a konyakot. A bizalminak nem tudtam volna hazudni – inkább leharaptam volna a saját nyelvemet...

A bizalmi meghallgatott. Majd komolyan rám nézett.

– Te gyerek... Eddig te nem loptál. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy megszerettünk. Hallod... ezután se lopjál... Se magadnak, se másoknak!... Becsületes munkás, a szervezett munkás nem lop! És nem is tűri a lopást! Érted?

– Értem! – feleltem szégyenkezve. Már rájöttem, hogy rosszat követtem el. Főképpen akkor szégyelltem magam, amikor azt mondta, hogy lopással ne tegyek jót senkinek se. A lopást ettől kezdve szégyenteljes dolognak tartottam.

A szervezett munkások így oltották belém fokozatosan az emberszeretet és a becsületesség szükséges mércéjét. A munkához, az emberekhez s a becsületes életfelfogáshoz való viszonyomat ők alakították ki bennem – Szabó Pista bácsi, Atlazil bácsi, Dányi bácsi és sokan mások, akiknek a neve, ha el is fakult bennem a múlt emlékeivel, példájuk megmaradt bennem, és végigkísér életutamon.

Szabó Pista bácsival 1960 januárjában, nyolcvanéves korában még találkoztam. Váradon román és magyar barátaim és elvtársaim ebédet adtak, és összehoztak a régi, még életben levő szaktársaimmal – az ő kívánságukra; látni és hallani akartak. Megható találkozás volt. Sírni tudtam volna az örömtől. Mint a magyar párt egyik vezetője, soraikból nőttem ki – és ehhez nekik személyes közük volt! Szabó Pista bácsi mondta az ebéden:

– Látod, embert faragtunk belőled!... Büszkék vagyunk rád!

Az a néhány szaktárs – Blága Gergellyel együtt – valóban úgy nézett rám, hogy éreztem: őszintén büszkék arra, hogy én az általuk nagyra becsült helyre jutottam. Amikor innen a feleségemmel és Eskulits elvtárssal elindultunk a fényes, reprezentatív kocsival hazafelé, Magyarországra, és a határnál elváltam a váradi barátaimtól és elvtársaimtól, ki kellett mondanom:

– Nincs nagyobb dicséret, s nincs nagyobb kitüntetés számomra a világon, mint az, hogy büszkék rám azok, akik neveltek. Büsz-

kék, mert nem csalódtak bennem! Büszkék rám azok, akik megtanítottak arra is, hogy a rossz és durva, néha állati mértékű megnyilatkozásoknak mindig komoly oka és magyarázata van. Az emberek nem születnek rossznak vagy becstelennek, hanem – azzá válnak. Ki így, ki úgy, ki ilyen vagy olyan helyzetben. Az éhező és szenvedő ember kitöréseit csak a munkás, a dolgozó ember értheti meg. Az éhező és elnyomott embert csak az éhezés nagy iskoláján, az elnyomás szörnyűségein átesett ember foghatja fel igazán. A szegény és gazdag, akár magyar, akár román – a szegény és gazdag keresztény, valamint zsidó nálam a megfelelő helyén van. Zsidó péknél dolgoztam, aki a város egyik leggazdagabb embere volt – együtt dolgoztam olyan földönfutó zsidó munkással, mint amilyen én is voltam. Előttem a keresztény péklegény, a zsidó péklegény, a román péklegény s a magyar péklegény már korán példázza, hogy kinek hol a helye, és mi az értéke.

Tizennégy éves vagyok már – haladok a felszabadulás felé. Mindinkább embernek érzem magam. Vasárnap délután nekünk, inasoknak is szabad délutánunk volt. Egy ilyen délután a színház előtt álltam, és néztem a bemenő embereket. A színház Várad egyik szép terén állt, a tér tele kávéházzal. Cigánybanda játszott, és térzene szólt. Valaki a vállamra tette a kezét. Hátranéztem, a bizalmi állt mellettem.

– Hol vannak a többiek . . . az inastársaid? – kérdezte.

– Blága hazament az anyjához – mondtam. Blágáék a Ligetben laknak; vele ment a bátyám is.

– Az olyanfajta legények, mint ők, a Ligetben szórakoznak, és hajkurásszák a lányokat – mondta a bizalmi.

Nem mondtam, de tudtam, a két inastársam már kocsmába is járt. Én nem szerettem a bort, s nem szerettem a részeg embereket. A bizalmi megkérdezte tőlem, nem akarnék-e bemenni a színházba.

– Nagyon szeretnék!

– Akkor várj egy kicsit.

A pénztárhoz ment, és jegyet váltott nekem az állóhelyre; ő is bejött velem. Egymás mellett álltunk, és néztük az előadást. Ope-

rett volt – nekem nagyon tetszett. Az előadás végén együtt mentünk hazafelé a pékségbe. Útközben elbeszélgettünk. Ő kérdezett, és én feleltem. Még akkor nem gondoltam arra, hogy ez üzemen kívüli, de tervszerű nevelés volt.

– Szereted a színházat? – kérdezte.

– Igen... A mozit is nagyon szeretem. A mozit jobban megértem, mint a színházat...

– Szeresd is a színházat, mert az jó hatású és szép.

Este nekem kellett mesélnem a színházban látottakról. Ugrattak is: írjam le, milyen volt a primadonna. De én nem vettem ugratásnak – el voltam kápráztatva, és lelkesen mondtam:

– Szép volt. Nagyon-nagyon szép volt.

– Csak öreg volt – mondták.

– Á... igen szép volt. Dehogy volt öreg!

– Nagyon rossz szemed van neked!... Sovány gebe volt a primadonna!

– Egyáltalán nem volt sovány!...

– Jaj, dehogynem! Istenem, Gyurka, mikor tanulod már meg, hogy csak a telt, fogdmeg nők a szépek?

A bizalmi rájuk ripakodott:

– Mit marháskodtok vele? Ne mesélj nekik, Gyurka!

Más alkalommal megkérdezte tőlem a bizalmi, hogy olvasok-e

– Igen – feleltem.

– Konyvet?

– Azt nem! Csak újságot... Nagyon szeretem olvasni az újságot.

– A könyvet is szeretni kell ám! Nagyon szép dolgok vannak a könyvekben. – Biztatott, menjek majd el a Munkásotthonba délutánonként. Ott találom majd őt is. Van ott könyv is bőven, és ha színházba akarok menni, csak szóljak. Elmegyünk együtt...

A következő vasárnap délután átléptem a Munkásotthon küszöbét!... Akkor még nem tudhattam, hogy ez az Otthon lesz az én igazi családom, a fészkem, templomom – és egyben erődöm. A Munkásotthonban zajlott le az én igazi életem 1922 és 1944 között. Voltak ott fiatalok is. Megkerestem a bizalmit. Örült,

amikor bemutathatott a többieknek. Tetszett nekem ez a hely. Azt éreztem, hogy a pékmunkások akkor fogadtak igazán maguk közé, amikor a Munkásotthon küszöbét átléptem.

Nézelődtem. A bizalmi megmutatott mindent – olyan büszkén, ahogy a sajátját mutatja meg az ember.

– Látod ezt a szép házat, a sok irodával, színpaddal? Ezt munkásfillérekből építettük! Van itt vagy két tucat szakma! A pékek elég jó helyet foglalnak el a munkásmozgalomban. Vagyunk vagy százan... jól szervezettek, komoly mozgalmi életet élők. Külön helyiségünk van az alagsorban... saját könyvtár, háromszáz kötet könyvvel...

– Hát hogy tetszett? – kérdi este, amikor elindultunk hazafelé a pékségbe.

– Nagyon tetszett.

– Mi tetszett leginkább?

A feleletem meglepte:

– Az Otthon tetszett... az, hogy a munkásoknak... a pékmunkásoknak otthonuk is van... Nem otthontalanok!

Otthon – ezt egy árva, volt lelencgyerek mondta ki! A bizalmi rám nézett, majd átölelte a vállam. Azt mondta:

– Értelek, Gyurka... Értelek...

Az utóbbi időben mindig a nevemen szólított, és nagyon barátságos volt hozzám.

Ez a bizalmi nem volt nős ember – együtt élt egy szakácsnővel. Rendesen öltözködött – valahogy a többiek életétől elütő életet élt. Kocsmába csak akkor ment, ha a többiek miatt kénytelen volt, de akkor is keveset ivott Volt egy barátja: Bindinger Lajos, akit bemutatott nekem, s aki őhozzá hasonlóan élt. Bindingert a könyvszeretete miatt papnak csúfolták – mindig könyvvel járt a hóna alatt. El-elhallgattam a kettőjük beszélgetését. Bindinger szenvedélyesen szeretett vitatkozni. Mindig politizáltak. Könyvtáros volt, és huszonöt éves lehetett, míg a bizalmi ötvenöt éves volt. Sétájuk közben hozzájuk ragadtam az utcán. Bindinger szakadatlanul magyarázott. Amikor már közel jártunk a pékséghez, Bindinger hozzám fordult:

– Hallod, öcskös... aztán nehogy megmondd Steiner úrnak, hogy lejársz az Otthonba, mert abból bajod lehet neked is, nekünk is!

– Miért? – kérdeztem.

– Azért, öcskös, mert a tanoncokat nem szabad szervezni.

Én ugyan nem szóltam Steiner úrnak, mégis megtudhatta valahonnan, mert megkérdezte tőlem:

– Miért jársz te az Otthonba, és ki vitt téged oda?...

– A csizmadiainasok vittek el – füllentettem. – A kocsmát nem szeretem... az Otthonnál jobb helyre hová járhatnék?

A mester nem szólt erre egy szót sem, hanem rövid idő múlva 100 lejt adott nekem hetenként. Ez aztán már komoly pénz volt. 1922 őszén beiratkoztam a szakszervezetbe, az ifjúmunkások közé. Tagkönyvemet a bizalmi kezelte. A másik két inastársam ezt nem tudta. Nem szóltam nekik se, és ez üdvös volt. A szervezett munkások között hallgatni is megtanultam. Az egyik éjjel vitatkoztak a szaktársak, és arra lettem figyelmes, hogy a szomszéd pékmestert szidják. Aztán szidták az egyik szaktársat is, mert valamit nem tudott átadni egy ott dolgozó szaktársnak. A szomszéd péket én ismertem, inastársaim dolgoztak nála, akikkel barátkoztam. Megkérdeztem a bizalmit, miről van szó?

– Holnap délelőtt műhelyértekezletet kellene tartani az Otthonban, a szomszéd pékmester munkásaival, de a meghívót nem adták át nekik... Vita van a mester és a munkások között, ebben kellene sürgős segítség.

Ajánlkoztam, hogy átviszem a meghívókat – valahogy majd bejuttatom. A miser azonban tiltakozott ellene.

– Ne bízzátok a gyerekre, mert ha megtudják, balhé lesz belőle. A fiú rövidesen szabadul, ne hozzátok nehéz helyzetbe... Úgy kitolnak vele az ipartestületben, hogy attól koldulna.

– Nem fogják megtudni – mondtam. – Adják csak ide a meghívókat.

A bizalmi végül is engedett. Átadott egy borítékot, és éjjel tizenkét órakor elindultam. Nem volt nehéz feladat – ismertem jól a helyet. Amikor a pékségbe érkeztem, vártam egy kicsit, majd

egy alkalmas pillanatban az ablakhoz hívtam az inas barátomat. Kértem, hogy küldje hozzám az üzem bizalmiját – de úgy, hogy ne vegyék észre. Kijött a bizalmi, és átvette a levelet. Megdicsért. Büszkén rohantam vissza a pékségbe. Utólag bevallottam, hogy egy kicsit féltem – nem magam miatt, az én drága szaktársaim miatt! A misernek és a bizalminak el kellett mondanom, hogyan cselekedtem. Nagyon meg voltak velem elégedve!

Számomra a legnagyobb öröm a velem szemben megnyilvánuló bizalmuk volt. Bíztak bennem, és az első olyan szolgálatot tehettem nekik, amellyel fizetni akartam minden jóért, amit tőlük kaptam. Mert én akkkor is adósuknak éreztem magam, mint ahogy így érzem ma is. Akkor persze még eszembe se jutott, hogy ez az első segítségadásom azt is jelenti, hogy kapcsolatba kerülök azzal a mozgalommal – a szakszervezettel –, amely az én öntudatos emberré nevelésemnek igazi iskolája lesz, kapcsolatba kerülök azzal a mozgalommal, amelytől megválni soha többé nem tudtam, és amelynek tagsági könyvét mindig büszkén mutattam mindenkinek.

Ettől az időtől fogva rendszeresen járok a szakszervezetbe és a Munkásotthonba.

A Munkásotthon a szervezett és szervezetlen munkásnak egyaránt azt a helyet jelentette, amely mindig nyitva tartotta ajtaját az olyan dolgozók előtt, akik az emberibb életért akartak harcolni. A Munkásotthon volt ezen túlmenően a dolgozók politikai, társadalmi és kulturális központja is. Erre csak a régiek emlékezhetnek. Ebben az időben a szervezett munkások a dolgozók kisebb részét alkották csak, és sorai mindig azokkal töltődtek fel, akiknek egész életét kitöltötte a Munkásotthon politikai, társadalmi, és kulturális élete. Asszonyaik pedig féltékenyek voltak az Otthonra, féltékenyek a mozgalomra, mert emberüket elvonta a családi otthontól. Sok családi civódást, sőt válást is okozott az Otthon. Ha mindezt egy öntudatos dolgozó el akarta kerülni, akkor a feleségét is el kellett vinnie útjára. Ezért alakult ki később az Otthon s a munkásmozgalom családi jellege is. Az Otthont aztán az asszonyok, a feleségek is kezdték megbecsülni és megszeretni. Megértették, hogy ez nem kocsma, nem piactér, és

nem is ipartestületi köpködő. A munkáshadsereg otthona, iskolája és vezetőinek kiművelője a szakszervezet és a Munkásotthon volt. Az Otthonban lehetett fontos dolgokat megbeszélni, tervezni, mozgalmat irányítani, sztrájkokat megszervezni és előkészíteni. A rendszeres szervezeti élet az Otthonban azt a fontos célt is szolgálta, hogy elvonja a munkásokat a k)csmák és az ipartestület züllesztő, lealjasító világából. Persze csupán a mozgalom kevés lett volna erre. Csupán a gazdasági mozgalom egyoldalúvá és – színtelenné is tette volna a munkás életét. A szakszervezetben, az Otthonban egyebet is keresett és kapott is a szervezett munkás, mert mindez együtt a politikai érdeklődést – a politikai mozgalomban való részvételt is jelentette. Aki már eljutott az egyszerű gazdasági harchoz, annak következésképp el kellett jutnia – és el is jutott – a politikai harc területére is. S ha már ez a kettő meghódította, akkor a társadalom számára öntevékeny emberré is vált, és – magától értetődőn – a kultúra területén is megfelelő haladást ért el.

A bizalmi rendszeresen foglalkozott velem – tudatosan vitt erre az útra. A bizalmi még nem várt tőlem sokat, hiszen nem is várhatott, amit tett értem, az előkészítésemet szolgálta. Szinte észrevétlenül két olyan területre irányított, amely rögtön megragadott – a Munkásotthon és a színház táplálói lettek kulturális érdeklődésemnek, és felébresztették tanulási vágyamat. Kezdetben a Munkásotthon és a színház töltötte ki az életemnek azt a részét, amit a testet és lelket egyszerre tipró kemény munka még érintetlenül hagyott. És láttam, ha felszabadulok, és segéd leszek, akkor ezekre több időm jut majd – feltéve, ha szervezett munkás leszek, és az is maradok.

A Munkásotthonnak és a színháznak nagyon sokat köszönhetek, de ezzel azoknak is, akik engem odairányítottak. Hálás vagyok érte! A szép, a jó, az emberi iránti fogékony lelkemet olyanná nevelte, érdeklődésemet annyira fokozta, hogy életszükségletemmé vált a kulturálódás, életszükségletemmé vált a művészetek ismerete és élvezete. És nemcsak az érdeklődést tudta felkelteni bennem a szép és jó művészeti élvezetek iránt, de finomította ízlése-

met. A színház volt az én első olyan iskolám, a színészek az első olyan nevelőim, akik révén megszerettem a zenét is, megszerettem az operát és a drámát; s belém oltották a tudásszomjat és a könyv szeretetét.

De a színészek voltak azok a tanítómestereim is, akiktől megtanultam, hogy beszédkultúra is van.

A színpad hatására ébredt bennem először érdeklődés, majd erősödő vágy a szerelem iránt. Az első titkos, nagyon gyötrő szerelmem színésznő volt – Pintér Böskének hívták, és primadonna volt. Ő persze mit sem tudott szerelmemről. Nagyon szerettem az operettet is – ma is szeretem, csakhogy azóta igényesebb lettem. És nem voltam hiába operettbolond: a könnyűzene fülbemászó melódiája vitt el a munkásdalos-mozgalomba is. Ez a mozgalom vezetett el aztán igazán az operához és a komoly muzsikához: Mozarthoz, Beethovenhez, Verdihez, Csajkovszkijhoz és Bartókhoz.

Váradon igen nagy kulturális és társadalmi élet volt. Megnyílt előttem egy magasabb rendű világ. Bizony az állatian nehéz munka miatt napi 18–20 órán át – hozzászámítva, hogy nagy része éjjeli munka volt – csak a hét egy vasárnapjának délutánján maradt idő szórakozásra-kulturálódásra, és ezt a kevés időt jól és hasznosan eltölteni nem volt könnyű dolog.

Barátaim kocsmába jártak – inni és kártyázni. Vagy a lányokhoz. Hála a bizalminak, ezek korábban sem vonzottak engem. Később pedig már nem tudtak elhódítani sem az Otthontól, sem a színháztól.

A nálam idősebb, tizenhat-tizenhét éves barátaim sokszor mondták: „Marha vagy! ... Van néhány órád, és elpazarolod ezeken a helyeken." Ha aztán találkoztunk, és arról beszélgettünk, ki hol töltötte idejét, mit csinált, ők hamar kimerültek, én viszont óraszám szóval tudtam tartani őket.

– Megittunk két kilót – dicsekedtek kurtán. – Jól berúgtunk ... A Marcsával felmentünk a szőlődombokra, ott voltunk estig. Nagyon jó volt!

– Na és, mi volt azután? – kérdezték tőlük a szaktársak.

– Hát ennyi volt...

– Na, Gyurka, akkor mesélj te...

És én meséltem. Néha pedig el is énekeltem a dalokat, amelyeket a színházban tanultam. Jó hallásom és tűrhető hangom volt. A szaktársak pedig szerettek énekelni. Be is vettek maguk közé. Éles tenorhangom volt, mindig túlszárnyaltam őket. Emiatt két mélyhangú közé állítottak. Mindig akadt, aki vezényelt. Ha így aztán a munkában kissé lemaradtunk, a táblánál a helferek bejöttek, és mondták:

– Hallod-e! Nem tudsz te valami gyorsabb, pörgőbb dalt, hogy gyorsabban dolgozzatok? Kornyikáltok, a szentségteket, és nincs mit vetni! Gyurka, azonnal gyere ki közülük!

Nagyokat nevettek. Ha kimentem a kemencéhez, ott is énekelnem kellett. A munkások szerették a dalt, és szerették a zenét. Ezzel könnyítettek munkáséletükön. És az embertelenül nehéz munka közben rájuk fért a könnyítés...

Hogy milyen nehéz volt akkor a munka, egyetlen példa is ékesen bizonyítja: 1922 karácsonyán 48 órát dolgoztam megállás, minden pihenés és alvás nélkül! A pékmester ugyanis elvállalta, hogy a katonaság részére megsüti a karácsonyi diós, mákos beiglit. Ez a váratlan munka pluszként jött az amúgy is megnövekedett karácsonyi termeléshez.

Karácsonykor mindig nagyon sok munka van a pékségben. A pékség arról is nevezetes – többek közt –, hogy mindig akkor dolgoznak benne a legtöbbet, amikor mások ünnepelnek – pihennek. Ebben az időben egyébként a pékszakmában semmiféle ünnep nem volt. Ami tehát azt jelentette, hogy heti hét napon át dolgoztak, illetve az év 365 napján.

Ez az állapot Magyarországon csak 1940-ben szűnt meg. Ilyen volt a helyzete a munkásnak és az inasnak egyaránt. Ott, ahol az üzemben szervezett munkások dolgoztak, és jól meg voltak szervezve, ki tudták harcolni a nyolcórai munkaidőt. Ez viszont ritka hely volt. A nyolcórai munkaidőt törvény nem biztosította – ezért hát megmaradásáért szüntelenül harcba kellett szállni. Ilyen szer-

vezett helyen a munkások 52 órát dolgoztak – hétköznap nyolcat és vasárnap négyet. Ebben a munkabeosztásban az inasok nem vehettek részt.

Az én pékmesteremet a munkások rábeszélték, hogy karácsony első napján ne dolgozzunk – vállalkoznak arra, hogy a rendes szükségleten felül megsütik a karácsonyi mennyiséget meg a katonák beigliit is.

A pékmester elfogadta a munkások ajánlatát, ami azt jelentette, hogy még egy nap szabad időnk lesz – ez még nem fordult elő!

A munkát este hat órakor kezdtük. Kisegítőket hoztak – ez karácsonykor mindig szokás volt. De inaskisegítők nem voltak!

Ezen a két napon az inasok ugyan nem vettek részt a szállításban, csak a termelésben, de míg a munkások válthatták egymást, az inasok szakadatlanul dolgoztak. A munkásokat úgy osztották el, hogy a két napon mindenkire jutott 28 óra – aludtak néhány órát, aztán jöttek vissza. Túlóráztak, és viszonylag jól kerestek. Nekünk meg azt mondták: „Majd kialusszátok magatokat!"

Munkám egyszerű volt; bent dolgoztam a táblánál. Kalácsot fontam – sok volt a kalács –, beiglit töltöttem, és pléhekre raktam. Kenyér most kevés volt, mert az előző napon jóval többet sütöttünk.

Éjjel készítettük a rendes szükségletet és a karácsonyi többletrendeléseket. Nappal pedig a beiglit. Süteményt még soha nem gyűlöltem annyira, mint a beiglit. No meg a perecet!... Nagyon ronda munka volt. A perecet még ma sem tudom megenni emiatt. Ki is érthetné meg ezt az undort és gyűlöletet?... Üsd, vágd, ne sajnáld munka volt ez!

A pékmester ezeken a napokon éjjel is adatott be meleg ételt az inasoknak. A szakmunkásoknak még pálinkát is. 48 órán át rohantam. Hiába voltam álmos, megállni nem lehetett. Enni sem volt kedvem – nem is volt étvágyam. Az olajos, gőzös, füstös levegő egy idő múltán elvette az étvágyamat. És milyen testet-lelket őrlő, egyhangú munka volt ez! Dagasztás, kemencefűtés, vetés, tűzkihúzás – folyton-folyvást, megállás nélkül.

Az utolsó beigliket a 45-ik óra körül szedtük ki a kemencéből.

Nyomban elvitték a katonák. Már mindenki gépiesen mozgott. Néha órákig egy szót sem szóltunk egymáshoz. Amikor a munkások végeztek, és kézbe vették a fizetésüket, lehangoltan, összetörten s úgy mentek el, hogy vissza se néztek.

Mi pedig, inasok, ezután kezdtünk neki rendbe hozni a szemétdombbá vált pékséget: takarítás, súrolás, pléhtisztítás kezdődött. Este nyolc óra felé végeztünk a munkánkkal.

Elhatároztam, nem alszom az istállóban, hanem fekvőhelyet csinálok magamnak a kemence előtt. A plattnira leraktam vagy húsz zsákot, fejpárnát is csináltam belőle. Aztán behoztam a vacsorámat – disznópörkölt volt –, és leültem a kemencegödör szélére, a betonra. A vacsorát magam mellé vettem. Még soha olyan fáradt és kimerült nem voltam! Soha még nem fogott el olyan érzés, mint most, hogy jobb lenne úgy elaludni, hogy többé ne ébredjek fel!

Mit is csináljak ... egyek-e, vagy mindjárt feküdjek le aludni? Zsibbadt voltam. Nyújtózhatnékom támadt. Végignyúltam a betonon. Csillagok ugráltak a szemem előtt. Bágyadtan elterültem. Ott is aludtam el, kisgatyában, meztelen testtel, a gödör szélén, lelógó lábbal. S itt reggel hatkor arra ébredtem, hogy didergek. Tíz órát aludtam át a betonon, a megvetett ágyammal szemben. Soha nem fogom elfelejteni ezt a két napot – annál inkább nem, mert ebben az időben a szakszervezetek a törvényben biztosított 48 órai munkaidőt követelték, és fájdalmasan groteszk állapot volt a reális valóság ezzel a követeléssel szemben. Az embertelenül mostoha körülmények és robot is sodort engem a szervezett munkások táborába, és felvértezett azokra a harcokra, amelyeknek később részesévé váltam.

Pékség – furcsa világ, furcsa emberekkel!

Kevesen és alig ismerik ezt a világot! Az emberek még ma sem tudják, milyen fáradságos munkával készül el az ő mindennapi kenyerük, süteményük ... Azt sem tudják, kik is lehetnek azok, akik

számukra azt elkészítik. Egyszerűen nem is törődnek ezekkel, a szó szoros értelemben verejtékükben fürdő, kenyeret teremtő emberekkel, csak tudomásul veszik őket, hogy vannak, és hogy napról napra kenyeret sütnek az asztalra. És vajon az kinek fontos, hogy a pék sokszor keserűen állapítja meg, hogy az építő, míg él, gyönyörködik a házban, amelyet felépített – a szabó a ruhában, amit elkészített, az asztalos a bútorban, és így tovább –, az ő munkája viszont mit ér? Eredménye órákig él csupán . . .

A pékszakmát az is jellemzi – kivéve néhány folyamatot –, hogy tulajdonképpen sose lehet megtanulni. A két legdöntőbb munkafolyamatnál: a kovászolásnál és a dagasztásnál, illetve a vetésnél, sose szabad szem elől téveszteni azt, hogy élő, „dolgozó", erjedő anyaggal bánunk, s ha időben és rendesen nem kezdjük és fejezzük be munkánkat, a tészta tönkremegy . . . Anyag–idő–évszak és ember kombinációja ez a munka, sok-sok kiszámíthatatlan véletlennel, egymásra ható tényezővel. Különös érzéket kíván ez az ipar.

Kevesen tudják – bármily borzongató is, kell és illik beszélni róla –, a pékmunkások nagy része tüdőbajos volt és asztmás. De voltak a szakmában olyanok is, akikről tudtuk, hogy nemi bajosok, vagy egyéb nyavalya gyötri őket. A pékszakmát a nyomorék emberek szakmájának hívták, ahol nemcsak a kéz megy tönkre, de a láb is – nemcsak lúdtalpas lesz az ember, de nyomorék is.

A régi pékmunkás dolgozót látni kellene a múzeumban, mint az akkori munka és egészségügy elrettentő példáját! Az emlékezéssel is fájdalom tölt el, és arra gondolok, hogy ezeket a meggyötört embereket csak olyan író érthette meg igazán, aki maga is köztük dolgozott, és velük élt: Makszim Gorkij. Vajon kinek jut eszébe – reggel, délben és este –, hogy gondoljon az emberre, a munkásra, aki a kenyeret, a süteményt helyezi asztalára.

Sokan megkérdezték már tőlem, amikor a szakmámról esett szó, miért nem szöktem meg, és miért nem mentem máshová, hiszen amit átéltem, még büntetésnek is sok lett volna! Nem szöktem meg, és egész biztosan azért nem, mert ott, a munkások között, jó kezekben voltam – szervezett munkások kezében. Ma sem bántam meg, hogy akkor, ott kitartottam.

SERDÜLŐKOR

SZABADULÁS ELŐTT

1.

1922-ben – váratlanul – anyám jelent meg a láthatáron. Eljött Romániába, mert valamennyire konszolidálódott élete, és a gyerekeit, mert már elég nagyok voltak, szerette volna összegyűjteni. Lehet, hogy mint izzó magyart, az is vezette, hogy a gyerekei ne váljanak románokká. Először a két lányt: Máriát és Irént vitte el magával. Vitte? Megszöktette az intézetből! Mikor ez sikerült, eljött a fiúkért. A lányokat azzal tudta magával vinni, hogy látogatóba viszi őket Magyarországra. Aztán elfelejtette visszavinni őket. A bátyámat is magával vitte felszabadulása előtt.

Engem nem tudott magával vinni, mert én semmiképp nem akartam vele menni.

Anyám nem nyugodott bele, és ismét eljött értem. Tizennegyedik évemben voltam, környezetemmel, helyzetemmel ha nem is voltam teljesen megelégedve, elfogadtam és vállaltam az adott életformával együtt. Egy év választott el attól, hogy felszabaduljak, és segéddé legyek. Segéd!... Nagy szó!... Szervezett munkások között dolgozva tudtam, hogy mit keresnek, s így azt is tudtam, hogy rám milyen lehetőség – milyen jövő vár. Helyzetemen nem kívántam változtatni.

Utolsó találkozásom anyámmal szenvedélyes vitával kezdődött. Erősen kapacitált.

– Gyere haza, együtt lehet a család... Tovább tanulhatsz... Nem kell neked munkásnak lenned!...

Komoran hallgattam. Később anyám azt mondta:

– Munkás nem leszel! Nem lehetsz a család szégyene!

Ezzel a kijelentéssel igen felbőszített. Egyre makacsabbá váltam: anyám azokat bántotta, akik a legközelebb álltak hozzám; akik szüleim helyett szüleimmé – nevelőimmé és védelmezőimmé váltak. Ezt meg is mondtam anyámnak, aki sírt, veszekedett velem, és bántott. Majd minden jóval biztatott, fűt-fát ígért.

– Tanulsz majd, és úr leszel... A mi családunkban nem volt munkás – hajtogatta. – Miért akarsz te munkás lenni? A munkás élete nehéz és nyomorúságos. Ezt akarod? Ennyire lezüllöttél?...

Visszavágtam neki:

– Munkás leszek! Nem szégyellem! A család pedig nem érdekel! A többi gyerekkel csináljon, amit akar, engem hagyjon békén!

Éreztem, hogy szavaimmal bántom őt – hisz mégiscsak az anyám! Könnyezett, de ezek már késői könnyek voltak, és nem tudtak befolyásolni.

Az anyám megpuhította Steiner urat, aki hajlandó volt elengedni, de én nem tágítottam. Megmondtam, nem megyek! Nemsokára felszabadulok, és a magam embere akarok lenni! De a döntő érvem az volt: heten vagyunk, hogyan, miből taníttatna bennünket?

Hullott a könnye. Fájt neki, amit mondtam. Szomorúan jegyezte meg, hogy megátalkodott, elfajzott gyerek lett belőlem, akiben nincs becsvágy, és közönséges munkássorsal beérem.

– A te mesterséged asszonymesterség – mondta anyám. – És nem rendes. Kenyeret, kalácsot minden asszony tud sütni.

Amikor ezt az érvét is eredménytelenül vágta a fejemhez, elutazott. És ezzel hosszú időre eltűnt az életemből.

Egyedül maradtam Váradon. Ez az egyedüllét azonban nem jelentett magányosságot. Csupán azt jelentette, hogy teljesen elszakadtam kispolgári családomtól. Azt is jelentette, hogy ezután már tőlük idegen utakon fogok járni. Volt már családom, amelyhez sokkal szorosabb szálak fűztek. Ezeket a szálakat az élet, a harc és szenvedés kovácsolta ki. Olyan volt ez a kapcsolat, hogy hatására még a pék vaddisznó fiá is megváltozott velem szemben. Komolyan vett már és emberszámba.

A bizalmi és a miser látták az anyámat. – Szép anyád van – mondták. Esténként még ugrattak is vele, de szó nélkül hagytam.

Aztán a bizalmi magához hívott. Úgy szólt hozzám, mintha apám lett volna: – Jól van, Gyurka, okos voltál, hogy nem mentél el anyáddal. Tudsz már sorsodról magad is dönteni. Én is így tettem volna. Egy éved van még hátra, ez pedig hamar elfut. Ha pedig felszabadulsz, könnyebb lesz az életed. Segíteni fogunk neked. Ott leszünk melletted. Kollektív szerződés szerint fogsz keresni, erről majd mi gondoskodunk a szaktársakkal. Még beszélünk erről vasárnap az Otthonban. De azért – emelte fel a szavát – anyádra nem szabad haragudnod. Anya ő is, mint a többi. Neki is nehéz az élete.

Most éreztem, már vagyok valaki. Nem árva, lelencgyerek, akibe mindenki belerúghat, és beletörölheti a sáros cipőjét, hanem valaki, ember, akit egy nagy család – a munkásosztály tagjaként számon tartanak és figyelemmel kísérnek.

Önállóan kovászolok és dagasztok már. Komoly segítség vagyok, és nem afféle ötödik kerék. Jól kiismerem magam a rendelésekben és a termeléssel járó feladatokban. Ha a miser késik, munkába fogok magamtól. Amikor ellenőriz, jóváhagyja a munkám. Ha valamelyik segéd nem jön be, és kisegítő sincs, én állok a helyére.

Új inasok álltak munkába, akiket én osztottam el a munkaposztokon, és irányítottam őket.

A sütőüzem, ahol tanultam, arról is nevezetes volt, hogy nem voltak gépei – mindent kézzel kellett csinálni. Én egyébként azért vonzódtam a fehérpékséghez, mert sokrétűbb, nemesebb és bonyolultabb munkát és nagyobb figyelmet kívánt. Fehérpékeknek a süteménykészítő pékeket hívták, míg a feketepékek a kenyérsütő pékek voltak. Nálunk is készült ugyan kenyér, de nem ez volt a jellemző. Inas barátaim, akikkel a tanonciskolában vagy egyebütt találkoztam, egy kicsit irigykedtek emiatt – a pékségek többségében csak kenyeret vagy *stert* sütöttek, és ezzel nem

vált lehetővé számukra, hogy a szakmát jól elsajátítsák, minden csínját-bínját megtanulják.

A tanonciskolában jóformán semmit nem tanultunk – nyomot is alig hagyott bennem. Ritkán jártam oda. A gazdám ugyanis, Steiner Viktor itt is tanított, és sokszor mondta: „Maradj csak itthon! Ha éppen nincs dolgod, aludd ki magad." Egyébként is furcsa tanonciskola volt ez: minden inas álmos volt, és az órák alatt folyton elaludtak a padban. A tanárokat ez hidegen hagyta. Fölösleges volt ebbe az iskolába járnunk – kár volt az időért és a fáradságért! Pedig én itt is tanulni akartam, hogy egykor majd képzett szakmunkás legyek. Aranygallérosoknak hívták a jó szakmunkásokat, akikhez még a mesterek is elmentek tanácsért. Az aranygalléros mindig dolgozott, sosem volt munka nélkül – egymástól csalogatták őket a pékmesterek. Észrevettem én magamtól is a szakmunkások között a tudáskülönbségek következtében szinte önmagától kialakult kategóriákat. Igyekeztem is minden kategóriában megfordulni, és lehetőleg minden fogást, szokást elsajátítani. Ez persze nem ment mindig könnyen, mert a jó szakmunkások a tudásukra nemcsak büszkék, de féltékenyek is voltak – nehezen adtak át belőle valamit. Ehhez is meg kellett találni az utat. A bizalmi a tudás megszerzésében is segített: beszélt a munkavezetővel – a miserrel –, és az mindenbe befogott engem. Hogy a miser miért nem féltette tőlem a tudást, azt csak később, a felszabadulásomkor tudtam meg. De így voltam én a helferekkel és a vetőkkel is – foglalkoztak velem. A helfer abból az okból, hogy eszik valamit, vagy ki kell mennie, odaszólt nekem: „Folytasd, Gyuri!" Ilyenkor olyan izgalomba jöttem, mint valami hamvas kislány. Nem lehetett sokat gondolkodnom, csinálnom kellett, amit rám bíztak.

– Ugorj – mondta a helfer –, süsd ki!

Elérkezett az az idő is, amikor a kemencemunkánál mint fehérvető egy egész éjszakán át sütöttem. Egy beteggé lett szaktárs helyett vetettem, és mivel kisegítő vetőt nem kaptak, a bizalmi azt mondta, hogy a Gyurka majd elvégzi ezt a munkát. Senki nem szólt ellene. Amint a munkában teltek az órák, és növeke-

dett a kisült süteményhalom, elmúlt az izgalmam, és megnyugodtam – de megnyugodott a miser is!

– Ne kapkodj! Csak nyugodtan, majd belejösz! – figyelmeztettek. Szavaikból éreztem a jó szándékukat.

Éjjel kijött hozzám a bizalmi a miserrel. A helfer rájuk mordult:

– Mi az, talán ellenőrzést tartotok?

Nagyokat nevettek.

A helfer mondta a bizalminak: – Érzéke s jó keze van a gyereknek. – Ez pedig nagy szó volt, s az érzéken volt a hangsúly.

Sokszor hallottam őket beszélni szaktársakról, és olyan megjegyzéseik voltak, hogy rossz pék, nincs érzéke. Vagy rossz pék lesz belőle, mert botkeze van. Olyat is mondtak: – Hogy fogod ezt a lapátot, te? Nem lőcs az! Úgy fogd meg, mint festőművész az ecsetet: finoman, érzékkel! Ne csapkodj, nem tégla az, hanem kenyér. Úgy kell vele bánni, mint az asszonnyal, finoman, sok érzéssel, különben nincsen szerelem! – Volt olyan is, akitől megkérdezték, miért jött a pékségbe, miért nem ment el inkább vályogvetőnek?

Egy biztos. Váradon az összes számba jöhető jó szakmunkás – illetve, ahogy mi elneveztük őket: a szakma művészei – mind szervezett munkás volt. Még a kocsmában is elkülönültek, és nem mindenkivel barátkoztak. Komoly erőfeszítésbe került összeegyeztetni velük a szakmai és a szakszervezeti szempontokat. Ők mint a szakma *művészei, aranygallérosai,* rendszerint protestáltak például azellen, hogy sztrájkba menjenek valaki miatt, aki szerintük – egyszerű emberi mérce szerint is – rossz szakmunkás. Mivel a szakszervezet vezetőségében is kiváló szakmunkások voltak, diadalmaskodni tudtak fölöttük. Megmagyarázták nekik, az a legfontosabb, hogy a termelés eredményes legyen, ez pedig az összhang s a kollektív tevékenység eredménye. És nincs olyan kollektíva, amelyben mindenki a szakma művésze volna. Ahol 5–10–20 ember dolgozik, az erők vegyesek; az erősebb kiegyenlíti a gyengébbet. A lényeg, hogy az ismert, szép jelszó valóban

érvényesüljön: „Egy mindenkiért, és mindenki egyért!" És ennek az elvnek a kollektíva ereje akkor is érvényt szerzett, amikor előfordult, hogy a pékmesterrel szemben a szakma művészét kellett megvédeni!

Az utolsó inasévem már kizárólag azzal telt, hogy szakmunkát végeztem. Hasznos voltam tehát a pékmesternek, de jó anyag voltam a szaktársak számára is, mivel vezethetőnek találtak arra az útra, amelyen majd szervezett munkássá lehetek. Óriási bizalom rejlett abban, hogy a szaktársak – a szervezett munkások – már az én jelenlétemben is megtárgyalták vitás ügyeiket. Ha akadt olyan, aki mégis tiltakozott ez ellen, a többiek – főképpen a bizalmi – védelmemre keltek.

– Gyurka előtt beszélhetsz! Nem spicli... Becsületes gyerek! A bizalmatlanságra egyébként okuk lehetett volna, mert az inas személyében a mesterek nemcsak munkaerőt láttak, hanem a besúgójukat is a szervezett munkások ellen. Ismertem jó néhány olyan inast, aki elmondta, hogy miféle szolgálatokért kap *vasárnapi pénzt*. A mester hozzánk is felvett egy fiút inasnak, és rájöttünk, hogy lebuktatja az inasokat, és spicliskedik a szakmunkásokra. Az új inast el is martuk a háztól – nem lehetett maradása.

Ezután, ha inas jött, fokozatosan beavattuk a dolgainkba, és magunk mellé állítottuk. Ettől fogva a pékmesternek nem is volt spiclije.

Testileg rohamosan fejlődtem. Széles vállú, erős gyerekké váltam. Könnyen és gyorsan zsákoltam. A vállamra segítették, de én magam is fel tudtam venni a nyolcvanöt kilós liszteszsákot. A kocsiról a raktárba fürgén hordtam a lisztet.

Megkaptam az első hivatalos inasfizetést, 100 lejt. Később pedig a 150 lejt hetenként. Ez nagy pénz volt! Ebben a misernek

és a bizalminak is megvolt a maga szerepe, amire következtethettem is. Egyik este ugyanis a miser megkérdezte tőlem:

– Nem mesélsz, Gyurka?

– Miről meséljek? – kérdeztem. – Nincs semmi mondanivalóm.

Néztem rá, szavaiból semmit sem értettem.

– Hol voltál vasárnap?

Elmondottam neki, hol jártam.

– Sokat költöttél!

– Igen, elvertem száz lejt... A barátaim megtudták, hogy a pék megemelte az inaspénzem, és fizetnem kellett! Ez a szokás...

– Sok pénzed van... Csak nem loptál?

Kapiskáltam már, hogy miért érdeklődnek. Elmondtam nekik, hogy a mester mennyire emelte fel az inaspénzemet.

– Jól van, Gyurka – szólt a bizalmi –, csak azt akartam megtudni, hogy amit megígért, teljesítette?

Szóval így vagyunk!

– Köszönöm szépen, hogy szóltak a mesternek.

– Ne köszönj semmit! Járt már ez neked régen. De aztán nehogy kurvákra és kocsmára költsd a pénzed, mint a többi! Ráérsz még erre... Ha felszabadulsz, úgysem kerülöd el!

Ebben az időben már a lányok is észrevettek. Mint öreginas, már nem jártam ki áruhordásra – *gájba,* ahogy akkor hívtuk –, hanem bent maradtam a pékségben, és a privát *ster* sütést bízták rám. Ezt a munkát mindig a legkésőbben végző szaktárs túlórában végezte el. Most, hetek óta én csináltam egyedül. Szakácsnő, szobalány, szolgálólány hozták a pékségbe a kenyeret, a különféle húsokat, és én vettem át sütésre. Elbeszélgettem velük. Először persze a kenyérről, tésztáról vagy a húsról, amit hoztak. Később elérkezett az ideje az ugratásoknak, a tréfáknak, az ölelgetésnek is. Lassan, de biztosan vittek a szerelem felé.

Alapjában szemérmes – sőt, kissé gyáva is voltam a lányok-

kal, a nőkkel szemben. Mindig beugrottam a huncutkodásaiknak. Észrevették, hogy a szakmához értek, de a szerelemhez bizony tapasztalatlan gyerek vagyok még! Jókat vihogtak rajtam.

Megfigyeltem, és nagyon érdekesnek találtam, hogy ezek a szolgálólányok és asszonyok mennyire szerettek játszani! És milyen önfeledten kacagtak! Rajtuk múlott, hogy hamarosan fiatal korom ellenére megismerkedtem a szerelem édes játékaival.

A cselédlányoknak különösen tetszett, hogy olyan hamar elpirultam, és zavarba jöttem. Nekem szaladtak, beszorítottak a sarokba. Az egyik elkapta a fejem, és megcsókolt. Szörnyű zavarba jöttem, és még a düh is elfogott. Ez még inkább fokozta a játékos kedvüket, s ingerelte őket. Volt olyan is, aki azt mondta: „Na, jöjjön elő, hadd csókolom meg!" Én pedig féltem – nem is a csóktól, nem is a játéktól, de legfőképpen attól, hogy a pékmester vagy a fia meglát.

Ünnep előtti nagy házisütés volt éppen. Segítettem az egyik szaktársnak, aki látta ezt a hancúrozást. Azt mondta:

– Ne hagyd magad, Gyurka, mert letepernek ezek a menyecskék! Vigyázz, éhesek is az olyan friss húsra, mint amilyen te vagy! – A nőket pedig megfenyegette: – Vigyázzatok ám, lányok, mert ez a fickó bekovászol nektek, aztán mehettek kisütni a szomszédba. – A szomszédban volt a szülőotthon.

Sokszor hallottam onnan elnyújtott sikítást és jajgatást! Ilyenkor tréfálkoztak a szaktársak: – Figyeljetek, a szomszédban is kisütnek már!

A még nagyobb nevetés és fokozódó ugratás csak növelte zavaromat. Majd elsüllyedtem a szégyentől. De egy idő után örömet leltem abban, hogy a lányokkal és az asszonyokkal eljátszadozhatom. De a kezdeményezők még jó sokáig csak ők voltak! Először le kellett küzdenem a szégyenérzetemet, zavaromat. Nehezen ment!

Az első időben csak elkaptam és emelgettem őket.

– No, kis pék – szóltak –, fel tudna emelni?

Mentem, és emelgettem őket. Heves ölelgetés lett a vége.

Ezek a lányok és fiatalasszonyok mind faluról jöttek szakács-

nőnek, szobalánynak vagy cselédnek az úriházakhoz. Életük hasonló volt a miénkhez: ők is sokat dolgoztak – olykor éjjel-nappal. Rabszolgák voltak, mint mi. Voltak köztük olyanok, akik csak télire jöttek be a városba, és márciusban hazamentek. Mások abban a reményben éltek, hogy egyszer majd elveszi őket valami iparoslegény. Sűrűn váltakoztak. Akik újak jöttek, ugyancsak szegények és mindig éhesek voltak!

2.

A tizenötödik évemet tapostam, amikor a pékmesterné új szakácsnőt vett fel. Az elődje iszákos volt, és kórházba került. Az új szakácsnő huszonhat éves, falusi nő volt, az ura kocsis, aki rettenetesen ivott, és verte az asszonyt. Az új szakácsnő belépett hozzánk, de a szavát hosszú ideig alig lehetett hallani. Csak rendületlenül dolgozott.

Eddigi kínos-keserves életét megéreztem hallgatagságából; ezzel külön is vonzott. Meg-megnéztem őt, bánatával mintha rokonom lett volna elröppent gyermekkoromból. Nemsokára – igaz, nem hosszú időre – össze is fonódott a sorsunk. Kedvese lettem, amint ő mondta – felejthetetlenül szépen –, én meg általa férfivá avatódtam. A délelőttönkénti játékok és incselkedések a lányokkal és asszonyokkal siettették ezt a nagy eseményt.

Csinos, jóképű asszony volt. Rugalmas, erős alakjáról fogdmeg menyecskének mondták a pékmunkások. Nehéz munkája volt. Amellett, hogy tizenkét emberre naponta háromszor kellett főznie, a pékmester családjának külön is főzött – extra kosztot. A főzéssel, takarítással együtt napi tizenhat órát dolgozott. Az inasoknak ugyan segíteniök kellett fát hordani, vizet hordani – főleg a nagyobb takarítások alkalmával –, de ezzel mindig baj volt; csak civakodás árán érhettem el, hogy valóban segítsenek neki. Inastársaim rendszerint megszöktek – cserbenhagyták szegényt. Sajnáltam, és a többi helyett készségesen segítettem neki. Ha bekiabált az ablakon – nem szeretett lejárni a pékségbe –,

rögtön vittem neki, amit kért: lisztet, cukrot, sót, prézlit. A többiek gorombák is voltak vele, sokszor rájuk szólt, és mocskosszájúaknak nevezte őket. Én soha nem kötekedtem vele, s a jelenlétében nem is káromkodtam. Jól főzött, s amit elém tett, szó nélkül megettem, nem kritizáltam. Ezért is becsült, ezt meg is mondta. Jó cselekedetemet úgy hálálta meg, hogy abból a húsból is adott, amit a mester családjának sütött.

Pedig a kosztra nem lehetett panaszom, naponta volt hús, reggel kávé és szalonna, délben gulyás, pörkölt, főzelékek. Este nagy darab kolbász. Inkább éjszaka ettünk sokat: az erős munka közben megéhezett az ember. Kéznél volt a disznózsír is, hiszen a sütemény nagy részét ezzel sütöttük. Tej is volt, amit rajtam kívül senki se szeretett – igaz, lefölözött tej volt. Két litert is megittam egy éjjel, rengeteg süteménnyel. Ebben az időben nagyon sokat tudtam enni. És mintha most igyekeztem volna bepótolni azt is, ami korábban nem juthatott nekem.

Az új szakácsnő beszédtéma lett a pékségben. Kicsoda, micsoda, honnan jött, miféle ember?... Rövid idő leforgása alatt kiszivárgott az is, hogy miért jött el hazulról. Az inasok emiatt egy ideig ugratták. A bizalmi és én leintettük őket. A szaktársak ezután komolyan vették és sajnálták. Sok nőtlen ember volt köztük. Ha némelyik bátorságot vett magának, és bizalmaskodni akart, a többiek rászóltak:

– Rendes emberrel rendesen bánj! Nem kurva ez, hanem tisztességes, dolgozó ember.

A pékmesterné is vigyázott rá. Tetszett neki, hogy nem iszik, és nagyon tiszta. Mindig rendesen öltözködött. A munkáját tisztességesen végezte, és alapos rendet tartott. Még vasárnap sem járt el hazulról. Olykor a falusi barátnői jöttek hozzá. Otthon ülő fiatalasszonynak hívtuk. Kapcsolatunkat erősítette, hogy reggel, délben és este a konyhában, a közelében ettem. Tudta, hogy színházba járok. Ha mód volt rá, meséltetett magának. Különösen vasárnap este kért erre, amikor hazamentem a színházból, és telis-teli voltam élménnyel, muzsikával.

– Meséljen már, Gyurka – kért Mariska. – Hogy is volt csak? . . . Énekeljen egy kicsit.

Sose tagadtam meg a kérését, néha pedig álmos és fáradt voltam. Ha egy kicsit kapacitáltattam magam, odasúgta nekem:

– Ne kéresse már magát! – És mesélte, hogy éjszaka, amikor dolgozunk, kihallja a hangomat a többi közül. Olyan vigasztalóan tudok énekelni, mondta. Mire azt feleltem, a dal segít, hogy hamarabb és könnyebben múljon az éjszaka . . .

Reggel én mentem elsőnek mosakodni és reggelizni, mert az én dolgom volt előkészíteni a ster sütést – a házisütést. Megmosakodtam, tiszta kisgatyát vettem fel, elébem fehér köténytt kötöttem, és fehér sapkát tettem a fejemre. Így mentem a konyhába reggelizni. Mariska ekkor is azzal fogadott:

– De szépen énekeltek az éjjel! Magának szép hangja van. Jólesett a dicsérete.

– Nekem is többször énekelhetne . . .

Ettől fogva nagy kedvet kaptam, és délelőttönként is rázendítettem; énekeltem a sok lány és asszony kedvéért is. Jó hangulat uralkodott a pékségben. A pékmester is biztatott:

– Nótázz nekik, Gyurka!

Mariska – a szakácsnőnk – ilyenkor nem jött be a pékségbe. Ha volt valami sütnivaló, csak lekiáltott, és én elmentem érte a konyhába. Ilyenkor szomorkásan mondta: – Hej, de vidáman vannak! . . .

– Maga pedig ne legyen mindig szomorú és hallgatag – mondtam erre. – Jöjjön, és nevessen velünk . . . Énekeljen maga is.

– Én nem tudok olyan vidám lenni, mint maguk – mondta Mariska.

– Meg kellene próbálnia . . .

– Á . . . Magát szeretik a lányok – pedzette.

– Én is szeretem őket! – mondtam felvillanyozódva.

Végignézett rajtam. Majd elfordult. Úgy mondta halkan: – Talán már szeretője is van . . .

– Nincs! – mondtam, és ez igaz volt.

– Nem hiszem én azt! Ilyen vidám legénynek van már szeretője is...

– Pedig még nincs szeretőm. Nem is volt még.

– Nem is volt?...

– Nem! Eddig még úgy volt, hogy... mindenki tetszett, aki...

– Pedig az az igazi, ha az ember csak egyet szeret – mondta Mariska. – Aki sokat szeret... miféle legény lehet?

Sokszor beszélgettünk így, de tovább nem jutottunk.

Egy csendesebb sütési napon – mert a házisütés bizonytalan volt, hol sok, hol kevés munka akadt – Mariska lejött a pékségbe. A hét elején lehetett, hétfőn vagy szerdán. Kezében nagy tál – finom, fehér lisztet kért tésztagyúráshoz. Hátramentem vele a teknőhöz. Felemeltem a deszkatáblát, amellyel a teknő volt befedve, és a lisztet a kezemmel raktam neki a tálba. Raktam, raktam, és furcsán jó kedvem kerekedett.

A tál hamar megtelt.

– Elég már, hagyjon maguknak is! – mondta Mariska. – Szedjen ki belőle, nem kell ennyi!

És én nevetve, lassan szedegettem ki a lisztet a tálból. Mariskának is jókedve lett.

– Azért hagyjon eleget a tálban – mondta. – Sok kell ám az éhes pékeknek.

Mintha ördög bújt volna belém, a lisztet beraktam és kiraktam a tálból, majd hirtelen lisztes kézzel elkaptam Mariska fejét, és megcsókoltam a képét.

– Mit csinál, az ég szerelmére?!

Vérvörös volt az arca, de láttam, hogy nem haragszik. Elugrottam a teknőtől. Mögéje kerültem, és hátulról átöleltem.

A tálat ijedtében beleejtette a teknőbe. Szorosan átölelve tartottam, de erős asszony volt, és sikerült lazítania az ölelésen.

Megfordult, csillogó szemmel rám nézett. Mind a ketten zavarban voltunk, és nem mozdultunk.

Kezem lejjebb csúszott a derekán, erősen megmarkolta karomat. Suttogva s felindultan ennyit mondott:

– Vigyázzon, a szerelmes istenre kérem! Meglátják, és borzasztó baj lesz belőle!

Szorosan összefogózva álltunk. Kipirultak és nagyon izgatottak voltunk.

– Engedjen el, szépen kérem... Bejöhet valaki, meglát, mit mondunk neki?

Könyörgősen mondta, lassan elengedtem. A tálat megrakta liszttel. Az arcát megtörölte, s kiment a pékségből. Nehezen nyugodtam meg. Izgatottságomat alig bírtam leplezni. Délben a konyhai ebédnél nem néztünk egymásra. Valami különös zavar és lelkiismeretfurdalás vett erőt rajtam. Fájt az ő zavara és a hallgatása is. Mint a tűz, olyan volt az arca. Ebéd után, amikor egyedül maradtunk, odamentem hozzá.

– Ne haragudjon rám – mondtam. – Eszemben sem volt bántani... Dehogy akartam megsérteni.

Rám nézett, mosolyogva.

– Nem haragszom – mondta.

Ebéd után fülemben ezzel a néhány szavával mentem lefeküdni. Nagyon nehezen aludtam el.

Így kezdődött. Ettől fogva, ha kettesben voltunk, mindig játszottunk. Gyakrabban járt a pékségbe – főleg akkor, amikor elcsendesedett a forgalom. Bátrabb lettem, megcsókoltam a nyakát. Finom akácillata volt. Megremegett. Átöleltem. Habozás nélkül szájon csókolt. Aztán elszaladt. Így ment ez napokon át. Kerestük, hajszoltuk és lestük egymást. Vártuk a megfelelő alkalmat. Mind merészebbek lettünk. Lassan leküzdöttük a félelmünket.

Vasárnap lett. Már elvégeztük a szokásos munkát. A szakmunkások mind elmentek, és külön rendelés futott be: sós-vajas kiflit kellett csinálnunk a vendéglők számára. Mivel szakmunkás nem volt, a pék fiával ketten végeztük el a munkát. Dél lett, mire végeztünk. Az inasok közben kitakarítottak, megebédeltek, és el is mentek hazulról. Nekem még dolgom volt, és késve mentem ebédelni. Ebéd után megfürödtem, és lementem alud-

ni az istállóba. A pék fia ekkor indult el hazulról. Már majdnem elaludtam, amikor Mariska bejött hozzám.

– Maga nem megy el?

– Nem megyek! Sokat dolgoztam. Inkább alszom.

– Fáradt? Nem csoda.

Leült mellém a priccs szélére. Könnyű ruha volt rajta. Két szép melle feszült a blúza alatt.

Én csókoltam meg először, vagy ő engemet? Játszani kezdtünk, vadul birkóztunk és csókolóztunk. Én a szokásos kis pékgatyában voltam. Mariska egyszerre csak fölugrott, ledobta magáról a ruhát, és már mellettem is termett. Pillanatokig átölelve tartottuk egymást. Reszkettünk az izgalomtól. Azután mi történt, nem tudom. Olyasmi él az emlékezetemben, hogy mély szakadékba zuhantam, és reszkető lábammal és kezemmel nem tudtam mibe megkapaszkodni. Mélyen elaludtam. Amikor délután hat órakor a pék fia felkeltett, meg voltam győződve arról, hogy mindaz, amire emlékszem, drága, édes álom volt csupán. Testemet szokatlanul könnyűnek és rugalmasnak éreztem. Egész lényemet bizsergető, jó érzés járta át. Este későn mentem be a vacsorámért. Mariskával ketten voltunk a konyhában. Odajött hozzám, megsimogatott és megölelt. Aztán megesküdtetett, hogy ami történt, soha, senkinek nem mondom el. Nagy baj lenne belőle, nagyon nagy baj.

Megesküdtem neki: csak a kettőnk titka marad – örökre csak a kettőnké! Mégis zavarttá váltam. Az volt az érzésem, hogy ami történt, mindenki észreveszi rajtam. Mindig azzal a gondolattal néztem körül, hogy mindenki engem néz. Pedig az élet ment tovább – semmi különöset nem vettek észre rajtam. Megnőttem önmagam előtt – férfiember lettem! Jóleső érzés és büszkeség töltött el. Megerősödött önérzettel néztem a világba: nem vagyok már zöldfülű, nem vagyok ezután tejfeles szájú taknyos! Tudom, amit tudok: ember vagyok már és – férfi! Három hónapig tartott ez a szerelmi kapcsolat – az első nagyon szép szerelmi barátság életemben! Felemelt és megerősített. Vidámabb és munkabíróbb még sosem voltam életemben! Szabadulásom előtt

néhány héttel – már jól benne voltunk a tavaszban – Mariskáért eljött a családja. A férje is beállított – kell az asszony otthon is, a falusi munka nem megy asszony nélkül! A férj fogadkozott, hogy nem fog inni, és Mariskát nem fogja verni. Mariskát anyjával, apjával együtt kapacitálták, menjen haza.

– Gyere haza, Marcsa – mondta a férje. – Nem élet ez neked. Mások cselédje ne legyél. Jobb lesz ezután, meglásd!

Mariska sírt, nem akart hazamenni. Én hátul, az istállóban szomorkodtam. Vasárnap délután volt, Mariska férje borért ment, aztán csendesen beszélgettek és iszogattak. Mariska hátrajött hozzám az istállóba. Átölelt és sírt. A padlásra hívott még egyszer s utoljára egy forró, szerelmes találkozásra. Vakmerőbb volt, mint én . . .

Fogadkoztunk, hogy sosem felejtjük el egymást. Ki se mentem utána az istállóból. Lefeküdtem. A fáradtság és a bánat hamar álomba ringatott. Így lépett életembe a szerelem – elég korán, akár a munka. Munka és szerelem: kiegészítették és erősítették egymást! Szebbé tették az életem.

3.

Rohant az idő: még néhány hét, és felszabadulok – segéd leszek, sütőmunkás!

Minél jobban közeledett a napja, annál több segítséget, annál több irányú szakmai és mozgalmi támogatást kaptam. Az üzem bizalmijával rendszeresebbé váltak a megbeszélések, azzal a rendeltetéssel, hogy előkészítsenek a hiba nélküli, dicséretes felszabadulásra meg arra is, hogy a szakszervezet tagjává váljak.

Úgy gondolom, nincs nagyobb eredmény annál, mint hogy az ember szakmunkássá, önálló keresővé, és ezzel egy időben szervezett munkássá lehet. Meggyőződésem szerint a jobb, emberibb és tartalmasabb élet egyetlen feltétele is! A bizalmi sokszor mondta: „A munkásélet nehéz, harcos és küzdelmes élet. Alkotó, s világot megváltani segítő élet vár rád . . . Sose félj szembenézni

a nehézségekkel, és légy hű, bármi is történne veled, azokhoz, akik melléd álltak, neveltek és megvédtek téged!" Arra is figyelmeztetett, hogy ha felszabadulok nem fogok Steiner Viktor pékségében maradni. Más, fontos helyre segítenek majd. Már megbeszélte a miserrel és a helferrel is, a két munkásvezetővel, akik ugyancsak segítségemre lesznek. Ezért nem féltek szakmai tudásuk legjavát átadni nekem. A tanoncszerződés értelmében 1923. május 15-én kell felszabadulnom. A munkások azt mondták: megszabadulok a legnehezebbtől.

Április elején erőt vett rajtam az izgalom. Április közepe táján olyan munkahetem következik, amikor már minden létező munkafolyamatot végigcsinálok. Az egyik este a miser meglepett:

– Na, Gyurka, ma te leszel a miser!... Te fogod vezetni a pékséget! Mutasd meg, mit tudsz!

Zavarba jöttem. Mondtam neki:

– Ne tessék bolondozni velem!

– Márpedig úgy lesz, öcskös, ahogy megmondtam!

Egy éve, hogy mellette dolgozom, ismerem minden mozdulatát. Komolyra fordul a beszéd. El kell hinnem, hogy ezen a napon enyém a miser posztja. Nekikezdek a munkának. Van már elég gyakorlatom, a felelősség súlya mégis nyom. Olyan ez, mintha vizsgáznék a miser, de legfőképp atyai barátom, a bizalmi előtt.

Az egyik teknőbe bekovászolok, a másiknál, ahol már beérett a kovász, előkészítem a dagasztást. A miser minden anyagot leméret velem. Olykor megkérdi, hogy mennyit használok fel ebből vagy abból. Válaszomat jóváhagyja. És ezzel biztonságot ad.

– A kenyérbe mérd ki a sót – mondja.

A sómérés kézzel történik. Az arra való szakajtóba kimérem a sót: 2,5 kg. Mielőtt beletenném a kenyérbe, ellenőriz – amit még nem csinált –, leméri a mérlegen, 2,45 kg-ot mér.

– Nem baj, öcskös! Arra vigyázz, hogy ennél kevesebb, de tíz dekánál több sose legyen. A szükséges két és fél kiló sónál

nem játszik komolyabb szerepet öt-tíz deka különbözet. De ennél több vagy kevesebb már igen.

A zsemlye tésztája nagyon kényes tészta: se *kemény*, se *lágy* nem lehet. A zsemlye minősége lényegében ezen múlik. A közben megérkezett szaktársak körülálltak, és figyelték munkámat, de szólni senki sem szólt. A mellém rendelt inast most én dirigálom – úgy, mint ahogy azelőtt a miser dirigált engem dagasztás közben. A miser néha odajött, megtapintotta a tésztát. Észrevételt nem tett – ebből megtudtam, hogy a munkámmal meg van elégedve. Hajnalfelé félretett egy darab tésztát, amiből nekem tucatnyi különböző süteményt kell majd kiformálnom. Ezt is az ellenőrzés miatt csinálta. Ebben is megnyertem a tetszését. Reggelfelé kalácsot fonatott velem. Ez sem volt véletlen: ő már tudta, hogy a felszabadulásomra ötkilós kalácsot kell sütnöm, amelyet bemutatunk majd az ipartestületnek. Ennek a megbízatásnak is sikerrel tettem eleget. Nem dicsért senki, nem is veregették a vállam. Később is csak ennyit mondtak: „Jól van, fiam!"

Ezt a fiam szót azonban nekem nagyon kedvesen és melegen mondták. Jólesett.

A hét közepén egész éjjel süteményt vetettem, egyedül és teljesen önállóan. Eddig ilyen munkával csak akkor bíztak meg, ha valaki helyett félórára be kellett ugranom. Kenyeret már tudtam vetni és kisütni – ez volt az első, amit megtanultam a kemencénél. Most elő kellett készítenem a kemencét vetésre. Figyeltek. Megállapítottam, hogy a kemence nagyon meleg. Két vödör vízzel lehűtöttem. Inasok dolgoztak a kezem alá. Amit kértem tőlük, adták. Négy órán keresztül vetettem. Ekkor is csak annyit mondtak: „Jól van, öcskös!" Ha egy kis szünet adódott, jött az elméleti vizsga: egy mázsa kenyérhez mennyi liszt, mennyi élesztő és só kell? Aztán mennyit fűtünk hic kemencénél, és mennyit fehérsütésre? Ez elég nehéz kérdés volt. A kemencénél ugyanis nem volt hőmérő, és így jó érzékkel és gazdag tapasztalattal kellett rendelkezni ahhoz, hogy megfeleljek a feltett kérdésre.

– Száz zsemlyéhez és kiflihez mennyi liszt, mennyi élesztő, mennyi só, tej vagy vaj kell? Tavasszal, nyáron, ősszel, télen,

milyen hőfokon kell kovászolni és dagasztani? Mit csinálsz, ha hirtelen 1000 darab süteményt rendelnek, és nincs időd kovászolni, hanem mindjárt dagasztani kell – milyen melegen s mennyi élesztővel készíted a tésztát?

Peregtek a kérdések, és én feleltem, amit tőlük tanultam. A szaktársak komoly arccal hallgattak – nem szóltak volna bele semmi pénzért se. Néhány hét múlva már velük egyenrangú leszek – szervezett sütőmunkás. Ennek megfelelő komolysággal kezeltek. A bizalmi izgult értem. A miser biztatott: „Ne félj, menni fog! Nem vallunk szégyent veled." Örültem a dicséretnek. Ilyen boldog talán még soha nem voltam. Éreztem, hogy az élet – a sors kegyeltje vagyok, mert ilyen nagyszerű emberek között nőttem fel, s hogy ilyen emberek neveltek. Szerettem volna őket mind-mind megölelni és megcsókolni.

1.

Elérkezett a felszabadulásom napja! Két pékmester jött az üzemünkbe. A mesterem jelenlétében különböző kérdéseket tettek fel. Ahogy a kérdések egymás után elhangzottak, az izgalom oldódott bennem. Válaszaimmal meg voltak elégedve. A mesterem is elégedettnek látszott. S ez fontos volt, mert mint elismert, nagy üzletembernek és szaktekintélynek, szava komolyan esett a latba. Mint gazda, nemcsak a pékek között, de a váradi gazdasági élet vezető köreiben is közismert volt – haladó szellemű, liberális polgár, tudomásul vette a szakszervezet létezését. Ő mondta, hogy ha a mestereknek van ipartestületük, akkor a munkásoknak is lehet érdekvédelmi szervezetük. A fiai azonban nem szerették a szakszervezetet. Mindig előttem van a kép, ahogy a sütőüzemben felkészülten vártam őket. Az üzem közepén álltam. Köszöntem nekik, s ők csak bólintottak. Mintha ott sem lettem volna, folytatták a már kint megkezdett csevegést – a reggeli pálinka után beszédes kedvük volt. A beszélgetés közben megszólalt az egyik mester:

– Na, kezdjünk hozzá! Fiam, te vagy az, aki szabadul?

– Igen! – feleltem.

– Hogy hívnak? Hány éves vagy?

A koromat meghallva, szünetet tartott.

– Tizenöt éves vagy, és máris segéd leszel?

Határozottan feleltem. A vallató pékmester ránézett a másikra; ezután az vette át a szót. Szakmai kérdésekről faggatott.

– Ide figyelj, fiam! Ha én holnap felvennélek téged segédnek, hogyan kezdenél munkához?

Elmondtam neki azt, amit minden este láttam, csináltam, tapasztaltam.

A másik mester hallgatott.

– Mondd csak, fiam!... Mi a különbség egy nagy és egy kis pékség között?

Hirtelen vágtam rá, hogy csak az arányok különböznek egymástól, a munkafolyamat azonban – és maga a termelés – egyforma. Ezt a bizalmitól hallottam; meg is magyarázta az értelmét.

– Ez igen! – mondta nevetve a másik. – Az arányok... A pékség, az pékség marad, ahol sütni és vetni kell, nem is beszélve a kovászolásról.

– Mennyi zsemlyétek volt az este?

Mondtam neki.

– Ki kovászolt, és ki dagasztott?

Erre is válaszoltam.

– Hogyan és mennyi kovászt csináltatok hozzá, és mennyi idő múlva kezdtetek a dagasztáshoz?

Elmondtam.

Rám szólt a másik:

– Mérjél csak ki két kiló sót!

Vettem egy szakajtót, és a nagy vasládából kézzel kimértem a két kiló sót. Lemérték. Eltaláltam: pont két kiló volt. Kimentünk a kemencéhez. Ott is kérdéseket tettek fel.

– Melyik a hic kemence? Mennyi fával fűtik be? Mit csinálsz, ha nem sikerült a fűtés, és nem tudod végigcsinálni a sütést?

– Leállok vele, aztán kevés, de könnyen égő fával felfűtöm.

– Jól van, fiam!

Sok kérdés volt még, de csak néhányat említettem, hogy fogalmat lehessen alkotni arról, hogyan zajlott le egy szakvizsga, ami nem volt gyerekjáték.

– Tudod, hogy sütnöd kell egy ötkilós kalácsot? – kérdezték.

– Ha megsütötted, holnap délelőtt hozd fel az ipartestületbe. Ott majd megkapod a segédleveledet és a munkakönyvedet.

Kezet fogtak velem. Eddig ezt, a munkásokon kívül, más fontos ember nem tette velem. Jöttek a lányok a házisütésre. Asszonyok már várták a vetést. Leugrottam a gödörbe, és egymás után vetettem be a házikenyereket. Tudtam, hogy titokban figyelik, hogyan tartom a lapátot, hogyan borítom a lapátra a 3–5–6 kilós kenyeret. A jó szakember ebből is sokat megállapíthatott.

Aztán elmentek, s folytatták a pálinkás reggelit.

Mindent elkészítettem a másnapi termelésre, majd lefeküdtem aludni. Este a szaktársak kérdésekkel záporoztak. „Mit kérdezett a pocakos? Mit kérdezett a nyurga?" A munkások ismerték a két pékmestert, ők ketten jártak ki tanoncvizsgáztatásra is. A munkások nagyokat nevettek, mert az egyik, aki dolgozott a pocakosnál, elmondta, milyen gyenge szakember, s a pékségét hogyan rontotta el egymás után kétszer is, amit aztán ő hozott rendbe. A pocakos erre megkérdezte őt:

– Hogyan csinálta?

– Nézze, mester úr – mondta a szakmunkás –, magánál a dohány meg a pékség, nálam meg a tudomány.

– És ez vizsgáztat, barátom!

A szabadulási kalácstésztát kis teknőben bekovászoltam, majd bedagasztottam. Míg a szükséges műveletet végigcsináltam, a szakmunkások ugrattak: „Úgy simogatod, mintha a szeretőd lenne!" A kalács tésztája 5,30 kiló volt. Amikor fontam, körülálltak. Nézték, de bele nem szóltak. Felejthetetlenül ünnepélyes pillanatok voltak ezek. Nagy, emeletes kalácsot készítettem – négy fonott részt kellett egymásra raknom. A tészta fonása nem volt egyszerű feladat, mert a fonás sem sűrű, sem ritka, sem laza nem lehetett, s a fonással alkalmazkodni kellett a tészta minőségéhez és mennyiségéhez.

Amikor a tésztát fonni kezdtem, ráraktam egy nagy tepsire, tojással vékonyan megkentem, hogy megfelelő színt és hártyát kaphasson. Kelés közben még háromszor kentem be. Amikor a tészta rendesen megkelt, bevetettem a kemencébe. A helfer, a

vető s Szabó Pista bácsi, akivel egész tanoncidőmet végigdolgoztam, nem mentek haza, míg ki nem sült a szabadulási remekem. Ők talán még nálam is jobban izgultak. Hiszen jól tudták, milyen nehéz egy ilyen nagy kalácsot úgy megsütni, hogy az jól sikerüljön – szép is legyen, jó is legyen, megfelelően átsüljön, nyersen ne maradjon. Olyan kemence kell hozzá, amely már teljesen ledolgozott, de elég meleg ahhoz, hogy szép lassan, meg nem égve, átsüljön a kalács. Bevetés után leültem a kemence szélére, és többször benéztem. Látva, hogy a kalács veszedelmesen sötétedik, nagy elővigyázatossággal kihúztam. Szabó Pista bácsi rám szólt:

– No, legény, most aztán mit csinálsz?

Én erre is felkészültem: nagy csomagolópapírral az egész kalácsot befedtem, a papírt vízzel behintettem, hogy rátapadjon, és le ne essen róla, majd a kalácsot újból betettem a kemencébe. Ezt a műveletet többször is meg kellett ismételnem, mert a kalácsnak külső színre nem volt szüksége, de át kellett sülnie.

– Hát ezt hol tanultad, hogy így kell megóvni a kalácsot a megégéstől? – kérdezte Szabó Pista bácsi.

– Magától láttam jó néhányszor . . .

– Jó szemed van, öcskös . . .

Szabó Pista bácsival közösen vizsgáltuk meg. Kértem is őt, nézze meg. Többször a kezébe emelte a forró kalácsot, tapogatta, s mint az orvos a beteget, megkopogtatta. A kalács szépen sikerült. Vörösarany színe zománcos fénnyel ragyogott, és illatos volt.

– Olyan ez, öcskös, mint valami kívánatos arcú, szép menyecske – szólt Szabó bácsi.

Deszkalapra tettem, letakartam selyempapírral. Siettem tisztálkodni. Ünnepi ruhába bújtam.

Az ipartestület a mestereknek nemcsak érdekvédelmi szervezete volt, hanem szakmai, társadalmi és politikai intézménye. Komoly jelentőséggel bírt – megőrizték a régi céhbeli tradíciókat –, bár az idő ereje már mállasztott rajta. Váradnak jelentős kis- és középiparos társadalma volt, s komoly tekintélynek örvendtek.

A mesterek nagy része magyar, felekezeti megoszlása szerint pedig körülbelül ötvenszázalékos arányban zsidó volt. Nagy volt közöttük az összetartás. Az elnök, Fazekas nevű, tekintélyes keresztény pékmester, kiváló szakember és a régi tradíciók hűséges őrzője: aranygalléros pékmester, a szaktársak jól ismerték. Mondták is: „Ha meg lesz veled elégedve, meglátod, lekezel veled, az pedig, öcskös, nagyon nagy szó! Fazekas csak azzal parolázik, akiről tudja, hogy a szakmában ember a talpán." A felszabadulás ünnepélyes alkalom, mely csak egyszer fordul elő az ember életében, s amelynek megvan a maga lelket hizlaló szépsége és öröme. Egy hete készült el az új ruhám. Egy hete van új cipőm és egy rend új fehérneműm. Egy hete van új nyakkendőm – életemben az első, a pékmestertől, a gazdámtól kaptam. A három év alatt új ruhát sose kaptam: vagy a zsibogón vettek rám való ruhát, vagy a fiai levetett ruháit kaptam meg. Inastársaim szintúgy. A borbélynál megcsináltattam az első, felnőttes frizurámat. A nyakkendőkötéssel volt a legtöbb bajom – nem tudtam megkötni. A pék legkisebb fia segített a nélkülözhetetlen műveletnél.

Zavart az új ruha – mintha páncélban lennék.

Kezemben a nagy kaláccsal elindultam az ipartestületbe. Alig léptem ki az üzletajtón, a kapu alól előlépett a bizalmi.

– Felkészültél, Gyurka fiam?

– Igen, felkészültem.

– Tudod, mit fogsz csinálni? – kérdezte. Némi bizalmatlanság érződött a hangjában.

– Megegyeztünk ... azt fogom csinálni. Amit maga tanácsolt, elfogadtam. Ha kezemben lesz a munkakönyv, nem adom át a gazdámnak. Nem maradt nála semmim, ami lényeges volna számomra – azzal jöttem el, ami rajtam van, a többi rongyot egye meg a fene! Van 400 lej spórolt pénzem, az egy ideig elég lesz nekem ...

– Jól van, Gyurka fiam! Hidd el, nem bánod meg! ...

– Én ezt szentül hiszem.

– Veled megyek... Elkísérlek az ipartestületbe, és ott megvárlak.

Úgy jött mellettem, mintha az apám lenne. Több szót nem is váltottunk az úton. A piactéren el akarta venni tőlem a kalácsot, hogy segítsen, de a művemtől nem akartam megválni. Mondtam neki, hogy nem vagyok fáradt. De valóban úgy volt: nem éreztem fáradtságot.

Az ipartestületbe egyedül mentem be. Már vártak. Amikor beléptem, köszöntem és meghajoltam. Letettem eléjük a kalácsot. Ott volt az ipartestületi elnök, a gazdám, a két vizsgáztató és a jegyző, aki nem volt szakember, hanem hivatalnoka az ipartestületnek. Valamennyien szerfölött ünnepélyesek voltak, szép ruhában és a maguk fontosságának tudatában.

A kalácsról levettem a papírt. Körülállták, gusztálták. Fazekas elnök – aki maga is híres kalácsfonó és sütő volt – megkérdezte tőlem, hogyan készítettem a kalácsot. Elsoroltam az anyagösszetételt és a szükséges munkafolyamatokat.

– Nem segített senki? – kérdezte.

– Nem!

– Szoktatok-e máskor is ilyen nagy kalácsot készíteni?

– Mindig akad ilyen rendelés... Esküvőre, keresztelőre meg más ünnepre elég gyakran.

Nézték a kalácsot. Nem szóltak, de a fejüket csóválták. Valami kételkedésféle látszott egész magatartásukon. Amikor részletekbe menően megismételtem a kalács elkészítését, az elnök intett a jegyzőnek, állítsa ki a segédlevelem és a munkakönyvem. Hamar elkészült vele. Odaadta az elnöknek, aki nyomban átnyújtotta nekem. Kezet fogott velem, és azt mondta:

– Legyél mindig jó és becsületes szakember. Amíg csak élsz, tiszteld és becsüld azokat, akik neveltek. Hálát érezhetsz irántuk! A munkaadódnak pedig ezután is fogadj szót!

– Igenis!

– Nőj még nagyobbra, és legyél boldog ember!

Mindenki felé meghajoltam. Mindenki kezet fogott velem. Amikor a gazdám elé kerültem, kezet fogott velem, és a kezembe

nyomott egy borítékot. Megveregette a vállam, sok szerencsét és boldogságot kívánt.

Gazdámmal együtt jöttem ki az ipartestületből. Kezemben voltak az okmányok.

– Mihez kezdesz most... hogy leszünk tovább? – kérdezte.

– Kilépek magától. Elmegyek dolgozni máshová, ahol megkapom a rendes bért. Szeretnék továbbfejlődni. Ehhez pedig az kell, hogy más üzemben is megforduljak.

A gazdám nem volt meglepve.

– Gondoltam, hogy így fogsz cselekedni. Már rég láttam, hogy te a munkások markában vagy, és rájuk hallgatsz. Nem baj! Ha majd az életben nehezen boldogulsz, vagy nem tudnál elhelyezkedni, jussak eszedbe... Gyere hozzám, mindig szívesen látlak. Anyádnak megígértem, hogy gondodat viselem.

Az anyám volt az utolsó érve. Már hónapok óta eszembe se jutott – most kissé szégyellem is magam emiatt.

– Hazajössz még?

– Igen! El akarok búcsúzni a családjától és a többiektől. Magának pedig itt köszönöm meg hozzám való eddigi jóságát és gondoskodását. Megígérem: soha nem fogok szégyent hozni magára.

A bizalmi messziről kísért bennünket.

Otthon, a pék családja körében nagy volt a meglepetés.

– Elmész? Hát hová mész? Miért nem maradsz itt? Hát nem volt jó neked itt? – szálltak a gyors kérdések.

Gazdám rájuk förmedt.

– Hagyjátok már békében! Felszabadult, oda megy, ahová akar.

Mindenkitől elbúcsúztam, ez már fárasztott is, de lassan véget ért. A pék nagyobbik fiával is kezet fogtam. Valamikor agyon akart verni, most pedig sok szerencsét és boldogságot kívánt. Az ő búcsúszavaival léptem ki az üzletből, és elindultam a szakszervezet felé. Az utcán rögtön mellém állt a bizalmi. Csak annyit mondott:

– Tudtam, hogy benned nem csalódom. – Átfogta a vállam. Így mentünk sokáig.

Délután két óra volt. Hívtam őt, hogy menjünk be a kocsmába, áldomást inni. A meghívást nem fogadta el.

– Gyere, menjünk csak fel az Otthonba. Az Otthon mellett egyébként van egy vendéglő, ott megebédelhetsz velem. Ebéd után, ha akarod, ihatunk egy pohárral az egészségedre.

Megmutattam neki a borítékot, amit a gazdám adott: ezer lej volt benne. Ezzel már gazdagnak éreztem magam. Ebéd után, négy óra körül átmentünk a Munkásotthonba. Ott volt az elnök, akivel együtt dolgoztam Steinernél, ott volt a bizalmi, a pénztáros – és voltak még négyen, akiket csak látásból ismertem.

Hosszan elbeszélgettek velem. Először Atlazil, a pénztáros szólt hozzám.

– Marosán szaktárs – mondta –, maga most felszabadult... Pékmunkás lett, és jelentkezett a mi szakszervezetünkbe. Nem kötelező ez, nem kényszer, ide önként jönnek a szaktársak! Nagyon felelősségteljes, nehéz dolog szervezett munkásnak lenni. Ide egész emberek... becsületes emberek kellenek. Kell a szakszervezet!... Ha nem lenne, sokkal rohadtabbul élnénk... Nincs törvényes nyolcórai munkaidő, és hét napot dolgozunk. Szívósan ki akarjuk harcolni azt, hogy törvény kötelezze a mestereket arra, hogy a péklegény csak nyolc órát dolgozzon. Jól tette, hogy eljött Steinertől, aki magával szemben nem tartotta volna be a bérre és munkaidőre vonatkozó, szerződésben megállapított tarifát. Jobb az, ha a szakszervezet helyezi el magát máshová.

A bizalmi szólalt meg:

– Hagyd már békén őt! Állítsd ki a könyvét... Majd módjában lesz még minden fontos dolgunkkal megismerkedni... Egyelőre elég neki ennyi is.

– Mi már sok mindent megmagyaráztunk neki – mondta az elnök. – Rendes fiú, jó szaktárs, nem fogunk csalódni benne.

– Igen – mondtam –, nem fognak csalódni bennem. Maguk voltak az én szüleim és nevelőim. Azon leszek, hogy ne valljanak velem szégyent.

A pénztáros kiállította a szakszervezeti könyvem. Egyszer csak felnézett: – Hohó!... És hol fog lakni a szaktárs? Ha már elhoztátok, gondoltatok-e erre?

A bizalmi csak úgy odavetette: – A pék, ahova majd elhelyezzük, jó ember, de az asszonya kukacos. No, de nem akarja feleségül venni, csak ott fog lakni.

– Szóval, lesz lakása is – mondta a pénztáros. – Az más... Ide hallgasson, szaktárs: ha békességet akar, akkor mindent hagyjon rá arra az asszonyra. Rendes asszony az, csak kukacos!

– Nem is olyan kukacos az – mondta az elnök. – Míg meg nem nősültem, én is laktam náluk.

A belépési nyilatkozat alapján a pénztáros kitöltötte a tagsági könyvet, beragasztotta a bélyeget, én pedig kifizettem a két hétre szóló tagsági díjat és a tagsági könyv árát. A pénztáros, mintha beszédet akarna mondani, fölállt. De csak a kis könyvet adta át ünnepélyesen, és melegen kezet rázott velem.

– Ez a kis könyvecske a becsület könyve! – mondta. Ezt és a munkásbecsületet soha ne veszítsd el!

Estig, amíg a többieknek munkába nem kellett menniök, az Otthonban maradtam. Mivel vezetőségi ülés volt, magamra maradtam néhány szaktárssal. Hogy milyen komoly tekintélye volt a vezetőségnek, bizonyítja, hogy amint az ülés elkezdődött, egyetlen szóval kiparancsoltak bennünket az udvarra. Az udvaron a szaktársak beszélgetését hallgattam:

– Mikor megyünk már az új Otthonba?

– Majd ha felépül...

– Vettél már téglajegyet?

– Igen. Ötöt vettem.

– Ez igen! Még elég kevés a pénzünk! Sokkal több kell az építéshez.

Ekkor tudtam meg, hogy a váradi szervezett munkások a Szent János utca végén új, nagy Otthont építenek, és oda hozzák majd az összes szervezett munkást. Lesz nagyterme, színpada és sok olyan helyisége, ahová elfér minden szakma. A beszélge-

tést hallgatva arra gondoltam, hogy én is veszek majd téglajegyet. Vettem is!

A vezetőségi ülés után a pékek mentek a dolgukra – számukra most, este kezdődött a munka. Én a bizalmival és Schwartz bácsival ballagtam hazafelé. Nehezen váltam el a bizalmitól – neki be kellett mennie a pékségbe dolgozni, én pedig szabad vagyok! ... Elbúcsúztunk egymástól.

Schwartz bácsi magával vitt a lakásába. A felesége már várt bennünket. Alaposan megnézett magának, de nem szólt. Schwartz bácsi nyolc órakor dolgozni ment, én pedig kilenc órakor lefeküdtem. Az intézet óta nem aludtam rendes ágyban. Ágyban, amelyben tiszta lepedő, rendes takaró és párna van. Sokféle helyen aludtam inaskoromban, de ágyban nem! És mindenütt el tudtam aludni. A szegény, dolgozó emberre örökké helytálló közmondások igazságát a saját bőrömön tapasztaltam. A legjobb szakács az éhség! A legjobb altató a fáradtság! Most ágyban alszom – a felszabadulásom első napján, rendes ágyban! Friss, új huzat van a párnán és a nagy dunnán! Fészkelődöm – élvezem ezt a mesébe illő puhaságot és kényelmet. De elaludni nem tudok. Talán a nap megannyi eseménye, az izgalmakkal teli várakozás vagy a jövőtől – az ismeretlen újtól való félelem teszi ezt? Vagy a szokatlan környezet? Egyedül egy ágyban, egy egész szobában, akár valami király! Mi a csoda van velem hát, hogy nem tudok elaludni? Igen, talán az ággyal van baj! Az ágy az oka: puha és kényelmes ... Nagyon melegek és magasak a párnák ... Nyom a dunna – olyan ez az ágy, mint egy forró bánya! Először a dunnát dobom le magamról. Aztán az egyik párnát, majd a másikat. Így már sokkal jobb! El is alszom. Reggel nyolc órakor ébredtem fel. Az ajtó nyitva volt. Csendes beszélgetés hangzott be. Megjött az én Schwartz bácsim ... Reggelizett.

Leugrottam az ágyról. Elszégyelltem magam a kis gatyában. A fene egye meg, a pékségben ez nem szégyen! Schwartz nénit ez a látvány nem zavarta.

– Vizet készítettem a konyhába, mosakodáshoz – mondta. – Készítettem reggelit is. Jöjjön . . . Csak úgy, mint otthon.

Én felkeltem, Schwartz bácsi pedig lefeküdt a másik ágyba. Schwartz néni pokróccal befedte az ablakokat, hogy az alváshoz sötét legyen. Ő állandóan a konyhában aludt. Szegény, de tiszta család. Gyerekük nincs. Vallásosak. Ortodoxok. Schwartz bácsi kóser péknél dolgozik. Kiváló szakmunkás, és 1910 óta szervezett munkás. Részt vett a világháborúban – de erről nemigen beszél. Egy éve, hogy ismerem, a bizalmi mutatott be neki. Sokáig laktam náluk. Később tudtam meg, hogy engem azért vettek magukhoz albérlőnek, mert magukra maradtak, én pedig gyermekemberként szint és friss levegőt vittem az életükbe. Nagyon jól megvoltunk együtt. Egész nap nem tudtam, mit csináljak az időmmel. Elmentem az Otthonba – délelőtt kevesen voltak. Kószáltam a városban is, de sehol nem leltem a helyem.

Nagyon hirtelen szakadtam ki a munkából, az állandó tevésvevésből. Elárvultnak éreztem magam. Teli voltam bizonytalansággal. Hiába, kell még nekem a munkások támogatása! Hiányzik nekem a bizalmi! Délben abban a vendéglőben ebédeltem, ahol előző nap voltam a bizalmival. Megörültem neki: már ott volt. Komótosan ebédelt – egytálételt: babfőzeléket csülökkel. Előtte a nagy pohár *házmester*.

– Hogy vagy, Gyurka szaktárs? – kérdi. Ravaszul elmosolyodik, de rendületlenül eszik tovább. A házmestert élvezettel hajtja föl. Amikor már kész az ebéddel, cigarettát csavar. Panaszkodom neki: hontalannak érzem magam. – Ne csodálkozz azon, hogy nem találod a helyed – mondta. – Így van ezzel mindenki, aki sok évi munkából így vagy úgy kiesik, és hirtelen pihenni kényszerül. Ezt is meg kell szoknod! De pihenned is kell. Eleget dolgoztál egyhuzamban. Ajánlom, az ágyat és a reggelit fizesd ki Schwartz néninek egész hónapra. Délben ebédelj itt velem, vacsorára pedig vegyél magadnak meleg kolbászt vagy fejhúst. Kenyérre ne költsél, az van nekem elég. Egyébként: ismered Bindinger Lajost, okos fiú, azzal barátkozz. Tőle sokat tanulhatsz.

Elindultunk az Otthonba.

– Nem is kérdezed, hogy hogyan megy nélküled a pékség? – kérdezte. – Steiner úrnak fel kellett venni helyetted egy szakmunkást. Tarifa szerinti bért kénytelen fizetni neki.

Egész délután az Otthonban voltam. Jól éreztem magam. Bindinger szaktárssal töltöttem a délután nagy részét. Megtanított sakkozni. Este színházba mentem. Tizenegy órakor jöttem ki. Pénzzel a zsebemben megnéztem Váradot éjjel. Milyen érdekes volt! Kávéházak, vendéglők, teli szórakozókkal. Szólt a zene, az utcán nagy volt a forgalom. Mindenütt vidám, nevető emberek. Önkéntelenül adódott a kérdés: kik lehetnek ezek az emberek? Az én szememben eddig kétféle ember élt; az egyik: a pék és a hozzá hasonlók, akik éjjel dolgoznak. S a másik: akik éjjel pihennek, mert korán kelnek, és dolgozni mennek. A szórakozókat egyik kategóriába se sorolhattam. Jól öltözött, jó hangulatú polgárok – az életnek, a világnak másfajta embertípusai, mint amilyenekkel nekem eddig dolgom volt. Idegenek.

Jó hangulatban értem haza. Égett a lámpa a konyhában – Schwartz néni megvárt. Örült, hogy hazakerültem. El kellett mesélnem, hol jártam, s mit láttam. Az utcáról és az emberekről meséltem.

– Igen – mondta Schwartz néni –, ezeknek van idejük és pénzük elég... Ezeknek mindegy, hogy nappal van vagy éjjel... ezek élik igazán a világukat!

Kifizettem Schwartz néninek a havi lakbért és a reggelit – háromszáz lejt számoltam le az asztalra. Csomagból kivett két vadonatúj gatyát, köténytt, kis sapkát, papucsot, és átadta nekem: ez legyen az új felszerelésem! Ez is háromszáz lejbe került. Megtudtam, hogy Schwartz néni ilyen holmit a péklegényeknek varrt, részletre. Schwartz néni figyelmeztetett: az új ruhámat kár lenne befogni munkába járásra. Menjünk el holnap a zsibogóra, vehetünk használt, munkába járó ruhát és használt, erős cipőt. A meglevő újat pedig tegyem el ünneplőnek. Felajánlotta, hogy kisegít, ha elfogy a pénzem, csak szóljak. Ha majd dolgozom, visszafizetem. Úgy beszélt velem, mint az édesfiával. Más-

nap aztán felszereltem magam. Kevés pénzem maradt, de nem féltem; annyian voltak mellettem – a szakszervezet, a bizalmi, Schwartzék, Bindinger –, nem veszhettem már el. Tétlenkedem. Sok már a pihenés, sok ez a munkátlan élet. Szeretném már, ha eltelne a két hét. Nekem dolgoznom kell, mert különben feleslegesnek érzem magam. Ez az érzés végigkísér aztán egész életemen – ettől soha nem tudtam többé megszabadulni. A két hét elteltével – egy szombat este nyolc óra után – elindultam Schwartz bácsival az első sütőmunkás munkahelyemre. Kis pékség volt – kis üzem –, ketten dolgoztunk benne Schwartz bácsival: kétkemencés üzem, megosztott munkával. Útközben Schwartz bácsi tájékoztatott, hogy ez kóser pékség, s itt csak hat napot dolgozunk – péntek estétől szombat estig nincs munka. Nekem azonban szombaton mégis lesz annyi munkám, hogy délben kisütöm a péntek este bevetett sóletet.

Itt főleg kalácsot sütünk. Nagy a tisztaság, és nem túl sok a munka. Az üzem a gettó területén van. A pékmestert nem zavarja, hogy én keresztény vagyok, sőt, így még kellemesebb is neki, mert olyan munkát is el tudok végezni, amit az ünnep miatt zsidó nem végezhetne el. Schwartz bácsi kért, legyek tekintettel arra, hogy ők vallásosak – érzéseikben sose bántsam meg őket, akkor könnyű dolgom lesz náluk. Félszavakkal azt hozta szóba, hogy ő már öreg, s a dagasztás nagyon fárasztja...

– Nem baj, Schwartz bácsi, bírom maga helyett is!

Nagyvárad egyik kis mellékutcájában levő kóser péküzletben bemutattak egy igen öreg, szakállas bácsinak, aki elvette a munkakönyvem. Majd néhány kérdést tett fel, szokványosakat, hogy ki vagyok, mi vagyok – amit ő már úgyis tudott rólam.

Bevezettek a pékségbe. A kis öreg pékmester egy óráig csellengett körülöttünk. Mint új embert, kóstolgatott. Aztán elment aludni. Reggel hat órakor Schwartz bácsival együtt bandukoltunk haza reggelizni és lefeküdni.

Az új munkahelyemen olyan nagy mértékben megváltoztak az élet- és munkakörülményeim, hogy eddig azt álmomban sem képzelhettem volna el. Átformálta egész eddigi életrendemet, amelyhez szokva voltam. Könnyen elhihető ez, ha emlékeztetek: éveken keresztül napi 16–18, sőt olykor 20 órát is robotoltam egyfolytában. Most pedig, szinte egyik napról a másikra 8 óra lett a munkaidőm. És ha túlórázni kellett – mert heti 8–10 órát kellett, főképpen csütörtökön és pénteken –, akkor azt a kollektív szerződés szerint megfizették.

Új helyemen megkaptam a II. osztályú bért – 1300 lejt, amely túlórával együtt körülbelül 1500 lejre rúgott. Komoly pénz volt ez – családot lehetett belőle eltartani! Nem is rosszul! Ez a bér magasabb volt a sok, más szakmában élvezett bérnél, és ami az én szememben nem volt utolsó dolog: magasabb volt a pedagógusok és a kispapok fizetésénél. Ebben az időben a pékszakmában konjunktúra volt, s jól lehetett keresni.

Az elérhető magasabb bér fő magyarázata a Váradon erős szakszervezeti mozgalom.

Várad Erdély egyik legerősebben szervezett munkásterülete volt ebben az időben. A váradi sütőmunkások szervezettsége – körülbelül – 90%-os volt, régi, nagy múlttal és harcos tradíciókkal. Mint új tagja, ennek váltam élvezőjévé. A megfelelő kereset fontos dolog a munkás életében, de az én életemben az új munkaviszony, amelybe csöppentem, forradalmi állapotot idézett elő. Nyolc órát dolgozom! Ez szinte hihetetlen!

Amikor Steinernél láttam, hogy a szervezett munkások menynyire őrzik és védik a nyolcórás munkaidejüket, nem tűnt fel olyan jelentősnek, mint most, amikor én is ilyen rend szerint dolgoztam. Este 9 órakor kezdődött a munkám, de én már $^1/_2$ 9 órakor bent voltam a pékségben, a dagasztó és kenyérvető posztomon. Schwartz bácsi kovászol, és a fehéret: a süteményt veti. A tizennyolc esztendős inassal együtt hárman dolgozunk. Hat mázsa kenyér, kétezer sütemény és két mázsa kalács a napi termelé-

sünk. A kalács pénteki napon dupla mennyiség, a kenyér viszont csak négy mázsa. Nem nehéz ez a munka, csak megfelelő beosztás és rend kell hozzá. Schwartz bácsi jó beosztást tart. Két kemencénk van. Előfordul, hogy bejön hozzánk a mester, és a magas kora ellenére a kézi munkánál igen használhatóan segít; főképpen pénteken, a kalácssütésnél. A munkát győzzük, és jól megvagyunk egymással. Schwartz bácsi válláról minden nehéz munkát leveszek – szeretem őt. Tanít engem. Sokat foglalkozik velem. Érzem, mennyire kedvel. Alighogy beérek a pékségbe, mindent előkészítek. $^3/_4$ 9 órakor már dagasztani készülök.

Az egyik reggel Schwartz bácsi figyelmeztet, hogy a rendesnél korábban ne menjek be. Ne kezdjek munkát kilenc óra előtt!

– Nézze, Marosán szaktárs – mondta –, a pékmesterek olyanok, hogy először tíz percet, aztán húsz percet, később félórát, majd egy órát is megkövetelnek az előbbkezdésre.

Elmagyarázta, hogy ha nem vigyázunk, veszélybe kerül a túlóra. És ha veszélybe kerül a túlóra, veszélybe kerül az elviselhető, kiharcolt munkaidő, amelyet – harc eredménye – a szervezett munkások határoztak meg, és nem a pékmesterek. Megértettem a figyelmeztetést. Nekem nagyon tetszett az új munkahelyem. Schwartz bácsi eszes, józsemű ember, hamar rájött arra, hogy akaratlan is kedvvel dolgozom – hajtom a munkát. Így hamar elkészültünk – öt óra helyett négy órakor be is fejeztük. Emiatt a kovászokat úgy készítette el, hogy a munka lelassuljon. Ez is tanulság volt a számomra – és egyben figyelmeztetés is az ő részéről! Schwartz bácsi annak örült, hogy az inast éppúgy hajtottam, mint magamat. Az inas, nagy, melák ember, szeretett engem, mert sokat foglalkoztam vele. Tanítottam. Erős fiú volt, de nehéz felfogású. Schwartz bácsi nem szerette, de nem is találta meg hozzá a megfelelő hangot. Mindig civakodtak, és rendszerint a vallásos rituálék magyarázata vagy értelmezése miatt. Az inas szegről-végről rokona volt a mesternek. Nagyon vallásosak voltak mind a ketten, míg Schwartz bácsi nem volt bigottan vallásos, és olykor el is tért a kóser pékségben kialakult szabályoktól. Az inas viszont betűrágó, bigott ember volt. Én Schwartz bácsinak

adtam igazat, mivel nem lehet – legalábbis igen nehéz – biztosítani a vallási előírást a pékségben. Márpedig a miénk kóser pékség volt, és itt nem ismertek tréfát. Viszont az edények tisztítása, a kóser kalácsok készítése és a hozzá való előírások fékezték, sőt, bénították a munkát. Ezek miatt, ünnep alkalmával – mint amilyen a hosszúnap vagy a sátoros ünnepek – nagyon nehéz dolgunk volt: ütközött a vallási előírás a munkánk technológiai folyamatával és ritmusával. Péntek volt a nagy kalácssütési nap. Mire bedagasztottam, előkerült a mester, imakönyvvel a kezében. A szükséges vallási kellékekkel odaállt a már megkelt tésztához, és imádkozni kezdett. Schwartz bácsi és az inas vele együtt mormolták az imát. Én a teknő mellett álltam, és vártam a ceremónia végét. Valami parancsoló ünnepélyesség volt ebben a szertartásban. És szigor és tisztelet. A szertartás végeztével a mester lecsípett a tésztából, és imát mormolva beledobta a tűzbe. Amikor ez is megtörtént, hajrá, neki a kalácsfonásnak! Pénteken délfelé magamra maradtam. Schwartz bácsi hazasietett, míg az inas és a mester az egész családjával templomba ment. Miután a sóletet bevetettem, én is hazamentem. A munkámhoz tartozó szombat déli sólet kisütést a mester külön megfizette nekem. A mester elégedetten dicsekedett Schwartz bácsinak, hogy amióta én vetem be és sütöm ki a sóletet, nem lehet panasza: sose dézsmálom meg a fazekakat, mint az elődöm, aki mindig alaposan beebédelt belőle. Csak azokhoz a fazekakhoz nem nyúlt, amelyek le voltak drótozva, vagy be voltak tapasztva. Bár ilyen esetekben is segített magán: összekoccantotta a fazekakat, amelyek aztán úgy festettek, mintha a drótjai akkor szakadtak volna el, amikor a kemencéből kikerültek. Sok perpatvar keletkezett emiatt.

Az inasunkat Jakabnak hívták. Engem magázott, és segéd úrnak szólított. Én viszont – magától értetődően, hiszen segéd úr voltam – magasabb kora ellenére tegeztem őt.

Velem ebben a pékségben csak egy vonatkozásban volt probléma: káromkodós voltam, mint általában a péklegények. Isten, Jézus, Mária és az érdekeltek válogatott szülői, minden elképzel-

hető cifrázott alakzatban, folyton a számon voltak. Schwartz bácsi valósággal rettegett káromkodásaimtól.

Jakab, az inas, nagy szoknyabolond volt. Szoknyapecérnek hívtuk. Csak a nők, csak a szerelem érdekelte.

Schwartz bácsi mondta neki: – Jakab ... Te olyan ember vagy, akinek mindegy, hogy két lábon vagy négy lábon áll-e az illető, csak szoknya legyen rajta! – Jakab nem tudott betelni a nőkkel, folyton csak erről szeretett beszélni. Bármivel kezdtük a beszélgetést, ő csak ide lyukadt ki. Nyilvánosházba járt, és alaposabban *tisztálkodni* olyan fürdőbe, amely ugyancsak ilyen jellegű volt. Ha nagy ritkán szert tehetett cselédlányokra, olyan átszellemülten beszélt róluk és a velük kapcsolatos esetről, hogy nevetnem kellett. S hiába magyaráztam neki, hogy nem pusztán nőkből és szerelemből áll az élet, szavam mit sem fogott rajta.

Mariska után nem kerestem nőkkel kapcsolatot. Lekötött a munka és az életmódomban beállott nagy változás. Az a gond foglalkoztatott, hogy mit kell tennem, hogy ez sokáig változatlan maradjon. Jó családnál lakom, van rendes lakásom, jó munkám, szervezett munkás vagyok – ez köti le az érdeklődésemet, ez szabja meg gondolkodásomat ... Pénteken és szombaton a sóletsütésnél ugyan szép számmal jönnek hozzánk cselédlányok, de érzelmi szálak egyikkel sem szövődnek.

Általában reggel hat órakor megyek haza Schwartz bácsival. Útközben betérünk a pékmunkások által látogatott kocsmába, féldecire. Ez minden reggeli állomásunk, hozzátartozik életünkhöz – ez szokás, de nem csupán annyi. Munka után itt találkoznak össze a szaktársak. A bizalmi és Schwartz bácsi mellettem van. Mi hárman kevertet iszunk: császárkörtét rummal, de a többiek az erős pálinkát isszák: cseresznyét, szilvát és a román cuikát. Egy-két féldeci után szólnak: – No, gyerünk hazafelé. Tegyük el magunkat holnapra. – És én szó nélkül megyek.

Ebben a kocsmában sokan reggeliztek is. Gulyást és pörköltet lehetett kapni. Ezt aztán leöblítették sörrel vagy olcsó kocsis-

borral. Pénzem volt, szerettem fizetni – ekkor még nem ismertem fel azt az embertípust, aki utazik a potyára. A bizalmi vagy Schwartz bácsi rám szóltak:

– Ne fizess annak a pálinkáshordónak! Van már benne elég!

A bizalmi felismerte, hogy még nem ismerem a pénzköltés helyes rendjét, a könnyelműségemet vette célba. Neki köszönhetem, hogy a pénzzel kezdtem úgy bánni, hogy aztán félre is tudtam tenni a keresetemből.

– Öltözz fel rendesen – mondta. – Legyen több ruhád. Nem tudhatod, mit hoz a holnap. És vigyázz! Az ital szenvedélye el ne ragadjon! Láthatod: a mi öregjeinket már alig érdekli más, mint a féldeci.

Szavai hatottak rám. Pedig néha olyan jó lett volna tovább ülni a kocsmában. A mámor el-elkapott, és vitt volna, mint a többit. Utunk hazafelé a nyilvánosház előtt vezetett el. A házak lakói az ablakokban ültek, vagy sétáltak az utcán. Látásból ismertek bennünket. Mindig ránk szóltak:

– Na, pékek, kisütöttetek mindent? Kispék, nem jössz be? Nem bánod meg!

Schwartz bácsi lomhán ballagott mellettem, én pedig kíváncsian néztem a spalettás, vörös lámpás házakat és a meszelt arcú, elnyűtt lányokat. Undor keveredett bennem az izgalommal.

– Van cigarettád, kispék?

Adtam nekik. Jó idő múlva, ha kérték, nekik adtam a kenyeremet is. Ekkor már nem hívogattak be, de én se vágytam bemenni hozzájuk. Később ez a barátkozás is ritkult, csak akkor szólítottak meg, ha új lány került közéjük, aki nem ismert. Ilyenkor azonban a régiek rászóltak:

– Hagyd békén a kispéket! Nem pali az! Hogy van, kispék?

Megálltam. Cigarettát kértek tőlem, és panaszkodtak a rossz üzlet miatt.

– Nem megy a bót! – mondták. Kérték: – Fizess egy féldecit! – És én fizettem.

A kocsmában szerzett ismereteim és ezek az éjjeli vagy hajnali találkozások tanulságosak voltak. Nem vonzott, inkább ta-

szított a nyilvánosház. Mariska emléke is erősen élt bennem. Olykor, ha szóba álltam a nyilvánosházbeliekkel, mintha elém állt volna, hogy óvjon

Pedig komoly problemat jelentett ez nemcsak nekem, hanem minden fiatal munkásnak Elég ritka volt az olyan fiatal munkás, aki nem ezeknél a nőknél keresett oromet.

Nekunk, pékeknek, kulonosen nehez helyzetunk volt ezen a téren is. Sokan voltak kozottunk rendes emberek, de nőtlenek. Nősulni kozülunk kevesen akartak. De nem is mertek. Életrendünkből kovetkezett ez – és a kemény robotból meg a bizonytalanságból. A bizalmival sokat beszéltem erről. Ő sem volt nős, de nem is akart megnősulni. Kerdeztem tole, miért van ez így, és miért nem lehet maskeppen?

– Nézd, fiam: valamirevaló lány vagy asszony nem megy férjhez egy péklegényhez. Hacsak nem valami szenvedélyes, szép szerelem koti ossze őket. Láthatod: a szaktársak nagy része, főképpen az oregek, az idősebb generáció, nőtlen... Nagyon mostoha munka- es életviszonyok között élünk évtizedek óta. Gondold csak el, mi az, amikor este mindenki más lefeküdni készül, te meg elmesz dolgozni, a fiatalasszonyt pedig otthagyod egyedul. És reggel hazamégy, kifacsarva a nehéz munkától, aludni, amikor a fiatalasszony jól kipihente magát. Meddig mehet ez így tisztességgel, és hová vezethet ez? Ki az a barom, aki másnak igyekszik szeretót tartani?

Két történetet mesélt el, hogy idevágó példákkal is lássam a saját életunket. Egy tehetséges, jóképű, fiatal szaktárs megházasodott. Estefelé a vendegek elszállingóztak, és magára hagyták a fiatal párt. A vendégek nagy része is pék volt, és dolgozniok kellett menni. Azt mondja a fiatal férj a néhány órás feleségének: „Hat, asszony, fekudj le! Én bemegyek a pékségbe dolgozni." A fiatalasszony sírva fekudt le. De reggel a férj nem találta a feleségét otthon – elhagyta őt. El is váltak. A férj ivásnak adta magát. Most is él, de soha nem lesz már rendes ember belőle. Kár érte, mert jó szakmunkás és... rendes ember volt. Ami

vigaszra még szüksége van, a nyilvánosházban igyekszik megtalálni.

Szót ejtett arról a szaktársról is, akit csinos asszonnyal láttunk vasárnap a színházban.

– Igen rendes házaspárnak látszottak – mondtam.

– Nem házasok azok, együtt élnek. Az asszony évekig prostituált volt... Úgy ismerkedtek össze. Megszerették egymást. Példamutatóan élnek...

Szomorúan hallgattam.

– Hát énvelem hogyan lesz majd?...

– Neked már jobb lesz. Az igazi munkásnak megnő a tekintélye. Harc kérdése ez. Erős szakszervezet kell, bátor, kitartó sütőmunkásokkal! Ki kell harcolnunk a nappali munkát, a vasárnapi munkaszünetet, az emberi bánásmódot és a közmegbecsülést! El kell érnünk, hogy ne legyen különbség köztünk és a más szakmabeliek között. Ezek mind feltételek a példegények normális, erkölcsös, a kölcsönös bizalmon alapuló házasságához. A prostituáltak... Sajnáld őket! Nagy része faluról jött fel kiscselédnek. Valahol fiatalon megfektette a gazda vagy a gazda fia. Kézről kézre adták, utána mi következhet? Harcolni kell ez ellen is, őértük is, és ki harcoljon, ha nem mi, szervezett munkások? Nem nekünk kell hozzájuk lezülleni, hanem őket kell magunkhoz felemelni!

Megráztak ezek a beszélgetések. Az őszinte, nyílt szavak egész lelkivilágomat átjárták, és munkáltak bennem.

Egy év is eltelt már szerelem és női barátság nélkül, amikor belebotlottam egy huszonnégy éves, derűs kedvű, nagyon kedves cselédlányba. Bejárt a pékségbe, süteményt, kalácsot vásárolt. Korán jött – reggel fél hatkor. Nagy vaskereskedőnél szolgált. A vaskereskedőnek kívüle több cselédje is volt – sok alkalmazottal dolgozott, a segédek egy része és az inasok is nála laktak.

Amikor munka után az üzleten keresztül távoztam a pékségből, a sok vásárló közt ott volt ez a kis cselédlány is, akinek

Jakab már hosszabb ideje eredménytelenul csapta a szelet. A lány csak ugratta Jakabot. Jakabnak segíteni kellett a reggeli kiszolgálásban. A lánynak sose kellett sokáig várnia, mert csak rámosolygott Jakabra, és Jakab máris ész nélkül ugrott, és kiszolgálta őt. Egy reggel Jakab mókázva szólt nekem: – Segéd úr, hadd mutatom már be Juliskát magának. Ez a legszebb lány a környéken. Képzelje: nem hiszi el, hogy szerelmes vagyok belé!

Juliskával kezet fogtam. Jól megnézett: – Maga már segéd? – kérdezte tőlem. – Jakab úr még nem az.

– Segéd vagyok.

– Ugyan... Hát hány éves maga?

– Miért fontos ez magának?

Mindig zavart, ha valaki a koromat kérdezte. Fiatal gyerekképem volt, én pedig szerettem volna férfinak látszani. És szerettem volna, ha nemcsak a lányok, de a férfiak is, az asszonyok is férfinak néznek. Az asszonyok azonban figyelemre se méltattak a korom miatt, holott igazán csak hozzájuk vonzódtam. Egy évvel mindig többet is mondtam, mint amennyi valóban voltam.

A szép Julisnak elég mogorván válaszoltam: – Tizenhét éves vagyok!

Kacagott. Huncut szemét rám nyitva azt mondta: – Fiatal még ahhoz, hogy lányokkal ismerkedjen!

Sértődötten hagytam ott, de félvállról visszaszóltam neki: – Vagyok én olyan legény, mint amilyen lány maga!

Az eset nagyon bosszantott. Schwartz bácsi hazafelé vigasztalt. A kocsmából alig tudott hazacsalogatni. Néhány nap múlva Jakab ugratásból újból be akart mutatni a lánynak, de én elébe vágtam: – Neked való ez a lány, Jakab... Te elég öreg vagy hozzá!

Juliska szemei csak úgy szikráztak a méregtől. Büszkén továbbálltam.

Egyszer az utcán akadtam aztán össze vele. Az első fekete ruhámban, az első új kalappal a fejemen, szépen fel voltam öltözve. A Fő utcán szembetalálkoztunk. Ő szólított meg:

– Hová, hová?

– Amint látja, sétálok.
– Sétál... egyedül?
– Amint látja, egyedül.
– És nem unatkozik?
– Én soha nem unatkozom!
– Az lehet... Maga roppant büszke legény!
– Azért nem unatkozom!

Így kezdődött. Észre sem vettem, hogyan történt, egymás mellé kerültünk. Juliska bal oldalan feszengtem. Mentünk, és minden harag nélkul ugrattuk, csipkedtük egymást. Amikor elváltunk, találkát beszéltünk meg – az első életemben! – vasárnap délután három órára, a színház előtt.

Mind a ketten pontosak voltunk. Kezet fogtunk. Elindultunk a Fő utcán, az állomás felé. Nevetve belémkarolt: – Nem tudok másként menni! – mondta.

Jó szorosan fogott. Néha oldalba bökött, én meg vissza. Így érkeztünk az állomáshoz. Már vissza akartam fordulni, amikor rám nézett, és nekipirulva azt mondta, hogy menjünk fel a váradi szőlődombra. Onnan szép a kilátás...

– Gyerünk – mondtam. Tudtam, hogy a szőlődomb a szerelmespárok találkozóhelye.

Lihegve és zavarral küzdve érkeztünk fel a dombra. Bokros, füves helyen álltunk meg. Mások is voltak itt, de eléggé távol egymástól, és a maga dolgától-ügyétől elfoglalva, senki nem vette észre a másikat.

Juliskával hamar szót értettünk. Szép délutánt szereztünk egymásnak. Késő este tértünk vissza a városba. Egymásba karolva, csendesen lépegettunk. Ugy éreztem: az új kaland elkezdődött, és nemcsak egy délutánra szól! Bevittem a cukrászdába. Suttogva most vallottunk szerelmet egymásnak.

Többszöri találkozás után kértem, mutasson be az anyjának. Ő azonban hosszú ideig nem mutatott be, holott én már a harmadik héten bemutattam őt a bizalminak. Ezután hármasban jártunk színházba, moziba. Juliska nagyon megszerette a színházat.

Az előadás után beültünk egy kisvendéglőbe. Juliska sört, a bizalmi és én bort ittunk.

De nagyon különös ember volt a bizalmi: még a gondolataimban is tudott olvasni! Egyszer csak rám szólt: – Menjetek, gyerekek, mert rövid az idő!...

És én mentem Juliskával a szokásos helyre. Rohantak a napok, de mi mégis alig vártuk a vasárnap délutánt.

Az idő kezdett romlani. Juliska szomorúan kérdezte: – Mi lesz velünk a télen?

– Majd meglátjuk, Juliska! Lesz valahogy... Kell hogy legyen valahogy!

De ez nekem is gondot okozott. Addig nem is nyugodtam, míg be nem mutatott az anyjának. Beállhatott a rossz idő, mi most már az anyjánál találkoztunk.

Juliska anyja öreg, elnyűtt parasztnéni volt. Mosásból élt. Csendes és kevés szavú volt. Csak hallgatott minket. És mi mindketten bőbeszédűek voltunk.

– Jöjjön el máskor is! – mondta nekem.

– Anyám megszeretett téged – mondta Juliska. – Azt mondja, hogy az első szerelmére hasonlítasz. Milyen kár, hogy iszik szegény, mint a férfiak! – mondta még.

Karácsony előtt majdnem összetűztünk azon a kedves tervezgetésen, hogy miféle ajándékot venne nekem és az anyjának, ha – elegendő pénze volna. Megható volt, én valahogy mégis csacsinak mondtam őt. – Ha volna! Nekem van pénzem – mondtam –, és ez legyen neked is elég! Én szándékoztam venni neked mindenfélét... Te majd akkor veszel nekem, ha pénzed lesz. Ígérd ezt meg, s nekem ez elég karácsonyra. – Ezzel a zsebembe nyúltam, és pénzt akartam adni neki, vegye meg rajta azt, amit legjobban szeretne.

Juliska tiltakozott, mire én dühös lettem rá. Emiatt veszekedtünk. Nálam volt ezerötszáz lej, kirántottam a zsebemből.

– Ha nem fogadod el, soha nem akarlak látni! Érted? Soha! Nekem van pénzem, neked nincs, milyen barátságban vagyunk mi, ha nem akarod elfogadni tőlem? Itt van, fogd! Ha nem

kell, beledobom a kanálisba. – Ezt olyan határozottan mondtam neki, látta rajtam, meg is teszem.

– Meg vagy őrülve? Kanálisba dobni a pénzt, amit nehéz munkával kerestél?

Mentem a kanális felé. Utánam ugrott. Elkapta a kezem: – Jól van, add ide, te őrült!

Hallgatagon mentünk egymás mellett. Nem tudtunk sokáig haragot tartani. Először ő szólalt meg: – Nahát, hogy te milyen pukkancs vagy!

– Jól van, Juliska, ne veszekedjünk. Egye meg a fene azt a pénzt! Vegyél rajta magadnak és az anyádnak valamit. Nekem nem kell semmi, van mindenem. Az ünnepre egyébként sütök nektek kalácsot és süteményt. Anyádnál töltjük a karácsonyt.

Délután négykor már együtt ültünk az egyszobás lakásban. Juliska kiosztotta az ajándékokat: anyjának ruhát, nekem inget és nyakkendőt. Magának cipőt vett a pénzből, és bevásárolt az ünnepekre főzni-, sütnivalót. Az ajándékosztás után ettünk, ittunk, és nagyokat nevettünk. Ez volt életemben az első komoly karácsonyestém!

Lassan kialakult a baráti társaságom. Julist már nemcsak a bizalmi ismerte, de legjobb cimborám, Bindinger Lajos is. Egy alkalommal, amikor színház után Julis sietett haza, mert gazdájának vendégei jöttek, a bizalmi megkérdezte őt:

– Mondja, Juliska, meddig akar maga cselédeskedni?

– Hát mi a fenét csináljak? Az anyám is cseléd volt, én is az vagyok.

– Lehet mást is kezdeni.

– De mit?

– Ha munkásnőnek akarna menni valamelyik gyárba.

– Nincs nekem szakmám. És buta vagyok én az olyasmihez. Ugyan, melyik gyárba vennének fel engem munkásnőnek?

– Hát... mondjuk, a cipőgyárba.

– Oda protekció kell, és az nekem nincs!

– Vannak ott jó ismerőseink, szervezett munkások, megpróbálhatjuk...

Addig beszélgettünk erről, míg haza ment lakni, az anyjához, és dolgozni bejárt a cipőgyárba. Hamarosan tagja lett a bőrösök szakszervezetének. Ettől fogva a viszonyunk kezdett komolyabbra fordulni. Beleszólt vásárlásaimba és a pénzkuporgatásomba. Már nem kellett vele veszekedni, hogy a pénzt elfogadja tőlem. Nem laktunk együtt, de a kasszánk közös lett. Kocsmába, vendéglőbe ritkábban mentünk – inkább táncoltunk az Otthonban, vagy színházba jártunk. Jól kiegészítettük egymást: ő nem ivott, engem pedig óvott az italtól. Egy éven át éltünk így egymással és egymásért. Néha célzásokat tettem neki házasságról, de Juliska leintett, ne szamárkodjak.

– Hogyan házasodnánk össze, hiszen a tieid azt nem is engednék meg.

– Akkor megvárom, amíg nagykorú leszek.

– Jó! Majd akkor beszélünk róla.

Nehéz lenne megmondani, hogyan hidegültünk el egymástól. Egyre ritkábban teremtett alkalmat arra, hogy találkozhassunk – mindig volt náluk vendég. Vasárnap pedig nem is láthattam. Ennek ellenére a gyanakvás eszembe se jutott. Nekem is megvolt a magam programja – a munka s a mozgalom –, így hát nehezen vehettem észre, hogy Juliskánál változás állt be – az én mindig vidám, kacagó, csacsogó, ugrató és csipkelődő Juliskám túlságosan komollyá és elgondolkodóvá vált. Ha együtt sétáltunk, már nem volt olyan szoros és meleg a karolása. Egyszer aztán, amikor a gyár előtt vártam, zavartan jött ki. Hazafelé menet pedig, szomorúságot éreztetve velem, azt kérte tőlem, hogy többé ne várjam a gyár előtt.

– Miért?

– Nem akarom, hogy lássanak.

Ejha! De én csak nem kunyerálok!

– Jól van – mondtam –, nem várlak többé. De... ha látni akarsz, üzenj értem...

Ezzel elváltunk. Napokig nem láttam. Aztán üzent értem. Beszélni akart velem a cukrászdában.

Már ott ült, amikor megérkeztem. Szomorú volt.

– Komoly beszédem van veled – mondta. – Férjhez megyek... Megkérték a kezem. Elég régen ismerkedtem meg egy csizmadiamunkással az Otthonban. Ő kérte meg a kezem. Harmincéves, komoly férfi.

– De hát én is elveszlek feleségül – mondtam elhűlve. – Miért nem jössz énhozzám?!

– Hozzád nem megyek.

– Miért?

– Mert... nagyon szeretlek, és... túlságosan fiatal vagy hozzám. Most lettél tizenhét éves. Neked még nem szabad megnősülnöd.

– Igen nagyon sajnállak, Juliskám. Megszerettelek és... érzem, hogy valóban szeretsz... Talán soha senkit nem fogok úgy szeretni, mint téged...

– Nagyon szép volt, de... nekem férjhez kell mennem. Az életemről van szó. Ne haragudj rám. Remélem, a barátságunk azért megmarad.

Nem tudtam mit szólni. Belül égtem és lázongtam. Úgy éreztem, hogy csúnyán megloptak.

Elváltunk. Komoly válságba kerültem. Nem tudtam aludni, és sokat ittam. Szegény Schwartz bácsi és Schwartz néni ámulva nézték, hogy részegen járok haza. Ha reggel felkeltem, alig beszéltem, és keveset ettem. Napról napra a kocsmán keresztül mentem a munkába. De hála a bizalminak, megint rendbe jöttem. Megjelent mellettem – lehet, hogy Juliska, de az is lehet, hogy Schwartz bácsiék kérték erre. Reggel a kocsmában ültem, és már a harmadik féldecinél tartottam, amikor mellém ült.

– Nem szeretném, ha nagyon nekikeserednél – mondta. – Tudnod kell: gyerek vagy, még nem nősülhetsz. Békülj meg a gondolattal, hogy Juliska elment. Nincs jogod elébe állni, és nincs jogod tönkretenni magad.

Hulltak a könnyeim, de ő elfedett az emberek szeme elől.

– Szedd össze magad! Kívánom neked, hogy ez legyen életed legnagyobb csalódása. Most kezdesz élni... Készülj fel arra, hogy még sokszor fog ilyesmi érni!

Ittam. Hagyták. Hazakísértek, és napokig vigyáztak rám. Nagyon nehéz volt.

Juliskával házassága után sokszor találkoztunk az Otthonban. Előfordult, hogy csak ketten voltunk, de köztünk állt a fal: Juliska házassága és a szervezett munkás szolidaritásából fakadó becsület.

3.

A szakítás magával hozta, hogy még jobban belemerültem a szakszervezeti, a munkásmozgalmi életbe. Ez a munka hamarosan egyensúlyba hozott. Bindingerrel együtt feladattal bíztak meg: alaposabban foglalkozzunk az inasokkal és az ifjúmunkásokkal. Az én feladatom az volt, hogy az inasokat behozzam az Otthonba, ahol aztán a vezetőség néhány tagja foglalkozik velük. A cél: korán a mozgalomhoz, a szakszervezeti élethez kapcsolni őket. Nem volt könnyű feladat, mert az inasok, ha vasárnap délután elszabadultak a pékségből, a nagyobbak rögtön mentek a kocsmába, onnan meg a lányokhoz. Jobb esetben színházba vagy moziba. Nem volt könnyű meggyőzni őket, hogy jobb az, ha bejönnek az Otthonba. Néhány olyan barátommal kezdtem, akik felszabadulás előtt álltak.

A bizalmi azt mondta, ha azt akarom, hogy hallgassanak rám, sokszor kell velük lennem.

– Menj velük oda, ahová ők mennek, mert másképpen nem fognak rád hallgatni. Nem fognak hinni neked.

Így tettem. Eljártam velük a kocsmába. A cimborák egyébként is hamar becsíptek. Hangoskodva indultunk a nyilvánosházakba. A kapu előtt várakoztam rájuk.

– Gyurka, nem jössz?

– Megvárlak benneteket.

Hetyke legény módján mentek el a lányokkal, de nagyon csendesen jöttek vissza. Kiábrándultak, és szégyellősek lettek.

Lassan-lassan hallgattak rám. Néhány vasárnap után sikerült az Otthon felé terelni őket. Akiket sikerült bevinni az Otthonba,

azok nem mondtak le ugyan a vasárnapi szórakozásukról, de már szolidabban, feltűnést kerülve cselekedtek. Az első összejövetelre oten jöttek el. Csalódást éreztem. A bizalmi és Bindinger azonban elégedettek voltak.

– Türelem kell, Gyurka – mondták.

Később szaporodott az Otthont látogato fiatalok csoportja. Kialakult egy olyan kitartó, lelkes kompánia, amely egymást hívta. Lassan ragaszkodni kezdtek a közösséghez.

Amikor a Szent János utca végén felépült az új Otthon, a nagyobb hellyel nagyobb lehetőség adódott rendszeres szakszervezeti életre. Brigád alakult, hogy tagjai járjanak el a katolikus legényegyletbe, és végezzenek agitációs munkát az oda járó fiatalok között. A brigád tíz ifjúmunkásból állt. A vezetője én lettem.

A váradi katolikus legényegyletnek, nagy palotaszerű épülete volt. Olyan hatalmas teremmel, hogy Várad második báli helyiségének számított, és ez sem volt céltalan dolog: a papok sok pénzt áldoztak, és fáradtságot nem kíméltek, hogy az ipari tanoncokat és a fiatal segédeket magukhoz csalogassák.

Az iparostársadalom is kente őket pénzzel, főleg azért, hogy inasaikat és fiatal segédeiket távol tartsák az Otthontól – a „vörösöktől". Minden szombaton és vasárnap táncot rendeztek a katolikus legényegylet nagytermében. A tanoncok részére időnként tánctanfolyamot indítottak. A tánctanfolyam befejezése után pedig rendszeres össztáncokra szervezték a fiatalokat.

Az új Otthon felépülésével nálunk is bevezették a szombati és vasárnapi táncot. Ettől fogva a legényegylet kedden és csütörtökön tartott táncdélutánt, és este táncos összejövetelt. Emellett a legényegylet a téli szezonban – késő tavaszig – rengeteg bált rendezett, míg az Otthonban alig kettőt-hármat tarthattunk, mert az erre megfelelő termet lefoglalták előadásokra, gyűlésekre és színjátszó csoportok előadásaira. Nehezítette a politikai munkát az is, hogy a katolikus legényegyletben vendéglő is volt, tehát inni is lehetett. Az Otthonban azonban ilyesmit nem engedélyeztek, és így a fiataloknak, ha inni akartak, ki kellett menniök a szomszéd kocsmába. Ezt a sokszor vándorlásszerű kocsmába vo-

nulást nem szerették az Otthon rendezői és vezetői. Az otthoni szigor miatt így nehezebb volt a szervezői munka.

A legényegyletet mindaddig látogattam, míg bajt nem csináltam. A brigádom tagjai erősen ittak, de én vigyáztam magamra. Egyszer azonban mégis megtréfáltak. Húsvéti locsolás után berúgattak. Először életemben, de ezúttal aztán alaposan. Bort, sört, pálinkát vegyesen itattak velem. Csoda jó kedvem kerekedett, és zabolátlan lettem. Ilyen állapotban vonultunk fel a vendéglőből a bálterembe. Ott már alig álltam a lábamon. Mivel a többi ivós volt, és jól bírták az italt, én is meg akartam mutatni, hogy én is vagyok olyan legény, mint ők. Már az ajtóban kezdődött a baj: a rendezők nem akartak beengedni bennünket a bálterembe. De mi tízen közös erővel csak benyomultunk. Átvágtuk magunkat a táncoló párokon, és elhelyezkedtünk a *majomsziget* közepén. Feltűnő módon gusztáltuk a táncoló lányokat.

– Na, Gyuri, fel mered-e kérni azt a szőkét?

– Miért ne merném?

Keringő volt éppen, és ezt még nem valami jól tudtam táncolni, de hát mit számított az!

Megemeltem magamon a nadrágot, és elindultam a táncoló pár felé. Megálltam. Meghajoltam, majd ittas pökhendiséggel kértem fel a lányt. Csodaszép lány volt, jobbfajta – ahogy a barátaim mondták. Rózsaszínű báliruhában volt, az arca kipirult. Az anyja fent ült a karzaton, a lányát onnan kísérte figyelemmel.

A fiú átengedte a lányt, de jól megnézett.

Táncolni kezdtünk. Táncolni? Csetlettünk-botlottunk – sehogy se akart sikerülni a forgás.

– Hogy táncol maga? – kérdezte a lány.

Ránéztem. – Prímán, kisanyám – mondtam. El nem engedtem volna a világért sem.

Az idegen fiúk veszettül néztek, de én nem mértem fel a helyzet komolyságát. Táncunk nem tartott sokáig: jöttek a rendezők, jöttek a lány testvérei. De jöttek az én barátaim is. Mielőtt valaki hozzám nyúlhatott volna, az egyik vasas ifjúmunkás – hatal-

mas szál legény, kovács, foghegyről odaszólt a tettre kész rendezőknek és a többieknek:

– Hozzá ne merjetek nyúlni, mert kirámoljuk a báltermet.

Forró lett a levegő. A rendezők, köztük egy kispap, mindenkit csitítottak.

– Gyere, Gyuri komám – szóltak rám többen is. Még tudtam hallgatni a szóra. Kivezettek az utcára.

Alig álltam a lábamon, a nyelvem nehezen forgott, de mindent tisztán láttam és felfogtam. Elfogott a szégyen, majd a félelemérzet, hogy olyan valaki láthat meg az otthonbeliek közül, aki tudja, hogy nekünk milyen megbízatásunk van. Akkor vége, oda az én munkásbecsületem! Mert a bizalmi és az elvtársak arra oktattak bennünket, hogy részegen ne menjünk a legényegyletbe, mert ezzel ártunk az *ügynek*. És tessék: berúgtam, mint valami disznó! A fiúk konflisba tettek, s mert nem tudtam megmondani a lakáscímem, elvittek az Otthonba. Kihívták a bizalmit. Egymásra néztünk. A szeme szomorú volt és annyira szemrehányó, hogy én a föld alá szerettem volna süllyedni a szégyenemben.

Elzavarta a fiúkat. – Majd számolunk! – fenyegette őket.

Hazavitt. Egész úton egy szót sem szólt, de hallgatása jobban fájt, mintha vert volna. Legalább szidna meg – gondoltam.

Schwartz néni nagyon megijedt: – Mit tettek ezzel a gyerekkel? – sopánkodott.

Bevittek a szobába. Levették rólam a ruhát, és lefektettek. Azt is hallottam, hogy a bizalmi szólt Schwartz bácsinak, nézzen utána valami kisegítőnek, mert munkára használhatatlan vagyok.

Nehezen aludtam el, minden forgott velem. Rengeteget hánykolódtam. Másnap reggel nyolcig voltam ágyban. Hihetetlenül szégyelltem magam.

A bizalmi együtt jött haza Schwartz bácsival. Amikor meglátott, csak annyit kérdezett: – Mi az, legény, élsz még?

Én csak álltam vele szemben, és fojtogatott a keserűség. A megalázó szégyen miatt eltört a mécsesem – sírva fakadtam.

– Miért sírsz, gyerek? . . .

– Nagyon szégyellem magam. Szégyent hoztam magára is.

– Ha szégyelled magad, az jó dolog – mondta halkan. – Tanulj ebből az esetből, és fejezd be az ivást. A pékek sajnos isznak. De te még nagyon fiatal vagy. Ráérsz erre. S ha meg is emeled a poharat, határt kell szabni a szenvedélynek. Öntudatos, szervezett munkás sose rúg be, mint egy disznó, és nem csinál botrányt! Nem hiszem, hogy te a disznók útját választanád. Kár is lenne érted.

Hallgattam. Magamban számvetést csináltam: két éve iszom rendszeresen, és egy éve cigarettázom. Mindössze tizenhét éves vagyok. A lejtőn meg kell állnom. Disznóvá sosem szabad válnom.

A legényegyleti munkától felmentettek, de a bizalmi maga mellett tartott. Délutánonként bent vagyok vele a szakszervezetben. Inspekciót tartunk. A szaktársak jönnek-mennek, tagsági díjat fizetnek, vagy kisegítő munkát keresnek. A szakszervezetnek munkaközvetítője is volt, és a szaktársak innen igyekeztek munkába állni, mert a kollektív szerződés szerint csak így fizettek a mesterek. A jobb pékségek csakis ide fordultak munkaerőért.

Bindinger barátom volt a könyvtáros, aki szinte az Otthonban élt, és rengeteget olvasott. Ő szoktatott rá engem is az olvasásra. A könyvtárban 400 könyv volt – főképpen Jókai, Herczeg, Bródy, Ady művei. A külföldi szerzők közül Gorkij, Zola, Hugo, Tolsztoj és Dosztojevszkij munkái. A tudományos művekből minden olyan lényeges könyv megvolt, amelyet az első világháború előtt és alatt a Világosság Kiadó és a Népszava adott ki. Ezek közül olvastam a Kommunista Kiáltványt, A nő és a szocializmust és Marx Károly életét.

Inkább a szépirodalom kötött le. Gorkij Gyermekéveim című munkája életem legszebb olvasmányai közé tartozik. Ez a könyv visz engem tovább, Zolához; a Patkányfogó és a Germinál felejthetetlen élményeim, mint ahogy az Dosztojevszkij Bűn és bűnhődése is. Gorkij vezetett el Lev Tolsztojhoz is. Szépirodalmi érdeklődésemet nagyban táplálta a színház. Az Ember tragédiája, Romeo és Júlia – csak fokozták és erősítették könyvéhségemet. Rendszeresen látogatom a színházat – minden pénteken este és

vasárnap délután színházban voltam. Váradon állandó és kiváló színtársulat működött. De az Otthon is rendezett matinékat, szavalóesteket. A műkedvelők egyfelvonásos darabokat adtak elő.

A tudományos művekkel nehezebben boldogultam. Az Otthonban sok-sok előadást kellett hallgatnom, mire valamennyire is közel kerültem a tudományos szocializmushoz.

Ebben az időben különösen két tudományos könyv foglalkoztatott: a Kommunista Kiáltvány és Szabó Ervin Szocializmusa. Ezeket lassan, de fokozatosan kezdtem megérteni. Elmélyülésről természetesen még nem lehetett szó. Ezek a művek a bennem uralkodó érzelmeket finomították, és lassan értelemmé és gondolattá érlelték. A Kommunista Kiáltványnak van olyan része, amelyet kívülről is megtanultam, mégis hosszú idő telt el, amíg ezt a remekművet nemcsak éreztem, de értettem is.

Érdeklődésem szakadatlanul nőtt. Értem már a szakszervezetet, és kész vagyok érte mindent vállalni. A szervezett munkásoknak nem kell engem sokáig agitálniok, hogy ezt vagy azt csináljam meg. Még azt sem kérdem, hogy mit, miért. Ha ők mondják: tudom, csinálnom kell! Még nem bírálok – nem vagyok kritikus. Még csak magamban rendezem a tapasztalatokat. De már felszólalok a sütők taggyűlésén. Az 1925. évi közgyűlésen tizenöt percig beszéltem – és ez nagy szó volt! A szaktársak nagyon megtapsoltak. A Szövetség titkára, aki Kolozsvárról jött le a közgyűlésre – a Szövetség központja Kolozsvárott volt, és nem Bukarestben –, megkérdezte, hány éves vagyok. Hallottam, amint a titkár odaszólt az elnöklő szaktársnak és a bizalminak:

– Akkor lehet...

Vajon, mi lehet az, amit „akkor lehet"? – kérdeztem magamban. Boldog voltam, és nagyon elégedett magammal.

A jelölő bizottság, amelynek az elnöke a bizalmi volt, engem is jelölt vezetőségi tagnak a tizenegy tagú vezetőségbe. Én kaptam a legtöbb szavazatot. Határtalanul boldog és büszke voltam. Hát még a bizalmim! Mint egy igazi apa.

Gyerekemberként kívánhattam ennél többet?

Tizenhét éves vagyok, és ezerkilencszázhuszonötöt írunk!

Részese leszek a munkásmozgalomnak; éjjel dolgozom, nappal marad időm, és megyek röpiratot osztani, vagy a gyárak elé plakátot ragasztani. Politikai gyűlésekre járok, vezető politikusok beszédeit hallgatom. Az országos képviselőválasztásoknál és a községi képviselőválasztásoknál számításba veszik a munkámat. Bindinger Lajos barátommal együtt veszünk részt a munkástüntetéseken, a román nacionalisták elleni akciókban. Azok például Bukarestből különvonaton jöttek le Váradra, antiszemita tüntetésre.

Ebben az időben ismerkedtem meg a munkásmozgalomban tevékenykedő értelmiségiekkel: ügyvédekkel, orvosokkal, újságírókkal – azokkal, akik a munkásmozgalomban vitathatatlanul nagy szerepet játszanak. Ebből az időből két ilyen komoly jogászra és jelentős forradalmárra emlékszem: dr. Szántóra és dr. Rozványra. Rozvány doktor a mi jogtanácsosunk is, fő támaszunk a bér- és munkaügyi kérdésekben. Ő képviselt bennünket a peres eljárásokban, szakirányításával készültünk fel az éjjeli munkát eltiltó harcra. Kellő előmunkálatok után dr. Rozvánnyal elkészítettük a szükséges megállapodást, amit aztán a mesterek inkább elfogadtak, mintsem lemondtak volna a vasárnapi termelésről. A vasárnapi munkaszüneti harctól ugyanis annyira megijedtek, hogy ezt a követelésünket simán tudomásul vették.

Mozgalmunk tehát eredményes volt. Ennek ellenére a vasárnapi munka miatt állandó vita maradt a szaktársak között: a vasárnapi munkaszünetet jobban szerették volna. Erre még nem érett meg a helyzet. Bonyolult probléma volt – és különösen itt, Nagyváradon... A munkások többsége keresztény volt, a mesterek zöme zsidó. A köz- és államigazgatás vezetői pedig egy szálig keresztények és nacionalisták – könnyű lett volna hát az összeugratás, a levegő telített antiszemitizmussal és nacionalizmussal. De a mesterek – keresztények és zsidók egyaránt – szilárd egységfrontot képeztek. Köztük a keresztény pékmesterek voltak a hangadók. És a város egy napra sem maradhatott kenyér és sütemény nélkül – ez a zavartalan közellátás érdeke is volt. Az állam és a városi igazgatás keresztény urai pusztán emiatt is a

pékmestereket támogatták, s egy esetleges harcban biztosan győztek volna velünk szemben.

A harcunkban – mindenki előtt kétségtelen – komoly eredményt értünk el. Az éjjeli munkát úgy szabályozták, hogy reggel négy-öt óra között lehetett kezdeni – kivívtuk tehát a nyolcórai munkaidőt! Megerősíthettük a munkásközvetítést. A pékmesterek jobban bántak a munkásokkal.

Ekkor még nem gondolhattam arra, hogy majd Magyarországon – 1939–40-ben – újból szembetalálom magam ezzel a munkaügyi harci kérdéssel, és ebből az újabb harcból aztán mi, pékmunkások, kerülünk ki győztesen. Váradon megtanultam a leckét.

4.

Lassan két éve dolgozom itt. Jakab felszabadult. Új inas került az üzembe, akivel négyen vagyunk. Jakabbal el-elbeszélgetek arról, hogy mi az élet értelme és célja. Válasza rövid s kategorikus – benne van egész jelleme: jól megnősülni... Nagy hozomány... Önállósulás.

– A munkásélet nem jövő nekem – mondta befejezésül. – Leteszem a mestervizsgát, aztán önálló leszek. Pékmester úr!

Jakab nem szívesen iratkozott be a szakszervezetbe – mint bizalmi nem hagytam békén. Fejéhez vertem, hogy a legelemibb áldozat nélkül akar részesedni a szervezett munkások által nehezen kiharcolt vívmányokból; de ez mit sem használt, faképpel hallgatott. Mintha nem is magyarul beszéltem volna. Sok rábeszélés után végre mégis beiratkozott, és fizette a tagsági díjat. Néha eljött a szakmai gyűlésekre is, de a szíve, a lelke nem volt a miénk. Schwartz bácsi jellemzése szerint: a vallásos érzületében sem őszinte – kész kupec! Az ilyenből csak embertelen vérszívó lesz!...

Schwartz bácsi észrevette a mester szándékát: Jakabot, a rokonát szeretné a helyére állítani, tőle meg valamilyen címen meg akar szabadulni. Megtakaríthatná a Schwartz bácsi I. osztályú és

Jakab III. osztalyu bére kozotti bérkulonbozetet. S ezt jo ideig művelheti, mert Jakabnak ahhoz, hogy onalló lehessen, a mestervizsgat is le kell tenni, és ez idó kérdése.

Schwartz bacsi kilépett a pékségből, mert nem bírta ezt a feszultséget. Oreg is volt, csendesebb hely kellett neki: a szakszervezet egy masik koser pékségbe állította be Helyette Király szaktarsat kozvetitették a péksegbe vezető munkasnak. Király mellett aztán Jakab nem sok sot evett meg – vegul elment az uzemből. Hamarosan onálló lett, de visszasullyedt munkássorba. Harmadosztalyú munkas maradt. Hosszú ido utan, 1941-ben találkoztam vele újra. Akkor mar a Magyar Elelmezesi Munkások Szakszervezetenek fótitkára voltam, es tobbszor ellátogattam Varadra. Mivel nem ismertem meg, o szólt hozzam Oreges kulseju, gondozatlan ember benyomasat keltette. Amikor a népes utcan megszolitott, kitette magát annak, hogy a rendőrseg felfigyel ra.

– Mi lesz velunk, Marosan szaki? Mi lesz, ha Hitler ide is eljut?

Nehez volt a helyzet, nem akartam még jobban elkeseriteni, vigasztaltam

Érdeklodott, nem lehetne-e Pesten elhelyezkednie Kért, hogy helyezzem el Nem vallalkoztam rá, mert Pesten is sok volt a munkanélkuli.

Utoljára 1943-ban talalkoztam vele. Munkaszolgalatos volt, sárga karszalaggal Jó ideig egyutt sétáltunk. Tobbszor megkérdezte, nem szégyellek-e vele, a sárga karszalagossal, nyilvánosan mutatkozni?

– Nem szégyellem – mondtam. – Nekem sok baratom van a zsidok kozott. Szocialista vagyok, és ez azt is jelenti, hogy felekezeti szempontból nem teszek kulonbséget ember és ember között; azt azonban nezem, hogy gazdag-e vagy szegény, becsuletes-e, vagy gazember-e az illető.

Jakabnak nagy családja volt. Felesege dolgos asszony – ő

volt a család igazi feje és eltartója. Jakab azt mondta, ez azért van, mert neki nem sikerült semmi, és a felesége igénytelen.

1944-ben, családját elhurcolták. Jakabot munkaszolgálatra vitték, útközben veszett el.

A Jakab-félékkel sokszor találkoztam az életben. Ezek a találkozások hozzásegítettek ahhoz, hogy megtanuljam kritikus szemmel nézni az embereket. Sokszor becsaptak, de soha nem tudták kedvemet szegni vagy szembeállítani jóravaló emberekkel. A velük való találkozás döbbentett rá, milyen nehéz dolog lesz küzdeni az ilyen embertípus megváltoztatásáért.

I.

A kóser pékségben tarthatatlanná vált a helyzetem. Nem spekuláltam sokáig, kiléptem. Több helyre is mehettem volna dolgozni, de egyelőre nem helyezkedtem el. Pihentem újból, és ez nagyon jót tett. Vasárnap délután Bindingerrel sakkoztam. A bizalmi kibicelt. Később beszélgetni kezdtünk.

– Tudod, mit kellene neked tenned, Gyurka? – kérdezte a bizalmi.

– Mit kellene? . . .

– Úgy gondolom, hogy helyes lenne, ha elmennél vándorútra. Elmennél valcolni. Menj el Váradról, nézz szét az országban, nézz szét a nagyvilágban, más uzemekben, más emberek között, és tanulj. Nem egész ember az, aki a te korodban begubózik, és nem vándorol, nem lát világot.

Ezen hosszan elgondolkoztam. A sütőszakmában réges-régi hagyomány volt a vándorút, a szokás még a céhvilágból maradt fenn. Az első világháború előtt különösen nagy volt a munkásvándorlás egész Európában. Sok szakmában, ha valaki segéd lett, mondhatni, kötelező volt számára a valcolás. A fiatal szakmunkás segédek bejárták egész Európát. Váradon is létezett egy kiskocsma, amelyet Herbergnek hívtak, és amelynek két szobája volt, néhány ággyal, amelyet a vándoriparos legényeknek adtak ki néhány napra. Ezt a tradíciót a sütők ipartestülete is támogatta.

A bizalmi nem szűnt meg lelkesíteni. Először Romániát járjam be – ajánlotta. – Mindenütt otthon leszek, mert vannak

szakszervezetek, szervezett munkások. Ha később nagyobb kedvem lesz, nekivághatok a széles világnak. Gazdag tapasztalatokat gyűjthetek. Ez nemcsak politikai, hanem szakmai szempontból is hasznos lesz, hisz én még valamirevaló nagy sütőüzemet nem is láttam, sütőüzemet, ahol gépek dagasztanak, és a kiflit és a zsemlyét is gépek készítik. Meg csak fával fűtött, földből tapasztott kemencéket ismertem, holott külföldon már nagyon elterjedt volt a gázkemence, sőt, kilátásba helyezték a villanykemence bevezetését is.

Útravalóul azt ajánlotta még a bizalmi, hogy a számomra idegen világban keruljem majd a hatóságokkal való összetűzést. Azt is ajánlotta, hogy az első utam Kolozsvár legyen, mert közel van. Levelet ígért a Szövetséghez, amit majd magammal viszek, és az hasznomra lesz.

Fellelkesültem. Kavargott bennem a merész kiugrás terve az ismeretlentől való félelemmel. A mindennél erősebb kíváncsiság azonban legyőzte ezt a félelmet. Nehezen, de azért dontottem: nekivágok! Hazamentem. Schwartz bácsiékkal megbeszéltem a helyzetet. Schwartz néni sopánkodott. Ostobaságnak tartotta a vándorlást, amikor elég jól meglehetek Váradon is. Schwartz bácsi letorkollta a feleségét.

Ki akartam fizetni a lakbért, hogy fenntartsam magamnak a helyet, de a pénzt nem fogadták el. Mást ők úgy sem vesznek magukhoz, engem pedig visszavárnak – mondták. A holmimat megőrzik. Schwartz bácsi vállalkozott, hogy összeállítja nekem a vándorláshoz szükséges útipoggyászt.

Másnap vettunk egy erős, használt ruhát, bakancsot, két tarka inget, két fekete gatyát. A csomagba betettünk két munkafelszerelést és tisztálkodási szereket. Készen álltam az útra. Hogy gondom ne legyen vele, egy hónapra előre kifizettem a szakszervezeti tagsági díjamat.

Este még együtt voltam a barátommal és a bizalmival. A kocsmában iszogattunk. Amikor ők munkába mentek, én elindultam az állomás felé. A vonatom éjfél körül indult Kolozsvárra.

Öt éve nem utaztam el Váradról, és vonaton sem ültem ez idő alatt. Most hát az utazás szokatlan és furcsa is volt számomra. Harmadik osztályú, zsúfolt személyvonat fülkéjébe szálltam. A vonat elindult. Próbáltam visszanézni az ablakból, de a koromsötét miatt nem láttam semmit. Kínzott a bizonytalanság. Jövőmet olyan sötétnek éreztem, mint az éjszakát, melyben száguldott velem a vonat. Egyedül hová is megyek, s vajon mi vár rám, mi lesz velem? Jó, hogy visz a vonat, mert így legalább – a kocka el van vetve!

A vonat reggel öt órakor begördült Kolozsvárra. Volt időm bőven – a Szövetség irodáját csak kilenc órakor nyitották. Elindultam a városba kószálni, nézelődni. Az utcák még nagyon csöndesek voltak. Csak az éjjeli munkások – akárcsak Váradon – bandukolnak hazafelé, és betérnek a kocsmába. Kolozsvár a harmadik nagyváros életemben. Várad egy vidékies Párizs; Debrecen nagy, alföldi parasztváros; míg Kolozsvár a történelmi város. Itt szinte minden szöglet a történelmi múltat őrzi.

A kocsmák nyitnak leghamarabb. És én arra veszem az utam. Megkeresem azt a kocsmát, amelyet a bizalmi ajánlott – ahol a péklegények találkoznak reggelenként. Otthonosan belépek. Alighogy széjjelpillantok, meglepetésemre ismerőst lelek: péklegényt, akit még Váradról ismerek, s aki Kolozsvárra nősült, és itt is telepedett le. Steinernél dolgozott egy évig, mikor én még inas voltam. Ő is megismert. Megszólított:

– Mit keresel itt, Gyurka?

– Levelet hoztam a Szövetségbe. – Ezt megmondhattam, mert ebbe a kocsmába szervezett munkások jártak. Barátságosan fogadtak.

– Közénk tartozik ez a kölyök? – kérdezte ismerősömtől egy nagy bajuszú, spicces szaktárs.

– Szaktársunk – mondta az ismerősöm.

A nagybajuszú rám nézett. – Iszol valamit?

– Igen! – mondtam.

– Akkor hozz magadnak!

Az ismerős szaktárs beajánlott a kocsmárosnak, aki vállalta,

hogy néhány napra szobát is ad. Felkísértek a szobába, amelyben több ágy volt, és többen lakták. Eléggé rendetlen, piszkos hely, de – olcsó. Egy hétre kifizettem a bérét, és visszamentem a kocsmába.

– Ha csomagja van, adja le a söntésben, nehogy ellopják. Igen vegyes népség jár ide. Pénze van-e? – kérdezte tovább a kocsmáros.

– Annyi van, amennyi kell! – Óvatos vagyok, mert a bizalmi a lelkemre kötötte, hogy ilyen helyen soha ne mondjam meg, hogy mennyi a pénzem. „Ha ilyen helyen lefekszel, a pénzt a párna alá tedd, a fal felé eső részén, hogy ne lehessen elemelni tőled" – oktatott.

Mire a kocsma kiürült a reggeli vendégektől, jóllakva, gyenge spiccel a fejemben, elindultam a városba. Nyolc óra tájt már ott kószáltam a Szövetség körül. Kilenckor bementem az irodába. Fiatalasszony fogadott. Kikérdezett, honnan jöttem, mi a célom? Elmondtam, hogy a levelet hoztam, és személyesen kell átadnom a titkárnak. Bejelentett. Bemehettem. Amint beléptem, a titkár megismert. Elolvasta a levelet. Elnevette magát.

– Szóval valcolunk? – mondta. – Nagyon helyes! De azért javasolom: maradjon egy ideig Kolozsvárott, és dolgozzon. Nézzen szét nálunk, azt hiszem, hasznos lesz. Majd átküldöm a kolozsvári csoporthoz, rendes emberek, majd kézbe veszik. Fiatal, vigyáznunk kell magára, el ne vesszen az erdőben. Ha valami segítség vagy tanács kell, jöjjön bátran. Hány éves most?

– Még csak tizenhét...

– Irigylem magát. Tudja-e, hogy maga a legfiatalabb szervezett munkás a szakmában? Legyen büszke erre! Most pedig kiutalok a maga részére segélyt.

– Van pénzem!

– Nem baj! Segély jár magának és mindenkinek, aki tagja a Szövetségnek, és felkeres bennünket.

Háromszáz lejt kaptam. Nagyon meg voltam lepve, mert erre egyáltalán nem számítottam.

Délután három órakor jelentkeztem a kolozsvári csoportnál.

Már vártak. Megnézték a tagsági könyvemet, és ők is adtak segélyt – száz lejt, bár itt is megmondtam, hogy már kaptam pénzt a Szövetségben.

– Nem baj! A kolozsvári csoportnak is van segélyalapja... Ez jár!

Bemutattak néhány szaktársnak. Beszélgettünk. Estig velük voltam.

– Jöjjön be a szaktárs mindennap – mondták –, el lehet helyezkednie. Szerencsére most nincs munkanélküli.

Összebarátkoztam fiatal szaktársakkal is, akikre a vezetőség rábízott. Foglalkoztak velem, segítettek.

– Ha majd elhelyezkedik – mondták –, a kocsmaszállásról költözzék el rendesebb helyre...

Másnap este színházba mentem. Későn tértem haza. Úgy elaludtam a kocsmaszobában, hogy akár mindent ellophattak volna tőlem. Néhány nap alatt már ismerősként jártam-keltem. Belesimultam a csoport életébe. Figyeltem. Tanultam.

Valamelyik nap, késő délután, a szakszervezet helyiségében tartózkodtam. Bejött a pénztáros, és megszólított, nem akarnék-e kisegíteni az egyik szaktárs helyett, aki beteg lett.

– Elmehetek.

– Akkor jöjjön az irodába, kiállítom a közvetítési lapját.

Az irodában idősebb szaktárs várt, szinte meg sem nézett, hanem rámordult a pénztárosra:

– Ez a gyerek hozzánk nem kell! Rendes szaktársat adjatok! Fehérsütés is van! Nálunk tudni kell dolgozni! Falusi péklegénnyel mit kezdjünk?

Egy szuszra hadarta el a kifogásait. Készültem visszafordulni. A pénztáros határozottan szólt:

– Ide hallgass! Ez nem faluról jött, hanem Váradról. Nem tudhatod, hogy mire képes. Karattyolsz összevissza. Szervezett munkás. Kell vagy nem, mert mást nem kapsz.

A szaktárs csendesebb lett, de látnivaló volt, hogy nem tetszem neki. Sokat nem nézett ki belőlem. De azért magával vitt. Egy-

más mellett, hallgatagon ballagtunk a pékségbe. Nehezen engedett fel velem szemben.

– Kilenc órakor kezdődik a munka – szólt. – A pékmester is dolgozik. Ügyeljen, mert a mester jó szakember és igen kukacos.

Amikor a mester meglátott, nagy hangon rákezdte:

– Kit hoz maga nekem? Talán csecsemőotthon, vagy talán inasiskola az én pékségem?

Álltam és vártam. Mi tagadás, rosszulestek a mester lebecsülő szavai. Ez az én első kolozsvári munkahelyem – gondoltam. – Jól kezdődik!

Végül csak munkába állítottak. Kezdetnek öt mázsa kenyeret kellett bedagasztanom másodmagammal. Itt kolozsvári kenyeret sütnek, nagy cipókat, olyan könnyűek, mint a pehely. A tetejüket sütés után leveszik. Gömbölyűek, három-öt kiló súlyúak. Óvatos vagyok: lesem a keverés módját; jól kéz alá dolgozom. A pékmester figyel. Amikor készen vagyunk, ledörzsölöm a kezem. A dagasztás alaposan megizzasztott. A mester szól, hogy a zsemlyét is dagasszam be. Erőmet kissé megszívta a kenyér, de azért szó nélkül megyek át a másik teknőhöz. Ezzel is hamar végzek. Úgy érzékelem, látják, hogy mégsem vagyok zöldfülű. A meglepetés a táblamunkánál érte őket. Amikor a kenyeret kimérték, látom, hogy a mester és a segéd csak egy kenyeret gömbölyít. Elcsodálkoztam ezen, mert ezt csak öt-hatkilós kenyérnél szokták csinálni. Kisebb fajtánál tudni kell egyszerre kettőt gömbölyíteni – így tanultam, és így is szoktam meg. Ehhez gyorsaság és nagy gyakorlat kell. Odaálltam a táblához, magamhoz rántottam két nagy darab tésztát, és elkezdtem gömbölyíteni. Amikor jónak ítéltem, bedobtam egy-egy kosárba, és vettem a következő kettőt.

A mester gyanakodva tapogatta a tésztát a kosárban.

Nézzed csak – gondoltam –, én sem Mucsáról jöttem.

– Mondja, szaktárs ... Maga hol tanult? – kérdezte a mester. Szaktársat mondott, és nem segédurat – tudtam, hogy ez mit jelent!

– Pékségben ...

– Pékségben!... Gondoltam, hogy nem kuplerájban! De melyik pékségben?!

Említem neki az utolsó munkahelyem.

– Hol tanult, azt mondja meg!

Hallgatok.

A mester veti a kenyeret az inassal, mi ketten a szaktárssal nekikezdünk a zsemlye és kifli készítésének. A kiflisodrásnál hat darabot megsodrok, míg a szaktársam csak kettő-három darabot. Én pedig meg akarom mutatni, hogy mit tudok.

Amikor készen lettünk, megpihentünk és ettünk. Már jobb volt a hangulat. A munkával jóval előbb végeztünk, mint máskor szoktak.

A mester ismét megkérdezte: – Szaktárs, hol tanult? Mikor szabadult?

– Steiner Viktornál tanultam.

– Az más! Mióta segéd?

– Lassan két éve.

Csodálkoztak. Majd velem vettették be a vajas- és sóskiflit. Reggel felé készen vagyunk. A mester kupica pálinkát kínál, és megkérdezi, nem akarok-e beállni hozzá állandó munkásnak. Fölvenne a beteg helyett.

– Jöjjön be holnap is, és majd megegyezünk. Megfizetem a tarifát. Később egy kicsit meg is toldom.

Elkérem a napi munkabéremet – ezt mindig ki kell adni –, és megígérem, hogy estére visszajövök.

– Hagyja itt a cókmókját...

Otthagyom, de este úgy megyek be, hogy nem vállalom a munkát. Előzőleg ugyanis a mester ajánlatáról tájékoztattam a szakszervezetet. Jó néven vették ezt, és magyarázták: nem lenne helyes, ha a munkát elvállalnám. A beteg szaktársnak nagy családja van, és az üzemben begyakorolt munkás. Emellett a szakszervezet nem szeretné, ha a mesterek szabnák meg, hogy kit vesznek fel. Ez gyengítené a szakszervezet befolyását, és lejáratná a szakszervezeti munkaközvetítést. Az érveket helyeseltem. A mesternek azt mondtam, nem azért jöttem Kolozsvárra, hogy

huzamosabb ideig maradjak – valcoló vagyok, örülök, ha egy-két napot dolgozhatom, mert a pénz jól jön, de aztán megyek tovább.

– Kár – mondta a mester. – Ha mégis meggondolná magát, keressen fel, szívesen felveszem. Szeretem a jó szakembert. Szeretem a fiatalságot.

A kolozsvári szervezett munkások – kívánságomra – csak ideiglenes munkákra közvetítettek ki. Így négy sütőüzemben fordultam meg Kolozsvárott. Itt találkoztam életemben először dagasztógéppel – azzal a géppel, amely a sütőipar legnehezebb munkáját hivatott megszüntetni. Első látásra nem nagyon lelkesedtem érte. Erősen élt bennem az a nevelés és szemlélet, hogy amit a kéz, ez az érzékeny emberi testrész, a munka nélkülözhetetlen szerszáma megcsinál, azt az élettelen, érzéketlen gép nem tudja utánozni. A tészta szinte élő anyag, és hogy megtartsa szükséges formáját, érzékeny munkaeszköz kell hozzá. A gép megismerése aztán közelebb vitt annak felismeréséhez, hogy a termelés technológiájának kell megváltozni, és a gép számára úgy beállítani, hogy a szinte élő anyag: a tészta, használható maradjon a gép munkája mellett is.

A dagasztógép beállítása a termelésbe forradalmi jelenség volt. Hosszú kísérletezést, harcos és bátor kiállást igényelt mesterek és munkások részéről egyaránt. Az kellett hozzá, hogy felismerjék a dagasztógép ember-egészséget kímélő jelentőségét. S ez lassan ment végbe, harcok árán. Akadt olyan mester is, aki megvette ugyan a gépet, egyszer-kétszer használta is, s ha nem tudott túladni rajta, ott porosodott üzeme sarkában. Viszont volt olyan munkás, aki addig mesterkedett, míg a gépet tönkre nem tette. Mégis a gép győzött, és ez a győzelem a kenyér és a sütemény nagyipari termelésének alapját vetette meg. Emögött természetesen a kapitalista termelés lényege: a haszon húzódott meg.

Itt találkoztam először kiflisodró géppel is, ami azonban még nem volt tökéletes. A gépet két ember kezelte – áruja tökéletlen: a kifli bot alakú, hiányzott róla a sodrás nyoma, és ezért

formátlan volt. És ez így elfogadhatatlan is, mert a fehérsüteménynek nemcsak jónak, de szépnek is kell lennie.

Kolozsvárott a munkán kívul főképpen a szakszervezeti mozgalom foglalt le. Érdekessé, mozgalmassá tette napjaimat. Kolozsvár sütőcsoportja kétszerese a váradinak. Itt még komolyabb és erőteljesebb a mozgalmi élet. Ami talán nem is csoda, hiszen Kolozsvárott van a Szakszervezeti Kozpont – az országos szerv. Ebben az időben még nem kapcsolták át a központunkat Bukarestbe, bár az lett volna a helyes: az ország fővárosa, ott bonyolítják az országos és nemzetközi politikát. Igaz, a kolozsváriak nem szívesen hallottak ilyesmit, pedig ők is tudták, hogy előbbutóbb Bukarest lesz a Szakszervezeti Központ helye is.

Erdélyben egyébként régi és erős tradíciója volt a szakszervezeti mozgalomnak. Minden jelentős helyen alakultak szakszervezeti csoportok. Nem csoda ez: Erdély jelentős ipari bázissal bírt. Színvonalas ipari munkásosztállyal büszkélkedhetett.

Ebben az időben Romániában konjunktúra van. Még csak néhány éves az új román állam, de máris nagyban áramlik feléje a külföldi – főleg a francia és az amerikai – tőke. Ennek segítségével növelik a beruházásokat, gyarapítják az ipart. Ezáltal növekszik az ipari munkások száma is.

Erdélyben és a Regátban nehéz és bonyolult feladat politikát csinálni az élesen és frissen feltörő nacionalizmus miatt. Ezért nehéz a munkásosztály helyzete is. Mégis érezhető, hogy a regáti munkásmozgalom mind erősebben felzárkózik, és növekedése még nagyobb lesz. Kezdenek hatékony erőt képviselni az olajbányászok, a vasutasok, a vasasok és az építők. Látható, hogy Románia iparosítása nagy és erős munkásosztályt fog létrehozni. Egyesíteni kell hát a munkásosztály erejét és tudását!

Kolozsvárról mind nagyobb számban mentek le magyarok a Regátba, ahol jól lehetett keresni. Főképpen a jó szakmunkásban volt nagy a kereslet. De mentek innen a lányok cselédeknek is. Tréfásan mondogatták ebben az időben, hogy Romániában a legnagyobb magyar város Bukarest. Nekem is azt ajánlották, hogy mielőtt bárhová utaznék, Kolozsvár után menjek

Bukarestbe. Nem is haboztam sokáig. Néhány hét múlva útnak indultam.

2.

Bukarest az első nagy világváros az életemben. A pályaudvar előtt meg kell állnom, és nagyot szippantanom a bukaresti levegőből. Tikkasztó, nyári nap van. Gyalog indulok útnak. Vizsgálgatom Románia fővárosát. A végletek városa: az egyik oldal palotáival, bojár villáival, nemzeti stílusban épült házaival és új, modern építményeivel mutatja, hogy az úri világ rohamosan gazdagszik, mohó, keleti fényűzéssel él. A másik oldal nyomortanyáival, mellékutcáinak rongyos, mezítlábas tömegeivel, szinte mellbe vágja az embert.

Mit nézzek, melyik oldal ragad magával – a csillogó fényűzés vonzása-e vagy a nyomor láttán érzett felháborodás? Románul nem tudok. Megszólítok három beszélgető férfit magyarul. Mutatom a címet, kérdem, jól megyek-e.

Záporoznak a kérdéseik:

– Honnan jössz, testvér?

– Váradról . . .

Az egyik vállalkozott, hogy velem jön és megmutatja a szakszervezetet. Jelentkezem a szakszervezetben. De ezzel jelentkezik az első akadály is: a szakszervezetben nem tudnak magyarul. Kézzel-lábbal próbáljuk megérteni egymást. Előveszem a szakszervezeti könyvem. Valahonnan mégis előkerül egy magyarul rosszul beszélő ember. Életemben először értekezem tolmács segítségével.

Az első, amit tudomásomra hoznak, kapok segélyt!

A lakásszerzés okozza a legnagyobb problémát – Bukarest igen zsúfolt. Kérem, hogy ajánljanak valami olcsó kocsmát, ahol szállást is kaphatok. Itt azonban nincs ilyen hely – csak szálloda.

– Mit kezdjek én szállodával, hiszen nincs annyi pénzem?!

– Néhány napra kell csak – mondják. Majd keresnek nekem olcsóbb szállást.

Elkísérnek a szállóba. Garniszálló, ócska és piszkos. A tolmácsom cipészmunkás. Bemegyek vele egy kocsmába. Eszünk néhány falatot is, iszunk rá. Szokatlan az étel íze. Gondolom, majd megszokom.

Váradi ismerősökkel találkozom – az egyik suszter, a másik építőmunkás.

– Gyere este a Calea Victoriára – mondják. – Majd összehozunk valakivel. Elhelyezünk. Lesz szállásod! – Figyelmeztetnek: vigyázzak, hogy el ne vigyen a razzia, mert ez itt könnyen megy.

A tolmács átad a szobapincérnek, aki jól beszél magyarul. Előre kéri a szobabért. Nézem a szobát. Arra gondolok, hogy a portás súgva kérdezte, küldjön-e fel hozzám nőt. Mondtam, hogy nőt nem kérek. Leülök a kopott díványra. Rugói jelzik, milyen agyonstrapált, vén alkalmatosság. Kerülget az álom. Nagyon meleg van – legalább harminc fok. Az ablakot becsukom, hogy ne zavarjon az erős utcai lárma. Elalszom, de hajnaltájt felébredek a melegtől. Csuromvizes vagyok. Meg kell mosakodnom a lavór vízben. Kínosan hosszú az éjszaka.

Másnap este hét óra tájban elindulok a Calea Victoriára. Nagy a forgalom, és ebben a forgalomban minden lépésnél újabb és újabb ismerősre bukkanok. Alig egy órai séta után szállásom is van, amit az építőmunkás barátom szerzett: rendes munkáskörnyezetbe kerültem.

A munkáscsalád a Grivicán lakik. A férj magyar, az asszony román. A fiatalasszony anyjával együtt laknak. Az anyós a konyhában alszik, az ifjú pár a szobában. Engem is a szobában szállásolnak el. A férj-feleség az ágyban aludt – egy ágyuk volt –, s nekem a földön ágyaztak, szalmazsákra. Korán fekvő emberek, ez külön is kedvemre való. Alig tettem le a fejem a kölniillatos párnára, máris elaludtam. Nem álmodtam, pedig mondták, hogy nézzek a szoba négy sarkába.

A család kedves hozzám. A fiatalasszony anyja is dolgozni jár – takarítónő. A fiatalasszony állapotos, nemsokára szülni fog – így ő nem dolgozik. Anyja és a férje valósággal imádják őt.

Tiszteletet érzek iránta. Ha olykor sír vagy ideges, hallgatunk, míg meg nem nyugszik. Az öregasszony jól főz. Néha együtt eszem a családdal. Remek puliszkát tud főzni – olyan volt, mint a kalács: könnyű és ízes. Puliszkát ettünk még a pörkölthöz meg a vagdalt húshoz is.

Mostak is rám. Az öregasszony hetenként kétszer is leparancsolta rólam az inget, gatyát. Viszonzásképpen vittem neki innivalót – mert az italt szerette. Szavajárása volt:

– Romániában legjobb dolog, Gyorgyu, a *munka*. – A munka szó ugyanis románul evést jelent. A magyar munka nem jó munka, azt nem lehet megenni.

Az öregasszony férje, amíg élt, mozgalmi ember volt. Katonaként halt meg, de nem tudták, hogy hol. Nekem azt súgta, hogy megölték őt, mert rendes munkásember volt. Kommunista!

Az elhelyezkedéssel nem volt problémám: már a negyedik napon munkát kaptam az egyik nagy fehérsütő-üzemben. Dagasztógép is volt. A munkások – úgy látszott – itt már megszokták. Én félszemmel sandítottam rá. A miserről azt mesélték, hogy Párizsban élt és dolgozott évekig. Jó szakember, a gépen is prímán dolgozott, és nem mindenkit engedett a géphez.

Az üzem szép árut termel. A munkáskollektíva nagy része régen együtt dolgozik. A munkát itt jól megfizetik. Túlórázás ritkán fordult elő – egyenletes termelés folyt, és ha a szokásosnál nagyobb volt a megrendelés, akkor inkább kisegítőket vettek fel egy-két napra. Két váltásban dolgoztam: az egyik héten éjjel, a másikon pedig nappal. A dolgozók többségében szervezett munkások, és kétharmada román, egyharmada pedig erdélyi magyar. Az idősebb szaktársak engem Muresánnak hívtak, s hiába mondom, hogy Marosán vagyok, mosolyogtak rajtam. Rájuk hagytam. A fiatalok Gyorgyunak hívtak. Az első munkanapon hajnalfelé megkérdezték, tudok-e kávéházi kalácsot fonni. Mondtam, hogy igen.

– Akkor menjen a szaktárs a másik táblához. – Egy idősebb bukaresti szaktárssal kerültem egy asztalhoz. Az idős szaki szépen, de lassan font kalácsot. Én gyorsabban dolgoztam. A hatodik kalácsnál az öreg a vállamra tette a kezét, és megkérdezte:

– Miért és hova rohansz? Lassabban, testvér... Rohanva se adnak érte többet. – Megértettem őt, de nekem nehezemre esett lassan fonnom a kalácsot, mert én a magam munkatempóját szoktam meg. De azért hallgattam rá, mert abban, amire figyelmeztetett, igaza volt.

Bukarest hamar magához ölelt: a munkások megszerettek és ragaszkodtak hozzám. Azt mondták: aki jól dolgozik, és jó pajtás, jó cimbora és méghozzá szervezett munkás, beszélhet bármilyen nyelven, barátunk!

Amikor a hét végén megkaptam a pénzem, kérés nélkül tettem le a szakszervezeti járulékot. Idősebb román szaktárs volt a bizalmi, komoly ember, nagy tekintélye volt az üzemben. Egyébként helfer volt – kiváló szakmunkás. Törte a magyar nyelvet. Dolgozott Erdélyben is. A neki tetsző szakmabeli és szakszervezeti magatartásom miatt a többiek előtt szeretett velem példálózni. Nevetős természetemmel is meghódítottam őt. El-elnézett, amikor egészségesen nagyokat nevettem. Ezen a munkahelyen egyébként a jókedv nem volt ismeretlen fogalom. A környezetemben szerettek nótázni. Szép román népdalokat tanultam tőlük.

A munkások között itt Bukarestben kevés volt az iskolázott ember. Számosan akadtak olyanok, akinek – ahogy mi mondtuk – aranyból volt a keze, elismerték, mint a szakma művészét, de írni-olvasni nem tudott. Azt azonban precízen tudták, hogy miből hány liter vagy hány kiló kellett – ezt megtanulták, ezt meg kellett tanulniok! Ennyi egy szervezett munkásnak mégis kevés; az írni-olvasni tudás a szellemi fejlődés fontos lépcsőfoka, ezt tisztán láttam. Ahol a munkások nem tudnak írni és olvasni, ott a szakmunka és a mozgalmi és politikai munka is sokkal nehezebben mozdul. A műveltebb ember egyetlen szóból is ért, míg az írástudatlannak százszor is elölről kell kezdeni a magyarázást, méghozzá nagy türelemmel és emberséggel. Amióta gyerekfejjel erre rádöbbentem, egyre fokozódott bennem a tanulási

vágy is. Tudtam, nekem is sokat és állandóan kell tanulnom, hogy mind magasabb szinten felelhessek meg a velem szemben támasztott követelményeknek. A négy elemimmel nagyon sok volt a bepótolnivalóm.

Új román szaktársaim és barátaim harcosak és igen szenvedélyesek voltak. Ha harcoltak, akkor mindent beleadtak, a tennivalókkal együtt égtek. A hangulati elem általában túltengett bennük. Azt hiszem, ez volt a magyarázata annak is, hogy a mozgalom sokszor került hullámvölgybe. De szerencsére mindig meg tudott újulni. Az egyre erősödő reakciós, nacionalista román kormányoknak nehéz dolguk is volt a nyughatatlan, szenvedélyes munkásokkal. Ezek a kormányok Európa legkorruptabb kormányai voltak – de ezt az országban s kint a világban is mindenki tudta. Pénzért itt mindent el lehetett intézni. A megvesztegetés hozzátartozott az államvezetéshez. És ez nem is volt csoda: rosszul fizették az állami alkalmazottakat. A korrupció átszőtte az állami, gazdasági és politikai életet. És a vezetők nem szégyellték. A munkásság és a parasztság szenvedte meg végső fokon ezt a korrupciót, amely a növekvő új román burzsoá állam velejárója volt. A burzsoázia jól akart élni, s nem számított, hogy hogyan. Ebben a korrupt világban a szervezett munkások az emberi erkölcs és a haladás egyetlen következetes képviselői. Izzó internacionalizmus fűti s a testvéri szolidaritás fűzi őket össze. A szervezett munkások nem marakodnak – egyik a másikat kiegészíti, s egymásért harcolnak. Ebből adódik, hogy a román szervezett munkások egynek érzik és tudják magukat a magyar, illetve az erdélyi szervezett munkásokkal. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy nem volt közöttük nacionalista! Ezt a típust azonban éppen úgy meg lehetett találni a magyaroknál is!

A magyar és a román szervezett munkások jó és egészséges szelleme ebben az időben vizsgázik és kovácsolódik ki a későbbi nehéz harcok idejére. Ennek vagyok aktív részese én is; melegszívű, önzetlen román munkások között érlelődöm még inkább internacionalistává. Ez formálja határozott irányba egész érzés- és

tudatvilágomat. Fontos ez, mert a munkásosztály bonyolult emberi közösség, s benne eligazodni és hasznos tagjává válni kulturált és tapasztalt, egész embert kíván. Erre is fiatal fővel, Bukarestben döbbentem rá, a minden lépésnél érezhető, erős nacionalista légkörben, mely hatott a munkások között is. A nacionalizmus – ha káros is – ekkor érthető volt, hiszen az első világháború végével egy új, nagy ország jött létre, növekedésével vele járt a nacionalizmus növekedése, mely – mint nemzeti büszkeség – könnyen átcsap a sovinizmusba. Ez itt nagymértékben jelentkezett. Erősen hatott az antiszemitizmus is, mely ugyancsak rágta a társadalmi és a politikai életet, s még jobban élezte az ellentétet ember és ember között. De erős volt a klerikális befolyás is – hatása felmérhetetlen károkat okozott!

A kelet-európai sajátos fejlődés folytán főleg e szellemi irányzatokhoz való viszony döntötte el és határozta meg az ember hovatartozását a társadalmi mozgás sodrában. Az emberek tisztultabb látásáért, a káros nézetek térhódítása ellen sok és nehéz politikai harcot kellett vívni Erdélyben és a Regátban. Szerencsére a szakszervezeti mozgalom eszmei tartalma egy és ugyanaz volt Bukarestben, mint Nagyváradon.

Rám az gyakorolt nagy befolyást, hogy a közös célért vívott harcokban a román munkás is azt mondta, amit a magyar. Ez viszont azt jelentette a szememben, hogy az internacionalizmus nem frázis, hanem konkrét valóság! A bukaresti munkások neveltek engem legfőképp antimilitaristává – a háború gyűlölőjévé. Köztük fogtam fel teljes összefüggésében az első világháborút, minden borzalmával, és váltam tevékeny antimilitarista harcossá. Itt láttam meg először a maga valóságában a polgár, a katona és a pap összefüggő egységét. A bukaresti munkások mélyítették el bennem a köztársasági államforma iránti szimpátiát. Ez annál inkább könnyen ment, mert úgy láttam, hogy a szakszervezet maga is egy kis köztársaság, másrészt pedig: érzékeltem, hogy a román királyi család és kegyencei milyen népnyúzó és korrupt politikát folytatnak.

A bukaresti munkásoktól hallottam először magyarázni a Szov-

jetunióról és Leninről. Itt eszméltem rá arra is, hogy többféle munkásnézet uralkodik, és ennek megfelelően többféle politikai elképzelés van, a politikai szervezeteik is különbözők – kommunisták, szociáldemokraták; és rádöbbentenek, hogy még milyen akadályokat kell leküzdenie a munkásmozgalomnak.

A bukaresti szervezett munkások hintik el bennem a munkásegység gondolatát. Éreztették velem, hogy milyen kézzelfogható ennek a hiánya. Ekkor kezdtem ráeszmélni, hogy egy országban élő, több nemzetiségű munkásosztályt csak a szocializmus – a marxista világnézet – kapcsolhat össze. A váradi, bukaresti, párizsi vagy londoni sütőmunkást egyaránt a tőkés zsákmányolja ki. Sikerrel küzdeni a kizsákmányolás ellen csak erős hazai és nemzetközi összefogásból táplált harccal lehet!

Románia a Szovjetunióval határos. A román királyság éppen úgy gyűlöli a Szovjetuniót, mint a Horthy-Magyarország. Ezekről a kérdésekről Bukarestben többet hallok, mint Nagyváradon. A román királyság regáti urai gyűlölködő bizalmatlanságot mutatnak a magyar munkásokkal szemben is – okuk van rá, hiszen az 1919-es magyar Tanácsköztársaság leverésében és vérbe fojtásában részt vettek. Féltek egy fordulattól, rettegték a forradalom gondolatát is. Itt könnyű volt megértenem, hogy a román királyság miért tett szolgálatot Horthynak és az egész magyar úri osztálynak. És a román kormány minden módon éket akart verni a magyar és román munkások közé. Elképzelésükben a nacionalizmus eszméje és a klerikális világnézet volt a fegyver. De ha ez sem tette meg a magáét – ha mindez a harcosabb és forradalmibb elemek ellen kevésnek bizonyult –, helyén volt a szigurancia, a politikai rendőrség és a román bíróság, a börtönökkel. Nem válogattak, hogy románról vagy magyarról van-e szó. Fegyverük egyaránt hamar megszólalt a falun s a városban, ahol csak lázadozott vagy zendült a parasztság és az ipari munkásság. És a román királyi kormány, uralkodó köreivel együtt, aggodalommal nézett Moszkvára és Budapestre. Moszkva miatt már nyugodt álmuk sem volt. Budapest felől pedig szimatolták a nagy veszélyt, élt még a magyar proletárdiktatúra emléke.

Az is tanulságos volt számomra, hogy az erdélyi magyar urak a választási harcok idején szívesen haladtak együtt a román nacionalista polgári párttal – az ellenzéki blokkal szemben, amely az akkor létező haladó pártokat kapcsolta össze, és amelyben igen nagy szerepe volt a munkásosztálynak és pártjainak. Nemzetiségre való tekintet nélkül együtt látni az uralkodó, kizsákmányoló osztályt, kézenfekvővé tette számomra, hogy a munkásoknak mi a teendője – kikkel kell együtt tartaniok.

A romániai munkásmozgalom, Várad, Kolozsvár és Bukarest, az alapokat adták az én serdülő, majd fokozatosan növekvő munkásöntudatom kiteljesedéséhez. Itt mélyült el bennem a felelősségérzet tudata is, amelyet a bizalmi plántált belém, és így fogalmazott meg:

– Téged az osztály nevelt, az osztály tett emberré, felelős vagy hát azokért, akik neveltek! Kötelességed értük és velük harcolni megingás és gyávaság nélkül! Egyelőre szélesítsd és mélyítsd tovább eddigi ismereteidet. Tanulj és tanulj!

Lassan tizennyolc éves leszek. Három éve vagyok szervezett munkás, és hat éve élek közöttük. Most kezdődik csak számomra igazán az élet!

Grivica olyan munkásnegyed, mint Csepel, vagy Angyalföld. Harcos és osztályhű emberek lakják. A légkör, ami itt körülvesz, nem is engedne eltévelyedni. Szép emberi kapcsolatok szövődnek köztünk. A zsúfolt szoba, ahol alszom, nem terhes, pedig sűrűn, egymás mellett fekszünk. Az az érzésem, hogy együtt lélegzem velük, és együtt is álmodunk. Egyek vagyunk a nyomortanyán, álmainkat melengetjük a szebb világért, és lázadozunk. Bölcsőnk is ez a nyomortanya, belőle törünk a paloták és a csillagos ég felé. Együtt jártunk, nagy szenvedéllyel együtt vitatjuk meg a hazai és a világeseményeket. Ebben a légkörben szövődnek a munkások szerelmei is – számomra a példák, hogy meg-

tanuljam: a szerelemben a tiszta érzelem számít csak, és hogy a szerelem nem árucikk, és nem is hozomány kérdése. Ki is hajszolna hozományt? Hiszen itt a két munkás karjuknál, becsületes szívüknél egyebük sincs az embereknek. S itt a munkáslányok és asszonyok nagy többsége nemcsak a szerelemben, de a munkában és a harcban is társa a férfinak! Lányok és asszonyok, akik azt is tudják, hogy a szerelemhez és a házassághoz nem elég a szerelem, ehhez kitartás is kell és emberség. Hit kell hozzá, mely a szocialista világnézetből táplálkozik.

Nem tudom, él-e még az a kislány, aki szép szerelmével Bukarestben megajándékozott. Alig tizenhét éves munkáslány volt. Fekete, göndör hajával, égő szemével csupa szerelmes lángolás. Azt szokta mondani: – Ne olvass már annyit, hanem csókolj meg! Ne vitatkozz annyit, hanem ölelj meg!... – Tanítgatott: – Szerelem nélkül nincs boldogság... Itt vagyok... nézz rám, és szeress! – Jóformán semmit sem tudott magyarul, én pedig hasonlóan álltam a románnal, de hát a szerelemhez szükséges-e a jó nyelvtudás? Összefogózva úgy sétáltunk, mintha sose akarnánk elszakadni egymástól... S milyen játékos volt! Két nagy gyerekként hajkurásztuk egymást, fogócskáztunk. Fürge lába vitte őt, alig bírtam utolérni. Futás közben lengett a sokszínű szoknyája, s alóla, mint az ünnepi kalács, kilátszott két formás lába. Amikor elértem, belém kapaszkodott. Lihegett, és még fehér fogsora is nevetett. Nyári este volt. Amint hűvösödött, mint két elválaszthatatlan szerelmes, összebújtunk. Rohant az idő. Már-már elfelejtettem, hogy vándorúton vagyok. A bizalmitól levelet kaptam. Írta, hogy túl soká ne maradjak Bukarestben. Visszavárnak.

Ezt követőleg csaptak le rám a magyar munkások:

– Gyuri, láttad-e már a tengert?

– Nem...

– Akkor nézd meg! És addig nézd meg, míg nyár van.

A tenger is izgatott. Felkerekedtem. Elutaztam tengert látni. Naphosszakat gyönyörködve a végtelenség lenyűgöző erejében, életem egyik legszebb hetét töltöttem Constanzában. Augusztus volt, az idő csodálatosan szép. Meleg volt, szállás sem kellett.

Éjjel a tengerpart homokján aludtam. A homokágyon elterülve felnéztem a csillagos égre, és valósággal elbűvölt a természetnek eddig még nem látott csodája. Úgy érzékeltem, hogy Váradon vagy Kolozsváron magasabban van a csillagos ég, és nincs rajta ennyi tengernyi csillag.

Nappal fürödtem, és a tengert bámultam. A piacról éltem: aludttej, kenyér, paradicsom, néha egy-egy darab kolbász volt az élelmem. Nem is számított most nekem az étel, csak a napfény kellett, a tenger és a levegő, amely megtelt a messziség és a végtelenség varázsával.

Nehezen válok el a tengertől. Egy hét után vonatra szállok. Visszamegyek Bukarestbe. Istenem, de más ember is lettem! Növök, erősödöm, emberesedem és komolyodom. Bukarestben úgy éreztem, hazajöttem. Az elhelyezkedésem most nem probléma: jól szervezett középüzembe kerülök. Csak román szaktársak között dolgozom.

Keresem-kutatom az én szép és tüzes román lány szerelmesemet. Megtalálom, de tudtomra adja, hogy nem várt meg – elpártolt tőlem. Kicsit fáj. Ízeire emlékszem, és arra gondolok, hogy ez a második lány, aki elhagyott. Sokat töprengek miatta. Faggatom őt, tudni akarom, miért nem várt meg, hisz mondtam neki, hogy visszajövök.

Nagyokat kacag. Csillognak a szemei.

– Gyurka, Gyurka... Volt szerelem, nincs szerelem! Ennyi az egész.

Nem lehet rá haragudni. El is fut tőlem. Visszaint incselkedőn. Én meg nagyokat sóhajtozom, és már tudom, hogy az élet nélküle is megy tovább. Talán ez a szerelmi csalódás is arra indított, hogy felkerekedjem, és elbúcsúzzam Bukaresttől. Nincs további maradásom – Nagyvárad hív vissza!

Októberi, esős reggelen érkeztem vissza Váradra. Egy fillérem sem maradt. Első utam, magától értetődőn, a reggeli találkozóhelyre, a kocsmába vezetett. Még nem voltak ott a szaktársak, de a kocsmáros, mint azelőtt, megszokottan hozta a fél deci kevertet.

Amikor a bizalmi belépett, meleg lett a szívem. Mint az igazi apám, nézett rám. Tekintete valósággal átölelt.

– Megnőttél, fiú! – mondta. – Megveregette a vállam.

Italt és ételt rendelt. Annak, aki a vándorlásból hazatért, ez így dukál. Én a tengerről mesélek neki, a nagy hullámokról, a napról és a csillagokról.

Beszéltet, de lassan mégis a mozgalomra tereli a szót. Tudni akarja, milyen tapasztalatokból mit hoztam haza. Beszámolok neki. Figyelem az arcát. Látom, meg van elégedve. Aztán kérdez:

– Egészséges vagy?

– Igen.

– Nagyszerű! Örülök, hogy elmentél. Fogsz te még távolabbi országokba is menni!

Délutánra az Otthonba hívott. Két munkahelyet is tudott a számomra. Addig is, míg munkába állok, kisegített pénzzel. Másnap hajnalban már dolgozhatom Fazekas pékmesternél, ahova a szakszervezeti mozgalom erősítése céljából közvetítettek ki. Schwartz néniék a lakást fenntartották részemre. Sietek haza lefeküdni. Schwartz néni örül az érkezésemnek, s záporoznak a kérdések, de közben veti az ágyat. Aztán elszedi a szennyesemet, és tisztát ad. Belezuhanok az otthoni ágyba.

Késő délután jelentkezem a közvetítő cédulával Fazekasnál, aki öccse társaságában fogadott. Elvette a közvetítési cédulámat, és nem kérdezett semmit. De alaposan megnéztek.

– Rendben van, segéd úr! – mondta aztán, az úr szót jól megnyomva. – Reggel négy órakor kell kezdenie. Legyen pontos.

Pontosan álltam munkába. S már az ötödik napja dolgoztam,

de Fazekas még mindig nem vette el a munkakönyvemet. Már nem is reméltem, hogy alkalmaz. A bizalmi azonban nyugtatott. – Várj türelemmel, most kóstolgat téged. Majd ha kikóstolt, ehhez pedig néhány nap kell, vagy felvesz, vagy kér másik embert. Ez ilyen pékmester.

Fazekas az ipartestület elnöke. Ő volt az, aki felszabadulásomnál kételkedve kérdezte, hogy az ötkilós kalácsot egyedül csináltam-e. Kitűnő szakember hírében állott, a szakma minden ágát értette, és szolid üzletember is volt. Kis üzeménél nagyobbat nem is akart, ő is részt kívánt venni a szakmunkában. Rátarti, büszke ember, aki a szakma művészei közé számított. Mesterek és munkások egyaránt elismerték szaktekintélynek. Az utcán gyakran járt kötényben és papucsban. Fazekasnál a munka hétnapos volt, de hajnali négy órától délig – nappali munkának számított. Az üzem nagyrészt kenyeret termelt. A termelés felét a vendéglők számára szállították. Naponta tizenhat mázsa kenyeret és kétezer süteményt készítettünk. A sütemény kétharmada kifli, császárzsemlye és stangli volt. Pénteken és vasárnap két mázsa kaláccsal nagyobbodott a termelés.

Négykemencés pékség volt. Gépet egyáltalán nem használtak, mindent kézzel csináltunk. Talán ez is indokolta Fazekas várakozását munkám iránt. A hét végén kérte a munkakönyvemet.

– Segéd úr, egyezzünk meg a munkabeosztásban is! – mondta. – Melyik munkára volna nagyobb kedve? Tábla- vagy kemencemunkát vállalna szívesebben?

Azt ajánlottam neki, amiről tudtam, hogy kedvére lesz – ezzel is növelni akartam bizalmát.

– Mivel lényegében itt maga a legjobb szakember – mondtam –, a kovászt maga készítse el, én majd az egyik segéddel és az inassal dagasztok. Én vetem a kenyeret, maga pedig a süteményt.

Spekulált egy ideig. – Jól van, megegyeztünk! – mondta aztán. Megvakarta a fejét, majd pálinkával kínált. A pohár pálinka után azt kérdezte, ki lesz az üzem bizalmija.

– Egyelőre nekem van rá megbízatásom – mondtam.

– Jól van! – mondta. – Én olyan ember vagyok, aki minden

jó szakmunkással és rendes emberrel együtt tudok dolgozni. Nálam az a fontos, hogy az illető személy jó szakmunkás és megbízható ember legyen. Nem szeretem a szeszkazánokat!

Ez utalás volt arra, hogy az elődöm ugyan jó szakmunkás volt, de gyakran berúgott. Lehajtottunk még egy pohárkával, megköszöntem, aztán kezet fogtunk.

Tizennyolc éves, fejlett, egészséges fiú voltam. Jó hasznát kezdtem venni annak, hogy már másutt is megfordultam. Nem volt lámpalázam, és sose idegeskedtem a munkában.

A két szakmunkás közül a szervezett munkás igazodott hozzám leghamarabb. A másikat közösen szigeteltük el és anélkül, hogy erre összebeszéltünk volna.

Ez a szervezetlen szaktárs csak a pék öccsével barátkozott. Együtt is jártak inni. Nem siettettem a beszervezését, de volt már tervem. Úgy gondoltam, hogy neki önként kell kérnie a szakszervezetbe való belépését.

Két hét múlva olyan munkát bíztam rá, amelyről meg voltam győződve, hogy el fogja rontani. Vállalta. S amikor már láttam, hogy nagy botrány lesz belőle, szóltam neki. Kisegítettem. Helyrehoztam a hibát, és megmagyaráztam neki, hogy ha valamit nem tud, ne féljen és szóljon. Többek között azért is vagyunk szaktársak, hogy segítsünk egymásnak.

Megköszönte. Néhány ilyen segítés után hallgatni kezdett rám. Majd bejelentette, hogy belépne a szakszervezetbe.

– Elég sokáig várt! – mondtam neki.

– Hozzon nekem belépési nyilatkozatot.

– Nem hozok én! – mondtam. – Menjen be érte!...

Szót fogadott s belépett. Később igen rendes szaktárs vált belőle. Ez siker volt. Embert nyertem.

Fazekas házában két nőt kedveltem meg. Az egyik: Fazekas felesége, savanyú, sokat betegeskedő, örökké házsártos és mindenbe beleavatkozó nő volt. Fazekas eltűrte a viselkedését, én azonban szembeszegültem vele.

Ez a nő csak akkor békült meg velem, amikor egy alkalommal, vasárnap ebédre sok vendéget vártak, s vasárnap a déli

órákban behozott nekem két nagy tepsiben tizenkét csirkét, hogy süssem meg a kemencében. Nagyon szentes nő volt, sietett a templomba. Mondtam neki, menjen csak nyugodtan, mire visszajön, olyan lesz a csirke, hogy a vendégei megcsókolják érte a kezét. Kicsit kételkedően ment el. Amikorra visszajött a templomból, a sült csirkék aranysárgán tündököltek a tepsiben. Hajtűvel szurkált a sült csirkébe. Ragyogott a szeme.

– Kívül ropogós, belül puha – mondta. – Finom. Hol tanulta ezt, segéd úr? Szép és ügyes munkát végzett.

A vendégek előtt is sikert arattam. Ezzel aztán az asszony szemében nagyot nőttem, és nála is megalapoztam a jóhíremet.

A másik nő, akit igen megkedveltem, a szakácsnő volt. Huszonnégy éves, molett, szép és érett asszony. Rátarti és büszke. Szokatlanul fölényesen beszélt a sütőmunkásokkal. Fazekas soha nem intette le őt, sőt, feltűnően kedves volt hozzá. Ha nekem mondott valami nem tetszőt, visszavágtam neki. Olykor Fazekas kért, hogy ne bántsam a szakácsnőt, mert istenien tud főzni, és nem akarja elveszíteni. Ilyet nem mindig lehet kapni. A bosszantó az volt, hogy pattogó, parancsoló hangon lépett fel, és a többiek eltűrték. Ha valamiért lejött a pékségbe, odaszóltam valakinek, hogy adják neki oda, amit kér, és menjen az útjára. Villogott a szeme.

Egy szombati, esős napon is bejött a pékségbe, és csúnyán lehordta az inast, mert nem vágott elég fát. Dühösen azt mondta az inasnak, menjen, és azonnal csinálja azt, amit mond, mert seggbe rúgja.

Csak néztem. A jézusát neki, hogy mer ez így beszélni? Odaszóltam az inasnak:

– Nem mész sehová! Neked most kizárólag itt van dolgod. – A szakácsnőt pedig kitessékeltem. – Vágjon fát magának, egy hétre valót!

– Micsoda? Hát ki parancsol itt? – kérdezte paprikásan. Mivel nem akart kimozdulni a pékségből, és egyre szenvedélyesebben nyelvelt s gorombáskodott, kipenderítettem az ajtón. Ennek

tanúja volt a pék öccse, az egyik szaktárs és az inas. A pék öccséhez fordultam:

– Mondja meg Fazekas úrnak, hogy mi itt csak egy főnököt és parancsolót ismerünk! Se feleség, se szakácsnő, se rokon ne dirigáljon itt.

Órákig csend volt. Ettől fogva az asszonyok kevesebbet jártak a pékségbe, s ami kellett, az inastól kérték.

Fazekassal egy ízben vitám keletkezett a túlórák miatt. Vasárnap külön rendelésre kellett dolgoznunk, és kértem érte a túlórát. Fazekas azt felelte, hogy őnála ez nem szokás.

– Szokás, nem szokás, a külön munkáért fizetnie kell! Sajnálom, hogy ezt pont az ipartestület elnökének kell megmagyaráznom. Ki szolgáltasson jó példát, ha az ipartestület elnöke nem akarja megadni a munkásnak azt, ami jár?

Elcsendesedett. S másnap szó nélkül kifizette a különóra pénzt. A szaktársak előtt ez is növelte a tekintélyemet. Ha szakszervezeti gyűlés volt, az inast, akinek nem volt már sok ideje a felszabaduláshoz, magammal vittem a gyűlésre. Fazekas nem szólt emiatt. Meg volt elégedve, mert emelkedett a termelés.

A szakácsnő egy idő után megbékélt velem. Ha belépett a pékségbe, már a küszöbről hangosan köszönt:

– Jó reggelt, segéd úr!

Tudtam, hogy ez egyedül csak nekem szól. Egy ízben mondtam neki: – Többen is vagyunk itt, angyalom! – Ezután úgy köszönt: – Jó reggelt, urak!

Volt ebben jó. adag gúny is, de ezt el lehetett viselni. Minél jobban megjavult köztünk a hangulat, annál gyakrabban járt a szakácsnő a pékségbe. Feltűnt nekem, hogy leginkább akkor jön, amikor a pék öccse és az inas nincs bent. Ilyenkor beszédesebb is volt. Lassan egész barátságossá vált a kettőnk közötti viszony. Néha megkérdezte, haragszom-e rá. – Nem haragszom én, angyalom – mondtam. – Az ilyen embert bolondító szépasszonyra nem lehet, de nem is szabad sokáig haragudni!

– Kezet rá! – mondta. Jó erősen fogtunk kezet. Hogy valami rendkívüli célom is lehet vele, eszembe se jutott.

Eljött a vasárnap délelőtt. Tortát hozott, hogy süssem meg. Már megmosakodtam, és készültem átöltözni. A Fazekas család elment a tíz órai nagymisére, az inas árut vitt ki, így csak ketten voltunk az üzemben. Amikor a tortalap megsült – előzőleg csókot ígért arra az esetre, ha a sütés sikerül –, kérte, hogy borítsam ki a gyúrótáblára. Sikerült.

Fizetés nélkül akart elmenni, de én megfogtam a karját. – Hol marad az ígért puszi? . . .

Zavarba jött. – Nem kell azt komolyan venni! . . .

– Ígérte, ide vele!

Meg akartam fogni, de elugrott és elszaladt, hátra, a zsákok felé, amelyek a kemencék mögött feküdtek. Utána vetettem magam. Elértem. Átöleltem és megcsókoltam. Nem tiltakozott. Visszaadta a csókot. Éreztem, nem ellenkezik. Mohón átöleltük egymást. De egyszer csak felriadt.

– Jézus Mária, mi lesz velünk, ha meglátnak? Engedjen el!

Nagyon belemelegedtem a dologba, nehéz volt már elengednem. Birkóztunk. Ölembe kaptam – milyen erős és bátor tud lenni ilyenkor az ember! Felvergődtünk a zsákhalomra.

Nagyon reszketett. Megláttam riadt, kétségbeesett tekintetét. Elengedtem. Úgy kullogott ki, mint akit megvertek. Nagyon felzaklatott. Órákig nem tudtam lecsillapodni.

Néhány napig hiába vártam, be sem jött a pékségbe.

Fazekas két-három hetenként, vasárnap, a feleségével eljárt a Várad melletti Félixfürdőre. Ilyenkor megkért, hogy a privát sütést, amit nem bízhatott az öccsére, túlórában végezzem el. Az öccse egyébként vasárnaponként a kenyeret és a süteményt segített elszállítani a vendéglőkbe, kávéházakba, kocsmákba, mivel ezt a munkát az inas egyedül nem győzte. Ilyen alkalommal maradtunk ketten a szakácsnővel, aki alighogy a pék öccse elment, bejött a pékségbe, és megkérdezte, ennék-e valamit, mert megkínálna.

– Magát szívesen megenném – mondtam.

– Erős fogak kellenek ám énhozzám – mondta incselkedőn Mutattam erős fogaimat, és máris nyúltam utána. Megint elszaladt, de most nem a pékségbe, hanem a külön szobája felé. Én utána. Az asztal körül hajkurásztam, de megfogni nem tudtam. Incselkedett. Játszott velem. Az idő viszont rohant, nem lehetett vesztegetni. Hirtelen átlódultam az asztalon, és megragadtam őt. Olyan gyorsan történt, hogy megnémult ijedtében. Aztán kezdődött a birkózásunk. Nevettünk, lihegtünk – mint két nagy gyerek. Az ágyon kötöttünk ki. Nem tiltakozott, csak arra kért, zárjam be az ajtót. Nagyon belefeledkeztünk. Számomra meghalt a világ. Ő tért magához hamarabb. Én nála hevertem volna estig – vagy még tovább ... Kétségbeesetten küldött, s kérlelt, ne várjam meg a pék öccsét vagy az inast.

Így kezdődött. Nagyon megszerettük egymást, de nehéz volt alkalmat találnunk az együttlétre. Lakást béreltem, legyen hol találkoznunk. Ezernyi felejthetetlen csók és ölelés gazdagította napjainkat. Egyre leleményesebben keresett indokot házon kívül tartózkodásra. Igaz, néha úgy jött, mint az üldözött, futva, s alig hogy kifújta magát, és a lázunk csillapult, nyargalt vissza a gazdáékhoz.

– Miért rohansz? – kérdeztem kielégítetlenül.

– Mert kevés az időm. Fazekas számon tartja. Jó helyem van náluk, nem akarom elveszíteni.

Fél évig tartott szerelmünk. Nagy rábeszélésre és félve olykor eljött velem színházba vagy moziba. Nem akart velem mutatkozni az utcán, amit sose tudtam megérteni. Megvettem a jegyeket, az övét elkérte, külön mentünk be, s a székeknél találkoztunk. Ha vége volt az előadásnak, rohant haza. Magáról alig beszélt valamit. Annyit tudtam róla, hogy faluról jött, és három esztendeje van Fazekasnál. Jó fizetése, rendes szállása és bőséges kosztja van – nem cserélné fel semmiféle más hellyel. Fazekasnéval is megvannak, eleinte ugyan veszekedtek, de később megbékéltek egymással.

Hiába faggattam, van-e családja – erről nem akart beszélni.

Próbáltam rábeszélni, hogy gyárban helyezkedjen el, tanuljon valami szakmát – hallani sem akart róla.

– Szeretlek, elégedj meg ennyivel – szokta mondani. – Ne faggass, mert elhagylak. Nem azért találkozom veled, hogy rólam beszéljünk. Szeretni akarlak, ameddig csak lehet!

Erről a szerelemről a bizalmi sem tudott. Esküvel kellett megígérnem, hogy senkinek se beszélek róla. Ígéretemet be is tartottam. Egyébként is, szerelmi téren zárkózott voltam. Két embernek belső ügye ez – harmadikra nem tartozik.

Egy napon aztán, mint a villámcsapás, ért a furcsa meglepetés: a szakosztály egyik vezetője közölte velem, hogy Fazekas pékmester embert keres első osztályú munkára. Velem ezt meg sem beszélte! Arra gondoltam, hogy talán a maga munkája pótlására akar embert. Találtak is egy ötven év körüli, jó szaktársat – a beállítását velem is megbeszélték a szakszervezetben.

A hét szombatján Fazekas a fizetést nem hozta ki a pékségbe, mint szokta, hanem kért, hogy ha felöltöztem, menjek be hozzzá a lakásba. Amikor beléptem, nagyon szemrehányóan nézett rám. Így szólt:

– Elbocsátom, segéd úr! Itt van a hetibére és mellé a kétheti felmondási összeg. Nem tartok igényt arra, hogy a felmondási időt ledolgozza.

Elhűltem.

– De hát miért? Nem feleltem volna meg? Több mint fél éve soha, semmi kifogást nem emelt.

Fazekas csupán annyit mondott:

– Tudja azt maga jól, hogy én miért küldöm el . . .

Gondoltam, egye meg a fene, joga van hozzá, hogy mást hozzon a helyemre. Szó nélkül kijöttem tőle. Féltem a szakszervezettől: mit fognak szólni! És én mit mondjak, mi történt. Fazekas nem mondott többet csak annyit: „Tudja azt maga, miért küldöm el . . ."

Zavartan mentem a szakszervezetbe. Amikor beléptem, a bizalmi rám nevetett, és a fejét csóválta.

– Hej, te pupák! – mondta. – Elszeretted a mester szeretőjét.

– Oha! . . . Hát így állunk! – ámultam vég nélkül.

– Buta Gyuri, hát te ezt nem tudtad? Mindenki tudja, csak éppen te nem? Szamár: ilyet nem csinál a józan ember. Nem mondta meg neked az a bestia?

– Egy szót sem szólt.

– Most már mindegy . . . Aki utánad megy, majd tovább erősíti ott a szakszervezeti mozgalmat – szakácsnő nélkül!

Lógattam az orrom.

– Mondd, nem mennél el dolgozni Steinerhez? Olyan embert keres, mint te vagy. Kell egy dagasztó. Együtt lennénk.

– De vajon kellek-e én nekik?

– Én ezt már elintéztem. Pihenj egy hetet. A jövő héten beállhatsz.

SZINTE FÉRFIKÉNT

1.

Tizennyolc éves vagyok, három esztendeje segéd, és 1926-ot írunk. Élettapasztalatokkal gazdagodva visszakerültem Steinerhez, ahol a szakmámat tanultam. Másvalakivé fejlődtem a távollét ideje alatt. Mindaz, amin átmentem, mindaz, amit láttam és tapasztaltam, szemlélődő emberré tett; nyitott szemű, szinte férfiemberként jöttem vissza Váradra.

Sokszor mentem az utcán elgondolkodva, észre sem véve az embereket – az eszem messze járt, s nemcsak Váradtól, de a váradi emberektől is. Ultem az Otthonban, és észrevették rajtam, hogy a figyelmem, az eszem máshol kalandozik. Hátba vágtak, nevetve mondták:

– Gyurka, szállj le a fellegekből, járjál a földön!

Ilyenkor zavarba jöttem, s hiába kérdezték, nem mondtam meg, hogy min járt az eszem.

Bindinger leült mellém, megérintette a vállam.

– Tudod – mondta –, én is ilyen voltam, amikor hazajöttem a kétéves vándorlásból. Rendeznem kellett magamban a látottakat.

– Igen – mondtam –, én is rendezem a gondolataimat . . .

Ez a periódus napról napra növelte bennem az olvasás iránti vágyat. Igényesebb is lettem. Most csak olyan olvasmanyok felé fordultam, amelyekről tudtam vagy sejtettem, hogy választ adnak az engem foglalkoztató kérdésekre. A váradi sütőmunkások között a legtöbb könyvet a bizalmi, Bindinger és én olvastuk. A

szaktársak emiatt ugrattak is bennünket. Gyakran előfordult, hogy amikor az Otthonban olvasni láttak, odahajoltak hozzám, és megkérdezték:

– Minek készülsz, te Gyurka?

– Semminek! – feleltem.

– Hát akkor miért olvasol annyit? A papoknak kell olyan sokat olvasni, a péklegénynek nem!

Zavart egy ideig, de aztán vitába szálltam velük. Sok időbe telt, míg Bindinger barátommal együtt oda tudtunk hatni, hogy tíz-tizenöt szaktárs rákapott az olvasásra. Komoly eredmény volt ez ott, ahol emberek egész életükben egyetlen könyvet sem vettek a kezükbe, pedig tudtak olvasni, s inkább azt szerették, ha meséltek nekik a színházi előadásról, a könyvről vagy valamely újságcikkről. Ezek az emberek hallás után szedték össze icipici műveltségüket. Hasznos, jól szervezett munkások voltak, de igen elgondolkoztatott a viselkedésük és az, hogy milyen más ember válna belőlük, ha rendszeresen olvasnának, ha részesülhetnének a kultúra eredményeiből.

A szakszervezeti könyvtárban sok a Jókai-könyv. Elolvasom a jövő század regényét, a Fekete gyémántokat, az Aranyembert. A költők közül Petőfi és Arany a kedvencem, majd Ady költészetét ízlelem. Leginkább a forradalmi versek érdekelnek. Egyéb versei igazán csak jóval később tetszenek, amikor már, érettebb fejjel, a verset nemcsak érzem, de értem is.

A színházban ismét és ismét visszatérek Madáchhoz és Katonához. Az Ember tragédiája és a Bánk bán mindannyiszor magával ragad. Ezeket a műveket olvasom is: hatásuk még mélyebb lesz bennem. Mindkét darabot – ebben az időben – többször is megnéztem. Felkavartak, elgondolkoztattak. Előfordult, hogy álomból Tiborc szívet tépő és vért forraló panaszára riadtam fel. Hányszor, de hányszor megsirattam!

Aztán sorra kezembe kerültek Zola, majd Victor Hugo művei. Tanulni, tanulni, mert buta vagyok! Még több könyvet, még többet!

Eljutok Tolsztoj, Balzac, Stendhal, Shakespeare és Goethe

írásaihoz. S egyszer csak ráirányul a figyelmem Marx és Engels munkáira. A szépirodalom elvezet hát a történeti és a társadalomtudományi művekhez, és ezen keresztül a tudományos szocializmus megismeréséhez és megértéséhez. Hosszú és nehéz út volt ez, több esztendőnek kellett eltelnie hozzá.

A környezetem észrevette rajtam a könyvek hatását, és segítettek jobban eligazodni. Először Bindinger irányított az olvasmányok helyes összeválogatásában. Később dr. Rozvány Jenő is segítségemre volt. Rozvány olvastatta el velem ismét a Kommunista Kiáltványt. Majd Szabó Ervin Szocializmusát és Mehring Marx Károly életrajza című művét. Még inkább láttam, milyen keveset tudok, s mi mindent kell még bepótolnom!

Leginkább a Kommunista Kiáltvány foglalkoztatott. A mű világnézeti, filozófiai és politikai elemzését ekkor még a maga jelentőségében nem tudtam felfogni. De egyes részek mélyen belém vésődtek: „Kísértet járja be Európát... A munkásoknak nincs hazája... A munkások ebben a harcban nem veszíthetnek semmit láncaikon kívül, de nyerhetnek egy egész világot... Világ proletárjai egyesüljetek!..."

Felrázott, lelkesedtem, és minden sora forralta a vérem. A legnagyobb részét azonban nem értettem, nem érthettem meg. Fejlődnöm kellett hozzá.

Mehring Marx Károly életrajza című művében figyelemmel kísértem Marx életét, kapcsolatát Engelsszel, nehéz harcukat a munkásosztályért. Az első Internacionálé történetét már előadásokon hallgattam. De a Bakuninnal való vitájába belezavarodtam. Még inkább megzavart a Kapital és a filozófiai rendszerek marxista kialakításának fejtegetése. Nem értem, nem értem! – hajtogattam magamban. – Ezt valakinek előbb el kell magyaráznia. Valakitől tanácsot kell kérnem, választ a tömérdek kérdésre!

Először Bindinger barátomhoz fordultam; szaktárs is, és naponta együtt vagyunk, nem kell hát szégyellnem magamat előtte. Bindinger magyaráz, de előttem csak nem világosodnak meg a nehéz, tömör mondatok. Vergődésemet látva biztat:

– Olvasd el még egyszer, meg fogod érteni!

Biztatás nélkül is elolvastam még egyszer, de csak megijedtem, milyen nehéz. Dr. Rozvány, a szakosztály jogtanácsosa előadásokat tart az Otthonban. Gyűléseken is beszél – jó szónok, biztos, tiszta szavu előadó. A szakszervezet megbízásából néha feljárok hozzá, a törvényszék melletti irodájába. Kedvel engem. Bizalommal vagyok iránta. Sokat kérdezek tőle. Erős szemüveget hord, de a tekintete a szemüveg mögül is meleg, barátságos, biztató és beszéltető. Kérdéseimre lassan, megfontoltan válaszol, mégsem értem. Túl színvonalas és tudományos a magyarázata – és teli van általam nem ismert, idegen szavakkal. Ráadásul mohón, gyorsan, egyszerre akarom megérteni a dolgokat. Rozvány csendesen és türelmesen magyarázza:

– Fiam!... Ezt nem lehet igazán megérteni egy előadás, egy elolvasás vagy egy magyarázat után. Sokszor el kell ezt olvasni, és alaposan el kell gondolkodni rajta...

– Tessék mondani... Meg fogom én valaha érteni a tudományt?

– Miért ne értené meg?... Tulajdonképpen mennyi iskolája van magának?

– Még csak négy elemim...

Elmosolyodott. Azt mondta:

– Hát, ennyi iskola tényleg kevés a tudományok megismeréséhez. De a tanulás, a szorgalom, az akarat elvezeti az embert a szocializmushoz, elvezeti a politikához és a tudományokhoz is. Tanuljon szorgalmasan, és mindent meg fog érteni!

Jólesik a biztatása és a bátorítása. Megerősít vele. Ezután minden szabad időmet az előadások hallgatására fordítom. Meghallgatok minden vitát, és olvasok, olvasok. Rendszertelen tanulás ez, de a tudományszomj és a kíváncsiság egyre hajt.

Lakásom van – csendes, különálló szoba –, gyakran bezárkózom olvasni. Némelyik könyvet elolvasom tízszer is, a szöveget szinte kívülről tudom már, de felfogni mégsem vagyok képes. Mi hiányzik hozzá? Mit kell csinálnom? Nagy és állandó az elhatározás bennem – mindent megérteni: csillapíthatatlan vágyam!

Kínlódva és szenvedve olvasok. Úgy érzem, könnyebb beda-

gasztani öt mázsa kenyeret, vagy bevetni a legforróbb kemencébe, mint megérteni a politikai gazdaságtant vagy a lét és tudat összefüggéseiről alkotott gondolatrendszert s a világnézet alapvető tételeit. Elsődleges a lét, a lét határozza meg a tudatot – milyen egyszerűen hangzik –, de mi az, hogy lét? Mit értünk a tudat alatt?

Ebben az időben pékmunkás gyűlést rendeztünk, amelyen részt vett dr. Rozvány is. Egy vitatott szerződésbeli pontot kellett megmagyaráznia és elfogadtatnia. Megindult a vita. Viharos hozzászólások voltak. Rozvánnyal élesen és harcosan vitatkoztak. A vitában én is felszólaltam, és tizenöt percig beszéltem. A leginkább vitatott kérdés az volt, hogy az új kollektív szerződés, amelyet a mesterekkel kötünk majd, a régin alapuljon-e, vagy teljesen újat szerkesszünk. A szaktársak zömének az volt a véleménye, hogy teljesen új szerződést kell kötnünk, míg Rozványnak az volt a véleménye, hogy a szerződésben mindent meg kell ismételni, amit helyesnek tartunk, és csak azokat a részeket kell újítani, amelyeket már nem akarunk a régi formában fenntartani. A szakmában hétnapos a munkaidő, fellépjünk-e olyan követeléssel, hogy az hatnapos legyen. Vita volt afölött is, hogy bevezessék-e a vasárnapi munkaszünetet, és az éjjeli munkát tiltsák meg, vagy pedig a vasárnapi munkát százszázalékosan fizessék, mint Budapesten.

Hallottuk, hogy Budapesten az éjjeli munkát törvényileg megtiltották. A bizalmi, Bindinger és én nem akartunk teljesen új szövegű szerződést. Azt kívántuk, hogy a régi alapokon szükséges új pontokat vegyenek be a kötendő kollektív szerződésbe. Így is döntöttek. A bizalmi, Bindinger és dr. Rozvány külön megdicsértek a felszólalásomért.

Néhány nap múlva ügyintézés végett felküldtek dr. Rozványhoz, aki nagyon szívélyesen üdvözölt, és hosszan elbeszélgetett velem.

– Ide hallgasson, Marosán – mondta végül –, magának tanulnia kell! Magának érdemes tanulnia. Van érzéke a mozgalmi és a szervezeti kérdésekhez, és úgy látom, hogy van agitációs beszéd-

készsége. Magának több időt kellene áldoznia a tanulásra. Ha másként nem megy, az alvási idejéből szánjon rá. Kevés a jó képességű vezető ember, és nyilvánvaló, hogy ezeknek a munkások soraiból kell kinőniök!

– Megteszek én mindent a tanulásért – mondtam –, csak mondja már meg valaki, hogy mit kell csinálnom, és hogyan...

– Mit olvas? – kérdezte.

Elmondtam.

– Kezdje el újból, s menjen végig az eddig olvasott könyveken, lassan és türelmesen. Majd én segítek... Szakítok hozzá időt...

Egy hónapon át olvastam a Kommunista Kiáltványt, és úgy, mintha abból kellene vizsgáznom. Amikor Rozvány kérdéseket tett fel nekem, fújtam, mint valami leckét. Beleizzadtam. Belefáradtam.

Rozvány fürkészve nézett rám. Hallgatott, s nem szakított félbe. Amikor elhallgattam, felderült az arca. Azt mondta:

– Nem is olyan rossz! Már érezhető, hogy valamit kezd megérteni belőle. Nehéz dolog ez, ne legyen türelmetlen. Sokszor kell ezt még olvasni, és az olvasottakon elgondolkodni. Én is, mások is így voltunk ezzel. Vegye elő még egyszer Mehringtől Marx életét, és azt is lassan, figyelmesen olvassa el. Amikor végzett vele, tegye félre, és egy idő múltán ismét vegye elő. Ha nehéz is, ne riadjon vissza, meglátja, érdemes lesz.

Sokat vergődtem, sokszor mentem ki az Otthonból elkeseredetten, ha valamit nem értettem! Volt idő, amikor az olvasott művet bevágtam a szekrénybe, és dühösen kérdeztem magamtól: minek ez nekem? Hiszen mások is egész jól megvannak enélkül. Miért kínozzam magam, mi hasznom belőle? Mások lányok után járnak, ölelnek, csókolnak, én meg bolond módjára kínzom magam!

Néha sírni szerettem volna elkeseredésemben. A bizalminak kínlódva mondtam: mi, munkások, miért vagyunk olyan szerencsétlenek és buták, hogy Marxot – aki állítólag nekünk írta műveit, és értünk harcolt – meg sem értjük? Milyen tudomány az, amely értünk van, és mi nem értjük?

Hosszú hallgatás után a bizalmi így felelt:

– Ide hallgass, Gyurka! Nem az én feladatom már, hogy ezekre a kérdésekre neked kielégítően válaszoljak. Én csak annyit adhatok neked, amennyit magam is tudok. Fiatal koromban vándoroltam. A világháború előtt Németországban, Franciaországban jártam, s ugyanezt kérdeztem magamtól, amit most te kérdezel tőlem. Nekem még annyi iskolám sincs, mint neked. Öreg fejjel tanultam meg írni-olvasni. Mire azonban eddig eljutottam, jött a háború, majd a forradalom. Megrekedtem. De figyelj ide, amit tudok, azt átadom neked, szégyent én sem vallottam vele eddig sehol. Ha azonban most én olyan fiatal lennék, mint te, nekivágnék a tanulásnak, és nem nyöszörögnék annyit! Tanulj hát, és ne feledd: neked nem azért kell tanulnod, hogy te magad okos légy, hanem azért, hogy a mozgalom, a munkásosztály hasznodat vegye. Én is ezért igyekeztem, de én ma már a hatvan év felé megyek, s nekem, sajnos, nehezen fog a fejem, a tiéd viszont fiatal. Ne félj, ne légy gyáva, és ne légy igénytelen, mert jaj annak a munkásnak, aki ilyenné válik! Teneked nem szabad ilyenné válnod!

Beszélt, beszélt, és nagyon jó volt hallgatni őt.

A szakszervezetben sokat beszéltünk a szakma emberanyagáról és a jövő feladatáról. A komolyabb szaktársakat nem hagyta nyugton ez a kérdés. A vezetőségi üléseken nap mint nap sokszor szóba került: a sütőipar az egyik legmostohább iparág, munkásai szinte ipari jobbágysorban élnek, aminek két oka van. Az egyik: az ipar elmaradottsága és kézműipar jellege; kis- és középipari üzemek dominálnak, a technika és a technológia primitív. A másik ok: a munkások elmaradottsága; analfabéták, és csak a szerzett szakmai gyakorlatból élnek, a szakmai műveltségük nem növekszik. És ez nemcsak a munkásokra jellemző, de a mesterekre is – tehát általában a munkaadók is primitív, alacsony színvonalon élnek és dolgoznak. Amíg ez a két ok nem szűnik meg – és ez önmagától nem fog változni –, ebben az iparágban nehéz lesz szervezett munkásnak lenni, és nehéz lesz szabályos, folyamatos és színvonalas szakszervezeti életet élni!

Ha összehasonlítjuk magunkat a nyomdászokkal, vasasokkal,

építőkkel vagy a bőrösökkel – és nemcsak hazai, de nemzetközi vonatkozásban is –, a kép még szomorúbb! Ezek a szakmák évtizedeken át rendszeresen és tervszerűen kitermelték maguk közül a színvonalas vezető gárdát, amelynek tagjai nemcsak szakmai tudásban kiválóak, de a politikai és a gazdasági élet, valamint az általános műveltség terén is versenyképesek – a munkaadóknak méltó ellenfeleik, és megállják helyüket az állami apparátus bármely tagjával szemben is. Nekünk is el kell érnünk ezt a színvonalat – annál is inkább, mert a termelés, a verseny és az egyre növekvő fogyasztás is szükségképpen ezt követeli tőlünk. A sütőmunkásoknak nemcsak lépést kell tartaniok a fejlődéssel, hanem fel kell készülniök a még nagyobb feladatokra is. Amit eddig lehetett, megtettünk. Többre azonban alig futja tudásunkból. Ha szétnézünk maguk között, csak néhány szaktársat találunk, akikből valamirevaló vezető lehet, s akiket minden esetben szembe lehet állítani a mesterekkel. Felső vezetőnek azonban már alig-alig tudunk egy-egy kiváló képességű szaktársat küldeni. Pedig ekkor már arról van szó: ki milyen felkészültséggel képvisel bennünket a munkaadóknál vagy a községi testület, a polgármester vagy akár a rendőrség előtt!

Vezetőségünknek most két fiatal tagja van: Bindinger és Marosán. Ez azonban kevés – kellene még öt-hat fiatal, agilis és fejlődőképes szaktárs a vezetőségbe, mert az idősebbek lassan nemcsak a munkából, de a mozgalomból is kidőlnek. Gondoskodni kell hát az utánpótlásról, amely garnitúra képzettebb lesz, mint a korábbi, és színvonalasabb vezetést tud biztosítani. De egy ilyen garnitúra kineveléséhez mi gyengék vagyunk – közöttünk nincs olyan személy, aki magasabb szinten tudna vezetőket nevelni. Forduljunk hát a minket támogató és szerető értelmiség felé – ők foglalkozzanak velünk többet! Tőlük sokat tanulhatunk!

Így folyt a beszélgetés hétről hétre; hallgattam a szaktársakat, s átéreztem gondjaikat. Felelősségük tudata rám is nagy hatással volt.

Az 1926. évi közgyűlés fordulatot hozott az életemben. A vezetőség évi jelentését a bizalmi terjesztette elő. Húsz percen át beszélt. Elmondta az év fontosabb mozgalmi eseményeit. Tájékoztatott szervezettségünk állásáról. Ebben az időben jól álltunk: a váradi sütőmunkások túlnyomó többsége tagja volt a szakszervezetnek. Kolozsvár után az egyik legjobban szervezett város volt az országban.

Jelentésében a bizalmi rólam és Bindingerről is szólt. Dicsért bennünket, mint akik a legaktívabbak voltunk, és akiknek a fejlődéséhez sok reményt fűz a vezetőség. Nekünk tulajdonította azt a fontos eredményt, hogy a fiatalabb generációhoz hozzáférkőzhettünk, akik a szakszervezet tagjai s vele a mozgalom felfrissítői lettek. Ezt követően a szövetségi titkár jelenlétében megindult a vita. Én is felszólaltam. Tizenöt-húsz percig beszéltem. Ez volt eddigi életem leghosszabb ideig tartó felszólalása. Az öregek bólogattak. A fiatalok a tekintetükkel biztattak.

A fiatalok szakmai és mozgalmi helyzetéről beszéltem, s a példák garmadát hoztam fel. Nagyobb és gondosabb törődést követeltem a vezetőségtől a fiatalok érdekében – az inasok érdekében is, jóval a felszabadulásuk előtt. Javasoltam: a közgyűlés kötelezze a vezetőséget, hasson oda, hogy a bizalmiak rendszeresen adjanak számot munkájuk ezen fontos területéről is. Olykor hívják össze a bizalmiakat, akik beszéljék meg a felmerülő ilyen témát, és adjanak segítséget egymásnak a munkában.

Nagyon megoszlottak a vélemények, a szövetségi titkár azonban támogatta a javaslatomat, és felszólalásában kihangsúlyozta: minél több olyan szaktársunk lesz, mint Bindinger és Marosán, annál erősebb és szilárdabb lesz a csoport. Kérte a vezetőséget: legyen rajta, hogy a két szaktárs néhány fiatallal együtt alakítson csoportot a tanulásra. Ezt a mozgalmat, ha kell, a szövetség anyagilag is támogatja. Ma már nem elégedhetünk meg azzal, hogy jó szervezett munkásaink és jó szakmunkásaink van-

nak – ez csak az induláshoz elég! Tanulniok kell, és – tanítani kell őket! Vonják be a fiatalokat a rendszeres politikai oktatásba is.

A közgyűlés rendes vezetőségi tagnak választott meg – eddig póttag voltam. Büszke érzés töltött el, hogy engem, az alig tizennyolc éves fiút, erre alkalmasnak tartottak.

Vezetőségi ülést hetenként, szerda délután tartottunk. A közgyűlés után két hét múlva, vasárnap délután, korán mentem fel a szakszervezetbe, mert találkozóm volt a bizalmival. Neki azonban közbejött valami, és a megbeszélt időre nem jöhetett el. Már tovább akartam menni, hogy csavargok egyet a városban, amikor, jó későn, mégis berobogott. Beszélgetésünk emlékezetes marad a sírig. Már azért is, mert a meleg, baráti beszélgetés közben is úgy tekintettem őt, mintha az apám lenne. Ő azonban, finom tapintattal, már nem kezelt úgy, mint azelőtt, éretlenebb koromban. Komolyan vett. Úgy tekintett rám, mint fiatal vezetőségi tagra.

– Gyere, járjunk egyet – mondta. – Leülünk majd valahová egy pohár borra.

Délután volt. Beültünk a vendéglőbe.

– Ide hallgass, Gyurka – kezdte aztán a bizalmi. – A közgyűlés után elhatároztam, hogy nagyon komolyan beszélek veled. Véleményem szerint a váradi sütőmunkás mozgalom neked már nem sokat adhat. Ne maradj el a világtól, azt javasolom, menj át Magyarországra. Ott többet szedhetsz magadra, ott még tovább fejlődhetsz. Odaát szakszervezeti iskolák is vannak, amelyekben rendszeres gazdasági, politikai és mozgalmi oktatás folyik. Ott tanulhatsz. Egyébként is: itt nemsokára besoroznának katonának ... odaát nem szabad katonát sorozni. Ha aztán odaát eleget tanultál, menj tovább: nézd meg Európát! Nagyon megszerettelek, mégis ezt javasolom: menj! Ne felejtsd el: ahová küldelek, ott már egyszer hatalomra jutott a munkásosztály. Ott a nép 1919-ben megmutatta, míre képes! Úgy gondolom, hogy neked ott jó helyed lenne. Ha nem tudnál beilleszkedni, vissza-

jössz, szívesen látunk! De útravalóul három kívánságot vess az emlékezetedbe: Áruló, becstelen ember ne légy soha! A munkások közül sose akarj úgy kinőni, hogy egyszer csak lenézed és lekezeled őket. Ez nagy szégyen lenne mindannyiunkra! Végül: a kötelesség és felelősségérzés tudata mindig éljen benned azokkal szemben, akik tanítottak, neveltek, és embert formáltak belőled...

Néztem őt, és szerettem volna megsimogatni ősz haját, és megcsókolni ráncos, jóságos arcát. Összegyűlt szememben a könny, s a torkomat a meghatottság szorongatta. Milyen jó hozzám, de... Elhagyjam Romániát, Váradot, elhagyjam Erdélyt? Elmenni innen a bizonytalanba?

Sokat hallottam Horthy Magyarországáról, ahol az élet nem valami jó, és a Tanácsköztársaság után jobban üldözik a szervezett munkásokat, mint Romániában. De végül is döntöttem, hisz a bizalmi nekem még rossz tanácsot soha nem adott, és mindig megmutatta a helyes utat.

Készülődtem. Számba vettem a pénzem: ötezer lejem volt. Ez magyar pénzben körülbelül négymillió koronának felelt meg. Megtartottam a két legjobb ruhámat, néhány fehérneműmet, egy dupla talpú cipőm és két szakmai felszerelésem – minden mást eladtam.

Már készen voltam az útra, amikor jelentkezett Blága – volt inastársam és szaktársam –, ő is szeretett volna velem jönni. Magával hozta egyik barátját is.

A bizalmi azt mondta:

– Bár veszélyes, menjetek együtt.

Utolsó estémet a bizalmival töltöttem. Keveset beszéltünk – csupán az együttlétet kívántuk. Nem gondoltam volna, hogy amikor elbúcsúzom tőle, utoljára ölelem meg őt, s utoljára fogok vele kezet. Egyszerű, emberi módon váltunk el: ő dolgozni ment, én pedig útra keltem.

ÚTON

I.

Váradról vonattal mentünk Bihardiószegre. Itt vendéglőben ebédeltünk, majd elindultunk a határ felé. Minden különösebb nehézség nélkül léptük át, észre sem vettük, hogy már odaát vagyunk. Egy magyar községbe érkezve beváltottunk néhány lejt, hogy legyen útiköltségünk. A faluban aludtunk, egy parasztnál. Borsos árat kért a szállásért.

Reggel vonattal mentünk tovább Debrecenbe. Itt elváltam társaimtól – szét akartam nézni második nevelővárosomban. Rögtön elindultam kóborolni a városban. Látni akartam azokat a helyeket, ahol éltem, és tanultam. Első utam az árvaházhoz vezetett. Itt tudtam meg, hogy az árvaház megszűnt. Mielőtt bementem volna, körüljártam az épületet, és tizennyolc évesen kerestem és idézgettem magamban a régi emlékeket. Azt a régi, árvaházi kisgyereket idéztem vissza, aki valaha én voltam.

Beléptem az épületbe. Egy idősebb férfi vezetett körül. Hallgatva jártunk folyosóról folyosóra, egyik teremből a másikba. Sírni szerettem volna az emlékektől.

Félórai nézelődés és emlékezés után csalódottan léptem ki a széles udvarból. S nem a város, hanem a Nagyerdő felé mentem. Mint valami utolsó reménységbe, lelki szememmel is a híres, szép debreceni Nagyerdőbe kapaszkodtam. Mit keresek ott? A múltat, az eltűnt embereket? Neveket vagy a rengeteg ütleget? Mi értelme volna, ha mindezt megtalálnám? El innen, el, minél hamarább!

Megkerültem a fürdőt, az egyetemet, aztán gyorsan megfordultam, és rohantam a villamoshoz. Vissza az állomásra! Húsz perc múlva indult a vonat Pestre. Megváltottam a jegyet. Ennivalót vettem a hentesnél. Megittam két fröccsöt.

A vonaton az ablaknál ülök. Kinézek a tájra, és gondolkodom. Pest! Vajon mi fogad ott? Még soha nem voltam Pesten. Azt mondják szép, nagy város. A vonat este kilenc órakor befutott a Nyugati pályaudvarra. Ekkora pályaudvart én még nem láttam! Dőltek az emberek a vonatokból. Lökdösve, tülekedve tódultak az utcára. S én bámészkodva hagytam sodortatni magam az utcára, amelynek zaja és emberi áradata percekig lekötött, és nem engedett továbbmozdulni. Csak bámultam ...

Szemben az állomással az UFA-mozi nagy, vörös reklámja. S mindenki rohan, rohan!

Mit tegyek? Hová, merre menjek? Azt sem tudom, merre, csak megyek. Arra nagyon vigyázok, hogy jelentéktelen holmimat el ne veszítsem, s hogy a Nyugati pályaudvar, az egyetlen fix pont, a szemem előtt maradjon. Ha valami baj lesz, ide kell visszajönnöm! Megyek. S mégis szem elől vesztem a pályaudvart. Egy széles utcában vagyok, tér vágja ketté. Olvasom: Oktogon tér, Andrássy út. Tanácstalanul állok. Majd, hogy el ne tévedjek a nagy forgalomban, s hogy ne szédítsenek a fényes kirakatok, visszaindulok az állomásra. Valahogy, bármily furcsa: félek Pesttől. Megkönnyebbülök, és szinte védelmet érzek, amikor a váróterembe lépek. Kifújom magam, aztán a hordároktól megérdeklődöm, hogyan kell továbbutaznom Szécsénybe. Jegyet váltok. Fölszállok a vonatra. S eszembe sem jut, hogy a bátyám Pesten dolgozik. A címét nem tudom. Talán ha nappal érkeztem volna ... Most már mindegy. Hazamegyek anyámhoz, Szécsénybe. Most ott lakik. Vajon örülni fog-e nekem? Milyen lesz majd a viszony köztünk? Vegyes érzéseim vannak. Gondolataim messze kószálnak a múltban. Egyszer csak megáll a vonat. Mindenki leszáll. Egyedül maradok. Nő jön a kocsira, seprűvel. Mondja, hogy Vácott vagyunk, a vonat nem megy tovább. Leszállok. Bemegyek a sötét állomásra. Itt egyébként minden sötét. Érdeklődöm a csat-

lakozás miatt. A felvilágosítás megdöbbent: vonat Balassagyarmatra legkorábban reggel megy! – Hány kilométer Balassagyarmat? – érdeklődöm. – Harminc-negyven. – Nem sok! Gyalog is meg lehet tenni. Miért várjak hát egész éjjel?... Vác nem tetszik nekem, mehetnékem van. Kimegyek az állomás elé. Két fiatalember áll itt. Tanakodnak. Ők is Balassagyarmatra mennek. Megismerkedek velük: suszterlegények. Ismerik az utat.

– Akkor vágjunk neki gyalog.

Ráállnak, mert éjszakai szállásra nincs pénzük. Éhesek is, sietnek hát. Az út a városon keresztül vezet. Beszélgetünk. Amikor az út a fegyházhoz közeledik, egyszerre elhallgat az én két útitársam. Súgják: – Ez nagyon híres épület! Innen évekig nem talál ki az, aki bemegy.

Nézem a rideg börtönépületet a sötétségben, mert csak távolabb, itt-ott pislákol egy-egy lámpa. Megborzongok. Meggyorsítjuk lépteinket: el innen, minél hamarabb! A rideg épület beleveszett a sötétségbe. Egy-két ablakából alig kivehető tenyérnyi világosság üzent arról, hogy belül emberek élnek. De borzasztó volna, oda bekerülni! Sietve hagyjuk magunk mögött a börtönhöz vezető utcákat. Néhány óra múlva két társam azt ajánlotta, hogy éjszakázzunk valamelyik szénakazalban, és reggel folytassuk utunkat. – Félek velük aludni – nem ismerem őket, és pénz van nálam. – Én továbbmegyek – mondtam nekik. Máris indulok. Nem tartóztatnak. Falvakon megyek keresztül, a kutyák üldöznek, majd lehúzzák rólam a ruhát. Nemsokára letérek az országútról, és belevetem magam egy frissen összerakott szénaboglya tövébe.

Mély álmomból kocsizörgés riaszt fel. Kis kofferem után kapok – megvan. Majd a zsebem nézem meg – a pénzem is megvan. Az országúton zörögve, nagy robajjal, kétlovas kocsi közeledik. A lovakat öreg parasztbácsi hajtja. Kiállok az útra. Kérdem az öreget, elvinne-e Gyarmatra.

– Üljön fel a saraglyába!

A következő falu kocsmája előtt megállítja a lovakat. Én is lekászálódok a kocsiról. Az öreget meginvitálom, legyen a vendé-

gem egy kis italra. Két féldecit hajt fel. Ezután már maga mellé hív. Beszédes lesz. Kérdi, honnan jövök. Elmondom neki.

– Hogy élnek arrafelé az emberek? – érdeklődik.

– Nem panaszkodnak... élnek – felelem. Magáról ejt szót: csupa panasz. Harmincholdas gazdánál kocsis. Elnyűtt, rongyos szegényember.

Megint megállunk egy kocsma előtt, fizetek neki. Én is inni akarok. Az öreg hálás akar lenni: úgy hajtja a lovakat, hogy szinte repülnek. Kora délelőtt beérünk Gyarmatra. Vonatom csak délután indul Szécsénybe. Megváltom a jegyet, újságot veszek, olvasgatok, de a figyelmem semmi nem köti le. Szeretném elképzelni, mi vár rám otthon anyáméknál.

2.

A vicinális lassan döcög velem. Szécsénybe öt-hat óra tájban érkezem meg. Zsebemből előkotorászom a cédulát, a címmel. Nem kell sokáig mennem: a község végén nagyobb ház áll. Innen jön ki egy asszony. Megszólítom. Mondom az anyám nevét. Felnevet, és mondja, hogy jó helyen járok, ebben a házban laknak a *tanár úrék.*

– Tessék csak hátramenni. Ebben a házban csak pedagógusok laknak. Nem maga a román fiú?

– De én vagyok!

– Örülni fognak magának...

Az ajtó nyitva van. Belépek az előszobába. Anyám a konyhából lép ki. Egymásra nézünk. Én nem tudok megszólalni. Valami szorongatja a torkom, és heves dobogásra serkenti a szívem. Állok és nézek.

– Jaj, istenem, Gyurka fiam! – ennyit mond anyám, és átölel. Karjába zár, és sír. Szám szögletében érzem sós könnyeit. Mennyi idő telik így el, ki tudná azt megmondani?

Megriadok: kiabálnak a testvéreim.

– Itt a Gyurka! Gyurka!

Mária, Irén, Rózsi, Lali, Laci – elragadnak anyám karjából. Egyik ölelésből a másikba rántanak. És szóhoz sem jutok. Nem is igen tudnék most beszélni. Nagyon jólesik a csók, az anyai, testvéri ölelés, hiszen eddig nem sok részem volt benne.

– Ülj már le!

– Állj már fel!

– Hogy megnőttél!

– Fordulj csak meg!

Vezényelnek és ámuldoznak. Nagy az öröm, és úgy érzem: nagyon őszinte!

– Mesélj már, mikor jöttél és honnan jöttél? Szöktél? Átszöktél a határon? Jézus Mária!

A testvéreim egymás szavába vágnak. Lassan én is beszélhetek, de megint megakasztanak, és záporoznak a kérdéseik. Elveszik a kofferemet; vizsgálják, mi van benne: – Ajándékot nem hoztál?

– Nem, nem, eszembe se jutott. – Hogy is jutott volna eszembe, hiszen ajándékot én se kaptam soha! De azért nem neheztelnek rám, legalábbis nem mutatják. A lányok különösen boldogok, nevetnek, ölelgetnek, és állandóan kérlelnek. Amikor már csillapul az izgalom, anyám rátér a dolgok végső praktikus oldalára:

– Van pénzed, fiam?

– Van.

Átadok neki kétmillió koronát. Elégedett – nem jöttem haza üres kézzel...

Estefelé hazajött Barkóczi tanár, akit a család nagybácsinak tart, de én rögtön tudom, hogy együtt él anyámmal. Apám halála óta dolguk van egymással, tőle van Laci öcsém, a féltestvérem, aki a legkisebb a családban.

János bátyámat kivéve együtt van a család – így még nem is voltunk együtt 1914 óta.

Barkóczi komoly tanárember. Jóképű férfi. Barátságos. A család támasza. Hosszú évek óta ennek a családnak él. Anyám még most is szemrevaló asszony. Kétszobás lakásban élnek – heten.

Most én vagyok a nyolcadik. A lakás így zsúfolt, de szép. Rendes bútor van benne. Az idősebbek az ágyban, a fiatalok matracon, a földön alszanak. Barkóczi tanár kedvesen üdvözölt. Nem ölelt meg, csak melegen kezet fogott velem. Tiszteletet és szeretetet éreztem iránta is. Együtt vacsorázik a család: paprikás krumplit, sok kenyérrel. Korán fekszünk le, az ágyban még tovább folyik a mese, de anyám hamar közbeszól: – Aludni, mert reggel korán keltek!

Mária és Irén Balassagyarmaton dolgozik, varrodában. Vonattal járnak, Rózsi húgom otthon segít anyámnak. A két fiú: Lali és Laci iskolába járnak.

Másnap reggel korán kiürült a ház. Rózsi anyámnak segít főzni. Hetenként kétszer sütnek kenyeret, így olcsóbb. A kenyeret anyám vágja fel, és ő osztja el. Zsíros kenyér a reggeli, és annyi, amennyit ő ad.

Délelőtt anyám külön beszélgetést kezdett velem.

– Mi a szándékod? – kérdezte. – Mit akarsz csinálni?

Elmondtam, hogy Magyarországon akarok maradni. Felmegyek Pestre.

– Minek mászkálnál megint a nagyvilágban? Maradj itthon! Itt is dolgozhatsz, nem kell elmenned. Kell a kereső ember, nagy a család!

Nem biztatom semmi jóval.

Négy hetet töltök a családdal. Összerázódunk, újra megismerjük egymást. De nincs elég időm ahhoz, hogy alaposabban megmérjem magamnak ezt a cifra nyomorúságban élő kispolgári családot. Látom anyám mindennapi küzdelmét a nagy család, a koszt, a lakbér, a ruha és a növekvő nagylányok miatt. Anyám zsarnokként uralkodik a család felett. Nem veszi észre, hogy uralma alól minden gyereke elvágyakozik. Az idő pedig rohan, a lányok lázadoznak már, főképpen Irén, Pestre vágynak. Amíg otthon vagyok, gyakran sétálok a községben. Az egyik este tíz órakor mentem haza. Anyám megvárt a konyhában. A hokedlin ült mérgesen. Ridegen fogadott, és idegesen kérdezte:

– Hol voltál?

– Sétáltam a faluban – mondtam. Nagyon bosszantotta, ha Szécsényt falunak titulálták a gyerekei.

– Nem lehet ilyen későn hazajárni. A közönséges iparoslegények tesznek így, ezt nem tűröm! A nép a szájára vesz. Nekünk csendben és szolidan kell élnünk. Gondolj rám és Lajos bácsira, mi úriemberek vagyunk, úricsalád. Neked alkalmazkodnod kell.

Nem szóltam semmit. Szó nélkül feküdtem le, de sokáig nem tudtam elaludni. Az úricsalád és a péklegény tűz és víz – gondoltam. – Az úriemberek és a szervezett munkás hogy is férhetne össze! Napokig nem járok el hazulról. Olykor találkozom Barkóczi tanárral, aki az iskolai tanítás mellett otthon még tanítványokat is fogad. Kell a kis mellékes is. Szívesen beszélgetek vele, de nem mindig értjük meg egymást. Ő is megkérdi, mik a terveim, s hogy nem akarnék-e tovább tanulni.

– Tedd le a négy polgárit, az mégiscsak valami – mondta.

– És azután mi lesz? – kérdeztem.

– Könnyebben önállósíthatod magad. Egy iparoslegénynek mi más lenne az életcélja? Jó házasság, önállósulás.

Ránéztem. Jószándék és segítőkészség sugárzott belőle.

– Nézze, Lajos bácsi, a gyerekek között nekem van a legkevesebb iskolám, és ők mit csinálnak? Többre viszik, mint én? Nem vagyok a tanulás ellen, de én nem ülök be az iskolapadba. Nem akarok megnősülni, se hozománnyal, se hozomány nélkül. És nem is akarok önálló lenni. Semmi sem ilyen egyszerű, Lajos bácsi. Szeretnék majd én is tanulni, látni, de már nem az iskolapadban, hanem az életből, a világból. Ezt meg is teszem. Munkás vagyok, és ebben a mivoltomban jól érzem magam. Jól, tessék elhinni, anyám hiába csúfol engem *veresnek*.

Megkérdezte, mióta vagyok szervezett munkás.

– Jól van – mondta. – De légy szíves, és ezzel itt ne dicsekedj!

Anyám meghallotta, miről beszélgetünk. Közbeszólt: ő nem szereti a vörösöket, nem szereti a románokat meg az olyan iparoslegényeket, akik szervezett munkások. Szerinte a szakszervezetbe fizetett tagsági díj kidobott pénz, és még bajt is hoz az emberre! Hiába mondtam ellent, anyám lehurrogott. Abbahagytam

hát az ellenkezést, és inkább kisétáltam a rétre meg a vasúti sínekhez, nézelődni.

Mária és Irén, a két nagyobb leánytestvérem, helyeslik, hogy elmegyek. Ha tehetik, súgják: – Menj el, ne maradj itt! Nemsokára mi is utánad megyünk. Jancsi már régen elment, csak néha jár haza látogatóba.

Elutazásom előtti este, pakolás közben anyám újból megkísérelte, hogy befolyásoljon.

– Nem vagy családszerető – mondta. – Nem vagy jó gyerek, nem szereted az anyádat, a testvéreidet. Vigyázz, aki elszakad a családjától örökre magányos és szomorú életű emberré lesz! Nem tudsz megállapodni, folyton csak mennél, mint az apád. – Eddig nem esett szó apámról. Most fáj, hogy így említi. De el is gondolkoztat. Olyan lennék, mint az apám? De hát mit tudok én az apámról?

– Hagyjuk ezt, anyám! Kérem, hagyjuk! Ne tépjük fel a régi sebeket, egyikünknek se jó ez.

Hökkenten mér végig. A szeme lángot vet, de néma marad.

– Azok a büdös vörösök – fújja aztán –, azok az istentelenek, megrontottak! Azok a te családod, a részeges iparoslegények, a politizáló világmegváltók! Szép, mondhatom!

Anyám hangja nagyon éles. Lajos bácsi rászól:

– Mária! Hagyd már ezt a meddő vitát! Ő tudja, hogy mit akar. Ha nem akar maradni, hagyd elmenni! Majd visszajön, ha bajban lesz. – Most a bátyámra utalt, aki csak akkor ad életjelt magáról, ha bajban van.

Nem szóltam semmit, de elhatároztam: én ebbe a családba nem jövök vissza!

Nehezen kerülünk ágyba. Testvéreim mellett fekszem, akik sokáig suttogják, hogy majd segítsem őket Pestre. Aztán elalszanak. A ház elcsendesedik. Mindenki alszik, csak én vagyok ébren. Forró az ágyam, forgolódom benne, s arra gondolok, hogy a testvéreimet talán meg fogja tartani ez a családi ágy, amely ugyan forró, de nem melegít!

Reggel együtt megyünk Máriával és Irénnel Balassagyarmatra.

Amikor elbúcsúzom anyámtól, melegen megölel és megcsókol. Szinte érzem, hogy keresztet vet rám, és imádkozik értem. Barkóczi tanár úrral – Lajos bácsival – kezet fogok. Megveregeti a vállam.

– Jól van – mondja. – Menj! Ha bajba jutsz, gyere csak nyugodtan haza. Mindig szívesen látunk.

Szécsényből elég rövid az út Balassagyarmatra. Hamar beérünk. Két testvérem megy a varrodába, én pedig átszállok az aszódi vonatra. Már nem fáj semmi – úton vagyok, és Pestre gondolok, ahová délután három órakor fut be velem a vonat.

3.

A Keleti pályaudvarról kilépek a Baross térre. Nézem a nyüzsgő világot. Elhatározom magamban: gyökeret eresztek ebben a kavargó embersokaságban, ebben a kemény, köves és aszfaltos világban! Bátyám címével a kezemben elindulok a Kmety utcába.

Késő délután kerül elő. Amikor összetalálkozunk, nem öleljük meg egymást, nem csókolódzunk össze. Kezet fogunk, mintha csak tegnap váltunk volna el. Két pék szaktárs találkozása volt. Anyám tervei bátyámmal szemben is csődöt mondtak – bátyám most még nyughatatlanabb természetűnek tetszik, mint azelőtt. Most ugyan Pesten élt, de különben járta az országutat, a vidéki városokat, azután ha bajba jutott, hazamenekült, de rövid idő múlva újra útrakelt. Nem volt szervezett munkás. Egy Aradi utcai pékségben dolgozott, ahol nem fizették meg a kollektív szerinti béreket.

– Miért nem vagy szervezett munkás? – kérdeztem tőle.

– Mi a fenének lennék az? Csak azért, hogy fizessem a szakszervezeti díjat? Nem érdekel engem a szakszervezet!

Felületes, élni vágyó ember benyomását tette rám. Két dolog érdekelte: a nő és az ital. Több nőt is bolondított egyszerre. Jó kedélyű, vidám, tréfás fiú volt. Csak azért dolgozott, hogy kedv-

telésének élhessen – a nőknek és az italnak. Bár régen láttuk egymást, hamar otthagyott: két helyen is randevúja volt.

Bátyám szállásadójával megegyeztem, hogy én is a lakásába költözöm. Kifizettem a lakbért egy hónapra. A szállásadónak nagy a családja, lakásuk kétszoba-konyhás. A férfi pallér, az asszony takarítónő és mosónő. Négy gyermekük van. A nagyanya is velük lakik egy szobában. A nagyszobában két ágy és egy sezlon van. A gyerekek a földön alszanak. A pallér szervezett munkás, hamar szót értünk, és megszeretjük egymást. Elmondja, hogy a bátyám szeretetre méltó gyerekember, de nem komoly. A szakszervezetről hiába beszél vele. Mivel a bátyám randevúra sietett, a pallérral maradtam. Levitt a Podmaniczky utcai kocsmába. Boroztunk, de nyolc órakor hazament, mert, mint mondta, korán kel. Én bámészkodtam még az utcán, majd háromnegyed tízkor én is hazamentem. Úgy és olyan mélyen aludtam egész éjjel, mintha ezen a helyen születtem volna.

Reggel is, amikor felébredtem ezen a nagyvárosi munkás-tömegszálláson, otthon éreztem magam. Ember, asszony munkában voltak, a gyerekek az iskolában, a picik a nagymama körül. Minden szerteszéjjel. A nagymama első kérdése az volt, hogy tudtam-e aludni.

– Hogyne tudtam volna!

– Nem csípték a poloskák? Mert abból itt tengernyi sok van.

Nem tudtam mit válaszolni.

– Öreg vagyok én már, nehéz rendet tartanom – mondta. – Legjobb lenne meghalnom. – Ne ordítsatok, gyerekek! – szólt rá a bömbölő kicsikre. – Megöl bennünket a szegénység. De még az a jó, hogy legalább kenyér van elég. – Beszél, beszél, választ sem várva panaszkodik.

Derékig vetkőzve megmosakodom a konyhában. A nagymama mellettem áll. Kezében foltos, de tiszta vászontörülköző: nyújtja, hogy használjam. Ezzel számomra azt is kifejezi, hogy a családhoz tartozónak tekint. Zsíros kenyérrel kínál reggelire, a gyerekek is azt esznek. Olyan szíves, el kell fogadnom a kenyeret. Annyian vagyunk, hogy egy vekni szinte percek alatt eltűnik az

asztalról. A nagymamától tudom meg, hogy a bátyám azért rendes ember: a kenyerét mindig nekik adja ingyen, és akkor is szó nélkül fizeti a lakbért, ha történetesen vidékre megy kószálni.

– Kutya egy fiú! – mondja nevetve. – Nagy betyár a bátyja: bolondítja a lányokat! Egyszerre három is szokta keresni. Ilyenkor fő a feje. De hogy miféle lányok vannak! Megvesznek egy ilyen csélcsap fiúért!

Magáról kezd beszélni: az ő életében bizony csak egy ember volt, Isten nyugosztalja. Elvitte a munka, zsákolt, megszakadt benne valami.

A szakszervezet címe után érdeklődöm. Ő nem tudja, alig ismeri Pestet. Csak két éve él itt. A ház környékéről nem is szokott eljárni.

Szép, nyári nap van – még az idő is segít, hogy a várost minél hamarabb megszeressem. A Bajza utcán megyek, majd az Andrássy úton. Az Oktogon már ismerős nekem. A Nagykörúton járok, felsétálok a Népszínház utcáig. Az újságárusnál érdeklődöm, merre menjek. Eljutok a Tisza Kálmán térre, majd a Szilágyi utcába, ahol a Szövetség van.

Szép város ez a Pest! Elegánsak az emberek, zsúfoltak a kirakatok. Nagy a drágaság! Vajon mennyi időnek kell eltelnie ahhoz, hogy Pesten is olyan jól érezzem magam, mint Váradon, Bukarestben vagy Kolozsvárott?

Kis földszintes házba lépek be. A kapu alatt tábla: Élelmezési Munkások Országos Szövetségének központi irodája.

Benyitok. Az íróasztalnál ülő nőt megkérdem, jó helyen járok-e.

– Foglaljon helyet – mondja. – A főtitkárnál vannak. Várnia kell.

Várok és nézelődöm. Zavar ez a nagy iroda, szokatlan a hely. Hol vannak a szaktársak? – gondolom. – Hol lehet az *Otthon?* Hozzá vagyok szokva, hogy a szakszervezetben a szaktársakat is megtalálom. Kinyílik a főtitkári ajtó, egy nő lép ki rajta és egy

férfi. A nő megköszön valamit. A férfi áll és rám néz. Megkérdi, mit óhajtok. Bemutatkozom.

– Kardics Kálmán, a Szövetség főtitkára – mondja a férfi.

Betessékel a szobájába, leültet. Elveszi a tagsági könyvem, megnézi.

– Mikor jött át a szaktárs, és mit akar itt? – kérdi.

– Szeretnék ittmaradni Magyarországon... Pesten.

– Akkor magának újból be kell iratkoznia a szakszervezetbe.

– Miért kellene újból beiratkoznom? Talán csak át kell iratkoznom? Szervezett munkás vagyok három éve.

Kardics fürkészve néz. Mosolyogva és oktatóan mondja:

– Nézze, Marosán szaktárs, maga a román élelmezési munkások szövetségének a tagja, amely a moszkvai élelmezési unióhoz tartozik. Ez annyit jelent, hogy kommunista! Mi, magyarok, az amszterdami élelmezési unióhoz tartozunk. Ez viszont azt jelenti, hogy szociáldemokraták vagyunk. Nem igazoljuk át egymás tagjait. Ha maga itt akar maradni, akkor újból be kell iratkoznia, hozzánk.

Ez nagyon meglepett. Moszkvai, amszterdami élelmezési unió – hát nem mindegy? Úgy látszik, nem!

Kardics részletezi a problémát, hogy jobban megértsem, de én közbevágok:

– Tessék nézni, én szervezett munkás voltam Romániában, és itt is az akarok maradni! Ezenkívül nem állok be se a sárgákhoz, se a fehérekhez. Tudom jól: a munkaadók és a katolikusok is egyformán szervezik a munkásokat, de én ezekhez nem és nem megyek. Hogy aztán a moszkvai vagy az amszterdami-e a jó?... Majd meglátjuk! Ha mást nem tehetek, hát újból belépek. Új tag leszek. Elveszett három évem!

Kardics magyarázza, hogy ez részben anyagi kérdés is, mert a régebbi tagok magasabb segélyt kapnak. Engem azonban az anyagi rész nem érdekel – engem az bánt, hogy új tagként kell belépnem!

Kicsit keserű lesz a szám. Életem első politikai tűszúrása ez. Amíg az adminisztrációs dolgokat intézik, beszélgetünk. Mi újság

odaát, hogy élnek a dolgozók, milyenek a kereseti viszonyok, van-e munkanélküli? – szállnak Kardics kérdései. Általa ismert szaktársak nevei merülnek fel Váradról, Kolozsvárról. Nagyon barátságossá válik, amikor megtudja, hogy odaát vezetőségi tag voltam. Hosszas érdeklődés után mégis azt mondja:

– Fiatal maga még...

– Fiatal vagyok, de Váradon és Erdélyben sokat foglalkoznak a fiatalokkal. Beválasztják őket a vezetőségekbe is.

Már hosszan beszélgetünk, amikor belép az irodába egy idősebb, bajuszos bácsi. Hallom a nevét: Deák Lajos. A molnárok titkára. Deák is leül, s most már ketten kérdeznek. Közben Kardics telefonál. Hallom, hogy mondja: – Átküldöm hozzád, Romániából jött. – Kardics átküldött Szladek Kálmánhoz, a Dohány utcába, a budapesti sütőszakosztályhoz. Szladek barátságosan fogadott. Neki is hosszan kellett mesélnem a váradi és a kolozsvári ismerősökről.

Kitöltött egy munkanélküli lapot, elmagyarázta, hogy hetenként mikor és hányszor kell bélyegeztetnem, és hogy mikor van közvetítés.

– Ne remélje a szaktárs, hogy hamarosan elhelyezkedik. Sok a munkanélküli!

Elsorolja azokat a pékségeket, amelyek bojkott alatt állnak, és ahol nem szabad munkát vállalni. Aki ilyen helyen munkát vállal, azt a szakszervezet sztrájktörőnek nyilvánítja. Az ilyen pékségek munkaadói szeretik a vidékieket – ezekből toborozzák a munkaerőt.

– A szomszéd utcában van a pék ipartestület – mondja Szladek. – Azt is kerülje el. Ők is közvetítenek, azonban a megállapodásnál alacsonyabb bérekért.

Szladek is magyarázza, hogy jó szakszervezetben vagyok, de hiába: ez nem elég nekem ahhoz, hogy kellően megértesse velem „Moszkvát és Amszterdamot". Szladek magyarázatát megköszönöm. Lesétálok az utcára. A Dohány utca és a Szövetség utca sarkán csoportokba verődve emberek állnak. Fáradtan beszélgetnek. Látom rajtuk, hogy pékek. Hónuk alatt kis csomag:

tudom, hogy mi van benne – kötény, gatya, sapka és papucs. Nem lehet kétségem: ezek munkanélküliek. A sarkon kocsma van, ahová be-benéznek. Nagy részük idősebb ember. Fiatalt alig látok köztük. Nem ácsorgok soká a közelükben – közülük senkit nem ismerek, megszólítani pedig egyiket sem akarom. „Moszkva és Amszterdam" – jár a fejemben. Melyik a jobb, és miért vannak külön? A románok Moszkvához tartoznak, a magyarok Amszterdamhoz? . . . Miért?

Eszembe jut, hogy a román urak gyűlölik Moszkvát, és a munkások mégis oda számítják magukat.

Egész délelőttöm ilyen töprengéssel telik el. Kora délután a bátyámmal találkozom az utcán. Kezében hegyes zacskó, benne negyed kiló töpörtyűvel. A Körúton leülünk egy padra, és eszegetünk.

– Mindig így eszel? – kérdem.

– A hideg étel olcsóbb!

A töpörtyűre három decit iszunk, tisztán, a kocsmában.

– Van valami? – kérdi tőlem.

Mindent elmondok neki.

– Mondtam neked, hogy az egész szakszervezet egy link dolog, csak a pénz kell nekik – mondja a bátyám.

Vitatkozom vele, de meggyőzni nem tudom. Egyelőre le is mondok róla.

Másnap a pallérral egyszerre kelek. Sietek a Dohány utcába, ismerkedni. A Dohány utcai csoport egy nagy bérház első emeletét foglalta el. *L*-alakú terme volt, néhány irodával. Amikor korán reggel beléptem a terembe, már legalább harminc szaktárs volt együtt. Álmosan gubbasztottak és szundikáltak az asztaloknál. Nem szólított meg senki. Én sem szóltam senkihez sem. Nagy sokára megjelent a gondnok, és két kisegítőt kért. Megnézte a munkanélküli lapokat. Kiválasztotta azt a két embert, aki legrégebben volt munka nélkül. Elmentek. A szundikálás folytatódott. Figyeltem.

Egy hétig minden reggel korán keltem, és bejártam a közvetítőbe. Hat óra felé a többivel együtt én is lementem a sarki kocs-

mába, féldecire. Itt kerültem először beszélgető viszonyba a szaktársakkal. Az első sütőmunkást, akivel összeismerkedtem, Gáspár Ferencnek hívták – ő szólított meg. Kérdezgetett, én feleltem, majd fizettem neki egy féldecit, amit természetesnek vett. Néhány nap múlva ő fizetett nekem. Ettől fogva reggelente vele találkoztam először. Örültem neki. Ő mutatott be a többi szaktársnak is.

Bátyámmal ritkán találkoztam A maga külön életét élte.

Lassan sorra kerültem: kiközvetítettek. Az első kisegítői munkát Pesten, a Rottenbiller utcai tejcsarnok sütőüzemében végeztem, Gáspárral együtt. Én konyhás lettem. A munka erős iramú. Keményen végig kell dolgozni a nyolc órát.

50–60 ember dolgozik az üzemben. Három napig dolgozom itt. A bérek nagyszerűek, a III. osztályú munkabér 62–65 pengő. A munka hétnapos. Vasárnap négy óra. Azontúl százszázalékos túlóra jár.

Az üzem több száz tejcsarnokot lát el kenyérrel, süteménnyel. Igazi tőkés nagyvállalat, stabil emberekkel, szervezett munkásokkal. Bejutni ide különösen nehéz. Hetenként egyszer, ha sikerül kisegítőnek elmenni, ez kevés, megélni nem lehet belőle.

I.

Már órák óta ülök a Duna-parton – egyedül, félrehúzódva a szaktársaktól, elkülönülve az emberektől. Elgondolkodom helyzetemen, eddigi sorsomon és azon: mi lesz velem? Hogyan tovább?

Első eset, hogy mióta Romániából visszatértem Magyarországra, komolyabban számba veszem eddigi életem. Ehhez a Duna partjánál jobb helyet nem is választhattam volna – kiválóan alkalmas a meditálásra. A víz sodrása, csobbanása fájó érzéseket ébreszt bennem – és félelmet is a jövőmet illetően. Munka nélküli szaktársak hoztak magukkal a „proli-Abbáziára", ahogy ezt a helyet ebben az időben nevezték. Az elnevezés önmagában is tükrözi az akkori proletárok helyzetét. A lágymányosi Duna-partnak egyébként több, nagyon jellemző neve is van, de kettő közismert: a „gyenes", az „ingyenes uszodából" született. A másik a „proli-Abbázia." Ingyenfürdésnek, szerelemnek, vélt szabadságnak lelkesítő, romantikus helye ez. Ide valóban csak a prolik járnak – fiatalok, öregek –, akik friss levegő, napfény és víz után vágynak, s ahol ingyen van az uszoda, a szerelem és a játék – mert ebben az időben másutt mindenütt fizetni kellett, s a proli zsebéhez és lehetőségéhez képest nem is kis összeget. A strandok, uszodák és fürdők drágák, nem is vették szívesen a magunkfajtákat. A nyilvános helyek árait már azért is magasabbra szabták, hogy ezáltal is sikeresen távol tartsák a proletárokat a tisztes polgároktól. De rendészeti szempontból is fontos volt, hogy lehetőleg egy helyre csoportosuljanak, és így szem előtt legyenek a

szegénység, a nyomor nyugtalanjai, akik egyszer már, 1919-ben, nagyon merészek voltak. Ezekről soha nem lehet tudni, mire készülnek, és – mire képesek.

Néhány rendőr vigyázott a rendre, de az igazi rendfenntartók nem ők voltak – a rend őrei a proletárok voltak, főképpen az idősebb szervezett munkások, akik hamar rászóltak a kollektív rend megsértőire.

Azok a fiatal munkások, főképpen dalosok, akikkel az utóbbi hetek alatt a sors összehozott, barátukká fogadtak; összemelegedtem velük, nagyon hamar megkedveltem őket, de a „proli-Abbáziát" is. Naponta kijártam ide, időm volt bőven, s a Duna vize és az itteni emberek kedvemre voltak.

Délelőtt inkább a munkanélkülieké a Dunának ez a szakasza. Délután és estefelé a dolgozók járnak ide családostól tisztálkodni, hűsülni és emberekkel érintkezni. Olyanok ezek valahányan, akár a gyerekek, akik ritkán kerülhetnek ki a szabadba: vidámak, életerősek. Nem csoda: kikerültek a füstös gyárak és zsúfolt bérkaszárnyák világából víz mellé, levegőre, napfényre, embert, növényt, állatot éltető világba.

Ebéd után vagyok: tíz deka tepertő és fél kiló kenyér az ebédem és egyben a vacsorám is, hiszen vacsorázni nem kötelező. Szerencsém van, ha olyan szaktársak jönnek ki, akik dolgoztak, és magukkal hozzák kenyéradagjukat. Ezáltal reményem nyílik a vacsorához is. Nézem a Dunát, és szívom a Hunnia cigarettát – kemény, büdös, de olcsó. Találó rá a koporsószeg elnevezés. A víz tükrén vakítóan ver vissza a napfény, és mindenütt csillog. Szemem a budai hegyekre siklik – szép innen a kilátás. Annyira belemerültem gondjaimba és a szemlélődésbe, szinte meg sem hallom a fiatalok önfeledt ricsaját, futkározását. A folyó vize méltóságteljesen hömpölyög, és nem vesz tudomást rólunk, vidám vagy elkomorult munkanélküliekről. Micsoda nagy erőt sejtet magáról ez a víz, messziről jön, messzire megy, s eltűnik a végtelen vizekben, a tengerben! Szeretnék vele menni – jól úszom, fiatal, erős és egészséges vagyok, éhes a munkára, éhes a szeretetre és az emberek barátságára, de munka nélkül vagyok. Mi lesz ve-

lem?! – ez foglalkoztat napok óta. Maradjak-e továbbra is Pesten, várjak még? ... Vagy vágjak neki a nagyvilágnak? A pénzem fogytán van.

Gyűjtöm magamban a benyomásokat – emberekkel ismerkedem, a munkásmozgalom és a politikai élet sodrában élek, ehhez kapcsolódik szervesen mindennapi életem. Kialakul a baráti köröm. Napok óta arra gondolok, milyen nagy város ez a Pest, és milyen nehéz itt az élet. Szerencsémre közel férkőzhetek a szaktársak, az egyszerű dolgozók, a szervezett munkások szívéhez, és bennük társakra lelhetek, a hatalmas, zsúfolt, mindenkire ránehezedő bérkaszárnyák között.

Véráztatta föld ez, forradalmi harcok, munkássztrájkok, felkelések, rendőrlovak patáiból megtaposott föld, büszkék rá a pesti dolgozók, Csepeltől Angyalföldig, Újpesttől Kelenföldig, és én a falu szülötte, a kisvárosok neveltje, a munkásmozgalom fiatal, minden harcra kész katonája, itt akarok gyökeret ereszteni. Ehhez azonban legelőször munka és lakás kell. A sorrend igen fontos. Első a munka. Ha van munka, és vele biztos kereset, a lakásszerzés már könnyebb. De munkát kapni a legnehezebb.

A sütőmunkások szakszervezete erős, és soraikban rendet tartanak. Megértem és helyeslem is ezt, mert nem szabad külön utakon járni, egyik üzemből a másikba, védelem nélkül csellengeni. Pestnek a vidéki munkásokra nagy varázsa van, vonzza őket, azt remélik, hogy ott jobb, rendezettebb, emberibb körülmények között helyezkedhetnek el. A csábításnak nehéz ellenállni, nagy a mozgás Pest felé, de a kitartás rendszerint kevés, és a jövevények nagy része visszakullog vidékre. Aki megpróbálja a szinte lehetetlent, sok esetben veszélyes helyzetbe kerül. Erős jellem és kitartás szükséges ahhoz, hogy valaki ne kerüljön rossz társaságba, és el ne zülljön. Akik ezt nem tudják felmérni, prédái a bérletörő, sztrájktörő toborzásnak vagy a nagyvárosi bűnöző világnak. A munkaközvetítés döntő és értékes része a szakszervezet kezében van. Ezen keresztül védi magát, vele a tagjait és a vívmányait, melyek évtizedek harcainak az eredményei. A szakmában nagy a munkanélküliség, és emiatt nem szeretik a jövevénye-

ket, akik szaporítják a munkáslétszámot, és csökkentik az elhelyezkedési esélyeket.

Én is jövevény vagyok, nekem sem örülnek. Nem is neheztelhetek rájuk. A biztosból jöttem el, és megérkeztem a bizonytalanba. A szakszervezet harca és védelme elég hatásos. Az üzemek túlnyomó többsége – még Pest környékén is – a híres vörös övezetben szervezett házakból, üzemekből tevődik ki. Ezekben a házakban erős bizalmihálózat működik. A bizalmi tudta nélkül nehéz bejutni az üzembe. Kollektív szerződés van. Összehasonlítva a bér- és munkaviszonyokat sok más szakmában uralkodó állapotokkal, jóknak mondhatók. Igaz, a munka hétnapos, de a munkaidő napi nyolcórás, vasárnap pedig négyórás. A túlórákat megfizetik. A vasárnapi túlóra százszázalékos. Az előírásokat megtartják. A szakszervezet hozzájárulása nélkül egyetlen üzemben sem lehet munkát vállalni.

Ebben az időben sem a munkás, sem a munkaadó nem rúgta össze szívesen a port a szakszervezettel, ezt személyes tapasztalatból is tudtam. De nekem mindezek tudatában munka kell, mert csak a munka oldhatja meg a problémámat. A munkára pedig várni kell. Ez a várakozás azonban veszélyt rejt magában. Meddig bírom? És ha nem bírom, mit tegyek? Vagy világgá megyek, vagy lezüllök, nem nagy a választék.

A munka számomra nemcsak lakást, élelmet és ruhát jelent, hanem biztonságot is ad. Megment a tétlenségtől. A munkanélküliség lesodorhatja az embert a mélybe, a nagyvárosok csatornavilágába, s akit lesodort, nagyon hamar börtönlakó lehet. A fiatal, egészséges, erős embert hamar elkaphatja az ár, és belelökheti a prostituált életbe. Kitartott selyemfiúvá válhat, aztán tolvaj vagy betörő lehet, és lesz is. Sok vidékről feljött, becsületes fiatalnak lett ez a sorsa, sírja és temetője.

Nézem a Dunát, és gondolkodom. Tiszta, emberi életet akarok élni.

Eddigi utamat a munka tette értékessé. Az, hogy ilyen vagyok, nem véletlen – a munkában formálódott fizikai és szellemi alkatom. Formálóim és példaképeim munkásemberek, szervezett mun-

kások voltak. Arra persze akkor még nem gondoltam, hogy a munkának meghatározó, embert nevelő szerepe is van. Nem gondoltam arra sem: a munka olyan emberi és társadalmi tevékenység, amelynek az a célja, hogy emberi és társadalmi szükségletet elégítsen ki. Évek során tanultam meg, hogy az emberiség története egy a munka történetével, attól el nem választható, szerves egységet alkot. A kapitalista társadalom, amelyben éltem, súlyos ellentmondásoktól terhes. Áru vagyok, a kereslet és kínálat törvénye érvényesül velem szemben. Állítólag szabad vagyok – eladó és megvehető –, de nem vesz meg senki! És ez nemcsak egy ember, hanem az egész munkásosztály problémája!

A személyes tapasztalat jó nevelő. Korán felismerem és megértem, hogy dolgoznom kell – mindegy, mit és hol, de az már nem mindegy, hogy mennyit és milyen körülmények között és milyen feltételek mellett! Kétségtelen: nem a munka szeretetével születtem, erre az élet nevelt és a szervezett munkásság.

Megtanulom, hogy a kapitalista világban emberi életet kiverekedni szervezet nélkül lehetetlen. Ebből az is következik, hogy a szakszervezeti élet számomra egyet jelentett a munkával és az emberi élet biztosításainak feltételével.

Szerettem dolgozni, hiányérzetem volt, ha tétlenségre voltam kárhoztatva. Testem-lelkem kívánta a munkát. Nemcsak tudtam, éreztem is embert nevelő, pedagógiai szerepét és jelentőségét. Mi, régi szervezett munkások, még a tőkésnek is lelkesen és lelkiismeretesen dolgoztunk, jó munkáskollektívában éltünk, összedolgoztunk – egyek voltunk. Így elrohant az idő – értelme és célja volt az életünknek.

És most hetek óta munka nélkül vagyok. Elkeseredett munkanélküliek között töltöm az időm nagy részét. Hallom vad kifakadásaikat minden ellen, de főképpen azok ellen, akik előidézői embertelen állapotunknak. Én is érdekelt, szenvedő fél vagyok. Az öreg, tapasztalt szaktársak nem biztatnak szép jövővel. Sokszor mondják: „Rosszabb is jöhet még!" Ennél rosszabb? Szinte lehetetlen!

Életem két helyen zajlik, a szakszervezetben és az utcán. Mind-

kettőt igen kedvelem. A szakszervezet igazi otthonomat jelenti, és a családot is helyettesíti. Korán kelek, részt akarok venni a napi munkaközvetítésben. Új barátaim biztatnak. Egyelőre hetenként egyszer jutok kisegítő munkára. Ez kevés, nagyon kevés!

Nagy életkedv munkál bennem. Éltet a remény. Azt remélem, és hiszem is, hogy ha a kemény utcakövek között ki tud zöldellni a fű, az új élet, akkor itt én is gyökeret eresztethetek. Szeretem a pesti utcát, látványban, eseményekben többet ad, mint amennyit reméltem és elképzeltem. Megértem már, miért ugranak le olyan sokan a Turul-madárról a Dunába, s hogy miért van olyan sok rendőr és csendőr ebben az országban.

Az első sláger, amit Pesten megtanultam: „Lédererné, mi van a kosárban? Kodelkának keze, feje, lába..." Léderer, a britanniás tiszt, a Horthy-fehérterror bandájának egyik bérgyilkosa, feleségével meggyilkolja Kodelka hentesmestert; kirabolják és feldarabolják. Lédererné Kodelka szeretője volt. Rablógyilkosság a javából. Ez a *kis gyilkos* megkapja méltó büntetését, a *nagy gyilkos* fent, a Várban uralkodik, és dicsfény övezi. Hogyan fogok élni ebben az országban – milyen jövő vár rám? Meghalni nem akarok, a Turul-madár nem vonz, a Duna nem lesz a halálom!

Rohan az idő, máris délután van. A „proli-Abbázián" vidáman vannak: strand közepén legalább száz munkásdalos kórusokat énekel. Müller Gyula, egy vékony, cingár, fekete kölyökember dirigálja őket. Szép bariton hangja van és kiváló zenei érzéke. Nagyon tehetségesnek mondják. Zeng a Duna partja a munkások vidám kórusától. Hallgatom a kórusokat. Ellenállhatatlanul vonzanak. Énekelnem kellene! Dalolva mindent könnyebben viselnék él.

2.

Felbecsülhetetlen változást jelentett számomra, hogy Magyarországon törvénybe iktatták az éjjeli munka tilalmát a sütőiparban. Ez forradalmi módon változtatta meg a sütőiparban dolgozók egész életformáját. Ennek jelentőségét csak azok tudják igazán

becsülni, akik tapasztalatból ismerik az éjjeli munkának a dolgozók életét befolyásoló szerepét, akik végigélték a látástól vakulásig tartó munka, az ipari jobbágyélet korszakát. Az élelmezési ipar zömében ez volt a helyzet. És most törvény tiltotta az éjjeli munkát! Óriási változás. Mert mit is adott a nappali munka a sütőmunkásnak? A múlthoz képest csodálatos dolgokat: emberséget, a gondolatok szépségének és a boldogságának lehetőségét, fényt, levegőt, a szabadság érzetét, kultúrát, emberi életet, szerelmet, családot, szeretetet! S számomra ez felért egy forradalommal! Nem félek ettől a szótól! Ha semmi másért nem lett volna érdemes szervezkedni, harcolni, és eltűrni a sok megalázást, szenvedést, hát pusztán ezért érdemes volt! Nappali munka, amelyet törvény biztosít, lelkesedéssel töltött el. Munkásöntudatom ettől is erősödött, és tovább ösztökélt küzdésre és tanulásra. Semmit nem adnak ingyen, mindenért harcolni kell!

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet döntését a magyar országgyűlés 1923-ban ratifikálta. Magától értetődik ez, hiszen Magyarország tagja volt ennek a szervezetnek, és a fehérterroron, rémuralmon felépülő ellenforradalmi kormány a Nyugat előtt demokratikus, alkotmányos és humanista színben igyekezett feltűnni. A konszolidációhoz ez is hozzátartozott, és kevés embert érintett. Ez tény! De történelmi tény az is, hogy ezért a reformért Magyarországon és a nemzetközi munkásmozgalomban már évtizedek óta folyt az elkeseredett harc. Ennek eredménye volt, hogy a világ szervezett munkásai az akkori Nemzetközi Munkaügyi Szervezet útján kikényszerítették a reform törvénybe iktatását.

Számomra ebben is a proletár internacionalizmus jutott kifejezésre, és hatásosan befolyásolta politikai felfogásom fejlődését és végleges kialakulását.

A munkaadók sérelmezték a reformot, és azon voltak, hogy kijátsszák vagy megszegjék a törvényt. És a kormány ezt a legtöbbször nem torolta meg! Ha mégis büntetést alkalmaztak, akkor olyan minimális pénzbüntetést szabtak ki, hogy a törvény megszegése kifizetődött. Ez pedig oda vezetett, hogy a szervezett munkásoknak maguknak kellett érvényt szerezniök a törvénynek.

A szakszervezeti mozgalom elég erős volt, és így ez a törvény sok helyen gyakorlattá lett. A törvény azonban csak a nappali munkát szabályozta, de nem szabályozta a 8 órás és 6 napos munkaidőt. A törvény szerint a munkaadónak joga van a 7 napos munkához – tehát az évi 365 napos munkához és a napi 10 órai, vasárnap pedig 5 órai munkaidőhöz! Ez a törvény. Igen ám, de amikor ezt a törvényt hozták, a sütőmunkások saját szervezeti erejük révén már kivívták a napi 8 órai és a vasárnapi 4 órai munkaidőt. Ezt kollektív szerződésben rögzítették, és ebből nem engedtek. Kemény, elkeseredett harcot folytattak ezért, és állandó, szervezett éberség és harci készültség állapotában éltek. Megtartani a kiharcolt vívmányokat és érvényt szerezni az éjjeli munkát tiltó törvénynek – ez csak erős, harcos és egységes szakszervezeti mozgalommal volt lehetséges. A harc hol éles és vad megnyilatkozásokhoz vezetett, hol meg csendes, szívós felkészüléshez. A legális és illegális eszközök és módszerek váltották egymást. Részleges és általános sztrájkok, bojkottok, leállások voltak soron. Előre soha nem lehetett tudni, hogy a munkások mire készülnek.

A munkaadókat mérhetetlen gyűlölet töltötte el a munkásokkal szemben. Soha nem tudták, hogy közülük kire, mikor kerül sor. A munkások sokszor a munkaadók „torkára tették a kést". Ez azt jelentette, hogy a szakszervezet két megbízottja este 6–7 óra tájban megjelent egy szerződéssel. Éppen akkor, amikor a másnapi termeléshez kovászolni kellett. A tárgyalás rövid volt. A kérdés így szólt: aláírja a szakszervezet által ajánlott feltételeket vagy nem? Ha nem, akkor nincs munkás, és ezzel másnapra nem lesz termelés, és nem is lesz áru. A munkaadók nem tudtak gyorsan más munkásokat beállítani.

Előfordult, hogy a munkáltató várta a szakszervezet megbízottait, és előre felkészült. Sztrájktörőket szerzett. Ilyen esetben az akció megbukott. Mindent elölről kellett kezdeni. Ezért a szervezett munkásokban mérhetetlen gyűlölet élt a sztrájktörőkkel szemben. Őket jobban gyűlölték, mint a munkáltatókat. Náluk aljasabb ember nem volt a szemükben, és nem ismertek nagyobb

gyalázatot annál, ha valaki erre az útra tért. Korán megtanultam ezt. A munkásbecsületet úgy óvtam, mint a szemem világát.

Ezekben az években igen kevés munkáltató merte vállalni a kockázatot az amúgy is kiélesedett versenyben. Munkás és munkáltató egymást *fogták*. A pékipar termékének természete olyan, hogy gyorsan a piacon kell lennie. Ebből folyik, hogy a kialakult harci formák közt és módszerek láttán a hatóság sem viseltetett velünk szemben másként, mint gyűlölettel és félelemmel. A tapasztalat megmutatta: nincs nagyobb botrány és szégyen egy rezsim számára, mint az, ha hiányzik a mindennapi kenyér. S mivel a kenyér nemcsak fontos élelmezési cikk volt, hanem fontos politikai kérdés is, az állandó éberség, harc és harci készültség meghozta az eredményt.

A kereseti lehetőségek ebben az időben a nyomdaipar mellett a sütőiparban voltak a legmagasabbak. A legjobban fizetett élelmezési szakmához tartoztunk, annak ellenére, hogy a sütőipar a kisebbik élelmiszeriparághoz tartozott – kis- és középipar jellegű volt, de a molnárokkal együtt erősen szervezett. Rosszabb volt a helyzet a nagyobb élelmezési iparokban, mint pl. a sör-, dohány-, cukor- és tejiparban.

Ebben az időben együtt voltunk a molnárokkal, akik ugyancsak országos hálózatot hoztak létre. E két egymást kiegészítő szakma képezte az Élelmezési Munkások Országos Szövetségét. Emellett jelentős szervezettel rendelkeztek még a húsipari munkások és a cukrászok. A többi nagy szakmák és iparágak a Tanácsköztársaság után szervezetlenek maradtak. Ennek is megvoltak az objektív és szubjektív okai.

De amilyen erős volt a szervezettség a pesti és vidéki városokban, olyan jelentéktelen volt a községekben és a falvakban. Akadtak olyan helyek is, ahol hetente 80–100 órát dolgoztak – látástól vakulásig. Ebből az elviselhetetlen állapotból zúdult fel Pestre a fiatalok bátrabb rétege, akik megismerték és megbecsülték a szakszervezetet.

A sütőiparban szervezett munkásként dolgozni többet jelentett, mint csupán a bér- és munkaviszonyok rendezéséért küzdő har-

cosnak lenni. Emberré válásnak számított. Akik ebben a harcban nőttek fel, azok minden körülmények között megmaradtak becsületes szervezett munkásoknak, és kitartottak a legnagyobb elnyomás idején is.

Magyarországon a szociális viszonyok az egész iparban siralmasak voltak, de főleg az élelmezési szakmában. Ha van is törvény, az általában kirakat számára készült, a nagyvilág felé fedni lehet vele a szégyenteljes állapotokat. A környező államokkal, például Csehszlovákiával, Ausztriával bennünket össze sem lehetett hasonlítani – mindenkinél hátrányosabb helyzetben voltunk. S tudtuk: minden törvénynek van fény- és árnyoldala. Tudtuk, rajtunk, szervezett munkásokon múlik, hogy a munkaadókkal szemben – akik mindig készek a törvény kijátszására és megszegésére – egységes fellépés legyen. Érvényesülnie kell az „egy mindenkiért, mindenki egyért" elvnek.

Két nagy veszély fenyegetett bennünket: egyrészt a vidékről felkerült szervezetlen munkások, akik mindenáron munkát vállaltak; másrészt a mesterek egymás közti versenye – élethalálverseny a piacon a piacért.

A törvény szerint a munkát reggel 5 órakor kezdhettük, az áruszállítást pedig $^3/_4$ 7-kor. Ez az idő elég rövid a süteményfogyasztók kielégítéséhez, pedig ezen lehet a legtöbbet keresni. Itt versenyt fut a munkás, a mester és az áru. Az üzemek túlnyomó többségében a sütemény kétharmadát reggel 5–9-ig kellett megtermelni. Olyan hajrát jelent ez a munka, a termelés olyan intenzitással folyik, hogy akármelyik olimpiai verseny is háttérben maradna vele szemben. A munkás hajtotta a tésztát, a tészta a munkást, és mindkettőt a pékmester, aki félt, hogy lemarad a piacról legyűri őt a verseny. Ilyen körülmények között a jó szakmunkásnak nagy keletje és nagy becsülete volt. Túlnyomó többségük tagja volt a szakszervezetnek. Ezek a kitűnő szakmunkások teremtették meg azokat a feltételeket, amelyek mellett a kenyér és a sütemény megfelelő minőségben és időben piacra kerülhetett. A süteménynek piacra kerülésekor egyébként nem kell melegnek lennie, hanem frissnek. A süteményt, hogy élvezhető legyen, sütés

után 3–4 órán belül, a kenyeret 10–16 órán belül el kell fogyasztani. Ez a pékáru törvénye, mely évszázadokon át alakult ki. Ehhez a megfelelő anyag és a jó szakmunkás előfeltétel volt.

Többek közt ez a magyarázata annak, hogy a sütőipari termelés soha nem volt könnyű és kényelmes, mindig kockázattal, kiszámíthatatlan tényezőkkel járt. A pékáru romlandónak számít, a kereslet és kínálat törvénye hat rá. A pesti polgár, akinek reggelihez kellett a sütemény, ott vette, ahol kedvére valót kapott.

Süteményt nagyrészt a felső- és középrétegek vettek. A szegényember, a munkásember – nem beszélve a munkanélküliekről – nem élt vele. A kenyér, ha jutott neki, jobb és olcsóbb volt számára. De a kenyérnek is versenyképesnek kellett lennie, hiszen nagy volt a konkurrencia. Voltak híres kenyér- és süteménysütő üzemek, ahol a vevők reklámozták az árut. Ennek a reklámnak naponta ki kellett állni a vizsgát. A kenyérrel és süteménnyel együtt vizsgázott az üzem, a mester és a pékmunkás. A vevő hamar otthagyta akár a már megszokott üzemet és üzletet is, ha a következő üzletben jobb árut kapott. Ez is élezte a versenyt a pékiparban. A szakma állandóan feszült a különféle vitáktól is. Mesterek és az állam, a munkások és a mesterek közt állandó vitatéma maradt, hogy mikor szükséges elkészíteni a pékárut – éjjel-e vagy nappal?

Ennél a kérdésnél lényegében nem az ember egészségéről és nem is a szép áruról volt szó, hanem az adott gazdasági és társadalmi rend belső ellentmondásáról, amely mindent és mindenkit gúzsba kötött. A mesterek nem is azért ragaszkodtak az éjjeli munkához, mert hajnalban és gyorsan akartak túladni az árun. Ilyen volt a pékipar jellege. Nekünk, szervezett munkásoknak, viszont az volt a véleményünk, hogy az éjjeli munkához való ragaszkodás kapitalista üzletvezetési elv és – gyakorlat.

Ebben az örökös harcban kellett a munkásnak megvédenie az általa termelt árut és önmagát is. Ez magával hozta aztán az örökös harci éberséget. Ilyen harcos munkásmozgalmi és szakszervezeti életben növök fel.

A vonat már órák óta döcögött velem Debrecen felé. Éjjel van, törődött, fáradt és elkeseredett vagyok. Késő este indult a vonat a Nyugatiról. Reggel korán érkezik Debrecenbe. Hát mégis el kellett jönnöm Budapestről!

Csalódottan, keserűségtől eltelve indultam útnak. Nem ment tovább. Pénzem, kitartásom, türelmem – mindenem elfogyott. És az utóbbi két hétben még kisegítő munkát sem kaptam. Szégyelltem, hogy már a lakbért sem tudtam kifizetni, a heti 3 pengőt. Mintha üldöznének, szinte menekültem. Balszerencse kísért. Romániában, Váradon és egyebütt is gondtalanabb volt az életem, mint Budapesten. Amióta Magyarországon éltem, semmi sem sikerült.

De miért is megyek Debrecenbe? Két okból: a bátyámtól levelet kaptam; tudósított, hogy csavargásai közben Debrecenben kötött ki – Balatonra indult, és Debrecenbe jutott. Csak nő lehet a dologban – gondoltam –, vagy előle menekül, vagy utána lohol. Dolgozik – írja –, és számomra is akad elhelyezkedési lehetőség. Nem sok bizalmam van, de remélek. Gondolom, a próba is rejthet magában némi szerencsét. De a másik, az igazi ok mégis az, hogy közelebb kerülök majd Váradhoz, és ha semmi sem sikerül jól, visszamegyek oda. Titokban sokat gondolok Váradra, sokat gondolok a bizalmira, barátaimra és a Váradon töltött kemény, de biztosabb életre.

Mennem kell! Nagyon keserű a munkanélküli kenyér. És Magyarországon ez a munkássors. Haragszom Pestre – gyűlölöm –, mert nem fogadott be, mert nem ölelt magához, és nem is tartóztatott. Könnyű szívvel engedett el. Nem adott erőt, hitet, kitartást és biztonságot – pedig de szerettem volna, de nagy szükségem lett volna rá! Pesti munkás szerettem volna lenni. Sok reménynyel, illúzióval telve jöttem Pestre, és lám, a nagy álom semmivé vált: a vidék gyermeke, a kis péklegény csalódottan menekül a fővárosból, a fényből, a szegénységből és a nyomorból.

Csalódásomat fokozta, hogy a szakszervezet is szívesen vette

elutazásomat. Még útiköltséget is adtak, hogy könnyebben és gyorsabban utazhassam. Furdalt a lelkiismeret új barátaimmal, de legfőképp a dalosokkal szemben: nem szóltam nekik szándékomról. Vajon mit szólnak majd, hogy megfutamodtam? Bár ők sem tudtak segíteni rajtam. Haragszom mindenkire: Pestre, az emberekre, de leginkább magamra, miért is kellett eljönnöm Váradról? Nekem ott sokkal jobb volt. Munkám, keresetem akadt, volt szakszervezeti mozgalom, és voltak barátaim.

Milyen haza az, amely sem munkát, sem életet nem biztosít a munkásembernek? Az ember hiába kínálja fiatal, egészséges életét, erejét, szívét, lelkét és eszét. Igaza van a Kiáltványnak: a tőkésnek és a munkásnak nincs hazája!

Forrt bennem a düh és az elkeseredés. A vonat kerekeinek zakatoló muzsikája mellett mormogtam magamban a Kiáltvány egyes szövegrészeit, melyeket már kívülről megtanultam. Mi, munkások, csak a láncainkat veszthetjük el... Olyan keserűség fog el, hogy üvöltenék. Dolgozni szeretnék! Miért nem dolgozhatok? Debrecenre is dühös vagyok – elég sok rossz emlék köt vele össze. Mi is vár rám abban a kálvinista Rómában?

Mire a vonat reggel befutott a debreceni állomásra, zaklatott voltam. Vegyes érzelmekkel léptem ki az ismert térre. Éhes voltam – az utóbbi időben egyre fokozottabb mértékben. Elindultam a megadott címre: Szabó Sándor sütőmunkáshoz, akinél a bátyám lakik. Még nem volt otthon, dolgozott, és csak ebéd után került elő. Amikor megjött, úgy üdvözöltük egymást, mintha néhány órával korábban váltunk volna el egymástól. – Éhes vagy? – ez volt az első kérdése. Gyomrom már fájt az éhségtől. Elébem tette a kétkilós kenyerét, és elrohant a henteshez. Hurkát és tepertőt hozott. Alaposan belaktam belőle. Szabó Sándor és a bátyám ámultak az étvágyamon. Utána együtt mentünk a Bika söntésébe inni.

– Ha akarsz, dolgozhatsz ott, ahol Sanyival vagyunk – mondta a bátyám. – Kell az ember, és megfizetik, de a tarifa nem olyan magas, mint Pesten. Túlórát nem fizetnek! Ha akarsz, akár hol-

nap is beléphetsz. Együtt lakhatunk Szabó Sanyiéknál, hely van, elférünk.

– Jól van! – mondtam. – Van munkám, és van lakásom, de előbb jelentkezem a szakszervezetben.

– Süsd meg a szakszervezetedet! – mondta a bátyám. – Hordod nekik a pénzt, mintha kapnál is érte valamit! Hülye vagy! – Dühös, fúj rám. Ebben a kérdésben nem értünk egyet, de nem vitatkozom vele. Szabó Sanyi azonban leinti a bátyámat. Ők vitatkoznak.

Elindultam a szakszervezetbe. Szívesen fogadtak. Dolgozzam – mondták –, csak tartsam velük a kapcsolatot. Ott, ahol dolgozni fogok, senki sem szervezett munkás. Beszéltek már velük – bátyámmal is –, de nem voltak hajlandók belépni. Kértek, segítsek, hátha be lehet szervezni őket.

Másnap hajnali három órakor a bátyámmal együtt indultam dolgozni. Nem voltam már mérges, újból szépnek láttam az életet.

Naponta eljártam az Otthonba, a szaktársak közé. Bátyám és Szabó Sanyi nem jöttek velem. Ők vagy a lányok után futkostak, vagy ivócimborákkal voltak együtt.

Puhítottam a bátyám, lépjen be a szakszervezetbe. Nem volt szerencsém vele. Kedves, vidám ember, de megbízhatatlan, csavargó természet, könnyen akar élni. Vagány és jószívű fiú. Az életnek és a munkának csak a könnyű oldala érdekli. Ha megvan a tíz deka töpörtyűje, akkor jó, de ha ennél több is jut, akkor még jobb. Semmiből sem csinál nagy gondot. Egy alkalommal kérdem tőle: hogyan került Debrecenbe a Balatonról?

– Fényes történet – kezdte a mesét. Ragyogóan tudott mesélni, ezért külön szerették a cimborái. – A Balatonon nyáron sok a munka, szezonmunka, a főszezon négy hónapig tart, addig, amíg az úri népség lent nyaral. A pékmester ez alatt az idő alatt keresi meg a lánya kelengyéjét és a felesége szeretőjének a zsebpénzt. Szeretem a Balatont, mert ott nem tartanak be semmiféle törvényt: éjjel dolgozol, néha szombaton és vasárnap tizenöt órát is. Koszt, lakás van, egy kis pénzt lehet félretenni, és azzal vissza

Budapestre. Majd lesz munkám Pesten, és vissza is megyek, de előbb pénzt gyűjtök, mert Pest eszi a pénzt.

– Hát hová tetted azt a pénzt, amit a Balatonon kerestél?

– Megismerkedtem egy csudaszép, göndör hajú, veszedelmesen szép cigánylánnyal. Belehabarodtam. Magával is hívott, nem tudtam neki ellenállni, vele jöttem. Amikor a pénzem nyakára léptünk, faképnél hagyott. – Ezt olyan jókedvűen mesélte el, hogy vele nevettem. – Jó itt, jó lesz neked is – mondta aztán –, csak arra kérlek, ne papolj nekem örökké a szakszervezetről! Ha majd kötelező lesz, beiratkozom, egyébként hagyjatok békén!

Egyelőre nem nyaggattam, de elhatároztam: addig nem nyugszom, míg meg nem változtatom őt. Magukkal vittek szórakozni. Stabil helyük: a Bika előtti tér és a söntés. Itt jöttek össze a rikkancsok, a plakátragasztók és mások, a bátyámhoz hasonlóak.

A bátyám egy szombati napon, miután felvette a fizetését, és én bent jártam a szakegyletben, szó nélkül elutazott. Faképnél hagyott. Szabó Sándorral csak annyit üzent, hogy hazamegy a mamáékhoz, Szécsénybe, onnan meg Pestre utazik. „Mondd meg az öcskösnek, majd írok" – ennyi volt az üzenete. Bántott a viselkedése, de én Debrecenben maradtam. Rövid idő múlva megindultak a szakmai mozgalmak, amelyeknek eredménye az lett, hogy munkanélkülivé lettem. Az üzem, ahol dolgoztam, bojkott alá került. Munka nélkül voltam, mert összeegyeztethetetlennek tartottam azt, hogy én, a szervezett munkás, szervezettségről, rendről, egységről, szerződésbetartásról prédikálok, és olyan helyen vállalok munkát, ahol mindezzel nem törődnek. Így nevelődtem – ilyen volt az iskolám.

Négy hónapig hol a szakmában, hol a szakmán kívül dolgoztam. Debrecenben sem volt szerencsém. Innen is tovább kellett állnom. Pedig voltam rikkancs, plakátragasztó és minden más, ahogy adódott. Plakátragasztóként jól kerestem. A fizetés nagyon kevés volt, de borravaló annál több. A nagy hirdető cégek ügynökei, mint a Schmoll paszta, Elida szappan, Gschwindt szesz- és likőrgyár és a fogpasztások, hogy állandó, jó hirdető helyüket megtartsák, borravalóval tömték a plakátragasztókat. A városi

hirdetőirodának ketten voltunk alkalmazottai. Választás volt ebben az időben. Három párt indult: az egységes párt, Bethlennel az élen, a polgári ellenzék, Hegymegi Kiss Pállal; és a szociáldemokrata párt, dr. Gyorki Imrével. Ez a választás torte ketté debreceni pályafutásomat. Megállapodás volt, hogy a politikai pártok plakátjait és a nagyobb gyűlések meghívóit a hirdetővállalat ragasztja ki. Kezdetben nem is volt semmi baj – mindegyiket egyformán kiragasztottuk. Híre jott, hogy Bethlen miniszterelnök lejön Debrecenbe, és nagygyűlést tart a Bikában. Ezt az eseményt nagy piros-fehér-zold szegélyű plakáton hirdették meg. Az Aranybika nagyterme megtelt a város úri népével és városi parasztokkal, megyei, városi, magas hivatalnokokkal. A Bika előtt összegyűltek az emberek, a kíváncsiak és a fizetett kortesek. A gyűlés egy hétkoznap délelőttjén volt. A gyűlés végén verekedés tort ki, a jelenlévők hangos tuntetést rendeztek Bethlen mellett. Addig éljeneztek, kiabáltak, mígnem a kis Bethlen és mellette a hatalmas Pekár Gyula és kísérete megjelent az erkélyen. – Halljuk, halljuk! – kiabálták a kortesek, kiabalták a zsírosparasztok és az urak. Végul Bethlen beszélni kezdett. – Kedves magyar testvéreim – kezdte. Én is ott álltam a tomegben, és hallgattam. A „Kedves magyar testvérek" kihozott a sodromból. Dögolj meg! – gondoltam. Eszembe jutott, hogy nemrég Horthy is itt járt, ő is úgy kezdte, hogy: „Kedves magyar testvérek."

Napokig beszéltek erről a gyűlésről. A plakát is napokig kint díszelgett, a „Kedves magyar testvéreim" felirattal. Egy reggel az igazgató behívott bennünket, plakátragasztókat. Vagy 200 arkuspapír nagyságú hirdetményt adott, hogy szembeotlő helyen ragasszuk ki minden hirdetőoszlopra és táblára. Ezt az adóhivatal küldte. Az igazgató meg is jegyezte: – Úgy látszik, az adóhivatalnál megbolondult valaki, hogy az adófizetőket választás idején szólítják fel az elmaradt adóhátralék befizetésre Haladék nincs, nem-fizetés esetén végrehajtás! Bolondok ezek, várhattak volna választás utánig, de hát... Csak jól csinálják, emberek, ez hivatalos plakát! Megfelelő, feltűnő helyet kapjon.

Tanakodtunk, hogy hová is tegyuk, mert a borravalós plaká-

tokat nem csúfíthatjuk el. Minthogy Bethlen és Hegymegi Kiss Pál gyűlései már lezajlottak, azt ajánlottam, hogy ezeket a gyűlési felhívásokat ragasszuk át az adóhivatal felhívásával. Nagy plakátok voltak ezek, jól megnéztem magamnak, és a „Kedves magyar testvéreim" felszólítás alá ragasztottam. Társamnak is ezt ajánlottam. Végigjártuk a várost. Délfelé végeztünk. Alighogy beértünk a hivatalba, megjelent a rendőrség. Az igazgató dühös lett. Engem szemrevételeztek, de nem szóltak semmit, elmentek. Éjjel azonban értem jöttek, és bevittek a rendőrségre. Az első kihallgatásnál elmondtam, hogy az igazgatóval együtt mi is kifogásoltuk az adóhivatal eljárását. Külön-külön hallgattak ki bennünket. Hajnalfelé újból bevittek kihallgatásra. Ekkor már más volt a velem szembeni hang. Ismét csak azt mondtam, amit korábban.

Behozták a társamat is, aki nagyon le volt törve. Megkérdezték őt, ki javasolta, hogy a „Kedves magyar testvéreim" alá ragasszunk. Társam rám mutatott. – Igaz ez? – kérdezték tőlem. – Igaz – feleltem. – És miért oda, te disznó? – Azért, mert azt mondták, hogy hivatalos plakát, és ennek feltűnő helyre kell kerülnie. – És mondd, bitang, miért nem az Elidára vagy a Schmoll pasztára ragasztottál? – Erre már nem tudtam válaszolni. Zuhogtak rám az ütlegek. Rugdostak.

Amikor éjjel előállítottak, és bevittek a zárkába, mindent elszedtek tőlem, így a szakszervezeti tagsági könyvemet is. Megtudták, hogy szervezett munkás vagyok. Ezért dupla verés járt. – Te büdös kommunista, kitől kaptad a jó tippet? Ugye, a Munkásotthonban?! – Nagyon megvertek. Kusztam a földön. Felállítottak. Mindenem fájt. Két helyen felszakadt a szemöldököm – gyűrűs kézzel vágtak az arcomba. Összecsuklottam.

Amikor magamhoz tértem, vértől lucskos voltam. *Rendőrségi módra jellocsoltak.* Forrt bennem a düh és az elkeseredés. Égetett a szégyen. A rendőrség ekkor szentelt fel először Magyarországon. Két nap múlva elengedtek, de kiutasítottak Debrecenből. Az igazgató sajnált, kifizette a kétheti felmondást, és szép ajánlólevelet adott a pesti hirdetőirodához.

Az esetnek nagy visszhangja volt. Tréfa és botrány járt nyomában. Jelentkeztem az Otthonban, a szaktársaknál, akik tudtak az esetről. Útiköltséget kaptam tőlük, és írtak ebben az ügyben a Központnak.

Egész éjjel töprengtem. Ne menjek-e vissza Váradra? Pest mellett döntöttem! Másnap éjjel vonatra ültem. Az emberek megbámultak az után s a vonaton. A véraláfutásos szememet nézték.

Első utam a szakszervezetbe vezetett, ahol Kardics és Deák hosszan elbeszélgetett velem. Dicsértek az ügyes plakátragasztásért. A Központ a pesti szakosztály figyelmébe ajánlott. Kardics azt mondta, hogy a szemük rajtam lesz – nem hagynak elkallódni!

4.

Elszántam magam: ha Budapest eddig nem akart befogadni, most kikényszerítem, hogy befogadjon. Nekem Pesten kell élnem, Pesten kell dolgoznom és továbbtanulnom. Itt kell nekem jó szervezett munkássá és szocialistává válnom. Tudom, hogy ez nem lesz könnyű dolog, de mernem és akarnom kell! Amióta Debrecenből visszatértem, mindenütt biztató hangulat fogadott. Mint említettem, az ÉMOSZ Központ a pesti szakosztály figyelmébe ajánlott – kedvesen és barátian fogadtak. A debreceni működésemet nagyra értékelték. Az ismert plakátragasztásnak s a rendőrségi megveretésnek és a városból való kitiltásomnak a szakszervezet vezetői sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint én. Naponta beszéltek velem – bevallom, nagyon jólesett.

Ágyrajáróként laktam. Vass Károly és Kornélly Gusztáv, fiatal szaktársak és dalosok lecsaptak rám: elvittek dalórára. Úgy vettem észre, hogy az idős szaktársak, sőt, már az aranygallérosok is szívesebbek voltak velem, mint azelőtt. Olykor még kezet is fogtak velem! Ez nagyon nagy szó! A dalórán Szauer Antal, Ölmacher Lajos és Pikó Lajos baráti körükbe vontak. Pikó, a Központi Bizottság tagja és a pesti szakosztály alelnöke, külön is úgy nézett rám, és úgy kezelt, mintha a debreceni üggyel nekik

tettem volna elismerésre méltó szolgálatot. A kék foltok lassan elmúltak rólam, az emléke azonban mélyen bennem élt.

Elértem, hogy a bátyám is belépett a szakszervezetbe, és rendesen fizette a tagdíjat. Örültem, hogy hatással lehettem rá. Szerettem volna, ha ő is megragadt volna a szakszervezetben, a munkások összetartó, nagy családjában. Régi helyén, az Aradi utcai pékségben dolgozott, ahol nem fizették meg a rendes bért. Az üzemet szemmel tartotta a szakszervezet, és csak kedvező alkalomra várt, ami nem is késett soká: az üzemben miserváltozás történt, és mivel a főnök nem kapott jó szakmunkást, a szakszervezethez fordult. Gáspár Ferencet közvetítették ki, aki magával vitt engem is. Így kerültem Gáspár mellé. Ketten aztán elértük, hogy két hónapon belül az üzem valamennyi pékmunkása belépett a szakszervezetbe. Én lettem a bizalmi, és így én tartottam a kapcsolatot a szervezettel. Először lettem tagja a bizalmi testületnek, a mozgalom egyik igen fontos szervének.

A bátyámmal tovább javult a viszonyom. Ő tartotta a kapcsolatot a családdal, tőle tudtam meg, hogy anyám a három lánnyal fel akar jönni Pestre, hogy a lányokat itt elhelyezhesse. Néhány hét múlva anyám valóban feljött Pestre. Hosszú idő után együtt volt a család, első közös lakásunk a Fecske utcában volt. – Albérleti szobába szorultunk, mivel a főbérleti lakások igen drágák, számunkra megfizethetetlenek voltak. Egyelőre ketten kerestünk a bátyámmal. Mária és Irén húgomat anyám hamarosan elhelyezte ápolónőnek az Új Szent János-kórházba.

Összekerültünk, de a család minden tagja élte a maga külön életét. Anyám most már nem kifogásolta, hogy szervezett munkás vagyok. Úgy láttam, valahogy összerázódhatunk.

Az Aradi utcai pékségben rövidesen kitört a sztrájk. A főnök nem írta alá a kollektív szerződést, és a szakszervezet az üzemet bojkott alá helyezte. Megint munkanélküli lettem.

Először én váltam el a családtól, mert vidéki munkára közvetítettek ki. Kénytelen voltam Pestet elhagyni. Mielőtt elindultunk volna, Kardics és Deák *eligazítottak* bennünket – engem külön is, mert én lettem a bizalmi, tehát az összekötő az üzem, a csoport

és a központ között. Egy tiszántúli megyébe kerültem, negyedmagammal. Ekkor húszéves voltam, öt éve szervezett munkás, és tagja a szociáldemokrata pártnak.

Hatan dolgoztunk a péknél, akit rendes embernek tartottam, mert négy embert a szakszervezettől kért, és megfizette a megállapított, rendes bért – kétharmadot pénzben, egyharmadot pedig természetben: lakás, koszt, mosás. Én misermunkát végeztem, fizetésem negyven pengő, azaz félmillió korona – egymagában is szép pénz. Nem lesz gondom kosztra, lakásra!

A megyében erős a szociáldemokrata párt – ha szükséges, onnan segítséget kaphatunk. A feladatunkat türelmesen és körültekintően kell megoldanunk. Ez a munka vidéken nem veszélytelen. A központ intett bennünket, hallgassunk a helyiekre – főképpen a molnárokra, akik már tapasztaltak. Először velük kell felvennem a kapcsolatot. A helyi molnárok vezetője a szociáldemokrata pártnak is tagja. Nála jelentkezem. A szövetség külön írt neki. Amikor a megbízólevelemet megmutattam, hosszan beszélgettünk, oktatott, figyelmeztetett. Átérzem feladatom fontosságát. Nem nagyon tetszik, hogy éjjel fogunk dolgozni, mert ez sok mindenben gátol, legfőképpen a tanulásban. Világosan látom: ha valahol nincsenek szervezett munkások, hiába vannak szociális törvények. Figyelmeztetnek: – Vigyázzon, Marosán szaki, itt már a csendőrök diktálnak!

Késő délután érkeztünk meg. A pék és a felesége már várt bennünket. A mester elhízott, kövér ember, jól jövedelmező üzeme és üzlete van, a jó ennivaló, a bor és a kártya barátja. Felesége jóval fiatalabb, súlyra ő is elég tekintélyes, de szemrevaló asszony. Megjelenése, fellépése arra vall, hogy a háznál ő viseli a nadrágot. Az asszony szemrevételez bennünket. – Melyikük lesz a miser? – kérdezte határozottan, parancsoló éllel a hangjában. Eléje léptem. Meglepődve nézett végig, én voltam a legfiatalabb.

– Maga lesz a miser? – kérdezte. – Hány éves? – Megmondtam. – Mióta segéd? És fogja maga ezt bírni? És tud már annyit? Mert itt nincsenek ám gépek, itt mindent kézzel kell csinálni.

– Tudom. És bírni fogom! – Határozott válaszom megnyugtatja.

– Mutassa a könyvét!

Böngészi. Beleolvasgat.

– Maga erdélyi?

– Igen, onnan való vagyok.

Néz, néz, nem tud hová tenni. A többiek hallgatnak.

– Maga, miser úr, Steiner-tanítvány?

– Igen, az vagyok.

Az asszony ránéz a mesterre és kérdi: – Rokona ez annak a Steinernek?

– Igen – mondja a mester. – Az a nagy pékdinasztia . . .

Az asszony elég bizonytalanul, de kimondja a szentenciát. – Hát jól van! Majd meglátjuk. Nem faggatott tovább. A helfernél időzött még egy kis ideig, de úgy láttam, a helfer is megnyerte tetszését, amin nem csodálkoztam, mert idősebb, komoly szaktárs volt. Aztán az asszony megmutatta lakhelyünket, tiszta volt, az ágy rendes. Az inasok és az egyik helyi segéd a másik szobában aludtak. A mesterrel bementem a pékségbe. A kovász már készen volt, kilenc órakor lehetett dagasztani. A mester azt kérte, úgy hajtsuk a munkát, hogy reggel öt-hat órára készek legyünk. Amint az asszony bejött, ő vette át a szót. Szavaiból kivettem, hogy érti a mesterséget. Sokat kérdezett, felelgettem neki, de sose szerettem, ha a gazda – a mester – nő.

Az inastól sok mindent megtudtam a munkáról, az üzemi rendről, a házról, a mesterről. Élénk eszű parasztgyerek volt. Jólesett neki, hogy komolyan vettem. Ő a miser úrral beszélgethetett! Benne, az inasfiúban, régi önmagamat láttam. Megkérdeztem tőle, mi történt itt, hogy egyszerre négy embert kértek Pestről.

– Átjáróház voltunk az utóbbi időben – mondta. – Az utcáról vettek fel embereket, vándorló péklegényeket, akiket csak néhány hétig vagy néhány napig tudtak tartani, mert hamar továbbálltak. – Az elődöm nem volt rossz szakmunkás, azonban részeges volt és goromba.

Úgy látszik, a mesterek ebbe belefáradtak, és ezentúl stabil

munkásokat akarnak. Ezért fordultak a szakszervezethez, és mindjárt Pestre. Jó volt ezt tudni, mert ez még inkább sarkallni fog, hogy megmutassuk, mire képesek a szervezett munkások.

Tíz órakor, a helfer kivételével, felkeltettem a többieket is. A helfert aludni hagytam, amíg a vetésre nem került a sor. A munka már javában folyt, amikor a mester benézett a műhelybe. Nézelődött. Köszönés nélkül távozott. Az inas súgta nekem: – Megy a vendéglőbe. Iszik és kártyázik.

Éjjel benézett hozzánk az asszony is. Látja, hogy nincs fennakadás. Szót váltott velem. Megtapogatta a tésztát. A megjegyzései helyesek voltak. A helfer már az első forduló kenyeret bevetette. A kenyerek szépek voltak. Az asszony jó hangosan köszönt, és elégedetten távozott. Mire a mester hazajött, az áru felét már kisütöttük.

Nagyon szépre sikerült – igaz, nagyon jó lisztből dolgoztunk. Mire a fehér is kisült, reggel öt óra lett. Megjelent az asszony. Az inas dicsekedett neki: rég nem volt ilyen szép árunk! Amikor az asszony jókedvűen elköszönt, a helferrel én már a másnapi termeléshez készítettem elő a lisztet. Aztán megmosakodtam, és reggelizni mentem a konyhába.

A szakácsnő idősebb asszony volt – állítólag az asszony rokona –, nagy bögre kávét tett elém. Tucat süteményt ettem hozzá. Megköszöntem a reggelit, és aludni mentem. Az ablakot besötétítettem. Olyan mélyen aludtam el, hogy nem hallottam, amikor a helfer a másik két szaktárssal bejött lefeküdni. Egy óráig aludtam. Ebéd után bekovászoltam. Csendesebb munkatempóra igazítottam mindent – ebben egyeztem meg a helferrel: vidéken vagyunk, nem kell feleslegesen hajtanunk. Ha eggyel kevésebben lennénk, akkor is elvégezhetnénk a munkát – rajtunk múlik, hogyan szabályozzuk a termelés menetét.

Az asszony a kovászolásnál megkérdezte:

– Miért egyedül kovászol?

– Így szoktam meg.

– Bírja? Sok ez egy embernek.

– Végeztem én ennél nehezebb munkát is.

Feltűnt, hogy amikor a mester elment, az asszony többször is visszajött. Mustrált, mit bírok. Erős voltam, éveken át nehéz fizikai munkához szoktam. Kis gatyában dolgoztam, fejemen fehér sapka. Amikor kész lettem, újból bejött hozzám, és megkérdezte: – Miser úr lefekszik?

– Igen, lefekszem. – Kérem, hogy a vacsorámat lábasban tegyék félre.

– Meglesz, miser úr! – mondta halkan és kedvesen. A vacsora marhapörkölt volt tarhonyával. Kétliteres lábassal tettek félre részemre. Este aztán a mestert nem is láttam, korán elment. Az asszony viszont sokáig bent csellengett, ami a pesti szaktársaknak nem tetszett. Morogtak érte. Lehet, hogy az asszony maradt volna még, de észrevette, hogy nem látják szívesen, elment hát. A munka nagyszerűen ment. A mester hajnalfelé jött haza, ingadozva; benézett a pékségbe, nem szólt semmit; aludni ment.

Az asszony reggel öt órakor elégedetten nézett széjjel a pékségben. Örömmel tapogatta meg a kenyeret és a süteményt. Az arca ragyogott.

– Jól van, miser úr, szép az áru! Mikor megy reggelizni? – kérdezte.

– Negyedóra múlva.

– A verandára jöjjön reggelizni.

A többieknek még dolguk volt, legalább egy óra kellett még, hogy készen legyenek. Mikor beléptem a verandára, jött az asszony a konyhából, és hozta a reggelit. Elébem tett egy mélytányér szalonnás tojásrántottát. Legalább nyolc tojásból volt, hozzá nagy bögre rumos tea.

– Reggelizzen, miser úr! – Tett-vett körülöttem. Én szó nélkül ettem, s amikor befejeztem a reggelizést, aludni mentem. De az asszonynak beszóltam a beolvasóba: – Köszönöm a reggelit! – Illendőnek tartottam megköszönni. Arra gondoltam, a szép áruért tett velem ilyen kivételt.

– Nincs mit, miser úr! Aludjon jól. Szép álmokat! – mondta nevetve.

Este megtudtam, hogy a többiek csak kávét kaptak reggelire.

Vacsorára sült szalonna volt, de nekem fél liter bort is küldött az asszony. A helferrel vacsoráztam, és a fele bort neki adtam. Megveregette a vállam, és nem kis kajánsággal annyit mondott: – Sok szerencsét, szakikám! Te vagy a fiatalabb és az erősebb. Friss hús vagy és nőtlen. De vigyázz ám!

Nem gondoltam arra, hogy az asszonynak egyéb tervei is lehetnek velem, mint az, hogy rendben tartsam a pékséget, s hogy szép legyen az áru.

Két hét telt el. Jelezték Pestnek, hogy jól dolgozunk. A helfer szoros kapcsolatot épített ki a helybeli munkásokkal – össze-összejártak már a malmosok és a pékek. Közös összejövetelen megállapodtunk, hogy kiszélesítjük a helyi csoport tevékenységét. Egyenesbe lendült az élet – kezdtük megszokni a helyet és az embereket.

Az egyik vasárnap korán mentem haza egy megbeszélésről – a helfer a molnárcsoport vezetőjével bement a megyeszékhelyre, gondoltam, alszom még egyet, hiszen a vasárnapi munka erős volt. Levetkőztem, és lefeküdni készültem, amikor a szobám ablakánál megjelent az asszony, és kihívott. A szakácsnőn kívül senki nem volt otthon.

– Miser úr, jöjjön már be egy pohár pálinkára!

Szép lakása volt. Két pohárban finom házi cseresznyepálinkát osztott. Ekkor már én is rádöbbentem, hogy a munka mellett másról is szó van itt. Dupla reggelik, erős ebédek, külön vacsorák, rumos tea, olykor üveg sör is, de ezt mindig úgy, hogy ne legyen feltűnő, lehetőleg senki ne lássa, kedvesen, sose sértő módon, és úgy, hogy ne lehessen visszautasítani.

Megtudtam, hogy az asszony hozományából épült a nagy pékség. De azt, hogyan került össze két ilyen ember, nem kutattam – ez nem is volt az én dolgom.

– Szeretem a tiszta és szép munkát – kezdte az asszony. – Maga nekem való ember, mert érti a munkát, és ember a talpán. – Biztatott: – Igyon még egyet, miser úr! Igyon, úgyis lefekszik. Ne féljen, hogy elalszik, én felkeltem. Zavartan egymás után öntötte pohárba az italt. Ittunk, és néztük egymást. Én kis gatyában, ő

nyári pongyolában, amely szétnyílt, és kínálta az asszonyt. A negyedik pohár után magyarázkodni sem kellett, hamar megtaláltuk egymást. Ő volt a bátrabb, a kezdeményező. Meleg, fülledt levegő volt a szobában. Az assszony odament az ablakhoz, azt hittem, jobban kinyitja, de ellenkezőleg: becsukta, és leengedte a függönyt, homályt teremtett. Bizonytalan léptekkel jött felém. Volt ebben valami nagyon izgató és egyben felemelő: a mester felesége! És nem lehet előle kitérni.

Szomjas voltam, kiszáradt a szám. Az asszony egy kis ideig nézett, aztán összeölelkeztünk, és mint a lekaszált búza, ledőltünk a díványra. Görcsös, kemény szorítással fogta a kezemet. Asszony volt – igazi, érett asszony! Azt hittem, soha nem akar elengedni. Megijedtem az erős asszonyi szenvedélytől.

– Ne féljen! – mondta. – Sose féljen, és csak rám hallgasson, nem lesz semmi baj!

Kitántorogtam a szobából. Mint akit letaglóztak, mélyen elaludtam. Az asszony keltett fel. Szorongást és félelmet éreztem.

Ettől kezdve az asszony feltűnés nélkül mindig tudott időt és megfelelő helyzetet teremteni. Őre és védője, az öreg szakácsnő, igen kedves és barátságos volt hozzám. Egyszer azt mondta:

– Szeresse szegényt, hisz olyan egyedül van, akárcsak én.

Az asszony nagyon fegyelmezett volt, nemcsak az üzletben, de az érzelmeinek is tudott parancsolni. Jelezte, hogy ő szabja meg az időt és a helyet, s nekem csak alkalmazkodnom kell. Néhanéha nyugtalan lettem: gyötört a bűntudat és a szégyenérzet. Sosem voltam cinikus vagy lelkiismeretlen. Gondoltam, el kellene mennem, nem szabad ezt folytatnom. A félelem elfogott: mi lesz, ha rajtakap a mester? Szörnyű gondolat volt! De hát szép és jó volt minden, és én nagyon fiatal voltam . . .

Megint együtt volt hát: munka, mozgalom és szerelem. Megelégedett lehetnék, de nyugtalan vagyok: veszélyt szimatolok, és szokatlan is az életemben az ilyen tartós kapcsolat. Három hónapja dolgozom ebben a tisztántúli megyében, és majd ennyi ideje, hogy a mesterné a szeretőm.

Néha megéreztem az asszony ideges nyugtalanságát, amely rám

is átragadt, pedig csak az ő nyugalma adhatott volna biztonságot nekem. Sokszor rám támadt, ha valahová elmentem, és felelősségre vont. Hol jártam, mit csináltam? – kiabált. Ez különösen idegesített. Nem jártam olyan helyre, amitől ő féltett. Egyébként is vigyáznom kellett, nehogy feltűnést keltsünk, hiszen már jócskán voltak, akiket a helferrel beszerveztünk. Pest is óvatosságra intett. Az életem emiatt is jobbára a szaktársak között és a pékségben zajlott. Az asszony azonban csak akkor volt nyugodt, ha látta, hogy otthon vagyok, vagy ha el is mentem, hamar és józanul jöttem haza. Ha hazajöttem, nagyon vakmerő volt. Mindig meg akart győződni arról, nem csaltam-e meg. Nyugtalanságom erősödött. Éreztem, baj lesz, de az asszonnyal nem mertem szakítani.

A pék mindig egyforma volt – szinte közömbös. A termelés emelkedett, az üzlet jól ment. Semmi sem zavarta a ház békéjét.

Hirtelen mégis becsapott a villám: az egyik vasárnap délután az asszony sírva bejelentette, hogy *baj* van! Megijedtem. Most mi lesz?

– Nem tudom ... Szeretnék gyereket, de hát az emberem ebbe nem fog belemenni. – Nehéz, gyötrő napok jöttek. A nyugtalanságom állandósult, ez sokáig nem tarthat. Sokáig ezt nem lehet kibírni. Valaminek történnie kell. És történt is.

Az egyik délután az asszony elment kocsival a rokonaihoz, és nekem semmit se szólt. A mester behívott a lakásba, szomorú és csendes volt, de egyáltalán nem barátságtalan. Az asztalon a munkakönyvemet és halom pénzt láttam. Ugyanis a fizetésemet nem vettem fel, s a néhány hónap alatt jelentős összeg gyűlt össze.

– Nézze, miser úr! Mindent megtudtam, nem szeretném, ha az emberek is rájönnének a dologra, és szájukra vennének bennünket. Senki se koptassa rajtunk a nyelvét! A feleségem mindent elmondott. Nincs itt vitának helye. Sajnálom, hogy így kell elválnunk. Itt a megtakarított pénze, a kétheti fölmondás, itt a vonatjegy Pestig. Váljunk el csendben. A vonat éjszaka indul.

Álltam és hallgattam. Azt hittem, hogy felkap valamit, és nekem ront, de nem tette. Csendesen kezet nyújtott.

– Jó utat, miser úr.

Szó nélkül indultam a szobámba felöltözni. A helfer átvette a munkámat. A szakácsnő várt a kapuban. Pityeregve kísért az állomás felé. Nem tértem még magamhoz egészen, de már örültem, mert a feszültség oldódott bennem.

Az állomáson az asszony várt. Elmondta, nem bírta tovább, és mindent megmondott az embernek. Ezután egy dolga lesz: harcolni fog a gyerekért!

– Meg akarom tartani – mondta. – Nekem gyerek kell! Nem maradok egyedül! Hogy téged el tudlak-e felejteni, nem tudom, de ezt a néhány hónapot nem fogom elfelejteni.

Hallgattam, és nem szóltam. Az asszony keservesen sírt. Megölelt, és keresztet vetett rám. A vonat elindult velem. Az ő könnyes anyaszemét megőriztem magamban. Először adták tudtomra, hogy apa is lehettem volna!

5.

A szakszervezet nagy jelentőségű változást idézett elő életemben. Elgondoltam: jobban számba kellene vennem, és többet is kellene tudnom erről a szervezetről, amely most már több éve nevel, véd, fogva tart és izgat – érdeklődésem központja. Érdek, értelem és érzelem egysége ez. Üldözik, időnként elnyomják, és mégis egyre eltökéltebben és makacsabbul ragaszkodom hozzá.

Mi hát a szakszervezet? Mi a jelentősége, szerepe és helye a munkások életében? Miért szervezték, és miért szervezik változatlanul – szerte a világban –, ezek a kérdések állandóan foglalkoztatnak. Eddig – lényegében – csak a harci és a gyakorlati formáját ismerem, és vele a kivívott eredményeket, amelyeknek rögtön, felszabadulásom után, fiatal, szervezett munkásként élvezője voltam. Tudom: jóval többnek kell itt lenni, mint a csupán bér- és munkaviszonyokat emberibbé tevő harci egységnek. És ezért igyekszem is mind többet tudni erről. Előadásokat hallgatok, tanulmányokat olvasok – nemcsak a magam szűk szakmai köréből,

hanem a magyar és a nemzetközi szakszervezeti mozgalomról. Amióta mind részletesebben megismertem a magyar péklegények életét, megismertem harcaikat, történetüket, az 1871-es megmozdulásuktól kezdve, s amióta Marxnak A tőke című művében elolvastam a londoni és az írországi péklegényekről szóló részt, mind erősebbé vált bennem a vágy, hogy megismerjem a sütőmunkások és általában a szervezett munkások harcait.

Azt mondták és mondják, hogy a szakszervezet a munkások osztályszervezete és érdekképviselete. Segítségével javítanak gazdasági és szociális helyzetükön. Ha csak ezt nézem, azt kell látnom, hogy csupán gazdasági és szociális kérdések állnak előtérben – és ez kézenfekvő. De tapasztalatom szerint a szakszervezetnek ennél jóval szélesebb körű jelentősége és hatása van. A szakszervezet a munkásosztály társadalmi szervezete is. Ebből következik, hogy egyben politikai szervezet is. Ezt nemcsak azt támasztja alá, hogy a szakszervezet történetében voltak évtizedek, amikor a szakszervezet volt az egyedüli olyan munkásszervezet, amelynek egyszerre volt gazdasági, politikai és társadalmi, mozgalmi szerepe. Akkor még nem jött létre a munkásosztály önálló, politikai pártja. De nem is szabad szétválnia a gazdasági és a politikai mozgalomnak. Összetartozva lehetnek csak hatóerők – szétválasztásuk leszűkítése lenne a lényegnek, a tartalomnak.

Fiatalkoromban már két pártja is van a munkásosztálynak, és ez akkor számomra még jobban bonyolítja a helyzetet és a dolgok helyes megértését. Úgy láttam, hogy a szakszervezetek harca a gazdasági és általában a szociális kérdések megoldásáért, átlendül politikai térre is, s így kihat életútjukra, egész jövőjükre. Természetesen úgy indult, hogy a kapitalista kizsákmányolás alatt élő munkások harcában a szakszervezet volt az első és egyetlen hatóerő, de korai szerepe szerint – mint érdekképviselet – önmagában szűknek és korlátoltnak bizonyult, és elnyomható lett volna.

Amikor ez a felismerés széles körben hódított, új erőre kapott a szakszervezet mellett, helyesebben belőle kinőtt és egyben fölé is nőtt vezető erő: a munkások önálló politikai pártja – minde-

nütt a nemzetközi munkásmozgalomban. Ezt a korszakot emlegetik úgy, hogy a marxizmus meghódítja a munkásosztályt.

A szakszervezet a tőkés társadalomban elvégzi a legfontosabb feladatokat: erőt biztosít, és sikerre segít a mindennapi érdekek harcában, valamint osztályöntudatra ébreszti és neveli a munkásokat. Ez az öntudat aztán a harcok során marxizmussal telítve forradalmi öntudattá bontakozik, amely már a bér- és munkaviszony rendezésén túl nagyobb célok elérésére sarkall és – vezet is. A nagy cél: a tőkés társadalmi rendnek nemcsak a tagadása, hanem forradalmi úton való megdöntése, szétzúzása, hogy helyébe az osztály nélküli társadalom lépjen, amelyben megszűnik az embernek ember által való mindenfajta kizsákmányolása. A szakszervezeteknek ehhez a célhoz kell adniok a forradalmi, harcos hadsereget, vezetőkkel. Az a szakszervezet, amely ezt nem vállalja, vagy nem teljesíti, csak szociális intézménnyé válhat, és nem lehet a munkások forradalmi szervezetévé. Ezt évtizedek internacionalista harca példázza. A marxista tartalom ebben a kérdésben mindig is választóvíz volt; segítségével különbséget lehetett és kellett is tenni, a munkások igazi, harcos szakszervezetei és a lassan elburjánzó, a tőkések, az egyházak, a társadalom és a burzsoá állam által létrehívott szervezetek között.

Csak azok a szakszervezetek maradtak meg és fejlődhettek tovább, amelyek vállalták a marxista, internacionalista forradalmi célokat és gyakorlatot, s amelyekben hittek és bíztak a munkások. Ilyen szakszervezeteket pedig csak a munkások önkéntes, osztályharcos szellemmel átitatott rétegei hozhattak létre!

Előttem hány, de hány generáció váltotta már egymást! Harc, vereség, csalódás és örökös reménység kísérte útját. De a gondolat és a törhetetlen akarat, mely az ember vele született tulajdonsága, mindig győzedelmeskedett.

Mire elértem a huszadik életévemet, öt éve voltam szervezett munkás. Már tudom, marxista szakszervezetnek vagyok a tagja, s nemcsak gazdag tartalommal telítődik egész életem, de növekszik felelősségérzetem is azért, amit tennem kell, hogy hasznára válhassak ennek a mozgalomnak. S hogy nekem is meg kell ten-

nem a magamét, nemcsak öntudat, hanem becsületbeli kérdés is volt!

Első, leglényegesebb feladatnak azt láttam, hogy megismerjem a szakszervezet felépítését, mechanizmusát és vezetését, mert már ezekben kifejeződik a nagy különbség a mi mozgalmunk és a tőkés világ által a szakszervezetek ellen létrehozott szervezetek között. A magyar szabad szakszervezet kettős szervezeti és vezetési felépítésű volt: egy legális és egy illegális. A szakszervezet látható, ellenőrizhető részét a közgyűlések, kongresszusok választható vezetősége, illetve választmánya jelentette. Ezeket be kellett jelenteni az illetékes hatóságnál – ezek törvényes, felelős szervek voltak. A másik a szervező bizottság volt, amelyet nem jelentettek be, amelyet a hatóságok sejtettek ugyan, de nem ellenőrizhettek.

Az illegális szervező bizottság megbízható, régi mozgalmi, nagy tapasztalatokkal rendelkező munkásokból állt. Kettős tagdíjfizetés és kettős könyvelés folyt. A legális tagdíjjal elszámoltak a taggyűlésnek és a hatóságnak is, az illegális tagdíjfizetést a vezetőség vagy a bizalmi testület ellenőrizte.

A szervező bizottságnak politikai szerepe volt: csak ennek a szervezetnek volt joga sztrájkokat kimondani, ellenállást, bojkottot vagy sztrájksegélyt megszavazni. Hozzá tartoztak: a sajtó, a szaklap és a be nem jelentett – illegális röplapok. A szervező bizottság a Tanácsköztársaság bukása után vált a szakszervezet tulajdonképpeni politikai szervévé. Az internacionalista tartalom és vezetés ebben testesült meg.

Miután a szervező bizottságot a bizalmi testület választotta, és nem jelentették be a hatóságnak, nagyobb és szabadabb lehetett a vita, szabadabb volt a döntések lehetősége. A rendőrség a szervező bizottságról szeretett volna minél többet tudni, és ez nem csoda, hiszen sejtette, hogy ez a mozgalom szíve és motorja. Nagy megtiszteltetésnek számított, ha ide valakit beválasztottak. Tulajdonképpen a szervező bizottság az a szerv, amely mozgalmi és politikai kérdésekben tartja a kapcsolatot a szociáldemokrata párttal.

Megismerkedtem a munkásmozgalom mintegy 100 éves történetével, megtudtam, hogy Magyarországon ebben az időben minden elnyomás és üldözés ellenére körülbelül 200 000 szervezett munkás van. Ezt az erőt, amely egy nagy és befolyásos nemzetközi mozgalom része, Magyarországon is figyelembe kellett venni. Azt is tudom már, hogy minden szociális rendelkezést vagy törvényt a szakszervezetek kezdeményeznek és harcolnak ki. Magyar és nemzetközi eredmények: a 8 órai munkaidő, a nappali munka, a vasárnapi munkaszünet, a baleset- és betegbiztosítás, a gyermek- és nővédelem.

Minden elért eredmény alapját a munkásszervezkedés ereje adta meg. Ezt az erőt becsülte le vagy szidalmazta a reakció, szidalmazta az ellenség – köztük az én kispolgári családom is. Pedig olyanok is élvezték a szakszervezeti mozgalom vívmányait, akik nemcsak nem tettek érte semmit, de ellenségesen álltak vele szemben. Például a magántisztviselők, alkalmazottak, a hivatalnokok nagyobb kereseti lehetősége lényegében összefüggésben állt a fejlődő és harcos szakszervezeti mozgalommal. Nem is lehetett volna állandó és mindig meg-megújuló mozgalmat kialakítani, ha a szervezkedő munkások szűken értelmezték volna mozgalmukat, harcukat és céljaikat. Történelmi, mozgalmi és politikai tény – és ezt az évtizedes harcok tapasztalatai bizonyítják – a munkásokat, de különösen a munkások szervezkedő, harcos rétegét a szakszervezet ébreszti osztályöntudatra, és neveli. Közösség, amely a munkásosztályért van, és általa lett.

A szakszervezet így vált az évtizedes, közös harcok eredményeként a munkásosztály első, osztályharcos szervezetévé, amely aztán fejlődése során iskolává és a munkások igazi, jövőt formáló otthonává alakult.

Történelmi tény és igazság, hogy a munkások először mindenütt a maguk által létrehozott szakszervezetekben szerzik meg az osztályöntudat alapfeltételeit, és alakítják ki a történelemben először az igazi demokratikus mozgalomhoz szükséges élet és vezetés szabályait és gyakorlatát. Ez szabta meg aztán a szakszervezetek létéhez és fejlődéséhez szükséges világnézeti, szellemi és

erkölcsi alapokat is. Így vált magyar és nemzetközi vonatkozásban olyan maradandó intézménnyé, amellyel mindenkinek számolni kellett. Különösen azért, mert kisugárzó hatása volt az élet egyéb területére is. Ez a tartalmában és módszerében is demokratikus közösség a kis és nagy kérdésekben való döntéseinél egyaránt feltételezte a demokratikus vitát. A siker reményével harcba csak így lehetett, és csak így volt szabad mennie. A valóságos harcot megelőzte a széles, demokratikus vita és közös határozat. A munkások sosem mentek kizárólag anyagi tartalékaikkal a harcba. Egységük és munkástestvériségük az egyetlen legfőbb tartalékuk és harci alapjuk. A szervezett munkások eszmei, politikai és harcos egységgé formálják szakszervezeteiket.

A munkáskollektívák gyorsan megtanítottak arra, hogy a szép szólamok és frázisok tengerében – ami egyébként is körülveszi a munkások életét – különbséget tudjak tenni a demokrácia frázisa és a demokrácia valósága között, a becstelenség és az igazság között. Nem könnyű feladat, mert az ellenség demokratikusnak és igazságosnak álcázza magát a dolgozó tömegek előtt. A szakszervezet azonban megtanított látni és gondolkodni. Szocialista fegyelmű és demokratikus szemléletű munkást nevelt belőlem. Megszerettette velem az igazságot és az emberi becsületet, s ezáltal gyűlölőjévé váltam az igazságtalanságnak és mindenfajta becstelenségnek – függetlenül attól, hogy hol és ki ellen követték el.

Az első nagy igazságtalanság, amelyet megismertem: a kizsákmányolás. Nem igazságos az a világ, amelyben élünk, nem igazságos a munka által létrehozott javak elosztásának módja, nem igazságos az, ami a dolgozókkal évszázadok óta történik. Osztály, ember, király vagy pékmester, tőkés vagy pápa, aranyzsinóros lakáj, írástudó vagy írástudatlan – egy kutya, ha egyszer nem dolgozó ember, és ellenük harcolni kell! Meg kell semmisülniök, rendszerükkel és egész világukkal, mert csak azáltal érhető el az igazság, az egyenlőség, a demokrácia és a szabadság munkások által remélt győzelme!

Hogy milyennek kell lennie a szervezett munkásnak, mindennap tapasztaltam. Közöttük a szó és a tett fedik egymást – em-

beri követelmények ezek. Embernek kell lenni – olyan követelmény, amelyet mindenkivel szemben támasztani kell. Én már az eddigi munkám és harcaim során is rájöttem arra, hogy szervezett munkásnak lenni mit jelent. A szervezett munkás olyan ember, aki tudatosan keresi – és meg is találja – helyét a társadalomban, amelyben él. Életét, jövőjét nem bízza a véletlenre. Nemzetközi osztályharcos szervezet önkéntes tagja, az öntudat jóval magasabb fokán áll, mint akik nem szervezett munkások. Tudatosan cselekszik, és nemcsak megérteni akarja a társadalmat, amelyben él, dolgozik és harcol, hanem formálni és átalakítani is. Ezért tanul, műveli magát, fejlődik. Másképp el sem képzelheti életét. Enélkül éppúgy vegetálna, mint annyian mások a tőke, a gyárosok gyilkos karjának szorításában. Fürkésző figyelemmel nézi a világot, és semmi sem közömbös számára. Minden érdekli – és ez is serkenti, hogy növelje tudását, erősítse hitét a harchoz, melyben részt vesz.

Ismertem nyomdászokat, vasasokat, építőket, bőrösöket, nemesfémeseket és értelmiségieket, akik nemcsak művészei voltak szakterületüknek, de a műveltség és kulturáltság olyan magas fokán álltak, amely példa nélkül volt – nemzeti értéket jelentettek. Szakmai tudásuk összekapcsolódott gazdasági, társadalmi, tudományos és politikai műveltségükkel. Ők voltak az igazi humanista műveltség hordozói és harcosai! És ez párosult egy leküzdhetetlen akarattal: jobbá, szebbé, tökéletesebbé, emberibbé tenni a társadalmat. Ezek a szervezett munkások a magukat nagyon műveltnek tartó polgári-intellektuális rétegeknél is jobban, mélyebben ismerték és értették meg a világot és mindazt, ami benne történik. A két háború közötti Horthy-korszak idején is ők voltak a legpozitívabb és legszilárdabb pontjai az egész magyar valóságnak. Ők képviselték a magyar progressziót, s ők voltak a jövő letéteményesei. Előítéleteik nem voltak sem faji, sem felekezeti kérdésekben. Nem ezekből ítéltek, hanem osztályhelyzetükből. Inkább tartották testvéreiknek az orosz, angol, francia, amerikai vagy gyarmati sorban élő, színes bőrű dolgozót, mint a saját nemzetükből való kizsákmányolójukat. Tagadták azt a nacionalista,

tömeget butító jelszót, hogy „minden magyar testvér", és „aki magyar, összetart". Igaz, ezért aztán ki is kiáltották őket „hazátlan bitangoknak".

A szervezett munkás tudása, műveltsége, érdeklődési köre sosem volt egyoldalú. És a szervezett munkás sosem akkor csatlakozott az *újhoz*, az *előremutatóhoz*, amikor az már sokak vagy mindenki előtt világos és érthető volt – az újnak keletkezésétől, annak fejlődésén át következetes harcosa volt. Bábáskodtak és kitartottak az igazság, az eszme, a tudomány, a becsület és a humanista gondolat mellett akkor is, amikor mások gyávaságból vagy kishitűségből cserbenhagyták, vagy nem vállalták az átmeneti nehézségekkel járó megpróbáltatásokat. Pedig tudták, hogy nehéz élet és üldözés vár rájuk.

Mindig hittem, hogy a szervezett munkás olyan ember, akiben az adott korszak valamennyi haladó gondolata, eszméje és szebb jövő iránti vágya és reménysége koncentrálódik. Ezért rettegtek tőle szerte a világon, de különösen itt, Magyarországon. Harca nem egyéni, hanem kollektív – érdeke is ebben jut igazán kifejezésre. Ezért gyakorol vonzó hatást az emberekre. Mindig ebben volt kiapadhatatlan ereje.

6.

Meg kell ismernem Magyarországot, – mert mit tudok erről az országról, hazámról? Tanulmányoznom kell a Horthy–Bethlen vezette, ellenforradalmi Magyarországot. Emberségem és boldogulásom függ ettől. Szervezett munkás vagyok, és ez a tény sok mindenre kötelez. A Monarchia régi, több nemzetiséget magába foglaló Magyarországa nincs többé. Részese vagyok az összeomlást követő megrázkódtatásnak, a lakosság nagy népvándorlásának. Nagyrészt ebből adódott családom összeomlása és szétzüllése is. A háborút két bukott forradalom és az ellenforradalom győzelme követte. A forradalom vajon elbukhatott volna, ha az idegen, imperialista hatalmak zsoldosai nem segítik vérbe fojtani? De ha elbukott a forradalom, Európa miért retteg?

A Tanácsköztársaság fegyveres leverésével Horthy és Bethlen jutott hatalomra. A nemzetközi kommunista- és szovjetellenes front a tegnapi ellenségből szövetségest csinált a magyar nép ellen. Horthyék nemcsak a nagy- és kisantanttól kaptak szabad kezet a véres megtorlásra, de a magát demokratikusnak és műveltnek tartott Nyugattól is. A magyar nép történetében nem is először! A Monarchia volt uralkodó rétege: arisztokraták, papok, katonatisztek és polgárok újból nyeregbe kerültek, a magyar nép pedig szolgaságba, elnyomásba süllyedt.

A magyar és nemzetközi ellenforradalom urai stílusosan választottak vezért. A „hóhér tengernagy" kiváló személynek bizonyult. A főurak, papok, tisztek és tőkések érdekeiket védték. Számukra csak az volt a fő, hogy megmaradjon a nagybirtok, a hitbizomány, a tőkés kizsákmányolás és a feudális jobbágyság. A vezér megkapta valamennyi egyházfő áldását, szenteltvízzel és tömjénfüsttel. Az ipar, a kereskedelem és a bankok nemzetközi kapcsolatai működtek – szabad lett a vásár a teljes kizsákmányoláshoz!

A paraszt nem kapott földet – a haza nem volt hálás azért, hogy vérét ontotta a háborúban. A munkások, parasztok mindjobban elszegényedtek, növekedett a szegénység és a népnyomor. A munkanélküliség fokozódott, és állandósult a városokban s a falvakban. Jelentkezett az értelmiségi rétegek munkanélkülisége is.

Új fogalmat kellett megtanulnom: a szellemi ínségmunkások fogalmát – tisztviselők, tanítók maradtak kenyér nélkül. De a másik oldalon, a hatalom birtokosainak oldalán fény és pompa uralkodott. A rongyos, mezítlábas parasztokkal és munkanélküliekkel szemben mindez hihetetlen politikai elnyomással párosult. Jogtalan pária volt a munkás és a paraszt! Az uralkodó, vezető rétegnek mindegy, hogy milyen pártban tevékenykedik. Jelszavuk, hogy a nép – a munkás és a paraszt – nem érett még a politikai jogokra. Nem nagykorú, hogy választói joggal bírjon, és beleszóljon az ország sorsának irányításába. Az értelmiséget megfélemlítették vagy megfertőzték. Az értelmiségiekre is hamar rásütötték a bolsevista, felforgató, hazaáruló bélyeget, és ha ez megtörtént,

minden lehetőség bezárult előttük – nem érvényesülhettek, pénzt nem kereshettek, nem élhettek.

Az értelmiség fertőzöttsége megdöbbentő: nacionalizmus, antiszemitizmus, klerikális szemlélet és nem utolsósorban munkás- és parasztgyűlölet hatja át. Elhiszi és szajkózza, hogy ő a kiváltságos társadalmi réteghez tartozik. Ő is úr, világa egy az urak világával – velük érez és velük tart közösséget, és nem tudja, hogy valójában az uraknak, a gazdagoknak szolgál – önmaga ellen is!

Ez volt a társadalmi kép, amellyel megismerkedtem.

Zsúfoltak voltak a börtönök, bennük túlnyomó többségben politikai foglyok sínylődtek. Sok harcos hőse és mártírja volt már a falunak, amelynek életében a rendszer temetői csendet teremtett. A munkások valamivel jobb helyzetbe kerültek, mert volt szervezetük.

A hatalom politikai rendészeti vezetői, kiszolgálói és minden intézménye gondoskodott arról, hogy a szervezett munkások minden lépését szemmel tartsák. A szakszervezet, a szociáldemokrata párt legális volt, a kommunista pártot betiltották, és ezzel föld alá kényszerítették, tagjai közül sokan börtönben sínylődtek. A kormányzatnak az a fő, hogy tetszetős, magyaros külsőség kápráztassa el a tömegeket, és a keresztény jelszavak hathatósan pufogjanak. Soha annyi póz-magyarkodást, keresztényi hetvenkedést és hivalkodást ebben az országban nem lehetett tapasztalni, mint ekkor. És a kereszténységgel sohasem éltek még vissza olyan mértékben, mint éppen ekkor. A népjólét egy pap, Vass József kezében volt, akinek erkölcstelen élete és korruptsága, a körülötte kavargó botrányok, csak növelték a káoszt.

A forradalom leverése után a félelem és a hitetlenség lett úrrá az országon. Óriásira nőtt a szegénység és a nyomor. Gomba módra szaporodtak az ideológiai és a politikai sarlatánok. A falun különféle szekták alakultak. Folyt a lélekfertőzés, amit hivatalos helyen szentesítettek és támogattak. Ehhez járultak a népbetegségek, amelyek közül magasan kiemelkedett a tbc és a vérbaj.

Miért volt olyan nagy a munkanélküliség? Miért nyomorgott a

földéhes paraszt? Miért volt annyi szellemi szükségmunkás, és miért kellett bevezetni az osztály és felekezeti numerus clausust? A válasz: „Trianon!" A trianoni békeszerződéssel takartak el és magyaráztak mindent. És mondták, a bajok ellen csak egy segít: „Mindent vissza!" Ha ez sikerül, szebb élet és boldogság virrad ránk, de addig aztán csend legyen!

Trianonnal és a kommunista- és szovjetellenes, soviniszta jelszavakkal igazoltak minden elnyomást, brutalitást és kizsákmányolást!

Bűnös városról, zsidófertőzésről, nyugati plutokráciáról, mindent leromboló demokráciáról szavaltak. Nyugat felé kacsingattak ugyan, de az onnan őket érő bírálatra fittyet hánytak.

Az ország túlnyomó többségét kirekesztették a tényleges politikai és emberi jogokból. És ebben leginkább az a szomorú és tragikus, hogy ezt a demokratikus és művelt világ is látta – asszisztált egy olyan jövőhöz, amelyért mi, különösen az 1938–44 között eltelt időben, drága árat fizettünk.

7.

Ha az ember az 1920–30-as években reálisan méri fel a nyolcmilliós lélekszámú Magyarországot, és keresni kezdi a haladó, demokratikus és a szocializmussal szimpatizáló réteget, ezt csak a magyar szervezett munkásokban és az emberfeletti erővel szervezkedni akaró agrárproletariátusban találja meg. Ez az osztálybázis – ez az alap! A szervezett munkás és a szegényparaszt lelkivilágában és gondolataiban otthont lel a szocialista eszme és a hagyományok, elszánt harcosaivá válnak a szocializmusnak, amelyben álmaik-vágyaik megvalósulását, jövőjüket, reménységüket látják. És ez természetes, hiszen ezeknek a felszabadításáért folyik a szervezett tömegharc. A megmaradásnak éppúgy, mint a győzelemnek, ők a biztos bázisai. A szervezett munkásságot és szegényparasztságot az évtizedek szüntelen élethalálharca edzette kitartóvá. S ez a két osztály tudja, hogy egyszer győzni

fog – hiszi és akarja is ezt a győzelmet. Szervezeteik és intézményeik demokratizmusa tartalmában és formájában magasan fölötte állt minden más magyarországi intézménynek, akár társadalmi vagy államilag létrehozott és támogatott intézményről legyen is szó. Önkéntes szervezet volt, jogokkal és kötelezettségekkel. Ha valaki meg akarja érteni a mát, tudnia kell, ezek voltak a mutatói annak, hogy majd milyen kell legyen a dolgozó osztályok honfoglalása.

Már ötödik éve voltam szervezett munkás, és aktív tagja a munkásmozgalomnak. Úgy éreztem, hogy ezzel – húszéves koromra – politikusabb, gondolkodni és cselekedni tudó emberré váltam. Sok minden összehalmozódott bennem. Az élet, a munka, a harcok tapasztalata megérlelte bennem azt a gondolatot és a vele járó, előrelendítő felismerést, hogy a szervezett munkás világnézet nélkül nem lehet egész ember. Szükségem van megalapozott, szilárd világnézetre, és ez a világnézet nem lehet más, mint a tudatosan szervezkedő és harcoló munkásosztály világnézete: a marxizmus. Ebből megalapozott, mély ismeretekre, alapos tudásra szeretnék szert tenni. Így érlelődött meg bennem az az elhatározás: belépek a szociáldemokrata pártba. Ebben az időben komolyan vizsgáltam magam: vajon elég alkalmas vagyok-e ahhoz, hogy a munkásmozgalomnak hasznára legyek?

Senki sem agitált, senki sem szólított fel a pártba való belépésre. A környezetem természetesen ezt megkönnyítette. Gyorsan cselekvő, temperamentumos fiatalember voltam. A harc szenvedélye vezetett sok mindenben. Úgy éreztem, hogy a hit erősebb bennem, mint a tudás.

Hiszek a szocializmusban! Miért hiszek benne? És elég-e az, hogy csak hiszek? – sokszor elgondolkoztattak ezek a kérdések.

Hitem a szervezett munkásokhoz való emberi viszonyomból fakadt. Ők neveltek, és nevelnek most is. Tanításukkal jutok el a szocializmus igenléséhez és megértéséhez. Általuk tudom meg, hogy a hit önmagában kevés – hinni könnyebb, mint a tudást

megszerezni! Erről sokat beszéltek nekem. Megértem, hogy a hit és a tudás együtt szorosabban kapcsol majd a szocializmus eszméjéhez és a vele járó harchoz.

Nincs egyebem a munkás voltomnál. Ez is segít abban, hogy értelmiségi származásom ellenére nem hatnak rám azok a nézetek, és nem befolyásol az az életforma, amely az értelmiségiek zömét ebben az időben gúzsba kötötte. Idegen volt számomra még a környezetük is, amelyben nacionalizmus, klerikális nézetek, antiszemitizmus, irracionalizmus és szocialista- kommunistaellenesség dívott.

A szakszervezet nemcsak a szociáldemokrata pártnak volt osztálybázisa, hanem az illegális kommunista pártnak is, hiszen a szakszervezet szüntelenül harcban állt – ellensúlyozott és nevelt. A szervezett munkások marxista nevelésűek voltak. Ez önmagában is lehetetlenné tette azt, hogy a szervezett munkásokat ellenséges célzattal fel lehessen használni.

Ilyen hatásokra úgy éreztem, előbbre kell lépnem. 1927-ben önszántamból, saját tapasztalataimra hallgatva, beléptem a szociáldemokrata pártba.

Ekkor már tudtam, hogy van illegális kommunista párt is. A szakszervezetben jócskán voltak olyanok, akik tagjai voltak a kommunista pártnak. Barátaim között is voltak ilyenek: Nagy Sándor, Gönczi István, Berecz Béla. Nagy és Berecz fiatalok, de mint kommunisták, már börtönt ültek. Vörös János, Mikus Endre idősebbek – 19-es kommunisták.

Őszintén megvallom: a kommunista párt nem vonzott. Talán illegális volta miatt. De lehet, hogy némely radikális követelése miatt, amelyekkel nem értettem egyet. De azt hiszem, a kommunisták sem találták meg hozzám az utat – noha röplapjaik, folyóirataik, pl. az Új március, eljutottak hozzám.

A szociáldemokrata pártba lépésemnek még egy igen fontos és döntő oka volt: tanulni akartam, ezt pedig csak a legális szakszervezetben és a szociáldemokrata pártban láttam lehetségesnek – nekik voltak iskoláik. Az ÉMOSZ-nak nem volt iskolája; csak hetenként tartottak előadásokat. A vasasoknak, nyomdászoknak

és a szociáldemokrata pártnak volt éves iskolája, ahova bejutni csak az ÉMOSZ központja által, illetve a szervező bizottság útján lehetett.

Rendkívül fontos tényező volt még a szociáldemokrata pártba való belépésemnél az, hogy politikai vonalon akartam harcolni, és erkölcstelennek éreztem kitérni a harc elől, vagy arra várni, hogy helyettem mások küzdjenek. Vonzódtam a tudatos marxistákhoz, akik nemcsak vállalták a harcot, de valóban harcoltak is, és mozgósítottak a harcra. Ezeket a harci lehetőségeket akkor csak a szociáldemokrata pártban véltem megtalálni.

8.

Barátaim túlnyomó többségükben szervezett munkások, dalosok, párttagok – szociáldemokraták és kommunisták. Kezdetben csak pékek, malmosok és cukrászok, később vasasok, nyomdászok és a szociáldemokrata pártban tevékenykedő értelmiségiek. Azonos világnézet, mozgalmi és elmélyült emberi barátság erősítette bennem azokat az érzéseket, amely nélkül számomra szegényebb lett volna az élet.

Szerencsésnek kell mondjam magam azért, mert jól választottam meg a barátaimat. De bennem is kellett lenni olyan emberi értékeknek, amelyek vonzották a becsületes embereket, túl azon, hogy szervezett dolgozók voltak, és a mozgalom valamelyik területén tevékenykedtek. Milyen tulajdonságok találnak visszhangra vagy érzelmi kapocsra olyan emberek között, mint mi voltunk? A becsületesség, őszinteség és nyíltság, a kölcsönös segítés és áldozatkészség, helytállás a munkában és a mozgalomban.

Megtanultam értékelni a barátságot – nálam mindig szent dolog a barátság! A barátság érzése mindig összetartozott egész értelmi és érzelmi világommal. Emberré válásomban nélkülözhetetlen szerepet töltött be. Barátaim szegények voltak – munkások, szellemi és fizikai dolgozók, akiknek az élete hasonló volt az

enyémhez, s akik magától értetődőnek tartották, hogy a munkásmozgalomban tevékenykedniök kell.

Sok tehetséges barátom volt: Nagy Sándor, Gönczi István, Kornélly Gusztáv, Vass Károly, Berecz Béla, Gerson Rudolf, Háber Sándor, Nöhrer Árpád és mások – mind pékek, szervezett munkások, a mozgalom aktív tagjai. Kornélly kiváló zenei érzékkel megáldott ember volt; karnagyi adottságai mellett szép, meleg basszus hanggal. Kiváló szakmunkás és megbecsült szervezett munkás. Ha jobb körülmények közt születik, Zeneakadémiát végezhetett volna, és énekesként az Opera tagjává vagy karmesterré forrhatta volna ki magát. Hegedült, zongorázott. Vass Károly csodálatosan szép lírai tenor volt. Ha idejekorán iskolába kerül, kimagasló énekes válhatott volna belőle. Kiváló szakmunkás és vezető, ismeri a szakma minden csínját-bínját. Az öregek becsülik és szeretik. Gerson Rudolf jó dalos, elismert szakmunkás és áldozatkész barát. Müller Gyula tizenhat éves kora óta bátyjával együtt bátor és harcos munkásdalos. Ma is az Opera énekese. Fiatalon jelentős munkáskórusokat dirigált, bátyjával együtt, munkásgyűlésen, amikor ezt mások nem vállalták. Háber, Berecz, majd később Kurkó István – mind kommunisták, az eszme elkötelezettjei, az eszméért börtönviselt emberek –, fiatalon is hűséges, áldozatkész szaktársak és elvtársak.

Közülük először Nagy Sándorral kerültem össze. Értelmes, tanult munkás. Lehetett volna belőle akár újságíró, grafikus vagy tanár. Vonzóvá tette értelmi és jellembeli gazdagsága. Befolyásolt tanulmányaimban, irányította fejlődésemet. Ő az, aki leginkább ösztönzött a rendszeres tanulásra, és szót emelt azért, hogy küldjenek szemináriumba. Ő az, aki a szakszervezeti mozgalomból a politikai mozgalom felé irányít. Kommunista meggyőződése miatt korán börtönbe került. Pedáns, kívül-belül tiszta ember.

Voltak aztán barátaim, akik nem élnek már, akiket korán elvesztettem, kit a betegség, kit a kínzókamra, kit a börtön vagy a második világháború kegyetlen pusztítása döntött idő előtt sírba. Halálukkal szegényebbé vált az emberiség!

Gönczi Pistáról külön kell szólnom: az ő tragikus életén ke-

resztül szeretném megmutatni az igazi péklegényt és egyben embert, akitől sokat kaptam, és akinek én igen keveset adhattam. 1926 nyarán ismerkedtem meg vele a szakszervezeti munkaközvetítőben. Magas, sovány, szőke, kékszemű, megnyerő külsejű fiú volt – jö néhány évvel idősebb nálam. Magányos ember, néhány baráttal. Magányosságának oka súlyos betegsége: a tüdőbaj. Autodidakta. Hallatlanul eszes. Elmélkedő alkat, nagy irodalombarát. Rengeteg verset tud kívülről. Minden cselekedetét a humanizmus hatja át. A pékségi munka mellett nem várhatott rá más, csak a lassú haldoklás. Talán meg lehetett volna menteni, ha szanatóriumba küldik, ha könnyebb munkája van, ha rendesen táplálkozik.

Annak idején ő szólított meg. Feltűnt neki, hogy a hónom alatt könyv van.

– Mit olvas, szaktárs? – kérdezte. Megmutattam neki: – Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című könyvét.

– Hová való? – kérdezte.

– Erdélyből . . .

– Az nincs messze – mondta. – Tehát a szomszédból.

Így beszélgetve, a tejivóba hívott. Barátságunk lassan szövődött, és meleg emberi kapcsolattá vált. Amikor megtudtam, milyen beteg, nem húzódtam el tőle, mint sokan mások. Barátságunk a sírig tartott. Sokat volt munka nélkül, mert a nehéz munkát nem bírta sokáig. III. o. táblamunkás volt. Ha nagyon rossz állapotba került, néhány hétre beutalták a Szent János-kórházba, ott valamit javítottak állapotán, kicsit meg is hízott, de aztán újból visszaesett. Állandó kórházi kezelésre szorult volna. Gyakran meglátogattam. Ültem az ágyánál, és könyvekről beszélgettünk. Elmélyülten tudott magyarázni. Ha el kellett mennem Pestről, mindig azzal vált el tőlem: – Gyere vissza gyorsan, mert nagyon hiányzol! – Mindig szomorúan váltam el tőle.

Már több hete feküdt a kórházban. Naponként bent voltam nála. Tudtam, hogy a napjai meg vannak számlálva. Egyszer csak el is kerítették spanyolfallal. Csurgott róla a verejték, szeme lázas volt, zihált. Alig volt ereje. Már nem fogott velem kezet. Azt

mondta: – Vigyázz!... Védd magad! Bár azt hiszem, rajtad a halál sem fog! – Valóban, vasegészséges voltam, és fájt, hogy ebből semmit se adhattam át neki.

Hozzátartozója nem volt, halála előtt nekem mondták meg, hogy egy-két napja van csak hátra. Nem evett már semmit – tejet sem, madártejet sem, pedig azt valósággal imádta. Haldoklása lassú és fájdalmas látvány volt. Utolsó beszélgetésünk drámai volt. Azt mondta, most kiköpné magából minden emlékét, a fájdalmakat és a szenvedéseket és minden összegyűjtött ismeretét, akár a tönkrement tüdejét. De már nincs rá idő.

– Semmit se akarok magammal vinni a föld alá – mondta. – Te pedig hasznát vehetnéd. Vedd tudomásul: gyökeréig rohadt, becstelen ez a világ! Gondolkodtál-e már azon, hogy milyen is egy péklegény? Nagy ember... híres ember a péklegény, a kenyér, a kalács, a sütemény teremtője, akiről alig vagy talán semmit se tudnak az emberek. Pedig naponta eszik a kenyeret. Arról sem vesznek tudomást, hogy élünk, hát még arról, hogyan élünk, milyen körülmények között dolgozunk. Költők fecsegnek, „aranyszájú" papok szónokolnak a kenyérről. A péklegényről és verejtékes munkájáról egyetlen szót sem ejtenek. Azt mondd meg nekem, te csupa egészség ember, te munkanélküli, miért közömbös az emberek számára az, hogy kik is azok a péklegények? „Kenyér és lélek", „kenyér és szeretet", „kenyér és élet", „kenyér és béke", szónokolják. De hol van mögüle az ember? Hol van az, aki kiköpi a tüdejét, akit megesz a tetű, és nyomorékká tesz a munka?

Lázrózsás volt az arca, alig volt már benne élet, de mégis zihálta a szavakat. A kórterem nyomasztó levegőjében émelyegve hallgattam panaszát.

– Hidd el – folytatta –, a kenyér mindig az életet, a megmaradást, a folytonosságot fogja jelenteni. Felforr a vérem, hogy néhány évtizede még a péklegények, szerte a világban, azért harcoltak, hogy táplálóbb ételt és féregmentes ágyat kapjanak! A mindennapi kenyér, a szent jelkép, az életet jelentő táplálék előteremtői! Hát nem szemét világ ez? Látod, ilyen volt az életünk...

Ezellen lázadtunk, ezellen harcoltunk, és közben szőttük szép álmainkat az emberről, életről, világról! Tudom, testvér, meghalok. Elmegyek innen, pedig... szeretnék még élni!

Könnyei lecsorogtak meggyötört arcán. Elcsendesedve, hangtalanul sírt. Hallgattam, mert mit is mondhattam volna neki? Égetett a szorongás, torkomat fojtogatta a sírás.

A csend végtelenül hosszú. Légzése erőtlen. Úgy vélem, elaludt. Felállok. Rohanni és üvölteni tudnék. Pista megrezzen. Keserű, fájdalmas fintor jelenik meg az arcán. Mintha azt mondaná: „Most már menj, pajtás!"

Fiatal nővér jön felém. Szomorúan mondja: – Nem hiszem, hogy megéri az éjfélt. Magát mindig várta...

Felírtam neki a szakszervezet telefonszámát, hogy ha Pista meghalna, telefonáljon. Ha nem telefonálna, holnap ismét eljövök.

Amikor kiértem a kórházból, bennem is összetört valami. Lehajtott fejjel mentem az emberek között, befelé a város sűrűjébe.

Mire visszaértem, már várt a telefon: Pista meghalt.

A szakszervezet saját halottjának tekintette. Temetésére kivonult a teljes létszámú dalárda. Sokan megsiratták. Fölzúgott a mélabús gyászkórus:

Szaktársat, testvért búcsúztatunk...

Én tartottam a búcsúbeszédet. Nehéz volt beszélnem, de teljesíteni kellett kötelességemet.

Az emberek hamar szétszéledtek. Mi, dalosok, bementünk a temető közelében levő csárdába, és dalban sírtuk el bánatunkat.

9.

Első zenei élményeimet az egyházi kórusok jelentették. Nyolcéves lehettem, amikor a debreceni görög katolikus templom gyermekkórusának állandó tagja lettem. Puskás tanító úr gyakran kikért az iskolából. A zene mindig megnyugtatott. Az iskolai rendezvényeken is énekeltünk. A Himnusz volt a nyitó, a Szózat a záró énekszám. A Szózat nagyon mély hatással volt rám. Gyakran dú-

doltam magamban. „Hazádnak rendületlenül, Légy híve, óh magyar;... Áldjon vagy verjen sors keze: Itt élned, halnod kell."

Aztán rákaptam a színházra. Inaskodásom idején már nem jártam templomba, de annál többet színházba. Feláldoztam érte a pihenést, az alvást s még az evést is.

Inaskoromban egy ízben nagy kosár kenyérrel a hátamon egy ház előtt mentem el, amikor zongorajáték ütötte meg a fülem. Megálltam, hallgattam. Nem tudtam, ki játszik, azt sem tudtam, hogy mit, de a zene nagyon szép volt. Teli kosárral a hátamon, nehéz éjjeli munka után, nekidőltem a ház falának. A zene kiverte belőlem az álmosságot és a fáradtságot.

Inastársaimmal egyszer a Parasztbecsületet néztem meg Váradon. Egyik-másik felállt, és otthagyott. Ahogy ők mondták: nem hallgatják a kornyikálást, amiből semmit sem értenek. Én sem értettem, de a zenétől és az énektől kimondhatatlanul jó érzés kerített hatalmába. Ez volt az első opera, amit hallottam.

Váradon is volt munkáskórus, de akkor még nem tartottam ott, hogy tagja lehessek a kórusnak. Erre csak Pesten került sor.

Talán különösnek hat az, hogy a pékmunkások szervezeti életét kezdetben a dalkar jelentette. Pedig ez a pékmunkásoknál – abban az időben – nagyon is érthető. A péklegények dalárdában kezdték meg a szakszervezeti s vele munkásmozgalmi életüket. Akkor nem is lehetett másként. A péklegények élete a kocsmában zajlott, ahol mindig akadt muzsikus cigány. Ittak és énekeltek – ez volt a mindenük. Eszmélkedve, ebből a kocsmai légkörből akartak kitörni. A pékszakszervezet életének motorja a dalárda volt, amely akkor is élt, ha a szakszervezetet feloszlatták. A dalárda könyvtárat létesített, műsoros estéket rendezett, színdarabokat adott elő, szavaltatott, és évenként megrendezte a hagyományos pékbált.

Amikor Pesten Kornélly és Vass bevittek a dalárdába, idegenkedtem attól, hogy odaálljak a zongorához, és lehangoljak. – Minek ez a cécó, vegyetek be, és kész! – mondtam. Végre rászántam magam. Még most is mosolygok akkori magamon, ahogy feszengve, félszegen odaálltam a zongora mellé. Újból és újból el kel-

lett kezdenem a skálázást, de végül úgy láttam, meg vannak elégedve velem. A karnagy azonban nemcsak a hangomra volt kíváncsi, hanem a hallásomra is.

– A hangja rendben – mondta a karnagy. – Jó tenor... De nézzük, milyen füle van? Figyeljen ide: leütök néhány hangot, ebből az egyiket kissé erősebben, azt kapja el. – Elkaptam. – Nagyszerű! – Megismételtette velem néhányszor. Vörös voltam, mint a rák. Izzadtam a nagy igyekezetben.

Miután beváltam, nagy megkönnyebbüléssel huppantam le a dalosok mellé. Az öregek azonban figyelmeztettek, hogy egyelőre csak figyeljek, és ne énekeljek. De a következő dalórán már hangosan fújtam a szólamot. Szigorúan szóltak rám az öregek: – Daltárs, maga még ne énekeljen! Ráér. Figyeljen. – Nagy tekintélyük volt, respektáltam őket, mégis rendületlenül daloltam, s mivel nem hibáztam, hagytak.

Pontos dalos voltam. Emiatt külön szerettek. Nagyon vonzódtam közéjük. Életem legszebb emlékei közé tartoznak a velük töltött esték. Szép élményekkel, maradandó emlékekkel gazdagítottak. Sokat tanultam, zeneileg és művészileg fejlődtem. Azóta is úgy érzem, hogy az emberi eszmélés legközvetlenebbül a zenében és a dalban veszi kezdetét. A zene képes leggazdagabban kifejezni az ember egész életét, belső tartalmának minden gazdagságával. Öröm és bánat s az emberi szomorúság, a maga végtelen árnyalataival, a zene közvetítésével válik igazán felfoghatóvá mindenki számára.

A zene, a dal erejével magyarázható, hogy a nép ajkán szép dallamok, gazdag gondolatokat, érzelmeket kifejező énekek születnek. Valami nemes vagy viharos esemény folytán örökéletű zene, dal fogan az alkotni képes emberek lelkében. Amint a tavasz, a nyár, az ősz, a tél az alkotó ember számára nemcsak évszakot jelent, hanem a természet állandó megújulását.

Így születnek a kórusok is. Nincs lenyűgözőbb, mint hallgatni száz vagy ezer ember kórusát. Nem véletlen, hogy Marx, Engels és Lenin hamar felismerték a dalnak és zenének, a kórusnak jelentőségét és hatását. Természetes, hiszen ők nemcsak alkotók s

a tudomány és művészet kiváló ismerői voltak, hanem az egyes embernek és tömegeknek is ismerői. A kórusokban felismerték és értékelték a munkáskollektívák öntevékenységét és progresszív útkeresését.

A Takácsok forradalmi daláról írja Marx: „A harc e bátor jelszava, amelyben kíméletlen, erőszakos módon kiáltja a magántulajdon társadalmával szembeni ellentétét. A szléziai felkelés éppen azzal kezdődik, amivel a francia és az angol munkásfelkelések végződnek, a proletariátus lényegének tudatossá válásával."

Ennél kifejezőbben és útmutatóbban kevesen értékelték a munkásdal és -kórus szerepét. Ebben az a jelentős, hogy Marx a Takácsok forradalmi dalában – kórusában – felismeri és értékeli a nagy forradalmi munkásfelkelések erős öntudatgazdagságát, amely versbe és dalba forrasztva válik hatóerővé milliók ajkán.

Amikor így megértettem, hogy munkásdalosnak lenni nemcsak zene- és dalszeretet vagy szórakozás dolga, hanem ezen jóval túlmenően mozgalmi cselekedet is, a dalosmozgalom harcosává igyekeztem válni. Új barátokat szereztem, s velük olyan tehetséges munkásemberekkel ismerkedtem meg, akik kevésbé mostoha körülmények között nagyszerű zenei pályát futhattak volna be.

Énekeltem a Vasas- és az ÉMOSZ-kórusban. Öt esztendőn át titkár voltam a Munkás-Dalos Szövetségben, amelynek megszűnéséig vezetőségi tagja is voltam. Számtalan országos munkásdalos találkozó szervezésében és rendezésében vettem részt, és magam is énekeltem. Ismertem a kórusok tanárait, és jó barátságban voltam velük, nagyra becsültem áldozatvállalásukat, amellyel ugyancsak hatással voltak rám, és neveltek.

A munkásdalos mozgalom az egész országban életerős volt, és sok-sok ezer tehetséges munkást tett aktívvá. A munkásdalos kórusok vetekedtek a polgári dalárdákkal, pedig azok mögött az állam állt, minden szükséges anyagi és erkölcsi segítséggel, míg a munkásdalos mozgalmat kizárólag a magyar szervezett munkásság és a munkáskórusok tagjai támogatták, akik nemcsak dalosok, hanem szervezett munkások és szocialisták is voltak. Aranyszívű, áldozatkész emberek, emlékük olyan mély bennem, hogy a sírig

nem felejthetem el őket! Velük és általuk jutottam el a komoly zenéhez is. Liszt, Erkel, Bartók és Kodály alkotásaihoz.

Megismerkedtem zenekritikusokkal, zeneesztétákkal, olvastam tanulmányaikat. Jemnitz Sándorhoz barátság is fűzött. Jemnitz éveken át ismert szellemi vezetője volt a munkásdalos mozgalomnak. Zenekritikái a Népszavában jelentek meg. Ebben az időben Tóth Aladár, Kodály Zoltán is figyelemmel kísérte utunkat.

Zenei műveltségem olvasmányaimra is befolyással volt. Költők és írók műveit már fejlettebb igénnyel kerestem és válogattam meg. Irodalom, művészet, zene lassan összefonódott nálam. Sötét, nehéz időkben ezekből merítettem erőmet, ezek által erősödött hitem és emberségem.

10.

A legális magyar munkásmozgalomban az oktatás és a nevelés kettős felépítésű volt. Az egyik a széles, nagyobb tömeget magában foglaló. Anyagát a legális és illegális napisajtó, az időközönként megjelenő elméleti és kulturális folyóiratok, valamint a nagyobb példányszámban terjesztett illegális röplapok, illetve oktatási anyagok jelentették. Továbbá azok a rendőrségnek be nem jelentett előadások, amelyeket egyrészt a szakszervezetek, másrészt a szociáldemokrata párt hetenként rendszeresen szerveztek. Ezekben az oktatási formákban az írás és az eleven szó összhangja érvényesült. Ezt egészítették ki a széles hálózatú, igényesen összeválogatott könyvekkel ellátott munkáskönyvtárak.

A nagy tömeget azonban inkább az eleven beszéd kötötte le, erre szenvedélyesebben reagált. A tömegeket foglalkoztató témák előadásokon, gyűléseken vagy zárt viták során kerültek terítékre. Az oktatásnak ez a formája azért is bírt rendkívüli fontossággal, mert a munkásmozgalomban bármilyen kis funkciót töltött is be valaki, az egyik leglényegesebb követelmény volt, hogy beszélni tudjon, előadásokon és gyűléseken az élő szó erejével hasson. A mozgalom konkrét agitációs és propagandamunkája igényelte ezt.

Az oktatás anyagát nagyrészt a tudományos szocializmus elméleti, gazdasági, politikai, történelmi és a nemzetközi munkásmozgalom ismeretanyagából merítették. De tartottak előadásokat a tudományos élet egyéb területeiről is: a természettudomány, filozófia, szociológia, pszichológia, jog, egészségügy, irodalom, művészet s a kulturális élet minden területéről. Az előadásokat hetenként, meghatározott napokon, egyszerre több helyen, egy egész évre meghatározott program szerint tartották. A fontosabb előadásokat a Népszava előre jelezte. Minden szervezetnek oktatási és agitációs bizottsága volt, amelynek tagjai művelt, tapasztalt munkások voltak. Ők állították össze az oktatási programot, és javasolták jóváhagyásra a felsőbb szerveknek.

1927-től rendszeres hallgatója voltam a szakszervezeti előadásoknak. De ha engem érdeklő előadást más szakszervezetben tartottak, akkor oda is eljártam, s csak a szakszervezeti könyvemet kellett felmutatnom igazolásul. Ezeken az előadásokon ismerkedtem meg a munkásmozgalom jelentősebb vezetőivel is és sok neves tudóssal, jogásszal, orvossal, újságíróval és íróval – általában azokkal az értelmiségiekkel, akik, ha nem is voltak párttagok, szimpatizáltak a párttal, és megtiszteltetésnek tartották, ha felkérték őket egy-egy előadás megtartására.

Hogy a munkások műveltségét fokozzák, irodalmi és művészi matinékat rendeztek, amelyeken a színházi és operavilágnak szinte minden jelentős művésze fellépett. Igen nívós előadásokat hallhatott a szervezett munkásság és a mozgalomnak azok a tagjai, akik ennek a révén kerültek közelebb a munkásmozgalomhoz.

Az előadandó műsort nem a fellépő művészek szabták meg, hanem a műsor rendezője – illetve az oktatási bizottság. A művészekre ez mindig hatással volt – jelzés volt ez, hogy nagyobb igényű hallgatóság előtt kell szerepelniök. Mindez hatásosan befolyásolta a mozgalom fejlődését, tágította a hallgatóság érdeklődési körét a világ dolgai, a mozgalom és a politika iránt. Sok gondot és nehézséget okoztak ezzel a rendőrhatóságnak, mert alapszabály szerint ilyen előadások tartásához joguk volt a szervezeteknek. Rendeztek dalosversenyeket és koncerteket, a Mun-

kás Torna Egylet sportünnepélyeket – általában politikailag ezek is jól átgondolt demonstrációk voltak, és a munkások körében nagy népszerűségnek örvendtek.

Így teremtődött meg a feltétele annak is, hogy később a Nemzeti és az Opera hetenként tarthattak munkáselőadásokat. Az előadásokon keresztül a munkások és a művészek között emberi kapcsolat alakult ki – közel kerültek egymáshoz szerzők, művészek és hallgatók.

Az oktatásokon és előadásokon keresztül vált lehetővé a tehetséges munkásfiatalok kiválasztódása és továbbképzése. És a szervezett munkások tömegnevelése lehetőséget nyújtott a munkásmozgalom vezető kádereinek kiválasztására és nevelésére is. Ez rendkívül fontos volt, hogy a munkásosztály állandóan rendelkezzék a saját soraiból kinevelődött vezető garnitúrával.

Bármely kollektíva vezetése bonyolult, nehéz feladat, alapos felkészültséget és nagy emberismeretet igényel. Hát még a munkásosztály harcos kollektívája, amely nemzetközi méretű, bonyolult, sok-sok ellentmondással terhelt folyamaton és fejlődésen ment keresztül – a céhlegények soraitól a Marx által meghatározott munkásosztályig! Természetes, hogy a vezetők túlnyomó többsége – főképp a napi, gyakorlati mozgalom számára – a munkások soraiból került ki. Ehhez a feltételek egyszerűek és világosak voltak: jó szakmunkás, politikai és mozgalmi tapasztalatokkal rendelkező, becsületes, áldozatkész ember legyen az illető, akire a szaktársak hallgattak. A magasabb szintű, tudományosan képzett, az elméletet kimunkáló, a stratégia és taktika alapelveit lefektető vezetőket leginkább az intellektuális rétegek adták – és adják ezután is –, még akkor is, ha némely nacionalista nyárspolgár a marxista mozgalmat a bukott polgárok mozgalmának tartja. A munkásmozgalom nemzeti és nemzetközi erejű vezető kollektíváját tapasztalt és művelt munkások, valamint a mozgalom által meghódított értelmiségiek alkották, és fogják is alkotni mindig.

Évek során meggyőződtem arról, hogy csak úgy válhatok a mozgalom hasznos tagjává, ha a tanulás és állandó fejlődés útját

magam is megjárom. Soha nem sarkallt olyan gondolat, hogy független vezető legyek. Soha nem volt olyan vágyam, hogy fizetett szakszervezeti vagy pártalkalmazott legyek. Mint a munkásmozgalom egyszerű katonája, azonban tapasztalatból tudtam, hogy ha szükség lesz rám, a mozgalom tisztje is lehetek, olyan valaki, aki már eddig is sok mindent megért, és ezáltal is alkalmas a vezetésre, komolyabb feladatok megoldására.

Igyekeztem bejutni a szakszervezet vagy a szociáldemokrata párt valamelyik szemináriumába vagy iskolájába, ahol a mozgalom számára szükséges vezetőket képezték. Sokat kellett dolgoznom, és feladatot feladat után vállalnom, míg a szakszervezetben és a szociáldemokrata pártban is úgy döntött a szervező bizottság, hogy három szaktárssal együtt elküldenek a párt egyéves szemináriumába, amelynek Mónus Illés volt a vezetője. Amikor a határozatot közölték, nagyon megilletődtem attól, hogy iskolába kerülök.

Az oktatás hetenként háromszor: hétfőn, szerdán, pénteken este héttől kilencig folyt a Vasasok Magdolna utcai székházában. Amikor az első este beléptem a Vasasok szép székházába, és elindultam az alagsor felé, ahol három iskolai terem várta a munkáshallgatókat, majd elégtem az izgalomtól. A teremben harmincöt hallgató gyűlt össze. Néhányat már ismertem közülük – sütőmunkás társaim voltak, akik megbecsült funkciókat töltöttek be a mozgalomban: Pintér Győző, a szakosztály elnöke, Pikó Lajos, a szövetség vezetőségi tagja és a szervező bizottság tagja. A hallgatók közül ismertem még Száva Istvánt, Hacker-Kér Dezsőt – értelmiségiek, író és költő fiatalok, akiknek már nevük volt. Ismertem Schallmayer Ferencet, aki bennem az első pillanattól kezdve az anarchista benyomását keltette – nyomdász volt, jóval később politikailag-erkölcsileg elzüllött, s Kassai Ferenc néven a Szálasi-kormány minisztere lett.

Szakmai szempontból igen vegyes volt a hallgatóság. Többségük nyomdász, vasas, bőrös, mellettük néhány pék és tisztviselő.

Mónus Illést itt ismertem meg személyesen. Előadásait már hallgattam korábban is. Nagy tudású, művelt ember volt.

Nehéz munkát végeztem, és rossz időbeosztással éltem. Kifáradva érkeztem az előadásokra. Amikor a kezdeti izgalmam alábbhagyott, hamar elálmosodtam. A helyiségben egyébként is meleg volt, szenvedtem és kínlódtam, hogy a szememet nyitva tarthassam, de hiába, csak el-elaludtam az előadás alatt. A többiek észrevették, és mulattak rajtam, Mónus azonban nem engedett felébreszteni. – Maguknak könnyebb, mint neki – mondta. – Fiatal pékmunkás, nagyon korán kel, és embertelenül nehéz a munkája. Emellett szokatlan is neki a rendszeres tanulás.

Arra ébredtem fel, hogy megsimogatják a fejemet. Szégyelltem magam. Nagyon lassan szoktam meg a munka utáni tanulást.

Ebben az időben Weiszkirchner Károllyal laktam albérletben. Weiszkirchner hozzám hasonló, fiatal kora óta aktív tagja volt a szakszervezetnek és a szociáldemokrata pártnak. Nagy szoknyabolond volt, s emiatt későn járt haza. Akármilyen mélyen aludtam, mindig felébresztett a járkálásával. Mászkált a tükör előtt, dúdolt, a frizuráját igazgatta, és égette a villanyt. Dühös voltam rá, de őt ez nem hozta ki a sodrából. Egyszer aztán kikeltem magamból, és rámordultam: – Ide hallgass, te bitang! Miattad aludtam el a szemináriumon! Sosem hagysz aludni!

Nézett rám, nem értette, milyen nagy dologgal vádolom. Csúfolt: – Mi az, tudós akarsz lenni?

Összekaptunk, de valami tisztelet azért ébredt benne irántam.

Nagyon szerettem szemináriumba járni – még betegen is elmentem. Csodáltam Mónust, milyen sokat tud, és milyen könnyedén ad elő. Tisztelettel néztem fel rá. De a tanulás nagyon nehezen ment, és kérdezni szégyelltem. Jó időbe telt, amíg feloldódtam, és kérdést mertem feltenni, ha valamivel nem voltam tisztában.

Mónus azonban felfigyelt rám. Talán észrevette a szorongásomat és nagy igyekezetemet. Külön kezdett foglalkozni velem. Tulajdonképpen először tőle nyertem összefüggő marxista ismeretet. Olvastam szocialista irodalmat, brosúrákat, tanulmányokat, hallgattam egy-egy tudományos vagy a mozgalom egy-egy szakaszát taglaló előadást. Mónus előadásai, témakiválasztása olyan volt,

hogy azokból képet alkothattam a mozgalomról és főleg a vele összefüggő elméletről. Megismertem az I. és II. Internacionálé történetét, ennek keretében pedig az európai munkásmozgalmat és a munkáspártok szerepét.

Mónus azért is imponált nekem, mert munkásból lett értelmiségivé. Megjelenéséről ítélve – hiába volt bőripari munkás – inkább vélhették jól szituált polgárnak, tanárnak vagy tudósnak. Kedves és közvetlen ember volt. Nagy emberismerete széles körű műveltséggel párosult. A szónak és az írásnak egyaránt mestere volt. Kivétel nélkül minden hallgatója szerette. Ebben az időben, bár a parlamenti frakció vezetője, nem volt képviselő. Korábban a bőripari szakszervezet főtitkára volt, a szociáldemokrata pártban az elmélet, a politikai kérdések és a munkásmozgalom legjobb ismerője – és lebilincselő előadó, a Népszava és a Szocializmus cikkírója. Tőle hallottam először a Bernstein-féle revizionizmusról.

Mónus Illés a német párt- és munkásmozgalom neveltje, s e tekintetben nemcsak elfogadta, amit a németektől átvett, de hatásosan tovább is adta. Szovjet- és kommunistaellenes volt – csak a szociáldemokratákat tartotta marxistáknak. Humanista nézetek képviselője, akiben elmélyült demokratizmus és humanista hagyományok élnek. A tanév végén több hallgatója közt engem is megszólaltatott. Az agitációs és propagandamunkáról kellett beszélnem. Ő volt az első nevelőm, aki felismerte bennem az agitátori képességet és szónoki készségemet, amelyeket igyekezett fejleszteni.

Ebben az időben kötelező olvasmány volt Max Beer A szocializmus és a társadalmi harcok története című műve. A szocializmus és a társadalmi eszmék fejlődésének történetét és bonyolult összefüggését ebből tanultam meg. Ezzel mélyült el bennem az a felismerés, hogy a szocializmus és az osztályharc nem csupán néhány ember – néhány gondolkodó – agyában született eszme, hanem az eddigi társadalmi fejlődés terméke is, amely szoros összefüggésben áll az emberiség anyagi szükségletével. Beer könyve ad számomra először elfogadható választ a népek, nemzetek

és osztályok kialakulásáról és fejlődéséről. Ez a könyv sarkallt aztán a görög, majd a római birodalom történetének, aztán az angol és francia forradalom történetének tanulmányozására. A Beer könyvéből merített ismeretek visznek rá, hogy újból elolvassam Marx és Szabó Ervin műveit.

Az iskolai tanulmányok befejeztével kapcsolatunk Mónussal nem szakadt meg. Érdeklődött utánam, többször magához hívatott, hosszan elbeszélgetett velem, tanácsokat adott az olvasmányaimra és a továbbtanulásomra vonatkozólag. Mónus Illés révén ismerkedtem meg személyesen a mozgalom akkori vezetőivel: Peyer Károllyal, Garami Ernővel, Buchinger Manóval, Vancák Jánossal, Weltner Jakabbal.

Garaminak egy tattersaali népgyűlésen mutatott be, és felhívta rám a figyelmét. Mónus sarkallt külföldi útra is. Sokszor beszélt nekem arról, hogy milyen fontos lenne elmennem Németországba, megismerni a német munkásmozgalmat.

Mónus Illéstől könyveket kaptam, amelyeknek elolvasását számon kérte – konzultált velem, ellenőrizte, hogy milyen mértékben és hogyan értettem meg az olvasottakat. Most már nemcsak érzelmi vonatkozásokban, de felfogásomat illetően is marxista munkássá kezdtem válni.

II.

A nagy nemzetközi gazdasági válság különösen rombolóan hatott a magyarországi állapotokra. Az iparból, a mezőgazdaságból kiszóródtak az emberek az utcára, a szegénységbe és a nyomorba. A munkások külföldre menekültek – bányászok és vasasok kint reméltek munkát és jobb életlehetőséget. A magyar haza nem volt hálás rokkant katonáinak sem. A munkások színe-javának kezébe pedig koldustarisznyát és vándorbotot adott, és világgá üldözte őket. Ehelyett azonban választhatták az öngyilkosságot is! Napirenden voltak a botrányos kilakoltatások: munkanélküli apák munka nélkül lézengő lányai könnyű szoknyában árulták magukat. Elégedetlenségtől feszült az ország – élesedett a politikai

harc, szaporodtak a szervezett sztrájkok. Akik nem dolgoztak, rettegésben tartották a pesti utcát – főleg a Nagykörutat. Naponta zajlottak a munkanélküli tüntetések.

„Munkát! Kenyeret!"

„Éhezünk!"

A válasz – rendőrattak!

Aki dolgozott, attól rettegett, hogy utcára kerül. Állandó félelmében még a bérletörő és a sztrájktörő szégyenteljes szerepét is vállalta. Ebben az időben a kisemberek édes álma: altisztnek lenni valahol! Ez a biztos kenyér. Már nemcsak a munkások és parasztok zuhantak a válság örvényébe, ott vannak már az értelmiségiek is. Rettegtek az újabb B-listától. Az államhatalom azonban szilárdan tartotta magát. 1929-ben ünnepelték az ellenforradalom 10. évfordulóját – tíz esztendő elegendő volt a konszolidációra, a hatalom megszilárdítására! Rengeteg volt a csendőr, a rendőr és az illegális katonai szervezet. Őrizték a hatalmat, és mindenre el voltak szánva.

A politikai élet területén is egyre nőtt a zűrzavar. Szálltak a hangzatos frázisok, zúgott a demagógia, ontották a világmegváltónak szánt, csalhatatlan javaslatokat és terveket, fogantak a nemzetmegváltó eszmék. Gomba módra szaporodtak a különböző nemzeti színekben tetszelgő, szocialista frázisokkal operáló szociáldemokrata- és kommunistaellenes szervezetek. Szaporodtak az olasz mintára szervezkedő fasiszták. Feltűntek a Hitler és a horogkereszt imádatában fogant, különféle csoportok. Ezek még nem egységesek – még nem szaporodtak el annyira, hogy demagógiájukkal az egész népet megfertőzhették volna. A tüntető munkásokkal szemben felvonultatják az egyetemi diákságot – főképpen a műegyetemistákat és a szentimréseket. Munkások és diákok verekedésétől hangos a Körút. Több kísérletet tettek a Népszava megtámadására, s ezért munkásokból megszervezték a Népszava védelmét. Ebben az időben rendező gárdista voltam, és gyakran bent tartózkodtam a Conti utcai ház pincéjében. Ha dolgoztam, akkor fél éjszakán át, ha nem, akkor egész éjjel készenlétben voltam. Fegyverünk: kézbe álló vas- vagy fadorong és drótkötél.

A munkásosztály ellenállási akarata napról napra növekedett. Nyilvánvalóvá lett: valamit tenni kell!

Így került sor az 1930. május 1-i felvonulásra az Andrássy úton. Kísérletnek szánták. Nagy jelentőségű volt ez, mert ilyesmit eddig nem engedtek meg. Ekkor éppen dolgoztam. A szaktársak úgy döntöttek, hogy a munkát reggel kilenc órakor abbahagyjuk, és kivonulunk.

A felvonulás két órán át tartott. A járdák feketéllettek a dolgozóktól, akik az arisztokraták és a burzsoázia által lakott villanegyed sorai között vonultak fel. Ez még csak *sétának* volt tekinthető, de soha nem lehet tudni, hogy az ilyen békés *sétából* mi fejlődik ki. Mindenkin vörös kalapácsos jelvény volt. A hangulatot csak az rontotta, hogy a főkapitány és Peyer egymás mellett sétáltak. De vigye el az ördög! Az a fontos, hogy kint vagyunk az utcán.

Heves vita folyt a munkásmozgalomban – a pártban és a szakszervezetekben: van-e forradalmi helyzet? Megdönthető-e az ellenforradalmi rendszer? A viták alkalmával hivatkozások hangzottak el az 1927 júliusi bécsi harcra és az 1930-as évi berlini május elsejére. Idézték az elméleti felfogásokat – Marxra hivatkoztak.

Én a radikális megoldás híve voltam. De hogy mit, és pontosan hogyan, nem tudnám eldönteni. Vitákba bonyolódva meg-megkérdezem, vajon helyes-e az, amit állítanak: a proletárforradalom, a proletárdiktatúra kivívása van napirenden. Győzhet-e ismét – alig tíz év múltán? Vajon Európa és a világ munkásosztályának forradalmi helyzete elég erős-e ahhoz, hogy megingassa a tízesztendős ellenforradalmi rendszert?

Abból az időből sok példára emlékszem. A legmeggyőzőbb volt számomra az a figyelemfelhívás, hogy nézz az európai térképre, és vedd számba a környező államokat. Ha Magyarországon kitörne a proletárforradalom, kiktől kaphatnánk segítséget?

1919-ben sem kaptunk! Most sem kapnánk! De vajon a Szovjetunióból jöhetne-e segítség számunkra? A Szovjetunió képes lenne-e segíteni, hiszen legalább ezer kilométerre vagyunk egy-

mástól? 1919-ben sem jöhetett segítségünkre! Nyugatról jöhet-e segítség? Németországban nem győzött a proletárforradalom.

Bármennyire is a radikális megoldás híve voltam, be kellett látnom, hogy a proletárforradalom nálunk még nem lehet napirenden.

Két malamkő között őrlődtem. Először is: a szociáldemokrata párt politikáját nem tartom eléggé baloldalinak, és nem tartom eléggé radikálisnak. Az a véleményem, hogy én merészebben politizálnék. Másodszor: ebben az időben más szakmabeliek és kommunista értelmiségiek azt vágják a fejemhez, hogy *szociálfasiszta párt* tagja vagyok. Ez a képtelen és érthetetlen vád nem növelte bennem – de egyéb munkásokban sem! – a kommunista elvtársak iránti szimpátiát. A vádat visszautasítottam, és durva rágalomnak minősítettem. De aztán előjöttek azzal a jelszóval, hogy ki a szakszervezetből! Meg kell alakítani a vörös szakszervezetet! Ezt pedig – amellett, hogy nem értettem – a szakszervezetek elleni súlyos támadásnak véltem, és egyben a szervezett és szervezkedő munkások hátba támadásának hittem. A szakszervezetekhez hozzányúlni az én szememben a legnagyobb vétség számba ment, és teljesen mindegy volt számomra, hogy ez a támadás kinek a részéről történik. Ha munkásegység lehetséges, akkor az éppen a szakszervezetekben lehetséges. Ezt gyengíteni nem szabad! Aki ezt gyengíti, árt a munkásosztálynak!

Ezek a vádak és a vádakat követő viták csak erősítették ragaszkodásomat a szociáldemokrata párthoz és a szakszervezethez.

A májusi séta után a bizalmitestület végre napirendre tűzte a munkanélküliek ügyét – szeptember elejére. A párt és a szakszervezet hatalmas munkástüntetésre határozta el magát. Hetekig készülődtünk. Hatalmas agitáció folyt. Kialakult álláspont: ez nemcsak a munkanélküliek tüntetése lesz! Le kell állni mindenkinek, aki dolgozik, és ki kell jönniök az utcára!

Folyt a lelkes készülődés. Nappal a szakszervezetben voltam, este pedig a pártszervezetben. Minden munkát elvállaltam – házagitációt, Népszava-agitációt, üzemértekezletet.

A szakszervezet 2,50 pengőre emelte fel a tagdíjat. Egy pengőt

kellett fizetni munkanelkuli-segélyre. Ez rendkívul jelentós dolog volt, de megoldásnak kevés.

Feszult légkorben és robbanásig feszult hangulatban kerult sor a szeptember elsejei tuntetésre. A szakmában is elkeseredett viták zajlottak a dolgozók és a munkanélkuliek kozott. Aki dolgozott, azt rá kellett venni, hogy jojjon ki az utcára. De ezek az emberek féltek – nem a harctól, hanem attól, hogy elvesztik az állásukat, elvesztik a munkahelyuket. Ezért heteken át erőteljes, bátorító agitációt kellett végezni. Bonyolult harc volt ez, tele előre kiszámíthatatlan tényezővel.

Nemcsak a munkások voltak feszult, harcos hangulatban, hanem az ellenforradalmi kormány is. Ahogy a munkások mindenkit mozgósítottak, a kormány is el volt szánva mindenre. És volt már tapasztalatuk, hiszen tobb mint tiz esztendeje hatalmon voltak. Gombos a hadugyminiszter – a tuntetés kozeledtével az ő személye kerult leginkább előtérbe, mert a helyzet úgy alakult, hogy az utcán a munkások csupasz oklével szemben a fegyvereké a szó. Napokkal korábban híre kelt, hogy a csendőrséget Pestre vezényelték. Számításuk szerint a rendőrség kevésnek bizonyul majd a nagy megmozdulásnál.

A nagy erőpróba elkezdődott.

A kulfold is megmozdult: napokkal előbb rengeteg újságíró érkezett az országba, s híre járt, hogy a szomszéd államokban mozgósítottak, és megerősítették a határokat.

Veszélyes nép kezdtunk lenni! Körulottunk mindenutt úrrá lett az 1919-es eseményektől való félelem. A kisemberek – iparosok, kereskedők – támogatást igértek: bezárják uzleteiket. A rombolástól való félelem is ezt sugallta nekik. A gyárak biztos, hogy leallnak – a GYOSZ ezt nem tudja megakadályozni! Izzó volt a hangulat. Nagy lázban éltem magam is. Segíteni akartam, szuntelen vitában voltam a gyávákkal.

Augusztus 30-án anyám megjelenik Pesten. Váratlanul jott fel Mátészalkáról, ahová időközben leköltözott. A szakszervezetben keresett, és nem a lakásomon.

– Miért jott fel? – kérdeztem.

– Látni akartalak.

De biztos voltam benne, anyám hirtelen látogatása ezzel függ össze: retteg attól, hogy valamibe belekeveredem. Megnyugodott, amikor elmondtam neki, hogy dolgozom. Azt nem tudta, hogy szeptember 1-én, 9 órakor mi is leállunk. Ezt a két bizalmi, én és a miser tárgyaltuk meg a pékmesterrel – nem volt nehéz rábeszélni, mivel a pékséget csak egy ház választotta el az Andrássy út sarkától. Ő sem vállalta a kockázatot – a tüntetők szétverhetik az üzemét. Az üzem munkásai egységesek voltak. A szakszervezet mindenkivel tárgyalt, és elérték, hogy minden pesti üzem leállt.

Amikor este anyám elindult a szállodába, sírva könyörgött: valami megbocsáthatatlan ostobaságot el ne kövessek! Kért, kerüljem a bajt, nehogy a nevem belekerüljön valamelyik újságba. Nem élné túl a szégyent!

– Dolgozz csak, és másokkal ne törődj – mondta. – Tüntessen az, aki akar, de te ne légy ott! Mi lesz, ha elveszíted az állásodat?

Sajnáltam anyámat, de nem hallgattam rá. Elkötelezett ember vagyok – gondoltam –, nekem a többiek közt a helyem, ha újból utcára is kerülök. Harcolnom kell – nem állhatok félre!

Este későn feküdtem le. Weiszkirchner barátom még nem volt otthon. Tele voltam izgalommal. Meleg volt az ágy, meleg a párna, aludnom kellett volna, de nem ment, csak forgolódtam. Éjféltájban nyomott el az álom. Arra ébredtem, hogy ég a villany. Karcsi a tükör előtt állt és fésülködött.

– Hány óra? – kérdeztem.

– Egy.

– Miért gyújtottad meg a villanyt?

– Mert sötétben nem tudok fésülködni.

Belefáradtam a vitatkozásba. Felkeltem. Hajnalodott, amikor lementem az utcára. Kimentem a Körútra. Mély csend volt. Aludt a város. Gondoltam, nyugtalan az álma. Megerősített rendőrjárőrök mellett sétáltam el, jólesett a hajnali, friss levegő. Az egyik butikban fél deci pálinkát ittam. Itt találkoztam két szak-

társsal. Az egyik Pikó Lajos volt, kerékpárral jött be a Mária Valériáról. Harcos, régi szervezett munkás és tekintélyes vezetője volt a szakszervezetnek és a dalosmozgalomnak. Nem tudott aludni. Sokat vitatkoztam vele. Együtt voltunk szemináriumi hallgatók.

– Na, te nagy forradalmár, kész vagy-e meghalni a barikádon? – kérdezte Pikó, aki kedélyes ember volt és nagy ivó. Elindultunk a pékségbe, ahol már gyülekeztek.

– Üdvözlöm a halálba indulókat! – mondta nekik Pikó. Rám mutatott: – Rossit holnap vagy pajzson, vagy pajzs alatt hozzák be a pékségbe.

Munkánk öt órakor kezdődött, de akadt olyan szaktárs, aki már négy órakor kezdett. Amikor levetkőzve, kis gatyában ott álltam a munkaasztal mellett, gondolatban már a széles Andrássy úton jártam.

Ezen a napon nem folyt kiadós termelés. Kilenc órára végeztünk. Felöltözve, hónunk alatt egy vekni kenyérrel, kiléptünk az Eötvös utcai üzemből. Néhány lépés után belesodródtunk az Andrássy úti nagy emberáradatba.

Most, hogy eljött ez a nagy nap, eszembe jutottak a kételkedők, akik nem hitték el, hogy ennyi ember fog hallgatni a párt és a szakszervezet szavára, és ki is jön majd az utcára. Izzó, forradalmi hangulat uralkodott. Ragyogott a nap. Nyárias őszeleje volt, a tengernyi ember magával ragadó folyammá vált, és magával sodort. Komor, gondterhelt, vidám és lelkes arcok sokasága vett körül, kopott, szürke ruhák, félretaposott cipők látszottak. A szegények serege volt ez, a bérkaszárnyák zsúfolt lakásaiból és a perifériákról a nyomor ideömlött meggyötörtjei. Zúgott az emberáradat, zengett az utca, a levegő feszültséggel telt meg.

A rendőrök csoportosan várakoztak – lovasok –, főképpen a Köröndnél. A csendőrök – volt vagy két század – lábhoz tett fegyverrel helyezkedtek el a mellékutcákban, az urak palotái előtt, amelyekben csak személyzet volt, gazdáik napokkal ezelőtt biztonságosabb helyre húzódtak.

Csendőrök, rendőrök – egytől egyig jól táplált parasztgyerekek

–, a rendszer kedvencei, akiket annyira átneveltek, hogy az édesanyjukba is belelőttek volna. Parancsra készen feszültek az egyenruhában.

A nagy embersűrűben hamar elszakadtam a szaktársaimtól. Később Herczka Sándorral és Nagy Sándorral kerültem össze. Velük sodródva értünk a Ligetbe.

Rendező gárdistával találkoztunk. Hozta az utasítást: az embereket ne engedjük szétszéledni a Ligetből. Irány: vissza az Andrássy útra!

A kiállítási csarnok előtt körülbelül tízezer ember gyűlt össze. Rengeteg a rendőr. Herczka szólt: – Állj fel, és beszélj! Mondd meg az embereknek, hogy vissza kell menniök az Andrássy útra.

Székre álltam. – Elvtársak! Vissza az Andrássy útra, a többiekhez! A kormánynak az az érdeke, hogy szétszéledjünk, az a célja, hogy megriasszon bennünket. – Zúgás, helyeslés, kiabálás. – Vissza, vissza, emberek! – Most már nemcsak én beszéltem, az utasítást zúgva adták tovább. Zúgott a tér. – Vissza, vissza, emberek! – A tömeg megindult visszafelé. Milyen mámorító az emberáradatban!

Alig értünk a városligeti tóhoz, híre jött a Peyer–Klár botránynak: Peyert megverték, Klár autóját felgyújtották. Peyer csillapítani akart, Klár, ez a zúglapszerkesztő, izgatni, provokálni és – karriert csinálni!

A tömeg tengerként hullámzott. Fergeteges hangorkán hallatszott a millenniumi emlékműtől.

Felkapaszkodtam az Árpád-szobor talapzatára. Végignéztem az Andrássy úton. Micsoda embertömeg! Férfiak, nők és tömérdek gyerek. Zúgás, éljenzés, kiabálás és olykor éles sikoly hangzott. A rendőröket a tömeg valósággal embergyűrűbe zárja. A rendőrlovak idegesen dobognak. A tömegből követ dobálnak. Kardot rántó rendőrt húznak le lováról. A rendőr ló és kard nélkül tehetetlen az embergyűrűben. Nem bántják. Jóízűen nevetnek rajta.

Visszaérünk az Andrássy útra, ahol közben nagyot változott a kép: a tömeg ide-oda lendül, és elkeseredett dühvel üvölt. Itt-ott

megmozdul a rendőrkordon. Kardlappal verik a tömeget, és falhoz szorítják. Bezúzott kirakatokat látni. Kövek repülnek, csörömpölés hangzik. Harmadszor kerülök lovasattak közelébe. Szerencsére itt is fürge vagyok és gyors lábú, akár a pékségben. Futok, fel-felnézek az emeletes házakra, melyek ablakából a polgárok nézik, hogyan verik a munkásokat, a gyerekeket és a nőket. Szinte elviselhetetlen a levegő. Felhangzik a mentők szirénája. Sebesülteket vonszolnak a kapualjakba. Hallom, már halottaink is vannak. A távolban feltűnik Herczka, Nagy. Később Nöhrer és Háber. Mennék hozzájuk, de a tömegből nem tudok kipréselődni. Elsodornak. A Köröndnél alapos bajba kerülök. Itt tanyáznak a csendőrök és a lovas rendőrök. A csendőrök kezében lőfegyver, a rendőrökében kivont kard. Nekiesnek a tömegnek, és szorítják az Aradi utca és egyéb mellékutcák felé.

Hány óra lehet, nem tudom. Mintha megállt volna az idő! A tömegben összekeveredik ló és rendőr a tüntetőkkel. A lóról lerántott rendőrön taposnak. Suhog a rendőrkard, velőt rázó a sikítás és üvöltés. Mind súlyosabbá válik a levegő.

Csapást érzek a hátamon. Eláll a lélegzetem. Éles nyilallást érzek – mintha megszakadt volna bennem valami. Megfordulok. A látvány feledteti velem az éles fájdalmat: lovas rendőrcsapattal állunk szemben, nyomulnak felénk, kivont karddal. Oldalról pedig gyalogosok indulnak meg. Máris zuhognak az ütlegek. Nők sikoltoznak, férfiak ordítoznak és káromkodnak. A rendőrök meg akarnak fogni. Elugrom, majd elesem. Minden összekavarodik bennem, agyam zakatol: nem szabad elfogniok! Négykézláb menekülök. Az ordítozás erősödik. A lovas rendőrök csoportja felénk nyomul. Nekiszorítanak a ház falának. A kapu zárva van – hiába futnék fürge lábbal, nincs hová futnom. Falnak szorulva, körös-körül rendőr ... Egyet tudok: menekülnöm kell!

– A lovas rendőrök közé kell ékelődni! – kiáltja valaki, és a többiekkel együtt feléjük rohanok.

Suhogó kardlapok között csak a fejemet védem. A hátamra, vállamra hol éles, hol tompa ütések zuhognak. Zűrzavar támad a rendőrök között, de mi egérutat nyerünk.

– Rohadt bitangok! Hízott disznók! Testvérgyilkosok! – üvöltözik a tüntetők.

Hirtelen óriási csörömpölés és moraj hangzik. Az út közepén feltűnik egy tank. Ilyet még csak képen láttam. Egy pillanatig dermedten nézem. A rendőrök felszabadulnak a tömeg nyomása alól. Kezdetét veszi az Andrássy út kiürítése. Az emberek, akiket a mellékutcába szorítottak, már nem tudnak visszatérni. Megkísérlem, hogy kijussak olyan utcába, ahol nagyobb a mozgási lehetőség. De már mindenütt erős a kordon. Az izgalom és a fáradtság – talán az elbátortalanodás is – arra késztet, hogy elinduljak a szakszervezetbe. Hallgatag vagyok. De büszkeség tölt el: lám, félnek tőlünk!

Hosszú ideig ebből a szeptember elsejei nagy eseményből élt a mozgalom. Lélektani hatása óriási volt! Egy halottat, néhány ezer foglyot, sok ezer sebesültet tartottak nyilván, sosem vallották be, hogy mennyit. Horthy másnap meglátogatta a sebesült rendőröket a kórházban. Kitüntetés és előléptetés lett a jutalmuk. A mi sebesültjeink és letartóztatottjaink ellen pedig eljárás indult. Sokan börtönbe vagy internáló táborba kerültek, másokat rendőri felügyelet alá helyeztek. Úgy vélem, Gömbös igazi karrierje ezzel a nappal kezdődött. 1930. szeptember 1. viszont nem oldotta meg a munkanélküliek kérdését.

12

A nagy válság esztendei élményekben és tanulságokban számomra a leggazdagabbak voltak. A tudatosodás évei voltak ezek.

Ami nagy szó: ebben az időben stabil munkásként dolgoztam Epsteinnél, az Eötvös utcában, komoly, szervezett munkások között. A heti keresetem 67 pengő volt. Aktív voltam a pártban és a szakszervezetben, minden akcióban részt vettem. Két év óta rendező gárdista is vagyok.

Mónus Illésnél elvégeztem az egyéves szemináriumot. Kihevertem a munkanélküliséget; ruházkodtam, kifizettem adósságaimat.

Kornélly barátomnál laktam, a Damjanich utcában, a villamosremíznél. Nyolcvan pengőért házrészvényt vásároltam, hogy a szakszervezetünknek saját háza, saját otthona legyen.

Szerelem?... Csak futó kalandjaim voltak, mert a mozgalom szinte minden időmet igénybe vette. Az én igazi szenvedélyem a mozgalom, amitől sosem tudok elszakadni. Akadt ember, nem is egy, aki azt mondta, hülye vagyok, mert feláldozom a szerelmet és a szabadságom azért, hogy másokon segítsek.

Olykor eszembe jutott: meg kellene nősülnöm. Egészséges ember vagyok és huszonkét éves – munkásoknál ez a kor búcsú az ifjúságtól!

Az első szemináriumi év után lankadatlanul tovább tanultam. A politikai témák érdekeltek leginkább. Tananyagomba tartoztak a demokrácia, a diktatúra és a választójog kérdései. Nemcsak a szocialisták előadásai vonzottak. Hallgattam Vámbéry Rusztemet, Szász Zoltánt, dr. Madzsar Józsefet. Vámbéry előadásai voltak a legszínvonalasabbak. Vámbéry nagy tudású, művelt jogtudós. Előadásai a jogról, politikáról, humanizmusról és erkölcsről mély hatást tettek rám.

Többször meghallgattam Szabó Dezsőt is, a sokat vitatott írót, akinek Elsodort falu és Segítség című könyve ez időben kézről kézre járt. Szabó nacionalista, antiszemita, németellenes, kommunista- és szovjetellenes, de szemben állt az uralkodó magyar vezető rétegekkel is. Művelt és veszedelmesen nagy hatású, főképp az egyetemi diákok között. A Zeneakadémián tartott előadásai zsúfolt házakat vonzanak. Sziporkázón szellemes, ahogy belerúg az ellenforradalmi rendszerbe, és vezetőit marja, mint a vitriol. Hatalmas szenvedéllyel, tudása teljes tárházával tud izgatni, lázítani. Előadásait hallgatva meg-megkérdezték tőlem, nem félek-e, hogy a hatása alá kerülök. Nem féltem. Ekkor már olyan mélyen át voltam itatva a szocializmus, a marxizmus eszméjével, és osztályhelyzetem annyira megszabta helyemet és utamat, hogy rajtam elhatároztató módon sem a pápa, sem Szabó Dezső szava nem foghatott. Minden érdekelt, mindent el akartam olvasni, mindent meg akartam hallgatni, de hogy abból mit fogad be a

szívem és az agyam, az az élet próbája által már jóval korábban eldőlt.

Rengeteg politikai, történelmi és irodalmi vitán vettem részt. Jónak ígérkező előadásért vagy ismert előadóért a világ végére is elmentem volna. Gondolataim és érzéseim egyensúlyba kerülnek kifejezőképességem gazdagszik. Olykori felszólalásaim összefüggőek, logikusak, és ami a fő: már tudok uralkodni indulataimon!

Bizalmi voltam az üzemben. Könyvtárosa a szakszervezetnek. Szerettem ezt a feladatot – ezáltal magam is sokat olvashattam, és befolyásolhattam szaktársaimat olvasmányaik megválogatásában. Könyvtárunknak 3000 könyve volt. Kedvenc íróim akkoriban: Gorkij, Zola, Tolsztoj, France és Balzac. A magyar költők közül: Ady, Juhász Gyula, József Attila. Az írók közül Kassák Lajos és Nagy Lajos vannak rám hatással.

Könyveket vásároltam. Szeretném, ha saját könyvtáram lenne. Rendszeresen olvastam a Nyugat, a 100%, a Munka és a Toll című folyóiratot.

Mónus Bernsteint is olvastatta velem. Bernstein nincs rám különös hatással. Már a pékszakmámból folyóan bennem van a baloldaliság. A nehéz múlt, a nehéz munka, az állandó harci készültség, a folytonos munkanélküliség s az élelmezési ipar embertelen, mostoha körülményei a radikális oldalra állítják az élelmezési munkásokat. És én velük tartok a harcban és a szenvedésben.

Ebben az időben már némi tekintélyt szereztem magamnak a mozgalomban. Ennek folytán váltam bizalmivá az üzemekben. Megbízásokat kaptam a szakszervezettől. A vezetőség ajánlott könyvtárosnak is, s én ebben a szakszervezeti beosztásban is szerettem volna hasznosítani magam. Nem volt megfelelő a propaganda, s nem olvastak eleget. Javaslatomra új könyvekkel egészítették ki a könyvtárat, s igyekeztem oda hatni, hogy emelkedjék az olvasók száma. A könyvekre ugyan vigyáztam, de azért a könyvtárosokkal vallottam: a könyvek értékét az mutatja, ha olvassák – ha *széjjelolvassák*. A könyv az olvasástól kell hogy megsemmisüljön!

Szép dolog volt könyvtárosnak lenni, és kedvenc íróimnak pro-

pagandát csinálni. Ez is olyan munkaterület, amit sose lehetett megunni.

Igen sok embert ismertem meg könyvtárosi minőségemben. Voltak, akik úgy kértek könyvet, hogy „izgalmas és pikáns legyen". Az olvasókat kezdtem csoportokba osztani: kezdők; könnyű és komoly irodalom, szépirodalom, tudományos és kalandos művek kedvelői.

A könyvtárosi munkát igazi népnevelő munkának tartottam. Egyszer a Fővárosi (ma Szabó Ervin) Könyvtárba mentem egy tanulmányi csoporttal. Megdöbbenve szemléltem a rengeteg könyvet. Szemmel simogattam meg valahányat, és irigyeltem azokat, akik ilyen óriási könyvtárban dolgozhatnak. Álmaimban aztán egy olyan világ varázsolódott elém, amelyben minden a *miénk* lesz, de legfőképpen a könyvek. Fokozatosan alakult ki bennem az a szokás, hogy az emberek értékét a szememben olvasmányaik milyensége szabta meg. Kerestem a hozzánk tartozó, olyan értelmiségiek barátságát, akiknek nagy könyvtár állt rendelkezésükre. Ha könyvet kértem tőlük, adtak, sőt, ők hívták fel figyelmemet egy-egy érdekesebb, vitatott műre. Antikváriumban jártam, könyvek közt turkáltam – ez is nagyon izgalmas dolog volt! Kínos kuporgatással szép kis könyvtárat hoztam össze magamnak – nagyon büszke voltam rá!

Három évig voltam könyvtáros. Egyik legtanulságosabb feladatom volt ez. Az emberek megismerése nehéz, de a munkásmozgalomban nélkülözhetetlen, hiszen a mozgalmat emberek csinálják – emberek érdekében.

Ebben az időben színes, mozgalmas életet éltem – rohant velem az idő. De néha hatalmába kerített a nyugtalanság és a félelem. Féltem, mint minden munkás, a munkanélküliségtől, amely katasztrofális méreteket öltött, és amelyet az 1930. szeptember 1-i nagy tüntetés sem tudott megállítani. A válság világméretű volt. Az, hogy eljöhet egyszer egy olyan korszak, amikor nem kell félnem a munkanélküliségtől, szinte hihetetlen volt előttem. Az, hogy eljöhet egy olyan világ, amelyben nem kell többé félelemben élnem – álomnak tűnő gondolat volt.

Akik dolgoztak, mindannyian nagy nyomás alatt éltek – nem volt olyan ember, aki kivonhatta volna magát a válság nyomasztó hatása alól.

Dolgoztam, de meddig tart a munkám? – folyton erre gondoltam. Aki már volt munka nélkül, arra a bizonytalanság érzése nyomja rá a bélyegét. Ember, akinek nincs jövője, akinek nincs biztosítva a mindennapi kenyere, idegőrlő állapotban él. Egyébként is korán elkopunk és megöregszünk a kizsákmányolás alatt, s ezt a folyamatot a munkanélküliség csak fokozza.

A mesterek támadása a bérek ellen napirenden volt – pedig a kenyér árában a munkabér a legkisebb tétel, mégis minden tőkés, minden mester ezen akart keresni. Az éjjeli munkát tiltó törvény megszegése is mindennapi eset. A mesterek rontják a munkást, és rombolják az embert védő törvényeket. A mesterek egymás közti versenyében a péklegény az áldozat. A pékáru – mondják a mesterek – azért drága, mert magasak a munkabérek. A mesterek mögött ott áll az egész államapparátus, a parlamenttel együtt. „Olcsóbb lesz a kenyér, de ahhoz le kell nyomni a béreket!" Védelmet ezellen a szervezettségünk, az erős szakszervezet és a szociáldemokrata párt adhatott. Segített a Népszava is. Ezek ellen vonult fel a magyar sajtó. Az ellenük folyó támadások jelezték igazán, hogy milyen jelentős és mennyire fontos az egységes, erős, szilárd szakszervezeti mozgalom.

Nemcsak az ipar volt válságban, hanem a mezőgazdaság is. Az élelmezési szakmák tucatját tették tönkre. A sütőipart is. Szörnyű világban éltünk: voltak helyek, ahol a tengerbe öntötték a búzát, vagy leöntötték méreggel, hogy ehetetlenné váljék, amikor a világ különböző tájain milliók éheztek és haltak éhen. Naponta olvastam az újságokat. Ha valahol csődbe jutott egy bank, vagy tőzsdei krach állt be, tudtam, az engem sújt – én is áldozat leszek. Ez minden optimizmusom ellenére sem hagyott nyugton. A munkanélküliség lidérce telepedett rám, és megkeserítette az életemet. Úgy éreztem, az én generációm már csak a félelmet és reménytelenséget fogja ismerni.

A szakszervezeti harcok élesedtek, napirenden voltak a sztráj-

kok és a bojkottok. Növekedett a sztrájktörők száma – a szaklap tele volt a nevükkel. Hallatlan: az embereket már az sem rettenti el, ha a nevüket kiírják az újságba! Pedig az nagy szégyen! Vidékről egyre nagyobb méretekben folyt az emberek feláramlása – a csellengő munkanélküliek, szervezetlen munkások elözönlötték Pestet. A mesterek belőlük szervezték ellenünk a sztrájktörőket és a nemzeti sütőmunkások szervezetét, amelynek létrehozásához nemcsak engedélyt kaptak, de jelentős pénzt is áldoztak rá. Gomba módra szaporodtak a különböző fasiszta szervezetek. Egyelőre még Duce volt az ideál. Aggódva tekintettünk Berlin és Bécs felé.

A Szovjetunió ekkor még nem vonzott – keveset tudtam róla, amit tudtam, az is inkább szólam volt az első ötéves tervről. Pedig nagyon érdekelt, mi történik *ott*, de tárgyilagosan ki is tudott volna felvilágosítani?

Mónushoz lassan-lassan barátság fűzött, és kapcsolatunk rendszeressé vált. Szeretettel foglalkozott velem, szerette volna kiszorítani belőlem a neki nem tetsző radikalizmust. Ő vetette fel határozottan: el kellene mennem külföldre, valcolni – széjjelnézni, tanulni –, személyes impressziókat, tapasztalatokat szerezni. Összehozott olyan nyomdászokkal, akik már jártak külföldön, vagy éppen menni készültek. Egyelőre azonban nem mozdultam.

Mónus kapcsolt be az ifimozgalomba, amely tele volt frakciósokkal, klikkekkel, és veszekedésektől, szidalmaktól és civakodástól volt hangos. Ez taszított. Itt aztán meggondolatlanul rásütöttek egymásra: szociálfasiszta... áruló és ehhez hasonló bélyegeket! Hamar meguntam őket, viselkedésük sértette igazságérzetemet, bántotta reális szemléletemet. Visszamenekültem a szakszervezeti mozgalomba, vissza a könyvtárba. Úgy véltem, senki sem köteles politikai pártnak tagja lenni, még ha munkás is az illető, de szervezettnek lenni – kötelessége! Másképpen hogy érhetne emberré?

Barátaim zöme kommunista – Nagy Sándor, Nöhrer, Berecz, Háber –, velük semmi bajom. Vitatkozunk élesen, de ilyesmiért

sose szakadt meg a szaktársi, baráti kapcsolatunk. Nöhrer vagy Háber néha megkérdezték:

„Na, öreg szocdem, meddig tolod még a Mónus–Peyer szekerét?"

De eszükbe nem jutna azt mondani, hogy szociálfasiszta vagyok. A velük való viták emberiek és elvtársiak voltak. Nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy kommunistabarát lettem.

Az üzemben, ahol dolgoztam, azért bőven akadt vitám. Ez sokszor azzal járt, hogy néhány munkással haragos viszonyba kerültem. Az egyik élesebb összecsapás során – amelyben már vádaskodtak is ellenem: nem jól kezelem a szakszervezeti könyvtárat, elprédálom a könyveket, mert mindenkinek adok, és nem hozzák vissza pontos időre – annyira felbőszítettek, hogy kiléptem az üzemből. Kényes voltam a becsületemre. Minden mást elviseltem, de a becsületemet nem hagytam mocskolni. Kapacitáltak, menjek vissza, de mindhiába.

Munkanélkülivé lettem. És most, hogy ismét együtt voltam a reménytelenségre ítélt emberekkel, rádöbbentem, milyen nagyot romlott a helyzet. A pékek harminc százaléka munka nélkül volt. És ez a szám csak tovább nőtt. Nöhrer, Háber és Nagy szidtak, amiért kiléptem a munkából – felelőtlen tacskónak mondtak. Igazukat elismertem, de ami megtörtént, azon egyelőre nem lehetett változtatni.

Amikor elfogyott a tartalék pénzem, kezdetét vette az idegesítő, nyugtalanító élet. A többiekkel népkonyhára jártam, tüntetéseken vettem részt. Eljutottunk a Parlamentig. A Parlamentben sötét embereknek neveztek bennünket. Mi, munkanélküliek és tüntetők, jó ideig ezzel a bélyeggel üdvözöltük egymást:

– Na, hogy vagy, sötét ember?

Rangnak éreztük ezt a címet.

A főkapitányságon ismert *fiúvá* váltam. Schweinitzer és Hain Péternek per Gyurka lettem.

– Mi az, Gyurka, már megint itt vagy? – kérdezték. – Vigyázz – fenyegettek –, egyszer úgy begyűjtünk, hogy évekig nem találsz haza!

A szociáldemokrata pártban kezdettől fogva állandó mozgalmi munkámmá vált a vasárnapi – szükség esetén a hétköznapi – házi agitáció a központi pártszerv vagy a helyi, kerületi pártszervezet valamilyen konkrét, politikai kérdésének érdekében. Vagy a soha nem szűnő Népszava-agitációban vettem részt. Ekkor indult meg a harc azért, hogy az újság visszakapja azt a jogot, hogy utcán is árusíthassák. Sok utcai tüntetés zajlott le annak érdekében, hogy a kormányt rákényszerítsük: engedje meg a Népszava utcai árusítását. A Tanácsköztársaság bukása után egyébként rendszeressé vált a sajtóagitáció, előfizetők szerzésére. Ez egyúttal fontos politikai agitációt is jelentett, és az ország egész területére kiterjedt. Nehéz, áldozatkész munka volt, de nem volt reménytelen. Több százan jártunk házról házra, lakásról lakásra. Ezzel vált lehetővé, hogy a munkásosztály egyetlen legális napilapját minden támadással szemben megvédtük. Ha betiltották – és hányszor, néha egy hónapi időre is! –, a gárda végigjárta az előfizetőket, és kérte, még akkor is újítsák meg az előfizetést, ha nem kapnak lapot.

Új előfizetőket is toboroztunk. Hasznos iskola volt ez, és gazdag tapasztalatokkal járt. Növelte a harcos aktivitást, és ami a fő, emberközelséget jelentett.

Kezdetben persze szokatlan volt számomra, és furcsa érzést váltott ki belőlem, hogy idegen emberek lakásába kellett bemennem, és ott politikai vitát folytatva rábeszélnem őket, fizessenek elő a Népszavára, vegyenek részt a párt soron levő gyűlésén vagy valamelyik akciójában. Nagy belső szorongást kellett leküzdenem magamban.

Ebben az időben más szervezetektől is jártak házi agitációra, méghozzá sűrűn és igen rendszeresen. Különösen a katolikus és más felekezetek és a szélsőjobboldali, reakciós és irredenta célok szolgálatában álló társadalmi szervezetek és intézmények részéről. Mögöttük a kormány állt, minden hatalmi szervével. Mindegyikük a munkásokat és a parasztokat igyekezett befolyásolni. A legnagyobb bátorítást az adta számomra, hogy láttam a papo-

kat és az apácákat házról házra járni. Az egyház aktivistái a klerikális propagandaanyagokat pénzért árulták. És ezt hivatásukkal járó, természetes feladatnak tekintették. Nem szégyellték, sőt, büszkék voltak, és vállalták a vele járó, nem mindig kellemes következményeket. Szép szót, de ha az nem használt – a megfélemlítéstől kezdve –, gátlástalanul minden eszközt igénybe vettek és alkalmaztak ellenünk – főképpen marxista munkások és parasztok –, szocialisták ellen. Elhatároztam, én sem lehetek szentimentális, nem lehetek kishitű! Rajta csak, ez is harci kérdés! A napok, hetek, majd a hónapok, évek meghozták a szükséges ismereteket és gyakorlatot a mozgalmi munkához, megerősödött hitem az igaz ügyben.

A sajtó- és házi agitációnál nem volt színesebb, elevenebb, sokrétűbb, az embert mindig magas hőfokú szellemi készenléten tartó politikai munka. Kettesével jártunk. Állandó partnerem Herczka Sándor volt, vasas, velem egyidős elvtárs, később jó barátom. Szolid, csendes ember volt. Ipari munkás létére jól képzett, intellektuális típus volt. Remekül tudott érvelni. Én erőszakosabb alkatú s hevesebben vitatkozó voltam – jól kiegészítettük egymást. Mielőtt bárkihez beléptünk, megegyeztünk, hogy ki kezdi a beszélgetést, s hogy a meggyőzendő embert az veszi át, akinek stílusához az illető illik. Egymásra éppúgy ügyeltünk, mint az emberekre, akikkel foglalkoznunk kellett. Szegényemberek között, dolgozók között jártunk, akik szoba-konyhás vagy csak egy helyiségből álló lakásban laktak többedmagukkal, összezsúfolva, sokszor még albérlőkkel is megterhelve. Ha nagyobb lakásba kerültünk, vagy a bérlő értelmiségi volt, Herczka szólalt meg elsőnek. Ezek az agitációk szociológiai, társadalomtudományi, pszichológiai tanulmányokkal értek fel. Így ismerkedtem meg Budapesttel, a város gazdasági, társadalmi, politikai és morális életével, férfiakkal, asszonyokkal, fiatalokkal, öregekkel és sok-sok gyermekkel. Így gyarapodott emberismeretem, így ismertem meg igazán munkásokat, kispolgárokat, lumpenproletárokat és az értelmiségieket. Ezáltal mérhettem fel már korán a tényt: milyen sötét az élet lent, a mélyben, és hogy mennyi mindent kell majd

tenni azért, hogy fordulat következzék be a munkások, a dolgozók, a szegények politikai felfogásában! Az emberek sűrűjében és testközelben lehetett igazán észlelni és felmérni azt, hogy a hatalom milyen mételyezően rombol a dolgozók körében, erős és mélyre ható a klerikális reakció, a nacionalista, antiszemita befolyás, a szocialista-, kommunista- és szovjetellenes uszítás. Felmérhettem, hogy a hatalom hogyan és milyen eszközökkel állítja szembe a dolgozókat a saját érdekükkel.

Vasárnap reggel nyolc órakor gyülekeztünk a pártszervezetben, és kilenc órakor indultunk, arra gondolva, hogy a családok tagjai közül néhányan a korai misén vannak, vagy még nem hozták rendbe a lakást. A szegényember ráadásul szemérmes is, megjelenésünk zavarhatja őket. Ahány kerület, annyi összetétel, ahány lakás, annyifajta ember, probléma, élet- és világfelfogás. Szeretetben, közömbösségben, gyűlöletben vagy rideg, sokszor durva fogadtatásban volt részünk. Egyik végletből a másikba kerültünk. Ebben a munkában tanultam meg, hogy én, mint a szocialista világnézet híve és harcos képviselője, sosem vagyok a magam embere – közember vagyok, a szocialista világnézet és meggyőződés agitátora és propagandistája.

Voltak agitátoraink, akiket elkedvetlenített és pesszimistává tett a látvány: a feneketlen szegénység képe. Voltak, akik nem viselték el a sértéseket, amivel elhalmozták őket. És voltak – nem is kevesen! –, akik reménytelennek és céltalannak tartották vállalkozásunkat. S ha emiatt sokan le is morzsolódtak a munkából, soraink mindig megújultak vállalkozó kedvű, bátor emberekkel, akik közül aztán sok neves vezető, író és újságíró emelkedett ki. Ez a munka nagy iskola volt – az ember iskolája. Ebben kivétel nélkül mindenki megméretett.

Ezekből az időkből képek villannak elém. Az egyik agitációs munkám során Herczkával egy asztalosmunkás-családhoz kopogtunk be, vacsora idején. Belépve mondtuk, hogy a Népszavától vagyunk. Paprikás krumpli szaga ülte meg a konyhát és a család tagjait.

– Nem akarunk zsidó újságot – mondta az asszony. – Maguk is zsidók.

– Mohamedán vagyok – mondtam erre.

– Maga vicces ember, látszik, hogy semmi gondja.

– Tényleg vidám ember vagyok, de hát nézze, a maga embere, ha dolgozik, ágyat csinál a szerelmeseknek vagy koporsót a halottaknak, én pedig, ha dolgozom, kenyeret sütök vagy . . .

– Ó, maga pék?

– Az vagyok.

– Üljenek le – szólalt meg az ember. – Gyerekek, álljatok fel!

Nagy lett a mozgás, a négy gyerek felállt. Herczka szólalt meg:

– Nem akarjuk zavarni a vacsorát.

– Mi a jó vacsora? – kérdeztem.

– Paprikás krumpli, kenyérrel – felelte az asszony. Most már enyhültebb hangon, családias körben indult meg a beszélgetés. – Maga igazán mohamedán? – kérdezte az asszony.

– Nem. Katolikus vagyok.

– Gondoltam, hogy viccel. De nem jár templomba!

– Ez igaz. De a maga férje se jár templomba.

– Meg is bünteti magukat a Jóisten!

– Honnan tudja, hogy bennünket megbüntet? Hiszen azt, aki ágyat, koporsót és kenyeret készít az embereknek, szeretik ám az angyalok, szereti az Isten.

Az ember vette át a szót.

Először is tisztáztuk, hogy a Népszava munkásújság, és a munkásnak nem mindegy, hogy milyen lapot olvas. Aztán előkerült az előfizetési blokk. Egyheti előfizetés: 45 perces munka!

Kopogtunk egy másik ajtón. A család lakása egyetlen helyiségből állt, és öten laktak benne. A férfi napszámos, az asszony szövőnő. Három gyermekük van. Faluról jöttek fel Pestre. Túl vannak a vacsorán, és lefekvéshez készülődnek. Perceken belül az asszony beszéli rá az urát az egyheti előfizetésre.

– Meg kell próbálni – mondta. Az volt az érzésem, hogy meg akartak szabadulni tőlünk. Ezt azonban a jövő dönti el. Egy hét múlva ezekhez ismét eljövünk.

Este fél kilenc felé járt az idő, amikor bekopogtunk a következő lakás ajtaján. Beléptünk. Csend. Mindenki ül. Ki se mondhatjuk egészen, hogy a Népszavától vagyunk, ránk mordult az ember. Hangja parancsoló és elutasító volt:

– Menjenek! Nem akarunk kommunista újságot!

Az asszony hallgatott, és ijedt tekintettel nézett ránk. Kislányuk figyelt. Én pedig rendületlenül mondtam a magamét. Herczka húzta a kabátomat, de én nem akartam észrevenni. A férfi is mondta a magáét:

– Magyar vagyok és keresztény. Magukhoz semmi közöm!

– Hát mit gondol – kérdeztem –, én mi vagyok?

Csattogtak a szavak, aztán az ember csendesebben mondta:

– Kár a szóért, jóemberek. Altiszt vagyok. Ha az urak megtudnák, hogy a maguk újságjára előfizetek, úgy kirúgnának, hogy a lábam sem érné a földet.

– Miért nem ezzel kezdte? Mi senkinek sem akarunk bajt. Nem lehet, nem szabad, megértjük mi a helyzetét.

Indultunk, de az asztalukon hagytunk egy újságot. Láttuk a férfi arcán, hogy röstelli a dolgot. Pohár borral kínált, hogy azért ne váljunk el rosszban!

Kilenc óra. Az utolsó lakás – aztán már senkihez sem szabad mennünk. Az emberek korán fekszenek, és korán kelnek. Kopogtatunk.

– Tessék – hangzott bentről. Belépünk. Szoba-konyhás, csinos, tiszta lakás. Ketten lakták. Házaspár. Az asszony és a férfi ipari munkások, rendezett körülmények között éltek. Beszélgettünk. Az asszony sikoltva mondta:

– Nem engedem, hogy az emberemet belerántsák valami disznóságba! Eleget szenvedtünk.

Dőlt belőle a szó, fuldokolva hadarta a papoktól, apácáktól tanult frázisokat. Az ura állami gyárban dolgozik, ahol még vezető is lehet! Kerestem a pillanatot, hogy elvágjam a szózuhatagot.

– Tessék nézni – mondtam –, mi az ura véleményére vagyunk kíváncsiak. Az ura mégiscsak vasmunkás, őt kerestük fel.

Kínos pillanatok. Az ember láthatólag restelkedik a felesége

miatt. Váratlanul odaszól Herczkának, állítsa ki azt a szelvényt egy hónapra. Az asszony hallgat, de az arca nem sok jót árul el – vereséget szenvedett. Herczka ír, én pedig azon töprengek, hogyan békíthetnénk meg az asszonyt, hiszen családi veszekedést nem hagyhatunk magunk után. Az asszonyhoz fordulok, mintha mi sem történt volna.

– Tessék mondani, nem a Dunántúlról való?

Az asszony szeme felcsillan.

– De igen! Ismer talán?

– Olyan ízes, dunántúli beszéde van, kellemes hallgatni.

– Győr megyeiek vagyunk. És maga? – kérdi. Nincs haboznivalóm, ebben az ártatlan, sőt, hasznos dologban vallhatom: cél szentesíti az eszközt.

– Én is dunántúli vagyok, Vas megyei.

– Akkor szomszédok vagyunk!

Van már kapcsolat, van már beszédtéma. Beszélni kell, feloldani a feszültséget.

– Üljenek hát le, nehogy elvigyék az álmunkat – mondja az asszony. Mosolyog. A férfi magyarázza, hogy a felesége fél, mert a házban vannak már Népszava-előfizetők, de azokat a helyi klerikálisok és a sekrestyés besúgók folyton gyalázzák, istenteleneknek és hazátlan bitangoknak mondják. Ők nem akarnak a rosszakarók szájára kerülni.

Barátságosan válunk el. Szép álmokat kívánunk. Az asszony kedvesen mondja.

– Magának is szép álmokat adjon az Isten!

Indulunk vissza a pártszervezetbe, hogy leadhassuk agitációs munkánk eredményét. Herczkával arról beszélgetünk, milyen lehet a helyzet vidéken? Falun vállalni a Népszavát vagy a szociáldemokrata pártot még nehezebb lehet.

Az agitáció következtében széles körben megismertek. A Központban is gyakran adtak megbízatásokat. Minden munkát vállaltam és elvégeztem.

Így kerültem *bevetésre* egy községi képviselőválasztás alkalmából is. Ez az a híres bolettás választás volt: csak azok a pár-

tok indulhattak, amelyek kellő számú bolettát szolgáltattak be. Nem volt vitás, hogy a bolettás rendszer is csak azt a célt szolgálja, hogy az ellenzéknek – főképpen a szociáldemokrata pártnak – csökkentsék az esélyeit, nehézséget okozzanak. A boletta leadása már előszavazás volt. A pártok pénzért vásárolták össze a bolettákat. A szociáldemokrata párt minden hívét mozgósította, hogy valamennyi kerületben indulhasson. Ebben a munkában is Herczka volt a partnerem. Sok bolettát gyűjtöttünk össze. Munkások, kispolgárok néhány szó után átadták a bolettájukat. Az öntudatosabbak maguk vitték el bolettájukat a párt választási irodájába. Munka nélkül voltam, s egész nap ráértem bolettát gyűjteni, röplapokat, gyűlési meghívókat széthordani, és éjjel plakátot ragasztani. Este a párthelyiségben hideg vacsorát kaptunk, és elindultunk további munkára.

A bolettáért való küzdelem mellett a plakát- és a röpiratharc volt a legélesebb és egyben a legkockázatosabb. Hiába volt engedélyünk, a rendőrök összeszedtek és bevittek bennünket, egész éjjel bent tartottak, hogy a plakátokat ne tudjuk kiragasztani, és főképpen, hogy megfélemlítsék az embereket. Céljukat nem sikerült elérniök. Éjszaka természetesen az egyéb pártok emberei is ragasztottak – vagy átragasztották a szociáldemokrata párt plakátjait. Természetesen mi sem kíméltük a más párt plakátjait. Emiatt sokszor verekedésbe bonyolódtunk. Brigádomban jó verekedők voltak. Nemcsak elpáholtuk az ellenfelet, de ráadásul elvettük plakátjaikat és szerszámaikat. Mire a rendőrök odaértek, mi már messze jártunk. Ebből a szempontból a fő útvonalak veszélyesek voltak, mert ott sűrűn volt őrjárat. Lassan azonban ebben is kialakult a technikánk. Mégis de sokszor éjszakáztam a rendőri őrszobán, a priccsen, míg nagy nehezen kiszabadított a párt jogásza.

Nehezítette a harcot, hogy – némely kispolgári és demokrata párttól eltekintve – mindenki a szociáldemokrata párt ellen acsarkodott. Mocskolódó röplapokkal és plakátokkal próbálták csökkenteni a párt választási esélyeit. Hamisított levél jelent meg a kormányt támogató lapokban, mely szerint a szociáldemokrata

párt a cseh szociáldemokrata párttól pénzt kért és kapott a választásra. Ezt aztán átvette az egész magyar sajtó és rádió, napokig csámcsogtak rajta. Több sem kellett a nacionalizmustól fertőzött tömegnek. Annak a hírnek a hatását, hogy a magyar politikai párt a gyűlölt csehektől pénzt kapott, csak a Népszava, a gyűlések és az agitátorok, propagandisták tudták ellensúlyozni. Minden megnehezült és veszélyes lett. Az egyik éjjel arra lettünk figyelmesek, hogy magasan a házak falára sokan és sűrűn ragasztanak plakátot. Reggelre tele lett a város több színben nyomtatott plakáttal, amelyen már nemcsak a szociáldemokrata párt, hanem az ellenzéki kispolgári pártok is szerepeltek. A plakáton egy hordón álltak a szociáldemokrata párt és az ellenzéki pártok vezérei. Torz zsidó alakok, mögöttük függöny, a függöny résében szovjetsapkás fej, vörös csillag, sarló és kalapács. A szovjet figura szájában vértől csöpögő kés. A plakáton a következő felirat állt: „Szavazzatok a szociáldemokrata pártra!"

A kispolgári pártok a támadással szemben tehetetlenek voltak, így ránk hárult a feladat, hogy a plakátot valamilyen ötlettel ellensúlyozzuk, lehetetlenné tegyük.

Berendeltek bennünket a Központba, ahol háromtagú brigádokba osztottak bennünket. A három közül kettő jó verekedő, a harmadik ügyes létramászó volt. Több ezer, tenyérnyi nyalókás röplapot kaptunk. A röplapon nagybetűkkel két szó volt:

ORGOVÁNY, SIÓFOK

Elindultunk a városba, hogy átragasszuk a szovjetsapkás plakátot. Reggel lett, mire végeztünk. A város díszlett az

ORGOVÁNY, SIÓFOK

feliratoktól. Megdöbbentő sikerünk lett. A rendőrök egész nap jártak, a plakátokat kapartatták a házmesterekkel.

Ezen az éjjelen sok verekedés történt, és sokan kerültek rendőrségre. Az én brigádom háromszor ütközött meg egyetemi diákokkal. Dühösen verekedtünk, néhány egyetemista képét úgy összetörtük, hogy a mentők kórházba vitték őket.

Az ellentábor kiragasztott egyéb plakátokat is, amelyeken a szociáldemokrata párt hol mint hazaáruló, hol mint kommunista szovjetügynök, népbolondító, munkásfillérek uzsorása, szabadszerelem prédikálója, a Szent Család szétzüllesztője, a Szent Korona gyalázója és idegen zsoldban álló párt szerepelt.

Néhány munkáskerületben hamisított szociáldemokrata igazolvánnyal és lapokkal tűntek fel bolettagyűjtők. Erre mi is szereztünk pártigazolványokat és hamis lapokat. A szociáldemokrata pártnak a IV. kerület – Belváros – kivételével minden kerületben megvolt már a szükséges bolettája. A Belvárosban 1000 boletta kellett volna, és csak 500 volt. Politikai kérdés volt, hogy a párt minden kerületben induljon – így a Belvárosban is. A siker érdekében átdobtak bennünket a IV. kerületbe. Válogatottan jó megjelenésű fiatalokat csoportosítottak össze. BESZKÁRT-fiúval osztottak egy csoportba. Néhány nő is volt velünk, hosszú, fekete ruhába öltözve, s nyakukban nagy kereszttel. Mi ketten egyetemi diáksapkát kaptunk, mellé az egyik polgári párt igazolványát és lapját. Mielőtt elindultunk, felvilágosítottak bennünket: lebukás esetén 2–3 évre ítélhetnek; aki nem akarja vállalni, ne menjen. Hetek óta benne voltunk a csatában, nem méricskéltünk.

– Nem számít, menjünk!

Néhány nap alatt 100 bolettát szereztünk – gyárigazgató, író, újságíró, kereskedő, ügyvéd, orvos, magánzó nő bolettáját. Valahány lakásba beléptünk, mindig a cselédlány nyitott ajtót. Vele hamar szót értettünk.

– Megjött a boletta? – kérdeztük.

– Megjött – mondta.

– Legyen szíves, adja át, illetve ide ragassza be.

Szegény feje, mit tudta ő, hányadán áll velünk. Hivatalos fiatalembereknek látszottunk, és kedvesek is voltunk hozzá. Nagy volt a riadalom, mert egy bárónőtől is elhoztuk a bolettát.

Esténként teli voltunk történetekkel, mulatságos élményekkel. Simán ment minden, úgy éreztük, hogy teljesen veszélytelen munkát végzünk. A fekete ruhás, nagy keresztet viselő nőknek volt a legnagyobb sikerük. A Váci utca, Petőfi Sándor utca, a Duna-

part, Kossuth Lajos utca, Egyetem tér, Bástya utca, Kálvin tér, Múzeum körút volt a mi területünk. Megközelítettük az 1000 bolettát, amikor becsapott a villám: déli egy órakor az Eskü tér egyik nagy palotájában jónevű ügyvédhez csengettünk be. Csinos, bóbitás szobalány nyitott ajtót. Kértük a bolettát.

– Tessék várni, rögtön jövök – mondta.

Úgy látszik, gyanút keltettünk. A szobalány izgatottan jött vissza:

– Az ügyvéd úr várja az urakat.

Visszaút nem volt, mentünk. Beléptünk egy nagyobb szobába, ahol két idősebb férfi és négy nő ebédelt. Összecsaptam a bokámat, s elmondtam, hogy a választási irodából jöttünk a bolettáért.

– Mutassák az igazolványukat.

Átadtuk. A papírjaink jók voltak.

– Érthetetlen, hogy magukat ideküldték – mondta a férfi. – Tegnap este bent voltam a választási irodán, és megmondtam a méltóságos úrnak, hogy mi már leadtuk a bolettát. Micsoda fejetlenség ez! Hívd fel, drágám, a választási irodát – szólt a feleségének. – Kérd a méltóságos urat a telefonhoz. Beszélni akarok vele.

Melegem lett. Az ajtóban álltunk. A társaság erősen mustrált bennünket.

– Maga milyen diák? – kérdezte tőlem az ügyvéd.

– Bölcsész vagyok, méltóságos uram. – Tudtam, nem illeti meg őt ez a cím, de most mit számított az!

– Szép, hogy maguk segítenek – mondta. – Rendes magyar emberek, keresztény emberek, segítik a jó ügyet.

Az asszony nem kapott vonalat.

– Nem kapcsolnak, drágám.

Az ügyvéd ránk nézett. – Hagyd, drágám! Kínáld meg az urakat valamivel.

Likőrrel kínáltak. Felhajtottuk a kis pohár italt, aztán bokánkat összecsaptuk, és meghajolva kívántunk további jó étvágyat. A szobalány mosolyogva kísért ki. Most nem incselkedtünk vele.

Kifulladva értünk a Bástya utcába. A választási helyiség a vendéglő hátsó helyiségében volt.

– Mi van, fiúk? – kérdezték. Röviden beszámoltunk.

Másnap már Kelenföldön dolgoztam.

14.

Kitört a sztrájk az ország legnagyobb sütőüzemében, ahol 50 szervezett munkás dolgozott. Az üzem a Kereskedelmi Bank érdekeltsége volt, hatalmas tejüzemmel, kiterjedt üzleti hálózattal, kenyér-, sütemény- és tejárusítással. Hetekig folytak a tárgyalások, amelybe még Peyer is beavatkozott. Arról volt szó, hogy csökkentik a béreket. Ha ebben az üzemben nem tudjuk megvédeni vívmányainkat, akkor a kisebb üzemekben lehetetlenné válik a helyzetünk. Reméltük, nem tudnak annyi sztrájktörőt toborozni, hogy velük a termelést biztosíthassák.

Mindkét fél felkészült. A bank mögött az állam, a rendőrség, az ipartestület és a sztrájktörő banda állt. A szakszervezet sztrájkőrséget szervezett. Én lettem a vezető. Megszálltuk a Béke tér és a Petneházy utca környékét, hogy megakadályozzuk a sztrájktörők bejutását az üzembe. Kettesével jöttek a sztrájktörők – nagy részük vidéki volt, de akadt közöttük pesti szaktárs is. Volt, akit szép szóval, volt akit fenyegetéssel távolítottunk el a környékről.

Éjjel egy órakor, a Béke tér felől, három szaktárs jött. Az egyik megismert. Nekem ordította:

– A büdös isten se akadályozhat meg engem abban, hogy dolgozzak! Keresni akarok! Nem érdekel a sztrájk! Családom van, nincs mit enniök!

A másik kettő szemtelenkedett, mire verekedés kezdődött. Az egyik sztrájkőr kétszer beleszúrt abba a sztrájktörőbe, aki kést rántott. A megszúrt sztrájktörő felüvöltött a csendes, kihalt Béke téren:

– Segítség, megölnek!

– Ha ordítsz, megölünk, te bitang áruló!

– Családom van, ne bántsatok! Éhezik a gyermekem.

– Az enyém is, te rohadék!

Ebben a zűrzavarban rohant felém az egyik szaktársunk.

– Pucolás – szólt lihegve. – Rendőrök jönnek az üzemből!

Tehát az üzemet megszállták! Nincs más választás, pucolnunk kell. Öten voltunk, ötfelé szaladtunk. Rohanás közben hallottam az elkeseredett kiáltást:

– Megállj, Marosán, ezt még megkeserülöd!

A szakszervezet felé vettem az utam. A közeli kocsmában volt a stábunk.

A szakszervezet körül hekusok és rendőrök cirkáltak. Haza nem mehettem. A szakszervezet azt ajánlotta, hogy néhány napig tűnjek el szem elől. A magam sorsa nem izgatott. Az viszont fájt, hogy a sztrájk elbukott. Ezzel kezdetét vette a szakszervezeti mozgalom élethalálharca.

A rendőrség már keresett. Tanácstalan voltam: belekeveredtem a verekedésbe, amelynél ugyan kést nem használtam, de a megszúrt sztrájktörők felismertek.

Kerestem Mónust, aki már korábban útlevelet szerzett nekem. Mónus azzal kezdte, hogy nincs más hátra, el kell mennem, mert felesleges lebuknom egy verekedés miatt. Amíg a rendőrség nyomoz, én már messze járhatok.

Eldőlt hát a sorsom! Terveket szőttem. Szerettem volna megismerkedni az európai munkásmozgalommal. Szerettem volna eljutni a mesés Skandináviába is! Ehhez az úthoz alapos felszerelésre volt szükség: erős bakancsra, ruhára, színes fehérneműre és hátizsákra.

Bármennyire is sietnem kellett az utazással, mégis elbúcsúztam kedves barátaimtól, akik velem éreztek, és megértették elhatározásomat. Egyik barátomnál aludtam. Korán keltem, és nehéz szívvel elindultam. Mónustól sok jó tanácsot, útbaigazítást és ajánlólevelet kaptam a szociáldemokrata pártokhoz és az ifjúsági szervezetekhez. Beíratott a természetbarátokhoz, akiknek széles, nemzetközi hálózatuk volt, s általuk kedvezményes utazáshoz és kedvezményes szálláshoz lehetett jutni a turistaházakban.

Harmadmagammal – mind szervezett sütőmunkás – elindultam Nyugatra, vándorútra. Tapasztalatom nem volt, de volt elképzelésem, voltak vágyaim, és feszített a kíváncsiság.

Komoly kérdések foglalkoztattak, amelyekre választ kapni csak az előttem álló vándorúttól reméltem. Ilyen kérdés volt számomra a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom egysége, illetve kettészakadása. Ezek – az aktualitáson túl – bonyolult és nézetem szerint hallatlanul nagy veszélyt rejtő kérdések. Két szakszervezet: moszkvai és amszterdami. Két párt: a II. és III. Internacionálé pártjai, és mindkettő marxistának vallja magát! Melyiknek van igaza? Melyik marxista magyarázat a helyes? S ezen túlmenően: ha kettészakadtak, miért nem egyesülhetnek, s miért ne működhetnének együtt? Miért az a mérhetetlen gyűlölködés, egymás rágalmazása és az ellenségeskedés, amikor a világnak csupán egy kis részén győzött a proletárforradalom, és a világ egyéb részein még teljes a tőke, a feudalizmus és az imperializmus uralma. Honnan erednek a felmerült ellentétek, és mi lehet ennek a vége?

Sokan – köztük Mónus is – azt magyarázták, hogy a két szakszervezet közötti ellentét az első világháborúhoz való viszonyból és a bukott forradalmakból támadt. Minden bukott forradalom velejárója, hogy egymást okolják a vereségért. Nagy és szenvedélyes vitákban veszek részt, de nekem többet kellene tudnom erről. Kezdettől fogva arra neveltek, hogy a munkásosztály csak egységesen tudja kiharcolni a győzelmét. Eszmei, politikai és szervezeti egysége nélkül számottevő eredményei nem születhetnek.

De ha ez így van – márpedig így van! –, akkor ezek miért tartják egymást nagyobb ellenségnek a valóságos ellenségnél, aki ellen létrejöttek?

A másik ehhez kapcsolódó kérdés, ami nagyon érdekel: más országokban milyen körülmények között él, dolgozik és harcol a sütő- és élelmezési munkás? Minél többet szeretnék tudni a szakmáról, fejlődéséről, jövőjéről, és a munkásokról – ezek a kérdések sarkallnak a távoli világ felé.

Szakszervezetem első úttörői, megszervezői és egyben a szo-

cialista gondolat magvetői a vándor iparoslegények voltak. Leginkább osztrákok és németek. Ez a múlt, és ez a jelen. De milyen lesz a jövő? Nyugatról vagy Keletről jön-e a megváltás?

Előttem – de úgy láttam, hogy kint a nagyvilágban is – a német munkásmozgalomnak volt a legnagyobb tekintélye. Ennek volt döntő hatása a magyar és az osztrák munkásmozgalomra is.

Inaskorom óta a német munkásmozgalom szeretetére, tiszteletére és megbecsülésére neveltek. Többet is tudok róla, mint a hazámbeli munkásmozgalomról. A német tudományos szocializmus eszméit plántálták belém Marx, Engels, Bebel, Liebknecht, nagy mestereim. Ők vezetnek, sarkallnak utamon. Fiatal munkanélküli vagyok, csak nyerhetek a külföldi úttal!

És még egy ok: az utazási vágy! Mindig vágytam nagy utakat megtenni, és általa más népek életét és szokásait megismerni. Most élhetek az alkalommmal!

I.

Az első nagy úticélom: májusra Berlinben lenni!

Kijelöltük az útirányt: Komárom, Pozsony, Bécs. A csehszlovák szaktársak és elvtársak fogadtatása és gondoskodása legszebb emlékeim közé tartozik. Első komoly meglepetésem volt, hogy Komáromnak szociáldemokrata polgármestere volt. Magyarországon ekkor ez lehetetlen volt. Lakással, segéllyel láttak el bennünket. A polgármester meghívott a városházára, és hosszan elbeszélgetett velünk. A város szociális alapjából segéllyel bocsátott útra.

Elcsodálkoztam azon, hogy csak egy kis híd választja el a két országot, és mégis ordítón nagy köztük a különbség. Szociáldemokrata polgármester és legális kommunista párt! A lapok, amelyeket itt olvastam, sokkal bátrabb, sokkal szabadabb hangon írtak, az emberek énekelhették az Internacionalét. Előfordult, hogy úgy éreztem magam, mintha börtönből szabadultam volna. Kovács mondta is:

– Ne csodálkozz, még csak az elején vagyunk! Látni fogsz még ennél különb dolgokat is!

Érsekújváron a csoport pénztárosa egyben a kommunista párt vezetőségi tagja volt. Nemcsak a szakszervezettől kaptunk segélyt, de a kommunista párttól is! Rengeteg magyar nyelvű brosúrát vettem magamhoz. Pozsony volt az első nagyobb város, amelynek nemcsak szakszervezeti mozgalma ragadta meg figyelmemet, hanem a politikai élete is.

A szállás, ahol elhelyeztek bennünket, szinte fejedelmi volt: Masaryk Otthonnak hívták. Modern, szép épület, tiszta hálószobák, fürdő, ebédlő, nagy könyvtár és társalgó. Tulajdonképpen életemben először találkoztam a demokratikus polgári köztársasággal, amelyben nemcsak a munkásmozgalom politikai jogai és lehetőségei voltak meg, de a magyar kisebbségnek is szélesebb és szabadabb politikai jogai voltak. Itt a magyar kisebbség számára emberibb volt az élet, mint nálunk, Magyarországon a dolgozóknak. Ekkor értettem meg, hogy a Horthy–Bethlen ellenforradalmi világ miért a Csehszlovák Köztársaságot gyűlölte leginkább.

Három nap múlva átmentünk Bécsbe, azzal az elhatározással, hogy onnan majd visszatérünk Csehszlovákiába. Eddig gyalog jóformán sehova se mentünk, a segély elég volt az utazásra is. Kovácsnak és nekem nemzetközi segélykönyvünk volt, erre a könyvre. minden fogadó ország elég magas segélyt adott. A segélyszervezetbe Moszkva is beletartozott. Négynyelvű könyvünk külföldön rangot és politikai súlyt jelent, ami sok mindenre kötelez, legfőképp internacionalista magatartásra és fegyelemre.

Mácsainak nem volt könyve, mivel fiatal szakszervezeti tag volt. Kováccsal mi ketten párttagok is voltunk, s így megkülönböztetett bánásmódban részesültünk. Sajnos, alig két hét alatt hármunk között nézeteltérés merült fel a könyv miatt. Mácsai csak helyi segélyek felvételére volt jogosult, és emiatt néha megorrolt ránk, és agresszíven lépett fel velünk szemben. Nehezen tudtuk elsimítani a nézeteltéréseket.

Pozsonyból átmentünk Bécsbe. Előzőleg abban állapodtunk meg, hogy Bécsben egy hétig leszünk, s onnan visszatérve, a Brünn–Prága-utat választjuk. Drezdán keresztül akartunk Berlinbe jutni.

Hétfői napon, kora reggel, vonattal érkeztünk Bécsbe. Magyarországról sokan jártak át ide. A két párt között szoros volt a kapcsolat. Bécsben volt a magyar emigráció egyik központja, a Világosság-csoport, amely nagy szerepet játszott a II. Internacionáléban.

A Mónustól kapott ajánlólevelet elvittük Böhm Vilmoshoz, aki a Világosság-csoport egyik jelentős vezetője volt. A lakásán kerestük fel. Barátságosan fogadott, megvendégelt bennünket, és hosszasan elbeszélgetett velünk. Kérdéseire nagyrészt én válaszoltam. Meglepődött azon, hogy huszonegy éves vagyok, és már hat éve veszek részt a munkásmozgalomban. Megismertetett két fiával, akik fiatalabbak voltak nálam, de már részt vettek a bécsi ifimozgalomban. Meghívott bennünket a Világosság-csoporthoz. Elhelyezett bennünket egy turistaszállóban. Felhívta az Osztrák Munka Kamarát, és elintézte, hogy segélyt kapjunk. Személyenként 10 schillinghez jutottunk. A szakszervezet is adott segélyt, én az ifimozgalomtól is kaptam.

Ott-tartózkodásunk ideje alatt megnéztük az Arbeiter Zeitung üzemét, látogatást tettünk a szociáldemokrata pártnál, megnéztük a Kalapács Kenyérgyárat, amely munkásszövetkezet volt. A hét végén – elutazásunk előtt – meghallgattuk Böhm Vilmos előadását a Szovjetunió első ötéves tervéről. Ez volt az első előadás, amit erről a témáról hallottam. De nekem most nem ez volt a központi kérdésem.

A Világosság-csoport vezetősége élesen bírálta a magyar pártvezetést – opportunistának tartotta. Élesen kikeltek Peyer ellen, de Mónust sem kímélték. Ezen sokat gondolkodtam. A bírálatuk ugyan nem volt annyira éles, mint a kommunistáké, azonban elég határozott volt. Ha a magyar párt nem tud, vagy nem akar kitörni magatehetetlen helyzetéből, el fog szigetelődni – hallottam. – El fog sorvadni a mozgalom. Több bátorság, több kezdeményezés kellene . . .

Csábítóan hatott rám a csehszlovákok és osztrákok helyzete.

Bécsben sok minden másképpen látszott. és másképpen hatott. Itt is ekkor hallottam először alapos elemzést és értékelést a hitleri horogkeresztes mozgalomról. Az összkép elég nyugtalanító volt – ezt otthon nem láthattam ilyen világosan. Otthon főleg Olaszországról és a Ducéről hallottam. Még a liberális polgári lapok is lelkendezve írtak róla. Egekig dicsérték és utánozták. De mi lesz Németországgal, mi lesz a német munkásmozgalommal?

Kováccsal sokat beszélgettem erről. Mácsait ez a téma untatta. Ő már szeretett volna továbbmenni. Csak az érdekelte, miből mi jön a *konyhára* – minden mást üres beszédnek tartott. Mielőtt továbbindultunk volna, ajánlólevelet kaptunk Böhmtől a szociáldemokrata pártokhoz, hogy támogassanak bennünket, tanulmányúton levő magyarokat.

Bécsből késő este indultunk tovább. Cseh vízumunk volt, nem kellett megújítanunk. Koromsötét volt. Mácsai aludt, én és Kovács nem tudtunk elaludni. Órák óta beszélgettünk, kicseréltük véleményünket a látottakról. Elmondtam, hogy ez a két ország, amely Magyarországgal határos, mély benyomást tett rám, és ezt annak tulajdonítom, hogy mindkét országban nagy szerepet játszik az erős és tekintélyes szociáldemokrata párt.

– Ausztria érdekesebb és kedvesebb – mondta Kovács.

Engem ez különösebben nem fogott meg, mert a vívmányok és legfőképp a mozgalom érdekelt – ezt akartam összehasonlítani a magyar helyzettel.

Az osztrák pékek jól szervezettek: hat napot dolgoztak, s így vasárnap munkaszünetük volt. Munkaidejük nyolc óra, béreik magasak; munkanélkülijük alig van, s a munkanélküli-segélyük elég magas. Kulturált termeléssel igen jó minőségű áru kerül kezükből az üzletekbe.

– Igen, igen – mondta Kovács –, szociális vívmányaik imponálóak, s azt hiszem, hogy ez azért van, mert náluk baloldalibb és egységesebb a párt, mint Magyarországon. Néhány vezetőjüknek, mint például Otto Bauernak, Seitznek, Bécs polgármesterének nagy híre van, neves szocialisták.

Ebben az időben Bécs szinte nemzetközi kirakat. A Schutzbund parancsnokát úgy nézem, hogy magam is R-gárdista vagyok. Helyeslem, hogy az ausztriai marxistáknak fegyvereik vannak. Itt szabadabb a légkör, a kommunista párt legálisan működik. Az országon meglátszik, hogy az emberek demokratikus polgári köztársaságban élnek, és erős a munkásmozgalmuk.

– Ez az, ami nálunk hiányzik – mondtam Kovácsnak. És emiatt is valahogy úgy éreztem itt magam, mint valami szegény rokon.

Ezt az érzésemet erősítette az is, hogy akikkel eddig összejöttem, valahogy sajnálkozva kezeltek bennünket.

– Ne csodálkozz rajta – mondta Kovács. – Ebben a két országban különösen rossz híre van a Horthy–Bethlen ellenforradalmi Magyarországnak. A véres kezű diktátort nemcsak a munkások és parasztok, az értelmiség is gyűlöli.

Brünnbe korán érkeztünk. Meglátogattuk a szakszervezetet és a szociáldemokrata pártot. Felvettük a segélyt, és késő este továbbindultunk Prágába. Kora reggel, amikor megérkeztünk, esett az eső. Az állomás csarnokában jó ideig kellett várnunk. Bámultuk a sietők embereket. Kovácsnak eszébe jutott, hogy keressük meg a főpostát, ahová poste restante levelet és újságot vártunk.

Csomagjainkat az állomáson hagytuk. Szerencsére a posta a közelben volt. Levél és újság várt bennünket. A biztató sorokat olvasva azt is elfelejtettem, hogy éhes vagyok. Két helyre is írtam. Berlint jelöltem meg a következő postának. Egy tejüzletben megreggeliztünk, elindultunk megkeresni a szövetséget.

Prága szép város, történelmi múltat árasztó épületeivel, hídjaival és a Hradzsinnal. Kulturált város, az emberek jól öltözöttek. A szakszervezet vezetői a Központban, tolmács segítségével, hosszan eldiskuráltak velünk. Segélyt adtak, és elszállásoltak bennünket egy nagy bérházban, átutazó, szervezett munkásoknak fenntartott, háromszobás lakásban. A szoba, az ágynemű megnyerően tiszta volt. Reggelit és vacsorát adtak. A reggeli feketekávé volt, elég rossz, de azért megittam. A vacsora hideg étel, sajt, vaj, felvágott, kenyér és feketekávé. Ebédről nekünk kellett gondoskodnunk. Kis vendéglőkben ebédeltünk.

Néhány nap múlva – nehogy a pénzünkhöz kelljen nyúlnunk – továbbindultunk. Ekkor újból összetűztem Mácsaival. Ő ugyanis a szociáldemokrata párttól nem kapott segélyt, mire kifakadt, és azt mondta:

– Ha maguk nem adnak, majd adnak a kommunisták!

Emiatt aztán igen gyanakodva néztek ránk, és ez kellemetlenül érintett.

– Így nem lehet viselkedni – mondtam Mácsainak. – Ha va-

lahol nem kapsz pénzt, ne légy kihívó. A pénz, amit kapunk, közös, tehát nem kell szűkölködnöd. Egyébként pedig: hogyan is állítanánk be a kommunista párthoz csak úgy az utcáról, amikor nincs ajánlólevelünk?

– Akkor inkább menjünk tovább! – mondta Mácsai. – Mi értelme bámulni az öreg házakat? Engem ez nem érdekel.

Két nappal előbb indultunk el, mint terveztük. Vonattal mentünk a német határ felé, Teplitzbe. Itt turista menedékházban aludtunk – a természetbarátok szállásoltak el bennünket. Másnap reggel aztán gyalog indultunk el Németországba. Úgy terveztük, hogy két nap alatt Drezdában leszünk. Útközben háromszor is felvett bennünket egy-egy parasztszekér, és így könnyebbé vált az út, amely egyébként csodásan szép volt. Hegyes-dombos, erdős vidéken át hamarosan elértük a határt. A határon igazoltattak bennünket, de simán továbbengedtek. Németországban nem volt vízumkényszer. A határőrség barátságosan kezelt bennünket, célunk eléréséhez rövidebb utat ajánlottak.

Egész nap gyalogoltunk. Délre harmincöt kilométer volt mögöttünk. Tizenöt kilométert vitt bennünket egy parasztszekér. Majd egy hentes kocsijára kéredzkedtünk fel. Este tíz órára értünk Drezdába.

2.

Drezda az első nagyobb német város, ahol megkezdhetem a német munkásmozgalom tanulmányozását. Ha számba veszem eddigi olvasmányaimat, iskoláimat, a tömérdek előadást és vitát a marxizmusról, benne a német hatás uralkodó. Magyar tanítóim, jól vagy rosszul, másod- vagy harmadkézből, lényegében ezeket ismételték. A marxizmus történetét és az I. és II. Internacionálé történetét, amennyire ekkor egy huszonegy éves munkásnak ismernie lehet, már ismertem.

Akkoriban szememben Kautsky szinte egyeduralkodó volt a marxista elmélet terén. Olvastam, és előadásokat hallgattam tőle Marx gazdaságtanáról. Kautsky mellett Bebel, aki igazán hatást

gyakorolt rám. Elolvastam életrajzát. Megértettem világos okfejtéseit a nő és a szocializmus kapcsolatáról. Kiváló szónok, és nemcsak a német, de a nemzetközi munkásmozgalomnak is legendás hírű vezetője. Kettőjüket egészítette ki számomra Mehring, akinek csak egyetlen könyvét, Marx életét ismertem.

Lassalle nem gyakorolt rám figyelemre méltó hatást. Talán azért, mert keveset tudtam róla. Liebknecht már többet jelentett a szememben, noha éppolyan keveset tudtam róla, mint Rosa Luxemburgról vagy Clara Zetkinről.

Ha ehhez hozzáteszem, hogy a magyar szakszervezeti és pártmozgalom elvi, politikai és propagandafelépítése is német minta szerint történt, világos, hogy ennek hatása alatt éltem és fejlődtem. Sokat olvastam a francia forradalomról és a párizsi kommünről. A francia mozgalomról azonban keveset tudtam. A francia vezetők közül Jaurèsről tudtam a legtöbbet. A meggyilkolt vezetők sorsa és tanítása mindig vonzott, emlékezetemben továbbéltek, és mélyebben hatottak rám. Ezért tiszteltem mélységesen Liebknechtet és Rosa Luxemburgot.

Hogy ebben az időben milyen nagy volt a német hatás, az is bizonyítja, hogy a II. Internacionálé hivatalos nyelve a német volt, és a szakszervezeti tagkönyvet is két nyelven nyomták. Valószínűnek tartom, hogy Mónus ezért szorgalmazta németországi utamat, hogy mindez tudatosuljon és elmélyüljön bennem.

Amikor Ausztriát és Csehszlovákiát magam mögött hagytam, már kialakult tervem volt. El akartam jutni Trierbe, Marx szülőhelyére, és Barmen-Elberfeldbe, Engels szülőhelyére. El kell mennem Eisenachba, Bebel és Liebknecht tevékenységi helyére. Látnom kell Gothát és Erfurtot, ahol a két híres pártprogramot készítették, elfogadták, amelyek körül olyan nagy vita folyt. De el kell jutnom Weimarba is, ahol a weimari alkotmány megszületett.

Nekem ezeket a helyeket látnom kell. Testközelségbe akartam jutni a magasan képzett német ipari proletariátussal is. Ha mindez sikerül, németországi utamat eredményesnek mondhatom.

A hentes kocsija este tíz órakor tett le bennünket Drezdában, a Dóm téren. Rendőr igazított útba drezdai szállásunk felé. Hatal-

mas, többemeletes, új épületben volt az Asil. Így hívták a szálláshelyünket, amely tulajdonképpen a hajléktalanok menhelye volt. Ide helyezték el a hazai vagy külföldi vándorokat. Egész Németországot behálózták a hajléktalanok menhelyei. Ezeknek régi tradíciója van, és összefügg a régi mesterlegény- és munkásvándorlással.

A drezdai Asil több száz embert befogadó épület. Amíg bekerültünk, kissé szokatlan procedúrán estünk át. Először az őrszobába vezettek bennünket, ahol az iratok, útlevél és az igazolványok felülvizsgálása folyt – precízen. Mindenkit ellenőriztek, találnak-e olyat, akit köröznek, vagy büntetett előéletű? Ha senkivel sem volt semmi baj, az iratok az őrszobán maradtak, amelyeket aztán reggel visszaadtak.

Elvezettek egy másik szobába, ahol villanylámpával vizsgálták meg a fehérneműnket. Meztelenre kellett vetkőznünk. Azt vizsgálták, tetvesek vagyunk-e. Ha valakit tetvesnek találtak, elkülönítették, és fertőtlenítésnek kellett alávetnie magát. Ilyen helyzetben még nem voltam, kínos volt, szégyelltem is magam. Mi rendben voltunk. Átvittek bennünket egy nagy öltözőbe, ahol fogasok álltak. Ruháinkat, csomagjainkat itt kellett hagynunk. Anyaszült meztelenül mentünk tovább. Kis folyosón keresztül egy óriási fürdőbe tereltek bennünket. Csempézett falak, két tucat tus és mosdó. Ilyet még nem láttam, ilyen helyiségben még nem jártam. Szinte elvesztünk a hatalmas helyiségben. Mindenki két lepedőt kapott, az egyikkel fürdés után letörölközött, a másikat vitte magával: az alvásnál az lett a takarója.

A fürdőből kilépve szőnyeg borította szép folyosón mentünk végig. Mindenkit csendre intettek – mások már aludtak –, ne zavarjunk senkit. A folyosó végén nagy hálószobába vezettek. A teremben ötven ágy volt. Lefeküdtem a számomra kijelölt ágyra. Az ágy alacsony, négy tartópillérre kifeszített sodrony volt, rajta vastag filc, letakarva lepedővel. Az ágy végén szőrrel bélelt, kemény párna volt.

Itt a tisztaság volt a legfontosabb. A lepedő, amelyet takarónak kaptunk, elégnek bizonyult, mert a tavasz ellenére fűtöttek,

a hőmérséklet 25–26° volt a teremben. Amikor az első német ágyra lefeküdtem, bár fáradt voltam, nehezen aludtam el. Minden olyan szokatlan! A csend, a tisztaság és az álom uralkodott fölöttünk, és én arra gondoltam, hogy más országbeli idegen vagyok, mégis milyen szépen ellátnak szállással. Kulturált körülmények közé jutottam. Köszönet érte!

Mivel későn érkeztünk, vacsorát nem adtak, de azt mondták, reggelit kapunk. Úgy éreztem, hogy még a rendőrség is barátságos hozzánk. Ettől még Mácsai is csendes lett. Kovács nagyon otthonosan mozgott itt – ő már járt ilyen helyen. Hanyatt feküdtem, kezem a tarkóm alatt, néztem a plafont, a falakat, az ágyakat az utcáról beszűrődő villanyfényben. Hová el nem jut az ember! Mi mindent meg nem ismer, és mi minden van még hátra, amit meg kellene ismernem!

Reggel hat órakor ébresztettek. Kábultan néztem körül. Pillanatokig tájékozódtam. Kovács szólt rám:

– Ne álmodozz, hanem siess!

Most vettem észre, hogy mindenki milyen szokatlan gyorsan sietett a mosdóba és az öltözőbe. Furcsa látvány volt számomra a sok menetelő férfi a folyosón. Megtisztálkodva mentünk az öltözőbe. Mindent a helyén találtunk – ruhánkat, csomagunkat, cipőt. Az öltözködés gyorsan zajlott. Innen az ebédlőbe mentünk, ahol egész szokatlan ízű levest kaptunk, fekete kenyérrel. A reggelizés is gyorsan lezajlott. Mint valami üzemben a munkafelügyelők, vigyáztak ránk, és mindenben eligazítottak. Hiába voltunk sokan, mégsem volt lárma.

Szétnéztem, kikkel is laktam a hajléktalanok menhelyében... Itt minden korosztály megtalálható. Túlnyomórészt munkások voltak, és néhány diákforma fiatal. Mindenki mindent megevett, én sem kényeskedtem, pedig a leves nem ízlett. A fekete kenyér még kevésbé.

Reggeli után felszedtük a csomagjainkat, és jelentkeztünk a rendőrőrszobán, ahol visszakaptuk iratainkat – útlevelet, tagsági könyvet stb. Mielőtt távoztunk volna, arra figyelmeztettek, hogy ha még továbbra is a hajléktalanok menhelyén akarunk aludni,

akkor legalább este hét órakor jelentkeznünk kell, hogy vacsorát is kaphassunk. Ez a rend itt. Illedelmesen megköszöntük az alvóhelyet és az ellátást. Udvariasan válaszoltak, és útba igazítottak, hol találhatjuk meg a szakszervezetet. Így vágtunk neki a városnak. Volt még időnk, ráértünk tíz órakor jelentkezni a szakszervezetben. Szétnéztünk Drezdában. Drezda szép, kulturált város, ápolt, jól öltözött emberek lakják, akik barátságosak és készségesek. Sétálgatás közben egy nagyobb térre jutottunk. Itt volt a Szakszervezetek Központja. Hatalmas épületek, mondhatni, paloták és szállodák, vendéglővel. A téren sok az ember: szervezett munkások és munkanélküliek. A hatalmas paloták árnyékában sok a munkanélküli! Miért van ez? – tűnődöm. – A szakszervezetek hatalmasak, több millió a szervezett munkás. A szakszervezet mit tesz ezekért?

Megkerestük az élelmezésieket: hatalmas irodák, sok tisztviselő. – Egyébként itt minden intézményt a nagyméretűség jellemez. – Az egyik irodában elkérték a szakszervezeti könyvünket. Mivel hármunk közül Kovács és én régebbi szervezett munkások voltunk, több segélyt kaptunk. Azonban két napra mindhárman kaptunk szállást és ebédet a szakszervezet szállodájában, illetve éttermében. Innen átmentünk a drezdai szociáldemokrata pártba, ahol hosszan elbeszélgettek velünk. Itt is kaptunk segélyt, s mivel így pénzünk elegendő volt, nem kellett visszamennünk az Asilba. Két napra gondtalanokká lettünk. Délben az étteremben nagy tál babot kaptunk, virslivel, kenyérrel, hozzá korsó sört. Este háromágyas, szép szobában – amelynek fürdőszobája is volt – korán lefeküdtünk. Nem voltam szokva ilyen nagy kényelemhez.

– Ha ez így megy továbbra is – mondta Mácsai –, akkor nem érdemes hazamenni!

3.

Pihenten, könnyedén koptattuk a kilométereket. Szép tavasz volt, sütött a nap, zöldelltek a fák. Az országút szélén libasorban mentünk, beszélgettünk. Élvezetes út volt. Mit számított az, hogy egy-

kettőre nyakunkon az este, s valahol egy község aziljában, szalmazsákon kellett aludnunk?

Mácsai minden pékmesterhez be akart menni *tarhálni*. Ez nem tetszett nekem. Minek a *koldulás*, amikor naponta segélyt vehetünk fel, és el tudjuk látni magunkat? A drezdai szakszervezettől megkaptuk azt a könyvecskét, amelyben legalább kétezer cím volt, mindenütt szakszervezeti csoporttal, befizetőhellyel és segélyhellyel – minek hát *koldulni!* Kovácsnak sem volt kedve ehhez.

Hamarosan vonatra szálltunk, és néhány óra múlva elértük első nagyobb állomásunkat és egyben kitűzött célunkat: Berlint. A vonat befutott velünk, s csak annyi időre állt meg, hogy az emberek ki- és beszállhassanak. Az állomáson megfogott a tömérdek ember látványa, a rohanás, lárma, nyüzsgés és zaj. Káprázatosnak tűnt. Aztán az újságosbódék, zsúfolásig újságokkal, folyóiratokkal, képeslapokkal. Egy ilyen újságosbódé előtt nem akartam hinni a szememnek: folyóirat, meztelen emberek képeivel! Közel mentem a bódéhoz: a folyóirat első oldalán egy asszony és egy férfi volt látható, három gyermekkel – két lány, egy fiú –, anyaszült meztelenül. Mindenki nézhette. De csak mi bámultuk hárman. Már kezdtem megszokni a politikai és mozgalmi élet kendőzetlen nyíltságát, mely maga is érdekes és izgalmas volt, de ezt a kitárulkozást vegyes érzelmekkel fogadtam. Természetesen izgatott a látvány, ami nem csoda, hiszen effélét nálunk, otthon, csak dugva lehetett látni. Micsoda végletek ezek! Mindezt gyerekes, naiv szemmel és mohó kíváncsisággal figyeltem.

Kovács és Mácsai is hasonlóképp bámulták a képeket, fellelkesültek, és ajánlották, vegyünk a képeslapból. Amikor aztán kiderült, hogy milyen drága, lehangolódtunk, és lemondtunk róla. Kikeveredtünk a szélesebb utcára, a még nagyobb forgatagba. Kapkodtam a fejem: mennyi ember! Micsoda forgalom! Siettem, mert mohóságomban mindent látni akartam. Kovács rám szólt:

– Ne vágtassunk!

Elővettük egy magyar egyesület címét, amelyet még Bécsben kaptunk. Ez az egyesület azért létesült, hogy segítse a magyar hazától elszakadt és Berlinbe vetődött magyarokat. Az egyesület-

től akartunk szállást kapni. Nem volt messze, hamar megtaláltuk, a vezetője távol volt, és beutalót csak neki volt joga adni. Az egyesület titkárát öt óra után megtaláltuk egy kávéházban. Itt ért a másik meglepetés. A vezető hellyel kínált, kávét kért számunkra, és beszélgetni kezdett velünk. Amikor megtudta, hogy szervezett munkások vagyunk, egész hétre adott beutalót. Amikor kihozták a kávét és a süteményt, láttam, hogy a tálkában cukor van az asztalon. A titkár, látva meglepetésemet, mosolyogva mondta nekem, hogy annyi cukrot tehetek a kávéba, amennyit csak akarok – nem kerül többe a kávé! Hát én jó sok cukrot tettem a kávémba. A cukrot mindig szerettem, és kívántam is az édeset, talán azért, mert eddig kevés jutott belőle, s mindig éhes volt rá a szervezetem.

A magyar egyesület vezetője kedves, barátságos és szolgálatkész ember volt. Régóta élt Berlinben, sok magyarral találkozott itt. Felvilágosított bennünket, és azt tanácsolta, hogy ne sokáig maradjunk Berlinben – zavaros a politikai helyzet. Lehetőleg ne költsünk sok pénzt, Berlin drága város. Felvilágosított: sok itt a férfi és a női prostituált. Szállásunk egy hétre biztosított, s mint külföldiek, ebédjegyet a Központi Városházán kaphatunk. Reggeliről és vacsoráról magunknak kell gondoskodnunk. Kért, hogy másnap keressük fel a szakszervezetet – annál is inkább, mivel április vége van, és készülődnek május 1-re. Ezután kiléptünk a kávéházból. Fényárban úszott a berlini utca, telve rohanó emberekkel.

Életem első, igazi nagy világvárosa Berlin. Bukarest, Budapest, Bécs és Prága után most már volt elképzelésem a metropolisról, amelyről annyit olvastam. Olykor úgy éreztem magam, mint valami falusi fiú Pesten.

Elvegyültünk az emberáradatban, mely mint a fekete folyam, áramlott előre. Eljutottunk a szállásunkra, egyszerű, de tiszta volt. Itt is a házi rendszabállyal ismertettek meg legelőször: este tíz órára haza kell jönnünk, ellenkező esetben kint rekedünk az utcán. A szálláson tíz magyarral találkoztunk. De nemigen ismerkedtünk velük, pedig én szerettem volna, mert olyan hangulatban

voltam, hogy kellettek az olyan honfitársak, akikkel gondolatot lehetett cserélni. De itt, úgy látszott, mindenki el volt foglalva önmagával.

Mivel nem találtuk a helyünket, s még bőven volt idő a lefekvéshez, lementünk sétálni. Hadd teljen az idő! De emellett éhesek is voltunk a látványosságokra. A fényes, nyüzsgő, nagy forgalmú, sokszínű Berlintől nem lehetett elszakadni, vonzott és magával ragadott. A szemet káprázta tta, az idegeket felkorbácsolta.

Egész Berlinben látható volt a készülődés május 1-re. Sok volt a zászló, a plakát, és ez csak fokozta a színességet. Örömmel töltött el, hogy mindenben a vörös szín dominált. A szociáldemokraták és a kommunisták ellentéte, rivalizálása és harca itt is élesen kiütközött. Láttam vörös zászlót jel nélkül és sarló-kalapáccsal. De láttam horogkeresztes zászlót is – ez nagyon sértette a szemem! A náciknak mi közük a munkások internacionalista májusához? A berlini bérházak és paloták ablakaiban zászlók tanúskodtak a lakosság politikai hitéről és magatartásáról. Ezt leginkább a mellékutcákban és a perifériákon lehetett megfigyelni. A munkáslakta negyedekben a szociáldemokrata és a sarló-kalapácsos vörös zászló dominált. A város belső részein a horogkereszt volt túlsúlyban. Nagyon elszomorodtam, amikor a külső részeken itt-ott a horogkersztes zászló is feltűnt a munkások ablakaiban.

Sétálva, késő este, hangos éneklésre figyeltünk fel. Sűrű sorokban, katonás fegyelemmel, feltűnt az első barna inges rezesbanda. Kevesen hederítettek rájuk. Megálltam, és néztem őket. Hát ilyenek a fasiszták? Vajon sokan vannak-e? Ők is készülnek május 1-re? Május 1 állami ünnep, munkaszüneti nap – ez tetszik, jónak és szépnek tartom, de a horogkereszt és a május 1 összekapcsolása nem fér a fejembe. Nehéz lesz eligazodnom a zűrzavarban, ebben a politikai boszorkánykonyhában! Akár valamiféle perzsavásár, hat rám Berlin 1931. május 1. küszöbén.

– Menjünk haza – mondta Kovács. – Aludjunk egyet. Holnap is nap lesz.

Reggel kipihenten készültem az újabb látványosságokra. Fél

liter tejet ittunk, nagy darab kenyérrel, aztán útnak indultunk, hogy felkeressük az élelmezési munkások szövetségét.

A német kenyér nem ízlett, sok időbe telt, amíg megszoktam. Vágyakoztam a jó magyar kenyér után, amelynek nincs párja a világon! Hogy milyen finom a magyar kenyér, azt az ember csak idegenben tudja meg igazán!

A német szakszervezeti mozgalom egyike a legnagyobbaknak. A szervezett élelmezési munkásokról is erre lehet következtetni: egy szövetségben vannak az összes élelmezési szakmák, malmosok, pékek, húsosok, konzervesek. Kétezer csoport hálózza be az országot. Ezeket fogják össze a tartományok és országok helyi központjai, amelyeknek csúcsa a berlini Központ, lenyűgöző, hatalmas épülettel, hivatalokkal, hivatalnokokkal, akik, akárcsak egy nagy üzleti vállalkozás szolgálatában, intézik az ügyeket. Próbálom magamnak elképzelni a vezetést és a tagságot, de ehhez az én tapasztalatom kevés. Nagyméretű itt minden, azonban azt a távolságot tartom a legnagyobbnak, amely a tagságot a vezetőktől elválasztja. Most látom csak igazán, mi az igazi szakszervezeti bürokrácia! Ebben a bürokratikus szervezetben úgy fogadtak bennünket, ahogy ügyfeleket szokás fogadni. Udvariasak és kissé közömbösek voltak.

Berlinben csak a Központ ad segélyt – itt a nemzetközi könyvnek van szava. Tizenhat márkát adtak négy szelvényre. Mácsai semmit sem kapott. Nekünk ebből a szempontból Berlin nem jó. Itt nem lehet kérni, nem lehet vitatkozni. Nemzetközi megállapodás van – ennyi jár. Fizetnek, mint egy bankban, és köszönnek: „Viszontlátásra!" Kissé ez is szokatlan nekem. Ha semmit se adnának, de egy-két baráti szót váltanának velem, több lenne. Több emberi melegséget igényelek, amiből itt szinte semmi nincs. Megértem, hogy egy nagy birodalomnak ilyen az élete, lehet, hogy ez másoknak, sokaknak jó, de nekem nem tetszik. A meleg elvtársi, szaktársi szó nélkül számomra nehéz az élet.

Amit aztán a berlini szociáldemokrata pártban tapasztaltam, felülmúlta minden elképzelésünket. A német szakszervezeti moz-

galom – és maga a szociáldemokrata párt is – mint egy nagy világhatalom jelent meg előttem, ilyen hatást tett rám. Mint valóságos hatalom, tiszteletet parancsoló volt. Ebben a hatalmas labirintusban – az volt az érzésem – el lehet veszni!

Mosolyognom kellett, amikor az otthoni, Conti utcai pártközpontra, a Világosság Nyomdára és a Népszavára gondoltam, nem is szólva a Kertész utcai SZOT Központról, amely a tapasztaltakhoz viszonyítva kis magánvállalkozásnak tetszett – apró üzem egy nagy ipari kombináthoz képest!

A német munkásmozgalomnak saját erőből épített, hatalmas objektumai voltak, köztük a berlini Központ a legnagyobb. Itt aztán főbb vezetőkkel nem lehetett találkoznunk, csak beosztott munkatársakkal. A főbb vezetők el voltak szakadva a világtól, az emberektől. *Nagypolitikát* csináltak, nagy apparátussal. Mi, három magyar, úgy éreztük, elveszünk a rengetegben.

A portástól egy hivatalnok elé jutottunk. Körülményesen igazoltattak bennünket. A lezajlott *beszélgetés* inkább kihallgatás volt, mint munkásmozgalmi emberek találkozása és ismerkedése. Miért jöttünk, mit akarunk, hová megyünk? – hangzottak a rideg kérdések. Le sem ültettek bennünket. Ez különösen sértő volt. Míg Kovács beszélt, Mácsai kárörvendően vigyorgott. A tagsági könyvünket, ajánlóleveleinket nagyon figyelmesen megvizsgálták. Hosszas huzavona és bizalmatlankodás után a nyomdából felhívtak egy magyar származású nyomdászt, aki 1926 óta élt Berlinben, és a pártnyomdában dolgozott. Kezdetben ő sem volt valami barátságos. Azt ajánlotta, hogy délután keressük fel a lakásán, majd ott beszélget velünk. Azt is csak azután mondta, miután elolvasta Böhm levelét – Mónuséra nem is reagált.

– Nézzék – mondta –, a párt csak a politikai üldözötteknek ad segélyt, maguk pedig nem azok. Ennek ellenére megpróbálok csinálni valamit. Az eredményt majd otthon közlöm.

Elmagyarázta, hogyan jutunk el hozzá. Az volt az érzésem, hogy igyekszik megszabadulni tőlünk. Mivel már dél volt, ebéd után kellett néznünk. Elmentünk a központi városházára, ahol néhány napra ebédjegyet kaptunk a kerületi népkonyhára. Három

óráig lehetett ott ebédelnünk. Úgy döntöttünk, hogy gyalog megyünk, mert a közlekedés drága volt. Az ebéd: literes porcelán tálban babfőzelék virslivel és kenyér.

Ebéd után felkerestük a magyar nyomdászt a lakásán. Szép lakása volt, hamisítatlan munkáskerületben. Itt is látható volt a készülődés május elsejére. Nem volt olyan ablak, amelyben ne lett volna kitéve zászló, díszszőnyeg és virág. Itt a két munkáspárt dominált. Horogkeresztes zászlót csak elvétve lehetett látni. A nyomdásszal hamar egyenesbe kerültünk. Kérdései világosak voltak, válaszaink kielégítették őt; megállapította, hogy rendes emberek vagyunk. Megkérdeztem tőle: miért olyan zárkózottak? Miért ez a nagy, bürokratikus apparátus, amelynek egyik lényegi sajátossága a bizalmatlanság? És mi az oka, hogy csak emigránsokat segélyeznek?

– Sok a kalandor és a szélhámos – mondta a nyomdász. Védekezni kell ellenük, s a védekezésnek az a legjobb módja, ahogy ők csinálják. Nem kell megharagudnunk, ha akarjuk, elintézi, hogy néhány márkát kapjunk.

Kováccsal egyszerre mondtuk, nem kell! Mi szerettünk volna valamit hallani a politikai életről, a munkásmozgalomról, belső helyzetről, a jövőt illető elképzeléseikről és a munkásegységről.

A nyomdász – amint kiderült – szociáldemokrata volt, és érezhetően nem szerette a kommunistákat. Nem tekintette őket ellenségnek, de nem is kedvelte őket. Véleménye szerint a kommunisták nemcsak Németországban bontották meg a szépen fejlődő munkásmozgalmat, hanem az egész világon, és ezt nem lehet megbocsátani nekik. Velük – mondta – nem lehet egységet létrehozni; velük együtt nem lehet vezetni; nem építeni akarnak, hanem diktálni és uralkodni – legfőképp ezért nem lehet velük összefogni a közös ellenség, a nácizmus ellen sem. Egyébként a szociáldemokrata párt a két szélsőség: a nácik és a kommunisták közt kénytelen őrlődni. Ezek nem demokratikus pártok – saját magukat járatják le! Állította, nem becsülik túl a nácikat – jönnek, ágálnak, és el fognak tűnni! A német munkásmozgalom van olyan erős, hogy minden megmozdulásukkal sikeresen szembe-

szálljon. Németország demokratikus köztársaság marad – ezt sem jobbról, sem balról nem lehet komolyan veszélyeztetni. A német munkásmozgalom a nemzetközi munkásmozgalom nagy ereje! Németország nem Olaszország!

Hallgattuk ezt az idős elvtársat. Hittem és akartam hinni, amit mondott. Búcsúzóul még elmondta a május elsejei programot: délelőtt a szociáldemokraták, délután a kommunisták tartják a májusi gyűléseiket. Nézzük meg – biztatott –, hiszen ilyet otthon úgysem láthatunk.

Amikor elbúcsúztunk tőle, és a csendes kis lakásból az utcára kerültünk, már este volt. Feltűntek kommunista és ifjúmunkáscsoportok, énekelve vonultak. Őket látva, eszembe jutott: nem kell félni... Nem kell komolyan venni és nem kell túlértékelni a nácikat. Van itt erő! A német munkásmozgalomban bízni kell! Ha valamit nem értek és nem hiszek, úgy gondolom, a baj bennem van. És ez nem csoda, hiszen Magyarországról jöttem, szinte a börtönből! Németországban mások az erőviszonyok, és mások a lehetőségek. Elképzelhető-e például, hogy a pesti rendőrfőkapitány szociáldemokrata legyen? Lám, Berlinben ez lehetséges! Itt a szociáldemokraták már kormányzó erők is voltak. Holnap újból ez lehet a helyzet, akár Angliában.

Teli vagyok izgalommal és nyugtalansággal. Berlinben derült ki, mennyire nem illünk össze Mácsaival. Mácsait nem érdekli a munkásmozgalom, nem érdeklik a szociáldemokraták, a kommunisták és a nácik, ő csak menni akar. Ha Berlin nem ad segélyt, ne vacakoljunk soká, menjünk tovább, oda, ahol kinéz valami. Ebből is nyilvánvaló: nem fogunk sokáig együtt maradni. Nem akarok csavargóvá válni. Tartani akarom magam. Szervezett munkás és párttag vagyok, s ez sok mindenre kötelez. Kovácsot próbálom magam mellé állítani, hiszen komoly ember, de látnom kell: ő is kezd ingadozni, nem csoda, ő sokáig nem akar hazamenni. Én viszont egyik lábammal és egyik szememmel mindig otthon vagyok.

Este Mácsai megkérdezte tőlem, hogy mit akarok elérni azzal, hogy több időt töltünk egy helyen? Szerinte többet tanulni csak

úgy lehet; ha az ember több helyen fordul meg, és ezzel többet is lát. Ezzel nem értek egyet. Pénzünk van, ha szétválunk, jut annyi, hogy elég lesz az induláshoz. Így Mácsai is jobban jár.

Április 30-án este úgy fekszem le a berlini szálláson, hogy erőt gyűjtsek a holnapi, nagy napra. Nekem ez lesz az első igazi szabad május ünnepem!

4.

Csodálatosan szép tavaszi időre ébredtünk. A szürke Berlint, a világvárost, amelyben számomra olyan sejtelmes dolgok rejtőznek, bearanyozta a május elsejei, csillogó nap. Minden tisztán ragyogott, és ünnepélyes volt. Az emberek az utcán szépen felöltözve, csoportosan mentek egy irányba. Hallgatagok és méltóságteljesek voltak. Az üzletek zárva, a házak fellobogózva; az utcák pedánsan tiszták. Minden ünnepélyes – a házak, az emberek, még a levegő is.

Mi, hárman, ugyancsak ünnepélyesek vagyunk – messziről jöttünk, nagy várakozással, felajzottan. Életünk első szabad májusa ez, amelyet hazánktól és barátoktól távol ünnepelünk. Nem vagyunk egyedül és elszigetelten, hiszen olyan eseményben veszünk részt, amely a munkások nemzetközi ünnepe; bele tudunk olvadni abba az emberfolyamba, amely tudja, merre tart, és azt is tudja, hogy miért.

Mi is kicsíptük magunkat, s talán csak a bakancsunk jelezte, hogy a világ más tájáról jöttünk ide. Meg-megnéztek bennünket, hallották idegen beszédünket.

Izgatottan mentem az emberfolyamban. Sokat vártam ettől a naptól – hogy mit, nehéz lenne elmondanom. Neki-nekilendültem, hogy el ne maradjak. Ha lemaradnék – ugyan miről is, magam sem tudom, csak érzem: jóval szegényebb lennék. Őszintén csodálom, szeretem és követni akarom a legendás hírű német munkásosztályt és mozgalmát.

Délelőtt a fényes paloták körül és a Dóm téren hatalmas tömeg gyűlt össze. A német szociáldemokrata párt tíz órakor tar-

totta gyűlését. Nagy nehezen előrefurakodtunk, hogy az első sorokba juthassunk. Körülnéztem, félmillióra becsültem a tömeget. Tőlünk ötven méterre volt az emelvény. Az emelvény mögött kétszáz dalos. Régi tradíció szerint férfikórus munkásdallal nyitja meg a nagygyűlést. A paloták és a templomok felé száll a munkásdal. A kórus után Paul Löbe beszélt, méltatta májust és a munkásmozgalmat. Kovács hozzám hajolt, és fordította a beszédet.

Paul Löbe méltóságteljesen beszélt – akár egy államférfi, akinek minden szavára vigyáznia kell, és akit nem ragadhat el a szenvedély.

A szónoki emelvény körül sok magas rangú rendőr. Itt ez természetesnek tetszett. Néha felzúgott a taps. Itt hallottam először mikrofonba beszélni. Ha mikrofon nem lett volna, a szónok hangja talán száz méterre sem jutott volna el. Így azonban betöltötte a teret, a mellékutcákat és az Unter den Lindent.

Ifjúsági zenekar munkásindulókat játszott. Sok volt a kék ing és a piros nyakkendő. Délre kiürült a nagy tér. Hatalmas embertömeg volt együtt, csendes, de magabiztos erőt jelentett. Délután ugyanitt a német kommunista párt tartotta májusi nagygyűlését.

Mire délután visszatértünk, a teret már alig lehetett megközelíteni. Hangos zene, embernyüzsgés, kiabálás áradt felénk. Kerülő úton mentünk. Színesebb emberbolyba kerültünk. Itt már nem dominált az ünneplő ruha, sok szürke, kopott ruhás ember közé jutottunk. Ennek a gyűlésnek hallgatói külsőben és megnyilatkozásokban elütöttek a délelőtti tömegtől. Hihetetlenül sok volt a rendőr. Úgy hatott, mintha délelőtt a magas rangú rendőrök, délután pedig a közrendőrök adtak volna találkozót egymásnak.

Feszült, forró hangulat uralkodott. Most is összejött vagy félmillió ember, sok fiatal férfi és nő. Harciasak. Mintha elektromosság csapott volna ki belőlük. Több dalárda és több zenekar vonult fel a gyűlésre. Hangjuk betöltötte a teret. Egyszerre több gyűlés zajlott le. Ha áttekinthettem volna a teret, talán száz szónokot is megszámolhattam volna. A mi környékünkön, ahol álltunk, tízen is beszéltek, fiatalok, öregek, férfiak és nők. Fel is olvastak

valamit, amit aztán megszavaztak. Thälmannt szerettem volna látni és hallani. Egy német munkás segítségével a tér közepére jutottunk. Már messziről látni lehetett, amint autó tetején zömök, munkáskülsejű férfi beszélt. Hatalmas tömeg vette körül. Az autót vagy tíz méterre megközelítettük – tovább nem mehettünk a nagy tömeg miatt. A német munkás az autó tetején beszélő férfira mutatott: „Az Thälmann!"

Az első, ami Thälmann-nál megragadott: a kemény, határozott kiállás. Nem értettem, mit mondott, de éreztem, hogy szívemből beszél. Kiváló szónok volt, és láthatólag igen népszerű, mert őt hallgatták a legtöbben. Forró és lelkes volt a hangulat. Az arcokból keménység és elszántság áradt. Thälmann tagoltan beszélt. Hatása eleven és izgató volt. Úgy láttam, összhang uralkodott a szónok és a hallgatók között. A teret viharos éljenzés töltötte be. Alighogy az egyik elhalt, már máshol zúgott fel a hangorkán. Közel két órán át hallgattam, néztem a félmillió embert és a soksok szónokot. A gyűlés vége felé, mint valami megáradt, nagy folyam, amely kitört medréből, az emberek eloszlottak a mellékutcákba.

A gyűlés végén elindultunk az Unter den Linden felé, a rendőrök azonban elzárták utunkat, és mellékutcába terelték a népet. Tumultus keletkezett. Voltak forró pillanataink, de nem került sor összetűzésre.

Az utcákon a csoportok jelszavakat kiabáltak. Ezen a környéken sehol nem lehetett látni náci vagy barna inges legényeket. Azonban estefelé, amikor hazafelé tartottunk, megint feltűntek, és hangosan, igen agresszíven viselkedtek. Nagyobb összecsapásokra azonban ez alkalommal sem került sor. Az események hatása alatt, Kovácsval, fáradtak, izgatottak és idegesek voltunk. Amikor Mácsai cinikusan megjegyezte, hogy kár volt a napért, a rohanásért, hiszen még fegyveres összetűzést sem láttunk, Kovács rákiabált: – Fogd be a pofád!

Korán lefeküdtünk. Nehezen aludtam el. Bár még maradni szerettem volna, holnap toyábbmegyünk. Ha együtt akarunk maradni, akkor nekem is mennem kell.

Büszkeség töltött el: micsoda tömeggel és felemelő erővel találkoztam 1931. május 1-én Berlinben! Ilyet még soha nem láttam. Izgató és nyugtalanító hatást tett rám. Ekkora erő valóban képes megakadályozni, hogy a német munkásmozgalom az olaszok sorsára jusson. Hiszen itt lényegében a szociáldemokraták és a kommunisták együtt vannak, és megtörhetetlen erőt képviselnek. De vajon elég figyelmeztető-e számukra az, hogy Olaszországban a Duce már nem tesz különbséget köztük?

Nyugtalanul aludtam. Szerettem volna hitet, biztatást és erőt meríteni a berlini tömegből.

Ez a május 1 azonban olyasmit is megmutatott nekem, amit aztán hosszú évekig nem tudtam megérteni. Szociáldemokratáknak és kommunistáknak miért kell külön-külön megünnepelni május 1-ét, a nemzetközi munkásmozgalom harcos ünnepét? Mire jó ez, és kinek jó? A párna meleg volt, a gondolataim sem engedtek megnyugodni. Az utcáról néha felhangzott a nácik duhaj éneke. Nappal alig voltak láthatók – úgy látszik, ők az éjszakát kedvelik, azt az időt, amikor a rendes, becsületes munkásemberek alusznak.

5.

Milyen izgalmasan szép az élet! Tegnap reggel még Berlinben ébredtem, huszonnégy óra múlva pedig a Keleti-tenger egyik fürdőhelyén. Nagy csend uralkodott itt, még nem volt szezon. Jól aludtam, kipihentem magam. Reggeli után hárman a tengerpart mellett elindultunk Hamburg felé. Utunk Lübecken, Rostockon és Kielen keresztül vezetett. Róttuk a kilométereket. Magunk mögött hagytuk a két szép tengerparti városkát: Rostockot és Lübeket. Lübeckben megcsodáltuk a kilencszáz éves városházát. A két városban a tenger és a kereskedelem nyomja rá a bélyegét mindenre.

Amerre mentünk, mindenütt volt élelmezési szakszervezet, és sűrűn voltak nagyobb csoportok is. Segély tehát jutott bőven mindhármónknak, de már ez sem kapcsolt össze bennünket túlsá-

gosan. Sem érdeklődési köreink, sem céljaink nem voltak azonosak. Levelünk volt Böhmtől, amelyben mind a hárman szerepeltünk – ez emigráns ajánlás volt, amire sok ajtó megnyílhatott előttünk, és nagyobb segélylehetőséget is biztosított. Ez a levél nálam volt, és nem adtam ki a kezemből. Már azért sem, mert ha hazamegyünk, a levelet vissza kell adnom.

Érdekes helyeken jártunk. Magyarok ritkán vetődtek el erre. Ha valahol megálltunk beszélgetni, megnéztek bennünket, csodálkoztak rajtunk. Mint a cigányok, feketék voltunk – a tavaszi, erős nap megtette a magáét. Naponta fürödtünk a tengerben. Ruhánk már kihevert egy nagy tavaszi záport, amely bőrig áztatott bennünket az országúton, ahol nem volt hová menekülnünk.

Kielbe épp akkor érkeztünk meg, amikor ott járt Hindenburg elnök, megszemlélni egy flottaparádét. A szakszervezet vezetője azt ajánlotta, hogy délben menjünk ki a tengerpartra, legalább láthatjuk a parádét és az elnök urat, a nagy öreget.

Kováccsal úgy döntöttünk, hogy mindenképpen megnézzük. Mi is odaálltunk a kíváncsiak közé. Nemsokára megjött az elnök. Kiszállt a nagy kocsiból, üdvözölte a fogadóbizottságot, integetett az éljenző embereknek. Poroszos merevséggel, mosoly nélkül, mint aki unja az egész cécót, elvonult előttünk. Néztem az öreg katonát, a hadvezért, akiről olyan sokat hallottam. Csónakba szállt. Több csónak kíséretében egy csatahajóhoz siklottak. Az elnök fölment a csatahajóra.

Vegyes érzelmekkel hagytuk ott a partot. Elindultunk a szakszervezeti szállásra.

Nem értettem a weimari köztársaságot. Miért ezt a reakciós porosz katonatisztet választotta elnökének? Ezt már otthon sem értettem, itt azonban különösen foglalkoztatott és mellbe vágott az az alázat és szinte szolgai tisztelet, amellyel a német munkások – és általában a kisemberek – viseltettek iránta. Növelte zavarodottságomat az a tudat, hogy a nagy múltú, legendás szociáldemokrata párt is őt támogatta, holott elődje egy szíjgyártó munkás: Ebert volt. Úgy gondoltam, hogy ilyen lecsúszás a politiká-

ban csak valami bajból eredhet, és csak bajt – sőt, katasztrófát eredményezhet.

A jelszavak itt nem segítettek. Egyet tudtam: én nem választottam volna meg. Tulajdonképpen mi a különbség Horthy és Hindenburg között? Hová vihetik ezek országukat, népüket? Biztosan éreztem: csak egy még szörnyűbb háborúba!

Álltam a tenger partján, néztem a messzeségben felsorakozott hadihajókat és a parádés jeleneteket. Játéknak tűnt az egész. Mégis az jutott eszembe, tizenhárom éve, hogy vége a háborúnak, és lám, Kielben már hadihajók sorakoznak, parádéznak, és a szakszervezeti funkcionárius szükségesnek tartja, hogy mi ebben gyönyörködjünk. Vajon milyen összefüggés lehet – vagy lesz – a náci horogkereszt, a hadihajó, az alázatos szolgai tekintetek és a vén porosz junker, a soviniszta tannenbergi hadvezér között? Jó lenne előre tudni, milyen fejlődés követi ezt, és milyen sors vár reánk.

Kielben aludtunk, és másnap kora reggel már az országutat jártuk. Abban egyeztünk meg, hogy estére beérünk Hamburgba, s onnan indulunk majd Skandináviába, és néhány hét múlva vissza Németországba. A várostól húsz kilométerre vonatra szálltunk, hogy időben – lehetőleg kora délután – érkezzünk meg, és megfelelő szállásról gondoskodhassunk. Lassan, de kezdett kialakulni a vándorláshoz szükséges ismeretünk.

Napok óta szorgalmasan tanultam németül, s már tudtam annyit, hogy megálljak a lábamon. És ez fontos! El tudom mondani, ki vagyok, honnan jövök, mit akarok, és hová megyek. Az csak természetes, hogy az első, amit megtanultam: enni-inni kérni, és szobáról, segélyről gondoskodni.

Amikor a vonat befutott velünk a főpályaudvarra, több szempontból is kellemes meglepetés ért. Berlin után ebben a városban szereztem a legtöbb ismeretet és barátot. Olvasmányaim alapján tudtam, hogy Hamburg nagy, nemzetközi, tengeri kikötő, s a világkereskedelem egyik központja. Emellett: a világ minden tájáról idesereglő, sok nyelvű, mindkét nembeliek érdekes találkozóhelye. Az eleven, lüktető élet magával ragadott, és csodálkozásra

késztetett. A város, a maga kiterjedtségével és jellegével, népével, erkölcsével, kitárt nyilvánosházaival, prostituáltjaival, csiricsáré módon feldíszített kocsmatermeivel idegen és egyben izgató világ volt számomra. Hatalmas nemzetközi rendőri apparátusával és a több ezer embert befogadó Asiljával elcsodálkoztat. Legendás, régi, harcos munkásmozgalma tiszteletre kötelez. Napirenden vannak a tüntetések és verekedések. A palotákban, villanegyedekben mesés gazdagság, a külső kerületekben nyomor, szegénység. Korra és nemre tekintet nélkül rengeteg ember vándorol, csavarog, teli van velük az országút. Ezekből tevődött össze a népkonyhák állandó, bőséges vendégserege. Többször együtt aludtunk és ettünk velük. Nagy részük fiatal volt. Középkorút vagy öreget ritkán lehetett látni közöttük.

Hamburgban megdöbbentett a nagy ellentmondás az ember és az intézmények között. Itt is hatalmas objektumok a munkásmozgalom várai, palotái. A szakszervezetek, a munkásmozgalom épületei egy nagy tér egyik oldalát foglalják el – szinte az egész, nagy teret. Ez a látvány tárult elénk, ahogy kiértünk a pályaudvar nagy emberforgatagából. Nagy tömeg mozgott a téren. A vitatkozás sokszor verekedéssé fajult. Sok volt a rendőr. Itt a kommunisták erősebbnek látszottak. Hangosabbak is voltak. A város lenyűgözött nemzetközi jellegével és radikális, baloldali népségével.

A szakszervezet néhány napig szállást, ebédet és elég jelentős összegű segélyt adott. Szaktársaink sokkal barátságosabbak voltak, és lekötelező volt segítőkészségük. Szállásunk kulturált. Lakói internacionalisták. Több nemzet fiai érintkeztek egymással: holland, belga, francia, cseh és skandináv barátokkal találkoztunk. Esténként a szállás klubjában nagy volt a bábeli nyelvzavar. Fáradtak voltunk, aludni vágytunk. Mivel másnap pihenten szerettünk volna szétnézni a városban, úgy gondoltam, Hamburgot látni elegendő két-három nap, de megismerni két hét is szükséges. Én áldoztam volna rá ennyi időt, de Kovács és Mácsai tovább akartak menni. Kovács érezhetően Mácsai felé hú-

zott. Kezdtem megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy magamra maradok.

Másnap reggel első utam a főpostára vezetett. Ide érkezett Mónus levele és kétheti Népszava-példány. Berlinből írtam Mónusnak, arra válaszolt. Helyeselte, hogy tüzetesen meg akarom ismerni a német munkásmozgalmat. Fontos! Idő van, rohannom nem kell – mindent meg kell nézni!

Mónusnak igaza van. Lehet-e még nekem ilyen alkalmam? Ki kell használnom. Felderültem, és igen jókedvű lettem. Írtam Mónusnak, és jeleztem, hogy elszakadok Kovácstól és Mácsaitól. Kovács elmondta, milyen nagy tervei vannak: be akarja járni egész Európát. Én azonban csak egy évig akarok külföldön maradni. Kovács Angliába is el akar jutni. Én elsősorban a Szovjetunió felé kacsingatok. Mi van ott, meg kellene néznem. Németországban sok szó esik a Szovjetunióról. Azonban az útlevelem oda nem érvényes. Sőt, bele van írva: oda menni tilos! Kovácscsal, Mácsaival, már amióta tudjuk, hogy elválunk egymástól, nem civakodunk. Kovács sajnál. Még egy közös vállalkozásunk van: a szakszervezet segítségével mindannyiunknak módunk van meglátogatni a világ legmodernebb és legnagyobb sütőüzemét, amely a szövetkezet tulajdona.

Villanyerőre berendezett kenyér- és süteménygyár ez. Ilyet még nem láttam. Szakmám perspektíváját mutatja meg. Itt minden futószalagon megy. Emberek alig nyúlnak a liszthez, vízhez, tésztához, kisült kenyérhez. És csodák csodája: nem lapáttal vetik a kenyeret és a süteményt. Villannyal fűtött, hosszú kemencében tesz sétát a kenyér, és megsülve kerül ki onnan, futószalagon megy tovább a szállítórészlegbe. A szaktársak fehér köpenyben dolgoznak, az üzem tiszta, levegős – akár valami szép laboratórium.

Megvendégeltek bennünket különböző süteménnyel. Ízletes, bár sűrű bélű. Nálunk ritka, könnyűfajta kenyeret termelnek, többfajta sütemény van, és nagyrészt kézzel készül. Itt nincs kifli, csak császárzsemlye, buciszerű sütemény, kalács és kenyér. Népszerű a fánk, amelyet nagy kádban, olajban sütnek ki, és a belsejét gép tölti meg lekvárral. A szaktársaknak fürdőszoba és öltöző áll ren-

delkezésükre. Huszonnégy órás váltással 250–300 ember dolgozik itt, s igen nagy a termelés. Örülök, hogy ez az üzem a szövetkezeté. Az árut autóval szállítják Hamburg környékére is. A szövetkezetnek sok üzlete van. A német munkáscsaládok túlnyomó többségét a szövetkezetben termelt kenyérrel és süteménnyel látják el.

Este a szálláson elosztottuk a pénzünket, hogy aztán békességben váljunk el. Mácsai azt szerette volna, ha az egyik ajánlólevelet átadom neki, de nem adtam át. Ezekkel a levelekkel el kell számolnom – az egyiket Böhmnek, másikat Mónusnak kell visszaszolgáltatnom. Tudom, hogy ezekkel a levelekkel vissza is lehet élni, és ezt nem szabad megengednem. Mácsaival ellentétben, én komoly vándorlegény vagyok, tanulmányúton, és nem holmi csavargó. A szakszervezet nevelése itt is élesen kiütközik. Meg akarom őrizni a becsületem – ha ebből engedek, csavargóvá silányulhatok. Meg kell maradnom a szervezett munkás becsületes útján.

Szakszervezeti könyvemben már német tagsági bélyeg is van. Német munkanélküli-bélyeget ragasztottak be, hogy a jogfolytonosságom megmaradjon. Rendet tartanak itt, két hétnél több kiesés nem lehetséges. És ez kedvemre való – éberen tart.

Amikor Kovács elosztotta a pénzünket, mindnyájunknak 50–50 márka jutott.

6.

Kovácsék továbbmentek Skandinávia felé.

Első dolgom volt, hogy az útlevelemet kiterjesztessem Európára, és ezt Hamburgban elintézhettem a magyar konzulátuson. Mikor indulok tovább? Majd meglátom.

Kezdetben nehéz volt elviselnem a magányosságot. Ha valamit sikerült szereznem, vagy újat látnom, örültem, és madarat lehetett volna fogatni velem. Ha valami nem sikerült, egyedül boszszankodtam, és magamat okolhattam. Főleg tejen, kenyéren és margarinon éltem.

Kószáltam a városban, emberek, emberi sorsok sűrűjében.

A szakszervezetnél lejárt a szállás és ebédjuttatás. Mivel nem hosszabbították meg, elhatároztam, hogy a hamburgi Asilban fogok aludni.

A hamburgi Asil közel kétezer ember számára készült. Régi, híres, nagy menedékhely. A városba tóduló, a világ különböző tájáról idevetődött, kispénzű emberek, csavargók, kalandorok és sorsüldözött alakok és hajókról lemaradt tengerészek találtak itt szállást néhány napra. Már kora este az emberek százai álltak a bejárat előtt. A németek nem csodálkoztak ezen az emberi perzsavásáron. Hat órakor már kezdték beengedni a várakozókat. Én hét óráig vártam.

Beléptem ebbe a szokatlan, embert ellátó üzembe. Előtér, folyosók – tiszták, de nem olyan kulturáltak, mint amit eddig láttam. A szag ismerős volt: fertőtlenítőszer. Itt is a szokásos procedúrák és a rendőrség még szigorúbb ellenőrzése. Valóban nemzetközi méretű volt a vizsgálat. Mindenütt érdekes emberek, akik a birodalom egész területéről jöttek, diákok, munkások, parasztok és lecsúszott értelmiségiek. Mellettem egy angol állt. Csavargótípus, csendes, állandóan rágja a szivart. A franciák hangosak, nevetnek, dúdolnak. A leghangosabbak azonban az olaszok, akikről soha nem tudni, mikor veszekednek, és mikor beszélgetnek. A skandinávok szőkék és részegek. A csehek csendesek és illemtudók. Az első helyiségek, amelyek szinte uralkodnak, a nagy rendőrségi őrszobák, mellék- és titkosajtókkal. Hat embert engedtek be egyszerre, s hamar végeztek velük. Az első kérdés amit feltesznek: honnan jössz? Itt csak a rendőrség kérdez, a vándor csak válaszol. Ez az első hely Németországban, ahol az útlevélnek értéke van – mert eddig a tagsági könyv volt az uralkodó. Átadtam, megnézték. Megmutattam tagsági könyvemet is, de a rendőr csak legyintett, nem érdekli. Az illető, akinek átadta útlevelemet, rövid idő múlva visszajött, és eltűnt egy másik, titokzatosnak tűnő szobában.

– Rendben van – mondta társának.

– Hány napra jött?

– Még nem tudom.
– Menjen jobbra.

Elindultam az Asil irányába. Egy szobában meztelenre vetkőztettek, lámpával átvilágították a fehérneműmet – itt is értik a dolgukat, meglep a szakszerűségük. A villanylámpa fénye végigpásztázza az ember testét, van-e rajta csípés, van-e valamilyen tetű. Velem nincs baj, tehát nem kell fertőtleníteni! Nem szerepelek a nemzetközi zsebmetszők, tolvajok, gyilkosok vagy körözöttek listáján sem. Meglehetősen udvariasak velem.

Fürdő következik, tusolás. Meztelen férfiak, lehetünk vagy ötvenen. Fura látvány. Mindenki siet. Alighogy elkészülünk, vissza a ruhához, felöltözni. Innen nagy ebédlőbe megyünk. Egy tál levest kapunk, fekete kenyérrel. Továbbküldenek. Eljutok a hálóba, elég nagy, és legalább hatvanan alszanak benne. Korán van még, nyolc óra, a procedúra egy óra alatt lezajlott, de azért az emberek lefeküsznek, és hamar elalszanak, ami nem csoda, hiszen törődöttek. Csavarogva egész nap az utcán, el lehet fáradni.

Nehezen alszom el – a nagyvárosi zajt még meg kell szoknom. Könyvekre gondolok, amelyeket olvastam, és emberekre, akiket ma láttam. Jó érzés tölt el, hogy itt lehetek, és mindezt láthatom. Mennyi minden zsúfolódik itt össze emberben- és sorsokban! Néha fehér kabátos rendőr néz be, ellenőrzi, hogy rendben van-e minden. Kintről beszűrődik Hamburg zaja. Úgy hat rám, mint valami dübörgés és morgás.

Az Asil alszik, de a város él. Kezemmel a fejem alatt nézem a plafont. Lassan álomba zuhanok.

Reggel eljöttem az Asilból. Egész délelőtt mászkáltam. Kedvenc helyeim a tengeri kikötő és füvészkert. Déli tizenkét órakor a szakszervezet éttermébe mentem ebédelni. Sok ételt adtak, igazi munkásadagot – egytálételt, két darab kenyérrel. Bab, krumpli, káposzta volt az ebéd, hússal vagy virslivel.

Itt nemcsak eszem, de pihenek is, és olvashatom a Népszavát. Vannak, akik megnéznek, és rám mosolyognak. A pincér hamutartót tesz elém, s pohár sört hoz – nem kell fizetnem érte.

Egy alkalommal megismerkedtem egy magyar nyomdásszal, aki ugyanahhoz az asztalhoz ült, ahol ebéd után újságot olvastam.

– Maga magyar? – kérdezte.

– Igen.

– Hová való?

Megmondtam. – És maga?

– Én pesti vagyok, de nyolc éve élek itt kint. Itt dolgozom, egy lapnyomdában.

Barátságos, bizalmat keltő ember benyomását tette rám. Sört rendel, aztán elkísérem a nyomdába. De mielőtt kilépnénk az étteremből, a pincér szól, hogy menjek fel a szakszervezetbe. A nyomdász felkísért.

– Maga még itt van? – kérdezték tőlem. – Miért nem ment tovább?

Elmondtam, miért maradtam, és hogy néhány nap múlva majd továbbmegyek Dániába, ahova a vízumot kell még megszereznem.

– Hol aludt eddig?

– Az Asilban.

– Ne menjen oda többé, kap még három napra szállást.

Megköszöntem.

A nyomdász elkérte tőlem és elolvasta Böhm levelét. Majd Mónusét. Hol vannak a társai? – kérdezte. Elmondtam elválásunk okát.

– Jól van – mondta, és elmagyarázta, ha csak egy kicsit is bele akarok nézni a hamburgi életbe, két-három nap is kevés. Ezzel kiutaltatott tíz márkát, legyen zsebpénzem. – Viszontlátásra – búcsúzott. Ígérte, hogy reggel eljön hozzám, és megmutatja a várost.

A szállodában hatszemélyes szobában kaptam helyet. Fenséges érzés töltött el. Kevés német tudással sem vagyok egyedül! Amikor este a szálló olvasószobájában összejöttem német szervezett munkásokkal, otthon éreztem magam. Itt erősödik meg bennem az elhatározás: meg kell tanulnom németül! Legalább beszélnem kell tudni!

Másnap reggel szép júniusi idő van. Ápolt vagyok. Jó a közér-

zetem. Kilenc órára megérkezett a nyomdász. Melegen kezet ráztunk. Nincs bennem szemernyi bizalmatlanság sem, ösztönösen érzem, hogy ez a nyomdász igazi szervezett munkás, és segíteni akar nekem.

– Merre kószáljunk? – kérdezte.

– Szívesebben ülök le magával beszélgetni. Sok kérdeznivalóm van.

– Jól van, menjünk a füvészkerti parkba. Csendes hely, beszélgetésre a legalkalmasabb. Délben majd együtt ebédelünk.

Ezen a délelőttön a magyar nyomdásztól kaptam az első összefüggő, értelmes felvilágosítást és magyarázatot a német munkásmozgalomról. Kérdésekkel záporoztam. Mosolyogva nézett rám.

– Először is – mondta – kezdjük azzal, hogy Németország demokratikus, polgári köztársaság, meglehetősen széles körű szabadsággal és demokráciával. Magának ez szokatlan, hiszen hazai szemmel nézi, mi viszont úgy látjuk, hogy sok a baj, és még nagyobb bajok is lehetnek. Vegyük először a maga kedvenc kérdését, a német szakszervezetet. A legszervezettebb Európában, hatmillió munkástaggal és nagy, harcos múlttal. Az angolnál, a franciánál is nagyobb, és német módra szervezett! Igen hatalmas erő, amellyel, nézetem szerint, nem tudnak mit kezdeni. Nem is lehet jól felhasználni. Nem rugalmas, nem mozgósítható könnyen. Merev kolosszus, ez egyik betegsége. Túlszervezettségétől mozgásképtelen. Ezt az erőt most két párt tartja befolyása alatt. A szociáldemokratáké a döntő befolyás. Azt hiszem, hogy ez is baj. Mert ezt a nagy erőt mozgatni a kommunista pártnak is csak részben sikerült. 1918 óta nehéz harcolniok a szakszervezeteknek, mert két ilyen nagy párt rivalizál értük. Ebben rejlenek a bajok legfőbb gyökerei. Ha valami szörnyűség bekövetkezne, ez lesz a tragédia oka is. A rivalizálás eredményezi a bukott vagy félig sikerült forradalmakat, eredményezi a napról napra élesebbé váló elvi és politikai vitákat. És ezek ma már az ellenségeskedésig fokozódnak. Az ellenségeskedés teszi lehetővé, hogy közéjük ékelődjék minden és mindenki. A nácik is, akik nem akarják a weimari köztársaságot, nem akarják a demokráciát és a szabadságot.

Itt élek, és dolgozom, és látom, hogy a náciknak is vannak munkástömegeik, nemcsak a parasztok és a kispolgárok, munkások is jócskán, főképp munkanélküliek, akiknek a száma rohamosan növekszik. A tehetetlenség láttán ez a réteg a szélsőség felé hajlik. Nehéz helyzetbe került Németország, amely 1918 után csak látszatra oldott meg kérdéseket.

Nekünk, magyaroknak, akik két vérbe fojtott forradalom után fegyveres ellenforradalmi rezsimben kellett éljünk, sok mindent nehéz megértenünk, mert otthon az itt élvezett szabadságnak és demokráciának egyetlen kis részével is megelégednénk. Képzelje el például, ha Magyarországon legális lehetne a kommunista párt, milyen más lenne a helyzet! Vagy a munkások életszínvonala olyan lenne, mint amilyen itt! Otthon csak népkonyha van, de itt jelentős munkanélküli-segély is.

Persze – úgy látom – a német elvtársak hamis illúzióban és hamis biztonságérzetben élnek. A szociáldemokrata párt, amelynek a határokon túl is óriási a tekintélye, opportunizmusba esett. Két ellenséget tart számon: a nácikat, akiktől fél, és a kommunistákat, akiktől ugyancsak fél. Két fronton nem harcolhat sikeresen. És nem tesz semmi mást, csak védekezik. A kommunista párt pedig túlságosan radikális, politikájában kemény, és örökös nyugtalanságban élve, nem számol a német kispolgárral, amely most a legfontosabb réteg. Nem számol nacionalizmusával, németségével. Forr, kavarog itt minden. A nácik eddigi sikerei a két munkáspárt sikertelenségében lelik egyik legfontosabb magyarázatukat. A weimari köztársaság a legszabadabb és a legdemokratikusabb köztársaság. Itt aztán minden lehetséges, szélsőbal és szélsőjobb irányban egyaránt. A két irány között – valami hamis törvényesség és demokratizmus szerint – őrlődik a szociáldemokrata párt, és őrlődnek a becsületes radikálisok és a becsületes demokraták. A remény mégis él bennem, és hinni szeretném, hogy a németek nem olaszok, és Hitler, aki most már több, mint fenyegetés, nem jut hatalomra.

De mi a garancia erre? Semmi! Legalábbis addig semmi, amíg a két munkáspárt egymással van elfoglalva, marakodnak, osztoz-

kodnak, és lejáratják egymást. A gazdasági helyzet egyébként veszélyesen továbbromlik, növekszik a munkanélküliség és a létbizonytalanság. Ha a bajok tovább nőnek, a kispolgári német, aki igen sok jó tulajdonsággal rendelkezik, de éppolyan sok veszélyes tulajdonsággal is, egyszer csak valamelyik irányban kilendül. És akkor a lezüllött munkanélkülinek is ugyancsak minden mindegy lesz. Szeretnék öt-tíz évvel idősebb lenni, hogy lássam, mit hoz a jövő. Ami jelenleg van, bizony elszomorító.

Igen, nagyon szomorú volt a kép, amelyet az ismeretek birtokában magam elé rajzoltam. Nehéz volt hallgatnom a nyomdászt a csendes füvészkert padján, de hallgattam. A nyomdász szivarja izzott, néha megfeledkezett róla, és rágyújtott. Beszélt, nagyokat hunyorított. A napon ültünk, ajánltam, menjünk árnyékba, de leintett: a nyomdásznak kell a nap és a levegő!

– Hát így vagyunk, kedves cipós barátom – mondta. – Lehet, hogy sötét képet festek, és maga derűsebben látja a németeket, én azonban nyolc éve élek köztük, és látom, hogy zülleszti őket a sovinizmus, és milyen mértékben izgatja a revansszellem. Ki tudja, mikor és hogyan lendül át aktív, fegyveres akcióba?... Vajon akkor a weimari köztársaság és a demokrácia meg tudja-e védeni magát? A náci métellyel szemben egyetlen védelmi lehetőség lenne: a munkásosztály egysége. De ezt is minél hamarabb létre kellene hozni, mert a fertőzés veszélye erre is kihat. A Duce is ilyen helyzetben jutott hatalomra, és most módjában áll gyilkolni és koncentrációs táborokba küldeni a kommunistákat és a szocialistákat. Most aztán nem elég felháborodni! Tenni is kell valamit! Szeretem és becsülöm a tehetséges, német munkásosztályt, de meg kell mondani: úgy látszik, kezd magatehetetlenné válni! Ha majd jobban bele akar nézni a dolgokba – mondta tovább a nyomdász –, jöjjön vissza, töltsön itt el néhány hónapot, és ne csak arról ítéljen, hogyan fogadják magát hatalmas palotáikban a szakszervezetek és a pártok, s hogy mennyi segélyt adnak udvariasan vagy sértőn odadobva. Az igazi élet az utcán zajlik. Figyelje csak: ott már megint verekednek a munkanélküliek. Nemsokára itt lesz a riadóautó, és a rendőrök szocialista irányítás

alatt verik őket széjjel, a német munkásság legszerencsétlenebb rétegét, a munkanélkülieket!

Így is történt. Apró epizód, amely a horogkereszt árnyékában itt-ott naponta ismétlődik. És a szocialisták-marxisták képtelenek a világban rendet csinálni, pedig a céljuk, hogy megváltoztassák a világot.

A nyomdász tovább magyarázott. – Nézze: van II. és III. Internacionálé. Ez mind-mind marxistának tartja magát, mindent Marxszal igazolnak, s miközben citálnak és bizonyítanak, a tőke rendezi sorait. A mi megosztottságunk és tehetetlenségünk az ő igazi erejük!

Másnap reggel nyomdász barátommal mentem fel a dán követségre. Figyelmeztetett, hogy jól csípjem ki magam, a ruhám legyen kivasalva, kitisztítva. Tiszta inget vegyek fel, a hajamat nyírassam meg. A dánok szeretik a kellemes külsőt. És: holnaptól kezdve ne legyek valcoló, csavargó se – tanulmányúton vagyok, és az élelmezési ipart tanulmányozom. A dánok ilyesmit szeretnek hallani. Ebben aztán segítségemre lesznek. Dánia Anglia éléstára – ahogy mondják –, fejlett mezőgazdasággal és igen fejlett élelmezési iparral.

Kissé izgatott lettem. Kétségek gyötörtek. Ha nem kapok vízumot, mi lesz? Elhessegettem magamtól ezeket a bátortalanító gondolatokat. Nyomdász barátom másnap ellátott még néhány tudnivalóval, viselkedési szabályokra oktatott, és tíz órakor elindultunk a dán követségre. A nyomdász beszélt. Otthonosan viselkedett. Udvariasan kérték az útlevelem, hellyel kínáltak meg. Elkérték a szakszervezeti tagsági könyvemet. Félórába se telt, hozták az útlevelem, benne a hat hétre szóló vízummal.

Szerencsés utat, jó szórakozást és tanulságos látnivalókat kívántak.

Mire utcára kerültem, alig fértem meg a bőrömben az örömtől. Megöleltem nyomdász barátomat. Elkértem a címét – írni akartam neki, és jelezni az időt, amikor majd Hamburgba visszajövök.

Késő délután érkeztem meg Flensburgba. Rögtön a hajóállomásra mentem, mert hat óra tájban indult a hajó. Kis személyszállító gőzös vitt át a túlsó partra. Hét órakor már ki is szálltam az első dán kisvárosban. Sokat hallottam erről a barátságos, szép és kulturált kis országról. Sokatmondó volt a fogadtatás – talán azért is, mert magyar sütőmunkás erre még alig járt. A szakszervezet pénztárosa üzemi dolgozó volt, lakásán kerestem fel. Rendőrök és civilek segítségével találtam el hozzá.

A dán szakitól nemcsak meglepően magas segélyt kaptam: öt koronát, de meg is vendégelt. Vacsorát adott, és gondoskodott szállásról. Ő maga kísért el az egyszerű és tiszta szállásra. Megkért, hogy reggel, mielőtt továbbindulnék, nézzek be hozzá a pékségbe, mert a szaktársak és a mester is kíváncsi rám.

Néhány óra alatt eltűntek a gondok, a problémák – a fogadtatás olyan szívélyes volt, a légkör olyan emberi, hogy egészen átformált. A szolgálatkész és csodálkozó emberek között kezdek élni és tanulni.

– Magyar? – kérdezték, és csodálkozva csóválták a fejüket. Napbarnított arcomat külön megcsodálták. Úgy éreztem, szívesen kitennének egy kirakatba, táblával a nyakamon: „Nézzétek csak, emberek, itt van egy magyar pék!"

Meggyőződtem arról, hogy itt a külsőre sokat adnak – már ebből megítélnek. A fogadtatás, segélynyújtás, szállásszerzés és a megfelelő útbaigazítás jobban és gyorsabban ment, ha az érdekelt külseje megfelelő volt. Nagyon vigyáztam erre.

Hat hétig utaztam ebben az országban. Keveset gyalogoltam, mert ott már abban az időben ismerték az autóstoppot. Leginkább autón és motorkerékpáron jutottam el minden fontosabb helyre. Hazám és Dánia állapota között olyan nagy volt a különbség, hogy csak meglepődni tudtam. A szakszervezetnek becsülete volt, és már ennélfogva is a munkások komoly tekintélynek örvendtek. Magas segélyt kaptam. Az összeg nagyobb volt, mint az átlagos munkásbér Magyarországon. A dán és a magyar

munkások életszínvonala az összehasonlítást nem bírta ki. Egyébként ez volt a helyzet mindenütt a skandinávoknál. Kulturáltan laktak, étkeztek és öltözködtek. Amint hasonlítani akartam a magyar viszonyokkal, meg kellett lepődnöm. Rájöttem: ez nem csoda. Ahonnan én jöttem, szomorú ország, ahol a munkásnak és a parasztnak sose volt nagy becsülete. De még az értelmiségieknek sem!

Dániában – általában Skandináviában – a szakszervezeti élet, a munkásmozgalom kedvemre való volt: a dolgozók erősen szervezettek, a szociáldemokrata és a kommunista párt legálisan működik; rengeteg lapjuk van. Dániában azt tapasztaltam, hogy szervezett munkásnak lenni olyan természetes, hogy természetellenes nem annak lenni.

Másnap reggel, amikor megjelentem a szaktársnál a pékségben, megállt a munka. Körülálltak, veregették a vállam. Pénzt adtak és sok ennivalót. Alaposan megpakolva mentem tovább. Néhány kilométer után megállt mellettem egy autó.

– Hová? – kérdezte. – Üljön fel, elviszem.

Hamar beértem a következő helyre. Maradt időm szétnézni és üzemeket látogatni, szaktársakkal beszélgetni. Olykor betértem az országút mellett működő szélmalomba is. A kíváncsiság vitt be, hiszen még sosem láttam szélmalmot belülről. Amikor az első ilyen malmot megnéztem, a mester és a segéd nagy örömmel fogadtak. Szerencsére Dániában sokan beszélnek németül, és így hamar szót értettünk.

Dániában egy szakszervezetben voltak a pékek és a cukrászok. A molnárok külön voltak. Amikor megnézték a tagkönyvemet és benne a molnárok cégérét, meglátták a malomkövet a bélyegeken, rögtön megnyílt a szívük és a zsebük. Annyi cukrászsüteményt életemben még nem ettem, mint Dániában és mindenütt a skandinávoknál. Üzemlátogatásnak, beszélgetésnek a vége mindig az lett, hogy a szaktársak rámutattak a süteményre. – Egyél, pajtás! – És én ettem. Meg is híztam. Pénzt szinte semmit sem kellett költenem.

A szaktársak közül néhányan megkérdezték, nincs-e piszkos

fehérneműm. Ha volna, reggelre kimosatják. Még ebben is vigyáztak rám. Gondoskodásuk folytán mindig úgy néztem ki, mintha világutazó lennék. Kalandra is gondolhattam, de egy kissé gyáva voltam hozzá. De aztán ennek is eljött az ideje.

Egy szaktársnál szálltam meg. Két napig laktam nála, mert sem a titkár, sem a pénztáros nem volt otthon. Koppenhágába mentek. – Nem baj – mondta a szaktárs –, maradj nálam. Munka nélkül volt, elvezetett a családjához. Apa, anya és két fiú, négy tagból állt a család. Az egyik cukrász volt, a másik építő. Az apára már nem emlékszem, de az anyára igen: idősebb, igen kedves és barátságos néni volt. Azzal kezdte, hogy kezet mosni és ebédelni küldött. Én ettem, és ők néztek.

Manzárdszobában helyeztek el, fent, az emeleten. Ezt két tanulságos nap követte: a szaktárs megmutatta a várost; a téren zenekari hangverseny volt. Minden érdekességre fölhívta figyelmemet. Beszélnem kellett, és most már, bármilyen nehezen, de beszéltem. Német tudásomat tulajdonképpen Dániában és Svédországban szereztem – kénytelen voltam beszélni.

Estére nagy cécót rendeztek: összejöttek fiaik barátai és leányismerősei, akiknek úgy mutattak be, mintha lottón nyertek volna. Sokat nevettünk, ők énrajtam, én meg őrajtuk. A fiatalok fesztelenek voltak. Először énekeltek. A fiúk gitároztak, aztán rám került a sor. Már négy éve dalos voltam, tudtam bánni a hangommal. Finn dalt énekeltem nekik. Csak néztek rám. Meg voltak lepve. Az egyik lány megkérdezte: – Mondd, van Pesten villamos?

– Autó is van – válaszoltam. Csodálkoztak a külsőmön, és csak igen sokára döbbentem rá a buta és korlátolt magyar reklám hatására, amellyel a külföldieket csalogatták, s amellyel a hivatalos magyar szervek elárasztották a világot: gatyás, fokosos, „magyar ruhás" figurákkal. – Igen, van villamosunk, van autónk, irodalmunk, színházunk, zenénk; épp hogy szabadságunk nincs és jogaink nincsenek.

Kérdések záporoztak, és én, amire csak tudtam, válaszoltam. Szidták és gyűlölték Horthyt, a diktátort és a véres kezű hóhért.

Felvittek az újságszerkesztőségbe. Pártszervezetben jártam. Más volt itt az élet, mint nálunk! Mindkét munkáspárt életét sikerült áttekintenem. Megismertem ifjúsági mozgalmukat is.

Az élelmezési szakma munka- és bérviszonyai – amelyre ott panaszkodtak – engem csodálattal töltöttek el. Kételkedve néztek rám. Nem győztek kérdezni a magyar munkás és paraszti életről, a kereseti viszonyokról és a dolgozók jogairól.

Megérkezett a titkár, aki sajnálta, hogy továbbmegyek. Dupla segéllyel növekedett a pénztárcám, és amikor útra keltem, hogy a szomszéd városba gyalog, egy nap alatt elérjek, úgy felpakoltak élelemmel, mintha az Északi-sarkra igyekeztem volna. Itt ismerkedtem meg a szendviccsel, amelyet gazdaságos ennivalónak neveztem el. Úgy gondoltam, azért esznek olyan kis kenyeret, hogy rajta megehessék a sajtot, rákot, halat s egyéb olyan eledelt, amelyet nálunk a munkás még ünnepnapra sem szerezhet meg magának.

Nagyon esős napon érkeztem meg a kisvárosba. Felvettem a segélyemet, de nem akartam ottmaradni, és megvárni, amíg a szaktárs végez a munkájával. Kértem, ajánljon egy éttermet. Inas vezetett el egy szolid kis vendéglőbe, ahol két koronát fizettem, és tíz korona értékű ennivalót ettem. Elgondolható, hogy ezt az éttermet nem munka nélküli, magyar pékmunkásnak létesítették. Esetemet elmeséltem, és felvilágosítottak, hogy nem mindenki eszik annyit, amennyit én ettem. Hideg ételeket raktak az asztalra. Kaptam tányért, kést, villát, és szedhettem, amit akartam. Később megfigyeltem, hogy ha bejött valaki, ivott egy pohár tejet, evett egy kis sajtot, szelet fehér kenyeret, és továbbment. Ez volt a fizetővendég. A német vándorok rájöttek, hogy az automata tíz pfenningért kidob egy doboz drága cigarettát. A csavargók kihasználták, és sok kárt okoztak.

Július eleje volt, napsütéses, ragyogó, meleg idő. Jóllakottan szálltam le a hajóról, és elhatároztam, hogy sokat fogok gyalogolni. Menet közben azonban nagyon megszomjaztam, és mivel

nem találtam vendéglőszerű helyiséget, az országút szélén sorakozó, villaszerű épületek egyikébe csengettem be. Csengetésemre kedves néni jött ki, akinek elmondtam, ki vagyok, és kértem, ne haragudjon a zavarásért. Vizet kértem. A néni bólogatott, mosolygott, és bevezetett a verandára. Hellyel kínált meg, és eltűnt a lakásban. Leültem, és szokásomhoz híven azon meditáltam, vajon ki lakhatja a villát. Szép villa volt, gondozott kerttel. Néhány perc múlva megjelent a néni, tál eperrel, hideg, cukros tejjel leöntve. Leült mellém. Merőn nézett, és mosolyogva biztatott az evésre.

Félóra múlva még fokozottabban úrrá lett rajtam a szomjúság. Nem volt mit tennem, választottam egy szegényebb külsejű villát, és bementem. Két asszony fogadott: az egyik fiatal volt, a másik idősebb. Szótagolva elmondtam nekik, hogy szomjas vagyok, és inni kérek. Az idősebbik sóhajtozott, míg a fiatal nevetett, és elküldte az idősebbet.

– Magyar vagy?

– Igen!

– Ne mondd! Ilyenek a magyarok?... Merre van Magyarország?

Nevetnem kellett ezen a kedves naivitáson. Gyötört a szomjúság. Feltűnt az idősebb, kezében levesestányérban földieper, leöntve tejjel. Mit tehettem? Megettem. Áhítattal nézték, ahogy faltam. Pedig én inni szerettem volna! Biztos, hogy valami baj van a szótárammal! Nincs mit tennem, továbbmegyek, és másutt újból meg kell próbálnom. Villa előtt álltam meg: Dr.... Orvos, tehát nem fog enni adni, ha vizet kérek! Csengettem. Idősebb, barátságos külsejű férfi jelent meg. – Magyar vagyok, tanulmányúton – mondtam. – Megszomjaztam, egy kis vizet kérek. Elővettem a szótáramat, mert az orvos csak nézett rám, és nem felelt. Mutattam: „Trinkwasser, bitte!" És lám, nyitotta a kiskaput, és betessékelt. Szép, ápolt kertje volt. A verandára vezetett. Csinos, középkorú, szőke asszony jelent meg, csodálkozva nézett rám. A férfi németül mondta el, ki vagyok, és hogy szomjas vagyok. Sörrel kínáltak meg az annyira óhajtott ivóvíz helyett!

Az asszony két üveg sört hozott. Kiöntötte. Mind a hárman koccintottunk. Sörrel a fejemben mentem tovább. Autóra kéredzkedtem fel, és tíz kilométert utaztam.

Estefelé érkeztem meg a másik partra. Ezzel a harmadik szigeten is megvetettem a lábam, hogy közelebb kerülhessek Koppenhágához. Úgy gondoltam, hogy másnap, ebéd után megyek oda, de addig valahol megalszom. Igen vágytam, hogy elérhessem Koppenhágát.

Kiálltam az országútra, gépkocsit fogni. Sikerült. Autóstoppal hamarosan eljutottam Koppenhágába. Jókedvűen léptem be a technikumba, koppenhágai szálláshelyemre. Kétemeletes épület. Nyár lévén, tanítás már nem folyt. Néhány szoba át volt alakítva hálóvá, ahová diákokat és vándorokat szállásoltak.

– Meddig marad? – kérdezték.

– Tíz napig – mondtam.

Itt csak szállást adtak.

Felkísértek a hálóba. Bemutattak két svédnek, egy hollandnak, egy belgának és egy osztrák fiúnak. Mind diákok voltak. A szomszéd hálóban németek voltak. Megfürödtem, és nekikezdtem a Népszava olvasásának. A többiek már aludtak, én az újságot lapoztam. A hazai hírek nem voltak valami jók: továbbromlott a helyzet. Mónus levele további utakra biztatott: menjek Svédországba és Norvégiába. Ne féljek messze menni, csak arra vigyázzak, ne váljak csavargó, magányos emberré!

Reggel korán keltem. A legtisztább fehérneműm vettem fel, és borbélyhoz mentem. Fényképet is csináltattam, hogy elküldhessem anyámnak. A dán élelmezési központtól öt napra harminc koronát kaptam. Megnyerhettem a tetszésüket, mert hosszan foglalkoztak velem. Amikor a titkár elolvasta ajánlóleveleimet, telefonált a szociáldemokrata pártba. Aztán átkísértetett oda.

Az időt a szociáldemokrata pártban töltöttem estig. Itt harminc koronát kaptam, majd este az ifiknél húsz koronát. Koppenhága egy nap alatt nyolcvan koronát adott. Tudtam, hogy itt mindenről magamnak kell majd gondoskodnom, úgyhogy a

pénz jól jött. Volt négyszáz koronám és százötven márkám. Gazdagnak érezhettem magam, de azért a pénzre nagyon kellett vigyáznom, mert az élet itt sem volt olcsó.

Két nap alatt eléggé megnéztem a fővárost. Elhatároztam, hogy végigjárom a tengerpartot is, amely sűrűn lakott, és van néhány szakszervezeti csoportja. Elhatároztam, hogy kirándulok, és mindig visszajárok Koppenhágába. Már azért is így döntöttem, mert megismerkedtem egy lánnyal – méghozzá milyen körülmények között! Kenyeret és süteményt a pék- és cukrászüzletekben vásároltam, a technikum közelében. Erre főképp a takarítónő biztatott, aki elújságolta ott, hogy én magyar pék és cukrász vagyok. A harmadik napon, amikor bementem vásárolni, a mester megszólított. Bevittek a pékségbe, mindent megmutattak. A szaktársak örültek a találkozásnak. Estére vendéglőbe hívtak. A kiszolgálólányok közül ketten jöttek el. Az egyik nagyon kedvemre való volt.

Betyárul tudtak inni a szaktársak! Hamar vidám hangulat kerekedett. Énekeltünk, mókáztunk. Csak az zavart, hogy mindenkinek mutogattak. A kedvemre való lány tudott németül, és beszélgetésből esti randevú lett. Szombat este volt. Az ő vezetésével néztem meg Koppenhágát – éjjel is. A lány nevetős teremtés volt. Engem különösen a szőkesége, tengerkék szeme és a hófehér bőre ragadott meg. Valószínű, hogy őt meg a cigányképem vonzotta. Vasárnap hajnalban mentünk hazafelé. Tízméterenként megálltunk csókolózni. Mindkettőnket hajtott a vágy. Hová mehetnénk? – járt az eszemben. Ez a probléma is megoldódott: kapukulcsa volt és manzárdszobája.

Heves szerelmünk négy napig tartott. Mint a kiéhezett emberek, akik képtelenek abbahagyni az evést, el nem váltunk, amíg jól nem laktunk. Csodálkozva néztem: hogyan fér meg ekkora szenvedély a szőke, dán szépségben? Ha ki is rándultam a tengerpartra, kora délután már visszatértem, hogy vele lehessek. Csak nála, csak vele akartam lenni. A négy nap olyan hamar elillant, mint valami szerelmes sóhaj.

A vízumom lejárt, mennem kellett. Még egy szép éjszaka, utána kora reggel útra keltem más ország felé. Irány Svédország – Malmö!

8.

Úgy éreztem, veszélyesen megszokom ezt a különös, szép és kalandos, új életet. Milyen óriási különbségek tapasztalhatók országok és országok között – társadalmi, gazdasági és politikai szempontból egyaránt!

Különösnek tartottam, hogy a szép és jó életet biztosító skandináv országok királyságok. Ezt olykor meg is mondottam. Szemléletemet furcsállták. Azt mondták, számukra ez nem érdekes. Királyság? Náluk ez senkit sem zavar. Ez volt a véleményük a különböző társadalmi rangú embereknek is. De sok másért is csodálkozással szemléltem életüket. Ezekben az országokban jöttem rá arra, hogy szervezettnek lenni nemcsak munkáskötelesség, de egyben társadalmi rang és a megbízhatóság mércéje is. A szervezettségnek ilyen magas fokú fejlettsége számomra felemelő volt. Elgondolkoztatott: ezekben az országokban miért lehetséges ez, és a munkásmozgalmat másutt miért üldözik tűzzel-vassal? Itt van kommunista párt is, és ezt természetesnek tartják. Európa más területén, például, ahonnan én jöttem, üldözik, föld alá kényszerítik; otthon még a szociáldemokrata párt is üldözésnek, elnyomásnak van kitéve. Úgy láttam, hogy nálunk, otthon és jó néhány más országban az uralkodó rétegek nem biztosak a dolgukban, és csak úgy tudnak kormányozni, ha az elnyomott munkás- és parasztosztályt a megfojtásig gúzsba kötik.

Ilyen gondolatok töltöttek el, amikor egy szép, nyári délelőttön a tengerben gyönyörködtem, és a komphajó a partok felé fordult velem. Az is foglalkoztat, hogyan nézzem a németeket – a kíváncsiság húz vissza hozzájuk.

De el most a gondokkal! Itt a csodásan szép tenger! A hajó korlátjától emberek sokasága nézi a partot, a partról emberek figyelik a hajót. Kiköt a hajó. Megindulok az emberek között a

szárazföldre. Malmőben kell aludnom, szétnéznem, útitervet csinálnom. A malmői csoport címét ismerem, megérdeklődöm, merre találom meg. Szép, nyári nap van, az utcán rengeteg ember, a tengerpart felől igyekeznek a város belseje felé. Érdeklődöm. Szívesek velem. Egy idősebb férfi elkísér a csoporthoz. Svéd szaktárs családi körébe toppanok be. Az asszony fogad, de nemsokára megjelenik egy idősebb férfi is. Hellyel kínálnak.

– Magyar? Ne mondja!

Bejön egy kisfiú is. Anyjához húzódva mustrál. Érthető: fehérek közt egy cigányképű, csokoládébarna bőrű jövevény – a szín varázsa ez.

Az asszony és a férfi egymással svédül beszélnek. Szavukat nem értem.

A szaki elkérte a tagsági könyvemet. Figyelmesen nézte, majd elkérte a nemzetközi tagsági könyvemet is. Aztán öt svéd koronát adott, az összeget beírta a rendes tagsági könyvembe. A másikhoz nem nyúlt. Annyit mondott, hogy arra majd Stockholmban kapok segélyt. Meghívtak ebédre. Gondoskodtak szállásról. Délután svéd szaktársakkal hoztak össze.

Ez az első malmői találkozásom a svéd szakikkal igen kellemes volt. Útirányt ajánlottak, címeket mondtak, amit mind feljegyeztem. Kialakult bennem, hogy először Helsingborgba kell mennem, onnan pedig Jönköping–Linköping–Norköpingbe és Stockholmba. Ezt az utat hat nap alatt megtehetem, és átvághatok Norvégiába.

A szociáldemokraták itt előkelő szerepet töltenek be. Kormányzó párt. Tekintélyük van, igen szervezettek; sok lapjuk van, ifjúsági szervezeteik és a szakszervezeteik erősek és fegyelmezettek. Dánia után a svédek még inkább fokozták meglepetésemet. Vonzó klubéletük is kulturált mozgalmi életre vallott. Mindezeken túl vonzóak voltak az emberek, vonzó volt az életük és a levegő is, amelyet köztük beszívhattam. Feltűnt, de nem zavart, hogy sokat ittak. Még sehol nem ittam annyit, mint Svédországban, ahol mindenki rögtön itallal kedveskedett. Igaz, olykor attól féltem, hogy a színes folyadék mámorán át látok mindent.

Malmőből másnap elindultam. Kocsin vittek át Helsingborgba. Reggel indultunk, és délben már ott is voltunk. Másnap innen Halmstadba mentem, autón. Rengeteg tó, szemet vidító, erdős táj mindenütt. És még kevesebb rendőr, mint Dániában. Ritkaságszámba megy, ha egy-egy feltűnik.

Stockholmban néhány napot akartam tölteni, de mivel a szállodának borsos ára volt, két nap után továbbmentem Upsalába, ahol kijelöltem további utamat Västerás, Orebro és Karlstad felé. Mindenütt szívélyesen fogadtak és segítettek. Az egyik városkában, amikor a szakszervezeti pénztárost a lakásán felkerestem, nem találtam otthon. Szállásadónője kísért el a pékségbe. Az üzem és az üzlet pék és cukrász jellegű volt. Szakemberek nyolcan dolgoztak benne, az üzletben négy kiszolgálólány. A szaktársak vendéglőbe hívtak. Velünk jött két lány is.

Késő estig együtt mulatoztunk.

– Néhány napig ne menjen tovább – mondták.

– De hol alszom? A szállás drága.

– Majd lesz valahogy. Ne féljen, itt még senki sem maradt szállás nélkül.

A pénztáros azzal bízott rá az egyik kiszolgálólányra, hogy gondoskodjék szállásról. A szakiktól elváltunk. A lány magával vitt. Csak svédül tudott. A lány kedves és vidám teremtés. Nagyobb villába vezetett. Manzárdszobában helyeztek el. A másik hasonló szobában a lány lakott. A takaros szobában ágy, szekrény, mosdó. Térre nyíló ablak. Lefeküdtem és elszenderedtem. Arra ébredtem, hogy nyílt az ajtó. Sötét volt. A folyosóról halvány világosság tódult be a megnyitott ajtón. Az ajtóban a lányt vettem észre, hálóingben. Az első pillanatban álomnak tűnt. Nevetése azonban érzékeltette velem: nem álom, valóság. Egykettő ágyamban termett. Didergett. Csak svédül tudott, én meg csak magyarul – szerencsére nem azért jött, hogy beszélgessünk. Szemre hidegnek látszott, de lám... Milyen csodálatos teremtés! Formás alakja volt, hófehér bőre, ezüstösen világos haja – akár valami álombeli porcelánbaba, a tengerkék, derűs szemével. Két napig enyém volt. Akkor is álomnak tetszett az

egész, amikor búcsút vettem tőle, és vonatra ültem. Szerettem volna örökre megőrizni az elmúlt két nap minden emberi szépségét. Ezzel az emlékkel indultam tovább a harmadik országba, Norvégiába.

Oslóban egy hétig maradtam, nemcsak azért, mert tetszett a város, de azért is, mert a nemzetközi könyvem segélyre jogosító szelvényeit itt teljesen kimerítettem. Erre a könyvemre én már sehol, semmit nem kaphatok – legfeljebb bizalmat. Oslóban a segélyen kívül szállást is kaptam. Néhány napig a további úton gondolkodtam. Nagyon szép volt, amit láttam és átéltem. Arra már rájöttem, hogy a három északi ország között csak árnyalati különbségek vannak. Körül kellene utaznom a tengerpartot, de ahhoz sok idő kellene. De bármily szép itt, gondolataim visszavisszatérnek Németországba, ahol növekedtek a bajok: élesedett az osztályharc s a világválság Európában, főleg Németországot remegtette meg.

Oslo környékét körüljárva, Svédország felé vettem utamat, hogy a tengerparton, az üdülő- és nyaralóhelyeken át Göteborgba is eljussak, majd onnan hajón Dániába. Segélyt mindenütt kaptam. A norvég és svéd szaktársak bőkezűen elláttak. Göteborgból puszta kíváncsiságból hajón mentem Skagenbe, a sziget csúcsára. Újra Dániába kerültem. Egy napot Alborgban töltöttem; onnan Aarhusba mentem megpihenni. Számba vettem a pénzem: 700 koronám és 150 márkám van. Szép summa. Nagyobb terv kivitelezéséhez is elegendő.

Norvégiában felfrissítettem a ruhaállományomat, új cipőt, néhány meleg fehérneműt vásároltam, mert beáll a hideg. Aarhusban pedig használt kerékpárt vásároltam. Ez lett a legnagyobb örömöm, hiszen otthon sem volt még saját kerékpárom, és most van! Karikázhatok kedvemre. Kerékpáron két nap alatt Flensburgban voltam. Augusztus 20-án léptem át a határt. Amikor visszanéztem, ki kellett mondanom: szép volt. Mindent szépen köszönök – a fogadtatást, a bánásmódot, a támogatást, de legfőképp az emberséget! Sosem felejtem el!

Flensburgban töltöttem az éjszakát. Korán reggel már tapostam a pedált Hamburg felé.

9.

Ahogy közeledtem Hamburghoz, elfogott az öröm és az izgalom. Hetek óta nem találkoztam magyar emberrel! Mónus leveleiből és az újságokból hírek fogadnak majd hazulról. És újból Németországban lehetek!

Megérkezésemkor rögtön a nyomdába mentem, hogy szót válthassak a nyomdász barátommal. Levelet írtam neki, tudta, hogy megérkezem. Beszélgettünk, aztán megállapodtunk, hogy reggel majd találkozunk a téren.

Jelentkeztem a szakszervezetnél – inkább a szokás vitt oda, mert hiszen segélyt már nem várhattam, noha szállást még kapok két napra a szakszervezet szállójában.

A hamburgi Központ emberei kérdéseimre felelnek: rossz a helyzet, riasztó a munkanélküliség. Mint régi ismerős jelentkezem a szállásomon. Itt is eléggé nyomott a hangulat. Nem találok vidám, beszélgetős embert, de még olyat sem, aki kíváncsi lenne arra, mit láttam a skandinávoknál.

A postán magamhoz vettem Mónus levelét és az újságokat. Lementem olvasni a szálloda olvasójába. Lehettünk itt vagy húszan – kevés külföldi, nagyrészt németek. Rossz hangulat fogadott. Itt-ott ingerült vita csattant föl. Néztem a német munkásokat, és hallgattam gyűlölködő vitáikat. Kommunisták és szociáldemokraták vitatkoztak. Röpködtek a kemény, vádló szavak. Válság, munkanélküliség, kapitalizmus, weimari demokrácia, árulás, forradalom, horogkereszt, nácik! Zűrzavar. Elszomorodtam. Kilenc óra. Kimentem a térre.

A téren kevesen vannak. Mászkáltam, és Mónus levelén töprengtem: további kinnmaradásra ösztökél. Tovább, és csak Németországban! Most ez az érdekes! A Népszava sorai is fejemben forognak. Válság, munkanélküliség, kilakoltatás, tüntetés. Növekszik az öngyilkosok száma.

Kedvetlenül feküdtem le. Egész nap a pedált tapostam, hamar elaludtam.

A nyomdásszal reggel nyolc órakor találkoztam. Fáradt és álmos volt, de örömmel fogadott. Ajánlotta, menjünk a füvészkertbe beszélgetni. A csendes kert egyik padján azt kérdezte:

– Na, mi érdekel?

– Minden – mondtam. És beszélt: Németország izgalmas hely kezd lenni. Először is: igen gyorsan, igen mélyre züllöttek a viszonyok. Bankösszeomlások. Az ipar után a mezőgazdaság is válságban tengődik. Tombolnak a szélsőségek. Ijesztő méreteket ölt a munkanélküliség. Ötmillió ember vándorol, csavarog szerte az országutakon, és nemcsak munkások, hanem parasztok is, pedig azokat mindig nehéz volt kimozdítani a falvakból. Ehhez járul még az, hogy a magasan kvalifikált értelmiségiek is reménytelenül és céltalanul menetelnek és lezüllenek. Mi jöhet ezek után? Forradalom – proletárforradalom? Fasizmus? Jaj nekünk, ha az utóbbi kerül fölénybe!

A nyomdász aztán elmondta, hogy ő hazafelé kacsingat. Figyelmeztették ugyanis, hogy leközelebb már nem újítják meg a munkavállalási engedélyét. Igazuk van, hiszen van elég munkanélküli német nyomdász! Szomorú ez, de legfőképp az, hogy a nácik már a munkások szervezett soraiba is betörtek. Marx, Engels, Bebel és Liebknecht hazájában ez végtelenül szomorú! Úgy látszik, hogy a világ munkásmozgalmának fő kérdése most Németország! Itt sok minden eldőlhet – jobbra vagy balra, jól vagy rosszul. Mit hoz a jövő? Ki tudja?

Letörve hallgattam. A skandináv jólétből a németországi nyomorba szédültem. De akkor sem baj! Egészséges vagyok, nem szabad félnem. Tanulságos és izgalmas út lesz: nekivágok az országnak, hátha soha többé nem leszek olyan helyzetben, hogy ezt még egyszer megtehessem.

– Kerékpárod is van – mondja a nyomdász. – Minden új és rendes rajtad, ne áldozd fel. Három hét alatt kényelmesen hazaérsz.

– Nem! Tovább akarok menni Németországban. Tervet készítek, és holnap reggel elindulok.

– Lehet, hogy neked van igazad ...

A szálló éttermében ebédeltünk. Aztán a nyomdászt elkísértem a nyomdába. Megöleltük egymást. Ő bement a nyomdába, én meg leültem a füvészkertben, kiterítettem a térképet, és összeállítottam a több hétre szóló útiprogramomat. Ha többet látok, ha többet tudok, talán kifürkészhetem a jövőt. Hiszen, ha itt valami komoly történik, annak hatását Magyarországon is megérezzük.

Makacs vagyok. Mit veszíthetek? Addig nem megyek haza, ameddig kijelölt utamat végig nem jártam. Ha naponta 50–60 kilométert megteszek, nagy területeket járhatok be. Hamburgból indulok, el kell jutnom Trierbe, Marx szülőhelyére, Barmen-Elberfildbe, Engels szülőhelyére, Eisenachba, Gothába és Erfurtba, Weimarba, valamint Leipzigbe, Nürnbergbe, Stuttgartba és Frankfurtba. De Köln sem maradhat ki, és a német ipar és a szervezett munkásmozgalom nagy bázisa, a Ruhr-vidék sem. Hát a Saar-vidék? El kell jutnom ezekre a helyekre, szememmel látni, fülemmel hallani az ottani életről.

Amint rendeztem gondolataimat, és van programom, megkönnyebbülten álltam fel. A szállás felé vettem utamat. Szétnéztem az ismerős helyeken: az állomás, a nagy tér, amely kora délután zsúfolt, az emberek és a hamburgi levegő, az egész város, amelyet, nem tudom, láthatók-e még valaha, izgalommal töltöl el. Természetesnek tartom, hogy holnaptól kezdve végigfekszem az összes herbergeket, asilokat, kocsmákat, rendőri fogdákat, és végigeszem azt a kemény, keserű, fekete kenyeret, amelyet a német munkás és paraszt eszik. Nem nyugtalanít az, hogy jó ideig krumpli és káposzta lesz a fő ételem. Hiszem, hogy ezután fogom igazán megismerni Németországot és a német népet, emberközelségbe kerülve velük. Nem lesz könnyű dolgom a segélykérdésben sem: nemzetközi könyvem kimerült, arra már semmit nem kaphatok. A csoportokra kell majd támaszkodnom, és mivel sűrűn lakott területeken fogok járni, sikerül majd össze-

szednem azt, ami szükséges számomra, és koldulásra nem szorulok. Pénzem ugyan van, de ahhoz csak végszükségben szabad hozzányúlnom.

Határozott, biztos léptekkel mentem át a téren. Amikor beértem a szállásomra, a társalgóba be sem mentem – most nem érdekelnek az ott folyó viták. Megfürödtem, lefeküdtem, és azonnal elaludtam.

10.

Sokat kellett taposnom a pedált, mire kiértem a városból, és rátértem a Hannover felé vezető útra. Az országút meglehetősen népes. Elhúztam a gyalogosok mellett. Ritkán álltam meg. Az országutat hamar megszoktam. Arra ügyeltem, hogy ahol aludni akarok, oda kora délután érkezzem meg, mert a szakszervezet meglátogatása, a segély felvétele és a szálláskeresés sok időt vesz igénybe. Lüneburg és Celle volt a legközelebbi úticélom. Mindkét helyen kaptam segélyt. Az utóbbi kisvárosban alszom – a csoport helyezett el. Másnap délben már Hannoverben voltam, itt két napot töltöttem: tapasztalom, az utóbbi időben nagyon leromlottak a viszonyok; sok a munkanélküli, összeroppanna a szakszervezet, ha nem lenne állami munkanélküli-segély. De hát így van ez most mindenütt a világban – a gazdag Amerikában éppúgy, mint Angliában és Franciaországban. A szakszervezetekben halmozódik fel minden elkeseredés és gyújtóanyag. Hatalmasak vagyunk, mégis tehetetlenek. Most még a sztrájk sem segít! Talán egy általános politikai sztrájk hozhatna valamit, de ezzel még várnak. Az általános politikai sztrájk veszélyes fegyver!

Hannover után Göttingenbe akarok eljutni. Elhatározom, hogy jobban megnézem az országút vándorait, kik ezek, milyen rétegekből tevődnek össze. Úgy rendezem a dolgom, hogy sokszor megállhassak az országúton, vándor- és csavargócsoportokkal beszélgetni.

Kiderült, hogy az országúti nagy menet résztvevőinek – ak-

kor már ötmillió emberre becsülték – csak minimális százaléka volt szervezett munkás vagy kommunista és szociáldemokrata párttag. Ez az ötmillió ember a német társadalom szervezetlen, politikai értelemben bizonytalan tényezője. Ki fogja egyszer ezt az ötmillió embert megnyergelni valamilyen célra? Most még nincs baj velük: este, ha megérkeznek valahova, van hol aludjanak. Reggelit és vacsorát kapnak – ha korán érkeznek. Ezek az emberek kétféle típust képviselnek: az egyik a csavargó, a koldus, aki hamar bűnözővé válik; a másik: a magányos ember, aki kiszakadt a családból, és akit csak egy lépés választ el az előbbitől. Idő kérdése, hogy mikor találkoznak. Szörnyű hadsereg – felesleges emberek, akiktől lassan mindenki fél. Tulajdonképpen a munkásosztályból és a parasztságból kiszakadt, lumpenproletár, züllött tömegről van szó, akik most még megelégszenek annyival, hogy valahol elalhatnak, ehetnek és ihatnak, de közel van az a pillanat, amikor a megalázottságukból és kilátástalan helyzetükből forradalmi vagy ellenforradalmi erővé csapnak át. Van már annyi ismeretem, hogy ezt fel tudjam mérni. Leveleimben felvetettem ezt Mónusnak, de szó nélkül hagyta, s csak arra biztatott, hogy menjek a nagyvárosokba és ne szakadjak ki a szervezett munkások családjából. Tulajdonképp én már német szervezett munkás is vagyok, hiszen itt fizetek járulékot, igaz, munkanélküli-járulékot. Mivel a járulékot pontosan fizettem, szinte minden meglátogatott csoport segélyt ad. Van olyan csoport, ahol egy, esetleg másfél márkát adnak. Elgondolkodtat az, hogy otthon majd nekem is bele kell olvadnom a munkanélküliek százezres, tehetetlen és céltalan embersűrűjébe.

A falvakban parasztoknál aludtam. Velük beszélgetve még inkább elmélyült bennem a rossz előérzet és félelem. Tűnődtem: mi lesz a sorsa ennek a népnek?

Göttingenből Kasselbe mentem. A kasseli szakszervezetben ridegen, mondhatni, elutasítóan fogadtak. Nincs segély! Ez az első hely, ahol ezt kategorikusan megmondták. Nem vitáztam velük. Szállást kerestem. „Miért nem megy haza, mit járkál itt?! Van nekünk elég bajunk, még külföldiekkel is bajlódjunk?" – mordul-

tak rám. Itt már határozottan felléptem: ad szállást vagy nem? Megyek a rendőrségre, megyek az Asilba! Megenyhültek. Céduláért nyúltak, és kitöltötték. A cédulát szó nélkül elvettem, és mentem a szakszervezeti szálláshelyre. A szállóban, amely zsúfolva volt emberekkel, óriási vita folyik. Tanúja voltam a kommunisták és a szociáldemokraták ellenséges vitájának. Pohár víz mellett hallgattam, ahogy vádolták egymást: „Demagógok! Gyávák! Tehetetlenek!" Ez egy kissé sok volt nekem. Keserűség töltött el. Rosszul aludtam. Mindez további útra sarkallt.

Hat hétig különösebb bajt mégsem észleltem. A kép, amit az országban láttam, világos és félreérthetetlen volt. Szerencsére sikerült megőriznem kulturált külsőmet. Hetenként háromszor fürödtem, fehérneműt mostam és váltottam. Este, lefekvés előtt, a kerékpáromat is rendbe tettem. Tudtam, ha nem vigyázok rá, hamar tönkremegy, és nem marad más számomra, csak a Krisztus papucsa.

A legszebb és legérdekesebb vándorutam Kasselből kiindulva Thüringián keresztül vezetett, és nemcsak azért, mert erre voltak azok a helyek, amelyeket látni akartam: Eisenach, Gotha, Erfurt, Weimar, Jena, Leipzig, hanem azért is, mert a természet erre csodálatosan szép. Itt sehol sem költöttem – mindent kaptam: szállást, kosztot és segélyt. Erre – úgy tűnt – a légkör nem olyan nyomasztó, és barátságosabbak az emberek. Beszélnek velem, és én is beszédesebb leszek. A szakszervezetek mindenütt igyekeztek kielégíteni érdeklődésemet. Úgy éreztem magam, mint valami diák, aki abba a szerencsés helyzetbe került, hogy a történelmi nevezetességű helyeken személyesen szerezhet tapasztalatot. Ezek a helyek nemcsak a munkásmozgalom történetével izgatnak. A német kultúra és irodalom bölcsőjét is jelentik. Nemcsak olvasom Goethét és Schillert, de megállhatok szobraik előtt, és áhítattal hajthatok fejet Goethe sírjánál.

A náci rémképet igyekszem elhessegetni. Veszedelmes növekedé-

süket azonban látom. A masírozó barnaingesek egyre gyakrabban láthatók.

Amikor a leipzigi szakszervezet megtudta, hogy hónapok óta úton vagyok, négy napra szállást, kosztot és – meglepetésemre – húsz márkát adott. Itt nagy hatása volt ajánlóleveleimnek. Imponáló volt a leipzigi munkásmozgalom, és a négy napot hasznosan töltöttem el. Két üzemet is megnéztem. Ez az első hely, ahol felvetettem: meddig tűrik a nácik növekedését és garázdálkodását? Meddig marakodik a német munkásmozgalom két pártja? Nem látják a veszélyt?

Elmondtam az országúti, menetelő seregben szerzett tapasztalataimat. A leipzigi szakszervezet vezetője elnevette magát. Azt mondta:

– Meglátszik, hogy Magyarországról jött. Azzal a szemmel néz és ítél meg mindent.

Türelmetlenül bizonygatom, hogy én már régen eljöttem hazulról, és mondhatom, elszakadtam az otthoni élettől, és főképpen német tapasztalatokra támaszkodom. Lehet, hogy gyorsan ítélek, és magyar szemmel látok, de azért a tény cáfolhatatlan. Ha a német munkásmozgalomnak és vele a két munkáspártnak nem lenne nagy nemzetközi tekintélye, s én nem lennék a csodálója és tisztelője, akkor talán fel sem vetődne bennem a kérdés. De aggódom. Félek a jövőtől.

– Nézze, magyar barátom – kezdte a beszélgetést a leipzigi szakszervezeti vezető. – A német munkásmozgalom, a német nép a nácikat nem engedi, nem fogja engedni hatalomra jutni. Igaz, hogy a versailles-i békeszerződés fűti a nacionalizmust, fűti a revansszellemet, de mi a helyünkön vagyunk. Már nemegyszer megmutattuk, hogy mire vagyunk képesek. Egy általános sztrájk, és *ezek* el vannak intézve. Ezt *ők* is tudják. Egyébként is: az emberek kezdenek kiábrándulni belőlük. *Ezek* nagyon hamar lejáratják magukat.

Mondom neki, hogy egy általános sztrájkhoz egység kell – munkásegység –, ha ez nincs, a sztrájk elbukik.

– Nem ismeri a teljes helyzetet, és így nem hisz a német munkásmozgalom erejében.

Elmondtam neki, hogy ha kilépek a szép és hatalmas szakszervezeti palotából a német hétköznapba, a német valóságba, akkor az, amit látok és tapasztalok, ellentmond annak az optimizmusnak, amely kicseng a szavaiból. Itt a jó szándék kevés. Ha nem ismerjük fel a veszélyt, akkor könnyelmű hazárdjátékosok vagyunk. Nézetem szerint a náci politikát s annak a német népre gyakorolt hatását, az ebből kinövő és táplálkozó mozgalmat lebecsülni könnyelműség és felelőtlenség is.

Gyanakodva nézett rám.

Nem vagyok kommunista, magyar szociáldemokrata vagyok. Érveim olyan szótárból valók, amely előtte is ismeretes. Azt mondta:

– Nem lehet a kommunistákkal egységet teremteni, nem lehet velük megállapodást létesíteni – nem akarják elfogadni a mi helyes megoldásainkat és demokratikus módszerünket. Mi pedig nem fogadjuk el az övékét. Nincsenek meg a feltételei a munkásegységnek sem elvi, sem politikai, sem gyakorlati értelemben! Ami pedig a náci veszélyt illeti: ezek csak Bajorországban erősek, egyebütt csak a hangjuk nagy. Bár tudjuk, hogy Hitler mögött máris komoly erők vannak. Ha ezektől nem kapna támogatást, a szél is elvitte volna.

Sokat tépelődtem. Járkáltam Leipzigben, kapcsolatba kerültem a szaktársakkal; esténként vitákat hallgattam az Otthon söntésében. Vitákat? Ezek már acsarkodások! A kommunisták és szociáldemokraták olyanokat vágtak egymás fejéhez, amik már becsületbe vágók. Olyan a légkör körülöttük, mintha nem is egy országban élnének, és nem is egy anyanyelvet beszélnének. Innen tovább kell mennem!

Gyors elhatározással lehúzódtam Bajorországba. Egyenesen Nürnbergbe. Néhány nap múlva megérkeztem ebbe a jellegzetesen szép bajor városba. Kerestem a nürnbergi mesterdalnokok

szép világát, melyben a bajorok a dal, a zene versenyében akarnak kitűnni – de mindezt hiába kerestem.

Elhatároztam, itt töltök néhány napot. A szakszervezetek pénztárosai főleg sörgyári munkások voltak, akik a napi segélyhez mindig adtak egy zsetont, ezzel reggelente elmentem a sörgyárba, ahol egy liter sört kaptam reggelire. Ivás közben sok mindent megtudtam a munkásokról. Találkoztam olyan szervezett munkásokkal is, akik tagjai voltak a náci pártnak. A hátam borsódzott tőlük, és dühítettek.

Az egyik nagyobb helységbe vasárnap délután érkeztem. Szemtanúja voltam a kb. századnyi fiatalember felvonulásának. Barna inges, horogkeresztes nácik voltak. A járókelők képéről lerítt az öröm és a büszkeség. Félelmetes hatással volt rám a menetelők kinyújtott karja és hangorkánszerű üvöltésük. Itt is érzékeltem, hogy nemcsak a polgárok és az értelmiségiek, hanem parasztok és munkások is kezdik feltölteni a nácik sorait.

Amikor Nürnbergben jelentkeztem a szakszervezetnél, a szakszervezet egyik vezetője nem is csinált titkot abból, hogy náci. Azzal kezdte a beszélgetést, hogy a magyarokat szívesen támogatják Németországban, mert nekik mi nemcsak szervezett munkástestvéreik vagyunk, de bajtársaik is. Együtt vesztettük el a háborút, és együtt kell elszenvednünk ennek következményeit. Trianon már nem él sokáig, higgyem el neki.

Néztem a csodabogarat, aki bajtársamnak vallja magát – náci és egyben szakszervezeti funkcionárius! Hallgattam, mert egyebet is szerettem volna megtudni tőle. Oktatóan magyarázott, és nem tagadta: kommunistaellenes. A szociáldemokratákat pipogyáknak tartja, állítja róluk, hogy a kommunisták kezére játszanak – ez a természetük. A kommunistákat egyébként ki kell űzni Németországból, menjenek az imádott oroszaikhoz. Árulók, a haza, a nemzet árulói! Biztatott, jól nézzek körül. A Népházban helyezett el.

Járom az üzemeket, járom az utcákat, és amikor sok nácit látok egyenruhában, felzaklat. Elég belőle. Négy nap múlva letörten mentem tovább. Stuttgart felé vettem az utam. Több napon át

tapostam a pedált. Néha leültem az országút szélén, töprengtem, érdemes-e továbbmennem. A Stuttgartban lezajlott események arra bátorítottak, hogy ragaszkodjam eredeti úti programomhoz. Anyagi és erkölcsi értelemben egyaránt elvtársi volt a fogadtatás és az ellátás. Nagyon tetszett nekik, hogy már annyi helyen megfordultam. Készségesen segítettek kerékpárgumit szerezni. Két ifjúmunkás nekiesett a kerékpáromnak, és az Ifjúság Klubjában úgy rendbe hozták, hogy újnak látszott. A szállásomon nemcsak fürödhettem és nyiratkozhattam, de valamennyi ruhadarabomat rendbe hozták, kitisztították. Istenien kialudtam magam, és rendesen étkeztem. Minden délután késő estig a városban csatangoltam velük. Mindent meg akartak mutatni. Ha nem mászkáltunk, nagy beszélgetésekbe bonyolódtunk. Fiatal és idősebb elvtársak bátran és őszintén beszéltek a helyzetről, a vészesen növekvő milliós munkanélküliségről, az üzemek rohamosan csökkenő munkáslétszámáról; és főképpen a nácikról, akiket ugyan komolyan vettek, de nem féltek tőlük. És nem voltak pesszimisták. Elmondtam nekik tapasztalataimat, és külön hangsúlyoztam azt, mennyire meglepett a bajorországi helyzetkép, és azt, hogy sok csoportnál találkoztam olyan vezetőkkel, akik nyíltan náciknak vallották magukat. Vigasztaltak, és arra kértek, hogy ebből ne vonjak súlyos következtetéseket. Szemét ember náluk is akad, van renegát, kalandor és karrierista is. – Nálatok nincsenek ilyenek? – kérdezték. – Mindenféle van – mondtam –, de olyan szakszervezeti funkionárius nincs, aki nácinak vallaná magát. Az effélének kitennénk a szűrét! A magyarországi szakszervezetekben sem ellenforradalmár, sem fasiszta nincs!

Az egyik napon nagy pék- és cukrászüzembe hívtak tanulmányi kirándulásra. Ezt is a fiatalok szervezték. Körülraktak cukrászsüteménnyel. Biztattak: egyek bátran, nem kell elszámolni vele. Mielőtt elengedtek volna, az üzem munkásai húsz márkát adtak össze. Kaptam tőlük csomagot is, két kalács volt benne, és négy napra elegendő élelem.

Másnap derültebb, optimistább hangulatban indultam tovább. A Rajnának vettem utam. Mannheim és Darmstadt, majd Frank-

furt am Main az állomásaim. Ezekben a városokban egy-egy napot, illetve az utóbbiban két napot töltöttem. Nagy városok, hatalmas munkásmozgalommal. A megnövekedett munkanélküliség ezeken a helyeken is kínzó volt. Előfordult, hogy szégyelltem felvenni a segélyt, hiszen nálam sokkal rosszabb helyzetben levő embereket láttam. Vándorok és csavargók sűrűn lepik el a várost, és nagy tömegekben indulnak az országutakra. Az asilok, menhelyek, rendőrségi fogdák zsúfoltak. Amikor kiértem a városból, a város peremén a vándorok és csavargók százait láttam ülni. Elszomorító látvány. Én meg kerékpáron és rendesen felöltözve, mint valami diák, aki kirándult, a német dolgozók viszont az országúti árokban húzzák az időt, és bandukolnak tovább a legközelebbi helységig, ahol meleg lötty, menhelyi ágy vagy rendőrségi fogda várja őket. Fiatalok és öregek – felesleges emberek, akiknek a sorsa a teljes bizonytalanság. Szégyenkeztem.

Wiesbaden, Koblenz, Godesberg, Bonn és Köln az útvonalam. Megálltam, csodáltam a természet gazdag pompáját. A Rajna mindkét oldalán hegyek, dombok és robogó vonatok, amelyek hol eltűnnek, hol feltűnnek a természeti szépségek között. A vonatok utasokat visznek, jól öltözötteket, gazdagokat és vidámakat, akik a vonat ablakából nézik a tájat, és nem látják az országúton sűrű sorokban menetelők csoportjait. Szép utak, sűrűn lakott területek és barátságos emberek – nem olyan gőgösek és másokat lebecsülők, mint a poroszok és a bajorok. Közel vannak Franciaországhoz, úgy látszik, hogy a franciás szellem, no meg a bor, vidámságot, szabadságérzetet és szépséget visz életükbe. Még az ételük is ízletesebb. Boruk kitűnő, de igen drága. Leletértem a főútról. A végtelennek tűnő szőlőtáblák közé húzódtam. Sok gyümölcsöt, főként császárkörtét és szőlőt ettem. A szőlőtáblák szélén fegyveres csőszök állnak az országúti vándorok és csavargók miatt. Nekem könnyű volt a helyzetem, mert kerékpáromon hamar találtam olyan helyet, ahol teleehettem magam.

Szép, őszi napon futottam be Kölnbe. Ez nem Bajorország! Hatalmas, széles hálózatú munkásmozgalom és a két párt erős.

Azonban láttam egy aggasztóan nagy náci gyűlést, amelynek Hitler volt a szónoka.

A szálláson hallottam, hogy másnap a nácik gyűlést tartanak. Ezt meghallgatom! Hitlerhez eddig nem volt szerencsém. Vándorutam során hallottam már Göringet, Hesst és Goebbelset, de Hitlert még nem. A gyűlésen meglepően sokan voltak. Nemcsak a barna inges, egyenruhás, fegyelmezett gárda, de civilek is, akik közt sok volt a munkás, de még több a munkanélküli. Talán húsz méterre álltam a tribüntől. Kíváncsian vártam, hogyan fogadják a szónokot. A hangorkán meglepett. Ezt az embert, aki megszállottan tört a hatalomra, nehéz volt megértenem és elhelyeznem politikai ismeretem területén. De a hallgatóságot sem értettem. Már ahogy Hitler kiállt a gőgös, pózoló, a tömegek felett uralkodni akaró magatartásával, idegen és taszító volt számomra. Beszélt, ordított, eltorzult arccal üvöltött, mint egy megszállott komédiás. A hallgatóságot mégis magával ragadta.

Körülnéztem. Tulajdonképpen kikből áll a hallgatóság? Szomorú lettem. Látnom kellett a nácik betörését a munkások soraiba. Érzelmek, szenvedélyek korbácsolódtak fel itt pokoli módon, pokoli eszközökkel. Nemzeti sérelmek éltek egész mélyen a lelkekben, ezek a sérelmek azonban nem voltak azonosak az osztályok érdekeivel. A sérelmek sora halmozódott össze ebben az időben Németországban, és ezeknek a sérelmeknek igazi megnyergelői a nácik, miközben a munkásosztály azzal van elfoglalva, hogy egymást marja azért, mert nem győzött a forradalom. Hitler a németségben szunnyadó sérelmekre épít, okot és okozatot felcserélve.

A hallgatóság őrjöngése közben feltettem magamnak a kérdést. Mit ad Hitler a németeknek, ezeknek az állítólag magas szintre emelkedett, filozófiában, társadalomtudományban, irodalomban és műszaki tudományok terén világhírűvé lett nép fiainak? Mondanivalójának lényege: minden kommunista és zsidó ellenség. És az, hogy Németország soha nem vesztette volna el a háborút, ha ezek hátulról le nem döfik, és az országot belülről defetista szellemükkel szét nem rombolják. Ezek a német nép el-

lenségei, és minden baj, ami van, ezektől ered. Miattuk megy tönkre német kereskedő és német iparos, miattuk nem tud érvényesülni a német értelmiség! A paraszt tönkremegy? Ez az ok! Munkanélküli vagy? Ez az ok! Az utóbbihoz még hozzáteszi: a szakszervezeti bürokraták – mindkét munkáspártra egyformán értve – jól élnek, és híznak a munkások zsírján. Palotákban laknak, külföldre járnak nyaralni, míg a nagyvilág legjobb szakmunkása, iparosa munka nélkül van és éhezik. Az is lényeges, amit mond, de ahogy mondja, felkorbácsolja az elkeseredett, sérelmekben vergődő tömeget, félelmetes. Beszédében németekről van szó és nem osztályokról – ezért varázslatos a hatása!

Megdöbbentő, ahhoz, amit Hitler mond, nem kell nagy értelem. Áll az ipar, tönkremennek a parasztok és a kereskedők, több millió a munkanélküliek száma, s ötmillió ember csavarog és koldul az országúton. És mit tettek ezellen? Semmit! És ez a szörnyű. A világ válságban van, Amerikától kezdve. Itt nem elméletek és távoli perspektívák kellenek, munka és kenyér kell, de ez most nincs. Ha most ezt az elkeserítő és lázító tényt nacionalista szenvedélyek felkeltésével párosítják, fergeteges a hatása.

A betegesen szenvedélyes nacionalizmusnak kevés olyan hatásos szónokát hallottam, mint Hitler. Nem akkor kezdtem gyűlölni, amikor belerántotta a világot a második világháborúba, már ekkor gyűlöltem. Ez nem bohóc, nem is komédiás – ez megszállott őrült. Azokat teszi bohócokká és rabszolgákká, akik hallgatják. Ahogy nézem és hallgatom, a hátamon végigfut a hideg, félelem lesz úrrá rajtam. Amikor befejezi a beszédét, és magasra lendíti karját, kar-erdő rá a válasz és eget verő, féktelen hangorkán: „Heil!... Heil!..." Csillogó, szenvedélyes tekintetek, amelyekben már ott égnek a gyilkosságok véres éjszakái. Gyanakodva néznek, s én dermedten állok. Mire rászánom magam, hogy elinduljak a szállásom felé, egészen elgyengülök. Egész úton azt kérdem magamtól: egy nép hogyan jutott idáig, és ki a felelős ezért? Megértem, hogy Németország és a fegyvergyárak urai a marxizmust, a szocializmust gyűlölik, mert forradalmat hozhat. Van ok a félelemre: ha a németországi forradalom győz, és Né-

metország szocialista lesz, eldőlt Európa sorsa. De itt a másik kérdés: miért kell a náciknak a szocialista fedőnév? Kézenfekvő: csak ezzel tudnak hatást remélni azokban a tömegekben, amelyek esztendők óta átitatódtak ezzel a nemesen csengő forradalmi szóval, amely önmagában is sokat mond. Hitler azt reméli, hogy ezzel a szocialistára kereszteltséggel magához édesgetheti a szervezett munkásokat és főképp a munkanélkülieket. De hát azok olyan buták, hogy ezt az átlátszó hazugságot nem veszik észre?

Németország szörnyű helyzete, a világválság, a nagy munkanélküliség, az áldatlan testvérháború és a munkásosztály egységének hiánya a tisztán látni akarónak megmagyarázza Hitler és a nácik sikerének titkát. A reménytelen embereknek most már szinte mindegy, hogy Hitler mit mond.

Felmerül bennem: jobb lenne visszafordulni, míg jó a kerékpárom, és van egy kis tartalékpénzem. De aztán gyávaságnak minősítem gondolatomat, és úgy döntök, hogy továbbmegyek, és számba veszem a tényeket. Az én hitem a munkásosztály igazságán nyugszik. Marxista vagyok, és most egy olyan országban járok, amelyben a kapitalista világválság minden tünete összpontosul. Óriási iskola és tanulság számomra.

Ősz volt. Az idő szomorú. Kedvetlen voltam. Amikor kölni szállásomból kitoltam a kerékpáromat, jól megnéztem, kibírja-e a hátra levő utat. Egy ideig mellette gyalogoltam, hogy bemelegedjenek izmaim. Az idő hűvös és ködös. Gondolataim és lelkiállapotom egyezett az idővel.

II.

Solingen volt az első német város, melynek nevét még gyermekkoromban megtanultam: solingeni kések, bicskák... Késő délután, alaposan megázva érkeztem a városba. A munkásszálláson, a sörivóban elkeseredett hangulat uralkodott. Hat részeg munkás vitatkozott és marakodott egymással: szociáldemokraták és kom-

munisták. Kölcsönös ócsárlásból, vádaskodásból, rágalmazásból és káromkodásból állt ez a vita.

– Árulók vagytok! Féltek a forradalomtól. Hagyjátok, hogy felforduljon és megdögöljön a német munkás, ahelyett hogy velünk összefognátok! Hagyjátok, hogy a nácik nyugodtan masírozzanak a hatalom felé. Nem vagytok ti marxisták, pipogya rongyok vagytok! Pedig nektek sem lesz kegyelem, ha a banditák uralomra jutnak!

– Te csak pofázol és rágalmazol, hogy magatokról elhárítsd a felelősséget. Ti téptétek szét a német munkásosztályt, ti vagytok a felelősek azért, hogy nincs munkásegység. Erőszakosak vagytok. Egyedül ti akartok uralkodni. Azt képzelitek, hogy Németország olyan, mint Oroszország. Tőletek nem hagyjuk magunkat úgy elintézni, ahogy ott elintézték a szociáldemokratákat. És nem mi voltunk azok, akik árulásról kezdtünk beszélni, hanem ti! Hát miért vagyunk mi árulók? Azért, mert nem akarunk veletek menetelni a katasztrófába? Ti diktatúrát akartok, és aztán másokat a fenébe küldeni. Hát nem! Mi vagyunk többségben, és nektek kell hozzánk igazodnotok. Mi nem vagyunk gyávák, de kalandorok sem vagyunk!

A vita éles és kemény. Ebbe a furcsa és nekem sértően fájdalmas vitába elkeseredett, éles hangon hirtelen beleordított valaki.

Miért nem emelik fel a munkanélküli-segélyt?! Hiszen nem lehet belőle eleget enni sem, hát még családot eltartani. Meghalni sok, de élni kevés. Pofáztok csak és marakodtok, mi pedig ebbe beledöglünk. Állnak az üzemek, utcára szórták az embereket, Németország egyetlen, hatalmas népkonyhává vált. Miért tűrik ezt a szociáldemokraták? Ezek helyett olyanok kellenek ide, akik mernek valamit csinálni!

– Te beszélsz bátorságról? Te csak azt várod, hogy mások kikaparják számodra a gesztenyét. Egy kis kenyér, egy kis mozgalom és egy kis sör, és te meg vagy elégedve.

Hogy ebben a zűrzavarban mikor hangzott el a legnagyobb sértés, amely aztán kiváltotta az első pofont, nem tudom. Egy-

szerre csak azt láttam, hogy négy ember csépeli egymást. Úgy éreztem, hogy cirkuszi előadás nézői vagyunk. A verekedést azonban a nézők soknak találhatták, mert néhányan felálltak, és szétválasztották a gyűlölködő, dühös verekedőket. Lassan kiürült a helyiség. Az ivó vezetője beszélgetett néhány emberrel, hallgattam egy ideig, aztán aludni mentem. Sokáig forgolódtam az ágyban. Szégyenkeztem a német szociáldemokrata és kommunista munkások viselkedése miatt. Hát így néz ki a legendás német munkásmozgalom nagy családja a bajban, a veszélyben? Valami nagy vihar előjele ez.

Nyugtalanul aludtam. Fáradtan ébredtem. Nekivágtam az útnak, Solingenből Wuppertalba, ahol részt vettem a helyi szociáldemokrata párt gyűlésén. Csendes gyűlés, az előadó monoton hangon beszél. Keményen szidja a kommunistákat, szőrmentén a nácikat. A hallgatóság sokatmondón ül és hallgat. Mintha fáradtak, kiábrándultak és közömbösek lennének.

Másnap Hagenen keresztül Dortmundba mentem, ahol éppen szakszervezeti értekezlet folyt. Az értekezleten háromszázan lehettek. Asztaloknál ültek, és sört mértek ki részükre. A sört az értekezlet ideje alatt is hordták a pincérek. Leültem egy sarokba, kiváltottam a söradagomat, és hallgattam az értekezlet előadóját, szemléltem az embereket. Már más alkalommal is megfigyeltem, hogy Németországban sok értekezletet, nagygyűlést sörcsarnokokban tartottak. A Szakszervezetek Házában és a Népházban is voltak ilyen sörivók. Nekem már azért is feltűnt ez, mert Magyarországon, azokban az otthonokban, ahol én felnőttem, szeszes italt nem mérhettek, és szeszt oda be sem vihettek. Emlékszem arra a nagy vitára és támadásokra, amelyek a Vasasokat érték Pesten amiatt, hogy a Magdolna utcai székházban vendéglőt nyitottak.

Hallgattam az előadót, aki minden lelkesedés, minden hév nélkül, monoton hangon beszélt – pedig izgató kérdésről ejtett szót: a munkanélküliségről. Néhányan fel is szólaltak, de ezek is hasonló langyossággal.

Bochumba és Essenbe mentem, itt népes kommunista gyűlé-

sen vettem részt. Ez sem volt valami lelkes és harcos. A nácik elleni támadásra szinte alig volt nógatás. Hajtottam magam tovább, egyik helyről a másikra. Egy szombati napon fáradtan futottam be Düsseldorfba.

Ebből a városból három kép most is élesen él emlékezetemben. Az egyik: ég felé nyúló gyárkémények százai, amelyek kihűltek, és nem füstölnek. Gyárak mellett megyek el: némák és csendesek. A másik kép: az emberek, a munkások százezrei komorak, hallgatagok; beletörődni látszottak a méreteiben előre nem érzékelhető katasztrófa bekövetkezésébe. Ez a látvány még élesebben mutatta meg a harmadikat mint tényt: a német munkásosztály egységének teljes hiányát. Volt eset, amikor már az emberek nem is szóltak, csak legyintettek. Ebben a legyintésben benne volt: mit érdeklődsz? Hát nincs szemed, nem látsz?

A düsseldorfi szakszervezet Központjában, mivel késve érkeztem – a hivatalos idő ugyanis másfél órával korábban lejárt –, nem akartak szóba állni velem.

– Lejárt a hivatalos idő, jöjjön hétfőn!

De nekem már sok volt az a három hét, amit a Ruhr-vidéken töltöttem. A pénzem erősen megfogyatkozott, kerékpáromat is megviselte az út, és beállt a rossz idő. Nem tágíthattam hát, szállást és vacsorát követeltem.

– Menjen haza! Mit csavarog itt? Van nekünk elég bajunk, még magát is mi tartsuk el? Nem adunk semmit. Menjen az Asilba vagy a rendőrségre!

Dühös lettem. Megmakacsoltam magam. – Nem megyek sehová, itt maradok! Magának kötelessége gondoskodni rólam. Nem vagyok csavargó. Magyar szakszervezeti munkás vagyok!

A kiabálásra a már hazafelé készülő szakszervezeti alkalmazottak visszajöttek a helyiségbe. Hallgatták a vitát. Egy idősebb férfi kivált közülük, odalépett hozzám. Kérte a könyvem. Megnézte, láttam, hogy tetszik neki. A pénztárosnak határozott, szinte parancsoló hangon mondta:

– Ennek az elvtársnak nemcsak szállás és vacsora, de segély is jár. A pénztáros ellentmondott, mire a többiek is beavatkoztak.

Kiabálás kezdődött. El akartam hagyni a helyiséget, de nem engedtek.

– Neked jár segély. Nem mehetsz az utcára.

A pénztáros dühösen ugyan, de kiutalt három márkát és szállást. Rászóltak: ebéd-, vacsora- és reggelijegyet is adjon. Amikor mindezt megköszöntem, a pénztáros elfordult tőlem. Az, aki szólt az érdekemben, utánam jött az utcára. Vállamra tette kezét. Azt mondta:

– Ne törődj vele, ez egy rohadt bürokrata. Gyere, beszélünk a főnökkel. Gondoskodunk szállásodról.

Leültünk ebédelni. Ő korsó sört is kért. Vagy két órán át beszélgettünk. Szimpatikus ember, német vasmunkás, egyben a vasasok egyik titkára volt.

Hétfőn reggel indultam Köln felé, hogy onnan aztán Trierbe menjek.

Kölnben aludtam. Nem érdekelt a város. Nem volt kedvem gyönyörködni a Dóm tornyaiban.

Másnap tovább tapostam a pedált, és azon gondolkodtam: a három hét, amit a Ruhr-vidéken töltöttem, mivel gazdagított? Hónapok óta vagyok úton, és egyre kilátástalanabbnak tartok mindent. Most már elhiszem, hogy ötmillió ember csavarog az országúton, láttam őket, az éhezők nagy hadseregét. Ez a munka nélküli, országúti tömeg olyan, mint az árvíz. Csak növekszik, csak növekszik, és elöntéssel fenyeget mindent.

Most már nem idegenkedtem attól, hogy néha betérjek egy-egy parasztházba, és enni kérjek. Eleinte irulva-pirulva, a koldulás szégyenétől áthatva. Volt olyan hely, ahol nem adtak szívesen, de volt olyan is, ahol becsapták előttem az ajtót. Gyülemlett bennem a keserűség és a sajnálat a német nép iránt; csak megértés nem éledt bennem. Vége volt a mezőgazdasági évnek, minden kopár, szürke és lucskos.

Késő délután, szeles időben, átfázva érkeztem meg Trierbe. Hogy külsőm milyen, nem tudom, tükörbe se néztem, de nem is izgatott. A pénztáros igen meleg barátsággal fogadott. Trier az első hely, ahol megszakad az utam tervszerűsége. Ezután is

menni fogok, de csak napról napra lesz meg a tervem. Európa közepén, a német–francia határhoz közel, elég messze hazámtól. Késő ősz és kora téli idő van. 1931-et írunk.

Elmúlt az éjszaka. Jó, meleg szobában alaposan kipihentem magam. Reggel eljött értem a szaktárs a szállásra, és az ő kíséretében indultam el megnézni a házat.

Csengett-bongott bennem az érzések sokasága: Marx trieri szülőháza előtt álltam, mögöttem a hatalmas, milliós német munkásmozgalom, két pártjával, hatalmas objektumaival és internacionalista hatásával. Szerény ez a szülőház, ez a kis város, és csendes. Itt született Marx, akit egy új világ teremtőjének tartanak, és akinek tanításai ellen minden eszközzel összefog a kapitalista világ. Örülük, hogy eljöttem ide, hogy itt állhatok. Érdemes volt-e, meg sem kérdem. Megérte-e a fáradságot, nem kutatom. Ráérek én ezt húsz év múlva is megkérdezni magamtól. Még egy meleg pillantás, hogy a látottak mélyen az emlékezetbe ivódjanak.

Kezet fogva a szaktárssal, felültem az agyonstrapált biciklimre, és továbbhajtottam.

Trier és Saarlautern között hat defekt egy nap – és láncszakadás! Ideges voltam, pedig az ilyen munkához türelem kell. Valahányszor ránéztem a térképre, mértem a távolságot, és megállapítottam, hogy igen messze vagyok az otthontól. A vándorok, akikkel találkoztam, ajánlották, hogy menjek át a Saar-vidékre, ott könnyebb és jobb az élet. Arra vettem hát az utamat. Saarbrückenig azonban az út nagyon nehéz. Néztem a kerékpáromat: tragacs. Nem jó ez már semmire. Hirtelen dühös lettem, felkaptam a kerékpárt, és bevágtam az árokba. Néztem, ahogy feküdt az árokban. A város ide kétórás út – ha kilépek. Gyalog indultam el a város felé.

12.

A saarbrückeni csoport nemcsak magas segélyt adott, hanem szállást és jó vacsorát is, ami mind hozzájárult kedélyem megváltozásához. A segélyt francia frankban kaptam. Elhatároztam,

hogy utazási tervet készítek, és hazafelé veszem az irányt. Merész elgondolás fogant bennem: Svájcon keresztül hazajutni. Az is csábított, hogy sokat hallottam a svájciak magas életszínvonaláról és az erős szakszervezeti mozgalmukról. Határozok, és kijelölöm az útirányt. Basel az első cél.

Nem választottam rosszul: a vándorok és csavargók ezt a helyet még nem tarolták le. Be-betértem a házakba, ebédért vagy vacsoráért. Kisebb pékmestereknél is megpróbálkoztam, de kevés szerencsével: a főnökök felesége csak egy darab kenyeret adott. A csoportok segélyt és szállást adtak, és elég barátságosak voltak. Ami a rendőrséget illeti: mivel kifelé mentem az országból, nem zaklattak, noha sokszor igazoltattak. Szép, gazdag vidéken jártam. Sokáig sehol sem időztem. Naponta negyven kilométert is megtettem. Az idő is hajtott – hideg volt már, és ez ellen csak egy orvosság volt: menni, menni.

Így jutottam Freiburgba. Amikor kiértem a városból, sűrű, tejszínű ködbe kerültem, az orromnál tovább alig láttam. Csend volt. Féltem, hogy eltévedek. Szerettem volna mihamarabb Lörrachba érkezni.

Lörrach három ország határán fekszik. A szakszervezeti címjegyzékben hamar megtaláltam a szakszervezeti pénztáros lakcímét. Amikor a ház elé értem – kis családi ház –, azon gondolkodtam, hogy az én német szaktársamnak milyen funkciója lehet ebben a házban: házmester? lakó?

Csengettem. Idősebb asszony nyitott ajtót. Alacsony, igazi mamaszerű asszonyka. Elmondtam neki, hogy ki vagyok, és kit keresek. Mosolyog. Kedvessége átölelő.

– Itthon van a fiam, tessék befáradni.

Lakásuk egyszerű, tiszta és fenségesen meghitt. A szaktárs harminc év körüli, szimpatikus ember. Hellyel kínált, s íróasztalához ült. Elkérte a könyvemet. Kérdéseket tett fel. Anyja hallgatja, hogyan beszélgetünk.

– Nézd csak, mama, ez a magyar szaktárs majdnem egész Németországot bejárta. Érdemes volt? – Záporoztak a kérdései. Úgy érzem, nemcsak szaktárshoz, de elvtárshoz is jöttem. Arról be-

széltem, hogy hazafelé megyek, és remélem, sikerül Svájcon keresztül mennem, és Svájcban is szétnéznem. Ez csak hasznos lehet.

– Természetes, meg kell próbálnia – mondta. – De tudja-e, hogy ott sok a csendőr, és a csendőröknek sok a segítője? És szigorúak a magafajtájához! De ezzel a ruházatával egyébként is nehéz lenne magának. Majd segítünk. Anyám nagy művész, rendbe hozza magát. – Elmondta, hogy ő szociáldemokrata, és az apja is az volt. Náluk a pékszakma és a mozgalom családi tradíció. Apja ugyancsak bejárta Európát, ő azonban eddig csak Németországban járt.

Addig beszéltek, míg ott marasztottak vacsorára. Majd szállást ajánlottak fel éjszakára. Lefekvés előtt azonban a *mama* elküldött a fiával borbélyhoz, utána fürödtem. Amint hazaértünk, a *mamát* nagy munkában találtuk. Vizet melegített. Erős, használt bakancsot, sportinget és fehérneműt, sportnadrágot, vastag, meleg harisnyát készített számomra. Előkerült egy sportpulóver, viharkabát és egy sapka is. Meghatódtam. Az örömtől és a boldogságtól sírni tudtam volna. Ennyi kedvesség és segítőkészség! Mindent, ami ezután jöhet, sokkal könnyebbnek láttam, szerencsémet pedig határtalannak tartottam. Ha így újjáfürdetve és felöltöztetve nem jutok be Svájcba, akkor sehogy se! A *mama* tíz órakor figyelmeztetett, hogy jó lesz lefeküdnöm. Hamar elaludtam. Hét órakor kipihenten ébredtem. Már várt a mosdóvíz és a reggeli. Reggeli után a *mama* boldogan újságolta, hogy talált még valamit a számomra: meleg kesztyűt. Olyan kedvesen nyújtotta, el kellett fogadnom.

– Hideg van – mondta. – És akinek kesztyűje is van, azt jobban megbecsülik az emberek, mert rendes embernek tartják. – Ez a meleg kesztyű is jelkép lett számomra – az elvtársi szeretet és a női gyengédség sokáig tartó, meleg emléke.

Időm volt még, kisétáltam a városba szemlélődni. Három órakor indult az a munkásvonat, amelyhez a szaktársam az anyjával kikísért.

A vonat nem ment sokáig – a határnál megállt. Felszállt két

svájci rendőr. Igazoltattak. Elővettem az útlevelem. Nézték. Csend.

– Van pénze?

– Igen.

– Mutassa.

Elővettem a tárcám, amelyben kétszázötven francia frank volt – még a Saar-vidékről maradt meg. Volt ötven márkám is. Nagy sokára mondták ki: „Rendben van, mehet!"

A vonat elindult velem Baselbe. Az egész út nem tarthatott tovább néhány percnél, nekem mégis nagyon hosszúnak tűnt. Szívem dobogott az izgalomtól. Merengéseimből a kalauz riasztott fel, azt mondta, hogy a következő állomásnál leszállhatok; nincs messze az a hely, amelyet keresek. Jó szerencsét és szép utat kívánt. A megállótól nem messze újságosbódé állt. Az újságos nemcsak franciául kiabálta az újság címeit, hanem németül is. Álltam és hallgattam, amint mindenkinek franciául köszönte meg, hogy nála vásároltak: „Merci Monsieur, merci Madame." Németül kérdeztem tőle, hogy hol találom meg a keresett címet. Készségesen útbaigazított. Franciául köszöntem meg neki: „Merci, merci." Nevetett. Nevetésébe egy kis cinkosság is vegyült.

Mivel nem voltam elég biztos a dolgomban, megkérdeztem, merre van a szakszervezet.

– Harmadik ház – mondta.

Néhány perc múlva a baseli szakszervezet titkára előtt álltam. Segélyt és egyéb támogatást kértem tőle. Igen barátságos. A magyar pékmunkát szépnek tartja. Érdeklődik, jártam-e már náluk valaha. Dicséri szándékomat, hogy meg akaron nézni Svájcot. Kezébe veszi a tagkönyvemet. Megelégedéssel nézi, hány országban jártam. Öt frankot ad, valamint szállást, vacsorát és reggelit – vendéglőben. Szakszervezeti címjegyzéket is ad, hogy azzal könnyebben találjak el minden helyre, ahol újabb segélyt kaphatok.

Szerencsés utat kíván. Ujjongani tudnék az örömtől. Hiszen újabb terveket szőhetek, öt frank nagy pénz itt!

Kilépve az utcára, vidámabban lépkedek. Utam ismét az újsá-

gos felé vezet. Tőle kérdem meg, merre menjek szállásomra, a vendéglő felé. Tíz percen belül már a szállásadóval beszélek, aki csak a beutalócédulát kéri. Egyszerű hely, de nekem tetszik. Külön kis szobában alszom. Vacsorára jó nagy adag kolbászt kapok, zsírban sült krumplival, melléje sört.

Még korán volt. Vacsora után sétáltam egyet ebben a soknyelvű városban. Kilenc órakor mentem vissza a szállásra. Gondolatok cikáznak bennem és nyugtalanság is; hogyan tovább? Baselről csak annyit tudok, amennyire olvasmányaimból emlékszem. Tudom: 1912-ben itt tartották a II. Internacionálé kongresszusát, amelyen jelen volt az akkori nemzetközi munkásmozgalom minden jelentős személyisége. Itt fogadták el az emlékezetes, híres határozatot a háború ellen, amelyet aztán sehol sem tartottak meg.

Korán ébredtem. Nyolc órakor már lent voltam a vendéglőben. A reggelim hasonló a vacsorához. Annyi ételt adnak, hogy el lehetek vele egész nap. Mielőtt elbúcsúztam, megkérdeztem, hol van a székesegyház. Nincs szerencsém, mert zárva van.

Éreztem, nem szabad tovább várnom, útra keltem. Felültem arra a villamosra, amely kivitt a végállomásig, ahonnan Biel és Neuchatel felé vezet az út. Míg robogott velem a villamos, még egyszer számba vettem tervemet: mivel Basel öt frankot adott, nagyobb tervet is szőhetek. Természetesen el fog telni néhány nap, míg megfelelően kiismerem magam. Ahány ország, annyi jelleg és annyiféle szokás. Ehhez kell igazodnom. Szolidnak kell lennem, és el kell kerülnöm az összeütközéseket a rendőrséggel. Számomra az a fontos, hogy minél később jöjjenek rá arra, hogy illegálisan tartózkodom itt. Szigorúan meg kell maradnom a szakszervezeti vonalon, annál inkább, mert itt is elég szép számmal vannak csoportok. Minden jel arra mutat, hogy a szállásom, vacsorám és a reggelim meglesz. Az ebéd pedig nem fontos.

Amikor a villamosról leszálltam, nekivágtam az útnak. Hegynek tűnő, magas domb állt előttem. Alig felkaptattam, jött egy nagy teherautó. Tőlem néhány méterre megállt.

– Hová megy? – kérdezte a sofőr, aki egyedül ült a kocsiban.
– Bielbe megyek.
– Nagyon jó. Elviszem Solothurnba.

Így kerültem ebbe a kis városba, anélkül hogy oda akartam volna menni. Elhelyezkedtem a sofőr mellett. Ismerkedünk. Cigarettával kínál. Egy idő után megáll. Csomagot vesz elő, kipakolja: hús, kenyér, sajt és két üveg sör van benne. Együtt fogyasztjuk el. A sofőr meséli, hogy ő is szervezett munkás, és fiatalabb korában sokat valcolt. Főképp Németországban és Franciaországban. De járt Hollandiában és Belgiumban is. Azóta, ha az országúton gyalogló munkást lát, felveszi, mert szeretné viszonozni azt a sok jót, amiben őt részesítették annak idején. Tanácsot is ad: ne kérjek senkitől semmit, mert csavargónak néznek. De ha valahol adnak valamit, fogadjam el, nehogy megsértsem őket. Jó nép ez, csak igen bizalmatlan. A svájci szakszervezetek egyébként elég erősek, gondom nem lesz, csak tartsam magam.

Aztán a gyerekeiről beszél. Fia és két szép lánya van. Mielőtt beérünk a városba, megkérdi, tudok-e valamit franciául.
– Csak annyit, hogy merci.
– Ez igen kevés. Szótára van-e?
– Nincs.
– Akkor maga igen bátor ember. De nem biztos, hogy szerencsés.
– Majd lesz valahogy.

Már a városban jártunk. Elvitt abba az utcába, ahová a cím szól, a csoport pénztárosához. Bérház előtt szálltam ki. Felmentem az emeletre. Csengetésemre egy asszony nyitott ajtót, mondja, hogy a férje még nincs itthon. Négy órára jár haza a munkából. Mivel nem hív be, mondom, hogy majd visszajövök. Van idő, szétnézek a városban.

Amikor a sofőrtől elbúcsúztam, kezembe nyomott egy doboz cigarettát. Rágyújtottam. Akkor vettem észre, hogy a dobozban négy frank is volt. Nagyon meghatott. Ilyen tapintatosan csak egy svájci szervezett munkás adhat *segélyt*. Séta közben kerültem a rendőröket. Fél ötkor csengettem ismét a pénztárosnál. Idő-

sebb bácsi fogadott. Öt frankot utalt ki, és elkísért a szállásra, beszélt a tulajdonossal, és magamra hagyott. Megtette a kötelességét, igyekszik túladni rajtam.

Korán vacsoráztam, aztán lefeküdtem. A sörtől mélyen aludtam. Reggel nekivágtam Bielnek. Az utat végiggyalogoltam. Mivel senki sem hederített rám, és az idő csodálatosan szép volt, szorongásom felengedett. Hideg volt, de én melegen voltam öltözve – a lörrachi *mamát* áldom is érte. Meg-megálltam, néztem a tájat, a szép falvakat, az embereket, akik mellett elhaladtam. Most nem ebédelek, nem veszek semmit, be sem térek sehová. Kora délután érkeztem be a városba. Itt csak nőktől érdeklődöm meg a címet – hozzájuk nagyobb a bizalmam. A rendőr mellett csak elmentem, közömbösséget mutatva, mégis úgy éreztem, hogy minden rendőr éngem figyel. Pedig rám se hederítettek. Ettől a zaklató érzéstől – gondoltam – én már csak akkor szabadulok meg, ha elhagyom Svájcot.

Óvatos voltam, és csak öt órakor jelentkeztem a csoport pénztárosánál. Otthon találtam. Beengedett a lakásába, de gyanakodva nézegetett. Szigorú és precíz ember lehet. Sokat kérdez, ami sosem jelent jót. Akkor enyhül meg, amikor a tagsági mellé odateszem az ajánlóleveleket is. Felenged merevségéből.

– Miért nem ezzel kezdte? – kérdi. – Hiszen maga nagyszerűen fel van szerelve.

Eddig állva beszélgettünk a szobában, most leültet. Szól a feleségének. Asztalhoz invitálnak. Az ebéd sokáig tart. Az asszony csak franciául beszél, a férfi németül is. A németországi viszonyok érdeklik őket leginkább. Csodálkoznak azon, hogy ott olyan rossz a helyzet. Finom a kenyerük, jóízűen falom, amin ők elcsodálkoznak. De komollyá lesznek, amikor elmondom, hogy ez a finom kenyér az én hazámat juttatja eszembe, kenyerük íze hasonlít a mi kenyerünk ízére. Az ő kenyerük azonban fehérebb, és olyan könnyű, mint a pehely. Láthatóan büszkék erre.

– A mi falunkban – mondja az asszony – ilyen kenyeret esznek.

Így oszladozott bizalmatlanságuk – a közösen elfogyasztott

ebéd, de nem utolsósorban a kenyér, közel hozott bennünket egymáshoz.

– Hol fog aludni? – kérdi az asszony.

– Még nem tudom. Gondolom, itt is van olyan olcsó hely, ahol a magamfajtát befogadják.

Az ember azt mondja, hogy rendes, szervezett munkásnak mindig van helye. Öt frank segélyt ad, de még tíz frankot tesz le az öt mellé. Csendesen mondja:

– Ezt én adom magának.

Az asszony csomagot készített részemre: kenyér, sajt és sült hús volt benne. A szaktárs elkísért a vendéglőszerű helyiségbe, ahol szállást kaptam. Késő este volt már, a söntésben szép számmal voltak szaktársak, elvtársak.

– Van szobája? – kérdezte a szaktársam a tulajdonost.

– Hogyne volna! Maguknak ne lenne?

Közben körülvettek bennünket, és megindult a beszélgetés. Hamarosan központ lettem. Kérdeztem, mibe kerül a szoba, többen is szóltak, hogy nekem semmibe. Hogyan intézték el, nem tudom. Ezen az estén aztán sok sört ittam. Késő ig voltunk fent – sok is volt a mámorból.

Reggel szalonnás rántottát és üveg sört kaptam. Amikor fizetni akartam, a pénzt nem fogadták el. A szaktársak intézték ezt is. Felkészültem az útra, de szólt a vendéglősné, hogy ne siessek, jön egy teherautó, elvisz majd Neuchatelbe. Kilenc órakor meg is állt egy teherautó, az asszony bemutatott a sofőrnek: idősebb, szófukar ember volt. Észre kellett vennem: a svájciak nem valami beszédes emberek, és az idegenekkel szemben nehezen engednek fel. Helyet foglaltam a sofőr mellett, s mivel hallgatag ember, jó ideig a csodálatos szép tájat néztem, a hegyeket, házakat és a falvakat, amelyeken keresztülmentünk. Váratlanul megszólalt a sofőr. Azt kérdezte, nem félek-e, hogy nem oda visz majd, ahová menni szeretnék. Egyeztetem a térképen az utat. Először járok itt, és ismerni akarom az országot. A sofőr a foga közt szűri a szavakat. Alig értem, mit mond. De azt megértem, mert kétszer is megismételte: „Különös ország a mienk.

Nem szegény embernek, nem vándornak való. Ide pénz kell, mert itt mindenki keresni akar, és csak olyan külföldi számára otthonos, aki ide hoz, és cserébe mást nem visz el, csak a tájat és az emlékeket." Az járt a fejemben, vajon nem azért mondta-e, hogy *levágjon.* Ha adnom kell neki, vajon mennyit adjak?

Többet nem szólt hozzám. De felélénkült, amikor megérkeztünk. Talán azért, mert ő is végállomáshoz érkezett. A város közepén lehettünk. Kezet sem fogott velem. Sapkájához emelte két ujját, aztán becsapta utánam az ajtót. Ez a hely is szerencsét hozott számomra: nemcsak tíz frankot kaptam, de rendes szállást és bőséges vacsorát, majd kiadós reggelit. Mivel azt hallottam, hogy itt legalább ötven-hatvan franknak kell a zsebben lenni, különben könnyen kizsuppolhatnak, igyekszem ezt az összeget összegyűjteni.

Este a szállásomon programot csináltam. Elhatároztam, hogy Genfig megyek, onnan pedig Freiburg felé jövök vissza. El akartam jutni Bernbe, Luzernbe, majd Zürichbe. Szép időre ébredtem. Reggeli után kimentem az országútra. A hó elállt, a nap kisütött, lábam alatt ropogott a hó. Vidáman meneteltem két óra hosszat. Hideg volt, jól kiléptem. Arra gondoltam, vajon a szaktársak mit fognak szólni Pesten, elhiszik-e, hogy erre is jártam. Ha nem küldök lapot, talán nem hiszik el. El is határoztam, hogy írok. Vajon mit csinálnak otthon, és milyen az életük? Mi lesz velem, ha egyszer hazamegyek?

Olykor kacérkodom a gondolattal, hogy elmegyek Franciaországba meg Olaszországba is. Ahogy így spekuláltam, megállt mellettem egy személyautó.

– Hová megy? – franciául kérdezte egy elegáns fiatalember, sportöltözetben.

Németül válaszoltam, hogy Genfbe.

– Nagyszerű, üljön be, elviszem.

Ez a személykocsi volt eddigi életem legszebb gépkocsija, amelyen ültem. Az elegáns fiatalember sofőr volt valami gazdag úrnál, akiért Genfbe ment.

A neuchateli tó partján mentünk végig, egyenesen Genfbe.

A fiatalember beszédes és vidám. Mint valami idegenvezető, felhívta figyelmemet a szép és nevezetes helyekre. Zürichi fiú. Gyáros gazdája – ő mondja – vagy üzleti ügyben tárgyal, vagy a szeretőjével van együtt.

Délfelé megálltunk egy vendéglőnél. Beinvitált és megebédeltetett. Vett két doboz cigarettát, egyet nekem adott – hanyag előkelőséggel nyújtotta át.

Genf! Mennyit olvastam róla. Vajon mit tartogat számomra? Lausanne-t kikerülve futunk rá a Genfi-tó melletti szép útra, amelynek partján szőlődombok terülnek el. A tó túlsó partján káprázta tón szépek a magas hegyek.

A sofőr megelégedetten néz. – Ugye, szép hely? Ez az uraké. Télen-nyáron itt üdül a gazdag úri világ. Tudják ám, hogy mitől döglik a légy. Van pénzük. Maga süti a kenyeret, én meg szállítom az urakat, dolgozunk, és nekünk kevés a pénzünk.

Sokáig álltunk a tó partján. A tavat néztem. A hullámok kicsaptak a partra.

– Mutasd a címet, ahová mégy. Jól van, ott foglak letenni.

Délután futottunk be a városba. A város tisztasága, rendje és szépsége lenyűgözött. Most láttam csak igazán, milyen szegény vagyok, és hozzánk képest milyen gazdag a világ!

– Most a világ közepén járunk – mondta a sofőr. – De nem a földgolyó közepén, hanem a politikai világ közepén. Itt vigyázz ám, mert sok a rendőr! Hja, a Népszövetség! Szép kis társaság, csak a győztes államok képviselői ülnek benne, és diktálnak, a többség pedig hallgat, sőt engedelmeskedik. Ilyen a világ!

Figyelem, merre megyünk. Olyan hirtelen kerültünk bele az emberforgatagba és a háztengerbe, hogy ha egyedül maradok nem akarok majd elveszni. Nemsokára elválok ettől a kedves fiatalembertől, és ki akarom ismerni magam. A szakszervezet előtt álltunk meg. Melegen búcsúztam el a sofőrtől, hiszen tudtam, hogy többé nem fogom látni. Hirtelenjében elmondta még, hogy nem szervezett munkás, és a gazdája mellett afféle cigányéletet él.

Milyen messze vagyok Magyarországtól! Hogy vágytam, hogy

olyan helyre is eljussak, mint Genfbe, a Népszövetség városába, a politikai világ központjába. Ezekkel a gondolatokkal léptem a genfi szakszervezet székházába. Hamar megtaláltam a helyiséget. Elegáns, szinte bankszerű irodahelyiségben, tiszteletet parancsoló bútorok, tisztaság és rend között találtam magam. A hivatalnok lassan nézegette a tagsági könyvemet, aztán kérte a nemzetközi könyvemet.

– Már nincs benne szelvény, kimerítette! Magának nem jár semmi – mondta, és a két könyvet szinte visszadobta.

– Azt tudom, hogy a nemzetközi könyvem kimerült – mondtam. – De van helyi segély, amit mindenütt adnak, én csak arra tartok igényt.

– Én magának semmiféle segélyt nem adok.

Megpróbálok ellentmondani, de a tisztviselő hajthatatlan.

– Jól van – mondtam. – Egész utamon maga lesz az egyetlen, aki nem adott segélyt. Bármerre jártam, ha keveset is, de adtak. Még Németországban is, pedig ott most nehezen élnek.

– Mi nem vagyunk németek! Nálunk csak az kap, akinek jár. Ha lejárt a segélykönyve, miért nem megy haza?

Kellemetlen ember. Megmakacsolom magam. Bánt is a viselkedése, amellett, hogy azt kell majd elköltenem, amit eddig összegyűjtöttem. Kérem, ajánljon legalább valami olcsó szállást, ahol reggelig meglehetek.

– Keressen magának – mondta. – Nem vagyunk információs iroda.

Mi mást tehettem volna? Megfordultam, és köszönés nélkül kiléptem az irodából.

Délután öt óra volt. Teljesen tanácstalan voltam. Megálltam. Nézelődtem. Amikor megláttam a rendőrt, gyorsan eliszkoltam. Szorult helyzetemben visszamentem az irodába. Kopogás nélkül nyitottam be. Még szólni sem tudtam, amikor a tisztviselő rám bámult, majd durva hangon kérdezte:

– Mit akar?

Érdes hangon mondtam neki, gondoskodjon szállásról, az utcán nem maradhatok. Vagy ajánljon valami olcsófélét, kifizetem.

Nem ad, és nem is ajánl. Dühömben az asztalra csaptam.

– A pénzemért se? Miért vagy te itt, és ki ültetett ide? Ember vagy te?

Az iroda hangos, ő franciául kiabál, én németül. A szomszéd szobából belép egy idősebb, barátságos arcú férfi. Elhallgatunk.

– Csendesebben nem lehet? – kérdi. – Ki maga? Mutassa a könyvét. – Megnézi. Int. – Jöjjön be hozzám. Bevezet egy tágasabb és jóval szebb irodahelyiségbe. Ámulva nézem ezeket az irodákat, a szép bútorokat. Van ezeknek pénzük, de úgy látszik, szívük nincs!

– Hogy került maga Genfbe?

Elmagyarázom. Még egyszer megnézi a könyveimet; közben nyúltam az ajánlólevelekért. Azokat is odaadtam.

– Sok helyen járt – mondja barátságosan. – Hová megy innen?

– Most már hazafelé.

– Miért?

– Mert itt a tél, és nehéz a becsületes vándorlás. Csavargó pedig nem akarok lenni.

Mások is bejönnek a helyiségbe a titkárral. Franciául vitatkoznak. Egyszer csak a titkár a zsebébe nyúl, és tíz frankot vág az asztalra. Odaadom a könyvemet, hogy írja be.

– Ezt a zsebemből adom!

Dühös lettem: – Te ne adj nekem a magadéból! Nem vagyok koldus, és csavargó sem. – Csend. A titkár visszaveszi a pénzt, és kirohan. A többiekhez fordulok. – Kérem, ha nem jár segély, hát nem jár. De szállás csak jár, maguk nem hagyhatnak az utcán. A rendőrségre nem mehetek.

– Meglesz – mondja az idősebb ember. – Lesz szállás, vacsora és segély is.

Nagyon meleg van. Leültetnek. A többiek kimennek a másik helyiségbe. Az ajtó kissé nyitva marad. Áthallatszik a vitájuk.

Nyugtalan vagyok. Félni kezdek a holnaptól. Az idősebb elvtárs bejön egy fiatallal, akinek bemutat, és aki hív, hogy menjek vele. Az irataimat visszaveszem. Kilépünk a folyosóra, onnan pe-

dig az utcára. Félórai gyaloglás után megérkezünk egy kisebbfajta szálló-étterem helyiségbe, itt helyeznek el. Lepakolok a kis szobában – egyszerű, tiszta hely. Nemsokára hozzák a vacsorát: nagy bögre kakaót, vajat, sajtot, kenyeret. Szó nélkül teszik le az asztalra. Szörnyű volt, hogy nem beszéltek hozzám. Ettem, aztán dühösen lefeküdtem.

Reggel ugyanazt a kosztot kaptam, sok kenyérrel. Mielőtt kiléptem volna a szállóból, a tulajdonos egy borítékot adott át – az idősebb elvtárs küldte. A borítékban tíz frank volt. Az első eset, hogy ilyen finoman adták tudtomra szegénységem és kopottságom. Sokkal jobb lett volna, ha most nem adtak volna mást, mint ami lényegében járt: szállást egy éjszakára. A tíz frank valósággal égette a kezem, a szívem és az önérzetem.

Reggel nyolc órakor, jól megreggelizve, de eléggé zaklatott állapotban léptem ki szálláshelyemről az utcára. A genfi esetet komoly figyelmeztetésnek veszem. Van néhány frankom, s külsőre eléggé jól festek – nekivágok az útnak, hogy hamarosan kijussak innen. Ha rendőrség nélkül megúszom, boldog leszek. Mentem az utcán, tisztaság és rend mindenütt. A tél itt már komolyan jelentkezett. A nap süt, de erős szél fúj. Lehúzódtam a Genfi-tó partjára. A hullámok magasan csapnak ki a partra. Szemem issza a táj szépségeit. Hosszú szállodasorok, világvárosi luxusházak és érdekes emberek, gazdagok, külföldiek és nagypénzűek, akiknek nincsenek olyan problémáik, mint nekem, és akik lelkialkat és életszemlélet szempontjából is olyan messzire esnek tőlem, mintha bizony egy másik bolygón élnének.

A tájtól lassan jókedvem kerekedik. Gyerünk a Népszövetség palotájához, ahol állítólag a világ dolgát intézik, és ahol annyi okos ember gyűl össze, mégsem jön ki sok jó belőle!

Szép hely, kulturált környezet, azonban így, önmagában és főleg kívülről, nem sokat mond. Gyerünk tovább! Ki az országútra, aztán Lausanne-ba! Kiléptem, hogy ne érezzem az erős, hideg szelet. Tudom, hogy a néhány gazdag napnak vége, és majd csak ezután ismerkedem meg az igazi Svájccal. Mindenféle gesztus számítani fog, de bármilyen legyen is az, nem fog meglepni. A jó

és rossz együtt jár – a gazdagság nyomában mindig ott a szegénység. Mind a kettő emberi állapot.

Genfből elindulva, húsz napon át gyalog mentem. Nem állt meg mellettem senki, s én sem kéredzkedtem fel kocsikra. És ez helyes volt, mert így többet láttam, és többet is őriztem meg emlékezetben. Lausanne-ban, Vevey-ben és Montreux-ben, a Genfi-tó három gyönyörű városában megvigasztalódott a lelkem.

Lausanne két frankot és szállást adott. Enni nem. Vevey és Montreux szállást és vacsorát adott, de segélyt nem. Itt már költenem kellett szobára és étkezésre is – ez is, az is drága volt. Sok kenyeret ettem, kakaóval, nem panaszként mondom, mert a kakaójuk ízletes volt, de ezzel a helyzetemet jellemzem. És jelzem, hogy beállt számomra a *veszélyes* helyzet. Ebben a három szép kis városban ismertem fel igazán, hogy én itt nem kellek, mert én a nekik nem kívánatos személyemen kívül egyebet sem hoztam, és ráadásul inkább viszek és – kérek. Ez azt jelenti, hogy engem el kell tartaniok, és ezt nem szeretik. Itt mindenki kapni akar, és adni nem, hiszen ez az életformájuk, abból élnek, hogy mások ide járnak üdülni, élni, szeretni és boldognak lenni. De szép helyek, Istenem! Hogy lehetne itt élni egy szerelmes, szép asszonykával!

Egy késő délután a drága szállásom előtti tér közelében, a tó partján üldögéltem. A túlsó parton magas hegyek, amelyeknek csúcsát bearanyozta a lenyugvó nap. Estére csendesedő, nászutasoknak való idő. Hideg volt, de én csak ültem és gyönyörködtem – és spekuláltam: a szállásom öt frank. Ennivalót nem veszek, mert kenyerem van – az lesz a vacsorám és a reggelim. Takarékoskodnom kell! Cigarettából hat-nyolc jut egy napra. Másnap Vevey-en keresztül Freiburg felé veszem az utam, és kezdetét veszi a *Paradicsomból* való kiűzetésem, amibe jobban belenyugszom, mint az egykori Ádám, hiszen hová is fellebbezhetnék ellene! A szaktársak is igyekeztek hamar túladni rajtam. Rövid beszélgetés, formaságok – ebben csúcsosodott ki a tulajdonképpeni szolidaritásuk.

Amikor elszakadtam a Genfi-tó környékétől, és irányt vettem az ország közepe felé, hogy Bernbe és Zürichbe jussak, nehéz útszakasz kezdődik. Tombol a tél, esik a hó, fúj a szél. Hófehér minden. Zsebre dugott kézzel, lehajtott fejjel mentem, hogy a szél és hó ellen védjem az arcom. Arról, hogy melegem legyen, gondoskodnak a magas dombok és a hegyek. Sehol nem lehet leülni, itt menni és menni kell. Korán reggel indultam, igyekszem lakott helyre jutni. Naponta, megállás nélkül, nyolc-kilenc órát gyalogolok. Feladatomat olyannak tekintem, mintha a pékségben lennék, ahol megállás nélkül kell a munkaidőt *lehúznom*. De örülök, hogy Svájcban lehetek.

Útközben senki sem szólt hozzám, pedig sok emberrel találkoztam. Kocsik, autók, motorkerékpárok suhantak el mellettem. Ez ugyan nem zavar, de azért napok óta feszültségben élek. Bakancsom kezd tönkremenni, a ruhám kopik, meleg vizet alig kapok, nem fürdöm, az ing több napos rajtam, a sapkám átázott. Érzem, hogy az első igazoltatásnál bajba kerülök.

Amikor Freiburgba érkeztem, nagyon megörültem: három frank segélyt, szállást, vacsorát és reggelit kaptam. Mielőtt reggel továbbmennék, borbélynál rendbe hozatom a hajam és az arcom. A szálláson kimostam a fehérneműmet. Így aztán jó érzéssel indulok tovább. Freiburg és Bern között a hóvihar egy faluban ért. Parasztnál aludtam, amire végső elkeseredésemben szántam magam: féltem ugyanis, hogy a parasztok átadnak a csendőröknek. Szerencsém volt.

Későn indultam el Freiburgból. Tíz óra is elmúlt, amikor felkerekedtem, és kiértem a városból. Gondoltam, estig csak bejutok Bernbe. Egy óra után elkeserítően rossz lett az idő. Száraz, porzó havat vert arcomba a szél. Az utat befújta a hó. Féltem, hogy eltévedek, és beleveszek az erdőbe. De mentem, mert jobban féltem a csendőröktől, mint attól, hogy betemet a hó.

Mióta megyek, nem tudom, csak azt, hogy nem szabad megállnom, bár érzem, fáradok. Megállok egy kilométerkőnél; látnom kell: alig tettem meg húsz kilométert. Visszafordulni Freiburgba, nem tetszik, de bejutni Bernbe, lehetetlennek látszik. Gye-

rünk tovább a következő faluba, mert amelyiket elhagytam, szinte kihaltnak tűnt. Kutyák ugatnak, füstölnek a kémények, de sehol egy lélek. A szél már kibírhatatlan, mégis csurog rólam a verejték. Nagy sokára feltűnik újra egy kis falu. Lesz, ami lesz, bekéredzkedem valahova, legfeljebb átadnak a csendőröknek vagy kidobnak, és tovább kell mennem. Megállok, hogy kifújjam magam. Egyforma, tetszetős házak mindenütt. Csalogatóak. Ki lehet-e választani egy igaz embert, aki majd nem enged tovább ebben a cudar időben? A faluszélen járok. Otthonról tudom, hogy a falu közepe a módos parasztoké, az hát nem jó nekem. Szegényebbeknél kell hajlékot keresnem. De olyan egyformáknak tűnnek a házak, hogy ingadozom.

Megálltam az egyik ház előtt, és erősen kopogtam. Hosszú csend. Végre nyílik az ajtó. Negyven év körüli paraszt jött ki.

– Tud németül? – kérdem. Csak németül tud. – Adna-e szállást? – Gyorsan hozzáteszem, hogy megfizetem. – Egy éjszakára, holnap korán indulok Bernbe. – Beszélek, beszélek, bizalmat akarok kelteni magam iránt.

– Hová való?

– Magyar vagyok.

– Magyar? Mit keres maga itt?

– Vándorúton vagyok.

– Vándorúton? – Bizalmatlanul néz.

– Pénzem van. Annyi bizonyára, amennyi a szálláshoz kell – mondom. Él bennem a gyanú, hogy ha ez a paraszt be is fogad, drágán számol. Végre kimondja a várva várt szót.

– Jöjjön be!

Belépve a házba, kedvetlenné válok, mert a paraszt jómódúnak látszik. De már bent vagyok.

– Útlevele van? – kérdi.

– Van nekem mindenem, ami egy ilyen úthoz kell. – Arra gondolok, mi lesz, ha a paraszt rájön, hogy nincs vízumom. Előveszem az útlevelet, amely együtt van a szakszervezeti könyvvel, benne az ajánlólevelek. Állunk egymással szemben. Átböngészi az útlevelet, utána megnézi a könyvemet, és elolvassa az ajánló-

leveleket is. Úgy érzem, ha nem is fogad tárt karokkal, nem valószínű, hogy kidob.

– Mikor indult Freiburgból? – kérdi.

– Tíz órakor.

– Akkor alaposan kilépett. Ebédelt?

– Még nem. – Mustrál.

– Hát jól van: adok szállást magának. Jöjjön, egyék. Fent van egy kis szoba, ott elalhat. De azt nem fűtjük.

– Nem baj. Elalszom én akárhol.

Beereszt a konyhába, ahol egy hozzá hasonló korú asszonyt látok, tíz év körüli fiúval.

– Üljön le – mondja a paraszt, és a feleségéhez fordul. – Adj ennek az embernek meleg tejet és kenyeret. Aztán majd együtt vacsorázunk.

Négy óra van. Széket mutatnak, üljek le. A gyerek erősen bámul.

– Te ki vagy, bácsi? – kérdi. – Az asszony ridegen szól a gyerekre.

– Hagyd békén! Láthatod, hogy fáradt. – Nagy bögre meleg tejet tett elém, hozzá fehér kenyeret. Ettem. Ők néztek, és egy szó sem hangzott el. Amikor végeztem, az asszony megkérdezte, akarok-e még? Aztán beszédet kezdtek. Elég hamar összemelegedtem a családdal. Meséltettek, hol jártam, honnan jöttem? Mintha csak pillanat múlt volna el, egy-kettőre hét óra lett, és vacsorát készítettek.

Nyolc óra körül a gazda felvitt a padlásszobába. Át akartam adni neki az útlevelem, de ő elhárította.

– Tegye csak el. Maga nem rossz ember.

Levetkőztem, ágyba bújtam. A meleg dunna alatt hamarosan elaludtam. Hét óra körül ébredtem fel. A család a konyhában üldögélt. A vihar elcsendesedett. Mindenütt végtelen fehérség. Reggelivel vártak – meleg tej és sajt kenyérrel volt az asztalon. Megkérdeztem a vendéglátó családtól, hogy mivel tartozom.

– Semmivel – mondta az asszony. – A bajba jutott emberen

mindig segíteni kell. Azt a Jóisten is számon tartja. – Kis csomagot adott át, legyen útravalóm.

Kilépek házukból. A szél elállt, süt a nap. Nagy a hó. Vendéglátóim az ajtóban állnak és integetnek.

Korán beértem Bernbe. A szakszervezet titkára közömbös volt. Segélyt utalt ki, valamint szállást és vacsorát. Megkerestem a szállást, lepakoltam. Egész délután a várost jártam. Mindenütt jól és melegen öltözött embereket láttam. Továbbmegyek. Nem ebédeltem. A parasztasszonytól kapott ételt másnapra tettem el. Reggel majd veszek egy bögre kakaót.

Bernben egy osztrák fiúval voltam együtt a szálláson. Figyelmeztetett, a környéken bárkitől is nehogy kérjek valamit. Nekivágtam az útnak Lausanne felé. Az út négy napig tartott. Lausanne-ban öt frankot kaptam és szállást, vacsorát meg reggelit. Fáradt voltam. A bakancsom beázik, este, ha levetem, a harisnyám vizes. Ez elkeserített. Már nem nagyon érdekel a táj, nem érdekelnek az emberek. Csak Zürichet érjem el! Onnan már közel a határ. Milyen végletek közt élek! Amikor ebbe az országba érkeztem, nagy reményekkel voltam eltelve. Most meg szinte tolnám magam kifelé innen.

Zürich felé rossz az idő. Esik a hó, latyakos az országút. Ezellen csak egy orvosság van: menni, menni, megállás nélkül. Az erőltetett menetben nagyon megszomjaztam, de csak mentem, és próbáltam elhessegetni a szomjérzetet, de az mind nehezebb és gyötrőbb lett. Rászántam magam, hogy a legközelebbi falu első kocsmájába betérjek, és megigyam egy pohár italt.

A falu közepe táján egy külsőre jelentéktelennek látszó kocsmára leltem. Gyanakodva néztem: sehol egy ember! Beléptem a kocsmahelyiségbe. Teli volt falusi férfiakkal. Nagyon megnéztek, de nem éppen kíváncsiságból, inkább bántó gyanakvással. Pohár sört kértem. A kocsmáros úgy nézett rám, mintha azon gondolkodott volna, kiszolgáljon-e. De azért letette elém a sört. Felét megittam, és rágyújtottam. Álltam a gyanakvással teli, számomra jót nem jelentő pillantásokat. Itt nem szabad tovább maradnom. A kinti mostoha idő és külsőm nincs összhangban, és

ez nagyon feltűnő. Nem tehetek egyebet, ki kell mennem az országútra. Pedig hogy vonz a meleg! Fizetek és köszönök. Köszönésemet senki sem viszonozza. Üsse kő, ilyen kicsire nem érdemes adni! Kilépve a kocsmából, megcsap a hideg. Ki az útra! Zsebre dugott kézzel mentem tovább. Soha nem szoktam hátrafelé nézni, de most látni akartam a falut a hegyek közt. Egy kilométer után visszatekintettem, egy pillantást vetettem az útra, de az is elég volt ahhoz, hogy melegem legyen: nem is olyan messze feltűnt egy kerékpáros csendőr. Gondolom, a kocsmabeliek küldték utánam. Úgy éreztem, hogy vége a további útnak.

Nem is bánom: jöjjön a csendőr, mindegy, hogy milyen következményekkel jár! Szűnjön meg a szorongásom s a félelmem az igazoltatástól! Többet nem nézek hátra. Gyere csak – gondolom –, nem lepsz meg. Hallom már a szuszogását. Végre mellém ér. Leugrik a kerékpárról. Ki van pirulva. Liheg. Én nyugodt vagyok.

– Hová megy? – kérdi.

– Zürichbe igyekszem.

– Hová való?

– Magyar vagyok. Megyek hazafelé.

– Honnan jött?

– Genfből.

– Van útlevele? – Szó nélkül átadom neki. – Hát a vízum hol van?

– Minek az? – kérdem.

– Mert kell! Maga nem tudta, hogy kell?

– Nem.

– Az baj. Pénze van?

Na – gondoltam –, most jön az ütőkártya! – Van annyi, hogy Zürichbe elérjek. Ott majd kapok annyit, hogy továbbmehessek.

– Szóval, nincs?

– Van húsz márkám, kétszáz francia frankom és tíz svájci frankom. – Megmutatom.

– Több nincs? – Az útlevelem zsebre teszi. Fölényes. Jöjjön velem.

– Kérem, mehetünk.

Elindultunk. Ő tolta a kerékpárt, én mellette mentem, megkönnyebbülten. Visszamentünk a faluba. Amire a kocsmához értünk, kint álltak az emberek. Becsmérlően mértek végig. Azt gondolhatták, hogy a csendőr valami „nagy halat" fogott. A falu utcája egyébként kihalt. Olykor az ugató kutyák feleselése veri fel a vidék csendjét. Bementünk az őrsre. Bevezettek egy szobába, és magamra hagytak. Rövid idő múlva bevezettek valamiféle *fejeshez*. Megnézte a papírjaimat és az ajánlóleveleket.

– Maga tényleg nem tudta, hogy vízumra is szüksége van?

– Nem!

– Hihetetlen. Tiltott utat jár. Maga csavargó.

– Nem vagyok csavargó! Szervezett munkás vagyok. Nem koldulok, és mindenért fizetek. Segélyt kaptam.

– Azt látom, hogy sok segélyt vett fel. Miért akar Zürichbe menni?

– Mert hazafelé megyek. Elég volt a vándorlásból. Fárasztó, és meg vagyok elégedve azzal, amit eddig láttam. Svájcot is láttam. Ha most nem jövök, talán soha nem láthattam volna.

– Szép volt?

– Szép és érdekes. És igen tanulságos.

– Szóval, elég volt a vándorlásból, hazamegy. És én ezt higgyem el?

– Nem hazudok.

Beszélgetésünk mind barátságosabb lesz. Cigarettával kínál, és egyszer csak megkérdi: – Ebédelt már?

Azt feleltem, hogy bőven ettem. Megszomjaztam, azért mentem be a kocsmába. Ha nem megyek be, akkor most is úton vagyok.

– Az igaz, a kocsmából telefonáltak, hogy gyanús ember tért be hozzájuk. Ha megkínáljuk valamivel, elfogadja?

Megköszönöm a szívességét. Intézkedik. Nemsokára szafaládét, sajtot, kenyeret és egy nagy bögre forró kakaót hoznak be. Jóízűen falatozok, és várom, hogy átkutassák a táskám, zsebei-

met, de semmi ilyesféle nem történik. Figyelmesen nézi a tagsági könyvemet, amely beszédesen árulkodik eddigi utamról.

– Úgy látszik, maga tényleg vándorúton van – mondta. – Pedig ez az idő, ami most van, nem alkalmas vándorlásra.

Felvette az adataimat, aztán elment. Később még egy civil jött, ő lehetett az, aki eldönthette a sorsomat. Közölte velem, hogy a körözöttek listáján ugyan nem szerepelek, de mivel vízum nélkül jöttem az országba, ki kell, hogy utasítsanak. Előzőleg azonban ujjlenyomatot vesznek rólam. Kissé különösnek találtam, de hamar készen lettünk vele.

– Ha még egyszer elfogjuk, akkor már másképp beszélünk magával. Most egyszerűen csak továbbadjuk a szomszédoknak. Ha megvacsorázott, feküdjék le. Kora reggel vonaton visszük Zürichbe.

Padon aludtam, de olyan nyugodtan, mintha a világ legtermészetesebb dolga lett volna. Csak az ujjlenyomatvétel zavart – ezzel rákerültem a gyanús elemek listájára. Valószínű, hogy sokáig nem jöhetek Svájcba. De ez most nem is fontos. Az a lényeg, hogy láttam ezt az érdekes országot. Reggel, bőséges reggeli után, borbélyt küldtek hozzám, aki megnyírt és megborotvált. Ezután az a férfi vitt ki az állomásra, aki először hallgatott ki. Megváltotta a jegyet, és a vonaton leült velem szemben. A papírjaim nála voltak. Mint két összetartozó útitárs, együtt utaztunk. A zürichi állomáson átadott a rendőrségnek, ő pedig elbúcsúzott tőlem. Az állomáson bezártak egy vasból készült cellába, amely olyan kicsi volt, hogy csak ülni lehetett benne. Beadtak egy halom hideg ételt. Alig órai várakozás után már vittek is egy másik vonatra – olyan vagonba, amelyben cellaszerű fülke is volt. Betuszkoltak. Nem voltam egyedül: már egy osztrák férfi volt ott. A vonat elindult, sokáig ment, de mi nem láthattunk semmit, mert az ablakon rács volt és tejüveg. A vonat késő estig ment. Amikor az egyik állomáson hosszabban állt, csend lett körülöttünk. Ránk se hederítettek. Hol lehetünk? Csak az osztrák határra vihetnek bennünket.

– Az nem biztos – mondta az osztrák. – Itt az a szokás,

hogy az embereket, az olyanokat, mint mi vagyunk, éjjel kiviszik a határra, és átdobják egy másik országnak. Ez egyszerű, és nem kelt feltűnést. Ha a szomszédnak ez nem tetszik, akkor ugyanezt cselekszi velünk. Eldobálóznak velünk egy ideig.

Nyílt az ajtó. Idegen ember állt előttünk.

– Jöjjenek velem!

Megyünk ki az állomásról. A hekus középen. Az utcán elegáns, jól öltözött emberek. Nagy forgalom.

– Tudja-e, hol van? – kérdi a hekus.

– Nem.

– Előkelő helyen – mondja nevetve.

Félórai séta után megálltunk egy épület előtt. Külsőleg semmi gyanús nem volt rajta, de amikor a kapu kinyílt, és beléptünk, láttam, hogy börtönben vagyunk. Kis idő múlva bevezettek egy szobába. Három jól öltözött úrral kerültem szembe.

– Tudja, hol van?

– Nem.

– Vaduzban. Lichtenstein fővárosa. Itt fog aludni. Holnap reggel kitoloncoljuk Ausztriába. Nem büntetjük meg, mert mint szervezett munkás, nem tekinthető sem koldusnak, sem csavargónak. Feltételezzük, hogy vándorúton volt, és most hazafelé tart.

Jól megnéznek.

– Mire van szüksége, mit adjunk magának? – kérdi az idősebb férfi, aki mintha elnökölne.

– Nem tudom, önök mit adhatnak nekem?

– Látom, rossz a bakancsa . . .

– Igen, beázik.

– Kap egy bakancsot és meleg harisnyát. És kap százötven kilométeres útra vonatjegyet. Gondolkozzon, hová akar menni.

– Haza akarok menni. Németországon keresztül.

Jól megfürdöm, jól kialszom magam, és reggel korán kelve, új bakancsot és meleg harisnyát húzhatok a lábamra. Az osztrákot egy másik civil kíséri az állomásra. Megváltják jegyünket, s velünk együtt felszállnak a vonatra.

Nyugodtan néztem a nap elé. A vonat hamarosan megindult

velünk. Amikor átléptük a határt, kísérőm visszaadta irataimat, kezembe nyomta a vonatjegyet, és átült egy másik kocsiba. De előzőleg odasúgta, hogy vissza ne merjek jönni, mert akkor baj lesz. Tudtam már, hogy a jegyem olyan vonatra szól, amely a határmenti állomáson át Németországba megy. A vonat zsúfolva sielőkkel és turistákkal. Vasárnap volt, ragyogó szép idő. Amint a vonat megállt, körülnéztem az állomáson. Hamar megtaláltam azt a vonatot, amely Németország felé megy. Lelépve a vonatról, láttam, hogy az állomás peronjáról sietve indul felém egy civil. Lecsapott rám:

– Igazolja magát!

Mutattam az útlevelemet.

– Hová megy?

Mondom.

– Jöjjön velem az őrszobára.

– Azt már nem! Megy a vonatom.

– Ismerjük ezt a trükköt. A szomszédok ilyen módon dobják át hozzánk a nekik nem tetsző elemeket. De majd mi visszaküldjük magát.

– Micsoda szemtelenség ez? Nem látja, hogy ott áll a vonatom? Németországba megyek. – Kikapom kezéből az útlevelet, és usgyi, el az emberek közt, aztán a vonathoz. Utánam sietett, de én már fent is voltam a kocsin. A vonat elindult. A rendőr lemaradt.

A vonat gyorsult. Egykettőre a csodálatos hegyek között zakatolt. A németek rám se hederítettek. Délben már Ravensburgban voltam. Kaptam segélyt. Itt aludtam, azután reggel újra ki az országútra!

13.

Ravensburgon és Memmingenen át München felé mentem. Mosolyogtam magamban: szerencsés flótás vagyok, egyetlen nap alatt három országban jártam! Előkelő börtön, vonatjegy és új bakancs – ajándék mind. Most pedig újra Németország. Gyerekes

büszkeség tölt el: holmi világjárónak érzem magam. Miért választottam ismét Németországot? Két okból is. Mert ott könnyebb a vándorlás; meg a svájci tapasztalatok elriasztottak attól, hogy Ausztriának olyan részén menjek, amely sokban hasonlít Svájcra. De leginkább, mert Németországban, ha már minden kötél szakad, szállás mindig akad, olykor segély és ennivaló is. Jobbnak véltem hát, ha Münchenen át megyek; ez az út egyenes, rövid és – egyszóval, jobb Németországban.

De nem kis részben kíváncsiság is van benne, ami szüntelen hajt. Hadd nézzem meg Németországot még egyszer, mielőtt hazamegyek. Bajorország is tartogat még nekem meglepetést. Szép vidék. Havas erdők, hegyi falvak, csak az út fárasztó, hegynek föl, völgynek le. Az emberek errefelé tagbaszakadtak, kemények, és nem adakozók. Szerencse, hogy élelmezési munkás vagyok, és errefelé sok a sörgyár. Naponta bőven iszom, szinte sörrel táplálkozom.

Egy hét alatt érkeztem meg Münchenbe. Két napot töltöttem itt, nem volt hozzá több kedvem. Pedig itt nemcsak jelentős segélyt kaptam, hanem kulturált szállást, ebédet és vacsorát. Kissé idegenkedve és bizalmatlanul jártam itt. Ha valahol érzékelni lehetett a náci veszedelmet a maga valóságában, akkor ez a város volt az. Szinte az ember képébe ordított a náci valóság. Ezen a téren szörnyű volt látni züllésüket. A szakszervezeti csoportok, ahol megfordultam, már nem csak egyes esetekben mutatták a náci előretörést. Amerre csak jártam, olyan szellem és gesztus fogadott, hogy szégyelltem magam. A nacionalista náci szakszervezeti funkcionáriusok mint magyar, és nem mint szervezett munkást kezeltek.

– Ne félj, magyar testvér, ha Hitler hatalomra jut, majd megmutatjuk mi *ezeknek!* Mert hatalomra fog jutni. És akkor mindenért megfizetünk! Akkor nem lesz kímélet senkinek se.

A baloldal pedig proletárdiktatúráról álmodott, és leszámolásra készült. A szociáldemokraták, mint nyugodt kispolgárok, hallgattak és vártak, miközben munkanélküliség volt, és az ország-

út megtelt vándorokkal és csavargókkal – harmincas falkákban járták az országutat.

Naponta negyven kilométert is megtettem. Most már igyekeztem is közel jutni a határhoz, mert nem egy csoport firtatta: miért nem megyek haza?! Van náluk éppen elég éhező és munkanélküli.

De talán legjellemzőbb volt a rendőrség: el kellett helyezniük Asilba, és ezért dühösek voltak; néha gorombák is.

– Miért nem megy haza, mit mászkál itt, nincs nekünk elég bajunk a mi hordánkkal?

A hang és a modor elviselhetetlenné kezdett válni. Már a tagsági könyvemnek sem volt valami nagy becsülete. Csak az útlevél számított még. Tagsági könyvemet elő sem vettem, hogy bizalmat keltsek magam iránt. Ez aztán külön is szomorúsággal töltött el – és félelemmel is. Már nincs rám hatással a német munkásmozgalom, nagy objektumaival és nagy szakszervezetével, két nagy munkáspártjával. Ezek egyáltalán nem ellensúlyozzák bennem a rossz benyomásokat. A náci növekedés ereje és hatása rám telepszik, mint valami lidércnyomás. Kedvetlen vagyok. Napokig hallgatok. Reggel korán – amint az Asil vagy a rendőrségi fogda kidobja az embert – neki az országútnak, és menni, menni, akár esik a hó, akár fúj a szél, és ontja rám a csontig ható hideget. Zsebre dugott kézzel, lehajtott fejjel megyek egyik faluból a másikba. Esténként a térképet nézem, és igyekszem úgy rendezni, hogy minél kevesebbet kerüljek olyan helyekre, ahol csak parasztoknál lehet aludnom, istállóban, koszban, piszokban, és semmi lehetőségem arra, hogy tisztán tartsam magamat. Már az elhagyott falvak felé sem igyekszem abban a reményben, hogy nincs letarolva a csavargók által, és ott egy tál ételt vagy egy bögre lefölözött tejet kaphatok. Ha megérkezem valahova, gyorsan felveszem a segélyt, aztán bevonulok az Asilba vagy a rendőrségre, és másnap tovább. Néha – ha rendes szaktársakra bukkanok, és elbeszélgethetek velük – felvillan bennem a remény. Ebbe a reménybe kapaszkodom. Ilyenkor lelassítok, és nem sietek hazafelé. De elgondolkodom: mit akarok még látni, mit aka-

rok még megtudni? Nem tudom, érdemes-e még tovább róni az országutat, és lassan hozzázülleni Németország reménytelen, munka nélküli, csavargó hadseregéhez?

Majd minden este meghallgatom valamelyik rendőrtiszt fejmosását.

– Miért csavarog itt, miért nem megy haza? Láthatja, hogy az a híres szakszervezet már szállást sem tud adni magának, nekünk kell fedél alá juttatnunk magát. Egyszer majd kórházba kerül, és nekünk kell eltemettetni is.

Mindenütt azt mondom, hogy megyek hazafelé. Egyik helyen elvették a munkanélküli-könyvemet, amelyet a skandinávoktól visszajövet váltottam ki – ezt külföldinek is kiadják; néha jelentkeztem vele a munkanélküli-hivatalnál, hogy lebélyegezzék. A tagsági könyvembe be voltak ragasztva a munkanélküli-bélyegek. Most, hogy a munkanélküli-könyvem megtelt, az egyik dühös rendőrtiszt elvette, és nem adta vissza.

Van olyan hely, ahol a szállást és reggelit le kell dolgoznom: havat lapátolok, utcát seprek, fát vágok, vagy rendőrségi szobát takarítok. Előfordul, hogy dél van, amikor ismét útra kelek. Addig nem indulhatok, míg az útlevelemet vissza nem adják. Mindegy már, hogy falu, város, község – egykutya. Közben kopik a bakancs, mert az utak nagyon rosszak; rongyosodik, piszkolódik a ruha. Rettegéssel futok be valahova. Mi lesz, ha megtetvesedem? Az esti faggatások az Asilban vagy a rendőrségen még inkább elfajultak. Öreg rendőr közlegények vagy altisztek perverz élvezettel végzik a szomorú tetűvizitet. A folyosón vagy hideg szobában minden este anyaszült meztelenre vetkőztetik le az embert, és tetvek után kutatnak, és napról napra többet találnak. A tetveseket elkülönítik. Mivel nem mindenütt van fertőtlenítő, másnap tetvesen eresztik őket tovább. Vajon mikor találnak bennem is? Hiszen lehetetlen elkerülni a tetvesedést, ha együtt járok és együtt alszom a tetves, munka nélküli csavargókkal. Néha megkérdem magamtól: miért félek attól, hogy megtetvesedem, és miért nem örülök inkább annak, hogy eddig nem lettem tetves?

Egyik este mélyen megrázott és elkeserített, hogy két idősebb német munkásnál tetűt találtak. Szomorúan és egykedvűen állt a két öreg. Szidalmak és gúnyos megjegyzések közepette különítették el tőlünk. Olyan raktárfélébe kerültek, ahol sem pokróc, sem szalmazsák nem volt. A hidegben ez kész pokol. Igazán akkor ijedtem meg, amikor közülünk valakit rühesnek találtak. A tetves és rühes csavargó beláthatatlan következményeket zúdíthat ránk. De nem lett belőle semmi. Elvitték meggyógyítani.

Lassan vége lesz a vándorlásnak. Sorsom sokféle emberrel hozott össze. Sokat tapasztaltam, láttam. A kép s a helyzet mélyen vésődött emlékezetembe. Ilyenképp festett a német valóság 1932 telén, egy évvel Hitler hatalomra jutása előtt.

Napok óta egy osztrák szaktárssal csavargok. Nem szervezett munkás. Megosztjuk egymással, amink van. A falvakban be-betér velem a pékmesterekhez, hogy kenyeret s valami pénzt szerezzen.

Hozzánk csatlakozott egy fiatal, tizenkilenc éves vasmunkás. Jóképű, szőke fiú volt, magas, kékszemű, feltűnő lányos mozdulatokkal. Mesterien tudott koldulni, de igen irigy volt. A pénzért, amit összeszedett, kölnit és szépítőszereket vásárolt. Ha megérkeztünk valahová, eltűnt egy-két órára, de az Asilban újra találkoztunk. Elmélyülten mustrált bennünket. Egy alkalommal, amikor eltűnt közülünk, az osztrák szaktárs világosított fel barátunk különös hajlamairól. Bőbeszédű volt és szórakoztató jelenség. Tíz napig vándoroltunk együtt. Nem értettem, miért csavarog. Amikor megsejtette, hogy mindent tudok róla, pirulva, zavartan beszélt velem.

– Hannoveri vagyok – mondta egy alkalommal. – Vasmunkás család gyermeke. Apám szervezett munkás. Két évvel ezelőtt szabadultam fel, Berlinbe mentem, mert munkanélkülivé lettem, és nem akartam anyám nyakán maradni, s apám munkanélküli-segélyéből élni. Ugyanis apám szintén munka nélkül volt. Berlinben aztán... Tudod, megismertem az igazi férfiszerelmet.

Hallgattam őt, és néztem a tájat. Sajnáltam ezt a fiatal munkást, aki szenvedélyével a német valósághoz tartozott. Ismertem

elzüllött, fiatal munkásokat Pesten is, de ez a német fiú másvolt, számomra érthetetlen. Nálunk a lezüllött, jóképű fiatal munkásból a nők kitartottja lett, itt pedig, ebben az időben, belőle beteges hajlamú. A pénz mindent megrohaszt!

– Tudod – folytatta a hannoveri fiú –, beléptem a náci pártba. A párt által majd kivakaródzom.

Ez villámcsapásként ért. Megdöbbenve néztem.

– Mit szól majd apád s anyád?

Legyintett.

– Amiért ők harcoltak, azt ők most *élvezik*. Nekem ebből elegem van, nekem ez nem kell. Jöjjenek végre a nácik!

Még most is előttem van az a fiatal, jóképű, német ifjúmunkás, beteges hajlamú és náci! Mi jöhet még ezután? Mit akarok még tudni?

Este szállás az Asilban és rendőrség. Reggel munka, bére egy adag leves, kenyérrel. Utána ki az országútra, és menni, menni, libasorban, a csavargók kitaposott útján, az országút szélén.

De úgy látszik, még nem telt be a pohár. Vajon milyen lesz az utolsó csepp?

Ezt is megtudtam.

Másnap, amikor továbbmentünk, nagyon hideg volt. Fújt a szél. Nehezen mozogtunk, az öregek el-elmaradoztak. Délben megtanácskoztuk, továbbmenjünk-e. Úgy döntöttünk, hogy igen. Hóvihar kerekedett. Ilyen erős hóviharban még nem voltam. Néha úgy éreztem, hogy le kell ülnöm, vagy le kell feküdnöm, akkor minden könnyebb lenne. Az osztrák fiú azonban hajtott bennünket: nem szabad megállni! Ő ment elöl, és vissza-visszanézett. Végre feltűnt a falu. Megálltunk. Nem megyünk tovább!

Megkerestük a falu vezetőjét. Becsuktak bennünket egy nagy hodályba. Ott már többen voltak. Ültem a cementpadlón. Egész éjjel nem aludtam. Úgy éreztem magam, mintha a pesti toloncházban lennék, ahol a fogoly első éjszakáját tölti, ízelítőt kapva jövendőbeli otthonából.

Kínok közt ért a reggel. A vihar elállt, a falut azonban betemette a hó. Kihajtottak bennünket a hóba, ennivaló nélkül.

Lehettünk huszonöten. Nehezen, de megindult a menet. A fiatalabbak gyorsan iparkodtak, az öregek lassan, elmaradozva baktattak. Jó órai bemelegítő menetelés után megálltunk rágyújtani. Izmaink már felengedtek dermedtségükből, de az éhség türelmetlenül jelentkezett. A hannoveri fiú azt ajánlotta, térjünk le az útról, talán órai járásra ismer egy kolostort, ahol biztosan kapunk enni. Nekivágtunk mindenre elszántan a meleg ételért. A hannoveri fiú szokatlanul vidám és beszédes lett. Dombnak fel, dombnak le mentünk, mély hóban. Dél is elmúlt, mire a völgyben feltűnt egy csodaszép kolostor. Mint mesében a várkastély, teteje ragyogott a havas napsütésben. A füstölgő kémények nemcsak azt jelezték, hogy laknak benne, de azt is, hogy ott aztán főznek!

Megálltunk. A hannoveri fiú oktatott bennünket.

– Vigyázzatok, itt imádkozni is kell; és csak az ima után kapunk enni. Ne marháskodjatok, tisztességesen kell viselkedni. Úgy köszönjetek, hogy dicsértessék a Jézus Krisztus. Kalapot le, és keresztet vetni...

A kolostor régi, vastag falú épület volt. Körülötte mélységes csend. Nagy kapuján csengettünk. A csengő, mint a vidám kacagás verte fel a csendet. Kinyílt a kapu. Csuhás ember állt előttünk. Elmondtuk az üdvözlést. Beengedett, és hátravezetett bennünket egy kis kápolnába. A hannoveri előrement. Mi hozzá igazodtunk. Letérdepelt az oltár előtt. Követtük a példát. Keresztet vetettünk, kezünket összekulcsoltuk. Aki beengedett bennünket, a közelünkben állt és nézett. Addig nem állhattunk fel a jéghideg kövezetről, míg ő nem intett. Nagyon éhesek voltunk. Végre a ceremóniának is vége lett. Mellettem az osztrák fiú kacsingatott. A hannoveri elöl térdepelt, ő állt fel leghamarabb. Kimentünk a kápolnából. Az udvaron át boltíves folyosóra jutottunk. Itt már sokan voltak; asztalok mellett ültek, két fiatal pap szolgálta ki őket. Hordták a fasírozottat, a krumplit és a káposztát. Az étkezők valamennyien vándorok és csavargók – afféle felesleges emberek. Ahogy később megtudtam, itt naponta ötven-hatvan embernek adnak enni. Izgató illatok száll-

tak. Mivel mi hárman nem tolakodtunk előre, nekünk nem jutott ülőhely, s állva maradtunk. Falhoz támaszkodva vártunk. Egyszer csak belépett a folyosóról egy igen ápolt, férfias külsejű pap. Mindenki felállt.

– Dicsértessék a Jézus Krisztus – hangzott mindenünnen.

– Mindörökké ámen – felelte a pap mély, meleg hangon. Felénk jött. Amikor észrevette a hannoverit, felcsillant a szeme.

A hannoveri mélyen meghajolt, és megcsókolta a pap feléje nyújtott kezét. A pap a kolostor főnöke volt. Barátian simogatta meg a hannoveri fejét, aki viszont alázatos rajongással nézett fel rá. Az osztrák fiút és engem bemutatott neki. Kedves és előzékeny volt.

– Maga, fiam, magyar?

– Igen, szentatyám.

– Katolikus?

– Igen.

– Szép. Igen szép. Régen van úton?

– Igen, szentatyám.

– És most hová tart?

– Hazafelé megyek.

– Ismerem a magyarokat, igaz katolikusok. Jó nép. – Éhesek vagytok? – fordult a hannoverihez, aki lelkesen biccentett.

– Gyertek hát, és egyetek.

Bevezettek bennünket egy külön szobába. Itt egy asztalnál négy pap ült. Ebéd után voltak, beszélgettek. Alig ültünk le, nagy tálban fasírtot, krumplit, káposztát és halom felvágott kenyeret hoztak. Éhes voltam, de amennyire tőlem telhetett, illedelmesen fogtam hozzá az evéshez. A hannoveri leplezetlen vidámsága egyébként is zavart. Vége felé járt a lakmározásunk, amikor a főnök azt mondta a hannoverinek:

– Neked itt kell ám maradnod! Sok a vezekelni valód.

A hannoveri elpirult. Csendesen mondta: – Maradok, szentatyám. Boldogan maradok.

Ettől kezdve nehezen csúsztak le a falatok torkomon.

A hannoveri elmondta, hogy hol jártunk az éjjel, mire a pap felénk fordult. Biztatóan mondta:

– Ha akartok, ti is maradhattok. Legalább kipihenitek magatokat.

Az osztrák fiú felkapta a fejét, de mielőtt megszólalt volna, én szóltam.

– Nem lehet, szentatyám! – Sietünk haza.

– Szerencsés utat – mondta. Keresztet vetett ránk.

Az osztrák fiú felállt. Megköszöntük az ebédet.

– Kísérd ki a barátaidat – mondta a főnök a hannoverinek.

A kolostor kapujában megálltunk.

– Találkozunk mi még, kedves magyar barátom – mondta a hannoveri. – Kicsi a világ!

Elhúzódtam tőle. Felemelte a karját. – Heil Hitler! – üvöltötte. Mintha korbáccsal sújtott volna végig rajtam, hogy mélyen megalázzon. Futni, futni innen, ki az országútra!

Gyors léptekkel távolodunk tőle az osztrák fiúval. Sokáig szó nélkül mentünk. Estére beérkeztünk a városkába. Az osztrák fiú a rendőrségre ment, én pedig megkerestem a csoport pénztárosát.

Szerencsém volt: a csoport pénztárosa szaktárs volt és szociáldemokrata. Kedvesen fogadott, segélyt, vacsorát és szállást kaptam tőle, olyan helyen, ahol meg is fürödhettem. Volt mit lemosni magamról. De csak a rám rakódott külső piszoktól szabadulhattam meg. Cikáztak bennem a gondolatok és az érzések. „Heil Hitler!... Kedves magyar barátom..." Gyerünk haza! Ennél rosszabb otthon sem lehet. Elég volt a nagyvilágból, egyelőre nem akarok belőle többet látni. Az utolsó csepp is belecsöppent a pohárba, és minden kicsordult. Hátat kell fordítanom Nyugatnak, mert nekem a művelt, demokratikus Németország jelentette a szocialista Nyugatot, és ez a másik Nyugat nekem nem kell! Kelet felé fordulok, arra van az én hazám, arra vannak a szaktársaim, az elvtársaim, ott a helyem!

Nem tudtam elaludni, égetett a csalódás; forgolódtam az ágyban. Úgy éreztem, becsaptak. Tele voltam zűrzavarral, kétséggel és bizonytalansággal. Haza kell mennem, meggyógyulni!

Reggel korán keltem. Egyedül róttam az országutat. Menni, menni, kiábrándultan, de fáradhatatlanul, naponta negyven kilométert is.

Rövid idő alatt elértem a határt. Passaunál léptem osztrák területre. A német határőrök rám se hederítettek. Elmentem mellettük, egyenesen az osztrák határőrök irányába, akik bizalmatlanul néztek, de továbbengedtek. Vissza se néztem, pedig gondoltam: vissza kellene néznem, ha csak egy pillanatra is. De nem! Mentem, és érzem, hogy mögöttem, mint valami ragadozó, a náci horogkereszt áll.

Az egyik este a határtól nem messze próbáltam ki először, hogy egy magunkfajtát hogyan fogadnak az osztrák parasztok. Este hat óra volt, találomra kopogtam be egy nagyobb kapun. Kijött a paraszt. Bizalmatlanul vizsgált, de beengedett. Elvette az útlevelem. Alig beszélt valamit. – Várjon itt az udvaron – mondta. Nemsokára visszajött, kulccsal a kezében. Az istállóhoz vezetett, beengedett, és rám zárta az ajtót. Az istállóban egy ló és egy tehén bámult rám. Az istállószag megcsapott, a gyomrom kavargott tőle. De legalább meleg volt – legalábbis kezdetben így volt. Percekig álltam, míg a szemem megszokta a sötétséget, és tájékozódni tudtam. Amikor már kellőképp felismertem a helyet, elindultam a jászol sarkához, ahová széna volt rakva. Leültem, majd eldőltem a szénán, és rögtön elaludtam. Arra ébredtem, hogy valami meleg, súlyos valami nyomja az arcomat. Odakaptam: a tehén feje volt; nyalogatott. Vége lett az alvásomnak. Vártam a virradatot; nagyon nehezen jött.

Hajnalban a paraszt kiengedett, és visszaadta útlevelemet. Szó nélkül továbbengedett. Éhes voltam és fáradt. Menni, menni... Késő délután érkeztem Linzbe. Itt aludtam. Segélyt kaptam és kenyeret. Másnap reggel elhagytam a várost. A tél dühöngött, de továbbmentem. Linz és Bécs között este hat órakor értem be egy faluba. Házat kerestem, ahová befogadnak. Sötét volt, az utat csak a fehér hó világította meg. Eligazodtam mellette. Az egyik ház előtt megálltam. Bekopogtam. Senki sem jelentkezett. Láttam, hogy fent vannak, mert égett a lámpa. Dörömbölni

kezdtem. Mozgást hallottam bentről. Reteszt toltak el. A kapu nyikordult. Öreg parasztember állt a nyitott kapuban. Nézett és hallgatott.

– Magyar vagyok, szállást kérek. – Hogy nagyobb legyen a bizalma, odaadtam neki az útlevelem. De ő csak hallgatott. Attól féltem, tovább kell mennem, és másutt bekopogtatnom. Mivel a hallgatása nem sok jót ígért, kijelentettem, hajlandó vagyok fizetni a szállásért.

– Sok a pénze? – kérdezte.

– Annyit talán össze tudok szedni . . .

– Értem – mondta csendesen. – Jöjjön be. – Szava szinte megváltásként hangzott. Beléptem az udvarra. Korán fekvő szegényparaszt, akárcsak nálunk a szegények. Bezárta a kaput, és bevezetett a konyhába. A konyhában harminc év körüli asszony. Mosogatott.

– Jó estét kívánok – köszöntem. Rám se nézett. Végezte a dolgát.

– Üljön le – szólt az ember. Jó meleg volt és meghitt csend. A férfi hatvan év körüli lehetett.

– Adj valamit enni ennek az embernek. Meleget, mert át van fázva. Megalszik majd a szénapadláson.

Az asszony közömbösen tette elém a tányér meleg levesfélét, hússal s jókora kenyérrel. A leves nagyon jólesett, életet öntött belém.

– Messzi van ide Magyarország? – kérdezte az öreg.

– Nekem még elég messze van. Gyalogolhatok eleget.

– Én is jártam Magyarországon, katonakoromban. A magyar parasztok jó emberek. Nehezen élnek.

Vacsora után az asszony bögre tejet is tett elém. Annyit mondott:

– Igya meg. Jó meleg. – Később, nagy meglepetésemre, megkérdezte: – Mióta van úton? – Ránéztem; arca felengedett szigorúságából. Feleltem kérdésére. Néztük egymást.

Az ember felállt. Csendesen szólt az asszonynak.

– Késő van, ideje lefeküdni. Vess fekhelyet a szénában, a pad-

láson. – A csomagját hagyja itt a konyhában – fordult hozzám –, nem vész el.

Az asszony barátságosabb hangon szólalt meg: – Elintézek én mindent, apám. Menjen csak lefeküdni.

– Jól van, megyek... Jó éjszakát. – Bement a szobába.

Az asszony kivitt két nagy pokrócot. Én csendben vártam. Visszajöve rám nézett, és megkérdezte: – Fáradt?

– Már nem annyira, mint amikor bejöttem.

– Hát jöjjön, felkísérem a padlásra – mondta. Nehéz volt elszakadnom a jó meleg konyhától, de mi mást tehettem volna... Az udvaron át vezetett a másik épülethez. Viharlámpa volt a kezében. A padlásfeljáróban ő ment elöl, én utána. Minden olyan kísértetiesnek tetszett. A lámpát, jó távol a szénától, kampósszegre akasztotta. Kezemet megfogta, és gyengéden nagy halom szénához vezetett. – Ide feküdjék le. A két pokróc vastag, nem fog fázni.

Álltunk egymással szemben. Mintha akart volna még valamit mondani, nem mozdult.

– Apám hamar elalszik – mondta suttogva. Megfogta a kezem, suttogott: – Később... Feljöjjek?

– Jöjjön! – Keményen megszorítottam a kezét. Arcába néztem. Két, vágytól égő szemét láttam. Gyorsan megfordult. Lesietett a létrán. Egyedül maradtam.

Régen nem öleltem asszonyt. A széna édeskés illata járt át. Levetkőztem. Ruháimat a szénára dobtam. Betakaróztam a pokrócba. Tekintetemet a bejáratra függesztve vártam. Csend volt és mélységes sötét. Gyors léptek hangzottak fel a létrán. Nyikordult a szénapadlás ajtaja. A lány kabátba beburkolózva a lámpa homályos fényében állt. Kivillant fehér hálóinge. Állt, mintha várt volna valamire. Majd megindult felém. Nyújtottam a kezem. Lefejtette magáról a kabátot. Fehérben állt előttem – mint valami angyal. Megfogta a kezem. Éreztem a remegését. Úgy dőlt rám, mintha el akart volna takarni mindenki elől! Két tüzes karjával szinte magába zárt. Két éhes ember találkozott itt – kiéhezve a szeretetre és a boldogságra!

Szerelmével hajnalig gyógyított, és én hálás voltam neki. Szerelme visszavarázsolta belém hitemet az emberekben és az egész világban. Egy időre még a náci horogkereszt kínos hatását is kiűzte belőlem. Összefonódva tartottuk egymást, ha elszundítottam, cirógatott. A lámpa égett, de mi egymás szemében kerestük a világosságot. Hajnalfelé váltunk el. Mielőtt lement, jól betakart. Megcsókolta a szemem. Mély álomba merültem. Világos volt, amikor felébredtem. Felöltözve odaálltam a padlásajtóhoz, és lenéztem a hegyoldalban fekvő falura. Bearanyozta a havon szikrázó napsugár. Minden csupa hó és fehérség. Öröm, megelégedettség és boldogság érzése töltött el. Pihent voltam és útra kész. Az udvaron feltűnt az öregember. Már megetette az állatokat, tett-vett, járkált, nézdegélt. Felnézett hozzám, köszöntünk egymásnak. Lejöttem a padlásról, kezet fogtunk. Hálásan megköszöntem a szállást és a bizalmát. Az öreg mosolygott.

– Menjen be a konyhába – mondta. – Egyék valamit, mielőtt útra kél.

Beléptem a konyhába. Az asszony barátságosan fogadott. Meleg volt a konyhában. Tiszta lavórban mosdóvíz várt. Míg mosakodtam, arra gondoltam, hogy ez az asszony tegnap este óta kicserélődött – milyen szépen tud mosolyogni! Tiszta törülközőt adott – úgy nyújtotta, hogy szerettem volna érte átölelni.

– Reggelizzen – szólt. – Az asztalon tej, kenyér, szalonna. Szalonna! Milyen régen nem ettem effélét! A környezet olyan otthonos és marasztaló. Az öreg be-benéz hozzánk. Szót vált velem. Visszaadja irataimat. Amikor felálltam, szinte kértek a szemei: „Maradjon még! Hová siet?" De nem szólt, hanem kiment. Az asszonnyal egymásra néztünk, aztán kezet fogtunk. Hirtelen ráhajoltam két dolgos kezére, és megcsókoltam. A fejemen éreztem kezének simogatását. Mint akire rászóltak, hirtelen elindultam az ajtó felé, de megfogott és visszahúzott. Csomagot nyomott a kezembe, és megölelt, megcsókolt. Ezzel léptem ki a házból. Az öreg a kapuban állt. Az utat nézte. Az országút végestelen-végig néptelen volt. Megköszöntem az öregnek emberségét, és kiléptem az útra. Még egy pillantást vetettem a házra

és az ablakokra. A függönyök mögött feltűnt az asszony. Integetett.

Betonúton mentem. Minden havas és jeges volt. A szél arcomba vert, de nem hajtottam le a fejem. Úgy éreztem, bennem minden csupa muzsikává szelídült. Az asszonyt folyton magam előtt láttam.

Bécs felé igyekeztem. Frissnek és életerősnek éreztem magam. Az úton el-elrobogott mellettem egy autó, de nem intettem, hogy vegyenek fel. Ők sem vettek tudomást rólam. Amikor mellém ért egy-egy parasztszekér, lelassított.

– Hová, merre? – kérdezték a parasztok.

– Bécs felé.

– Akkor üljön fel. Ha Bécsig nem is, de a szomszéd faluig elviszem.

Így hagytam magam mögött a falvakat. És aztán újból gyalogoltam. Nem voltam már messze Bécstől. De addig még megalszom két helyen.

Az utolsó napon elromlott az idő. Beborult, havas eső esett. Szerencsére Bécshez közel ismét felvett egy parasztszekér, és bedöcögött velem a város határába; onnan villamossal folytattam utamat.

Késő délután volt, zsúfolt villamos robogott velem. Rég ültem villamoson – szokatlan. Kétszer szálltam át, mire megérkeztem az Elterlein Platz 4. elé. Mély lélegzetvétel, aztán elindultam Böhm Vilmos lakására. Csengettem. Felesége nyitott ajtót. Ismert. Beeresztett a meghitt, kulturált lakásba.

– Először is a legfontosabbról szóljon – mondta Böhm. – Éhes? Ránéztem.

– Értem – mondta. – Szólt asszonyának. – Akkor korábban és együtt vacsorázunk ezzel a messziről jött emberrel. – Kedves és barátságos volt, ami igen jólesett.

– Messziről jött ember azt mond, amit akar – szóltam. – Nem lesz ez baj?

– Magának csak az igazat szabad mondania!

Mielőtt vacsoráztunk, visszaadtam neki az ajánlólevelét, mely

gyűrött és piszkos volt – nem csoda, hisz sok kézben fordult meg. Sokszor jól jött ez a levél – komoly hasznát vettem.

– Eltéphetjük – mondta Böhm. Tűzbe dobta a velem sok országot megjárt levelet.

Vacsorához ültünk.

– Nahát, kezdheti, meséljen ... Őszintén. Csak az igazat.

– Kissé sérülten megyek haza – mondtam. – Mert amit láttam és tapasztaltam, az minden képzeletet megcsúfol.

Órákon át beszéltem, és ők hallgattak.

– Így lerohadtak az állapotok – mondta Böhm.

Hangsúlyosan mondtam, bűn, hogy nincs egység a két párt között a munkásosztály érdekében! Az egység most nagyon kellene!

– Nem túloz? – kérdezte Böhm. Felelet helyett csak széttártam a karomat. Jeleztem, hogy egyebet nem mondhatok.

A Böhm-család régen emigrációban élt. Szembe kellett néznie egy még nagyobb veszéllyel, mint ami 1919-ben volt.

Késő éjszakáig maradtunk együtt, Böhm fia, Pista kísért el a szállásomra, magyar emigránsok közé. Még egy napot töltöttem Bécsben. Böhm intézkedésére annyi segélyt kaptam, hogy abból az útiköltség is bőven kitellett. Másnap vasárnap volt. Délelőtt még a kávéházban találkoztam néhány vezető emigránssal, köztük Gárdos Máriával. Amikor asztalhoz ültem, reggelivel kínáltak. Böhm csak annyit mondott: – Hallgassátok meg!

Itt is elmondtam a tapasztalataimat. Ezek a hontalan, kivert emberek hallgattak, és nem kérdeztek. Délfelé váltam el tőlük. Megígértem nekik, hogy otthon terjeszteni fogom a Világosság-csoport lapját. Gárdos Mária a búcsúzásnál megrendítő hosszan nézett rám. Majd azt mondta mély, meleg hangján, telve szomorúsággal és aggodalommal:

– Ha Németországban baj lesz, akkor Magyarországon is minden kiszámíthatatlanná válik. De ... maga hazamegy a magyar szervezett munkásók közé, és nem mehet haza kiábrándultan! Bíznia kell és hinnie, hogy eljön a mi időnk is!

Ezzel búcsúztam el tőle. Nekivágtam a városnak. Hideg volt, néztem a fényes kirakatokat, kávéházakat, sietők embereket. A

vonatom tíz órakor indul, és reggel hatkor érkezik a Keleti pályaudvarra. Csupán kétszázötven kilométer választ el hazámtól, mégis milyen távolinak tűnik!

Elsőnek szálltam fel a vonatra. Az ablak mellé ültem. Kevés volt az utas. A vonat méltóságteljes lassúsággal surrant ki a pályaudvarról. Búcsúztam Bécstől. A vonat futott velem az éjszakában.

FELNÖTTEN

EGYSÉGÉRT

I.

Késő éjjel érkeztünk a magyar határra. Az osztrákok nem nagy figyelemre méltattak – átengedtek, mert az irataim rendben voltak. A magamfajtából legalább kevesebb mászkál majd náluk. De nem így a magyarok! Csendőrök és vámőrök szálltak fel a kocsira, feltűnően sokan, holott a vonat szinte üres volt, alig lézengett néhány utas. Engem különös figyelemre méltatnak: hosszan igazoltatnak, és alaposan megmustrálnak. Sütőmunkás! Mit keresett külföldön? Miért ment külföldre, s ha már elment, miért jött vissza? Külsőmről nem is szólva, az ilyen alakra mondják a pestiek, hogy kihallgatás nélkül is jár neki néhány év a rács mögött.

– Hol járt? – kérdik sötét arcúan és parancsolón.

Elmondom.

– És mit keresett arra?

– Munkát kerestem, de az én szakmámban nem lehetett elhelyezkednem.

Nem tetszik nekik. A vámőrök meg sem nézik a táskámat, de a csendőrök annál alaposabban dobálják szét minden holmimat. Közömbösen nézem, hisz semmi olyan sincs nálam, ami őket érdekelhetné. A fejembe és a szívembe viszont nem láthatnak!

Végre abbahagyják a kutatást, és köszönés nélkül eltávoznak. Felhangzik a vonat indulást jelző, éles füttye. Személyvonat, minden állomáson meg fog állni. Kofavonat, ahogy Pesten hívják, még ha Bécsből jön is. A hideg szerelvényt csak Győr után

kezdték felfűteni. De az is lehet, hogy azért éreztem a meleget, mert közben megtelt utasokkal. De bármilyen sokan is lettünk, mindannyian szótlanok vagyunk, és bizalmatlanul sandítunk egymásra. Az utolsó cigarettámat szívom. Fokozatosan elővesz az éhség.

A vonat reggel hat órakor érkezett a Keleti pályaudvarra. Dideregve léptem ki a Baross térre, megálltam az állomás lépcsőinek tetején, majd elindultam a Peterdy utcai szakszervezetbe. Minél közelebb kerülök a szakszervezethez, annál jobban erőt vesz rajtam az izgalom.

Első utam a gondnoki lakásba vitt. Kopogás nélkül nyitottam be Kertiék lakásába. Zavart öröm fogadott. Mint minden munkáscsaládban, az első kérdés itt is az: „Evett már? Nem éhes?" Választ sem várva tették elém a reggelit, magától értetődően elfogyasztottam, hiszen otthon vagyok, jó barátok között.

Néhány óra leforgása alatt már benne is voltam a szakszervezeti életben. Először nem én mesélek, hanem a szaktársak. Meg kell hallgatnom őket. Van mit panaszkodniok – van bajuk éppen elég. A nyilvántartott munkanélküliek száma meghaladja a háromszázat. Sok szervezett üzemet rombolt szét a válság. Rengeteg embernek nincs lakása; a népkonyhára járók száma duplájára emelkedett. A mozgalom kegyetlen szorítóban van, ami megfélemlíti az embereket. A vasasok, építők és bőrösök szakmája után az élelmezési iparok is válságba kerültek. A kormány megerősítette a csendőrséget, a rendőrséget. A razziák egyre szaporodnak. A mozgalomban tevékenykedő harcosok közül a bátrabbak és az aktívabbak rendőri felügyelet alá kerültek, sokan pedig börtönben ülnek. A szakszervezet anyagilag kezd kimerülni, hiszen csökken a bevétele, de növekednek a kiadásai. A munkanélküliek és dolgozók között is válság feszül.

A szakszervezet irodájában új könyvet és új munkanélküli-lapot kellett váltanom, hogy a soros közvetítésben részt vehessek. Délben pedig egy kisegítésre ment szaktárs ebédjegyével már én is jelentkeztem az Aréna úti népkonyhán, beálltam a sorba.

Lakásom nem volt; estére Nöhrer Árpádékhoz mentem. Bár ő

is munkanélküli, lakása volt Angyalföldön. Mozgalmi és dalosbarátság fűzött hozzá. Becsületes ember, jó szaktárs és kitűnő, szervezett munkás, telve tanulási és tettvággyal. Meghívása azt jelentette, hogy nem maradok az utcán, ez most nagy szó! Éjjel veszélyes lenne mászkálnom, hamarosan razziába kerülhetnék.

Estefelé együtt indultunk hozzájuk. A felesége szó nélkül tudomásul vette, hogy a férje *lakót* hozott, méghozzá olyat, akinek egy vasa sincs. Nöhrerné érdekes asszony. Ha az ember csak úgy felületesen nézi, az első benyomása: kissé rideg, szigorú és harcos természet. De aztán hamarosan kiderül: ha elvtársakról van szó, melegszívű, áldozatkész. Az utolsó ruháját és az utolsó falat kenyerét is megosztja. Igazi proletárasszony. Árpád szűkszavú, dörmögő ember. A konyhában paprikáskrumplit vacsoráztunk, kenyérrel. Vacsora után rám szólt az asszony.

– Na, rakja le a göncét. Remélem, tetűt nem hozott.

– Én is remélem ...

Levetkőztem. Az asszony foltos, de tiszta hálóinget hoz. Magamra rántottam, és már bent is voltam az ágyban. És Nöhrerné még az este sokáig mosta a sok vihart látott, szennyes ruháimat. Az ura szótlanul tett-vett mellette. Beszélgetésük behallatszott hozzám a konyhából. De jó is, hogy Nöhrerék magukhoz vettek! Se munkám, se lakásom, és a politikai mozgalmi válság is nagyon rám nehezedett. Családom szerteszét a világban: János bátyám, Irén és Rózsi húgom mint artisták járják a világot. Anyám vidéken él. Kívülem Mária nővérem van Pesten, ápolónő az Új Szent János-kórházban; éli az ápolónők embertelen, sivár, családtalan életét.

A lakás elcsendesedett. Árpádék is lefeküdtek, és mint általában a munkásemberek, legyen bármilyen nagy is a gondjuk és a szegénységük, hamar elalszanak. Álomba merültem én is. Reggel, amikor felkeltem, ők már takarítottak. Kiugrottam az ágyból, rendbe szedtem magam. A ruhám tiszta és száraz. Nöhrerné bögre kávét és két zsemlét tett elém. Ettem, de hogy mit érzek, azt ők nem tudják. Nyeltem az ételt, és vele a könnyemet is. És hosszú ideig így indultunk el Árpáddal, meleg étellel a gyom-

runkban s kipihenten, a szakszervezetbe. Az asszony dolgozni ment, Árpád munka nélkül.

Árpád nekem is szerzett ebédjegyet, aztán együtt jártunk az Aréna útra. Egy hét múlva Mónus üzent értem, de halogattam a vele való találkozást. Sok volt bennem a keserűség, le akartam higgadni, és átgondolni mindent. Végre felmentem hozzá. Mónus már a szociáldemokrata párt főtitkára volt. A Conti utcai központban fogadott. Délelőtt tíztől délután két óráig beszélgettünk. Voltak drámai fordulatai is a beszélgetésnek.

– Nézze, Mónus elvtárs – mondtam –, ahonnan én jöttem, onnan csak kiábrándítót hoztam magammal. Ösztönös félelmet a jövőt illetően. A látottak és a tapasztaltak igen megtépázták bennem a német szervezett munkásba és a szocialista mozgalomba vetett hitet és tiszteletet. Nem sok jót várhatunk. Egy biztos: Németország ebben a pillanatban gigantikus koldustanya. Munkások, parasztok és kispolgárok, millió és millió ember reménytelen életre ítélve. Az ipari centrumok nem egyebek nagy tömegszállásnál és népkonyhánál. A munkaközvetítőkbe be sem férnek az emberek. És a kép annál elszomorítóbb, mert a német munkásmozgalom, a milliós szakszervezetek és a két munkáspárt tehetetlen. Miért tehetetlen ez az erő? Mert a szociáldemokratáknak és a kommunistáknak tizenöt millió szavazatuk van, de ez a hatalmas erő egymással van elfoglalva, miközben a nácizmus már több, mint fenyegető jel. Szervezetten és tudatosan tör a hatalomra. A nácik és támogatóik egységesek. A német munkásmozgalom tagjai egymást marják.

Mónus idegesen le s föl sétált a szobában. Hagyott beszélni. Egyszer csak hirtelen megállt előttem. Komoly arccal, szinte aggódva nézett.

– Mondd, Marosán – szólt –, nem lettél te kommunistává Németországban?

– Nem lettem kommunistává. De itt nem is az a lényeg, mi vagyok. Én nemcsak aggódom, de félek is a holnaptól.

– Akkor nincs baj! – mondta Mónus. – Nem szabad elkeseredned. Túl messzire mentél a következtetéseiddel. A német mun-

kásmozgalom és a német szociáldemokrata párt sok mindenen ment keresztül, sok problémával és nehézséggel küzdött meg. A kivételes törvény, az első világháború, az ellenforradalmi mozgalmak... Most pedig szembe kell néznie a fasizmussal. Ennek jelentőségét nem szabad eltúlozni. A náciknak előbb-utóbb csökken a tömegekre gyakorolt befolyásuk és hatásuk. Hinni és bízni kell, fiam. A munkás- és forradalmi mozgalomnak nemcsak sikerei, de vereségei is szoktak lenni. A szocialista mozgalmat nem ölhetik meg! A német párt nagyon egyedül és két tűz között van, a fasiszták is, a kommunisták is támadják. Nehéz így harcolnia.

Elmondottam még Mónusnak, hogy a Világosság-csoport és Böhm maga is milyen élesen bírálják a magyar pártot. A legfőbb vádjuk az, hogy a magyar párt elszigeteli magát és opportunista.

– Régi szólam! – mondta Mónus. – Bécsből bírálni könnyű, de nehezebb Magyarországon politikát csinálni. Éljenek itthon, majd megváltozik a véleményük.

A beszélgetés jó hatással volt rám, mégis nyomasztott, hogy Mónus hiába okos ember, nem egészen érti a dolgokat. Az, hogy Mónus nem szereti a kommunistákat és a Szovjetuniót, előttem már ismert volt, de ez most még élesebben kiütközött. Kezdtem őt kritikusabb szemmel nézni. Tőle lejövet, a szakszervezetbe mentem. Ott véltem megtalálni a munkásosztály egységét.

2.

A tél makacs – nehezen tavaszodik. Pedig nekünk, munkanélkülieknek, a tavasz és a meleg nyár kell, mert akkor könnyebb az élet. A hideg idő ránehezedik az emberre, úgy várjuk a napsütést és a szabad levegőt, mint a növények. Ruházatunk kopott, és alig tartja a meleget. Amióta külföldről visszajöttem, hiába pereg gyorsan az idő, és múlnak a hetek, válságos körülmények között élek. Félek, hogy a természetem ellenére pesszimis-

tává válok. A lábam alatt – úgy érzem – megingott az eddig szilárdnak hitt talaj. Keresem magamban a mindig nevető, vidám énemet, és elgondolom, újból meg kellene kapaszkodnom valamiben. A világhelyzet, az itthoni gazdasági, politikai, szellemi és társadalmi élet csupa káosz. Ez az amerikai válsággal indult, és most már rátelepszik az egész világra; rombol, és mindent maga alá temet. Bárhová néz az ember, tüntetés, felvonulás, verekedés, sortüzek és bebörtönzés. Az értékes munkáskezek nem adhatnak értékeket – ökölbe szorulva fenyegetnek vagy ütnek. Az életet elkezdeni akaró fiatalság az utcán lődörög tehetetlenül. Az idősebbek, mint a kivert kutyák, a gyárak körül ólálkodnak. A kilakoltatott családok százezreitől hangos az ország. Már senki sem szégyelli a rongyait, elveszett a munkások önérzete. A világ elé tárják csonttá aszott testüket és ronggyá silányult öltözetüket. A nők és a gyerekek szenvednek csak igazán, s minél inkább növekszik a nyomor, annál jobban szaporodnak a rendőrök és a csendőrök.

Az emberek mohón lesik a Szovjetből érkező híreket. Többet kellene tudni arról a világról, de hogyan? Magyarországra minden hír csak torzítva jut el. És közben Európa-szerte erősödik a fasiszta veszély. A magyar polgári lapok is verik a propagandát az olasz és a német fasizmus mellett. Alig van ország Európában, ahol ne számolnának vele, és mindenütt a munkásosztály, a szervezett munkások ellen. S a fasiszták mindenütt tudatosan törnek a hatalomra, miközben egyre nő a kiábrándultak és közömbösek száma.

Munkanélküli-bizalmi vagyok. Az a feladatom, hogy ellenőrizzem, a közvetítésben betartják-e a sorrendet. Ekörül nagy civakodások vannak. Alig van munkalehetőség, és nagy a munkára váró sereg. Egyre hallani: „Sok az eszkimó, és kevés a fóka!"

Több héten át laktam Nöhreréknél, fizetni nem tudtam volna, de pénzt nem is kértek tőlem. Szégyelltem magam, mert ők is nehezen éltek. Csendben eljöttem hát tőlük. Árpád nem akart elengedni, az asszony pedig szidott: „Marha, kimegy az utcára!"

Nehéz így élni – mindig máshol aludni, és népkonyhára járni. Egész kivételes esetben jut valami pénzkereset. Arra gondolok, hogy valami betegség bújt belém. A világ beteg, én miért lennék egészséges? Esténként dalórákra·járok a pékekhez és a vasasokhoz. Baráti társaságban, néha temetésen énekelek, szerenádot adunk, esküvőn dalolunk. Ha éjjel elválok a cimboráktól, hajnalig rovom az utcát. A szakszervezethez úgy ragaszkodom, mint az utolsó menedékhez. Ha ez nem lenne, elviselhetetlenné válna az életem. A lejtőn nem akarok lecsúszni, de tudom, hogy ez már nem egészen rajtam múlik. Akadnak szaktársak, akik arra biztatnak, hogy legyek selyemfiú, könnyebbé válik majd az életem. De erre én nem vagyok alkalmas. Néhány szaktárs észrevette az állapotomat. Összefogtak, és segíteni igyekeztek. Még közelebb kerültem Nagy Sándorhoz, Nöhrerhez és Háberhez. Magukkal vittek kirándulni és illegális szemináriumot hallgatni. Jó ideig Óbudára jártam aludni Háberrel, egy régi, szervezett munkáshoz, Vidovics szaktárshoz, akinek egy szobából álló lakása volt. Háber szerzett villamosjegyet is, reggelenként azonban gyalog jártunk be a szakszervezetbe. Háber jól kiismerte magát a villamosjegyekben: a jegyet vagy elkérte valamelyik leszálló utastól, vagy a földről szedte fel, és megállapította, jó-e még utazásra. Nem volt veszélytelen dolog. Vidovics szaktárs megosztotta velünk a vacsoráját, amelyet jövendőbelije hozott neki, aki úriháznál szakácsnő volt. Lefekvés előtt Háberrel közösen szívtuk egy szál Leventénket, miközben arra gondoltunk, hogy szegény lakásgazdánkat egyszer még lebuktatjuk, és bajt hozunk a fejére. Amikor a helyzetünk kezdett veszélyes lenni, továbbálltunk. Kerestünk és találtunk másvalakit, aki befogadott bennünket néhány napra.

Mónus hiába hívott, nem jártam fel hozzá. Egy alkalommal ingyen ebédjegyet küldött, méghozzá érdekes helyre. A főváros egy Dohány utcai vendéglőt bérelt, ahova értelmiségiek, lecsúszott kispolgárok és szegény egyetemi diákok jártak. Itt jobb ebédet adtak, és ízlésesebben is tálaltak: terített asztal, kanál, villa és kés, sőt, kiszolgálószemélyzet is volt. A társaság azon-

ban elszomorító látvány – nők és férfiak –, vigasztalan figurák. A férfiak keménygallérban, mandzsettában, nyakkendővel. A nők pedánsak, de félénk, riadt mozgásúak. Valahányan cifra nyomorban élők. Egymásra nem néztek, nem ismerkedtek, jöttek, ettek és elrohantak. Három hétig jártam ide, aztán visszamentem az én embereimhez. Mónus ezért is neheztelt rám, ezt meg is mondta, de hát az ilyen helyekre nem szerettem járni. Kerestem a magam helyét, lábam alá a szilárd talajt, csak a hasonszőrűek közt lelhettem meg.

Naponta ötféle újságot olvastam – ennyi járt a szakszervezetbe. Este pedig, a Körúton mászkálva vagy az újságszerkesztőségeknél kitett táblákon, friss híreket hajszoltam.

Az országban kialakul és fokozatosan felerősödik a szélsőséges uszító hang a munkások és a szociáldemokrata párt ellen. A kormány élén reakciós gróf áll, mindenben rideg és elutasító, ami a munkások és parasztok felől jön. Az emberek Berlin felé néznek, és Hitler hatalomra jutásától tartanak. Minél riasztóbbak a hírek, annál erősebben ragaszkodom a szakszervezethez és a szociáldemokrata párthoz. A legális mozgalomban látom azt az erőt, amely megvéd majd a bajoktól, és feltartóztathatja a katasztrófát. A munkásszervezetekre nagy nyomás nehezedik. A legális, osztályharcos szervezetek teli vannak olyan erőkkel, amelyek a radikális megoldások hívei, és akciókat szerveznek. A Németországban szerzett tapasztalataim e téren nem sok jót ígérnek. A munkásegység híve vagyok, és ennélfogva ellene vagyok minden akciónak, amely gyengíteni akarja a legális munkásmozgalmat. Nem érthetek egyet azzal, hogy a szakszervezeteket balról is támadják, amikor nemcsak a tőkések, de az egész államhatalom támadja, és minden eszközzel korlátozza működését. Bal felől támadást intézni egy ellenzékben levő szakszervezet *érdekében?*

Nem hiszek a kétféle marxista szakszervezet hatékonyságában – ez csak megosztja az erőket. Aki számba veszi az ismert európai helyzetet, de különösen Magyarországot, az nem juthat más meggyőződésre. A legális munkásmozgalom számára csak

a szakszervezet és a szociáldemokrata párt, az összes létező szervezeteivel, jelenti a védelmet. Enélkül lehetetlen lenne a harc, és reményünk sem lehetne ahhoz, hogy változtatni tudjunk a nehéz állapotokon. A Horthy-rezsim szilárd és erős – 1930. szeptember 1. óta ez nyilvánvaló. Ekkor a fegyveres erők bevetésével, később a statárium bevezetésével elérték, hogy az emberek megtorpantak és féltek. A szervezett munkásság azonban ennek ellenére tartotta magát, az öntudatos és iskolázott szervezett munkások ragaszkodtak a legális szervezetekhez. Tudták, hogy ezeket meg kell védeniök, és együtt kell tartaniok. Nem helyeselték azt a jelszót – és meg-megújuló törekvést –, hogy ki a szakszervezetekből, és külön szakszervezeteket kell létre hozni. Én sem helyeseltem – és még akkor sem –, ha azt vörös szakszervezetnek hívták, és létrehozója a kommunista párt lett volna. Ez egyébként eddig sem sikerült. Most sikerülne hát, amikor minden oldalról koncentráltan támadnak bennünket?

Soha nem vontam kétségbe a kommunista párt létjogosultságát – a nemzetközi munkásmozgalom folytán létező helyzettel kerülnék szembe, ha ezt tagadnám –, azonban legális marxista mozgalom nélkül a kommunista párt is tehetetlen lenne.

Sok kommunista barátom volt, különösen a pékeknél és a cukrászoknál, együtt harcoltam velük, közösek az érdekeink. Amióta élesedik a szovjet- és kommunistaellenesség, a hatalom urai a legális munkásmozgalommal szemben is bátrabban lépnek fel. Ez is sok embert állít válaszút elé. Növekszik a lemorzsolódás, csökken a taglétszám. Különösen erős a nyomás a mozgalom aktív tagjaival szemben. Rengeteg embert csuknak le vagy helyeznek rendőri felügyelet alá. Ez bénítóan hat az egész mozgalomra. Nagy nyomás nehezedik a falura, a parasztságra. A csendőrbrutalitás napirenden. A csendőrök végigverik a szervezkedni akaró földmunkásokat, a nincstelen parasztokat. Ebben a tragikus helyzetben kell naponta állást foglalnom, amikor én magam is válságban élek. Külön is zavar és bánt a fokozódó, gyűlöletteljes marakodás a kommunisták és a szociáldemokraták között. Az egymást lejáratő denunciálás, rágalmazás és egymásnak drasztí-

kus jelzőkkel való feldíszítése csak taszít. Hová vezet ez, s lehet-e ezen segíteni? Vagy így megyünk végig az úton?

Sokat tépelődtem, kinek van igaza, vagy kinek lesz igaza? És kinek használ ez? Azt sem helyeseltem, ha a Népszava bántóan írt a kommunisták vagy a Szovjetunió ellen. A Szovjetunióból csodálatos dolgokról kaptunk hírt. Úgy tudtuk, hogy ott nincs munkanélküliség. Ez álomként hatott. S hazai viszonyaink között még inkább elgondolkoztatott: miért van az, hogy az ellenséges tábor egységes abban, hogy üldözzön, elnyomjon, és ha lehet, meg is semmisítsen bennünket, de a munkásmozgalomban összetartás még sincs ennek ellensúlyozására, és legfőképpen akkor, amikor az egész nemzetközi munkásmozgalom olyannyira kuszált képet mutat. Ez az olasz munkásmozgalom letiprása után és Hitler hatalomra törése idején különösen élesen látszott.

Évek óta a Peyer–Bethlen-paktum volt napirenden. Ezt a paktumot a II. Internacionálé is elítélte. Ez volt Peyer ellen a legnagyobb vád: paktumot kötött az ellenséggel! Ez igaz, de ebben a kérdésben is olyan harc folyt, amely teljesen elfogadhatatlan volt. Ha ugyanis elítélem a paktumot, s árulónak tartom Peyert és a szociáldemokrata pártot, akkor rendes, jó elvtárs vagyok. Ha ennek ellenkezőjét teszem, akkor áruló és szociálfasiszta, Peyer-bérenc vagyok. A jelzők válogatás nélkül, hamar repültek, és ezt helytelennek és gusztustalannak tartottam. A paktum elleni, éles harc a kommunista párt számára nagyobb számban nem tudta megszerezni a szociáldemokratákat. Ellenkezőleg: taszította őket.

Én magam akkor a paktumot nem ítéltem el, de nem is értettem vele egyet. Ellentmondás ez, de így van. Sokszor és sokat kérdeztem, hogy miért és milyen körülmények között jött létre ez az egyezmény. Tény, hogy Peyerék túl sokat vállaltak, amikor azt nem is indokolta a nemzetközi munkásmozgalom akkori állapota. Ennek ellenére úgy láttam, elfogadható. Paktumok és kompromisszumok nélkül sosem volt és a jövőben sem lesz munkásmozgalom, főképp legális munkásmozgalom. Elbukott forradalom után sok mindent meg kell tenni, hogy a mozgalom,

amely százezreket fog össze, élő és ható erő tudjon maradni. Annál inkább, mert a szervezkedő munkásoknak nemcsak távoli céljai vannak, de napi harcaik és problémáik is, mint például az, hogy a munkás hatvan órát vagy negyvennyolc órát, hat napot vagy hetet dolgozzék-e. Vagy hogy mennyit kapjon munkabérként, milyen legyen a munkaviszonya és a vele szembeni bánásmód. És hogy van-e szervezete, politikai képviselete és iskolája, ahol nevelődhet és ügyeit intézik? Ezek nem közömbös kérdések a munkások számára.

A kommunista párt is nagy erőfeszítéseket tett világszerte – Magyarországon is –, hogy legalitását visszaszerezze és biztosítsa. Soha nem tagadtam az illegális mozgalom létjogosultságát, forradalmi mozgalomban erre szükség volt, és szükség is lesz. De ha ez igaz, akkor az is igaz, hogy az illegális mozgalom hatástalan maradna legális mozgalom nélkül, mivel nagy tömeget nem tudna mozgatni. Legális mozgalom nélkül az illegális mozgalom csak szűk keretek közt létező szektamozgalommá zsugorodnék. Ebből következik, hogy az illegális kommunista mozgalomnak létkérdése, fejlődésének feltétele a legális marxista tömegmozgalom: elsősorban a szakszervezet. A Horthy-rendszer minden eszközzel üldözte és támadta a legális munkásmozgalmat Magyarországon. Akkor hát miért kellett – méghozzá az eszközök megválogatása nélkül – még balról is olyan élesen és meggondolatlanul támadni és rombolni? A fasizmus térhódításának és napról napra erősödésének láttán ezt különösen nem helyeselhettem.

Világos volt előttem, hogy amikor a Peyer–Bethlen-paktum létrejött, az akkori európai munkásmozgalom helyzete ezt nem indokolta. Annál inkább nem, mert történelmi tény, hogy a bukott forradalom után nemcsak a legális munkásmozgalomnak volt szüksége legalitásra és arra, hogy rendezhesse sorait, de Horthynak és Bethlennek is szüksége volt arra, hogy Nyugat-Európában elfogadják őket alkotmányos és konszolidálódott rendszernek – még akkor is, ha ez csak látszat volt. A börtönök zsúfoltak voltak, és az internáló táborokból sok ezer elvtárs ki-

jövetelét segítette elő a paktum. Ezt látva, felmerült bennem a kérdés: a kommunisták meddig akarnak élni a paktumból mint az egyik nagy, romboló vádból, és kinek használ a lemorzsolódó, erőtlenedő mozgalom? Sokszor felmerült bennem az a kérdés is, hogy ha a kommunisták kerültek volna hasonló helyzetbe, ők talán nem kötöttek volna paktumot?

Igaz: a szociáldemokrata párt annyira féltette a legalitását, hogy nem akart együttműködni a kommunistákkal, viszont a kommunista párt eszközei sem voltak alkalmasak a szociáldemokratákkal való együttműködés kicsikarására. A kommunisták elképzelése szerint: áldozzuk fel a legalitást. De mi jön utána, és ez kinek használ?

Ezért is elleneztem a jelszavukat, hogy ki a szakszervezetből. És a tervüket is, hogy létrehozzák a vörös szakszervezetet. Ennek nem lehetett volna egyéb eredménye, mint a meglevő erők gyengítése. Hiszen két, magát marxistának nevező szakszervezet soha nem lehet olyan erős, mint egy, legfőképp a bukott forradalom után, az ellenforradalmi Magyarországon, ahol a kormányzó erő szilárdan ül a nyeregben, és amely elleni harc megköveteli a marxista erők együttes harcbavetését.

Ezek a megfontolások egyre erősítették ragaszkodásom a szakszervezethez és a szociáldemokrata párthoz, annak ellenére, hogy néhány kérdésben nem érthettem egyet velük, különösen, ami a jobboldali vezetésüket illeti. Őrlődtem ezek miatt, és sokszor ez volt oka tehetetlenségemnek. Így láttam a magyar valóságot. De hasonlót tükrözött a nemzetközi munkásmozgalom is. Fájt, égetett és nyugtalanított, válságból válságba sodort. A szakszervezeti élettől vártam a kiutat; a szakszervezet volt egyedüli védelmi és harci helyem, amiben eddig még sosem csalódtam. Mostani válságomból is, reméltem, a szakszervezeti élet segítségével fogok kilábolni.

A munkáltatók szervezetei – főképp az ipartestület – fennállásuk óta keresték a szakszervezet elleni harc hatásos eszközeit és formáját. A szervezkedő munkások és a munkaadók szervezetei elszánt gyűlölettel álltak egymással szemben. Az ipartestület anyagilag erős, és mint elsőfokú iparhatóság, nagyhatalom a szakmában és a gazdasági életben, összekapcsolódva a kormányzattal. A saját anyagi és szellemi erején kívül a hatalom állt a háta mögött. Saját lapja volt, amely akadálytalanul megjelenhetett. Az ipartestület szellemi irányításában jól megfizetett értelmiségiek – jogászok, országgyűlési képviselők és újságírók – vettek részt. A munkásoknak minden eredményt éles, kemény harcokban kellett kicsikarniok. A szervezkedő, majd szervezett munkásoknak hosszú évtizedekre volt szükségük ahhoz, hogy a munkaadókat rákényszerítsék a kivívott eredmények betartására. Ennek volt betudható az is, hogy az 1920–30-as években viszonylag magasak voltak a bérek, és rendezettek a munkaviszonyok. De a legfontosabb vívmány a szakszervezet munkaközvetítése volt. Biztosították – és a munkaadók és az ipartestület elismerték –, hogy a közvetítés joga a szakszervezeté. Erre különösen érzékenyek voltak a munkaadók – ez fájt nekik a legjobban. A szakszervezet különös gondot fordított erre. Ezen keresztül tartották kézben az üzemek nagy többségét – főképp Pesten és a nagyobb vidéki városokban.

A szakszervezeti tagok voltak a szakma legkiválóbb szakmunkásai. Működött állami munkaközvetítő is, de oda csak lézengők vagy vidékről feljöttek jártak. Onnan jó szakmunkást szinte lehetetlen volt kapni. Komoly üzem nem is kockáztatta, hogy onnan kérjen szakmunkást. Erős bizalmihálózat, kollektív szerződés, jól szervezett munkások, akik ezekben a kérdésekben egységesek voltak. Ezt az egységet akarták megtörni a munkaadók. A nagy világválság is hatott, s próbára tette a szakszervezetek vívmányait. Az ebben az időben szervezkedő, különböző keresztény, nacionalista és fasiszta csoportok, pártok és frakciók legelőször ugyan-

csak a szervezett munkások között kerestek híveket. Elérkezettnek látták az időt nagyobb támadásra, hogy megtörjék – ahogy ők mondották – a szakszervezetek uralmát. Az ipartestület nagy anyagi és erkölcsi támogatással létrehozta a Nemzeti Sütőmunkás Szervezetet. A belügyminisztérium feltűnően hamar jóváhagyta alapszabályukat. Tagjaikat kezdetben a sztrájktörők közül toborozták, majd eltaláltak a tartósan munka nélkül levők közé. Vidékről is toboroztak, a faluról feljött munkásoknak mesésnek számított a legalacsonyabb pesti kereset is. Kezdetben csak csendesen, később egyre agresszívebben léptek fel. Mint külön, önálló munkáserő, amely szerintük csak annyiban különbözött tőlünk, hogy *hazafinak* vallotta magát. De hamar lelepleződtek, mert ha valahol mi sztrájkot csináltunk, ők a sztrájktörőket szólították csatasorba. A szakszervezet vezetői elég későn ismerték fel a veszélyt, és le is becsülték. Csak akkor ocsúdtak fel, amikor több jól szervezett harcunk veszett el. A tartós gazdasági válság nagyban segítette megerősödni a nemzeti „szakszervezeteket". Belesegített ebbe az állam és az ipartestület támogatása is.

Az ipartestület elérkezettnek látta az időt arra, hogy támadásba menjen át. Munkáskérdésről csak úgy volt hajlandó tárgyalni, ha a szakszervezet egyenrangú tárgyaló partnerként elfogadja a szervezetüket. Felmerült a kérdés: mit csináljunk?

A szervező bizottság hosszú tárgyalás után úgy döntött, hogy szét kell verni a nemzetiek szervezetét. A feladatra engem szemelt ki a szervező bizottság. Egyik napról a másikra harcba dobtak, és nekem az egész életemet át kellett állítanom a megszabott harci feladathoz. Bátorság, mozgalmi felkészültség és minden szempontból megbízható ember kellett hozzá. Vállaltam, mert izgatott a feladat. Színleg be kellett lépnem a Nemzeti Sütőmunkás Szervezetbe. Büszke voltam: bebizonyíthatom majd, hogy a szakszervezet és a szervezett munkások nemhiába pazarolták rám bizalmukat.

Az akció nem tarthat soká – maximum egy hónap. Ez alatt az idő alatt kell szétzülleszteni őket. A megtévedt elemeket, akik többségben voltak, át kell hoznom szervezetünkbe.

A feltételek persze nehezek voltak. Először is: el kell tűnjek a szakszervezetből, és még annak a környékére sem jöhetek. Elköltöztem egy másik kerületbe. Jelentkeznem kellett felvételre, és a felvételemet követő néhány nap múlva, előre meghatározott helyen, találkoznom kellett Mészárossal, az szb titkárával, aki a szociáldemokrata párt tagja volt, és Pest környékén lakott. Mészárost nehézkes embernek tartottam. Kértem, hogy helyette Kardiccsal találkozhassam. Kardics értelmesebb és mozgalmi szempontból jóval képzettebb ember volt. Egyébként is a szövetség Központja vetette fel a végrehajtandó tervet. Kardiccsal hetenként kétszer találkoztam; külön is figyelmeztetett, hogy veszélyes a feladat – amit magam is tudtam; könnyen pórul járhatok, összeverhetnek, és nem kapok védelmet. Súlyosabb esetben átadnak a rendőrségnek. Ennek ellenére vállaltam.

Egyik napról a másikra tűntem el a szakszervezetből. Több napig nem mentem sehová, kerültem a pékek társaságát, és csak az állami közvetítőt vettem igénybe, részben azért, hogy a figyelmet eltereljem magamról, és részben azért is, mert a nemzetiek az állami közvetítőbe is jártak. Azt gondoltam, jobb lesz, ha ilyen semleges helyen kezdek el dolgozni, ahelyett hogy mindjárt ajtóstól rohannék az ellenség fészkébe. Jól számítottam: megismerkedtem néhány szaktárssal, köztük olyanokkal is, akikkel sokáig együtt voltam a szakszervezetben, de ők régen kimaradtak. Néhány nap múlva ők voltak azok, akik felszólítottak, hogy ne járjak ide, inkább iratkozzam be a nemzetiekhez. Eleinte ellenkeztem: nem megyek oda, úgysem vesznek fel, hisz haragszanak rám, mivel árulóknak neveztem őket egy pékgyűlésen. Egy délelőtt aztán magukkal hívtak. Elindultam a VIII. kerület egy kis mellékutcájába, a Nemzeti Sütőmunkás Szervezet helyiségébe.

Három szobából álló helyiséget béreltek. Az egyiket kinevezték irodának. A helyiségek rendetlenek és piszkosak voltak. A másik két helyiségben sokan voltak. Kártyáztak, ami itt meg volt engedve, nálunk tilos volt. Az öregek dominóztak vagy beszélgettek. Vágni lehetett a vastag füstöt. Amikor beléptem, az volt az érzésem, hogy rólam folyt a beszélgetés. Csend lett, zavaró

némaság. Köszönésemet nem fogadták. Nagy sokára megszólalt az egyik híres sztrájktörő:

– Hát ez a szar alak, mit keres itt?

Ránéztem, és nyugodtan feleltem:

– Nem téged kereslek, te gané alak.

Azokhoz fordultam, akik az államiból ismertek. – Mi a nyavalyának hívtatok, ha nem álltok velem szóba?

– Meggondoltad magad, Gyurka? – kérdezte egy idősebb szaki, akit ismertem. – Gondold meg jól, mit csinálsz.

– Meggondoltam. Akár csak maga... megpróbálok elhelyezkedni. Hátha itt nagyobb szerencsém lesz.

– Egy kutya ez, kár a fáradságért.

Kinyílt az iroda ajtaja, és kilépett rajta a nemzetiek vezetője. Ez az ember a mesterek régi embere; ő maga nem volt sztrájktörő, hanem felhajtó. A mesterek tették az élre, ők is fizették. Sok szaktárs gyűlölte, és keresték az alkalmat, hogy összetörjék. Egyszer be is merészkedett olyan vendéglőbe, ahová szervezett munkások jártak, s jól elpáholták. Azóta került minden olyan helyet, ahol összekerülhetett szervezett munkásokkal.

Megállt az ajtóban. Csend lett. Féltek tőle, mert sok múlott rajta.

– Jöjjön be, szaktárs – mondta nekem –, van itt iroda is. – De nemcsak én mentem be, hanem velem többen is. A dolog nem tetszett, de minden izgalom ellenére álltam az embergyűrűben.

– Be akar lépni hozzánk? – kezdte a vezető. – Mondja, maga nagypofájú vörös!? Haha! Már a Gyurka is elhagyja a Peterdy utcaiakat. Ugye megmondtam, szaktársak, a vörös Peterdy utcaiaknak nemsokára befellegzik! Mi vesszük át a szakma vezetését.

– Őt nem szabad felvenni – szólt valaki nagyhangon. Voltak azonban olyanok is, akik amellett kardoskodtak, hogy engem fel kell venni. Ezek olyanok voltak, akik szégyellték helyzetüket, azt, hogy hová süllyedtek. Ezek már voltak szervezett munkások, és ha a nemzetieknél nem is voltak hangadók, észrevehetően volt tekintélyük és szavuk azok előtt, akiket mi a munkásélet és a

mozgalom huligánjainak tartottunk. Főképp az idősebbek voltak ezek, sokat látott, tapasztalt emberek, akik részesei voltak a több évtizedes szakmai és szakszervezeti harcnak már az első világháború előtt és alatt, akik részesei voltak a két forradalomnak, s szenvedtek, mert elszakadtak az igazi, nagy családtól. Nyomorult helyzetükben kénytelenek voltak tűrni megalázó sorsukat. Tudták, hogy a nemzetieket a mesterek hozták létre és tartják fenn. Ezek szóltak mellettem szerényen, de határozottan. Akadtak olyanok is, akik azért léptek fel mellettem, mert elégtételt éreztek amiatt, hogy én is melléjük jutottam. Az jött el közéjük, a nemzetiekhez, aki mindig harcos hangadó volt, aki szigorú elveket vallott a szervezett munkáserkölcsről, és akit a szakszervezet még iskolába is elküldött tanulni. Ha ez itt van, utána mások is jönnek majd, és nemcsak a lecsúszott öregek, hanem a fiatalok is. S ha ez nem is igazolja őket, könnyebbé és elviselhetőbbé teszi árulásukat.

Míg folyt a vita arról, hogy felvegyenek-e, a vezetőt figyeltem, és magamban próbáltam felmérni, mit gondol, és hogyan érez. De ő hallgatott, és hagyta, hadd vitatkozzanak.

Végre én is szóltam: – Engem az állami közvetítőből hívtak át a szaktársak. Eljöttem, hogy beiratkozzam. Vagyok én olyan jó magyar és keresztény, mint maga – mutattam az egyik nagyhangúra. – De ha nem kellek, hát elmegyek. Az államiaknál szívesen látnak, és el is helyeznek. Senkire nem erőltetem magam. Nemcsak maguk vannak a világon! Eljárhatok az ipartestületbe is, ott is szívesen fogadnak a mesterek.

Burkolt fenyegetéseim hatásosak voltak. A főnök szólalt meg.

– Sehova se kell mennie. Ha a szaktársak többsége akarja, felvehetjük. Nálunk is a többség dönt. De előbb feleljen nekem: mi a célja? Munkát akar, vagy itt is hangadó akar lenni, mint a Peterdy utcában? Mert akkor... ezt meg is kell gondolnunk.

Tudtam, hogy mire céloz, s hogy hová akar kilyukadni. Ha az olyan munkások jönnek át. mint én, akkor itt azok kerülnek az élre, és ők elmehetnek a fenébe. Hisz a mesterek is szívesebben tesznek vezetőknek olyat, akiknek a szakmában és a mozgalomban

szavuk van, és olyan képességgel is rendelkeznek, hogy a szervezetüket fellendíthetik. A főnök tehát fél tőlem – félti a helyét, a könnyű keresetet és a kormányzás lehetőségét! Önmagából indul ki, nem is tudja elképzelni, hogy vannak másfajta emberek is.

– Én azért jöttem ide – kezdtem –, mert azt reméltem, hogy könnyebben és gyorsabban helyezkedhetek el. Unom már a népkonyhát és azt is, hogy olyan gyakran kerül az utcára az ember. Ne féljen, a maga helyét nem akarom elfoglalni. Persze, szívesen segítek, de pékségben akarok dolgozni. A Peterdy utcában is ezt akartam. Péklegény vagyok, és az is akarok maradni.

Amíg beszéltem, csend volt, és árgus szemekkel figyeltek. Csak a főnöknek beszéltem, akinek a tekintete jelezte: „Akkor nincs baj, ilyen alapokon sok mindenről lehet szó." De még megjátszotta magát. Azt az ellenvetést tette, hogy felvételemet meg kell tárgyalni, és el kell fogadtatni a vezetőséggel. Lett erre nagy ribillió.

– Miért kell ezt külön megtárgyalni? – kérdezték többen. – Ő miért kivétel? A mi felvételünket se tárgyalták meg. Nincs kivétel, fel kell venni, és kész!

Ezek jól tudták, hogy a vezetőség zömmel olyanokból áll, akik dolgoznak, és a munkaadók kezében vannak. Ezeket a munkásmozgalom számára elveszett embereknek tartottuk. Az én feladatom tulajdonképpen az ezek elleni harc megszervezése. Ezeket kell elszigetelnem a tagságtól, és ha lehet, közöttük éles ellentéteket teremtenem. A főnök azért akarta, hogy a felvételemet a vezetőség tárgyalja, mert akkor esetleg nem vesznek fel. Végül is látva, hogy igen sokan vannak mellettem, és elég hangosak is, a főnök beadta a derekát. Úgy csinálta, mint akit a többség meggyőzött.

– Jól van, szaktársak, Marosánt felvesszük! Én majd maguk helyett is vállalom a felelősséget. Most pedig elintézzük a felvételt.

Az irodában ketten maradtunk.

– Van-e a szaktársnak pénze a belépésre? – kérdezte. – Ha nincs, kisegítem.

– Köszönöm. Annyi van, hogy a tagsági könyvet, a beiratkozást és a kétheti bélyeget kifizethetem. – Nézett rám, nem ezt a feleletet várta. Hozzátettem: – Ha szükségem lesz valamire, csak magától kérek.

– El is várom!

Kézben akarsz tartani – gondoltam. Minden szükséges papírt kiállított. Amikor átadta, éreztem, hogy nagyon bizonytalan, nem tud hová tenni.

– Holnap mehet kisegíteni egy hétre – mondta. – Van egy jó munkám a maga számára. Nem kell róla beszélni senkinek se. Délután jöjjön be az irodába. Az is lehet, hogy állandóra fog menni a dolog. Majd beszélek a góréval. Remélem, azt tudja, hogy mi huszonöt százalékkal kevesebb bérért közvetítünk? Ja, mi még nem vagyunk elég erősek!

– Tudom – feleltem. – Nekem munka és kereset kell. Elfogadom.

És ebben találtam meg munkámhoz a kiinduló pontot. Lám, a munkaközvetítéssel lehet jót és rosszat tenni, kit közvetítenek, hová és mennyiért... Elvileg a nemzetieknél is a sorost kellett közvetíteni, de mivel kikérés is létezett, név szerint, ezzel könnyen lehetett manipulálni. Ebből kaptam most egy kis ízelítőt. Hozzáláttak korrumpálásomhoz.

Amikor mindennel kész lettem, a főnök meginvitált egy nagyfröccsre a sarki kocsmába: – Az én kontómra – mondta nagy hangon.

– Azt is lehet – mondtam. – A legközelebbi majd az enyémre.

Így lettem tagjává egy munkásáruló intézménynek. Mivel sikerült a felvétel, és a kocsmai ital is megtette a magáét, elkezdtem dolgozni. De a főnöknél, bár nagy ivó volt, nemcsak a fröccsök játszottak szerepet. Megfigyeltem, hogy ez a munkaközvetítő olykor szívesebben tárgyal a szaktársak feleségével, főleg, ha az asszony fiatal és szemrevaló volt. Előfordult, hogy a szaktárs maga küldte el hozzá asszonyát. Aljas, becstelen embernek tartottam, a szegénység, a nyomor, a munkanélküliek vámszedőjének.

Egy hétig dolgoztam. Nem siettem ismét elhelyezkedni, hiszen nem is ez volt a célom. Egy hét után már volt némi áttekintésem a szervezetről. Körülbelül kétszáz szaktársat tartottak nyilván, akik közül tulajdonképp hatvan-hetven ember számított valamit. Ha közülük valaki elhelyezkedett, ki is maradt. Hetente értekezletet, olykor gyűlést tartottak. A gyűlések mindig viharosan zajlottak le.

Első összefoglaló jelentésemmel Kardics meg volt elégedve. – Csak óvatosan – mondta. – Ne siesse el a dolgot!

Eleinte csupán csendes szemlélődő voltam, nem avatkoztam bele a vitákba, veszekedésekbe.

– Miért nem szólalsz fel? – kérdezték tőlem többen, akik ismertek. – Te tudsz beszélni. – Én azonban nem álltam kötélnek. Először szövetségeseket kellett szereznem, ezt pedig csak lassú, óvatos munkával érhettem el. Egy nagyobb értekezleten a kialakult vitába én is beléptem. Az egyik idősebb szaktárs, aki még kisegítő munkához is nehezen tudott jutni, felállt, és kifogásolta, hogy megsértik a munkaközvetítés szabályait. Nem sor szerint közvetítenek. Követelte, legyen szigorú ellenőrzés a közvetítőben. A vezetőség tagjai, akik jelen voltak, a főnökkel az élen ki akartak térni a válaszadás elől. A tagság azonban felzúdult, mire a felszólalót a vezetés ledorongolta. Ekkor szót kértem. Először arról beszéltem, hogy nem szabad a tagsággal gorombáskodni, emberségesen kell megmagyarázni, hogy a tagság megértse: itt több a személyes kikérés, mint a soros közvetítés. Az utóbbit természetesen ellenőrizzék, hogy olyanoknak is jusson munka, akiket nem kérnek soron kívül. Hogy a vita ne élesedjen tovább, elfogadták az ellenőrzést. Az ülés után behívtak az irodába.

– Miért szólal fel olyan ritkán, miért nem vesz részt jobban a munkában? – kérdezték.

Elhárítottam magamtól a szereplést. Attól tartottam, hogy ha valahol kitör a sztrájk, és kiközvetítenek sztrájktörőnek, vége a megbízatásomnak. Kardics megígérte, hogy a sztrájkot addig kerülni fogják, amíg a munkámban fantázia van. De ez nem húzódhat sokáig.

Tehát köztük éltem, velük voltam; lassan beszédesebbek lettek velem. Egy kisfröccs mellett sírták el bánatukat, panaszolták keservüket, s hogy szégyellik magukat, mert idáig süllyedtek.

– Miért jöttél ide közénk? – kérdezték. – Kár érted. – Már visszatérnének ők is a szakszervezetbe, ha azt a megalázó nyilatkozatot nem kellene aláírniok, hogy árulók voltak, és bocsánatot kérnek. Ezt aztán a szaklapban leközlik.

Voltak olyanok, akik egymás között dühösen beszéltek arról, hogy ők tulajdonképpen az ipartestület aljas eszközei! Mások kifogásolták az alacsony béreket és azt, hogy nem fizetik a túlórát. Némelyek lázadoztak, hogy sok helyen visszasüllyesztik a szakmát az éjjeli munkába. Egyesek támadták a vezetőséget, hogy klikk, amelyet az ipartestület ültetett a nyakukra.

Hogyan lehet ezeket közös nevezőre hozni? És ha ez megvolna, ezt a szeméttelepet miként lehetne szétrobbantani? Az állandóan romló helyzetben a nemzetiektől közvetített emberek tele voltak panasszal a mesterek ellen, főképp a kis mesterek ellen, akik még azt a megállapodást sem voltak hajlandók betartani, amelyet a saját szervük, az ipartestület garantált. Lassan alakult a helyzet: voltunk már tizenöten, akik laza egységet alkottunk. De nem én voltam a hangadó. Lassan ért a döntés ideje. Ez a néhány ember napról napra bátrabb lett, és kezdte lejáratni a vezetőséget.

Elérkezett a tervszerű támadás ideje. „Új vezetőség kell!" – adtuk ki a jelszót. Úgy sikerült rendezni, hogy a tizenöt emberből tízet megválasztottak. Ez nagy fordulat volt. A főnök megijedt, hogy most már rajta a sor. Napirenden volt a vita, veszekedés, sőt, a verekedés is. Az egységes fellépésre kialakult az erő!

Kardicsnak elmondtam, hogy átjönnének már az emberek, de szégyellik magukat, és nem akarnak aláírni semmit arról, hogy ők árulók voltak. Ajánlottam, hogy ezekre nézve hozzanak külön határozatot. Néhány nap múlva közölte velem, hogy mindenki, aki hozzánk átjön, amnesztiában részesül. Most már csak az alkalmat kellett jól megválasztani. A szakszervezet három üzemben sztrájkot készített elő. Véletlenül úgy adódott, hogy azon a

napon gyűlés is volt a nemzetieknél. Körülbelül húsz sztrájktörőre volt szükség, igen rossz feltételekkel. A főnök gyűjtötte az embereket. A gyűlésen közülünk néhányan felléptek. Nagy volt a vihar; úgy éreztem, hogy most kell belevágnom. Felálltam. Arról kezdtem beszélni, hogy azért jöttem ide, mert azt reméltem, hogy a többi meggyötört ember között munkára, nyugalomra lelek, és hogy a nemzeti és keresztény tartalom többet ad majd nekem, de most kiderül, hogy bennünket itt mire akarnak felhasználni, és hogy miért tartják fenn ezt a szervezetet. Mi csak azért kellünk, hogy sztrájktörők és aljas emberek legyünk.

Lett erre nagy vihar. A vihar kellős közepén bedobtam, hogy a Peterdy utcai szakszervezet amnesztiát ad mindenkinek, aki most megtér és átmegy, de esetleg még segélyt is kaphatnak. A hatás óriási volt. A gyűlés után közel hatvan ember elindult velem a szakszervezetbe, ahol már vártak bennünket. Volt ebben az áradásban valami csodálatosan felemelő számomra. A tekintetek sugároztak az örömtől, attól, hogy újból becsületes embereknek számíthatnak.

A munkaadók között pánik keletkezett. Az akciónknak nagy visszhangja lett, s a mozgalomra elevenen hatott. A szervező bizottság jegyzőkönyvileg mondott nekem köszönetet. Ez igen megnövelte tekintélyem a mozgalomban. Viszont a rendőrség is felfigyelt rám, annál inkább, mivel az ipartestület jegyzője nyugalmazott rendőrtiszt volt. De az a haszna is megvolt a munkámnak, hogy kizökkentett a letargiából, felpezsdített; visszanyertem aktivitásomat.

Mónus megint üzent értem. Elmeséltette velem a dolgot. Megjegyezte: – Megnőttél! Veled ezután számolni kell! Vezetőképes ember lesz belőled. Jólesett a dicséret, és büszkeséggel töltött el.

4.

A munkanélkülinek a nyár könnyebb. Lakásra nincs szüksége. Ha kisegít, a tisztálkodással sincs problémája, mert a munka után

megfürödhet. A sütőmunkásoknak általában magas színvonalú tisztaságkultúrájuk van. Ez egyébként a munkájukkal járó követelmény. Az üzemek nagy részében zuhanyok voltak, és naponta fürödni olyan megszokottá lett, hogy ha munkanélkülivé lett az ember, szenvedett a nélkülözött fürdő miatt. Azért is örültünk a nyárnak, mert szerettünk strandra járni. Gödre például csapatosan jártunk. De Gödnek a szervezett munkások számára politikai, mozgalmi jelentősége is volt. Kellett egy állandó találkozóhely, egy terület, ahol magunk között voltunk. A munkásmozgalom minden alkalmat felhasznált arra, hogy együtt tartsa az embereket. Göd volt erre a célra a legalkalmasabb – jelentős múltra tekintett már vissza. Nehezen ellenőrizhető terület volt – bonyolult feladatot jelentett a szemmel tartása. Pedig a csendőrség sokszor körülzárta, razziáztak. De a „meglógás" egyszerű volt: vagy a bevetett területeken keresztül, vagy a kukoricásokban tűnt el az ember. Vagy a Dunában, fejre kötött, kevés ruhával, át a túlsó partra. Itt nemcsak strandolási lehetőségről volt szó, hanem illegális kultúrelőadásokról, szemináriumokról is, amelyekbe a hozzátartozók is bekapcsolódtak. Voltak szakmák, amelyeknek mindezekhez kialakultabb és kulturáltabb helyük volt. A gödi fecskefészek valóságos sátorfalunak tűnt. Sokan itt éjszakáztak, vagy napokig kint éltek, és voltak elvtársak, akik a veszély elől itt húzták meg magukat. Kezdetben a sütőknek itt csak bérelt helyük volt. Néhány szaktárs aztán megindította a szervezést, és részjegyek eladásával elérték, hogy megvehettek egy területet. A felszabadulásig Göd volt az a hely, amely napfényt, jó levegőt, kultúrát és testvéri szolidaritást adott a szervezett sütőmunkásoknak, és ami ennek a csúcsa: kollektív biztonságot jelentett életükben.

Szombat esténként olykor összejöttünk a szakszervezet gondnokánál, Kertiéknél, és onnan vagy tízen együtt indultunk. Villamossal mentünk Megyerre, onnan pedig gyalog vagy tizenöt kilométert. Meleg, nyári este volt, csipkelődés, ugratás és bőséges nevetés közben éjjel egy órára értünk ki. Ki-ki megkereste a maga fekvőhelyét. Volt ott egy fészerszerű, hatalmas helyiség, amelyet a szaktársak istállónak neveztek, ide a lányok, asszonyok és a gye-

rekek feküdtek. A férfiak többnyire a szabadban heveredtek le. Volt néhány család, amelynek két-három személyes, saját sátra volt. Én szénát szereztem a derekam és a fejem alá, aztán fa alá feküdtem, s a kabátommal takaróztam. Előfordult, hogy hajnaltájban elkezdett szakadni az eső. Mire felébredtem, teljesen átáztam. Be kellett kéredzkednem az istállóba, amely már úgyis zsúfolt volt. Egymás mellett, szorongva ültek a gyerekek, asszonyok, lányok és férfiak.

Reggelre kitisztult az ég. Rohantunk le a Dunára. A víz hideg volt, de azért is bele, virtusból, hangulatkeltésből. Délelőtt a dalosok összejöttek, szállt az ének. Az asszonyok utánanéztek valami ennivalónak. Voltak, akik paprikás krumplit főztek. Szalai Imre, a híres MTE-birkózó a fiatalokat tanította. Az MTE-tornászok gyakorlatokat mutattak be. Délután politikai előadás, majd kultúrműsor következett, és a napnak vége is lett. Fáradtan ültünk vonatra, és vissza Pestre.

A visszautazás is mulatságos és izgalmakkal teljes volt. Majd mindenki Rákosrendezőig váltott jegyet – így volt a legolcsóbb. De akadtak olyanok, akik megkockáztatták: jegy nélkül belógtak a Nyugatiig, és így haza. Valahányan úgy éreztük, hogy testben és lélekben tiszták vagyunk, és hogy valami érdemes dolgot sikerült ellopnunk magunknak az ellenséges világból. Göd ennek a kornak színes fejezete. A magyar legális és illegális mozgalomban 1945-ig Göd összekovácsoló helyet és erőt jelentett. Sok munkás itt ismerkedett meg a jövendőbelijével. Ha razzia volt, először a priuszos embereket helyezték biztonságba. Gödön az élelmezésiektől soha, senki nem bukott le. Ebben az asszonyoknak is nagy szerepük volt, ők állták az első rohamot. Mivel a Dunának ezen a szakaszán sok ezer ember helyezkedett el, a sikeres razzia szinte lehetetlen volt. Ha a razzia áttevődött az állomásra, jött a jelzés: „Eltűnni!" Ha másként nem lehetett, közrefogták az elvtársat, és maguk közt rejtve vitték.

Sallai és Fürst elfogásának híre Gödön ért. Ezen a tikkasztó nyáron volt a kivégzésük is. Mindenki arcán ott sütött a veszteség miatt érzett fájdalom és a nagy-nagy belső indulat. Ez a vesz-

teség mélyen megrázta a magyar szervezett munkásokat. Ez a szörnyű eset döbbentett rá a szociáldemokrata párt tehetetlenségére. Marx unokája hiába jött Magyarországra interveniálni, mire ideérkezett – még az ítélet előtt –, megvolt a döntés. Én éppen akkor mentem fel a Conti utcai pártházba, amikor a tárgyalásuk már befejeződött, és a rabszállító kocsi a két elvtárssal robogott a Gyűjtő felé. A titkárság folyosóján tudtam meg, hogy az ítéletet végre fogják hajtani. Végtelen szomorúsággal jöttem le az utcára. A tehetetlenség érzése lett úrrá rajtam.

5.

A rekkenő nyár is elmúlt, de a feszültség nem engedett fel. A félelem, a rettegés és gyűlölködés légkörében éltünk és nyomorogtunk. A nyár végén egy hónapot sikerült dolgoznom. A keresetemből rendbe hoztam szegényes ruházatom, egy hónapra előre kifizettem az ágyamat a népes családnál, ahol csak akkor láttak, ha este hazamentem lefeküdni, és reggel, amikor eljöttem.

Nagy kedvvel vetettem magam minden akcióba, amelyet rám bíztak. A szb a tejcsarnok sütőüzeme bojkottjának propagandáját kiszélesítette, és a fogyasztókhoz fordult támogatásért. Úgy határoztak, hogy keresni kell két-három olyan fiatal szaktársat, akik a tejcsarnok üzleteire éjjel bojkottra való felhívásokat ragasztanak. Engem is felszólítottak. Kaptam kétezer tenyérnyi kis cédulát, amelyen a fogyasztót értesítették a bojkottról, és kérték, ne vásároljon olyan üzletben, ahol a munkások sztrájkolnak. Ezt a munkát csak éjjel csinálhattuk. Főképp a munkáslakta, nagy kerületeket jelölték ki, azokat, ahol szimpatizánsokra lehetett számítani. Lebukás esetén vállalnunk kellett azt, hogy egyéni akcióról van szó. Nekem a külvárosi kerületeket jelölték ki: Óbudát, Angyalföldet, Kőbányát, Csepelt és Erzsébetet. Este tíz óra után indultam el. Reggel négy óráig ragasztottam Angyalföldön, két napig, minden baj nélkül. Innen Óbudára, majd Csepelre mentem. Unalmas munka volt: figyeltem, ragasztottam, továbbmen-

tem. Egy idő után elfásultam, és csökkent az éberségem. Erzsébetet hagytam utoljára, de mivel már napok óta több száz üzlet kirakatán és redőnyén virított a cédula, a rendőrség megmozdult. Mészáros figyelmeztetett: álljak le egy-két napra. De nem hallgattam rá. Eddig semmi bajom nem volt. Miért lenne most, az utolsó területen?

Erzsébet már kora este csendes hely, simán ügyködhettem. Hajnalra igen fáradt és kedvetlen lettem, de csak ragasztottam, és nem vettem észre, hogy két rendőr settenkedik utánam. Véletlenül néztem hátra, és megláttam őket – ötven méter lehetett köztünk. Gyors iramban jöttek utánam. Amilyen gyorsan csak lehetett, elértem a mellékutcát, és befordultam. Mint a nyúl, nekiiramodtam. Futás közben a nálam levő cédulákat a kerítéseken átvágtam. Most jutott eszembe, hogy statárium van. Ez különösen serkentett a menekülésre. Amint befordultam egy másik utcába, láttam, hogy csak az egyik rendőr fut utánam. Arra gondoltam, hogy a mellékutcákban maradhatok, a fővonalra nem szabad kikerülnöm, mert ott sok a rendőr. Mivel a futást jobban bírtam, a fiatal rendőr kiabálni kezdett. Összeszorított fogakkal rohantam. Hajnali három óra lehetett. Befordultam egy mellékutcába, és összeütköztem Urbán szaktárssal, az erzsébeti csoport vezetőjével. Rögtön látta a helyzetet. – Fuss utánam – mondta, most már ketten futottunk. Berántott egy kapun, s benyitott a házba. Azt hittem, megfulladok a kimerültségtől. Suttogva kérdeztem Urbánt, mikor kell bemennie dolgozni. – Van még idő – mondta. – Ráérek félóra múlva is elindulni. Megvárom, míg a rendőr eltűnik, aztán indulok, de te csak maradj.

Nem éreztem magam biztonságban a lakásban. Mondtam Urbánnak, hogy nekem is mennem kell. Urbán a kertek alatt elvezetett egy mellékutcába. Elmagyarázta, hogyan jutok el a villamoshoz. Elváltunk, és én futottam tovább. A kiserdőn át kerültem Kispest határába. Öt óra után itt szálltam fel a villamosra. Kimerülten érkeztem a szakszervezetbe. A gondnokéknál úgy dőltem le a díványra, mint akit letaglóztak.

Beszámoltam a végzett munkáról. Meg voltak elégedve velem.

Később, egy másik akciónál, az Epstein-sztrájk elbukása után, felhívást intéztünk a VI. kerületi lakókhoz, hogy bojkottálják az üzemet. Ezt is szerencsésen úsztam meg. A vezetőség szemében ezek az esetek jelentős dolgoknak számítottak azért is, mert nem fecsegtem. Senki sem tudta meg, hogy az akciókban kik vettek részt. Az akciókkal járó izgalmak természetesen erősen igénybe vették a szervezetemet, de kihevertem mindent.

A szaktársak szerettek, és a vezetők becsültek, mert a mozgalmi munkából soha nem vontam ki magam. Foglalkoztak velem – azért, hogy maguk mellé állítsanak, meg azért, mert káderutánpótlásként számításba vettek. Így került sor további tanításomra. Mészáros közölte velem, hogy jelenjek meg a szervező bizottság előtt. Hiába kérdeztem, miért, nem mondotta meg.

– Ne féljen, nincs magával bajunk. Fontos közölnivalója van a szervező bizottságnak.

Megjelentem a szervező bizottság előtt, hosszan diskuráltak velem. Aztán közölték, hogy iskolára küldenek. Az ősszel induló szakszervezeti főiskolára javasoltak. – Vállalja? – kérdezték. A szívem nagyot dobbant. Büszkeség töltött el. Abba a kivételes helyzetbe jutottam, hogy a szakszervezetnek ez a fontos testülete olyan iskolára küld, amely már nemcsak bizalmiakat nevel, ennél jóval többről van szó. Ez a főiskola tulajdonképpen már azokat neveli, akik közül majd a magasabb szintű szakszervezeti vezetők kerülnek ki.

Állok a szervező bizottság előtt; huszonnégy éves vagyok, és tíz éve szervezett munkás, hat éve párttag. Bármilyen nehéz helyzetbe kerültem, soha nem vétettem a munkásmozgalom ellen. Ez volt az erkölcsi alapom.

– Marosán elvtárs – kezdte az elnök –, két főiskola indul. Az egyik általános kérdésekkel foglalkozó, a másik szakosított, szónokképző. Türelmetlenül várom, közöljék, melyikre küldenek. Milyen csábítóan hangzik: „főiskola, szónokképző!" Ennél nagyobb öröm már nem is érhet. – Melyikre kíván menni, melyiket választja? – Verejtékezem az izgalomtól, kiszárad a torkom, a nyelvem az istennek se akar mozdulni. Elsóhajtva mondom:

– Mindkettőre.

Nevetnek, és én csak néztem: hát nem értik, mit mondok?

– Ne tréfáljon! – mondta az elnök.

– Mind a kettőre! – ismételem meg most már határozott hangon, majdhogy könyörgőn, könnyekkel a torkomban. – Szeretnék, elvtársak, mindkettőre! Nem fognak csalódni bennem.

Hosszú szünet után Kardics szólalt meg:

– Ezt még egyszer meg kell tárgyalnunk. Addig menjen ki az elvtárs.

Felálltam, és szinte kiszédültem a teremből. Jó ideig mászkáltam le s föl, mire behívtak. Kardics közölte velem, hogy helyt adtak kérésemnek. Ültem és hallgattam. Szeretet, hála és öröm érzése kavargott bennem. Boldogan távoztam. Úgy éreztem, hogy életemnek új fejezete kezdődött.

A szakszervezeti főiskola a vasasok és az építők székházában indult. A főiskola hallgatóinak száma: 250. A szónokképzőé: 150. Kor szerinti megoszlás: huszonnégy évestől ötvenig. A hallgatók között szinte minden szakma képviselve volt. Nyolcvan százalékuk dolgozott, húsz százalékuk munkanélküli volt. A tanulók mindegyikének volt valami funkciója: főbizalmi valamely gyárban, vezetőségi tagja valamely csoportnak. Többségükben azonban a szervező bizottságokban és az országos Központi Vezetőségben dolgoztak. Kilencven százalékuk a szociáldemokrata párt tagja volt, és Népszava előfizető. Voltak olyanok is, akik a Szocializmus című tudományos marxista folyóiratot járatták. A hallgatók alapiskola végzettsége négy elemitől négy polgáriig terjedt.

A főiskolán sok elvtársat ismertem meg, sok új barátra találtam. Szakszervezetemből három pék és két molnár tanult velem. Az építőktől, bőrösöktől, de főleg a nyomdászoktól és a vasasoktól voltak olyanok, akik mindkét főiskolára jártak. Az iskolát a Szakszervezeti Tanács tartotta fenn. A szociáldemokrata párt elméleti és politikai vezetői közül legalább húszan tanítottak itt. Az

oktatók zömét neves, a mozgalommal szimpatizáló értelmiségiek tették ki. A tananyag a következő volt: az akkor divatos *gazdasági földrajz*, amely nemcsak nekem, de másoknak is teljesen új és érdekes volt. *Marx gazdasági tanai, a Kapital. A magyar és a nemzetközi szakszervezetek története. Szociálpolitika, magyar és nemzetközi vonatkozásokban, a beteg- és balesetbiztosításról és a rokkantságról, munkabér és munkaviszony, valamint ennek elméleti és gyakorlati jelentősége. A szakszervezeti vezetők feladata és kötelessége; és: hogyan kell a szakszervezeti mozgalmat továbbépíteni.*

Az iskola fennmaradt a német megszállásig. Inkább a gyakorlati mozgalom számára képeztek ki vezetőket, és olyan mértékben, ahogyan azt az utánpótlás szükségletei megszabták. Sok ezer elvtárs itt sajátította el a vezetéshez szükséges ismereteket. Az iskola ünnepélyes megnyitása után kezdetét vette a tanulás. Mindenki nagy igyekezettel tanult. Szinte alig volt lemorzsolódás.

A főiskolának egy SZOT-titkár volt a vezetője. A szónokképzőnek pedig Büchler, a szociáldemokrata párt főtitkárhelyettese. Őket kiegészítette három-három megválasztott iskolabizalmi. Én a szónokképző iskola főbizalmija lettem. Mellettem még két bizalmi volt, egy famunkás és egy vasas. A főbizalmi dolga volt az iskola személyi és adminisztratív dolgait kézben tartani, s többek között a névsorolvasás, a kimaradt vagy elmaradt hallgatók ellenőrzése, bejelentése, az előadók üdvözlése. A teremben külön kisasztalnál ültem. Eleinte ez zavart engem, de később belejöttem. Hogy miért esett rám a választás, ma sem tudom. Sokáig Mónust sejtettem mögötte.

A szónokképző egyheti késedelemmel és sokak számára kiábrándítóan indult. A pártiskolán tanítottak retorikát, de külön szónoklatot nem. A pártkiadványokban jelent meg egy külön könyv a szónoklatról, ezt sokan olvasták. Akik a pártfőiskolára jártak, döntő többségükben többször is felszólaltak már, és azt hitték, hogy az iskolán szónokokat faragnak belőlük. Bevallom, erre gondoltam én is. Nagy volt a kiábrándulás, amikor a megnyitó beszédet Büchler azzal kezdte, ne érje csalódás a hallgatókat: az

iskolán senkiből sem tudnak előadót, de különösképp szónokot nevelni. Ehhez adottság kell. Ennek csak kifejlesztéséhez kapják a hallgatók a szükséges segítséget. A szónok születik, mondta a vezető. Olyan tulajdonságok birtokosa, amellyel mindenki nem rendelkezik. Előadó számára elegendő, ha normálisan beszélni tud. Ő maga sem szónok, mondta, nincsenek olyan képességei, ő is csupán előadó.

A szónok nemcsak beszélni tud, mert azt sokan tudnak. A szónok olyan belső tűzzel, olyan hevült szenvedéllyel és művészettel beszél, amellyel a nagy drámai művészekre hasonlít, akik az élőszó mások által nem járható művészi csúcsaira képesek feljutni. A szónok vele született tulajdonságai között igen nagy szerepet játszik a hallgatósággal, a tömeggel való azonnali kapcsolatteremtés, s vele – ha kell – a szenvedélyes, izzó légkör kialakítása. A hivatott szónok a puszta megjelenésével hatást tud kiváltani. Ismeri a tömeget, magával tudja ragadni, vele él, szenved vagy lelkesedik. Halvérű, szenvedély nélküli ember jó szónok sose lehet. Általában a kiváló propagandistákból, agitátorokból lesznek a jó szónokok. Ilyen volt a magyar Bokányi Dezső vagy a német A. Bebel, vagy a francia Jaurès.

Minden nagy kornak megvoltak a nagy tömegekre hatni tudó szónokai – a római és görög birodalmak óta napjainkig. A magyar nép különösen gazdag jeles szónokokban. Különös jelentősége van annak, ahogy a szónoki beszédet kell összeállítani és – elmondani.

Ezzel kezdődött az ismerkedés.

Néhány jó képességű szónoki tehetség volt a hallgatók között, akik naponta beszéltek valahol, s elmondták, hogy amióta iskolába járnak, nem mernek beszélni, kisebbrendűségi érzés vett erőt rajtuk. Én ilyet soha nem éreztem. Lámpalázam azonban mindig volt, nehéz volt leküzdenem az első negyedóra nehézségeit, de aztán ment a beszéd. Egyébként meggyőződésem: a lámpaláz nemcsak bénít, de fel is emel. De mindenképpen nagy lelkierő kell a leküzdéséhez. A valamirevaló szónoki beszédhez komoly fizikai és szellemi erő szükséges.

E helyen érdemes visszapillantani a múltba, s megnézni, mi volt a helyzet Magyarországon a két háború között, hogyan akarták gúzsba kötni az eleven szót, a munkásmozgalom nagy fegyverét.

Minden gyűlésen, a hely, az előadó vagy a hallgatóság fontosságának megfelelően, ott volt az államrendőrség fogalmazója vagy tanácsosa. Ha a szónok vagy az előadó olyasmiről beszélt, amiről nem lett volna szabad beszélnie, vagy amiről beszélt, nem volt bejelentve, a rendőrtiszt feljegyezte, majd figyelmeztette a beszélőt. Ha közbelépését eredménytelennek ítélte, megvonta, vagy megvonatta tőle a szót.

Munkásgyűlésen még az elnök személye is fontos szerepet játszott: a rendőrtisztnek először az elnököt kellett figyelmeztetnie, hogy szóljon rá az előadóra. A jó elnök azonban vitatkozott vele, és ezzel húzta az időt, hogy a szónok el tudja mondani azt, amit akar. Engem a szaktársak azért szerettek, mert már volt olyan gyakorlatom, hogy ki tudtam játszani a rendőrtisztet. Ha felszólaltam, először csak közömbös dolgokról beszéltem, azután kezdtem rá a fontosabb mondanivalókra, de félszemmel a rendőrtisztet néztem. Ha az felvette a ceruzát, még nem hagytam abba, de ha írni kezdett, hirtelen átváltottam, és másról kezdtem beszélni. Először a szaktársak csak néztek, mi az, talán megbolondultam? Közben a tiszt letette a ceruzát, és én hirtelen visszakanyarodtam az előbbi mondanivalóhoz, és folytattam. Ha a ceruzát újból felvette, ismét másról beszéltem. De mindig elmondtam azt, amit akartam. Igaz, sokszor megvonatták tőlem a szót. Volt olyan eset is, nem is kevés, hogy feloszlatták a gyűlést.

A két háború között az élet nagy iskoláját járták ki ezen a téren is. A munkások szerették, ha az ő emberük ügyesebbnek, ravaszabbnak és talpraesettebbnek bizonyult a hatóság embereinél. Az ilyen típusú szónokokat a rendőrség nyilvántartotta, és úgy ment ki a gyűlésre, hogy nála voltak a *veszélyesek* nevei. Valósággal harc folyt az előadói dobogón. Ebből a harcból kerültek ki a munkásmozgalom kiváló propagandistái, agitátorai, előadói és szónokai, ebben igen gazdagok voltunk. Ezeket a szónokokat nem lehetett, de nem is tudták elnémítani. Legfeljebb sok nehézséget

okoztak nekik, ez azonban csak arra volt jó, hogy a szónok még több színt, elevenséget és ötletet vigyen beszédébe.

Havonta kétszer, önként jelentkezéssel – vagy ha ez nem volt, akkor kijelöléssel – valamely témához hozzászólásra kellett felkészülni. Ez később már kötelező volt, mert ahogy a vezető mondotta, a hallgatók másképp nem tudják legyőzni gyávaságukat és a gátlásaikat. Ezek a szereplések feltárták az illető általános műveltségét és tárgyismeretét. Szerettük az iskolát, és tudtuk, hogy az eleven szó milyen fontos szerepet tölt be a magyar és a nemzetközi munkásmozgalomban, ezért szorgalmasan tanultunk. Első magas szintű iskolám egy teljes esztendőn át tartott, 1932–1933-ban.

Mivel a főiskola tananyagát nagyrészt ismertem, inkább a szónokképző felé fordultam. Elolvastam Weber könyvét. Kerestem a nagy szónokokról szóló életrajzokat. Sokat hallottam Ciceróról, de keveset tudtam róla. Bújtam a könyvtárat, s amit találtam, elolvastam. Ezzel is növeltem az általános politikai, történeti és főképp a klasszikus irodalmi ismeretemet és műveltségemet. Ez vezetett el oda, hogy kezdtem érdeklődni a filozófiai és esztétikai művek iránt. A tanulás természetesen nem volt könnyű feladat, hiányoztak hozzá a kellő alapok. De annyira izgalmas és lenyűgöző volt, hogy fogva tartott. Értelmet adott az életemnek olyan időben, amikor élni nagyon nehéz és nagyon kínos volt.

Hogy én szónok vagyok-e, vagy azzá leszek-e, sosem fordult meg a fejemben. Mondták sokan, főképp a szaktársak a szakszervezetben, hogy a Gyurka jó szónok lesz, de én nem vettem őket komolyan. Hogy használható propagandista és agitátor vagyok, azt joggal következtethettem, mert sokféle komoly munkára felhasználtak, és már nemcsak a szakszervezetben, de a szociáldemokrata pártban is. Olyankor is, ha tömegek előtt beszélni kellett. A szaktársak sokszor felszólítottak: „Menj, szaladj fel, és mondd meg az igazat! Csapj oda nekik!" Néha akaratom ellenére dobtak be, s olyankor, ha a rendőrtiszt valakitől megvonta a szót, unszoltak. „Menj, Gyurka, folytasd!" És én mentem. Így szereztem gyakorlatot és biztonságot.

Az iskola nem volt unalmas, mert állandóan új és új témák

jöttek: filozófia, logika, pszichológia, magyar és világirodalom.

Az irodalomról Benedek Marcell tartott előadást, a természettudományokról dr. Szöllősi Henrik orvos, aki arról is beszélt, hogy a szónoknak milyen fizikai és szellemi erőfeszítésre van szüksége ahhoz, hogy a megfelelő hatást elérje. Beszélt a tüdő, a torok és a hangszálak kapcsolatáról, a helyes légzésről, a nyugodt állapot megtartásának módjáról, arról, hogy az ember miként kormányozza indulatát, szenvedélyét. Azt is kifejtette, hogy hogyan beszéljen vagy vitatkozzon a szónok, hogy egyéni stílusát fejleszsze. Költői művek és szónoki képességek, irodalom és politika így találkoztak szorosabban a tanulás alatt. Szóba került az öltözködés: a szónok ne öltözzék feltűnően, nehogy öltözködésével elvonja a figyelmet a mondanivalóról. Arra is tanítottak: becsüljük meg azokat, akiknek beszélünk; a mondanivalóval éppúgy, mint a megjelenésünkkel.

Az előadásokra pontosan jártam. Nemcsak azért, mert főbizalmi voltam, és a névsorolvasás is a feladatom volt, hanem azért is, mert a tanulás magával ragadott. És jelentkezett már a tanulás hatása is: a tanultakat alkalmazni kezdtem. Ha gyűlésen felléptem, felfigyeltek csiszoltabb fogalmazásomra.

Büchler hamarosan közölte, hogy képességek szempontjából hogyan oszlanak meg a hallgatók. A hallgatók harminc százalékából jó agitátor és szónok lesz, mondta, ötven százaléka kiváló előadó. Húsz százaléka olyan lesz, akinek élőszóval nem lesz különösebb sikere, de akik az írás terén számításba jöhetnek. Ez tehát azt jelentette, hogy a mozgalom friss, gazdag emberanyaggal rendelkezik.

A tanulás öröme mellett egyéni helyzetem a lehető legrosszabb volt: munkára semmi kilátás; állandó népkonyha; a ruhám egyre gyalázatosabb állapotban. Kezdtem erősen balra tolódni. Vagy amint Mónus bírált: fokozatosan csúsztam a baloldali gödörbe, mert az indulat és a szenvedély vezetett.

Ebben az időben egyébként egyáltalán nem voltam magamra hagyott ember. Naponta heves vitákat folytattam új és régebbi barátaimmal. Ebben az időben baráti-elvtársi köröm újakkal bő-

vült: Justus Pál, Révész Ferenc, Breyer Mihály, Szőnyi Sándor – akik egy-két év különbséggel velem egykorúak voltak, s velem együtt látták és élték az akkori idők pokoli életét.

6.

Az év vége felé jártunk, kemény tél elé néztünk. Cudar idő volt, naponta temettünk, kaszált a halál a szaktársak között. Főképp a munkanélkülieket, a rosszul tápláltakat és a tbc-seket vitte el. De akik még élnek, azok is igen siralmas fizikai állapotban tengődnek. Ki a munkanélküliségtől, ki a félelemtől hajtva, minden munkát elvállalt – bármilyen rossz feltételektől sem riadt vissza. Sok volt a hajléktalan. Nekem sem volt bejelentett lakásom. Hol itt, hol ott laktam – ahol a szaktársak éppen befogadtak. Télikabátom sem volt. Viseltes esőköpenyben jártam, volt egy sálam, amit művésziesen kötöttem meg, és úgy festett, mintha pulóverem lenne – ez alól nem látszott ki semmi. Cipőm lyukas, beázott, a zoknim csupa locsok.

Állandó gyászkórust teremtettünk a mindennapi temetésekhez a munka nélküli dalosokból. Mivel a szegények temetése korán zajlott le – hogy ne zavarja a nagyobb temetéseket –, egyéb szakmák is igénybe vettek bennünket; főképp az építők, a bőrösök és a vasasok. Szolidárisak voltunk. Nem engedtük, hogy a szegény, szervezett munkást úgy kaparják föld alá, mint valami kutyát. A szakszervezetek fizették a villamospénzt: negyvennyolc fillért. Mivel időmilliomosok voltunk, mindig gyalog vágtunk neki az útnak.

Ilyen mélyen sosem voltam még. A németországi utak jutottak eszembe. A halál árnyékában találgattuk: vajon ki van soron, ki a legközelebbi halottjelölt?

Már régóta én voltam az állandó hivatalos búcsúztató. Úgy esett rám a választás, hogy egy ízben megbetegedett a búcsúztató, és az öreg dalosok engem mint a dalárda jegyzőjét odaparancsoltak. Ettől fogva, ha búcsúztatni kellett, azt mondták: „Ott a

Gyurka!" Érdekes: engem a mozgalomban mindig Gyurkáztak a szaktársak és az elvtársak. Amikor aztán komolyabb vezetővé lettem, akkor is megmaradtam Gyurkának.

A szervezett munkás temetése egyébként a tiszteletadáson kívül politikai tüntetés is volt. Néha valóságos csatát vívtunk a koporsó körül a papokkal és a rendőrökkel. Két jellemző esetre emlékszem. Mi, szervezett munkásdalosok, a „Miért oly borus?" gyászdal végét nem úgy énekeltük, hogy „Kedves halott, Isten veled", hanem úgy, hogy „Kedves halott, béke veled, csendes legyen nyugvóhelyed". Ezellen a pap tiltakozott. Az egyik katolikus temetésen történt, Rákoson: amikor énekeltük, a pap idegesen felkapta a fejét. Alighogy a szertartást befejezte, dühösen fordult Kornélly Gusztáv karnagyhoz: – Vegyék végre tudomásul, hogy Isten veled, és nem béke veled! – Szinte fuldoklott a dühtől. A koporsót ki sem kísérte a sírhoz.

Kornélly csendesen csak azt válaszolta: – Így szoktuk, tisztelendő úr.

– Szokjanak le róla! Istentelen népség!... Majd teszek róla!

A másik esetünk Óbudán történt. Vasast temettünk. Igen sokan voltak a temetésen, sok volt a vörös szegfű, sértette a pap szemét. Hosszan beszélt – nem a halottról, hanem az élőknek –, hogy az Isten így, az Isten úgy, és hogy a katolikus hit az egyedüli üdvözítő, az véd meg az élet megpróbáltatásaival szemben, s hogy ne hallgassatok, Isten bárányai, a földi hitetlenekre, mert elkárhoztok. Mi énekeltünk, és nem akartunk tudomást venni a pap célzásairól. A pap azonban kijött a sírhoz, ahol aztán kitört a botrány. A vasas szövetség embere szolidan és méltóságteljesen búcsúztatta a halottat. Volt azonban egy-két megjegyzése, amelyet a pap szavaira válasznak szánt. Befejezte, s mi rá akartunk zendíteni, de a pap előlépett, és újból szólni kezdett. Hosszan és sértően oktatott és szidott bennünket. A koporsó körül állók megrökönyödve hallgatták. Mellém lépett a vasas búcsúztató. Azt súgta: – Utána te jössz, Gyurka, a dalosok és a barátok nevében búcsúztass.

Így is történt. Ahogy a pap befejezte beszédét, a koporsó mel-

lett termettem, szemben a pappal. Határozott hangon kezdtem beszélni. Már volt gyakorlatom. Ahogy a temetés után mondták, könnyfakasztó búcsúztató volt. Utána a karnagy intett, és felhangzott a „Fel, szocialisták" kórusa. A pap ezt már nem bírta ki – elviharzott.

Kifelé bandukoltunk a temetőből, a kijáratnál feltűnt két rendőr.

– Tűnjetek el – mondta a vasasok szónoka –, majd én felelek.

Ott állt a pap is, aki e pillanatban a bosszú megtestesítőjének látszott.

A tél igen kegyetlen volt a munkásokhoz, a parasztokhoz, a munkanélküliekhez és – minden szegényhez. Pesten naponta kétszázezer népkonyhai ingyenebédet adtak. Működött Róbert bácsi és az Üdvhadsereg konyhája is. A hajléktalanok ezrei az utcán. Naponta tömeges kilakoltatások. Anyák utcán szülték meg gyermekeiket. Rettegés és félelem töltötte el az országot. Az uralkodó osztály is félt. Aki dolgozott, tarthatott attól, hogy holnap már ő is az utcára kerül; aki pedig már az utcán volt, a puszta létéért rettegett. És a mi számunkra csak egy maradt: a szervezett munkások szolidaritása. Ez adott hitet, reményt és életet. Hetek óta lakás nélkül voltam. A szakszervezet este nyolc órakor bezárt, és csak reggel négy órakor nyitott. A közbeeső nyolc órát kellett átvészelni.

Zsebemben csak két hivatalos irat volt: a szakszervezeti tagsági könyv és a munkanélküli-lap. Az utóbbit, ha mellette bejelentő lap is volt, néha elfogadták igazolásnak. De nekem nem volt bejelentőm. Így ha razziába kerülök és lebukom, a toloncban kötök ki, ez pedig felér a pokollal. Pesten pedig éjjel-nappal razziáztak. Az összefogott embereket a toloncban gyűjtötték össze, akár a szemetet. Menni hát, menni a pesti utcán, és nem megállni, mert nagy a tét: a szabadság. A csontig ható hideg ellen is csak az az orvosság: menni, de hogy észre ne vegye senki, hogy hajléktalan vagy. Munkanélküli, aki még hajléktalan is –

gyanús! Nem is szólítják le az éjszakai pillangók – az örömlányok. Koldulni sem akar – nem is tud; meghalna a szégyentől. Ha egy vendéglő mellett húz el, az éhség miatt görcsösen rándul össze a gyomra. A fényes kirakatoktól ökölbe szorul a keze, de belevágni nem mer. Tovább, tovább, rendületlenül. Nem néz a sarki órákra – az idő lassan múlik. Várja a hajnalt, amikor visszatérhet a szakszervezetbe, az övéi közé, az egyetlen helyre, ahol védelmet, ahol emberséget várhat.

Ilyen volt ez a kor. És ráadásul statárium! Akasztás! És mi, fiatalok, akik már elmúltunk húszévesek, munkára és szeretetre vágytunk.

Egy ízben volt húsz fillérem, és mivel lucskos volt az idő, éjjel tizenkét óra után betértem a Makkhetes Vendéglő söntésébe, kis kadarkafröccsre. Ismertek már a pincérek, és elnézték, hogy egy-két órát is elüldögéltem a kisfröccs mellett. A söntésben meleg volt, és nagy erőfeszítésbe került ébren maradnom. Ezen az éjjelen a vendéglő belső helyiségében vidáman voltak. Be lehetett látni. Nagyobb részeg társaság mulatott cigányzene mellett. Amint néztem őket, a szemem összeakadt egy harminc-negyven év körüli nő pillantásával. Feltűnően mustrált. A dolog feltűnő lett, a pincér intett, menjek el, és én felálltam. De a nő utánam jött. Éjjel két óra volt, a nő részeg. Megszólított.

– Nem vacsorázna velem, fiatalember? Elmehetnénk valahová. Vagy jöjjön fel hozzám!

Ránéztem. Keserűség gyűlt össze bennem.

– Nem vagyok strici! – mondtam.

– Ne vágjon fel. Pénzt is kaphat.

Ez volt az, ami sok mindent felszakított bennem. Mondtam én annak mindent, míg hátat fordított nekem.

Egy más alkalommal, a fényes körúton, hajnali három órakor leszólított egy *pillangó*. Sokszor láttam már a Király utca és az Oktogon között sétálni. Nem értettem, hogy miért szólít le, hiszen nem nézhetett ki belőlem semmmit.

– Nincs pénzem – mondtam neki. Tudtam, hogy ez a legjobb ahhoz, hogy békén hagyjon.

Rám nézett. – Tőled, kisapám, nem kell egy fillér sem.

Fáradtan néztem. Este kilenc óra óta róttam az utcát. – Kedves magától, de én most... Ahhoz most nekem nincs kedvem. Elgondolkodva nézett rám, majd hirtelen megfordult, és elsietett, eltűnt. Miért nem mentem vele? Nem volt kedvem? Ehhez egy magamkorú, fiatal munkásnak mindig támad kedve. Azért, mert szörnyű volt rágondolnom rongyaimra, lucskos cipőmre.

7

Szilveszterkor a szakszervezet vigalmi bizottsága zárt táncmulatságot rendezett azoknak, akik dolgoztak, és így nekünk, munkanélkülieknek, már este hét órakor el kellett hagynunk a szakszervezetet. Nem kis keserűséggel nekivágtam a pesti éjszakának. Zsebemben nyolcvan fillér volt. Szerencse, hogy délután összeakadtam egy barátommal, adott egy vekni kenyeret, és vett húsz deka *hentesszemetet*, s a szomszéd kocsmában megittam rá egy nagyfröccsöt. Este tízkor, mint aki megbolondult a nagy forgalomban, a vidám, nevető emberektől, csendesebb hely felé menekültem. A Nagykörútról letértem a Rákóczi útra, majd a Múzeum körúton folytattam utamat. Nyirkos, ködös idő volt. Feltűnt a híd, a Gellérthegy és a Citadella. A Gellért Szálló mellett mentem el. Odabent vígan voltak. Hátat fordítottam nekik. Felkapaszkodtam a hegyre, a Citadelláig. A város morajlott – az emberek és a járművek hangja feltört ide is. A Turul-madár kiterjesztett szárnyakkal nézett a távolba. Hogy éjfél lett, azt a növekvő zűrzavar jelezte – dudálás, sikítás, fütyülés. 1932-ből átléptünk az 1933-ik évbe. Vajon mit hoz ez az új év – kire mi vár? Mit rejt magában a jövendő? Töprengve indultam lefelé – emberek közé vágytam.

Éjjel két órakor értem a Körút és az Andrássy út találkozásához. Elindultam a Körönd felé. Figyelmes lettem egy csődületre. Vajon mit néznek az emberek? Odamentem. A csődület közepén elegáns nők és férfiak vitatkoztak. A férfiakon frakk vagy szmo-

king, a nőkön nagyestélyi ruha – valamennyien bundában, de a bundájuk nyitott, nem fáznak; némelyiken ékszerhegy, akár palotát is lehetne venni rajta. Részegek. A környező villákból vetődtek ide.

Arra figyeltem fel, hogy az egyik frakkos férfi fehér estélyi ruhás nőt akar lebeszélni valamiről. A nő is részeg. Egy férfi fogja a kezét, és kiabál:

– Hagyd, úgyis megteszi, Elvira olyan nő, hogy megteszi, amit akar.

Végre megértettem, miről van szó: a részeg nő – Elvira – tíz üveg pezsgőbe fogadott, hogy az utcasarkon levő szemeteskocsit, tele szeméttel, eltolja az Oktogonig.

– Ne tegye, Elvira, inkább fizetem a fogadást – könyörög a férfi.

– Miért ne tenném, újév van! Emlékszik, mit csináltam Rómában? Menjen félre, és ne zavarjon. Áll a fogadás? – szólt oda egy markáns arcú férfinak, aki cinikusan felelt:

– Akár a duplája is!

– Utat! – szólt a nő. Mindenki félreállt. Elvira nekiállt, és az Andrássy út közepére tolta a kétkerekű kocsit. Óriási tömeg kísérte, és biztatta:

– ,Rajta, nyomd meg! Mindent bele!

Néztem a nőt. Nyakában aranykeresztet pillantottam meg. Te Úristen – gondoltam –, gyönyörködj úrinő teremtményedben! Az Oktogonon üdvrivalgás fogadta a nőt, aki csapzottan, de mámorosan nyerített fel.

– Nyertem!

Ünnepelték. Hamarosan előkerültek a rendőrök is. Amikor azonban meglátták, hogy kikről van szó, udvariasan csak azt kérdezték a nőtől:

– Ki tolja vissza a kocsit? – Máris mellette volt a férje – vagy a barátja –, a rendőr összevágta a bokáját.

– Igenis, méltóságos uram! Majd mi elintézzük.

Új esztendő kezdődött. 1933-at írtunk.

Nem csökkentek a rossz hírek a nagyvilágból – különösen Németországból. A mozgalomban letargia uralkodott – mindenütt nagy várakozás: mi lesz?

Az embereket villámcsapásként érte a hír: Hitler hatalomra jutott! Hindenburg a választás előtt Hitlert kinevezte kancellárnak. Az országban mérhetetlen nyugtalanság. Sajnos, hivatkozhattam arra, hogy igazam volt Mónussal szemben. Elismerték, de ez nem volt vigasz. Mónust is nagyon megviselték az események. Félelem tükröződött az arcokon – nemcsak a jövőtől, hanem a felelősségvállalástól is. Mi lesz, mi jön ezek után a magyar politikában? Milyen sors vár a magyar munkásmozgalomra? A szörnyű katasztrófa árnyéka ránehezedett mindenre és mindenkire. A németellenességet igen gyér réteg képviseli Magyarországon; a fasisztaellenességet ennél még gyérebb. A polgárság s az úri, dzsentrivilág képviselői már régen lelkesen tapsoltak az olasz fasizmusnak; Mussolini igen népszerű volt. De a nácik és maga Hitler sem maradt el Mussolini mögött a népszerűségben. A Népszava kivételével, a magyar lapok verték a dobot mellettük – belpolitikai okokból is. És nem is kellett hozzá nagy bölcsesség vagy politikai tisztánlátás, hogy az ember lássa és tudja: az ország jövőjét a fasizmushoz kötik, amely Hitler hatalomra jutásával meghatározó erővé vált a világpolitikában. A szervezett magyar munkások és a szociáldemokrata párt tagjai, valamint az illegális kommunista párt az a szervezett réteg, amely ezzel a szennyes áradattal szemben valamit jelenthetett. A haladó szellemű s politikai értelemben is művelt kispolgári rétegek sajnos kevés erőt képviseltek. A meglehetősen nagyszámú zsidóság rettegve, de tehetetlenül nézett Németország felé.

Engem elsősorban a szociáldemokrata párt érdekelt. Mi lesz a német szociáldemokrata párttal – most mit fognak csinálni? A kommunista párt betiltva, tagjai a legszörnyűbb üldözésnek ki-

téve; jobbik esetben börtön a sorsuk. Vajon a német szociáldemokrata párt hiszi-e, hogy megússza a történelmi eseményeket? Ez idő tájt egyébként a szervezett munkások között sok szó esett az 1919-es Tanácsköztársaság bukása utáni magyar és európai helyzetről. De én tudtam, hogy az 1919-es Európa nem azonos az 1933-as Európával! Akár akarjuk, akár nem, szembe kell néznünk a katasztrófával.

Bevallom: Mónussal azért volt szenvedélyes a beszélgetésem, mert óriási volt bennem a német munkásmozgalommal szembeni csalódás, és bírálatomban nem tettem különbséget a szakszervezet és a két párt között. Nem méricskéltem, hogy a katasztrófáért kié a nagyobb felelősség, nem volt vitás előttem, hogy elsősorban ők együtt a felelősek! Milyen mozgalom az, amely idáig juttatja magát? Milyen vezetés az, amely ennyire rövidlátó, és ilyen végzeteset tévedhet? Tévedés? Ez jóval több a tévedésnél! Hát elképzelhető, hogy Hitler megtűri a szociáldemokratákat, ha egyszer végzett a kommunistákkal? Ez naivitás! A Reichstagot felgyújtották – lángoló fénye bepillantást engedett a kulisszák mögé is. „A kommunisták gyújtották fel!" – híresztelték, de ezt senki sem hitte el. Most nem válogatnak az eszközökben, mi még emlékszünk Liebknecht és Rosa Luxemburg meggyilkolására. Mi lesz a szociáldemokratákkal? Most már nemcsak Németországról, egész Európáról van szó. A német finánctőke, a monopolkapitalizmus megkereste és megtalálta azt az ideológiát, mely Németországban megakadályozta a proletárforradalmat. Egy bizonyos: a német munkásmozgalom tragédiájában a nemzetközi munkásmozgalom tehetetlensége is tükröződött; a teljes zűrzavar, az egymás okolása, még akkor is, amikor már mindkét párt harcos, becsületes tagjai a Gestapo karmaiban voltak. A koncentrációs táborokat Hitler elsősorban ezek számára állította fel, hogy aztán helyet adjon a gázkamráknak, melyekben nemcsak a német nép legjobb fiai pusztultak el, de milliók és milliók Európa minden zugából.

Ekkor már szinte minden világos volt – csak egyet nem láttunk még a maga valóságában, de vártuk: a második világháborút.

Tudtuk, mi vár ránk, és szembenéztünk ezzel. Eljött a rendkívüli idő, amikor mindenki vizsgázik, emberségből, becsületből, hűségből és kitartásból. A szervezett munkások között is akadt gyenge, gyáva és karrierista. Sokan lemorzsolódtak. És tudtuk: bennünket most a kispolgárok fognak elhagyni leghamarabb. Most aztán nemcsak hitre és reményre, de legfőképp a valóságra kell építeni; és nemcsak a napi élet pillanatnyi adottságaira, hanem a folyamatosságra is, amely a magyar szervezett munkásság áldozatos életéből a máig vezetett és fenntartott.

A magyar szervezett munkásság nem gyökértelen réteg a magyar politikában, hiszen pártja, a szociáldemokrata párt, a legrégibb magyar politikai párt, és a szakszervezetek több évtizedes múlttal rendelkeznek. 1930-tól válság válságot ért, de a több, mint százezer szervezett munkást és a több tízezer szociáldemokrata párttagot ez sem tudta megtörni, és semmi sem törhette meg az illegalitásban küzdő kommunista párt harcosait sem.

Hitler kíméletlenül széjjelverte a német munkásmozgalmat. Számolni kellett a nácik s egyben az árulók és renegátok számának növekedésével. A félelem és rettegés korszaka kezdődött. Ebben az időben vált természetemmé leginkább: kezdtem az ösztöneimre hallgatni. Jó ideig az ösztönöm lett a vezetőm. Ezzel talán – gondoltam – nem is fogok olyan durván tévedni, mint az a sok okos ember tévedett a nemzetközi munkásmozgalomban. Ettől az időtől kezdve még inkább mélyült bennem az osztályegység – a munkásegység gondolata. Ha áldozatok árán is, ezt meg kell teremtenünk, hogy általa megakadályozhassuk a további katasztrófát! Ezt mindenekelőtt a szakszervezetben láttam realizálhatónak. Történelmi korszak kezdődött: újongott a jobboldal; elhangzott már az is, hogy tiltsák be a szociáldemokrata pártot és a szakszervezeteket. Már nemcsak Mussolini az ideál, hanem Hitler is. Az üdvrivalgásba itt-ott azonban belehangzott az értelmes bátrak tiltakozó hangja is, azoké az értelmiségieké, akik a szervezett munkásságra, az egyetlen számba vehető erőre számítottak és építettek.

Ezekben a nehéz, vészes időkben meglátogatott az anyám. Hosszan kapacitált, hagyjam a mozgalmat, nagy bajom származhat belőle, börtönbe kerülhetek, s ezt a szégyent ő nem tudná elviselni. Ajánlotta, menjek inkább vidékre dolgozni, vagy nősüljek meg, hiszen számomra akadna pénzes lány is. Váltsam ki az ipart, legyek önálló, és hagyjam abba örökre a politizálást. Csak hallgattam és sajnáltam őt. Amikor anyám látta, hogy hiába beszél, nehezen, de abbahagyta erőfeszítéseit. Elment. Jó szándékát nem vonhattam kétségbe. Féltett, mert meg akart óvni a bajtól. De én már elköteleztem magam, és tudatosan vállaltam sorsomat.

A szakszervezeti mozgalomban ekkor nagy dolgok érlelődtek. A nagy lemorzsolódás anyagilag nehéz helyzetbe hozta a szakszervezetet – most már az alkalmazottak fizetése is kérdésessé vált. Az eredménytelen részleges sztrájkok és a nagy munkanélküliség megérlelte az elhatározást: komolyan kell tenni valamit! A munkanélküli-gyűlések, az állandó taggyűlések a budapesti szakosztályban kikovácsolták a baloldal egységét. Ebben az egységben most már célul tűzhették ki azt, hogy az évi közgyűlésen leváltatják a tehetetlen, régi vezetőséget, és egy fiatalabb, harcosabb vezetőséget választanak. Ez volt az első eset, amikor a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták egysége létrejött. Ez egyben válasz is akart lenni a magyar és a nemzetközi helyzetre. Útkeresés, új harci formák és új tartalom születése volt ez, annak érdekében, hogy megállíthassuk a züllési folyamatot. Hatásos szervező kampány megindítását tűzték napirendre azzal, hogy vissza kell hódítani az eltávozottakat, az el-elmaradókat és a más utat keresőket – hiszen gomba módra szaporodtak a fasiszta jellegű munkásszervezetek, amelyek mögött már nemcsak a munkaadók voltak, de a reakciós kormányzat is.

Ebben az évben a szövetség vezetésével szemben már szervezetten léptek fel azok az erők is, amelyek – maradiságból vagy félelemből – kockázatot vállalni nem mertek. És ebben az indulatoktól fűtött, feszült légkörben nemcsak a munkanélküliek és a vezető réteg között állt be szakadás, de ami ennél fájdalmasabb volt, az üzemben dolgozó, valamint a teljes létbizonytalan-

ságban élő, és harcolni mégis kitartón kész szaktársak között is. Tenni kellett hát valamit, mert a tétlenség kizárólag a katasztrófába vitt volna.

Összeült az évi közgyűlés. Viharosan zajlott. Nyíltan és őszintén került szóba a szakszervezet legyengülése kapcsán a vezetés tehetetlensége, valamint a súlyos anyagi helyzet. Növekedett a munkanélküliség, csökkent a munkaközvetítés. A közgyűlésre sok dolgozó sütőmunkás jött el, attól tartva, hogy nélkülük a munkanélküliek döntenek. Az utóbbiak jelenlétének meg is lett az eredménye: olyan jelölő bizottságot választottak, amely alkalmas volt arra, hogy az évtizedek óta kialakult vezetést megváltoztassa. A közgyűlés titkosan választott. S ami különösen jelentős eredmény lett: az új vezetőségbe két olyan szaktársat választottak, akikről mindenki tudta, hogy a mozgalom balszárnyán állnak: Nöhrert, aki kommunista volt, pénztárosnak, engem pedig ellenőrnek választottak.

Hátra volt még a szervező bizottság megválasztása. Ezt a bizalmi testületnek kellett lebonyolítania.

A megválasztott vezetőség összetétele nagy meglepetés volt, főképp a Központ és a Szaktanács részére. Hamar elterjedt a híre, hogy a pesti szakosztály kommunista kézre került. Ez ugyan nem felelt meg a valóságnak, igaz volt azonban a kommunista és baloldali szociáldemokrata erők összefogása.

Az új vezetőség első feladata egy nagyszabású tagtoborzás volt. Engem az agitációs és propagandamunka felelősévé tettek. Röplapokat szerkesztettem, értekezletekre jártam, kisgyűléseket tartottam. Az agitáció minden formáját és minden fortélyát igénybe vettük. Felráztuk az embereket. Senki se vonta ki magát a munkából. Jártuk az üzemeket, lesve kerestük azt az embert, akinek az üzemben szava volt. Rövid idő alatt négyszáz ember lépett vissza a szakszervezetbe.

Felélénkült a mozgalom, szakszervezetünk valóságos méhkassá változott. Az emberek szívesen jöttek közénk. Komoly harc vette kezdetét, és ez magával hozta, hogy szembekerültünk a Központi Vezetőséggel és néhány olyan szaktárssal is, akik klikkeket alkot-

tak, vagy klikkeken keresztül jutottak be a jól fizető üzemekbe. A munka nélküli vezetőségi tagok különösen vigyáztak arra, hogy a soros közvetítés rendben történjék.

A baloldali egységet megpróbálták úgy rombolni, hogy a hangadókat korrumpálták. Néha elkeserítő volt, hogy valamely jó képességű, a mozgalomban használható emberről kiderült, hogy gyenge jellem: az egyéni érdeke fontosabb számára, mint az, amiről olyan ékesen prédikált. Ezt el akartuk kerülni. Úgy mentünk a harcba, hogy az ilyen embert nem tűrtük meg magunk között.

Velem szemben kétszer tettek korrumpálási kísérletet. Kikértek például a Glasner-céghez munkára, ahol nyomban megmondták: „Beállítjuk, ígérjük, jól fog keresni, de aztán pofa be! Nem támadhatja a régieket, és a taknyos, nagypofájú társaságot el kell hagynia." A szemükbe nevettem. Nem hívtak többé. Voltak, akik azt mondták, hülye vagyok. Voltak, akik ezt nem mondták, de gyanakodva néztek rám, valóban rendben van-e nálam minden. Voltak olyanok is, akik nem ismerték el az új vezetőséget, és rágalomhadjáratot indítottak ellene. Ezt – sajnos – nagy válságok idején a munkásmozgalom sem kerülheti el!

Rám ugyan haragudtak, de azért nem gyűlöltek. Korán megtanultam: a tisztesség és a becsület még az ellenség előtt is tiszteletet parancsol.

A szervezett munkások igen érzékenyek arra, hogy vezetői megtartják-e szavukat, és tetteikkel megszolgálják-e a bizalmat. Figyelemmel kísérik, fel tudják-e áldozni a saját érdekeiket a közjó érdekében. Hamar megorrolnak, és úgy meggyűlölik az önző vezetőt, hogy a sírban sem bocsátanak meg neki – ezt is hamar megtanultam. Fogott rajtam azoknak a szervezett munkásoknak nevelése, akik beleszóltak jellemem kialakításába. Inkább lődörögtem munka nélkül az utcán, és jártam a népkonyhára. Szaktársaim és elvtársaim segítségét vettem igénybe, semhogy családjának bennem. Ebből adódott persze, hogy a hozzám hasonlókkal együtt sokszor voltam munka nélkül. Nem dörgölődztünk klikkekhez, de nem is voltunk megvásárolhatók. A munkásmozgalomban másként nem is lehet sokáig megmaradni. Az ember egy-

könnnyen szembetalálja magát a munkásság érdekeivel, erkölcsi felfogásával.

Az ország legnagyobb csoportjában vezetőségi tag lettem, és feladatomnak minden körülmények között meg akartam felelni. Olyan munkát bíztak rám, amely megfelelt egyéniségemnek. Agitátor- és propagandistamunkában hasznosíthattam az eddig tanultakat. Szervező munkát végeztem, írtam és beszéltem. Az új vezetőség nevében az első felhívást is nekem kellett megszövegeznem. Az első komolyabb irodalmi és politikai munkálkodásom ezzel vette kezdetét. Cikkeket írtam már korábban is, de ez jóval több volt. Idézek belőle néhány sort: „Nehéz időben mindnyájunk érdekében szólunk hozzátok, az üzemben éhbérért dolgozókhoz és az utcán kóborló munkanélküliekhez. Látjátok a nagy gazdasági és politikai válságot, amely elnyeléssel fenyeget benneteket. Jogaitok megcsorbítva, munkabéretek letörve, és a munkafeltételek szabad préda a sütő-kapitalizmus kezében. Felszólítunk minden sütőmunkást, lépjen a cselekvés mezejére! Hitet adni a kételkedőknek, bátorrá tenni a gyáva meghunyászkodókat. Emeljétek fel büszke, dacos fejetek, induljatok harcos küzdelemre a kapitalizmus ellen! Testvéri kezünket nyújtjuk a szervezetlen sütőmunkásoknak, és mondjuk feléjük: sütőmunkások, egyesüljetek! Egy mindenkiért, és mindenki egyért!"

A felhívást a márciusi szaklap leközölte. Előzőleg sok vitánk volt a szerkesztővel, mert féltett ettől az éles szövegezéstől. Ezzel a röplappal kezdetét vette a nagy és izgalmas mozgalmi munka. Sietős volt, mert tudtuk, hogy májusban összehívják az országos kongresszust, és mi ott is szerettünk volna utat törni. Az eredmények jelentkeztek: rövid idő alatt megnőtt az új vezetőség tekintélye, hallgattak rá, utasításait betartották. Azonban növekedtek nehézségei és ellenségeinek száma is. A rendőrség is felfigyelt a sütőknél végbement változásra.

Áprilisban megválasztották a kongresszusi küldötteket. A megválasztottak névsora kihívásnak számított a szövetség előtt. Most már gátlástalanul hangoztatták: a legnagyobb csoport a kommunisták kezén van! Fel kell függeszteni a működését! De ezzel még

vártak. Arra számítottak, hogy az akció majd minden bonyodalom nélkül kifutja magát; és mivel a mozgalom egyelőre fellendülőben volt, nehéz is lett volna az erőszakos beavatkozás, szembetalálták volna magukat a lendületesen szervezkedő munkásokkal.

Mónus és Büchler gyakran hívtak magukhoz.

– Mi van nálatok ... mit csináltok? – faggattak.

Munkánk eredménye meglepte őket.

– Mondd, Gyurka, nem lettél te kommunista?

Nem feleltem nekik.

– Hát csak vigyázz, el ne csússzál!

A munkaadók is nagy figyelemmel kísérték a felfelé ívelő mozgalmat, és támadásba mentek át, attól féltek, ha így fejlődnek a dolgok, le kell ülniök tárgyalni velünk. De mi is készültünk. Májusban összeült a kongresszus. Ahogy megnyitották, vihar és botrány kezdődött. A pesti küldöttek közül senkit sem választottak be semmiféle bizottságba, márpedig a jelölő bizottságba fontos lett volna bejutniok. Minden javaslatunkat leszavazták, aminek az lett a vége, hogy kivonultunk a kongresszusról. Kivonulásunk előtt ketten indokoltuk meg a pesti küldöttek magatartását.

Megindult ellenünk a rágalmazás, intrika és gyalázkodás. Ellenem azt a vádat hozták fel, hogy mint könyvtáros fűnek-fának kiadtam a könyvtári könyveket, és nem tudok velük elszámolni. Szembekerültünk a kongresszussal. Kivonultunk onnan, és a kongresszus további munkájában már nem vettünk részt.

A pesti szaktársak körében nagy lett a felháborodás. A kedélyek lecsillapítására a kongresszus hármónkat beválasztott a Központi Vezetőségbe. Az ülésekre azonban nem jártunk el; ez a pestiek határozata volt. Ezzel nem értettem egyet, mert hiszen megválasztottak bennünket, és a passzivitással lemondtunk egy fórumról, ahonnan igazunkat elmondhattuk volna. Emellett úgy láttam, hogy az ország legnagyobb csoportja tartósan nem állhat szemben a legfelsőbb vezető szervével. Volt ennek frakciós jellege is, én pedig soha nem helyeseltem a frakciót, különösen a szakszervezetben, ahol a napi harcok örökös készenlétet és egy-

séget kívánnak. De a többség döntését tudomásul vettem. Azt reméltem, hogy valamiféle siker esetén megtörhetjük a maradi fafejűeket.

Mivel nem volt egység a szakszervezet vezetésében, a munkaadók az ipartestülettel elérkezettnek látták az időt az általános támadásra. Mi erre úgy döntöttünk, hogy fel kell állítani egy külön sztrájkbizottságot, amelynek az a feladata, hogy felkészítse a szaktársakat – ha kell – az általános sztrájkra. A sztrájk programja egy új kollektív szerződés volt, a bérek, a munkaidő és a közvetítés terén a rendteremtés. A kollektív szerződésnek egyébként nem voltak új követelési pontjai, csak a már régen kiharcolt vívmányokat akartuk visszaállítani. Lendületes agitáció vette kezdetét. Főképp fiatalokból kultúrgárdát hoztunk létre. A dalkar mellett felállítottunk egy szavalókórust is.

Én – mivel a Központtal harcban álltunk – új feladatot kaptam: új szaklap megindítását kellett megszerveznem, Ellenzéki Sütőmunkás címen. A lap szerkesztője lettem. Gyűjtést indítottunk, és hamar összejött a lap kiadásához szükséges összeg. Ebben a lázas, nagy munkában érkeztünk el a szakszervezeti főiskola és a szónokképző iskola évzáró ünnepélyéhez. Ez az ünnepély lendített ki engem a szűkebb szakmai mozgalomból az egyetemes magyar munkásmozgalomba. Ismert ember lettem, aki körül harcok zajlottak le.

A főiskolai záróünnepély nagy eseményszámba ment. A vasasok terme megtelt a hallgatókkal és a vendégekkel. Megjelentek a szakszervezet és a párt vezetői. Mónus is, Peyerrel, hogy lássák a mozgalom vezetőinek utánpótlását. Az ünnepélyen három kiválasztott elvtárs szerepelt, vizsgaszerűen. Sinka bőripari munkásnak húszperces kiselőadást kellett tartania az értéktöbbletről. Bleier faipari munkásnak a szocializmusról, nekem pedig minden jegyzet nélkül, mintha gyári gyűlésen lennék, agitációs beszédet kellett tartanom.

Sinka és Bleier szép, elméleti jellegű előadást tartott. Amikor a helyükre mentek, viharosan megtapsolták őket. Nekem is húsz percen át kellett beszélnem. Sokféle kezdés fordult meg a fe-

jemben. Végül úgy döntöttem, hogy alapul veszek egy nagy pékgyűlést, de a megszólítás nem szaktársak lesz, hanem elvtársak. Arról beszéltem, ami kint az életben volt: a munkáséletről, a szervezkedés szükségességéről, beleszőve a beszédbe, hogy most, amikor a világot el akarja árasztani a fekete és barna áradat, a fasizmus, meg kell mutatnunk, hogy mi vele szemben olyan szilárd erővé tudunk válni, hogy megvédhetjük munkásjogainkat és emberségünket.

A beszéd harcosan kemény és követelő volt. Éreztetni akartam az utóbbi hónapok mozgalmas életét és levegőjét. Három percig sem beszéltem, tapsorkánnal jutalmaztak. Túlléptem a húsz percet, de hagytak. Ez volt életem első olyan szónoklata, amelyet egy ilyen fontos fórumon mondtam el. Nem néztem az elnökségre, csak a hallgatóságra. Rendőrtiszt nem volt jelen – szabadabban beszélhettem. Örültem, és boldog voltam. Amikor visszamentem a helyemre, a szemekből külön is elismerést éreztem. Az ünnepély végén Mónus gratulált, és kért, hogy keressem fel, beszélgetni akar velem, hogy jobban megismerhessen.

Mónussal a Simplon Kávéházba mentünk. Fekete mellett folyt a beszélgetés.

– Sokat fejlődtél – mondta Mónus. – Látszik rajtad a tanulás. De megmondom őszintén: valahogy nem tetszel nekem, és nemcsak azért, mert mostanában elkerülsz.

– Sok a dolgom, Mónus elvtárs.

– Az sem tetszik nekem, amit mondasz, és ahogy mondod. Te már komoly ember vagy, huszonöt éves, túl azon a fiatal koron, amikor még meg kell bocsátani az éles radikalizmust és a meggondolatlan baloldaliságot. Az sem tetszik, hogy vonzódol a komunistákhoz. Attól tartok, hogy azok hamarosan a hálójukba kerítenek. Ezzel megtörik majd fejlődésed. Tovább kellene tanulnod, megválogatva persze, hogy mit és kitől. A nemzetközi munkásmozgalom, és így a magyar is, nagy bajban van, sok veszély leselkedik rá. Gondolj arra, hogy egyszer majd felelős posztra állítanak a szaktársaid vagy a párt.

Szavaiból az apai féltés is kicsendült. Jólesett a dicsérete, de a korholása is, bár az volt az érzésem, hogy egy kissé messze él a mozgalom sűrűjétől. A végén megkérdezte, hogyan élek. Nem panaszkodtam. Nem mondtam el, hogy nincs állandó lakásom, azt sem, hogy népkonyhára járok, nehéz az életem, és mégsem vagyok elégedetlen.

– Nem vagy te néha egyedül? – kérdezte aztán.

– Nem vagyok egyedül, és nem is leszek egyedül sohasem. A mozgalomban és a dalosok között élek, hogyan is lennék egyedül?

Mosolyogva nézett rám. Felálltunk, és elbúcsúztunk egymástól. Ő Óbudára ment, haza, én pedig belevesztem a pesti, nyári éjszakába.

A Mónussal való beszélgetés után a szövetség két titkára, Kardics és Deák is beszélgetésre hívtak. Először úgy volt, hogy valamelyikük lakásán találkozunk, de oda nem mentem, így a szövetségben zajlott le találkozásunk. A beszélgetésnél arra kértek, vessem latba befolyásomat, hogy csökkenjen az ellentét a szakosztály és a szövetség között. Ne csináljunk külön lapot se, mert ezáltal csak mélyülni fog a meglevő szakadás.

A pénz már együtt volt a lapra – visszaút nem volt. A cikkek is befutottak. Nekifogtam a szerkesztésnek. Életem egyik legérdekesebb és legtanulságosabb munkája volt. Teli voltam lelkesedéssel. Jöttek persze a meglepetések: a nyomdász azt mondta, hogy sok cikk legyen, lehessen miből válogatnia. De cikk kevés lett, és nekem körmölnöm kellett, mert nem volt, akinek diktálhattam volna. Amikor kiszedték a cikkeket, a nyomdász szólt, hogy nézzem át a korrektúrát. Itt aztán hamarosan kisült, hogy baj van a helyesírásommal. Az egyik nyomdász nem kis gúnnyal megkérdezte tőlem:

– Mondja, főszerkesztő úr, mennyi iskolája van magának?

– Négy elemi . . .

– Hát akkor maga nem sokáig lesz szerkesztő. – Egy idősebb nyomdász azonban leintette. Az ő segítségével készült el aztán az első újságszám, amelynek én voltam a főszerkesztője. Ott kel-

lett lennem a szedésnél is. Az öreg nyomdász gyakran mondogatta. „Micsoda vad cikkek! Emiatt elkobozzák majd a lapot." Erre nagyon felfigyeltem: mi az, hogy elkobozzák?

– Elkobozzák, főszerkesztő úr. Ajánlom, hogy a kinyomott lapot gyorsan szállítsák el.

Így is cselekedtünk. A megjelent újság egykettőre a szaktársak kezében volt, de megjelent a rendőrség, és a szakosztály helyiségeiben házkutatást tartott. Találtak néhány újságpéldányt, amit magukkal vittek. De egyelőre különösebbb baj nem történt. Az újság kézről kézre járt. Nagy volt az öröm, de a felháborodás sem maradt el. A Központ a legveszélyesebb váddal lépett fel: szakadást akarunk előidézni a szakszervezetben. A fellendült szakszervezeti mozgalomban voltak ilyen tendenciák, de nálunk nem. Hiba is lett volna. Egy fellendülő mozgalom működését nem kezdheti azzal, hogy szakadást idéz elő, ez bukását vagy időleges vereségét okozhatja.

Üzenetet kaptam Peyertől, hogy keressem fel. Nem tudtam, mit akar. Közöltem a sztrájkbizottsággal, hogy Peyer felhívott.

Másnap reggel igen barátságosan fogadott.

– Foglaljon helyet – mondta. – Beszélgessünk egy kicsit. – Újságunkat az asztalán láttam. – Nézze, Marosán! Mi tehetséges és becsületes szervezett munkásnak tartjuk magát. De azt is látjuk, hogy a fiatalokat jellemző hevületből és meggondolatlanságból rossz útra tévedt. Az a véleményünk magáról, hogy a kommunisták kezébe került, és azok azt csinálnak magával, amit akarnak. Felhasználják, becsapják, aztán magára fogják hagyni. Kár lenne magáért! Térjen észhez. Hallgasson az okos szóra. Itt van egy nyilatkozat, írja alá, holnap megjelentetjük a Népszavában, s akkor magának nem lesz semmi bántódása. Ha nem írja alá, kénytelenek leszünk magát és a társait kizárni a pártból és a szakszervezetből.

Az első pillanatban megdöbbentem: engem... a szakszervezetből?! Figyelmesen olvastam a nyilatkozatot, amelyben nem kisebb dolog állt, mint az, hogy a bizalmammal visszaéltek a

kommunisták, félrevezettek, és hogy mindazzal, ami az újságunkban van, nem értek egyet, én csak a nevemet adtam ahhoz.

Nöhrer és az én cikkemet kifogásolta Peyer. Nöhrer lemondott ugyan vezetőségi tagságáról, de ezt Peyer nem tudta. Mindazzal, ami eddig történt, egyetértettem. Sőt, java részének kezdeményezője voltam. Ezért lennék a kommunisták zsebében?

– Nézze, Peyer elvtárs: én ezt a nyilatkozatot nem írom alá, és azért nem, mert nem igaz. Ami eddig történt, azt nyugodt lelkiismerettel vállalom. Nem igaz, hogy engem becsaptak. Amit teszek, meggyőződésből teszem.

Peyer nem kiabált, nem verte az asztalt – amiről pedig híres volt –, hanem csendesen beszélt. Tovább kapacitált, hogy a nyilatkozatot írjam alá. Jót akar nekem.

– Mondja meg, Marosán, őszintén: kommunista maga?

– Nem vagyok az! Ha az lennék, nem ülnék itt.

– Jó... Ne hamarkodjuk el a dolgot, jöjjön vissza holnap reggel.

Mónus, Büchler és Kardics azt mondták, hogy félrevezethető ember vagyok. Ha valamiféle tetszetős radikalizmussal találom szembe magam, bedűlök. Kértek, ne rohanjak a vesztembe, kiteszem magam annak, hogy a rendőrség lehetetlenné tesz, és nem dolgozhatok.

– Azért iskoláztattuk magát – mondták –, hogy a maguk mostoha, nehéz szakmájában is legyen majd megfelelő utánpótlás. Maga most munka nélkül van, elhelyezzük. Dolgozni fog, és szépen keres majd. Ne áldozza fel magát, ne hagyja, hogy eszközként felhasználják.

Beszéltek, és én hallgattam. Szégyenkeztem. Mindig nehezen tudtam elviselni, ha hülyének néztek, olyan valakinek, akivel azt lehet csinálni, amit akarnak. Peyer ezt éreztette velem, s fellázadt bennem a szervezett munkás. Másként, mint eddig, hogyan álljak a szaktársak elé? Hiszen mindent együtt csináltunk! Nem lehet becsapnom, nem lehet magukra hagynom őket. Ez árulás lenne. Félreállnom sem szabad – amit végső soron Peyer ajánlott.

– Hagyja futni a többieket, s maga álljon félre, harcuk úgyis el fog bukni. Gondolkodjék ezen. Holnap reggel pedig várom.

Ezzel váltunk el. A Wesselényi utcán ballagtam, és töprengtem. Nem vállalhatom a kívánt szerepet. Nem tehetem.

Mire visszatértem a szakszervezetbe, összehívták a rendkívüli vezetőségi ülést, hogy Peyer javaslatát megtárgyalják. Mielőtt Mátyé Ádám elnök vitát kezdett volna, meghallgatott. Megkérdezte tőlem, mi a véleményem.

– Nem szabad elfogadni Peyer javaslatát. Reggel nem is megyek fel hozzá.

– Akkor kár a vitáért, szaktársak! Menjünk dolgozni – mondta.

Ezután Mónus és Büchler üzent értem, keressem fel őket a Pártközpontban. Nehéz helyzetbe kerültem: ettől a két embertől sokat kaptam, néha úgy éreztem, hogy szeretnek, és meg akarnak óvni valami nagyobb bajtól, amit én előre nem láthatok.

Közben megértek a feltételei egy szélesebb és mélyebb akciónak. Elhatároztuk, hogy a kétszázötven legnagyobb péküzem dolgozóit egy napon mozgósítjuk, és egyszerre vetjük harcba. Az előre elkészített kollektív szerződés megbeszélésére behívtuk az üzemek dolgozóit. Úgy gondoltuk, hogy ha a munkások egyetértenek velünk, akkor megindítjuk a harcot, és ha szükséges, nem riadunk vissza az általános sztrájktól sem. A kollektív szerződésben érvényt akartunk szerezni a már kivívott eredményeinknek, amelyeket a válság s a mesterek támadása nemcsak kikezdett, de sok helyen már le is rombolt. Kényszeríteni akartuk a mestereket a nyolc órai munkaidő megtartására, a vasárnapi négyórás munkaidőre, túlórák fizetésére, a vasárnapi százszázalékos túlóra fizetésére s arra, hogy tartsák be az éjjeli munkát megtiltó törvényt, s hogy a munkaközvetítés csak a szakszervezetből történhessék.

Az üzemek dolgozóit egy-két órai időkülönbséggel hívtuk be. Minden műhellyel külön-külön akartunk tárgyalni. Úgy határoztunk, hogy akik elfogadják javaslatunkat, máris vihetik a szerződést. Hiába írtuk azonban a meghívókra a pontos időt, a kétszázötven üzemből délután négy órára jöttek össze a dolgozók. Rosszul számítottuk ki a dolgot, nem gondoltunk arra, hogy az emberek

lerohannak majd bennünket, és menetrendszerű tervünket nem tudjuk betartani. Az összegyűlt ezer ember valósággal megszállta a szakszervezetet. S mivel befogadóképessége nem volt megfelelő, az összes helyiségeinkben, az udvaron, a folyosón, irodákban ember ember hátán tolongott. S mivel gyűlést csak úgy lehetett tartani, ha a rendőrségnek előzőleg bejelentettük, most arra kényszerültünk, hogy nagygyűlés keretében fogadtassuk el a kollektív szerződést. Az embereket rég nem látott lelkesedés ragadta magával. A vezetőség mégváltoztatta a tervet: egyszerre rontottunk rá a pékmesterekre. Rövid tárgyalás után hatvan vezetőségi tag és munkás indult el, hogy a kollektív szerződést aláírassa a mesterekkel, különben nem kapnak embert.

A munkások egyébként csak a vezetőség engedélyével hagyhatták el a szakszervezetet. A kultúrgárda ennek érdekében az utcán és az ablakoknál vigyázott. Tudniillik, sokan megijedtek. Akadt olyan személy, aki kiugrott az ablakon.

Vita folyt arról, hogy tartsunk-e gyűlést. De egyebet már nem lehetett csinálni, noha ezzel vállaltuk a rendőrség beavatkozásával járó kockázatot. Gyorsan kellett cselekednünk. Az elnököt és engem bíztak meg a gyűlés lebonyolításával. Az elnök a megnyitás után felolvasta a kollektív szerződést. A lelkesedés óriási volt. Kezek emelkedtek a levegőbe.

– Elfogadjuk! Végre lecsapunk!

A nagyterem s az udvar levegője felemelő erőt sugárzott. Ebben a feszült légkörben s lelkes hangulatban kellett megindokolnom a szerződést, és harcra buzdítani a szaktársakat. Sokszor és sok helyen beszéltem már eddig, de ahhoz foghatót, ami itt úrrá lett rajtam, még nem éreztem. Asztal tetején álltam. Zengett-zúgott a ház, a hangorkán kicsapott az utcára, a járókelők megálltak. Először éreztem életemben azt, hogy beszédemmel katasztrófát és győzelmet egyaránt kiválthatok. Ha azt mondtam volna, hogy ki az utcára, törni-zúzni, az emberek megtették volna. Hogy illegális gyűlést tartunk, eszembe se jutott. Évek óta visszafojtott szenvedélyt, keserűséget, haragot és gyűlöletet szabadítottam fel.

Arról beszéltem, hogy ha úgy adódik, holnap senki se megy dolgozni, és akkor nem lesz kenyér. Az emberek harcolni akartak.

A gyűlés után a vezetők elindultak az aláírások foganatosítására. Gyors volt az eredmény: a lerohant és meglepett pékmesterek tekintélyes része aláírta a szerződést. Voltak azonban, akik megtagadták. Az ipartestület akcióba lépett. Segítségül hívták a főkapitányságot, amely nyomban riadót fúvatott. Az ipartestület érve az volt, hogy a szakszervezetben bezárva tartják a munkásokat; fogva tartják őket, hogy ne dolgozhassanak. Holnap nem lesz kenyér!

Szerencsére a rendőrök elég későn jelentek meg. A mesterek nyolcvan százaléka ekkor már aláírta a szerződést. A sztrájkbizottság pedig szakszervezeten kívülre helyezte át székhelyét, a kocsmahelyiségbe. A szakszervezetet megszállta a rendőrség. Futárok jöttek-mentek, s vitték-hozták a híreket. Hajnalra úgy értékeltük, hogy az első menet győzelmünkkel végződött. Ekkor jött a híre, hogy az elnököt és engem rendőrök keresnek. Amint a kocsmát elhagytuk, már a nyakunkon is voltak. Mátyé Ádámmal együtt elfogtak, és bekísértek a főkapitányságra. Kihallgatás nélkül a híres 200-as cellába kerültem. Szinte hihetetlennek tűnt, hogy órák leforgása alatt rab lettem. Féltem, de nem magamért, féltettem a szépen induló mozgalmunkat.

Kora délelőtt vezettek Sombor Schweinitzer elé. A kihallgatás rövid volt.

– Na, Gyurka, most bekerültél!

A Gyurka megszólítás teli volt gúnnyal.

A szakszervezetbeli kutatás azzal járt, hogy a rendőrség kezébe jutott egy sokszorosított röplap, amelyet én írtam. Ennek egy része így hangzott:

„Nem lesz addig nyugalom és béke, míg fel nem lázadtok, és nem kergetitek el a kizsákmányolók vad hadát."

Ez a kitétel elegendő volt ahhoz, hogy eljárás induljon ellenem. Azonban olyasmi történt, ami mellettünk megmozdulásra késztette a szaktanácsot, majd a pártot is: megszállni a szakszervezetet, és olyan vezetőket tartóztatni le, akik nem kommunis-

ták? Ezt szó nélkül hagyni nem lehetett. Annál inkább nem, mert hiszen nem tört ki az általános sztrájk, a pékek sütöttek, és így az ipartestület magára maradt.

A tárgyalások eredménye és a mi magatartásunk is nehéz helyzetet teremtett a rendőrség számára. Mi bizonyítottuk, hogy a mesterek szerződésszegők, és veszélyeztetik a közellátást. Az új kollektív szerződésben nincs új pont. A negyedik napon kiengedtek valamennyiünket. Előző nap azonban a detektívek sora szemrevételezett bennünket. Volt, aki azt mondta nekem:

– Na, hadd látom a pofád, hogy sose felejtsem el! Vigyázz, a kezembe ne kerülj!

Alighogy kint voltunk az utcán, siettünk a szakszervezetbe. A rendőrség már elvonult, engem Mónus és Büchler várt. Emlékezetes és nehéz találkozás volt ez. Ketten fogtak közre.

– Hová mégy? – kérdezték. – Nem jó úton jársz. Kommunisták kezébe kerültél, felhasználnak céljaik érdekében, de ők a háttérben maradnak. Eszköz vagy!

Olyan elcsigázott állapotban voltam, hogy szavuk nem fogott rajtam. De megijedtem, amikor közölték, hogy még egy ilyen esztelen akció a szakszervezet betiltásához vezethet.

– Veszélyezteted a szakszervezet létét – mondták. – Te leszel a felelős, mivel te vagy a hangadó, s befolyásod van, amit, láthatod, rosszra használsz fel.

Nem akartam, hogy bekövetkezzék, amit elém tártak. Magamat feláldozhatom, a szakszervezetet nem! Mélyen elgondolkodtam ezen. De azért nem engedtem befolyásolni magam. A harc továbbfolyt – főképp azokban az üzemekben, amelyekben nem írták alá a kollektív szerződést, vagy aláírták ugyan, de az embereket elbocsátották. Kiderült, hogy jogilag nem tudunk érvényt szerezni a szerződésnek, mert nem akadt magyar bíróság, amely a munkásoknak adott volna igazat. Ez sok bizonytalanságot eredményezett, és ahogy ez már lenni szokott, néhány munkahelyen a munkások is ingadoztak elhatározásukban. Akik eredményt értek el, azok nem akartak újabb kockázatot vállalni; akik viszont a vesz-

tesek oldalán álltak, újabb sztrájkot követeltek. Napirenden voltak a civakodások.

Egy nagyobb forrongás alkalmával – amely provokáció eredménye volt – Kardics kihívta a rendőrséget, amely újból megszállta a szakszervezetet, de most aztán tartósan. Ettől még azok is megvadultak, akik nem értettek velünk egyet. A Központi Vezetőség rendkívüli ülést hívott egybe, felfüggesztette a szakosztály vezetőségét, és néhányunkat kizártak. Ráadásul engem nemcsak a szakszervezetből, hanem a pártból is. Az emberekben erősödött az elkeseredés. Amíg ez meg nem történt, elképzelni sem tudtam, hogy bekövetkezhet. Kizártak a szervezett munkások családjából! Mi lesz velem? A szó legszorosabb értelmében az utcára kerültem.

Nem találtam a helyemet. Úgy járkáltam a szakszervezet körül, mint a kivert kutya. Voltak szaktársak, akik el is kerültek. Ez nagyon fájt. A többség – főképp a munkanélküliek – emberi ragaszkodása jelentette az éltető levegőt. A kizárás néhány nap alatt meglepő eredményt hozott: az üzemekből feljöttek a munkások, és követelték a központtól a szakosztályi vezetők jogainak visszaállítását, valamint a kizártak visszavételét. A szakadás most már nagy veszélyt jelentett. Ha szétzüllik a legnagyobb csoport – közel ezer fizető taggal –, a Központ lehetetlen helyzetbe kerül. Kijöttek a szaktanácstól, a párttól; folytak a tárgyalások. A szaktársak naponta valósággal megszállták a szakszervezetet. Hiába volt ott a rendőrség, a dolgozók farkasszemet néztek a Központtal. Ezzel a magatartással kikényszerítették, hogy a kizárásokat hatálytalanították. Ettől fogva *nagy barátaimhoz* való jó viszonyom megromlott. Mónus és mások hosszú évekig nem álltak szóba velem.

Mivel a szakosztály viszonya a Központtal ezután sem normalizálódott, a pestiek úgy döntöttek, hogy ki kell adni az Ellenzéki Sütőmunkás második számát is. Ennek előkészítésére elég időt és pénzt kaptunk, csak a cikkeket kellett összegyűjtenünk. Ezt a számot most már szervezett nyomdában, szebb kivitelben, vörös fejjel nyomtattuk. Kornélly Gusztáv volt a felelős kiadója, én pedig a felelős szerkesztője. Ennek is elkobzás, majd újabb letartózta-

tás lett a vége. Kornéllyt hamar kiengedték, engem azonban négy napig benn tartottak. Amikor kiszabadultam, befejeződött a sztrájk előkészítése, amelynek időpontja a cserkész világtalálkozó, a híres jamboree idejére esett. Pénteken szabadultam, és szombaton részt vettem a kultúrgárda összejövetelén, amelyen – az elképzelés szerint – megbeszéltük volna a sztrájk beindítását. Nem vettük figyelembe, hogy hetek óta megfigyelés alatt állunk, és a rendőrség csak az alkalmat várja, hogy ránk csaphasson! Szombat este hat órára hívtuk össze a gárda tagjait. Még össze sem gyűltünk, amikor megjelent a riadóautó, a rabomobil. A vezetőség hét tagját letartóztatták – név szerint keresték őket –, a többieket, vagy száz embert a toloncházba vittek.

A letartóztatott vezetőségi tagokat szombaton este Sombor Schweinitzer szobájába vezették. Cinikus, fölényes volt.

– Na, Gyurka, most már nem szabadulsz egykönnyen. Bent maradsz jó sokáig.

Nem szóltam semmit. El voltam készülve mindenre. Éreztem, ezután még egy lépés, és könnyen feloszlathatják a szakszervezetet. Hogy engem lecsuknak-e, nem izgatott különösebben. A kihallgatás egész éjjel folyt, s mivel egyöntetűen azt vallottuk: kultúrestére jöttünk össze, és nem sztrájk kimondására, tehetetlenek voltak velünk szemben. Négyszer hallgattak ki. Többször szembesítettek. De álltuk a sarat. Vasárnap a zoo-asban egész nap csend volt. Éjjel azonban minden újrakezdődött. Hain Péter pribékjei kezébe került két újság, röplap és sok elhangzott beszéd szövege. Megdöbbenve hallgattam, amikor a fejemre olvasták, hogy itt és ott mit mondtam.

– Ki van mögötted, ki irányít, ki az a kommunista, akinek az utasítását végrehajtod? – röpültek a kérdések. – Nem igaz, hogy te cikket tudsz írni! Kit fedezel?

Nehéz éjszaka volt. Az első pofonok inkább megalázóak, mint fájdalmasak voltak. Előkerült a gumibot, jött a talpalás, a rúgások. Összeszorított foggal, kicsorduló könnyel tűrtem, és még makacsabb lettem. Néha úgy éreztem, hogy mindennek vége, rajtam már senki és semmi sem segíthet. A kihallgatási jegyzőkönyv nem

akart megszületni, nem írtam alá. Tulajdonképpen csődöt mondott a rendőrségnek az a terve, hogy a pékek mozgalmát kommunista összeesküvésként kezelje; mivel senkire se lehetett rábizonyítani, hogy kommunista párttag, semmit sem tudtak produkálni. A cserkész világtalálkozó tartott még, húzni akarták az időt, hogy a jamboree-t minden botrány nélkül megtarthassák. Engem különösen az foglalkoztatott, hogy a szombat esti meghívó hogyan jutott a rendőrség birtokába, amikor kizárólag megbízható embereket hívtak meg. Illetéktelen kézbe került meghívó okozta a lebukásunkat? Vagy talán a rendőrség épült be a kultúrgárdába? Ez utóbbi feltevést el kellett vetnem, mert hiszen semmit sem tudtak produkálni ellenünk.

Állandóan attól féltem, hogy feloszlatják a szakszervezetet! Szakszervezet nélkül nemcsak a mozgalmat nem tudtam elképzelni, de jelentősebb eredményeket sem. Hogyan alakulhat az élet, ha sok ezer szervezett munkásnak nem lesz hol összejönnie? A munkaközvetítés az ipartestület kezén – ezzel sakkban tarthatnak bennünket! Lehetséges, hogy az olasz és a német munkásmozgalom sorsára jutunk?

A csend hirtelen következett be. Már huszonnégy órája nem nyúltak hozzám.

Éjjel nehezen alszom. Állandóan a kihallgatást várom, és ami vele jár: a verést. Jegyzőkönyvet még mindig nem írtam alá, és ez önmagában is elég ok arra, hogy az ember állandó várakozásban, feszültségben éljen. A börtönben minden felnagyítva és torzan jelentkezik – az ember fantáziája csak megközelíteni tudja a valóságot. A tépelődések világosabbá érlelték előttem: a szakmám mozgalma nehezebb és bonyolultabb, mint a más szakmabelieké. Mi csak *villámháború* módján győzhetünk – meglepetésszerűen lecsapni, és az ellenfelet órák alatt lehetetlenné tenni! Nálunk nem lehetséges a hetekig tartó sztrájk – kenyérről van szó! A *villámháborúnak* és a gyors győzelmünknek feltétele a maximális szervezettség, felkészülés és az egység, és ezt csak a legális mozgalom keretei között lehet biztosítani. Már tudtam, hogy Mónus és Peyer

nem fognak kiállni értem. De miért nem visznek kihallgatásra – miért nem történik valami?

Néha megnyílik a zárka ajtaja, aztán ismét csend lesz. Ebben a nagy csendben arra riadok, hogy a zárkám ajtaja kinyílik, és a rabőr szó nélkül belök egy csomagot. A csomagban kenyér, kolbász és szalonna van – mind felvágva. Vajon ki küldte? Csak a szaktársak lehettek. Első biztató jel a külvilágból!

Nagyon jólesett.

Később kiengedtek ivóvízért. Találkoztam Delikát Gáborral. Röpke szóváltás:

– Bántottak, Gyuri?

Ránézek. Hunyorít. Most látom, hogy elvették a szemüvegét. Így olyan idegen az arca.

– Nem baj, testvér, ezt is kibírjuk.

Mátyé Ádám, az elnök, nagyon össze van törve, ami nem csoda, mert gyenge fizikumú. Együtt van Delikáttal. A találkozás után jobb hangulatban mentem vissza a zárkába, ahova percekkel később egy férfi lépett be. Állunk egymással szemben, nézzük, mérjük egymást. A férfi arca szőrös, tekintete zavart, riadt. Leül a sodronyra. Én is. Egymással szemben ülünk.

– Maga miért van itt? – kérdi.

– Politikai vagyok.

– Az más – mondja és hallgat.

– És maga? – kérdem.

Nem felel. Lehajtja a fejét. Zokogni kezd, könnyek nélkül. Hirtelen felugrik, nekirohan a zárkaajtónak, öklével veri és ordít: – Engedjenek ki!... Engedjenek!...

A folyosón az őr bömböl:

– Befogd a pofád, mert pokrócban visznek el!

Csend lesz. A férfi szemben áll az ajtóval. Kétszer is felemeli az öklét, majd tehetetlenül leejti. Megfordul. Rám néz. Félelmetes a nézése. Leül a sodronyra. Néhány perc múlva ismét felugrik, és nekiront az ajtónak. Megfogom.

– Üljön le... Kár a gőzért. Miért veretné össze magát?

Leül. Magába roskad. Vajon ki lehet, és mit csinált? Jóképű

ember, értelmiségi lehet. Nem vagány, és nem is látszik bűnözőnek. De nem is politikai. Csak nem provokátor? Ilyenekről sokat hallottam az elvtársaktól. Mindenesetre vigyázok.

Lassan telik az idő. Jó idő múlva az ember megkérdi:

– Mióta van itt?

– Három napja.

– És bírja?

– Nehezen.

– Én nem fogom kibírni. Belebolondulok, ha nem engednek ki.

– De hát miért hozták be? – Néz, mintha viaskodna magában, megmondja-e, miért került be.

– Gyilkosságért!

– Gyilkosságért? – Meghűlt bennem a vér. Gyilkossal még nem ültem együtt. – Kit ölt meg? – kérdem óvatosan.

– Egy nőt... Kidobtam a második emeletről... meztelenül, az utcára.

– Hol?

– A Dob utcai lakásomból.

– Maga kicsoda?

– Szobrászművész vagyok.

Sokáig ültünk egymással szemben, szó nélkül.

Délután váltott az őrség. Az ügyeletes őrmester benézett, majd berontott, és megragadta a szobrászt. Kivonszolta. Az ajtónál kétszer belerúgott.

– Te gyilkos! Mégy rögtön a helyedre!

Becsapódott az ajtó. Hosszú ideig megint csend lett.

Este hat óra. Vízért megyek. Ismét összetalálkozom az egyik társammal.

– Mi van?

– Semmi.

– Mit lehet itt csinálni?

– Várni.

Vacsora után bedobtak egy fiatalembert – húsz év körüli vagányt. Néztük egymást.

– Maga kicsoda? – kérdezte.

– Politikai.
– Az nem valami komoly – mondja félvállról.
– És maga?
– Bringás vagyok.
– Szóval biciklitolvaj.
– Igen.
– Mióta lett a biciklilopás komoly dolog?
– Rám nem jó világ vár – feleli.
– Mikor bukott le?
– Délelőtt.
– Hol volt eddig?
– Kihallgatáson.
– Ilyen sokáig?
– Ez a kezdet. Éhes vagyok: nincs valami ennivalója?
– De, szalonna, kenyér.
Nagyokat fal. Mohón issza rá a vizet.
– Most már csak egy staub kellene.
– Az nincs. – Felállok. Sétálni kezdek, ő pedig ledől a sodronyra. Elalszik.
Este értem jöttek, és egy rendőrtanácsos elé vezettek, aki udvariasan közölte velem, hogy jegyzőkönyvet vesz fel.
– Ugye, maguk sztrájkot akartak kirobbantani a cserkész világtalálkozóra?
– Nem igaz. Ha a pékek sztrájkot akarnak, akkor ezt nem szombaton este, hanem pénteken csinálják.
– Miért pénteken?
– Mert az a legerősebb nap, és a kenyérgyárak, ahol a kenyér nagy részét termelik, szombat délután befejezik a munkát, és csak hétfőn kezdenek. Mi pedig szombaton este jöttünk össze, kultúrelőadásra. Vasárnap fél napos a munka, a pékek vasárnap sose csinálnak sztrájkot.
Vitatkozik, de én kitartok megtámadhatatlan vallomásom mellett.
Más-más szobából egymás után viszik el mellettem társaimat.

A jegyzőkönyvvezetőm magamra hagy a szobában. Hekus vigyáz rám. Majd bevisznek Somborhoz.

– Na, Gyurka – szól Sombor –, még mindig kitartasz amellett, hogy nem sztrájkkal akartátok köszönteni a cserkésztalálkozót?

– Igen.

– Hazudsz!

– Nem hazudok! Ez az igazság.

Sombor járkálni kezd. Megáll előttem, és kérdi:

– Te, aki olyan jó családból való vagy, hogy kerülhettél ebbe a kommunista bandába? Szégyent hozol a családodra. – Elhallgat. Hosszan néz, majd kiszól a hekusnak. – Vigye vissza a kihallgatószobába!

Amint a folyosón megyek, a fordulóban szembetalálom magam a szociáldemokrata párt ügyészével. Mosolyog. Szóval, mégis közbeléptek! Hozzám lép.

– Hogy vagy?

– Köszönöm.

– Nem bántottak?

Hallgatok.

– Nem kell valami?

Hallgatok.

– No, nem tart sokáig!

Amikor visszajött a jegyzőkönyvvezető, felolvasta a jegyzőkönyvet.

– Egyetért ezzel?

– Igen.

– Írja alá! Dohányzik?

– Igen.

Megkínál: – Gyújtson rá. – Napok óta ez az első cigaretta. Szenvedéllyel nyelem a füstöt. – Mondja, Marosán!... Hogyan került maga a pékek közé? – Röviden elmondom a sok ezer család, ember és gyerek háborús történetét. Hallgat. – Szívjon el még egy cigarettát – mondja. Szól a hekusnak, kísérjen vissza a cellába.

A cella üres. Egyedül vagyok. Lefekszem, hátha el tudok aludni, de nem sikerül.

Nyílik az ajtó, és a bringás bevánszorog. Sír.

– Magával mi van? – kérdem.

– *Rám vertek* húsz bringát.

– Annyit lopott?

– Fenét! Ötöt! De a rendőrség most elszámol.

Másnap délfelé valamennyiünket felvezettek Sombor főtanácsos elé, aki közölte velünk, hogy három embert kienged, négyet a toloncházba küld, ügyük ott kerül elintézésre. A többieket pedig rendőri felügyelet alá helyezi. Gúnyosan mondta:

– Na, Gyurka, most majd megzabolázunk! Nem fogsz izgatni. Jó ideig gondunk lesz rád.

Előállt a *meseautó*. Zsúfolt volt, amikor négyünket a többiek közé löktek. A bringástól elbúcsúztam, s nála hagytam megmaradt ennivalómat. Boldogan újságolta, hogy holnap ő is megy a Markóba.

– Minek örül? – kérdeztem.

– Nem vernek... ott már nem! Nem szeretem, ha vernek.

A rabomobil kifordult a főkapitányságról, és elindult a belső, kerületi kapitányságok felé, hogy felszedje a huszonnégy óra leforgása alatt összesepert emberszemetet – amint azt az akkori törvénytisztelő világban nevezték. Prostituáltak, stricik, koldusok, verekedők, részegek, botrányokozók és politikaiak – kerültek össze.

Amikor a rabomobil a Keletinél befordult a toloncházba, már egymás hegyén-hátán kapaszkodtunk. Idáig két prostituált között ültem. Viharedzett, a tényleges helyzetet nagyon ismerő és abba belenyugvó emberek voltak.

– Nincs staubod, kisapám? – kérdezték.

– Nincs.

– Miért vagy itt?

– Politikai vagyok.

– Az szép... nagyon szép. Csak korán kezded. Nagyon ráértél volna még.

A tolonc udvarára valósággal kiöntöttek bennünket a kocsiból.

– Kurvák, stricik egy sorba!

– Imádkozik a főtörzs – mondta valaki.

– Pofa be!

Ez a stílus itt, de ez a tartalom és a forma is. A nők és a stricik röhögnek, olykor visszabeszélnek, mi hallgatunk és várunk.

Férfiakat s nőket külön-külön zárkában, a folyosón helyeztek el. Az első helyünk ideiglenes: egeresnek hívják – csak reggelig leszünk itt. Harmincan lehetünk, de csak két lóca van, egész éjjel járkálhatunk, vagy a cementpadlón ülhetünk. A cserkész világtalálkozóra gondoltam s arra, hogy bennünket, mint magyar érdekességet, senkinek se mutatnak meg az idegenvezetők.

Ezen a helyen már ismerős vagyok, tudom előre: gyors meztelenre vetkőzés következik; ruhát, cipőt össze kell kötni egy csomóba; dohányt, cigarettát és más efféle, fontos értékeket nem szabad a zsebekben hagyni, mert a fertőtlenítő tönkreteszi. Elkezdődik a lopás: a vagányok egymástól is lopnak. Aztán hajnyírás, fürdés következik, majd bebújás a tüzes, bűzös ruhába. És máris rohanás tovább a zárkába, ahol várnak bennünket a politikai társak, akiket korábban hoztak ide. Itt már reggeli után vannak – nekünk még nem jár. Éhesek vagyunk. Az elvtársaknál azonban lesz néhány falat kenyér és cigaretta. Kezdetét veszi majd a beszélgetés és a felvilágosítás.

Ebéd után rendőrbíró elé kerültem – a „Sántá"-hoz. Ez egy embergyűlölő, nyomorék alak, teli szadista hajlammal. Ő a császár itt, a nyomorúság szemétdombján. Gonosz tekintetű. Az élvezettől nyálasan közli velem, hogy rendőri felügyelet alá helyeznek. Hetente négyszer kell majd jelentkeznem. Ha nem dolgozom, reggel 8–9 óra között. Ha dolgozom, kora délután. Nem járhatok színházba, moziba és gyűlésekre. Csak kivételesen indokolt esetben vehetek igénybe villamost és vonatot – ezt az igényemet előre be kell majd jelentenem. Forgalmas útvonalon nem járhatok; csoportosulásokban nem vehetek részt – és még megannyi egyéb megkötöttség, amelyet betartani úgyis lehetetlen. Ha az előírásokat megszegem, az első büntetés két hét, másodiknál egy hónap,

súlyosabb esetben három hónap fogház. Többszöri visszaesés esetén tartós dologház vagy internálás.

Egy kérdésem volt, ami igen fontos nekem: – Igénybe vehetem a munkaközvetítőt?

– Igen. Hol van az, és milyen munkaközvetítő?

– Peterdy utcai pékmunkások közvetítője. – „Sánta" nem tudja, hogy ez szakszervezeti közvetítő.

Három órakor sokan gyülekeztünk az udvaron. Vagy negyven férfi és nő szabadult.

Újból az utcán voltam, a nap sütött, az emberek siettek, vonatok érkeztek a Keleti pályaudvarra – sok az utas. Az egész várost a cserkésztalálkozó foglalkoztatta.

Egyedül indultam el a szakszervezetbe. Kiszabadultam, mégsem érzem a szabadság ízét, éltető melegét. Mentem a pesti utcán, és a siető, rengeteg ember közt idegennek éreztem magam.

Kopaszon, gyűrötten és a tolonctól bűzösen léptem át a szakszervezet küszöbét. Lehangoló hír fogadott: annak, aki rendőri felügyelet alatt áll, le kell mondania vezetőségi tagságáról. Ez szabály!

A szövetség főtitkára, Kardics hívatott magához. Hosszan kapacitált, menjek egyelőre vidékre, ki tud közvetíteni. Mert Pesten – egyelőre – nem lesz ház, amely befogad. Nemcsak a mesterek félnek tőlem, a munkások is. Veszélyes így. Menjek el Pestről.

Érzem: Kardics is meg a Központi Vezetőség is szívesen megszabadulna tőlem. Nem megyek el Pestről. Engem innen csak erőszakkal lehet eltávolítani. Sok év kellett ahhoz, hogy gyökeret eresszek, most hát nem hagyom magam, nekem Pesten kell dolgoznom és harcolnom! Munkásmozgalom nélkül elsorvadok. Én nem akarok hiába élni!

– Maradok, Kardics szaktárs! – mondtam. – Nem megyek sehova. Váltok új munkanélküli-lapot, és megpróbálok az új helyzethez alkalmazkodni.

A vezetőség és Kardics bizalmatlan viselkedésével szemben a

szaktársak megkönnyeztetően kedvesek és szolgálatkészek voltak. Megetettek és megitattak. Előkerítettek néhány ruhadarabot és cipőt. Akadt, aki mint albérlőt magával vitt, és bejelentett. – Majd fizetsz, ha dolgozol – mondta. – Nem lődöröghetsz az utcán, mert visszavisznek a toloncházba.

Másnap, jól kipihenve magamat, tájékozódni kezdtem. Újságot olvastam – megtaláltam benne a gyilkos szobrászról szóló híradást és mozgalmunk visszhangját is.

Hitler építette a hatalmát, üldözte és likvidálta a szociáldemokratákat, akik naivul azt hitték, hogy paktálni lehet vele. Börtön és koncentrációs tábor vette kezdetét – és ezt mindenki tudta Európában. Nemcsak a kommunisták, zsidók, szociáldemokraták és a haladó értelmiségiek ellen folyt a hajsza, hanem a katolikusok ellen is; erről azonban valamivel kevesebbet beszéltek. A magyar sajtó – a Népszava és néhány más újság kivételével – lelkesedett.

A szakmában napirendre került a molnárok és a pékek szétválása. Az én vesszőparipám, a munkásegység, vesztesként hevert a porondon.

Visszakerültem Epstein pékhez, aki, amióta Hitler hatalomra jutott, más szemmel kezdte nézni a szervezett munkásokat. 1933 végén már látható volt, hogy Hitler nem átmenet – megvannak az országhatáron kívüli és belüli támaszai.

A novemberi forradalmi évfordulón házkutatást tartottak nálam. Preventív intézkedés volt, összeszedték a gyanús elemeket. Másodmagammal két *hekus* kísért a toloncba. Gyalog mentünk.

Útközben az egyik odaszólt a másiknak: – Ha valamelyik lógni akar, csak lőj belé! A másik hekus szólt: – Ti azt hiszitek, ugye, ha majd megváltozik a helyzet, ti kísértek bennünket a gajdeszbe. Csak álmodozzatok.

Dögölj meg! – gondoltam magamban.

Leadtak bennünket a toloncban. A kisfogházban összekerültünk vagy harmincan, mind ismerősök, vasasok, építők, bőrösök, magántisztviselők – egyedül én vagyok pék. Három nap múlva kieresztettek bennünket – de nem egyszerre.

Felkerestem a bizalmit, aki megértette a helyzetemet. – Aludj nálam – mondta. – Reggel majd együtt megyünk be.

Másnap lejött az üzembe a mester, és megkérdezte tőlem:

– Ezután már mindig így lesz?

– Amíg Hitler hatalmon van, mindig.

– Nem fél?

– Hiába félek. A félelem nem segít.

Újabb lakásgondom hamarosan megoldódott. Kerestem a helyemet, és kutattam a mozgalomban való tevékenységem lehetőségeit. Két megoldást már találtam. Barátaim, Szőnyi Sándor, Klimos Jenő és Fock bácsi beajánlanak dr. Braun Somához szemináriumi hallgatónak. Braun Soma elvtárs úgy fogad, mint ismerőst. Nevetve mondja, üljek csak le, felvesznek a névsorba. Így jutok egy tartósabb és alaposabb tanulás lehetőségéhez, hetenként háromszor. A másik segítséget Révész Ferenc, az OIB egyik vezetője nyújtja számomra: ifielőadónak jelöl, és kiküld előadásokat tartani. Erre azonban *föntt* hamar rájöttek. Mónus közbeszólt:

– Nem küldhető ki.

– Menj fel hozzá, és kérd meg őt, hagyjon meg előadónak – mondták egyesek.

De én nem mentem fel hozzá. Igyekeztem csendben élni: este kilenc órakor már otthon voltam, s lefeküdtem. Olvastam, tanultam. Ha szemináriumon voltam, futva iparkodtam, hogy legalább tíz óra előtt hazaérjek. Apróságok miatt nem akartam lebukni.

9.

Megint elszaladt egy esztendő!

Szilveszter estéje volt, hazamentem, és korán lefeküdtem. Első eset volt, hogy az óév utolsó estéjét átaludtam, de hát rendőri felügyelet alatt álltam. Egyébként: dolgoztam, és összeköltöztem a családommal, anyám is visszajött Pestre. Erre a lépésre nehezen szántam el magam, különösen most, hogy a rendőrség folyton a nyakamon volt, de úgy gondoltam, hogy a rendezettebb élet hasz-

nomra lesz. Fizetésemet hazaadtam, csak tagsági díjra és cigarettára hagytam magamnál pénzt. Reggel korán keltem. Munka után ebéd, aztán fel a szakszervezetbe vagy a szemináriumra.

A családom nem ismerte valóságos életemet. Az öcsém képzőművészeti főiskolára járt. Politikailag – abban az időben – ő állt hozzám a legközelebb a családban. Megértett, s ez természetes is volt, mert a képzőművészek között nagyon sokan voltak haladó, baloldali és marxista világnézetet valló művészek, akiktől ő sokat tanult.

Otthon hallgatag voltam – nem vitatkoztam. A napok csendben morzsolódtak. A rendőrség akkor durván beleszólt életembe. Az egyik este már lefeküdtem, a család pedig a konyhában beszélgetett, amikor lecsaptak rám. Házkutatás. Az anyám rémülten nézte a szekrényeket felforgató *hekusokat*. Szégyelltem az esetet, és sajnáltam anyámat, de mit tehettem volna? Lajos öcsém nyugalma imponált. Amikor a kutatók az ő holmijához értek, tiltakozott, mert felforgatták a holmiját: aktokat, csendéleteket, ceruza- és szénrajzait. Nem találtak semmit. Ahogy jöttek, dirrel-durral eltávoztak. Nem tudtam, hogy anyám engem sirat-e, vagy félelmében sír. Nyugdíját féltette.

Sokáig forgolódtam az ágyban. Anyám sírása úgy hatott rám, hogy legszívesebben kiszaladtam volna az éjszakába. Eszembe jutott: szabad-e nekem rettegésben tartani a családot? Bár a keresetemre most nagy szükségük van, nagy örömük nem telhet bennem. Végre eljött a hajnal, és elindulhattam dolgozni. Megint új nap kezdődött, téli hajnallal. Ilyenkor fázik és didereg az ember. Talán még sose vártam a tavaszt olyan nehezen, mint most. Hajtottam volna a napokat, repüljenek, érjünk minél előbb a tavaszba.

Mi jót vártam az idő gyors múlásától? Nehéz lett volna szavakba öntenem. Az országban majd mindenki Gömbös felé nézett – a tábornok miniszterelnökre, aki igen hangosan adta tudtára a szociáldemokratáknak: itt az ideje, csomagoljanak. Szerinte a marxista mozgalom idejét múlta. A magyar nemzeti öntudat és a magyar jövő szempontjából káros.

Ezekben a napokban Párizsból és Bécsből egyaránt röppentek fel örömteli és félelmetes hírek: A francia szervezett munkások nem akarnak a német szervezett munkások sorsára jutni, és harcolnak. A bécsi hírek megleptek: Ausztriában polgárháború dúl. Ez felvillanyozott, és növelte bennem a reményt. A szakszervezetben és az üzemekben különösen vérmes reményeket fűztek hozzá. Elhangzott: az osztrák elvtársak majd megmutatják, hogy mit kell csinálni! Az osztrák proletárok győzelme mindent helyrebillent! Csakhogy az osztrák fasiszták három helyről is kaphatnak segítséget: a német, olasz és a magyar *testvéreiktől*. Az osztrák prolik azonban kiktől, honnan várhatnának segítséget? Pedig minden szervezett munkás tudja, hogy ha az osztrák prolik harca elbukik, ránk is nehéz idők várnak. Négy-öt napba telt, mire megjött az osztrák prolik teljes vereségének híre. Az ember szinte beleöregedett. Mit kellene csinálni? Ezek után mi lesz, és hogyan lesz?

Ekkor a VI. ker. pártszervezetnek voltam a tagja. A vereség délutánján kibővített vezetőségi ülésre kaptam meghívást. Tépelődtem, elmenjek-e. Égetett a kíváncsiság, és szégyelltem a gyávaságomat, melynek csak egy magyarázata volt: rendőri felügyelet alatt állok, mi lesz, ha lebukom? Érdemes-e egy vezetőségi ülésért kockáztatnom?

Elmentem. A cukrászok helyiségében tartották az ülést, amelyen dr. Fuchs Pállal és Barabás Tiborral találkoztam. Ők is levertek voltak. Az ülés este hét órakor kezdődött. Pajor Rudolf volt a kiküldött előadó. Mindenki mohón figyelte a referátumot. A nagy tragédia miatt érzett fájdalom uralta a jelenlévőket. Mindenről elfeledkeztünk – s mintha az idő megállt volna felettünk.

Pajor letörten beszélt, síri csend uralkodott, amikor hirtelen kivágódtak az ajtók. Senki nem mozdult, de senki nem is hagyhatta el a helyiséget, mert a kijáratokat Hain Péter vezetésével revolveres nyomozók és rendőrök állták el. Egymás mellett ültünk Barabással.

– Van nálad *valami?* – kérdezte Barabás.

– Nincs.

– Nálam sincs. Nyugalom hát!

Nem messze tőlünk Fuchs Pál – aki alelnök és ügyvéd – méltatlankodik, de Hain Péter vele együtt Pajort is leinti.

Elkezdődik az igazoltatás. Barabással egymás mögött megyünk a sorban. Először én mondom be a nevem. Hain Péter szól:

– Te menj a másik szobába. Te is – mondta Barabásnak.

Ott, ahová küldenek bennünket, a priuszosokat gyűjtik össze. Tizenöten lehetünk. Nem idegeskedem. Pedig innen egyelőre nincs kiút. A meseautó előállt. A rendőrség kordonja miatt az utcán leállt a gyalogos forgalom, s összetorlódtak az emberek, sorfal között szálltunk be a rabszállító kocsiba. A meseautó a főkapitányság előtt állt meg. Mivel nagyon sokan voltunk, nagy szobába zsúfoltak össze bennünket. Néhány íróasztal és szék volt a szobában. Éjjel tizenkét óra tájban lefeküdtem egy íróasztalra. Fuchs Pál csodálkozott.

– Te tudsz itt aludni? – Egyszerre mondtuk Barabással, mi a fenét lehetne mást csinálni?

Másnap délután ötünket átszállítottak a toloncházba. A már ismert tortúra vette kezdetét. Az egyesben Grünberg Bélával sétálgattam egész éjjel. Jó partner, Fuchs Pál barátja. Egy ismeretlen nyomdász csatlakozott hozzánk. Reggel az út továbbvisz a tolonc mélyére: nyírás, fertőtlenítés, fürdés. A két nehéz éjszaka után a fürdés jólesett. Visszavittek bennünket a nagyfogházba – szerencsére olyan cellába, ahol ismert kommunista elvtársak vannak.

Solner, Palotás, Kruzslák, Meister – bőrösökből, építőkből, nemesfémesekből, nyomdászokból, pékekből és magántisztviselőkből állt ez a kollektíva. Megreggeliztettek bennünket kenyérrel és szalonnával. Utána beszámoló következett: ki honnan jött, és miért került be. Ez volt az első kommunista börtönkollektíva, amely egyenrangú társként fogadott. Jelentősnek tartottam ezt, és úgy vettem, mint megvalósult munkásegységet.

Másnap „Sánta" előtt álltam. Elítélt. Tudomásul vettem. Reggel két darab kenyeret és egy darab szalonnát osztott ki Kruzslák. Séta után Palotás öt darab cigarettát adott. Ebéd után elő-

adás, majd séta a zárkában. Az ablakon keresztül látható az OTI-*felhőkarcoló*. Vacsorát nem kaptunk, a kollektíva azonban újabb két darab kenyeret és egy kis szalonnát osztott ki. Este nyolc órakor lefekvés következett. Én a nyomdásszal aludtam egy sodronyon, mindketten jó alvók voltunk.

Megdöbbentett, hogy anyám meglátogatott. Tisztelettel néztem rá, de azért dühös is voltam. Miért teszi ki magát megalázásnak!?

Az udvaron volt a találkozónk. Szemben álltunk egymással. Anyám kezében lábas, benne főtt tészta. Sírva mondta, ismét házkutatás volt, földúlták az egész lakást.

– Miért kellett magának idejönni?

– Hát a fiam vagy! De félek. Nagyon félek, hogy elveszítem a nyugdíjamat. Nem tudnál megváltozni, nem tudnád abbahagyni ezt a?...

Eszem és hallgatok. Tíz perc a beszélgetési idő, de a nyolcadik percben már üvöltik: „Abbahagyni!" Továbbeszem. Palotás felvilágosított. Őt figyeljem. Felesége híreket hoz, pénzt és dohányt ad át. Anyám súgja, Wolf László kísérte el ide. Az üzemből pedig az üzenték, ne féljek, az állásomat fenntartják – visszavárnak. Életemben még sose örültem semminek úgy, mint ennek a hírnek. Örültem, annak ellenére, hogy elképzelni se tudtam, mi vár rám, csak egyet tudtam: elkötelezett ember vagyok, s ezután már csak félelemben élhetek, s hogy állandó készenlétben kell lennem, s hogy anyám érdekében el kell válnom a családtól; éljen biztonságban – ne veszélyeztessem a nyugdíját. Amint ezt végiggondoltam, megnyugodtam. Édesnek tűnt a tolonci sodronyágy is.

Letelt az időm. Ködös reggelen szabadultunk négyen. Palotásék bent maradtak. Palotás azzal búcsúzott tőlem, hogy felkeres majd, és ha a börtönben ülők számára segélyt kérnek, segítsek. Kezet fogtunk.

– Viszontlátásra, elvtársak!

Rendőri felügyeletemet megszigorították, de ez már nem hatott rám. Havonta többször kellett jelentkeznem. A szabályokat nem lehetett betartani, és így a tolonc mindig fenyegetett.

Az otthonban Szladek hívott magához. Nagyon barátságos volt hozzám. Figyeltem, milyen megtört, megöregedett ember lett belőle.

– Mi lesz, Marosán szaktárs, mit fog csinálni? Hiszen ezután mozogni sem fog tudni.

– Mit csinálhat az az ember, akit a szervezett munkások neveltek, és mindent nekik köszönhet? Megmaradok becsületes szervezett munkásnak, és harcolni fogok, ahogy lehet, és ahogy tudok. És tanulni fogok.

– Maga fiatal ember, magáé az egész világ – mondta szomorúan.

Szladek néhány hónap múlva öngyilkos lett. 1912 óta volt a szakszervezet titkára, és már sok mindent nem érthetett meg: veszélybe került az állása. Neki már nehéz lett volna visszamenni a pékségbe. Nagyon sajnáltam őt.

Jelentkeztem a bizalminál.

– Gyere csak, a helyedet fenntartottuk – mondta.

Hazulról elhoztam néhány holmimat, és elindultam az új lakásomba, ahol nem vették zokon azt, hogy rendőri felügyelet alatt állok.

Hajnalban kezdtem a munkát. Dolgozom!... Egyelőre kell-e ennél több? Valahányszor beléptem a szakszervezet kapuján, alaposan szétnéztem, hátha várnak rám a rendőrség emberei, amikor azonban bent voltam, éreztem, otthon vagyok!

Hetenként háromszor a Vasas Székházba siettem, tanulni, dr. Braun Soma elvtárs szemináriumán. Tíz óra tájt úgy loholtam innen haza, mint akit vérebek üldöznek. Kemény és kíméletlen ez az élet...

RENDŐRI FELÜGYELET ALATT

1.

A kellemes, üdítő tavasz sem tudta magával ragadni az embert. Mi, pékek, pedig mindig ujjongva fogadjuk a tavaszt, majd a nyarat, amely sok levegőt és napfényt jelent számunkra.

Kerestük a helyünket a feje tetejére állított világban, s közben féltünk; de ezt a félelmet nem a gyávaság, nem is valamiféle bűntudat szülte. Ezt a gyorsan változó s nagy meglepetéseket hozó történelmi jelentőségű politikai események zúdították a világra, különösen ránk, szocialistákra, kommunistákra és minden, haladó világnézetet, humanizmust képviselő emberre. Éreztük, hogy olyan korszak következik, amelynek uralkodó világnézete az ösztönöket és a vad szenvedélyeket szabadítja fel, és az embertelenséget hosszú időre állandósítja.

Dollfuss kancellárt meggyilkolták, a Röhm-puccs nagy mészárlással lezajlott – már önmagában ez és mindaz, ami ennek nyomában járt, félelemmel töltött el. Lehullt végképp az álarc a fasizmusról, amely nemcsak a zsidókat, kommunistákat, szocialistákat gyilkolja, hanem sajátját is, ha a vezér és klikkje hatalmuk gátlóját látja benne.

Világos volt, hogy a Dollfuss elleni merénylet Ausztria lenyelésének előjátéka. Ha Ausztriát leigázzák, szomszédok leszünk, s akkor mi lehet a sorsunk? Ez már a magyarság *létének* a problémája is, hogy aztán a szlávok és románok kerüljenek sorra.

Kelet felé kell törni! – hirdeti Hitler. Nálunk Gömbös az úr. Nagyon úgy néz ki, hogy Hitlerhez, a fasizmushoz kötötte ország-

gunk szekerét – mint ahogy korábban Bethlen Mussolinihoz. Bajba sodorják az országot. Likvidálni fogják mindazokat az erőket, melyek antifasiszták, marxisták. Mit hozhat a jövő? Félelmet és rettegést. Hitler állítólag saját kezével gyilkolta le legjobb és leghívebb emberét, Röhmöt. Rémuralom és koncentrációs táborok Németországban. Könyvégetés, faji törvények a szomszéd államokban. A keresztény tömegek még akkor sem látták meg, hogy ők is sorra következnek. Azt sem mérték fel, hogy Dollfuss halála intő példa: aki munkásokat, szocialistákat gyilkoltat, az sem várhat kíméletet.

Hetek óta tépelődöm. Szigorított rendőri felügyelet alatt állok. A világban zajló események és a hazai viszonyok semmi jóval nem kecsegtetnek. Felvetődik bennem: megszokhatják-e a félelmet az emberek? A lumpenproletár és a lumpenkispolgár természete, hogy hamar megszokja új, könyörtelen helyzetét is, alkalmazkodik mindenféle, új társadalmi morálhoz – ha ezeknek egyáltalán van moráljuk. Az öntudatos, szervezett munkás meggyőződésével és emberi jellemével nem fér össze a tespesztő megszokás, az, hogy a mindenkori helyzetét természetesnek találja. Ha ilyenné válna, nem is tudna harcolni! Pedig most igen sok öntudatos, szervezett munkásra lenne szükség. De most az ellenkezője van: sok a lumpenproletár, és sok a lumpenkispolgár.

A fasizmus németországi győzelme szörnyű félelmet teremtett: holnap egész Európát tarthatja gyilkos ölelésben! Ránehezedik az egész világra. Dél- és Közép-Európa már a kezükben van. Ehhez kezd igazodni minden reakciós és félfasiszta rendszer. Magyarországon a legilletékesebbtől kaptuk meg a finom biztatást. Gömbös, a modern diktátor, alighogy uralomra jutott, kijelentette, a szocialisták ideje lejárt! Csomagoljunk hát, és tűnjünk el a politikai életből. Nincs, és nem lesz helyünk – hirdette – a jövő Európájában, amely most a nemzeti szocializmus jegyében fog felépülni.

Imponáló volt a szociáldemokrata párt válasza, vért zúdított az erekbe, és bátorságot a szívekbe. Nem csomagolunk – maradunk! Voltunk, vagyunk és leszünk! Gömbös már rég nem lesz a világon, mi még mindig itt leszünk, mint történelem és mint magyar

valóság és magyar jövő. Nem csomagolunk – de akkor ehhez kell igazítani mindent, és be kell erre rendezkedni, mert a küzdelem az igazságért, az emberségért, életre-halálra fog menni, a mozgalmat, a dolgozók életét és jövőjét nem szabad kalandorok és esztelenek játékszerévé engedni. Először a félelmet kell legyőzni, és akkor könnyebb lesz harcolni, és elviselni mindent, ami a harccal jár. Tudjuk-e vonzani az elnyomottakat, a szenvedőket?

A marxista munkásmozgalomnak mindig az volt, és az is lesz az ereje, hogy a világon mindenütt vonzotta a dolgozó embereket. Ez most megtört – hogyan lehet ezt a törést begyógyítani? A mi demokratizmusunknak, emberségünknek elveszett-e a varázsa?

Úgy látom, hogy most valamennyiünk számára eljött a nagy életvizsga ideje. A nagy szavak ideje lejárt, most minden cselekedetnek ezerszeres értéke van. Ami most jön, pokolian nehéz lesz. Először a barátai, később majd a legkedvesebb hozzátartozói hagyják el az embert! Sokan szégyellni fognak bennünket. És kénytelenek leszünk hazudni – ettől félek a legjobban. Jogom van félni, de nincs jogom hazudni. Hány szaktársat és elvtársat ismertem, aki eltagadta a felesége és a szülei előtt, hogy szervezett munkás; vagy hogy tagja a szociáldemokrata pártnak, mert nem értettek egyet vele, vagy mert féltek.

Most már nősülni sem akartam, és nemcsak azért, mert a nők bolondnak tartottak, mert kevés időt áldoztam rájuk, és csak a mozgalomnak éltem, hanem azért is, mert másnak nem akartam kellemetlenséget. Ha szeretni fogok valakit, megmondom neki őszintén, hogy büntetett előéletű és *maccsos* vagyok. Másképpen nem tarthatok tartós kapcsolatot, mert ha lebuktatom, átkozni fog egy életen át. De vajon lesz-e az én életemben olyan, aki vállalja velem ezt a sorsot? Nem hiszek benne. Egy ilyen élethez kevés csak a szerelem, a kölcsönös vonzalom és a barátság – ehhez jóval több kell. Őszinte és nyílt ember voltam világéletemben, de most ezerszer meg kell mérjem azokat, akikkel nyílt és őszinte lehetek. Vajon a régi barátokhoz és elvtársakhoz tudok-e majd újakat szerezni?

Olykor úgy érzem, hogy álarcot viselünk a félelem s az örökös éberség miatt. S ha belépek a szakszervezet kapuján, akkor kerül le rólam ez az álarc. Itt szabadabban lélegeztünk, de azért mintha itt is velünk lett volna a félelem. Ha ismét kiléptem az utcára, hogy hazamenjek albérleti szobámba, megint felkerült rám az a bizonyos álarc. És így kezit csókolommal üdvözölhettem a háziasszonyt, aki örült, hogy lakója korán fekvő, korán kelő, és mindig kedves, figyelmes ember.

A szobaasszonyom törékeny, púpos varrónő, nem tudja, hogy egész nap hol vagyok, és mit csinálok. Hétfőn, szerdán, pénteken este járok haza, azonban legkésőbb tíz óra előtt – kapuzárás előtt – otthon vagyok. Senki se tudja, hogy ezeken az estéken a Vasas Székház alagsorában vagyok, és ha esik, ha fúj, a fal mellett surranok a pesti mellékutcákon a pléh Krisztusig, megállok a sarki kocsmánál, s körülnézek, tiszta-e a levegő. Alig időzök, már továbbsurranok, és örülök a szerencsémnek. Befordulok a sötét Magdolna utcába, át a másik oldalra, még egy pillantás előre, oldalt és hátra, aztán be a vasasok ismert kapuján. Eltűnök az alagsorban, hét óra sincs még. Izzadtan, mosolyogva lépek a tanterembe, meghajlok a tanár előtt, s leülök a jobb oldali sor első padjába, a fal mellé. Felhangzik a tanár monoton, rekedtes hangja. Krétával történelmi dátumokat ír fel a táblára.

– A múlt órán – mondja – ott hagytuk abba, hogy Cromwell a király lenyakazásával kezdte uralkodását. – És az angol forradalomról beszél két órán át, s kiveri fejemből Hitlert, Gömbös és Mussolinit. A tanár jól ismer, kilenc órakor rendszerint betér néhányunkkal – egy fröccs erejéig – a söntésbe. Az utcára ők lépnek ki először, s ha tiszta a levegő, utánuk megyek. Loholok haza. Otthon mosoly és kezit csókolom, aztán be az én szerény, romantikus szobámba, amelyért húsz pengő bért fizetek havonta. Ledobom a ruhámat, be az ágyba. Percek alatt mélyen alszom. A vekker csörgésére ébredek, hajnali négy órakor. Indulok a pékségbe, dolgozni – elkezdődik egy újabb nap, amellyel ismét meg kell birkóznom, és amelyről sose tudom, mit tartogat számomra. Akár valami üldözött vad, állandóan éber vagyok.

A rendőri felügyelettel járó előírásokat képtelenség lett volna betartani. Aki megkísérli, szinte lehetetlenre vállalkozik, be kell zárkóznia a lakásba, és nem járhat sehová. Ez pedig – a magamfajta számára – lehetetlen életforma. Ki kell mennem az emberek közé, az életbe. A *maccs* éppen ebben akart megakadályozni. A rendelkezés szerint közlekedési eszközöket nem vehettem igénybe, nem utazhattam; ha fontos ügyben mégis utaznom kellett, be kellett jelentenem, hová, kihez megyek, mert értesíteniök kell a helyi hatóságot. Nem járhattam moziba, színházba, koncertre, sportrendezvényekre. De nem járhattam forgalmas útvonalakon és tereken sem, mert ott sok az ember. Nem mehettem strandra sem. Bár azt nem mondták ki, hogy nem udvarolhatok, nem lett volna tanácsos, mert idegen lakásba sem járhattam, és idegeneket a lakásomban nem fogadhattam. A szabályokat hát nem lehetett betartani – de megszokni sem. Néha – bár nem csináltam semmit, mégis – elvittek néhány napra, ahogy ők mondták, azért, nehogy meggondoljam magam, és mégis csináljak valamit. Lassan rájöttem arra, hogy az egész ügyet a véletlenre kell bíznom. Kockáztatnom kell, úgy talán könnyebb lesz. Ha kilépek a kapun, és megyek az utcán, netán valakivel találkozom, egy tantusz erejéig felszállok a villamosra, betévedek egy forgalmas útszakaszra, térre, elég, ha meglát valamelyik hekus – sajnos már sokan ismernek –, bevisz; kitehetem a szívem, a lelkem, neki lesz igaza, és jön a büntetés: az első esetben két hétre, a másodikban egy hónapra, utána három hónapra vagy még több időre is internálás. Ez dukál mindig, akár szélcsend van, akár politikai vihar. Közismert: *maccsot* csak egyszer lehet megkapni, és az aztán a sírig eltart. Felfüggesztik, de el nem törlik. Vannak kellemetlenebb oldalai is, amelyeket nehéz kedélyesen felfogni: este 10 és $^1/_2$ 11 óra között – néha éjfélkor – meglepetésszerűen meglátogatnak. Ha nem vagyok otthon, jön az idézés. Eleinte olyan hónap is volt, hogy négyszer kerestek fel. Más esetben három hónapig sem néztek felém. Ez is

azt jelentette, hogy örökké félnem kellett! Ezt sosem lehet megszokni!

De semmit se bántam: jártam a szakszervezetbe, szemináriumra, pártszervezetbe, a gödi strandra; jártam moziba, színházba, dalosokkal vendéglőbe, szóval, emberek közé. Néha felléptem a dalosokkal a Zeneakadémián és a Rádióban is. Mindig elfogott a szorongató félelem, és alig vártam, hogy a szereplésnek vége legyen. Mindezt nagyon nehéz volt elviselni, de igazán kellemetlen csak egy esetben volt.

Megismerkedtem egy lánnyal, aki nagyon szeretett moziba járni, és csak mozi után volt hajlandó kettesben maradni velem. Beültem vele a Rádius Moziba, s alighogy leültem, észrevettem, hogy hekusok portyáznak a moziban. Ha én ismerem őket, akkor ők is ismernek engem. Usgyi ki!

– Bocsánat – szóltam a lánynak –, ki kell mennem.

– Tessék...

Eltűntem. Többé sosem találkoztam a lánnyal. Sose tudhatta meg, miért hagytam faképnél.

Mindig nagy öröm volt, ha előbb vettem észre őket. Szépnek ígérkező kalandjaim vesztek el miattuk, sok szoknya suhogását némították el, és sok magányos estét szereztek nekem. Szerencsém volt, hogy jó könyvek is vannak a világon. A könyvek sok felüdülést, pihenést és megnyugvást kölcsönöztek. Akkor is képes voltam színházba menni, amikor a lebukás veszélye fenyegetett. És amikor valami szép színházi előadásról mentem haza, azért se siettem. Egye meg a fene őket, vigyenek el, csukjanak be!

A verés és a kínzás napirenden volt, a terror kegyetlen orgiát ült. Az antikommunista és szovjetellenes ideológia nevében szabad a vásár. Talán ez volt az egyik magyarázata annak, hogy sokan menekültek el a mozgalomból. Sok szaktárs, aki jól keresett, és volt egy kis spórolt pénze, elhagyta a munkáséletet, és kisiparossá lett. A mozgalmat nem vállalta, sztrájktörő nem akart lenni – menekültek az emberek, de hát hová meneküljünk mi, akiket a menekülők neveltek? A szakszervezeti mozgalom legyengült, a világválság, a fasizmus térhódítása érezhető volt.

Furcsa dolgok történtek: Nöhrer Árpád egyik napról a másikra eltűnt. Helyét a mozgalomban két ember töltötte be: Háber és Berecz mint kommunisták; ők álltak most előtérben. Háber nemrég jött ki a börtönből. Próbálták a harcot, a szervezkedést, de igen nehéz volt. Én még nem voltam választható.

A baloldal igen legyengült a vezetésben, 1934-ben nagy volt a veszteség a szakszervezeti mozgalomban – mélypontra került. 1919 óta ilyen rosszul még nem álltunk. Azt, hogy félelemben kell élni, még elviselhetetlenebbé tette, hogy a munkásmozgalomban is kaptuk a pofonokat. Még mindig martuk egymást, kommunisták és szociáldemokraták, de felőröltük saját erőnket is, a meglévő szervezett erőket.

Napirendre került a molnárok kiválása a szövetségből. Ezzel a bennem kialakult, a mozgalmi élet gyakorlatában bevált munkásegységet mint elvi, politikai követelményt érte nagy csapás. Lelki beteggé tett. Teljesen tehetetlen voltam. 1934-ben nem tudhattam döntően beleszólni úgy, hogy másokkal karöltve, a történteknek elejét vegyem. Most a szemem előtt válik szét két szervezett szakma, amelyeknek pedig együtt kellene maradniok! A kenyér nem képzelhető el a molnár és a pék nélkül, amellett hogy ebben az esetben is döntő szabály: a munkásokat egységük teszi osztállyá, s az egységes osztályt lehet a leghamarabb és a legeredményesebben harcba vetni. Egység nélkül a munkásosztály nem hatékony, hanem szabad préda. És ez éppen 1934-ben, amikor a fasizmus több mint figyelmeztetés, különösen megszívlelendő volna. A molnárok kiválnak, és csak a sütők maradnak a szövetségben! Ez azt jelenti, hogy külön vannak cukrászok, húsosok, molnárok és pékek – mind fontos élelmezési szakma –, össze kellene tartozniok!

Rájöttem, hogy a két szakma széjjelválása mögött túlnyomóan szubjektív okok vannak; mégpedig olyanok, hogy ki lesz a főtitkár, kik lesznek a titkárok. Tehát a funkciók játsszák a szerepet, és nem a mozgalom célja. Szétaprózódva pedig könnyebb elbánni velünk, s még könnyebb, ha a szakszervezet vezetésében a személyi kérdések válnak döntőekké.

Nehezteltem a SZOT-ra, Peyerre, Mónusra és a pártra, mert

nem akadályozták meg ezt a széthúzást. Emberéletre tanultam belőle. Szilárdan megfogadtam: a mozgalomban soha nem fogok ragaszkodni álláshoz!

3.

A tanulásra fordítottam a legtöbb energiát. Nemcsak azért, mert szerettem tanulni, hanem azért is, mert ezáltal olyan környezetben élhettem, amely sok mindentől megóvott, és amely lelki és eszmei világomat – mint növényt a víz és a napfény – örökké táplálta. Külön nagy szerencse ért, hogy bekerülhettem dr. Braun Soma szemináriumára hallgatónak. Hírből már régebben ismertem, személyesen csak 1933 őszétől. Hallgattam színvonalas előadásait, és olvastam komoly cikkeit. Sokáig nem tudtam közel jutni hozzá. A szociáldemokrata párt oktatási osztályának volt a vezetője, és a párt és a legális munkásmozgalom leghatásosabb és legeredményesebb iskolai-nevelési rendszerének megalapozója, Keleti Mártonnal együtt. A rendszeres, tervszerű oktatás az ő munkájuk nyomán jött létre. Mindketten szakemberek voltak – tanárok és marxisták –, elvi és politikai értelemben olyan értelmiségi szakemberek, akik életüket áldozták a munkások neveléséért. Generációkat neveltek komoly vezetőkké. Ideális, a munkásokkal mindig közösséget vállaló elvtársak. Mi, hallgatók, nagyon szerettük, és egyszerűen csak Somának és Keletinek hívtuk őket.

Braun Soma 1919 után börtönbe került, és amikor kiszabadult, nem juthatott tanári katedrára. Ugyanúgy Keleti sem kaphatott helyet, hogy a magyar ellenforradalom alatt hivatásának megfelelően tanítson és neveljen. Abból éltek, hogy előadásokat tartottak munkásoknak, és cikkeket írtak a munkássajtóba. Soma fordított is: a német, angol, francia irodalom jelentősebb műveiből ültetett át magyarra. Nagy tudású, alapos műveltségű marxista volt. Tanított ideológiát, gazdasági, társadalmi és történelmi ismereteket, néprajzot és a természettudomány szinte minden területéről. Hallgatói tőle ismerték meg az abban az időben sokat vitatott – és támadott – két nagy tudós: Einstein és Freud művei-

nek lényegét is. De tanított irodalmat éppúgy, mint esztétikát, foglalkozott a művészeti kérdések ismertetésével is.

Imponáló tudással rendelkezett. De nemcsak ezért szerettük. A munkások iránt érzett ragaszkodása mindennél erősebb volt benne. Szerette a munkásokat, és ezt a munkások megérezték. Pedig volt bátorsága, hogyha kellett, a munkásokat is kemény, de igaz, nevelő célzatú bírálatban részesítse. Nem hízelget senkinek, ezért a párt felső vezetői nem is szerették. Valószínű, nemcsak a tudása miatt voltak rá féltékenyek, de leginkább azért, mert mélyen élt a munkások szívében.

Szervezett munkásokat tanított. Hallgatóinak kilencven százaléka ipari munkás volt. Előadásait évről évre a vasasok és a nyomdászok szakszervezetében tartotta. A vasasoknál 1922-től az elhurcolásáig, 1942-ig tanított. Hála az akkori vasasok szervező bizottságának és nevelési, oktatási vezetőinek – Kisházi Ödönnel az élen –, mindig, minden felső pártvezetői támadással szemben megvédték.

A vasasok és a nyomdászok iskolája éveken át kísérletezett, hogy a szervezett munkásság fiataljait – de az idősebbeket is – főiskolai színvonalú oktatásban részesítse. A szervezet két vezetője vitt ebben főszerepet, nekik tekintélyük és szavuk volt a mozgalomban: Kisházi Ödön és Halász Alfréd, az akkori ellenzéki mozgalom munkásalakjai. A hallgatók bent éltek a munkásmozgalom sűrűjében, és ez a tanárok számára is lehetővé tette, hogy tájékozottak legyenek, mi van az életben, mit s hogyan ítéljenek meg. Így a napi élet kérdései bevonultak előadásaikba, megóva őket attól, hogy elvontak és ellenőrizhetetlenek legyenek.

A vasasok és nyomdászok iskolái mellett volt egy továbbképző, felsőbb szintű iskola is a szociáldemokrata pártban. Ezeket az iskolákat a párt felső vezetői több ízben szerették volna megszüntetni, mert ahogy nekem egyszer Mónus mondta, azokban eretnek dolgokat is tanítanak. De a hallgatók megvédték a tanárokat! Jó néhányszor kellett emiatt delegációt vezetni a Pártközpontba.

Amikor dr. Braun Somához kerültem, éppen megszilárdította a folyamatos iskolarendszert. Három-három éves volt az iskola alsó,

közép és felső fokú tagozata, hetenként háromszor, este 7–9 óráig, a vasasoknál és a nyomdászoknál. Emellett volt egy külön, speciális iskola is a Kapitalról. A nyári hónapokban külön világirodalmi vagy külön filozófiai szeminárium.

Dr. Braun Somára méltán voltak büszkék a hallgatói. Az ő tanításában olyan szellemi tartalom volt, amely a munkásvezetőt felkészítette a napi harcokon túl a nagy változások megértésére. Kritikai tudást nevelt beléjük, és kifejlesztette politikai érzéküket. Beléjük nevelte, hogy ne fogadjanak el semmit, amit nem ellenőriztek, s azt különösen ne, ami ellentmond a marxista világnézetnek és a munkások érdekeinek.

Mindig a tudomány és a tudás megbecsülésére nevelt. „Kutatni, figyelni, elemezni, összehasonlítani" – szüntelenül ismételte. Az ellenséget is ismerni kell, az ellenséges ideológiát nem lehet legyőzni, ha nem ismerjük. Ő tanította: a fasizmus nem Hitlerrel és nem Rosenberggel kezdődött – sokkal régebbiek és mélyebbek a gyökerei. Ezeknél csak a szélsőséges gyakorlat mutatkozik meg, de az eszmei-világnézeti mondanivalójuk nem új.

Volt két kedvenc tantárgya: a társadalmi eszmék fejlődéstörténete és a forradalmak története. Vallotta, hogy az elsőből következik a második. Ezen keresztül ismerkedtek meg a munkáshallgatók az emberiség évezredes fejlődésével és az osztályharcok történetével.

A munkások értelmi és érzelmi adottságaihoz alkalmazkodó pedagógia jellemezte iskoláját és az a nagy fegyelem, amellyel összetartotta a hallgatókat. Nem fordult elő, hogy a hallgatói lemorzsolódtak volna!

Soma szeretett engem, és én is különösen szerettem őt, több okból is. A pártban sokáig nem járultak hozzá ahhoz, hogy a tanítványa lehessek, ezért évekig bújtatott. Kisházi és Halász láttak. Soma ragaszkodik hozzád, maradj csendben, egyszer majd ez is rendeződik, mondták.

Tagdíjat nem fizettem, mert ez is a lebukás veszélyét növelte volna.

Az én ideológiai és mozgalmi továbbnevelésem lényegében a

vasasoknak és a nyomdászoknak köszönhető. Ennek a két szakszervezetnek vagyok hálás azért, hogy befogadtak, megtűrtek, és nevelőt biztosítottak számomra. Különösen fontos volt ez 1933 után, a nagy politikai és lelki válságom idején. Tőlem azon az iskolán nem kértek egyebet, csak azt, hogy hallgassak és tanuljak. Én ebben az időben tanulni akartam, és olyan emberek között lenni, ahol megóvnak attól, hogy elsodorjon az ár, amely oly sok embert taszított már a mélybe.

Mivel nálam többször volt házkutatás, az előadásokon jegyzeteket nem csináltam, hogy haza semmi ilyesféle dolgot ne is vigyek. A nyomdászok és a vasasok mindent tudtak rólam, s úgy öleltek magukhoz, hogy máig sem felejtettem el. A nehéz, fekete időkben nemcsak védelmet jelentettek számomra, de köztük nevelődhettem az elkövetkező, nehéz harcokhoz.

A jegyzet, amelyet Soma lediktált, tulajdonképpen két célt szolgált: ismereteket adott, és egyben rászoktatta a hallgatókat az írásra, s az nekem is gyenge oldalam volt. El-elnéztem, hogy a szegény vasasok, kemény kezükkel, hogyan fogják a ceruzát – velük éreztem. Soma sosem sietett, megkérdezte, mindenki kész-e, s csak azután folytatta. Hogy milyen végtelen nagy türelem élt benne, mi sem bizonyítja jobban: voltak, akik felléptek a lassúak ellen, de Soma azt felelte: – Ha nekem van türelmem várni, legyen maguknak is!

Soma tulajdonképpen káderekét, vezetőket nevelt. Tanításának húsz esztendeje alatt a legtöbb és legértékesebb vezetőket ő nevelte; az emberek zöme tőle szerezte meg a vezetéshez szükséges tudást. Az ő tanítási-nevelési módszerét és színvonalát senki sem tudta elérni. Én, szerencsémre, akkor ismerkedtem meg vele és ragaszkodtam hozzá, amikor a kapcsolatom, politikai okok miatt, szinte teljesen megszakadt Mónussal, Büchlerrel és Peyerrel. Szőnyi Sándor és Flórián László nyomdászoknak, valamint idősebb Fock Jenő és Klimos Jenő vasasoknak köszönhetem, hogy Somát személyesen megismertem. Amikor bemutattak neki, jól megnézett. A toloncház után kopasz voltam. – Jól van, szakikám, üljön le, pékhallgatóm még úgy sincs! Magát most a pártban és a

SZOT-ban nem szeretik, de... majd később megkíséreljük legalizálni a dolgot. Majd beszélek az érdekében Kisházival és Halásszal. Egyelőre azonban nekem elég az öreg Fock, Szőnyi és Klimos ajánlása. Hallottam már magáról. Szívesen látom azokat a prolikat, akik tanulni akarnak, és iskolájukat nem tekintik átjáróháznak vagy karrierlépcsőnek. Érezze barátok közt magát!

Így történt. Így kaptam lehetőséget a tanulásra, a fejlődésre és igen sok drága barát megismerésére – nehéz és válságos időkben.

Hogyan hatott rám Soma első látásra? Kissé idegen volt számomra. Afféle tudós-tanár típust láttam benne, akivel szemben a magamfajta, sokszor szertelen munkás nehezen vagy talán sosem tud felengedni. Lassan barátkoztunk össze. De aztán idegenkedésem feloldódott, és barátokká lettünk. Egyik legszebb emberi emlékemmé vált. Ma is szívem-lelkem felmelegszik, ha csak rágondolok, és ősz fejjel egyre többet gondolok rá!

Középmagas ember volt, középen elválasztott hajjal. Örökösen cigarettázott, előadás közben is. Ha kezet fogott az emberrel, meghajolt hozzá. Okos szemében hol nevetés, hol szigorúság és fegyelem sugárzott. Viselkedésében, egész emberi megjelenésében hol elnéző és megbocsátó, hol meg meglepően szigorú volt. Néha úgy éreztem, hogy játszik velünk, mint valami nagy gyerek, de sohasem bántón. Amíg le nem ült a helyére, egy méhkas volt a tanterem. Ha leült, olyan mély csend uralkodott, mint egy elhagyott kápolnában. Mindenki hallgatott. Nem emlékszem, hogy valaki is közbe mert volna szólni. Szünet előtt mindig megkérdezte, ki az, aki nem ért valamit.

Néha meglepő világpolitikai tájékoztatással látott el bennünket. Már 1936–37-ben egy szovjet–amerikai–angol szövetség reális lehetőségéről beszélt a fasizmus ellen. Akkor ezt lehetetlennek gondoltam. Vitába is szálltam vele, mire Soma csak annyit mondott: – Csak egy a lehetetlen, hogy férfi szüljön gyereket!

Az első szovjet alkotmányról is tőle kaptunk összefoglaló, pozitív értékelést, olyat, amilyet akkor senki mástól nem hallhattunk. Soma nem volt sem szovjet-, sem kommunistabarát; de ellensége sem volt. Növendékeibe tudást és szilárd szocialista vi-

lágnézetet akart oltani, és politikai érzéküket maximálissá fejleszteni, hogy ha eljön az ideje, hallgatói vezetőképes emberekké váljanak. Ennek eljövetelében szilárdan bízott. Szociáldemokrata volt? Nem! Hát akkor mi volt? Sokat gondolkodtam ezen. Csak azt mondhatom róla: nagy ember, kiváló marxista nevelő volt, akit valahova is beskatulyázni elképzelhetetlen!

Egy biztos: ha valaki szociáldemokrata volt, és sületlen ostobaságot mondott, megmondta neki a véleményét éppúgy, mint annak, akiről mindenki tudta, hogy kommunista. Később úgy könyveltem el őt, mint a marxista nevelés és iskola magyarországi megteremtőjét és irányítóját, aki a belső, mély meggyőződését sosem áldozta fel a hazai kis és nagy marakodók oltárán.

Olykor-olykor nyomdász vagy vasas hallgatói közül valakinek előadást kellett tartania a szakszervezeti életről vagy a szakmája akkori helyzetéről. Rám ez is nagy hatással volt – így ismerhettem meg a nyomdász- és a vasasszakma valóságos helyzetét, így érthettem meg jobban például a Bedeaux- és Taylor-rendszert.

Egyszer rám is sor került. Arról kellett beszélnem, hogy mennyi liszt kell egy bizonyos mennyiségű kenyérhez, s mennyi élesztő kell hozzá, s milyen folyamattal zajlik le a sütés; s hogy a kenyérnél mely tétel a nagyobb, a nyersanyag-e vagy a munkabér.

Ez kitűnő pedagógiai fogás volt, és egyben vizsga is. A jó szakmunkás, a jó szervezett munkás ott kezdődik, hogy szakmájának is alapos ismerője!

Soma a munkásegység következetes híve volt. Iskolája ezt a célt is szolgálta. A forradalmi siker, a szocializmus győzelme nem érhető el a munkásosztály egysége nélkül! – tanította. A szakszervezet pedig a munkásegység iskolája és legfőbb bázisa.

Egyénileg is foglalkozott hallgatóival. Többeket rábeszélt arra, hogy továbbtanuljanak. Sokakat rábeszélt arra, hogy érettségit szerezzenek. Segítette őket ebben. Főképpen a latin és a matematika és a nyelvek tanulásában nyújtott nagy segítséget. Több fiatal elvtársat bírt rá arra, hogy szerezze meg azokat a feltételeket, amelyekkel egyetemi tanulmányokat is folytathat.

Amikor barátai köréhez kezdtem tartozni, rábeszélt bennünket,

hogy tanuljunk angolul. Heten arra is vállalkoztunk – három vasas, egy fás, egy nyomdász, egy pék és egy tisztviselőnő. Sajnos, a háború szétválasztott bennünket.

Engem hamar megszeretett, fölhívta figyelmemet, mire képezzem magam, különösen, hogy a mozgalomban használható legyek. Agitátornak, propagandistának és szervezőnek tartott.

– Magából nem lesz ideológus, legfeljebb azoknak a segítője – mondta Soma. – Kitűnő közvetítője a marxista eszméknek és politikának. Jó beszédkészséggel és hozzá való szívvel megáldott embernek tartott, akire a mozgalomban igen nagy szükség van. Ajánlotta, hogy még az ellenségtől is tanuljak; járjak el a templomba is, hallgassam figyelemmel Bangha pátert és Tóth Tihamért, figyeljem meg, hogyan befolyásolják a tömegeket. Járjak színházba – főképp a Nemzetibe –, és nézzem meg a klasszikusok műveit, Katona Józsefét, Shakespeare-ét, figyeljem a színészeket, hogyan teremtenek levegőt, hogyan mozgatják meg az emberi szenvedélyeket. Biztatott, olvassak sok szépirodalmat; olvassam a költőket, hogy elsajátíthassam a szép, tömör, magyaros kifejezéseket. Arra kért, ne veszítsem el egyéniségemet, munkásjellegemet, mert azzal elveszíteném azokat, akiket befolyásolni szeretnék. Ajánlta, máris figyeljek meg néhány típust tanulótársaim közül: Klimost, aki mérnöknek való; Borbándit, aki biztos, hogy jól el tud majd igazgatni egy gyárat; Szőnyi Sándort, aki valószínűleg íróvá fog kibontakozni. S figyeljem meg saját magamat is.

Ha most körülnézek, és az akkor szövődött barátságokra, barátokra gondolok, megdöbbenek, Soma milyen jól ismerte az embereket. Mindig, majd minden szavához hozzátette: „Ha életben maradunk." „Ha megérjük, gazdag jövőt érünk meg."

De a tanulásért sok mindenről le kellett mondani – a tanulás áldozat a jövőért.

A párt felső vezetőit a következőképp jellemezte: Mónus okos és kitűnő taktikus; Peyer ideológiailag felkészületlen és műveletlen, az első világháború előtt megszerzett tudásából él, és ehhez nem szerez újat; kis kaliberű ember, akivel sok baj lesz a mozgalomban; Szakasits költő-politikus, jó szándékú és tisztességes.

Soma emberi tisztességéhez soha nem fért kétség. Egyszerűen élt, szegényesen. Soha nem történtetett funkcióért. Tanítani akart, és a munkások ezreit tanította, Keleti Mártonnal együtt. Nem magolást követelő nevelő volt. Gyűlölte azt a pedagógiát megcsúfoló szót, hogy fejtágító. Az ember fejét nem tágítják, hanem pallérozzák.

4.

Nem ért váratlanul: félnapos munkámat elvesztettem.

A lecsökkent termelés miatt egy embert el kellett bocsátani. Már hónapok óta csak négy órát dolgoztam, ami nem számított másnak, mint kisegítő munkának.

Én kerültem legkésőbb az üzembe, amellett nőtlen voltam; egy szervezett műhelyben, jó szaktársak és elvtársak között természetes volt, hogy engem kellett elbocsátani. Mintha valami tisztességtelent követnének el velem szemben, a bizalmi és a miser szégyenkezve adta tudtomra, hogy elbocsátanak. Megígérték, hogy ha emelkedik a termelés, engem visszavesznek, addig is, szombatonként, egész napos kisegítésben vehetek részt, amiért legalább nyolc pengő jár és kenyér. Ezt rendszeresen biztosítják számomra. Megköszöntem. A szombati kisegítésekre azonban nem sokáig volt szükségem. Életem egész más irányba kanyarodott, s ott a megélhetésem hosszú évekig biztosított lett.

Irén húgom még elbocsátásom előtt hazajött hosszabb külföldi útjáról, és az ő révén kerültem új munkaterületre. Meg kell említenem, hogy három testvérem: János bátyám, Irén és Rózsi húgom már évek óta mint artisták járták a világot. Néha-néha hazajöttek, hogy új számot tanuljanak, vagy hogy egy-két hónapi időre pesti szereplést vállaljanak. De haza is vágytak, a családhoz. Irén húgom volt a leginkább hazavágyó. Rózsi húgom kint is maradt Olaszországban, a nápolyi Opera tagja lett, és férjhez ment, János bátyám pedig világcsavargó maradt. Őt hosszú ideje nem láttam. Semmit sem változott. Amikor meglátott, ezt mondta:

– Nem javulsz meg, Gyurka? Még mindig hordod a szakszerve-

zetbe a pénzt, és még le is csuknak érte! – Ebben az időben valóban nem sok dicsőséget hoztam a családra. Szerepeltem az újságban mint letartóztatott, és mivel elég ritka nevem van, a családnak nem lehetett kétsége afelől, hogy rólam van szó.

Jancsi gúnyolódását fel se vettem. Igen jól ment neki, s már azt is elfelejtette, hogy valaha péklegény volt. Most a plakátokon nagy betűvel nyomták a nevét: Leon Andre. De mindenki Andrinak hívta. Egy ideig Irén húgommal lépett fel, majd elváltak, és Irén Rózsival csinált közös számot. Aztán Rózsi férjhez ment, és Irén egyedül maradt, elhatározta, hogy valami komoly számot csinál. Irén szeretett engem, s amint hazajött, felkeresett. Mivel most hosszabb időre jött, szorosabb kapcsolat alakult ki köztünk, többször találkoztunk, és el-elkísérgettem a próbákra. Így kezdtem járni az akrobatika- és balettiskolába, ahová ő járt. Néha együtt ebédeltünk, majd elváltunk, de néhány nap múlva újból találkoztunk. Melegszívű lány volt, telve segítőkészséggel. Sokszor nyaggatott: – Kezdj valami mást, ami nem olyan veszélyes, mint amit eddig csináltál, és ami többet is hoz a házhoz.

Boros Károly akrobatika-iskolájába járt, új trükköket és trükkkombinációkat tanulni és begyakorolni. Boros mester tudta rólam, hogy jól tornászom, és azt is, hogy jó fizikumom van, s adottságaimmal alkalmas vagyok bonyolult trükkök megtanulására is.

Szerencsés család voltunk: valamennyien rendelkeztünk ilyen fizikai adottságokkal. Boros meg is lepődött, amikor minden puhítás nélkül, utcai ruhában, könnyen lendültem hídba, s hogy könnyedén csináltam kézállást, és abból ís hídba mentem. Irénnel agitáltak, hogy tanuljak, de nekem nem volt kedvem ehhez, az általam egyébként mindig megcsodált mesterséghez.

Boros olykor megkért, segítsek neki a kötelet, vagyis a gurtnit fogni, amikor Irén valami trükköt tanult, és két ember segítsége kellett hozzá. Nehéz szám volt: lábról kézre, onnan pedig lábra kellett visszafelé ugrani – ezt hívják flick-flacknak. Ismertem még az MTE-ből. A munkásgyerekek között sok jó tornász volt; a világhírű magyar artisták az utánpótlást külteleki gyerekekből válogatták össze. Ilyen többszöri segítés után állapította meg Boros

mester, hogy kitűnő érzékem van, vezetni tudom a növendéket. Boros mester megkérte a húgomat, beszéljen velem: álljak be hozzá segédmesternek, tanítani. Kinevettem. – Csak nem állok be artistának! – Szépen néznék ki! Segítek neki, de nem állok be. Egyébként is: bélyeges ember vagyok, miért okozzak Borosnak gondot, esetleg bajt?

Nem álltam kötélnek. Irén utazni készült, külföldre, amikor állásnélküli lettem. Megint kapacitáltak. Elgondolkodtam a lehetőségen. Hátha van benne valami? Keresni lehet, a munkát senkitől se veszem el.

Amikor Boros ismét szólt, megmondtam neki, hogyan állok. Ő már Iréntől mindent tudott. Boros kijelentette, hogy előéletem nem zavarja, szívesen vállal engem; neki komoly segítő kell, akivel ő is meg tud lenni, és aki nem csapja be.

Később tudtam meg, hogy Boros lelkesedett a Tanácsköztársaságért, jó ideig tagja volt a zuglói szociáldemokrata pártnak, és változatlanul előfizetője a Népszavának. Komoly, jól képzett mester volt, értette a szakma minden csínját-bínját. S bár ivott – ezen a munkaterületen mindenki iszik –, feladatát jól látta el. Kitűnő érzékű mester és remek pedagógus volt. Olyan munkatársat keresett magának, akivel megértenék egymást. Próbáljam meg, dolgozzam vele, kapacitált sokáig. Megígérte, hogy komoly részesedést ad, és ez nagyobb összeg, mint amit a szakmában megkereshetek.

Beálltam hozzá. Kis idő múlva a jövedelmét fele-fele arányban megosztotta velem. Boros ezzel még nagyobb kedvet akart csinálni. Az iskola a Vilmos császár úton, egy vívóteremben volt. A helyiséget egész délelőttre béreltük. Később Trojanov balettmesternél Borossal elvállaltuk az akrobatika-tanítást, és ezzel, délután három órai külön elfoglaltsággal, komoly jövedelmet biztosítottam magamnak.

1934 végén jártunk ekkor, új munkahelyemmel új környezetbe kerültem – és egy számomra eddig ismeretlen világot ismertem meg, és kerültem vele közeli kapcsolatba: az artisták, a balett, a zene, a művészet és vele a tehetősebb kispolgárság és a nagypol-

gárság világával. Ezek közül igen kevesen tudták meg rólam, hogy ki vagyok, honnan jöttem, s legfőképp azt, hogy mit gondolok. Ez persze azzal is járt, hogy örökké éberen és félelemmel éltem. Fontos kérdés volt: hogyan maradhatok meg úgy, hogy a mozgalomtól ne szakadjak el.

Nappal dolgoztam, így hát nem kellett hajnalban kelnem. A keresetem kielégítő volt, tartalékolhattam a rosszabb napokra. Kedvemre való volt az is, hogy a látóköröm szélesedett; olyan életformával kerültem kapcsolatba, amelyet eddig nem ismertem. Megismertem, és csak nőtt a ragaszkodásom és megbecsülésem a szervezett munkásokhoz. Új ismerőseim nem bírták ki az összehasonlítást.

Itt az embereknek pénzük volt, s ezáltal az emberség, a szolidaritás és az erkölcs egészen más értékelést kapott. Itt az élet minél erkölcstelenebb volt – különös, de annál drágább is.

A nők voltak a legérdekesebbek. Az égvilágon semmi dolguk, divat, pletyka, szerelem töltötte ki gondolatvilágukat. Hogy valamiféle szörnyű katasztrófába mennek, fel sem rémlett nékik. A pénz és a rang beszélt itt. Minek mi az ára – tárgy vagy személy pénzért megszerezhető volt.

Volt ebben a szakmában valami a leánykereskedelemből is: a magasabb társadalmi rétegek leánykereskedelme. Ide nem azért jártak a nagypolgárok gyerekei, mert a balettet vagy az artistaművészetet választották életpályának, hanem azért, hogy megfelelőbb feltételekkel vehessenek részt a versenyben, amelyben ők is csak árut jelentettek. Az akrobatika a külső, fizikai formacsiszolás eszköze; a balett és a zene a szép mozgásé, a szép járásé. Ha az innen kikerült hölgy bekerült a felnőttek társaságába, úgy mozgott, mintha tenyésztették volna. Felkeltette az emberek érdeklődését, és ez volt a fő. S ehhez a szülők mindent megadtak a gyerekeiknek, akik hetenként kétszer Operába vagy koncertre is jártak, hetenként háromszor balett- és akrobatika-oktatáson, év végén vizsgán vettek részt. Hogy a vizsgára mibe került a gyerek ruhája, amit csak egyszer vett fel, mit sem számított, az árából egy munkás- vagy parasztcsalád fél évig megélhetett volna.

A tanítványok kétharmada az efféle gazdag szülők gyermeke volt, míg egyharmada a kispolgári és szegényebb néprétegek gyerekei. Utóbbiak között nagyon sok tehetséges volt, s ezeknek nagyon keményen kellett tanulniok; gyötörték magukat, de mi is gyötörtük őket, hogy minél többet tudjanak, mert nekik, amit tanultak, pályájuk, kenyerük és hivatásuk lesz. Ezeknek a gyerekeknek a szülei nagyon szerettek bennünket Borossal. Ők tudták, hogy a gyerekeiket miért fogjuk szigorúan. Gyerekeik tudása reklámmá vált az iskola számára – tudásukkal fizettek törődésünkért, és a reklám, amit a tudásuk vert nekünk, hozzánk csalogatta a pénzeseket.

Tudtam, hogy Trojanovnak van olyan tanítványa is, aki semmit sem fizet, de akinek az apja vagy az anyja mindent el tud intézni. S minél jobban közeledett a háború, annál jobban növekedett az ember lélekvására.

Hogy lehet itt tisztességesnek megmaradni? Mert az ember állandóan ki volt téve a kísértésnek. Gazdag, öreg férfiak gyereklányokat, öreg, de dúsgazdag nők szép alkatú, csinos, tehetséges fiúkat kerestek maguknak. A szegény, szép és tehetséges lány és fiú meg is találta a maga mecénását.

Napjaim be voltak osztva: délelőtt Borossal az egyik iskolában tanítottam, délután három órától pedig a balettiskolában. A nagyteremből átszűrődött hozzánk Mozart, Bach, Csajkovszkij, Bartók, Liszt zenéje. Gyönyörködtető melódiák közt éltem. Ezt törte meg néha egy-egy francia vagy német vezényszó vagy magyarázó szöveg. – Egy-kettő, jobb-bal... Hogy tartod a kezed?... Kecsesebben!... Mélyebben hajolj! Könnyedén... Állj!

Csend, majd hangos kacagás és taps. Trojanov mester mutatta meg növendékeinek, hogyan kell kecsesen mozogni.

Trojanov nem fiatal ember – orosz, fehér emigráns, világcsavargó; nagyon ügyes és okos feleséggel, aki férje tehetségét most váltotta aprópénzre. Felesége nemcsak jó művész volt, de életrevaló üzletember is.

Boros mesterrel a szomszéd, kisebb teremben akrobatikát tanítottunk. A balett másfél óráig, az akrobatika egy órán át tartott.

Az akrobatika a nehezebb, erősen igénybe veszi a fizikumot, a munka iskoláján szerzett ismereteimmel, de főképp az emberekkel való bánni tudásom segítségével hasznos munkát végeztem. Boros örült.

Hozzám kerültek a nehezen kezelhető úrigyerekek és a színésznők, akik olyan kényesek voltak, mint valami arabs telivér. Mivel senki nem tudta, ki vagyok, a gyerekek Gyuri bácsinak, a felnőttek mesternek hívtak. Ha Trojanov valamiben véleményt kért, meglepte szabatos válaszom, akkor is, ha az éppen a zenével vagy a tánccal volt kapcsolatos. Nem voltam egészen laikus. Valamikor sokat jártam művészeti estékre, és sokat olvastam – most még fokozottabban tanultam, hogy az egész műfajt: balettot, mozgásművészetet, akrobatikát és az aláfestő zenét alaposan megismerjem. Lényeges volt ez, mert ha olyan táncra került a sor, amelybe akrobatikát is kellett beépíteni, a balettmester konzultált velünk.

Igyekeztem megismerkedni az összes balettiskolák tanítási módszerével és stílusával. Szerencsémre ennek is volt némi irodalma. Megismerkedtem a híres cári balett történetével, iskolájával és világhírű táncosaival, köztük a zseniális Nizsinszkijjel.

Tulajdonképpen a leghasznosabb tudást a zenében szereztem itt. Naponta órák hosszat részt venni próbákon azzal járt, hogy nagyon sok klasszikus zenét ismertem meg, és nemcsak megszerettem, de meg is értettem. Nagyszámú erről szóló irodalmat olvastam. Voltak dalosok, akik azzal gyanúsítottak, hogy dirigens vagy daloktató akarok lenni. Pedig egyszerűen csak tudni akartam. És ez nem is volt hiábavaló, a művészetek iránti érdeklődésemet még inkább felkeltette, és sok szép nappal ajándékozott meg a félelemteli életben.

Bartók két helyen vált számomra érthetővé, és nyűgözött le nagysága: népdalaival, amelyeket énekeltem, és balettzenéjével, a táncban.

Tanulok, nyitott szemmel figyelek, és most már a külsőmre is nagyobb gondot fordítok. Érdekes kapcsolatba kerülök művészekkel és a gazdag polgár-, dzsentri- és az arisztokratavilágból való emberekkel, akik megfordultak iskolánkban. Annak a szó-

nak, hogy *mester*, szép csengése volt, és rangot is jelentett. A civil urak megtartották velem szemben a két lépés távolságot. Egyszer az Opera egyik neves művésznője jött el a balettiskolába – nem balettot tanulni, hanem fogyni akart. Mivel már nem volt fiatal, a balett nehezére esett. Trojanov felesége az akrobatikát ajánlotta neki, Boros viszont nem vállalta a vele való foglalkozást.

– Adják ide nekem – mondtam. – Nálam vagy megszökik, vagy megszokik.

– De nehogy agyonkínozza – mondta az asszony.

Az énekesnő másnap csodálatos ruhában lépett a terembe. Csupa illatfelhő volt; Boros nem bírta elviselni. Kiment a teremből. Az énekesnő be akart mutatkozni.

– Megharagszom, ha bemutatkozik – mondtam. – A művésznőt évek óta ismerem. El vagyok ragadtatva magától.

– Ne mondja! Mikor hallott engem? – El kellett vágni a beszédfonalat, mert képes lett volna órák hosszat csevegni, hiszen róla volt szó.

– Hallom fogyni akar?

– Igen, mester...

– Nézze, kedves művésznő, én leveszek magáról néhány kilót, de panasznak és nyavalygásnak itt nincs helye. Kezdetben tíz perc... Ne féljen, ha holnap izomláza lesz.

Két hónapig járt hozzám, nehéz ügy volt: Néha sírt és vánszorgott a fájdalomtól. Egy hónap alatt öt kilót adott le, de még négy kilótól akart szabadulni. Leültem vele beszélgetni arról, hogy mikor, mit és mennyit eszik. Pokoli étvágya volt.

– Nézze, drága művésznő, még egy hónapig lesz a kezem alatt. Tanácsolom, hogy ne szeresse annyira a paprikás csirkét és a sóletot. És reggel, akármilyen fáradt vagy kedvetlen, tornásszon, és izzassza magát egy órán át. Ha megteszi, célt ér; ha megszokja, hiányozni is fog, ha abbahagyja, még többet fog enni, és jobban fog hízni.

– Érdekes – mondta –, maga ugyanazt mondja nekem, mint az orvosom.

– Okos orvosa van. A magafajta kiváló művész nem engedheti meg magának sem az evés, sem a lustaság luxusát.

Elpityeredett. – Akkor miért él az ember?

Erre nem feleltem. De tíz kilót leszedtem róla. Amikor elváltunk, borravalót akart adni. Nem fogadtam el.

– Mester, soha nem felejtem el magát!

Elfelejtett. Utána tíz fogyókúrás nagyságos asszonyt kaptunk; gazdagok voltak. Kesztyűs kézzel kellett bánnunk velük, de azért némelyiket meggyötörtem. Ezek vándormadarak voltak, jöttek, és rövid idő múlva továbbmentek.

5.

A világot megreszkettető bukások és katasztrófák idején nemcsak az ok kérdése vetődik fel, hanem az is, vajon jó úton haladt-e a mozgalom, helyes volt-e az irányelv, megfelelőek voltak-e a mozgalom káderei és tömegmozgalmi szervezetei, szervei.

1934-ben a marxista világnézet került a vita és a támadás középpontjába. Hitler hatalomra jutása egyébként is a német munkásmozgalom valamennyi kérdését felszínre lökte, és nem véletlenül: a német munkásosztályt ellenállás nélkül, napok alatt verték szét, és tiporták el azt a munkásmozgalmat, amely a világ legjobban szervezett mozgalma volt, és amelynek világhírű és nagy befolyású teoretikusai, politikusai és forradalmárai voltak. Mi az oka annak, hogy az általános sztrájk, amelyhez mindig olyan fanatikusan ragaszkodtak, és bíztak hatékonyságában, nem került alkalmazásra? Mi történt, hogy a két párt vezérei nem mérték fel a tragikus veszélyt s annak következményeit? Ez az egész nemzetközi munkásmozgalom tragikus, nagy kérdése! Ökölbe szorított kézzel tépelődtünk, miközben a fejünkhöz verték: csődöt mondott a marxizmus? Lejárt az ideje és alkalmatlan is arra, hogy a világot megváltoztassa, átalakítsa? Lám, a fasizmus, az új, modern világnézet és mozgalom különösebb ellenállás nélkül verte szét az évtizedeken át jól szervezett, gazdag, milliós munkásmoz-

galmat. Hiába volt ellenállás, négy nap alatt szétverte az ausztromarxizmust is!

A német, majd az osztrák tragédia megrázta a világot. Elkeserítő volt olvasni és hallani a magyar reakció, a nacionalista, a fasiszta körök üdvrivalgását. De őrjítő volt olvasni a magát demokrata polgári világnézetűnek tartó sajtó örömujjongását is. Őrültségükben nem sejtették, hogy néhány év múlva az ő tragédiájuk is bekövetkezik.

Huszonhat éves vagyok. Tehetetlenségemben elkeseredetten járok az utcán, az emberek között. De kívülem még tíz- és tízezrek néznek döbbenten. Mert hogy az ellenség és a buta polgár, aki magát jó magyarnak és demokratának vallja, újjong, az ő szempontjából érthető, bármilyen drágán is kell érte fizetniök. De ebbe az ujjongásba nem veszhet belé a mi világnézetünk, és nem porladhat szét az erőnk!

Hamarosan megindult a vizsgálat és az elemzés, bár számunkra ez sem sok örömet tartogatott. Az érdekeltek megint csak saját magukkal voltak elfoglalva. Változatlanul tovább tartott a marakodás, a kölcsönös vádaskodás és a gusztustalan mocskolódás. Ki a felelős? Én egyik marxista pártot sem mentem a felelősség alól! Pusztán azért, mert szociáldemokrata vagyok, nem menthettem fel a szociáldemokratákat a felelősség alól, de a német kommunista pártot sem!

Most sem tudtam megszabadulni attól a gondolattól, hogy a katasztrófa egyedüli oka a munkásegység hiánya és a szakadatlan testvérháború. És ezért mindkét párt, a szakszervezettel együtt, felelős! Hitem nem ingott meg, de állítottam: felül kell vizsgálni a munkásmozgalom stratégiáját, taktikáját s a mozgalom formáit és módszereit – méghozzá sürgősen!

Különös erővel izgatott: milyen legyen a mozgalom felépítése, milyenek legyenek a tömegszervezetek, s kell-e a szakszervezet, hiszen Németországban a milliós szakszervezetek csődöt mondtak. Élcsapat legyen-e tömegszervezettel, vagy csak élcsapat? Mi visz közelebb a fasizmussal szembeni hatásos ellentámadáshoz és a fasizmus feletti győzelemhez? Demokratikus felépítésű és gyakor-

latú mozgalom kell-e, vagy az illegális harc eszközei hatékonyak?

Nem tudtam elképzelni a munkásmozgalmat szakszervezet nélkül! Harcoltam azért is, hogy a szakszervezet ne legyen csak szűk értelemben vett gazdasági, érdekvédelmi szerv, politikai tényezőnek is kell lennie, méghozzá mélyen átitatva marxista politikával. A fasizmus most már világméretű tömegmozgalom, az ellene való harc is csak tömegmozgalomként vezethet sikerre.

Sokat töprengtem azon is, végre hogyan lehetne megszüntetni – vagy legalábbis csökkenteni – a két párt közötti, megbocsáthatatlan marakodást. Ebben a kérdésben van a munkásegység megoldásának lehetősége is! A szakszervezetet találtam olyan szervezetnek, amelyben a munkásegység kialakulhat és megerősödhet.

Igen ám, de a munkásegység csak a fasizmus ellen? És mi lesz azután? . . . A fasizmus elleni harc csak demokratikus lehet; de a szocializmusért folyó harcnak is mélyen demokratikusnak kell lenni! A demokrácia segíti létrehozni a mi tömegerőnket, és csak a tömegerő képes megvédeni magát. Végül, de nem is utolsósorban: a demokráciának is kell fegyver – azt nem hagyhatja az ellenség kezében!

Ezek a kérdések vezettek el engem a kommunista párt kérdéseihez is. Milyen az illegális párt ereje és tevékenysége? Erről többet kellene tudni, annál is inkább, mert 1934 végén már számolni lehet azzal a fordulattal, hogy a kommunista párt mellé a szociáldemokrata párt is illegalitásba kényszerül. Erről a párt néhány vezetője nyíltan beszélt vagy írt. A Gömbös vezette Magyarországon ez reális veszély!

A kormány ebben az időben a 33-as bizottság útján néhány szakmában bevezette a negyvennyolc órás munkaidőt. Ez azonban ránk, pékekre nem vonatkozott, mert mi hét napot dolgoztunk, és a 1923. évi éjjeli munkát tiltó törvény napi tíz, vasárnap pedig öt órában állapította meg a munkaidőt, és ez kezdett uralkodóvá válni. Így hát évtizedekkel korábban hiába harcoltuk ki a napi nyolcórai és a vasárnapi négyórai munkaidőt, kezdhettük elölről a harcot.

A Genfben összeült nemzetközi munkaügyi konferencia, 81:33

ellenében, ebben az időben szavazta meg a heti negyvenórás munkaidőt. A magyar kormány képviselője itt jelentette be, hogy a legközelebbi parlamenti ülésen benyújtják majd a heti negyvennyolc órás munkaidőről szóló törvényt. Megjegyzem, a heti negyvennyolc órás munkaidőt még 1919-ben, a Washingtonban megtartott konferencián elfogadták.

Roosevelt elismerte a szakszervezeteket! Igaz, hogy Amerika messze van, a Szajna viszont közelebb – és ez jó. A német fasizmus győzelme végre kijózanította a franciákat, és a szociáldemokrata párt a kommunistákkal létrehozta a népfrontot. Ehhez valamennyi haladó erő csatlakozott. Egy jelentős győzelem lehetősége rémlett fel, ami aztán be is következett. 147 szociáldemokrata, 106 radikális, 72 kommunista és 51 disszidens képviselő jutott be a parlamentbe. Blum alakított kormányt. Tehát gátat lehet vetni a fasizmusnak! Most felmérhetővé vált, hogy 1918 után micsoda bűnös mulasztások terhelik a pártokat. Ettől fogva fordulat következik be a legális magyar munkásmozgalomban, amely Németország felől elvesztette szellemi vezetőjét. Most a franciáké lett a szó – övék lett a kezdeményezés és az eredmény is. Úgy éreztük, itt Magyarországon, hogy ennek hatására lélegzethez jutunk majd. Még a félelem is alábbhagyott bennünk, bár a félelmünk nem szűnt meg. Most valamivel többet is kellene tennünk. De hogyan? Amióta a sütők egyedül vannak, még jobban meggyengültek. Külön vagyunk, sajnos, külön a molnárok, a húsosok, a pékek és sok más szakma – itt nincs munkásegység.

Amióta Szladek öngyilkos lett, több helyről állandóan kérdeznek: mit kellene tennünk, és kikkel? Kardics magához hívatott. Azt ajánlotta, foglaljam el Szladek helyét, fél fizetésért.

Két okból nem vállaltam: öngyilkos helyére nem lépek, és nem akarok fizetett alkalmazott lenni a szakszervezetben. Emellett nem is hittem, hogy a felső szak- és pártvezetéstől támogatást kapok, hiszen már annyi mindenben nem értettem egyet velük. Még az is visszatartott, hogy vonzódtam a kommunistákhoz. Az állandó akciók és harcok híve voltam, és ezt odafent nem szerették. A pékek harcában is a villámháborút – a gyors lecsapást szeret-

tem, és ennek most nem is voltak meg a feltételei. Indokul hoztam fel azt is, hogy tanulmányaimat be akartam fejezni Braun Soma iskoláján.

Kardicsot elsősorban az vezette, hogy szeretett volna maga mellé állítani. Nagyon meglepődött, mikor azt mondtam neki, hogy nem vagyok és nem is leszek kommunistaellenes. Velük, és nem ellenük – együtt, és nem nélkülük! De értésére adtam most is, hogy sok mindenben nem értek velük egyet, de az már más kérdés. Emlékeztettem őt arra, hogy milyen élesen szembeszálltam azzal a jelszavukkal, hogy ki a szakszervezetből, hogy külön vörös szakszervezetet kell létrehozni. Legyengült szakszervezeti mozgalom, állandó támadás alatt – nem lehet érdeke a nemzetközi munkásmozgalomnak, és így a magyarnak sem! Különösen nem az illegális pártnak. A fasizmus győzelme után különösen szót kellene értenünk egymással. Ezt tudom, és ezért hajlandó vagyok mindent megtenni. Szovjetbarát vagyok, leginkább azért, mert a fasizmussal szemben bennük látom az egyetlen fontos erőt. Marxistáknak tudom őket, és nem ellenségünknek.

– Nem férhet össze ez a kettő – mondta Kardics, akárcsak Mónus és Peyer.

– Nálam összefér, és remélem, hogy össze is fog férni.

– Nézze, gondoljunk arra is, hogy mi lesz, ha egyszer a kommunisták legális párt lesznek, és nem akarnak szót érteni velünk.

– Egyet tudok: maguk saját elvtársaikat sem ismerik. Változtatni kell ezen. Láthatja, az egész világon új helyzet alakul ki. Számoljunk ezzel, és nézzünk szembe vele. De én nem akarok titkár lenni. Emlékezzék: 1933-ban azt ajánlotta, menjek le vidékre, hogy körülöttem nyugodjanak meg a kedélyek. Nem mentem el. Mások azt ajánlották, hogy menjek el sütni, nősüljek meg, gazdagon, tehát legyek kizsákmányoló. Ezt sem tettem, nem vagyok alkalmas ilyesmire. Gyermekkoromtól kezdve szervezett munkások között élek, nagyon elmélyült bennem a tanításuk. Nem tudok, de nem is akarok megváltozni! Hazát, szívet, osztályt ne cseréljen az ember, mert lelki nyomorék lesz.

Kardics öregesen nézett rám, és hallgatott. Kocsmában ültünk, én fröccsöt, ő málnát ivott.

– Nézd, Marosán – szólt később –, lassan hatvanéves leszek, alapító tagja vagyok a szövetségnek, gondoskodnunk kell arról, hogy helyembe másvalaki jöjjön. Rád gondoltam. Beszéltem Mónussal, Peyerrel, már nem kifogásolnak. Gondolkodj el ezen. A következő kongresszuson be akarunk választani. Vállald a szervező bizottság elnöki posztját.

– De akkor egy kissé én lennék a maga főnöke!?

– Az nem baj. Inkább te, mint valami rosszindulatú szájhős!

Szomorúan váltunk el. Amikor kezet fogtam vele, és ő elindult hazafelé, utánanéztem. Nyomorék példlábait úgy rakta egymás mellé, mint két súlyos téglát; meggörnyedve vonszolta magát. Arra gondoltam, amit Háber mondott nekem: ez az ember már nem bírja az iramot, nem bírja a harcot, és lassan nem érti a világot sem. Kiégett ember . . . Talán úgy végzi majd, ahogy Szladek? Fájdalmas erre gondolni.

Néhány nap múlva Braun Soma szólt, hogy szeretne beszélni velem. Utcán beszélgettünk. Közölte velem, hogy Mónusnak már nincs kifogása azellen, hogy hozzá járjak tanulni. Nem értettem a változást. Biztatott, tanuljak még keményebben, mert ez most fontos.

Mónussal egy Csajkovszkij-koncerten botlottam ösze.

– Ha meggondolod magad – mondta –, gyere fel hozzám. – Megveregette a vállam, és továbbment.

Ezek után került sor egy hosszabb beszélgetésre Háberrel. Ő a baloldal vezetője, vele kell hát szót értenem. Szaktársak és barátok vagyunk, értelmes, okos ember, s hallgat a jó szóra.

– Nézd – mondta Háber –, ha azt akarjuk, hogy itt valami javulás következzék be, a jelenlegi vezetőket le kell váltani, és helyére új vezetőket kell választani.

– De ez most lehetetlen! Egy ilyen radikális változás kihívhatná a SZOT és a párt ellenszenvét, de talán a rendőrségét is.

Köztudott volt, hogy Háber nagyon könnyen célpontja lehet a támadásnak, hisz nemrég jött ki a börtönből; könnyen lecsaphat-

nak rá, és félreállíthatják. Vezetőképes emberünk egyébként csak négy-öt van, de zömében ezek is vagy ültek, vagy maccsosak, – egyikük, Nöhrer, eltűnt. De beszélgetésünk közben azért fel-felötlöttek már az új nevek a szaktársak és elvtársak közül, olyanoké, akikre majd építenünk lehetne: Kronovitz Mátyás, Kurkó István – kommunisták –, Weiszkirchner Károly, Delikát Gábor, Kornélly Gusztáv, Gerson Rudolf, Vass Károly – szociáldemokraták.

Nekem az okozott nehézséget, hogy voltak helyzetek, amikor a szociáldemokraták engem kommunistának tartottak, és a kommunisták – szociáldemokratának. Kínos volt számomra az így adódott bizalmatlanság, hiszen egész eddigi életemben, minden tevékenységemmel, mindig azt kerestem, ami összeköt az emberekkel, és nem azt, ami elválaszt tőlük. S az, aki most az ellentétes, szétválasztó tényezőket látja, csak rombolhat. Ilyen viharos időben és ilyen bajban együtt kell maradnunk. Nekünk a megmaradt kollektívával úgy kell helytállnunk, hogy a tőlünk távol álló, de azonos osztályú egyéneket is magunkhoz vonzzuk. Hogyan lehet embereket vonzani olyan kollektívával, melynek tagjai jelzőket nem válogatva mocskolják egymást?

Ezzel válik központi kérdésemmé: a pékeknél hogyan lehetne létrehozni olyan kollektívát, amelyben aztán kommunisták és szociáldemokraták széttéphetetlen, közös frontot alakítanának ki a fasizmus és a tőkések ellen.

6.

Régen halljuk, hogy meg kell semmisíteni bennünket. De a mi nagy erőnk mindig az volt, hogy mi nem egy újsütetű politikai mozgalom voltunk, akiket a pillanatnyi szükséglet hozott létre. Mi világszervezet vagyunk! És ezzel szemben már sokan tehetetlenek voltak, a fekete gróftól, Andrássytól Gömbösig, a modern diktátorig, aki új „európai" módszerekkel próbálkozik. Tudja ő jól, hogy a szocialista világnézet nem valamiféle vágyálom, hanem

sokkal inkább realitás. Ezért folyik ellene a kíméletlen, körmönfont, sokrétű harc. És ezért most nekünk, akik álljuk a sarat, és készek vagyunk harcolni, nem a személyek nyugodt élete a fontos, hanem a szocializmus szolgálata – az igazi humanizmus képviselete. Olyan emberekre van szükségünk, akiket nem káprázтatnak el és nem ingatnak meg az álhazafiság szülte hangzatos jelszavak és címek.

Veszélyes helyzetbe jutottunk. A nagy szellemi zűrzavarban Gömbösék mindenféle eszközt felhasználnak, hogy tömegbázisukat kiszélesítsék. Meghirdetik új reformharcukat. A tábornok-miniszterelnök 95 reformpontjához új szellemi frontra van szüksége. Ismét szépen hangzó, de hamisan csengő szavakkal lesz teli a magyar élet. Reform és új szellemi front – ennek érdekében fel kell vonultatniok a legtehetségesebb magyar költőket és írókat is. Ott vannak a sorban mind a becsült és tisztelt nevek: Illyés Gyula, Féja Géza, Tamási Áron, Németh László, Kodolányi János, Szabó Lőrinc, Sárközi György. Ennek az új szellemi frontnak az atyja, Zilahy Lajos indítja meg a vitát, méghozzá a zsidó tőkések liberális irányú, délutáni lapjaiban. Valamin túljutottunk – írja ő. Valóban: az egységes párt helyett nemzeti egység pártjának hívják a tábornok és diktátorjelölt tartalmában régi, de általa újjászervezett pártját. Nemzeti egység – ez kell most! És ennek érdekében reformok és új szellemi front! Ezt kell támogatnia minden *becsületes* magyarnak és keresztténynek, még akkor is, ha zsidó pénz az alapja.

De ki ellen vonultak a bukásra ítélt, kártékony pojácák? A munkások ellen! És ha ehhez kevés a magyar és a keresztény jelszavak vonzása, el kell venni a marxistáktól a szocializmust – szépen hangzik és vonzó. Gömbös nemzeti megújulásról prédikált. Antikapitalista-antifeudális és hitbizomány-ellenes jelszavakkal bolondította az országot. S ebben mennyien lépre mentek!... S milyen imponáló volt eközben, s a jövő számára milyen figyelemre méltó a munkásbecsület tisztaságát mindenkivel szemben őrző József Attila, amikor olyat kérdezett, amire senki sem mert válaszolni: írástudók, magyar költők és írók, ha Gömbös

komolyan mondja azt, amit mond, és elhiszitek azt, amit ők írnak, vajon kik lehetnek a szövetségesei az antikapitalista és antifeudális programnak? Ugye, munkások és a parasztok? De ha így van, vajon miért üldözik életre-halálra a szervezett munkást, és miért nincs a hárommillió mezítlábas, nincstelen parasztból egy sem a Parlamentben?

József Attila a Szocializmus hasábjain – mert csak itt lehetett erről beszélni – mindenkit figyelmeztetett, de főképp azokat, akik a népies elnevezés mögött szédelegtek, és eltakarták a határokat Krisztus és a latrok között. Ezek az írástudók sokszor leírták a nép szót, népieskedtek, de nekik a munkásság nem volt nép. Szabó Lőrinc azt állította, hogy a társadalom régi, jobb- és baloldali tagozódása megszűnt. Sárközi ebben az új szellemi frontban közelebb akarta hozni a városi polgárt a falusi paraszthoz. Féja elismerte a két oldalt, de tetszett neki a Szabó Lőrinc-féle gondolat: elszakadás a jobb- és baloldaltól, mert ahogy ő mondta, a jobboldal idillikus világot ábrázolt a sorsdöntő években, baloldalról pedig testileg-lelkileg csupa elkorcsosult tömeget látott a népben s azt is, hogy alulról nem jöhet semmi jó.

Németh László nem állított kevesebbet, mint azt, hogy a politikában a tömegek érdekeit nem képviselte semmiféle oldal. Mit válaszolhatott erre József Attila? Az igazat. A sűrű ellenforradalmi légkörben nehezen lélegző, de azért munkáját végző szocialista tömeg érdekeinek nem volt képviselete sem a Parlamentben, sem az OTI-ban, sem az üzemekben? Ezek az írástudó urak gondolkodásukból kirekesztették a munkásosztályt. Ezért állhattak Gömbös reformja mellé az új szellemi frontban.

Miért volt ez így? 1935 májusában, a szocializmus ünnepén József Attila válaszolta: mert a mai polgári értelmiség nem ismeri, nem is érti a dolgozó népnek, a termelésnek, egyszóval annak a társadalomnak a problémáit, amelyben él.

Miért nem érti? – kérdeztük a nagy viták alatt. Mert a népen kívül élnek, és a nép számukra csak ünnepnapi téma. Így kerülhettek a fiatal, reprezentatív magyar írók Gömbös Gyula mellé, aki a hazát és a népet a háború felé vonszolta.

A munkásosztályt két nagy veszély fenyegette: a fasizmus és a háború. Az elsőből következik a második; a fasizmus egyet jelentett a háborúval. S hogy a háború felé menetelünk, annak naponta ellenőrizhető jelei voltak. Gömbös reformparlamentjeinek is ez volt a távolabbi célja. Úgy festett a helyzet, hogy a világ újbóli felosztása van napirenden, és ezt az új felosztást a fasizmus minél előbb ki akarja provokálni. Ez a felismerés is közelebb vitt a Szovjetunióhoz. Örültem minden sikerüknek. A fasizmust szét kell verni, és ehhez a szovjet fegyver a legerősebb! Bizakodva néztem Kelet felé!

7.

A kommunistákkal való barátságom és a Szovjethez való vonzalmam fokozta érdeklődésemet a nemzetközi munkásmozgalom helyzete iránt. Hogy a fasizmus mire képes, és hová vezet, azt kétéves rémuralma már megmutatta. Engem azok az erők érdekeltek és vonzottak, amelyek a munkásegység jegyében jöttek létre.

Különös érdeklődéssel figyeltem fel a Dimitrov-perre. Lelkesedéssel töltött el Dimitrov helytállása. A Dimitrov-per nemcsak egy szörnyű történelmi korszak leleplezése, de óriási példa is: nem félni! Szembeszállni a fasizmussal az egész világ színe előtt! Dimitrov követendő példa lett, s Göring a rémalak, akit minden eszközzel meg kell semmisíteni. Tudomást szereztem a Komintern VII. Kongresszusáról és határozatairól. Ennek a kongresszusnak óriási jelentősége és hatása volt. Voltak szociáldemokraták, akik velem együtt nagy lelkesedéssel üdvözölték, és voltak kommunisták – nem is kevesen –, akik a legélesebben szemben álltak a VII. Kongresszus határozataival. A VII. Kongresszus határozata mélyebben sokáig nem tudott hatni Magyarországon.

Nekem könnyű volt átállnom, míg másoknak ez sokkal nehezebben ment, hiszen gyógyítás helyett még ekkor is inkább sebeket adtak egymásnak az emberek – még olyanoknak is, mint József Attila. A szociáldemokraták részéről azt állították, hogy a kommunisták bajban vannak, és mindent csak taktikából csinál-

nak és nem belső meggyőződésből. Ezzel aztán változatlanul tovább marták egymást azok, akik képtelenek voltak megítélni a jövőt. Pedig Hitler mind agresszívebb fellépése óriási változások előidézője lett. Kezdett felbomlani az eddigi világhatalmi egyensúly, és új helyzet volt kialakulóban az egész világon. Ez nemcsak kormányokat, de világhatalmakat mozdított ki eddigi pozícióiból, de megmozgatta az egész nemzetközi munkásmozgalmat is. Nemzetközi méretekben vetődött fel a munkásegység és vele a polgári demokratikus államok egysége a fasizmus s a háború ellen. Régi vágyak kezdtek reális formát ölteni és új tartalommal telítődni. Hála Braun Soma helyes nevelésének, nekem ekkor sem voltak előítéleteim. Csodálattal adóztam a franciáknak, akik bátran hirdették: „Egységpárttal a pártegység felé!"

A francia kommunista párt és a szociáldemokrata párt közötti egységfront a napi politikán túl szükségszerű volt – nem szabad taktikai fogásnak minősíteni. A két munkáspártnak fel kell szabadulnia az egymással szembeni merev, de főképp ellenséges beállítottság alól – ez sorskérdés, az egység fő kérdése. És ez az egység csak demokratikus lehet, számba véve a történelmi múltat és jelent s a mozgalom jövőjét.

Most ehhez a franciák adták a példát, méghozzá tanulságosan és sikeresen. Olyan egységes szakszervezetet hoztak létre, amely az egész francia belpolitikára döntő hatással lett. A népfrontnak ez adta a harcos tömegbázisát. Önként adódott a kérdés: vajon a magyar demokraták és népiesek vallanák-e ezt? Demokratáknak és népieseknek ez épp annyira érdekük, mint nekünk, de bennük olyan mély a kommunista- és szovjetellenesség, hogy még sok idő szükséges az egymáshoz közel jutáshoz. Tanulniok kellene az elmúlt évek eseményeiből, és felhagyni végre azzal a rothadt – bár lehet hogy tetszetős – eszmével, hogy két pogány között élünk! A mi demokratáinknak és a népieseknek ez volt a vesszőparipája. Pedig felülemelkedni a szűk kispolgári és nacionalista nézeteken: életkérdés! Most, amikor a szellem szabadságáról, a humanizmus védelméről, a tudomány és a tudás megbecsüléséről és a haladás szolgálatáról volt szó.

Magyarországon szociáldemokraták és kommunisták 1919 óta nem értettünk szót egymással – be kellett jutnunk a börtönbe, hogy ott vessünk számot a helyzettel, amint tették ezt Európa más országainak kommunistái és szociáldemokratái. Számot vetni egymással, itt az idő – nyakunkon a fasizmus! Erőnk alapját, a munkásegységet kell megteremtenünk, és el kell vetnünk minden olyan nézetet, amely zavarja vagy akadályozza ezt. És nem formális, hanem elvi, politikai és cselekvési egység kell – 1933 után erre van szükség életre-halálra.

Minden tiszteletem Kautskyé, de nem tudom elfogadni azt a meghatározását, hogy „általános és tartós nemzetközi egységfront szociáldemokraták és kommunisták között lehetetlen, ezt bizonyítják az eddigi kísérletek is". Hiszen ilyen helyzetben még soha nem volt a nemzetközi munkásmozgalom! Ez nem a német kivételes bismarcki állapot, és nem a párizsi kommün bukása utáni helyzet. Itt most teljesen új szituációról van szó. De lám, a szociáldemokrata pártban is nehéz – ha nem nehezebb – leküzdeni a nehézségeket, és behegeszteni a kapott sebeket. Ki is tudta volna könnyen megbocsátani és elfelejteni azt, hogy a kommunisták leszociálfasisztázták, renegátnak és Gömbös-huszárnak titulálták?

Ennél azonban volt egy nagyobb baj is: az, hogy a támadás, a hajsza a szociáldemokrata baloldal ellen folyt. Hivatalosan is a baloldalt tartották a legnagyobb veszélynek, az országos ellenségnek, mert proletárbázissal rendelkezett – nem a jobboldalt, hanem a baloldalt! És ez több volt a hibánál, ez bűn volt, mert hiszen a baloldalnak kellett betöltenie az összefogó szerepet a két munkáspárt között. Ez magába foglalja az én sorsomat is: nem vagyok kommunista, de baloldali szociáldemokrata vagyok, és üldözött azok által, akiknek becsülniök kellett volna. Számomra ez nem lehet vigasz, hogy jobboldali szociáldemokraták részéről a kommunisták is megkapták a magukét: orosz ügynököknek, rubelbérenceknek, rendőrspicliknek titulálták őket. Szörnyű korszaka volt ez a mi életünknek, és méghozzá akkor, amikor a háború elleni harcban kellett volna rendezni sorainkat!

Sok szó esett arról, hogyan és hol kezdjük el életünk újrafor-

málását, ha eredményeket akarunk elérni például abban a nemzetközi méreteket öltő vitában, amelyet Kautsky és Ottó Bauer folytattak.

Én Bauer álláspontját osztottam: kell a munkásegység, és kell a népfront! Hogy ebből aztán később, a történelmi harcok eredményeként, egyesülés lesz? Az kell hogy legyen! Én hiszek ebben, még akkor is, ha szociáldemokrata elvtársaim túlzó idealistának és álmodozónak, kommunista barátaim pedig félresikerült szociáldemokratának tartanak. A második világháború küszöbén élünk. Hogy akarjuk megóvni a világot, az egész emberiséget, ha mi magunk képtelenek vagyunk rendet teremteni a magunk portáján, a magunk soraiban? A munkásegység gondolata természetesen azt is magában foglalta, hogy változzon meg a szociáldemokrata pártok álláspontja a Szovjettel kapcsolatban. Fel kell számolnunk a szovjetellenességet, hiszen számunkra, munkások számára, a fegyveres erőt kizárólag csak a Szovjetunió jelentheti.

Nem én találtam ki, a Szocializmusban olvastam: „Annyit azonban bátran állíthatunk, hogy a Vörös Hadsereg Európa egyetlen védereje, amelyet a német hadsereggel össze lehet hasonlítani, és amely felül is múlhatja."

Egy német vezérkari ezredes írja a szovjet hadseregről: „Európa összes hadseregeinek ellenáll, Angliát, Franciaországot felülmúlja. Nagy légiflottával, és tengeri hadseregéről nem is beszélve."

Lemondani erről az erőről, pusztán pártsovinizmusból – és akkor, amikor arról van szó, hogy a fasizmust le kell győznünk – őrültség!

1936 nyarán a francia és a spanyol választás nagy győzelméről a szociáldemokrata sajtó így ír: győzelmes népfront. Kommunisták, szociáldemokraták és radikálisok összefogása napok alatt változtat a helyzeten. Tanultak a franciák, és példát mutatnak nemcsak Európának, de a világnak is. Itt most nemcsak a politikai szabadságjogokat védték meg, és verték vissza a fasisztákat, de megvédték a negyvenórás munkahetet, a kétheti fizetett szabadságot, érvényt szereztek a kötelező kollektív szerződésnek, biztosí-

tották a szervezkedési szabadságot, szinte napok alatt döntöttek el nemzetközi hatású dolgokat. A kormány mögött a népfront, a népfront mögött a nép. Ez valóban jó, s valóban időben jött. A nyugat-európai haladás és a munkásmozgalom új erőre kapott. Ez a győzelem már régebben is megszülethetett volna, s akkor talán nem lenne fasizmus Európában! Ez a munkásegység eredménye.

Mit csináljunk itthon? Már nem elég lelkesedni a franciák és a spanyolok sikerén! De mit teszünk mi a legyengült munkásmozgalommal, amikor Gömbös az úr, és tartja a pozícióját, és állandósítja a félelmet. Lehet-e nekünk is népfrontot csinálnunk? Nehéz kérdés: a szociáldemokrata párt nem akarja, a kommunista párt pedig nem tudja megcsinálni. Nos, akkor mi a teendő? Munkásegységet kell létrehozni! Ebből majd lehet munkás-paraszt szövetség. A paraszt jelentős szerepet nyerhet a politikában is, hiszen napirenden van az irodalomban, a szociográfiában; divat lett belőle, kelendő cikk s politikai áru.

Mit mutat ez a magyar valóságból? Veres Péter írja a Szocializmus egyik 1936. évi számának 421. oldalán: „Ez a fiatalság baloldali nem tud lenni, egy belénevelt ideológia gátolja, és az antiszemitizmus akadályozza. Azt hiszi, és ezt a propaganda erősíti benne, hogy a baloldaliság a zsidóság kiváltsága. Ez a fiatalság járhatja a falut, de a szocialistáknak csendőr jut."

Így igaz, de mégiscsak el kell indulni azon az úton, amelyen a franciák és a spanyolok mennek. Passzivitásunknak meg kell szűnnie. Nyilvánvaló, hogy számomra a szakszervezet az a hely – és harci terület –, amely legalkalmasabb képességeim kifejtésére.

Az 1936. évi szakmai kongresszuson álnéven választanak be a központi szervező bizottságba, és annak elnöke leszek. Belevetem magam a szakmai szakszervezeti mozgalomba. Személyi kapcsolataimat felhasználva, Háberékkel együtt szerettem volna megerősíteni a szervezetet. Kurkó mint új ember lép ekkor velem szemben a színre, akivel erős vitákat kellett folytatnom. Ezek a viták

azonban még közelebb hoztak Háberhez és Bereczhez, végül Kurkóhoz is.

Kardics szorgalmazta a Mónussal való találkozásomat. Mónus hol kommunistának tart, hol azt mondja, hogy mélyen a befolyásuk alatt állok. Vitánk a munkásegység és a Komintern VII. Kongresszusának határozata körül zajlik. Mónus nem hisz a kommunisták őszinteségében. Kautsky álláspontját fogadja el. Vitánk éles és még élesebb lesz, amikor felvetem azokat a kérdéseket, amelyeket ő maga, de Böhm is felvet a Szocializmus hasábjain. Mónus előtt fejtegetem, hogy a kommunisták tevékenysége most áthelyeződik az ifjúsági és kulturális mozgalom területéről a szakszervezet területére. Hatásukat nemcsak a napi dolgokban fogjuk érezni, de a nagy politikai kérdésekben is. A kommunistáknak életkérdés a szakszervezeti mozgalom, ezen a területen tudnak helytállni, és frontot szélesíteni. Ezt nemcsak tudomásul kell vennünk, de elő is kell segítenünk.

Mónus fenntartja a magáét: nem lehet nálunk munkásegység, sem népfront. Egyrészt azért, mert ezt a kormány nem tűri, és ha kell, a legális szerveket is hajlandó feloszlatni. Másrészt: nem is tárhatjuk szélesre a pártszervezet kapuját a kommunisták előtt, mert akkor elhagynának bennünket a szociáldemokraták. Nem tudok vele zöldágra vergődni. Braun Somához fordulok, aki híve a szakszervezeti munkásegységnek, de – óv Mónustól. Inkább Szakasitsot figyeljem – mondja. – Szakasits az építők elnöke, nagy befolyása van a munkások között, és Mónusnál közelebb áll a valósághoz. Azt is mondja: Mónus jobban érti a magas politikát, de ezt a politikát, sajnos, nem támasztja alá az élet.

Braun Soma egyébként a fasizmussal szemben járhatónak tartotta a franciák útját.

– Nézze, Marosán – mondta végül Braun Soma –, maga szerencsés ember, mert a pékek kommunistái józan emberek, és jó barátságban van velük. A jövő majd magukat igazolja. Évtizedek óta nevelem a prolikat, tudom, mi van bennük. Mónus és Peyer messze élnek ezektől. De ennél még nagyobb baj, hogy még most

sem tudnak leszokni arról a téves nézetről, hogy minél gyengébbek a kommunisták, annál erősebbek ők.

8.

Az ember élete – a magánélete is – összekapcsolódik a politikával. Nem igaz az, hogy a politika elől el lehet bújni, vagy a politikával szemben semlegessé lehet válni. Magánéletemet is alárendeltem a politikának és a munkásmozgalomnak. Sose értettem meg azokat az embereket, akik a közéleti tevékenységüket egyben hasznot hajtó foglalkozásnak is tekintették. Nálam a politizálás osztály- és társadalmi helyzetemből eredő állapot és elkötelezettség. A szervezett és szervezetlen munkásosztállyal szembeni elkötelezettség. Nemcsak azért, mert a munkásosztály nevelt olyanná, amilyenné lettem, de azért is, mert a munkásosztállyal közös társadalmi helyzetem ezt szükségessé tette. A fasizmus véres valósága megköveteli tőlünk, hogy még csak lélegzeni se tudjunk politika nélkül. Már nemcsak szó van arról, hogy Magyarországon be kell vezetni a zsidótörvényt, a mélyen fertőzött, antiszemita polgári, paraszti és intellektuális rétegek elérkezettnek látták az időt a cselekvésre. Legélesebben szemben állok azzal a felfogással, hogy valakit faji vagy felekezeti alapon ítéljenek meg. Szaktársi, elvtársi és baráti körömben igen sokan voltak szerencsétlenebbek, mint én – nem voltak keresztények. Vállaltam őket! Számomra ez nemcsak meggyőződés kérdése volt, de becsületbeli ügy is.

Politikai munkám és harcaim közben ebben az időben lépett az életembe egy fiatal asszony. Embert és férfitársat szenvedélyesen kereső asszony volt, aki egy délutánon, Trojanovné kíséretében, hatéves, szőke kislányt vezetett be az iskola akrobatika-termébe. A kislány szinte rettegve kapaszkodott az asszonyba. Megálltak, és nézték a lázas, izgalmas tanítást. Én éppen nehéz munkában voltam: lányokat készítettem elő önálló, külföldi útra. Munkám eléggé hangosan, olykor parancsoló, sőt, kiabáló hangon zajlott.

A gyereket Boros mesterhez vitték, de a kislány az istennek se akart engedelmeskedni. A kislány hangos noszogatása zavart, és eléggé érdes hangon odaszóltam nekik:

– Hagyják már békén azt a gyereket! Hagyják, szokja meg előbb a környezetet. Miért erőszakolják?

Csend lett. Leültek. A gyerek anyjához bújt. Trojanovné dühösen nézett rám, de nem szólt. Folytattam a munkát. Néha rájuk sandítottam, és láttam, a gyerek engem néz. A két asszony beszélgetett. A kislány nézelődött. Megszólítottam:

– Megnyugodtál már, kis angyalom? Gyere ide, próbáljuk meg veled is.

A gyerek felállt. Anyjára nézett.

– Ne félj, kis angyalom, bátran gyere ide.

Mivel a kislány nem mozdult, hátat fordítottam neki. Úgy tettem, mintha nem érdekelne tovább. Vele egykorú gyereket szólítottam magamhoz. Ezután ismét szóltam a kislánynak: – Gyere ide! Rajtad a sor. – A kislány bátortalanul elindult felém. Megállva előttem, rám nézett a csodálatosan csillogó, szép szemével.

– Hogy hívnak? – kérdeztem. Megmondta a nevét.

– Hát akkor nevezz engem Gyuri bácsinak. – Nyújtottam a kezem. – Adj pacsit.

Pacsit adott.

– Kicsit nagyobbat! Lássuk, milyen erős vagy.

A teremben levő gyerekek kíváncsian figyelték, és biztatták: – Ne félj!

Kezemet a fejére tettem, megsimogattam. Kérdéseket tettem fel neki, válaszolt. Megfordítottam, és leengedtem őt hídba. Az anyja félve nézte. Gyenge gyerek volt, alig tudott megállni hídban. De látszott, a dolog tetszett neki.

– Pihenj egy kicsit. – De nem engedtem vissza anyjához, odaültettem a csoportomhoz. Egy másik kislánnyal küldtem aztán az öltözőbe, és kértem, hogy másnap jöjjön el újra.

– Eljössz?

– Eljövök – mondta. Anyját figyelmeztettem, hogy estére a gyereknek izomláza lesz. Hozzák el másnap is.

Különösebben meg sem néztem az asszonyt. Amikor elmentek, Trojanovné kért, hogy az asszonnyal bánjak majd finomabban, Gazdag emberek, érzékenyek, de jól fizetnek.

Trojanovnét ismertem, s tudtam, hogy neki a pénz a fontos.

– Nézze – mondtam –, ha a gyereket sikerül megerősíteni, akkor lesz belőle valami. De a gyerek gyenge fizikumú, és másként, mint munkával, megerősíteni nem lehet. Bízza rám . . . Gyerek és gyerek közt nem szabad különbséget tennünk.

Másnap a gyerek ismét megjelent nálam az anyjával. Rögtön hozzám jött, és pacsit adott. Leültettem a többiekhez. A két asszonyt kiküldtem a teremből.

– Nem szabad itt maradniok, mert zavarják az órát. – Ne féltse – mondtam. A gyereket magamhoz hívtam. Anyja távollétében bátrabban dolgozott. Alapos gondot fordítottam rá, meg akartam mutatni, hogy ebből a melegházi növényből is lehet valamit kicsiholni. Egy hónap múlva nem is lehetett ráismerni, akkorát fejlődött. Élénk, kedélyes, játékos kislány lett. És sokat bírt. Az étvágya is megjavult, jól és sokat evett – mindig éhes volt. Hat hét múlva már önállóan tudott hidat csinálni, sőt, kis segítséggel, kézállásból hídba is átment. Hozzászoktattam, hogy kemény parketton bukfencet vessen. Eleinte szipogott, de később már minden vezényszóra fürgén ugrott.

A kislány anyja könnyes szemekkel mondta, hogy csodát műveltem a kislányával, és nem is tudja, hogyan hálálja meg nekem. Nem is annyira a gyerek akrobatikai előrehaladásának örült, inkább annak, hogy a gyerek jól evett, jókedve volt, és jól aludt, megerősödött.

Egy alkalommal a tanítás után hazafelé ballagtam az Andrássy úton. A King Cukrászda kirakata előtt megálltam, és csodálva néztem egy cukrászremeket: ananásztortát. A cukrászdából az én kis tanítványom robbant ki hozzám, megragadta a kezem, és húzott befelé. Drága hely volt, nem szívesen mozdultam, de aztán a kislány anyja is kijött.

– Jöjjön be, mester, szeretnék beszélgetni magával.

A kislány habos kávét ivott, kuglófot és két francia krémest evett.

– Nézze, mit tud megenni ez a gyerek!

– Etesse, asszonyom, bátran, ma negyven percig kínoztam. Erősödnie kell.

Nekem konyakot kért és feketét, ő teát ivott, tejjel. Beszélgettünk.

– Nagyon hálás vagyok magának – mondta az asszony. – Két hónap alatt valósággal kicserélődött a gyerek. Érzem, hogy maga szeretettel foglalkozik vele. Hogy a gyerek mennyire ragaszkodik magához, az is bizonyítja, hogy ha rosszalkodik, csak annyit kell neki mondanom, hogy megmondjuk a Gyuri bácsinak. Szóval, magának tekintélye van előtte. Mi is lesz a nyáron, ha a balettiskola bezár?

– Van egy másik iskolánk, ahová délelőtt lehet járni. Majd megbeszéljük. – Közben jött az angol nevelőnő, hogy hazavigye a gyereket. Középkorú, rideg nő volt. A gyerek megmakacsolta magát, és nem akart menni.

Amikor fizetni akartam, kiderült, hogy az asszony már rendezte a számlát. Szégyelltem, de nem szóltam. Elindultunk. Az utcán pacsit kértem a kicsitől, aztán elköszöntem az asszonytól. Különös tekintettel nézett rám. Kezet csókoltam neki, és elindultam. Éreztem, hogy ott marad állva, és néz utánam. Visszafordultam: még mindig ott állt, ahol elváltunk egymástól. Érdekes asszony – gondoltam. Elisabeth Bergnerre hasonlított.

Így kezdődött.

Egy május végi estén, amikor a szülők is megnézték az órát, és egyben befizették a következő hónapra járó díjat, elég későn, hét óra tájban jöttem ki az iskolából. Amint kiléptem a kapun, szembe találtam magam az asszonnyal. Azt hittem, a gyerekért jött. Megszólított.

– Elmentek már – mondtam.

– Nem baj – mondta. Megkérdezte, hová tartok.

– Sétálni szeretnék. Reggel óta zárt levegőn voltam.

– Nem zavarom?

A Liget felé tartottam. Mellém szegődött, mielőtt válaszoltam volna. Lassan és vontatottan kezdődött a beszélgetésünk. Zavartak és elfogódottak voltunk. Szerencsére volt közös témánk: a gyerek, az akrobatika, a balett, a zene, az iskola, ki a tehetséges, s hogyan lehet azt megállapítani.

Egy-egy pillanatban belém villant: mit akar tőlem ez az asszony? Kint jártunk már a Ligetben. Éppen fejtegetni akartam, milyen fontos, hogy a gyereket az életre alaposan felkészítsük, amikor hirtelen elém fordult és megállt.

– Mondja... lehetséges, hogy Magyarországon is lesz zsidótörvény?

– Biztos, hogy lesz.

– Honnan tudja?

Mit akar ez tőlem? De ha már benne voltam, válaszoltam.

– Aki egy kicsit is nyitott szemmel nézi a magyar valóságot és a szomszédok nyomását és a mi alkalmazkodásunkat, az előtt nem lehet kétséges.

– Akkor ez azt jelenti, hogy a zsidók nem lesznek egyenlő állampolgárok?...

– Igen, ez azt is jelenti. De hát... itt nemcsak a zsidók a nem egyenlő állampolgárok...

– Kik azok?

– A munkások, a parasztok és az értelmiség egy része.

– Ez nem érdekes, és nem új dolog – mondta az asszony.

– Az igaz, azonban lényegében ebből következik a zsidótörvény is. A fasizmusban nemcsak a zsidóknak nincs egyenlő joguk, de másoknak sem; legfeljebb a zsidók kétszeresen jogtalanok.

– Mondja, maga valóban keresztény?

– Igen, de miért fontos ez?

– Mert maga olyan furcsán beszél. Szokatlanul... beszéljen még. Olyan jó hallgatni magát.

Felülkerekedett bennem a propagandista: – A világ nagy szégyene a faji és a felekezeti előítélet. Eddig is sok bajt okozott. De hiszek abban, hogy eljön az az idő, amikor mindezt szégyellni fogjuk. Most ki kell bírnunk. Harcolni kell ellene.

– Maga nem fél? – kérdezte az asszony.

– És ha félek, talán segít? A félelmünket le kell tudnunk győzni.

– Mivel?

– Tevékenységgel.

– Nem hiszem, hogy maga nem fél.

– Azt én nem mondtam. Minden becsületes ember fél. De a fasizmust előbb-utóbb elveti az emberiség.

Sóhajtott, a szeme felvillant: – Mennyi hit, bizalom és akarat csendül szavaiból!

Megéreztem és megértettem, hogy az asszonynak most bátorító szavak kellenek. Biztattam és erősítettem. Közben kilenc óra lett. Sötét volt, de az este igen szép és csendes. A nemrég megnyílt vurstliból zene csendült ki hozzánk. A Gundelnél megfogta a kezem. Kért, vacsorázzak vele.

Számba vettem a pénzemet. Volt elég. Nem szabadultam a gondolattól: mit akar tőlem ez az asszony? Kaland kell neki? De a téma, amit penget, nem arra utal.

Az elegáns helyiségben elég sokan voltak. Kisebb asztalnál, a sarokban foglaltunk helyet, egymással szemben. Jött a pincér. Az asszony halat kért, majonézzel, én hortobágyi palacsintát. Sört ittunk rá.

– Szokott idejárni? – kérdezte az asszony.

– Egyszer voltam már itt a kerthelyiségben.

– Nem szereti ezt a helyet?

– Van más vendéglő is . . .

– Mondja meg nekem őszintén, kicsoda maga?

– Pedagógus árvája vagyok. Most . . . akrobatika-mester.

– Nős?

– Nem.

– Miért?

– Egyszerű történet . . .

– Nőgyűlölő? Ezen a pályán ez lehetséges.

– Nem. Normális ember vagyok.

– Mégis – kérdezte aztán –, miért él egyedül?

– Úgy látszik, nem vagyok alkalmas... A nők egész embert akarnak.

– Maga nem egész ember?

– Nem.

– Érdekes... Maga huszonnyolc éves?

– Igen.

– Az arca sokkal fiatalabb.

– Ez a bajom. Az emberek nem vesznek komolyan. Azt hiszik, kölyök vagyok.

– Margit, Trojanovné, komoly, sőt, veszedelmes embernek mondja magát. De miért veszedelmes ember maga?

– Mert eretnek gondolataim vannak. De inkább magáról beszéljünk.

– Nehéz feladat.

– Ha nem akar... vagy ha fájna, akkor nem kérem.

Elmosolyodott. – Olyan maga, mint egy gyóntató. Hát jó... beszélek. Elvált asszony vagyok, rosszul sikerült a házasságom. Katonatiszt volt a férjem. Durva és költekező. A durvaságát nem bírtam elviselni. Előfordult, hogy felpofozott. Nagyon sok szeretője volt. Istenem, még ez is hagyján, de amikor részegen rám támadt, és le akart szúrni... Állat volt, nem ember. Elváltam tőle. Egyedül maradtam. Senkim sincs, még barátom sincs. Tudja, milyen megalázó volt, amikor azt is megtudtam, hogy férjem antiszemita? Utálta a családomat, az anyámat, az apámat. Kiváltságos kaszthoz tartozott, régi, lecsúszott dzsentricsalád tagja, történelmi névvel. Hol van most? Nem tudom, nem is érdekel. Barátot, pajtást keresek...

Hallgattam. Pohár után nyúlt. Mint aki belső égését akarja oltani, nagyot ivott.

Tudtam, most rajtam a sor. A cigány valami szomorkás dalt játszott. Tapintatosnak kellene lennem – gondoltam, de az asszony őszintesége engem is őszinteségre ösztönzött. – Sajnos, hogy azt kell mondanom – szóltam ügyetlenül –, én nem vagyok olyan típus... nem vagyok barátnak való...

– Nem erre gondoltam – mondta halkan. – Barátot... barátot,

akivel megoszthatom ezt a félelemmel teli életet, barátot, akinek a szavában hinni is lehet. Nem megyek többé férjhez!

Kezemet rátettem az idegesen megránduló kezére. Arra gondoltam, hogy nekem nincs pénzem a Gundelnél vacsorázni. Megmondtam.

Megragadta a kezem. – Ne értsen félre... szerényen is tudok élni. Nekem olyan ember kell, akinek kiönthetem a szívemet... harmincéves vagyok...

Az idő rohant, tizenegy óra lett. – Haza kell mennem, mert reggel korán kelek. Visszatérünk még erre. – Intettem a pincérnek. Kifizettem a számlát.

– Mit csinált volna, ha nem lett volna elég pénze?

– Nem jöttem volna be.

– Ha kérem, akkor sem?

– Akkor sem.

Az utcán belém karolt. Hazakísértem. Kezet csókoltam neki. Megsimogatta a fejem. Elővette a kulcsát, és eltűnt a kapu mögött.

A munka, a napi események és a mozgalom kissé háttérbe szorították bennem az asszonyt. De akkor mindig eszembe jutott, ha megjelent a kislány, az örökké hallgatag angol nevelőnővel. Az órák után a szakszervezetbe, Braun Soma szemináriumába siettem, onnan későn értem haza; igyekeztem nem gondolni a kislány anyjára.

Vizsgára készülődtünk, a szokott zsúfolt programmal, teli gondokkal. Fáradtan, zúgó fejjel ballagtam a forgalmas Andrássy úton az Oktogon felé. Arra riadtam fel, hogy valaki szinte sikoltva kiáltotta a nevem. – Gyuri bácsi!... Mester!... A King Cukrászda teraszán ült az asszony a kislánnyal és a nevelőnővel.

– Jöjjön be, Gyuri bácsi – kért a kislány.

Ne menj – súgta a belső hangom. Néztük egymást. A kislány kiszaladt hozzám, megfogta a kezem, húzott befelé. Amikor leültem közéjük, az asszony arcán várakozás és öröm tükröződött.

Siettette a gyereket, egye meg a süteményét, de az maradni akart. Az asszony a szemével kért, segítsek neki. Puszi, pacsi, szép álmokat, és a kislány már ment is a nevelőnővel.

Magunk maradtunk. Az asszony ábrándosan mondta: – Érdekes, a gyerek jobban szereti magát, mint az apját.

– Nincs kedve megint sétálni?

– Mehetünk . . .

– Hová menjünk?

– Ahová maga akarja.

– Menjünk arra, amerre a múltkor . . .

– Menjünk.

Amikor kiértünk a nagy forgalomból, belém karolt. Többször is megkérdezte, nem haragszom-e.

– A világért sem!

Ezután szorosabban karolt belém. Ebből megéreztem, hogy ettől fogva ő diktálja majd a tempót.

Mélyen bent jártunk már a Ligetben. A levegő kellemes volt, az út sötétes, itt-ott világított egy-egy lámpa, de azokat is nagy ívben elkerültük. Csend volt, néha-néha tűnt fel egy-egy andalgó szerelmespár. Lépésenként csókolóztak. Az asszony beszélt, kérdezgetett.

– Magának igazán nincs senkije . . . szerelme, barátnője?

– Nincs.

– Miért nincs?

– Lehet, hogy bennem van a hiba.

– Akadhat olyan férfi, aki visszautasít egy nőt?

– Akadhat ilyen . . .

– Ez . . . maga volna?

– Igen.

– Különös . . . Nem értem.

– Nézze: a futó kaland ma már nem érdekel, a komolyabb ügy pedig zavart okozna az életemben. Aztán . . . olyan világban élünk, ahol egy valamirevaló barátságnak vagy szerelemnek komoly társadalmi és politikai akadályai vannak; ezeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, zavarnak, megrontanak. Barátság és sze-

relem sok olyan tényezőnek van alárendelve, amelyekből hamarosan helyrehozhatatlan csalódás származik. Én nem akarok senkinek se csalódást okozni! És én magam sem szeretek csalódni. A nők, eddig, engem hagytak el, és nem fordítva.

– Miért?

– Teljes embert szerettek volna, de bennem ezt, hibámon kívül, nem kaphatták meg.

Hirtelen megállt, kezébe kapta a fejem és megcsókolt. A keze remegett. Átöleltem. Így maradtunk sokáig, egymás szívdobogását és szaggatott lélegzését figyelve. Mintha az idő is megállt volna velünk. Csend volt és tiszta égbolt felettünk. Mohón ismét megcsókolt. Szemében könny csillogott. Megsimogattam.

Megragadta a kezem. – Jöjjön! Kísérjen haza. Hallgatagon mentünk. Fogta a kezem. Amikor a kivilágított Andrássy útra értünk, a kezemet akkor sem engedte el. Sietni kezdtünk.

Tíz óra elmúlt, mire a villaszerű ház elé értünk. Kulcsot vett elő. Ideges volt. Kinyitotta a kaput. – Jöjjön – mondta. Becsukta a kaput, megragadta a kezem. Rövid feljáróhoz értünk. Nem gyújtott villanyt. Az utcáról szűrődött be kevés fény. Lakása ajtajánál megállt; sűrűn kapkodta a levegőt; figyelt. Sehol semmi nesz. Gyorsan ajtót nyitott. Két helyiségen át a hálószobájába osontunk. Utcai szoba volt, oda már több fény szűrődött az utcáról. Ledobta a retiküljét a megvetett ágyra, és olyan szenvedéllyel ölelt át, alig tudtam szóhoz jutni. Hangulatlámpát gyújtott. Száraz, rekedtes hangon mondta: – Félek a sötétben.

– Nem szabad félnie... Itt csak ketten vagyunk... végre ketten! – Megöleltem.

Ebben a kis asszonyban annyi erő és vágy feszült, hogy megdöbbentett. Amikor elernyedt, úgy pihent a karomban, mint valami gyermek. Az ismét ébredő vágyai szinte ragadozóvá tették. Hajnalban színes selyempongyolát kapott magára, és a kapuig kísért. Megfogta a fejem, magához húzott és megcsókolt.

– Szeress engem... Mindig szeress! – mondta. – Két nap múlva kilenc óra után gyere fel hozzám. Gyere... Még sok mindent nem mondottunk el egymásnak.

Kerestem egy kocsmát, megreggeliztem. Szokatlanul korán mentem be az iskolába. Nem tudtam megnyugodni. Többé ne menj el hozzá – folyton hallottam a belső hangomat.

Aznap este sehová se mentem, korán lefeküdtem. Másnap úgy határoztam, hogy vége, nem megyek el hozzá. De amint estefelé kijöttem a balettiskolából, és rátértem az Andrássy útra, az asszony ott sétált a sarkon. Felderült az arca, amikor meglátott. Elindultunk egymás mellett.

– Attól tartottam, hogy nem jössz – mondta –, azért vártalak meg. Nem haragszol?...

– Miért félt? – kérdeztem.

– Ne magázz! – szólt rám. – Ez olyan rideg.

– Én magázni fogom. Ez ne zavarja.

Durcáskodott, aztán azt mondta, beszélni akar velem – otthon, őnála.

– Rendben van... Miért olyan ideges, olyan... bizalmatlan?

– Nem tudom... Félek sok mindentől.

Megállt. A szemembe nézett. – Mondd: tudnál szeretni engem?

Ránéztem. – Mondja: van férfi, aki magát ne tudná szeretni?

Szó nélkül fordultunk be a kapujukon. Mindenütt csak a csend. Az asszony bátran járt, nem lopakodott. Ezen az estén jöttem rá, hogy kettőnk közt nagyon szép barátság kezdődött el.

Amikor elmondtam neki, hogy politikailag kompromittált ember vagyok, és rendőri felügyelet alatt állok, büntetett előéletűnek számítok, és nem akarok neki bajt, bonyodalmat okozni, annyit mondott:

– Nem vagy fasiszta, ember vagy, ez nekem elég.

– Jól van, köszönöm. De ígérd meg: ha miattam bármiféle kellemetlenséged lesz, megmondod nekem.

– Csak őszinte tudok lenni... Ha szeretni fogsz, nem érdekel senki és semmi.

Italt hozott. Reggel hat órakor jaj de nehezen váltunk el! Frissnek és erősnek éreztem magam. Megesküdtem volna, hogy valami nagyon szép, emberi dolog hatolt az életembe.

Gömbös Gyula miniszterelnök halála igen sok kombinációra adott okot. A politikai életből eltűnt az az ember, akit a magyar ellenforradalom egyik vezéralakjának tekintettek. Következetes képviselője volt annak a vonalnak, amely az országot a fasiszta hatalmakkal való szövetséghez kötötte. A revansszellem és a háborús politika képviselője – nem éppen azért, mert katona volt, de legfőképp azért, mert a fasisztákkal szövetkezett.

A német fasizmus módszereinek mintájára nemcsak fenyegetni próbált, hanem igyekezett építeni a nép vágyaira is. Tömegbázist akart, kezdetben új, szervezett forradalomról beszélt. Földbirtokreformot hirdetett, és a hitbizomány valamiféle ködös reformját, telepítéssel; titkos választójogot is ígért, de ezért nyíltan szavaztatta az országot. Csak egyet nem hirdetett: demokráciát. Ezt a szót törölte a politikai szótárából. De ahogy ez Magyarországon történni szokott, a hatalom birtokában fokozatosan revideált.

Gömbös a magyar munkásokat is szerette volna megnyerni. Eleinte ugyan azt követelte a szervezett munkásoktól és a szociáldemokrata párttól, hogy csomagoljanak, és tűnjenek el. Később már csak azt követelte, hogy hagyjunk fel azzal az átkozott nemzetköziséggel; legyünk jó magyarok és keresztények.

Kedves magyar munkástestvéreknek titulált bennünket – hiába. A díszes temetésre szertefoszlottak a nagy szavak és az ígéretek. Ahogy széthullott a reformnemzedék és az új szellemi front, csak keserű csalódás és a kiábrándulás maradt belőle. Milyen igaza volt József Attilának, amikor a nagy mámor és fogadkozás idején perbe szállt velük! S mi következett? A konzervatív, reakciós Darányi-kormány, amely a külpolitikában továbbsodródott a háború felé, miközben a világban nagy események zajlottak; népfront, tetőzött a spanyol polgárháború, dagadt a fasiszta veszély.

Országunkban csak egy biztató tény volt: a létező munkásmozgalom, amely egymás után koplalta ki az ellenforradalmi korszak valamennyi szervezett programját. Gömbös halála után – az élesedő nemzetközi helyzet miatt is – nagy tülekedés folyt a magyar

politikai életben. Törtettek a hatalom felé. Volt itt vezető és vezérjelölt bőven. Felvonult a kisgazdapárt, amelynek nevében benne volt a független szó és a parlamentarizmus; egyben az állampolgári szabadság mellett kötelezte el magát, noha magát mindig jobboldali pártnak tartotta!

A keresztény fúzió, a klerikális front is be akart kapcsolódni a hatalomért folyó versengésbe.

Jelentősebbnek látszott azonban Gömbös garnitúrájának a társadalmi egyesületekben való elhelyezkedése. A munkásokkal, de általában a dolgozókkal szemben két jelentős és egyben veszélyes egyesület működött: a Nemzeti Munkaközpont és a MOVE, az 1919-es ellenforradalom szerve. Terrorista fehértisztek összetartó bandája. Gömbös az elsővel meg az állami munkaközvetítővel akarta likvidálni a szakszervezeteket.

Gömbös halála után a nyilasmozgalom nagyobb szerepet kezdett játszani. A nyilasok a mindenre kapható, elszánt, soviniszta, szovjet- és kommunistaellenes, antiszemita beállítottságú elemeket vonzották magukhoz. A lumpenproletár és a lumpen keresztény, kispolgári értelmiségi elemekből tevődött össze ennek a mozgalomnak kártékony bázisa. Már nemzetközi anyagi erőforrásokkal is bírtak – és tért hódítottak a fegyveres testületekben is. Egyik legjelentősebb vezérük katonatiszt: Szálasi Ferenc. Röplapjaikon azt hirdetik: 1937 a miénk! Ezek csak nekünk árthatnak. A kormányt – bárki lesz is az élén – még nem befolyásolják, sőt: a kormánytól, az ellenünk folyó harcban, támogatást is kaphatnak. Felhasználják ellenünk, hiszen Horthyék biztosan ülnek a nyeregben, és a hatalmat nem adják át ezeknek a törtetőknek. Amíg az olasz és német fasizmus mindent megkaphat a hivatalos magyar kormánytól – és megkap –, addig itt még jelentős jobbratolódás sem lesz.

A nyilas élősködőknek napilapjuk van, és viszonylag tehetséges újságírói és írói gárdával fertőzik a levegőt. Hatásuk felmérhető minden társadalmi rétegnél. Nem hatástalan, hogy radikális földosztást hirdetnek. Az értelmiséget azzal fertőzik, hogy kö-

vetelik a zsidók kidobását az összes intellektuális területről. Zsidótörvényt követelnek – nem hatástalanul.

Napirenden vannak a verekedések, bennünket állandóan provokálnak, s mivel a spanyol polgárháború élesedik, nem csoda, hogy országunkban is élesedik a harc. Míg a támadás csak minket, munkásokat ér, majd a zsidókat, a kormány elég passzív. Akkor szólal meg, ha a támadások a hatalom ellen irányulnak.

Az élesedő harcban, amely az egész akkori élet bonyolultságát is tükrözi – 1937-ben –, párt és szakszervezet egyedül áll, és így nem is csoda, hogy minden támadás, szidalom, diszkrimináció és elnyomás minden oldalról bennünket ér. Annál inkább, mivel az illegális kommunista pártnak is a szakszervezetek és a szociáldemokrata párt volt a tényleges harci és védelmi területe.

A fasiszta és reakciós ellenforradalmi bandák támadása tehát élesedett. Ez természetes volt, mert rajtunk kívül senki sem állt ki a demokráciáért, a humanizmusért és a szocializmusért. Úgy láttam, hogy a legális marxista munkásmozgalomnak már nemcsak harci szerepe van; történelmi hivatása, hogy átmentsen minden világnézeti, politikai, erkölcsi és emberi értéket a jövő forradalma számára. A Szocializmus 1937-ben a 124. oldalon helyesen állapította meg, hogy Gömbös halála után helyzetünk, harcunk nem könnyebb, hanem nehezebb és bonyolultabb lett. Nem csoda hát, hogy az emberek kintről várnak döntést. A spanyol polgárháború felrázta az embereket, a Madrid körüli harcok világeseményszámba mentek. Itt mérkőzött a fasizmus a demokratikus köztársasággal.

A zajló események még közelebb vittek három emberhez: Háberhez, Bereczhez és Kurkóhoz. Megtudtam, hogy kik, hová tűntek el közülünk egyik napról a másikra. Magyar munkások, értelmiségiek és parasztok – szaktársaim, pékek és cukrászok – Spanyolországban harcolnak. Kommunista- és szovjet barátságom ezzel is erősödött. Világossá vált előttem, hogy a spanyol és a kínai polgárháborúban próbálják ki az eljövendő háború összes fegyvereit. Erre figyelmeztetett a japánok állandó provokatív támadása is a Szovjet ellen. Elkeserített a semleges Blum-kormány

magatartása – az olasz és a német fasiszták nem semlegesek, Franco mindent megkap tőlük! Ezek, a semlegességi vonal képviselői, nemcsak önmagukat csapták be, becsapták az egész világot.

Cenzúra volt Magyarországon, és ezt különösen a mi lapunkkal, a Népszavával szemben érvényesítették. Még olyan cikkeket sem engedtek megjelenni lapunkban, amelyek más magyar lapokban már megjelennek.

1937-ben nincs már olyan szöglete a világnak, ahol ne történne valami, s ami ne lenne összefüggésben a mozgalommal. Régóta folynak a moszkvai perek is, amelyeket tendenciózusan tálalnak a magyar lapok. Mellette és ellene egyaránt állást foglalnak az előttem tekintélynek számító hírességek. Zavart ez, és fájt az egész procedúra – fájtak a halálos ítéletek. Érzésem szerint ezekben a perekben is a szüntelen bizalmatlanság, a szakadatlan marakodás és az egymás lejáratása játszottak nagy szerepet, és éppen akkor, amikor a fasizmus több volt már, mint veszély. De ki láthatott tisztán? Még a kommunisták sem! Az ő véleményük is megoszlott; zavartan nézték a mészárlást. Csak a mindenkori *vonal* emberei állták a sarat, az érveik azonban sose voltak meggyőzőek. Ezt Kurkó fejezte ki legtalálóbban: „Hinni és bízni kell bennük. Ők tudják, mit, miért csinálnak." Talán Háber volt egyedül közülük, akinek voltak kritikai megjegyzései, de ő is tartotta a *vonalat.*

Én faltam a híreket, és próbáltam megérteni az eseményeket. Néhány barátom naivnak tartott, mert nem voltam hajlandó semmi olyasfélét elfogadni, ami támadás volt a Szovjetunió ellen. Csak egy dolog zavart: az, hogy Sztálint istenítették. Olvastam néhány író és tudós világhíresség kritikai megjegyzését erről. Velük együtt nem értettem, hogy a materialista világnézet képviselői, akik a történelem alkotóinak vallják magukat, egy választott embert csalhatatlan, isteni tulajdonságokkal ruháznak fel. Azt, amit Sztálinnal tettek, antidemokratikusnak tartottam. Sztálint sem értettem, miért tűrte ezt. Ezzel sok-sok embert taszítottak el a párttól, nemcsak a kommunista párttól, de tőlünk is! Voltak

baloldali szocialisták, akiket a kommunista párttól csak ez választott el, és inkább maradtak a szociáldemokrata pártban.

Mikor Kirov meggyilkolásáról értesültem, arra gondoltam: ha Kirovot meggyilkolták, a Sztálin elleni merényleteknek alapja kell hogy legyen. Nem hittem el mindent, de az indokokat elfogadtam. Nem is lehetett más választásom, hiszen a Szovjet az én szememben a harcnak nemcsak társadalmi és gazdasági bázisát, de a fegyveres erőt is jelentette a fasizmussal szemben, tehát tiszta szívvel álltam a Szovjet mögé, és odaálltam az állandóan támadott kommunisták mellé.

Volt, amit tőlük sem fogadtam el, és védekeztem ellene: az elhatalmasodó bizalmatlanság. Hogyan lehet tömegmozgalmat összetartani örökös bizalmatlansággal és egymás lejáratásával? Ezt a bizalmatlanságot csak fokozta, hogy a szovjet perek során neves emberek – történelmi nevezetességek, Lenin közvetlen munkatársai, forradalmárok – egyik napról a másikra váltak árulókká, merénylőkké vagy a hatalom megszállottjaivá. Hát a győztes szocialista forradalom valóban felfalja saját vezéreit? Pedig azt hittem, ez marxistáknál lehetetlen!

10.

Braun Soma iskolájában a társadalmi eszmék fejlődéstörténete, a forradalmak történetének marxista megismerése nagy szerepet játszott abban, hogy az eszem, a lelkem, a szívem és az akaratom ellenállt mindenfajta irracionális nézetnek, ellenállt a nacionalista és az antiszemita fertőzésnek. A legjobb időben kerültem iskolájába sokadmagammal.

Amikor már széles körben hatottak a falukutatók szociológiai művei, hatottak a szépirodalmi vagy politikai viták, országról, népről és világról, megfelelő kritikával fogadhattam. Amikor kezdetét vette a faji, felekezeti izgatás és megkülönböztetés, azt nemcsak humanista szempontból utasítottam el, de marxista, internacionalista meggyőződésből is. Ezt a tetszetős csomagolásban

jelentkezett demagógiát csak egy racionalista, marxista világnézet alapján lehetett megfelelő helyére tenni.

Azt a kort – az egész magyar valóságot – az értelmi és érzelmi zűrzavar jellemezte. Bármilyen fontosnak is tartottam a népi – vagy népieskedő – írók szociográfiai és irodalmi műveit, döntő hatást nem gyakoroltak rám. Az egyébként, hogy az író paraszti, munkás vagy értelmiségi témát választ-e, nemcsak származás, hanem világnézet és társadalmi felfogás, sőt: írói lelkiismeret kérdése is! Vannak, akik csak a parasztról írnak? Rendben van! De hogy az egész világot és a fejlődést kizárólag a parasztkérdésen át szemlélik, és minden mást csak ennek rendelnek alá, egyoldalúság – nem is fogadtam el. Elutasítottam magamtól a népiesek parasztfelszabadító, romantikus, irreális, eszmei koncepcióját. Ezeket a problémákat is a marxista szervezett munkás szemével vizsgáltam. Annál inkább, mert hiszen történelmi, társadalmi, politikai ismereteim szerint a parasztság nem is egységes osztály, mint amilyen a munkásosztály, amellett, hogy a parasztságot a forradalom megvívására alkalmatlannak is tartottam. A parasztkérdés kulcsát – különösen a nincstelenekét – a munkásosztály forradalmi harcában és így a szocialista forradalom győzelmében láttam. Ez a nézetem soha nem változott meg. Vallottam: egyedül a szervezett munkások sikeres harcai juttathatják a parasztságot földhöz, emberséghez és egyenlőséghez. 1919 hibáját politikailag helyre kell hozni: a földet a paraszt kezébe kell adni!

Szakmám jellegét és egész tartalmát tekintve is, szorosan kapcsolódtam a mezőgazdasághoz. Nekem a parasztkérdés egyben ipari és szakmai üggyé is vált; sőt, egy ország közélelmezési problémájává és vele magasabb, kulturáltabb életszínvonal kérdésévé is. A parasztkérdés már ezért sem volt idegen előttem. A parasztthoz és gondjaihoz én közelebb álltam, mint sok más – főképp az intellektuális rétegből valók. Búza, burgonya, kenyér, cukorrépa, hús, tej és sok egyéb cikk kérdése ipari és mezőgazdasági kérdés is. Ezen túlmenően pedig: nemcsak mezőgazdasági jobbágyság volt országunkban, hanem ipari jobbágyság is! A nincstelen paraszt, a zsellér, a napszámos élete, nyomora, elnyomottsága és

társadalmi szerepe azonos volt az élelmiszeriparban foglalkoztatott munkáséval. Kitörni ebből a mezőgazdaság nagyüzemmé átalakítása árán lehetséges. Az olcsó kenyér, hús, tej és cukor csak úgy teremthető elő. Az életszínvonal javulása – amely nálunk mindenekelőtt az étel és csak azután a lakás és a ruha kérdése – másképp elképzelhetetlen . . .

Forradalmi mozgalom kell itt, melynek bázisát és ideológiai alapját a munkásosztály adja. Hozzá a parasztság forradalmi rétege és – nagyot lehet tenni. Most azonban népi és népies jelszavakkal közéjük ékelődik néhány tucat entellektüel, akik – feltételezve róluk a legjobb szándékot is – azt akarják, hogy a paraszt külön – a munkásokat figyelembe sem véve – alakítsa ki a maga parasztpolitikáját. Pedig a falun évtizedek óta van szocialista mozgalom. Érzékenyen óvták a magyar urak a falut és a falu értelmiségét: ide, közéjük, ne tudjon betörni a marxizmus! Ha itt bármilyen kismérvű is volt a betörés, rögtön riadót fújtak: veszélyben a haza! És ekkor számukra minden eszköz jó volt.

Vidéken a földmunkásmozgalom nagyobb nyomás alatt állt, mint általában a szakszervezetek. De falun a szociáldemokrata párt is nagyobb nyomásnak volt kitéve, mint például a megyeszékhelyen vagy az ipari centrumokban, vagy a fővárosban. Pap és csendőr, jegyző és szolgabíró – ez a négyesfogat kíméletlenül őrködött az urak rendjén. Világosan láttam, a parasztkérdésben a jövő miatt is állást kell foglalni, és mindenkinek választania kell a fasizmus és a szocializmus között. Fasizmus vagy szocializmus – a kérdés így volt feltéve. Az utak később így is váltak szét.

Divat és egyben hősi póz is volt ebben az időben népi írónak lenni. Egyúttal sokaknak politikai fedezéket is jelentett, hiszen az antimarxista nézetei felszínre kerültek a szélesedő és mélyülő nacionalizmus segítségével.

Szemem előtt zajlott le, hogyan szították az elégedetlenséget, hogyan korbácsolták fel a szenvedélyeket, a szociális és osztálykérdések problémáiból zsidó és árja problémákat gyártva, a siker biztosítására felhasználva azokat az írókat is, akik a nép testéből törtek fel. Politikai szélhámosság sikeredett belőle. Óriási fele-

lősség hárult azokra, akiknek hivatása lett volna az értelmiségi területen helytállni.

Számomra egyszerű és világos volt a kérdés: keresztény voltam, s ezt az állapotot nem én választottam magamnak. Mégis: kiváltságos helyzetet élvezhettem volna például Háber Sándor sütő szakmunkással szemben, aki nem volt keresztény. Habozás nélkül és teljes szenvedéllyel harcoltam a faji előítélet és megkülönböztetés ellen. Tudtam, hogy a fasizmus elleni harc egyik frontszakaszán küzdök.

II.

Csodálatos, hogy egy férfi életét mennyire feledhetetlenül gazdagítja egy nő szép, emberi barátsága!

Rohant velünk az idő, pedig lázas nyugtalanságban és a fasizmus árnyékában éltünk. Hosszú séták, barangolások a Várban, önfeledt összebújások a Halászbástya sétányán, betérések a kiskocsmákba, kirándulások a budai hegyekbe, strandolások, uszodába járás – feledhetetlen napok!

Úgy hiszem, ő boldog volt akkoriban, szorongásai, félelme alábbhagyott.

– Meggyógyultam melletted – mondta.

Kislánya nagyon szeretett, előfordult, hogy hármasban jártunk szórakozni. Elvittem őket szavalóestékre, hangversenyekre. Ő pedig meghívott valamelyik operaelőadásra. Rákapott a könyvekre és az újságolvasásra. Állandóan teli volt kérdésekkel. Válaszaimat elfogadta.

– Miért tört ki a spanyol polgárháború? Miért fontos Hitlernek és Mussolininak, hogy Franco győzzön? Mi a célja az antikomintern-paktumnak? Miért kapcsolódik Magyarország a Berlin–Róma tengelyhez? – nyugtalanul kérdezett. Ha valahol valami rossz hírt hallott, alig várta találkozásunkat. Olyankor csak éreztem rajta a nyugtalanságot. Többször külföldi családlátogatásra utazott. Két-három hét múlva jött vissza. Sose faggattam, hol járt.

Tanulásom utolsó évéhez közeledtem: a Braun Soma-iskola utolsó évét jártam. Ebben az időben sok cikket írtam, szervező, agitációs munkát végeztem. S ami lényeges volt: újból helyreállt a Mónussal való elvtársi kapcsolatom.

Az asszony barátsága több szempontból is hasznos volt. Megóvott az állandó értelmetlen kalandoktól és ezzel a csalódásoktól is. Emellett színes, érdekes, emberi tartalommal gazdagított. Szerettem őt, és boldoggá akartam tenni, mert az ő boldogsága engem is felemelt.

Családom tagjai továbbra is a világot járták. 1936-ban egy híres magyar tánccsoport jött haza, és nálunk próbálták új számaikat. Vezetőjük nő volt, okos, ügyes, szakmát értő és gazdag. A pénze kint volt, dél-amerikai és svájci bankokban. Sokat beszélgettem vele. Elmondta, hogy három hónapig marad itthon, jól felkészül – lányokat szerződtetett, akiket betanít. Öt új számot visz magával, siet, mert háború lesz, és nem akar itthon rekedni. Szeretne iskolát nyitni odakint, elvinne engem akrobatika-mesternek, ötszáz dollárt is kereshetnék nála havonta.

– Jöjjön velem, nem bánja meg! – Még Boros is megpróbált rábeszélni. Tudtam, hogy ezen a pályán sokat lehet keresni, de hiába: az országot nem tudtam volna itthagyni. Amikor nyár végén a csoport elutazott, az asszony meghagyta a címét, írjak majd, ha meggondolom magam.

Barátnőm tudott erről. – Élhetetlen ember vagy – mondta. – Jobb dolgod lenne odakint. Írj neki... Menj utána. Ötszáz dollár óriási pénz, azonkívül a háború és a fasizmus elől menekülnél el.

– Nem megyek! Nem leszek világcsavargó.

Amikor tovább nyaggatott, azt mondtam neki:

– Szeretlek... Nem hagylak el.

Boldog volt!

Elérkezett 1937, a kísértések nagy éve. Gazdag emberek Svájcba, Angliába és Amerikába mentették át vagyonukat. A zsidó tőke biztosabb helyre menekült. S menekültek a családok is a fasizmus elől. A beharangozott zsidótörvény is siettette őket, de

még inkább a III. birodalomban lezajló fasiszta embertelenségek serkentették őket menekülésre. Már tudtuk, mi van a sárgacsillag mögött, s tudtuk, mit jelent a könyvégetés és a zsinagógák felgyújtása.

Tavasz volt. Szerelmem három hétre elutazott. A gyereket nem vitte magával. Hazaérkezése után néhány nap múlva hívott fel – a gyerektől tudtam, hogy megérkezett. Amikor telefonált, vacsorára hívott – rosszkor, mert az este nem értem rá. – Fontos beszédem van veled, gyere! – mondta.

– Nem mehetek ... Váratlanul hívtál, elfoglaltságom van.

Ideges volt, leosapta a kagylót. Félóra múlva újból jelentkezett. Sírva kért, bocsássak meg neki, nagyon ideges. Kérdezte, mikor mehetek hozzá.

– Szombat este ... De nem értelek. Mi idegesít? Valami baj van? ... bántott valaki?

– Beszélnem kell veled.

– Jó a szombat?

– Nekem minden nap jó, csak gyere.

Szombaton felmentem hozzá. Kedves volt. Csacsogott-csevegett és ivott – többet a kelleténél. Erőszakos, követelődző lett.

Egymás mellett feküdtünk, fogtuk egymás kezét; éreztem görcsös ragaszkodását. Sokára kezdett beszélni.

– Gyere velem ... Elhagyom Magyarországot. Nyugatra megyek, a nővéremhez, a gyerekkel együtt. Nem várom meg Hitlert és a magyar zsidótörvényt. Nem tudnék megalázottan élni. Bármennyire is szeretem Magyarországot, nem akarok üldözött lenni. Megőrülnék, vagy öngyilkos lennék. El kell mennem innen, gyere velünk, gondoskodom rólad.

Nem szóltam. Azon gondolkodtam, kitől, mit hallhatott, hogy ennyire fel van dúlva. És mi az, hogy „gyere velünk, gondoskodom rólad"? Fájdalom szorította a szívem, a lelkem. Ez a nő az én számomra a beteljesült szerelem és barátság, és most mintha kicsúszna a kezemből.

Eszelősen ismételgette: – Gyere velem ... Gyere, nem bánod meg. Velem kell jönnöd! Nekem olyan ember kell, mint te ...

akiből sugárzik az életerő és az optimizmus, aki képes lelket önteni belém. Mindenütt félni fogok, ha nem jössz velem . . .

Mióta beszélt, nem tudom. Hallgattam, és magamat figyeltem. Sírt, és ült az ágy szélén, fedetlen kebellel; fekete haja rám omlott. Olyan volt, mint a bánat és a keserűség szobra. Nagyon sajnáltam. Kerestem a hozzá méltó szavakat, józan értelemmel, hogy megéreztessem vele minden bántás nélkül: amit kér, teljesíthetetlen.

– Nézd, meg kell értened – mondtam –, én nem az az ember vagyok, aki hazát tud cserélni. Elkötelezett ember vagyok, akinek nincs ára; aki nem adható, és nem vehető. Tudom jól: ebben az országban rám és minden hozzám hasonlóra sok szenvedés, sok megpróbáltatás, talán börtön vagy halál vár. És mégsem választhatom azt az utat, amit ajánlsz. Én sem akarok a fasizmusban élni, azért harcolok ellene, sokadmagammal. Elveim vannak. Szocialista vagyok, és nem erkölcstelen rongy, akit . . . akit a szerelme kitarthat. Nem megyek hát sehova! Nem leszek . . . voltam már világcsavargó! Az én gyökereimet nem lehet átültetni . . .

Elcsukló hangon szólalt meg, annyi bánattal, hogy belém hasított.

– A szerelem a legnagyobb erő – mondta. – Ha nem jössz velem, az azt jelenti, hogy nem szeretsz.

Hallgattam, amíg lecsendesedik. Azt mondtam neki: – Most olyan világot élünk, amikor a szerelemnél nagyobb erő is létezik: a politika és a humanizmus kötelező ereje. A cselekvés szenvedélye engem fogva tart. Ezen én nem tudok és nem is akarok változtatni.

– Zsidóbarát vagy, börtönbe kerülsz! . . . Miért kell ezt megvárnod?

– Nem, nem azért kerülök börtönbe, mert zsidóbarát vagyok, hanem azért, mert antifasiszta és marxista vagyok. Téged azért gyűlölnek, mert zsidó vagy. De te elmehetsz innen, van hová. Persze, ne hidd, hogy máshol nincs faji előítélet, nincs antiszemitizmus.

– Ha kell, elmegyek Európából is.

– De százezrek és milliók ezt nem tehetik meg!

– Hallgass! – szólt rám. – Úgyis gyötrődöm eleget.

– Látod, ezért sem lehet elmennem! Vannak hozzám hasonló barátaim, akik szerencsétlenségükre zsidók is. Nem menekülnek el. Miért menekülnék hát én?

– Makacs megszállott vagy – zokogta. – Veled akarok maradni. Te is akarod... Figyelj: mások elmenekülnek, átmentik magukat egy jobb, nyugalmasabb életbe.

– Te engem gyáva, hitvány emberré akarsz tenni. Nem gondolsz arra, hogy egyszer még a te szemedben is elveszíteném emberi értékemet?

– Együtt megyünk... Soha nem tehetünk majd egymásnak szemrehányást.

– Ha te nem tudsz megérteni, akkor kár minden szóért.

Reggel öt órakor váltunk el. Utána órák hosszat kószáltam a Ligetben. Innen indultam a szakszervezetbe. Vasárnap volt, a megszokott kép fogadott: munkanélküli szaktársak újságot olvastak. Feltűntek barátaim – Háber Sándor, Wolf László –, akik innen sehova se menekülhetnek. Igen, velük kell maradnom, és velük együtt szembenéznem a fasizmus szörnyűségével.

Délután a dalosokkal temetésre mentem. Felcsendült a gyászdal: „Mért oly borús, oly néma e sereg?..." Majd a sírnál: a „Fel szocialisták, sorakozzunk, dobszó szól, zászló lobog..."

A városba felemelt fővel indultunk vissza – vissza az életbe, a harcba, magunk mögött hagyva a temetőt.

Napokig nem láttuk egymást – telefonhívására vártam. Találkoztunk. Karonfogva sétáltunk, iskoláról, operákról, könyvekről, a jó és rossz emberekről beszélgettünk.

Május végi vasárnapon ebédre hívott magához. Kettesben ebédeltünk. Délután még kirándultunk a budai hegyekbe. Késő este kísértem haza. Nem vettem észre, hogy búcsúzik. Nem volt szándékomban felmenni hozzá, sok munka várt rám a következő héten, de ő ideges hangon mondta:

– Nem hagyhatsz magamra . . .

Hajnali négy órakor jöttem el tőle. A kapuig kísért. Anyáskodva megölelt. Fejemet fogta; megcsókolt.

Másnap nehéz napom volt, mindkét iskolában fárasztó, hajszás munkával. Ebédemet bekapva rohantam a balettiskolába, a vizsgaprogram összeállítása miatt. Késve kezdtem az órát. Akkor meg a telefonhoz hívtak. Felvettem a kagylót.

– Csókollak, angyalom . . . Ne haragudj, muszáj volt telefonálnom . . . Tíz perc múlva indul a vonatom. Mindent szépen köszönök neked . . . mindazt a szépet, amit tőled kaptam. – Sírt. – Gyere velem . . . Magammal viszlek.

A telefon a várószobában volt, a szoba teli szülőkkel, figyeltek.

– Érted?! . . . Magammal viszlek! – kiabált.

– Hogyan vinnél magaddal? – kérdeztem csendesen.

– Viszlek, még ha te nem is akarod. Eddig nem tudtam megmondani, most mondom: állapotos vagyok . . . Második hónapja. Drágám, magammal viszlek . . .

A zeneszám utolsó akkordjai csendültek fel. Hallóztam, de a kagyló már süket volt . . .

EGY ÉLETRE...

I

A vonat kifutott a nagyvilágba, elvitte asszonyomat, és én magamra maradtam.

Huszonkilenc éves vagyok. Befejeztem Braun Soma iskoláját. Vasárnaponként Gödre jártam. Pékek és cukrászok szép számmal jöttek itt össze, dalosok is. Családostól jártak ide fiatal és idősebb házaspárok, magánosok. Szép munkásszerelmek szövődtek. Zengett a dal, szállt a nevetés. Egészséges, szabad emberek – legalábbis egy napra, itt, a gödi Duna-parton...

Augusztus közepe volt, a Duna partján ültem, és átnéztem a túlsó partra. Révész Imre előttem bajlódott egy rossz csónakkal. Szeretett volna átmenni Horányba, ismerősökhöz.

– Jöjjön velem, Marosán.

– Nem szeretek odajárni. Sok ott a kispolgár.

– Jöjjön, legalább meri a vizet, amíg evezek. Lyukas ez a lélekvesztő.

Beültem a csónakba. A vizet állandóan merítettem. A Duna közepén már untam, és a legszívesebben a vízbe ugrottam volna: inkább úszva tegyem meg az utat a partig. Mondtam is Révésznek: több munkát ad a merítés, mintha átúsztunk volna. Amikor kikötöttünk, Révész elindult megkeresni két leányismerősét. Én meg a csónakot a partra húztam, felfordítottam, és rémülten néztem vissza a gödi partra.

Révész két fiatal lánnyal állított elém. Bemutatott nekik.

– Kornfeld Manci vagyok – mondta az alacsonyabb, fürge mozgású kislány. Megnéztem: nem esetem . . .

– Gelbert Erzsébet vagyok – mondta a másik, molett, barna, nagy szemű lány.

Révész, mintha kérkedne velem, mondta a lányoknak: – Akrobatika-mester. A két lány szeme felcsillant. Akrobatika-mester! Látnom kellett, milyen varázsa van ennek a címnek.

– Jöjjenek, megmutatjuk, hol lakunk – mondta Mancika. – Szombat délután óta kint voltak. Rendes helyen laktak. Itt újabb bemutatkozás, és újabb emberekkel ismerkedünk.

Nézem a társaságot: megítélésem szerint tipikus kispolgárok. A két lány masamód egy belvárosi szalonban. Beszélgetünk. Erzsike szőlőt hoz be tányéron. Megkínál. A beszéd témája az akrobatika és a balett. Manci kér, nézzem meg, alkalmas-e akrobatikára. Erzsike sem akar kimaradni: őt is nézzem meg. Hídba engedem őket. Kézállást mutatok nekik és néhány egyéb gyakorlatot. Gyűlnek a nézők, abbahagyom.

Amikor elváltunk, kértek, jöjjünk el máskor is.

Visszafelé Révésszel beszélgetek a lányokról. Melyik tetszik? Férfiszemmel nézve, Erzsike.

Nem is esett több szó róluk. Másnap folytatódott a kemény munka. Meg is feledkeztem az egészről. Talán két hét is elmúlt, amikor a szakszervezetben összebotlottam Révésszel. Hívott, ha kedvem van, menjek vele Erzsikéékhez.

Szent István délutánja volt, üres nap. Semmi különös nem vonzott, de ráértem, hát elmentem Révésszel. A Garay piac sarkán, háromemeletes bérház harmadik emeletén laktak. Népes család. Voltak vagy nyolcan. A környezet szegényesnek látszott. Erzsike beiglit tett elénk, nem kérettem magam. Nem is gondoltam arra, hogy nagy buzgalmamban a család ünnepi tésztáját eszem meg. Később tudtam meg Révésztől, azt mondták rám, az ilyet inkább ruházni kell, mint etetni. Nem maradtam adós. Egy másik alkalommal nyíltan megmondtam, engem egy helyre csak egyszer hívnak meg vendégségbe. Erzsike nővérének, Rózsinak, aki férjnél

volt, ez tetszett is. Vele hamarosan összehangolódtam: szerette, ha szóval tartottam a társaságot.

Egyik vasárnap Révésszel és a két lánnyal táncolni mentünk a Metropol Grillbe. Jól táncoltam, és ezzel különösen kedvelt fiú lettem. A következő vasárnap négyesben moziba mentünk. Erzsike iránt akkor még nem mozdult meg bennem különös érzelem. Húszéves volt, komoly lány, akinek egyetlen szórakozása a hétvégi mozi vagy valahol táncdélután. Sokat dolgozott. Esténként rendelőit kereste fel, új kalapot csinált, vagy a régit alakította át. A családjában mindenkinek dolgoznia kellett. Nagy szigor volt a lányokkal szemben. Rózsi férje ügynök, ellenben a bátyja érdekes ember: szervezett vasmunkás, a Vasas-futballcsapat neves hátvédje. Cigányképű, erős fiatalember, akiről az újság is írt, afféle futballsztár, Andornak hívták.

A család politikai hovatartozását meghatározta, hogy Vasasdrukkerek voltak. Ha a Vasas játszott, az egész család kivonult a pályára. Andorral hamar szót értettünk.

A család szegénységét és gondjait tetézte, hogy zsidók voltak.

Erzsike egy alkalommal megkérdezte, kimennék-e velük Angyalföldre, a Vasas-pályára. A család oda megy meccsre.

– Szívesen – mondtam.

– Szereti a futballt?

– Nem nagyon.

– És mégis jön?

– Vasas-meccsre, Angyalföldre járni, politikai tüntetés. Ezt szívesen csinálom, bár nem veszélytelen.

– Miért?

– Egyszer majd elmondom.

A családot meglepte, hogy én is a meccsen vagyok. Sok ismerőssel találkoztam. Erzsikével alig tudtam szót váltani. A meccs végén, hazafelé, megkérdezték tőlem: ismerem a vasasokat? Majd azt kérdezték: – Maga szocialista? Érdekes . . .

Hetek óta együtt jártunk sétálni, táncolni, moziba. Beszélgettünk filmről, könyvekről. Erzsike bármiről kérdezett, volt véleményem. Láttam, ez különösen tetszett neki. Sokáig meg sem

csókoltam. Fel-feltettem a kérdést magamnak: miért járok vele? Tánc- és mozipartnernél lehet több is számomra? A családja befogadott. Kívülem sok fiúismerőse volt, én is ismertem más lányokat, de csak tovább jártam hozzájuk. Egy hétköznap este tíz óra után kísértem haza. Elmászkáltuk az időt. Éppen elbúcsúztunk egymástól, amikor a szemben levő ház kapuja alól Andor kilépett.

– Szeretnék magával beszélni – mondta. – Sétáljunk egyet. Vagy üljünk le egy fröccsre.

– Azt is lehet – mondtam. – Tessék, mit akar megbeszélni?

– Nézze, Marosán, nálunk a családban engedély kell ahhoz, hogyha a lány ki akar maradni. Szombaton is éjjel egy órakor jöttek haza. Ma pedig nincs is szombat. Mi nem szeretjük ezt. Munkásemberek vagyunk, korán kell kelnünk, minden fillért meg kell fognunk. Erzsi is korán kel, és ha későn kerül az ágyba, alig alszik valamit.

Hallgattam Andort. Éreztem, itt nemcsak erről van szó, a lényeg nehezen jön ki belőle. De erre is sor került.

– Erzsike eladókorban levő lány. Vigyáznunk kell rá. Ugye, érti?

– Világos, amit mond.

– Magát alig ismerjük még, nem tudjuk, mi a szándéka. De ha szórakozni akar, vagy ha komolyak a tervei, a lány későn nem járhat haza.

Első hallásra is tetszik a beszéd. Szóra bírt.

– Nézze, Andor – mondtam –, lassan harmincéves leszek... Nősülnöm kellene, mert ha most nem, később talán soha. Szándékaim komolyak-e? Nem csak rajtam múlik, Erzsikén is. Nem nőt keresek, hanem társat, barátot és feleséget. Az én sorsom azonban... Büntetett előéletű vagyok, rendőri felügyelet alatt állok. Maga, Andor, szervezett munkás, megérti, mit jelent ez. És ezen én nem változtathatok. Ha a család elfogad ilyennek... Ha nem, szó nélkül továbbállok.

– Jó! Akkor beszéljünk még világosabban. Maga, Marosán, keresztény, mi pedig zsidók vagyunk. Ráadásul szegények, munkások.

– Nézze, Andor... Nekem ez soha nem volt, és nem is lesz problémám.

Amikor elváltunk, megígértem, hogy betartom házirendjüket. Két nap múlva találkoztam Erzsikével, de hogy Andorral mit beszéltünk, nem hoztam szóba. Ő sem említette. Olykor náluk vacsoráztam. Volt úgy, hogy zsíros kenyeret adtak, teával. Finom volt ez is. Hamarosan beállt a tél. Táncból mentünk haza. Ekkor csókoltam meg őt először, a kapuban.

A szilvesztert náluk töltöttem. Még ekkor sem kértem meg.

Andort behívták munkaszolgálatra, Vácra. Kijártunk hozzá. Még inkább elmélyült barátságunk.

A szakszervezet minden év végén megrendezte bálját. Úgy döntöttem, Erzsikét elviszem a bálba, és itt bemutatom barátaimnak. Mint a bál elnöke, a nyitó táncot vele táncoltam. Ekkor mondtam el, hogy ki vagyok, mi vagyok. Nézett rám a nagy, csodálkozó szemével. Hát még, amikor megvallottam neki, hogy megszerettem, és komoly a szándékom.

Megállapodtunk, húsvétkor megtartjuk az eljegyzést, s ha lehet, nyáron az esküvőt.

Megint a kapuban csókoltuk meg egymást. Már tudtuk, hogy komolyan összetartozunk. Egész életre!

Barátaim: Kornélly, Vass, Gerson, Háber és mások hamar befogadták Erzsikét. A családommal már nehezebben boldogultunk. Amikor megtudták, hogy megnősülök, főképp az anyám azt remélte, hogy felhagyok a politikával és a munkásmozgalommal. Mária nővéremtől megtudták, hogy zsidó lányt veszek el feleségül. Felhördültek: „Manapság!? Normális ember nem tesz ilyet." Azt mondtam:

– Az anyám sem kérdezte meg tőlem, hozzá menjen-e apámhoz. Én soha nem avatkoztam abba, hogy testvéreim kit vegyenek el, vagy kihez menjenek férjhez.

Márciusban Hitler lerohanta Ausztriát. A világ tűrte. Ez megdöbbentő figyelmeztetés volt. Határosak lettünk a Harmadik Bi-

rodalommal. Már nemcsak árnyékában élünk, de testközelségben is. Úgy fest a helyzet, hogy fordulóponthoz érkeztünk. Meggyorsulhatnak az események.

Hitler alig nyelte le Ausztriát, békeszólam-zuhatag árasztotta el a világot: a béke szent nevében áldozták fel Ausztriát. A fasiszták ujjongtak országunkban, míg „Imrédy olyan helyzetet akar teremteni, hogy ne legyen kiszolgáltatva Berlinnek, anélkül hogy Berlinnel ellenséges viszonyba kerülne".

Nyugtalan vagyok. A nősülést meg kell gondolnom. A Nádas család – Erzsike barátai, később még szó lesz róluk – biztatnak. Engem is a család baráti körébe fogadtak, és hallgatok rájuk. Nádas néni, mint egy anya, áll Böske mellett. – Vágjon neki, ne féljen – mondják.

Mónussal is beszélek. Biztat, hogy segíteni fog, amiben tud.

Május 15-én lettem harmincéves. Jövendő családom körében ünnepeljük meg az évfordulót.

1938 nyarába léptünk. Fülledt, nyomott a légkör. Várakozás és figyelés. Mindenki veszélyt szimatol. Pünkösdkor országos munkásdalos-találkozó Szombathelyen, a német fasizmus szomszédságában. Két napig több ezer munkásdalostól hangos a város. Van ebben a szombathelyi munkásdalos-találkozóban kihívás is a Harmadik Birodalom felé. Hónapok óta gyűjtöttük a pénzt az útiköltségre, szállásra, kosztra. Kora este gyülekezett menetünk az állomás előtti téren, lampionos felvonulásra. Leventezenekarok indulója mellett értünk be, sok ezer ember sorfala között, a város terére, ahol orkánként csapott fel a kórus, hallják meg a határon túl is:

„Zúgjon dalunk, miként fergeteg. E vén világot ostromolja meg. Legyen a hangja erőnk hirdetője, a munka népe győzve tör előre!..."

Vándor Sándor karnagy mellett állt Kornélly. Egymásra néztünk. Vajon a kórusdalt, amit erre az alkalomra tanultunk, elénekelhetjük-e?

Az esti ünnepségnek vége. Szállásunkra megyünk. Az utca harsog a „Barátság" jelszótól és az „Elvtárs" megszólítástól. Ezen a

hangversenyen a miénk volt az egyedüli – ezt a kritika is megjegyezte –, amely szocialista tartalmú kórusdallal lépett fel. Utána be is tiltották.

Felvertük a várost s az egész vidéket – nemcsak munkásdallal, de az embert felemelő vidámságunkkal is. Amikor a vonat kifutott velünk a szombathelyi pályaudvarról, nem gondolhattam arra, hogy ide még egész más körülmények között visszajövök.

A második világháború előestéjén készültem a házaséletre.

Július 31-én, vasárnap, a VII. kerületi elöljáróságon házasságot kötöttünk Erzsikével – egy masamód és egy pék, két üldözött ember esküdött egymásnak hűséget. A lakodalmi ebéd után moziba mentünk. Utána budai vendéglőben vacsoráztunk, majd feleségem nővérének óbudai lakására mentünk villamossal – nászútra. Másnap reggel már dolgozni mentem. Az utcára érve megvettem a reggeli lapokat, nagy szenzációról írtak: a japán–szovjet háborúról. Nem lett belőle háború, a provokációt visszaverték.

Házasságom ötödik hetében, kora reggel, megjelent a rendőrség, házkutatási és elővezetési paranccsal. *Preventív intézkedés.* A család tagjai nem sírtak, csak álltak némán, és nézték, hogyan dúlják fel a lakást. Elvittek. Feleségem csak a szemével beszélt. De ez az őrizetbe vétel rövid ideig tartott.

2.

A müncheni áruló paktum példátlan nehéz helyzetet teremtett.

Egyre féktelenebb a nacionalista demagógia. A trianoni sebekben vájkál mindenki. Komoly emberek válnak sovinisztákká. A rádió egész nap harsog, a lapok az első oldaltól az utolsóig tele vannak a legalacsonyabb ösztönökre építő, felcsigázó lelkesedéssel: új Európa, új Magyarország! Bevonulás Kassára! Fehér lovon, díszmagyarban.

A szervezett munkások példátlanul koncentrált össztűz alatt állnak. A szakszervezet a támadás célpontja. A Nemzeti Munkaközpont követeli a kormánytól a szakszervezetek feloszlatását. A ke-

resztény, magyar munkásokat ki kell ragadni a vörösök karmaiból! – harsogják.

Szembe kell nézni az eseményekkel. Elkészült az első zsidótörvény, és jön utána a második. Európa több országában most már nemcsak a kommunista párt van illegalitásban; a szociáldemokrata pártokat is sokfelé széjjelverték. Holnap biztos, hogy rajtunk a sor. Családom döbbenten hallgatja jóslásaimat.

A párt és a munkásmozgalom most már nemcsak külső támadásnak van kitéve, de belső árulásnak is! Cserbenhagyni az internacionalizmust, és nemzeti alapra helyezkedni – nemzeti pártot és szakszervezetet követelnek az eddig komolynak hitt emberek: Takács Ferenc szociáldemokrata képviselő, Erdei István párttitkár, Nyigri Imre, Bresztovszky Ede, Barabás Gyula újságírók.

Ez a csoport a nacionalista jobboldalt jelenti a pártban. Kelevény, amit ki kell vágni, mégpedig úgy, hogy nyoma se maradjon. Amitől félek, az, hogy Peyer – esetleg később – engedményekre lesz hajlandó. A nacionalizmus és az opportunizmus elleni harc a mozgalom élethalálkérdése! Alku nem lehetséges a nacionalistákkal; ki hát a jobboldali frakcióval a pártból, hiszen már a kormánnyal tárgyalnak! Eddig sem volt valami jó dolgunk, de most igazán ránk tört a súlyos idő. A magyar munkásmozgalom ellenségei egyre szaporodtak. Percenként ordítják felénk: nem vagytok hazafiak! Már alig választ el valami a hazaárulás vádjától. Mit lehet itt tenni? Állni a sarat! Összezárni a sorokat.

Eljött az ideje a munkásegységnek. A Komintern VII. Kongresszusának igaza van. A határozat végrehajtásának utolsó lehetősége ez. Törvény, önvédelmünk törvénye, a munkásosztály elemi érdekeinek védelmében az egyetlen járható út.

Mónussal és Buchingerrel vitázom: most nem szabad egymásnak sérelmeket felhánytorgatni! Össze kell fogni a munkásoknak.

A szociáldemokrata párt mély, belső válsággal búcsúzik az 1938-as évtől. A szilveszter nem mindenki számára vidám. Sokan vannak, akiknek minden okuk megvan ahhoz, hogy rettegjenek.

Mi családi körben, rumos tea mellett, a konyhában szilvesztere-

zünk. Mulatni, sőt berúgni is lehet ezen a szilveszteren, a kijózanodás azonban szomorú lesz.

Országunkat, éppen úgy, mint 1914-ben, a németek mellé, és most még a fasizmus mellé is elkötelezték. Ebből sejteni lehetett a magyar nép jövőjét.

A szociáldemokrata párt januárra összehívta a kongresszusát. Nem kisebb dologról kell dönteni, mint a párt elnevezésének megváltoztatásáról: el kellett tüntetni belőle az internacionalizmusra utalást – a szélsőjobboldali pártok támadása és a kormány nyílt nyomása szorít erre.

A kongresszusra az ÉMOSZ központja két teljes jogú küldöttét delegálta, engem mint a szervező bizottság elnökét és Kardicsot, a főtitkárt. Az ÉMOSZ Központi Bizottsága megvitatta, hogy a kongresszuson milyen álláspontot kell elfoglalnunk. Kardics azt mondta, hogy a KB ne kösse meg a küldöttek kezét. A helyzettől függően szerepeljünk. Én azt javasoltam, hogy a párt nevének megváltoztatása ellen állást kell foglalnunk. Kardics kijelentette: értelmetlennek tartja, hogy felszólaljunk. Nem tartja helyesnek ujjat húzni a párt felső vezetőivel, hisz egyébként is rossz viszonyban vagyunk velük. A névváltoztatással ő sem értett egyet, de úgy látta, nem lehet megakadályozni.

Bejelentettem: felszólalok az előértekezleten, és a névváltoztatás ellen foglalok állást.

A szociáldemokrata párt életében évtizedek óta az volt a szokás, hogy kényes politikai kérdéseket zárt előértekezleten vitattak meg. Így alakították ki az egységes állásfoglalást, és ezután léptek a nyilvánosság elé. Nekem egyébként is csak itt volt lehetőségem következmények nélkül felszólalni – a rendőri felügyelet veszélye miatt.

Mi volt a véleményem ebben az elvi kérdésben? Először is: semmi garanciát nem láttam arra, hogy ha megváltozik a párt neve, nem tiltják-e be. Hiszen máris az illegalitás árnyékában éltünk. Másodszor: elvi szempont vezetett. A párt nevében ott a nemzetközi jelleg, a marxista internacionalizmus. Ettől még nyomás esetén sem szabad megválnunk; veszélyt rejtene magában a

jövőt illetően: szűkítenénk a tömegbázisunkat a nemzetiségek területén, ha nem szervezhetnénk őket. A párt nem hagyhatja cserben a nemzetiségeket! A kormánynak az a célja, hogy megosszon bennünket, s mélyítse a szakadékot a kommunisták és a szociáldemokraták között. A támadás tehát a munkásegység, a munkás és paraszt egység ellen megy, amikor még erőt jelentünk az ellenséges hazai és nemzetközi gyűrűben. Több mint százezer szervezett munkásunk és harminc-ötvenezer párttagunk van, komoly bázis, amelyre jelentős tömegmozgalom épülhet. Ez ellenállhat a nyilasoknak és a jobboldalnak. Nem vagyok a kompromisszumok ellen, de ellene vagyok annak, hogy a párt és a mozgalom felső vezetői félelemből vagy a legalitás elvtelen fenntartása miatt olyat tegyenek, amivel az árulás bélyegét vehetik magukra, és el is taszítsanak olyan elemeket, akik nélkül a szociáldemokrata mozgalom sem lehetséges.

Rendeztem magamban az érveimet, és elmondtam feleségemnek is, hogy mit teszek; ha baj lenne belőle, ne lepődjön meg – számoljon vele. Meghallgatott, és csak ennyit mondott:

– Te tudod, mit, miért teszel.

Szombaton volt az előzetes értekezlet. Borosnak bejelentettem, hogy délután nem megyek a balettiskolába.

– Csak vigyázzon, ne csináljon valami galibát! – mondta Boros.

Az előértekezlet két órakor kezdődött. A küldöttek a nyomdászok helyiségében gyülekeztek. Érezhető volt, hogy nagy vihar lesz. A mozgalomnak ebben az időben három vezető egyénisége volt: Peyer, Mónus és Szakasits. Szakasits a főtitkár. Ő volt az előadó. Mónus a nemzetközi munkásmozgalom művelt ismerője, sokáig a párt főtitkára, jelenleg a Népszava és a Szocializmus főszerkesztője. Mindent meg tudott magyarázni, mindent jól indokolt. Peyer a szakszervezetek vezetője, ezzel a helyzeti energiával nehezedett – jó és rossz értelemben egyaránt – a mozgalomra. Szakasits kettőjük között helyezkedett el. Régi szervezett munkás, az építők mozgalmának vezetője és egyben a legradikálisabb és legbaloldalibb szakszervezet elnöke.

Bevezetőjében Szakasits azt mondta: nem kell elvi kérdést csi-

nálni, amiről szó van, politikai és taktikai probléma. Nyomás alatt élünk, kényszerhelyzetben vagyunk, a nehéz időt át kell vészelnünk.

Nem vitás: a helyzet még soha nem volt olyan rossz, mint ekkor. A kétszáznegyven küldöttbe azonban annyi szenvedély szorult, hogy az elnökség zavarba jött; javaslata mellett egymás után vonultatta fel a tekintélyeket. Tizediknek kerültem sorra. Uralkodtam magamon, és arról beszéltem, hogy az elvi engedmény politikai engedményt hoz magával, és azt a veszélyt is, hogy ezek után a kormány súlyosabb követeléssel is előáll majd. Ha engedünk, elvtelenné válna a párt és a mozgalom. Nem szabad gyávaknak lennünk, állnunk kell a belső és külső támadást, még ha ezután rosszabb is jön. Peyer itt közbeszólt:

– Csak maga a bátor?

– Ezt nem mondtam.

Beszéltem tovább. Az volt az érzésem, hogy Peyer meg akar zavarni. Többször szócsatába keveredtem vele. A hallgatók soraiból kiabálni kezdtek Peyer felé:

– Nem magára vagyunk kíváncsiak! Hagyja a felszólalót!

Itt-ott felcsattant a taps, és ez idegessé tette Peyert. Felém mormogta:

– Demagóg!

– Ki volt az az agyalágyult, akinek a fejében megszületett a párt neve megváltoztatásának gondolata? – dörögtem oda neki.

– Demagóg, itt nem beszélhet így! – ordították Peyerrel mások is.

Az elnök megvonta tőlem a szót. Hevülten léptem le a dobogóról. Peyerrel úgy néztünk egymásra, mint két ellenség.

Kardics mellett ültem, aki ezt mondta:

– Ugye megmondtam? Most megint hosszú időre lehetetlenné tetted magad. Peyer nem felejt ám.

Az első szünet alatt Mónus odajött hozzám.

– Nézd, én elhiszem neked, hogy a szándékod tiszta, de a párt most nem tehet mást. Nyugodj bele. Azt tanácsolom, Peyertől kérj bocsánatot. Nem vagy már gyerek.

– Nézze, Mónus elvtárs! Nem kérek bocsánatot. Nem tagadom, felszólalhattam volna szebben és jobban, de látja, kihozott a sodromból. A közbeszólásaival minden felszólalót megzavar.

Alig ment el, lecsaptak rám a párttitkárság női alkalmazottai: Rózsi és Sári.

– Illés mit akart magától?

Elmondtam nekik.

– Ha bocsánatot kér, szembeköpjük magát. Végre valaki megmondta neki az igazat! Ő a rossz szellem.

Nem kértem bocsánatot.

Az egyik kerületi titkár aláírásokat gyűjtött. A 240 küldött közül 170-en írták alá az ívet: tiltakoztak a párt nevének megváltoztatása ellen. Nagy zavar támadt – ezt már komolyan kellett venniök. De a vitát folytatták. Az emberek kifáradtak, mire szavazásra került a sor, sokan eltávoztak. Öt-tíz szótöbbséggel sikerült kierőszakolniuk a párt nevének megváltoztatását.

Kardics is elment haza – nem akart szavazni. Én végig kitartottam. Viharos, kemény harc volt. Az idősebbek a vállam veregették. Riesz István azt mondotta:

– Rendes gyerek vagy, Gyurka, csak le kellene már higgadnod.

Másnap, vasárnap reggel, korán elindultam a Vasasok székházába, a nyílt kongresszusra, amelyen jelen voltak a belügy és a főkapitányság jelentős vezetői is. Jelenlétük miatt csendesen zajlott le a kongresszus, amelynek érdekessége volt, hogy részt vettek benne a felvidéki elvtársak is. A javaslatot senki sem ellenezte – megszavazták.

Én csak annak örültem, hogy kizárták a pártból a nacionalistákat, az árulókat. A szavazás után belebotlottam Peyerbe. Vidám volt.

– Na nagy legény, most mit szólsz? – kérdezte.

Nem válaszoltam neki. A főtitkár újból Szakasits lett, aki azt ígérte, hogy a mozgalmat életerővel telítjük meg.

A felvidéki területek visszacsatolása, a szabadcsapatok puccskísérlete a legfőbb állami méltóságig jelezte a hatalomra törő szélsőjobboldali és nyilas veszélyt.

Behívtak katonának. Még 1936-ban besoroztak, de behívásomra csak most került sor. Csökkent bennem a pacifista nevelés hatása: elhatároztam, hogy leszolgálom a katonaidőt, és megtanulok fegyverrel bánni, hiszen valamirevaló fegyver eddig nem is volt a kezemben.

A nagyvilágban élt és hatott a müncheni paktum minden következménye: elbukott a spanyol szabadságharc, győzött a fasizmus Spanyolországban, a franciák hátában és az angolok fontosabb útjain; Magyarország csatlakozott az antikomintern-paktumhoz. Imrédy volt a miniszterelnök, eszes bankember és komoly nyugati kapcsolattal is rendelkező államférfi, aki azonban a hatalom birtokában a magyar nacionalizmus apostolává lett. Új magyar csodáról, csodálatos forradalomról szavalt. Majd csodaszarvast kergető magyarokat verbuvált „csodálatos forradalmához". Hirtelen kiderítették róla, hogy nem őskeresztény – egynyolcad zsidóvér csörgedez ereiben. Lett is magyarázkodás és szégyenkezés: miniszterelnök, akiben zsidóvér van – és mindez a német fasizmus árnyékában! Imrédy nem tűnt el a politikai porondról, hanem pártot alakított – jobboldalon. Horthyék pedig meggondoltabb és higgadtabb urat neveztek ki a kormány élére, gróf Teleki Pál személyében, aki az 1919-es fehér ellenforradalom egyik vezéralakja és a magyarországi cserkészmozgalom ismert embere volt.

Vácra, a III. géppuskás zászlóaljhoz vonultam be. Reggel nyolc óra után érkeztem be. Csak az ügyeleteseket találtam, mert a többiek kivonultak gyakorlatra. Az ügyeletes tiszt az orvoshoz küldött. Az idősebb, barátságos katonaorvos rám nézett, és azt mondta:

– Vetkőzzön le!

Ott álltam előtte meztelenül. Mustrált.

– Jöjjön felém – mondta az orvos. Elindultam. – Forduljon meg. Menjen végig a szobán.

Megtettem. Tudtam, hogy mit néz: a péklábaimat.

– Magának komoly lúdtalpa van. Ezt nem vették észre a sorozásnál?

– De igen.

– És mit szóltak?

Most hazudj ügyesen – futott át rajtam a gondolat.

– Kértem, hogy sorozzanak be.

Ő és az ügyeletes tiszt is rám néztek. Álltam a tekintetüket.

– Gondolja, hogy bírni fogja a nehéz szolgálatot?

– Tessék megengedni, hátha menni fog.

– Mi az édesapja? – kérdezte a főhadnagy.

– Tanító.

– Él?

– Nem.

– Mikor halt meg?

– 1914-ben.

Csend.

– Maga erdélyi?

– Az vagyok.

Az ügyeletes tiszt felkiáltott: – Látod, kérlek alássan, ilyenek vagyunk mi, erdélyiek!

Az orvos megkérdezte: – Hogyan lett maga pék?

Elmondtam a történetet. De hozzátettem, hogy évek óta akrobatika-mester vagyok. Nem bírtam a nehéz pékszakmát.

A szónak, hogy akrobatika, nagy varázsa volt. Hosszan elbeszélgettek velem.

– És tud is csinálni valamit?

– Igen! – Rögtön öt-hat mutatós, nehéznek látszó trükköt csináltam a padlón, meztelenül. Elámultak.

– Jól kidolgozott teste van, és könnyen hajlik – mondta az orvos.

Láttam, hogy a két embernek megnyertem a tetszését. Sugárzott róluk a jóakarat.

– Hát rendben van, fiam – mondta az orvos –, megpróbáljuk. De figyelmeztetem, hogy ha nem bírja, jelentkezzék, mert... – Az ügyeleteshez fordult. – Kár lenne érte.

– Köszönöm a jóakaratot...

Megveregették a vállam. Megtapogatták az izmaimat.

– Nagyszerű – mondták. – Kár, hogy a lábai gyengék.

A főhadnagy magával vitt, felszerelést adtak. Mindenből jót osztatott. Délben, amikor bejött a század, maga adott át egy másik tisztnek, szép ajánlással.

Másnap mindent megcsináltam, amit parancsoltak. Kora reggel csuklógyakorlat az udvaron, ingben. Könnyen ment.

Az egyik éjjel riadót rendeltek el. Teljes felszereléssel tizenöt perc alatt az udvaron kellett lenni. De az ágyat is be kellett vetni. Ment minden, mint a karikacsapás. Egy másik alkalommal, a csuklógyakorlatok szünetében, hídba mentem és vissza.

– Csinálja még egyszer – szólt az őrmester. Megcsináltam. – Maga talán artista? – kérdezte.

– Nem.

– Hát?

– Tornász vagyok.

– Meglátszik magán.

Sikert arattam. Közkedvelt lettem.

Katonatársaim egy része pesti volt; zömében munkás. Kerestem a barátságukat. Megszerettek. Az egyik este, éppen feküdni készültünk, bejött szobánkba a főhadnagy, az én protektorom. A hadseregben szokásos hazafias frázisok után azt parancsolta, hogy lépjenek ki azok, akik tagjai valamelyik politikai pártnak.

Harmincketten voltunk, kiléptek heten. Ebből hárman nyilasok voltak – két felvidéki és egy pesti –, négyen a szociáldemokrata párt tagjai. Ezek mind pestiek voltak.

– Lépjenek ki azok is, akik valamelyik szakszervezetnek a tagjai.

Tizenheten léptek előbbre. Vasas, fás, építő és bőrös szakmabeliek voltak. Ezek is mind pestiek. Én egyszer sem léptem ki.

A főhadnagy meg volt lepve. Kemény hangon kezdte a leckéztetést:

– Ide hallgassanak! Itt a hadseregben vannak! Itt mindenfajta politizálás és pofázás tilos! Itt semmiféle kapcsolatot sem tarthatnak fenn a párttal és a szakszervezettel! Ha valamire rájövünk, csúnya világ lesz! Megértették?

Egyszerre hangzott fel:

– Igenis!

Nem fért a fejembe, társaim miért jelentkeztek önként. Később, amikor az egyiket megkérdeztem, azt mondta:

– Tehetnek egy szívességet! A szakszervezetet nem hagyom, ifjúmunkás korom óta tagja vagyok.

Ezeknek a fiúknak a továbbiakban nehéz soruk lett. Valamennyi piszkos munkát velük végeztettek. A tisztek állandóan fújták rájuk:

– Zsidóbérencek!

A nyilasoknak nem esett bántódásuk – összetartottak.

A negyedik héten a főhadnagy a századparancsnok elé rendelt. Érdeklődtek, hogyan bírom, nincs-e panaszom.

– Nehéz, de kibírom. Ki akarom bírni!

– Maga értelmes, keresztény ember és jó magyar. Arra gondoltunk, hogy az újonckiképzés befejeztével iskolára küldjük.

Elállt a szívverésem. Egyéb sem hiányzik! Tudtam, hogy azokat, akiket így kiválasztanak, a rendőrségen is ellenőrzik, milyen volt az előéletük, milyen a társadalmi helyzetük és politikai fölfogásuk, tagjai-e valamiféle szervezetnek. Ezt nem szabad megvárnom!

Mindenesetre megköszöntem a hozzám való jóságukat, és megígértem, azon leszek, hogy szégyent ne valljanak velem.

– Leléphet! – szóltak.

Kiszédelegtem a szobából. Most mit tegyek?

Néhány nap múlva teljes felszereléssel menetgyakorlatot rendeltek el – harminc-negyven kilométer sík és dombos területen. Kora reggel indultunk. Két kocsi jött velünk.

Zokszó nélkül kibírtam volna. Mielőtt azonban elindultunk, új

bakancsomat komiszul szorosra fűztem – ez majd leszerel engem.

Erősen esteledett, mire a laktanyába visszaértünk. Alaposan sántikáltam. Amikor oszoljt parancsoltak, az orvos mellett sántikáltam el.

– Na, mi van? – kérdezte.

– Bedagadt a lábam.

– Miért nem kérte, hogy vegyék fel a kocsira?

Nem szóltam.

– Szamár! Menjen a rendelőbe, megnézem.

Kifűztem a bakancsomat. Nagyon ronda volt a lábam.

– Főhadnagy úr, alázatosan – kezdtem –, ha kaphatnék fáslit, megerősíthetném a lábam.

– Nem hiszek én abban. Magának péklába van.

– Főhadnagy úr, alázatosan, tessék megengedni – szinte könyörögtem.

A főhadnagynak tetszett ez: – Engedd meg neki, kérlek.

– Jó – mondta az orvos. – De egy napot gyengélkedőre megy. Pihenteti a lábát. De ha nem megy, leszerelem.

– Igenis! – Olyan szomorú pofát vágtam, mint akit nagy szerencsétlenség ért.

Két nap múlva ismét gyakorlat a váci dombok alatt, fáslival a lábamon. A lábam még jobban megdagadt. Utána öt napig voltam a gyengélkedőn. Közeledett az eskütétel ideje. Teli voltam szorongással. Le kell szerelnem, mert ha a főhadnagy rájön, hogy ki vagyok, baj lehet. Orvosi felülvizsgálatra küldtek a Mária Terézia laktanyába. Délben került rám a sor. Behívtak, de nem vetkőztettek le. Néhány sablonkérdés, s jóformán rám se néztek. Kiküldtek. Hosszas várakozás után jött egy altiszt, és olvasta a nevem. Átadott egy lezárt írást, és azt mondta, menjek vissza Vácra, és jelentkezzem az orvosnál.

Vajon mi lehet a borítékban? Nem szerelnek le?

Az orvosfőhadnagy kibontotta az írást.

– Na, fiam, leszerel.

Nehéz volt lepleznem az örömöm, de uralkodtam magamon. A pártfogó főhadnagy sajnálkozott, majd azt mondta:

– Nem baj! Odakint is kellenek a jó magyar emberek.

Hálásan megköszöntem a jóságukat. „Szebb jövő"-vel elköszöntem. Este már otthon aludtam, és másnap folytattam megszokott életemet.

Újabb esemény rázta meg a világot. Tiso szembefordult Prágával. A szlovákok kiváltak a Csehszlovák Köztársaságból – függetlenek lesznek Prágától, és csatlósai Hitlernek, aki most elérkezettnek látja az időt arra, hogy legázolja a cseheket. Csehország protektorátus lett.

Magyar csapatok bevonultak Kárpát-Ukrajnába – a bevonulásban részt vett az én váci alakulatom is.

A fasiszta csapatok bevonultak a Memel vidékére.

Franco német és olasz segítséggel létrehozta fasiszta diktatúráját.

Olaszország megszállta Albániát.

Franco csatlakozott az antikomintern-paktumhoz.

Magyarország kilépett a Népszövetségből.

Az angolok és a lengyelek kölcsönös segélynyújtási szerződést írtak alá.

Roosevelt felhívással fordult Hitlerhez és Mussolinihoz:

„Három európai és egy afrikai nemzet megérte függetlenségének halálát. Makacsul tartják magukat azok a, reméljük, alaptalan hírek, hogy más független nemzetek ellen is támadó cselekményeket terveznek. Pontosabban szólva, közeledik az a pillanat, amikor ennek a helyzetnek katasztrófával kell végződnie, hacsak nem találnak az események irányítására egyszerűbb eszközöket."

Hitler tizenhárom nap múlva válaszolt, és nyersen elutasított mindenfajta békés tárgyalást. Ekkor jelentette be, hogy felmondja az 1935-ben kötött angol–német flottaegyezményt, és hogy érvénytelennek nyilvánítja az 1934-es lengyel–német megnemtámadási szerződést. A világ rohant a második világháborúba. A német fasizmus elérkezettnek látta az időt a frontális támadásra. Ezek után csak azt kellett volna tudni, mit akar a konzervatív, reakciós Teleki, mert a külpolitikai nyomásnak belpolitikai következménynyel kell járni. Csak rajtunk üthet.

Teleki és Keresztes-Fischer elrendelték a magyar szabad szakszervezetek elleni vizsgálatot. Erről a vizsgálatról semmi sem szivárgott ki. Nem ismertük a kormány célját. Miért csak vizsgálat, és miért nem betiltás? Napok múlva vált világossá, mit akarnak: még nem szándékoztak betiltani a szakszervezeteket, de tudni akarták, milyen gazdagok, mennyi tartalékuk van, és mennyi támogatást adnak a szociáldemokrata pártnak. Híre jött, hogy a kormány választásra készül – a vizsgálat is ezzel van összefüggésben. De a kormány fellépése imponáló nyugalmat és egységet teremtett a szervezett munkásság körében. Viszont nagy lett a nyugtalanság a szakszervezetek és a párt függetlenített vezetői között.

Az én funkcióm – a szervező bizottság elnöki posztja – egy csapásra megszűnt. A szakszervezet könyvelésében sok olyan tétel volt, amely törvénytelennek számított – mint például a sztrájktörők ellen felhasználandó összegek. Az ilyen tételeket Kardicsék vegyi eljárással eltüntették. Emiatt sokáig folyt a nyomozás.

A kormány lényegében elérte célját: megismerte vagyoni helyzetünket és a taglétszámot. Hogy a félelmünk megmaradjon, a szakszervezetek fölé kormánybiztost neveztek ki, aki elrendelte, hogy a szociáldemokrata párt részére pénz nem folyósítható. Szétverték az Általános Fogyasztási Szövetkezetet és a Törekvés Bankot. Kimondták, hogy szakszervezetekbe zsidó nem választható vezetőnek.

Sokan elhagyták az országot, menekültek. Tenni kell valamit mindenki csak ezt mondta. Kardics kiégett, fáradt öreg, akit a izsgálat teljesen felőrölt. A börtönből előkerült Nöhrer, valamint Háber és Kurkó célzásokat tesznek: Kardicsot le kellene váltani, és helyébe mást tenni. Közben feloszlatták a képviselőházat, és kiírták a választásokat. Pénzt gyűjtünk a párt részére, és részt veszünk a választási agitációban. Valamit várok ettől a választástól. Ez lesz az első, általános, titkos szavazással végbe menő választás Magyarországon. Eddig csak a nagyvárosokban és a kormánynak nem fontos helyeken engedtek titkosan szavazni.

Csak öt képviselőnk tudott bejutni a Parlamentbe. A szociál-

demokrata pártot, amely a legrégebben kezdte a harcot a választójogért, cserbenhagyták a dolgozók! Ez az igazság – ezt tudni, ezzel számolni kell!

De a másik nagy meglepetés a kormányt érte: ötven nyilas képviselő, ötven fasiszta került be a Parlamentbe. De a kormánypárt így is többséget kapott. Elindulhattak a nemzeti katasztrófa felé.

Ez a választási kudarc és háború felé sodródás késztetett arra, hogy a saját szakszervezetemben másképp – jobban és még többet dolgozzam. Helyre kell állítani a munkásegységet! Júliusban meghirdették az ÉMOSZ-kongresszust. Jelentős eseménye ez a szakmának és a szakszervezeti életnek. Különösen most, hogy a szakszervezeti vizsgálat után kormánybiztos felügyelete alatt élünk. Az egyik vasárnap Nöhrer és Kurkó szóltak, hogy szeretnének beszélni velem a kongresszusról, a mozgalomról és a jövő Központi Bizottságáról, szerdán délután négy órakor legyek az Elemér utcai vendéglőben. Július vége volt, szokatlanul forró nyár – a nemzetközi politikai helyzet miatt is. Belépve a helyiségbe láttam, hogy az asztalnál hárman ülnek: Nöhrer Árpád, Háber Sándor és Kurkó István. Mind a hárman kommunisták. Csak Berecz hiányzott ahhoz, hogy együtt legyen a kommunista frakció vezető gárdája.

– Ülj le! – mondta Nöhrer.

Kértem egy nagyfröccsöt. Koccintottunk. Megvártuk, míg a pincér továbbment. Nöhrer szólt:

– Térjünk a tárgyra, elvtársak. Arról van szó, hogy a jövő hónapban, augusztus 20-án összeül a kongresszus. A szakszervezeti vizsgálat után új helyzet állt elő: nem mindenki vehet részt a legális vezetőségben; már külön vezetést sem hozhatunk létre, mint a szervező bizottság. A mostani vezetőséget, Kardiccsal együtt, le kell váltani. Új vezetőség kell, megbízható emberekből, elvtársakból. A szakszervezetnek hatszáz-hétszáz tagja van. A tagság többségét a pesti csoportok adják. Ennek döntő jelentősége lesz a kongresszuson, beleszólhatunk a vezetőség összeállításába is. Néhányan átgondoltuk az új lehetőségeket, és úgy találtuk, hogy Kardics helyére téged jelölünk főtitkárnak, és Kurkót elnöknek.

A szövetség élére olyan vezetőséget akarunk, amely felkészültségben és áldozatkészségben alkalmas lesz a nehéz időkben. Háború felé sodródunk, nem tudjuk, mikor tör ki, időben kell erősítenünk.

– Ezt nem vállalom! – mondtam. – Én nem akarok szakszervezeti alkalmazott lenni.

Háber felcsattant: – Mi az, hogy nem vállalod?

Nöhrer csitítja: – Hagyd, mondja el a véleményét.

Háber nem hagyta magát: – Ezt a szót, hogy nem vállalom, közülünk egyikünk se mondhatja!

– Vállalja ezt más – mondtam.

Nöhrer vette át a szót: – Nézd, Gyurka, te a szakszervezetet nem hagyhatod cserben. A munkásmozgalom nevelt, a mozgalomnak most szüksége van rád, elöl kell lenned.

– Másképp is dolgozhatok a mozgalomért.

– Ne játsszunk a szavakkal – mondta Háber. – Jól tudod, hogy mi túlságosan kompromittáltuk magunkat, a mi személyünk csak veszélyt hozhatna a szövetségre. Te és Kurkó vagytok most a legalkalmasabbak. Gondolj a szakszervezeti vizsgálatra, a szigorított felügyeletre és nem utolsósorban a pártra. Téged elfogadnak, minket nem.

Érzem, hogy úrrá lesznek rajtam. – Mit lehet itt csinálni? Hogyan fogjunk neki?

– Majd megbeszéljük a kongresszus után.

– Jó, vállalom. De engedjétek meg, hogy hazamenjek, és megbeszéljem Böskével.

– Mi az, nálad az asszony dönt ebben a kérdésben? – csattant fel Kurkó. – Mit akarsz vele megbeszélni?

Háber nyugodtan veti oda: – Azt beszéli meg, hogy kevesebbet visz majd haza...

– Nem egészen erről van szó. Feleségem elvtársam és barátom is; tudnia kell, merre visz az utam.

Hazasiettem. A család asztalnál ült és vacsorázott. Közéjük ültem. Csendesen eszegettem.

– Valami baj van? – kérdezte a sógorom.

– Nincs.

– Nagyon csendes.

– Ilyen napom van.

– Gyere, sétáljunk egyet – mondtam a feleségemnek. A Liget felé vettük az irányt.

– Mi újság van? – kérdezte a feleségem nyugtalanul.

– Nagy elhatározás előtt állok. Most, a bajban, a veszélyben kell megmutatnia az embernek, hogy milyen. Nehéz idők jönnek... A mozgalom eddig sem volt könnyű, de ezután még inkább teli lesz kockázatvállalással. Kettőnknek közösen kell hát döntenünk. Könnyebben és biztosabban dolgozom, ha tudom, hogy te velem vagy, hogy ebben is mellettem vagy.

– Igazuk van az elvtársaknak – mondta a feleségem.

Boldogság, hogy ilyen feleségem van. Így könnyebb lesz... Mire hazaérünk, már mindenki alszik. Csendesen mi is lefekszünk.

Másnap már együtt volt az egész vezető garnitúra – még a jelölő bizottság is. Az új helyzetről csak egy embernek számoltam be: dr. Braun Somának, aki a legnagyobb örömömre helyeselt, de megjegyezte: készüljek fel rá, a SZOT-nál sok bajom lesz. A háború nagyon közeli veszélyére is figyelmeztetett.

A kongresszus előtt még Borossal kellett tárgyalnom. Próbált meggyőzni, hogy nem szabad és nem érdemes vállalni a bajjal járó megbízatást. Én azonban már döntöttem, és hajthatatlan maradtam. Augusztus 15 után már be sem mentem az iskolába.

A kongresszuson nem volt nagy vita. A referátumot, majd a jelölő bizottságot a küldöttek nyugodtan meghallgatták. Semmin se lepődtek meg, szinte a levegőben volt már a változás. A kongresszusi zárszó után Kardics szó nélkül kiment a teremből. A vidékiek ismerkedtek velem, a pestiek gratuláltak. Szent István napja volt. A vidékieket kikísértük az állomásra, aztán hazamentünk. Másnap összeült a KB, és úgy döntött, hogy a posztomat szeptember 1-én kell átvennem. Kardicsnak félévi felmondási időt írtak elő. Szomorú volt vele az utolsó beszélgetésem.

– Látod – mondta –, 1904 óta a szakszervezet titkára vagyok, alapító tagja a szövetségnek, és most, hatvanéves koromban mehetek az utcára. Mihez kezdjek?

Néztem az öreg, fáradt embert, aki egy teljes életet áldozott a sütőmunkás-mozgalomra. Kiváló szónok, jótollú ember, és megtanult adminisztrálni is, ami nekem leggyengébb pontom.

– Nagyon legyengült a mozgalom – mormolta maga elé. – Szladek öngyilkos lett... Én is az leszek, mert... Mit mondok szegény feleségemnek?

Szeretnék elrohanni, hogy ne halljam, mit mond.

Feláll. – Sose élj abban a hitben, hogy az ilyen funkció a sírig tart – mondta. – A munkásmozgalom ilyet nem ismer. Ne higgy Peyernek, és ne higgy Büchlernek se. Talán sikeres vezetők, de rossz emberek!

Kardics elment. Kerti, a szakszervezet öreg gondnoka jött be hozzám, megkérdezte, nincs-e valami kívánságom.

– Nincs, Kerti bácsi! De hagyja el ezt a hivatalos cirkuszt. Maradjak én meg a maguk számára, a Kerti család számára, Gyurkának.

Az öreg mosolyog. – De hát fegyelmet kell tartani...

Sötétedik, mire utcára kerülök. Fülledt nyár van. Innen-onnan rádióhírek hallatszanak. Mire hazaérek, már mindenki alszik. Sokáig ébren vagyok – az álom nem akar rám találni.

Napokon át gondolatokat cserélek Kurkóval, Háberrel és Nöhrerrel. Nöhrer és Háber csak azt ajánlják, hogy több héten át, szervezési agitációval, tagtoborzást kell végezni. Kurkó ezzel egy időben bérmozgalmat is indítana. Szerinte Pest legyen az első, itt kell erőre kapnunk.

– De a vidék nagyvárosai nélkül semmire sem megyünk.

Nöhrer és Háber nem tagjai a vezetőségnek, de azért gondos tanácsadók. Vitákkal telnek a napok. Ha magamra maradok, zúg a fejem. Teli vagyok ötlettel és tennivalókkal. A pesti szakosztály vezetősége megbeszélést kér. Itt nagy szerepet játszanak az új emberek, akik nagyrészt kommunisták: Kovács Imre, Krinizs Károly és Weiszkirchner, aki szociáldemokrata.

Naponta járok a Népszavához, ott is tájékozódom. Ellentmondó hírek kavarognak. Angol–francia katonai tárgyalások folynak, feszült a lengyel–német viszony.

Mintha bomba robbant volna mellettünk: Ribbentrop Moszkvában! Szovjet–német megnemtámadási szerződést írtak alá. Óriási a meglepetés és a zűrzavar. A német fasiszták és a szovjetek – tűz és víz! Mi ez? Szociáldemokratákat és kommunistákat egyaránt fejbe vert a hír. Napokig beszélik az emberek: vajon mi lehet a dolog mögött? Kurkó megkérdi, mi a véleményem.

– Pajtás, nehéz itt véleményt mondani. Hónapok óta azt várom, hogy szovjet–angol–francia katonai megegyezés jöjjön létre, és íme...

Kurkó azt mondja: – Bíznunk kell abban, hogy a tovarisok és Jóska bácsi tudják, mit csinálnak. Bízni kell bennük...

Igen, a bizalom most nagy dolog!

Ha felmegyek a szociáldemokrata pártba vagy a Népszavához, ott is nagy vita fogad. Megoszlanak a vélemények. Kasztel András, aki Gergely Győzővel a diplomáciai, katonai és politikai rovatot szerkeszti, helyesli a szovjet lépést, bár nem tekinti tartósnak. Mások, Mónus is, árulásról beszélnek.

Mi lesz, hová megyünk? A háborúba! Ezt már sokan látják. Fél év... egy év – van, aki heteket jósol a háború kitörésére.

Mónus egyébként nagyon barátságos hozzám. Örül, hogy én lettem a titkár. – Most kell majd megmutatnod, mit tanultál, és mit tudsz! Nehéz, baljós időben kerültél élre. Segítségedre leszünk. Beszéltél már Peyerrel?

– Még nem.

– Miért? Menj el hozzá, jól fog esni neki. Ne haragudj rá, vele kell dolgoznod.

– Nézze, Mónus elvtárs: Peyernek tudomásul kell vennie a kongresszus döntését. Ígérem, hogy korrekt leszek, de lakáj soha!

– Ne hirtelenkedd el a dolgot. Keresd Peyert, ő az öregebb.

– Peyer a kongresszusunkra sem jött el, alárendelt titkárt küldött. Peyer nem szereti a pékeket, talán azért nem, mert sok baloldali van köztük. Elmegyek hozzá, természetes. Kurkóval is egyetértünk ebben, tudjuk, hogy tudomásul kell vennünk, hogy Peyer is a világon van.

Pattanásig feszült a helyzet. A Wehrmacht bevonult Szlovákiába. Szörnyű napok! Az egész világ ráeszmélhet: a háborús fenevadakkal szemben mit sem ér Pacelli szenteltvize. Mozgósítási hírek Magyarországon. A kaszárnyákat a katonák nem hagyhatják el.

Hitlerék 16 pontos követelésére a lengyelek válasza nem lehet más, mint a mozgósítás. Cserbenhagyja-e Lengyelországot Anglia és Franciaország? – ez most a nagy kérdés.

Üzen Boros mester, hogy Trojanovék szeretnének beszélni velem. Este fél kilenc órakor, felhevült állapotban érkeztem hozzájuk. Az asszony nyit ajtót.

– Jöjjön, drágám, nagyon várjuk magát a férjemmel.

Alig ülök le, az első kérdés, lesz-e háború?

– Sajnos lesz.

– Mikor?

– Napok kérdése.

Trojanov ideges. Az asszony franciául tolmácsol. Trojanov szól:

– Nézze, Gyuri! Hagyja abba a politizálást! Szeretnénk magát visszahívni az iskolába. Új megállapodást kötnénk... magára nézve előnyöset... Sok növendékünk van, és maguk, Borossal, értik a dolgukat.

– Kár a szóért – mondtam. – Elkötelezett ember vagyok. Nehéz idők jönnek, és én nem térhetek ki. De nem is akarok.

– Érdekes – mondja Trojanov –, öt évig dolgozott itt, és mi nem tudtuk, hogy szocialista munkás.

– Boros tudta. Talán jobb lett volna, ha előbb tudják meg, ki vagyok?

– Igen – feleli Trojanov –, jobban megbecsültük volna.

Hallgatnak. A szobát csend üli meg. 1939. augusztus 31-e, este tíz óra van. Kilátunk az Opera hatalmas épülettömbjére. Vajon mire gondolnak a barátaim?

Trojanov feláll, zongorához ül. Csajkovszkij-részletet játszik a Hattyúk tavából. Gyönyörködve hallgatom a fehérorosz emigráns, világvándor játékát. Sejtem, mi megy végbe benne; most sejtem, mire gondol: Hitler őt, a szlávot, ugyancsak nem tartja

embernek. Ez dúl benne. Odamegyek hozzá. Abbahagyja a játékot. Feláll. Melegen megölel. – Néha-néha jöjjön el hozzánk – kér. Megígérem. Aztán elválunk. Boros velem jön egy darabon, majd a földalattihoz siet.

Gyalog vágtam neki az útnak. Tizenkét óra, mire hazaérek. Feleségem alszik.

Mire álomba merülök, 1939. szeptember 1-re fordult a naptár.

HÁBORÚ

A SZAKSZERVEZETÉRT

I.

1939. szeptember 1-én, reggel hét órakor munkába indulunk feleségemmel. Hivatalosan most foglalom el új munkahelyemet. Szép idő van, melegen süt a nap. Az utcán sok az asszony és a gyerek – kezdődik a tanítás az iskolákban. Ahogy közeledem a szakszervezet felé, kétség mozdult meg bennem: vajon megfelelek-e a várakozásnak? Meg kell felelnem – nem csalódhatnak bennem! Kató, a titkárnő, nyolc órakor kezdi a munkát. Fél napot dolgozik, nyolcvan pengő a havi fizetése. Kétheti nyári szabadság illeti meg. Az én fizetésem heti negyvennégy pengő lesz. Az évi fizetett szabadságom egy teljes hónap. Kató megáll a szoba közepén. Megkérem, foglaljon helyet, beszélni szeretnék vele. Tájékoztatom a helyzetről. Öregekhez szokott, most fiatal titkár mellett kell dolgoznia. Közlöm vele, hogy a munkája és a fizetése változatlan marad. Kérem, hogy lelkiismeretesen segítsen. Felveszi kék köpenyét, előszedi a folyó ügyek anyagát, rövid idő alatt áttekintést ad mindenről, ami soron levő és fontos. A szövetségnek huszonkét nyilvántartott csoportja van, de ebből csak öttel van közvetlen kapcsolatuk, a többivel csak leveleznek. Ez komoly gyengéje a szövetségnek és a mozgalomnak. Ezzel lényegében országos jellegét veszti el. A szövetségnek ezer pengője van a bankban. Anyagilag hát rosszul áll. Van ugyan egy házunk, de annak kétharmada még nincs kifizetve. Ha a bankból pénzt akarunk kivenni, ahhoz az elnök és a főtitkár aláírása kell. A csoportok utólagosan küldik a pénzt, ezért spórolnunk kell, hogy min-

dig legyen tartalék. A mozgalmat tulajdonképpen a pesti csoport tartja el. Vonatbérlet is van, amit át kell írni a nevemre.

– Menni fog ez, Katóka – mondom. Eszembe jut, hogy kormánybiztosunk is van. – Mikor járt itt?

– Egy hónappal ezelőtt. Fölényeskedett Kardiccsal.

Hirtelen kivágódik az ajtó: Háromházi szaktársront be. Liheg. Csupa rémület az egész ember.

– Marosán szaki, jöjjön... Kitört a háború! Hitler beszél a rádióban...

A gondnoki lakásban hangosan szól a rádió; emberek állják körül. Hallgatom a führer beszédét: „Meg kellett támadnom Lengyelországot, mert üldözik, mert gyilkolják a német testvéreinket. Ezt nem tűrhettem. Felöltöttem az egyenruhát, és nem veszem le addig, amíg nem lesz teljes a győzelem!" Taps. Üdvrivalgás.

Átfutok a Népszavához. Rég láttam ennyire gondterhelt arcokat; Mónust, Buchingert, Szakasitsot, Várnait, Révészt együtt találom. A kép világos: kitört a háború, a fegyvereké a szó! Ezekben az órákban valahol Lengyelországban már a halottak ezrei borítják az utakat. A Népszavától Kurkóhoz, az elnökhöz rohanok. Együtt dolgozik Bereczcel. Belépve a kis pékségbe, belebotlottam a kis, gondterhelt, zsidó mesterbe.

– Mi lesz velünk, főtitkár úr? – kérdi. Vigasztaló szavakat nem tudok mondani.

Kurkó kenyeret süt. Üdvözöljük egymást.

– Várj, testvér, kidobálom ezeket a téglákat...

Jön Berecz. – Szóval, elkezdődött! – Ez az örökké nyugodt ember most izgatott.

Kurkó azt javasolja, hogy telefonáljam össze a KB tagjait délutánra. Ezzel nem értek egyet. Mire hívnánk össze őket, mit mondanánk nekik? Várni kell még és tájékozódni. Csak néhány vezető üljön össze. A kenyér közszükségleti cikk, sok mindent meghatároz. Tudnunk kell, mit akarunk, és mit merhetünk. Nem ismerjük a kormány tervét és célját. Mi lesz akkor, ha elrendelik a hadiüzemek felállítását? Mi is hadiüzemekké válunk, mert a kenyér van olyan fontos, mint az ágyú és a lőszer. Azt sem tudjuk

még, hogy a magyar kormány belép-e a háborúba, és ha igen, mikor.

Dél van, amikor kilépek az utcára. Az asszonyok szatyrokkal rohanják meg az élelmiszerboltokat. Hazarohanok. Alig kapom be az ebédet, visszasietek a szakszervezetbe. A délutáni lapok már zengik-zúgják Lengyelország vereségét és a fasiszták győzelmét.

A szakszervezet udvarán sokan ácsorognak. Szörnyű híreket hallani. Az ezredes-klikk, a lengyel vezérkar, lovas bandériumot állított szembe a hitleri tankokkal. Hullottak az emberek. A légitámadások új, szörnyű korszaka kezdődött el. A polgári lakosság veszteségei nagyobbak, mint a katonaságé.

Szeptember 2-án híre jön, hogy Hitler elutasította az angol és a francia kormány feltételeit egy esetleges értekezletre vonatkozóan. Megdöbbent, hogy a szociáldemokrata pártnak semmiféle elképzelése sincs. Ugyanaz a helyzet a SZOT-nál is! Dr. Braun Soma az egyetlen fix pontom. Higgadtságra int:

– Szeptember 3-án lejár az angol–francia ultimátum, amit a németeknek küldtek. Ezt meg kell várni. Ha ezek az államok belépnek a háborúba, és be fognak lépni, akkor ez hosszú háború lesz; ezek mellé Amerika is odaáll.

Amikor az angol–francia hadüzenet megtörtént, a polgári és a konzervatív sajtó megdöbbent. Ezt a megdöbbenést a kormányberkekben is érezni lehetett.

Teltek a napok, lázas izgalommal vártuk a híreket, amelyek a szörnyűbbnél szörnyűbb bombázásokról és vereségekről szóltak, és mélyen lesújtottak. Szeptember 17-én a Vörös Hadsereg átlépte a lengyel határt, és megindult Nyugat-Ukrajna és Belorusszia felé. Zavar fogadta a hírt. Mi azt mondtuk: helyes, inkább ők, mint Hitler!

Szeptember 23-án Magyarország és a Szovjetunió között helyreállt a diplomáciai kapcsolat. Hát ez micsoda? Hová lett a lengyel–magyar barátság, hová lett a lengyel–magyar határ? A szovjetekkel leszünk határosak? Amitől az uralkodó osztály rettegett, valósággá válik?

Néhány nap múlva Franciaországban törvényen kívül helyezték a kommunista pártot, több munkásszervezetet pedig feloszlattak.

Októberben Hitler békeajánlatot tett a nyugati hatalmaknak. S hazánkban a hitleri villámháború szekere magával ragadta a fasiszta és szélsőjobboldali elemeket, akik teljes súlyukkal befolyásolni igyekeztek a Teleki-kormányt.

Jelentkezett a szakszervezet kormánybiztosa. Ötven év körüli úriember ül előttem a Szövetség irodájában; a Belügyben osztályvezető. Amint belépett hozzám, udvarias külsőt öltöttem. A megszólítás már fél sikert hozott:

– Parancsoljon helyet foglalni, méltóságos uram... Érezze magát otthon.

Vizsgálódott. Neki mindent tudni kell rólam, és tud is. Azzal kezdte: – Maga, fiam, a fiatalabb... Szervusz, kérlek alássan. – Megindult a beszélgetés. – Mondd, kérlek... te pedagóguscsaládból származol?

– Igen, méltóságos uram.

– Szép... Örülök, hogy egy jó keresztény, magyar ember lett itt a vezető.

Hagyom beszélni.

– Nézd, kérlek alássan: együtt kell majd működnünk. Nehéz idők járnak, össze kell fognunk a zsidók és bolsevikok ellen. Bennem segítőt találsz, bármi kell, fordulj hozzám bizalommal. A zsidók nem lehetnek vezetők... Érted, kérlek?

– Értem, méltóságos uram.

– Politikai pártnak nem utalhatsz ki pénzt. A zsidó vezetők ne éljenek a munkás pénzén. Érted, kérlek?

– Értem, méltóságos uram. – Feszít az indulat, forr bennem a vér. Szeretnék a pofájába vágni, de csak bólogathatok.

Este beszámolok Kurkónak. Majd Mónushoz megyek. Nagyon gondterhelt.

– Mit fogsz csinálni? – kérdi. – Leállítod a pártnak járó pénzt?

– Azt nem! De meg kell keresnem hozzá a formát, amelybe

nem lehet belekötni. Így vagy úgy; de a párt nem maradhat pénz nélkül!

– Veszélyes!

– Egye meg a fene!

Napok múlva jelentkezett Peyer. Barátságosan kért, hogy fáradjak fel hozzá egy kis beszélgetésre. Megbeszéltem Kurkóval, aki azt mondta, hogy ő nem akadályozza meg, hogy a pártnak pénzt juttassak, de Peyerre nagyon vigyázzak: ravasz, vén róka, be ne hálózzon. Amikor Peyernek beszámoltam, csóválta a fejét. Megígértem, hogy nem változtatunk a párttal szembeni magatartásunkon, de ügyesnek kell lennünk. Kértem, mondja meg őszintén, meddig fogunk ellenőrzés alatt élni? Mert ha sokáig, akkor erre be kell rendezkednünk. Akkor elkerülhetetlen a félillegális mozgalmi élet. Peyer közölte, hogy már jártak fenn Telekinél és Keresztes-Fischernél. Biztató ígéretet kaptak. Rátért a legfontosabbra:

– Mondja, Marosán... tud, és akar maga együtt dolgozni a SZOT-tal és velem?

– Tudok és akarok. De kérem, engem is értsenek meg. Nem akartam titkár lenni, de ha már vállalkoztam rá, akkor adjanak segítséget, és ne akadályozzák a munkámat. A szakma jellege sok veszélyt és sok félreértést rejt magában.

– Értem én ezt – mondta Peyer. – De maguknál sok a kommunista.

– Nem több, mint máshol.

– Hogy áll velük? – kérdezte Peyer.

– Megvagyunk.

– Nem fognak magának nehézséget és bajt okozni?

– Nem hiszem. Közösek az érdekeink.

Peyer maga elé nézett. – Mi sem tudtuk még áttekinteni a helyzetet. Nem hiszem, hogy a kormány hozzányúlna a szakszervezethez vagy a párthoz. De egy biztos: nagyon megnehezítik az életünket és a munkánkat. Most nagyon komolyan együtt kell dolgoznunk. Össze kell fogni az erőket.

– Én azon leszek, Peyer elvtárs.

– Maga a SZOT-vezető-titkárok testületéhez tartozik, és a SZOT-választmányának is tagja, Kardics helyett. Mondja, ki az a Kurkó elnök?

Elmondom neki.

– Kezében fogja tudni tartani a dolgokat? Olyan híreink vannak, hogy maga lepaktált a kommunistákkal. Ezek a hírek nemcsak hozzánk futnak be, de befuthatnak máshová is. Ezzel számolnia kell!

– Peyer elvtárs . . . egyszer már le kellene tenni arról, hogy maguk mindenkit kommunistának tartsanak, akik nem mindenben értenek egyet magukkal. Én szociáldemokrata vagyok. Különben nem ülnék itt.

Újból és újból visszatér Kurkóhoz.

Azt mondom neki: – Nézze, Peyer elvtárs! Ha maga nem fogad el engem így, ahogy vagyok, nem dolgozhatok, nem harcolhatok tovább. Akkor felállok és elmegyek. Amikor a kormánybiztos nálunk is árjásítani akar, akkor ilyen téma fölött vitatkozunk?

– Ne bolondozzon!

– Jó, de akkor hogyan képzeli a munkát, az együttműködést?

Vontatottan mondja: – Én felelős vagyok a SZOT-ért, s felelős vagyok a pártért. Ezt értse meg. – Feláll, járkál. Megáll előttem. – Hinni és bízni szeretnék magában.

Felállok. Kezet fogunk. Kikísér.

Kurkóhoz megyek. – Hagyd most Peyert – mondja. – Tudjuk, hányadán állunk vele. Ennél fontosabb az, hogy van egy sokszorosítógépünk, amelyet azért nem vettünk leltárba, hogy legyen az illegális időkre. Add át azt a gépet!

– Mi lesz, ha nekünk is szükségünk lesz rá?

– Akkor közösen használjuk.

Ebben is megegyeztünk.

A lengyel összeomlás után megindultak a behívások. Csökkent a munkanélküliség. Ezekben a napokban az ipartestület elnöke kért, hogy szeretne tárgyalni velem a szakma kérdéseiről. Kurkóval mentem a tárgyalásra. Mi ketten voltunk, az ipartestület ré-

széről öten: az elnök, a jegyző, a gazdasági vezető és két tekintélyes mester. A mesterek már felkészültek a háborús időkre. Számítottak a jegyrendszerre, amikor a kenyér és a liszt komoly érték lesz. Nagy szerepet játszik majd a kenyér ára és a kormánnyal kötött megállapodás – az, hogy mennyi lisztet utalnak ki egy kiló kenyérhez. Itt az 5–10–20 dekák nagy szerepet játszanak, ebből jöhet ki a legális, de az illegális, nagy kereset is. Kurkóval átlátunk a szitán.

Egyelőre azt kértük, tartsák be az 1923-as törvényt, és emeljék fel a minimális béreket tíz százalékkal, és a munkaközvetítést változatlanul a szakszervezet bonyolítsa le. Ezt ők mind elősegítik, mondták, csak legyünk mi is megértők.

– Nézd – mondtam később Kurkónak –, nekünk olyan célt kell magunk elé tűznünk, amely az ország sütőmunkásságát politikailag is magával ragadja. A béreket így vagy úgy fel tudjuk emeltetni, a közvetítést kézben fogjuk tartani, de itt ennél többről van szó.

– Mi a több? Hadd halljam! – mondta Kurkó.

– A vasárnapi munkaszünet.

– Merész javaslat! Ember: ezért száz éve folyik a harc. Gondolod, hogy most kikényszeríthetjük?

– Úgy érzem, hogy ez ma nemcsak szociális kérdés, de fontos politikai és mozgalmi kérdés is. A jövő héten a KB elé terjeszthetjük.

Másnap váratlanul ismét beállított a kormánybiztos. Ajjaj! – gondolom. – Ez már tudja, hogy fizetek a pártnak, legálisan, minden hónapban, nyugtával, elszámolásra és ravaszul: hirdetés a Népszavának címen. A kormánybiztos rögtön a tárgyra tért:

– Megmondtam magának, hogy nem szabad . . . Ezek a zsidók magukból élnek. Ezt egy keresztény, magyar ember nem érti? Maga azt ígérte, nem tesz ilyet. Mit tud mondani?

– Van mondanivalóm. Először is az, hogy betiltották a szaklapunkat, és ön megígérte, hogy visszakapjuk. Nem kaptuk vissza. Hol jelenjünk meg a problémánkkal? Biztosítana ön, hogy a kormány vagy a kormányt támogató lapok leközölnék a mi dolgain-

kat? A Népszava leközli. Másodszor... beszéljünk egymással mint két keresztény ember, akiknek fontos a keresztény munkások élete. Velem együtt jól tudja, hogy a pesti pékmesterek túlnyomó többsége zsidó; azt is tudja, hogy a keresztény sütőmunkásoknak képtelenek vagyunk megszerezni a vasárnapi munkaszünetet.

– Ez látja igaz. Szégyen, gyalázat...

- Most napirendre tűzzük ezt a kérdést. Nem várunk tovább.

– Ez helyes... majd én is szóvá teszem.

Közben elfeledkezett arról, amiért jött. Nem tért vissza a kérdésre. De szidta Peyert.

A KB-ülésen elfogadták a javaslatom a vasárnapi munkaszünet érdekében. Tisztában voltunk azzal, hogy veszélyes politikai harcba kezdünk, és hogy sok félreértéssel, buktatóval, esetleg börtönnel is számolnunk kell.

Megindult a gépezet. Pesten kezdtük el a szervezést. Csendben, egymás után behívtuk az üzemek dolgozóit. November közepén kétszáz új tag iratkozott be; a bevételünk duplájára emelkedett. Emellett fontos lépésre szántuk el magunkat. Az utóbbi évek bukott bérharcai miatt sok szaktárs lett megbélyegzett ember; vagy azért, mert sztrájktörő volt, vagy azért, mert bojkottált üzemben, béren alul vállalt munkát. Amikor ezek számára lehetővé tettük, hogy újrakezdhessék mozgalmi életüket, nagy számban jelentkeztek. Ez most több volt szakszervezeti ügynél – ez politikai kérdéssé vált.

Rendszeresen írtam a cikkeimet, és a harcaink segítségére a Népszaván kívül bekapcsoltam a Friss Újságot, a Mai Napot, a Magyar Nemzetet. Jó sajtónk lett, és a kormány figyelme is kezdett felénk fordulni. A mesterek viszont idegesekké váltak. Támadást intéztünk a Perl Kenyérgyár ellen, mire a többiek megijedtek, és felénk igazodtak. Még nem léptünk nyilvánosság elé, csak izgattuk a kedélyeket, és előkészítettük a dolgozókat. A pesti előkészítés közben elindultam vidékre – először Pécsre. Először itt próbáltam ki a pesti módszereket. A szaktársakkal, a vezetőségi tagok bevonásával, személyesen beszéltem. Értekezlet értekezletet követett. Az eredmény nem is maradt el: itt harmincan

léptek be. A vezetőségi tagokat köteleztem, hogy az elmaradókat kéthetenként keressék fel, és beszéljenek velük; havonta tartsanak összértekezletet. Ha szükséges, kérjenek előadót más szakmáktól.

Azt hiszem, a legjelentősebb vidéki állomásom Miskolc volt. A pályaudvaron vártak. Két szaktárs egyenesen a kocsmába vitt; hiába szabadkoztam, és kértem, menjünk először az Otthonba.

– Nincs ott most senki – mondták.

A kocsmában rendelték a litereket. Hamarosan rájöttem, hogy ezek vizsgáztatnak engem. Kóválygott már a fejem, amikor azt mondták, hogy én bizony jó titkár leszek.

– Miből gondoljátok?

– Mert inni tudsz! Nem úgy az elődöd, aki a kocsmában málnaszörpöt kért. Málnaszörppel akarta a bort ivó szaktársakat szervezni.

– Értem. De meddig iszunk tulajdonképpen?

– Már be is fejeztük.

Késő este lett. Elvittek a szállásra, amely egy szaktársnál volt, és bejelentették, hogy holnap délután együtt lesz a sereg. Megnyugtattak: a miskolci utamra nem lesz panaszom, eredményes munkát végzek. Igazuk lett. Tagtoborzásunk várakozáson felül sikerült.

2.

Sor került az első nagy erőpróbára – pesti nagygyűlésre – a Vasas Székházban. Ezer pékmunkás volt együtt. Itt hirdettük meg az általános harcot. Viharos hangulat uralkodott. Ezt követően három újság is foglalkozott velünk. A Népszavában a fiatal, tehetséges író, Vészi Endre írt cikket. A Mai Napban Pikay István. A Friss Újság is írt rólunk. A mesterek táorában nagy lett az izgalom. Rögtön tárgyalásra hívtak bennünket. Mi azonban haladékot kértünk. Vártuk, hogy a minisztérium is jelentkezzék. Jelentkeztek is – a napilapok megtették a magukét. Magasházi tanácsos, a munkaügyi osztály vezetője kért, menjek el hozzá, be-

szélni szeretne velem. Magasházi délelőttre hívott, s ez már önmagában is sokat mondott. Afféle munkásszakértőként beszélt velem. Legfőképp az érdekelte, miért akarok én vasárnapi munkaszünetet olyan szakmában, ahol ezt eddig nem lehetett bevezetni.

– Válaszolok kérdésére, ha megmondja, ebben az ügyben jártak-e önnél a pékmesterek.

– Igen, itt járt az elnök. De én kíváncsi voltam magára is.

– Tessék mondani: ön jó keresztény?

– Igen, az vagyok.

– Ön mégsem lehet olyan jó keresztény, mint amilyen vallásosak a kóser pékek.

– Hogyhogy?

– Azok az Úristennek se dolgoznak szombaton! Csak hat napot dolgoznak.

Fürkészve nézett rám. Azt kérdezte:

– Maga antiszemita, főtitkár úr?

– Nem. Csupán tényt rögzítettem. Az ipartestület élén keresztény elnök áll. Miféle keresztény? A pesti pékmesterek nagy többsége zsidó, tartják a hosszúnapot és egyéb ünnepeiket, mi pedig, akár karácsony, akár húsvét vagy Szent István, egyre megy – dolgozunk! Miféle keresztény világ ez? Máris bejelentem önnek, hogy karácsony első napján nem dolgozunk! Nekünk, munkásoknak is jogunk van egy hitünk szerinti szent naphoz.

Hallgatott, és hosszan fürkészett. – Szóval, karácsonykor nem akarnak dolgozni?

– Nem. Belejentettem, hogy legyen idő felkészülniök.

– De miért éppen a karácsony kell?

– A karácsony szent ünnep.

– Kétlem, hogy maga ebben sikert érhet el.

Egymást érték a sajtótámadások. A munkáslevelek özöne zúdult a katolikus lapokra. Fejetlenség lett úrrá a mesterek között, de akadtak olyanok is, akik megegyezést ajánlottak. Az ipartestülettől naponta fent jártak a minisztériumban. Végül azt kérték, hagyjuk abba a sajtókampányt.

– Jó, abbahagyjuk! De ha becsapnak bennünket, leállunk, és bevonulunk a Bazilikába, misét hallgatni.

Sikerünk lett: a kormány rendelkezése folytán karácsony első napján a pékségek nem sütöttek az országban. És a bérekhez sem nyúlhattak hozzá. A szaktársak körében óriási volt a hatás. A mozgalomban felfigyeltek erre. Közben felemeltettük a béreket is. A pékek között emelkedett a Népszava-előfizetők száma. Az 1939-es év úgy zárult számunkra, hogy nemcsak ezer új taggal gyarapodtunk, de komoly lépést is tettünk előre a vasárnapi munkaszünet érdekében. Az újságok ezentúl biztatás nélkül is foglalkoztak velünk. A KB megállapította, hogy helyesen dolgoztunk. Eldöntötték, hogy mozgósítják a rokonszakmákat is.

1940 elején már az volt a helyzet, hogy a mesterekkel való tárgyalásaink nekünk kedveztek. Hajlandók voltak felemelni a béreket, munkát biztosítani minden munkanélkülinek, megígérték a törvények betartását, csak a vasárnapi munkaszünetről mondjunk le. Hajlandók voltak arra is, hogy a vasárnapért százszázalékos túlmunkadíjat fizessenek, csak dolgozzunk. A harcot törvényes keretek között továbbfolytattuk a kormány intézkedéséig, melyben elrendelik a vasárnapi munkaszünetet. Úgy festett a dolog, hogy nyert ügyünk lesz. És ebben nem zavart, hogy főleg a mesterek körében azt terjesztették rólam, hogy antiszemita vagyok, és a zsidók ellen hangolom a közvéleményt; az sem zavart, hogy azt híresztelték: ha sok pénzt adnak, abbahagyom a harcot. Az viszont nagyon idegesített, hogy egyre szélesebb körben hangoztatták: a szakszervezet a kommunisták kezében van! Ezt a hírt elsősorban az ipartestület nyugalmazott rendőrtisztje – aki a jegyzői tisztséget töltötte be – terjesztette.

Pécs és Győr bevezette a vasárnapi munkaszünetet! Van már precedens! Ezután gyűlés gyűlést követ. És közeledik a húsvéti előkészület ideje. Ebben a harcos hangulatban hívat magához Magasházi. Korábban értem oda, mint kellett volna, vártam hát az épület előtt. Amint várok, az épületből kilépett az ipartestület elnöke, egyedül. Miért járt ez itt?

Felmentem Magasházihoz. Nyájasan fogadott. Nem helyeselte,

hogy rossz a viszony köztem és az új ipartestületi elnök között. Javítani kellene ezen. Ő szívesen segítene.

– Tessék, hallgatom.

– Az ipartestület a munkaadók nevében hajlandó más módon kárpótolni önt és a munkásokat, csak hagyják békében a vasárnapot. Legyen okos, ne feszítse tovább a húrt.

– Nézze, méltóságos uram... ne nézzen engem se butának, se becstelennek. Én jól tudom, hogy a mesterek hajlandók akár millió pengőt is adni nekem, csak szálljak le erről a témáról, és beszéljem le a szaktársakat. De én ilyet nem teszek. Címeres gazember lennék, ha erre az útra lépnék! Tanácsos úr, ebben nem alkuszunk! Nekem már csak a kormánnyal van dolgom, a kormány pedig készül a háborús gazdálkodás bevezetésére, nyugalmat akar, nyugodt termelést, és ennek érdekében megadja, ami bennünket megillet. Mit is szólna a kormány, ha húsvétkor leállnánk, és elmennénk, mondjuk, Esztergomba, a feltámadási nagymisére?

– Ne értsen félre, főtitkár úr! Nekem az a feladatom, hogy közvetítsek maguk között. Tekintse tárgytalannak a szóba került ajánlatot.

Magasházitól Kurkóhoz megyek. Hallgatja, amit mondok, s rágja a cigarettát.

– A banditák – mondja mérgesen. – Most nagyon fontos, hogy az erők szét ne hulljanak.

Közelebbi barátaimmal is tanácskozom. Justus és Vajda úgy látja, hogy a mesterek nem egységesek, és a kormány is ingadozik. Óvnak az esetleges provokációtól. Ajánlják, keressek kapcsolatot a Magyar Nemzethez is. Parragival tárgyalok, cikket ígér. A cikket meg is írja, de nem jelenik meg.

Peyer nem hisz abban, hogy a kormány tesz valamit az ügyünkben. Mónus és Szakasits bízik a sikerben. Izgalmak közt érkezünk el húsvét hetéhez. A tárgyalások még nem hoztak eredményt. A szaktársak is idegesek. Csütörtökre nagygyűlést hívtunk össze a vasasokhoz. A gyűlést bejelentettük a rendőrségnek.

Az idő szaladt, de a hatóság részéről senki sem jött. Azért el kell kezdeni! Kurkó megnyitotta a gyűlést, utána én tartottam

meg a tájékoztatót. Óriási hangorkán lett a válasz: „Vasárnap nem dolgozunk!" Másnap a sajtó ezt hozta. A mesterek tárgyalásra hívtak bennünket, de semmi eredmény.

Késő este érek haza. Hekus vár rám: holnap reggel tíz órakor jelenjek meg Sombor főtanácsos úrnál. Ez baj! Nehezen alszom el.

Első utam Kurkóhoz vezet.

– Ha nem jössz vissza délig – mondja –, akkor megyek Peyerhez.

Sombor a szokásos, cinikus szívélyességgel fogad.

– Vadsztrájkokat csináltok – mondja. – Hatóság részvétele nélkül tartottatok gyűlést.

– Kérem, én bejelentettem, ajánlott levélben! A vevény megvan.

– Mit érsz vele?

– Bizonyíték.

– Hát jó! Sztrájk azonban nincs, érted-e, Gyurka? Ha sztrájkoltok, bevonultatunk benneteket. Bevonul minden pék. Háború van, a kormány nem tűrheti, hogy zsarolják.

Vitatkozom. Szól a telefon. Sombor nem veszi fel. Beszalad a tisztje, valamit súg neki. Sombor felveszi a telefont.

– Sombor rendőrfőtanácsos, jelentkezem. Parancsoljon, kegyelmes uram. Igen, nálam van. Igen, kegyelmes úr!

Leteszi a kagylót. Felém fordul. – Menj fel Varga kegyelmes úrhoz. Ott van Peyer is, beszélni akar veled.

Peyerrel a lépcsőn találkozom. Nyersen odaszól nekem: – Nyertek . . . három héten belül meglesz a rendelet. Varga csinálja. Továbbrohan.

Varga kedves, barátságos ember. Nála találom Magasházit is.

– Maga az a vadember? Nézze, főtitkár úr . . . Magának, a kollégáival együtt, az a szerencséje, hogy háború van, és ilyenkor nem lehet játszani. Ezt megmondtam Peyer kegyelmes úrnak is. Magát azért kérettem ide, hogy megmondjam: május első hetében meglesz a rendelet. De sztrájkolniok nem szabad!

Érzem, hogy nyert ügyünk van, de olyan mély bennem a bizal-

matlanság – miniszteri garancia, Peyer-garancia... Holnap ezt megszeghetik.

– Higgyen – mondta Varga, aki megérezhette, mi dúl bennem.

– Rendben van, kegyelmes úr! Felkeresem az elnökömet.

Hárman vagyunk a pékségben: Kurkó, Berecz és én. Rövidesen megegyezünk: a sztrájkot hamar lefújni!

– Mondd – kérdi Kurkó –, te hiszel ezeknek?

– Nem hiszek, de... Úgy érzem, a rendeletet kiadják.

– Jó – mondja Kurkó sóhajtva.

Rohamtempóban telefonálok az üzemekbe. A bizalmiak bömbölnek: – Hülyék vagytok? Már megsütöttük a holnapit is! – Valóban az volt a helyzet, hogy a pékmesterek többsége már nem harcolt, és felkészült a munkaszünetre. Könyörögtem nekik, agitáltam őket. Voltak, akik hallgattak rám, mások röviden közölték véleményüket: „Le vagytok... Akkor sem dolgozunk!"

A húsvét utáni kedden hívtak a minisztérium jogügyi osztályának vezetőjéhez. Ott voltak már az ipartestület vezetői is. Az osztályvezető azzal kezdte, hogy nem azért hívtak össze bennünket, hogy kell-e a rendelet vagy nem, lehet-e vagy nem, hanem azért, hogy közöljék: a miniszter utasítására elkészítik a rendeletet. Az ipartestület elnöke szót kért. Bejelentette, hogy nemcsak a sütőiparról van szó, hanem a cukrászokról is, és azok nincsenek itt. Ha mi nem sütünk süteményt, sütnek azok kalácsot, és a szakma tönkremegy. Így járunk, ha hozzá nem értő emberek nyúlnak valamihez.

– Akkor rájuk is kiterjesztjük a rendelet hatályát. Engem alapvető kérdések érdekelnek.

– Na, főtitkár úr, halljuk!

– Részünkről írásban van, ami kell.

– Nagyszerű! Mutassa.

„Élesztővel készített árut sem pék, sem cukrász nem készíthet vasárnap."

A mesterek hallgattak, csak a jogászuk okvetetlenkedett – eredménytelenül.

– Egy héten belül elkészül a rendelettervezet – mondta az osz-

tályvezető –, összehozunk majd egy pék- és cukrászkonferenciát, mesterekkel és munkásokkal. Viszontlátásra, urak!

Azzal a meggyőződéssel jöttem el a minisztériumból, hogy a csatánkat megnyertük. Az ipartestület jegyzője és jogásza lépett hozzám.

– Beszélni szeretnénk magával.

– Tessék.

– Nem ülnénk be valahová egy pohárra? Kényelmesebb lenne.

– Szívesebben sétálok.

– Kérem ... fontos, hogy szót értsünk. Nézze: maga nagyon elrontotta a helyzetet, és kiszolgáltatta a szakmát a kormánynak. Meggondolatlan követeléseivel nemcsak a mestereknek, de a munkásoknak is ártott. Ha nem hagy fel vele, nagyobb kár is származhat belőle. Szeretném kibékíteni magát az elnökkel ... Ruzicska elnök liberális ... s igazi demokrata. Közös érdek; ne feszítsük tovább a húrt. Nem ellenezzük a vasárnapi munkaszünetet, de clégedjen meg ezzel, és ezután értsünk szót egymással.

Hallgattam ezt az úriembert, ezt a nyugalmazott rendőrtisztet, aki pékmesternét vett feleségül, tehát benősült a szakmába, és az ipartestület legbefolyásosabb embere, komoly összeköttetésekkel rendelkezik, és mindenre kapható, amin keresni lehet. Most a zsidókon akar keresni, az elnökével együtt.

– Maguk azt gondolták, hogy velem és Kurkóval, a két fiatal vezetővel, hamar végeznek? Ránk uszították a rendőrséget! De láthatja: a fák nem nőnek az égig!

– Makacs ember – mondta. – Hajtja a magáét.

– Hajtom, mert az a munkások érdekét szolgálja.

Ezzel váltunk el.

Kurkónak beszámoltam, s kértem, jöjjön majd velem a minisztériumi megbeszélésre.

– Előbb essünk túl a bizalmiülésen – mondta Kurkó.

Szerdán délután felkészülten álltam a bizalmi testület elé. Közel négyszáz ember jött el – minden üzem képviselve volt. Kurkó mint a szövetség elnöke megnyitotta az ülést. A jelentést én terjesztettem elő. Összefoglaltam a helyzetet, s megindokoltam a

sztrájk lefújását. Nyugodtan meghallgattak, aztán megindult a vita, mely éles és kemény volt. Sokan helytelenítették, hogy az egységes sztrájkot lefújtuk, és hogy, szerintük, bedőltünk a kormány ígéreteinek. Mások viszont helyeseltek, mert nem vittük odáig a dolgot, hogy hadiüzemekké nyilvánítsák a pékségeket. Egy szaktárs szeszes állapotban megvádolt. Azt ordította, hogy arról miért nem beszél senki, hogy a főtitkár mennyit kapott a pékmesterektől! Kitört a vihar.

– Árulás! Lepénzelték! Nem hiszünk senkinek!

Égett az arcom. Keserűség mardosott. Kurkó nem utasította vissza a vádat, csak sápadtan nézett farkasszemet a zúgó tömeggel. Amikor aztán egy másik szaktárs is szót kért, és az asztalt verve ordította, hogy elárultam a mozgalmat, felálltam.

– Hallgassanak ide – kezdtem. – Vegyék tudomásul, hogy az én becsületem nem kapcarongy, ahhoz nem nyúlhat senki sem! Rágalmazni és bemocskolni nem hagyom magam! A feladatomat elvégeztem, a célt elértük, a rendelet meg fog jelenni, ezt már senki sem akadályozhatja meg. Ez eredmény. De mivel itt senki sem véd meg, lemondok.

Kurkó még most sem szólalt fel! Látom, hogy Háber és Nöhrer nyomakodnak előre a tömegben. Fáradtan, lesújtva lejöttem a dobogóról, és kimentem az udvarra.

Néhány megvadult szaktárs szeretne közel jutni hozzám, de nem engedik. Bemegyek Kertiék lakásába. Háber és Nöhrer utánam jönnek.

– Megőrültél? – kérdik. – Hogy lehet így lemondani?

– Láttátok!

– Mit törődsz te azzal, hogy mit mondanak?

Kurkó is bejön. – Gyerünk fel az irodába – mondja.

– Nem megyek.

– Ehhez a bizalmi testület nem illetékes, csak a Központi Bizottság fogadhatja el a lemondásodat.

– Nem érdekel! Becstelennek mondtak, nem ülhetek a helyemen!

Bejött Kovács Imre is, a pesti csoport titkára. – Tudod mit: gyerünk innen! Beszélnünk kell!

Átmentünk a kocsmába. Háber, szokásához híven, ráadásul csipkelődik: – Mi vagy te, mimóza?

– Nem védtetek meg.

– Mi nem szólalhattunk fel – mondta Nöhrer.

– Hát Kurkó? – vetem ellene.

– Nem bonthatod meg a munkásegységet! – kiáltja Nöhrer.

– Ez fegyver ellenem. Rendben van: a rendelet megjelenéséig továbbviszem az ügyeket, de a KB foglalkozzék a lemondásommal.

Másnap volt a nagy tanácskozás. A két ipartestület patinás nagyságai vettek részt ezen. A pékeket Kurkóval ketten képviseltük, a cukrászokat Seres és Winner.

Felolvasták a rendelettervezetet. Az első hozzászóló – Ruzicska ipartestületi elnök – támadta. Országos konferenciát javasolt. Majd azt mondta, hogy Marosán főtitkár már nem illetékes a pékek képviseletére, mert tegnap lemondatták. Rögtön szót kértem. Azzal kezdtem, hogy rendkívüli kihallgatást kérek a minisztertől, Peyer kegyelmes úrral együtt.

– Miért? – kérdezte az osztályvezető.

– Mert én nem megyek bele abba a játékba, amit Ruzicska elnök kezdeményez. A miniszter úr ígérete nem kapcarongy.

– A rendelet kész – mondta az osztályvezető. – Közlöm az urakkal: a szombati hivatalos lapban meg fog jelenni.

Nagy kő esett le a szívemről. Elálltam szándékomtól, hogy a minisztertől kihallgatást kérjek. A cukrászmunkások után mestereik is elfogadták. Nem maradt más hátra, mint hogy a pék ipartestület is tudomásul vegye, hogy a rendelet megjelenik.

Nehéz, harcos napok után sem változott elhatározásom: nem maradok főtitkár! A KB-ülésen is ragaszkodtam lemondásomhoz, és bejelentettem, hogy Kurkót alkalmasnak tartom a titkári posztra.

Az ülés végén Kurkó azt mondta: – Nagy és mély benned a sértődöttség.

– Igaz, de te és a többi kommunista nem érzékeny a becsületére?

– De most többről van szó! Miért vernénk széjjel azt a munkásegységet, amelyet olyan nehezen hoztunk létre?

Nem hagytam magam meggyőzni.

A munka az üzemekben elég feszült légkörben zajlott. A sajtótámadás is továbbfolyt. Ruzicskát most már a jobboldali lapok is támadták. A nyilas péklegények – mert ilyenek is voltak – dühösek voltak a keresztény mesterre, az ipartestület elnökére, akinek pozícióját a túlnyomó többségben levő zsidó pékmesterek biztosították.

Szombaton megjelent a rendelet, amely elrendelte a sütő- és cukrásziparban a vasárnapi munkaszünetet. A napilapok írtak róla, a rádió bemondta. Valamennyi munkanélküli munkában van – két napra termelnek az üzemek. Nöhrer, Kurkó, Háber, Berecz és Kovács folyton agitálnak: – Nem mehetsz el! Nem hagyhatod itt a szövetséget.

Távirati úton jelentkezett a Svájcban székelő Élelmezési Világszövetség: „Hallottuk, hogy önök kivívták a vasárnapi munkaszünetet. Kérjük, küldjenek róla részletes tájékoztatást." Megírtam a jelentést, németre Braun Soma dr. fordította, és kiküldettem. Ez volt az utolsó kapcsolatunk a nemzetközi szakszervezeti mozgalommal. Ezekben a napokban a nyilasok fokozták nyomásukat. A Magyarság azt írta: „Keresztény munkások győzelme a zsidó pékek felett." „És ez azért volt lehetséges, mert a pékek szakszervezetének élén egy jó keresztény, magyar munkás, Marosán áll."

Ez már sok volt! A Népszava glosszában utasította vissza a Magyarság cikkét. A SZOT-nál Peyer összegezte a harcot, meghozzá igen szépen: jól csinálták a pékek, eredményük fontos szociálpolitikai vívmány, és azt is bizonyítja, hogy lehet dolgozni. Most már komolyabban vontak be a SZOT munkájába is. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy lemondásomat visszavonjam. A pártban megnőtt a súlyom. Mónus és Szakasits úgy kezeltek, mint akiből szakszervezeti titkárnál több is lehet. Harminckét

éves voltam akkor, ahogy Szakasits mondta: komoly indulás, jöhet a folytatás!

Ezalatt a Wehrmacht támadásba lendült Hollandia, Luxemburg és Belgium ellen. Megindult a nagy háború a nyugati fronton.

3.

Belgium lerohanása után megindult a támadás Franciaország ellen. Lélegzetvisszafojtva figyeltük. Fájt a francia fegyverletétel. Féltettük a francia kultúrát a fasiszta fertőzéstől.

Franciaország elbukott. Dánia és Norvégia sincs már. Aggodalommal emlékeztem kedves skandináv ismerőseimre.

Itthon – a magunk kis harci frontján – helyi csatározások dúltak a nagy vihar előtti csendben. Kineveztek az élelmezési iparban létrehozott országos bérmegállapító bizottság rendes tagjává. Ezzel itt az egyéb élelmezési szakmákat is képviseltem. Így lettem a kormány felé az élelmezési szakmák szakszervezeti képviselője. Szakszervezetünk megerősödött, anyagi gondokkal nem küzdöttünk. A szaktársak fizették a járulékot. Szélesíteni lehetett az élelmezési szakmák kapcsolatát. A molnárok, húsosok, cukrászok után most már a sör-, tej-, cukor-, csokoládéiparral is komoly kapcsolatba kerültem. Ez utóbbiak nem voltak szervezettek. A velük való foglalkozás ezért bonyolultabb is volt. Köztük a nemzetiekkel és a keresztényszocialistákkal is meg kellett küzdenem. Jelentős volt a Dreher-üzemekkel folytatott tárgyalás; fillérés órabérjavításokat kellett kiverekedni. Itt a munkások faluról jártak be dolgozni. Két-három fillérért folyt a harc. Az országos szervekkel frontot alkotva, sikerült béremelést elérni.

Két kenyérgyárral, a Zieglerrel és a Perllel hadilábon álltunk. Az utóbbi hadiüzem lett. Az előbbinél megnyertük a bérharcot, de hetek múlva kidobtak mindenkit, aki részt vett a bérharcban.

A hadiüzemben rendkívül sokat követeltek az emberektől. Elhatároztam, egy napra bemegyek dolgozni, lássam, mi folyik ott. Hajnalban a gyár kapujában álltam, és bejutottam mint kisegítő. Levetkőztem, de csak két órát tudtam bent maradni. Elég volt ahhoz, hogy személyes tapasztalatokat szerezzek. Két riportban számoltam be a Népszavában. A kenyérgyárak megijedtek, csökkent az iram, és emelkedtek a bérek. Viszont utcára dobták azokat, akik engem segítettek. Hamarosan elhelyeztük őket. Állandóan úton voltam. A hét vége mindig a vidéki mozgalomé volt.

Egyszer Kassára voltam hivatalos, egy mesterkongresszusra, ahová a szövetséget is meghívták. Elmentem a jó kapcsolat fenntartása érdekében és azért is, hogy a pesti nagy pékek, az ipartestülettel, el ne szigetelhessenek bennünket. Ekkor az országban talán még sehol másutt nem lehetett olyan jól megfigyelni, mint Kassán, hogy hogyan uralja el a közéletet a strómanrendszer. Akadtak sokan, akiknek egyetlen érdemük volt: keresztények voltak. A bolthoz a nevüket adták, és a bolt ment tovább. Kialakult egy parazita réteg, amit az antiszemitizmus törvényesített.

A másik jellemzőt magam láttam a kassai falakon: „Munkát, kenyeret, vagy vissza a cseheket!"

Kihalt lett a város. Az ipar, a kereskedelem – minden tönkrement. A munkásmozgalom visszaesett, nemcsak azért, mert tönkretették a gazdasági életet, de azért is, mert kíméletlenül üldözték. A szakmák nehéz helyzetbe kerültek. A mi csoportunknak itt bátor tagjai és vezetői voltak. Nyolcvan fizető tagot tartottak nyilván.

Valahányszor Kassára érkeztem, előbb körülmászkáltam a várost, vendéglőbe tértem be enni, és csak akkor indultam tovább a megbeszélt helyre, ha már meggyőződtem arról, hogy senki sem kísér. A mostani kassai utam alkalmával kétnapos ünneplés, zászlószentelés a program és díszvacsora a hegyen. Aztán továbbindulok.

Felültem a Nyíregyháza felé vivő vonatra. Szerencsnél feltűntek a rendkívül zsúfolt vonatok, tele részeg, daloló férfiakkal és síró asszonyokkal.

Mozgósítás? . . .

Sok helyen vonatok vesztegeltek katonai felszereléssel. Éreztem, hogy nekem most nem jó úton lennem, és főképp nem jó a határ felé utazni. De azért csak mentem. Amikor át akartam szállni a balkányi vonatra, elém tárult a mozgósítás teljes képe. De továbbmegyek – a feleségem miatt is, aki a nagyszüleinél van, Balkányban. Úgy beszéltük meg, hogy Kassáról hozzá utazom. Este futott be a vonatom a faluba, mely felbolygatott méhkashoz hasonlít.

A feleségem várt. Egész este arról folyt a beszélgetés, hogy innen minél hamarabb haza kell mennem. Reggel feleségem nagyapjával kinéztem a piacra. Cirkált a csendőrjárőr. Az egyiknek, úgy látszik, nem tetszettem – elütöttem a falubeliektől –, leigazoltattak, majd elkísértek az őrsre. Hiába igazoltam magam, nem engedtek el.

A határ közel van, a katonai szerelvények állandóan robognak Kelet felé. Az őrsön kívülem már jócskán vannak, főképp cigányok és kupecek.

Engem kétszer hallgattak ki: honnan jöttem, hogy kerültem ide, és mit akarok itt? Telefonáltak Pestre. Késő délután egy csendőrnyomozó bekísért Nyíregyházára, felültetett a zsúfolt pesti vonatra, és közölte velem, hogy az ő területük hadizóna lett, és én ott nem vagyok kívánatos elem.

Augusztus 30-án létrejött a II. bécsi döntés. Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz – ahogy akkor mondták: a szebbik, de szegényebb részt. Szeptember 5 és 13 között a magyar csapatok bevonultak a kijelölt területre. Károly román király lemondott a trónról fia javára, aki Antonescu tábornokot nevezte ki teljhatalommal kormányelnöknek.

Új területtel gyarapodott hát az ország. A háborús kép ekkor úgy festett, hogy Hitler győzelmét már nem lehet megállítani. A jobboldal és a fasiszták támadása fokozódott ellenünk. A párt nevének megváltoztatása után követelték: a párt és a szakszervezet valljon színt a magyar nemzeti érdekek mellett, és az internacionalizmust tagadják meg teljesen. A SZOT tett is valamiféle

kétértelmű nyilatkozatot, de Teleki kijelentette, hogy az kevés. S mivel az a nyilatkozat nem volt kielégítő, Észak-Erdélyből ki akarták kapcsolni a pártot és a szakszervezeteket is.

Teljes háborús megszállás. A katonai és a csendőralakulatoké lett a szó. Ide csak a hivatalos szervek külön engedélyével lehetett bejutni. Szakasits – aki már nemcsak főtitkár, de a Népszava főszerkesztője is – és Peyer kértek, hogy próbáljak meg mindent, hátha bejuthatok Észak-Erdélybe. – Kockáztatni kell, mert a Nemzeti Munkaközpont ott már bent van. – Kurkóval is úgy döntöttünk, kerül, amibe kerül, mindent meg kell kísérelnem.

Jelentkeztem a rendőrségen személyi igazolványért. Nem adták ki, mert büntetett előéletű voltam. Amikor a VII. kerületi kapitányságnál fellebbeztem, fellebbezésemet nem fogadták el.

– Miért kell magának ez az igazolvány?

– Látogatóba mennék az erdélyi rokonsághoz. Odavaló vagyok.

– Maga ott most nemkívánatos elem. Kész. Ellene nincs fellebbezés.

Levelet írtam az erdélyi szaktársaknak, és csodák csodája, válasz érkezett. Bindinger, Blága és Atlazil bácsi kértek, jelezzem, mikor jövök. Várnak.

– Tudod, mit? – mondtam Kurkónak. – Elindulok igazolvány nélkül! Bejelentő lapom van, te pedig adsz egy igazolványt a Szövetség nevében. Lesz, ami lesz . . .

Pénzt vettem magamhoz és szövetségi nyomtatványokat, belépési nyilatkozatokat, brosúrákat. Kurkóval megállapodtam: mindennap írok lapot a lakására. Ha valahol abbamarad az írás, ott kell keresniök. Peyer és Szakasits nyomatékosan figyelmeztettek, vigyázzak, meleg helyre megyek, ott a defenzív osztály az úr.

A reggel hét órakor induló gyorsvonatra szálltam fel, II. osztályú fülkébe. Vásároltam egy Magyarságot és egy Függetlenséget – egy nyilas- és egy kormánylapot. Indulás előtt öt perccel Bocskai-ruhás úriember szállt be a fülkébe. Engedelmet kért, hogy helyet foglalhasson.

– Parancsoljon, uram! – mondtam. – Van elég hely. – A fülkében kívülünk senki sem tartózkodott. Az ablaknál ültem, ő ve-

lem szemben. Ugyanazokat az újságokat vette elő, mint amelyeket én akartam átböngészni. A vonat kigördült az állomásról. Az úriember felállt, összeütötte a bokáját.

– Megengeded, hogy bemutatkozzam?

Felálltam. Én is összeütöttem a bokámat.

– Nagyszerű lesz, kérlek, kényelmesen utazunk.

Barackpálinkás üveget vett elő. Megkínált. Törtem a fejem: vajon ki lehet ez a csodabogár, aki Erdélybe Bocskai-ruhában utazik?

– Hová utazol, kérlek alássan? – kérdezte.

– Váradra megyek.

– Nagyszerű! Én is.

– Rokonokhoz?

– Igen. Mondd, ismerős vagy ott?

– Igen. Bár régen jártam Váradon.

– Mondd, kérlek alássan, miféle szállodák, éttermek és kávéházak vannak?

– Nézd, kérlek – feleltem –, Váradon ezekből sok van; nagyok és elegánsak.

– Ne mondd!... Tudod, kérlek, kormánybiztosként megyek átvenni a Bémer téri szállodát és kávéházat.

– Az a legnagyobb...

– Tudod, kérlek alássan, kivesszük a zsidók kezéből. Imrédy kegyelmes úr baráti köréhez tartozom. Senkit sem ismerek ott, nagy szolgálatot tennél, ha tájékoztatnál. Valóban olyan sok ott a zsidó? Most már értem Adyt is: a zsidók rontották meg. Tudod, kérlek, most nagy dolgok történnek: az összes kereskedelmi és ipari posztokat meg kell szállnunk – még akkor is, ha egyelőre a zsidók maradnak a tulajdonosok!

Beszél Imrédy kegyelmes úrról, aki szerinte nagy koponya – az egyedüli, akinek van gazdasági koncepciója. Tőle sokat lehet tanulni.

A vonat robog, az idő szalad. Az eszem Váradon jár. Befutunk Biharkeresztesre. A szerelvényt körülveszik a csendőrök. Alig néhány perc, és már húzzák is félre az ajtót. A Bocskai-ruhás fel-

áll, én ülve maradok. A csendőr összeüti a bokáját. – Bocsánat!... – Szól a társának, hogy rendben van, mehetnek tovább. Szívem a torkomban ver. Nyilvánvaló, hogy a Bocskai-ruhás azért állt fel, hogy előszedje a papírjait, de igazolásra nem került sor. Nagy szerencsém volt!

– Látod, kérlek, milyen intelligens csendőrt neveltek a parasztból? Szemre is tudja, kit kell igazoltatnia.

Beszél, beszél, és én beleremegek, amikor a vonat befut velünk Váradra. Nem sietek. A Bocskai-ruhás ideges. Sietve elbúcsúzik.

– Örülök, hogy megismerkedhettem veled, Marosán uram... Szívesen látnálak a szállodában. – Bokacsattogtatás. – Elindul hódító útjára.

Kilépek az állomás előtti térre. A kijáratnál állnak az én régi váradi szaktársaim. Bindinger az első, aki megölel. Blága szólal meg: – Hagyjál már másnak is belőle. – Ott volt Herceg is. Atlazil bácsi az utolsó, aki magához ölel. – De megnőttél! Nem vallottunk veled szégyent.

A konflisból a Bocskai-ruhás úriember integet.

– Blágánál fogsz lakni – mondja Bindinger. Kis háza van a hegyoldalban, arra tartunk. Délre érünk hozzá. Megebédelünk, aztán Bindingerrel, Blágával és Atlazillal elkezdjük a munkát.

Tájékoztatom őket, milyen a magyar szakszervezet, milyen a magyar marxista párt és a mozgalom. Sok mindent tudnak rólunk. Bindinger azt mondja:

– Jókor jöttél! Nagy a nyomás rajtunk... Szőröstül-bőröstül el akarnak nyelni bennünket. – Elmondja, hogy amióta megszállás alatt vannak, így nevezik a magyar csendőruralmat, mindenki vár. Várnak az építők, a vasasok, a bőrösök, a nyomdászok, a pincérek és a pékek. A baj az, hogy a nemzetiek is betelepedtek az Otthonba, megszállták, és a mozgalom az utcán vagy a lakásokban zajlik. A béreik jobbak a miénknél, bár ők vasárnap is dolgoznak.

– Nem sok jót hoztatok nekünk – panaszolják. – Ha itt életbe lép a magyar minimális bérrendszer, nagy veszteségre számíthatunk.

Első dolgom, hogy létrehozzak egy csoportot, és kijelöljem az ideiglenes vezetőket. Később majd megtartjuk az alakuló közgyűlést.

– Nekem – mondtam – át kell kapcsolnom benneteket a magyar Központhoz. Azt hiszem, nem kell sokat agitálnom, agitált már itt helyettem a csendőrség és a Nemzeti Központ, tudjátok, hányadán álltok.

Délután az utcán, kocsmában és tereken ismerkedem. A hír hamar terjed, és az emberek jelentkeznek. Harmadik nap délelőttjén Bindingerrel találkozom. A Körös partján sétálunk.

– Tudni akarjuk, hogy tulajdonképpen ki vagy – állt velem szembe. – Én most is kommunista vagyok.

– Tudom – mondtam. – Én szociáldemokrata vagyok. De most ez nem fontos. Az a fontos, hogy kinek a befolyása alá kerül a váradi mozgalom, és így a pékek is. A Szövetség vezetői nálunk kommunisták és baloldali emberek – mondtam. – Az elnök kommunista.

– Értem – mondta Bindinger. – Akkor veletek vagyunk!

– Nem lesz könnyű.

– Tudom... Ne hidd, hogy amióta elmentél tőlünk, 1926 után, nekünk itt fáklyásmenet volt az életünk.

A régiekről ejt szót s a bizalmi nevelőmről, aki meghalt.

– Sokan elmentek a spanyol polgárháborúba – mondta. – Elmentek, és nem jöttek vissza.

Estefelé a váradi munkásmozgalom legrégibb munkásvezetőjével, Pellével sétálok. Még jól emlékszik rám az öreg. Minden szavamat figyeli. Azt mondja:

– Ne beszélj már senkivel se. Mi majd elintézzük, amit kell. Egyet tegyetek: jöjjenek hozzánk a szakmák központjaitól, és ne féljenek. Mi majd állni fogjuk a sarat.

Blága azzal fogad, hogy baj van. – Komám – mondja –, a pincérek vezetője sürgősen beszélni akar veled. Állítólag már keresnek a csendőrnyomozók.

Írok Kurkónak, hogy tovább kellett mennem. Megbíztam Blá-

gát, hogy tartsa együtt az embereket. Amire szüksége volt, azt nála hagytam – belépési nyilatkozatokat, brosúrákat.

Elindultam Kolozsvárra. A kertek alatt jutottam az állomásra. Esett az eső, sötét volt. A vonatra is utánam szólt Blága: – Vigyázz magadra!

A III. osztályú fülkében kevés volt az utas. Ilyen időben csak azok utaznak, akiknek halaszthatatlan a dolguk – román parasztok, néhány férfi és nő. Hallgattak. Vagy suttogtak. Engem bizalmatlanul néztek. A vasutas új ember itt, magyar, nemrég helyezték ide. Szinte lenézi az utasokat. Nem időzik sokat, siet tovább.

A véremben bizsereg az izgalom. Szöknöm kellett, és úgy érzem, végig szökni és bujkálni fogok. Az jár a fejemben, hogy a magyar urak úgy jöttek ide, és úgy is viselkednek, mint a megszállók. Az „Édes Erdély itt vagyunk" nóta valahogy nevetségesen hangzik. Menekülnöm kell... Majd nyomoznak utánam. Most mindent a fejemben kell megőriznem, semmiféle jegyzetet nem tarthatok magamnál. Arra gondolok, vajon mi lesz akkor, ha majd teljesen illegalitásba kell mennünk?

Bindinger szavaira emlékezem: „A kommunista párt igen erős, és nagy befolyása van Erdélyben." Ha ez így van, akkor könnyű lesz a munkám. A vonat befut velem Kolozsvárra. Határozott lépésekkel, sietve hagyom el a pályaudvart, és elhatározom, hogy szállodába megyek, mivel jelenleg nincs olyan címem, ahol aludhatnék. Néhány konflis áll az állomás előtt. Felülök az egyikre.

– Vigyen egy szállodába.

– Melyikbe? – kérdi a kocsis.

– Magára bízom.

Esik az eső. A ló csendesen kocog.

– Pestről tetszett jönni? – kérdi a portás.

– Igen – mondom magabiztosan. – Holnap továbbmegyek.

– Van egy emeleti szobánk. – Felvezet. Jó éjszakát kíván.

Korán ébredek. Hat órakor már lent vagyok a portán. Fizetek. Beszélgetek a portással, a fiókból előkerül a pálinka. Megkínál, érezzem magam jól Kolozsváron. Elmagyarázza, merre találom az

utcát, amelyben az én szaktársam lakik. Hamarosan kopogok egy kültelki kis ház kapuján. Idősebb asszony jön ki.

– Itthon van az uram – mondja. – Nemrég jött haza a munkából. Alszik. – Amikor megtudja, honnan vagyok, befut, és hiába szabadkozom, felkelti a férjét, aki ötven év körüli ember, s igen rosszul beszél magyarul. Azzal kezdi, hogy várt; két nappal ezelőtt Bindinger jelezte, hogy Váradon vagyok. Mosolyog.

– Nem ismer? – kérdi tőlem.

– Nem emlékszem magára.

– Pedig együtt dolgoztunk 1924-ben.

Valami dereng: miser volt az egyik váradi üzemben, később átjött Kolozsvárra, itt nősült meg. Ő román, a felesége magyar.

Kiszól a konyhába az asszonynak, adjon reggelit. Küldi borért is. Az asszony megjött a borral, de nem egyedül: két szaktárs jött vele. Sok pék lakik az utcában, megtudták, hogy itt vagyok, eljöttek látni, és beszélgetni velem. Az idős szaktársam a csoport elnöke. Elmondják, hogy a Nemzeti Munkaközpont már három hete járt a vezetőség nyakára, hogy lépjenek be a nemzetiekhez. Húzták az időt, vártak. Maradjak Kolozsvárott három napig, hogy elbeszélgethessek a nagyobb üzemek bizalmijaival és néhány hangadó szaktárssal. Ők már azt is tudják, hogy addig nem szabad csoportot alakítaniok, amíg a polgári közigazgatás működésbe nem lép. Kivárják.

Később kószálok a városban. Estére összehoznak Bruderrel, a szociáldemokrata párt egyik vezetőjével. Kocsmában, néhány elvtárs társaságában találkozunk. Tájékoztat a kolozsvári és általában az erdélyi munkásmozgalomról. Általa kapcsolatba kerülök a városi titkárral és néhány más munkásvezetővel. Panaszkodnak, hogy jócskán vannak emberek, akiket a nemzetiek már beszerveztek. Nagyban készülnek a képviselő és a felsőházi tagok jelölésére. Szóval itt is alakul az embervásár! A kolozsvári vasas titkár komoly jelölt. Pestről újságírók és képviselők jönnek le – tőlünk alig valaki. A szociáldemokrata párt részéről nincs mozgás. Pedig a más pártok képviselői nagyon nyüzsögnek és szervezkednek. Brudert megkértem, hozzon össze azzal a Pálfi vasas

titkárral. Szeretném visszatartani attól, hogy politikai baklövést csináljon. Annyit elérek nála, hogy mielőtt véglegesen dönt, hajlandó megvárni Kabókot, a vasasok főtitkárát.

Másnap reggel feltornázom magam a Marosvásárhelyre induló buszra. Besztercén és Szászrégenen keresztül visz az út. Sokat kell állni, várni. Késő délután érkezünk meg.

Itt még nem jártam, teljesen ismeretlen terep. Tájékozódnom kell. Brudertől egy újságíró címét kaptam meg. Nem találtam otthon. Minden zárva. A szomszédok közölték, hogy estefelé, hat óra tájban jön haza. Kószálok a városban. Vendéglőbe térek be, szemlélődni. Hat óra után újból elindulok az újságíróhoz. Bizalmatlanul fogad. Átadom neki Bruder néhány sorát, igazolom magam a megbízólevéllel. Valamennyire felenged. Bruder kommunistabarát baloldali értelmiséginek mondta őt. Óvatos ember. Sok baja volt már a román szigurancával. Nemcsak a pártélethez volt összeköttetése, de a szakszervezeti mozgalomhoz is.

– Nézze – mondta –, én most nem vagyok használható ember. A csendőrség szemmel tart; betiltották a lapomat; megfigyelés alatt állok. Inkább adok magának két címet. Mindkettő pék, az egyik fiatal baloldali, kommunista. Ült, nemrég szabadult. A másik idősebb ember, csoportelnök.

Elindulok a megadott címekre. Először a fiatal baloldalit keresem fel. A család gyanakszik, alig akarnak szóba állni velem. De akkor is csak annyit mondanak, hogy akit keresek, nincs itthon, és nem is tudják, mikor jön haza.

– Holnap újra eljövök – mondom nekik.

Az öreget sem találom otthon. Már bent van a pékségben. Ott keresem fel. Este tíz órakor kopogok be az üzembe. Az inas nyit ajtót. Kisüzem. Az öreg majd a nyakamba ugrik örömében – már várt. Alaposabb beszélgetésre itt és ekkor nincs mód. Az öreg szállást szerez számomra, és azzal válunk el, hogy holnap reggel majd találkozunk a fiatal szaktárssal együtt, hármasban.

Reggel két dologban állapodunk meg: a fiatallal felkeresünk néhány szaktársat és elvtársat, azután továbbmegyek Szatmárnémetibe. Adnak címet is. A másik dolog: amint a polgári közigaz-

gatás működni kezd, rögtön jöjjek hozzájuk, hogy közgyűlést lehessen tartani. Addig kár kockáztatni, ők majd ellenállnak, és nem engedik, hogy a nemzetiek tért hódítsanak.

Vonat visz Szatmárnémetibe – ott Jelinek nyomdászhoz kell mennem. Eszembe jut, hogy az anyám itt született. Kis hely, nagy templomokkal és gyanús csenddel. A lelkesedésnek és az örömmámornak nyoma sincs, de a plakátok és a hirdetések mindenütt virítanak. Elindulok a városba. Megszólítanék valakit, akitől megérdeklődhetném, merre menjek, de itt valahogy nem merek kérdezni. Félek. Végre egy nénit megállítok.

– Menjen csak, fiam, még tovább, kifelé . . .

Megyek tovább, egyenesen. Gyerek jön velem szembe, őt kérdezem meg.

– Tessék jönni, megmutatom.

Jelinek otthon van.

– Vártam már – mondja. – A váradiak üzenték, hogy jönni fog.

Van itt hálózat – gondolom.

– De – szól – ne maradjon itt nálam. Az én lakásom nem jó. A csendőrség folyton nyaggat. Nagyon koslatnak körülöttem. – Címet ad. Odamegyek. Ez is egy szaktárs. Meglepődött, amikor megmondtam neki, ki vagyok, és kitől tudom a címét. Látszott, fél. De azért leültetett. Akkor nyugodott meg, amikor Jelinek utánam jött.

– A szaktárs nagyon jól van öltözve – mondta. – Mi minden jól öltözött emberben urat vagy hekust látunk.

Itt sem maradunk sokáig, egy másik helyre megyünk el. Jelinek kerülő úton jön utánunk. Ismét megbízható embernél vagyunk. Hamar szót értünk. Jelinekkel együtt vállalják a munkát. Náluk hagyok minden szükséges iratot és megbízást. Jelinek elmondotta, hogy a csendőrök nagy apparátussal jöttek, s hogy sok a spicli és a zavarosban halászó elem; vannak renegátok is. Útba igazítottak. Felkerestem még néhány szaktársat, összedugtuk a fejünket. A legtöbben azt kérdezték, hogy nálunk mennyit keres egy munkás; a negyvennyolc órai munkaidőre van-e törvény, mi lesz a

munkanélküliekkel, és véleményem szerint náluk megalakítható-e a szociáldemokrata párt.

Nagy beszédben vagyunk, amikor hírül hozták: két csendőr keresett. Azt mondták nekik, hogy már elutaztam.

Reggelig egy szegény család osztja meg velem a hajlékát. Nem alszom. A szállásadóm horkolását hallgatom.

Esős, ködös reggel. Csendőrök cirkálnak a vasútállomáson. A vonat üres. Nagykárolyon és Érmihályfalván keresztül robog velem. Valamennyire megnyugszom, amikor elhagyjuk a volt határt Nyírábránynál. Tizenkét nap van mögöttem. Ezalatt rájöttem, milyen nehéz itt a mozgalmi munka. Ahogy itt mondották: nehéz a baloldali embernek az embertelenségben. Eszembe jut, hogy tegnap nem adtam fel levelet Kurkónak. Szombat van. Debrecenből táviratozom, hogy vasárnap már Pesten leszek. Fürdőbe megyek, aztán felkeresem a debrecenieket. Találkozom Erdődy Jánossal, a Népszava munkatársával.

– Honnan? – kérdi.

– Erdélyből.

Hitetlenül néz rám.

Otthon nagy örömmel fogadnak. Kurkó mindig jelezte nekik, hol járok. Vasárnap délután Kurkóval találkozom. Meg van elégedve utammal. A következő nap Szakasitssal és Mónussal, majd Peyerrel beszélek. Én vagyok az egyetlen szakszervezeti titkár, aki Erdély négy nagyobb városában megfordultam, és nemcsak mozgalmi szálakat kötöttem össze, de le is raktam egy jövendő csoport alapjait. Ajánlottam a pártnak és a SZOT-nak, induljunk el minél többen segíteni, érezzék az ottaniak, hogy vagyunk és merünk. Ha nem cselekszünk, elveszhetnek számunkra. A kormány minden eszközzel a Marton-féle Nemzeti Munkaközpontot akarja uralkodóvá tenni Erdélyben.

Két hét múlva ismét úton vagyok. Mind a négy városban, hivatalosan is bejelentve, megalakult a csoport. Megalakult a szociáldemokrata párt is. Hamarosan együtt utazunk le Szakasitscsal. A nagy nyomásnak és üldözésnek azonban csak Várad és Kolozsvár tudott úgy-ahogy ellenállni. A legtöbbet az építők, a vasasok,

a nyomdászok utaztak oda. Nekem két megbízásom is volt: a pártnak is és a Népszavának is dolgoztam.

Kolozsvárott ismerkedtem meg Jordákival és Nagy Istvánnal. A szellemi és mozgalmi élet kiválóságainak számítottak. Köztük érezni lehetett a kommunisták erejét és befolyását a mozgalomra.

1941-et írunk. Tombol a háború. Hitler tankjai nagy tömegekben vonulnak Románia felé. Nyilvánvaló: a háború Kelet felé szélesedik.

4.

A visszacsatolt területeken nehéz és bonyolult a munkásmozgalmi élet. A Felvidék visszacsatolása után itt a párt illegalitásba kényszerült. A kormány azt akarta elérni, hogy a növekvő nacionalizmus, sőt, sovinizmus segítségével tönkretegye a szocialista, a marxista mozgalmat. Ehhez megvolt a nemzeti munkászervezete, tagjait szabadon engedte szervezkedni, éppúgy, mint a szélsőjobboldali pártokat, egészen a nyilasokig. A szakszervezeteket és a szociáldemokrata pártot elnyomták, a legtöbb helyen meg is akadályozták a megalakulását. Emiatt sok helyen valósággal illegalitásba kényszerültek. Ez az ellenséges nyomás idézte elő, hogy kialakult a munkásegység és szükséges harci formája.

A kezdeti nacionalista mámort kiábrándulás követte. Romlottak a munka- és ellátási viszonyok – Erdélyben nem volt kenyér, nem volt hús. Csökkentek a munkalehetőségek. A háború pedig mind közelebb került Magyarországhoz.

1941 tavaszán elkezdődtek a letartóztatások. A Felvidéken indult meg. A legális mozgalom megerősödése ugyanis a kormánynak lehetővé tette, hogy számba vegye a munkásmozgalom erejét és a kommunisták befolyását. Természetes, hogy először a szervezett munkások és a párt tagjai – akik között sok volt a kommunista – kezdtek el komolyabban tevékenykedni és közvéleményt kialakítani. A felvidéki és az erdélyi területek visszacsatolása révén az anyaországi illegális párt megerősödött vezető káderekben, taglétszáma pedig megnövekedett. Megjelentek a röpiratok, ame-

lyekkel nagyon nyugtalanították a háborúba belépni készülő kormányt.

1941 elején ellenőrizni akartam a vidéki csoportokat. Átnéztem a levelezést, és feltűnt, hogy Kassáról már hetek óta nem jött levél; pedig megállapodtunk, hogy hetenként írnak. Ez vagy hanyagság, vagy valami baj van ott. Útra keltem. Nem írtam, hogy megyek. Megérkezésem után Szedlákot kerestem a lakásán. A felesége fogadott. Ahogy meglátott, szaladt az ablakhoz. Kinézett. Suttogva kérdezte: – Nem látta senki idejönni? – Sírt. Vele sírt a két gyerekük is. Tíz napja elvitték a férjét. Éjjel jöttek érte.

– Miért nem írt?

– Megfenyegettek: ha írni merünk valakinek, bajba jutunk. Mi lesz velünk, tessék mondani? Hogyan fogunk élni?

Igen, ez a nagy kérdés! A kenyérkeresőt elvitték. Az anyák és a feleségek ezt megszenvedik. Ami pénzem van, az asszonynak adom.

Szedlák megérezhette, hogy le fog bukni, mert jóval előtte kezdett átadni mindent Bubenkának, egy idősebb szaktársnak.

– Nézd, Marosán szaktárs – mondotta nekem Bubenka –, Szedlák azzal adta át nekem az ügyeket és az iratokat, hogy a legális szervet nem szabad kockáztatni. Rám bízta, vigyázzak rá. Ha ellenőrizni akarsz, lehet, minden megvan.

– Nem azért jöttem. Gyere velem a kocsmába, beszélni akarok veled.

Ültünk a kocsmában. – Nagy a lebukás? – kérdeztem. Az öreg nézett, és nem tudta, mit feleljen. Bizalmatlan volna? – Ide hallgass, Bubenka, beszélj, hogy dolgozni tudjak. Szedlák is hallgatott, most meg te hallgatsz.

– Sokan buktak le – mondta. – Sokan vannak. Néhány szaktárs . . . a többség más szakmabeli.

Felhatalmazom őt arra, hogy a csoporttól beszedett pénzt ne küldje fel a Központba, hanem használja fel segélyezésre. A nyugtákat azonban küldje fel. Ígérem, hogy segély céljára én is küldök pénzt: – Kell valamit juttatni a családoknak. Kenyeret juttatunk mindenkinek!

Estefelé indulok vissza. Reggel már Szakasitsnál és Mónusnál vagyok. Megemlítem azt a feltevésemet is, hogy a jelekből ítélve kezdetét vette a mozgalom szétverése.

A felvidéki lebukások következtében az ottani mozgalom elcsendesedett. Hiányozni kezdtek azok az emberek, akik cselekedni mertek, akik bátrak voltak. Kurkóval megállapodtam: sem a felvidéki, sem az erdélyi csoportoktól nem kérünk pénzt. A pékmozgalom országos apparátusát és annak fenntartását a budapestieknek kell biztosítani. A mozgalom a fontos, és nem a pénz!

Közben fokozódtak a katonai behívások. Aggodalommal figyeltük a robogó katonai vonatokat. Tavasz elején már olyan sűrűn mentek, hogy már mindenkinek feltűnt. Ez időben következtek be a legnagyobb s talán a legjelentősebb lebukások, és elkezdődtek a nagy tömegű kommunista perek a hadbíróságokon. Hogy Váradon kezdődött-e el vagy másutt, nem is lényeges, egy azonban bizonyosnak vehető: a román rendőrség ebben jól együttműködött a magyarral. Brutális módon kezdték összeszedni a férfiakat és a nőket – baloldaliakat és szervezett munkásokat. A mozgalmi életet megbénították. A defenzív osztály a váradi kazamatákban ütötte fel székhelyét. Az embertelen kínzásoktól volt súlyos a levegő. Az emberekben félelem uralkodott el.

Az erdélyi lebukások sorozata a négy nagy városban valósággal megtizedelte a mozgalmat. Ellenőrző körutam során értesültem arról, hogy Blágát is behívták katonának. Bindinger üzent, hogy beszélni akar velem. Bindingerrel ez volt az utolsó találkozásom – behívták munkaszolgálatra. A Munkásotthon ebben az időben már a nemzetiek kezében volt.

– Gyuri – mondta Bindinger –, győztek a nemzetiek. A munkásokat ti most nem tudjátok megvédeni. A becsületes emberek két helyre mennek most, nem azért mert akarnak, hanem azért, mert hívják őket, és menniök kell: vagy a kazamatákba, a kínzókamrába, vagy katonának és munkaszolgálatosnak.

Megöleltük egymást. Éreztem, hogy soha többé nem fogom látni. Tőle Kolozsvárra, Marosvásárhelyre és Szatmárnémetibe vitt az utam. Az emberek szóba sem mertek állni velem. Volt

olyan hely is, hogy egész éjjel mászkálnom kellett, míg a vonatom továbbvihetett. Rohantam vissza Pestre. Szakasits és Mónus megdöbbenve hallgatták beszámolómat. Felkeresem Peyert, aki csak annyit mondott:

– Marosán, kérem, ezek kommunista ügyek, miért exponálja magát értük?

– Most már a szakszervezeteken és a pártszervezeteken a sor! Megbénul a mozgalom.

– Sötét képet fest. Semmit sem tudunk csinálni. Háború van.

Otthagyom. A tehetetlenségtől sírni tudnék. Miért vagyok a helyemen, ha semmit sem tudok segíteni? Ez egyszer majd sokba fog kerülni a szociáldemokrata pártnak és a mozgalomnak!

A katonavonatok pedig őrült iramban továbbmennek. Nyugat nagy része a németek kezén, Európa iparának jelentős része nekik ontja a hadianyagot. A második világháborúnak ebben a szakaszában, hová, merre nézhet egy antifasiszta, amikor szinte világos, hogy Hitler hordái most már a Szovjetunió ellen fordulnak? Én láttam a Románia felé vonuló hadsereg mozgását – minek kellene oda különben az a tömérdek tank és lőszer, ha nem a Szovjetunió ellen?

Berettyóújfalun összeütköznek a szerelvények, napokig megbénítják a forgalmat.

A magyar kormány veszélyes játékba kezd: Jugoszlávia felé kacsingat. Megszületik a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződés. De hol van most a világban olyan hely, ahol tiszteletben tartják a szerződéseket?

A Népszava újságírógárdája feltérképezi a világpolitika és a hadigépezet mozgásirányát. A közeli jövőt ez is sötétnek mutatja. Az életet az teszi értelmessé számomra, hogy a munkámat mind a szakszervezeti mozgalomban, mind a pártban hasznosnak látják. Ez fűt a további tevékenységre. Nehéz s bonyolult munka folyik: lehetőség szerint kihasználni a törvényes formákat, és kiharcolni a törvényes kereteket, hasznunkra fordítani belőle, amennyit csak lehet. Mindennap úgy megyek el hazulról, hogy talán többé vissza se térek.

Ebben az időben senki sem utazott annyit, mint én. Szakasits és Mónus nemegyszer megjegyezték: „Egy ember, aki kihasználja a bérletét." Ha valaki felvetette a Szövetségben, hogy minek kell nekünk az a drága vonatbérlet, Kurkó majd lenyelte az illetőt.

– Ha a Szövetség nem veszi meg, megveszi a párt! – mondta. – Most nagyon kell a személyes kapcsolat az emberekkel. A vidéki vezetők helyzete a legnehezebb: nekik ott kell helytállniok, és tartaniok a frontot.

Az embereknek tömérdek kérdésük van, amelyekre válaszolnunk kell: – Miért adták vissza a szovjetek az 1848-as zászlókat? Igaz-e, hogy Rákosit és másokat kicseréltek? Mi húzódik meg a jugoszláv–magyar szerződés mögött?

Úgy érzem, hogy a szociáldemokrata párt és a kommunista párt között nagyon csökkentek az ellentétek – legalábbis lent ez a helyzet. Vajon a vezetők mikor jutnak el addig a felismerésig, hogy egymással és nem egymás ellen kell dolgozniok? Különösen a Felvidéken és Erdélyben. Nem tudok megszabadulni attól a gondolattól, hogy az itt dolgozó elvtársakra és a mozgalomra azért csaptak le egymás után, mert jóval előbbre jártak, mint itt, az anyaországban. A kisugárzásukat érezni lehetett, hatását két lényeges helyen lehetett leméri: erősödött a munkásegység és a munkás-paraszt szövetség a Miskolc–Diósgyőr részen és Békés–Csongrád megyékben. De Budapesten is kevesebbet veszekedtünk már. Nekem azonban lassúnak tűnt a fejlődés, és ezért nem okolhattam a kommunistákat.

5.

Március végén két hétig úton voltam Erdélyben. Április 1-én kimerülten érkeztem haza. Kurkó megsajnált: – Aludj néhány napot, pihend ki magad – mondta. Vajda és Justus barátaim azt ajánlották, hogy még újságot se olvassak, kapcsolódjak ki teljesen. Justus és Vajda mondták ezt, akik ugyancsak nyugtalanul aludtak. Dr. Gottsegen orvos barátomat is felkerestem. Megvizsgált. Pihenni, aludni, néhány napra kikapcsolódni – ajánlta.

Valóban, csak néhány nap jutott a pihenésre: Szakasits üzent értem, rögtön menjek be a párttitkárságra. Értekezlet kellős közepébe csöppentem. Teleki öngyilkos lett, Bárdossy az új miniszterelnök. Vigyáznunk kell, embereink közt nehogy pánik keletkezzék. Néhányunknak le kell mennie vidékre, tájékoztatást adni. Óvni az elvtársakat, be ne dőljenek valami provokációnak. Most fokozottabban figyelik majd a pártot, és erősödik ellenünk a nyomás. Amíg ennyire feszült a légkör, a szervezetek maradjanak csendben. Hallgatom Szakasits tájékoztatóját. Ott látom Mónust, Szedert, Büchlert és a titkárság más tagjait, főképp azokat, akik utaznak majd. Engem is amiatt hívtak. A tájékoztató alatt jön be Sárika, az egyik titkárnő, cédulát tesz elém: Peyer kér, hogy amint itt végeztem, menjek fel hozzá.

Az értekezlet végén felosztottuk a megyéket. Nekem Erdély jutott. Két órakor indult a vonatom. Először Marosvásárhelyre kellett mennem tájékoztatás céljából.

Mielőtt Peyerhez mennék, Mónus hívat magához. Ismerteti Teleki búcsúlevelét. Nem szerettem Telekit, mert az ő erőszakos nyomása a párt- és a szakszervezetekre lehetővé tette a szélsőjobboldal és a nyilasok megújuló támadásait. Teleki volt az, aki nyilatkozatot csikart ki a Szakszervezeti Tanácstól, és amikor a nyilatkozat megjelent, kijelentette: „Kevés!" Azt követelte, hogy adjuk fel az internacionalizmusunkat. Mégis, amikor Mónus elmondja Teleki búcsúlevelének lényegét, amelyben olyanok vannak, hogy hullarablók leszünk . . . elveszíthetjük becsületünket a világ előtt – megráz ennek az embernek az öngyilkossága. De arra is gondolok: mi értelme így elmenni? Egy golyó a fejbe, és ezzel kész? De mit csináljon az ország, a magyar nép, amely belezuhant a szerencsétlenségbe?

Bárdossy, a diplomata, akinek a karrierje most felfelé ível, vállalja, hogy hullarablókká váljunk?

Sietek a SZOT-ba. Amikor a New York Kávéházhoz érek, tizenkét vadászrepülőgép süvít el a házak felett. Buda felé tűnnek el. Az emberek dermedten néznek felfelé. A gépek ismét előtűnnek. Mi ez? Lelkileg megdolgozzák Pestet?

Peyer izgatottan kérdi:

– Mi volt ez? Miért a titkárságra ment először?

– Mert az az üzenet ért hamarabb.

– Hová küldik magát?

– Erdélybe.

– Azt nem lehet.

– Ebben már megegyeztek velem.

– Nem! Magának most az anyaországi részekkel kell törődnie. Miskolc, onnan Debrecen. Ha végzett, át a Dunántúlra.

Peyer is felettesem. Visszamegyek a pártba, és közlöm, Peyer milyen utasítást adott. Nagy csend fogadja közlésemet. Szakasits és Mónus dühösek. Nagy sokára abban egyeznek meg, hogy még ma este induljak Miskolcra, azután tovább, Debrecenbe. Rám bízzák, hogy onnan hogyan megyek tovább.

Rohanok Kurkóhoz, a pékségbe. Berecz is ott van. Siettetnek, le ne késsem a miskolci személyvonatot. Tőlük hazafutok. Rózsi bepakol valamit. Feleségemtől sem tudok elbúcsúzni. Nándi sógorom kísér ki a vonathoz, vele üzenek a feleségemnek. Miskolcon Rónaihoz megyek. A vidéki titkárok közül a legtehetségesebb baloldali. Órán belül már együtt ül a végrehajtó bizottság.

– Beszélj nyugodtan – mondja Rónai. – Mindegyikért tűzbe teszem a kezem.

Tájékoztatok. Néhány kérdésre válaszolok. Az éjszakát Rónainál töltöm. Reggel Debrecenbe indulok. Kárpátalja felől nagyszámú gépesített hadsereg vonul dél felé. Az országút zsúfolt az autókaravánoktól, könnyű, gépesített egységektől. Német katonaság, megtűzdelve SS-alakulattal. Lengyelország felől jönnek.

Debrecenben hamar végeztem, és egy helyi vonattal mentem tovább Váradra, onnan meg Kolozsvárra és Marosvásárhelyre. Itt mindenütt katonai átcsoportosításokat látni. Még úton vagyok, amikor arról értesülök, hogy jugoszláv–szovjet barátsági és megnemtámadási egyezményt írtak alá. Minden világossá vált.

Hatodikán érkeztem vissza Debrecenbe. Itt tudtam meg, hogy a németek megtámadták Jugoszláviát. Mindez olyan gyorsan tör-

tént, hogy alig kaptunk észhez. Magyarország is megindult Jugoszlávia ellen. Sehol, semmi lelkesedés.

Délre a válogatott magyar egységek mentek – büntető expedícióként. Ez lesz az egyetlen terület, amelynek nem lesz polgári közigazgatása. Lényegében haditerület marad.

Amikor visszaérkezem Pestre, nagy lehangoltságot észlelek. Nem örültünk a tavasznak, és félünk a nyártól, mert az csak a háború fokozódását hozza. A villámháborúhoz szép idő kell.

Egy meglepő hír alapos feltűnést kelt: május 10-én Hess, Hitler helyettese, Angliába repült. Hírek, kombinációk... Utolsó kétségbeesett kísérlet az angolszász és a német békére. Az angolok nem dőltek be. A németek bravúrosan foglalták el Kréta-szigetét, az angolok visszahúzódtak. Országunkban fokozódtak a behívások.

Megjött a nyár. Az események gyorsan peregtek. Valami készült, valami nagy dolog – benne volt a levegőben. Június 2-án találkozik Mussolini Hitlerrel a Brenneren. Miről lehet itt szó? Miben egyeztek meg? A TASZSZ-közlemény cáfolja, hogy feszültség áll fenn a Szovjetunió és Németország között. Miért volt szükség erre a cáfolatra? Eddig még minden cáfolat ellenkezője bizonyult igaznak.

Munkámban nem csökkent az iram. Kurkó már kétszer ajánlotta, hogy menjek el pihenni. Nehezen szánom rá magam. A háborús helyzet és a katonai hírek fogva tartanak. A szakma dolga rendben levőnek látszik, így inkább a politikai mozgalom köt le.

Június 15-ére az OTI feleségemet beutalta Sikondára. Hívott magával, de nem mentem. Szakasits felszólítására ismét Erdélybe utaztam. Az innen hozott hírek elég rosszak – tulajdonképpen már csak Kolozsvárott van összefüggő, erősebb mozgalom, a többi helyeken szinte lehetetlenné vált a legális tevékenység – lebukások, árulások, dezertálások napirenden vannak.

Kurkóval elhatároztuk, hogy augusztus 20-ára összehívjuk a kongresszusunkat.

– Menj le a feleségedhez egy hétre pihenni – mondta Kurkó. – Aztán elkezdjük a kongresszusi munkát.

Pénteken délután elindultam Pécsre. Munkámat itt is befejezve, június 20-án, szombaton reggel továbbmentem Sikondára, a feleségemhez.

6.

Június 21. Vasárnap. Ragyogó szép idő van.

Külön lakom a feleségemtől, mert ő beutalt, én pedig fizető vagyok. Feleségem jól összeszedte magát, erdő közepén él néhány napja. Mindegy, hogy mibe kerül, vele maradok egy hétig. Kora reggel az erdőt járjuk. Minden olyan békés és nyugodt. Az erdő színpompája magával ragadó. Beszélgetünk a családról, kettőnkről és a háborúról. Felettünk a tiszta ég, körös-körül az erdő, néhol kis tisztásokkal, ahol a frissen kaszált füvet boglyába rakták. A szénaillat édesen száll. Hány óra, nem tudjuk. Akkor kapunk észbe, amikor megéhezünk. Ebéd egy órakor van, messze elkódorogtunk, vissza kell indulnunk.

Mire visszaérünk, az üdülő lakói csoportokba verődve, izgatottan vitatkoznak, magyaráznak. Feleségem szobatársa rohan felénk. Kifulladva hadarja: kitört a német–orosz háború. A rádió két órája sugározza a híreket.

Hideg-meleg váltakozva futkároz bennem. Itt tudják rólam, hogy ki vagyok. Körülállnak, faggatnak: mit szólok hozzá? Nem válaszolok. Karon fogom a feleségemet, és megindulunk az ebédlő felé. Feleségemnek mondom: – Ez a vörös falat torkán akad a németeknek! – Haza kell sietnem. A feleségem szomorú, de megérti, hogy mennem kell. Nem volt busz, gyalog vágtam neki az útnak. Néhány órai séta után Pécsett vagyok. Felkeresem Tolnai párttitkárt, beszélek vele, és már ülök is a pesti személyvonatra. Reggelre Pesten vagyok. Felrohanok a Népszavához. A szerkesztőség szabályos zsibvásár. Mindenki bent van, az idegen nyelvű híreket hallgatják. A hírek vészjóslóak.

Vajon mit tesz a magyar kormány? Szakasits kér: estére feltétlenül jöjjek el a szokásos tájékoztatóra. A háború alatt a párt minden hétfőn este, a keddi pártnapok előtt, általános és konk-

rét tájékoztatással látta el a kerületi és a peremvárosok titkárait, elnökeit, akik aztán e tájékoztató alapján informálták a tagságot.

Felkerestem Kurkót a pékségben. Megegyeztünk abban, hogy néhány nap múlva összehívjuk a szövetség vezetőségét.

– Na, pajtás – mondta Berecz Béla –, az elvtársak majd ellátják a fasiszták baját. A győzelem csak idő kérdése!

Késő délután ismét fent vagyok a szerkesztőségben. A titkárság tagjai hosszan tanácskoznak, de pont hét órakor a zsúfolt kisteremben gyűlünk össze. Lehetünk százan. Fülledt meleg van, az ablakok zárva. Az elnökségben Mónus, Szeder és Büchler ülnek. Felfedezem Kabókot is. El kell hangzani a párt álláspontjának. Feszült légkörben áll fel Szakasits:

„Gigászi küzdelem vette kezdetét, elvtársak, és mi, szociáldemokraták, ebben a küzdelemben a Szovjetunió mellett állunk! Ez a mi háborúnk is a fasizmus ellen!"

Ritkán fordult elő, hogy tapsoltak – ez itt nem volt szokás –, de most elemi erővel felcsapott a helyeslés. Az emberek kitüzesedett arccal, villogó szemekkel ülve, verejtékben fürödtek.

„Most meg kell hogy szűnjön az ellentét köztünk és köztük – folytatja Szakasits. – Most egyeknek kell lennünk. Nem engedünk a provokációnak. Nagy fegyelemnek kell lenni. Mindenkinek tudnia kell, hogy mi hol állunk. Ez a párt álláspontja."

Este későn érek haza. Zsebemben az utasítás, hogy kedden este a III. kerületben, Óbudán kell pártnapot tartanom. Zsúfoltak a munkásotthonok, ember ember hátán. Mindenütt megtapsolják a párt állásfoglalását. Nagyon forró napoknak vagyunk részesei. Sok izgalmas nyarat értem már meg, de az 1941-ik év nyaránál nem volt nehezebb.

Az angol kormány katonai és gazdasági küldöttséget meneszt Moszkvába. Sunner Welles nyilatkozik: „Mindenfajta védekezést Hitler ellen, támogatni kell." Ez a nagyvilág megmozdulása, de itthon, nálunk lehull a lepel: Magyarország – Kassa bombázása miatt, amelyről egyébként Bárdossy tudta, hogy német provokáció – hadat üzent a Szovjetuniónak. Magyarországot tehát újból odakötötték a német, imperialista, háborús gépezethez.

Kezdetét vették a letartóztatások és az internálások. Egy hét leforgása alatt az elvtársak százait szedték össze, főképp vidékről. Zsúfolt lett a kistarcsai internálótábor – a vidékiek Pestre, a pestiek vidékre kerültek.

Peyer fellépett a Szakasits által meghatározott vonal ellen – gyengíteni szerette volna. Nekem újból útra kellett kelnem. Nekivágtam a Felvidéknek, Erdélynek és a Tiszántúlnak. Beszélnem kellett a vezetőkkel a párt állásfoglalásáról, a sztrájkok elkerüléséről és a provokációs beugratások lehetőségéről. Az utazás nehéz volt, mert erős volt az ellenőrzés. Hogy könnyebben mozoghassak, a ruházatomat is megváltoztattam: félparaszt-félmunkás külsőt vettem fel.

Természetesen fájnak nekünk a fasiszták kezdeti sikerei, de az is biztos: a villámháború azért itt nem megy a fasisztáknak! Igaz, a Vörös Hadsereg lépésről lépésre hátrál, de óriási veszteséget okoz a támadóknak, és ahová a megszállók beteszik a lábukat, nem fogadják őket sóval és kenyérrel, hanem bunkóval! Nem szabad elveszítenünk a kedvünket és a hitünket. A fasiszták veresége nem lehet vitás – az csak idő kérdése. El fog jönni a győzelmünk napja!

Zajlott a borzalmas háború; hírek, ellenhírek váltották egymást: előrenyomulás... megállítás... visszavágás. Hatalmas területen gigászi csatát vívtak.

Minden kedden állandó pártnapi előadó lettem Pesten. Nem volt könnyű. Egy alkalommal Peyer hívott magához.

– Mondja... miről beszél maga a pártszervezeteknél? A kémelhárító jelentése futott be maga ellen. Vigyázzon! Háború van, hadbíróság elé állíthatják! Maga még mindig viszi a Szakasits-vonalat?

– Ez a szövetségesek vonala, Peyer elvtárs. És ebben benne vannak az angolok is, és holnap benne lesznek az amerikaiak is.

– Ilyen jól tudja? Vigyázzon, mert nemcsak magának árt, hanem a mozgalomnak is.

Hiába figyelmeztetett. Fontos munkámban mindig arra törekedtem, hogy megtaláljam a megfelelő tolvajnyelvet minden vonalon. Példákat kerestem. Népmeséket mondtam. Spiclihaddal és provokátorokkal kellett megküzdenem, beugrató kérdéseket tettek fel – ezeknél nagyon kellett vigyáznom. De vigyázott a hallgatóság is. – Ne válaszoljon neki... Nem fontos! – kiabáltak. Ebben az időben a szó emberének hatásosnak kellett lenni, színesnek, elevennek és ötletgazdagnak; mondanivalójából a tartalmi gazdagság sem hiányozhatott. Pontos helyzet- és tényismeret a napi politikai kérdésekben, a katonai és diplomáciai kérdésekben – enélkül a szó embere nem állhatta meg a helyét. Tudnia kellett, ki Sztálin, és ki Tito. Sokan hallgattak külföldi rádiót – hazudni nem volt szabad, a jó mellett a rosszat is meg kellett mondani.

Idézést kaptam a főkapitányság politikai osztályára. A tanácsos, aki fogadott, udvarias volt. Elmondta, hogy fentről, a belügyből kapták az ügyet kivizsgálásra és az esetleges eljárás megindításra. A III., VII., VIII. és X. kerületből jelentették, hogy a pártnapokon arról beszéltem, hogy a németek elveszítik a háborút. Sorolta az adatokat.

– Igaz ez, főtitkár úr? Felelősséggel feleljen, hisz maga felelős ember... komoly gazdasági és politikai posztot tölt be.

Bármilyen nehezemre esett, mosolyogtam. – Kedves tanácsos úr... Olyan hülyének nézek ki, hogy kétszáz ember előtt ilyen dolgokat mondok?

A tanácsos nevetett. – Azt hiszem, igaza van. De hát a feljelentők honnan vették a vádjaikat?

– Egyszerű: a kémelhárító spiclijének mondania kell valamit, különben nem szolgálja meg a díját, és a rendőrséget sem tudja foglalkoztatni. Sajnos, ilyesmi ellen nem tudunk mit tenni. De nézzük az ügyemet, illetve a személyemet közelebbről: – Van kenyér, folyik a termelés? – kérdem.

– Van!

– Ugye, nincs a pékségekben sztrájk?

– Nincs.

– Pedig ha akarnánk, mi tudnánk kellemetlenkedni
– Ne csinálják.
– Nem csináljuk. De hagyják abba a denunciálást.
– Jól van, lezárjuk az ügyét.
Szívélyesen búcsúztunk el egymástól.

Amikor elhagytam a főkapitányságot, akkor lett igazán melegem. – Ezt megúsztam!

Szakasitshoz mentem. Elmondtam, hogyan zajlott le a dolog.
– Jól van – mondta. – Vigyázz! Az említett pártszervezetekben jobban szét kell nézni. Spiclikkel van tele.

Moszkva alatt a Vörös Hadsereg megállította a németeket. Új fogalommal ismerkedtünk meg: Tél tábornokkal. Vége a villámháborúnak! Ismét vad optimizmus uralta el a szervezett munkásokat. Tolsztoj Háború és béke című könyve lett a legolvasottabb. Idéztek belőle. Az emberek bátorították egymást. Tudatában voltunk annak, hogy a háború most lángol majd fel igazán.

A titkárság Szombathelyre küldött ki – Savaria kétezer éves évfordulójára. Választmányi ülés keretében, népművelési feladatként, megengedték a szociáldemokrata pártnak, hogy erről megemlékezzék. A választmányi ülés azonban gyűlést jelentett – rendőrségi segédlettel. Mivel eddig semmit nem tudtam erről a római településről, bújtam a könyveket. Erős jegyzettel érkeztem meg.

Este hét órára a párthelyiség két nagy szobája zsúfolásig megtelt. A titkár megnyitotta az ülést és húszperces beszédben az én anyagomat mondta el. Kiderült, hogy egyazon könyvből készültünk. Most mi lesz? Míg a titkár beszélt, gyorsan végiggondoltam a társadalmi eszmék fejlődéstörténetét a régebbi, szemináriumi anyagból. Belevágok – lesz, ami lesz! Központi előadó vagyok, mondanom kell valamit.

Azzal kezdtem, hogy az elnök arról beszélt, hogy a római birodalom hogyan nőtt meg és terjeszkedett a világban. Nekem viszont az a feladatom, hogy beszéljek arról, ez a világbirodalom miért és hogyan bukott meg, összes isteneivel, hogy helyet adjon egy másfajta birodalomnak, más világnézetnek és más isteneknek.

Elmondtam olvasmányaimat: a római hódító háborúkat, a rabszolgalázadásokat, a kereszténységet. Foglalkoztam Néróval, az őrült megszállottal, aki már-már istennek hitte magát, és felgyújtatta Rómát. Hogyan ásta alá ezt a birodalmat a kereszténység emberi eszméje, hogyan diadalmaskodott a római istenek felett.

Néha a rendőrtisztre sandítottam – érdeklődéssel hallgatott, és nem jegyzett. Az elvtársak arca elárulta: értik a *mesét*. Mindjobban belemelegedtem. Rémuralom, gyilkosságok... Egyetlen birodalmat sem lehet sokáig félelemben tartani, és a végtelenségig diktatúrával kormányozni! El kellett bukniok, mert nem értették meg a kor, a haladás szavát, legyőzte őket az emberibb, a haladóbb koreszmény. A rabszolgaságnak el kellett buknia, hogy helyet adjon a kereszténységnek, a békének, az emberségnek. Így fog majd eljönni a szocializmus is, hogy megteremtse az örök békét.

Amikor befejeztem, a rendőrtiszt lépett hozzám. – Érdekes volt... Diákkoromban olvastam erről... Felfrissítette az emlékezetemet.

Karácsonykor Garanyba küldött a párt. Csomagot küldtek velem a tábor politikai foglyainak. A csomag ötven kiló súlyú volt – szalámi, lekvár, cukor és dohány volt benne. Kora reggel indultam, és délutánra érkeztem Sátoraljaújhelyre, onnan autóbusz vitt Garanyba, a hegyekben fekvő faluba. Verejtékben fürödve érkeztem meg a táborba. Jelentkeztem a táborparancsnoknál. Mutattam a megbízólevelemet.

– Mi a fenét csináljak a maga csomagjával? Talán osszam ki?

– Kiosztják ők maguk között. – Megneveztem az orvost, akinek a csomagot átadhatom, internált elvtárs volt.

– Azt nem! Vigye vissza!

Hiába agitáltam a szent karácsony és a Jézuska szent nevében, a parancsnok hajthatatlan maradt. El kellett hagynom a tábor területét. Majd beleszakadtam, míg visszaértem a falu kocsmájáig. Elkeseredve, tehetetlenül ültem a söntésben.

Késő este szabadnapos rendőrökkel népesedett be a kocsma. Ezek a tábor őrségéhez tartoztak. Asztalomhoz is leültek né-

hányan, őrmesterek voltak, idősebbek. Féldeciket kértek. Beszédbe elegyedtek velem.

– Nem lehetett beadni? – kérdezte az egyik.

– Nem, a parancsnok nem engedte.

Beszélgettünk. Éreztem, hogy ezek nem véletlenül ültek az asztalomhoz. Megkérdeztem, honnan tudják, hogy a táborban jártam.

– Láttuk az urat.

– Mit iszunk? – kérdezte egy másik.

– Féldecit és sört rá.

Éreztem, az italrendelésbe nekem is be kell szállnom. Jött a kocsmáros.

– Hozzon még egy fordulót – mondtam –, az én számlámra. – Újabb italfordulóról is gondoskodtam.

Az egyik őrmester hozzám hajolt. – Mondja, uram, a zsidó hitközség nem tehetne valamit, hogy bundát kapjunk? Nagyon hideg van itt.

Úristen, ezek azt hiszik, hogy én a zsidó hitközségtől vagyok! Hallgattam. Nem tudtam mit szólni – semmiféle kapcsolatom nem volt a zsidó hitközséggel. Hallgatásomat beleegyezésfélének vehették, mert nagyon bizalmasan közölték: beviszik a csomagot, és én is velük mehetek. A doktort említettem – neki kell átadni. „Ez menni fog, de ígérje meg a bundát." Megígértem. Vitték a csomagot. Szóltam a kocsmárosnak, hogy visszajövök még, tartsa szabadon az asztalt. Éjjel tizenegy óra, a tábor csendes. Az őrség megnyitja a bejáratot. Felkeltik a doktort, aki nagyon felderül, amikor meglát.

– Barátság – üdvözlöm. – Illés küldte a csomagot. – Átveszi, néhány szót is váltunk, sikerül átadnom néhány levelet is.

– Boldog karácsonyi ünnepeket.

Visszamentünk a kocsmába. Kolbászt, pálinkát és sört rendeltem. Reggel négy óráig iszogattam a telhetetlen rendőrökkel. Öt órakor ment a busz. A rendőrök csináltak helyet nekem. De a bundát még egyszer nyomatékosan meg kellett ígérnem. Otthon a család hallgatta a történetet. A sógor vállalta a kérés továb-

bítását. Tőle tudtam meg, hogy a zsidó hitközség téli bundával sok helyen felruháztatott rendőröket.

Közel az újév. A fasiszták Moszkva alatt sebeiket nyalogatják. Fut a hír a világban: Tél tábornok beleszólt a gigászi küzdelembe! Jönnek a hírek a –40° C hidegről, a lefagyott lábakról és kezekről. Megindul a téli holmi gyűjtése a harcoló alakulatok részére.

7.

Nöhrerrel, Háberrel, Kurkóval és Kovácsal arra a megállapításra jutottunk, hogy mi, pékek, a háború alatt már semmi jelentős eredményt nem tudunk elérni. A vasárnapi munkaszünet kiharcolása siker volt, azt jelentette, hogy egy évben ötvenkét nappal kevesebbet dolgozunk – bércsökkenés nélkül. A munkabérek emelkednek, a munkanélküliek száma csökkent. Mindezzel a szakma és vele a szakszervezet mozgalmi, anyagi helyzete megerősödött. Az lehet most a feladatunk, hogy a bérek ügyét állandóan napirenden tartsuk, és az egyéb élelmezési szakmákat, ahol nincs szervezett mozgalom, megsegítsük.

Megtartottuk a kongresszust, Peyer is eljött. Rég nem járt a pékeknél – nem szerette a radikális, baloldali „vadembereket". A kongresszus végén csak azt kifogásolta, hogy referátumomban sok volt a politikai elem, sokat foglalkoztam az ország élelmezési helyzetével. Ez nem a mi dolgunk – mondta –, ezzel törődjön a párt és a parlamenti frakció.

A kongresszus egyébként az előterjesztett javaslatokat egyhangúlag elfogadta, a régi vezetőséget újból megválasztotta. A kongresszus fontos volt, hiszen huszonkét vidéki csoport képviseltette magát, s országos hálózatunk ezzel jelentőséget nyert.

A határozatoknak megfelelően munkához láttam. Első feladat: az egyéb élelmezési iparok – szesz- és élesztőipar, sör, tej, csokoládé, keksz – helyzetének felmérése, velük kapcsolat létesítése. Nagyüzemek, kevés szakmunkással, zömében betanított munkásokkal dolgoztattak. A pártszervezet és barátok révén –

valamint az illegális pártmunka útján – egykettőre megfelelő kapcsolatot teremtettem velük. Kapcsolatba kerültem a keresztényszocialistákkal is, akikkel együttműködést alakítottunk ki.

Néhány szakmában sikerült rendeznünk a béreket, de a gyárakba ennek ellenére sem tudtunk bejutni. Néhány bátor emberhez azonban közel férkőztünk, később kitűnő elvtársak lettek.

1941 tele, majd 1942 tavasza az izgalmas háborús, katonai és diplomáciai események mellett teli volt politikai kezdeményezésekkel. Ezek közé tartozott a Népszava karácsonyi száma, amely új fejezetet jelentett az antifasiszta mozgalomban. Ez is bizonyság volt: lehet az antifasiszta front mögé tömegbázist teremteni, de ehhez a föld és a gyár dolgozóinak értelmes, harcos rétegét kell megmozdítani. A szakszervezetek ebben nagy szerepet játszhatnak.

Az 1848-as haladó eszmék mezében létrehozták a Történelmi Emlékbizottságot. Az Országos Bizottság Petőfi Sándor-jelvényt csináltatott, amit túlnyomó többségében szervezett munkások és haladó baloldali értelmiségiek vásároltak és viseltek.

A szakmában és a szakszervezetben megcsappant a munkám. Leginkább politikai téren tevékenykedtem, s az érdeklődésemet is ez kötötte le. A Történelmi Emlékbizottság munkája arra ösztönzött, hogy e téren magam is csináljak valamit. Régi barátság fűzött két elvtárshoz: Rudas Lászlóhoz és Hegedüs Bite Dánielhez. Hegedüs Bitével sokfelé jártam, ifjúmunkásokkal, újpesti és csepeli ifikkel, és eljutottunk a Soli Deo Gloriába is, ahol egyetemi és főiskolai diákok kulturális összejövetelén vettünk részt. Ide gyakran jártam. Szellemi irányítók itt a népi írók voltak: Veres Péter, Kovács Imre, Németh László, Kodolányi János, Somogyi Imre, Féja Géza és sokan mások. Sok előadásukat hallgattam, és még több hozzászólást. Nemegyszer megdöbbentett az itt tapasztalt szellemi zűrzavar. Elég jómódú parasztok gyermekei jöttek itt össze – legalábbis a külsejükből ítélve. Jól tápláltak, jól öltözöttek voltak. Kik ezek, és mit akarnak? Ezek itt hétről hétre előadássorozatokat tarthatnak földről, parasztkérdésről, népről, a magyar nép új nemzeti és szociális tuda-

táról, irodalomról és a békéről, nekünk pedig nem engednek ilyen előadásokat rendezni. Elhatároztam, hogy megmozgatom őket. Veres Péter előadását használtam fel erre. Annyit elértem, hogy sokakat elgondolkoztattam, másokból éles tiltakozást váltottam ki. Felszólalásomban elmondottam, hogy igen tetszik a köztük hallható radikális, mondhatni, baloldali programbeszéd, tetszenek az előadások, amelyekben a fájó parasztkérdésekre keresik a megoldást. Egyet azonban nem értek: régóta járok ide, hallgatom a beszédeket, és utána semmi sem történik. Mennyivel más a helyzet akkor, ha teszem azt, Újpesten, Csepelen vagy valamely más pesti kerületben összejön néhány ifjúmunkás, munkás vagy idősebb paraszt. Rögtön ott vannak a csendőrök, ott vannak a detektívek, megindulnak a letartóztatások, és máris kommunista összeesküvésről írnak a lapok.

Nagy vihart váltottam ki. De utánam felszólaltak a többi ifjúmunkások is. A diákok nem bírták az iramot, mi uraltuk a terepet. Veres Péter hozta rendbe aztán a dolgot, akinek nem volt idegen a mi fellépésünk és mondanivalónk.

Sok ismerősre és szimpatizánsra tettünk szert. Az előadások végén öt-hat diák kísért bennünket, az utcán is folytattuk a vitát. Az egyetemisták folyton csak egyet tudtak hajtogatni: „Marx nem kell! Elavult eszme. Új eszme kell!"

Egy ilyen vita alkalmával megkérdeztem a legértelmesebbnek látszó diákot:

– Mondd, mit olvastál Marxtól?

– Semmit – felelte. – Hallok róla eleget az egyetemen meg a Soli Deo Gloriában.

Az egyetlen érdemes eszmei vonaluk a németellenességük volt és 1848 nagy illúziója és a Kossuth-kultusz.

– Neked mi a véleményed Kossuthról és 1848-ról? – kérdezték.

– Hozzám Táncsics és Petőfi Sándor áll közelebb.

Természetes, hogy ebből is nagy vita kerekedett.

Az a gondolatom támadt, ha a Történelmi Emlékbizottság Petőfit tűzte zászlóra, mi, ifjúmunkások, tűzzük József Attilát! Arra gondoltam, hogy nekünk József Attila Emlékbizottságot kellene létrehozni. Az ötletet Mónusnak és Szakasitsnak is elmondtam, akik megkérdeztek: és mit akarok az Emlékbizottsággal? A kérdésre jó ideig nem tudtam megfelelően válaszolni. 1941 végén aztán, amikor gyűléstilalom volt, és mi minden alkalmat megragadtunk, hogy közelebb kerülhessünk az emberekhez, és szólhassunk hozzájuk, felötlött bennem a gondolat: hozzuk fel József Attila hamvait Balatonszárszóról Budapestre, szülőhelyére, és temessük el itt, a tömegek részvételével. De hogyan és kikkel kezdjük el? József Attila tömegeket mozgató zászló lehet, egyre határozottabban láttam. A munkásosztály adta az egész magyar népnek. Személyes ismeretségünkön felül hozzáfűzött eszmei tisztasága és az irodalmi-politikai harca, amit az „új szellemi front" idején, a Gömbös-éra alatt vívott, és amellyel nemcsak elhatárolta magát a fasizmussal kacérkodó író-költő társaitól, de hitvallásában és igazmondásában a magyar valóság tragikus, nagy alakjává vált. Igazán akkor kerültem közel hozzá, amikor az ÉMOSZ-dalárdát Vándor Sándor kezdte tanítani. Vándor kommunista volt, és hozta József Attila megzenésített verseit és a kórusokat. Együtt tanultam ezeket a pékdalosokkal.

Két dolog mélyen él róla az emlékezetemben. Német kórust akartunk betanulni. A fordításra József Attilát kértük meg, aki aztán egy teljesen új verset írt számunkra. Megkérdeztük tőle, mennyit kér – József Attila ekkor kórházban feküdt.

– Mennyi pénzetek van? – kérdezte.

– Húsz pengőnk.

– Elég lesz.

Ez nekünk, pékdalosoknak nagyon jólesett, hiszen ezt a pénzt is tagdíjból kellett összehoznunk.

Halála mélyen lesújtott bennünket. Mi nem vitatkoztunk azon, hogy elég nagy költő-e, mert mi a legnagyobbnak tartottuk. S úgy láttuk, neve és emléke hatásos zászló a fasizmus elleni harcban.

Hegedüs B. Dániel és Rudas László helyeselték a tervet, hogy alakítsunk József Attila Emlékbizottságot, méghozzá kettős céllal. Először is politikai feladat eltemetni Pesten, díszsírhelyen, nagy tömegdemonstrációval. Másodszor: az Emlékbizottság hirdessen pályázatot József Attila-szobor vagy -emlékmű felállítására.

Messzebb menő tervek is voltak: József Attila-díjat alapítani, és ehhez országos gyűjtést indítani. Széles körű ifjúmunkás-kapcsolatokkal rendelkeztünk, főképp bőrös, vasas, építő és fás szakszervezetekből. Kurkó elnökkel megegyeztem, hogy az Élelmezési Munkások Országos Szövetségének irodája legyen a József Attila Emlékbizottság állandó helye.

Megvolt tehát az ifjúmunkás-gárdánk és helyünk. A vezetéssel engem bíztak meg. Javasoltam, kérjünk fel elvtársakat és neves, velünk szimpatizáló embereket arra, hogy az Emlékbizottságban vállaljanak elnökségi tagságot. Veres Péter, Kovács Imre, Kállai Gyula, Gáspár Zoltán és Szabó István így lettek az elnökség tagjai. Kovács Imre, Gáspár Zoltán és Szabó István a gyakorlati munkából is kivették részüket. Helyettesem a munkában Hegedüs B. Dániel volt.

A sajtónak jeleztük az Emlékbizottság megalakulását. Bejelentettük a hatóságnak. Bélyegzőt, levélpapírt csináltattunk, Gáspár Zoltánnal röplapot szerkesztettünk, amelyet pénzért árultunk. József Attila három szép versét külön is kiadtuk. Testvérétől, József Jolántól, felhatalmazást kaptunk az exhumálás és a temetés előkészítésére. A szociáldemokrata párt községi frakcióját hivatalosan megkerestük, kérjen díszsírhelyet a költőnek. Meglepően sokan segítettek, pénzzel és ötletekkel. A pékek szakszervezetében gyanakodva nézték azt a mindenfajta embert, aki ott megfordult: tanárembert, öreg, magányos nénit, híres szobrászt, színészt, neves zeneszerzőt, polgárokat, vidékről egy-egy parasztembert. Munka közben láttuk, mennyi nemes, jó szándék és áldozatkészség van az emberekben. De láttuk az irigységet és a féltékenységet is.

1942 elejére teljes apparátussal folyt a munka. A röplap kint

volt, gyűlt a pénz. Elhatároztuk, hogy április 30-án este, a Zeneakadémián, nagyszabású József Attila-estet rendezünk. A költő temetését május 3-án, vasárnapra terveztük.

Az 1942. évi március 15-ét a szociáldemokrata párt nagy tömegek megmozgatásával akarta ünnepelni. Előtte két nappal pártválasztmányi ülést tartottak, sokan felszólaltunk, és kértük, a párt hirdesse meg az ünnepélyt a Népszavában, és kérje a dolgozókat, vonuljanak ki erre az ünnepségre. Egyébként a tervezett demonstráció egybeesett a Történelmi Emlékbizottság felhívásával is. Peyer kezdetben nem vett részt az ülésen. Már a vége felé jártunk, amikor berobogott. Dühösen felszólalt. Azt mondta, háború van, s amit csinálni akarunk, az felelőtlenség. Olyanok vagyunk, mint a gyerekek – játszunk a tűzzel. Sajnos Peyer szavának hatása volt. A titkárság visszavonult, s nem szavazták meg a márciusi ünnepséget.

Mérgesen jöttem el az ülésről. Még akkor este mi üléseztünk. Elmondottam, mi történt. Megállapítottuk, hogy ennek ellenére vasárnap délután mi kimegyünk koszorúzásra a Petőfi-szoborhoz.

Szombaton a városban felforrósodott a hangulat. Látni lehetett, hogy nagy a készülődés. Vasárnap feszült légkörben nagy rendőri készültség volt. Ebéd után elindultam a Belvárosba. Az emberek sokasága szótlanul haladt a szobor felé. Sokan gyűltek össze, munkások, értelmiségiek, fiatalok és öregek. Az ünnepség rövid ideig tartott. Utána elkezdődött a tüntetés. A Belváros hangos volt. Beavatkozott a rendőrség. Sokakat letartóztattak, de különösebb következménye nem lett. Peyer dühöngött. Bennem nyugtalanság volt. Nyugtalanított, hogy a József Attila Bizottság működését még nem engedélyezték. Március végén Millok útján kaptuk az értesítést: a bizottság tagjait várják a temetőben, hogy kiválasszák a díszsírhelyet.

Összehívtam a bizottságot. Gáspár Zoltán, Szabó István, Kovács Imre, Hegedüs B. Dániel és én kimentünk a temetőbe. Sok szemlélődés után Táncsics mellett választottuk ki József Attila sírhelyét. Napok múlva értesítettek bennünket, hogy azt nem adhatják. Gömbös szobra mellett ajánltak helyet, de azt mi

nem fogadtuk el. Végül egy nagyobb térség mellett találtunk helyet, de csak a második sorban. Ebben az volt a jó, hogy könnyen meg lehetett közelíteni. Ezt választottuk. József Jolánt felkértem, vegyen részt az exhumálás szomorú szertartásán. Sietnünk kellett, mert a dátumok nagyon közeliek voltak. A Zeneakadémián meghirdettük az áprilisi József Attila-estet. Sok jelentős művészt meghívtunk, mindannyian vállalták a szereplést – ingyen. Húsz-huszonötezer pengőre volt szükségünk, a pénz nagy részét jegyeladásból, másik részét gyűjtésből kerítettük elő.

Baráti köröm is akcióba lépett: Vajda Imre, Justus Pál, Nádas Endre, Neufeld Ervin mindent megtettek a siker érdekében. József Attila-emlékplakettet csináltattunk Bokros-Birman szobrászművésszel, aki ugyancsak ingyen végezte munkáját. A vállalkozás egyre szélesedett. Két hét alatt minden jegyet eladtunk.

A program együtt volt: április 30-án előadás. Május 3-án temetés.

A temetést nem hirdettük meg – a suttogó propagandára bíztuk. Voltak ugyan olyan nézetek, hogy csak minél nagyobb reklámot, de én ragaszkodtam ahhoz, hogy a temetési propagandát ne kössük össze a zeneakadémiai előadással. Ez annál inkább helyesnek bizonyult, mert időközben segítőtársaim közül, kémkedés vádjával, Kovács Imrét letartóztatták. Ez óvatosságra intett.

Április 30-án Gáspárral felmentem Szakasitshoz, hogy a temetéssel kapcsolatos tennivalókat számba vegyük. Szakasits az ügy mellé állította az egész szerkesztőséget és a titkárságot. Már arról is beszéltünk, hogy meghirdetjük a szoborpályázatot, és a szobor felállításához megkeressük a megfelelő teret.

A Petőfi-jelvény miatt akkor napirenden voltak a provokációk. Erről a jelvényről a fasiszták azt mondták, hogy lényegében Lenint ábrázolja. Ha ugyanis letakarják a homlokát, a szakáll miatt Leninhez hasonlít a Petőfi-arc. Hamármost a Petőfi-jelvényről ezt állítják, mit fognak mondani József Attiláéról?

Amikor beértem a Szövetségbe, már várt a rendőrség döntése: írásban közölték, hogy az április 30-ára hirdetett József Attila-

emlékestet betiltották, s mint a József Attila Bizottság vezetőjét, arra kötelezték, hogy minden rendzavarást meggátoljak. Az első pillanatban elállt a lélegzetem. Most mi lesz? Telefonon hívtam Gáspár Zoltánt, Szabó Istvánt és Hegedüs B. Dánielt. Egy órán belül négyen törtük a fejünket, hogy mit csináljunk. Tanácstalanok voltunk. Az előadást betiltották, a jegyeket vissza kell váltanunk. Akkor pedig csődbe jutunk.

Abban maradtunk, hogy Hegedüssel elmegyek a Zeneakadémiára, és megmondjuk mindenkinek az igazat; aki akarja, visszakaphatja a pénzét. A temetést megtartjuk, a költségek felét már kifizettük, a másik felét a temetés után kell fizetnünk. Amit eddig soha nem mertem megtenni, most megtettem: 700 pengő volt a szövetségi kasszában, magamhoz vettem. Hegedüsnél is volt némi pénz, de ha kell, szerez Rudas Lászlótól. Reméltem, hogy a baráti köröm sem hagy cserben. Justus Pálnak telefonáltam, hogy szóljon Vajdának és Nádas Endrének: ha baj lesz, segítsenek!

Este hat órára megyünk Hegedüssel a Király utcán a Zeneakadémiára. Ideges vagyok. A Zeneakadémia csarnokában még senki sincs. A vezetővel beszélek.

– Nézze, főtitkár úr – mondja a vezető –, mi nem kérünk teremdíjat. Majd elszámoljuk valahogy.

Ez jól kezdődik, bár így folytatódna! A két pénztárosnővel beszélek, pénzt adok át nekik. Munkára – talán még nem veszett el minden!

– Dani – mondom Hegedüsnek –, én itt maradok a Király utcai oldalon, a bejáratnál, te pedig menj át a túlsó oldalra. Fel kell világosítani az embereket. Türelmesen, ha kell, könyörgéssel kell célt érnünk.

Elsőnek két munkás érkezett. Nem fiatalok. Hozzájuk lépek, elmondom, hogy betiltották az előadást. Morognak, de én mondom a magamét: József Attilát a bevételből akartuk eltemetni, sajnos megakadályozták: – Tessék a kasszához menni, ha óhajtják, visszaváltjuk a jegyeket.

– Tudja mit? Nem adjuk vissza a jegyeket. Mi erre a célra szántuk a pénzt.

Megindul a közönség áramlása. Hajtom a mondókám. Látják rajtam a szomorúságot.

– Ne tessék szomorkodni! Nem váltjuk vissza a jegyeket.

Háromnegyed hét óra. Mindkét bejáratnál nagy az embertömeg: munkás, tanár, orvos, férfiak, nők, fiatalok és öregek. Agitálásba kezd az egész csarnok – főképp az ifjúság és a Vándorkórus tagjai. Veszélyes a dolog, mert nem váltják ugyan vissza a jegyeket, de el sem mennek. Csurog rólam a verejték. Figyelem Danit, kézzel-lábbal magyaráz. Telik az idő. Felkérem a közönséget, távozzanak, nehogy közbeszóljon a rendőrség. Háromnegyed nyolc órára kiürült a csarnok. Senki sem váltotta vissza a jegyét.

1942. április 30-án este 8 óra felé jár az idő. Danival kilépünk a Király utcába. Pokolian szomjasak vagyunk. Beugrunk egy fröccsre, s rohanunk fel a Magyar Nemzet szerkesztőségébe, Szabóhoz. Ott találjuk Gáspárt is. Dani újságolja, mi történt. Bejön Parragi. A szomszéd szobákban kattog az írógép.

– Nagyszerű – mondja Szabó. – Szinte hihetetlen! Menjetek most, szerkesztőségi megbeszélés lesz. Majd holnap találkozunk. Parragit hallom még, amint Szabónak szól: – Tedd ezt szóvá a megbeszélésen.

A Szövetségbe sietek. Visszateszem a pénzt a kasszába. Felhívom Justust, velem együtt örül a hírnek. Ekkor még nem tudjuk, hogy épp ezekben az órákban elindul a nagy letartóztatási hullám, amely Felvidék és Erdély után az ország belső részében megerősödött kommunista pártot akarja lefejezni. Csütörtök este van. Úgy alszom el, mint aki igen nehéz napon jutott túl. Másnap jönnek az emberek, pénzt hoznak, és készülnek a temetésre. Péntek délben felkeres József Jolán: nagyon fél, hogy betiltják a temetést. Korán megyek el a Szövetségből, ha hivatalosan keresnének, ne találjanak meg.

Úgy múlik el péntek – május 1 és május 2 is –, hogy nem történik semmi. Tele vagyok szorongással. Addig, amíg a temetés le nem zajlik, nem nyugszom meg.

1942. május 3-án, vasárnap reggel korán kelek. Kinézek az ablakon: gyér piaci forgalom. Az emberek rosszul öltözötten dideregnek a standok előtt. Kevés az áru. Kezükben élelmiszeriegyeket szorongatnak. Borús idő van. Komoly esőt ígértek a felhők. Hárman együtt indulunk el a temetésre: feleségem, Hegedüs B. Dániel és én. Kilenc órakor ifjúmunkások sorfala vár bennünket a bejáratnál. Sorfaluk legalább ötven méter, irányítják a temetésre érkezőket. Rendőrt nem látok. Nem értem. Csak nem lesz itt valami provokáció? Az emberek sűrű sorokban jönnek. Az eső szemerkélni kezd. Félek: csak nem csinálják meg velünk, hogy amikor már együtt vagyunk, ránk csapnak? Ide csak percekre van a Mosonyi utcai rendőrlaktanya. Szót váltok Hegedüssel és Gáspárral. Tanácstalanok vagyunk.

Fél tíz. Kinyílnak az esernyők. Az eső mind sűrűbben esik. De az emberek csak tódulnak, és elhelyezkednek a sír körüli térségen. Odalátszik a gumigyár, kéménye vastagon ontja a fekete füstöt. Háromnegyed tíz: ezrek állnak és várnak. A Vándor-kórus zárt sorokban vonul fel a temető kapujától. Major Tamás társaságában feltűnik Szakasits. Én együtt vagyok József Jolánnal, ő a hozzátartozó, én meg a bizottság elnöke, a temetés felelőse. Itt vannak a kommunista és baloldali értelmiségiek, munkások, József Attila hívei és barátai. Elcsendesedik az eső. Várom, hogy tíz óra legyen.

A sír körül feláll a kórus. Néhányan elindulunk a halottasházhoz, ahol a költő megmaradt teteme van felravatalozva. A koporsó körül kandeláberek égnek. Lehajtott fejű emberek veszik körül. Felzúg a Vándor-kórus. Majd Szakasits megtartja a búcsúbeszédét. Amint befejezi, Major Tamás szavalja a költő: A város peremén című versét. A gyár felé fordul.

Nem messze Gömbös bronz lovas szobra, mintha a távolban a jövőt fürkészné. Odább Táncsics elhanyagolt sírja . . . Az emberek komoran állnak. A nők könnyeznek. Több ezres embererdő veszi körül a sírt. Major Tamás után ismét a Vándor-kórus szerepel. „Mondd, mit érlel annak a sorsa . . .”

Először Gáspár, Hegedüs és én a Bizottság koszorúját helyez-

zük el a síron. Majd Szakasits a pártét és a Népszaváét. A tömegből kis csokrok repülnek a sírra. Az eső szakadni kezd, de az emberek nem mozdulnak. Felszólításra lassan megindul a tömeg a kijárat felé.

Szakasitscsal, Majorral, Gáspárral és Hegedüssel indulok kifelé. Szép akció volt – gondolom, boldog vagyok. De egyet még mindig nem értek: miért nem volt kint a rendőrség? Hol maradtak a hekusok?

Hétfőn reggel az irodában azzal fogadnak, hogy Peyer keresett, sürgősen hívjam fel.

– Jöjjön át hozzám – mondja. Sürgősen beszélni akarok magával. – Hangja parancsoló.

Azzal fogad, szoktam-e külföldi rádiót hallgatni.

– Nem szoktam! Nincs rádióm, és szükségem sincs rá. Ha valamit meg akarok tudni, ott a szerkesztőség.

– A moszkvai és más külföldi rádiók arról beszélnek, hogy József Attila nevével és zászlajával kell harcolni a fasiszták ellen és a fasisztákat kiszolgáló Bárdossy-kormány ellen.

Dühös. Veri az asztalt.

– Amit maga és Szakasits csinálnak, az a katasztrófa előkészítése. De rendet csinálunk a posztokon.

Közbeszólok, ne kiabáljon, nem vagyok süket!

Meglepődik. Csendesebb lesz. – Nézze – mondja –, maga rendbe hozta a pékeket, komoly szolgálatot tett a SZOT-nak és a pártnak, de mindezeket az eredményeket kockára teszi. Betelepít a szakszervezet helyiségébe valami József Attila Bizottságot, holmi kommunista kakukktojást! Ebből, ilyesmiből betiltás lehet, és maguk az utcára kerülnek! – Dühöng. Amikor szóhoz jutok, ismét kérem: velem ne kiabáljon, és beszéljen rendesen, hiszen nem vagyok SZOT-alkalmazott. A pékektől sem tűrtem el a kihívó hangot. Egyébként is: tudom, mit teszek. A mozgalom nekem is van olyan kedves, mint bárki másnak. Ártani sose akarok! Szembeállt velem. Annyit mondott: – De érzékeny!

– Maga is érzékeny a becsületére!

Le s fel jár.

– Jól van, beszéljünk másképpen! Tudja maga, mi történt tegnap?

– Tudom.

– Nem tudja! Hallgasson ide! Tegnap maguk Szakasitscsal összecsődítettek sok ezer embert. Arról beszélnek, voltak vagy tízezren. Nem jelentették be a rendőrségnek.

– A temetést miért kellett volna bejelenteni?

– Mert József Attila politikai ügy, méghozzá kommunista ügy! Ma reggel mozgásba jött az egész belügy és a főkapitányság. Sombor felhívott: a belügy elővette őt, mert semmiről sem tudott. Arról beszélnek: hogyan lehet illegális gyűlést tartani a temetőben azon a címen, hogy József Attilát temetik? Vigyázzon, ezek után magára szállnak, és elveszik majd a kedvét... Április 30-án betiltották a zeneakadémiai előadást, gondolhatta volna, hogy a temetést sem engedélyezik. Ezeket a dolgait gyerekes csínytevésnek tartom. Napok óta komoly lebukások vannak. Most járt nálam Hubai, a bőrösök titkára. Elmondta, hogy elvitték Simont, a szövetség alelnökét... Azok közt is sok a kommunista. Magának is van elég belőlük. Nem maga befolyásolja őket, azok tartják kezükben magát. Háború van, nem győzöm pofázni: vigyázzanak, mert feloszlatnak bennünket!

Amit mondott, nyugtalanított. Simont jól ismertem, komoly, megfontolt ember.

Peyer leült. Úgy látszott, mérgének egy részét kiadta.

– Nézze, Peyer elvtárs: maga tudja, hogy én nem vagyok kommunista. De hogyan tudok a szakszervezetnek és a pártnak használni, ha nekem Sombor vagy Keresztes-Fischer írja elő, hogy mikor, mit tegyek? A mozgalmat nem tudom elképzelni kockázat nélkül. Ön mondta egyszer a szakszervezet főiskoláján, hogy a jó vezetőnek az embereket ezerféleképpen kell tudni megközelíteni... Tudom, hogy háború van! De ha lehetetlenné tesznek bennünket, akkor mit tegyünk?!

– Nem kockáztathatunk!

– Emlékszik a felvidéki és az erdélyi lebukásokra? Maguk engem sokszor odaküldtek, és én szó nélkül mentem, pedig velem

együtt ön és Mónus is tudták, hogy ennek lebukás lehet a vége. Ezek után komolyan gondolkodom azon, hogy a helyemen maradjak-e. Ön szidja Szakasitsot... Önnek a Népszava karácsonyi száma is sok volt. Hát mit csináljon a párt? Mit csináljon a szakszervezet? Talán páholyból nézze végig a háborút? Mit gondol: vajon az angol munkáspárt elnézi-e nekünk azt, hogy mi itt az ő bőrükre meghúzódunk? Önt nem érdekli sem a keleti, sem a nyugati front? Most a keleti a főfront... Mi lesz, ha a háborút a Szovjetunió nyeri meg? Mi lesz, ha összekovácsolódik az angolszász és a szovjet szövetség? Mi lesz akkor a párt sorsa? Ezt magától, a szociáldemokratától kérdezem. – Pislog. Folytatom: – Nem akarhatja, hogy elveszítsük a tömegeinket, akiket nem lehet teljes passzivitásba kényszeríteni, akciót akarnak! Nem léptünk fel a felvidéki és az erdélyi lebukásoknál. Eredmény: teljes pangás a mozgalomban, és az illegális front súlyának megnövekedése. A márciusi tömegmegmozdulás után nemcsak a behívások szaporodtak, de megkezdték a gyárakból és az üzemekből, szakszervezetekből, az aktív elvtársak összeszedését, munkaszolgálat címén. Már túl vagyunk azon, hogy zsidó munkaszolgálat, már büntetőszázadokat állítanak össze, közös sors vár a keresztény és a zsidó antifasiszta elemekre. Nézze csak: Kossa István a BSZKRT Szakszervezet vezetője, dr. Braun Soma a párt oktatási osztályának vezetője, Linhardt a Népszava kiadóhivatalának vezetője... De mellettük már ott vannak a szakszervezeti vezetők is... a csepeli bizalmi mellett ott van a magyar értelmiségiek színe-java, mérnök, író, újságíró, olimpikon. Szót emelt értük a párt, különösen a SZOT és ön, Peyer elvtárs? Embereinket május 3-án reggel indították útnak. Ön tudja ezt. Hová vitték őket? A büntetőszázadot a halálba vitték. Nem gondolja, Peyer elvtárs, hogy ha Kossát, a SZOT végrehajtó bizottsági tagját el lehet vinni, akkor magára is sor kerülhet? Nem tettünk értük semmit! És ez csak a kezdet! Mit mondunk majd a háború után, mit csináltunk?

Váratlanul tört ki:

– Senki sem kívánhatja, hogy a vesztünkbe rohanjunk! Köny-

nyű Londonból és Moszkvából üzenni! Lennének a mi helyünkben . . .

– Azok sokkal nehezebb helyzetben vannak, de reményük van a győzelemre. De mi van nekünk? Nézetem szerint a mozgalomban ma is vannak lehetőségek, amelyeket nem használunk ki. Ha ezeket a lehetőségeket még ön is akadályozza . . .

– Oda akarja dobni a gyeplőt a kommunistáknak? Én is dobjam oda?

Felugrik, járkál.

– Nézze, Marosán, megmondtam magának, és idejében figyelmeztettem: ne rohanjon a vesztébe! Szakasitsot majd megrendszabályozzuk.

Felálltam. Elkeseredetten jöttem el tőle. A szerkesztőségbe mentem. Mónus és Szakasits már bent voltak. A temetésről beszélgettek.

– Mi újság? – kérdezték. Megdöbbenve hallgatták. Szakasits Mónusra nézett, és azt mondta:

– Látod, ennek a kezében minden meghal!

Kurkóhoz mentem, neki is elmondtam a Peyerrel való beszélgetést.

– Nem látom értelmét annak, hogy én itt maradjak – mondtam. – Jobb lenne, ha elmennék a helyemről.

– A fenét! Folytasd, ahol abbahagytad.

Teltek a napok. A büntető halálszázadokat útnak indították – vitték az elvtársainkat. Napról napra növekedett az elhurcoltak száma. Már a SZOT is foglalkozott a ténnyel, de inkább csak regisztrálás folyt. Kurkón napok óta láttam az izgalmat. Ha kérdeztem, azt felelte, nem tud semmit. A mindennapi, elkerülhetetlen események piszkos teherként terpeszkedtek ránk. Bennem is óriásivá növekedett a nyugtalanság.

Az egyik május végi napon letartóztatták Kurkót és kívüle még hat-nyolc péket. Családomból a másik sógoromat is elvitték büntetőszázadba. Folytak a letartóztatások. És este a síró család fogadott.

Kurkó felesége is jelentkezett – az uráról semmit sem tudott.

Majd a pénztáros felesége jött: férjéről ő sem tudott semmit se, de átadta a wertheimkassza kulcsait. Két-három órán belül nálam volt Nöhrer. Sápadt.

– Nézd, Marosán . . . A pesti csoport wertheimkasszájában van egy kis kazetta. Szaploncai abban őrizte a Vörös Segély pénzét. Add azt ki nekem.

– De nagy marhaság volt azt a pénzt a legális szakszervezeti pénzzel együtt tartani! – Nöhrer nem szólt. Mentem, kivettem a kazettát, és odaadtam neki. Papírba csomagolva elvitte.

Gyorsan leltárt csinálni, és a legális pénzt átadni egy másik titkárnak! Weiszkirchner Károlyt állítottam oda – szociáldemokrata –, más nem volt kéznél, aki értette volna ezt a munkát. Feszült a légkör. Az emberek hallgatnak. Egyre többen lettek azok, akiket vigasztalnom kellett – elvtársak közt és a közvetlen családomban egyaránt.

Sógorom büntetőszázada útra készen áll. Az egész család kint van a vasúton. Amikor meglátott bennünket, elsírta magát. Átölelte Éva kislányát, aki két nagy szemével csak nézte az apját, akit ő még sosem látott sírni. Érzem, ez az ember nem fog visszajönni. Tudja, hová viszik, és nincsenek illúziói. Amikor elválok tőle, kér, hogy ne hagyjam el a családját. Összeölelkeztünk.

A Szövetségben várt a hír: Szakasitsot letartóztatták!

Este van. Ülök az asztalnál, töprengek: annyira rosszul áll a front, hogy most már rajtunk a sor? Szakasits a párt főtitkára, a Népszava főszerkesztője, népszerű és az egyik legnagyobb befolyású politikai vezetőnk, baloldali, aki hajlandó együtt dolgozni a kommunistákkal. Ezek után rám is sor kerül . . .

Este tíz óra van. Felrohanok Mónus lakására. Mónus letört, felesége sápadtan néz maga elé.

– Mónus elvtárs . . . mi ez . . . minek a kezdete?

– Ülj le! – mondta. – Hónapokkal ezelőtt az angol munkáspárt vezetői levelet írtak. Akcióra szólították fel a magyar pártot, a párt vezetői azonban nem válaszoltak. A levelet közjegyzőnél helyezték el. Szakasitsot mint a párt főtitkárát azért tar-

tóztatták le, mert ezt a levelet nem szolgáltatta be. A Hadik Laktanyába vitték. A kormánnyal folynak a tárgyalások. Nehéz a helyzetünk.

– Peyer tudott a levélről?

– Természetesen.

– És őt miért nem vitték el? Hiszen ő a párt elnöke.

– Mert képviselő, mentelmi jog védi.

– Csak az védi?

– Csak az.

Szédelegve indulok haza. Mindig megéreztem a bajt, és most valami nagy bajt érzek. Feleségem vár. Éjfél van. Leülök a rekamié szélére. Előkészítem a bajokra. Összeölelkezve zuhanunk nyugtalan álomba. Egy nap Losonczi tűnik el a szerkesztőségből. Elviszik Kasztel Andrást is – mindketten kommunisták. A pártban nagy a fejetlenség. A lépcsőházban összebotlok Ságvári Endrével: sápadt, nyugtalan.

– Mi van? – kérdi.

– Sorozatos lebukások.

– Kit vittek el?

– Rengeteg emberünket.

– Mit vársz?

A vállam vonom.

– Veled mi van? – kérdem tőle.

Hunyorít. – Semmi – mondta. Másnap ő is eltűnt.

A lebukások izgalmát komoly katonai behívások tetőzik. Sok a munka. A bevonulók leadják tagkönyvüket – ezeket külön kell kezelni. A feleségek behozzák a lebukottak könyveit is.

A napok tikkasztó forróságban telnek. Német-fasiszta támadások a keleti fronton. Péntek van. Fent jártam a pártban és a szerkesztőségben. Újat nem tudnak mondani. A lebukások továbbfolytatódnak. Szakasitsot nem engedték ki. Elkeseredetten megyek dolgozni a Szövetségbe. Délután Weiszkirchner Károly, a szakosztály vezetője jön be hozzám:

– Gyere át, két hekus van itt, a V. S.-kazettát kérik tőlem.

Szóval így állunk! A hullámok most kezdenek átcsapni rajtam.

Átmegyek a pesti szakosztályba. A két hekus határozott.

– Adják át azt a kazettát, amelyben a Vörös Segély van.

Szemrebbenés nélkül mondom, hogy nálunk semmiféle kazetta nincs.

– De itt van – szólnak rám. – Magánál van.

– Nincs.

– Nem adja ki?

– Nálunk nincs ilyesmi.

Kimennek. Weiszkirchner csak néz. – Érted te ezt? – kérdi.

Nincs időm szólni, mert máris jönnek vissza a hekusok. Belépnek az irodába. Közöttük áll a volt pénztáros, sápadtan. Érzem, hogy valami helyrehozhatatlant követtünk el, csak még nem tudom felmérni, hogy mit. Rettegést vált ki belőlem a gondolat: mi lesz, ha feloszlatják a szakszervezetet?

– Beszéljen! – szól oda az egyik hekus a pénztárosnak.

A gyötrődő ember ránk néz, aztán lesüti a szemét, és azt mondja: – Nincs értelme tagadni. Odabent mindent tudnak. Adják ki a kazettát, amelyben én a Vörös Segélyt tartottam. A feleségem magának adta át a kulcsokat. Magának kell kiadnia a kazettát.

– Semmiféle kazetta nem volt a wertheimkasszában – mondom neki.

– Én oda tettem.

Nem tudom, mit tegyek. A többieket nem buktathatom le. Benne vagyok a bajban, és nem tudok kimászni belőle. Odadobom magam, lesz, ami lesz! A mozgalmat annyi veszteség érte már az utóbbi hetekben. Ha nem oszlatják fel a Szövetséget, és megelégszenek velem . . . De hogyan lehet visszaszerezni a kazettát, hogy mások le ne bukjanak?

Közben a pénztárost elvezették. Az egyik hekus visszajön.

– Szóval, nem adja ide a kazettát.

– Nincs itt semmiféle kazetta, csak azt tudom mondani.

Odalép a telefonhoz, tárcsáz. Hallom, amint mondja: – Nem

akarják ideadni. – Keveset beszél, aztán azt hallom: – Parancsára! – Leteszi a kagylót. Odafordul hozzám. – Ideadja a kazettát, vagy letartóztatom!

– Kérem... – Mindent bezárok. Kilépek a pesti irodából. Ösztönösen odasúgom az egyik embernek, akiről tudom, hogy szimpatizáns: – Hozzák vissza a kazettát a Szövetségbe, és adják le az irodán!

A hekus utánam siet. A ház előtt kék kocsi áll, beszállunk. Robog velünk kifelé a városból.

Keserűségbe csapó szomorúság vesz erőt rajtam. Valahol marhaságot csináltunk, de hol? – töröm a fejem. Estébe hajló nyári délután van. Az autó befordul az Andrássy Laktanyába. Üres az udvar, alig látni embert. Az egyik belső épület elé fordulunk. Kiszállunk, és belépünk a lépcsőházba, innen ki a folyosóra, majd jobbra, a folyosó végébe. A folyosó végén hat hekus fogad, néhányat már ismerek közülük, ezek most a csendőrnyomozóknál vannak – Vayand emberei. Itt már fogják a két kezem, vezetnek. A folyosó végén kinyílik egy ajtó. Valósággal berúgnak a szobába. Nem tudok megállni a lábamon, végighasalok a padlón. Fel akarok állni, belém rúgnak, visszaesem. Ösztönösen védem a fejem. Elsötétül előttem minden. Mintha feneketlen mélységbe zuhannék, csak a rúgásokat érzem, mindkét oldalról érnek.

Nyílik az ajtó, a rúgások abbamaradnak, de a kezemet nem veszem el a fejemtől.

– Állj fel, rohadt!

Felállok. Félkörben állnak, középütt egy ősz hajú hekus, a főkapitányságról ismerem, ott sem volt valami szelíd alak. A szemem káprázik, és arra gondolok, vajon visszavitték-e a kazettát. Lassan magamhoz térek. Tájékozódni próbálok a szobában, a hekusok közt. A szoba közepén nagy asztal, rajta írógép. Az asztal előtt deszkalap. Ezt hívják itt imaszőnyegnek. Ezen kínozzák és verik agyon az elvtársakat, nehogy a vérük összemocskolja a padlót.

– Ülj le az imaszőnyegre!

Leülök. Törökülésben. Percekig csend van. Az idő, mintha meghalt volna.

– Hol a kazetta?! – ordítanak rám a hekusok egyszerre.

Kitartok az eredeti vallomásom mellett.

Kinyílik az ajtó. Vayand lép be. Ördögi pofa! Régi ismerős. Vigyorog. – Na, főtitkár úr, hát idekerült? A kezünkben van, és innen még a Szűzmária sem tudja kiimádkozni! – A többiekhez fordul: – Beszél?

– Nem beszél.

– Kezelésbe kell venni! – Fordultában gyűlölködő pillantást vet rám, és kimegy.

Az a hekus, aki behozott, elmondja, ami a szakszervezetben történt.

– Hol a kazetta? – kérdik.

– Nem tudom. Nem tudom – eszelősen mondom.

– Hát majd tudni fogod . . .

Kezem-lábam összekötik, rám dobnak egy pokrócot: elkezdték a talpalást.

A talpam bírja – péktalp –, a testem más része azonban nagyon fáj. Bömbölök. Fulladozom a kíntól. Elsötétül előttem minden. Amikor magamhoz térek, a testemet mintha darabokra szakították volna; a fejem csupa görcs. Messziről hallom a beszédfoszlányokat. Tudatomig eljut annak a szaktársnak a neve, akinek az udvaron szóltam, hogy a kazettát hozzák vissza. Aztán megint elájulok.

Felmosnak: – Térj magadhoz, bitang. – Egy valamivel szelídebb hang: – Vigyétek! Pihentessétek.

Végigvezetnek a folyosón. Belöknek egy homályos helyiségbe. A padlón szalmazsákok, rajta emberek fekszenek. Csend van. A szoba végében végignyújtózom egy szalmazsákon. Mély álomba zuhanok. Arra riadok fel, hogy rugdosnak. A hekus! Felkelek, és vele megyek. Ismét az előbbi helyiség és az írnaszőnyeg. A kazetta ott van az asztalon; ott áll a pénztáros is.

– Ez az? – kérdezik tőle.

– Igen.

A pénztárost elviszik. Én újra az imaszőnyegre kerülök. Semmit sem bánok. Arra gondolok: jó lenne meghalni! Ütések érnek. Forog velem minden. Utánam senki se bukjon el – gondolom.

Alszom a szalmazsákon. Reggel van, ébresztő. Némaság és csend. W. C.-re engednek, majd mosdani, kettesével. A szomszéd szalmazsákon Tóth elvtárs, a BSZKRT Szakszervezet titkára. Hogy került ide, hiszen katona volt!? Nézünk egymásra. Amott Róka, a fásoktól, és még sokan mások, ismerős elvtársak, munkások, értelmiségiek, művészek vannak itt.

Alig bírom felhúzni a cipőmet. Mintha üvegeken állnék. De felállok és megyek. Hideg vízzel locsolom az arcom, és sokat iszom, mert ég a gyomrom.

A szoba valóságos sírverem. Néha-néha nyöszörög valaki. Olykor nyílik az ajtó, belép egy hekus, megáll valamelyik szalmazsáknál, belerúg. Elmennek, az ajtó zárul. Újból csend. A szalmazsák végénél, fal felé fordulva ülünk, és a falat nézzük. Ketten fekszenek, majd agyonverték őket. Lázasan vízért nyöszörögnek.

A sokszorosítógép jut eszembe. Beleremegek. Ekkor még nem is tudtam, hogy Kurkó lebukása összefügg a sokszorosítógéppel. Nyugtatom magam: mindent el lehet viselni, csak a szakszervezetnek ne legyen baja! A kémelhárító kezén vagyunk – ez hadbíróság!

Két nap is eltelik. Szőrös és piszkos vagyok. Az orrom csupa seb, állandóan vérzik. Harmadnap, késő este, ismét visznek. Új ember hallgat ki. Civilben. Nem ismerem. Két csendőr ül a szobában, az egyiknek gumibot van a kezében, a másik az írógépnél. A civil megszólal: – Két dologról kell vallomást tennie: a szakszervezet sokszorosítógépéről és a József Attila Emlékbizottságról, és természetesen a temetésről.

– Milyen gépről? Nem tudok semmiféle gépről.

– Amit Kurkó elvitt a szakszervezetből.

Kurkó hát nem vallott rám! – Nem tudok róla.

– Nem tudsz, te rohadt?! – Vernek módszeresen és pokolian.

– Úgy vigyáztál a szakszervezet vagyonára, hogy a kommunista barátaid a gépet csak úgy elvihették?

Hallgatok.

– Nem tudtál róla?

– Nem!

– Hazudsz!

– Nem hazudok!

A kihallgatás eredménytelen. Nem bírok aludni. Mit vallhatott Kurkó? Újabb két nap.

– Na, beszéljünk arról a József Attila Bizottságról! – Nem kérdeznek a gépről! Lehet, hogy azt Kurkó vállalta?

Beszélek a József Attila Bizottságról, amelyet bejelentettem.

– Nem igaz – mondja a hekus.

– Kérem, az újságokban is megjelent. Megvannak a másolatok minden iratról.

Turkál egy csomagban. Papírokat vesz kézbe, olvas. A Szövetség irodájából hozhatták az iratokat.

– Igen, be volt jelentve, de . . . a temetés nem!

– Temetéseket nem szokták!

– Nem szokták!? – Ezért ismét elvernek. Ez volt az utolsó kiadós verés. Ezután csak pofonok és rúgások következtek.

Napokig nem nyúlnak hozzám. Nem is hívnak. Tóthtal váltok néhány szót. Rókával is, mosdás közben.

Néhány nap múlva végigvisznek a folyosón az ismert szoba felé. Az egyik ablaknál Kállait látom írni. Hát itt tartunk? Látom, viszik Kasztel Andrást. Úristen! Melegem lesz.

Imaszőnyeg. Törökülés. Jegyzőkönyvfelvétel.

Elismerem, hogy bűnös vagyok, mert kiadtam a kazettát, amelyben a kommunisták a Vörös Segélyt tartották. Nem vigyáztam a szakszervezet vagyonára, és hagytam, hogy Kurkó elvigye a sokszorosítógépet. Bűnös vagyok, mert hozzájárultam ahhoz, hogy a kommunisták befészkeljék magukat fontos funkciókba.

Ezekben a napokban agyonverik Rózsa Ferencet, és elfogják Schönherz Zoltánt, akikkel a pékek is kapcsolatban álltak.

Nehéz szívvel gondolok családomra: most férfitámasz nélkül

élnek – sógoraim büntetőszázadban, én a kémelhárító kezén. Egy hónapig tartanak itt. Egy szombati napon húsz elvtárssal együtt összepakolnak, és a már ismert meseautóval a nevezetes Margit körúti katonai fegyházba visznek bennünket. Ez azt jelenti, hogy az ügyem vizsgálata befejeződött; a pékek csoportjának ügyét lezárták.

Az autóban felismerem Krinizs Károlyt, Kovács Imrét. Én Nonn Györggyel vagyok összeláncolva. Erdélyi fiú, illegálisan élt Pesten, ki tudott bújni az erdélyi lebukásokból. Itt van Reszegi az építőktől, és Szipka, a vegyész. Kommunisták. Az emberek arca sápadt – mintha a sírból léptek volna elő. A szemek riadtak, a szájak némák.

A MARGIT KÖRÚTON

I.

A Margit körúti katonai fogház hírhedt, legendás hely. Falai az 1919-es Tanácsköztársaság bukása után rémségeket láttak. Nem nagy fogház. Befogadóképessége 150–200 személy, mégis, amikor odakerültünk – 1942 július közepén jártunk –, ezren lehettünk benne. Ide hűtlenségi bűncselekményekért kerültek az emberek, és most, a háború alatt, szinte minden politikai cselekmény hűtlenségnek számított. Sok a kommunista ügy Felvidékről, Erdélyből, Délvidékről, Kárpátaljáról, de az ország belső részeiből is. Voltak itt románok, csehek, szlovákok, délszlávok, szerbek, ruszinok, horvátok és magyarok – a régi Monarchia valamennyi nemzetisége. Csak németek nincsenek.

Amikor bevezetnek bennünket a folyosóra, láncainkat leszedik rólunk. Estefelé jár az idő. Előkerülnek a házimunkások, akik közt felismerem Piklert és Sebest, ők már régebben bent ülnek. Felveszik adatainkat, és szétosztanak bennünket. Este kilenc órakor Nonn-nal, Krinizzsel, Szipkával és Igazzal kerülök az első emeleti tömegzárkába, amely nyolc ember számára készült, most nyolcvanan vagyunk benne; munkás-paraszt-értelmiségi találkozóhely.

Előkelő foglyok is vannak; itt van például Békeffy László, a híres konferanszié, a győri szabotázsügy vádlottja, életfogytiglan elítélt; itt van dr. Weil Emil, a híres kommunista orvos. Itt találkozom Kovács Imrével, akit utoljára akkor láttam, amikor József Attilának sírhelyet kerestünk a temetőben. Mint a

heringek, össze vagyunk zsúfolva. A sarokban, a fal mellett kapok helyet. Gyors elhelyezkedés és csend. Aki teheti, alszik.

Néhány nap múlva a folyosói sétán találkozom Kurkóval. Sajnál, hogy bekerültem. Piti dolog miatt történt a lebukásom. Őt az buktatta le, akinek a sokszorosítógépet átadta. Az vigasztal, hogy azért maradtak kint jó elvtársak: Nöhrer, Háber, Berecz – ők majd továbbviszik a harcot.

Két héten belül idekerül Schönherz Zoltán is. Tanulunk. Az itteni szemináriumi oktatás – a börtönegyetem. Én is az ő vezetése alatt álló csoport hallgatója vagyok; a tananyag az SZKP rövid története. Schönherzzel sokat beszélgetek. Már kint tudott a lebukásomról. – Nem lett volna szabad lebuknod – mondja. – Ismertelek hírből a Felvidékről, Kassáról. Annál nagyobb hiba a lebukásod, mert az együttműködés, a munkásegység híve vagy, és legális szakszervezet vezetője.

– Előbb-utóbb ide kerül az ember.

– Az nem egészen így van. Nekünk ki kell vizsgálnunk a lebukásokat. Tanulnunk is kell belőlük. Nagyok a veszteségeink.

Nehéz volt az élet a Margit körúti fogházban. Csak a kollektíva tudta összetartani az embereket. Itt kiütköztek az erős, de a gyenge emberi vonások is. Ez a fogház mindig híres volt elégtelen kosztjáról. Vacsorát nem adtak, azt a reggeliből és az ebédből kellett félretenni. A reggeli zsírtalan köménymagleves; ebéd: üres leves és káposzta, bab- vagy krumplifőzelék. A napi kenyéradag harminc deka volt. Az emberek hihetetlenül leromlottak, csont-bőrre száradtak. A fizikai leromlást lelkierővel kellett ellensúlyozni. A kollektíva naponta öt-hat cigarettát osztott szét. Az erős dohányosok nagyon szenvedtek.

Minden lelkierőmet összeszedtem, hogy méltó legyek a kollektívához. Szelleme ellen sose vétettem.

Voltak tbc-sek vagy egyéb betegségben szenvedők s idegileg kimerült emberek. Ezekkel még a szabad életben is nehéz az együttélés, de emberfelettien nehéz a börtönben. Az ilyen emberekkel együtt különösen pokol a tömegzárka, pokol a levegőtlen-

ség, a tisztaság és a csend hiánya. Csend csak éjjel volt, de akkor is viszonylagos, hiszen voltak horkolók is.

Napról napra, heteken át növekedett a fogház rabállománya. Volt eset, hogy a zárkánkban, amely nyolc méter hosszú és öt méter széles volt, száztíz embert zsúfoltak össze. Rendet kellett tartani. A politikaiak példát mutattak. Magamban de sokszor elismételtem: csak gyengének nem mutatkozni! A gyengékkel szemben sok esetben vasszigorral kellett eljárni.

A feleségem meglátogatott. Hetek alatt tíz kilót adtam le. Beszélgetésünk közben elérzékenyülve mondtam: – Úgy, de úgy vágyom enni egy kis mákos tésztát! És a feleségem csak nézett rám, könnybe lábadó szemmel, milyen gyerekesnek tűnő dolog miatt szenvedek. Ekkor már régen nem szerettem a mákos tésztát, de mégis ennek az ételnek emléke elmúlt életem mélységeiből, a lelenckorból tört elő: abban a világban ez volt az ünnepi étel; édes volt, és már ebben is elütött a rabkoszttól. Nagyon megbántam, hogy elárultam magam. Többé soha, senkinek sem panaszkodtam.

Szombat és vasárnap volt a legnehezebb. Szombat délután két órakor bezárták a zárka ajtaját, és a vasárnapi sétaidőn kívül senkit sem engedtek ki. Az álomba menekültem – kényszerítettem magam, hogy aludjak. Börtönben az alvás fél egészség. Ha aludhattam, a koszt sem izgatott különösebben.

A tanulással problémám volt. Az SZKP rövid története volt a tananyag. Fejezetenként vettük át. Az egyik napon előadás, a másikon felelés következett. Nekem nem tetszett a magolásszerű tanulás. Próbáltam közbeszólni, ellentmondani, vitázni, hiszen volt, ami érthetetlen és idegen is volt számomra. Mivel leintettek, Schönherznek elmondtam, mi a kifogásom és a panaszom.

– Nézd, Marosán – mondta –, nálunk ez így megy. Te a szociáldemokratáknál sok mindent tanultál... Ez meg is látszik rajtad...

Mindig sértett, ha ezt vágták a fejemhez. Ha nem ő mondja, biztos megsértődöm. De őt tiszteltem és becsültem, amellett,

hogy éreztem: megértő és egyenrangú partnernek tart. Többé nem szóltam, végighallgattam az előadást, be is vágtam, majd el is fújtam, de ebből hiányzott az átélés, hiányzott az anyag teljes befogadása. Előfordult, hogy azt mondták: elég jól haladok, de a kifejezéseim régiesek. El-elgondolkodtam azon, hogy a barátaim – zömmel kommunisták, Vajda, Nádas Endre, Neufeld Ervin – másként foglalkoztak velem.

Már olvastam Lenin Állam és forradalom című könyvét, hallatlanul izgalmas olvasmánynak tartottam. Erről azonban itt nem hallottam. Csak Sztálinról. Sztálint én nagy embernek tartottam, de afelől azért kétségeim voltak, hogy őt Marx, Engels és Lenin mellé be lehet sorolni. Idegen volt számomra az is, hogy mindent egyedül Sztálin csinál, és aki bírálni meri, áruló. Nem is beszélve a legsúlyosabb bélyegről, hogy trockista. Az is eszembe jutott, hogy talán bennem van a hiba: még buta vagyok, vagy talán nagyon mélyek bennem a szociáldemokrata gyökerek. Nem tudhattam, hányadán állok magammal és Sztálinnal.

Lassan kialakult a fogház élete. Minden napnak megvolt a maga izgalma. Egy ízben elvitték Schönherzet, és csak napok múltán hozták vissza, meggyötört állapotban. A verésektől megdagadt a feje, és víz képződött a nyakán. Szörnyű fájdalmai voltak, de aszkéta módon tűrt.

Összeállították az első nagy per vádlottainak névsorát. Erre vártunk. Ha a gépezet beindul, ledarálnak bennünket.

Meghallottuk: Horthy fiának, a kormányzóhelyettesnek repülőgépe lezuhant a keleti fronton. Ki jön helyette?

Éjjelenként többször volt légiriadó. Ez nyugtalanított bennünket, mert a szomszédban hadiüzem volt és gáztartály. Terjedt a hír: kiürítik a fogházat, és összeállítják a büntetőszázadot. Rövidesen erre sor került. Ebben a fogházban volt az erdélyi és a felvidéki kommunisták zöme, sok-sok ismerős. Megható volt a találkozásom Jelinek nyomdásszal. Rövid idő múlva, a katonai büntetőszázad után, elindultak a politikai büntető munkásszázadok is. Szörnyű volt. Mi tudtuk, hová viszik őket és miért. Az

elvittek helyére újak jöttek. De szociáldemokrataként változatlanul egyedül maradtam.

A nagyon viharos, embert edző napokban a világ teli volt a sztálingrádi nagy csata híreivel. A várost nem tudták elfoglalni a németek. A rekkenő nyárnak is vége lett, és a fasiszták hónapok óta nem mentek előre. Beállt az ősz. Megjöttek a hírek az első csoport tárgyalásáról, amelynek fővádlottja Schönherz volt. Megkérdeztem tőle, mit vár?

– Súlyos a helyzet, több halálos ítéletet...

Az akasztás napirenden volt, tarkítva olykor agyonlövéssel. Nagy megrendülést okozott nekünk Borkanyuk, a hős kárpátaljai kommunista felakasztása.

Meghalt Kurkó is: a kínzások következtében asztmája kiújult, és az egyik éjjel a szó szoros értelemben megfulladt.

Az ilyen események napokig nyomott hangulatot teremtettek. Fel kellett rázni az embereket. Ebben nagy szerep jutott Schönherznek, aki pedig tudta, mi lehet a büntetése, mégis tudott lelket önteni az emberekbe. Tartottam magam, de belül véreztem. A fogház kommunista kollektívájának vezetősége határozatot hozott: a párt tagjainak mindent nyíltan kell vállalniok. Semmit sem szabad tagadni. Harcolni kell a hadbíróság előtt is.

Egy őszi napon kezdetét vette a legszélesebb körű kommunista per. A vizsgálat alatt 1500 embert hallgattak ki. Többségük hadbíróság elé került.

2.

A védőm dr. Ries István volt. Jónevű jogász, a szociáldemokrata párt elnökségének tagja, tudományos munkák szerzője. Régi elvtársi kapcsolat fűzött hozzá. Háromszor látogatott meg. Először a meghatalmazás miatt. Később beszélgetni akart velem. – Súlyos ítéletek várhatók – mondotta. – Súlyos ítéletek, mert a fasiszták fronthelyzete nagyon kedvezőtlen, s mert a Kállai-kormány további erőfeszítéseket tesz a németek oldalán; de azért is, mert erős a nyilasok és a szélsőjobboldaliak nyomása.

– A te áldozatvállalásod felesleges volt – mondta aztán. – Ügyedben mindent megpróbálok.

Amikor magamra maradtam, ezt gondoltam: inkább a legroszszabbra készülök fel . . .

Napok múlva megkezdődött az első nagy per. Két napig tartott. Schönherz nyugodtan állta a helyét. Példája társait is magával ragadta. Ügyében, tanúként, Bajcsy-Zsilinszky Endrét is kihallgatták, aki azt mondta, hogy a kommunista is lehet hazafi! Ez abban az időben nagyon nagy szó volt.

Schönherzet halálra ítélték. Az utána következő vádlottakat pedig 10–15 évig terjedő szabadságvesztésre. Schönherzet nem törte meg a súlyos ítélet; magatartása nagy hatással volt az elvtársakra. Ezután már csak rövid ideig voltunk együtt. Közülünk sok elítéltet vittek el – szétosztottak bennünket. Én másik zárkába kerültem, Földes Lászlóval, Köböllel és Bugárral. Kállait és Kasztel Andrást kiengedték.

Az új zárka nem hozott különösebb változást. Itt is elvtársak között voltam. Beszélőre hívtak. Fal felé fordulva vártam, hogy szólítsanak. Arra lettem figyelmes, hogy két felügyelő között hozzák Schönherzet, aki nyugodtan haladt. Tíz perc is elmúlt, amikor nyílt az ajtó, és visszahozták. Arca sápadt, szeme tüzelt, tartása egyenes, lépése különösen határozott. Hirtelen csapott fel bennem a bizonyosság: a kegyelmi kérelmét elutasították!

Szólítottak. Beléptem a beszélőbe. Sokan voltak, nagy zsivaj. Mellettem Békeffy László a fiával beszélgetett. Zokogott. Elcsukló hangon mondta: – Nem bírom tovább, beleőrülök! Tegyetek valamit.

Alig beszéltem. Schönherzre gondoltam.

– Valami baj van? – kérdi a feleségem.

– Velem semmi . . .

Letelt a tíz perc. Mosolyogva intek búcsút. Visszamegyek a zárkába, elmondom, mit láttam. Mindenki hallgat. Rövid idő múlva végigfut a hír a fogházban: Schönherzet lekísérték a siralomházzá átalakított magánzárkába. Rossz éjszakánk lesz! Schönherz Zoltán, a kassai kommunista, fiatal, művelt, tetterős

ember volt. Mélyen átéreztem a mozgalom veszteségét. Köböltől tudtam meg, hogy Schönherz dr. Weil Emil orvossal beszélt utoljára.

Reggel fáradtan ébredtünk. Kint ködös, nyálkás az idő. Takarítás és mosdás a zárkában; sokan félig meztelenül vártuk, hogy ránk kerüljön a sor. Mellettem Földes és Bugár állt, amikor az udvarról felhangzott a jól ismert mozgás. Abban a pillanatban mindenki vigyázzállásba meredt. Lentről vezényszavak hallatszottak. Köztünk néma csend. Feszült várakozásban teltek a percek. Lent vezénylés. Valaki beszél, sőt, kiabál. Visszakiabálnak. Messziről hangzik felénk:

– Éljen a Szovjetunió!... Éljen Sztálin! Éljen a független Magyarország!

Nagy hangzavar következett; majd rövid ideig csend. Aztán ismét nagy mozgás és hangfoszlányok. Bevégeztetett! Tisztelettel adóztam a Kommunista Párt hős fiának, a magyar proletariátus haláláig hű harcosának. Nehéz nap volt. Sosem lehet elfelejteni.

Kezelésbe vették a második csoportot. Aztán elkezdték a harmadikat. Végigfutott a hír a fegyházon, hogy csökkentik a nagy létszámot. Sok foglyot Vácra visznek.

November van, hideg, lucskos idő. Olvassák a nevem.

Reggel összeláncolnak bennünket. Legalább százan vagyunk. Teherautón visznek a Nyugati pályaudvarra. Az emberek sorfala között szállunk fel a személyvonat különkocsijába. A vonat elindul. Az ablak mellett ülök. Látom Gödöt. Keresem a Dunát. Megdobban a szívem, amikor végigtekintek azon az úton, amelyen évekig jártam, amikor nyár volt, és sütött a nap. A vonat továbbrobog. Senki sem beszél. A katonák el-elszívnak egy cigarettát. Amikor a vonat befut Vácra, sokáig nem szállunk ki. Amint megérkeznek a fegyőrök, közrefognak bennünket, és négyes sorokban indulunk a fegyház felé. Főképp asszonyok állnak a járdán. Néznek, tekintetük szánakozó.

Megérkezünk. Megszűnik a lánccsörgés. Kitárul a nagy kapu. Átlépem a legendás börtön kapuját.

Átesünk a szokásos procedúrán: teljes szőrtelenítés, fürdés,

fertőtlenítés. Kettesével visznek el bennünket. Meglepetés: másodmagammal leszek egy kisebb zárkában. Társam bőripari munkás. Fiatalabb nálam – még őt sem ítélték el. Hamar megegyezünk, hogy melyikünk hol aludjon. Ágy nincs, a földön szalmazsák, két piszkos pokróccal.

Délben újabb meglepetés: jó ebéd! Leves, főzelék, hússal, hozzá negyvendekás cipó. Este paprikás krumpli. Bőséges adagot adnak. Fél éve is van, hogy nem laktam ilyen jól. A kenyeret elteszem másnapra. Amíg kiismeri magát az ember – legyen tartalék. Ruházatom szerb katonai mundér, lötyög rajtam.

Reggel egyórai séta az udvar szélén, betonjárdán. Csak itt szabad dohányozni, de azért mi a zárkában is elszívunk egy-egy cigarettát. Séta után egy teljes napra becsukódik a zárka ajtaja. Szigorú rend van. Alig lehetséges emberi kapcsolat.

Vasárnap misére lehet menni. Elmegyek. A templom zsúfolt. A pap miséjéhez rabok statisztálnak – rabruhára van felhúzva a ministránsruha. A pap Krisztusról, a szenvedésről, az ember megváltásáról, a béketűrésről és a megbánásról prédikál. Utána imádság. Az egész templom mormol. Én is mormolom a Miatyánkot. A mise után beszélőre szólítanak. Tizenegy óra van. Feleségem közli velem, hogy beszélt dr. Riesszel, aki azt üzeni, hogy három hét múlva lesz a tárgyalás. Horváth Márton csoportjában vagyok. Feleségem nagy optimizmussal magyarázza, hogy Ries szerint szabadulni fogok. Suttogva meséli a nagy hírt: a sztálingrádi csatát a németek elvesztették! Azt is mondja: Kállait behívták katonának, Kasztel Andrást elvitték munkaszolgálatra. A családról kérdezem. Sógoraimról semmit sem tud.

Eljött a tárgyalás napja. Reggel mindenkit megborotváltak. Két nap alatt akartak végezni. A zárkatársam tárgyalása már megvolt: két évet kapott. Nagyon elkeseredett.

Horváth Márton a fővádlott. Bátor kommunistának és okos embernek mondják. Különösebben nem ismerem.

Felvonulunk. A váci fegyház tárgyalótermében huszonöten vagyunk. Ismertetik a vádiratot, utána kivonulunk a folyosóra, és várunk. Egyenként hívnak bennünket. Rám későn került sor.

Amikor beléptem, Ries keresett a tekintetével. Mosolygott, mintha mondta volna: „Csak bátran!"

Elég nyugodt vagyok. Nálam egy a fontos: nem ismerhetem el, hogy tudtam arról, hogy a kazettában a Vörös Segély volt. Azt sem, hogy én adtam át Kurkónak a sokszorosítógépet. Amikor beszélek, elég határozott vagyok. Az elnök tesz fel kérdéseket.

– Tudta maga, hogy a szakszervezet vezetőségében sok a kommunista?

– Nem.

Az ügyész okvetetlenkedik: – Hiszen Marx-, Engels-könyvekből tanultak!

Ries közbeszól, hogy azok a könyvek megkaphatók minden antikváriumban. Akárki megveheti.

Tőlem többet nem is kérdeznek. Leülök. Utoljára kerül sor Horváth Mártonra. Egyenesen áll a bírák előtt. A kommunista párt álláspontját fejtegeti a háború és a függetlenség kérdésében. A vádlottak, az elnök, bírák, ügyész, ügyvédek hallgatják.

Az elnök szünetet rendel el. Félóra múlva folytatódik a tárgyalás. Az ügyész sokat foglalkozik Horváthtal, majd a védők beszélnek, aztán újabb szünet következik. A hadbíróság tagjai ítélethozatalra vonulnak vissza. Bennünket kivezetnek a folyosóra.

Hamarosan visszavezetnek. Bevonul a bíróság. Mindenki feláll. Elhangzanak az ítéletek. Nincs halálos . . .

Amikor azt hallom, hogy Földes László, Kovács Imre, Bugár és Marosán ellen elejtették a vádat, még mindig csak annak örülök, hogy nincs halálos ítélet. Összefüggött-e a sztálingrádi csatával, nem tudhattam, de az bizonyos, hogy amikor Vácott ebben a kommunista perben ítélkeztek, a sztálingrádi csata már eldőlt, és a fasisztákat helyrehozhatatlan vereség érte.

Sok-sok üzenetet bíztak rám – sok embert kell majd meglátogatnom. – Ne feledkezzünk meg az elítéltekről! – Pénzt, élelmet és ruhát kell gyűjtenünk nekik. Régi, elnyűtt, fertőtlenített ruhában várom, hogy kiengedjenek. Amikor kinyílik az ajtó, egymás felé sietünk a feleségemmel. Megöleljük egymást; mintha sose akarnánk elszakadni egymástól. Bugárnéval is összecsóko-

lózunk. Elindulunk az állomás felé. Földes és én hallgatunk. Bugárné túrós palacsintáját pillanat alatt felfaljuk. A vonat hazafelé zakatol velünk. Földessel váltok szót: Köbölnéhez megy fel, ott majd találkozhatunk.

Pest! Ismét családi körben vagyok. Körülöttem sírnak. Tejberizst adnak vacsorára. Tisztálkodás, tiszta ágy, meleg szoba. Egykettőre elalszom. Reggel a konyhában feleségem munkába készül, Éva a fásládán játszik, Rózsi reggelit készít nekem – tejeskávét, vajas kenyérrel. Szinte felfalom. Szörnyű, ha étel kerül elém, rögtön nekirontok.

Először a szakszervezetbe sietek. Örömmel üdvözölnek. Hosszan elbeszélgetek Weiszkirchner Károllyal, aki helyettesített. Elmondja, hogy rengeteg a bevonulás, sokan hiányoznak, és alig van munkanélküli. A szakmában keresni lehet, jól fizetnek. Vidékkel csak levelező kapcsolatot tartanak.

Mit csináljak, még nem tudom. Egyelőre tájékozódom.

Kószálok a városban, a háborútól megkopott Pesten. Felkeresem Ries István doktort. Nagyon örül nekem. Mónussal beszélt, közölte vele, hogy már kint vagyok.

PÁRTFUNKCIÓBAN A FASIZMUS ELLEN

I.

Mónus kis szobájában csend van. Sokáig nézzük egymást. Végre megszólal.

– Ries sokat beszélt rólad és az ügyedről. Valójában mi történt? Szeretném, ha őszintén elmondanál mindent...

– Mónus elvtárs... Először is mondja meg nekem őszintén: becsületes embernek tart-e engem?

– Annak tartalak. Miért kérdezed?

– Mert az az érzésem, hogy maga és mások nem tartanak annak. Nem hitték el, amikor mint szakszervezeti titkár, az országot jártam, jeleztem, hogyan és merre fejlődik a magyar munkásmozgalom. Nem hitték el, hogy nem lettem kommunista. Az én lebukásom komoly figyelmeztetés. Megfigyelhette: engem mint az egyik szakszervezet főtitkárát, a rendőrség első perctől kezdve zaklatott, és a háború alatt már többször letartóztattak. Tehették ezt azért is, mert velem szemben néhány fontos vezető részéről teljes a bizalmatlanság, annak ellenére, hogy az utóbbi időben már inkább a pártnak dolgoztam. Olyan időket élünk, amelyben az összetartás és a védelem már személy szerint is mindenkinek érdeke. Mondja meg nekem: mi lesz itt a háború után? Mindenkit megkérdeznek majd: mit tett!? A pártvezetők is sorra kerülnek, és joggal. Mi vagyunk a legrégibb történelmi párt az országban, felelősségünk hát a jövőért óriási! Épp az elmúlt évben a letartóztatások, a büntető halálszázadok elhurcolása, a zsidók és a kommunisták elleni becstelen eljárás, már nem

is a mozgalom peremén történik, hanem a mozgalom szívében. 1942-ben a veszteség szinte felmérhetetlen: szervezett munkások ezreit, bizalmiakat és más vezetőket engedtünk elhurcolni. Peyer és . . . maga is! Holnap magát is, Peyert is el lehet vinni . . . Nézetem szerint a szociáldemokrata párt befolyása meggyengült, és a kommunistáké megerősödött, különösen az építőknél, a bőrösöknél, a fásoknál és az élelmezésieknél, még a vasasoknál is! Sok vezetőnk átment a kommunistákhoz, mert csak náluk látott ellenállást és harcot a fasizmus ellen. Ha nem teszünk valamit, ha nem kockáztatunk, az értékes, harcos elvtársak elhagynak bennünket.

Míg szenvedélyesen beszélek, Mónus hallgat. Rám szól: – Folytasd!

– A háborút a német fasiszták elvesztik. Országunk tragédiája, hogy másodszor kötötték sorsunkat a német imperializmushoz. És ezt a háborút a szociáldemokrata párt át akarja vészelni, anélkül hogy valami komoly dolgot csinálna. Mit szólnak majd ehhez az európai szociáldemokrata pártok, melyek már évek óta illegalitásban élnek? Passzivitásunk katasztrofális lehet a párt jövője szempontjából. Pedig én őszintén hiszek abban, hogy a szociáldemokrata pártnak komoly szerepe lehetne a jövőben, de csak akkor, ha felhagy a passzivitással, felhagy a *kivárással.* Az angol munkáspárt üzenete miatt Szakasits letartóztatása és leváltása a főtitkári posztról ugyancsak azt mutatja, hogy mi a Nyugatról jött figyelmeztetéseket is figyelmen kívül hagyjuk. De lehetetlennek tartom azt is, hogy továbbvigyük a szovjetellenes vonalat. Most jóval többről van szó, mint a pártok marakodásáról. A párt vezetőit valószínűleg az a tévhit befolyásolja, hogy az országot az angolszászok szabadítják majd fel a fasizmus alól. Erre tesznek fel mindent. És ha nem így történik, akkor mi lesz? Mit teszünk a háború végén, ha a kommunista párt legális lesz? A vezetésnek szakítania kell az elavult politikával! Tanulnia kell az elmúlt évtizedek szörnyűbbnél szörnyűbb tanulságaiból. Ha a kommunistákkal nemcsak együttműködést valósítunk meg, de jóbaráti és elvtársi kapcsolatot teremtünk velük,

talán sok minden helyrehozható lesz. Peyer hallgat magára. Miért nem mondja meg neki ezeket? Testvérharcra nem szabad spekulálni!

Mónus kinéz az ablakon. Esik a hó. Bent meleg van. Kipirultan beszélek. Rám néz.

– Szóval, téged a kommunisták jelöltek a szakszervezet főtitkárának?

– Igen! Olyan időben, amikor a kormány szakszervezeti vizsgálata majdnem szétverte a szakszervezetet. De nem erről van szó. Eredményes volt az együttműködés, ez a lényeg!

– Szép munka volt – ismeri el Mónus. – De túl közel kerültél hozzájuk a börtönben. Nem lettél te is kommunistává?

– Nem! Engem nehéz elhúzni a szociáldemokrata párttól, túl mélyek a gyökereim. A maguk neveltje vagyok, és nem akarok átállni. De emellett: olyan szociáldemokrata vagyok, aki nem hajlandó a kommunistákat ellenségeknek tekinteni, és szeretnék eljutni odáig, hogy ne csak a börtönben értsünk szót velük, hanem kint, a nagyvilágban is!

– Csalódni fogsz bennük.

– Nem hiszem. Odabent senki se agitált, hogy legyek a kommunista párt tagja. Ismernek engem. Tudják, hogy szociáldemokrata vagyok, csak maguk kételkednek ebben.

Mónus hirtelen feláll, elém lép, kezét a vállamra teszi. – Hiszek neked, őszinte voltál most is. Sok mindenben nem értek veled egyet, de azt hiszem, a lényeget illetően igazad van. Hogy állsz a szakszervezettel?

– Új ember van a helyemen. Számomra most az a fontos, hogy fizikailag megerősödjem. A család tart el, és vigyáznak rám.

– Gyere fel hozzám mindennap. A katonai helyzet nagyon érdekesen alakul. Nesze, odaadom a Csillag decemberi számát: Gáspár Zoltán szépen ír rólad József Attila temetésével kapcsolatosan.

Meglepett, hogy Gáspár akkor írta meg ezt a cikket, amikor én *bent* voltam. Olvasom:

„A második temetése már nem a halottnak, hanem az irodalomtörténeti halhatatlannak járó tiszteletadás volt. Magyar halhatatlan temetése, századunk ötödik évtizedében. Olyan jellemzően és szabályosan az, hogy holmi lélektani kényszer erejénél fogva jóformán csak színehagyott vezércikk-szólamokat lehet mondani róla. Írók, barátok, hozzátartozók, néhány szabad lelkiismeretű ember, pár politikus, akik az előbb jelzett csoportba tartoznak, s végül a nép, a kora reggel óta szüntelenül szakadó esőben kitartóan, ezres tömegben. »A lehetséges ellenzék«, amely ilyenkorra már máskülönben meg szokott alakulni, s elküldi, ha nem is teljesen megbocsátó, de legalább udvariasan megértő képviselőit, sehol.

Kötelességszerűen feljegyzem a temetés előzményeit, a majdani akadémiai életrajzíró számára, aki ebbeli minőségénél fogva nem veti meg a kisebb jelentőségű, külsőleges vagy olykor annak látszó adatokat sem.

Ez a temetés, amely József Attila akkor már négy és fél éve porladó tetemét eljuttatta a Széchenyi megálmodott, de meg nem valósított »Üdvleldéjét« pótló Kerepesi temetőbe, a szocialista ifjúság műve volt. Mindenestől az ő szervező-, és nagyrészt az ő áldozatkészségük tette lehetővé, hogy a balatonszárszói temető halottja eljusson az ország fővárosába.

Marosán György, a sütőmunkások titkára, akit azelőtt nem ismertem, s a temetés óta nem is láttam, egy napon felhívott, s közölte velem, hogy József Attila Emlékbizottságot alakított, amelynek első célja a budapesti sírhelyen való eltemetés, második pedig, hogy az új sírhelyen méltó emlékmű emeltessék.

(Ez a második terv az adott lehetőségek között sajnos lekerült a napirendről, reméljük, csak időlegesen.) Kért, hogy mint a Szép Szó szerkesztője, vegyek részt a munkában.

A bizottságban a népi írókat Kovács Imre képviselte. Hármunkon kívül a különböző szakmák ifjúmunkásságának képviselői s pár fiatal munkásíró vettek részt, mellékük sorolva Szabó Istvánt, a Magyar Nemzet munkatársát.

Azt mondtam, hogy a temetés a munkásifjúság műve volt, s ez így igaz is. De a kollektíva igyekezetét jogos megszemélyesítéssel fűzhetem Marosán nevéhez. Vidám tettrekészsége, az akadályokkal kedvtelve birkózó erélye, önzetlen lelkessége nélkül az ifjúmunkásság részvétele nem kapott volna se ösztönzést, se formát, se alkalmat. Referálását, intézkedéseit, vitáit hallgatva vált bennem átélt valósággá József Attila verse: »Új nép, másfajta raj. Másként ejtjük a szót . . .« Ez jutott eszembe, amikor külvárosi tájszavakkal megtűzdelt beszédére figyeltem. Ugyanazok a szavak, amelyek számomra viszolyogtató szenvelgésnek vagy betanult idétlenségnek tűnnek, ha középosztálybeli emberektől hallom őket, az ő nyelvhasználatában egy friss és sarjadó anyanyelv részeinek hatottak. Egyes társai elégedetlenkedtek a tervezett felvonulás méreteivel, s nagyszabású tüntetéssé akarták a temetést kiszélesíteni. Ezeket a szándékokat, amelyek részben nyilvánvalóan vezetői vetélkedésből eredtek, reálpolitikai érzékkel és biztonsággal hárította el."

Hónom alá vágtam a lapot, Mónustól elbúcsúztam. Lesétáltam az utcára, belevesztem a háborús pesti élet forgatagába.

Két nap múlva levelet kaptam Peyertől: kért, hogy szombat reggel kilenc órakor látogassam meg. A jelzett időben elmentem a SZOT-ba. Barátságos volt a fogadtatás. Eleinte hitetlenkedve hallgatta azt a helyzetképet, amelyet festettem neki.

– Elképesztő, amit maga mond – mondta. – Nem lát túl sötéten?

Sorba vettük az eseményeket, a szakmákat, a pártot. Mi derült ki? Az, hogy a katonai igazgatás, amely most már az élet minden területére kiterjedt, amikor a kommunista szervezkedésre csap le, tulajdonképpen a legális pártot és szakszervezeti mozgalmat is lehetetlenné akarja tenni.

– Ahonnan én jövök, Peyer elvtárs, egykutya, hogy valaki kommunistának vagy szociáldemokratának vallja-e magát. Lecsapnak ránk.

Peyer felállt. Idegesen járkált. – Sok embert veszítettünk –

mondta. – Ha nem állíthatjuk meg ezt a folyamatot, a nyakunkra lépnek. Annál inkább, mert a háborút elvesztették, és nem érdekük, hogy akár a kommunisták, akár mi, megerősödve jussunk tovább. De hogyan lehet a mozgalmi életet, a szakszervezetet és a pártot mai helyzetéből kimozdítani anélkül, hogy kockáztatnánk a legalitást?

– A legalitás, most már különösen, nem lehet olyan nyomós érv, hogy bénítóan hathasson mindenre – mondtam.

Kért, hogy a történtekről készítsek feljegyzést. Hátha módjában lesz valahol a *fejükhöz* verni . . .

– Megtehetem, de gondolja, hogy a tényeket nem ismerik az illetékes kormányszervek?

– Nem mindenki! Vannak kapcsolataink, talán közbeléphetünk, és megállíthatjuk a további rosszabbodást.

– Mondja meg őszintén, Peyer elvtárs: maga még semmit sem hallott ezekről?

– Nem! De más se hallott.

– Látja, itt a baj! Ezért kerülnek el bennünket az emberek, nem bíznak bennünk. Vajon mi lehet a sorsa a 401. és a 402. büntetőszázadnak? Hol vannak az elvtársak, mi lett velük?

Peyer határozottan kijelentette: semmit sem tehettek, minden intervenciójukat elutasították.

– Megmondom őszintén – folytatta –, a maga letartóztatása miatt semmit se akartam tenni. Bár Szakasits kiengedése után Mónus és Ries kértek erre. Nem szépítem a dolgot: az a szakszervezet, amelynek élén kommunista elnök és főtitkár van, és mind a kettőt letartóztatják, a legális mozgalmat hozza lehetetlen helyzetbe! Elhittem, hogy maga kommunista, de . . . Most már elhiszem, hogy nem az! Tévedtem. Most kezdem magát jobban megismerni. Értse meg: nekem nagy a felelősségem az egész legális mozgalomért. Ezt a mozgalmat, mint parlamenti képviselettel rendelkező párt, eddig meg tudtuk védeni. Amíg itt parlament lesz, ezzel nem is lesz komolyabb baj. Most azonban a pártban és a szakszervezetben napirendre tűzzük, hogy valamit tenni kell.

Barátságosan váltam el tőle. Felajánlotta segítségét. Ha valamire szükségem lesz, forduljak hozzá. Kért, nézzek utána az élelmezésieknek, mert alig van valami kapcsolatuk velük.

2.

1943. A keleti fronton katasztrofális vereséget szenvedett a német fasiszta támadó és vele a magyar hadsereg is. A voronyezsi fronton szétverték a II. magyar hadsereget. A szovjet csapatok ellentámadása egymás után szabadította fel területeiket. Összeomlott a németek kaukázusi frontja. Megindult a küzdelem Leningrád felszabadításáért.

Közben Roosevelt bejelentette a kongresszusnak a hatszáz milliárdos költségvetést.

Lengyelországban megalakult az Országos Nemzeti Tanács.

A voronyezsi vereség és a lengyel belső akció nagy visszhangot keltett a magyar életben.

Családomba meghozta a posta az első gyászjelentést: Nándi sógorom – ahogy a hivatalos értesítés szólt – a haza védelmében elesett a fronton.

Igen, a végtelen sztyeppen, a kemény télben, az elégtelen öltözetű, táplálatlan emberek között bőven kaszált a halál. A családok egyre-másra kapták a haláljelentéseket. A zsidó munkaszolgálatos nem halt hősi halált, csak meghalt a hazáért. Rózsi sógornőm özvegy lett, és a kis Éva árva.

Vajda, Justus és Nádas segítségével komoly összeg gyűlt össze a börtönben levők megsegítésére. Nehéz volt szalonnát és ruhaneműeket szerezni. A bebörtönzöttek feleségeit kerestem fel, nekik adtam át a küldeményt, és elláttam őket hírekkel is, hogy a beszélőn mindezt átadhassák.

Ismét bekerültem a politikai élet sodrába. Háber és Berecz tanácsára visszakészültem a szakszervezet élére, amikor Szakasits és Mónus közös megbeszélésre hívott a pártközpontba. Közölték velem, hogy a párt három-négy új, fiatal párttitkárral erősí-

teni szeretné az apparátust. Pályázatot fognak hirdetni. Remélik, én is pályázok.

– Tudod, hogy a SZOT is akar néhány szakszervezeti titkárt? – kérdezte Mónus.

Ezekről semmit sem tudtam. Örültem a híreknek. Két hét múlva ismét találkoztam Mónussal. – Mondd, Gyuri, te nem akarsz párttitkár lenni? – kérdezte. – Nem adtál be pályázatot.

– Csoda ember maga, Mónus elvtárs! Ismer vagy tizenöt éve. Mások is. 1939-től szakszervezeti titkár vagyok. Miért kell nekem pályázat útján bizonyítanom, hogy használható, rátermett ember vagyok? Pályázzanak mások. Én nem pályázok. Ha kellek, majd hívnak. Milyen az eddigi anyag?

– Gyenge.

– Most majd láthatják, mit vittek el a büntetőszázadok és a börtön.

– Jó, ne pályázz, de küldjél be életrajzot.

– Ezt megteszem.

Mónustól lejövet elgondolkodtam: mi kezdődik itt, és mi lesz az eredménye? A szociáldemokrata párt évtizedek óta nem hirdetett pályázatot titkári állásokra. Most felkavarták vele a politikai életet. A nyilasok és a jobboldal kongatták a vészharangot. A mozgalom élete megint fellendülőben volt. Sok helyről érkezett anyagi támogatás. Számomra csak az volt kérdés, a nagy veszteségek után tudunk-e utánpótlást teremteni.

Rövid idő múlva bizottság elé hívtak, beszélgetésre. A bizottság tagjai: Peyer, Kabók, Szeder és Szakasits voltak. Velem gyorsan végeztek. Éreztem, hogy számolnak velem. Mivel Peyer nem kérdezte meg tőlem, akarok-e a SZOT-hoz menni, arra következtettem, neki nem kellek. Törtem a fejem, hogy a párt felső vezetését velem szemben mi vezeti, politikai vagy személyi tulajdonságaim játszanak-e szerepet. A legdöntőbb a vezetés számára a megbízhatóság volt. Kétség gyötört: alkalmas vagyok-e pártmunkásnak? Vizsgáltam magam még akkor is, amikor 1943. március 1-én új párttitkárként elfoglaltam helyem a pártvezetésben. Harmincöt éves voltam ekkor. Saját képességeimről nem vol-

tam valami nagy véleménnyel. Ha én is titkár lehetek – gondoltam –, akkor a mozgalom nem valami gazdag káderekben. De ha a választás rám esett, vállalom a megbízatást. Ismerem az országot, és ami fontos: az egyszerű munkás- és parasztemberek között szeretek élni és dolgozni. De vajon az én politikai nézetem – főképp a kommunisták vonatkozásában – itt érvényesíthető-e? Eddig könnyebb volt a helyzetem, mert a szakszervezetben elég nagy volt az önállóságom.

Barátaim örültek. Mind gyakrabban voltam együtt Vajdával, Justusszal, Nádassal és Neufelddel, akik mind segítségemre voltak abban, hogy megfeleljek a várakozásnak. Anyagi körülményeim jelentősen megváltoztak: havi fizetésem háromszorosa lett annak, amit a szakszervezetben kerestem. Komoly segítsége vagyok a családnak – az utóbbi hónapokban ők tartottak el engem, most én segíthettem őket. Vasútbérletem volt, sokat utaztam, a tulajdonképpeni feladatom a vidéki pártmozgalom. Teli voltam tettvággyal.

1943 tavasza zsúfolt a politikusok utazásától és tárgyalásaiktól.

Kállai miniszterelnök három napig Rómában tárgyal Mussolinival. Hitler tárgyal Horthyval és Lavallal. Nagy a nyüzsgés. Nagy bajok lehetnek!

Nagyon ébernek kell lennünk. Szakasits nem győzött figyelmeztetni erre. Mi ketten sokat voltunk úton. Ha olykor a vonaton találkoztunk, órákig beszélgettünk.

Már benne jártunk a tavaszban, és a vidéki mozgalom került előtérbe. Kaptam a feladatot: menjek le Székesfehérvárra, választmányi ülést tartani. A gyűléstilalmat ezzel a formával játszottuk ki. Ezt gyakran engedélyezték vidéken. Ez is mutatja a velünk szembeni politikai enyhülést. A választmányi üléseket bejelentették, tehát részt vett rajta a helyi rendőrhatóság képviselője is.

Új beosztásomban Szeder Ferenc volt a főnököm. Érzékeltem, és lassan-lassan tudtam is, hogy a pártban valamennyi szinten dúlnak a harcok. A baloldaliak láthatóan, de láthatatlanul is

Szakasits körül csoportosultak. A jobboldal Peyer és Szeder körül – sajnos sok régi szervezett munkással és apparátusbelivel. Volt centrum is: Mónus, Ries, Buchinger, akik a jobboldali nézeteket vallókhoz álltak közelebb. Előfordult, hogy valaki a centrumból a baloldalra lendült – objektív vagy szubjektív okokból.

Rólam mindenki tudta, hogy baloldali vagyok, de ezt a legtöbben fiatal korommal és temperamentumommal magyarázták. Hozzátették: majd lehiggad, majd megkomolyodik. Én viszont jól tudtam, hogy nálam a baloldalhoz való tartozás a marxizmushoz való ragaszkodást jelenti, és nem valami átmeneti állapotot. A baloldalhoz való tartozást nemcsak elméleti és politikai szabálynak fogtam fel, hanem hosszú időre szóló törvényszerűségnek és a kommunistákkal való együttműködés feltételének tartottam: Peyer és Szeder képtelenek voltak vonzást gyakorolni a nagy tömegekre, márpedig különösen a háború idején ez élethalál kérdése volt.

Ezek a gondolatok annál inkább foglalkoztattak, mert Pajor Rudolfnak, aki főtitkárhelyettes volt, felmondtak. Mónus sokszor célzott rá, hogy én kerülök majd a helyére, hiszen Szeder mozgalmi helyettese voltam. Büszkévé tett ez, amikor hallottam, de nem vágytam rá, mert korlátozta volna megszokott tevékenységemet, asztalhoz kötött volna, és veszélyesebb politikai korlátok közé kerültem volna. Emellett volt még egy igen nagy hátránya: őszinte és nyílt ember voltam, nem szerettem sokáig magamban hordani az észlelt hibákat és a kételyeket, mert zavarták tevékenységemet. Azon a felső poszton viszont természetem ellenére fékeznem kellett volna magam.

Szeder később azt mondta, hogy idővel igen jó főtitkárhelyettes lehet belőlem, de le kell tennem a kommunistabarátságról. Szedert sokszor zavarta az, hogy a kommunisták felől jövő különböző eseményeket, főképp a letartóztatások adatait tálaltam neki. Ha elutasított is, a dolgok, Szakasitson keresztül, ismét visszakerültek hozzá.

Egyébként – Szakasits letartóztatása után – Szeder Ferenc lett a párt főtitkára. Ha nem lett volna képviselő, sosem kerülhetett

volna erre a posztra. Képviselősége védettséget biztosított számára. Sokat vitatkoztam vele, mert politikai elképzelései olykor a párt tömegkapcsolatának lazítását eredményezték.

Szedernek az sem tetszett, hogy segítségért Mónushoz és Szakasitshoz fordultam. De ha erre nem volt idő, mentem a magam feje után.

Munkám ellen – általában – nem volt kifogás, de nézeteim zavarták a vezetőket, és így voltak olyanok, akikkel a viszonyom hűvös volt. Ebben az időben a vezetők közül becsültem és szerettem: Kéthly Annát. Akkoriban sokszor hajlott balfelé, de azért inkább centrista volt. Mónus és Ries baráti köréhez tartozott. Munkabíró, harcos egyéniség volt, művelt és okos, a tollnak és a szónak egyaránt ragyogó mestere – kiváló előadó és szónok. 1922 óta képviselő. Nemcsak a nők között népszerű, a férfiak is nagyra értékelték. A Parlamentben a kényes kérdéseket mindig ő adta elő. Nekem nagyon imponált, hogy a marxista munkásmozgalmunkban ilyen kiváló, politikus nő van. Büszke voltam rá. Peyer nem szerette, viszont ő sem szerette Peyert goromba, erőszakos magatartása miatt.

Kéthly nélkül nehéz lett volna elképzelni a párt felső vezetését. Amikor bekerültem a pártapparátusba, és tagja lettem a titkárságnak, sokat foglalkozott velem. Gyakran mondta:

– Ne higgye, Marosán, hogy magának itt könnyű dolga lesz. Maga ide friss levegőt hozott. Sajnálni is fogom, mert nem tud lenyelni mindent. Magában sok a büszkeség. Mint egy nő, aki inkább a szívére, mint az eszére hallgat. Figyelnie kell Bán Antalt, akitől sokat tanulhat. Munkás. Tudja-e, hogy kettőjük közül választják majd ki a főtitkárhelyettest?

– Nézze, Annuska – szerette, ha így hívták –, én Bán javára szavazok. A párt főtitkárhelyettesi posztján én sok galibát csinálnék. A munka, amit most csinálok, kedvemre való, és jól megy.

– Maga még naiv ember a politikában. Ajánlom, beszélgessen Bánnal.

Bán Antalt 1940 óta ismertem. Régebben Rosmayer Antalnak hívták, és Újvidékről került át hozzánk. Az újvidéki szociálde-

mokrata párt egyik vezetője volt. Vasmunkásból lett művelt politikai vezetővé. Tehetséges, eszes ember volt, megjelenésében megnyerő. 1942-ben, amikor kiszabadultam a börtönből, kereste velem a baráti találkozást. Akkor még nem tudtam, hogy neki is felajánlották: vállaljon titkári posztot a pártban. Neki is elmondtam véleményemet a magyar mozgalom helyzetéről. Komoran hallgatott, majd azt mondta, bár a kép sötét, nincs olyan végzetes baj. Abban megegyezett a véleménye az enyémmel, hogy a magyar párt nagy veszteségeket szenvedett, és tisztázatlan a párt jövendő politikája. Amikor már párttitkárként tevékenykedtem, rendszeres lett a kapcsolatunk. Elmondta, hogy komoly formában folyik a tárgyalás közte, Peyer és Mónus között. Peyer azt szeretné, ha a SZOT-ba menne főtitkárhelyettesnek. Mónus pedig azt szeretné, ha a pártban lenne főtitkárhelyettes.

– Gyere be a pártba – mondtam neki –, vállald inkább ezt. A jövőben a politikai elem kerül előtérbe. Két dolgot sürgősen el kellene intézni. Az egyik: kialakítani a párt politikáját, mielőtt a fasizmus összeomlik; ez a politika nem lehet szovjet- és kommunistaellenes. Lehetetlen, hogy mi előbb tudjunk megegyezni a kisgazdákkal, mint a kommunistákkal, hiszen a jövő a munkásosztályé! A hárommillió nincstelen koldus sem juthat földhöz, ha a munkásosztály nem lesz egységes forradalmi erő. Munkásegység kell, sürgősen. A világ eseményei és a magyar politikai valóság is ezt követeli. A kommunisták, a közeljövőben, komoly erő és legális párt lesz. Ezt csak a vak nem látja. Ha nem cselekszünk, újból elkezdődik majd a belső harc, a rivalizálás. Aztán: Magyarországon az ellenforradalmi rezsim szellemét és fertőzöttségét kell felszámolnunk. Vedd ehhez hozzá, hogy Peyer konok. Vajon meg tud-e változni? S a politika mellett nézzük a káderekét is. Ki lesz a párt vezére? Peyer? . . . Vele milyen politikát folytatunk? Mónus is mondja: Peyer csak az OTI elnökségéből nézi a világot.

– Ez helyes elemzés – mondta Bán. – De te elfelejted, hogy itt nemcsak Peyer van. Van Szakasits, Mónus és Kéthly.

– Igaz! Sajnos, Peyernek nagyobb befolyása van. De . . . nem

kell, hogy Peyer legyen a kibontakozás vezére. Itt van Szakasits. Csakhogy Peyer elfogadja-e Szakasitsot?

– El kell fogadtatni!

– Jó, akkor gyere be, és erősítsd ezt a vonalat. Meg kell próbálni Peyer befolyását csökkenteni; ha lehet, elszigetelni őt. Káderek kellenek most, sürgősen!

Ezen az estén szép az idő, gyalog megyek haza. Budáról megyek át Pestre, az Alagúton. Felpillantok a Várra, ahol Horthy él. Vajon ő mit vár a jövőtől?

3.

Új, friss lendülettel munkához látok. Hetenként négy napot vidéken töltök. Utazom Kassától Szabadkáig, Soprontól Marosvásárhelyig, járom az országot. Szervezeti utasításokat viszek, és új csoportokat segítek szervezni – vagy újjászervezni a régi, szétzüllött csoportokat. Izgat a feladat, izgatnak az emberek, akikkel munkám során összejövök. Egy átszállás alkalmával összebotlok Szakasitscsal; közli velem a hírt: Mussolini elrendelte Szicília és Szardínia hadműveleti területté nyilvánítását.

– Bajban vannak! – mondta Szakasits.

Elválunk. A vonaton sokat töprengek. Az én szívemhez a keleti front közelebb áll.

Pestre visszaérkezésem után értesülök a Szövetségesek olaszországi partraszállásáról. Óriási a hatása. Azoknak a reményét növeli, akik arról az oldalról várják országunk felszabadítását. Azok csak azt a frontot nézik és értékelik. Fokozta reményeiket egy másik nagy meglepetés: feloszlatták a III. Internacionálét! Ez fejbe vágott, és nemcsak a rosszindulatú kommentátorok híresztelése miatt: „Kibújt a szög a zsákból... porondra lépett a szovjet-orosz nacionalizmus-imperializmus... sutba dobták az internacionalizmust." Fejbe vágott azért is, mert ebben a helyzetben különösen érthetetlen volt számomra egy olyan fontos világszervezet feloszlatása.

Veszélyes dolog ez. Mi lehet mögötte?

Sok kommunista barátom is értetlenül állt a váratlan kérdés előtt. Neufeld Ervin igyekezett magyarázatát adni az eseménynek. Az volt a véleménye, hogy a kommunisták elég erősek már szerte a világon, hogy önállóan boldoguljanak.

Sokáig zavart engem ez a körülmény, és elgondolkodtam azon, hogy a II. Internacionálé szétesett ugyan, de nem oszlott fel. Az egyszerű érvek – és ez volt az általános – úgy szóltak, hogy Sztálin tudja, mit csinál, és azt is tudja, mit kell majd csinálnia! Nekem azért is tisztán kellett látnom, mert azokban a körökben, ahol tevékenykedtem, a kérdések zuhatagával árasztottak el. Azt a módszert választottam, hogy elmondottam a kérdésről mindent: a hivatalos véleményt éppúgy, mint az ellenség véleményét. Azonban kihangsúlyoztam, ami történik, a Szovjetunió erejének a jele. Világra szóló tény a keleti fronton olyan vereséget mértek a fasisztákra, amelyet már nem heverhetnek ki. *Fasisztáink* – de a hivatalos kormánykörök is – a feloszlatást felhasználják zavarkeltésre. Félnek a szovjet győzelemtől!

A nyugtalanság a párt hivatalos vezetői körében is érezhető volt. A mozgalomban mind gyakrabban merült fel: mi lesz, ha győz a Szovjet?

Ismét vonaton vagyok. A fülkéből kihív a kalauz – sokan ismertek már, bérletem szerint a Népszava munkatársa voltam. A vagon végében suttogva közli: az *amik* partra szálltak Szicíliában.

– Honnan tudja?

– A vasutasoktól. Az állomás katonai parancsnokságán a rádiós fogta a hírt.

A vonat befut velem a Keletibe. Rohanok a szerkesztőségbe. Az öreg, tudós történész, Révész Mihály az inspekciós szerkesztő.

– Igaz? – rontok be hozzá. Okos, bölcs tekintetét rám veti.

– Milyen igazságot akar hallani? – kérdi. – Mert sok van ám. – Elém rakja a tájékoztatót. Belefeledkezem.

Éjjel van. A nyomdagépek ontják a reggeli újságokat – most a pestieket, mert a vidéki példányokat már elvitte a vonat. Olva-

sok. Szívom magamba a nyomdai és a szerkesztőségi papír, festék és olaj illatát. A szobában emléktábla – történelmi hely ez: itt dolgozott a legális magyar párt- és munkássajtó színe-virága, Garami, Kunfi, Bokányi, Buchinger.

A rádiószoba még dolgozik, angol, francia, német és orosz nyelven fogja a világ híreit. Mozgásban van itt minden és mindenki. Partra szálltak hát!...

Késő éjjel kerülök le az elsötétített pesti utcára.

Hétszáz amerikai gép bombái zúdulnak a fasisztákra. Vajon Pacelli hogyan érzi magát ott, ahol az Isten se segít?

Hitler és Mussolini Veronában megbeszélik a katonai helyzetet. Hamburg bombázása – állítólag – 20 000 halottal és 460 000 sebesülttel járt. Nesze neked hátország! A magyar valóságba – mint derült égből a villámcsapás – lecsap a hír: a fasiszta nagytanács bizalmatlanságot szavazott Mussolininak. Az istenített Ducénak, aki életre hívta ezt a tanácsot. A világ méretre legkisebb királyának parancsára le is tartóztatják.

– Van Isten az égben! – mondják a cinikus pestiek. Ebből a hírből én a fasizmus haldoklását vélem kihallani. Alig múlik el huszonnégy óra, arra ébredünk, hogy feloszlatták a fasiszta pártot. Micsoda nyár! Meleg s izgalmas!

Magyarország urait félelem fogja el, amilyen még soha. Káröröm is van bennem, mert a magyaroknak ez a „barátja", akinek talpát nyalta valamennyi miniszterelnök, renegát is, a munkásmozgalom galád árulója! És azok rúgták ki, akiket megvédett egy proletárforradalomtól.

Idegesség, nyugtalanság, sőt, fejetlenség ütötte fel a fejét. A kormány és a fasiszták napokig nem tudtak szóhoz jutni. Első eredménye: Horthy 23 év után fogadta Peyert. Ez is a magyar valóság szemléltető tükre, csak látni kell benne! Horthy 23 évig nem áll szóba egyetlen szociáldemokrata politikussal se! Igaz, a párt részéről se törték magukat érte. Nem is lett volna helyes, hiszen a szervezett munkások – szocialisták és kommunisták – senkit sem gyűlöltek annyira, mint Horthyt.

Peyert láttam elmenni és visszajönni. Feketébe öltözve, taxin

robogott fel a Várba. A vezetésben nagy volt az izgalom. Attól tartottam, hogy Horthy megpróbálja átmenteni magát. Nem tudtam belenyugodni abba a gondolatba, hogy a háború után ennek a hóhérnak még valami szerepe lehet. De azt is számba vettem, hogy jelenleg jobb ő, mint egy mindenre kapható Szálasi – úgy hittem: amíg él, a hatalmat nem adja át a nyilasoknak!

Peyer elmondta, hogy a kormányzó barátságos volt. Két dologról beszélt: a rizstermelésről – családja érdekelt volt benne – és arról, hogy a munkásoknak és a parasztoknak most meg kell őrizniök a józanságukat. A nyilas és jobboldali lapok részéről már másnap megindult a támadás a *vörös marxisták* ellen. Ez azonban kevésbé zavart bennünket. A párt úgy döntött, hogy a kormányzóval történt megbeszélés lényegét le kell vinni vidékre is, s tájékoztatni kell a szervezeteket.

Tíz nap alatt nyolc helyen fordultam meg. „Mit jelent ez?" „Hamarosan vége lesz a háborúnak?" „Kilépünk a háborúból?" – özönlöttek a kérdések. Két dolog nyilvánvalóvá kezdett válni:

A fasiszták elvesztették a háborút,

Horthyék számolnak a szociáldemokrata párttal.

Minthogy az angol kormányban is ott van a munkáspárt, úgy gondolták, hogy a háború után a szociáldemokrata pártnak jelentős szerepe lehet. Nekem nem tetszett az azonosítás. Attól is tartottam, hogy a párt vezetői elvesztik majd a fejüket, és olyasmit vállalnak, amit nem volna szabad. A mozgalmat féltettem attól a hurrá optimizmustól is, amelyben a vágyak és kívánságok összeverődnek a lehetőséggel vagy a lehetségessel. Egy bizonyos volt: nagy élénkség és átvedlési kísérletek folytak a kormányzat részéről. Ulain Reviczkyt stockholmi követté nevezték ki. Ezen a réven több komoly hírhez jutottunk.

Mónus megismertetett Böhm Vilmos levelével – a levél igen érdekes, és számomra erős injekció volt. A magyar párt vezetői – írta Böhm – most már komolyan vegyék számba a Szovjetuniót. Komolyan kell számolni a szovjet győzelemmel és azzal is, hogy határosak leszünk velük. A párt jobban gondolja át jövőjét. Nem leszünk egyedüli munkás-, marxista párt, számoljunk

a kommunistákkal. Böhm a távolból is olyan kérdéseket feszegetett, amelyekkel itthon mi is – ha nem is sokan – küzdöttünk. Most még inkább kerestem a találkozásokat Szakasitscsal, Bánnal és Mónussal. Minél többet tudni és az elképzelt jövő irányában hatni – járt az eszemben. Nehéz feladat, mert igen nagyok az előítéletek. Szakasits tiszta lap volt előttem. Lassan Bánt is megismertem. Mónus hajlékony elme, de kérdés, tud-e változni. Az utóbbi időben megöregedett, és mint cukorbeteg, kerülte az izgalmakat. Válaszút elé került a párt – főképp a vezetés –, mert a tagság a háború alatt eléggé radikalizálódott, kapcsolata szorosabbá vált a kommunistákkal.

A növekvő szakszervezeti és pártéletnek volt egy gyengéje: kevés volt a megfelelő vezető káder. Mi sokszor felvetettük Szakasitscsal: valamit tenni kell, hogy a mozgalom számára vezetőket nevelhessünk. Ennek érdekében a párt fellépett, és elérte a belügyben, hogy vezetőképző szemináriumokat engedélyeztek, országos hálózattal. A belügy azonban kikötötte, hogy a hallgatók névsorát le kell adni a csendőrségnél. Pesten ezt nem kérték. Ekörül nagy és szenvedélyes vita folyt az elnökségben. Buchinger kemény szavakkal ellenezte. Azt mondta, a párt így kiszolgáltatja magát. Becsületes álláspont volt ez, de akkor védhetetlen. Buchingert leváltották az elnökségből. Helyét Bán foglalta el. A nyár végéig el kellett készíteni a vezetőképző tanfolyam anyagát, össze kellett válogatni hallgatóit, és kijelölni a tanfolyam helyeit. A tanfolyam anyaga a következő volt: *Magyarország utóbbi száz évének története. Marx gazdasági tanai. Szociálpolitika – ennek külföldi anyagát az angol kormány terve szolgáltatta. Munkás- és pártmozgalom. Vezetők és tömegek.*

Előadók voltak: Kéthly, Szakasits, Takács József, Kabók, Szekeres és én. Nekem két anyag kedvemre való volt: *Vezetők és tömegek* és a *Munkás- és pártmozgalom.* Ebbe a két témába nagyon jól belefért a munkásegység kérdése is. Viszont *Marx gazdaságtanai*-t, valamint a *Szociálpolitiká*-t azért kellett átvennem, mert ha valahol előadót kértek, be kellett ugranom. Ebben az időben Kéthly és én utaztunk a legtöbbet.

A másik fontos akció az volt, hogy Bán vezetésével felállították az értelmiségi titkárságot és káderosztályt. Mérnökök, orvosok, közgazdászok, művészek, pedagógusok, jogászok jöttek számításba. Ez nagy visszhangot váltott ki. Az értelmiségi rétegek féltve őrzött területét *veszélyeztette.*

1943 szeptemberében öt-hat napig is távol voltam Pesttől és a családomtól. Ez időben még jobban megismertem az országot, problémáival, munkásmozgalmával, és megismertem a kádereket. Tisztában voltam azzal, hogy a szabadabb mozgásunk biztosítására a politikai változás és a jövőtől való félelem vitte rá a kormányt; ebben Horthy belső, bizalmi emberének: Keresztes-Fischernek a keze volt. Ellensúlyozni akarták a kommunista mozgalmat, inkább a szociáldemokratákat engedték erősödni. Azzal azonban nem számoltak – ez volt a tapasztalatom –, hogy a vezetőképzőn főképp a baloldali, bátrabb rétegek vesznek részt, vállalva azt is, hogy a nevüket megismerje a csendőrség. Sok volt itt a kommunista beállítottságú, akik – a helyzetnek megfelelően – a szociáldemokrata pártot tartották alkalmasnak, politikai tevékenységük helyének. Ez a későbbi fejlődés folyamán igazolást nyert.

Megfordultam valamennyi megyeszékhelyen és nagyobb járásban. A Viharsarokban még a tanyák világába is eljutottam. A hallgatók 20–200 létszámban voltak. A párt biztosította számukra a költségeket is. Munkások, parasztok – főképp földmunkások és napszámosok – valamint értelmiségiek köréből tevődött össze a hallgatóság. Az előadók egymást váltották. Pontos beosztásuk hetekre megvolt. Gyorsvonat, személyvonat, vicinális, parasztszekér, kulturált szálloda, piszkos lebuj, jégverem és elvtársak kedves otthonai voltak a szálláshelyeim. Izgalmas és emlékekben gazdag utak voltak. Az előadások után hajnalig folyt a beszélgetés. A hallgatók szinte kézről kézre adták az embert. A Viharsarok három hét alatt megutáltatta velem a csirkehúst, pedig Pesten drága csemegének számított.

Megérkezem például egy helyre, megtartom az előadást – vacsora paprikás csirke krumplival. Reggel kocsira szállunk, estig

két-három tanyát is megnézünk. Meleg szoba, a búbos kemence ontja a meleget. Nyolc-tíz ember politizálgat. Együnk valamit. Az asszony behoz két nagy cseréptálat: paprikás csirke krumplival. Hozzá homoki bor. Órák múlva tovább a következő tanyára; tíz-tizenkét ember van együtt. Ismétlődik a paprikás csirke krumplival. – Egyenek, lelkeim, szívesen adjuk! A pesti elvtársnak duplán kell ennie, mert sokat dolgozik. – Innen ismét tovább. Az újabb helyre ebéd után érkezem. – Biztosan éhesek, nosza, egyenek! – Beszélgetés, *papramorgó*, és máris jön a háziasszony a nagy tállal, benne paprikás csirke, krumplival. Már nehezen megy le, de nem szabad őket megsérteni. Estére vissza kell érnem a városba, ott is előadás. Utána haza, a szállásra, ahol ugyancsak jó vacsorával várnak – paprikás csirke krumplival. Későn kerülök ágyba. Örülök, hogy nem fűtenek. Ugrom az ágyba, de a dunyha alatt nagyon meleg van, két forró téglát tettek alá, és én emiatt egész éjjel nem alszom. Drága, jó emberek, mindent ideadtak, amit a szívük diktált.

A vonat alig indult el, máris szundikáltam.

Pápán Kéthlyvel botlottam össze. A szálló tiszta, de hideg. Annuska továbbment Szombathelyre. Nekem még egy előadást kellett tartanom. Amint végeztem, rohantam tovább.

Pestre érkezve, a család látta nyúzott, fáradt képem. Babusgattak. De Pesten sincs megállás.

Mónus elvitt a Zsolt Béla-féle szerdai társaságba. Zsolt Bélát nemrég hozatták haza a keleti frontról – a halálból. Nyúzott, testben összetört ember, de erős lélek. Kevés szóval képes volt érzékeltetni az élethalálharcot s a világot, amelyből visszajött, és az embereket. Sok érdekes ember volt itt együtt. Szakasitson, Mónuson, Horváth Zoltánon kívül írók, újságírók, orvosok, jogászok és sok álmodozó. Mónus megkérdezte, hogy érzem magam.

– Furcsán.

– Jó lenne, ha gyökeret eresztenél itt.

– Van nekem baráti társaságom, ott jobban érzem magam. Amióta ismerem dr. Braun Soma tragikus sorsát, a régi barátaimat többre becsülöm: Vajda, Justus, Neufeld, Nádas Endre iga-

zabb levegőt jelentenek nekem. – Dr. Fuchs Pál és dr. Braun Soma elvesztek számomra. Nagyon fájt, és elvesztésük tudata is további munkára sarkallt.

Ebben az időben kezdett hatni az a politikai vonal, hogy „két pogány között egy hazáért, maradjunk meg magyarnak és kereszténynek". Ez a vonal éppúgy volt szovjet-, mint németellenes. Németh László törekvésére felfigyeltem: kapcsolatot keresett a munkásokkal. Egy reggeli lap írt is erről. Kissé bosszantott a dolog. Nyílt levél írására ösztönzött. A Népszavában jelent meg: El a kezeket a munkásoktól, Németh László címen. A munkások internacionalizmusát féltettem az ő nacionalizmusától. Ez volt az az ideológia, amelynek leple alatt a fasiszták rémtetteiket elkövették, ellene küzdeni egyik fontos feladatomnak tartottam.

A tél elejére a fasiszták világméretű veresége kezdett kibontakozni. Városaikat szüntelenül bombázták. Emberek és emberek teremtette értékek pusztultak el. A magyar kormány, élén Kállai Miklóssal, már foglalkozott a hivatalok kitelepítésével. Év végére ez a terv komoly formát öltött. Dunántúlt szemelték ki a kitelepített hivatalok helyéül. Ez is orientációt tükrözött.

A párt is napirendre tűzte ezt a kérdést. Megbízást kaptunk, hogy keressünk elvtársakat, akiknél biztonságba lehet helyezni az értékeinket. Az év végére nagy események zsúfolódtak össze. A teheráni konferencia valósággal lebunkózta a hazai vezető rétegeket. A Kállai-kettőssel nem értek el kellő eredményt. Az igazi csapás Horthyra és Kállaiékra az volt, hogy az angolszászok a Szovjet nélkül nem kezdtek alkudozásokba – a fegyvert feltétel nélkül le kell rakni! Ráadásul csak a Szovjetunióval lehet fegyverszünetről tárgyalni.

A Szabad Jugoszláv Rádió bejelentette, hogy a felszabadított területen, Tító tábornok elnökletével, ideiglenes kormány alakult. Titóval, akit az egész Horthy-rendszer a fasisztákkal együtt banditának, zsidóbérencnek és bolseviknak titulált! Égette vezetőinket a délvidéki emlék – az újvidéki mészárlás. Megszöktek a hó-

hérok, magyar tábornokok és egyéb magas rangú katonatisztek, a gáncs nélküli lovagok: Feketehalmi–Zeydner és társai.

Mónus közölte velem, hogy sajnos, komolyan kell számolni Budapest és a vidéki, nagyobb ipari centrumok bombázásával.

Karácsony előtti napon abbahagytuk az utazást, és csak újév után folytattuk. Rám fért a pihenés, a néhány csendes óra. A családot is elő kellett készítenem, hogy el kell hagyniok Pestet, csak még azt nem tudtam, hová küldjem őket. A feleségem régen betegeskedett, nem lesz nehéz az OTI révén több hétre vidékre küldetni. Rózsi egy éve, hogy elvesztette férjét, Pestről menjenek el Éva leányával, hátha megmaradhatnak. A keresetem szűkösen, de elég lesz a családnak.

Moszkvában aláírták a szovjet–csehszlovák kölcsönös barátsági-segélynyújtási és háború utáni együttműködésről szóló egyezményt. A Szabad Jugoszláv Rádió bejelentette, hogy a kairói jugoszláv kormányt megfosztották minden jogától, és Péter királynak nem szabad visszatérni az ország területére. Nem kell hozzá nagy fantázia, hogyan érezhették magukat a magyar urak és a fasiszták.

Magyarországot most két halálos veszély fenyegette: a fasiszták még jobban belekényszerítik a háborúba, másfelől: hazánk egészében fronttá változik.

Ciano kivégzésének hallatára a magyar felsőházban ülő grófoknak is viszketni kezdett a nyaka.

Hitler parancsba adta: a csapatoknak *mindenáron* tartaniok kell a vonalaikat.

A finnek is megmozdultak.

Családom Balkányba utazott. Én változatlanul az országot jártam.

A nagy zűrzavarban akadtak lapok, amelyek arra célozgattak, hogy senkinek sem tudjuk letenni a fegyvert, mert nem vagyunk határosak az ellenséggel. Ez szabályos felajánlkozás volt, szépséghibával: ugyanis a főfront a keleti volt, és azzal mi már csaknem határosak voltunk!

Ha arra vitt az utam, hazaugrottam a családhoz. Velük töl-

töttem az éjszakát, és mentem tovább. Feleségem nagyszülei – főképp a nagymama – igen tiszteltek, én pedig úgy szerettem őket, ahogy kevés embert. A nagymama, zsidó létére, szabályos parasztasszony, nyílt eszű, szabad szájú, sokat tapasztalt, aki kevés szóból is ért. A nagyapa öreg már, közel a nyolcvanhoz. „Mesélj, fiam, valamit" – kért. „Hagyd azt az embert pihenni" – szólt rá a nagymama, de azért neki is mesélnem kellett. A nagyapa dohányt kért tőlem, és én adtam neki, amiért a nagymama dühös volt. „Ne adja annak a vén embernek! Folyton pipálna. Te se bagózz annyit, tovább fogsz élni!"

Amikor lefeküdtek, a feleségemnek elmondtam a front válságos helyzetét. – Erre jönnek, felétek... Hamarabb itt lesznek, mint Pesten. Vigyázzatok magatokra!

Továbbmegyek. A nagymama megkérdezte: „Mi lesz velünk, fiam? Megérem én a háború végét?..." – Biztattam. Összecsókolóztunk. Könny csillogott a szemében.

Pesten nagy a mozgolódás. A szociáldemokrata párt a kisgazdákkal szorosabb kapcsolatot kezdett kiépíteni; eljártak egymáshoz. Láttam Bajcsy-Zsilinszky Endrét és Tildy Zoltánt. Elszorult a szívem: a kommunistákkal mikor fogunk így összejönni tárgyalni?...

Az Elnökség országos márciusi ünnepségprogramot fogadott el. Ezeket az ünnepségeket is fel kell használnunk. Március eleje óta folyton ünnepségeken beszélek. Az egyik este Vajdánál jövünk össze Justusszal, Nádas Endrével, Neufeld Ervinnel és Nádas Józseffel. Neufeld foglalja össze a nemzetközi helyzetet, amit én kiegészítek a magyar helyzetismertetéssel. Vajda és Nádas Endre hozzák szóba: „A németek nehogy megszálljanak bennünket!"

– Ez pedig könnyen előfordulhat – mondta Justus.

Hallgatok. Valóban: el kellene gondolkodni azon, mi lesz akkor...

Vajda nyugtalan. Késő éjszaka jövünk el tőle Justusszal. – Ezzel én régóta számolok – mondta. – De hogy Imre ma ezt

kimondta, mégis megdöbbentett. Akkor, pajtás, a németekkel a nyakunkon, öt rossz lesz ebben a hazában!

Amikor Palitól elváltam, még nem gondoltam arra, hogy azok a barátok, akik ma együtt voltunk, többé így már nem fogunk összejönni.

Hajnalban érkeztem haza. Hideg volt a lakás. Azzal a gondolattal feküdtem le, hogy meg kellene látogatnom a családot.

Még egy hosszú út Kolozsvárra, majd Nagyváradra, onnan táviratozom a feleségemnek, jöjjön Nyíregyházára – ahová késve érkezem meg; épp hogy beszélgethetünk. A vonat továbbmegy Miskolcra. Nekem pedig Egerbe kell mennem. A vonat ablakából kinézek. Feleségem mosolyog, és sűrűn hull a könnye.

Két nap múlva Pesten vagyok. Szeder közli velem, nem mehetek sehová, a Vasasoknál megtartjuk a márciusi ünnepséget.

Március 20-ára összehívták a Parlamentet, hogy áldozzanak Kossuth emlékének. Tehát a kormány is . . .

Tizenhetedikén egész napos pártértekezlet. Valamennyi titkár jelen van. Itt jelentik be, hogy a szemináriumok jól sikerültek, és továbbiakat szerveznek. Közben halljuk a hírt: Horthy kiutazott Hitlerhez! „Miért? . . . Mit jelent ez?" Az értekezlet lelkes hangulatú. Ez is a mozgalom fejlődését mutatja. Késő délután végzünk. 18-án Békéscsabára, 19-én Orosházára, 20-án pedig Szabadkára kell utaznom.

4.

1944. március 18-án, szombaton reggel, a Keleti pályaudvarra siettem. Ragyogó idő volt, a pályaudvar zsúfolt. Érzékelhető volt az emberek menekülése a fővárosból – mindenütt asszonyok és gyerekek csomagokkal. A pályaudvar várócsarnokában Szobek András és Keresztes Mihály várt rám. Átvergődtünk az embersűrűn, és felszálltunk a békéscsabai személyvonatra.

Szobek régi mozgalmi ember, iparos, érti és ismeri a munkás- és parasztügyeket, a Békés megyei tanács, vagy ahogy akkor nevezték, képviselőtestület szociáldemokrata frakciójának vezetője,

széles körű ismeretekkel. Keresztes Mihály orosházi tiszteletdíjas párttitkár. Mindketten részt vettek a pénteki országos értekezleten. Erről beszélgettünk.

Kinéztünk az ablakon. Már dolgoztak a földeken.

– Mi a programod? – kérdezte Szobek Békéscsaba után.

– Hozzánk jön Orosházára – felelte Keresztes.

– Utána, hétfőn, átmegyek Szabadkára a főispánhoz, pártügyben – mondtam.

– No fene! Már oda is betörtünk? – mondta Szobek. – Úgy látszik, a kormány nem gördít akadályt a szervezkedés elé.

– Élni is nehéz ott – mondtam –, nemhogy mozgalmat csinálni.

A nap melegen sütött. Szobek szóval tartott bennünket Csabáig. Szekeres továbbutazott, mi leszálltunk. Szobek elkísért a szállodába.

A Vezetők és tömegek címen meghirdetett előadás este hét órakor kezdődött. A terem zsúfolva volt emberekkel. Akik jelen vannak, tükrözik Békéscsaba szociális összetételét; munkás, napszámos, paraszt, kubikos, iparos, értelmiségi. Csaba régi, neves mozgalmi hely. Fejkendő, csizma, bakancs, színes népviselet – minden egy csokorban. Az emberek érdeklődők és lelkesek.

Előadás végén melegen megtapsoltak. Senki sem tett fel kérdést. A 19-es öregek meghívtak vacsorára. Éjjel tizenkét órakor váltam el tőlük, s átmentem egy másik lakásba, ott fiatalokkal beszélgettem. Hajnali három óra lett, mire ágyba kerültem. Kavargott a fejem a sokféle italtól; a gyomrom nehéz volt a zsíros ételektől. Nem bírtam aludni.

Déltájban kerültem Szobekékhoz; hallgathattam korholásukat: kákabélű vagy, keveset eszel, és így tovább. Szobek kikísér az állomásra. Délután három órakor már Orosházán voltam. Egyenesen az Otthonba mentem. Ember ember hátán a kisteremben. Orosháziak, a munkásmozgalom résztvevői, és őrzői a vidék forradalmi szellemének. Szigorú emberek ezek. Az előadás végén itt sokat kérdeztek. Az elnök kérésére néhányan az ipartestület vendéglőjébe mentünk iszogatni s beszélgetni. Bár a vendéglő zsúfolt volt, Szabó bácsi elnöki tekintélyére asztal hamar akadt. Jól-

esett a homoki, savanykás vinkó. Épp eltűnt a liter, amikor nyílt a vendéglő ajtaja, és belépett két csendőr. Csend lett. A vendéglős eléjük ment, és szolgálatkészen parancsra várt. A nagy csendben megszólalt az alhadnagy. Hangja határozott, parancsoló: „A kormány elrendelte a szesztilalmat! Be kell zárni a vendéglőt!"

Összenéztünk. Az asztalnál régi, kipróbált elvtársak ültek. Szesztilalom? Mi történhetett? Vagy... mi készül? Fizettünk. Kimentünk az utcára. Sötét volt. Szekeressel és Szabóval tanakodtunk.

– Menj, feküdj le – mondta Szekeres. – Reggel majd meglátjuk, mi lesz.

– Reggel – mondtam. – Hiszen a vonatom öt órakor megy Szegedre, onnan meg Szabadkára.

– Vagy vissza, Pestre! – mondta Szekeres.

Elváltunk. Egyedül indultam el a sötétben, a szállodába – Orosháza egyetlen, betyáros szállodájába. Ócska, piszkos hely, főleg kupecek és nepperek alvóhelye. A szoba szokatlanul hideg. Le is vetkőztem, kabátban járkáltam le s föl. Erőt vett rajtam a türelmetlenség. Lementem a portáshoz. – Nincs valami papramorgója? – kérdeztem tőle.

– Van, de erős és drága.

– Nem számít! Két kupicával tegyen ki, ne igyak egyedül.

Beszélgettünk. Csűrtem-csavartam a szót, s rájöttem, hogy a portás semmit sem tud. Nyíltan megkérdeztem: – Tudja, hogy szesztilalom van?

– Tudom. Itt voltak a csendőrök. Biztos szarban vannak, és félnek a szeszes emberektől. Talán itt délen van valami baj...

Ennél többet nem mondott.

– A rádió semmit se mondott?

– Nem hallgattam. Hazudik, nem hallgatom.

Visszamentem a szobába, és bebújtam a piszkos ágyba. Hátha valóban délen van valami – gondoltam –, és én éppen oda készülök?! Forduljak vissza? Nehezen telt az idő. Hajnali négy órakor ismét lementem a portáshoz. Kérdeztem: – Mi újság?

– Nincs semmi... A csendőrök kétszer is bent jártak, és megnézték, kik laknak itt. Ittak egyet, és továbbálltak.

Kimentem az utcára. Csípős hideg volt. Az utcán senki. Félelem és szorongás tölt el. Bajt szimatolok. Az állomás felé veszem az utam. Sietek, hogy kimelegedjek.

Március 20-a van. Hétfő reggel. Néhány ember járkál az állomás körül. Beszállok egy második osztályú fülkébe, ahol már hárman ülnek – három országgyűlési képviselő. Megnyugszom. Ezek Pestre mennek, a Parlament díszülésére, amelyet Kossuth emlékének szentelnek. Kállai és Horthy Kossuth-ünnep mögé rejti igazi szándékát. A három parasztképviselő feketében, ragyogó csizmában, elkeverednek majd a sok díszmagyar közt.

– Jó reggelt – köszönök.

– Adjon Isten – fogadják. Egyébként rám se hederítenek. Hallgatom őket. A vonat elindul. A képviselők arról beszélnek, vajon Kállai kegyelmes úr szép beszédet fog-e tartani. A vonat befut Szegedre. Mindenki siet a maga vonatához. Két személyvonat áll benn, egy gyors és egy személy. Az egyik Pestre, a másik Szabadkára megy. Átvágom magam a tömegen. Felszállok a szabadkai vonatra. Nézem a tavaszi szántóföldeket. Hamarosan megérkezem. Az állomás előtti téren dermedten megtorpanok: vagy harminc SS-tank és páncélkocsi áll a téren; ágyúik csövei az állomás épületére és az utakra irányítva.

Keresztülvágok a téren. Izgatott vagyok. Nem kétséges: itt délen történik valami. De miért csak németek – méghozzá, SS-ek – vannak itt? Hol vannak a magyarok?

Az állomás melletti vasutassorra tartok – ott elvtársak várnak. A lakásban, ahova belépek, égő szemmel néznek. Suttogva beszélnek.

– Mikor indult Pestről?

– Szombaton.

– Akkor maga nem tudja, hogy a németek vasárnap hajnalban megszállták az országot...

Forróság önt el. – Megszállták az országot?!

– Ez a helyzet...

Akkor én már fel sem megyek a főispánhoz – gondolom. – A német megszállás azt jelenti, hogy a pártot feloszlatták... Mit kellene most csinálnom? – kérdem magamtól én, akinek a mások kérdéseire kellene válaszolnom. Az elvtársak azt ajánlják, maradjak náluk két-három napig. Elrejtenek. Lesznek majd elvtársak, akik átvisznek Titóhoz. Igen, ez kézenfekvő, és csábítóan hangzik. Bizsereg a vérem. Az ajánlat elfogadása a szabadság és a harc útját jelenti; de vajon nem számítana ez szökésnek? Ezt nem csinálhatom. Nekem tudnom kell, mi történik a mozgalommal! Visszamegyek a délutáni személyvonattal Pestre. Vitáznak velem, de nem hagyom magam: nekem otthon a helyem! Tudom, hogy akik marasztalnak, egy szálig mind kommunisták, akik felhasználják a szociáldemokrata párt legalitását – helyesen cselekednek.

Belém csap a gondolat: a családom! Milyen sors vár rájuk?! Szabadkán érzem meg: a családom halálos veszélybe került. Van még egy kis idő, felkeresem Pék Gáspár barátomat. Ő is azzal fogad: – Gyerünk Titóhoz!

– Várnak engem – mondom. – A párt, a mozgalom, az elvtársak, a szaktársak, a családom... Visszamegyek.

– Hülyeség! Mi lesz, ha lebuksz? Exponált ember vagy.

Elindulok az állomásra. Az állomás közelében ismét szomorúan állapítom meg: tankok, páncélkocsik, ágyúk sorakoztak fel. Amint a peronra lépek, valaki a vállamra teszi a kezét. Melegem lesz. Bán Antal áll mellettem! Megörülünk egymásnak.

– Éreztem, hogy veled fogok találkozni – mondja Bán. Ő tartotta a felsőbb kapcsolatokat a jugoszláv elvtársakkal. Bán arca sápadt, de nyugodtnak látszik.

– Gyere velem a motorossal, három óra alatt felfut.

– Egyszerűen vagyok öltözve, a motoroson feltűnést keltenék. Miért bukjunk le együtt?

– Igazad van – mondja kedvesen. – Pesten majd keressük egymást. Tudod, hol lakom...

Látom magas alakját, nyugodt, ruganyos járását, amint fellép a motoros vonatra. Egy pillantást vet felém. Nagyon egyedül

érzem magam. Az én vonatom eléggé üres, öt órakor kifut a pályaudvarról, és belevész a szélesen elterülő tanyavilágba. A kalauz ímmel-ámmal kezeli és ellenőrzi a jegyeket. A vonat mindenütt megáll. Az állomásokon szuronyos csendőrök cirkálnak. A vonat megtelik batyuzókkal. Sok a nő, sok az idősebb férfi. Hallgatnak. Kiskupecek ezek, élelmiszerrel, borral kereskednek. A kocsiban sárgás, tompa fény van. Akár halottvirrasztáskor. Érzem, hogy most majd szembekerülök a teljes fasiszta valósággal, az elnyomással és a terrorral. Felvetem magamban az illegalitás kérdését. Szeretném, ha a vonat gyorsabban menne, de az csak döcög és meg-megáll. Próbálom elképzelni a Keleti pályaudvart. Biztos ott is sok az SS.

Ahogy a vonat befut a mellékvágányra, semmi feltűnőt nem látok. Az én megszokott kapum viszont be van zárva. Csak a főbejáratnál lehet kijutni az állomásról. Emberek jönnek, emberek mennek. Még semmi jelét nem látom a megszállásnak. Éjjel egy óra. Figyelem a katonai parancsnokság bejáratát. Már rég kettős a parancsnokság: magyar és német. Különös ott sem tűnik szemembe.

A vámőrök nem figyelnek. Kis csomagom nem érdekli őket. Simán jutok ki a Baross térre. Befordulok az egyik mellékutcába. Fal mellett megyek, és többször körülnézek. Sehol egy lélek. A kapun csengetek. Szokatlan gyorsan jönnek, de a lépcsőházban nem gyújtanak villanyt. Még nyikorog a kulcs a zárban, erősen dobog a szívem. Az öreg házmesterné áll előttem. Tudja, ki vagyok. Örül, hogy láthat. – Jöjjön be hozzánk – mondja. Bevezet a szobájába, hangulatlámpa világít. Lánya felül az ágyban. Elmondja, mi történt, amíg oda voltam.

Vasárnap reggel hét óra tájban SS-katonák kerestek. Dörömböltek. A lakók a folyosón nézték őket. Senki sem nyitott nekik ajtót. A szomszéd, aki szerencsére keresztény, elmondotta nekik, hogy szombat reggel korán elmentem, és azóta nem láttak. A családom vidéken van.

– Ne menjen most sehová, maradjon itt kapunyitásig – ajánlták.

– Mi lesz velünk? – kérdi a házmesterné. – Meddig gyötörnek még bennünket az átkozottak?

Vigasztalom őket: a fasiszták az utolsókat rúgják.

– Nem maradhatok itt – mondom. – Van néhány ember a házban, aki szívesen feljelentene. De maguknak sem akarok bajt.

– De hova menne éjszaka?

Gondolom, felnézek anyámékhoz, akik ide öt percre laknak. Arra kérem a házmesternét, ha Jolán sógornőm jelentkezne – de csak neki! –, mondják meg, hogy hol vagyok.

Kilépek a kapun. Úgy látszik, a magyar rendőrség együttműködik az SS-ekkel. Különben honnan tudhaták volna címemet. Sötét az utca. A Keleti felé megyek, egy mellékutcába, ahol a legócskább nyilvánosházak vannak. Híres hely, ez a Grassalkovits utca! Itt nem örömlányok szólítanak le nagyrészt gyerekembereket, hanem örömmatrónák. Most egy lelket sem látok az utcában. Megállok anyámék lakása előtt: hátha itt is kerestek? A házmester mogorván nyit kaput, de amikor meglát, felcsillan a szeme. Egy pengőt adok neki, és elsurranok mellette, fel, az első emeletre.

Anyám valósággal berán t a szobába. – Nem látott senki?! A házmester . . . – Mindenki felkel: a bátyám, a felesége, a nővérem és Laci öcsém. Laci öcsémtől tudom meg az elmúlt két nap történetét: Peyer, Bajcsy-Zsilinszky, Mónus és Sombor is, egész vezérkarával, letartóztatásban. Horthy most jött haza – a vonatot állítólag addig nem engedték be az országba, amíg a megszállás le nem zajlott. Nem volt ellenállás. Beszélik, hogy a baloldali és a demokratikus pártokat feloszlatják. Egyelőre ennyi minden sok is; a többit majd holnap. Jolán sógornőm reggel azt meséli, hogy megindult a zsidó családok kifosztása és elhurcolása. Megkérem őt, hogy menjen fel a lakásomba, és a fiókomból hozza el a pékmunkás papírjaimat.

Új életet kezdek. Reggel nyolc órakor Marosán György munka nélküli sütőmunkásként kilépek anyám lakásából. Legelőször is olyan kapcsolatot keresek, amely az elvtársakkal összeköt. Fel-

keresem Lázárnét a Tisza Kálmán téri lakásán. Lázárné a szövetkezet alkalmazottja, Soma baráti köréhez tartozik. Gyalog megyek fel az V. emeletre.

– Üljön le – mondja Lázárné. Szól Rózsinak és Sárinak. Mindketten a pártnál dolgoznak. Rózsi az oktatási osztály vezetője, Sári a titkárság egyik titkárnője. Okos, bátor elvtársnők. Néhány perc múlva rám zúdul a valóság: Mónus, Peyer a fasiszták kezén, a lakásukról vitték el őket; Szakasits eltűnt; Szeder eltűnt. A pártot és a szerkesztőséget a németek megszállták.

– Mi van Kéthlyvel?

– Ő nincs letartóztatva. Millok Sándor is szabad. Ő szervez egy megbeszélést déli tizenkét órakor. A szabadon levő elvtársakat várják a szakszervezeti és a pártvonalról.

– De hát ez őrültség! Hogy lehet legális szakszervezetben, és éppen a kereskedelmi alkalmazottaknál találkozást szervezni? A Körúton!

– Értse meg – mondja Sári –, csak a pártot oszlatták fel, a szakszervezeteket nem.

– Magának is ott kell lennie – mondja Rózsi. – Maga sem bukott le. Maga a párt egyik szabadon levő titkára. – Szinte dühösen mondják: – Csak nem lett gyáva?

Sért ez, s ha nem ők mondanák, akiket szinte gyermekkorom óta ismerek, visszavágnék. 1919 óta vannak a párt szolgálatában, nekik joguk van velem így beszélni. Sokszor megvédtek a hazugságokkal és rágalmakkal szemben, sok segítséget kaptam tőlük!

– Jól van, elmegyek! – mondom. – Most tíz óra van, külön induljunk. Kerüljük a feltűnést, hisz úgyis sok most a spicli és a névtelen feljelentő. Lázárnéval megegyezem, hogy néha-néha feljövök hozzá. A lakás alkalmas az elvtársi találkozásra.

Elmerészkedem a Conti utcába, de hamar továbbállok. Beugrom a borbélyhoz, katonafrizurát csináltatok magamnak. Innen indulok el a Teréz körútra, a régen ismert szakszervezet felé. Lassan megyek, a túlsó oldalon, szemrevételezem a környéket, nincs-e valami gyanús dolog. Néhány percig keringek a ház körül, aztán befordulok a kapun, és fel az első emeletre. Sári már

ott van, elém siet. Kisebb helyiségbe vezet. Ott van már Millok Sándor, Szélig Imre, Horváth, a textilesek titkára, Rónai, Mérő és Sárika. Millok el is kezdi. Ő a legidősebb, Szélig és én fiatal titkároknak számítunk. Arról beszél, hogy nekünk, akiket nem vittek el, a szakszervezet és a pártmozgalom dolgát kezünkbe kell vennünk, hogy a munkásokat összetarthassuk.

Odasúgom Szélignek: – Hol van Bán?

– Üzentek neki, de nem jött el.

Millok tovább beszél: – Ne féljünk, szociáldemokraták vagyunk, mutassuk meg . . .

Közbeszólok: – Nem jó ez a hely. – Ajánlom, hogy itt ne maradjunk sokáig. Kelepce ez. – Mások is közbeszólnak. Beront a gondnok, és kétségbeesve kiáltja:

– Itt vannak a németek!

Látom, hogy Horváth, aki a konyhaajtó mellett ült, felugrik, és be a konyhába. Azt is látom, hogy a folyosó ablakánál elsurran, és le a melléklépcsőn.

Három SS ugrik a szobába, az egyik Horváth után fut: – Halt! – kiáltás hangzik. Dermedten nézünk.

– Felállni, fal felé fordulni! – halljuk magyarul a egyik SS parancsát. – Aki megmozdul, belelövünk! – Sárikára nézek, a szép és csinos asszonyra, akinek minden vér kiszaladt az arcából. Mondanám: könnyelműség volt!

Fal felé fordulva állunk. Rövidesen terelnek bennünket a nagyterembe, ahol a fal felé fordulva már áll vagy harminc ember, férfi és nő, vegyesen. Sokan vannak az SS-ek is. Közülük lép elő egy fegyvertelen, rangjelzés nélküli, magyarul tisztán beszélő:

– Igazoltatás!

Széliggel egymás mellett állunk. Csattogtatják a géppisztolyokat. Egy német tiszt jár sorba a magyarul beszélő SS-sel. Szélig odasúgja nekem.

– Mi van magánál?

– Csak a pékmunkás papírok.

– Jól van!

Millok igazoltatása elég hosszadalmas. Neve? ... Foglalkozása? ...

– Zsidó?

– Nem.

– Menjen a túlsó oldalra.

Mérő állt mellette.

– Te zsidó vagy?

– Igen! Te is menj a túlsó oldalra.

Sárika jött sorra.

– Zsidó?

– Igen. A túlsó oldalra!

Néhány szakszervezeti tag van előttünk a sorban.

– Zsidók a túlsó oldalra! Keresztények itt maradnak.

Hozzám érnek. – Neve?

– Marosán György.

– Foglalkozása?

– Pék.

– Pék?

– Igen.

A tolmács megnézi a munkakönyvem.

– Keresztény?

– Igen.

– Marad ...

– Neve?

– Szélig Imre.

– Foglalkozása?

– Vasmunkás.

– Zsidó?

– Nem.

– Marad.

A kis Rónai eszes és kapcsol: nem azt mondja, hogy a Népszava munkatársa, hanem azt, hogy költő. Marad.

Mit jelent az, hogy marad? és mit jelent a túlsó oldal? Azok nem maradnak? Figyelni kell, mert itt mindennek van valami jelentősége. Amikor mindenkit leigazolnak, lazább lesz a fegyelem,

le lehet ülni, rá is lehet gyújtani. Leváltják a katonákat, mások jönnek. Ezek rabszállítóknak néznek ki. Beszélgetni is lehet. Az SS-tolmácsot Szélig felismerte: a Conti utca melletti fodrászüzletben dolgozott.

Széliggel beszélgetve azt latolgatjuk, hogy véletlen történt-e a lebukásunk. Millok hozzánk jön. Hármasban beszélgetünk.

– Hát nem borzasztó? – mondja Millok Szélignek. – Így bánnak velünk!

Szélig nyugodt ember, most azonban dühösen mondja: – Naiv ember. Ki akadályozhatja meg őket abban, hogy úgy bánjanak velünk, ahogy Európa sok népével bántak és bánnak?

Két doboz cigaretta van nálam, öngyújtó, tűzkővel – meddig lehet elég? Belefáradunk a beszélgetésbe. A teremben csend lesz. A Körútról behallatszik a villamoszaj és az autók tülkölése. Hét óra felé nagy sürgés-forgás kezdődik. A terem végén nyitva egy ablak. Halljuk, hogy teherautók érkeztek a ház elé. Csizma-, bakancscsattogás, fegyverropogás hangzik. A terembe SS-ek jönnek; egy magas rangú tiszt is megjelenik. – Falhoz mindenki! – Kezdődik a névsorolvasás. – Zsidók külön! Keresztények külön! – Széliggel és Rónaival kerülök össze. Már viszik is az első transzportot. Percek múlva mi is lefelé megyünk a lépcsőn. Egy pillantást vetek a Körútra, és máris kapaszkodom fel egy teherautóra. A kocsi elindul Buda irányába.

Az autó hirtelen megáll. Ordítás:

– Lefelé! – Leugrom a kocsiról. Elbűvölten nézek az Astoria Szállóra. Nincs idő a gondolkodásra.

– Schnell, schnell! – ordítják.

Egykettőre bent vagyunk a szálló halljában. Csak egyenruhás SS-eket látni. Terelnek bennünket a lokálhelyiség irányába. Felvetődik bennem a gondolat: csak nem csináltak a helyiségből kínzókamrát?

A lépcső alján asztal, előtte SS-tiszt és magyar tolmács.

– Neve? – Németül mondom a nevem.

– Maga beszél németül?

– Keveset.
– Hol tanult?
– Németországban.
– Zsidó?
– Nem. Keresztény munkás.
– Mit keresett abban a zsidó bandában?
– Enni járok oda. Ott olcsó a koszt, és jegy sem kell hozzá.
– Jól van, menjen be.

Belépek az Astoria elegáns lokáljába. Alig vetek körbe egy pillantást, megdöbbenek. Úristen, micsoda népség közé kerültem! Meglátom Chorin Ferencet és előkelő társaságát. Grófnő, író és más közéleti nagyságok vannak itt. Zsúfolt hely. A lokál parkettjén is vannak, méghozzá nekem kedves társaság: Sombor, a magyar politikai rendőrség főnöke, egész vezérkarával. Káröröm? Csak megdöbbenés. Rónainak szólok:

– Öcskös, ha ezek is itt vannak, egy szót sem szólhatunk! – Valami groteszk volt ebben: a magyar gyáripar vezére, a politikai rendőrség főnöke, Horthy barátai és kiszolgálói és arisztokraták így együtt, velünk. Az ötödik hadoszlop gyorsan és jól dolgozott. Szomorúság fog el, amikor a két öreg szociáldemokrata vezetőt meglátom: Buchinger Manót, aki mivel nem volt otthon, a keresztény cselédlányukat vitték el, túsznak. Buchinger ezután önként jelentkezett. Knur Pálnét, a nőtitkárt, aki testi hibás – 1919-ben verték nyomorékká. Amikor meglát, azt mondja:

– Fel a fejjel, kis Marosán! Ezt is ki kell bírni!

Csodálom és sajnálom ezt az asszonyt, tudom, mi vár rá. Ez az utolsó útja. Kívánom neki, ne szenvedjen sokat...

Késő van már, éjjel tizenkét óra. Elhatározom, hogy lefekszem valahová aludni. Pihenni kell, hogy a fizikum valamennyire rendben legyen – nagy szükség lesz rá. Találok egy alkalmas helyet. Meleg van, felöltőmet a fejem alá teszem. Elegáns ruhák és szép cipőkbe bújtatott lábak között szenderülök álomra. Hajnali négy órakor ébredek. Többen alszanak a földön. A felső tízezer tagjai tartják magukat: ülnek vagy járkálnak. Egymáshoz udvariasak: időnként átadják egymásnak a székeket.

Mérő hírek után szimatol. Egy biztos: még nincs kormány. Chorin szerint nem is lesz. Horthy ellenáll. Ő majd segít. Nem hiszem. Valamennyien a halál küszöbén vagyunk. Reggel hét órakor a reggelit hozzák a toloncházból: köménymaglevest, csajkában. De milyen csajkában! Rozsdás és koszos. Tapad.

– Sorba állni!

Átveszem a csajka levest, a kenyeret, és szó nélkül eszem. Az előkelőségek csak a kenyeret csipegetik. Kanál nincs, a levest csak inni lehet. Néznek az úriemberek – főképp Andrássy grófnő, akivel már beszélő viszonyban vagyok; bátor monarchista.

– Nyelje le, grófnő...

– Nem tudom.

– Hunyja be a szemét, és ne gondoljon semmire; ez a leves erőt ad most.

– Maga szereti?

– Fenét! Meleg étel...

Kézbe veszi a csajkát. Szörnyű fintorral, de nyeli a tolonc köménylevesét. Nő, tehát megsajnálom. Állítólag amerikai pilótákat bújtatott. Az ura meglógott, őt azonban védenceivel együtt elkapták. Néhány korty után megállapítja: – Nem is olyan rossz! – Ránézek! Vajon neki mi lesz a sorsa? 23-án, reggeli után, az urak türelme fogyni kezd. Az udvarról néha sortűz-féle hallatszik. Chorin és Lajos Iván szerint jó lenne, ha nagy csoportokban vinnének bennünket kivégzésre; abban van valami bátorító, valami hősies...

A grófnő megborzong. – Csak nem tesznek ezek az állatok olyasmit? – mondja. – Lekaszabolni bennünket?

– Az állatoktól minden kitelik – mondom neki.

Telik az idő. Meghozzák az ebédet is: üres bableves és káposztafőzelék. Már jóval többen esznek, mint reggel. A tolonckonyha most sem cáfolt rá régi rossz hírére. Rabvallató a káposztafőzelék: bűzös, savanyú! De én rendületlenül eszem. Erő kell, a cigarettával viszont nagyon takarékoskodom.

Ebéd után betört hozzánk a hír: megalakult a Sztójai-kor-

mány. Hain Péter, Horthy személyes testőre lett a politikai rendőrség főnöke. Az urak és az arisztokraták külön tárgyalják az eseményeket. Mi is. Nekem egy kívánságom van még: életben maradni, hogy bírája lehessek ennek a fasisztákat gátlástalanul kiszolgáló, hazaáruló bandának. A hírek felizgatják a társaságot. Az arcokon már nemcsak fáradtság, gondterheltség is látszik. Chorint teljesen leveri a hír, Sombort talán még inkább.

Délután kezdenek elszállítani bennünket. Először az urakat viszik. Szólítják a grófnőt is. Fanyar mosollyal intek búcsút. Amikor már elvitték, észreveszem, hogy szép sálját itthagyta. Feketesárga-piros színű, kötött sál volt, magamhoz vettem – jó lesz még!

Sombort és vezérkarát is elviszik. A magas, csinos emberek meggörnyedve indulnak kifelé.

Elviszik Buchingert és Knurnét is. Ránk csak este kerül sor. Az épület előtti teherautó Budára visz bennünket. A Duna-part mellett rohan, végig a Fő utcán, és be a Pestvidéki Fegyház kapuján. Hangosan nyikorog a fegyház nagy vaskapuja. Ezt a fegyházat nem ismerem; semmi jót nem várok tőle. Szétosztanak bennünket. A harmadik emeletre kerülök. Belöknek egy cella vaksötétjébe. Ajtó csapódik rám, zár kattan. Állok az ajtóban. Várom, hogy majd ütnek. Szememet szoktatom a sötéthez. Mivel nem zúdul rám az ütés, és nem dördül fegyver, megszólalok: – Van itt valaki? – Választ nem kapok, de mocorgást hallok. Lassan tudom csak kivenni, hogy a földön valaki alszik. Ágyat is felfedezek, azon is fekszik valaki. Az ágyhoz botorkálok, leülök a szélére. Szóval, a kezükben vagyok! Aludni kellene . .. Már jobban látok. Meglököm az ágyon alvót. – Menjen arrébb, én is le akarok feküdni. Dühös hang szól:

– Öreg és beteg ember vagyok; feküdjön a földre.

Itt nincs helye szentimentalizmusnak, van már némi tapasztalatom. – Húzódjon beljebb, én is öreg és beteg vagyok!

Káromkodik, és embertelennek bélyegez, de engem ez most nem érdekel. Mellé fúrom magam, és hamarosan elalszom.

Hajnalban felgyullad a villany: ébresztő! Lekászálódom az ágyról. Az „öreg" hálótársam is felül, rám néz, és elkiáltja magát:

– Marosán!

Dr. Domonkos ügyvéd, az ismert kommunista védő. Összeölelkezünk. Megbékélve mondja, hogy az éjjel nem voltam hozzá valami emberséges. Örülünk egymásnak. A harmadik cellatárs tizennyolc éves, gazdag zsidó fiú, akit feljelentettek, hogy rádió adó-vevőkészülék van a lakásában. Ismert nóta. Tűrhető reggeli után még egy ágyat kapunk. Megegyezünk, hogy Domonkos egyedül alszik, én meg megosztom a helyet a fiúval, aki szimpatikus, érettségizett, rádió-, villanyszerelést tanult. Értelmes, fizikailag gyenge emberke.

Délelőtt Domonkost elviszik kihallgatásra. Dél elmúlt, mire visszajött. Az ebédjét félretettük.

– Először egyél – mondom neki –, aztán mesélj. Vertek?

– Még nem.

A kisöreg eszik. Még nem nyugodott meg egészen. Ebéd után elmondja, mi történt vele.

Vasárnap, korán reggel SS-ek jártak nála, és elvitték a főkapitányságra, ahol találkozott Mónussal, és Rassaival. Somborékat is délelőtt tartóztatták le a németek, és éppen akkor, amikor az iratokat égették. Két nap múlva ide hozták át. Ma volt az első kihallgatása. SS-ezredes hallgatta ki. Udvarias volt.

– Miről kérdezett?

– Kiket védtem és miért, kikkel van kapcsolatom, tagja vagyok-e a kommunista pártnak?

Helyzetünket latolgatva, megállapítjuk, hogy bennünket nem hagynak Magyarországon. A délután hamar elszalad a beszélgetéssel. A fiú csak ül, és néz maga elé. Megemlítem Domonkosnak, hogy van kormány; ezt ő még nem tudta.

Elérkezik a vacsora, majd a lefekvés ideje. A villanyt eloltják. Elhelyezkedünk – a fiú az ágy fal felőli részén, én a külső szélén. Felébredek. Domonkos ébren van. Mennyi lehet az idő? A folyosón nagy a futkosás, kiabálás. Kulcs nyikorog. A zárka ajtaját felrántják. Valaki bekiabál:

– Marosán összes holmijával jöjjön ki!

Gyorsan öltözöm. Domonkos suttogja:

– Szervusz... Vigyázz magadra!

A folyosó végén Szélig áll, Rónai Ferivel. Visznek bennünket. Lent vagy tízen állnak, nők és férfiak. Névsorolvasás, azután – ki érti ezt? – szabadlábra helyeznek, kitesznek bennünket az utcára. Este tizenegy óra van. Mondom Szélignek: – Ezek nem tudják, kiket engedtek ki. De most szervusztok, futás, ki merre lát! – A Margit-hídnál elválunk. Szélig és Rónai villamosra szállnak, én pedig az elsötétített hídon gyalog vágok neki a pesti éjszakának.

ÉLHETÜNK-E?...

I.

Írok a feleségemnek, beszámolok magamról, és kérem, ne mozduljon a helyéről addig, amíg meg nem látogatom.

Keresem a helyemet és a tevékenység lehetőségeit. Mit tegyek? Menjek illegalitásba? Annak első és legfontosabb előfeltétele, hogy megtaláljam azokat, akik hajlandók magukhoz kapcsolni. Ezek csak a kommunisták lehetnek. Úgy látom, hogy a szociáldemokrata párt vezetői közül ez egyedül csak Szakasitsnak sikerült. Találok-e ilyet? Munkahely kellene valahol, fel lehetne használni fedezékül.

Elvetettem Kabók és Karácsonyi javaslatát, hogy menjek vissza a szakszervezetembe, mert úgy fest, hogy a szakszervezetekhez nem nyúlnak. Egy volt kereszténytyszocialista vasmunkást, akihez Kabóknak jó kapcsolata volt, iparügyi államtitkárnak neveztek ki. Kabók mint képviselő már beszélt is vele, és ez az államtitkár védelmet ígért.

Nem hiszek abban, hogy ezt sokáig lehet csinálni, arról nem is beszélve, hogy ennek a legalitásnak ára is van: a termelés zavartalan biztosítása. De nekem tartanom kell a lebukástól is. Hain Péter előbb-utóbb rájön arra, hogy a németek kit engedtek ki. Ha Kabókék útját választom, napok kérdése, és újból bent vagyok. Mindenesetre meg kell keressem a megfelelő embereket és helyeket.

Voltak, akik megijedtek, amikor megláttak. Itt egy szót sem szóltam. Voltak, akik pénzt ígértek, amennyit akarok, csak búj-

jak el, tűnjek el, majd gondoskodnak rólam. Egy régi barátomat hagytam utoljára, Gerson Rudit: régi szervezett munkás, párttag és dalos.

Vasárnap délelőtt van, gyalog megyek a gróf Haller utcán. Gyötör a gondolat: mi lesz, ha Rudi sem mer vállalni? Kopogok a konyhaajtón. Rudi tenorhangja hallatszik: – Ne marháskodj, bújj be! Nem templom ez. – Belépek. Felüvölt: – Megvagy? Óriási! – Rózsi, a felesége is megcsókol, de a bizonytalanság érzése még nem hagy el. – Azt hittem, hogy Nagy Sanyi jött – mondja Rudi. – Az szokott kopogni. Rózsi, hozd be a csatost, és adj valamit enni. – De olyat ám, amire lehet inni. Tudod, testvér, mennyi rémhír van rólad? – Egy hajtásra lehajtom a kadarfröcscsöt. Rózsi csülköt tesz az asztalra. – Hagyd enni, aztán majd dumál.

Nem nyúlok semmihez. – Nézd, Rudikám!... Igen komolyan akarok veled beszélni. Négyszemközt. Kérésem lenne hozzád, és te vagy az egyetlen tartalékom.

– Beszélj, pajtás, nyugodtan, Rózsi előtt nincs titkom. Amit mondani akarsz, ő is kell hogy hallja. Szervezett munkás vagyok, húsz éve párttag. Rózsi ebben is velem van!

– Igazad van. Ne haragudjon, Rózsika. Nézzétek: nekem csak munkahely és igazolópapír kell. Pénzre nincs szükségem. Nem akarok elbújt, passzív ember lenni, de, ha lehet, egyelőre szeretnék meghúzódni.

Rudi gyors elhatározású ember, de most járkál a konyhában. Tizennyolc éve ismerem. Szaktársak, elvtársak, dalosok és barátok vagyunk. Ültem már vele egy cellában is, vidám, áldozatkész embernek ismerem. Felesége velem szemben ül, az asztalnál. A szemén keresztül a szívébe próbálok látni. Rudi megáll. Vállamra teszi a kezét, és azt mondja: – Hozd el a munkakönyvedet, és gyere be dolgozni. A legjobb az lenne, ha már estére bejönnél, és itt is aludnál. Mi vállalunk téged és... mindent. Megszerzem neked a szükséges papírokat.

Nagy kő esett le a szívemről. – Köszönöm, pajtás...

– Ne köszönj semmit, mert megsértesz bennünket.

Benyúlok a zsebembe, kiveszem a munkakönyvemet, és átadom neki. Belenéz. – Szóval, visszajössz a teknő mellé és a kemence mellé? Minden tiszta és világos.

Este nyolc órakor Rudi már hozta is az igazolást: március 25-e óta nála dolgozom – állt a papíron.

Este kilenc óra. A miserrel, aki szintén szervezett munkás, csendes ember, és érti a dolgát, ágyat vetünk. Ő a kemence előtti helyre, én a kemence oldalánál, amely ontja a meleget. Ledőltem a zsákokra, és szívtam magamba a pékség jól ismert illatát. A meleg hamar álomba merített. A miser keltett fel hajnalban.

Együtt dagasztunk, az inas épp hogy segít valamit. Elragad a munka láza. Elhessegetek magamtól minden más gondolatot, mert a pékség egész embert kíván.

Valamivel később három emberrel: Bán Antallal, Justus Pállal és Szélig Imrével kapcsolatot találtam. Legelőször is számba vettük, kik maradtak meg, kikkel lehet számolnunk. Szakasitshoz ekkor még nem volt kapcsolatunk. Olykor felkerestem Kabókot és Karácsonyit. Kenyeret kértek, vittem nekik. Húsvétra terveztem családom meglátogatását Balkányban.

2.

A szombat esti hétórás vonattal indulok Pestről Balkányba. A zsúfolt vonaton főképp asszonyok és gyerekek utaznak. Az emberek csendesek. Néha felsír egy csecsemő. Húsvét vasárnapján családom körében vagyok. Teli vannak kérdésekkel és kívánságokkal. Szeretnének feljönni Pestre, de lebeszélem őket. Döntő érvem, hogy most már megindul a főváros erőteljes bombázása. Nyomasztó a sárgacsillag – a szégyenbélyeg is! Jobb hát nem mozdulni. Úgysem tarthat már tovább néhány hónapnál

Feleségemmel megbeszélem, hogy nélkülem sehová se megy, és nem tesz semmit. Hétfőn indulok vissza, de Nyíregyházán és Debrecenben kicsit körülnézek. Itt már illegalitásba mentek az elvtársak.

Azon töprengtem, hogyan lehetne a vidéki mozgalom szálait összefogni. Nehéz kérdés. Hiszen 1944-ben az emberek olyan mélyre süllyedtek, hogy minden képzeletet felülmúlt. Feljelentések és névtelen levelek tízezrei futottak be a hatóságokhoz. Ebben a helyzetben kell embereket összeválogatni és kockázatot vállalni!

Amint belépek a pékségbe, látom, hogy Rudi és Rózsi megkönnyebbülnek. Üzenet van részemre Széligtől és Justustól. Másnap Széliggel beszélek. Elmondom neki a tapasztalataimat és a terveimet. A következő nap délutánján, előre megbeszélt helyen, Justusszal találkozom. Ez alkalommal először látom Palit sárgacsillaggal. Zavarban van. – Kedves tőled, hogy eljöttél – mondja. – Kételkedtem . . . ne haragudj. Nézd, Gyurka . . . kockázatos ez, és . . . feltűnő. Úgy gondolom, ha téged nem feszélyez, hát . . . otthon találkozzunk.

Beszél, és én hallgatom.

– Ne érts félre, most annyi, de annyi csalódásnak vagyunk kitéve. Sokan elfordulnak tőlünk, még a barátok közül is sokan.

Idegesen, kapkodva beszél. Érzem a benne dúló szörnyű indulatokat.

– Nézd, Pali – mondom –, mi nem azért jöttünk össze, hogy efféle kérdéseket tisztázzunk. Ez, kettőnk között, nem lehet téma. Hagyd is abba. Ha egyszer ilyen okból szégyellnélek, elzüllött, aljas ember lennék. – Pislog. Szemüvege mögött nagyon csillog a szeme. Megértem: egy csalódással kevesebb, és ez most nagy szó. – Légy szíves – szólok –, mondd meg Vajdának és a többieknek is, hogy egy ideig velük nem találkozunk. Veled viszont tartom a kapcsolatot. Öt nap múlva itt találkozzunk! Ha nem lennék itt, vagy te nem jöhetnél el, akkor a következő napon, ugyanebben az időben. Világos?

– Világos.

– Bán üzeni, keresd fel. Bán számon tart téged. Ő az egyetlen komoly vezető, aki szabadon van. Szerencsére nem nagyon ismert, s így egyhamar nem kerülhet terítékre. Néhány hét alatt kialakíthatunk valamit. Szólj a barátainknak: a munkánkhoz két dolog kell: tanács és pénz.

– Meglesz, Gyurka. Azonban számolj azzal, hogy te, velem együtt, ismert ember vagy Hain Péter előtt.

– Igen, igen... De most még csend van... Lebukhatunk, de... el is vihetnek bennünket: téged munkaszolgálatra, engem katonának; addig is létre kell hoznunk valamit. Utánunk majd mások csinálják. Bánnak velem az a terve, hogy *utazó* ember legyek. Széliggel az, hogy Pest környékén dolgozzék: te pedig Pesten. Mögöttünk azonban kellenek az alkalmas emberek, akik, ha bajba kerülünk, helyünkbe lépnek. Szakasitshoz Bán keresi a kapcsolatot. Szeder teljesen eltűnt. Nekünk Szakasitson keresztül kell kapcsolatba kerülnünk a kommunistákkal, biztos, hogy kapcsolata van az illegális párt vezérkarával.

Kezet rázunk és elválunk. Ő a Körút felé indul. Utánanézek. Magam előtt látom őt, a bélyeges embert, s nekem, a bélyegtelen embernek fáj, hogy ő ezzel a megkülönböztetéssel hátrányban van velem szemben.

Órákon belül Bánnal vagyok, a Garai tér környékén. Kabóktól és Karácsonyitól viszek üzenetet. Nekik az a véleményük, hogy a szakszervezeten keresztül nagyobb szervezkedést lehet kibontakoztatni.

Bán érdeklődik, hogyan állok anyagilag.

– Azért kérdem tőled – mondta –, mert likvidálják a párttitkárságot, a Népszavát, és az az utasítás, hogy az alkalmazottaknak a félévi felmondási időre járó pénzt ki kell fizetni. Csak a keresztényeknek!

– És mi lesz azokkal, akik nem keresztények? – kérdeztem.

– Azoknak egy fillért sem lehet kifizetni.

– Nekem a pénz így nem kell!

– Neked és nekem nem – mondta Bán. – De lehetne valami alapot csinálni a pénzből, és abból támogatni a rászorulókat.

– Mit ajánlasz? – kérdezem.

– Én már aláírtam egy nyugtát, hogy felvettem a pénzt. Írj alá te is, majd lesz, aki a pénzt eljuttatja oda, ahova kell.

– Mennyi ez az összeg? – kérdezem.

– Közel hétezer pengő.

Másnap aláírtam a nyugtát, és üres kézzel, de könnyű szívvel jöttem el. Később tudtam meg, hogy mi, Bánnal, ketten voltunk, akik lemondtunk erről a nagy összegről.

Rudival – a főnökömmel – meg kellett még beszélnem, hogy a bujkáló elvtársaknak – akiknek a száma napról napra nőtt – kenyeret kell biztosítanunk. Megegyeztünk, hogy naponta egy mázsa kenyeret félretesz erre a célra. Rudinak csak az volt a kérése, hogy a kenyérért valami értelmes ember jöjjön. A kenyér most nagy érték, jegy nélkül különösen az!

Rudi által szeretnénk másoknak is *papírt* szerezni: – Mit tudsz csinálni? – kérdeztem.

– Nézd: vannak haverok, akik hajlandók segíteni. Tisztességesek, s tudják, hogy mit, miért kell tenniök. Szerencsére vannak helyezkedők is: olyanok, akiknek nem tetszik az, ami van, s akik félnek a holnaptól. Ezeket is fel lehet majd használni. Aztán: az állandó ultipartnerek, akik egymásnak szívesen segítenek jegyet, lisztet, papírt szerezni. Meglesz, testvér, csak időben szóljatok!

– Hogy állsz pénzzel?

– Szólj, ha kell. Szólj, megszerzünk mindent, amire szükségetek van.

Elhatároztam, hogy este, sötétedés után hazanézek, és beszélek a házmesterékkel. Közölték velem, hogy senki sem keresett. Egyéb hírük nem volt számomra. Kilenc óra múlt, amikor a házból kiléptem. A 23-as villamos elindult velem a pékségbe, a Nagyvágóhíd felé. Rudi közölte velem, hogy Szélig egy Molnár nevezetű embert ajánlott. Kenyér kellene nekik, méghozzá nem is kevés.

– Ismered?

– Igen. Adjál neki. Valószínűleg olyanoknak kell a kenyér, akik papírral sem rendelkeznek. Majd beszélek Széliggel.

Másnap reggel, fél tíz tájban, amikor a két kemence teli volt kenyérrel, élesen felzúgott a sziréna. Hirtelen mindenki megállt.

Rudi bosszankodott: – Most mi a francot csináljunk?

Rózsi rohant be a pékségbe. Ráordított Rudira: – Hagyd abba! Dögöljenek meg! Gyerünk a pincébe!

– Menj, kisanyám – mondta Rudi –, majd utánad megyünk.

A házban pánikszerűen rohantak a pincébe. Kiabálás, sírás – csak az asszonyok és a gyerekek vannak itthon. Rózsi nem tágít ott áll mellettünk. A kemencében a kenyér, a földön pedig a vetésre kész veknik: ha ezeket nem rakják be a kemencébe, elkelnek; ha a kemencéből nem szedjük ki, elégnek. Kacsintok Rudinak, aki megindul, és Rózsit viszi lefelé. A miser, az inas és én fent maradunk. A végtelen csendben csak a lapát suhogását lehet hallani. Kenyérvetés – kisütés. Néhány perc, és újból feltűnik Rudi. Közénk áll. A két kemence kenyeret kidobáljuk a földre. A megkelt kenyereket villámgyorsan bedobáljuk a *hic kemencébe*. Odakint hullani kezdenek az első *csomagok*. Dübörög és rázkódik a föld. Felugatnak a légelhárító ágyúk.

– Mi lesz? – szól a miser. – Mi lesz, ha ide betalálnak?

– Akkor már mindegy – felelem.

– Ne marháskodjon – mondja a miser. – Ha a kemence összedől, itt égünk halálra.

A munka továbbfolyik. Senki se mozdul a helyéről. Hirtelen megrendül és rázkódik a ház.

– Ez ide vágott! – mondja a miser. Az inas beront az üzlet felől, ahová a kenyeret vitte.

– Jöjjenek, nézzék, mi van odakint!

Rohanunk az üzletbe. A kirakaton keresztül látjuk, hogy háromszáz méterre tőlünk hatalmas láng- és füstoszlop csap fel az égre. Dermedten nézzük: eltalálták az olaj- és vegyiüzemet. Csepelt és környékét is bombázzák.

Rózsi ront be: – Rudi gyere le! Őrültek vagytok!

– Kisanyám, a kenyér...

– Egye meg a rossebb!

Izzadtak vagyunk, s csak egy liszteszsákkal vagyunk betakarva; a zsák rátapad testünkre. Elindulunk a pincébe. Lent hideg van. Didergünk. Odakint szakadatlanul hull a bomba. Reng a föld a lábunk alatt. Az egész Soroksári út szenved. Hideg van, és mi otthagyjuk a pincét. Továbbdolgozunk. Rózsi utánunk jön, sír, könyörög: – Gyertek le, barmok!... Itt fogtok veszni.

Minden csattog és ugat. Tűz, füst és korom vesz körül bennünket. De a pékségben nem lehet abbahagyni a munkát – a kenyérről van szó! Végre lefújják a légiriadót. A sütéssel elkészülünk. Az emberek nagy tömegben az utcán, nézik a távolban lobogó nagy lángokat és füstöt. De rossz helyen lakunk! Holnap már mi is kaphatunk a *csomagokból.*

Elmúlt az első nagy bombázás izgalma, de követte a másik. A munka nagy részét éjjel végeztük. Minden eddigi norma felborult, az élet és a munka megnehezült. Ebben a nagy felfordulásban állított be Balkányból Rózsi sógornőm, kislányával, Évával.

Megdöbbenten kérdeztem: – Hol a feleségem?

– Lent maradt, mivel megígérte, hogy nem mozdul addig, amíg maga nem mondja.

– Miért jöttek fel, hogy lehetett ilyen kockázatot vállalni?

– Nem tudok ottmaradni... Megbolondulnék! Híre járt, hogy összeszedik a zsidókat. Nem megyek gettóba! Itt vannak a testvéreim. Legyünk együtt.

Látnom kell: mindenre el van készülve; nem sír, csak erősen fogja a gyerek kezét, és a szemével könyörög, értsem meg.

– Gyurikám, hívja fel Böskét is... az Istenre kérem, ne hagyja Balkányban!

– De Rózsika... nézze, mi van itt! Egy pokol. Egy szőnyegbombázás és... A legrosszabb helyen laknak, száz méterre a Keleti pályaudvartól.

Rózsi azonban nem tágít.

Most kapok észbe: a sárga csillag!

– Hogyan jöttek?

– Levettük.

– Micsoda kockázat! – nézem a hét-nyolcéves kislányt, csodálkozó, nagy szemével mered rám.

Rudi lép közénk: – Gondolj Böskére. Meg kellene sürgősen látogatnod

Csakhogy ez nem olyan nagyszerű! Front lettünk, hiába vagyunk hátország. Hogy most hol könnyebb, nehéz lenne eldönteni. A pesti, zsúfolt bérkaszárnyák és a pincék egyaránt veszélyesek. Omlanak össze a gyárak, üzemek, évtizedes munka eredményei; házak lakókkal együtt tűnnek el, egyik pillanatról a másikra. Hol jobb hát, Pesten vagy vidéken? Mi itt, ebben a világban élünk és dolgozunk, próbáljuk szövögetni az emberi kapcsolatokat. Nehezen jutunk előre, mert a bombázás erősen beleszól dolgainkba. Emellett: nemcsak az a baj, hogy nincsenek illegális tapasztalataink, de halvány elképzelésünk sincs arról, hogy egy ilyen helyzetben mit tegyünk. Képzelet és valóság összekeveredett.

Bán az egyik este komolyan megkérdezte, vállalkoznék-e vidéki útra, ha úgy döntenének?

– Hogy lehet ilyet kérdezni? Kell-e mennem, ez itt a kérdés. Ha kell, akkor nincs vitának helye.

– Jól van, de tudnod kell, hogy a lebukás most jóval veszélyesebb.

– Tudom.

– Én most egy hétre üzletemberként Újvidékre megyek. Ha visszajövök, véglegesítjük a megbeszélést.

A fordulatról tájékoztattam Rudit.

– Jól van, Gyurka – mondja Rudi. – De nagyon vigyázz, mert lehet, hogy az, aki tegnap barát volt, abból közben ellenség lett.

– És pénz . . . lesz-e?

– Lesz, pajtás!

Csendes nap volt – ha ugyan a bombázott fővárosban ilyesmiről egyáltalán beszélni lehetett. Kétségtelen: a félelemmel és örökös rettegéssel teli életünkben ma még nem sikoltottak fel a szirénák, s a légelhárító ágyúk ugatása sem verte fel az embe-

rek viszonylagos nyugalmát. Egész éjjel dolgoztam. Reggelre annyira kifáradtam, hogy támolyogtam, és valósággal rádőltem a liszteszsákokkal letakart táblára, és máris elaludtam. Az álom – ha van – most egyetlen orvosság minden bajra. A légitámadások már nemcsak az ipari centrumokat és a katonai objektumokat érik, bomlasztják az ember idegközpontját is. Most mi kapjuk azt, amit London kapott 1940-ben. Egyet tudunk: a támadás szakadatlanul tart, és nem áll meg, csak a német fegyver letételekor. A németek totális veresége némítja el ezt a háborús zenebonát. Aludni, aludni, ha csak lehet, mert sose tudni, mikor kell felriadni, és rohanni, menekülni. Arra riadok fel, hogy rángatnak.

– Keljen fel! – sikoltja egy síró, női hang.

Felnézek: Rózsi sógornőm, feleségem testvére rángat és sír. Táviratot kapott Balkányból. Kezembe veszem a táviratot. Olvasom. Hirtelen belém hasít a rémület: „Felesége érdekében az összes papírjaival sürgősen jöjjön Nyíregyházára." A táviratot egy balkányi susztermester küldte. Miért nem Böske táviratozott? Úristen, ott csak nem indult meg a zsidók összeszedése? A halálvonat, amiről eddig a rémhírek szóltak? Mint a villám, csapott belém a gondolat: vidéken kezdik!

Dermedten néztem magam elé: mégis Rózsinak volt igaza, aki anyai ösztönére hallgatva megszökött onnan! Én meg, feleségemet a bombázásoktól féltve... Istenem, most mit tegyek? Hárman néznek rám – Rudi és a két Rózsi –, arra az emberre, aki eddig még mindig tudta, mit kell tennie. Rudi szólalt meg:

– Mit akarsz tenni?

– Utazom, pajtás! Elmegyek érte.

Rudi felcsattan: – Meg vagy őrülve! Te nem mehetsz! Te önmagad nem határozhatsz. Ebben a dologban mások is döntenek. – Rudi érti a dolgát, de szavai most leperegnek rólam.

– Elutazom!

– Gyurikám, hagyd, hogy én menjek érte. Neked más dolgod van.

– Utazom – mondom. – A feleségem halálos veszélyben van.

– Gondold meg, pajtás – szól még egyszer Rudi, de én leintem.

– Kár a szóért. Elmegyek érte. Ha nem szeretném, akkor is elmennék érte, de mivel szeretem is, a tíz körmömmel is... Érted?!

Este indul a legközelebbi vonat. Rudit megkérem: ha keresnek, csak két embernek mondja meg, hogy hol vagyok: Justusnak és Szélig Imrének. Papírjaim másolatok: 1812-től igazolják, hogy őskeresztény vagyok. Öcsém szerezte be Erdélyből, mert mint diplomás festőművésznek, igazolnia kellett a származását. A papírokhoz hozzátettem a munkakönyvemet, a bejelentő lapomat és az ipartestület igazolását munkahelyemről. Rudi ellátott pénzzel. Azzal a szilárd elhatározással keltem útra, hogy vagy a feleségemmel jövök vissza, vagy soha többé nem látom viszont a barátaimat és az elvtársaimat.

A vonat este hét órakor indul a Nyugatiból, és reggel hét órára ér Nyíregyházára – hacsak a légiriadók nem akadályozzák. A vonat zsúfolt. Menekülő emberek mindenütt. Arra gondolok, hogy az egyik pokolból menekülnek a másikba. Szolnok alatt légiriadó ér bennünket. Megállunk. A szirénák üvöltenek. Az emberek pánikszerűen menekülnek a vonatról, neki a sík mezőnek a tavaszi éjszakában. Az ég tiszta, csillagos. Nézem a mezőn menekülő embereket. A kémény változatlanul füstöl. Nincs sötétség, világítanak a csillagok. Az emberek meg-megállnak. Csoportokba verődnek. Suttogva beszélnek. A gyerekek ricsajoznak. Félóráig tart, míg lefújják a légiriadót. Megindul a vonathoz a rohanás. A mozdony állandóan sípol, sietteti a riadt embereket, akik veszekedés és káromkodás közepette szállnak fel, s keresik a helyüket és a csomagjaikat. Még egy hosszú, éles sípolás, és a vonat elindul. Keresztülrobog Szolnokon. Csak Debrecenben áll meg. Az emberek egy része káromkodik, mert nem ide akart jutni. A vonat újabb emberekkel indul tovább.

Nyíregyházán tavasziasan friss a levegő. Nekivágok a városnak. Első dolog, hogy felkeresem a feleségem szabóiparos nagybátyját és családját. Sírás fogad. Tájékoztatnak: néhány nappal

ezelőtt valamennyi faluban és járásban megkezdték a zsidók összeszedését: behozták őket Nyíregyházára. Minden értékük ottmaradt; kevés élelmiszert és a legszükségesebb ruhát hozhatták magukkal. A betegeket kocsira rakták. Nyíregyházán gettót állítottak fel, s ide zsúfolták össze őket. A feleségem együtt van a nagyszüleivel.

Hagyom beszélni őket. Szép család – két fiuk és két lányuk van. A nagyobbik fiuk börtönben, Sátoraljaújhelyen: kommunista szervezkedés miatt ítélték el. A fiatalabb fiuk valahol munkaszolgálatos. Lányaik tizenöt és tizenhat évesek. Őrájuk se vár más sors, mint a többi zsidóra. Mit mondhatnék nekik: Hazudjak? Inkább hallgatok. Tudom jól: Jaross, Endre, Baky *tiszta munkát* fognak végezni. A nagyobbik lány már járt a gettóban. Most újból bemegy: megviszi a hírt, hogy itt vagyok. Nekik, a családnak belépőjük van a gettóba, mert rokonaik vannak ott. Nekem is belépőt kellene szereznem, de én keresztény vagyok, és a gettóba kereszténynek nem engednek be. Elindulok a zsidó tanácshoz, talán ott tudnak segíteni. Ekkorra már országos és helyi zsidó tanácsokat hoztak létre – a kormány és a németek ezekkel tárgyaltak. Nem kellett hozzá sok idő, hogy rájöjjek arra, hogy itt semmiféle segítséget nem remélhetek. Ökölbe szorult a kezem, amikor láttam, hogy a zsidó tanács kénytelen statisztálni egy bekövetkező mészárláshoz. A nagybácsi a zsidó tanácsnál egy ügyvédnek mutatott be – hátha jogi alapon lehet tenni valamit.

– Még a magyarok kezében vagyunk – kezdte az ügyvéd. – Az utolsó pillanatban jött... Lehet, hogy már holnap átveszik a szállítmányt az SS-ek. Sok a nehézség. A vidéki zsidókat csendőrök őrzik; a zsidó tanács a szegényeknek élelmet, gyógyszert vihet be. Ez minden, uram. Semmit nem tudunk csinálni. Magának sem tudunk segíteni. Vegyes házasság!?... Mit számít az most? – Ajánlják, sürgősen tűnjek el, mert könnyen bedobhatnak a gettóba.

– Ezt akarom – mondom nyugodtan.

– Mit segít ezzel? – kérdezi. – Maga is elpusztul.

– Hogyan lehet bejutni a gettóba: csillaggal vagy csillag nélkül?

– Nem tudom, uram. Mi nem tudunk belépőt szerezni.

Állunk és nézünk egymásra. – Menj haza – mondom a nagybácsinak. – Várj rám otthon.

A kapitányságra megyek. A kaput őrző rendőr eligazít. A megyei kapitányt az első emeleten találom. A helyiségben, ahova belépek, hárman állnak és beszélgetnek. Felém néznek mind a hárman: két fiatal fogalmazó egyenruhában és egy idősebb férfi civilben.

– Jó napot kívánok. – Köszönésem nem fogadják.

– Mit akar? – mordul rám az egyik fogalmazó. Katonásan jelentkezem, tudom, hogy ezt itt szeretik, és neki kezdek a mondókámnak:

– Marosán György sütőmunkás vagyok Pestről. A feleségemért jöttem. Az OTI utalta be a tüdejével Balkányba, pihenésre. A nagyszüleinél lakott, ahonnan behozták ide a gettóba. Érte jöttem. Haza akarom vinni Pestre. Pesti lakos.

– Maga zsidó? – kérdezi az egyik fogalmazó.

– Nem! Őskeresztény vagyok.

A másik fogalmazó elneveti magát.

– Eljött a zsidó rüfkéjéért? Felesége... Azt mindenki mondhatja!

Előbbre lépek. – Ne tessék nevetni! A feleségemért jöttem Pestről! Szörnyű bombázások közepette, éjjel-nappal dolgozom. Kenyeret sütök... Eljöttem a feleségemért... Adják vissza, ha azt akarják, hogy visszamenjek a pokolba, dolgozni.

A helyiség megtelik feszültséggel. A civil szól a két fogalmazónak:

– Rendben van! Csináljátok hát azt, amiben megállapodtunk. Viszontlátásra... Maga pedig – fordul hozzám – fáradjon be a másik szobába. – Nyitott ajtóra mutat.

Belépünk a másik helyiségbe.

– Mutassa az iratait – mondja.

Amíg a kezébe veszi az iratokat, fürkészve néz. Külseje és a magatartása kulturáltságról tanúskodik.

– A maga édesapja tanító? – kérdezi az iratokat olvasva.

– Igen.

– Él?

– Meghalt.

– Mikor?

– Az első világháborúban.

– Maguk erdélyiek?

– Igen.

Kezében az iratokkal sétálni kezd. Kinéz az ablakon, spekulál.

– Nézze, barátom – szólal meg –, mi nem tudunk segíteni magán. – Széttárja a kezét. Elönt a forróság. – De adhatok magának egy be- és kilépőt a gettóba. Meglátogathatja a feleségét...

Csend lett, mély csend. Majd azt mondta: – De ha így ki tudja hozni...

Megkönnyebbülök. Kiállít egy papírt. Átveszem tőle.

– Természetesen, a maga papírjai itt maradnak. Ha ki tudja hozni feleségét, látni szeretném... Hozza ide, s akkor... akkor visszakaphatja.

Ha már kihoztam, miért kellene nekem őt idehozni? – gondolom. Egye meg a fene a papírjaimat!

– A többi a csendőrség dolga – mondja aztán, és én megértem: nekem hát a csendőröket kell kijátszanom!

– Hálásan köszönöm, uram.

– Isten vele.

Elindulok a gettó felé, amelyet csendőrök őriznek.

A gettóbejáratnál a torkomban kalapál a szívem. Leigazoltatnak.

– Mehet!

– Hol találom meg? – kérdezem.

– Keresse meg! – Elfordul tőlem.

Mit tegyek ezután? Már az utcán, amikor megnézem a ki- és belépőt, arra gondolok, ezzel kijöhetne a feleségem: a „György" mellé ügyesen oda kell írni, hogy „né".

Megyek a gettó házai között. Tömérdek ember egy csomóban, öregek, nők, gyerekek – fiatal alig van, és a többsége nő. Bánatos, megalázott, fáradt emberek. Néznek: csillagtalan ember jár közöttük! Mit keres itt? A lakásokban az öregek imádkoznak. A zsidó ima fájdalmas panasza tölti meg a gettót. Az imádkozók érzik, milyen sors vár rájuk. Érdeklődöm. Körülvesznek.

– Arra tessék menni – mondják gépiesen. Melegen süt a tavaszi nap, de ennek itt senki sem örül; az égre fel sem néznek. Nem kérdik, ki vagyok. Némán figyelnek. Tíz év körüli kislány szegődik hozzám.

– Balkányi? – kérdi. – Tessék jönni, majd én elvezetem; én is balkányi vagyok. A Bözsi nénihez tetszik jönni?

– Igen, angyalom. – Megfogom a kezét. Vezet a nagymamáékhoz.

A házban, amelynek két szobája van, legalább harminc ember szorong. A nagypapa nyolcvanéves aggastyán, beteg, magatehetetlen ember; zavarodott szemmel nézdegél. Amikor ágyához lépek, megriad; szeméből hull a könny. A nagymama, ez az őserő, itt is teli van energiával, pedig ő is közel jár a nyolcvanhoz. Megismer, felém jön. Nem sír. A feleségem nincs bent. A kislány, aki idevezetett, elszalad, megkeresni. A nagymama megölelget, megcsókolgat. – A jó Isten ezt sosem fogja neked elfelejteni. – Magában imát mormol. Nem tudom őt elengedni. Belép a feleségem. Sikolt. Összeölelkezünk. Erőt veszek magamon, és parancsolóan mondom neki: – Nézd, itt van egy be- és kilépő, kiigazítjuk, és innen kijössz vele! Kösd be a fejed menyecskésen, menj el a nagybácsihoz, és ott várj rám.

Rám néz. Nagyon határozottan azt mondja: – Én innen nem megyek el! Nem hagyhatom itt a nagypapát és a nagymamát. Ki viselje gondjukat, ki ápolja azt a magatehetetlen öregembert? – Nézi a nagyapát, otthagy engem, és sírva borul a zavarodott tekintetű öregre.

Hozzálépek. – Ne makacskodj!... Őket, sajnos, nem tudjuk magunkkal vinni! Ha lehetne, úgysem hagynám itt őket.

Feleségem nemet int. – Itt maradok!

Hála a nagymamának, aki mindig jót akarva kormányozza ezt a nagy családot. Odalép feleségemhez: – Azt csináld, amit a Gyurka mond. A férjednél van a helyed. – Máris intézkedik. S ahol a nagymama intézkedik, ott elhallgat mindenki, és azt csinálja, amit kell. Kendő kerül elő, falusiasra köti feleségem fején. – Menj, kisunokám... Legalább te menekülj meg. Csókolok mindenkit: Rózsit, Magdát, Jolánt, a kis Évát, Andort. Gondoljatok ránk. – Feleségem nehezen mozdul. – Menj kisunokám, hátha megmaradhatsz. Segítsen a jó Isten! – Szörnyű hallgatni és nézni a jelenetet; minden szó a csontom velejéig hatol.

Feleségem végre elindul. Néznek utána a gettó szomorú lakói. Itt-ott felcsillan az öröm, s biztatás hangzik: – Ne félj! Örülj!

Feleségem simán kijut papírommal, s egykettőre messzire eltávolodik. Most rajtam a sor, papír nélkül!

Elérem azt az utcarészt, ahol a kerítésen átlendülhetek, de a csendőrök túl közel sétálnak. Meg kell várnom, míg eltávolodnak. Amikor a csendőrök eltávolodnak, dobogó szívvel átlépek a kerítésen. Az utcán, mint aki eltévedt, forgolódom, majd elindulok a csendőrök felé, akik nekem háttal, beszélgetve ballagnak egymás mellett. Amikor már elég közel vagyok, meghallják lépteimet. Szembefordulnak velem. Lekapják fegyverüket. Torkomban dobog a szívem: most dől el, milyen a szerencsém!

– Maga hogy kerül ide?

Mondom nekik, hová szeretnék eljutni.

– Akkor forduljon vissza, és azon az utcán menjen ki, amelyen ide bejött. De nagyon gyorsan ám!

– Köszönöm szépen! – Visszafordulok. Szeretnék szaladni, de azt most nem szabad.

Perceken belül a nagybácsi családja körében vagyok.

– Most pedig gyere – mondom a feleségemnek –, felmegyünk a kapitányságra.

Útközben elmondom neki, miről van szó. Sokat nem ért belőle, de csinálja, amit mondok. Az ösztönöm azt súgja, el kell mennem ahhoz az emberhez. Valami hajt feléje. Ha eddig se-

gített, ezután is segít majd. Mégis elönt a forróság, amikor belépek a kapitányság kapuján. Most nagyobb a forgalom, mint reggel volt. Gyorsan fel az emeletre. Kopogok az ajtón.

– Tessék! – Mind a ketten belépünk. A civil férfi egyedül van a szobában. – Jöjjenek közelebb – mondja barátságosan. Fürkészi feleségemet. Egy szót sem szól. Állunk az asztala előtt. Iratokat vesz fel az asztalról, átnyújtja, és azt mondja: – Vigye! Sehol sem mondhatja meg, hogy itt járt!

– Értem. Hálásan köszönöm az értékes emberi segítségét. Sosem felejtem el.

– Segítse az Isten magukat.

Lassan megyünk végig a folyosón, majd le a lépcsőn, s ki az utcára. Görcsösen fogjuk egymás kezét. Nem beszélünk, csak megyünk. Otthon mindenki sír. Én nagyon fáradt vagyok. Most jön ki rajtam a fáradtság. Bemegyek a belső szobába, aludni, ha lehet, mert még nehéz út, és megpróbáltatás vár ránk. Feleségem ágyat készít. Lefekszem, ő az ágy szélére ül. Most kérdi meg tőlem, miért akarta őt látni a kapitányságon az az ember.

– Azt hiszem, azért, hogy meglátszik-e rajtad, hogy zsidó vagy.

– Azért mondtad, hogy menyecskésen kössem be a fejem?

– Igen.

– Istenem – mondja könnyes szemmel –, min múlik az élet!

Délig alszom. Ebéd után felkeresem a szaktársakat. A csoport vezetőjével és néhány szaktárssal kocsmában találkozunk. Azt hiszik, hogy ismét a mozgalom érdekében vagyok itt. Az elnök rossz híreket közöl, napok óta szedik össze az ismertebb szakszervezeti és pártmozgalmi embereket. A hírek szerint Debrecenből és Miskolcról már sokat elvittek.

Egy hosszúlépés mellett beszélgetünk. Egy óra múlva megyek is vissza a családhoz. Útközben megveszem a vonatjegyet Pestre.

Késő délután érek haza. A nagybácsi éppen meséli feleségemnek a kommunisták sátoraljaújhelyi fogházi kitörését; a nagyobbik fiuk részt vett az illegális mozgalomban, és jelenleg börtönben van. Az asszony amiatt sírdogál, hogy őelőtte eltitkolták fia

komunistaságát, amit csak akkor tudott meg, amikor fiát elvitték. Sírva mondja:

– Én szültem, én szenvedtem vele, miért titkolózott előttem?

Nehezen múlik az idő. Nyolc órakor megy a vonat. Csak sírás, panasz és megint sírás – megnehezíti a válást.

– Anyám – mondom a feleségemnek –, hagyjátok abba a sírást! Nem szabad innen sírva kilépnünk, mert most az is gyanús, ha valaki sír.

Úgy szakadtunk el a családtól, hogy soha többé nem találkoztunk velük.

Közeledve az állomáshoz, szóltam a feleségemnek: – Bármi történik velünk, ne sírj, és ne beszélj. Majd én beszélek, ha kell.

– Úgy lesz, ahogy akarod.

Több szót nem is váltottunk.

Az állomáson ember ember hátán. Úgy döntök, hogy feleségemmel kimegyek a peronra; az a legbiztosabb. Gondolom, aki ide kimerészkedik, az biztos a dolgában. Peronjegyet váltok, és kiülünk a néptelen peronra. A peron túlsó oldalán SS-ek isznak, és nagyokat röhögnek. Kellemetlen közelség. Csak az idő ne járna ólomlábakon.

Fellélegzem, amikor Kárpátalja felől befut a vonat.

– Csak a nyomomban légy – súgom a feleségemnek, és már ugrom is, hogy ülőhelyet biztosítsak neki. Találok helyet az ablak mellett. A kocsi pillanatok alatt megtelik. A vonat megindul, s engem egy gondolat foglalkoztat: sikerül-e Pestre jutnunk?

Újfehértón megáll a vonat, senki se szállhat ki: igazoltatás lesz! Vasutasok járják a kupékat. Mindenki izgatott. Morgás, káromkodás közben az igazoltatás lassan folyik.

– Te csak fordulj az ablak felé, és aludj! – mondom a feleségemnek. Mindenem ég; szomjas vagyok. Szívemet a torkomban érzem.

Végre hozzánk érnek. Két csendőr jön be. – Mindenki szedje elő a papírjait!

Tompított fény a kocsiban. A két csendőrnél villany zseblámpa. Akitől elveszik a papírt, azt még külön meg is nézik a lám-

pa fényénél. Átadom a papírjaimat. Megnézik, szó nélkül visszaadják. Utána a feleségemét: fényképes OTI-igazolvány, rá van írva, hogy beteg. Az egyik csendőr rávilágít az alvást színlelő feleségemre; egy pillanat, és továbbmegy. Füh, de nehéz pillanat volt! Mire a vonat elindul, csuromvíz vagyok. A kalauz újságolja, hogy a vonatról leszedtek néhány zsidót. Az emberek hallgatnak. A vonat Debrecenben sokáig áll, de leszállni nem lehet. Amikor mégis megengedik, leugrom, mert majd megfulladok a szomjúságtól. Befutok a restibe. Fröccsöt iszom.

Mire befutunk Szolnokra, kivilágosodik. Örülünk, hogy riadó nélkül telt el az éjszaka. A kocsiban hallgatnak az emberek. A batyusok készülődnek, rakosgatják a csomagjaikat. Baj nélkül érni Pestre! – dobogja a szívem. Pest alatt járunk. Szép idő van, és nincs riadó! A vonat tíz óra után simán befut a Nyugati pályaudvarra. Lelépünk a vonatról. Elindulunk a kijárat felé. Nagy a torlódás. A finánccok és a rendőrök a batyusokkal vannak elfoglalva. Áttörjük magunkat a tömegen. Kilépünk a Nagykörútra. A sárga villamosok csilingelnek, az autók dudálnak, az emberek könnyű ruhákban járnak. Pesten vagyunk, a drága Pesten!

Elkísérem feleségem a 46-os villamoshoz. Felültetem. Viszi a villamos hazafelé. Én pedig könnyebb szívvel indulok tovább a Körúton, gyalog. Megyek a pékségbe. Figyelem Pestet, figyelem az embereket, s élvezem a tavaszt. Ez a város még soha nem állt annyira közel a szívemhez, mint most. Itthon vagyok, a feleségemmel!

A pékségben Rudi és Rózsi csak állnak és néznek. Rózsi szólal meg:

– Szóljon már, mi van!

– Hazahoztam – mondom.

Nekem esnek, ölelnek, csókolnak. Szívből örülnek.

– Gyerünk, együnk – mondja Rózsi.

– Erre iszunk is, kisanyám – mondja Rudi.

Ülünk a konyhában. Mesélek, és ők hallgatnak. Majd Rudi közli velem, hogy Karácsonyin keresztül Bán üzente, sürgősen

keressem fel őt. Bán a Vasasok révén már tudja, hogy kezdetét vette a vidéki mozgalom vezetőinek összeszedése. Elmondom neki ezzel összefüggő tapasztalataimat és a gettóélményemet. Az bizonyos, hogy a zsidókkal együtt a legális munkásmozgalom likvidálása van soron! Kabók és Karácsonyi még mindig nem hiszik.

– Nézd, Marosán – mondja Bán –, egyelőre el kell állnunk az eredeti tervtől. Csak a nagyon megbízható elvtársakkal szabad kapcsolatot teremteni.

Azzal válunk el egymástól, hogy továbbra is tartjuk a kapcsolatokat, és ha a cselekvés lehetősége felmerül, kölcsönösen értesítjük egymást. Késő délután Justusszal találkozom. Beszámolok neki mindenről.

– A zsidók likvidálása megkezdődött – mondja. – Pest sem marad ki. – Fel kell készülni erre. – Meg kellene beszélnünk, hogyan segíthetünk az elvtársakon. Igazoló papír, pénz és kenyér kellene. Na és lakás! Kellenek most a biztos emberek és a még biztosabb helyek. A sárgacsillag most aztán nagyon megnehezíti a mozgást!

Justustól visszasiettem a pékségbe, dolgozni. A munka végeztével feleségemmel találkozom a Ligetben.

Sétálunk, és megállapítjuk: szerencsénk volt, hogy március 19-én nem voltunk otthon, de most is szerencsénk volt, hogy a gettóból ki tudtam őt hozni! Együtt vagyunk, de hogy meddig, nem tudjuk.

– Most fogjatok össze Rózsival, és próbáljatok együtt maradni – mondom a feleségemnek. – Bekövetkezhet, hogy nem lehetek a magam ura, összehasonlíthatatlanul nehezebb és veszélyesebb a helyzet, mint máskor, bármikor. Hosszú időre is elszakadhatunk egymástól; azzal is számolni kell, hogy soha többé nem látjuk viszont egymást.

Bözsi hallgat. Nem panaszkodik. Nem is sír. Megcsókoljuk egymást, ő jobbra megy, én meg balra. Nézek utána. Fellépek a 23-as villamosra. Megyek vissza a pékségbe. Rudi idegesen járkál a konyhában, Rózsi felesége az asztalra borulva keservesen zokog.

– Mi van? – kérdem. Rudi elmondja, hogy Rózsi is táviratot

kapott: a kislányát, a nagyanyjával együtt, bevitték a nyíregyházi gettóba. Dermedten állok. Átcikázik rajtam a gondolat: ha a nyíregyházi zsidókat szedik össze, és gettóba zárják, akkor a falusiakat már el is indították a halál útján! Nagymamáékra gondolok... Rudit figyelem. Látom, el van szánva mindenre. Odalépek Rózsihoz, vigasztalom: – Nem szabad lemondani.

Leballagnak a pékségbe. Rudit felkészítem az útra. Magyarázom neki, hogyan s mit próbáljon meg. De Rudi csak másnap este tud elutazni, mert arrafelé már ma nincs vonat.

Rudi két nap múlva jött visza. Amint Rózsi fáradtan és csüggedten meglátta, tudta: az ura későn érkezett! A halálvonat elindult lányával és anyjával a gázkamra felé.

Rudi kérdezi: – Mondd... egyszer, ha eljön az idő, ki lesz ezért felelős?

– Egyet tudok, pajtás – mondom –, ezt én soha el nem felejtem! És hogy a bűnösökkel szemben minden eszköz megengedett lesz!

– Igen – mondja Rudi. – Agyon kell verni őket! Mint a veszett kutyákat!

3.

Most már éjjel-nappal bombáznak. Alig pihenünk le, vagy alig fogunk munkába, megint légiriadó van. A kemencegödör szélén ülök, és elnézem a nagy lánggal égő hasábfákat. A tűz ontja a meleget. Körülöttem csend van. Magamba szívom az élesztő, a kovász és a kisült kenyér drága illatát. Örülök annak, hogy itt meleget és oltalmat élvezhetek. Csak az nyugtalanít, hogy nem tudom, meddig tart ez a kellemes állapot. Éget a forróság, de nem tágítok a tűz mellől.

Számba veszem a magyar baloldali politikai mozgalom helyzetét. Történelmi tény – és igazság –, ami a német megszállás után vált teljesen meggyőzővé: csak egy párt volt, amelyet a német megszállás nem ért váratlanul; ez a párt a kommunista párt, melynek munkáját nehezítették, de nem akadályozhatták az ese-

mények. Huszonnégy esztendei illegális tapasztalat most felbecsülhetetlen értéket jelentett az élethez, a munkához és a harchoz. Így válhatott egyedüli olyan tényezővé, mely összefogja, szervezi és irányítja az ellenállást a fasizmussal szemben. Volt és van világos és határozott, elvi-politikai programjuk, amiért tagjait harcba is tudta küldeni. Röplapjaik most már nemcsak egyszerűen a felhívások szerepét töltik be, de utasításokat is tartalmaznak. Természetes, hogy a magyar szervezett munkások harcolni kész rétegei hozzájuk igazodtak, és őket követték. A szociáldemokrata és a kisgazdapárt, mint legális parlamenti pártok, alkalmatlanok lettek egy átfogó, országos, illegális mozgalom vezetésére. Most már olyanok is igazodtak a kommunistákhoz, akikről eddig ez elképzelhetetlen volt. Tyű, de nagyot változott a világ! Kezdetét vette az emberek átvedlése. „Átvészelni, átmenteni magunkat" – lett a jelszó. Ebben már benne volt a jövőtől való félelmük és a gyors igazodási képességük, hátha különösebb kockázat nélkül megúszhatják!

A nemzeti függetlenségi front tulajdonképpen az illegalitásban öltött reális formát és tartalmat. Már tudtam, hogy Szakasits és Tildy, felhasználva az illegalitás adta helyzetet, kapcsolatot teremtettek a kommunista párttal. Most már elfogadták és járható útnak tartották a kommunisták elgondolásait. Fegyveres ellenállás is lehet? . . .

Sokat vitáztam Kabókkal és Karácsonyival; szerettem és tiszteltem őket, és ők viszont engem, de érthetetlen az a naivitás, amellyel a legalitáshoz ragaszkodtak. Ez az út csak arra lehetett jó, hogy akadálytalanul elhurcolják az embereket! De vajon én alkalmas vagyok-e teljes illegalitásra? .

Az egyik nap felkerestem a házmesteréket; közölték velem, hogy két férfi keresett; azt mondták, földijeim, itt jártak Pesten, szerettek volna látni. Ők nem mondták meg nekik, hol dolgozom.

Az a két férfi nem lehet földim – gondoltam. – Hatéves koromban jöttem el a szülőfalumból. Az a két férfi csak hekus lehetett!

Megkértem a házmesternét, szóljon a feleségemnek, hogy a Ligetben várom őt.

Sétáltunk.

– Mit fogsz tenni? – kérdezte a feleségem.

– Őszintén szólva, még nem tudom. Beszélnem kell néhány emberrel. Lehet, hogy eltűnök. De az is lehet, hogy lebukom, hiszen, úgy látszik, szorul a gyűrű körülöttem. Nekem már az is gyanús, hogy nem mentek fel hozzátok érdeklődni. Egyelőre, kérlek, ne várj, és ne is keress. Szombaton majd, ha lehet, hazanézek.

Elváltunk.

Rudit nem lepte meg a dolog, de tanácstalan volt. Beszéltem Kabókkal, Karácsonyival és Bánnal. Azt tanácsolták, ne menjek sehová. Kabók segítséget ígért. Bán a terveit féltette – a vidéki mozgalmat. Neki most szüksége volt Széligre és rám. Justusszal abban egyeztünk meg, egy hét múlva ismét találkozunk. Mosolyogtunk, pedig a lelkünk nagyon nehéz volt. Alig értem a műhelybe, felsikoltottak a szirénák – bömbölt és sírt a pesti, tavaszi ég.

Szombat délután hazamentem a családomhoz. Hazavittem a szennyest, és tisztát kértem. Félórája sem voltam otthon, megszólalt a csengő. Feleségem nyitott ajtót. Álltam a szoba közepén. Az ajtóban megjelent a feleségem; mögötte két detektív törtetett befelé.

– Államrendőrség!

– A magyar rendőrségtől? – kérdem.

– Igen!

– Kérem . . .

Az egyik rögtön turkálni kezd a könyveim közt az éjjeliszekrényben; a másik velem beszélget.

– Régen keressük magát . . .

– Pedig megvoltam . . .

– Bujkált . . .

– Nem . . . Nincs miért bujkálnom. Dolgozom.

– Véletlenül hazajött . . .

– Szombat van ... Tiszta ruháért jöttem.

Nézem a turkálót.

– Kész vagyok – mondja.

– Maga velünk jön – mondja a beszélgető.

– Kérem ... – A feleségem kis táskába csomagol. Megöleljük egymást. – Nyugalom, kisanyám ...

Rózsi sógornőm és a kis Éva sápadtan figyelnek. A ház lakói kint állnak a folyosón – szemtanúi elvonulásunknak. Kilépünk a házból. A két ember közt feltűnés nélkül baktatok a Keleti felé. A kutya sem hederít ránk – megyünk, mintha összetartoznánk.

– Taxi kellene – mondja az egyik. – Villamossal soká tart az út. Benne van? – kérdi tőlem.

– Lehet – felelem.

– De a maga költségére!

– Azt is lehet.

Leállítanak egy taxit. Középre ültetnek. Odaszólnak a sofőrnek: – Svábhegy!

Ingerülten szólalok meg: – Miért nem mondják meg az igazat? A Gestapótól vannak!

– A magyar államrendőrségtől vagyunk – felelik.

Dögöljetek meg – gondolom.

Az autó a Rákóczi úton, majd a Kossuth Lajos utcán át gördül Buda felé. Fájó szívvel búcsúzom a pesti utcától. A hídon robogunk keresztül, felnézek a királyi vár aranykupolájára. Szemben a Gellért-szobor. Gyors kanyar jobbra. Vérmező, Déli pályaudvar. Szép idő van, de még a fogaskerekűnél is alig van ember. Felocsúdom: a taxi megáll. Az egyik detektívnek átnyújtom a pénztárcámat; fizet belőle, de a tárcám nem adja vissza; 300 pengő van benne. Szép helyre hoztak, nem vagyok ilyenhez szokva. A főkapitányság híres 200-as cellája a zegzugos folyosójával és eldugott verőszobájával vagy a DEF-kaszárnyák cellái valók az emberkínzáshoz. Ezek villák és családi házak ... Bevezetnek egy szobába. Elszedik apró holmijaimat. Továbbvisznek egy nagyobb, bútortalan szobába. Ablaka csukva, a levegő

fülledt; zsúfolásig tele parketten ülő és fekvő emberekkel. Megállok a fal mellett. Homály uralkodik a helyiségben. Az ablaknál rendőr áll.

Vizsgálódom: a jelenlevők mind idősebbek nálam, mintha egyedül én lennék fiatal. Jobb módúaknak látszanak; öltözetük jó, csak gyűrött; valahányan jól tápláltak. Szomorúak és levertek. Egy érdekes arc tűnik szemembe: úgy rémlik, ismerem. Igen, ez Horthy egyik jó embere, a Nemzetvédelmi Kereszt Szövetség vezetője. Leülök a parkettre. Várni kell. Majd kiderül minden a vallatásnál! – gondolom. Vacsorát adnak: kenyeret és olcsó kolbászt. A fal mellett helyet csinálok magamnak. Fáradt vagyok. Fal felé fordulok, és elalszom. Rúgásra riadok fel: a rendőr!

– Keljen fel és jöjjön!

Keskeny folyosóra jutok, majd egy másik helyiségbe. Íróasztal, előtte szék. Megállok az asztal előtt.

– Üljön le! – szól az íróasztalnál ülő fiatal férfi. – Születési helye, éve, apja, anyja neve, foglalkozása?

– Sütőmunkás – mondom.

– Nem! – ordít rám. – Párttitkár!

– Tévedés.

– Maga párttitkár!

– Sütőmunkás vagyok.

– Jó, de párttitkár volt!

– Igen . . .

Csend. A fiatalember cigarettázik. Nézi az aktát. Hallgat. Hirtelen felnéz. – Magát elfogták a németek! Igaz?

– Igaz.

– Mondja el, hogy történt.

Elmondom, hogyan buktam le, és hogyan engedtek el.

– Vasárnap fogták el?

– Nem.

– Hol volt március 19-én?

– Orosházán. 20-án Szabadkán, 21-én az Astoria Szállóban, 22-én a Pestvidéki Fogházban, 23-án kiengedtek.

– Ennyi az egész?

– Igen.
– És mit csinált ezután?
– Semmit!
– Nem akarja megmondani, mit csinált?
– Nincs mit megmondanom.
Bejön egy másik hekus, megáll mögöttem. Gumibotot suhogtat.
– Mióta dolgozik a pékségben, és mért nem jár haza?
Bemondom az igazolványom dátumát, és elmondom, hogy a pékek mostanában bent laknak a pékségben, mert a bombázások miatt bonyolultabbá vált a termelés. Haza csak tiszta ruháért járnak.
– Miért dolgozik a pékségben?
– Mert pék vagyok. Nagy családom van, el kell tartanom őket.
– Beszéljen az illegális kapcsolatairól. Hazugság nélkül! És a szökött elvtársairól.
– Nincs illegális kapcsolatom.
– Majd lesz! Majd beszél maga!
Nem válaszolok.
– Vigyék vissza!
A folyosón II. és VI. kerületi szociáldemokrata ifikkel találkozom. Betyárul néznek ki; egyik-másik alig tud menni. Mit tudhatnak ezek rólam? Semmit... Mégis össze fognak verni, arra felkészülhetek. Ez itt a rend! A folyosón pofoznak egy nőt. – Beszélj, büdös kurva! – ordítanak. – Hová dugtad a zsidó vagyont? – A nő tiltakozik; a pofonok csattannak. A nő tartja magát. Ismét a tömegben vagyok, a padlón. Egy öregember hangosan sír. Kinyílik az ajtó. Az öreget kiviszik. Csend.
Éjjel jönnek értem. Bútortalan helyiségbe kísérnek. Négyen várnak. Verőszoba!... A szoba közepére állítanak. Nekem esnek, gumibottal ütnek, ahol érnek. Ha megszédülök és lerogyok, addig rugdalnak, amíg fel nem állok. Egy ökölcsapás leterít. A földön fekve térek magamhoz.
– Beszélsz végre, te rohadt kommunista?! Ha nem beszélsz,

megdöglesz! – Hallgatok. Gettó és gázkamra – jut eszembe. A kihallgató magamra hagy. Ülök a földön.

Rendőr lép be és szól: – Jöjjön!

Visszakísér a tömeghelyre. Sajog mindenem. Mit tudhatnak rólam? – gondolom. – Neveket nem szabad mondanom. Elvtársakat, barátokat nem szabad lebuktatnom. Rudi... Justus... Bán... Szélig... – kavarog a fejemben. A hajnal a parketten ér. Elnyom az álom. Ébresztőre ébredek. A szobában szomorúan néznek rám. Nem barátkozom. Vasárnap van. Nehezen telik a nap. Estefelé a környezetem cserélődik. Az éjszaka verés nélkül telik el.

Hétfő reggel. A szobát kétszer is szellőztetik, mégis bűz van. Estig nem történik semmi. Este tíz órakor megindul az *üzem*. Megint átvisznek a verőszobába. Kezdik a módszeres vallatást.

– Cipőt le!... A zoknit is! – bömbölik. Gyalázatosan szidják az anyámat. Lábamat összekötik, fejemet pokrócba csavarják, és hullanak rám az ütések. Pokoli, de nem fáj annyira, mint 1942-ben, az Andrássy laktanyában. Nincs kímélet – fordul meg a fejemben. – Csak tartani tudjam magam... Csak ne legyek gyenge.

– Hol van Szakasits?

– Nem tudom.

– Hol van a szociáldemokrata párt illegális központja?

– Nem tudom.

– Hazudsz disznó! Megdöglesz!

A kérdésekből arra következtethetek, hogy bizonyíték nem lehet kezükben. Tartanom kell magam...

Öt napig folyt ez a tortúra. Hol este, hol hajnalban vettek kezelésbe. Alig bírtam lábra állni. Arra vártam már, hogy egy jól irányzott ütéssel végezzenek velem. De jó lenne! A lábam megdagadt, cipőt húzni nem bírtam. És a kérdésekkel tovább gyötörtek: hol van Szakasits?... Hol van a szociáldemokrata párt illegális központja? És feleltem: – Nem tudom! Nem tudom!

A hatodik napon ismét éjjel visznek fel a verőszobába. Állni nem tudok, ülök a földön. A kihallgató jön két hekussal.

– Hogy vagy? – kérdezik.

– Megvagyok.

– Éhes?

– Nem vagyok éhes.

– Miért nem jön meg az esze, miért hallgat, miért fedezi a bolsevista, zsidó bérenceket?

Csak nem bedőlni – mondom magamnak. – Sokféle húron játszó szakemberek ezek.

– Kér cigarettát?

Nem felelek. Hirtelen feltárul az ajtó. Valaki áll az ajtónyílásban. Belép, és közelebb jön. – Gyurka? . . . Mi van, kisöcskös? – Hain Péter áll fölöttem. Vigyorog. Vajon mit akar? – Miért nem beszélsz? – kérdi. – Fiatal vagy, csak nem akarsz itt megdögölni?

Felnézek rá. – Mit mondjak, méltóságos uram? Mit? Ön szakembere az illegális mozgalomnak. Ha valaki, hát akkor ön tudja, hogy a szociáldemokrata párt erre nem alkalmas, nem is készült fel ilyesmire.

– Szakasits hol van, neked tudnod kell!

– Nem tudom, méltóságos uram. Nem is tudhatom. Ön szakember, ismeri a szabályokat. Napok óta vernek, és nem hiszik el, hogy nekem nincs, nem lehet kapcsolatom. Március 18-án, 19-én és 20-án vidéken jártam, s mire visszajöttem vidékről, már senkit sem találtam. Engem is cserbenhagytak!

Hallgat. Én pedig folytatom. – Ismert ember vagyok, aki illegalitásba ment, az engem nem fog keresni, én pedig, tessék elhinni, nem mehetek illegalitásba! Ezt ön, méltóságos uram, nagyon is jól tudja.

– Jó, tegyük fel, hogy úgy van, ahogy mondod, de miért mentél vissza a pékségbe?

– Méltóságos uram: családom van, és a családban egyedül vagyok férfi, a többiek a fronton vannak. Pénz és kenyér kell az élethez. Legális ember vagyok, a családom támasza.

A levegő kezd elviselhetővé lenni. Hain Péter hirtelen csap le rám:

– Mondd, Gyurka! A németek miért engedtek el? Mit mondtál nekik?

– Csak az igazat, méltóságos uram! Azt, hogy sütőmunkás vagyok.

– Mit kerestél a KÁOSZ-ban?

– Ebédelni mentem oda.

– Mióta dolgozol a pékségben?

– Huszonötödike óta.

– Igazat mondasz?

– Miért akarnám becsapni a méltóságos urat? Írásbeli dokumentumom van. Tanúk is.

– Papírt lehet szerezni! Gerson haverod ad. – Szívembe szúr az ijedtség. Csak Rudit ne bántsák. Honnan ismerhetik Rudit? Eszembe jut, hogy Rudival együtt már voltam lebukva.

– Méltóságos uram, igaz, hogy a Rudi haver, de ő aztán kis pék, nem engedheti meg magának, hogy afféle emberbarátságból segítsen engem.

Hain Péter a zsebébe nyúl, kivesz egy cigarettát, és elém dobja a földre. Tüzet a kihallgató ad. Mélyet szippantok.

– Jólesik? – kérdi Hain Péter.

– Nagyon jó – mondom hörögve.

– Fejezzétek be – mondja Hain a hekusoknak. – Tovább kell adni.

Továbbadni? . . . Hová, kinek? Csak nem a németeknek?

Hain Péter elsiet. Visszavisznek az előbbi helyemre. Ettől fogva többé nem vernek. Jegyzőkönyvet sem vesznek fel.

A smasszerok a fürdőszobába kísérnek, hogy megmosakodjak. Töprengek: miféle sors vár rám? Hain Péter átad a németeknek – az SS-eknek . . . Ezzel is jelzi, hogy az apparátusa jól dolgozik, és őrá nagy szükségük van. Egyben megszabadul a magamfajta emberektől. Szóval, kivisznek az országból! Kivisznek, de a többiek továbbdolgoznak. Gerson Rudi, Justus Pál, Bán Antal és Szélig Imre alakját idézgetem. Feleségem arca jelenik meg előttem. Nem sír . . .

Lélekben felkészülök a nehezebb napokra. Figyelem szobatár-

saimat. Két ügyvéd is van itt: az egyik pozsonyi, a másik pesti; rokonok. A pozsonyi két éven át illegálisan élt a pesti rokonnál, és lebukott. Ötvenöt-hatvan év körüli, művelt, csupa lélek-ideg ember volt; töprengő s keveset beszélő. Addig verték, míg el nem mondta, hol s kinél lakott. Hamarosan behozták a pesti rokonát. Egymás mellett ülünk a földön. Én vagyok az egyetlen, akivel szót vált. Megismerjük egymás gondját-baját. Amikor a vallatóknak bevallotta, kinél bujkált, nekem öntötte ki a szívét sírva.

– Nem élem túl ezt a gyengeséget, ezt a szégyent – mondja. – Elárultam a jótevőmet. – Mire a rokonát behozták, már az őrület határán volt. Talán két nappal az elvitelem előtt, a szellőztetéskor, kiugrott az ablakon. A hatemeletnyi, sziklás mélységben halálra zúzta magát. Szellőztetéskor senki sem tartózkodhatott az ablak körül; a szoba túlsó végébe tereltek bennünket, ott álltunk egymás mellett, a sarokban. Természetesen mindannyian az ablak felé fordultunk, mert az ablakon át messzire le lehetett látni; arra volt a szabadság, arra voltak a madarak, a zöld fák s a napsütötte, tavaszi levegő. Az ügyvéd hirtelen megindult az ablak felé, a szoba közepétől rohant, ahogy csak bírt, és neki a nyitott ablaknak. Az oldalfalnál álló rendőr fel sem eszmélhetett, amikor az ügyvéd áthajolt az ablakon, és alázuhant a mélységbe. Óriási riadalom támadt. A rendőr bezárta az ablakot, és reszketve, nyöszörögve odaszólt nekünk:

– Ugye látták? . . . Ugye látták?

Ottmaradtunk a sarokban, és leültünk a földre.

Néhány perc múlva a hekusok jöttek. – Jelentkezzenek, akik látták! – dörögték.

Ketten jelentkeztek.

A tanúkat elvitték, s vissza sem jöttek többé.

Szigorúbb lett a fegyelem, s két rendőr vigyázott ránk a szellőztetésnél. Két nehéz nap után a pesti ügyvédet és engem elszállítottak a *meseautón.* Az autó a Rökk Szilárd utcai, hírhedt zsidó kínzótábornál állt meg, felvett nyolc embert, és továbbgördült a toloncházba.

Megint az „egeres"! A pesti ügyvéd nem tágított mellőlem.

Pedig már nyugtalanított siránkozásaival. Gyakran könnytelenül sírt.

Fárasztó, unalmas éjszaka után eljön a reggel. Az „egeres" lakóit nem kellett ébreszteni. Kezdetét veszi az ismert tortúra: nyírás, fürdés, fertőtlenítés. Innen átszállítanak a „stabil" helyre. Az átszállítandók többsége zsidó. Ebből hát csak koncentrációs tábor lehet! A szabadulásra vajmi kevés a reményem. Elszomorít, hogy eddigi életemben még olyan keveset tettem. Azt is fájlalom, hogy utód nem marad utánam. Barátok, elvtársak és szaktársak emlékeznek majd rám. Lárma, tülekedés, ordítás és fel-felcsukló sírás; trágya és klórmész undorító szaga csap az orromba. Az ügyvéd körülöttem somfordál; ideges, nagyon félti az életét. Érzem rajta: neki ez a hely is pokol. Mellém áll, bánatosan néz.

– Mi lesz velünk, mondja meg, maga mégis tapasztaltabb?

Megsajnálom. – Uram! Most nem szabad félni. Ne mutassa, hogy fél! Fel a fejet, ökölbe a kezet, és összeszorítani a fogakat! Szembe kell néznie a bestiákkal! – Hallgat és sír. Elindulunk egymás mellett. Megveregetem a vállát. Kilépünk az udvarra. Elindulunk a fürdő felé. Hajtanak bennünket, egy pillantást mégis vetek körbe az udvaron. Rengeteg ember van itt, főképp asszonyok, gyerekek és öregemberek.

Belöknek a folyosóra. Egymásra torlódunk. Egy rendőr van velünk és néhány házimunkás. A rendőr rábíz bennünket a házimunkásokra, akiknek itt nagy hatáskörük van, és gorombák. – Mozgás! Pofa be! Menj a büdös anyádba! Kuss! – folyton kiabálnak. Bekerülünk abba a helyiségbe, ahol elkezdődnek az első cirkuszi jelenetek.

– Levetkőzni meztelenre! Ruhát, cipőt összekötni, fertőtlenítésre. Értéket, dohányt leadni, mert különben tönkremegy – parancsolnak a házimunkások, és röhögnek. A házimunkások között egy sincs politikai. Ezek vagányok, stricik, nepperek és kis tolvajok. Folyik a zsidózás és szűzmáriázás. A házimunkások közül valamelyik csendet kér.

– Gyurka, te vagy az?! – hallom az ordítást. Odanézek. Is-

merősnek tűnő alak történt felém. Már meztelen vagyok. – Gyurkám! – ölel meg. Ki az isten csodája ez? Kopasz fejű, sovány kis ember, fehér házimunkás ruhában. Látja rajtam, hogy nem ismerem fel. Felcsattan a lárma. Hajtják az embereket. Emberem kiabálva mondja: – Nem szép tőled, hogy meg sem ismersz! Vagy nem akarsz megismerni, szégyelled a szaktársadat? – Valami derengett már. Hátba vágom. Régi szaktársi szokásunk volt ez egymás között. – Menj a fenébe, hát miért szégyellnélek? Olyan fura vagy ebben a divatos kosztümben, kopaszon, lefogyva, nem csoda, ha nem ismerlek meg.

Beszélgetünk. Néha mellbe bokszol. Fiatal korában jött fel faluról Pestre dolgozni. A nagy munkanélküliség idején elzüllött. Bekerült a sodrásba, és *fejes* lett a Rákóczi úti stricik között. Három nőt futtatott, dőlt hozzá a pénz, amikor mi, többiek, a népkonyhára jártunk. Többször lebukott. Engem szeretett, mert nem néztem le, és barátkoztam vele, amit a politikaiak akkor kifogásoltak is. Később, amikor kiszabadult, nem iratkozott be a szakszervezetbe. – Bagóért nem dolgozom – mondta. Egy magyar korszak lezüllött munkásfigurája. Többszöri lebukás után nyolc évet kapott; most azt töltötte. Neve az istennek se jutott az eszembe.

– Van staubod?

– Nincs.

Máris nyúl a Levente-cigarettáért. Tüzet is ad. A többi házimunkás figyel bennünket; közben hajtják a társaságot. Az én szaktársam itt *fejes* házimunkás – gondolom.

– Pajtikám – mondja –, de örülök neked! Tudod-e, hová mész?

– Tudom, pajtikám.

– Ne hülyéskedj . . . Akarsz menni?

– A franc, aki megeszi! De mit tehetek?!

– Pajtikám, aki a hegyről jön vagy a Rökkből, annak vége. Kiadja tüdejét a kamrában.

Elmerülten néz. A ruhákat kapkodják össze, és viszik a fertőtlenítőbe. – Beszélj magadról – mondom. – Te hogy vagy?

– Én, pajtikám, itt princ vagyok. Princ ebben az embert pusz-

tító, nagy pékségben. Jobb itt lenni, mint megdögleni; hősi halottá lenni a szent hazáért. – Ismerősök után érdeklődik: Rudi, Guszti, Árpád neve kerül szóba. Hirtelen felvillan a szeme. – Gyújts rá! Rögtön jövök. – Átvágja magát a fürdősgazda felé, aki ugyancsak házimunkás, és itt nagy úr. Suttogva beszélgetnek, rám-rám pillantanak. A fürdősgazda bólogat. – Öltözz! – mondja a szaktársam visszajövet. – Amíg én vissza nem jövök, ne menj sehová se. Megpróbáljuk... Érted?

– Nem értem.

– Nem is fontos... Te mindig rendes voltál, pajtás. Megpróbálok segíteni rajtad. Csak pofa be... – Elugrik mellőlem. Összesúg másik két házimunkással, az egyik nyír, a másik fertőtlenít. Visszajön hozzám. Lenyom a lócára. – Ülj le. Várj rám. Visszajövök érted.

A fürdősgazda jön hozzám, kezet nyújt. Néhány szót váltunk. – Ülj csak nyugodtan, pajtás, és ne szarj be, lesz ez még rosszabbul is! Ha a smasszer bejönne, tégy úgy, mintha vetkőznél. – Kis idő múlva int a fürdősgazda, menjek hozzá. Kacsint. – Nézz be a kulcslyukon, új transzport érkezett, a tiédet már kihajtották.

Benézek a kulcslyukon. Jól látom a tus alatt álló meztelen nőket. Szappanozzák magukat. – Kik ezek? – kérdem.

– Vegyes... Van itt kurva és zsidóbujtató naccsága egyaránt. Keresztények. A zsidókat nem fürdetik, azok sokan vannak. Nincs rá idő. Katolikus vagy?

– Igen – felelem.

– Az jó, zsidónak lenni most nagyon tré. *Fentről* jöttél?

– Igen.

– Szar hely.

– Ki kell bírni.

– Tudod, arra gondolok, hogy az állat sem bír ki annyit, mint ti, politikaiak... Kár értetek. Sokat vállaltok.

Kinyílik a bejárat vasajtaja. Vigyorgó pofával a szaktársam lép be vagy tíz emberrel. – Vegyes felvágott – mondja. – Ezekkel mész... Majd én felvezetlek... Bányászok. Amikor ezek mennek, csatlakozz hozzájuk.

– Ha már itt vagyok – mondom –, megfürdenék.

– Fürödj. Téged nem nyírnak és nem fertőtlenítenek. Nesze, egy kis jó szagú szappan.

Mielőtt kimegyek a fürdőből, megköszönöm a fürdőgazda segítségét.

– Ne marháskodj, pajtás, mert megbántasz. Vezéreljen a szerencse! – Alaposan hátba vág.

Várunk a folyosón. Megjelenik a szaktársam.

– Álljatok sorba . . . Te, Gyuri, gyere előre.

Az udvaron át a nagy fogházba megyünk. A földszinten megállunk. A folyosón rendőrök. Két oldalon rács. A rácsnál emberek néznek kifelé. Elosztanak bennünket. A jobb oldali rács mögül nevemet hallom. Odanézek. Sokan kapaszkodnak a rácsba, integetnek.

– Pofa be! – kiabál az egyik rendőr törzsőrmester.

Most kezdem felismerni az arcokat. Békéscsabai, orosházi, miskolci, váradi, kolozsvári, budapesti elvtársak.

– Gyere ide! Gyere már ide hozzám! Hogy vagy? – Kézfogás a rácson át. Felismerem Rónai Sándort, Kiss Károlyt, Somogyi Miklóst, Török Jánost, az öreg Szél bácsit. Nagy a lárma.

– Csend legyen, az anyátok hétszentségit! – üvölt az őrmester. A szaktársam hozzá lép, elkéri tőle a rácsajtó kulcsát, az ajtót kinyitja, és betuszkol – amint ő mondta az őrmesternek – *a földijeimhez.*

Bent körülvesznek. Ölelgetnek. – Mesélj, hogy kerülsz ide?

– Majd mesélek . . . Várjatok egy kicsit.

Feltűnik a szaktársam a rácsnál. Megköszönöm neki, amit eddig értem tett.

– Várj még, öregem – mondja. – Majd akkor fogok megnyugodni, ha innen kijutsz valami biztos helyre. Egyelőre ez elég. Majd jön a folytatás. Nekem itt minden ajtó megnyílik. Kevés a rendőr, és a régebbi házimunkások mindenben segítenek. Ha írni akarsz, szólj . . .

A délelőtt azzal telik, hogy számba veszem az ismerősöket. Csoporttól csoportig megyek. Legalább hatszázan vannak ezen a

részlegen. Ember ember hátán. Három nagy terem és a folyosó is zsúfolt – építők, bőrösök, vasasok, bányászok, döntően vidékiek. Pékek ketten vagyunk, Pék Gáspár szaktárssal. Őt Szabadkáról hozták fel. Március 20-án még Szabadkán beszéltem vele. Délután összedugjuk a fejünket, beszélgetünk. Mi lesz velünk, kivisznek-e bennünket az országból? – ez a téma. Késő délután megkeresett a házimunkás szaktársam. Elmondja, hogy nagy tervet sző az érdekemben.

– Nézd – mondja –, a börtönben, ahová normális körülmények között csak ötszáz ember fér el, hat-hétezren vagyunk. Pokoli zsúfoltság! Itt most sok mindent lehet kezdeni, némi szerencsével. A te transzportod, a svábhegyi és a Rökk Szilárd utcai, három-négy nap múlva kifelé indul. Ahol jelenleg vagy, a jelek szerint, egyelőre még bent marad. Először a zsidókat viszik el. A zsidókat ti fogjátok követni. Kurvákat, striciket most nem szállítanak el, ezek nem veszélyesek. Innen, talán, ki tudlak léptetni. Az irataidat – súgta – az irodán megsemmisítjük. Sok haverünk van itt, akikkel szót lehet érteni. A rendőrök nem urai a helyzetnek. Neked azonban okosnak kell lenned, mert iratok nélkül létezni éppolyan veszélyes, mint mondjuk, zsidónak lenni. A leveledet még ma kiviszik. Nesze, levelezőlap is, legyen kéznél, ha kell. Nesze, cigaretta is. Pénzem nincs – röhög nagyot.

Szeretném megölelni, mert úgy érzem, hogy benne nagyon értékes kincsre akadtam. Beszél, beszél:

– Érdekes pofák vannak itt. Bajcsy-Zsilinszky Endre; sebesülten rálőtt az SS-ekre. Klassz pali! Valami Györki nevű ügyvéd is... szoci. Ismered? Tudod, ki van még itt? A Kati!

– Kati? Miféle Kati?

– A Karádi, te marha! No de, ez mellékes. Az a fontos, hogyha elszállítás lesz, neked keresztény, magyar transzportba kell kerülnöd. Egy kis mázlival menni fog.

Elválunk egymástól. Vacsoraidő következik. Aztán lefekvéshez készülődünk.

A miskolciak szorítanak helyet a cementen. Kiskabáttal takarózom. Reggel dideregve ébredek. Megmosdom a csapnál. Az

ablakhoz állok, levegőzni és nézelődni. Meghökkentő kép: 4000 ember a szabad ég alatt! Csomagokon ülnek. Bóbiskolnak. Anyák csecsemőiket szoptatják. Gyerekek sírnak. Öregek imádkoznak. Szívfacsaró látvány. Éget a szégyen, hogy ebben a pokolban a strici ad példát az emberségből. Vajon évek múlva emlékeznek-e majd erre az emberek, szégyellni fogják-e magukat azért, amivé válhattak Krisztus születése után 1944-ben?

Megkezdik a zsidók elszállítását. Nézem a felsorakozó századokat. A férfiak negyven és hatvan közöttiek. Az utolsó előtti munkaszolgálatos században van az ügyvéd ismerősöm. Hallgatom a keretlegények ordítozását. A nagy vaskapu kitárul. A századok kivonulnak. Az ügyvéd búcsút int. Kívánom neki, hogy kibírja. Mindannyian bírják ki!...

Ó, éjszakák!... Az elmúlt éjszaka volt a legszörnyűbb. A Baross tér egyik nagy bérpalotája telitalálatot kapott. A pincéig lerombolódott – mondták. Aludtunk, amikor felsikoltottak a szirénák. A toloncban pánik tört ki. Stricizték a rendőröket. Panasz és átok levegője töltött be mindent, ugattak a légelhárító ágyúk. Mi, politikaiak, uralkodtunk magunkon, csitítottuk a pánikra hajlamosokat. Az őrség és a rendőrök ezt hálásan fogadták.

Van itt néhány értelmiségi – kispolgár –, akikről mindnyájan tudjuk, hogy így vagy úgy, kibújtak a sárgacsillag szorító gyűrűjéből, és itt találtak menedéket. Ezeket is szemmel tartjuk. Ha valahol valaki elveszti a fejét, máris mellette vagyunk.

Szörnyű detonációtól reng alattunk a föld; megmozdul a nagyépület is. Az a sejtésünk, a tolonc udvarát érte találat. Alattunk is kitört a lárma; sikítoznak. Sokan menekülésre készen várnak. Ha találatot kap a tolonc, ki kell törni!

Talán másfél óra is elmúlik, mire lefújják a riadót. Aludni nem lehet – de nem is érdemes. A házimunkásoktól tudjuk meg, hogy tőlünk százméternyire csapott be a bomba.

Másnap reggel két nagy transzportot állítanak össze ezer-ezer emberből. Garanyba és Kanizsára indítják őket – mindkét he-

lyen nagy internáló tábor van, ide kellene nekem is bejutni! Mindegy, hogy melyikbe...

Megkezdik szétválogatásunkat. Akiket lecsuknak majd, azokat leviszik a pincébe. Délre már kevesen maradunk. Elviszik Rónait, Kisst, Törököt, Somogyit, Szélt, Tapsonyit és Surjánt. Szomorú vagyok. Az én szaktársam nem jön. Ideges vagyok.

Délután négy órára már csak tizenöt-húszan vagyunk. Az ablaknál állok, és a szaktársamat várom. Már kezdem feladni a reményt. Öt órakor megjelenik. Sápadt, ideges, lihegve törtet felém. Behúz az egyik sarokba.

– Nagy zűr van – mondja. – Most vigyázz! két csoportot állítanak össze, ezek reggel korán indulnak... De néhány embernek nincs meg a papírja! Ilyenek tízen vagytok. Keresztények! Most aztán gondolkodj, mert nemsokára bejönnek a rendőrök, kérdéseket tesznek fel: okosan felelj! Szeretném, ha sikerülne az országban maradnod. Mindegy, hogy hová kerülsz. Vigyázz, pajtás: mi nem ismerjük egymást! – Megölel, és válaszra sem várva elviharzik.

Rövid idő múlva bejön hozzánk a hivatal civil vezetője, néhány rendőr őrmesterrel. A civil kérdi az embereket, melyikük, honnan való, és miképp került be. Én határozottan felelem: szakszervezeti vagyok, foglalkozásom pék. Fürkészőn néz, majd bizonytalanul kérdi:

– Keresztény?

– Igen.

– Mióta van itt?

Régebbi időt mondok, mint amennyi igaz. Enyhült hangon mondja:

– Nem találjuk a papírjait és a személyi csomagjait.

Mindenkit kikérdeznek, aztán tanácstalanul elmennek.

Valamivel később rendőr főtörzsőrmester lép elénk.

– Emberek, ki akar Kanizsára menni?

Csend, de csak egy pillanatra. Kilépek. Végigmér. – Oda álljon! – Utánam még hat ember lép ki. – Jól van! Maguk heten

jöjjenek velem. A többi marad! – A folyosón egy lélek sincs. A pincébe vezet bennünket.

– Innen senkit nem lehet kiengedni – szól a főtörzsőrmester a rács mellett álló rendőrnek. Reggel Kanizsára mennek.

A zárkában együtt vannak az elvtársaim: Rónai, Somogyi, Tapsonyi, Suján. Helyet szorítanak nekem. Itt csak ülni lehet. Körülöttem vidám a hangulat, én azonban teli vagyok szorongással. Tapsonyi sejti, mi játszódhat le bennem, vigasztal: – Nem baj, testvér! Együtt vagyunk, és ez a fontos.

Nyolc órakor megjelenik nálam a szaktársam. Cigarettát nyom a számba. Arra kérem, adjon fel levelet a feleségemnek. Írja meg neki, hogy hová kerülök.

– Meglesz, pajtás! – mondja. – Írok én, és üzenek is neki. Ti munkára mentek. Sok szerencsét, és a viszontlátásra!

Kilépve a rácsos ajtón, még visszanéz. Eztán gyorsan eltűnik a tolonc zegzugos folyosóján. Soha többé nem látom... Suján mellett fekszem. Tapsonyi a lábamnál ül. Úgy érzem, jó kollektívába kerültem. Tíz órakor csendet rendelnek el. Néhányan szundikálnak, mi, Tapsonyival, beszélgetünk. Hajnalban ébresztenek. Megesszük a köménymagos levest – kapunk hozzá két szelet kenyeret. Csoportosan sárga villamosra terelnek bennünket. Hajt valami – minél hamarabb elhagyni a toloncot. Az utcán Tapsonyi a társam. Ragaszkodik hozzám. Kedvelem őt. A villamos kifordul a mellékutcából, megállás nélkül keresztülzúg Pesten, át Budára. Egyórai villamosozás után átparancsolnak bennünket egy személyvonatra. Házimunkás szaktársam jóvoltából meglátom anyámat a kelenföldi állomáson. Sírva integet, és rémülten nézi a tovagördülő vonatot. Vonatunk a Balaton mellett robog velünk. Szép idő van, készítik elő az úri nyaralókat, festik a házakat, rendezik a kerteket! Délután négy órára futunk be Kanizsára. A vonat mellékvágányra gördül; befutunk a táborhoz.

Fegyveres rendőrök vesznek körül bennünket; behajtanak a tábor hatalmas udvarára. Névsorolvasás. Hallom a nevem. Hangosan mondom:

– Jelen.

Hatalmas pajtába, százas csoportban helyeznek el minket. Ideiglenes szállás. Vacsorát adnak. A pajtában szalmán alszunk. Kilenc órakor lefekszünk. A kerítés körül reflektorfény és szögesdrót; csend borul a kanizsai internáló táborra.

4.

Valamikor, amikor még más volt a rendeltetése, a Frank Kávégyárhoz tartozott – aztán embernyomorító intézménnyé vált: a Horthy-Magyarország állam- és közigazgatásának kelléke lett. Lakói nagy részben politikaiak voltak: létszámát egyre növelte a háború és a félelem. Az egyébként kedves vidéki városban két tábor is volt: bent a városban a nőké, és a város szélén, a kávégyár helyén, a férfiaké. Nagy létszámú rendőrapparátus vigyázott a foglyokra.

A táborban háromezren voltak. A kávégyárhoz nagy fészereket és a rendőrlegénység hálótermeit építették. A tábornak volt egy nagy konyhája, raktára, szerelőszobája, iparosok számára munkahely – főképp szabóknak és susztereknek –, volt borbélyműhelye és egy nagy kertészete. Innen jártak ki a foglyok dolgozni a sörgyárba és néhány kisebb üzembe, alárendelt munkára. A nagybirtokok mezőgazdasági munkáira is nagy csapatokban vitték az embereket. A munkabéreket a tábor parancsnokának fizették be.

Az első reggel, amint jobban szétnéztem a táborban, felfedeztem Valentini Ágostont, a szegedi szociáldemokrata ügyvédet, Szobek Andrást, a békéscsabai szociáldemokrata vezetőt; és Sulyok Dezsőt, a híres pápai ügyvédet, a kisgazdák egyik vezetőjét. Ők már néhány hete voltak itt. Az ő részlegüknél a tábort kezdték kiüríteni; néhány nap múlva el is tűntek. Kiderült, hogy hazaengedték őket.

Mi maradunk, tehát be kell rendezkednünk. Megalakítottuk a tábor mások számára láthatatlan vezető kollektíváját, tagjai lettek:

Rónai Sándor, akinek azt a szerepet szántuk, hogy néhány emberrel *szállja meg* az irodát, ahol néhány gyanús értelmiségi is dolgozott. Kiss Károly, akinek már nagy tapasztalata volt a táboréletben: neki kellett megszerveznie az iparosszobákat, -műhelyeket, és összetartania a szakmunkásokat.

Az építők külön csoportot alkottak; ezeknek Somogyi és Török lettek a vezetői. Ők nemcsak a tábornak dolgoztak, de messzi tájakra is kijártak munkára, és kapcsolatuk lehetett a világgal és a kint élő elvtársakkal. Én azt a feladatot kaptam, hogy *szálljam meg* a konyhát. Ez azt jelentette, hogy nem vállalhattam kinti munkát, mert állandóan bent kellett maradnom. Rónai, Kiss Károly és én tehát benti, *stabil* emberek lettünk, s ezzel egyben a kollektíva állandó vezetői.

A konyha mindig fontos és privilegizált hely volt, ahova politikaikat nemigen engedtek be. Néhány nap múlva kezdett kialakulni a helyzet. A szereposztásnak megfelelően ment minden. Kívülem Pék Gáspár mint pék s néhány más elvtárs bekerült a konyhára, ahol tízen dolgoztunk: heten politikaiak, hárman bűnügyesek. A táborban körülbelül 1500-an voltunk, amikor megindult a mezőgazdasági munka.

A főszakácsunk hentesmester volt, akit feketézésért internáltak. Itt teljhatalmú úr. A helyettese is hentes, sötét, mindenre kész alak. A konyha főnöke pedig egy öreg rendőr törzsőrmester. A konyha személyzetének külön hálóhelyisége volt. A főtörzs megtiltotta, hogy másokkal érintkezzünk. Egy hét alatt tisztán láttam a főszakács és segítője machinációit. *Repült* itt a zsír, a hús és kenyér – mind olyan cikk, amely a táborban nagy érték, és hatékony. Ezt a bandát fel kellene robbantani! – gondoltam. Az amúgy is szűkös adagokból lopnak el. Naponta öthat kiló zsírral, ezer kenyérrel és vasárnaponként közel két mázsa hússal operáltak. Sok pénzük volt, mindenhez hozzájutottak, olykor a rendőrök ki is vitték őket a helyi nyilvánosházakba, onnan tökrészegen tértek haza.

Nekikezdtem az eléggé piszkos konyhát rendbe szedni és tisztaságot tartani. Ezt a főtörzs hamarosan észrevette. Egy ízben

a táborparancsnok a feleségével együtt jött a konyhát ellenőrizni.

– Mi történt itt, hogy ilyen nagy tisztaság van? – kérdezték.

Mielőtt a főszakács válaszolhatott volna, mondtam, hogy semmi különös; ez csak a szokásos tisztaság, hiszen a konyhának, a fertőzés veszélye miatt is, tisztának kell lenni.

– Helyes – mondta az asszony. A főszakács állt és hallgatott.

– És ez így is marad? – kérdezte az asszony.

– Igen, méltóságos asszony! Így kell hogy legyen.

– Mi a foglalkozása? – kérdezte a táborparancsnok.

– Pék vagyok, főtanácsos úr.

– Hát ez nagyszerű! – mondta a parancsnok. – Tudna maga grenadírmarsot főzni?

– Tudok! – mondtam, bár még életemben sose főztem ilyet.

– Hallgasson ide! Van itt elég krumpli, amit el kell fogyasztani, mert a nyakunkra rohad. Grenadírmarsot főzzön. Ez az étel jóllakatja az embereket. Eddig nem volt, aki csinálja. Hát most lesz! Maga felel érte – fordult hozzám. – Pénteken már főzzenek.

– Két felelős lesz? – kérdezte a főszakács a parancsnokot.

– Sokszor kértem magát, hogy csináljanak grenadírmarsot, de maga azt mondta, hogy hentes, és nem ért hozzá. Hát most már van olyan, aki ért hozzá. Megértették?

– Igenis! – feleltük kórusban.

Elvonultak. A főszakács káromkodott.

Délután magához hívatott a főtörzs, és vallatott, meg tudom-e csinálni a grenadírmarsot. Ha baj lesz belőle, kutyavilág vár rám.

– Legyen nyugodt, főtörzs úr! – mondtam. – Maga a parancsnokunk, és nekem nem érdekem, hogy maga leégjen. Segítsen nekem, és finomat főzünk.

– Menjen a fenébe, én nem tudok főzni!

– Nem a főzésben . . .

– Hát miben?

– Tudja, főtörzs úr: a grenadírmarshoz sok zsír kell . . .

– Azt lehet! . . .

– De ebben csak a főtörzs úr segíthet, különben a zsírnak lába kél. – Megígérte, hogy segít a zsírtartalékolásban.

Három nap alatt három kiló zsírt spóroltunk, a napi zsíradaggal együtt tehát nyolc kiló zsírunk volt. A tésztát Pék Gáspár és én készítettük. Ezen a napon én voltam a konyha főnöke. A kifőtt tészta levéből rántott levest csináltam – finom, szegényember levese. Amikor kifőtt a tészta, a parancsnok bejött a konyhára, és megkérdezte:

– Maga nem tiszántúli?

– Erdélyi vagyok.

– Hát ott is ismerik ezt a kódislevest? – Tetszett neki, hogy a tészta levét nem öntöttem ki, hanem felhasználtam levesnek. – Teli van az tápanyaggal – mondta. Megdicsért.

Háromnegyed egyre készen voltunk. Sürgetésemre kezdetét vette a kiosztás. Személyenként negyvenhárom deka grenadírmars jutott. A parancsnok kóstolót kapott. Ízlett neki. Nagy volt az elégedettség.

Másnap a parancsnok kijelentette a konyhán:

– Maga az én emberem! Ezentúl hetenként egyszer grenadírmars legyen az ebéd!

Feszültség keletkezett köztem és a főszakács között. Négyszemközt ajánlotta, kössek vele egyezséget: én leszek majd a helyettese. A mostanit kiteszi, és akkor ketten együtt munkálkodnánk.

– Nézze – mondtam neki –, én nem tudok, és nem is akarok lopni. Aljas embernek tartom azt, aki a rabtársait meglopja a börtönben.

A főszakács dühösen mondta: – Hogy ki bukik itt le először, az majd még eldől! Egy biztos: a konyhában nem lesz kommunista uralom! – Dúlt-fúlt. A lopás lehetőségét egész kis területre tudtuk korlátozni, és veszélyessé is tettük.

Egy alkalommal megfigyeltem, hogy a főszakács a köménymaglevesbe nem tett zsírt. Valaki felfedezte, hogy az eldugott zsír hátul, a fal melletti, nagy asztal alatt van. A szemmel tartott főszakács nem tudta kivinni. Közben kiosztotta a reggelit, mi pedig elkezdtük a nagytakarítást. Takarítás közben jött be a pa-

rancsnok. Intettem az embereimnek, akik az asztalt nagy dirreldurral felkapták.

– Miféle zsír van ott az asztal alatt, főszakács? – kérdezte a parancsnok. A főszakács dadogva mondta, hogy elfelejtették beletenni a reggeli levesbe.

– Gazember! Miért dugta az asztal alá? Jelentette ezt a főtörzsnek?

– Nem.

– Főtörzs!... Maga ezt nem látja? Ez a feketéző itt is manipulál. Mától kezdve maga lesz a főszakács – mutatott rám.

– Igenis! – A parancsnok elment. Néhány perc múlva a volt főszakács a különszobából átkerült a *csövesekhez*.

Ezután még három embert váltottak le, öt új ember jött a konyhára. Ezzel ez a hely teljesen a kezünkbe került. Azt hiszem, azt mondanom sem kell, hogy azért velem is előfordult, hogy a zsírt elfelejtettem beletenni az egyik nagy kondérba. Volt egy csajkára való paprikás zsír, *átpasszoltuk* az iparosszobának, ahol aztán Kiss Károly gondoskodott arról, hogy a zsír rendes helyre kerüljön.

5.

A mezőgazdasági munka – különösen az aratás – lecsökkentette a tábor létszámát. A táborból naponta vitték az embereket különmunkára. Somogyit és Törököt néhány építővel kihelyezték a Balatonra. Villát építettek valami magas rangú tisztnek. Ez viszont lehetővé tette, hogy szélesebb hálózat épülhessen ki a tábor foglyai, a család, a barátok és a szabadon élő elvtársak között. Csomagok is bejöhettek. Tűrhetővé vált a helyzetünk.

Megszerveztük a rádióhallgatást, és újsághoz is jutottunk.

Egy idő után Kiss Károly és körülöttem alakult ki a tábor politikai központja. Kiss Károllyal naponta többször is szót váltottunk, itt kerültünk szorosabb emberi és elvtársi kapcsolatba.

Híre jött, hogy a belügyből bizottság száll ki. Nagy volt a sürgés-forgás, idegesség és riadalom. Nekünk, politikaiaknak,

semmiféle belügyi bizottság nem jó! Embereket rejtegettünk, akik nem keresztények. Mit akar a bizottság? Kissnek az volt a véleménye, hogy vigyázzunk a rendre. Most az a fontos, hogy elégedettek legyenek velünk.

Megérkezett a bizottság. Egyik helyről a másikra mentek. Velük volt a Zala megyei és a kanizsai rendőrkapitány is. Embereket eldugdostak, munkára küldtek, az udvaron senki sem járhatott – mindenütt tisztaság és rend uralkodott. Amikor hozzánk beléptek, „vigyázz"-t vezényeltem, és jelentkeztem. Eldörögtem, hogy hányan vagyunk, és mit főzünk. Fehér kötényben, fehér sapkában álltunk sorban.

– Szép ez a konyha! – mondta az egyik. – Nézd csak – szólt a másiknak –, még ki is festették. Látszik, hogy rendes gazdája van.

– Most nagyon rendes iparosembereim vannak – szólalt meg a parancsnok. – Vezessen bennünket, főszakács! – szólt. Belenéztek minden edénybe, kanalat kértek, megízlelték az ételt. A konyhából a raktárba vezettem őket. Volt száz mázsa zsírunk, százötven zsák lisztünk, grízünk, káposztánk, babunk. Rend és tisztaság volt.

– Maga pék? – kérdi a belügyes.

– Igen.

– Miért internálták?

– A szakszervezet miatt.

– Rendes ember – szól a parancsnok.

– Panasza, kérelme van? – kérdi a belügyes barátságosan.

– Nincs.

– Szebb jövőt! – köszön.

Ráfelelem: – Adjon Isten!

Az iparosszobában Kiss Károly fogadta őket. A főtanácsos neki is azt mondta: – Csak így tovább!

Hazulról jöttek a levelek. Tehetetlenül járkáltam. Feleségem egyik levele mélyen megrázott. Sírtam, törni-zúzni tudtam volna. Alapjában véve én biztos helyen voltam, de ők a pesti po-

kolban, állandó halálfélelemben. Jött a hír: a pesti zsidókat nem szállítják el! Az izgalom s a feszültség azért nem csökkent.

A nyugati partraszállás híre fellelkesítette a tábort! A vezetés és az őrség félelmet árult el. Mi a keleti frontot figyeltük – az volt közel hozzánk. Ha Somogyiék néha hazajöttek, részletesebb és pontosabb híreket hoztak. Nyugaton a partraszállás után lelassult az előrehaladás üteme. Megnőtt a keleti front és a déli, Tito-féle partizánmozgalom szerepe. Július 20-án délelőtt Sebes izgatottan jött hozzám az irodából, és elmondta, hogy a rádióban hallotta: Hitler ellen merényletet követtek el.

A városból az őrség erősítést kapott, s a kint dolgozó internáltakat sürgősen behozták belső munkára. Kijárási tilalmat rendeltek el. Nyugtalanság és kapkodás volt észlelhető. A rendőrök gorombáskodtak, sőt, nyíltan is verték az embereket. A rendőr főtörzzsel jó viszonyban voltam. A konyha mellett volt a szobája, rádiója is volt, a hírek kihallatszottak. Olykor megkínált egy pohár borral, pálinkával. Be is rúgott és sírt, a rádiót pedig bömböltette. Így aztán Kissnek én vihettem a hírt: sajnos Hitler életben maradt! A merénylőket pedig elfogták.

Minden átmenet nélkül a táborban valami lazulás volt érezhető. A rendőrök szóba álltak az internáltakkal. Azok a rendőrök, akik korábban vertek, keresni kezdték hozzánk a kapcsolatot.

Váratlanul érdekes esemény történt: mivel a női táborban nem volt hely, száz nőt hoztak át hozzánk. Döntő többségük prostituált volt. Zsidó nők is voltak köztük. Élelmet és cigarettát juttattunk nekik. Szerettek volna megszökni, de ebben mi nem tudtunk nekik segíteni. Őket nem vitték külső munkára. A vagányok is hamar kapcsolatot találtak hozzájuk – emelkedett a hangulat. Nők a táborban, kiéhezett férfiak között!... Ettől még a rendőrök is megváltoztak. A nőket tovább kellett szállítani. Nagy csend maradt utánuk.

Röviddel később hét szökött zsidó nőt hoztak be. Leromlott fizikai állapotban voltak, szörnyen kiéhezve. Dupla ennivalót juttattunk nekik. Az egyik asszonnyal sikerült beszélgetnem. Ál-

landóan szökésben voltak – mesélte –, Pestre szerettek volna eljutni. Nem volt ennivalójuk, emiatt buktak le. De innen meg fognak szökni... Ha lenne néhány napra ennivalójuk, sikerülne a tervük.

– Segítünk – ígértem. Kenyeret és zsírt gyűjtöttünk nekik. Amikor a rendőrök elvitték őket, hálás szemekkel búcsúztak el tőlünk. Eltűntek az életünkből.

Berendezkedtünk a naponta ismétlődő bombázásokra. A gépek általában Kanizsa felől jöttek, és arra is távoztak. A bombázáskor az embereket leparancsolták a pincékbe, a parancsnokság és az iroda beosztottjai a kertészeti árokban húzódtak meg. A börtön és az internálótábor tele volt rémhírrel, frissen született kombinációkkal – a rabok fantáziája színes és eleven. Fantáziájukat vágyaik táplálták a szabadságért, asszonyaikért s a puszta életükért.

Somogyiékat – mint említettem –, majd másokat is váratlanul visszahoztak a táborba. Ez összeesett a Sztójay-kormány bukásával és a Lakatos-kormány kinevezésével. Somogyiék hozták az enyhülésről és a táborból való esetleges szabadulásunkról szóló híreket és reményt. Somogyiék bejövetele után az irodások jelezték, hogy összeírják az iparosszobák rendesebb elemeit; ezek nagy része politikai! Kiss Károllyal és Somogyival abban állapodtunk meg, hogy akit csak lehet, be kell vétetni a névsorba.

Néhány nap múlva bejött a konyhára a tábor parancsnoka.

– Mondja, főszakács, nem akar kimenni? Módunkban áll magát, a jó magatartása alapján, kiszabadítani. Rendes iparosember, magára most nagy szükség van odakint.

Cikáztak fejemben a gondolatok, hullámzottak az érzések. Vajon van-e már olyan jó helyzet odakint, hogy érdemes kimennem? És ez nem csalétek-e? Kiengednek, aztán be kell vonulnom. Hiszen a Lakatos-kormány tovább erőlteti a háborút. A biztos helyemet cseréljem fel? Úgy döntöttem, még várok. Megköszöntem a parancsnoknak, hogy gondolt rám – nincsen panaszom, ha teheti, van itt a konyhán nálam idősebb, családos ember, azt kellene kiengedni.

– Maga nekem ne protezsáljon! – mondta. – Itt magára nagy szükség van, de... Majd gondolkodom.

Rohantam Kisshez, hogy kiértékeljük a helyzetet. Kiss sok emberét felvették a listára – de mi ez, komoly enyhülés? Annyi csalódás után nehéz eligazodnunk. Kiss Károly Somogyival szabadult. A kollektívát át kellett szerveznünk. Augusztus közepén szabadultak a váradiak, majd közvetlen utánuk az erdélyi internáltak is.

Augusztus 23-án a románok kiugrottak a háborúból. A táborparancsnokot napokig nem lehetett látni. Most először rajtam is erőt vett a félelem: nem számítottam el magam? Szabadulhattam volna, és nem tettem!

A románok kiugrása következtében a front Magyarországra tevődött át. A keleti front a teljes összeomlás képét mutatta.

Kiss Károly járt a feleségemnél, s valahogy eljutott hozzám a levele is. Üzente: várjak nyugodtan, szabadulásom most már rövid idő kérdése. Kiss Károly üzenete bizakodóvá tett.

A szovjet hadsereg egységei már Magyarország területén harcoltak. Az angolok partra szálltak Görögországban.

Egyszerre kaptam üzenetet Dombaitól, a kanizsai építők vezetőjétől és Somogyitól: ne mozduljak! Várjak! Örülök, hogy ők sem feledkeztek meg rólam.

Október 4-én rendőr jön értem. Felkísér a főtanácsoshoz. Megyek a táboron végig, be az irodaépületbe. Mit akarhat tőlem? Kopogok. Belépek. Jelentkezem. Ott van a főtörzs is.

– Ide hallgasson, főszakács: a belügyből távirat jött, hogy magát engedjem ki, és kíséret nélkül irányítsam Pestre! A vonat este hétkor indul. Adjon át mindent.

Szédülök: mi ez, jó vagy rossz? A táborparancsnok folytatja:

– Nem tudom, hogy maga kicsoda, de ha a belügy ilyen sürgősen kéri, maga nem lehet egyszerű szakszervezeti tag.

Hallgatok.

– Nézze, barátom – folytatja a parancsnok –, elmegy innen. Felejtse el, ha néha-néha nehéz sorsa volt. Mindent felejtsen el. Az ország sokkal-sokkal többet szenved.

– Értem, parancsnok úr!

– Magának már nem vagyok parancsnok! Szabad ember... – Hozzám lép, kezet nyújt. – Elmehet, barátom. – Kifordulok az irodából. – Észre sem veszem, hogy mögöttem kullog a főtörzs. A konyha előtt utolér. Belépünk a konyhába. A főtörzs mindenkit kiküld. Megszólal:

– Marosán úr, kérem... mondja meg, ki maga tulajdonképpen? – Nem tud hová tenni.

– Nem vagyok úr... Mondtam már magának, hogy szakszervezeti munkás vagyok.

– Maga nemcsak tag, maga annál jóval több lehet.

Nem szólok.

– Én Békés megyei vagyok, Marosán úr. Békés megyei. Tudom, amit tudok. Öreg rendőr vagyok, és ha hülyének is mondanak a foglyok, gondolkodom is. Jöjjön, ha már elmegy, igyunk egyet. – Mindig volt pálinkája és bora. – Kit ajánl maga helyett? Akárki lesz az, elfogadom.

Megmondom az illető nevét. Gondolkodik.

– Legyen! – Iszogatunk. – Mi lesz velünk, Marosán úr? Az ország másik felén, ahol a szülőfalum van, már ott vannak a vörösök. Én pedig itt rohadok. – Ül az ágyon. Iszik és sír. – Megismer-e még maga az életben?

– Előre fogok magának köszönni, hiszen maga az idősebb.

– Sokan bosszút állnak majd rajtam.

– Ha valaki innen kilép, igyekszik mindent elfelejteni.

– Isten vele! Gondoljon rám...

A kaput őrző rendőr nagy szájjal vigyorog. Kilépek az útra. Fél év! Vissza se nézek.

Az állomáson sokan vannak. Megiszom egy fröccsöt, aztán vonatra szállok, hogy helyet biztosítsak magamnak. Olyan idegen minden – újra meg kell szoknom a szabad emberek világát. Úgy érzem, hogy mindenki látja rajtam, honnan jövök. Papírjaim nincsenek – csak szabadulólevelem van. A kofavonat lassan döcögve belevész a dunántúli dimbes-dombos vidék korán sötétedő világába. Két fiatalember spiccesen dudorássza: „Sárga rojtos a ken-

dőm sarka . . .” Fehérváron leszállok nyújtózkodni. Látom, hogy a bombázás milyen hatalmas pusztítást végzett ebben a városban. Reggel öt óra, mire a vonat befut velem a Déli pályaudvarra. A Vérmezőn körülnézek, aztán gyalog elindulok. A Széna téren villamosra ülök, a Nyugatinál átszállok, hogy megközelíthessem a csillagos házat, ahol most a családom lakik. Hat óra elmúlt. A sárgacsillagos ház kapuja nyitva. Szorongva lépek be a házba. Első emelet . . . A folyosón és a lépcsőházban asszonyok. Zsúfolt a ház – mintha ide menekült volna minden meggyötört ember. Megállok az ajtó előtt. Csengetek. Idegen asszony kerül elém. Utat enged, és mutatja a középső ajtót.

– Ki az? – szól valaki. Csak Rózsi lehet.

– Én vagyok.

Kitárul az ajtó. Pillanat alatt négy asszony ölel, csókol.

Együtt a család. A kis Éva sokat nőtt. Néz, néz, a könnyektől nem tudok beszélni. Az asszonyok is sírnak. Feleségem mindig szép volt, de most csodálatosnak találom. Egymás kezét fogjuk.

Magdán és Jolánon észrevettem: másállapotban vannak. Férjük távol, munkaszolgálaton.

Feleségemmel hazamegyünk valódi lakásunkra. Nem tudok belenyugodni: én itt, a feleségem meg a csillagos házban fog lakni? Csengetésre riadunk fel: Kiss Károly áll az ajtóban. Felugrott hozzánk, hátha itt talál. Kér, menjek át az építőkhöz, tíz órakor Somogyi vár, tőle mindent megtudunk. Máris továbbmegy. Érzem rajta, hogy ő már munkában van!

Feleségem dolgozni indul, én pedig átöltözöm. A sok helyet megjárt ruhámat elteszem, talán már nem lesz rá szükségem. Elindulok az építők szakszervezetébe. Benyitok az egyik irodába: annyian vannak bent, levegőt is alig kapni. Látom, hogy Somogyi, Szél, Török és néhány más elvtárs is beszél. Somogyi másik helyiségbe vezet. – Nagy események érlelődnek – mondja. – A *fentiek* részéről megtörtént a közeledés. Horthy találkozott Szakasitscsal és Tildyvel. Mi pedig Horthy fiával tárgyaltunk. Az országban most Debrecen térsége a háború központja. Ha a

szovjet tankok áttörnek, és át fognak törni, Szolnok is elesik, és a front Pest alá zúdul!

Izgalmas dolgok. Hallgatok.

– Holnap ismét gyere fel. A címedet felírom, mit lehet tudni...

1944. október 5-e van. A városban sok a német katona. Nyilasokat alig látni, de annál több keleti bajtársi szövetségest. Délután kapcsolatot találok Széliggel és Bánnal. Meglepő, milyen keveset tudnak. Somogyit idézem előttük.

– Pletyka – mondja Bán.

– Tudod, mit? Állapodjunk meg: mindennap találkozunk. Holnap délután eljövök hozzád.

Felkeresem Gerson Rudit. Kadarka mellett nem fogyunk ki a szóból. Kérem őt, jelentsen be újra, hadd legyen munkahelyem. Kipróbált barát, vele akarok maradni. Este későn érek haza – egyedül. Feleségemtől néhány ház választ el. Nem bírok elaludni. Micsoda világ: a feleségem a csillagos házban, én meg itt! Ablakom nyitva. Mélységes októberi csend van. Nagy ritkán mozdony sípja hasít a levegőbe.

A feleségem azzal fogad, Mónus üzent, keressem fel. Nem messze, a kórházzá átalakított Bethlen téri zsidó iskolában él. Mónus hát tudja, hogy szabad vagyok, de Szeder főtitkár még nem!

A Bethlen téri zsidó iskola folyosója teli van emberekkel. Sárgacsillagos, nagyrészt idősebb emberek – értelmiségiek, polgárok. Egy nagyobb csoport közepén fedezem fel Mónust.

– Hol van Böske? – kérdi. – Miért nem jött el ő is?

– Dolgozik. Honnan tudta meg, hogy kint vagyok?

– Járnak ide a gettóházból látogatóba. Szeder nem keresett még?

– Nem.

– Ez baj. Délután három órára idejön Szélig. Eljöhetnél te is, hármasban beszélgetnénk.

– Mondja, Mónus elvtárs, mit gondol, mi lesz? – kérdem. Fejét a nyaka közé húzza.

– Ki tudja!?

– Ez nem felelet. Valamiféle elképzelése biztosan van?

– Nézd, fiam, az országot megszállták. Itt erősek a németek, mert a román és a jugoszláv frontról ide vonják össze csapataikat. Ráadásul Horthy ingadozik, és a hadsereget senki sem tudja felmérni; azt sem, hogy a nyilasok hogyan állnak. Horthy fogadta Szakasitsot. Szóval... ingadozunk, de nem lépünk! Egy biztos: bennünket a szovjetek szállnak meg. Ilyen megállapodás jött létre a Szövetségesek között.

– Minden jel arra mutat – folytatja Mónus –, hogy Szakasits a kibontakozás embere. Ő lehet majd a szociáldemokrata párt vezére, őt kell erősíteni.

Mónustól elválva, a Rákóczi úton belebotlok Kovács Imrébe. Úgy sétál, mintha a korzón járna. – Hová olyan sietősen? – kérdezi. Elegáns, nem látszik rajta, hogy nehéz, sovány napok lennének mögötte.

– Randevúm van – mondom neki.

– Elkísérlek egy darabon. Mi van veled?

– Most szabadultam Kanizsáról.

– Az utolsó pillanatban – mondja.

Zavar, hogy olyan nagy biztonsággal járkál, s hogy eddig baj nélkül megúszta.

– Mit csinálnak a szociáldemokraták? – kérdezi.

– Nem tudom. Most kezdek csak széjjelnézni.

– Hosszabban kellene beszélgetnünk. Ha akarsz, megtalálsz a szerkesztőségben, Szabó Pali bácsiéknál. Gyorsan peregnek az események. Tudnunk kellene egymásról.

Kötelező ígéretet nem teszek. Lehet, hogy megérezte rajtam: kissé bizalmatlan vagyok. A Körútnál elválunk. Villamosra szállok. Három órára ismét Mónusnál vagyok. Széliggel beszélgetnek. Szélig teli van panasszal, Szedert keresi napok óta, de képtelen megtalálni. Mónus azt ajánlja, hogy ketten menjünk ki Sze-

der lakására, Sashalomra. Neki kötelessége bennünket tájékoztatni, tárgyalásokat folytat, kapcsolatban van Szakasitscsal is.

Szedert otthon találjuk. Pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy ő a szociáldemokrata párt főtitkára. Nem örül nekünk, s a kérdésekre, amelyeket Szélig tesz fel, csak ímmel-ámmal válaszol. Semmi komolyat nem mond. Rá mordulok. – Akar beszélni vagy nem? Mi sokkal többet tudunk annál, mint amennyit Szeder elvtárs kegyeskedik elmondani!

– Mit tudhat maga? Most került elő . . .

– Azt is például, hogy a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Párt között tárgyalások folynak.

– Kitől tudja?

– A kommunistáktól.

Zavart lesz, Széliget nézi, aki dühösen ül az asztalnál.

– Tiltakozom az ellen, hogy maga hallgatásba burkolózzék – mondja Szélig. – Sok mindent tud, ne kezeljen bennünket taknyos gyerekekként. Ha semmit sem akar mondani, máris továbbmegyünk.

– Hová mennének?

– Elmegyünk Bánhoz és Mónushoz – mondja Szélig.

– Hozok egy kis kolbászt, van itt bor is . . . Elbeszélgetünk.

Asztalra teszi a csabai kolbászt, vidéki házikenyeret. Eszünk, mert megbántani nem akarjuk.

– Hát igen – mondja Szeder –, tárgyalások folynak a két párt között . . . Részünkről, Szakasits vezeti . . . Kabók, Karácsonyi és Mónus ismerik a részleteket. Két fontos kérdésben már megállapodtunk: az egységes szakszervezetben és a két párt szorosabb együttműködésében.

Örömmel hallgatom. Nehezen, szinte tapogatózva folytatja.

– Megmondom maguknak: nekem komoly kételyeim vannak. Szabad-e a kommunista párttal olyan megállapodást kötni, amelyben ilyen messzire megyünk el? Nem hiszek abban, hogy mi majd egyetérthetünk velük a fő kérdésekben. Mi szociáldemokraták vagyunk, ők meg kommunisták. Szakasits elég meggondolatlanul megy bele a tárgyalásokba és a megállapodásokba.

Hiába, ő nem alkalmas... Költőpolitikus, nem reálpolitikus. De ennél még súlyosabb kérdés: mit szólnak majd Peyerék, ha hazajönnek? Könnyen megkaphatjuk a vádat: eladtuk a szakszervezetet, és kiszolgáltattuk a pártot a kommunistáknak! Kabóknak is komoly fenntartásai és aggályai vannak. De Kabók szerint ma nem lehet mást tenni. Hogy aztán jó-e az, amit teszünk, arról nincs meggyőződve.

Hej, főtitkárunk – gondolom –, a halál torkában az a legnagyobb problémád, hogy Peyer mit fog szólni, ha majd hazajön! Nem csoda: Peyer mellett válhattál vezetővé. 1944. október 8-a van... Dühösen kérdezem:

– Hol a családja?

– Vidéken.

– Hozzájuk megy?

Elfordul. Kinéz az ablakon. – Nincs itthon ennivalóm – mondja. – És őket is meg kell nyugtatni.

– Mikor jön vissza?

– Három-négy nap múlva.

Szélig fészkelődik. Szeder dadogva mondja neki:

– Maguk ne dőljenek be a rémhíreknek! Nem minden arany, ami fénylik.

Eszembe jut, hogy Szedernek volt egy kedvenc latin idézete, mondom neki magyarul: „Itt van Rodusz, most ugorjál!"

Dühösen rám néz. Arcomba kiáltja: – Maga naiv ember! Tanulja meg, hogy tapasztalat kell a nagypolitikához. Inkább várni, mint beugrani!

– Igen, várni, amíg mindenki megdöglik, a szovjet, az angol, az amerikai, a jugoszláv... de elsősorban a kommunisták, és majd akkor meglátjuk! Ebből elég volt! – Felállok. Ez az ember nem érdekel többé. Meghalt a számomra.

– Maradjanak – szól.

Szélig is feláll. Egykettőre kifordulunk a sashalmi utcácskából. Hallgatagon megyünk a helyiérdekű felé. Percek múlva megkérdem Széligtől:

– Hol lehet Kéthly Anna?

– Nem tudom – mondja Szélig. – Illegalitásban. Biztos, hogy nem veszi fel a képviselői fizetését.

– Tudja, kik szabadítottak ki engem a táborból? – kérdem Széliget.

– Nem tudom.

– A kommunisták! Kapcsolataik révén. Értem sem Szeder, sem Kabók nem tett semmit.

Ezen az éjszakán sem tudtam elaludni. Csak feküdtem a sötétben, és bámultam a kivehetetlen plafont. Kihez kellene fordulnom, hogy felmérhessem a tényleges helyzetet, és hozzáfoghassak dolgozni, harcolni? Szakasitshoz nem juthatok el... Bán itt van, de... 1944 októbere van... Szedert mint a szociáldemokrata párt – átalakulóban levő világunkban – bizonyára utolsó főtitkárát, el kell felejtenem. Ez már bizonyos.

Felkerestem Mónust, aki, alighogy meglátott, megkérdezte:

– Valami baj van?

– Tud félórát áldozni nekem?

– Természetesen.

– Találkoztam Szederrel. Kétségbe vagyok esve, hogy ez az ember a párt első embere. Nincs tisztában a helyzettel, sem a párt szerepével.

– Nézd – mondja Mónus –, 1942-ben nem volt más... Akkor csak képviselő lehetett a párt titkára... olyan személy, akit véd a mentelmi jog.

– Tudja maga, hogy a két párt között tárgyalások folynak?

– Igen.

– Helyesli?

– Más út most nincs.

– Szedernek, azt hiszem, nemcsak komoly fenntartásai vannak, de nem is ért egyet azzal, ami történik.

– Pedig mondtam neki, hogy ne okoskodjon.

– Órák alatt is sok minden történhet. Ha a két párt között létrejön a megegyezés, Szeder és Peyer opponálni fognak.

– Nézd, Szeder féltékeny Szakasitsra, és fél Peyertől. De

mindegy: a két párt közötti tárgyalásokat folytatni kell! Megegyezésnek kell születni, mert az oroszok gyorsan ideérkeznek.

Mónustól Kabókhoz megyek. Szerencsém van: ott találom Bánt és Karácsonyit. Arról beszélgetnek, hogy van pénz, és neki kellene fogni a vidéki munkának. Miskolc, Pécs, Győr a fontosabb területek. Tegyünk valamit, amíg nem késő! Kabók említést tesz a két párt közötti tárgyalásokról: hamarosan megállapodás születik. Bán, Kabók, Karácsonyi és közöttem teljes az egyetértés. A két párt közötti tárgyalásokat és a megállapodást helyeseljük. Leszögezzük: ide az oroszok jönnek, és döntő szavuk lesz országunk sorsában.

– Nehéz lesz átállni – mondja Bán. – Azoknak kell előtérbe kerülniök, akik azt, ami jön, vállalják, és akikkel a kommunisták együtt tudnak dolgozni. Szakasitsot kell erősíteni. Felül kell kerekednie a józan észnek, le kell küzdeni minden félelmet és féltékenykedést! Helyes lesz a kapcsolatot gyorsan felvenni az összes szakmával.

1944. október 15-én, vasárnap reggel korán ébredek. Friss levegő áramlik be a nyitott ablakon.

Jólesően forgolódom a meleg ágyban – ki tudja, holnap hol térhetek nyugovóra! Az idő szép. Egy nyugodt napot kellene eltöltenem a családdal. Kiugrom az ágyból, borotválkozom, vidám hangulatban rendes ruhát veszek fel – hiszen vasárnap van! A csillagos ház felé sietek. Süt a nap. Az utcán sokan járnak, emberek jönnek-mennek. Valami nyugtalanság árad mindenből, mindenkiből. Félelemféle érzés is átvibrál rajtam: fasiszták által megszállt országban élünk; az SS-ek szomszédságában, a nyilasok mindent vállaló és mindenkit kiszolgáló hatalmi éhségének kiszolgáltatva. Nem is magam miatt, a család miatt félek. Őmiattuk még a jó falat is megkeseredik a számban. Úgy szeretnek és ragaszkodnak hozzám. Feleségem testvérei egy hónap múlva szülnek. Kihívása a sorsnak! Belépek a csillagos ház kapuján. Senki sem állít meg. Már ismernek, mintha hazajönnék, s csak

azért nem alszom itt, mert egy szobában sokan vannak. A kis folyosón nagy a nyüzsgés. Takarítanak. A poros levegő rátelepszik az udvarra is. Felderült arcok fogadnak. Rózsi reggelivel traktál. Kér, hogy ebédre is jöjjek el hozzájuk.

– El kell utaznom – mondom. – Látnom kellett benneteket, néhány percre legalább. – Az eszem közben Mónuson jár; hozzá is be kell még néznem. Tíz óra tájban elbúcsúzom.

Mónussal aztán egykettőre a témánál vagyunk.

– Mikor utazol, és mik a terveid? – kérdi.

– Kedden indulok Pécsre. Az a széndékom, hogy a megközelíthető megyeszékhelyeket járom végig.

– Ha sikerül, nagy dolog lesz – mondja Mónus.

Arról beszélgetünk, vajon mi maradt a vidéki mozgalomból? Ha az emberek megvannak, lesz mozgalom is! Ha elvesztek volna, nevelni kell helyettük másokat – ez már nehezebb feladat lesz.

– Szegények vagyunk – mondja Mónus –, most mindenkit meg kell becsülnünk. Számomra egyébként az egyik nagy öröm, hogy te megmaradtál nekünk. Élt bennem a gyanú, hogy kommunista lettél. Úgy látszik, ilyen szempontból rosszul ítéltelek meg. A jövőben még fokozottabban kell vigyáznunk. Ki tudja, hogy nekünk, akik 24 éven át viseltük gondját a pártnak és próbáltunk helytállni az ellenforradalmi Magyarországon, lesz-e majd döntő szavunk a pártban? Lesz-e?... Kétséges. De segíthetünk! Teljesen új helyzet alakul ki. Nektek, Bánnak, Szélignek és neked és általában a fiataloknak, olyan elvtársakkal, mint Szakasits, nehéz dolgotok lesz. Egyvalami megkönnyítheti a helyzeteteket: ha partnerek tudtok lenni a kommunistákkal. Meglátod: sokan el fognak hagyni bennünket, ezzel számolni kell, de tisztultabb lesz a helyzet! A felelősség, amit most vállalni kell, éppúgy nem hárítható el, mint ahogy mi sem háríthattuk el 1919 után.

Hallgatom őt. Szomorkás mosoly van az arcán. Szokása volt, hogy beszéd közben nagyon közel állt az emberhez. Néha a vállamra teszi a kezét. Mint valami öregedő tudós. Súlyos cukorbeteg. Nehéz élete volt. Az SS-ek is elfogták, de barátai révén

szabadult, s így nem került ki az országból – megúszta a koncentrációs tábort. Most, hogy hadszíntérré vált az ország, itt él a fővárosban, sárgacsillaggal a mellén. Ez nagyon fáj neki. Ha a németek rakták volna rá, könnyebben viselte volna, de a magyarok alázták meg az őszinte humanistát, a szocialistát. Messziről jött az országba; a nagy Monarchia területén született. Szülőhelyéről menekülnie kellett a zsidó pogromok elől, új hazába, új néphez. Így lett Mónus Illés, a magyar nyelv, a magyar irodalom és kultúra szerelmese, a magyar történelem, a társadalomtudomány és politika tudós ismerője és mestere. Bölcs szavú és nagy hatású ember volt. Amiért annyit harcolt, lám, zsákutcába jutott. A klasszikus német munkásmozgalom és a II. Internacionálé neveltje ismét üldözötté vált, örökösen a halál árnyékában jár, és szinte csoda, hogy annyi gazember és áruló között még él.

Most, életében talán először, egyenrangú partnerként kezel.

– Ha még be tudsz jönni hozzám, gyere. Ha nem találnál itt, Jolánka – ez volt a felesége – megmondja, hogy hol találhatsz. Sok sikert!

Nyújtja a kezét. Melegen megszorítom. Megölel. Büszke vagyok, hogy ennyire értékel.

Nem fordulok vissza, se jobbra, se balra nem nézek – sietek kifelé az épületből, és őrzöm magamban a szép pillanatok varázsát. Dehogy gondolok arra – hogyan is gondolhatnék! –, hogy Mónust többé nem látom az életben. Ki is hihetné, hogy nemsokára úgy taglózzák majd le ezt az értékes embert, mint valami űzött vadat. Az ő sorsa is a Dunánál teljesedik be, akárcsak nagy elődjének, Somogyi Bélának a sorsa . . .

A 23-as villamos nevetősen csilingel velem Rudiékhoz. Vasárnap van, a pékség nem dolgozik. Rudiék a konyhában ülnek. Ellátnak minden jóval. Rudi megadja Net Ádám, régi szervezett munkás címét, akihez majd vidéken bizalommal lehetek, aztán elkísér egy darabon; nyugtat, hogy csak végezzem a dolgomat, Böskével törődni fog. Visszamegyek a feleségemhez. Alig váltunk szót, arra leszek figyelmes, hogy valaki feltépi a szoba ajtaját. Félelmetes arcú ember ordítja:

– Kiugrottunk a háborúból! Horthy beszél a rádióban!

– Mit mond? – ugrom fel.

– Kiléptünk a háborúból! Vége!... Végre béke lesz! – Zokogva elrohan.

A folyosón sokan állnak; a sárgacsillagos emberek örömükben sikongatnak.

– Kiugrani a háborúból? – dadogom aztán magam elé. Hogyan?... Hogyan képzelik?... Lehetséges volna?... Az ország megszállva, a hadszíntér utolsó lépcsője itt, se Árpád-vonal, se Siegfried-vonal, csak ember-vonal! Vagy talán van valamiféle megállapodás, és itt vége szakad a fasiszták ellenállásának?

Mi lesz most? A nők is hisztérikusan követelik tőlem a választ.

– Nem tudom. Semmit sem tudok.

Lerohanok az utcára. Feleségem rémüldöző tekintetét viszem magammal. Hová rohanok? Mit akarok? Magam sem tudom.

Legközelebb az OTI-házak vannak. Szamaiékhoz futok, a Fiumei útra. Az utcán tömérdek ember. A rádió kihallatszik a lakásokból, ismételi a proklamációt. Vitatkozó emberek mellett haladok el. A gettóházakról verik le a sárgacsillagot. Rendőrt sehol sem látok. Szamaiéknál találom Száva Istvánt, a Népszava újságíróját, régi mozgalmi ember, elvtárs; ott van még valaki, akit kevésbé ismerek. Vitáznak. Szidják Horthyt. Folyton azt ismétlik: – Kiugrani! De hogyan? – Próbáljuk összerakni az utolsó napok eseményeit. Nyugodtabban kezdünk mérlegelni: vajon van-e fegyver? Mert az SS-eknek és a nyilasoknak van! Mit fog csinálni a hadsereg? Horthy mellé áll? Az ország megszállva, nagy erők vannak itt! És ha becsapnak bennünket? Szó szót követ, de hogy mit csináljunk, merre igazodjunk – 1944. október 15-én, délután két órakor –, nem tudjuk. Száva azt ajánlja, várjunk holnapig. Találkát adunk egymásnak holnap reggelre, korán, a Conti utcai székházban. Ha nem sikerül a kiugrás, akkor föld alá kényszerül minden haladó erő, mert jön a kegyetlen megtorlás.

Visszamegyek a családhoz. Otthon tart az örömmámor. Szí-

ven üt a gondolat: ha netalán!... hogyan fognak ezek az emberek visszahúzódni a tehetetlenségbe. De a józan szó itt most hatástalan. Szólok a feleségemnek, jöjjön velem az utcára. Feleségem arra kér, menjünk fel Nádas nénihez, egyedül van szegény. Nádas néni feleségem anyai barátnője: keresztény, a férje zsidó. Egyik fia a keleti fronton tűnt el, de ezt még nem tudja. Jó elvtárs volt, mérnök; a fiatalabb fia még itthon van, operaénekesnek készül.

Sárgacsillagos házba lépünk. Az anya osztozik a család sorsában. Sírva fakad.

– Mi lesz, Gyurikám?

Nem akarok hazudni, csak annyit mondok: – Minden lehetséges. Bíznunk kell! – Megcsókol.

– Csak kibírjuk – mondja.

Ismét e méhkasnak tűnő utcán megyünk. A Damjanich utcai remiznél, az utca közepén, nyilas karszalagos, alaposan felfegyverzett férfit látunk; áll és figyel. – Ez az, amitől félek – mondom a feleségemnek. Ezek számoltak a történtekkel, mi azonban nem! De azért fel a fejjel! – Feleségem befordul a sárgacsillaggal jelölt kapun. Egyedül sietek haza. Átöltözöm: sportnadrágot, bakancsot, katonainget, pulóvert és az internáló táborból hozott sapkafeléseget veszem fel. Rudiékhoz megyek. Amint a Keletinél felszállok a villamosra, két teherautó robog el mellettem, felfegyverzett nyilasokkal. Ezek már mozgásban vannak! Sötétedik, amikor belépek Rudiékhoz. Rudi megint csak nyugtat: feleségemmel törődni fognak. Nagy Sándorék is vállalják őt, legyek hát nyugodt. Reggel korán kezdjük a munkát, segítek, aztán elindulok a Conti utcai székház felé. A székházat óvatosan háromszor is körüljárom, de senkit sem látok bemenni és kijönni. A Népszínház utcában találkozom Koltói Annával:

– Eltűnni, Marosán! – mondja. – Eltűnni, és nem mutatkozni! Azért sétálok itt, nehogy valaki is bemenjen.

Elválunk. Teli vagyok szorongással. Feltűnnek a nyilasokat szállító teherautók. Itt-ott rendőröket is lehet látni. A rádió katonazenét sugároz.

A Vasas Székházba indulok. Az egyik mellékutcában Karácsonyiba botlom. Sápadt, rokkant ember, mégis nyugodtnak érzem.

– Nem sikerült! – mondja. – Baj van. Tűnjenek el, Marosán! Várni kell néhány napot.

– Nem kellene magának is eltűnnie? – kérdem. – Most már őrültség a vasasoknál bent maradni.

– Nekünk más a helyzetünk – mondja. – Kabókkal megegyeztünk. Néhány napot várunk, aztán újból elfoglaljuk a helyünket.

– A régi helyemen vagyok, Rudiéknál – mondom. – Ha valaki keresne, Szélig vagy Bán, ott megtalálnak. Nem utazom.

Az építőkhöz megyek – gyalog, mert nem tudok elszakadni az utcától, amely óráról órára változik, és kezd nyilas-jelleget ölteni. Az építőknél Törököt, Somogyit nem találom. El kell mennem innen – érzem.

Bán Zuglóban lakik... Meg kellene kockáztatnom... Elindulok a Thököly úton. Eszembe jut, hogy Mónus is ezen a környéken lakik. Felesége, Jolán, talán otthon van. Jolán alig mer ajtót nyitni. Néhány szót váltunk csak: – Mónusra vigyáznak a barátai – mondja örömmel. A Thököly úton feltűnik Bán magas alakja. Mellékutcába térünk. Első szava: – Állj le! Ne menj sehová! Föld alá, hacsak lehet! Néhány ember tartson kapcsolatot... Horthy beugrott a Gestapónak – mondja aztán. – Miután fiát vasárnap délelőtt letartóztatták az SS-ek, megdühödött, és meggondolatlan lépést tett. Buta vezetés! Sajnos... El kell tűnni... Tűnj el te is!

– Jól van – mondom. – Rudiéknál vagyok.

– Biztos hely az? – kérdi.

– Eddig biztos volt. Ragaszkodom hozzájuk.

Egy bizonyos – szögezzük le a tényt –, Horthy átadta a hatalmat Szálasinak. Hogy ezek után mi lesz?... El kell készülnünk a legrosszabbra! Meddig tart? Nehéz kiszámítani. Mielőtt elválunk, megkérdezem: – Hol van Szeder? – Csak legyint.

Futok a családhoz. A sárgacsillagos ház semmiféle biztonságot nem nyújt nekik. El hát innen! Nem vitatkoznak velem. Csomagolnak. Hamar elkészülnek. Sokan látják, hogy elvonulunk.

Megyünk az utcán eredeti lakásunk felé, amely szerencsére közel van. Rózsi fogja Éva kezét. Feleségemnek útközben ennyit mondok: – Hazamentek! Ne mozdulj sehová, holnap érted jövök! Ha én nem tudnék jönni, akkor Rudi jön. Biztonságba helyezünk. – Elbúcsúzom tőlük, és mellékutcákon átvágok a Baross tér felé. A téren már nyilas suhancok kísérnek felemelt kezű, sárgacsillagos öregeket és gyerekeket. Tehetetlen vagyok.

Szinte fal mellett surranok tovább; bámészkodó emberekbe ütközöm. Este nyolc órakor lépek be Rudiékhoz. Rádiót hallgatnak. A Szálasi-kormány külügyminisztérének hosszú beszédét közvetítik. Kesergünk, fogunkat csikorgatjuk, átkozódunk: Horthy lemondásával az ellenforradalmi Magyarország huszonnégy éves uralmának legszégyenteljesebb, katasztrófát katasztrófára halmozó végére érkeztünk! Ennél mélyebbre süllyednünk már nem is lehet: nincs állam, nincs nemzet, nincs törvény, csak árulás, szégyen és gyalázat van. Ráadásul, mintegy dupla gyalázatul: a Szálasi-kormány propagandaminisztere Kassai-Schallmayer Ferenc, az egykori, Mónus-féle szemináriumi hallgatótársam. Van itt hát minden a halálba táncoló társadalmi rendből! Kassai, a munkásáruló nyomdász az egyik véglet, az arisztokrata külügyminiszter a másik. A bőséges halál ideje jött el. Harsog a rádió: a zsidó bolsevizmus, az angolszász plutokraták és hazai csatlósaik ellen.

Hajnali háromkor kedvetlenül kezdünk dolgozni. Délelőtt ismét az utcán vagyok. A látvány megdermeszt: nemcsak felfegyverzett nyilascsoportok, de nyilas karszalagos rendőrök és katonák, főképp tisztek cirkálnak az utcán. Feleségemre gondolok. Lázongó csillagos házak felé robognak az autók, nyilas suhancokkal, rendőrökkel és katonákkal. A Teleki téren lövöldözés fogad. A temető falánál megállok. A lövöldözés a Népszínház utcában a legerősebb. Tovább, tovább! A Keletihez érek. Sok a bámészkodó. Feljutok a lakásba.

– Készülj! – szólok a feleségemnek. – Csomag nem kell! Csak egyszerű, szürke öltözet.

Rózsi okoz némi nehézséget: nem sír, de borzasztó, ahogy néz! A kis Éva szomorú szép szemét nézem. Nem bírom soká.

– Gyurikám, ugye, majd rólunk se feledkezik meg? – szól Rózsi.

– Mindent megpróbálok, Rózsikám. Eljövök magukért is.

– Csillagot eldobni! – mondom a feleségemnek. Fogjuk egymás kezét. Villamosra kell szállnunk. Nem beszélünk. Szinte húznom kell az asszonyt. Érthető: neki most többszörösen is nehéz; el kell szakadnia a testvérétől. Alig teszünk vagy kétszáz métert, felsikoltanak a szirénák. Hová menjünk? Egy ugrás ide, az anyám lakása. Gyerünk a mamához! Emberek iramodnak a kapuk alá. Sietve húzom a feleségem. Befordulunk az utcába.

Anyám nyit ajtót. Sápadt. Rémült arcába nézek. – Addig maradunk, amíg a riadó tart – mondom. Állunk a konyhában. Várom, mit szól.

– Nem maradhattok itt! – Mellettem a feleségem, szemben velem az anyám, 1944. október 17-én déli egy órakor. Igen, látom, érzem, itt nem maradhatunk, innen el kell mennünk.

Lefújják a légiriadót. Megfogom feleségem kezét, és elindulunk a Keletihez, ahol villamosra ülhetünk. De villamos nem jön, s el kell indulnunk gyalog. Nekivágnánk a Fiumei útnak, de a rendőrök nem engednek. Ropognak a fegyverek, fiatal rendőrök futkosnak nyilas karszalaggal, itt-ott levetik magukat a kövezetre, és lőnek. Teherautó felfegyverzett nyilasokat szállít a Tisza Kálmán tér és a Népszínház utca irányába: néhány csillagos házban a zsidók fegyveresen ellenállnak.

– Gyerünk végig a Rákóczi úton, ki a Nagykörútra – mondom. Tudom, nagy kockázat, de nem lehet mást tennünk, ki kell jutnunk ebből a pokolból, és el kell jutnunk Rudiékhoz.

A Rákóczi úton óriási emberáradat. A keresztutcáknál tankok. Ezeket Horthyék a pesti munkások ellen vásárolták. A Körúton zsúfolt villamosra tolom fel a feleségem. Robogunk a Soroksári út irányába. A hídnál leszállunk. A Francstadtban járunk, sok a nyilas, de azért vannak itt prolik is! Rudi és Rózsi szeretettel fogadnak bennünket.

– Reggel korán továbbviszem Böskét – mondja Rudi. – Most is el tudnám vinni, de későn van. Ne keltsünk feltűnést. Egyelőre a pékség jó menedékhely.

Korán fekszünk. Feleségemmel a pékségben alszom. – Holnap reggel Rudi elvisz Nagy Sándor elvtárshoz, Téténybe – mondom neki, amikor éjszakára elbúcsúzunk egymástól.

Hajnalban kelünk, hogy a sütés rendben menjen. Mindenben segítek, mert Rudi nyolc órakor indul Téténybe a feleségemmel.

Az emberek szörnyű híreket hoznak a városból.

Az üzlet zsúfolt, mindenki kenyeret akar. Rakjuk a cipókat a kosárba. Az ajtó nyitva, az udvar felől feltűnik öt katona. Jönnek a pékségbe. Megszólal az egyik tiszt: a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségtől vannak. Házkutatást tartanak. Bejelentés érkezett, hogy Gerson péknél zsidókat bújtatnak.

– Van itt zsidó? – kérdi.

– Nincs – mondja Rózsi. – Két zsidó dolgozott a pékségben, de azok hazamentek.

– Hol a mester?

– Elment – mondja Rózsi. – Lisztet és fát vételez. Kell a sütéshez.

– Gyerünk fel a lakásba.

Mennek. Rózsi odaszól nekem: – Gyuri, fejezzék be a munkát.

– Maga kicsoda? – kérdi a tiszt.

– Sütőmunkás vagyok.

Jól megnéznek. Nemsokára visszajönnek a lakásból, ahol semmit sem találtak. Átkutatják a pékséget.

– Gyerünk a pincébe! – Fegyvert szegeznek ránk, le kell mennünk. Odalent szét kell dobálnom a fát, nincs-e alatta valaki. A pékség fáspincéjét deszkafal választja el a lakók fáspincéjétől. Át akarnak menni, de Rózsi felcsattan:

– Nálam azt csinálhatnak, amit akarnak, de az a rész már nem a mienk! Itt keresztények laknak, akikkel mégsem lehet mindent megcsinálni.

Végre elmennek...

Délre megjön Rudi. Rózsi zokogva panaszkodik.

– Nézd kisanyám – mondja Rudi –, nehéz idők... Ezt meg kell szokni. Lehet még rosszabb is.

Rudi hozzám fordul: Böske jó helyen van, de *papírt* kell szerezni részére. Hamis papírt.

– Papírt! De kitől?

– Menj el Kertiékhez – mondja Rudi. – Kerti Böske, aki özvegy volt, nemrég ment férjhez. Adják oda neked a Böske özvegyasszonyi papírjait.

Zavartan nézek Rudira: Kerti Böske az egyik szerelmem volt 1930-ban, mielőtt külföldre mentem. Mire visszajöttem, már az esküvőjére készültek. A férje azóta meghalt, Böske sokáig özvegyen élt...

– Hidd el, segíteni fognak – biztat Rudi. – Menj, és kérd el a papírokat. A jó hamis papír nagy érték most!

Nincs habozni való időm, máris indulok. Kertiék megértők. Böske lányuk Taksonyban lakik a férjével. – Jöjjön el holnap, meglesz a papír – mondják. Nem csalatkoztam bennük: másnap estefelé már megvolt az igazolvány. Rudi kivitte Nagy Sándorékhoz, akiknél aztán feleségemet özvegyasszonyként be is jelentették. Óriási gondtól szabadultam meg!

Vasárnap reggel Rudiékkal kirándulásként felkerestük Nagy Sándorékat. A férfit már famunkás korából ismertem, régi mozgalmi ember, a dal és a zene szerelmese. Egész életét annak szentelte, hogy daloskarnagyi képesítést szerezzen. Munkásdalárdákat tanított. Felesége szintén kétkezi munkásnő volt. Körükben feleségem családtagként élt. Jobban vigyáztak rá, mint saját magukra.

Egy hét telt el a Horthy-proklamáció és Szálasi hatalomra jutása óta. A front Pesthez közeledett. A város – úgy rémlett – halálra van ítélve.

Feleségem testvéreinek, Jolánnak és Magdának megszülettek a gyermekeik. Mindkettőnek fia van! Nekik is segítenem kellene! Feleségem nővérét, Rózsit, a napokban látogattam meg. A sárgacsillagos házak lakói romeltakarítással foglalkoztak. Rózsi

a kis Évával nem sírt, nem is panaszkodott. Azt kérték sorsuktól, hogy rosszabb már ne legyen . . .

6.

Az életünk szörnyű és teljesen bizonytalan. Nincs olyan nap, amely véresebbnél véresebb eseményeket ne zúdítana ránk. De az ellenállás is hallat magáról. Bomba robban a nagy nyilasparádén. Aztán fájdalmas hír: a németek felrobbantották a Margit-hidat! A katonai behívások válogatás nélkül folynak. A fő vezetők fejetlen kapkodása kétségtelen. A munkaszolgálatos zsidó férfiak mellett, tekintet nélkül a korhatárra, hajtják a nőket is, akár az állatokat. Honnan, hová? . . . Nyugatra. Aki nem bírja az iramot, tarkón lövik. A pestiek egyre gondterheltebben nézik a szomorú embermenetet.

Minden elmozdíthatót elhurcolnak az országból – nemzeti értékeinket, kincseket, aranyat, ékszert, nagy értékű festményeket –, viszik, viszik Nyugatra. Viszik az élelmiszert, az italt, a dohányt; az állatok ezreit hajtják ki az országból. Az arisztokraták, a nagybirtokosok és a gazdag emberek, akik a Parlamentben és a felsőházban Szálasi rémuralmát szentesítették, menekülni kezdenek családjukkal és az összeharácsolt holmikkal. Vonaton, autón, szekereken indul a menet Nyugatra; és a győri–bécsi–szombathelyi és a gráci országúton ez a menet találkozik a halálba hajszolt, sárga karszalagos tízezrekkel, s látják az árokba lőtt áldozatokat.

Szerencsémre pék vagyok, s így felmentett a katonai és a munkaszolgálat alól. De naponta hirdetések jelennek meg: a Pesti Vigadóban jelentkezniök kell a pékeknek, húsosoknak, molnároknak; mestereknek és a munkásoknak egyaránt. Újabb rémület, mert mindenkinek személyesen kell jelentkeznie. Sokan ismernek a szakmában, és a pékek közt is van elég nyilas . . . Viszont: papír kell! Ez kockázat nélkül nem megy!

Felkerekedünk, Rudival az élen, hatan vagyunk; egy inas.

Rudi nyugodt. – Vágjunk neki – biztatja a többit. – Ezen túl kell esnünk! – Gyalog indulunk útnak. Rudi, Bartucz Pista és én egymás mellett megyünk a Duna-parton. Szívdobogva érünk a híres pesti Vigadóba, ahol annyi szép pékbált rendeztünk. Sok száz ember tolong, mester és munkás. Be a sűrűbe! S máris tolakszunk fel a lépcsőn. Sokan megismernek, de itt elsősorban mindenki egyet akar: papírt! Elég biztonsággal megyek felfelé, az aranycirádákkal díszített folyosón. A nagyterem szinte roskad a tömérdek embertől. A levegő nehéz, fojtó. A sarokban haditanácsot tartunk: Rudi arra vállalkozik, hogy mint munkaadó, mindannyiónk papírját elhozza. El is indul, mi pedig félrehúzódva várunk. Jó órában telik, mire lobogtatja a papírokat – az aranynál többet érő igazolványokat, amelyek arról szólnak, hogy a katonai szolgálat alól fel vagyunk mentve. Rudi arca vörös az izgalomtól; híres tenorhangja fátyolos, rekedt.

– Hogy sikerült? – kérdem tőle, amikor mindenkinek átadta a papírját.

– Tudod, pajtás... 19-re pontosan alsó jött: huszonegy! Nem tudnak ezek játszani... Gyorsan a francba innen!

A pékségben Szélig vár rám. Elmondja, hogy a vasasoktól jön; Kabókkal és Karácsonyival beszélt, akik már haza sem járnak, bent élnek a szervezetben. Kenyérre lenne szükségük. Megdöbbenve hallgatom: ezek őrültek! Hát Koltói Anna meggyilkolása után ők még ottmaradnak?!

– Beszéljen velük maga – mondja Szélig –, rám nem hallgatnak.

Húsz kiló kenyérrel indulok a vasasokhoz. Viszem a kenyeret, és azt remélem, hogy hatni tudok a két emberre.

A Vasas Székházban néhány idősebb elvtárssal találkozom. Beengednek. Karácsonyi megörül a kenyérnek. Van itt néhány szaktárs, akik bujkálnak. Kenyér kell nekik!

– Ha a Vasas Székház jó búvóhely lenne – mondom –, hoznék ide néhány embert, hoznék ennivalót is, de ez a hely nem biztonságos.

Karácsonyi vitázik. Felmegyünk Kabókhoz, aki már annak a

puszta ténynek is örül, hogy élünk. Megöregedett az utóbbi időben. De igen nyugodt.

– Nézze, Marosán – mondja Kabók –, lehet, hogy magának van igaza, de valami itt tart bennünket. Jönnek ide a prolik... úgy gondolom, nekünk a helyünkön kell maradnunk. Kár minden vitáért!

– Koltói Anna sorsára juthatnak – vetem ellene. – A város ostroma elkezdődik... a nyilasok kezében van minden hatalom... Ezt a szervezetet szemmel tartják. – Hiába minden szó, nem boldogulok vele. Kenyeret kérnek tőlem, más semmit. Ezzel válunk el egymástól. Az az érzésem, soha többé nem fogom látni őket!

Kenyeret néhányszor küldtem még nekik, de többé nem mentem hozzájuk. Széligtől tudtam meg aztán, hogy egy razzia alkalmával a nyilasok elhurcolták őket. Kabók hiába volt országgyűlési képviselő – vitték. Az ostrom alatt, a Vígszínház előtt, lámpavasra akasztották fel őket; nyakukban táblával, sokáig lógtak ott. A táblán ez állt: „Így járnak a kommunista hazaárulók!"

Mocsárban éltünk, és embervérben gázoló, részeg, aljas emberhordák prédái voltunk.

Egy este Kiss Károly állított be hozzám a pékségbe. A kemence mellett üldögéltünk. A fix hírt hozta: pártjaink aláírták az okmányt! Nemcsak arról van szó, hogy egységes legyen majd a szakszervezet, hanem arról is, hogy ha az ideje eljön, egységes legyen a párt is. Létre kell hoznunk azokat a feltételeket, amelyek a munkásegységen keresztül megalapozzák az egységes marxista pártot. A két párt részéről Szakasits és Rajk írták alá az okmányt.

Nagyon örültem a hírnek.

– Gondolkodj rajta – mondta Kiss. – A párt majd röplapon értesíti a tömegeket... Írhatnál erről egy cikket... Néha eljövök hozzád.

Többé aztán Kiss Károly nem jött hozzám. Szélig még el-eljött, de amint a gyűrű szorult a város körül, Szélig is elmaradt.

A család felé fordultam. Rajtuk szerettem volna segíteni.

Meglátogattam két sógornőmet, Jolánt és Magdát. Jolán a csillagos házban ápolta, szoptatta kisfiát. Nagyon le volt romolva – de élt és kitartott. Magda a Zsidókórház szülőosztályán volt – neki jobb volt a helyzete. Mindketten tápláló ételt kértek.

Razziázók között járok. Garázdálkodó nyilas suhancok bujkáló zsidóasszonyokat és gyerekeket szednek össze. Terelik őket. A híres Tattersaalba – ahol nemrég még úrlovasok játszottak, szórakoztak – gyűjtik össze őket, és terelik tovább a téglagyárba a halálra szánt nőket és gyerekeket.

Az egyik kora reggel Rózsi állít be hozzám a pékségbe, a kis Évával. Sárgacsillag nincs rajtuk. Tanácsot kér: bemenjen-e a közös gettóba? Latolgatjuk, mi lenne jó. Végül azt mondom neki: menjen be a gettóba; ott sokan vannak egy sorsra ítélve, talán könnyebb lesz. Meddig tarthat még? Hetekről lehet szó. Kenyeret vesz magához. Elválásunkkor azt mondja:

– Vigyázzon nagyon Böskére... Legalább ő meneküljön meg. Ha teheti, gondoljon Jolánra és Magdára...

Olykor felkeresem a feleségem. Minden fontosabb eseményről értesítem. Nagy Sándorék megemlítik, hogy én is bújjak meg náluk, de Rudit nem akarom cserbenhagyni. Rudi egyedül vezeti a pékséget, vele járok lisztért, fáért. Bartucz Pistával, most már csak ketten vagyunk munkások. És az inas. Rengeteg a munka. Emberek naponta jönnek hozzánk védelmet kérni, de már alig van valami remény a segítésre. A gyűrű minél jobban szorul Pest körül, annál vadabb a hajtóvadászat. Balassagyarmat és Vác felszabadulásával a bécsi országút felé közelítenek a szovjet csapatok. A rablott holmikkal mind riadtabbul menekülnek a nyilasok.

A város nyilasparancsnoka elrendelte: az utolsó emberig védeni a fővárost! És ehhez mindenkit fel lehet és fel is kell használni!

A nyilasbandát még jobban megvadította a hír: Debrecenben megalakult a Magyar Nemzeti Kormány, tábornok elnökkel az élen, és hadat üzentek a németeknek.

Az új kormányban ismerős nevek: Takács Ferenc és Valentini Ágoston szociáldemokraták. Erdei Ferenc, Molnár Erik – akiről

később megtudtam, hogy Jeszenszky Erikkel azonos –, Vörös János, Dálnoki Miklós Béla, gróf Teleki... Két kormány van hát: Szálasi és Dálnoki kormánya. Az ország pedig hadszíntér.

Karácsony előtti reggelen a táblán alszom. Rudi felkelt: a bátyám áll előttem utász egyenruhában. Honnan tudta meg a címem? Érzi a bizalmatlanságom és a félelmem. Szomorúan mondja:

– A kispesti frontról jövök... Estére vissza kell mennem... Látni akartalak.

Búcsúzni jött. Bizalmatlan maradtam hozzá. Jobboldali kapcsolatai miatt féltem tőle. Kenyeret adtam neki. Megölelt és elment. Megy meghalni – gondoltam.

Még ezen a napon kenyeret és kétszersültet juttattam Rózsinak, Jolánnak és Magdának, legyen egy-egy jobb falatjuk karácsonyra.

Karácsony szent estéjének napján elindultam Nagy Sándorékhoz. Kezemben csomag: két kiló kétszersülttel, két kétkilós kenyérrel, szalonnával. Két napig akartam náluk lenni. A villamos lassan döcögött át Budára, a Szent Imre herceg térre, ahol a helyiérdekűre kellett volna felszállnom. Repülőgépek jelentek meg a város felett, lőttek rájuk a légelhárító ágyúk. Látni lehetett a gépeket és a lövedékek füstjét. A gépek, mintha nem is rájuk lőttek volna, köröztek a város felett. Sokan álltak a helyiérdekűnél. A munkából hazasietők civakodtak egymással, káromkodtak, mert a villamos már nem indulhatott kifelé, mivel a síneket bombatalálat érte. Gyalog kellett volna nekivágnom a húszkilométeres útnak. Úgy gondoltam, nem szabad kockáztatnom: a bombázott utat jobban őrzik! Nehéz szívvel visszafordultam.

– Nem baj, Gyurikám – mondta Rudi felesége –, csinálok én maguknak jó karácsonyi vacsorát. Babajka is lesz. Menjünk le a pékségbe, ott vacsorázunk.

Este Rózsi lehozta a vacsorát. Hamarosan nekiestünk, de Rózsi sírni kezdett, és ettől mi is szomorúak lettünk. Elment az étvágyunk.

– Itt alszunk – mondta Rózsi. És ettől a naptól kezdve a pék-

ség nemcsak az üzemünk, hanem a közös lakásunk is lett. Biztonságot, kenyeret és meleget adott. A gyalázat tombolása idején várhattunk-e többet ennél?

7.

1944. december 25. reggel...

Az emberek, akik mint a vakondok, pincékben élnek és félnek, érdektelenül nézik ezt a szép, téli reggelt. Hideg van, napos, száraz idő. A kapuban állok. Embereket itt-ott lehet látni. Tétény felé nézek, és a feleségemre és a családra gondolok. A ház, ahol a pékség van, közvetlen a Soroksári út sarkán, a Steiner Kekszgyár tőszomszédságában épült. A gyárat hetek óta fosztogatják. A front ott áll velünk szemben. A felszabadítóknak Csepel és Erzsébet felől kell jönniök.

Felocsúdtam. Rudi áll mellettem.

– A fenéért állsz itt a kapuban?! Még majd felismer valaki! Lesz itt cécó hamarosan!

Ismerősök jönnek. – Nem lehet átmenni Budára! – mondják. – A híd le van zárva. Csendőrök állnak mindenütt. Az oroszok állítólag már a Széna téren vannak.

– Maga látta őket? – kérdezi Rudi.

– Nem én... A kollégám.

Emberek csoportokba verődve beszélik az eseményeket. A házban lakó egyik férfi állít elénk, aki a Vízműveknél dolgozik. Már nem tud eljutni az újpesti telepre.

Estig a hírekből látni lehetett: Budapestet körülzárták; kezdetét vette a város ostroma.

A szomszéd rendőrőrszobáról rendőrök jönnek, hogy adjunk nekik kenyeret, és vállaljuk ellátásukat. Nem hagyhatják el a helyüket, és haza sem mehetnek. A rendőrök elég beszédesek: gyűlölik a nyilasokat. Ők is a felkoncolástól félnek.

Karácsony elmúlt. Újból dolgozni kezdtünk. A szűken vett környéknek éjjel dolgoztunk. Bartucz Pista segített. Korán keltünk,

hogy mire kezdetét veszi a repülőtámadás, az üzemben már senki se legyen. Éjjelenként erős lövöldözéseket hallottunk a Dunapart felől. Nappal sokféle hír járta, amelyeket nem ellenőrizhettünk. Tudtuk azonban, hogy a valóság jóval rosszabb a híreknél. Elég volt, ha reggel kinéztünk az utcára, és láttuk: mindenütt hullák hevertek.

Végképp beszorultunk a pékségbe. Karácsony és újév között hol a villannyal, hol a vízzel volt problémánk. Készen álltak a karbidlámpák. Több napon át kézzel kellett dagasztanunk. Reggel hat óra tájban nagyrészt már készen voltunk az áruval. Kétkilós kenyérhalmot vittem deszkákon a kemencétől. Izzadt testtel, felhevülten rohantam, amikor valami óriási erő odavágott a kemence falához. Minden rám szakadt – deszka és kosár; a még kisütésre váró, nyers tészta valósággal betakart. Erős, viharos légáram csapott meg . . . csörömpölés, deszkák szakadása és üvegek csilingelő törésének vad zenéje mindent összeolvasztott. Mire kinyitottam a szemem, vaksötétben feküdtem a földön. Feltápászkodtam. A kemence fala erősen égette a bőröm. Hirtelen ocsúdtam fel: Úristen, összedőlt! Belefulladok a tüzes kemencébe!

Őrültként szórtam le magamról mindent. Kúszva jutottam vissza a pékség belső részébe. Rudi éktelen káromkodása térített magamhoz. Ő volt a legnagyobb veszélyben: a kemence rászakadhat!

Visszarohanok. Akkor jut eszembe: telitalálat érte a házat! Néhány lépéssel a kemencénél vagyok.

– Rudi! – kiáltok.

– Megvagyok – mondja. – Rudi ordít: – Karbidlámpát!

Kivágódik az ajtó. Az udvar felől Rózsi rohan be, sikítva.

– Rudikám, megvagy?

– Ne ordíts! Mindenki megvan. Mi volt ez?

– Találat a szomszédban.

Végre ég a karbidlámpa. Körülnézünk. A pékség valóságos csatatér. A kirakat, az ajtó és a berendezés az utcán . . . Minden csupa üvegszilánk – a tészta is. A kenyérjegyek tízezrei szét-

szóródva az üzletben és az utcán is. Izzadtan rohanok az üzletbe, és behozom Rózsit, aki azt hajtogatja: – Hogyan fogunk majd elszámolni a jegyekkel?! Most mindenért felkoncolás jár!

Lassan tisztázódik a helyzet: a közelben bomba robbant, és felrobbantották az Összekötő Vasúti-hidat, amely két-háromszáz méterre volt tőlünk. Szemrevételezem a helyzetet: a pékségben már nem termelhetünk! A Csepel és az Erzsébet felőli front első vonalába kerültünk!

Jó néhány órába telt, míg rendet teremthettünk a pékségben. Az ablakok mind kitörtek a hatalmas légnyomástól. Kartonpapírt szögezünk az ablakrámákra. A tönkrement tésztát megsemmisítjük – tele van üvegszilánkokkal –, a lisztet úgy hagyjuk, ahogy van; a teknőket táblával fedjük be.

Megrohantak bennünket kenyérért, de csak a készlet felét adtuk ki, legyen néhány napra való a családoknak. Lehetetlenné vált a termelés; egyébként is: vízért le kellene járnunk a Dunapartra, ezt pedig csak éjjel lehetne, mert folyton lőnek.

A szilveszter úgy köszöntött ránk, mintha temetésen volnánk. Hárman ültünk a pékségben: Rózsi, Rudi és én. Miről is beszéljünk? Arról talán, hogy megéljük-e a szabadulást? Nem vártuk meg az éjfélt, lefeküdtünk.

Az újév reggele szokatlanul csendes volt. Eljutott hozzánk a hír: a szovjet parlamentereket lelőtték! Most már teljes erővel megindult a város ostroma.

Éjféltájban arra lettünk figyelmesek, hogy ég a szomszéd Steiner Kekszgyár. Reggelre le is égett. Ami liszt, cukor, lekvár mozdítható volt, elvitték. A Soroksári úti szeszgyár fosztogatásához a németek és nyilasok után a környék lakói is hozzáfogtak. A pálinka után a tiszta szesz került sorra, férfiak, nők vödrökkel hordták. Nyugtalanok lettünk: a fosztogatás során bennünket sem kímélnek majd; a pékségben van még huszonöt zsák liszt, ezért ránk törhetnek. A halál árnyékában az emberek mindenre képesek.

A Soroksári úti szakaszon a front már nagyon közel volt hozzánk; a lövöldözésekből meg lehetett állapítani. Olyan hír is

járta, hogy az oroszok már a Vágóhídnál vannak. A rendőrőrs azonban még a helyén volt, így ezt nem hittük el. Nyilast azonban egyre ritkábban láttunk, és a razziák megszűntek.

Rudival beszélgettünk: csak napokról lehet már szó... Mi lesz velünk?

– Ha szabadok leszünk – mondja Rudi –, te elmész, és dolgozol a pártban. Én pedig folytatom a munkát, ha engednek, kenyeret sütök.

– Várni kell még, pajtás! – mondom. – Romok és hullák közé kerültünk. Még mi is azzá lehetünk.

– Én hiszem: megmaradunk! – mondja Rudi.

„ORSZÁGÉPÍTŐ MUNKÁRA KÉSZ..."

I.

1945 január második vasárnapja virradt ránk: szólnak a különböző fajtájú és kaliberű fegyverek; robbannak a bombák és az aknák. Hol itt, hol ott dűl össze valamelyik ház, sokszor a pincéig. Patkánynak való élet! Híreim nincsenek. Sokat olvastam már életemben háborúkról, polgárháborúkról, forradalmakról, de ami most van, az egészen más – az mindennél szörnyűbb. A pékségben, két kemence közt sétálva, cigarettázva gondolkodom. Korán van még és viszonylagos csend. A két kemence között nyolctíz lépés az ajtótól a falig. Vigyáznom kell, hogy a sötétben bele ne essek a kemencegödörbe. Az ajtó- és ablakrésen beszűrődő halvány fényt figyelem és az élesen kirajzolódó fehér falat. Felriadok: a pincefeljárat ajtajában Rudi jelenik meg. Ideges.

– Gyuri!

– Mi baj?!

– Gyere gyorsan! – Magával vonszol a pincébe. A pincében két idegen férfit találok. Suttogva mondják:

– Itt vannak!

– Kik?!

– *Jóskáék* . . .

– Honnan tudják, hogy itt vannak?!

– Az előbb indulni akartam, és majdnem kilőtték alólam a kerékpárt. Alig tudtam beugrani a kapu alá.

Hallani lehetett a golyószóró-, puska- és gépfegyverkattogást, a becsapódásokat a falon, ablakok csörömpölését, olykor egy-

egy kézigránát robaját. Rudi a pinceablakhoz mászik, ki lehet látni a szemben levő nagy, deszkafallal bekerített grundra. Intésére én is kinézek. A kerítés mögött fel lehet ismerni a mozgó alakokat; látszanak a fegyverek torkolattüzei – pásztázzák a házat. Ezek csak a *Jóskáék* lehetnek.

El-elbődültek a nehéz fegyverek, aknák pukkantak szüntelen, és bombáktól nyögött-hörgött a föld. Kisebb szünetekkel késő délutánig tartott. Mire besötétedett, minden elcsendesült. Az emberek mindjobban összehúzódtak a pincékben. Feküdtek, s úgy tettek, mintha aludnának, pedig fekve virrasztottak – várták, hogy mi lesz.

Hétfő reggel róvom a reggeli, szokásos sétám a pékségben. Cigarettázom. Spekulálok: mi lehet odakint? Meddig tarthat? Sötét van még. Felfigyelek: valamiféle messziről szűrődő dal vagy zene üti meg a fülem. Hallucinálok? Előfordult már velem, hogy szorongatott helyzetemben ismerős akkord zendült bennem. Tovább járkálok. De hát ez nem bennem szól! A dal kintről hallatszik! Valahol énekelnek!

Hallgatózom. Az ének elhalkul, de aztán ismét erősebben hallatszik. Kórusszerűen. Női hangok is vegyülnek bele. – Megbolondultam volna?... Mintha a ház közelében zúgna a kórus. Az ablakhoz ugrom. Kilesek a résen a szürkületbe. Úristen!... Szovjet katonák az út közepén, oszlopban, menetelnek és énekelnek. Férfiak és nők vegyesen. Mint valami látomás! Hitetlenül nézem. Úgy mennek, mintha otthon lennének. Senki sem lő rájuk. A front hát arrébbhúzódott! Idegesség markolja a gyomrom. Eliramodom az ablaktól! Áttörtetek a csendes pincén Rudiékhoz. Mire Rudival és feleségével hármasban nézünk ki az ablakon, a Haller utca teli van szovjet katonákkal. Egykettőre talpon van az egész ház! Kinyitják a kaput, és kitódulnak a ház elé! Az emberek boldogan nézelődnek.

Örülök?... Olyan sokáig vártam őket... Most valahogy természetesnek tűnik, hogy itt vannak.

Mi lesz ezután? – sopánkodnak az emberek. Boldogság van

az arcukon. Nyüzsgő méhkassá válnak a házak, az egész Haller utca.

Délfelé szovjet tiszt jön be a pékségbe: engem keres. Németül beszélünk egymással.

– Azt mondják, ebben a házban van egy politikus pék – kezdi a tiszt. – Néhány kérdést szeretnék feltenni magának.

– Tessék.

– Kik lakják a házat?

Elmondom.

– Ez nekünk jó. Néhány napra itt maradunk. – Előveszi Pest térképét, kiteríti, és kérdez. Mutatom neki az utcákat. Piros csík veszi körül a Kálvin teret. – Itt a front – mondja. Elmondom neki, ki vagyok, s megkérdem tőle, hogy kerülhetnék kapcsolatba a szovjet vagy a magyar hatóságokkal.

– Menjen Erzsébetre – mondja –, ott már legális élet van. A pártok, rendőrség . . .

Rudival elhatározzuk, hogy másnap elmegyünk Pesterzsébetre. Este nem megyünk le a pincébe. Zsákokból vetett ágyon, a kemence mellett, nyugodtan alszunk felszabadulásunk első éjszakáján . . .

Kora reggel Rudival és Rózsival vágtam neki az útnak. A Vágóhíd után elénk tárult a Soroksári úti gyárak szörnyű pusztulásának képe. Minden romokban hevert. Ember alig járt az utcán. Erzsébet alatt megálltunk. Az első házsorok után, amint beljebb értünk, mind mozgalmasabbá lett az utca. A Munkásotthonban megtudtuk: vannak már pártok, van rendőrség is, és beindult az élet. Aki ennél többet akar tudni, annak Debrecenbe kell mennie.

– Vigyázzanak – figyelmeztettek az erzsébetiek –, mert könnyen elvihetik magukat a katonák! Mindenki gyanús! . . .

Útközben láttuk, amint szovjet harcosok – zömében rendőröket és katonákat – nagy tömegben kísértek. Amíg elvonultak, behúzódtunk a romok közé.

Másnap reggel kilenc órakor átléptem a Conti utcai pártház

küszöbét. Bánt, Széliget és Büchlert már ott találtam. Nem ölelkeztünk össze, csak kezet fogtunk.

– Jó, hogy megjöttél! – mondta Bán. – Hozzá kell fogni a munkához. Rendet kell teremteni, irányítani az embereket a kerületekben.

– Jól van, meglesz!

Rudi mellettem áll, és szomorúan néz rám. Úgy összenőttünk, és ezután mi lesz? – ez van a tekintetében. Hazamegy, Rózsihoz. Meghatódva nézek utána.

Késő estig igyekeztünk rendet teremteni. Mindenkitől meg kellett hallgatnunk, mennyit szenvedett, és hogyan maradt életben. Sok volt az öreg.

Jelentkezett a Kommunista Párt. Kérték, állítsuk össze a Szociáldemokrata Párt összekötőinek névsorát. Bánnak nehéz volt a helyzete: Büchler ragaszkodott hozzá, hogy a névsorban ő is szerepeljen. Végül is úgy döntöttünk, hogy a Szociáldemokrata Párt részéről Bán, Szélig és Büchler lesznek az összekötők. Egy órán belül már megérkezett a Kommunista Párt válasza: Büchlert nem fogadják el, nekik Marosán kell.

– Nem lesz könnyű – mondta Bán. – Eredetileg ez volt a javaslat, de én mondtam, hagyjuk meg Büchlert.

Bán, Szélig és én lettünk a párt pesti központja részéről a hivatalos vezetők.

Jöttek az emberek, teli panasszal és kéréssel. Kinek a lakását vették el, kit kibombáztak. Lakást kértek és élelmet meg ruhát. Jöttek az emberek a gettókból, keresték a családtagjaikat. Szörnyű volt! Eszembe juttatták enyéimet is.

Kiábrándultan láttam, milyen vihart kavartak egyesek a vezető posztokért. Különösen Büchler. Teli volt szenvedélyes gyűlölettel. Még a munkára jelentkezőket is elriasztotta! Bánt fogadtuk el vezetőnek. Szélig és én mellette álltunk. Kerestük a szervezettebb munka lehetőségét. Bán javaslatára megbíztuk Száva Istvánt, készítsen programot tartalmazó röplapot, és tegye meg az előkészületeket a Népszava beindítására.

Hamar elmúlt a nap. A nyomdában aludtam, a bent rekedt

nyomdászokkal. Kora reggel nekifogtunk, hogy a házat alkalmassá tegyük a munkára. Az ablakok betörve, központi fűtés nélkül, kályha nélkül... Valaki málnaszörpöt szerzett, amit forró vízzel hígítva ittunk – ez volt a reggelink. A kora reggeltől késő estig ránk zúduló nyomás majd elsodort bennünket. A pártszervezési munkával alig tudtunk foglalkozni. Az emberek jöttek-mentek. A súlyos panaszok, szakadatlan kérések ismétlődtek.

Az egyik délelőtt az a hír járta, hogy a német és magyar fasiszta alakulatok átkeltek a Dunán, és nagy erővel törnek a város belseje felé; órába se telik, és itt lesznek.

Pánik tört ki; hisztériás jelenetek játszódtak le. Hiába próbáltunk hatni, lótás-futás, fejetlen menekülés lett a vége. De mi tehermentesültünk, és jobban tudtunk munkához fogni. Elkészült a Szociáldemokrata Párt első röplapja.

Rudi felesége, Rózsi rontott be hozzám, kétségbeesve: a szovjet katonák a házból összeszedték a férfiakat, és elvitték őket. Rudit is! Mint a villámcsapás, ért a hír. A legjobb cimborámat is, akinek egy életen át sem hálálhatom meg azt, amit értem és a feleségemért tett.

– Hová vitték?

– Nem tudjuk.

Sajnos, fél évbe is beletelt, míg Rudit Ceglédről sikerült előteremtenem.

Megindult az emberek összeszedése az utcán és a házakban, miközben az ellenség elbújt, lapult, a barátok és az elvtársak pedig előjöttek dolgozni.

Ezen a napon estefelé eljöttek hozzánk a kommunista elvtársak az első, közös összekötő ülésre, Gerővel az élen.

Gerő Ernő volt ekkor az első olyan kommunista vezető, akivel így összekerültem. Első benyomásom igen rossz volt róla: rideg, parancsoláshoz szokott embert ismertem meg benne. Nem tetszett. Nehezen, de azért szót értettünk.

Első követelésünk volt: ők nem szabhatják meg nekünk, hogy kit jelölünk tárgyaló partnernek.

Rendben van, mondták. De azért legyünk tekintettel rájuk, és ne a legexponáltabb személyeket jelöljük.

Megalakult Pesten a Nemzeti Bizottság. A Szociáldemokrata Párt ide nyolc embert jelölt. Megállapodtunk a kommunista elvtársakkal: ha szükséges, akár naponta is találkozunk.

Javaslatuk volt Pest polgármesteri tisztségére. Kérték: a Szociáldemokrata Párt jelöljön egy helyettest. Bechtler Pétert javasoltuk; elfogadták. Ezután megneveztük a munkabizottság tagjait. Gerőék kértek, hogy jelöljünk valakit az egyetlen megjelenő napilaphoz, a Szabadsághoz. Tudomásul vették, hogy előkészületeket teszünk a Népszava mielőbbi megjelenése érdekében.

Késő estig folyt a tárgyalás, hol élesen, hol szenvedélyesen, hol simulékonyan. Gerő mint tárgyaló partner ügyes volt, de Bán méltó színvonalon képviselte vele szemben a Szociáldemokrata Párt akkori álláspontját. Amikor Gerőék eltávoztak, Szélig megjegyezte:

– Ezek úgy beszéltek velünk, mintha mi alárendelt szerepet játszanánk.

– Igen – mondta Bán. – De azért menni fog a dolog.

Elhatároztuk, hogy Büchlert kinevezzük a párt gazdasági osztálya vezetőjévé. Büchler ebbe belenyugodott.

A várost lőtték Budáról. A pártházzal szembeni épületet aknatalálat érte. Ablakaink ismét bezúzódtak a légnyomástól.

– Ne riadozzunk, hanem dolgozzunk! – mondta Bán. – Munka nélkül nem lesz szervezett életünk. Egyébként meg kell tudnunk, hogyan juthatunk el Debrecenbe, a kormány székhelyére.

Üzenetet kaptunk: délben lesz a Nemzeti Bizottság tagjainak eskütétele.

Elindulunk Szávával és Széliggel a Rákóczi úton. Lövöldözés. Le akarnak kapcsolni bennünket egy kis *robotra.* Száva meglép. Szélig és én továbbmegyünk. Szélig be is tud surranni a Városházára, engem azonban *Jóskáék* elvisznek. Lőszert kell felraknom teherautóra. Mellettem Major Tamás rakodik. Hamar lelép. Utána én is. Fel, az emeletre!

Kiizzadva, fáradtan belépek a polgármesteri dolgozószobába.

Sokáig várunk, állunk a szobában – ismerősök és idegenek –, mustráljuk egymást. A pártok képviselői csoportokba verődnek. Feszélyezett a légkör. Buda felől morajlanak a zajló háború fegyverei. Végre együtt vagyunk. Rohan az idő. Mindenki sietne haza. Zúg a szóáradat, letesszük az esküt, és máris szétszóródunk.

Én a gettóba sietek, Rózsiékhoz. Nem találom ott őket. A gettót sokan elhagyták már. Itt is sok a hulla. Pokoli a kép. Talán otthon vannak? Bujkálva érek a házunkhoz. Az utca üres. A kapu zárva. Dörömbölök. A házmesterné kikémlel a kisablakon, és csak annyit mond:

– Fent vannak.

Rohanok a harmadik emeletre. A csengő nem szól. Dörömbölök. Az ajtó kinyílik. Szemben állok Rózsival, mellette a kis Éva, csont és bőr. Rózsi sóhajt: – Gyurka . . .

A konyhában egy idegen nőt is találok – együtt jöttek ki a gettóból. Reménykedünk, hogy Böskét, a feleségemet és a többi testvért hamarosan láthatjuk.

Elbúcsúzom. – A Conti utcában megtalálhattok. Ott már szervezzük az élelmezést is . . .

Újból az utcán. Félelmetes. A kapuk zárva. Embereket nem látni. Romokon át s fal mellett törtetek.

– Most az utcán, istenkísértés! – mondja a dörömbölésemre elővánszorgó portás.

Lemegyek a nyomdába. Hideg van. Úgy, ahogy vagyok, ledőlök. A pokróc alatt mély álomba merülök. Arra ébredek, hogy nagyon fázom. Felkelek. Felmegyek a titkárságra. Pokolian éhes vagyok. Eszembe jut, hogy a szomszédban lakik egy famunkás, Rudi barátja, fel kellene keresni, hátha akad náluk valami ennivaló. Alig múlt hat óra. Dörömbölök a Víg utcai kapun. A famunkás nyit kaput. Megörül. Első kérdése: – Hol van Rudi? – Vele együtt családjának valamennyi tagja régi szervezett munkás, most valamennyien a kommunista párt tagjai.

– Van-e valami ennivalód?

– Gyere be . . . Az asszony köménymagos levest főzött. Jut neked is, száraz kenyérrel. – A mélytányér gőzölgő leves valósá-

gos áldás. Feszül a gyomrom tőle. Hívnak, jöjjek máskor is levesre.

Száva elkészítette a röplapot: nyomni kellene! Felmerülnek a személyi kérdések. Büchlerrel napirenden vannak a veszekedések. Goromba az emberekkel, ha valakit megbízólevéllel látunk el, tiltakozik.

Bánnal sarokba szorítjuk: ha segíteni nem tud, legalább ne ártson! A régi módon már nem lehet pártot szervezni! Félre a szubjektív ítéletekkel! Végezze a gazdasági ügyeket, és senkit se akarjon kidobni!

Dühösen magunkra hagy. Napokig pusmog barátaival.

Bán ezekben a napokban tudott tárgyilagos, türelmes és okos lenni. Nemcsak jó munkaképesség volt benne, de képes volt munkatársakat kiválasztani és munkára serkenteni.

Elhatároztuk, a következő vasárnap kimegyünk a kerületekbe. Engem a VII. kerületbe és Zuglóba küldtek. Két helyen beszéltem. Tapasztaltam, hogy a mozgalom lent, a tömegekben életképes. Sok az önkéntes, jó kezdeményezés.

Kezdetét vette a két munkáspárt szervezett együttműködése. Találkoztunk. Összegeztük az eredményeket. Számba vettük a lehetőségeket. Sok-sok kérdésben érdekazonosságot állapítottunk meg.

A gyárakat, üzemeket a munkások kezdték felkeresni. A dolgozók maguk is számba vették az élet és a munka megmaradt lehetőségeit.

A még polgári közigazgatást a tömegek kezdték tevékenységre szorítani. Rendeletek jelentek meg. Bujkáló gyilkosok és hóhérok kerültek kézre, miközben mennyi minden jó és rossz bukkant felszínre, vegyesen! Ebben kellett eligazodni, és a helyes mértéket megtalálni és alkalmazni. Emellett a rettegés és félelem sem szűnt meg teljesen – számunkra sem. Bujkálnunk is kellett, és nehéz volt tudomásul vennünk, hogy nekünk továbbra is félnünk kell, olykor még a szovjet katonai igazgatástól is. Hajmeresztő eseteknek, sőt, tragédiáknak lehettünk tanúi.

A tegnapi reakciósok és fasiszták zöld és fehér színvallásuk-

ból vörössé igyekeztek vedleni; a véres kezű keretlegények zsidó tanúkat produkáltak, ártatlanságukat bizonyítani, és hogyan, hogy nem: a banditák védőkre is találtak. Ezt egy időre megtorpantotta a nagykátai 401–402. büntetőszázadok hóhérainak letartóztatása, halálra ítélése és nyilvános kivégzése – de csak átmenetileg. Szívós banditákkal kerültünk szembe. Ha azt akartuk, hogy a szennyes ár el ne sodorjon bennünket, össze kellett fogni legelőször is a két munkáspárt erőit, hogy a fizikai és lelki roncsok számára az új életet biztosíthassuk a romok helyén. Horthy fasiszta rendszerének államgépezete szét volt verve, de a gépezetet mozgásban tartó személyi állomány még létezett.

A pesti, első összekötő bizottságok ilyen nehéz helyzetben kezdték el és végezték rendszeres munkájukat. A tényleges vezetők Gerő és Bán voltak. Az együttműködés sikeresnek látszott. Világos volt: a Szociáldemokrata Pártra nagy szükség van. Ennek tudatában éltünk és dolgoztunk. Szélesítenünk kellett a frontot, és kapcsolatot kellett keresnünk valamennyi létező, fontosabb helyi és állami kormányzati szervvel – a szovjettel éppúgy, mint a magyarral.

Bán felvetette, hogy valakinek le kell mennie Debrecenbe. Gerő is szorgalmazta. Tájékozódnunk kell, hiszen sok vezetőnkről nem is tudunk. Így Szakasitsról sem, aki valahol Budán rekedt.

Hosszabb vita után – mivel önként jelentkező nem volt – Bán azt javasolta, hogy nekem, mint a legfiatalabbnak, kell megkísérelnem Debrecenbe jutni. De mi lesz, ha velem útközben valami baj történik? Nem volna jobb, ha ketten mennénk? Egyikünk csak eljut valahogy Debrecenbe!

Így történt, hogy Száva Istvánnal ketten mentünk Debrecenbe. Egyik feladatunk, hogy Debrecenben a kormánytól igazolványokat szerezzünk a vezető elvtársak részére. Véletlen szerencse folytán – Gerőék segítettek ebben – szovjet teherautó vitt minket Szolnokig. Ott azonban letett bennünket. Két napot vesztegeltünk, de ez sem volt felesleges. A szolnoki szociáldemokrata párt titkára nyomdász volt, fiatal, értelmes elvtárs, aki-

től sok hasznos dolgot tudtunk meg. Többek közt azt is, hogy van már országos szociáldemokrata vezetőség Debrecenben; a felszabadult területek pártéletét onnan irányítják.

Mivel minden kísérlet hiábavalónak bizonyult, hogy katonai autón jussunk tovább, tehervonaton indultunk Debrecenbe. A pályaudvarról első utunk a Népszavához vezetett – ennek a címét tudtuk. Ott találkoztunk Gergely Istvánnal, Benjámin Lászlóval, Gedeon Pállal, Veres Gáborral és egy régi, VI. kerületi elvtárssal, aki a kiadó vezetője volt.

Órákon belül együtt voltunk Takács Ferenccel és Valentini Ágostonnal, a kormány két szociáldemokrata miniszterével. Valentini hozott össze aztán bennünket Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökkel, aki szerint sokáig kell várni, míg a kormány Pestre költözhet. Nemcsak azért, mert még ostrom van, de azért is, mert megfelelő hely sincs számára.

Ilyen előzmények után leültünk a szociáldemokrata párt ideiglenes vezetőségével tárgyalni. A titkár Kovács János volt – a régi titkár –, azonban a dontő szót a miniszterek mondták ki. Ők határozták el, ki lehet valahol párttitkár, s kit javasolnak szociáldemokrata főispánnak vagy alispánnak. Parázs vita tört ki, amikor közöltük velük: nem lehet két központi pártvezetőség! A debreceni pártvezetőség adja át hatáskörét a pestinek, mivel a vezetők, döntő többségükben, Pesten vannak. Nagy vihar lett erre. Már megint a pestiek akarnak dirigálni bennünket?! – kiabáltak. – Itt a kormány! Itt a székhely! Ide jöjjenek a pestiek!

A helyzet világossá vált: sürgősen vissza kell mennünk Pestre, és haladéktalanul teljhatalmú megbízottat kell küldenünk Debrecenbe. Emellett is eleget tudtunk ahhoz, hogy terveket készíthessünk és javaslatokat tehessünk.

Takács és Valentini társaságában Rákosi Mátyás fogadott bennünket. Egy órán át szívélyes beszélgetést folytattunk. Rákosi lekötelezően kedves volt hozzánk.

– Együtt kell működnünk – mondta Rákosi. – Meg kell keresni Szakasitsot, méghozzá minél előbb, mert a debreceniekkel nehezen mennek előbbre a dolgok.

Takács későn este felhívta Dálnokit, s kérte, hogy a kormány Pestre induló teherautóján két helyet biztosítsanak részünkre. Reggel aztán vettünk ennivalót – ennivaló volt Debrecenben! –, és valóságos közelharc árán felpréselődtünk a teherautóra. Gyanús alakokkal utaztunk együtt: akik nálunk korábban juthattak le Debrecenbe, és most igazolványokkal felszerelve történtek visszza Pestre.

A szovjet katonai alakulatok útközben többször is megállítottak bennünket, míg aztán délután öt óra tájban Pestre jutottunk. A Tisza Kálmán téren letettek bennünket. Mi, Szávával, hazafelé indultunk.

Mire hazaértem, kétségbeejtően sötét volt. Otthon már nemcsak Rózsit és Évát találtam, de Magdát is a kisfiával. Tőlük tudtam meg: Jolán is él; a gyerekével együtt, rokonoknál van. Tehát már csak a feleségem hiányzott. Rózsi bent járt a pártban, ahol az én élelmiszeradagomat is megkapta – rájuk fért; szörnyű állapotban voltak.

Otthon aludtam. A lakás belőtt részét Rózsiék zsákokkal fedték be, az ablakokat bedeszkázták. Hideg volt.

Bán azzal fogadta beszámolónkat, hogy teljhatalmú felhatalmazással azonnal induljak vissza Debrecenbe! Az írást, amely gyorsan elkészült, mint a párt helyettes főtitkára, Bán írta alá. Az írásban az állt, hogy a Szociáldemokrata Párt részéről Marosán György jogosult a kormánnyal tárgyalni. Debrecenben új összekötők kellenek a két párt együttműködéséhez. Az összekötők vezetője Debrecenben Marosán György. Elő kell készítenie a Szociáldemokrata Párt debreceni országos pártszervezete ideiglenes központjának likvidálását, illetve, annak átkapcsolását Budapestre.

– Két központtal nincs egységes vezetés – mondta Bán. – Az egyiknek meg kell szűnnie. – Indulj gyorsan vissza!

– De hogyan? . . . Gyalogszerrel? .

– Menj fel Vas Zoltánhoz – mondta Bán. – Segítsen a Kommunista Párt. Másokhoz mi nem fordulhatunk.

– Az a Vas Zoltán, aki Rákosival bukott le?

– Igen.

– Akkor megyek.

Tőlünk nem messze székelt a Kommunista Párt központja. A kapun nehéz volt bejutni.

Vas Zoltán előszobája zsúfolt. Megkérem az egyik elvtársat, jelentsen be.

– Ki maga? – kérdezi.

– Marosán György, a Szociáldemokrata Párt országos titkára és az összekötő bizottság tagja.

Vas azonnal fogad. Tele van munkával. Határozott ember – cselekvő típus, pestiesen szólva, „rámenős ember".

– Te vagy a Marosán? – kérdezi kedélyesen.

– Miért? Talán nem hasonlítok magamra?

– Személyesen nem ismertelek. Ülj le. – Az elvtárs, aki bevezetett, áll és vár. – Egyelőre senkit se engedjen be!

Vas az íróasztalnál ül, kulturált körülmények közt, melegben és szépen felöltözve. Hosszan néz.

– Mondd, Marosán, őszintén: mit keresel te a Szociáldemokrata Pártban? Neked nálunk a helyed!

Sok minden kavargott bennem, de tiszteletem erősebb volt: tizenhat évet ült a börtönben! A Kommunista Párt egyik komoly vezetője. Tehetséges és művelt ember. De mégis... nem olyan ember vagyok, akit fölöslegesen kell agitálni... Van saját fejem, és... Mivel tegezett, így válaszoltam.

– Nézd, Vas elvtárs, én nem azért jöttem ide, hogy agitációt hallgassak. Nekem a legsürgősebben le kell jutnom Debrecenbe! Bán azt mondta, hogy ti segíteni fogtok.

– Jól van, ne érzékenykedj! Igyál egy teát. Leküldelek Debrecenbe, de csak reggel megy kocsi.

– Köszönöm... Reggel mikorra legyek itt?

– Nyolc órakor.

Menni akarok, de Vas tartóztat.

– Hová rohansz?

– Vissza a Szociáldemokrata Pártba.

– Nehéz ember vagy.

– Akárcsak te.

– Jól van, cimbora. Vidd és add át Bánnak a Nemzeti Bizottság szociáldemokrata tagjainak fényképes igazolványát. A szovjet városparancsnok, Csernisevszkij aláírta.

Átadott tizenhat fehér kartonlapot, nyomtatott, orosz szöveggel s fényképpel. – Mi áll rajta? – kérdezem Vastól, aki le is fordítja az orosz szöveget, mely szerint az igazolvány tulajdonosa a szovjet hadsereg és igazgatás védelme alatt áll, személye, lakása sérthetetlen, részére mindenki köteles segítséget adni.

Reggel a Vas Zoltánnal megbeszélt helyen voltam. A ház előtt egy teherautó állt és sokan, csomagokkal. Jelentkeztem egy ott intézkedő, partizánruhás elvtársnál, aki azt mondta: – Ha lesz hely, elmegy, ha nem, itt marad!

Éppen jött Vas Zoltán, szóltam neki. – Minden rendben, mért idegeskedsz? Gyere fel, az autó kilenc órakor indul. Nélküled nem mehet.

Teával kínál, és visszatér a tegnapi beszélgetésre. – Nem gondoltad meg magad?

– Nem! Hagyjál ezzel ...

– Na, menjél! Jó utat!

Az autó zsúfolt. Odalépek a parancsnokféléhez, aki félvállról mondja: – Nem látja, hogy a kocsi megtelt?!

Berontok Vashoz. Látja, milyen dühös vagyok, mégis derű van az arcán. – Nem tudok mit csinálni – mondja. – Várj három napig, akkor én teszlek fel az autóra. Ülj le. Beszélgessünk.

– Ide hallgass, Vas elvtárs: énnekem még ma Debrecenben kell lennem.

– Igen, de hogyan, ha én nem segítek?

– Mindenképpen ... – Szó nélkül hagytam ott. A pofon, amit kaptam tőle, kívül-belül égetett. A kocsi már elment. Visszaindultam Bánhoz. Hirtelen megütött a gondolat: papírjaim is vannak – nem is akármilyenek! „Deputat" vagyok – ezt a szót tegnap tanultam meg! Gyerünk gyalog Kispest felé, ki az országútra.

Jó időbe telt, de ott állok a Mária Valéria telepen, a szovjet stábnál, ahol autókat ellenőriznek. A stáb a rendőrségi őrs épü-

letében van. Gyerünk a stábhoz, nézzük, mit ér az igazolvány, Csernyisevszkij papírja!

Egy katona áll elém, de én betolakszom a helyiségbe, ahol két nő és egy férfi van. Az egyik nő – magas rangú lehet – végigmér. Vigyázzba vágom magam, és elkiáltom:

– Deputat!... Debrecen!... – Kezemben tartom a papírt. Mosolyogva néznek rám, majd nézik a papírt. A szerintem magas rangú nő mond valamit a férfinak. A papírt visszaadják. Várok. A nő int, menjek utána.

Az útkereszteződésnél mindenki tisztelgett neki, és félreálltak az útból. A templom előtt sok ember várakozott, vegyesen civilek és katonák. A nő az ott álló női parancsnokhoz ment, akinek a karján „P"-betűs jelzés volt. Közben befutott egy jó karban levő teherautó, de csak Ceglédig ment. Jó sokára másik teherautót állítottak meg. Ketten ültek rajta – jól fedett kocsi volt. Az én magas rangú szovjet nő pártfogóm beszélt a kocsin ülő tiszttel, majd intett, hogy üljek fel. Meghajolva, mosollyal hálálkodtam, mire a nő tisztelgett.

A kocsiban egy civil és egy egyenruhás szovjet tiszt ül.

– Ki vagy? – kérdi a tiszt. Gondolom, jobb, ha megmutatom a papírom. Megnézi. – Deputát – mondja. Előkerül az ital és az ennivaló.

A civil: amerikai pilóta, Debrecenbe viszik. Megérkezett az ellenőrző bizottság amerikai és angol részlege is.

Debrecenben, a Fő utcán tesznek le. Boldogan sietek a szerkesztőségbe. Gergely Pistáék csodálkozva fogadnak, amiért ilyen hirtelen ismét Debrecenben vagyok, méghozzá hivatalos felhatalmazással.

Gergely a lap fiatal munkatársairól tájékoztat – kicsi, de lelkes, fiatal gárda: Gedeon Pál a külpolitikai, Benjámin László a bel- és pártpolitikai rovatnál; Veres Gábor riporter, és a szovjet vonalat tartja kézben; Gergely pedig az amerikai és angol vonalat.

Megegyeztem velük, hogy a szerkesztőségben fogok lakni, és abban is, hogy csak az én utasításaimat hajtják végre. Én viszont

hagyom őket dolgozni – jó lapot akarnak csinálni. Segítenek a szükséges kapcsolatok és a hírek szerzésében.

Telefonon átszóltam Kovácsnak, hívja össze a pártvezetőséget tanácskozásra, és értesítse Takácsot s Valentinit, vegyenek részt a tanácskozáson.

A megbeszélésen felolvastam megbízólevelemet. Tudomásukra hoztam, hogy döntéseket tudtomon kívül nem hozhatnak. Fenntartottam magamnak a jogot ahhoz, hogy a kormánnyal és a pártokkal – kulonosen a Kommunista Parttal – csak én tárgyaljak. Az ilyen tárgyalásokon Takács és Valentini lesznek a partnereim. Bejelentettem, hogy a lap irányításában teljhatalommal ruházzuk fel Gergely Istvánt, azonban minden politikai tárgyú cikket vagy amelyben párt-állástoglalás nyer rögzítést, a két miniszterrel és velem kell megkonzultalniok.

Az ülés végén kértem Kovácsot és Antalffit, maradjanak még, veluk kulon szeretnék beszélni. Tudomásukra hoztam: Kovács a megyei, Antalffi pedig a debreceni titkár – és nem több! Emellett: gondoskodniok kell egy új debreceni titkárról, mivel Antalffi kisiparos, és neki majd az ipartestuletben lesz elég dolga. S mivel mind a ketten képviselők is – az uj nemzetgyűlés tagjai –, sokat kell kijárniok a területre, ha azt akarjuk, hogy az emberek komolyan vegyék őket. Az országos vezetés a mai nappal már a pesti Központot jelenti. Nem élhet külön életet Szeged, Pécs és Miskolc. – Hogyan akartok ti innen Miskolc felé is dolgozni, ahol ott van Rónai? Nem ismeritek az ipari centrumokat. Ki sem jártok.

– Nehéz a közlekedés – mondja Antalffi. – Sok a veszély.

Tudtam: nehéz feladat lesz Debrecenből kiemelni a pártélet központi irányítását. Hamarosan kiderült, Kovácsék szívesebben csinálnak politikát a kisgazdákkal – különösen Vásáryval, aki valamikor Debrecen polgármestere volt, és jelenleg pénzügyminiszter. Semmiféle megállapodást nem tartottak be, amit a Kommunista Párttal kötottek. Egy hétre volt szükség, mire komolyabb változást érhettem el. Sikerült kézben tartanom az irányítást. A helyzetről összefoglaló jelentést küldtem Pestre. Meg-

szerveztük a postát. Újságot küldtünk, és ezzel kezdetét vehette a központi vezetés és irányítás. A segítséget már senki sem merte megtagadni. De állandóan ébernek kellett lennem. Jól hasznosítottuk a két minisztert, akik mint régi vezetők tudták, csak idő kérdése, és minden átkapcsolódik Pestre. Amikor magam is mind jobban átláttam a helyzetet, elhárultak előlünk az akadályok. Megtudtam, hogy a Kommunista Pártban az operatív munka nagy része Révai József és Farkas Mihály kezében összpontosul. Hozzájuk kellett hát kapcsolatot szereznem. Ezután velük alakult ki a legszorosabb politikai és személyi kapcsolatom.

Révait és Farkast érdekes embereknek találtam. Egymásnak ellentétei: Révai a művelt, okos, barátságos és közvetlen ember benyomását keltette bennem, még akkor is, ha szenvedélyesen vitatkoztunk, sőt, olykor össze is vesztünk, mivel mindketten harcias természetűek voltunk. Azonban: sosem vitatkoztunk haraggal. Révai minden jó szóért hálás tudott lenni; és segítőkész volt.

Farkas viszont merev, mogorva ember volt. Sokak szerint is, ok nélkül is, két lépés távolságot tartó. Nem tudott szimpatikussá válni – talán nem is akart. Mind a ketten megkísérelték, hogy engem, a baloldalit, átvigyenek a Kommunista Pártba – Révai kedélyesen, Farkas gúnyolódva: – Mit keresel te a Szociáldemokrata Pártban? Nálunk a helyed. A rendes prolik most hozzánk jönnek.

Én a hanghoz alkalmazkodva közöltem: jó helyen vagyok!

Révait egész rövid idő alatt nemcsak elvtársként, de emberként is megszerettem, noha senkivel sem vitatkoztam annyit, mint övele. Kitűnő partner volt, és amit vállalt, azt teljesítette is. Ebben aztán, ha lassan is, Farkas hozzáigazodott. A Kommunista Pártnak mindene megvolt, nekünk jóformán semmink se. Ha mozogni akartunk, velük kellett megállapodnunk, és már emiatt is szükség volt jó viszonyt tartani velük.

Az első komolyabb megállapodásom velük jött létre. A kormány ugyanis létrehozott egy magas szintű bizottságot, amelynek

az volt a feladata, hogy katonatiszteket igazoljon, és az igazolt tisztekből alakuljanak majd meg a további igazoló bizottságok. Ez a bizottság három tagból állt: a miniszterelnökből, az igazságügy-miniszterből és egy nem kormánybeliből, akit a két munkáspárt valamelyikéből választanak. Farkas és Révai engem jelöltek ide, de én őszintén megmondottam: ha tisztekről, sőt, hadbírókról van szó, nehéz ember vagyok.

– Nézd, Marosán – mondotta Révai –, te itthon voltál, jobban ismered a helyzetet, a tényeket és az embereket. Komoly érdekünk fűződik ahhoz, hogy a hadseregbe véletlenül se olyan tiszteket igazoljanak, akikről később kiderülhet, hogy fasiszták voltak. Itt a két munkáspárt összefogása szükséges. Magyarország is hadat üzent. Sürgősen ki kell állítanunk két hadosztályt. Jobb, ha te leszel ebben a bizottságban. Lesz segítséged.

Nagy vita volt köztünk az összekotő bizottság kérdésében, nem a személyek miatt, hanem azért, mert a pesti elvtársak ragaszkodtak ahhoz – helyesen –, hogy a két párt közötti mindenfajta megegyezés csak akkor érvényes, ha ehhez ők is hozzájárulnak.

– Hogyan gondoljátok? – kérdezte Farkas dühösen. – Minden csip-csup uggyel Pestre járogassunk jóváhagyatni?

– A lényegeseket jóvá kell hagyatni – mondtam. – Nektek konnyebb, mert a pártotok egész vezérkara itt van Debrecenben.

– Jó – zárta le a vitát Révai. – Akkor téged be kell kapcsolnunk a mi utazásainkba. Ezután szólunk majd, ha közülünk valaki Pestre megy.

Naponta találkoztunk. Megtanultunk együttdolgozni. Segítségükkel mozogni is jobban tudtam.

Az egyik délelőtt Révai telefonon hívott. Kozolte, hogy Rákosi elvtárs szeretne velem találkozni. Hosszabb beszélgetésre számítsak. Ha az idő megfelel, este tíz órára vár. – Ott leszek – válaszoltam.

Az ilyen jellegű megbeszélések, illetve találkozások mindig késő este vagy éjjel zajlottak le, mivel a párt és a kormány egyéb tárgyalásai miatt máskor nem futotta rá az időből. Rákosi

abban a villában fogadott, ahol a Kommunista Párt székelt. Az őrségről felkísértek hozzá. Révai és Farkas már ott voltak. Kedvesen üdvözölt. – Éhes? – kérdezte.

– Igen – válaszoltam. – Hónapok óta ott eszem, ahol adnak.

Nevetett. – Akkor fogjon hozzá – mondta. Az asztalon szendvics, ital, teasütemény és cigaretta. A lakásszerű helyiség otthonosnak, barátságosnak tűnt. Szívélyes házigazda módján hagytak enni. Aztán Rákosi rátért a tárgyra.

– Maga már régen itt van Debrecenben, de egy kurta beszélgetésre sem jön hozzám?

– Révaival és Farkassal jól megvagyunk. Ha nem tudnék velük egyezni, hívás nélkül is eljönnék.

– De én nemcsak akkor várom, ha nem tudnak megegyezni. Elvárom magát máskor is!

– Élni fogok a meghívással.

Úgy éreztem, őszintén barátságos. Nagyszerű vita- és tárgyalópartner, kulturált és kedvesen atyai. Mindig eszemben járt, hogy ez az ember élete legszebb tizenhat esztendejét Horthy börtönében töltötte. Hogy kellően művelt és okos, a két híres Rákosiperből tudtam. Az én szememben ekkor nagy embernek számított. Igazi forradalmárnak és becsületes kommunistának tartottam. Hamarosan jó baráti légkör alakult ki köztünk, s engem csak az zavart kissé, hogy ők hárman vannak, én pedig egyedül.

A komolyabb beszélgetésünk azzal kezdődött, hogy Rákosi azt mondta:

– Panasz van magára . . . Panasz, Marosán.

– Ki vele, Rákosi elvtárs! Ki panaszkodik rám?

– A miniszterelnök panaszkodik nekem. Azt mondja, hogy magával nehéz dolgozni: merev. Akadályozza a jó politikai munkát.

Nem értettem mindjárt. – Miről van szó, Rákosi elvtárs? Hiszen nekem kevés dolgom van a kormányelnökkel . . . ott vannak a miniszterek . . . Nem is nagyon járok hozzájuk. Két nappal ezelőtt egy bizottsági ülésen találkoztam vele, igaz, akkor valóban vitatkoztunk.

– Éppen erről van szó. Mondja el maga is, mi történt. Mi nem szeretjük az egyoldalú tájékoztatást. Mi is delegáltuk magát, mi is felelősek vagyunk magáért!

– A tiszteket igazoló bizottság – kezdem el – háromszor ült már össze. Ha jól emlékszem, tíz tisztet igazolt. Az egyik nap egy hadbíró került a bizottság elé. Eddig mindenkit igazoltunk, ennél az esetnél hajthatatlan voltam. 1940-től az összeomlásig Szegeden volt hadbíró. Most jelentkezett Debrecenben, itt akarta igazoltatni magát; azt hiszem, százados volt.

– Hát miért nem Szegeden igazolják?

– Rákosi elvtárs: ennek a hadbírónak a felesége már mindenkit felkeresett, engem is. Szép asszony, kedves és felkínálkozó, mint a régi világban. Az asszony mondta: már beszélt a miniszterelnökkel és Valentinivel, akik megígérték neki, hogy a férjét igazolják. A biztonság okából keresett fel engem is. „Én mindenre képes vagyok a férjemért – mondta. – Ne legyen hozzá nagyon szigorú." „Nem csapom be – mondottam az asszonynak –, a bizottság dolga, hogyan döntsön. Gondoljon azonban arra, hogy a férje nem egy egyszerű katonatiszt, hanem hadbíró, méghozzá Szegeden!"

Rákosi figyelmesen hallgatott. Farkas jegyzett.

– Mivel a figyelmemet így felhívták erre az ügyre, elmentem a bizottságnak dolgozó altábornagyhoz, a nevére nem emlékszem . . .

Farkas közbeszólt: – Ő készíti elő az ügyeket.

– Meg akartam nézni az aktákat. Ehhez jogom van. De csak a hadbíró kérelmét mutatták. „Más nincs?" – kérdeztem. „Nincs" – mondotta az altábornagy. „Akkor ez nehéz ügy" – mondottam, amit az altábornagy is elismert. Így került sor a tárgyalásra. A bizottságból aztán a hadbírót nagyon szőrmentén kérdezték. Még Valentini is, ami engem nagyon megdöbbentett. Aztán én tettem fel neki kérdéseket: „Csak Szegeden tevékenykedett?" Nem felelt. „Nem vezényelték Szegedről sehová?" „De igen – mondta –, néha Délvidékre. Csak kiszállásokra."

– Ezután kiküldtük a tisztet, s vita indult felette, de csak az

elnök és köztem. A miniszterelnök kötötte az ebet a karóhoz, hogy rendes emberről van szó, de én nem engedtem. Ha mi ezt a Délvidéken tevékenykedő hadbírót igazoljuk, holnap ez fog majd igazolni hasonszőrű hadbírókat. Dálnoki ideges volt és erőszakoskodott, kijelentettem, én nem járulok hozzá a hadbíró igazolásához. Nem fejbólintó Jánosnak helyeztek a bizottságba. Fügefalevél senki számára sem leszek, takarni semmit sem vagyok hajlandó!

Rákosi fürkészve nézett. Arra gondoltam: vajon őszintének tart-e?

– Hát ennyi volt – mondtam még.

– Mondja, Marosán, maga nem bosszúálló? – kérdezte Rákosi.

Vártam ezt a kérdést, mert Dálnoki miniszterelnök ezt vágta a fejemhez. – Jogos a kérdés – mondtam. – Jogos, Rákosi elvtárs. De én keveset voltam hadbíróság előtt. Erről az intézményről többet mondhatnak a kommunista elvtársak. És nem hiszem, hogy a hadbírók között akadna egy is, aki számot tudna adni a bűnlajstromáról.

Farkas szólalt meg: – Rákosi elvtárs, abban a bizottságban Marosán nagyon jó helyen van. Ott kell maradnia.

Rákosi spekulált – mérlegelte a dolgot. Majd megszólalt. – Világos, amit mond. Maradjon csak ott. Mi bízunk magában. Én majd beszélek a miniszterelnökkel. Vannak híreink: a Pesten megbújt tisztek is itt akarják igazoltatni magukat. Maga pedig beszéljen Valentiniviel.

– Már megtettem – mondtam. – Figyelmeztettem, hogy kétszeresen is köteles engem támogatni, hiszen jogászember és ügyvéd. Valentini azt mondta, hogy Dálnoki őt megtévesztette.

Farkast kihívták, s már vissza sem jött.

Révai társaságában továbbfolyt a beszélgetés. Rákosi töltött a poharakba. Ügyesen adta tudtomra, hogy a Kommunista Párt szinte mindent tud rólam – különösen az 1933-as esztendőt követő időből. Meglepte, hogy milyen kevés iskolát jártam.

– Hát akkor hol csiszolódott maga tulajdonképpen?

Elsoroltam neki.

– Akkor magának szép iskolája volt – mondta. – Ez értékes dolog. Kommunisták is tanultak ott.

– Úgy igaz – mondta Révai.

– Nem állami iskola volt, de hasznos volt számomra a Mónus-szeminárium, a szakszervezeti főiskola és éveken át dr. Braun Soma iskolája. Munkásgenerációk nőttek fel ezeken.

Az effélékről hosszan folyt a beszélgetés, de sejtettem, hogy nem egészen erről van szó. Sejtésem hamar beigazolódott.

– Mondja meg, Marosán, de őszintén – szólt Rákosi –, mi a maga véleménye a két munkáspárt föld alatt megszületett és kölcsönösen aláírt egyezségéről?

Igen – gondoltam –, ez a lényeg. – Csak őszintén – mondtam –, erről másként nem is szabad beszélni... A legteljesebb mértékben helyeslem... Egyetértek vele. Örömmel tölt el, hogy ha késve is, de megteremtődött a két párt közötti együttműködés alapja. Remélem, ez az alap a két munkáspártot a munkásegység megteremtéséhez is segíti. Ismerem ezt az országot, és tudom, nem lesz könnyű, de... Nekem már régen, különösen Hitler hatalomra jutása óta, ez a vágyam. Amit eddig lehetett, meg is tettem érte... Ezután, remélem, könnyebb lesz kommunistabarátnak lennem... Amitől félek, az, hogy nálunk nagyon hirtelen megnőhet a kommunista- és szovjetbarátok száma. Itt, ebben kevés az őszinte ember. Most a hajdani ellenség is kommunista barátot keres... És talán talál is, jóhiszemű embert, nem is keveset. Pedig... senki se higgye, hogy a tegnapi ellenségből, egyik óráról a másikra, barát és szövetséges válhat.

– Azt hiszi, hogy mi erre nem gondolunk? – kérdezte Rákosi.

– Feltételezem, hogy tisztán látnak...

– Mit tud maga Szakasitsról? – kérdezte Rákosi.

– Sajnos, még semmit.

– Na, akkor én ennél többet tudok magának mondani: előkerült. Jó helyen van. Lesz már a Szociáldemokrata Pártnak vezére.

Ebből is megállapíthattam, hogy Szakasits előkerülését a kommunista vezetők várták. Bánt nem nagyon ismerték, amit róla tudtak, tőlem tudták, és az Bán számára jó volt, mégis...

– Hol a felesége . . . a családja? – kérdezte Rákosi.

Elmondtam, hogy jó ideje semmit sem tudok a feleségemről.

Rákosi Révaira nézett. – Nézzetek utána . . . Szóljatok az elvtársaknak . . .

Elmúlt éjfél, néztem az órát.

– Hová siet? – kérdezte Rákosi.

– Nem szabad visszaélnem a házigazda türelmével . . . Nem szabad megvárni, míg az embert kiteszik.

– Magát innen nem teszik ki . . . Megkérem, ha valamire szüksége van, azonnal szóljon nekem. Segítünk.

– Köszönöm. Ha szükségem lesz valamire, jelentkezem.

– Néha látni is akarom magát . . .

Mielőtt felálltam, úgy éreztem, megemlíthetem: – Három órája beszélgetek magával, Rákosi elvtárs, és maga az első kommunista vezető, aki nem azzal kezdte: mit keresek a Szociáldemokrata Pártban, miért nem jövök át a Kommunista Pártba?

Révai nevetett. Rákosi a homlokát ráncolta. Elkomorulva fogta meg a kabáthajtókámat. Szinte szótagolva mondta:

– Nekem az a véleményem, hogy maga, Marosán, nagyon jó helyen van a Szociáldemokrata Pártban. Nekünk jó és hasznos, ha abban a pártban olyan elvtársak fognak vezetni, mint maga, akivel tárgyalni és megegyezni is lehet. Mindkét pártban kellenek olyan elvtársak, akik becsülettel vállalják a munkásegységet. Néhány vezetőjükkel nem tudunk együttdolgozni. Nem is bízunk bennük. A Szeder- és a Peyer-típusú vezetőkre gondolok. Megmondhatom: Szeder eljött hozzánk a napokban, jelentkezett, de megmondtuk neki, hogy mi Szakasitsot várjuk.

Ezt már mástól is hallottam – Szeder megjelent Debrecenben mint a Szociáldemokrata Párt főtitkára. De hogy hol volt október 15-e után, senki sem tudta.

– Mi szívesen látunk minden derék elvtársat – mondta Rákosi. – Mindenkit, csak vaj ne legyen a fején. Szakasits, Bán, Ries és maga . . . Jöhetnek! Magukkal tudunk és akarunk is együtt dolgozni. De . . . magának is tudnia kell: a szovjet elvtársakhoz is csak rajtunk keresztül vezet az út!

– Én még senkinél sem próbálkoztam . . .

– Pedig várják magát is – mondta Rákosi.

– Annak is eljön egyszer az ideje . . .

Meleg kézszorítással búcsúztunk egymástól. Éjjel két óra volt. Révai fáradtnak látszott, de a szeme világított, csillogott.

– Szervusz, Gyurka! – fogott vállon Révai.

Kiléptem a villaépület kapuján a friss, csípős levegőre.

Sötét volt, kívülem senki sem járt az utcán. Kifordultam a Péterfia utcára, végigballagtam rajta, és arra gondoltam, hogy valamikor árvaházi gyerekként ezen az utcán jártam iskolába. Az 1918–19-es emlékek buktak elém. – Lám, hová nőttem fel! Hol vagy, drága nevelőm, aki engem valaha ebben a városban tanítottál? Lásd, tanítványod itt jár, és országépítő munkára kész . . .

TARTALOM

GYERMEKKOR

Hosszúpályi – Nagyvárad 7
Árvaházban – Debrecen 46
Pályaválasztás nehézségekkel – A pékségben 87

SERDÜLŐKOR

Szabadulás előtt 125
Felszabadulok 143
Hív a nagyvilág 179

SZINTE FÉRFIKÉNT

Nyílt szemmel 209
Úton 220
Pesten 235
Európa vándorútjain 318

FELNŐTTEN

Egységért 421
Rendőri felügyelet alatt 494
Egy életre . . . 554

HÁBORÚ

A szakszervezetért 583
A Margit körúton 650
Pártfunkcióban a fasizmus ellen 660
Élhetünk-e? . . . 698
„Országépítő munkára kész . . .” 771

A kiadásért felelős a Magvető Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Kardos György · Műszaki vezető Beck
Péter · Védőborító és tipográfia Haas György · Betűtípus
Garamond · Kiadványszám 926 · Terjedelem 39,8 (A5)
ív · Példányszám 15 000 · MSZ 5601–59 és 5602–55 : MA
580 – h – 6870

66.04179/1 – Zrínyi Nyomda, Budapest · F. v.: Bolgár Imre